

श्रीराधचन्द्र-जिनागमसंग्रहे

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीतं

श्रीमद्भगवतीसूत्रम्

(व्याख्याप्रज्ञप्तिः)

पञ्चमाङ्के द्वितीयखण्डम् ।

श्रीमद्-अभयदेवसूरिविरचितविवरणसहितम् ।

श्रीयुत पुंजाभाइ हीराचन्दद्वारा संस्थापितायाः

श्रीजिनागमप्रकाशकसभाया मानदकार्यभारि-

मनसुखलाल-रवजीभाई मेहता प्रेरितेन

न्याय-व्याकरणतीर्थेन

श्रीजीवराजतनुज-पण्डित-बेचरदासेन

अनुवादितम्, संशोधितं च ।

राजकोटस्य सनातन जैनमुद्रणालये मुद्रितम्.

वि० सं० १९७९

मूल्यम्-१२-०-०

श्री रायचंद्र-जिनागम संग्रहनी योजनामां प्रथम जैनधर्मने सुप्रसिद्ध पूज्य ग्रंथ श्रीमद्भगवतीसूत्र प्रकट करवानुं ठर्युं हतुं. ते अनुसार भगवतीसूत्रने प्रथम भाग आजश्री त्रण वर्ष उपर प्रगट थयो हतो. जिनागम संग्रहनी योजनामां सर्व ग्रंथो मुबइना 'निर्णयसागर' मुद्रणालयमां छपाववानी कार्यवाहकोनी इच्छा हती; परंतु ए'मुद्रणालये प्रथम भाग छपी आप्या पछी बीजा भागो पोताने त्यां छपी आपवानी सवडतानो अभाव दर्शाववाथी कार्यवाहकोने स्वतंत्र मोठरण करवी पडी. राजकोटमां एक स्वतंत्र मुद्रणालय स्थापवुं पड्युं; के जेनी अंदर भगवतीसूत्रने आ बीजा भाग छपाइ बहार पडे छे.

आ भगवतीसूत्रने आ विद्वताभर्यो अनुवाद जैनधमना एक भूषणरूप पंडित बहेचरदास जीवराजे कर्यो छे. वे भाग बहार पडी शुक्या छे. बीजा त्रण भागो जेटली त्वराथी बनी शके तेटली त्वराथी बहार पाडवा सर्व प्रवत्तो करवामां आवशे. प्रथम भागमां पाछळ शब्दकोष आपवामां आव्यो हतो, पण अनुभवथी एम जणायुं के, दरेक विभागने जूदो जूदो कोष आपवा करतां पांचे भागने कोष एकत्रीत आपवाथी एक उत्तम प्रकारने साहित्य सहायक ग्रंथ तैयार थइ शकशे एटला माटे आ भागमां प्रथम भागनी जे कोष आप्यो नथी तो पण आ बीजा भागनुं कद प्रथम भाग जेटलुंज राखवामां आव्युं छे. आ बीजा भागमां त्रणथी छ शतक आपवामां आव्यां छे.

आ जिनागम संग्रहनी योजना मूळ पुरुष श्रीयुत पुंजाभाइ हीराचंदनी आ ग्रंथो त्वराथी बहार पडेलो जौवानी इच्छा छतां छापखानानी मुश्केलीओथी विलंब थाय छे; जे मुश्केलीओ अमारी सत्तानी बहार होइ अणे लाचार छीए.

पंडित बेचरदासनी विद्वता माटे जैनसमाजे अवश्य अभिमान धरवा जेवुं छे ए वात आ वे बहार पडेलो विभागोथी अवश्य प्रतीत थया विना नहीं रहे.

राजकोट, सनातन जैनमुद्रणालय,
आशाढ शुक्ल द्वितीया १९८० हालारी.

मनसुखलाल रवजीभाइ महेता.

શતક ૩. ઉદ્દેશક ૧. પૃ૦ ૧-૪૬.

મોહા નગરી.—નંદન ચૈલ્ય. શ્રીમહાવીર પ્રમુનું આગમન અને અગ્નિભૂતિની પર્યુપાસના. વિકુર્વણા (રૂપો ફેરવવાની શક્તિ). ચમરેંદ્ર, ત્રાયસ્ત્રિશો, સામાનિકો અને પટ્ટરાણીઓ. અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ. વાયુભૂતિને સંદેહ. વાયુભૂતિ અને શ્રીમહાવીર.—સંદેહનું નિત્તરણ. વાયુભૂતિની અગ્નિભૂતિ પ્રત્યે ક્ષમાની યાચના. વાયુભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને શ્રીમહાવીર. દક્ષિણેંદ્રો અને અગ્નિભૂતિ, ઉત્તરેંદ્રો અને વાયુભૂતિ. તિષ્ણકની વિકુર્વણા, અગ્નિભૂતિનો વિહાર. વાયુભૂતિ, ईशानेन्द्र, કુરુદત્ત અને વિકુર્વણા. યાવત્ અચ્યુત દેવલોક. શ્રીમહાવીર પ્રમુનો વિહાર. રાજગૃહમાં આગમન. ઉત્તરાર્ધનાં ઈંદ્રનું આગમન, દેવર્દિ દર્શન અને સંહરણ. દેવર્દિ સંબંધે પ્રશ્ન. કૂટાકાર શાઝાનું દષ્ટાંત. દેવર્દિની પ્રાપ્તિનો ઉપાય. મૈર્યપુત્ર તામલી. પ્રાણામા પ્રવ્રજ્યા. ષ્ટ્ર માટે બલિચંચામાં દેવોનું સંમેલન. દેવોનો તામલીને પોતાના ઈંદ્ર થવા માટે અલ્યાઘ્રહ. નિયાણુ ન કરવાથી તામલીનું ઈશાનેંદ્રપણે થતું. તે વાતની બલિચંચામાં જાણ. ક્રોધેલા બલિચંચાવાસીઓએ તામલીના શબની કરેલી અવગણના. ઈશાનવાસીઓ દ્વારા ઈશાનેંદ્ર (તામલી)ને જાણ. કોપેલા ઈશાનેંદ્રની દૃષ્ટિનો પ્રભાવ. બલિચંચાનું બલયું. દેવોની નાશભાગ. ઈશાનેંદ્રની બલિચંચાવાસીઓએ કરેલી પ્રાર્થના. દૃષ્ટિનું સંહરણ. ઈશાનેંદ્રનું આયુઃ. ઈશાનેંદ્ર (તામલી)નું મુક્તિસ્થલ. ઉત્તરાર્ધના અને દક્ષિણાર્ધના ઈંદ્રોનો મેલાપ, વાર્તાલાપ, સહ કાર્યક્રમ. વિવાદે સનત્કુમારનું સ્મરણ, નિવેદો. સનત્કુમારનું ભવ્યપણું. ઉદ્દેશક સમાપ્તિ અને વિહાર.

શતક ૩. ઉદ્દેશક ૨. પૃ૦ ૪૭-૭૨.

રાજગૃહ—પર્વત, મહાવીર અને ગૌતમ. અસુરો ક્યાં રહે છે? રતનપ્રમા પૃથિવીની વલ્લે. અસુરોનું નીચલી તૃતીય (વાલુકાપ્રમા) પૃથિવી સુધી થઈ ગમન અને સાતે પૃથિવી સુધી અસુરોનું જવાનું સામર્થ્ય. ગમનનો હેતુ. પૂર્વના વૈરિને દુઃખી કરવો કે પૂર્વના મિત્રને સુખી કરવો. અસુરોનું તિરછે નંદીશ્વર દ્વીપ સુધી થઈ ગમન અને તિરછે અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રો સુધી જવાનું સામર્થ્ય. તેઓનો તિરછા ગમનનો હેતુ. અરિહંતોના જન્મનો, નિષ્ક્રમણનો, જ્ઞાનોત્પાદનો અને પરિનિર્વાણનો મહિમા. અસુરોનું ઝંચે સૌધર્મ દેવલોક સુધી થઈ ગમન અને ઝંચે અચ્યુત દેવલોક સુધી જવાનું સામર્થ્ય. ઊર્ધ્વગમનનો હેતુ. દેવ અને અસુરોનું વૈર. અસુરોનું ચોરપણું. અસુરોને દેવીએ કરેલી સજા. અસુરો અને અપ્સરાઓ. અસુરોનું ઊર્ધ્વગમન કોટલો કાઠ વીલ્યા પછી થાય છે? અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી. શબર બર્બર. ઢંકળ. મન્તુઅ. પગ્હ. પુલિંદ. અરિહંત વિગેરેના આશરાથી જ અસુરોનું ઊર્ધ્વગમન. મહર્દિક અસુરોનું ઊર્ધ્વગમન. ઊર્ધ્વગમન માટે ચમરની વાત. ચમરનો પૂર્વજન્મ. જમ્બૂદ્વીપ. ભારતવર્ષ. વિંધ્ય-ગિરિપાદમૂલ. વેમેલ સંનિવેશ. પૂરણ ગૃહપતિ. મુંડ થવું. દાનામા પ્રવ્રજ્યા. ચાર યાનાવાલું કાષ્ટપાત્ર. મઝેલ ભિક્ષાવઢે વટેમાર્ગું, કાગડા, કૂતરા અને માછલા, કાચવા વગેરેનું આતિથ્ય. પૂરણનો ઉચ્ચતપ. પૂરણનું પાદપોપગમન અનશન. હ્રસ્વસ્થ તરિકે મહાવીરનાં અગ્યાર વર્ષ. સુસમારપુર નગર. ઈંદ્ર વિનાની ચમરચંચા નગરી. તપસ્વી તરીકે પૂરણનાં ચાર વર્ષ. માસિક સંલેખના. સાઠ ટંક અનશન. ચમરચંચામાં ઈંદ્ર. ચમર તરીકે પૂરણનો જન્મ. ચમરે કરેલો સૌધર્મ દેવલોકનો સાક્ષાત્કાર. મધવા, પાકશાસન, શતક્રતુ, સહસ્રાક્ષ, વજ્રપાણિ અને પુરંદર. શકેંદ્રના વિલાસો જોઈ ચમરને થઈ ઈર્ષ્યા. શક્ર પ્રતિ ચમરનું ગાલિપ્રદાન. ચમરનો મથાવહ ઈર્ષ્યાનલ. હ્રસ્વસ્થ મહાવીરનો ચમરે લીધેલ આશ્રય. પરિઘ આયુધને લઈને એકલા ચમરે સૌધર્મ દેવલોક (શક્ર) પ્રતિ કરેલું પ્રયાણ. પ્રયાણ પૂર્વે ચમરે રચેલું બીહામણું ધરી. ઉપર જતાં જતાં ચમરે કરેલ ઉરપાત. વાનવ્યંતર દેવોની ભાગનાશ. જ્યોતિષિકોના દિશ્મગ. આત્મરક્ષક દેવોનું પલાયન. ચમરનું શક્રપાસે પહોંચવું. શક્રના દરવાજા વચ્ચે રહેલ ઈન્દ્રકીલનું ચમરે કરેલ આકુટન. શક્રાશ્રિત દેવોને દેલાડેલ ભય. ચમર ઉપર શક્રનો કોપ. ચમરનું ભાગવું. મહાવીરના પગમાં પડવું. વજ્ર મૂક્યા ટછી શક્રને થઈલ વિચાર-પશ્ચાત્તાપ. વજ્રની પાછલ થઈલ શક્ર. શક્રે મહાવીરથી ચાર આંગલ છેટે રહેલ વજ્રને પકડવું. શક્રનું મહાવીરને વંદન અને ક્ષમાપ્રાર્થન. મહાવીરના પ્રભાવે ચમ નો વચાવ. ગૌતમપ્રશ્ન. કેંકેલ પુટ્ટલની પાછલ જઈને દેવ તેને પકડી શકે? પુટ્ટલગતિવિચાર. શક્રની, ચમરની અને વજ્રની ગમનશક્તિ, તેની પરસ્પર તુલના તથા તેનું કાઠમાન. ચમરનો શોક. શોકના કારણનો ચમરના દેવોનો પ્રશ્ન. ચમરની મહાવીર પ્રતિ ભક્તિ. ચમરની સ્થિતિ અને સિદ્ધિ.—

શતક ૩. ઉદ્દેશક ૩. પૃ૦ ૭૩-૮૪.

રાજગૃહ—મંદિતપુત્ર ગૌતમ. ક્રિયા. કાચિપી. આધિકરણિકી. પ્રાદેષિકી. પારિતાપનિકી. પ્રાણાતિપાત. ક્રિયાપ્રમેદ. પેલો અનુભવ કે પેલું કર્મ? પેલી ક્રિયા પછી અનુભવ. શ્રમણોને કર્મ હોય? હોય. પ્રમાદ. યોગ. જીવનાં એજન અને પરિણમન વિગેરે. જીવની અંતક્રિયા (મુક્તિ). આરંભ. સંરંભ. સમારંભ. જીવની અક્રિયતા. વૃણપૂલક અને અગ્નિ. જલબિંદુ અને અગ્નિ. નાવ અને તેનાં છિદ્રા. બ્જનગારની સાવધાનતા. પ્રમત્તતા અને અપ્રમત્તતાની સ્થિતિનું પ્રમાણ. વિહાર. ગૌતમ. લવણ સમુદ્રમાં ભરતી આટ થવાનું શું કારણ? લોકસ્થિતિ, વિહાર.—

शतक ३. उद्देशक ४. पृ० ८५-९४.

अनगर यानरूपे जता देवने देवरूपे जूवे के यानरूपे ? चतुर्भंगी. एवा देवी अने देव-देवी संबंधेना प्रश्नो. वृक्षने जानारो अनगर तेना अंदरना के बहारना भागने जूवे ? चतुर्भंगी. ए रीते मूल, कंद स्तंभ, छाल, डाल, पत्र, फुल, फल तथा बीजना प्रश्नो. पीत्वालीश भांगा. मनुष्य तिर्यंच, वाहन अने पताकाने आकारे वायु वाय ? मात्र पताकाने आकारे वाय. कारण. पताकाने आकारे अनेक योजन जाय ? हा., आत्मकृद्धि. परकृद्धि. आत्मप्रयोग. परप्रयोग. वायु पताका छे ? ना. तेवे ज आकारे जनारी वाद्व्यंज. कारण. मरण पूर्वैनी लेश्यावाचो नैरयिक. उद्योगिक तथा वैमानिकोनी लेश्या. लेश्याद्रव्यो. अनगर, बहारनां पुद्गलोने लीधा विना वैभारने ओळंगे ? ना. लइने ? हा. विकुर्वणा करनारो मायी. कारण. प्रणीत भोजन. अप्रणीत भोजन. आहारपरिणाम-प्रणीत भोजनथी मांस अने लेहीनी प्रतनुता-अस्थि-ओंणी घनता. अप्रणीत भोजनथी मांस अने लेहीनी घनता-अस्थिओंणी प्रतनुता. माया विराधक अमायी आराधक.—

शतक ३. उद्देशक ५. पृ० ९५-१००.

अनगर वाह्य पुद्गलोने लीधा विना स्त्री विगेरेनां रूपो करे ? ना. लइने. हा. एवां रूपोवडे जंबूद्वीपने भरी देवांतुं मात्र सामर्थ्य. युवक-युवति. असिचर्मपात्र. एकतः पताका. पर्यस्तिका. पर्यक. अभियोग. घोडो, हाथी, सिंह, बाघ, दरू, सी-डो, रीछ अने अष्टापद विगेरेने रूपे अनगर. पुद्गलपर्यादान. आत्मकृद्धि. परकृद्धि विगेरे. - श्व के साधु ? साधु. विकुर्वणा. मायी. तेनी गति-अभियोगिक. अमायी. तेनी गति. अनाभियोगिक. गाथा.—

शतक ३. उद्देशक ६. पृ० १०१-१०८.

मिथ्यादृष्टि अनगरतुं विकुर्वण.-वाराणसी. राजगृह. तथाभावने स्थाने अन्यथाभाव. राजगृहने बदले वाराणसी अने वाराणसीने बदले राजगृह समज-वानो भ्रम. जनपदवर्गनुं विकुर्वण. ते विकुर्वणने स्वाभाविक मानवानो भ्रम सम्भगदृष्टि अनगरतुं विकुर्वण. तथाभाव. अन्यथाभाव नहि. वीर्यलब्धि. वैक्रियलब्धि. अवधि ज्ञानलब्धि. अने पुरुषकारपराक्रम. पुद्गलनुं पर्यादान अने अर्थ्यादान. विकुर्वण. ग्रामरूप. संनिवेशरूप. युवक-युवति. चमर. आत्मरक्षक देवो. इंद्रोना आत्मरक्षक देवो. विहार.—

शतक ३. उद्देशक ७. पृ० १०९-१२०.

राजगृह.-शकना लोकपालो केटला ? चार-सोम. यम. वरुण वैश्रवण. एमनां विमानो केटला ? चार. संध्याप्रम. वरशिष्ट. स्वयंज्वल. वल्गु. सोमना विमान विगेरेनो पूर्ण परिचय. सोमना तावाना देवो. सोमना तावानी अस्तित्व प्रवृत्ति ओ. अपत्यो. यमना विमान विगेरेनो परिचय. यमना तावाना देवो. यमना तावाना रोपो दुःखो. यमनां अपत्यो. वरुणना विमान विगेरेनो परिचय. वरुणना तावाना देवो. वरुणना तावानी पाणोने लगली प्रवृत्तिओ. वरुणनां अपत्यो. वैश्रवणना विमान विगेरेनो परिचय. वैश्रवणना तावाना देवो. वैश्रवण-कुबेर-ने हस्तक रहेली लक्ष्मी अने लक्ष्मीदृष्टि. वैश्रवणनां अपत्यो.

शतक ३. उद्देशक ८. पृ० १२१-१२४.

राजगृह.—असुरकुमारना उपरि केटला ? दश. नामनिर्देश. नागकुमारना उपरिओ. सुवर्णकुमारना, विद्युत्कुमारना, अग्निकुमारना, द्वीपकुमारना, उद्वि-कुमारना, दिक्कुमारना अने स्तनितकुमारना उपरिओ. पिशाचना-त्रानव्यंतरना उपरिओ. सौधर्म-ईशानना उपरिओ. सर्व स्वर्गना उपरिओ. विहार.

शतक ३. उद्देशक ९. पृ० १२५-१२६.

राजगृह.—इंद्रियविषयना केटला प्रकार ? पांच. जीवामिगम. विहार.

शतक ३. उद्देशक १०. पृ० १२७-१२८.

राजगृह.—चमरनी सभाओ केटली ? त्रण. शमिका, चण्डा, जाता, यावद अच्युतसभा. विहार.

शतक ४. उद्देशक १-२-३-४-५-६-७-८. पृ० १२९-१३२.

संप्रहगाथा.—ईशानना लोकपालो केटला ? सोम, यम, वरुण अने वैश्रवण. लोकपालोनां विमानो केटला ? सुमन, सर्वतोभद्र, वल्गु अने सुवल्गु. सुमन कयां आब्युं ? ईशानावतंसकनी पूर्वे. चारे विमानना चार उद्देश. स्थितिभेद. राजधानी.

शतक ४. उद्देशक ९. पृ० १३३-१३४.

नैरयिकोमां जे पेदा थाथ ते नैरयिक के अनैरयिक ? प्रहापनाना लेश्यापदना श्रीजा उद्देशनी वक्तव्यता.

शतक ४. उद्देशक १०. पृ० १३५-१४२.

कृष्णलेख्या नीललेख्याने पामीने तद्रूपपणे अने तद्गुणपणे परिणमे ?—प्रज्ञापनाना लेख्यापदो चतुर्थ उद्देशक.—लेख्यानां परिणाम-वर्ण-रस-गंध-शब्द-अप्रशस्त-संछिष्ट-उष्ण-गति-परिणाम-प्रदेश-अवगाह-वर्णना-स्थान-अल्पबहुत्व. हे भगवन्! ते ए प्रमाणे.

शतक ५. उद्देशक १. पृ० १४३-१५६.

विषयसंग्रहगाथा-चंगा. रवि. अनिल. ग्रंथिका. शब्द. छद्मस्थ. आयु. एजन. निर्ग्रथ. राजगृह. चंगा. चंद्र. उद्देशकारंभ. पूर्णभद्रवैद्य. सूर्यानुं उद्ग-मनादि. दिवस-रात्रिविचार. जंबूद्वीपनुं दक्षिणार्थ अने उत्तरार्थ. मंदर पर्वतनुं उत्तर दक्षिण. अठार मुहूर्तनो दिवस. बार मुहूर्तनी रात्री. दिवस अने रात्रीना मापमां वधघट. बार मुहूर्तनो दिवस. अठार मुहूर्तनी रात्री. वर्षाफट्टु हेनंतकंतु विषरेना प्रथम समयो विचार. प्रथम समयादिकाल संख्या.

शतक ५. उद्देशक २. पृ० १५७-१६४.

राजगृह.-ईषत्पुरोवात. पश्चात्वात. मंदवात. महावात. ए वायु संबंधे दिशाओने आश्रीने पृच्छा. द्वीपमां वाता वायु. समुद्रमां वाता वायु. ए वने वायुओनो परस्पर व्यत्यास. ए वायुओने वातानां कारणो. वायुनी यथारिति गति. वायुनी उत्तरक्रिया. वायुकुमारादि द्वारा वायुकायनुं उदीरण. वायुओ श्वास प्रश्वास ले ले? हा. वायु मरी मरी अनेरु चार फरीधी वायुमां आवे? हा. स्पृष्ट वायु मरे के अस्पृष्ट? स्पृष्ट वायु. वायु शरीरसहित नीकळे के शरीररहित? वने रीते नीकळे. ओदन कुल्माष अने सुरानां अणुओ कोनां शरीर कहेवाय? अपेक्षाए वनस्पतिनां अग्निनां पाणीनां अने अग्निनां शरीर कहेवाय. अय लोडुं तांडुं कलारुं सीडुं पाषाण अने कषट्टिका-काट-नां अणुओ कोनां शरीर कहेवाय? पृथिवीनां अने अग्निनां. हाडकुं, बळेकुं हाडकुं, चामडुं, बळेकुं चामडुं, शिंगडुं, बळेकुं शिंगडुं, खरी, बळेकी खरी, नख अने बळेकी नख ए वधानां अणुओ कोनां शरीर कहेवाय? वसजीवनां अने अग्निनां. अंगारो राख, मुसो अने छाण कोनां शरीर कहेवाय? एकेंद्रियनां यावत् पंचेन्द्रियनां अने अग्निनां. लवणसमुद्रनो चक्रवर्गल किष्कंभ केटलो? यावत् लोकस्थिने. विहार.

शतक ५. उद्देशक ३. पृ० १६५-१६८.

अन्यतीर्थको.-जलग्रंथिकानुं उदाहरण. एक समये आ भव अने परभवना आयुष्यनुं वेदन. ए विषे अन्यतीर्थिकोनो मत. ए मत मिथ्या-भिन्न भिन्न समये ते वने आयुष्यनो वेदन एवो जिनमत. नैरथिकोमां संक्रमनारो आयुष्यसहित संक्रमे के आयुष्यरहित संक्रमे? आयुष्यसहित संक्रमे. ए आयुष्य, एणे वधां करेकुं? पूर्व भवमां. यावत् वैमानिक. जीवनाचने उद्देशी योनि अने आयुष्य संबंधे विचार.

शतक ५. उद्देशक ४. पृ० १६९-१९२.

छद्मस्थ मनुष्य, शब्दो सांभळे ?-हा. शंख. शृंग. शंखिका. खरमुखी. पोता. परिपरिया. पणव. पडह. भंभा. होरंभ. मेरि. झळरी. हुंदुभि. तत. वितत. घन. झुषिर. स्पर्शाएला शब्दो संभळाय के अस्पर्शाएला? स्पर्शाएला. आरगत अर्वागत शब्दो संभळाय के पारगत शब्दो संभळाय? मनुष्येने आगत शब्दो संभळाय. केवळिने वधा शब्दो संभळाय. केवळी मित पण जाणे, अमित पण जाणे. सर्वत्र, मदा अने रुवेथा केवळी सर्व भावोने जाणे. छद्मस्थ हसे? उतावळो थाय? हा. केवळी हसे? उतावळो थाय? ना. हसवानुं कारण मोहनीयनो उदय. हसतां केटली कर्मप्रकृति बंधाय? सात के आठ. यावत् वैमानिक. छद्मस्थ उंचे? उभो उभो उंचे? हा. निद्रा करतां केटलां कर्म बंधाय? सात के आठ. यावत् वैमानिक. हरिणेगमेपी शकनूत खीनो गर्भ शी रीते अदलाबदल करे? योनि वाटे गर्भने बहार कार्दने बीजा गर्भशयमां सूके. नख वाटे के खंडा वाटे गर्भने फेरवी शके? हा. गर्भने वांड बाधा न थाय. गर्भने बदलनारो कायकूप करे अने गर्भने सूक्ष्म करीने बदलावे. अतिमुक्तक श्रमणनो वृत्तांत. महावीर पासे आवेला बे देवो. महावीरना सातसो अंतैवासिओ सिद्ध थसे. गौतम अने महावीर वच्चे थएली ए देवंने लगती वातचीत. देवो संयत के असंयत कहेवाय? नोसंयत कहेवाय. देवोनी विशिष्ट भाषा अर्थभागधी. केवळी अंतकरने जाणे जूए? हा. छद्मस्थ अंतकरने जाणे जूए? सांभळने के प्रमाण द्वारा जाणे जूए. केवळिना श्रावक विगेरे. प्रमाण केटलां? चार-प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमा के आगम. केवळी, चरमकर्म अने चरमनिर्जराने जाणे जूए? हा. केवळी, प्रणीत मन अने वचनने धरे? धरे. केवळिना ए मन अने वचनने वैमानिको जाणे? कोइ जाणे कोइ न जाणे. वैमानिकोना बे मेद-मायी मिथ्यादृष्टि. अमायी सम्यग्दृष्टि. अनन्तरोपपन्नक-परंपरोपपन्नक. पर्याप्त अपर्याप्त. उपयुक्त अनुपयुक्त. अनुत्तरौपपातिक देवो पोताने आसने रखा रखा केवळी साथे वातचित करे? हा. अहीं रहेलो केवळी जे कांइ कहे तेने त्यां रहेला अनुत्तरौपपातिको जाणे जूए? हा. अनुत्तरौपपातिक देवो उपशांतमोह क्षीणमोह. केवळी आदत्तो-इंद्रियो-द्वाभ जाणे जूए? ना. केवळी जे आकाशप्रदेशोमां स्थित होय पछी पण त्यां ज स्थित होय के केम? ना. सद्योग सद्व्यवृत्ता. चौदपर्वी एक घडामांथी हजार घडा करे? हा. उत्करिका मेद. विहार.

शतक ५. उद्देशक ५. पृ० १९३-१९८.

मात्र संयमथी सिद्धि थाय ?-प्रथम शतक चतुर्थ उद्देशक. अन्यतीर्थिकवक्तव्यता. ते मिथ्या. स्वमत. एवंभूत वेदना. अनेवंभूत वेदना. नैरथिकादि वैमानिक. संसारमंडळ. कुलकरो केटला? सात. तीर्थिकरनी माताओ. पिताओ. शिष्याओ. चक्रतिनी माताओ. खीररन. वरुदेवो. वासुदेवो. वासुदेवनी माताओ. पिताओ. प्रतिशत्रओ. विगेरे समवायसूत्र. विहार.

शतक ५. उद्देशक ६. पृ० १९९-२१२.

जीवोनी अल्पायुष्यतानो हेतु.-हिंसा. मृषावाद. भ्रमण ब्राह्मणने अनुचित दान. जीवोनी दीर्घायुष्यतानो हेतु. अहिंसा. सत्य. उचित 'दर्थनुं दान. अशुभ-दीर्घायुष्यतानो हेतु. शुभदीर्घायुष्यतानो हेतु. करियाणुं अने तेने लागती वेचनार लेनारने लगती क्रिया. चार विकल्प. अन्निकायवी महाक्रिया विगेरे. पुरुष अने धनुष्यने लगती क्रियाओ. अन्यसीर्थीओनुं मत. तेनी असत्यता. जीवाभिगम आध्यात्म दि आहार लेनारने धती हानि. कीतकृत. स्थापित. कान्तारभक्त. दुर्भिक्षभक्त. वार्दलिकाभक्त. रत्नभक्त. शय्यापिंड. राजपिंड. आराधना अने विराधना. आचार्य उपाध्यायनी गति. खोटा बोलानां कर्मा. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.

शतक ५. उद्देशक ७. पृ० २१३-२३०.

हे भगवन् ! परमाणु वंचे ? ते ते भावे परिणमे ? कदाच वंचे, परिणमे; कदाच न वंचे, न परिणमे. ए प्रमाणे द्विप्रदेशिक स्कंध. देशतः वंचन, अकंपन. त्रिप्रदेशिक स्कंध. चतुःप्रदेशिक स्कंध. पंच प्रदेशिक स्कंध-यावत् अनंतप्रदेशिक स्कंध. देशाश्रित विकल्पो. परमाणु अने असिधारा. परमाणु हेदाय ? ना. ए प्रमाणे यावत् असंख्यप्रदेशिक स्कंध. अनंत प्रदेशिक स्कंध अने असिधारा. ते हेदाय ? हा, ना. ए प्रमाणे अन्न अने परमाणु विगेरे. पुष्करसंवर्तक मेघ अने परमाणु विगेरे. गंगा महानदी अने परमाणु विगेरे. परमाणु अर्थ सहित छे ? मध्य सहित छे ? प्रदेश सहित छे ? तेम नथी. ए प्रमाणे द्विप्रदेशिक स्कंध. त्रिप्रदेशिक स्कंध. द्विप्रदेशिक स्कंधनी पेठे सम प्रदेशवाळा अने त्रिप्रदेशिक स्कंधनी पेठे विषम प्रदेशवाळा. संख्येय प्रदेशिक स्कंध. असंख्येय प्रदेशिक स्कंध अने अनंत प्रदेशिक स्कंध. परमाणु परमाणुनी परस्पर स्पर्शना. नच विकल्प. परमाणु अने द्विप्रदेशिक स्पर्शना. परमाणु अने त्रिप्रदेशिक स्पर्शना. ए प्रमाणे यावत् परमाणु अने अनंतप्रदेशिक स्पर्शना. द्विप्रदेशिक अने परमाणुनी स्पर्शना. द्विप्रदेशिक अने त्रिप्रदेशिक स्पर्शना. द्विप्रदेशिक अने त्रिप्रदेशिक स्पर्शना. त्रिप्रदेशिक अने परमाणुनी स्पर्शना. त्रिप्रदेशिक अने द्विप्रदेशिक स्पर्शना. त्रिप्रदेशिक अने त्रिप्रदेशिक स्पर्शना. ए प्रमाणे यावत् अनंत प्रदेशिक स्पर्शना. *परमाणु पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने असंख्य काल. सकंप एक प्रदेशावगाढ पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग. ए प्रमाणे यावत् असंख्य प्रदेशावगाढ. एक प्रदेशावगाढ निष्कंप पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने असंख्य काल. एक गुण काळा पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने असंख्य काल. ए प्रमाणे यावत् अनंत गुण काळ पुद्गल. वर्ण, गंध, रस, स्पर्श. सूक्ष्म परिणाम. बादर परिणाम. द्रव्य परिणत. पुद्गलनी कालतः स्थिति. एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग. अशब्दपरिणत पुद्गल परमाणु पुद्गलनो अंतरकाल. एक समय अने असंख्य काल. द्विप्रदेशिक स्कंधनो अंतरकाल. एक समय अने अनंत काल. अनंतप्रदेशिक. एक प्रदेशावगाढ सकंप पुद्गलनो अंतरकाल. एक समय अने असंख्य काल. ए रीते असंख्य प्रदेशावगाढ. एक प्रदेशावगाढ निष्कंप पुद्गलनो अंतरकाल. एक समय अने आवलिकानो असंख्य भाग. ए रीते असंख्य प्रदेशावगाढ. वर्णादिनो अंतरकाल. शब्दपरिणत पुद्गलनो अंतरकाल. एक समय अने असंख्य काल. अशब्द परिणत पुद्गल. द्रव्यस्थानायु, क्षेत्रस्थानायु, अवगाहनास्थानायु अने भावस्थानायुनी अल्प बहुता. नैरयिको आरंभ अने परिग्रहो छे ? हा. असुरोनी परिग्रह अने आरंभ. पृथिवीकायादिनी आरंभ. शरीर, कर्म, भवन, देवो, देवीओ, मनुष्यो, मनुषणीओ, तिर्यंचो, तिर्यंचणीओ, आसन, शयन, भांड-मात्र, उपकरण विगेरे. असुरोनी परिग्रह. वेदद्वियोदिनी आरंभ अने परिग्रह. पंचेन्द्रियोनी परिग्रह. टंक कूट वापी अने वन विगेरे. देवकुल आश्रम प्रया स्तूप अने गोपुर विगेरे. प्रासाद गृह शरण लेण आपण संग्राटक त्रिक चतुष्क अने महापथ विगेरे. शकट रथ यान अने मेना विगेरे. लोढी कडायुं अने कडछी विगेरे. वानव्यंतरो. ज्योतिषिको. वैम निको. पांच हेतु अने पांच अहेतु. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.

शतक ५. उद्देशक ८. पृ० २३१-२४४.

महावीरना अंतेवासी नारदपुत्र अने निर्मथीपुत्र. पुद्गलो हुं सार्थ छे ? समथ्य छे ? सप्रदेश छे ? नारदपुत्रना मते सर्व पुद्गलो सार्थ समथ्य अने सप्रदेश छे. ए नारदपुत्रना मत विषे निर्मथीपुत्रनी सविस्तर चर्चा. नारदपुत्रे कबूलेछे ए विषेनुं पोतनुं अजाणपणुं. तेनी सत्य जाणवानी इच्छा. निर्मथीपुत्रे नारदपुत्रने ए संबंधे आपेली सविस्तर समजण. पुद्गलेनुं जुडी जुडी अपेक्षाए न्यूनाधिकपणुं. नारदपुत्र निर्मथीपुत्र पासे पोताना अजाणपणाने लगती मंगेली क्षमा. विहार. गौतम बोल्या-जीवो वधे छे ? हीणा थय छे ? अवस्थित छे ? जीवो वधता नथी, घटता नथी, अधस्थित छे. नैरयिकोथी यावत् वैमानिको सुधी पुरातन विचार. सिद्धोनी वध-घट स्थिरता विषे विचार. जीवोनुं अस्थान कयां सुधी ? सर्व काल. नैरयिकोनुं वधवापणुं कयां सुधी ? एक समय-आवलिकानो असंख्य भाग. ए रीते घटवापणुं. नैरयिकोनुं अवस्थान कयां सुधी ? एक समय-चोवीश मुहूर्त. एम साते नारको. तेने लगती विशेषता. ए रीते असुर-कुमारोनी, एकेंद्रियोनी, वेदेंद्रियोनी यावत् चउदेंद्रियोनी, समूछिमोनी, धर्मजोनी, वानव्यंतरोनी, ज्योतिषिकोनी अने सौधर्म-ईशानादिनी वध-घट-स्थिरतानी विचारणा. ए जातनी सिद्धोने लगती विचारणा. हुं जीवो सापचय छे ? सापचय छे ? सापचय-सापचय छे ? निरुपचय-निरुपचय छे ? जीवो निरुपचय-निरुपचय छे ? ए प्रमाणे सिद्धोने लगती विचारणा. कालनी अपेक्षाए जीव मात्रने लगती ए जातनी विचारणा. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.

शतक ५. उद्देशक ९. पृ० २४५-२५२.

राजगृह नगर ए हुं कहेवाय ? पृथिवी विगेरे राजगृह नगर कहेवाय ? एना कारणनी नोध. दिवसे प्रकाश अने रात्रे अंधार होय ? हा. एनुं हुं कारण ? शुभ पुद्गल अने अशुभ पुद्गल. नैरयिकोने प्रकाश होय के अंधकार ! अंधकार. तेनुं कारण अशुभ पुद्गल. असुरकुमारोने प्रकाश. पृथिवीकाय यावत् वेदेंद्रियोने अंधकार-चउदेंद्रियोने प्रकाश अने अंधकार. ए रीते यावत् मनुष्योने. असुरकुमारनी पेठे वधा भुवनपति विगेरे देवोने प्रकाश. नारकिमां रहेला नैरयिकोने 'काल' नो दयाल होय ? ना. एम केंम ? 'काल' नो दयाल

અહીં મર્ત્યલોકમાં છે માટે એ રીતે યાવત્ પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચયોતિકો વિષે પણ જાણવું. મનુષ્યોને તે કાઢનો હવાલ હોય છે. દેવોને કાઢનો હવાલ નથી હોતો. પાર્શ્વપલ્લ સ્થવિરો અને શ્રમણ ભગવંત મહાવીર. અસંહ્ય લોકમાં અનંત રાત્રી દિવસો શી રીતે? પુરુષા-દાનીય પાર્શ્વ અર્ધતની સાર્શી. લોકસ્વરૂપ. પાર્શ્વપર્યોને ધણી શ્રમણ ભગવંત મહાવીરની 'સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી' તરીકેની ઓઢલાળ. ચાર યામ મૂકી પાંચ યામનો સ્વીકાર. સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિ. દેવલોકોની ગણતરી. સંપ્રહગાથા વિહાર.

શતક ૫. ઉદેશક ૧૦. પૃ૦ ૨૫૩-૨૫૪.

ચંપા. પંચમ શતકનો પ્રથમ ઉદેશક. ચંદ્રનિરૂપણ. શતક સમાપ્તિ.

શતક ૬. ઉદેશક ૧. પૃ૦ ૨૫૫-૨૬૦.

વેદના. આહાર. મહાશ્રવ. સપ્રદેશ. તમસ્કાય. ભવ્ય. શાલિ. પૃથિવી. કર્મ. અન્યતીર્થિક. મહાવેદનાવાલો, મહાનિર્જરાવાલો? કે મહાનિર્જરાવાલો, મહાવેદનાવાલો? એ વેમાં કોણ ઉત્તમ? પ્રશસ્તનિર્જરાવાલો. છઠ્ઠી સાતમાંમાં રહેના નૈરથિકો મહાવેદનાવાલો છે? હા. તે નૈરથિકો શ્રમણો કરતાં મોટી નિર્જરાવાલો? ના. એના કારણમાં ચોક્કસ અને મેલા વચ્ચેનું ઉદાહરણ. કર્દમરાગ. સંજનરાગ. નૈરથિકોનાં પાપો ચીકણાં. લોહારની ઇરણને, દાહલો. શ્રમણોનાં કર્મો પોતાં-તૂકો પૂલો અને અગ્નિ. પાણીનું ટીપું અને ઉતું ધપધમતું લે.ઢાનું કડાચું. કરણો કેટલાં? ચાર-મનકરણ. વચનકરણ. કાયકરણ. કર્મકરણ. નૈરથિકોને, પંચેન્દ્રિયોને એ ચારે કરણ. એકેન્દ્રિયોને બે કરણ-કાયકરણ. કર્મકરણ. વિકલેન્દ્રિયોને ત્રણ કરણ-વચનકરણ. કાયકરણ. કર્મકરણ. કરણ અને શાતાવેદના. એ રીતે અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિત-કુમાર. પૃથિવ્યાકાય આદારિક શરીરવાલો અને દેવો વિષે વિચાર મહાવેદના અને મહાનિર્જરા. મહાવેદના અને અલ્પનિર્જરા. અલ્પ-વેદના અને મહાનિર્જરા. અલ્પવેદના અને અલ્પનિર્જરા. પ્રતિગાધારક મુને મહાવેદનાવાલો અને મહાનિર્જરાવાલો. છઠ્ઠી સાતમીના નૈરથિકો મહાવેદના અને અલ્પનિર્જરા. શૈલેશોવાલો અનગાર અલ્પવેદના અને મહાનિર્જરા. અનુત્તરપૌપાતિક દેવો અલ્પવેદના અને અલ્પનિર્જરા. હૈ ભગવન્! તે એ પ્રમાણે. સંપ્રહગાથા. ઉદેશક સમાપ્તિ.

શતક ૬. ઉદેશક ૨. પૃ૦ ૨૬૧-૨૬૮.

રાજગૃહ. પ્રજ્ઞાપનાનો આહાર ઉદેશક. વિહાર.

શતક ૬ ઉદેશક ૩. પૃ૦ ૨૬૯-૨૮૬.

બહુકર્મ. વચ્ચ. પુદ્ગલ. પ્રયોગ. વિશ્વસા. સાદિક. કર્મસ્થિતિ. સ્ત્રી. સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ. સંજી. ભવ્ય. દર્શન. પર્યાપ્ત. ભાષક. પરિત્ત. જ્ઞાન. યેગ. ડાવોગ. આહારક. સૂક્ષ્મ. ચરમ. વંધ. અભવદુષ્ટ. હૈ ભગવન્! મહાકર્મવાલોને સર્વેત: પુદ્ગલો ચોંટે? સર્વેત: પુદ્ગલોનો ચય થાય? નિરંતર પુદ્ગલો ચોંટે? યાવત્ નિરંતર પુદ્ગલોનો ઉપચય થાય? અને એનો આત્મા દૂરૂપણે, અડુભણે અને અનિષ્ટપણે વારંવાર પરિણમે? હા. તેનો હેતુ. અદ્વત, ધંત અને તન્નોદ્વત (તાજા) વચ્ચેનું ઉદાહરણ. અલ્પકર્મવાલોને સર્વેત: પુદ્ગલો ભેદાય? યાવત્ પરિવિધ્વંસ પામે? અને એનો આત્મા સુરૂપણે, શુભણે અને ઇષ્ટપણે વારંવાર પરિણમે? હા. તેનો હેતુ. જલ્લિત, પલ્લિત, મલિન અને રજવાલો પણ પાણીથી ધોવાતા વચ્ચેનો દાહલો. વચ્ચ અને પુદ્ગલોનો ઉપચય. પ્રયેગ. વિશ્વસા. જીવ અને કર્મોનો ઉપચય. એ ઉપચય પ્રયોગસા, પણ વિશ્વસા એ નહિ. મનપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ, કારપ્રયોગ. સર્વે પંચેન્દ્રિયોને એ ત્રણે પ્રયોગ. પૃથિવ્યા યાવત્ વનસ્પતિને એક (કાય) પ્રયોગ. વિકલેન્દ્રિયોને બે પ્રયોગ, વચનપ્રયોગ અને કાયપ્રયોગ. દેવોને ત્રણે પ્રયેગ. વચ્ચને લાતો પુદ્ગલોપચય સાદિ સાંત? સાદિ અનંત? અનાદિ સાંત? કે અનાદિ અનંત? એ તે સાદિ સાંત એ જ પ્રકારે જીવોને લગતા પુદ્ગલોપચય વિષે પૃચ્છા. ઈર્ષ્યાપથવંધકનો કર્મપુદ્ગલોપચય સાદિ સાંત. મન્યનો અનાદિ સાંત, અમન્યનો અનાદિ અનંત. કોર્ કર્મપુદ્ગલોપચય સાદિ અનંત નથી. હું 'વચ્ચ સાદિ સાંત છે? સાદિ અનંત છે? અનાદિ સાંત છે? અનાદિ અનંત છે? વચ્ચ તે સાદિ સાંત છે? એ પ્રમાણે જીવ વિષે પૃચ્છા. નૈરથિક તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવો સાદિ સાંત. સિદ્ધો સાદિ અનંત. મન્યો અનાદિ સાંત અમન્યો અનાદિ અનંત. કર્મપ્રકૃતિ કેટલી? આઠ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય યાવત્ અંતરાય. એ આટ્ટેની અવાવાકાઢસહિત વંધસ્થિતિ. એ કર્મ. શ્વા વંધે? પુરુષ વંધે? કે નપુંમક વંધે? એ ત્રણે વંધે. જે છો, પુરુષ કે નપુંમક ન હોય તે એ કર્મો વંધે અને ન વંધે અયુષ્યકર્મને છો પુરુષ કે નપુંમક વંધે? વંધે અને ન પણ વંધે. સંયત અસંયત અને સંયતસંયતકર્તૃક એ કર્મ-વંધને લગતા પ્રશ્નો. એ જ પ્રમાણે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજી અસંજી નોસંજી નોસંજી મનસિદ્ધિક અમનસિદ્ધિક નોમન-સિદ્ધિકનોઅમનસિદ્ધિક ચક્ષુર્દર્શની અચક્ષુર્દર્શી અવધિદર્શની કેવલદર્શી પર્યાપ્ત આર્યાપ્ત નોર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્ત ભાષક અભાષક પરિત્ત અપરિત્ત નોપરિત્તનોઅપરિત્ત મતિજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાની અવધિજ્ઞાની મન:પર્યાયજ્ઞાની કેવલજ્ઞાની મતિઅજ્ઞાની શ્રુતઅજ્ઞાની અવધિઅજ્ઞાની (વિભંગી) મનોયે.ગી વચોયે.ગી તાથયે.ગી અયો.ગી આહારોપયે.ગી નિરાહારોપયે.ગી આહારક અનાહારક સૂક્ષ્મ વાદર નોસૂક્ષ્મનોવાદર ચરમ અરમ એ વધાને ઉદ્દેશીને કર્મવંધને લગતો વિચાર. સ્ત્રીવેદક પુરુષવેદક નપુંમકવેદક અને અવેદક જીવો ા અભાવહુતા હૈ ભગવન્! તે એ પ્રમાણે.

શતક ૬. ઉદેશક ૪. પૃ૦ ૨૮૭-૩૦૦.

હૈ ભગવન્! શુ જીવ કાલાદેશથી સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે? નિયમેન સપ્રદેશ. / ૧ મળે નૈરથિક અને કાલાદેશ. જીવો અને કાલાદેશ. નૈરથિકો અને કાલાદેશ. એ રીતે યાવત્ સ્તનિતકુમારો. પૃથિવ્યાકાયિકો અને કાલાદેશ એ રીતે યાવત્ વનસ્પતિકાયિકો. વાકીના સિદ્ધો સુધીના જીવો નૈરથિકોની પેઠે. આહારક અને કાલાદેશ. મંગત્રય. અનાહારક અને કાલાદેશ. મંગષ્ટ્ર. સિધિ અને કાલાદેશ. મંગત્રિક. મનસિદ્ધિક

અભવસિદ્ધિક અને કાલાદેશ. ઔષિકની પેટે. નોભવસિદ્ધિક નોઅભવસિદ્ધિક અને કાલુદેશ. મંગત્રિક. સંજી અને કાલાદેશ. મંગત્રય. અસંજી અને કાલાદેશ. મંગત્રિક. નૈરયિક દેવ મનુષ્ય. મંગષ્ટક. નોસંજી નોઅસંજી. મંગત્રિક. ઔષિકની પેટે લેર્યાવાલા. કૃષ્ણલેર્યા નીલલેર્યા કાપોતલેર્યા તેજોલેર્યા પદ્મલેર્યા શુકલલેર્યા અલેર્યા સમ્યગ્દષ્ટિ વિકલેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ અસંયત સંય-સંયત નોસંયત નોઅસંયત નોસંયતાસંયત સક્રપાયી એકેન્દ્રિય ક્રોધક્રપાયી દેવ માનક્રપાયી મા યાક્રપાયી નૈરયિક દેવ લોમક્રપાયી ઔષિક જ્ઞાન આભિનિબોધિકજ્ઞાન શુભજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવલજ્ઞાન ઔષિકઅજ્ઞાન મતિજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન સયોગી મનયોગી વચનયોગી કાયયોગી અયોગી સાકારોપયુક્ત અનાકારોપયુક્ત સવેદક સ્ત્રીવેદક પુરુષવેદક નપુંસકવેદક અવેદક સશરીરી ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ કાર્મય અશરીર આહારપર્યાપ્તિ શરીરપર્યાપ્તિ ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ આનપ્રાણપર્યાપ્તિ ભાષા મનઃપર્યાપ્તિ આહાર-અપર્યાપ્તિ શરીરઅપર્યાપ્તિ ઈન્દ્રિયઅપર્યાપ્તિ આનપ્રાણઅપર્યાપ્તિ ભાષા મનઅપર્યાપ્તિ એ વધારાની સાથે કાલાદેશથી વિચારણા સંપ્રદેશ સપ્રદેશ આહારક મધ્ય સંજી લેર્યા દષ્ટિ સંયત ક્રપાય યોગ ઉપયોગ વેદ શરીર અને પર્યાપ્તિ. હે મગવન્! શું જીવો પ્રત્યાહ્યાની છે? અપ્રત્યાહ્યાની છે કે વન્ને જાતના છે? વધા પ્રકારના છે. એ જ પ્રમાણે નૈરયિક યાવત્ ચરિન્દ્રિય. પંચેન્દ્રિયતિર્થમ્થેનિક અને મનુષ્ય એ વધા સાથે પ્રત્યાહ્યાનની વિચારણા. જીવો પ્રત્યાહ્યાન અપ્રત્યાહ્યાન અને એ વન્નેને જાણે છે? પંચેન્દ્રિયો જાણે છે અને વીજા નથી જાણતા. જીવો પ્રત્યાહ્યાન અપ્રત્યાહ્યાન અને એ વન્નેને કરે છે? પૂર્વ પ્રમાણે. પ્રત્યાહ્યાન અને આયુષ્ય. અપ્રત્યાહ્યાન અને આયુષ્ય. એ વન્ને અને આયુષ્ય એ રીતે પ્રત્યાહ્યાનને લગતા ચાર દંડક. હે મગવન્! તે એ પ્રમાણે છે.

શતક ૬. ઉદેશક ૫. પૃ૦ ૩૦૧-૩૧૪.

તમસ્કાય એ શું પૃથિવી કહેવાય? પાણી કહેવાય? પાણી કહેવાય. તેનું કારણ? તમસ્કાય અને પાણીની સમાનસ્વભાવતા. તમસ્કાયની શરૂઆત વ્યાપ્તિ? એની સમાપ્તિ વ્યાપ્તિ? અરુણોદય સમુદ્રથી એની શરૂઆત. બ્રહ્મલોકમાં એની સમાપ્તિ. તમસ્કાયનો આકાર કેવો. નીચે રામપા તરના મૂલની જેવો અને ઉપર કુકડાના પાંજરા જેવો. તમસ્કાયનો વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ કેટલો? તમસ્કાયના બે પ્રકાર સંસ્થેયયોજન વિસ્તૃત અને અસંસ્થેયયોજન વિસ્તૃત. તમસ્કાય કેવડો મોટો છે? શીઘ્ર ગતિવાળો દેવ છ માસ સુધી ચાલતાં પણ એના પારને ન પહોંચી શકે એવડો મોટો. તમસ્કાયમાં ઘર, હાટ, ગામ કે સંનિવેશો છે? ના. તમસ્કાયમાં મોટા મેઘો સંસ્થેદે છે? સંમૂર્ણ છે? વરસે છે? હા. તે દેવ કરે? અસુર કરે? કે નાગ કરે? વ્રણે પણ કરે. તમસ્કાયમાં વાદર સ્તનિત અને વાદર વિદ્યુત છે? હા દેવકૃત છે. તમસ્કાયમાં વાદર પૃથિવી અને વાદર અગ્નિ છે? ના વિગ્રહગતિને અપામ સિવાય. તમસ્કાયમાં સૂર્ય ચંદ્ર બિગેરે છે? ના. તેની પડછે છે. તમસ્કાયમાં સૂર્યાદિની પ્રભા છે? ના અર્થાત્ એ પ્રભા છે પણ તમસ્કાય રૂપે પરિણમેલી છે. તમસ્કાયનો વર્ણ કેવો છે? કાઝો. કાઝામાં કાઝો. વધારેમાં વધારે કાઝો. તમસ્કાય ભયંકર છે. ઈથી દેવો પણ ક્ષોભ ભય પામે. તમસ્કાયના નામ કેટલાં? તેર તમ. તમસ્કાય. અંધકાર. મહાંધકાર. લોકાંધકાર. લોકતમિષ્ઠ. દેવારણ્ય. દેવવ્યૂહ. દેવપરિઘ. દેવપ્રતિક્ષોભ. અરુણોદય (ક) સમુદ્ર. તમસ્કાય શેનો પરિણામ છે? પૃથિવીનો? પાણીનો? કે જીવ વા પુદ્ગલનો? એ પાણીનો પરિણામ છે. જીવ અને પુદ્ગલનો પરિણામ છે. પૃથિવીનો પરિણામ નથી. તમસ્કાયમાં જીવ માત્ર અનેકવાર પેદા થઈ પળે પળે વાદર પૃથિવીપણે અને વાદર અગ્નિપણે નહિ. કૃષ્ણરાજિઓ કેટલી કઠી છે? આઠ. એ આઠે વ્યાપ્ત છે? રતનકુમાર અને માદેન્દ્રકલ્પની ઉપર, નીચે બ્રહ્મલોકના અરિષ્ટ વિમાનના પાથદામાં. એનો આકાર અઘાડાની જેવો સમચોરસ છે. પૂર્વમાં બે પશ્ચિમમાં બે દક્ષિણમાં બે અને ઉત્તરમાં બે એ વધી પરસ્પર સ્પર્શી છે. એના આયામ અને વિષ્કંભ વિષે વિચાર. એની મોટાઈ વિષે પ્રશ્ન. એ કૃષ્ણરાજિઓમાં ઘર વગેરે છે કે નહિ? ઇત્યાદિ વધો તમસ્કાયની જેવો જ વિચાર. વિશેષમાં દેવ કરે. કૃષ્ણરાજિનાં આઠ નામ કૃષ્ણરાજિ. મેઘરાજિ. મઘા. માઘવતી. વાતપરિઘ વાતપ્રતિક્ષોભા. દેવપરિઘ. દેવપ્રતિક્ષોભા. એ કૃષ્ણરાજિ પૃથિવીનો પરિણામ છે, પાણીનો પરિણામ નથી. એમાં વાદર પાણીપણે વાદર અગ્નિપણે અને વાદર વનસ્પતિપણે જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી. વાકી બીજે વેદ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થઈ પળે પળે કૃષ્ણરાજિઓના આઠ અઘક શાંતરોમાં લોકાંતિક વિમાનો અર્થી આંચિમાલી વૈરોચન પ્રમંકર ચંદ્રાભ સૂર્યાંભ શુક્રાભ સુપ્રતિષ્ઠ મ. એ અઠે વિમાનોની વચ્ચે રિષ્ટાભ વિમાન નવમું. એ વિમાનોને લગતી વીજી હકીકત. આઠ લોકાંતિક દેવો સારસ્વત આદિત્ય વરુણ ગર્દતેય તુષિત અવ્યાવાધ આગ્રેય વરિષ્ઠ એ આઠે દેવોને લગતી સવિસ્તર હકીકત. એઓનાં વિમાનો શેની ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે? વાયુ ઉપર. જીવાભિગમ. વધા જીવો, એ વિમાનોમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ પળે પળે માત્ર દેવપણે નહિ. લોકાંતિકની રિથિતિ. આઠ સાગોપમ. લોકાંતિક વિમાનોથી લોકનો છેડો કેટલો છેડો છે? અસંસ્થેય યોજન.

શતક ૬. ઉદેશક ૬. પૃ૦ ૩૧૫-૩૧૮.

પૃથિવીઓ કેટલી? સાત. અનુત્તર વિમાનો કેટલાં? પાંચ. મારણાંતિક સમુદ્ધાત. રતનપ્રભામાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવ. ત્યાં પહોંચીને જ આહાર કરે? શરીરને રચે? કેટલાક ત્યાં પહોંચીને કરે અને કેટલાક ત્યાં પહોંચી, ત્યાંથી પાછા ફરી, ફરી વાર ત્યાં પહોંચીને તેમ કરે. એ રીતે સાતે પૃથિવી અસુરકુમારાવાસમાં અને પૃથિકાયાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવ વિષે પણ એ જ વિચાર. મંદર પર્વત. અંગુલ. વાલામ્. લિક્ષા. યુકા. યવ. યાવત્ યોજનકોટિ એ રીતે વધા એકેન્દ્રિયો બેન્દ્રિયો યાવત્ અનુત્તરદેવો. હે મગવન્! તે એ પ્રમાણે.

શતક ૬. ઉદેશક ૭. પૃ૦ ૩૧૯-૩૨૬.

શાલિ-ત્રીહિ શોધૂમ યવ યવયવ એ ધાન્યોની યોનિનો બીજોત્પત્તિકાલ કેટલો? અન્તર્મૂહુર્તિ.-વધારેમાં વધારે વ્રણ વરસ. કલાય મસૂર તલ મગ અડદ વાલ વઢથી ચોલા તુવેર ચણા એ ધાન્યોની યોનિનો બીજોત્પત્તિકાલ કેટલો? વધારેમાં વધારે પાંચ વરસ. એ પ્રમાણે અઠ્ઠી કુસુંબક કોશ્લવા કાંગ વંટી દાઠ કોશ્લગ શણ સરસવ અને મૂલવીજની યોનિ વિષે પ્રશ્ન. વધારેમાં વધારે સાત વરસ. મુહૂર્તના ઉચ્છવાસ કેટલા? ૩૭૭૩

આવલિકા ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસ પ્રાણ સ્તોક લવ મુહૂર્ત અહોરાત્ર પક્ષ માસ ઋતુ અયન સંવત્સર યુગ વર્ષશત વર્ષસહસ્ર વર્ષશતસહસ્ર પૂર્વાંગ પૂર્વે શુદ્ધિતાંગ શુદ્ધિત અટટાંગ અટટ અવવાંગ અવવ હૂહૂકાંગ હૂહૂક ઉત્પલાંગ ઉત્પલ પદ્માંગ પદ્મ નલિનાંગ નલિન અર્ધનુપૂર્ણ અયુ- તાંગ અયુત પ્રયુતાંગ પ્રયુત નયુતાંગ નયુત ચૂલિકાંગ ચૂલિકા શીર્ષપહેલિકાંગ એ વધા કાલનાં પ્રમાણોનું સ્વરૂપ. એટલો જ ગણિતનો વિષય. ઔપમિકકાલ પલ્યોપમ. સાગરોપમ. પરમાણુનું સ્વરૂપ. ઉચ્છલક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા ઊર્ધ્વરેણ ત્રણરેણ રથરેણ બાલાપ્ર લિક્ષા યુક્તા યવમધ્ય અંગુલ પાદ વિતસ્તિ-વેંત-રતિન-કુક્ષિ દંડ ધનુષ યુગ નાલિકા અક્ષ મુસલ ગવ્યૂત યોજન. એ વધાનું સ્વરૂપ. પલ્યોપમનું સ્વરૂપ. સાગરોપમનું સ્વરૂપ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીનું પ્રમાણ. સુષમસુષમાનાં ભરતનું સ્વરૂપ. જીવાભિગમ, હૈમગતન્! તે એ પ્રમાણે.

શતક ૬. ઉદ્દેશક ૮. પૃં ૩૨૭-૩૩૬.

શુદ્ધિલીઓ કેટલી? આત્મ, રત્નપ્રમાની નીચે ગૃહ ગ્રામ વગેરે છે? ના. ત્યાં ઉદાર બલાદક અને સ્તનિતશબ્દ છે? હા. તેને દેવ અસુર કે નાગ કરે, ત્યાં બાદર અન્નિકાય છે? વિગ્રહગતિ સિવાય નથી, ત્યાં ચન્દ્ર કે ચન્દ્ર વગેરેની કાન્તિ છે? ના. એ જ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તર વધી નરકો સંબંધે, ત્રીજીમાં નાગ ન કરે, ચોથીમાં અને તે પછીની વધીમાં એકો દેવ જ કરે, પણ જ પ્રશ્નો સૌંધ દિ દેવચોકો સૌંધે, હારો પા રવા જ, વિશેષમાં માત્ર નાગ ન કરે, સનાતનુમાર દિ સ્વર્ગમાં દેવ જ કરે. સંપ્રદગાથા, અધ્યુષ્ણના બંધના પ્રકાર કેટલા? છ. છાના નામ, એ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિકોં જીવો સંબંધે બંધવિધાયક પ્રશ્નો અને ઉત્તરો, લવણ સમુદ્ર સંબંધી વિચાર, જીવાભિગમ, અસંસ્વદ્વીપ સમુદ્રો, પનાં નામો કેવાં હોય? જે કેટલાં શુભ નામો હોય તે વધાં દ્વીપ સમુદ્રોનાં જાણવાં, વિદ્યાર.

શતક ૬. ઉદ્દેશક ૯. પૃં ૩૩૭-૩૪૨.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતાં સાથે ત્રીજી કેટલી કર્મપ્રકૃતિ બંધાય? સાત આઠ કે છ. બંધેદેશક પ્રજ્ઞાપના, મહર્થિક દેવ બહારનાં પુદ્ગલોને, લીલા તિવાય વિકુર્વણ કરે? ના. બહારનાં પુદ્ગલોને લઈને વિકુર્વણ કરે, રહગત તત્રગત અન્યત્રગત પુદ્ગલોનાં તત્રગત પુદ્ગલોને લઈને વિકુર્વણ, એક વર્ણ અને અનેક રૂપના ચાર વિકલ્પ, દેવ, કાલ્કા પુદ્ગલો નીલરૂપે વા નીલપુદ્ગલને કાલ્કારૂપે પરિણત કરે? પુદ્ગલોને લઈને તેવો પરિણામ કરે, એ રીતે ગંધ રસ અને સ્પર્શનો પણ પરિણામોંતર, વર્ણના ૧૦ વિકલ્પ, ગંધનો ૧ રસના ૧૦ અને સ્પર્શના ચાર વિકલ્પ, અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાલો દેવ અસમવહત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાલો દેવને, દેવીને કે વેમાનાં કોઈ એકને જાણે? ના. એ ત્રણે પદના વાર વિકલ્પ, આઠમાં ન જાણે અને છેલ્લા ચારમાં જાણે.

શતક ૬. ઉદ્દેશક ૧૦. પૃં ૩૪૩-૩૪૮.

અન્યત્રીધિકો, કોલાસ્થિકમાત્ર, નિષ્પાવમાત્ર, કલમમાત્ર, માષમાત્ર, મુદ્રમાત્ર, યુક્તામાત્ર, ત્ક્ષિમાત્ર, ભગવાન્ મહાવીરનું પ્રરૂપણ, દેવનું અને ગંધનાં સક્ષમતમ પુદ્ગલોનું ઉદાહરણ, જીવ એ ચૈતન્ય છે? કે ચૈતન્ય એ જીવ છે? વજ્રે પરસ્પર એકરૂપ છે, વૈમાનિકો સુષી એ જાતનો વિચાર, જીવે છે એ જીવ છે? કે જીવ છે તે જીવે છે? જીવે છે તે તો જીવ જ છે એને જીવ તો જીવે પણ અને ન પણ જીવે. -પ્રાણ ધારણ કરે, સિદ્ધજીવ, વૈમાનિકો સુષી એ વિચાર, નૈરયિક અને ભવાં દ્વિક, વધા જીવો એકાંત દુઃખને વેદે છે એવો અન્યત્રીધિકમત, ભગવાન્ મહાવીરનું પ્રરૂપણ, કોઈ જીવો એકાંત દુઃખને, કોઈ એકાંત સુખને અને કોઈ સુખદુઃખમિશ્ર વેદનાને વેદે છે, તે તે જીવોનો નામપ્રાદ્ નિર્દેશ, નૈરયિક અને તેનાં આહારપુદ્ગલો, એ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક, કેવલી આદાનો -દેવિયો દ્વારા જાણે જૂં? ના, કેવલીનું અમિત જ્ઞાન, નિર્વૃત્ત દર્શન, સંપ્રદગાથા, ૧૦૨ શતક સમાપ્ત.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीत भगवतीसूत्र.

श्रीअभयदेवसूरिविरचितवृत्तिसहित.

खण्ड २.

शतक ३.—उद्देशक—१.

मोका नगरी.—नंदन चैत्य.—श्रीमहावीर प्रभुनुं आगमन अने अग्निभूतिनी पयुंपासना.—विकुर्वणा—(रूपो फेरववानी शक्ति).—चमरेंद्र, त्रायखिंशो, सामानिको अने पट्ट-
राणीओ.—अग्निभूति अने वायुभूति.—वायुभूतिने संदेह.—वायुभूति अने श्रीमहावीर.—संदेहनुं निवारण.—वायुभूतिनी अग्निभूति प्रत्ये क्षमानी याचना.—वायु-
भूति, अग्निभूति अने श्रीमहावीर.—दक्षिणेंद्रो अने अग्निभूति, उत्तरेंद्रो अने वायुभूति.—तिष्यकनी विकुर्वणा.—अग्निभूतिनो विहार.—वायुभूति.—ईशानेंद्र,
कुरुदत्त अने विकुर्वणा.—यानव—अच्युत देवलोक.—श्रीमहावीर प्रभुनो विहार.—राजगृहमां आगमन.—उत्तरार्धना इंद्रनुं आगमन, देवर्द्धि—दर्शन अने संहरण.—
देवर्द्धि संबंधे प्रश्न ?—कूटाकार शाळानुं दृष्टांत.—देवर्द्धिनी प्राप्तिनो उपाय.—मौर्यपुत्र तामली.—प्राणामा प्रव्रज्या.—इंद्र माटे बलिचंचामां देवोनुं संमेलन.—
देवोनु तामलीने पोताना इंद्र थवा माटे अत्याग्रह.—नियाणु न करवाथी तामलीनुं ईशानेंद्रपणे थवुं.—ते वातनी बलिचंचामां जाण.—कोपेला बलिचंचा-
वासीओप तामलीना शवनी करेली अवगणना.—ईशानवासीओ द्वारा ईशानेंद्र (तामली)ने जाण.—कोपेला ईशानेंद्रनी दृष्टिनो प्रभाव.—बलिचंचानुं बळवुं.—
देवोनी नाशमाग.—ईशानेंद्रनी बलिचंचावासीओप करेली प्रार्थना.—दृष्टिनुं संहरण.—ईशानेंद्रनुं आयुः.—ईशानेंद्र (तामली)नुं मुक्तिस्थळ.—उत्तरार्धना
अने दक्षिणार्धना इंद्रोनु मेलाप, वार्तालाप, सह कार्यक्रम.—विवादे सनत्कुमारनुं स्मरण.—निवेडो.—सनत्कुमारनुं भव्यपणुं.—उद्देशक समाप्ति अने विहार.—

१.—गौहा:—

केरिसी विउव्वणा चमर किरिय जाणित्थि नगरपाला य, अहिवइ
इंदिय परिसा ततियाम्मि सए दस उद्देसा.

१.—आ त्रिजा शतकमां दश उद्देशको छे. तेमां प्रथम
उद्देशकमां चमरनी विकुर्वणा शक्ति विषे प्रश्नोत्तरो छे. चमरना
उत्पात विषे हक्क. कहेवा सारु बीजो उद्देशक छे. क्रिया संबंधे
प्ररूपण करवा त्रिजो उद्देशक छे. 'देवे विकुर्वेल यानने साधु
जाणे ?' इत्यादि वातना निर्णय माटे चोथो उद्देशक छे. 'साधु,
वहारनां पुद्रलोनुं ग्रहण करीने छीवगेरेनां रूपो करी शके छे'
ए संबंधी निर्णय माटे पांचमो उद्देशक छे. नगर संबंधे छटो उद्देशक
छे. लोकपालो विषे सातमो उद्देशक छे. अधिपतिओ विषे आठमो
उद्देशक छे. इंदियो संबंधे नवमो उद्देशक छे अने चमरनी सभा
संबंधे दशमो उद्देशक छे.

૨.—^૧તે ણં કાલે ણં, તે ણં સમયે ણં, મોયા નામં નયરી
હોત્યા. વળ્ણઓ. તીસે ણં મોયાએ નગરીએ બહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે
દિસીભાગે ણંદણે નામં ચેદ્દે હોત્યા. વળ્ણઓ. તે ણં કાલે ણં, તે
ણં સમયે ણં સામી સમોસદે. પરિસા નિરગચ્છદ્, પડિગયા પરિસા.

૨.—તે કાલે, તે સમયે મોકા નામની નગરી હતી, વર્ણક. તે
મોકા નગરીની બહાર ઉત્તર-પૂર્વના દિગ્ભાગમાં નંદન નામનું ચૈલ્ય હતું,
વર્ણક. તે કાલે, તે સમયે શ્રીમહાવીર સ્વામી પધાર્યા. સમા નિકૈલે
છે અને ધર્મ સાંભળીને સમા પાછી ચાલી ગઈ.

૧. મૂલચ્છાયા:—તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે મોકા નામ નગરી અભવત્. વર્ણક: તસ્મા મોકાયા નગર્યા: બહિ: ઉત્તરપૌરસ્ત્યે દિગ્ભાગે નન્દનં
નામ ચૈલ્યમ્ અભવત્. વર્ણક: તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે સ્વામી સમવસત:; પર્વદ્ નિર્ગચ્છતિ, પ્રતિગતા પર્વત:-અનુ.

૧. પરમાત્મા શ્રીમહાવીર પ્રભુનો ઘણો વાર ચેદ્ય-ચૈલ્ય-માં સમોસર્યાનો વર્ણક અંગાદિમાં અવલોકાય છે, એથી 'ચૈલ્ય' એ શબ્દ કોના માટે વપરાયો છે,
એવા પ્રશ્નનું ઉત્થાન બુદ્ધિમાનો માટે અસ્થાને ન ગણાય. યદ્યપિ શબ્દના કોશ, જાતિ અને દેશાદિને આધારે અર્થો ઘણા થઈ શકે, તો પણ તેના મુલ્ય અને
સંગત અર્થો તરફ સૌ કોઈનું દૃષ્ટિબિંદુ સ્થિરાય એ ઉચિત છે. 'ચૈલ્ય' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ આદિ વડે આવો અર્થ જણાય છે:—“ચયનં ચિતિ:; ચિતોર્વિકાર-
શ્લેલ્યમ્” ચિતિ:-ચિતા-ચે, તેનો વિકાર-તેની ઉપર જે (સ્તુપાદિની) આકૃતિ-એ 'ચૈલ્ય.' પરમાત્મા આદિની હૈયાતિની યાદો માટે આવી નિશાનીઓ
કરવાની પ્રથા પૂર્વેથી આપણામાં ચાલુ હતી, દૃષ્ટાંત રૂપે આજે પણ મથુરાના જૈન-સ્તૂપો હૈયાતી ધરાવે છે. આવી રીતિ બૌદ્ધોમાં પણ હતી, એથી જ કાશી-
(સારનાથ પાસે), ગયા વગેરે સ્થલે બૌદ્ધ-સ્તૂપો મીઠાઢાલ્યા છે. અને આવી પુરાણી વસ્તુઓ ઐતિહાસિક રીતિએ મહાન્ આત્માઓની હૈયાતી માટે અત્યુપકારી
ગણાય છે. હવે 'ચૈલ્ય'ના જુદા જુદા અર્થો તરફ દૃષ્ટિ કરીએ, ચૈલ્ય અને શ્રીઅભયદેવસૂરિ:—“ચૈલ્યં વ્યન્તરાસ્યતનમ્” ચૈલ્ય-વ્યન્તરોનું આયતન-ધર:-
(ઉવ. ટીકા, ક. આ. પૃ. ૧૦).

“ચેદ્દે”તિ ચિતેલ્લેપ્યાદિચયનસ્ય ભાવ:; કર્મ વા ઇતિ ચૈલ્યમ્; સંજ્ઞા-
શબ્દત્વાદ્ દેવબિમ્બમ્, તદાસ્યશ્રયત્વાત્ તદ્દહમપિ ચૈલ્યમ્; તચ્ચ ઇહ વ્યન્ત-
રાસ્યતનમ્, ન તુ મગવતામ્ અર્હતામ્ આયતનમ્:—” (મ. ધ. ૧, પૃ. ૧૯).

“ચેદ્દે”તિ-લેપ્ય આદિ પદાર્થના ચયને 'ચિતિ' કહે છે, ચિતિનું
ચિતિપણું, અથવા ચિતિનું કર્મ તે 'ચૈલ્ય.' એ સંજ્ઞાશબ્દ છે, માટે તેનો અર્થ
દેવનું ચિત્ત કરવો, પ્રતિમાનું આશ્રયરૂપ હોવાથી તે ધર પણ ચૈલ્ય; અહીં
(મ. ધ. ૧, પૃ. ૧૯).

ચૈલ્ય અને કોશકારો:-શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય (અભિ. ચિ. ય. ધ. ૧, પૃ. ૩૯૬ માં) આ પ્રમાણે કહે છે:—“ચૈલ્ય-વિહારૌ જિનસન્નિ” 'ચૈલ્ય' અને 'વિહાર'
જિનાલય-(દેરાસર) અર્થમાં વપરાય છે. (અ. કો. મું. આ. પૃ. ૪૭૪ માં) શ્રીઅમરે તેને આવે અર્થે જણાવ્યો છે:—“ચૈલ્યમ્-આયતનં તુલ્યે”-
'ચૈલ્ય' ને 'આયતન' સમાન અર્થે છે, આયતનનો અર્થ યજ્ઞાલય કર્યો છે. (શ. મ. ક. આ. પૃ. ૧૮૬ માં) તેનો અર્થાદિ આવે રૂપે કહ્યો છે:—
“ચિત્યાયા ઇદમ્”-(ચિતાનું આ.) આયતન, ચિતાની ઉપર રચેલું ચિન્હ, યજ્ઞસ્થાન, માણસોનું વિસામાનું સ્થલ, દેવસ્થાન. (શ. ચિ. પૃ. ૪૭૦)
ચૈલ્યની “ચિત્યાયા ઇદમ્” એવી વ્યુત્પત્તિ કરી, અર્થો આવા જણાવ્યા છે:—યજ્ઞનું સ્થાન, દેવાલય, દેવ રાક્ષવાનું સ્થલ, જિનાલય, જિન, વા
બુદ્ધની મૂર્તિ, સીમાડો દેલાહનાર પથર વગેરે નિશાન, ગામ વગેરેની પાસેનું મહાવૃક્ષ અને જિત તરુ. શ્રીઉવવાઈજીના મૂલમાં ચૈલ્ય સંબંધે આવો ઉલ્લેખ છે,
એને તેમાં ચૈલ્ય પ્રત્યેનો લોકોનો પ્રેમ, ચૈલ્ય માટે ઉચિત ગણાતું સ્થલ, ચૈલ્યની અંદરની તથા બહારની રચના, ચૈલ્યમાં થનારો લોકોનો ભેટો, પૂજાની
સામગ્રીઓ, યાગાદિનું મહત્ત્વ આદિ ઘણાં મહત્ત્વના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે:—

“તીસે ણં ચંપાએ નયરીએ બહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસિભાએ પુળ્ણમહે ણામં
ચેદ્દે હોત્યા ! ચિરાઈએ, પુવ્વપુરિસપળ્ણત્તે, પોરાણે, સદ્દિએ, વિત્તિએ, કિત્તિએ,
ણાએ, સચ્છત્તે, સજ્જાએ, સંઘટે, સપડાગે, પડાગાદ્દપડાગમંડિએ, સલોમહત્થે,
કચ્ચેવદ્દિએ, લાહલોહ્યમંડિએ, ઘોસીસ-સરસરત્તચંદણ-દહરદિણ્ણપંચંગુલિતલે,
ઉવચિયચંદણકલસે, ચંદણઘડસુકચતોરણપડિદુવારદેસમાએ, આસત્તો-સત્ત-
વિહલ-વટ-વગધારિયમલ્લદામકલ્લવે, પંચવળ્ણ-સરસ-સુરહિમુક્કપુપ્ફપુંજોવચાર-
કલિએ, કાલગુરુ-પવરકુંડુરુક્ક-તુરુક્કધૂવમઘમઘંતગંધુદ્ધ્યામિરામે, સુગંધવર-
ગંધગંધિએ, ગંધવટ્ટિમૂએ, પડ-પટ્ટક-જલ્લ-મલ્લ-મુદ્દિય-વેલંબય-પવગ-કહક-લસક-
આદ્દક્ક-લંચ-મંચ-તૂળદ્દલ્લ-તુંબવીળય-મુચ્ચગ-માગહપરિગએ, બહુજળ-જાણવ-
ચસ વિસ્સુચકિત્તિએ, બહુજળસ આહુ(ય)સ આહુણિજ્જે, પાહુણિજ્જે, અચ્ચણિજ્જે,
વંદણિજ્જે, નમંસણિજ્જે, પૂચણિજ્જે, સકારણિજ્જે, સંમાણણિજ્જે; કલ્લાણં, મંગલં,
દેવચં, ચેદ્દયં વિણણં પચ્ચુવાસણિજ્જે; દિવ્વે, સચ્ચે, સચ્ચોવાએ, સચ્ચપ્પમાવે,
સણ્ણિહિયપાહિહેરે, જાગસહસ્સમાગપહિચ્છિએ, બહુજળે અચ્ચેદ્દ આગમ્મ
પુળ્ણમહં ચેદ્દયં:—” (ઉવ. ક. આ. પૃ. ૧-૧૪).

મંચ-ચિત્રપટ દેલાહી માગનારા, તૂળ વાવવાલા, તુંબડાની વીળાવાલા, મોગીઓ અને મટ્ટરકો વગેરે ભરાતા. તે ચૈલ્ય, તે દેશના અને બીજા દેશોના જનોમાં
હ્યાતિપાત્ર હતું. તેમ જ આહૂતિ આપનારા ઘણા લોકોનું આહૂતિ તથા પ્રાહૂતિનું સ્થાન હતું. તથા તેઓની અર્ચા, સ્તુતિ, નમસ્કાર, પૂજા, સત્કાર અને
સન્માનને યોગ્ય હતું. કલ્યાણ તથા મંગલને કરનારું, દિવ્ય પ્રભાવવાળું, ઇષ્ટ દેવની પ્રતિમા યુક્ત, અને વિનીત માવે પૂજાતું; દિવ્યતા, સત્યતા અને સત્ય
ઉપાયવાળું, સાચા પ્રભાવવાળું, સ્થપાઈલાં પ્રાતિહાર્યવાળું, હજારો યાગોના ભાગોની પ્રાપ્તિવાળું, તે ચૈલ્ય હતું. અને તેને-પૂર્ણમદ્ર ચૈલ્યને-ઘણાં લોકો આવીને
ઉપાસતા:—” (ઉવ. ક. આ. પૃ. ૧-૧૪):—અનુ.

૨. શ્રમણ ભગવંત મહાવીર સમોસર્યા છે, એ વાતની જાણ થતા જનસમૂહ સ્નાનાદિ કૃત્યો કરી, ચોક વગેરે સ્થલે સાથે મઢી, સાથે પ્રભુ પાસે આવે છે;
આવી કયા કયા નિયમો કેવી રીતિએ પાલે છે, વગેરે વર્ણન માટે જૂઓ:—(મ. ધ. ૧, પૃ. ૨૮ પે. ૧૧ મો અને પૃ. ૩૦ નું ૧ અંકવાળું ટિપ્પણ):—અનુ.

૩. પરમાત્મા પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરી કેવી રીતિએ પાછા ફરી, યાવત્-સ્વ સ્થાને આવે છે, તે માટે પણ જૂઓ:—(મ. ધ. ૧, પૃ. ૩૩ પે.
૧૩ મો):—અનુ.

ભગવતી (અં. ૫) માં ચમરેદ્ર માટે ઘણાં સ્થલો દર્શનીય છે. અને તે ઘણાં સ્થલો અવગાહતાં તે સંબંધેનો ઘણો વર્ણક જણાય તેમ છે. જેમ કે:— (શ. ૨૩૦ ૮ થી) જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતથી ચમરચંચા સુધીનો માર્ગ અને ચમરચંચાના કિલ્લા વગેરેનો. (શ. ૩ થી) ચમરેદ્રની ક્ષુદ્રિ, શુભિ, વૈભવ, વિકુર્વણા—રૂપો ફેરવવાની શક્તિ, ઉપપાત, ક્રિયા; તથા ત્રાયક્ષિણો, સામાનિકો, પટ્ટરાણીઓની વિકુર્વણા, અને લોકપાલ, સભા આદિનો. (શ. ૧૦ ૩૦ ૫ થી) અપ્રમહિષીઓનો અને (શ. ૧૩ ૩૦ ૬ થી) ચમરચંચા ઇત્યાદિનો. શ્રીપ્રજ્ઞાપના (ઉપા. ૪) માં તેના સ્થલાદિનો અધિકાર આ રીતિએ ઉલ્લેખાયો છે:—

“કર્હિ ણં મંતે ! દાહિણિલા ણં અસુરકુમારા દેવા પરિવસંતિ ! ગોયમા ! જંબૂદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણેણં ઇમીસે રયણપ્પમાણે પુઢવીણે અસીઉત્તરજોયણસયસહસ્સવાહલાણે ઉવરિં ઇણં જોયણસહસ્સં ડગ્ગાહિતા, હેદ્ધા વિ ઇણં જોયણસહસ્સં વજ્જિતા; મઝ્જે અટ્ટહત્તરજોયણસયસહસ્સે ઇત્થ ણં દાહિણિલાણં અસુરકુમારાણાં દેવાણં, દેવીણ ય ચોત્તીસં ભવણાવાસસયસહસ્સા હવંતિ ઇતિ અક્કલાયં. તે ણં ભવણા બાહિં વદ્ધા, અંતો ચરસંસા; સો ચેવ વણ્ણઓ, જાવ-પહિરૂવા. ઇત્થ ણં દાહિણિલાણં અસુરકુમારદેવાણં પજ્જત્તાપ-વ્વત્તાણં ઠાણા પણ્ણત્તા. તિસુ વિ લોગસ્સ અસંલેજ્જાભાગે, તત્થ ણં વહ્વે દાહિણિલા અસુરકુમારદેવા, દેવીઓ પરિવસંતિ. કાલા, લોહિયવ્વલા, તહેવ જાવ-મુંજેમાણે વિહરંતિ. ઇવં સવ્વત્થ માણિયવ્વં ભવણવાસીણં. ચમરે ઇત્થ અસુરકુમારિદે, અસુરકુમારરાયા પરિવસદ્ કાલે, મહાનીલસરિસે, જાવ-પહાસેમાણે. સે ણં તત્થ ચરત્તીસાણે ભવણાવાસસયસહસ્સીણં, ચરસટ્ટીણે સામાણિયસાહસ્સીણં, તાયત્તીસાણે તાયત્તીસગાણં, ચરહં લોગપાલાણં, પંચહં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિણ્હં પરિસાણં, સત્તહં અણિયાણં, સત્તહં અણિયાહિવૈણં, ચરહં ચ ચરસટ્ટીણં આયરવ્વલદેવસાહસ્સીણં; અન્નેસિં વહૂણં દાહિણિલાણં દેવાણં, દેવીણ ય આહવેચ્ચં, પોરેવચ્ચં, જાવ-વિહરંતિ:—” (ક. આ. ૫૦ ૧૦૨-૩.)

સુગંધવાળાં; ગંધના પિંડો જેવાં છે. તેમાં અપ્સરાઓની સંકીર્ણતા અને દિવ્ય વાદ્યોના નાદો છે. તેઓની રચના સર્વ જાતિના રત્નોવડે છે. તેઓ સ્વચ્છ, વલ્લકતાં, કોમલ, સુંવાળાં, ઘડેલ, ઓપેલ, રજ, મેલ અને કચરા વિનાના હોવાથી ખુલ્લી કાંતિ, પ્રમા અને શોભાએ ઉદ્વ્યોતતાં છે. યાવત્-મનોહર, દર્શનીય, વધારે સોહામણાં અને પ્રતિરૂપો છે:—૫૦ ૧૪-૧૬.) આ વર્ણક માટે બીજું સ્થલ આ—(સ. ક. આ. ૫૦ ૨૦૧-૧૧) છે. ત્યાં પ્રચાસ, અપર્યાસ દાક્ષિણાલ્ય અસુરકુમાર દેવોના સ્થાનો છે. અને તે લોકના અસંલેય ભાગે છે. અહીં ઘણાં દાક્ષિણાલ્ય અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓ વસે છે. તેઓ વર્ણ કાળાં, રાતી આંધોવાળાં, યાવત્-(મોગોને) ભોગવતા વિહરે છે. (તેઓના શરીરના વર્ણક માટે જૂઓ:—મ. ૧, ૫૦ ૨૭, પહેલું ગુજરાતી ટિપ્પણ.) તેઓનો અવશેષ વર્ણક ભવનવાસીઓના જેવો કહેવો. અહીં અસુરકુમારોનો ઈંદ્ર, અસુરરાજ ચમર રહે છે. તે પળ વર્ણ કાળો, મહાનીલમળી જેવો; યાવત્-પ્રકાશતો છે. (‘યાવત્’ શબ્દથી જાણી લેવા જણાવેલો પાઠ અસુરકુમારોના વજ્રે ઈંદ્રોના સમાન વર્ણનમાં પ્ર. ૫૦ ૫૦ ૧૦૧-૨ માં છે.) ત્યાં ચમરેદ્ર ચોત્રીસ લાખ ભવનોડું, ચોસઠ હજાર સામાનિકોડું, તેત્રીસ ત્રાયક્ષિણોડું—(‘ત્રાયક્ષિણ’ શબ્દની સાર્થકતા ઘડવા માટે આ રીતિ છે:—‘શ્રીશ્યામહસ્તી’ અનગાર ચમરેદ્રના ત્રાયક્ષિણો સંબંધે આ પ્રમાણે પૂછે છે:—હે ભગવન્ ! ચમરેદ્રને ત્રાયક્ષિણો છે ? હે શ્યામહસ્તિ ! જંબૂદ્વીપના ભારત વર્ષમાં ‘કાંકરી’ નગરીમાં તેત્રીસ તત્ત્વજ્ઞો, ગૃહસ્થો-શ્રમણોપાસકો-અસાધારણ મિત્રો હતા. તેઓ પહેલાં સંવિજ્ઞો-સારી રીતિને જાણનારા, સંવિજ્ઞવિહારિઓ-જ્ઞાનપૂર્વક વૃત્તિ કરનારા હતા; પળ પાછલથી શિથિલ પરિણામવાળા, યાવત્-સ્વેચ્છાચારીઓ થયા હતા. તેથી તેઓ વધા અઢધા માસની સંલેખના કરી ચમરેદ્રના ત્રાયક્ષિણો-૩૩, સંલેખાવાળા સહાયક દેવો-થયા.) (મ. ૧૦ ૧૦, ૩૦ ૪.) ચાર લોકપાલોડું, પરિવાર યુક્ત પાંચ પટ્ટરાણીઓડું, ત્રણ પરિષદોડું, સાત પ્રકારની સેનાઓડું, સાત સેનાપતિઓડું; બે લાખ, છપ્પન હજાર આત્મરક્ષકોડું; અને બીજા ઘણા દાક્ષિણાલ્ય દેવ દેવીઓડું આધિપત્ય, તથા પાલકત્વને કરતો, યાવત્-વિહરે છે:—” (ક. આ. ૫૦ ૧૦૨-૩.) જ્યારે દેવોને, કે ઈંદ્રને બીજે સ્થલે જવું હોય ત્યારે પહેલા પોતાના ઉપપાત પર્વત ઉપર આવે છે, અને ત્યાં મૂલ્લ રૂપનો ઘડલો કરી બીજે રૂપે ઇષ્ટ સ્થાને જાય છે. તેથી તે તે પર્વતોના નામો સાથે ઉપપાત—(ઉપ-સામે, પાત-પહલું-જવું) શબ્દ યોજાય છે. તેનો વર્ણક સ્થાનાંગ (અં. ૩) માં આ રીતિએ છે:—

“ચમરસ્સ અસુરિંદસ્સ, અસુરકુમારરત્તો તિગિચ્છકૂડે ઉપ્પાયપવ્વણે મૂલે દસ-વાવીસે જોયણસણે વિક્કલંભેણં પણ્ણત્તે, ચમરસ્સ ણં અસુરિંદસ્સ, અસુરકુમારરત્તો સોમસ્સ મહારણ્ણો સોમપ્પમે ઉપ્પાયપવ્વણે દસ જોયણસયાઈ ઉઢહં ઉચ્ચતેણં, દસ ગાઉય-સયાઈ ઉચ્ચતેણં, મૂલે દસ જોયણસયાઈ વિક્કલંભેણં પણ્ણત્તે. ચમરસ્સ ણં અસુરિંદસ્સ જમસ્સ મહારણ્ણો જમપ્પમે ઉપ્પાયપવ્વણે ઇવં ચેવ. ઇવં વરુણસ્સ વિ-—, ઇવં વેસમણ્ણસ્સ વિ:—” (ક. આ. ૫૦ ૫૪૮-૪૯.)

“ચમરચંચાણે રાજધાણીણે પંચ સમાઓ પણ્ણત્તા, તં જહા:—સમા સુહમ્મા, ઉવવાયસમા, અભિસેયસમા, અલંકારિયસમા, વવસાયસમા:—” (ક. આ. ૫૦ ૪૦૬.) અને સેનાપતિઓ પાંચ કહ્યાં છે:—

“હે ભગવન્ ! દાક્ષિણાલ્ય અસુરકુમારો કયે સ્થલે વસે છે ? હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના મેરુ પર્વતની દક્ષિણે એક લાખ, એસી હજાર યોજનના બાહલ્યવાળી આ રત્નપ્રમા પૃથિવીના ઉપરનો એક હજાર યોજન ભાગ અવગાહી અને નીચેનો એક હજાર યોજન ભાગ છોડી, મધ્યના એક લાખ, અઢ્યોતેર હજાર (૧,૭૮૦૦૦) યોજન પ્રમાણ ભાગની મધ્યે દાક્ષિણાલ્ય અસુરકુમાર દેવોના અને દેવીઓના ચોત્રીસ લાખ ભવનો કહ્યાં છે. તે ભવનો બહારથી ગોલ અને અંદરથી ચોખંડાં છે. તેઓનો પ્રતિરૂપ સુધીનો વર્ણક આ પ્રમાણે છે:—(કમલની કર્ણિકાના આકારવાળાં, તલે સાંકડી અને મુલે પહોળી, વિશાળ, ગંભીર આકારવાળાં; અટારીઓ, સતોરણ શેરીના દ્વારો, પ્રતિદ્વારો તથા કોટવાળાં; ચંત્રો, શતપ્લિઓ-મહાશિલાઓ, મુસંદિઓ આદિ અલ્પોથી પૂર્ણ, શત્રુઓથી નહીં લડાય તેવાં, જયવાળાં, બીજાઓથી અજેયો, અઢતાલીસ (અથવા સારા) કોઠાઓની રચનાવાળાં, અઢતાલીસ (સારી) વનમાળાઓ યુક્ત, શેમ કુશલતાવાળાં, ઢંડ-ડાંગ-ધારક રક્ષક દેવોથી રક્ષાણાં, લીંપણ, ઉલ્લેચો અને ગોશીર્ષ, તથા રક્ત ચંદનના થાપા-વાળાં, ચંદન ઘટોએ શોભતા તોરણ સહિત પ્રતિદ્વારવાળાં. અને નીચેથી ઉંચે સુધી બાંધેલી પહોળી, ગોલ, લટકતી માળાઓ, પંચરંગી સુગંધી પુષ્પોના પુંજો, કાલો અમર, કિલ્લર તથા તગરાદિ ધૂણોના મહમહતા ઉત્તમ ગંધથી

“અસુરેદ્ર, અસુરકુમારોના રાજા ચમરનો તિગિચ્છક ઉપપાત પર્વત દશ સો વાવીસ (૧૦૨૨) યોજન વિષ્કંભે કહ્યો છે. અસુરેદ્ર, અસુરકુમારના રાજા ચમરના લોકપાલ સોમ મહારાજનો સોમપ્રભ ઉપપાત પર્વત ઉંચાઈમાં એક હજાર યોજન, ઉદ્દેધે એક હજાર ગાઉ, અને મૂલ્લમાં એક હજાર યોજનની પહોળાઈવાળો છે. અસુરેદ્ર ચમરના યમ મહારાજનો ઉપપાત પર્વત યમપ્રભ ઉચ્ચ પ્રમાણે કહ્યો છે. તથા તેના લોકપાલ વરુણ અને વૈશ્રમણના ઉપપાત પર્વતોડું માપ પળ તે જ પ્રમાણે છે:—” (ક. આ. ૫૦ ૫૪૮-૪૯.) ત્યાં તેની પાંચ સમાઓના નામો આ પ્રમાણે છે:—

“ચમરેદ્રની ચમરચંચા રાજધાનીમાં પાંચ સમાઓ કહી છે, તે આ છે:—સુધર્મા સમા, ઉપપાત સમા, અભિષેક સમા, અલંકારિકા સમા અને વ્યવસાય સમા:—” (ક. આ. ૫૦ ૪૦૬.) એ અંગમાં ચમરેદ્રને લડાયક સૈન્યો

अदुत्तरं च णं गोयमा ! प्रभू चमरे असुरिदे, असुरराया तिरियमसंखेजे दीवसमुदे बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं, देवीहिं य आइण्णे, विति-क्किण्णे, उवत्थडे, संथडे, फुडे, अवगाढावगाढे करेत्तए; एस णं गोयमा ! चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो अयमेयारूवे विसए, विसयमेत्ते बुइए, णो चैव णं संपत्तीए विकुर्विसु वा, विकुव्वति वा विकुव्विस्सति वा.

४. प्र०—जइ णं भंते ! चमरे असुरिदे, असुरराया एमहिड्डीए, जाव—एवइयं च णं पभू विउवित्तए, चमरस्स णं भंते ! असुरि-दस्स, असुररण्णो, सामणिया देवा केमहिड्डीया, जाव—केवइयं च णं पभू विउवित्तए ?

“चमरस्स असुरिदस्स, असुरकुमारो पंच संगामिया अणिया, पंच संगामिया अणियाहिवई पण्णत्ताः—पायत्ताणीए, पीढाणीए, कुंजराणीए, महिसाणीए, रहाणिए. दुमे पायत्ताणियाहिवई, सोदामी आसराया पीढाणी-याहिवई, वेकुंथुहत्थिराया कुंजराणीयाहिवई, लोहियक्खे महिसाणीयाहिवई, किंनरे रथाणीयाहिवईः—” (क० आ० पृ० ३५७.)

“चमरस्स णं असुरिदस्स, असुरकुमारो पंच अगमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहाः—काली, राई, रयणी, विज्जू, मेहा”ः— (क० आ० पृ० ३५६.) आ पांचे अग्रमहिषीओना पूर्वभवादि माटे ज्ञाताधर्मकथा (अं० ६) मां, श्रुतस्कंध बीजाना पहेला वर्गना पांच अध्ययनो दर्शनीय छे. जेम केः—

“ते णं काले णं, ते णं समए णं अज्जसुहम्मस्स अणगारस्स अंतेवासी अज्जंजू णामं अणगारे, जाव—पज्जुवासमाणे एवं वयासीः—जइ णं भंते ! समणेणं भगवया महावीरेणं छट्ठस्स अंगस्स पढमसुयखंधस्स अयं अट्ठे पण्णत्ते, दोचस्स णं भंते ! सुयखंधस्स × × के अट्ठे पण्णत्ते ? एवं खलु जंबु ! समणेणं भगवया महावीरेणं धम्मकहाणं दस वग्गा पण्णत्ता × × चमरस्स णं अगमहिसीणं पढमे वग्गे पण्णत्ते × × पढमस्स वग्गस्स पंच अज्जयणा पण्णत्ता, तं जहाः—काली, राई, रयणी, विज्जू, मेहा. ” × × (क० आ० पृ० १४७८—१५०७.)

महिषीनो पूर्व भव, ते भवना माता पिता, स्थळ, राजा वगैरे तथा तेनो बाळभाव, धर्मश्रवण, दीक्षा अने तपश्चर्याथी यावत्—चमरेंदनी पट्टराणीपणुं, ऋद्धि, परिवार, आयुः वगैरेनो वर्णक छेः— (क० आ० पृ० १४७८—१५०७.)—अनु०

१. मूलच्छायाः—अथोत्तरं च गौतम ! प्रभुश्चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजस्तिर्यंगु असंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् बहुभिः असुरकुमारैः देवैः, देवी-भिश्च आकीर्णान्, व्यतिकीर्णान्, उपस्तीर्णान्, संस्तीर्णान्, स्पृष्टान्, अवगाढावगाढान् कर्तुम्; एष गौतम ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वति वा, विकुर्विष्यति वा. यदि भगवन् ! चमरः असुरेन्द्रः, असुर-राजः एवं महर्द्धिकः, यावत् एतावच्च प्रभुः विकुर्वितुम्, चमरस्य भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य सामानिका देवाः किमहर्द्धिकाः, यावत्—कियच्च प्रभुर्वि-कुर्वितुम् ?—अनु०

काकडा वाळेला होवाथी जेम ते बने व्यक्तिओ संलग्न जणाय छे; अथवा जेम पैडानी धरीमां आराओ संलग्न—सुसंबद्ध—आयुक्त—होय, एवी ज रीते असुरेंद्र, असुरराज चमर घणां असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमार देवीओवडे आखा जंबूद्वीप नामना द्वीपने आकीर्ण करी शके छे, तेम ज व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करे छे अर्थात् ते चमर बीजां रूपो एटलां बधां विकुर्वी शके छे, के जेने लइने पूर्वप्रमाणे आ आखो जंबूद्वीप पण भराइ जाय छे. वळी हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमर घणा असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमार देवीओवडे आ तिरछा लोकमां पण असंख्य द्वीप अने समुद्र सुधीनुं स्थळ आकीर्ण करे छे, तथा व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करी शके छे अर्थात् ते (चमर) एटलां बधां रूपो विकुर्वी शके छे के जेनाथी असंख्य द्वीप समुद्रो सुधीनुं स्थळ भराइ जाय छे. हे गौतम ! पूर्वे कह्या प्रमाणे एटलां रूपो करवानी असुरेंद्र, असुरराज चमरनी मात्र शक्ति छे—विषय छे—विषयमात्र छे, पण कोइ वखते ते चमरे पूर्वे प्रमाणे (संप्राप्तिवडे) रूपो कर्या नथी, करतो नथी अने करशे पण नहीं.

४. प्र०—हे भगवन् ! जो असुरेंद्र, असुरराज चमर एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्—ते एटलं बधुं विकुर्वण करी शके छे, तो हे भगवन् ! असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो केवी मोटी ऋद्धिवाळा छे, यावत्—तेओनी विकुर्वणा शक्ति केटली छे ?

“असुरेंद्र, असुरराज चमरने पांच लडायक अनीको—सैन्यो—अने पांच लडायक सेनापतिओ कह्यां छेः—पदाति अनीक, घोडेखार अनीक, कुंजराणीक, महिषानीक अने रथानीक. पायदळनो सेनापति हुम छे, घोडे-खारोनी अधिपति अश्वराज सौदामी छे, कुंजराणीकनो स्वामी वैकुंथु हस्ति-राज छे, महिषानीकनो सेनापति लोहिताक्ष छे अने रथसैन्यनो सेनापति किन्नर छेः—” (क० आ० पृ० ३५७.) ए अंगमां चमरेंदनी पांच पट्टराणीओना नामोनो पाठ आ प्रमाणे छेः—

“असुरेंद्र, असुरकुमारोना राजा चमरने पांच अग्रमहिषीओ कही छे, ते आ प्रमाणेः—काली, रात्री, रत्नी, विद्युत् अने मेघा”ः— (क० आ० पृ० ३५६.) आ पांचे अध्ययनो दर्शनीय छे.

“ते काले, ते समये आर्य श्रीसुधर्मस्वामी अनगारना अंतेवासी आर्य श्रीजंबू नामना अनगार पर्युपासता यावत्—आ प्रमाणे बोल्याः—जो हे भगवन् ! श्रमण भगवान् महावीरे छट्ठा अंगना पहेला श्रुतस्कंधनो ए अर्थ कह्यो छे, तो हे भगवन् ! बीजा श्रुतस्कंधनो × × कयो अर्थ कह्यो छे ? हे जंबु ! ए निश्चित छे, के श्रमण भगवान् महावीरे धर्मकथाना दस वर्गो कह्यां छे × × तेमां चमरेंदनी अग्र महिषीओनो पहेलो वर्ग कह्यो छे × × अने ते पहेला वर्गमां आ प्रमाणे (अनुक्रमे) पांच अध्ययनो कह्यां छेः—काली, रात्री, रत्नी, विद्युत् अने मेघा. ” × × आ पांचे अध्ययनोमां क्रमथी ते ते

अध्ययनो दर्शनीय छे.

अनु०

४. उ०—गोयमा ! चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो सामाणिया देवा महिड्ढिया, जाव—महाणुभागा. ते णं तत्थ साणं साणं भवणाणं, साणं साणं सामाणियाणं, साणं साणं अग्गमहिस्सीणं, जाव—दिग्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति, एवं महिड्ढिया, जाव—एव—इयं च णं पभू विउव्वित्तए; से जहा नामए जुवति जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्ज, चक्कस्स वा णामी अरयाउत्ता—सिया, एवामेव गोयमा ! चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो एगमेगे सामाणियदेवे वेउव्वियसमुग्घायेणं समोहण्णइ, जाव—दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घायेणं समोहण्णइ, पभू णं गोयमा ! चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो एगमेगे सामाणियदेवे केवलकल्पं जंबूदीवं बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं य, देवीहिं य आइण्णं, वित्तिक्किण्णं, उवत्थडं, संथडं, फुडं अवगाढावगाढं करेत्तए; अदुत्तुरं च णं गोयमा ! पभू चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो एगमेगे सामाणियदेवे तिरियमसंखेजे दीवसमुद्दे बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं, देवीहिं य आइण्णे, वित्तिक्किण्णे, उवत्थडे, संथडे, फुडे, अवगाढावगाढे करेत्तए, एस णं गोयमा ! चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो एगमेगस्स सामाणियदेवस्स अयमेयारूवे विसये, विसयमेत्ते बुइए, णो चैव णं संपत्तीए विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा.

५. प्र०—जइ णं भंते ! चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो सामाणियदेवा एमहिड्ढिया, जाव—एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, चमरस्स णं भंते ! असुरिदस्स असुररण्णो तायत्तीसया देवा केमहिड्ढिया ?

५. उ०—तायत्तीसया जहा सामाणिया तहा णेयव्वा. लोयपाला तहेव, णवरं—संखेज्जा दीव-समुद्दा माणियव्वा. (बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं, देवीहिं य आइन्ने, जाव—विकुव्विस्संति वा.)

४. उ०—हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो मोटी ऋद्धिवाळा छे अने यावत्—महाप्रभाववाळा छे. तेओ ल्यां पोत पोतानां भवनो उपर, पोत पोताना सामानिको उपर अने पोत पोतानी पट्टराणीओ उपर सत्ताधीशपणुं भोगवता, यावत्—दिव्य भोगोने भोगवता विहरे छे. अने एओ एवी मोटी ऋद्धिवाळा छे. तथा तेओनी विकुर्वणशक्ति आटली छे.—हे गौतम ! विकुर्वण करवा माटे तेओ—असुरेंद्र, असुरराज चमरना एक एक सामानिक देवो—वैक्रियसमुद्घातवडे समवहत थाय छे. अने यावत्—बीजी वार पण वैक्रियसमुद्घातवडे समवहत थाय छे. तथा हे गौतम ! जेम कोइ जुवान पुरुष पोताने हाथे जुवान स्त्रीना हाथने पकडे, अर्थात् परस्पर काकडा बाळेल होवाथी जेम ते बने व्यक्तिओ संलग्न जणाय छे; अथवा जेम पैडानी धरीमां आराओ संलग्न—सुसंबद्ध—आयुक्त—होय एवी ज रीते असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो आखा जंबूद्वीपने घणा असुरकुमार देवो तथा घणी असुरकुमार देवीओवडे आकीर्ण, व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करी शके छे. वंळी हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमरनो एक एक सामानिक देव आ तिरछा लोकमां असंख्येय द्वीप समुद्रो सुधीनुं स्थळ घणा असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमार देवीओ वडे आकीर्ण, व्यतिकीर्ण, उपस्तीर्ण, संस्तीर्ण, स्पृष्ट अने अवगाढावगाढ करी शके छे. हे गौतम ! असुरेंद्र, असुरराज चमरना प्रत्येक सामानिकमां पूर्व प्रमाणे विकुर्वण करवानी शक्ति छे—विषय छे, विषयमात्र छे—पण तेओए संप्राप्तिवडे कोई वार विकुर्व्युं नथी, विकुर्वता नथी अने विकुर्वशे नहीं.

५. प्र०—हे भगवन् ! जो असुरेंद्र, असुरराज चमरना सामानिक देवो एवी मोटी ऋद्धिवाळा छे अने यावत्—एटलुं विकुर्वण करवा समर्थ छे तो हे भगवन् ! असुरेंद्र, असुरराज चमरना त्रायच्छिंशक देवो केवी मोटी ऋद्धिवाळा छे ?

५. उ०—हे गौतम ! जेम सामानिको कहा तेम त्रायच्छिंशको पण कहेवा. तथा लोकपालो संबंघे पण एम कहेवुं. विशेष ए के, तेओ पोताना बनावेल रूपोथी—अनेक असुरकुमार अने असुरकुमारीओथी—संख्येय द्वीप समुद्रोने भरी शके छे. (ए तो मात्र तेनो विषय छे. पण यावत्—तेओ ए प्रमाणे विकुर्वशे नहीं.)

१. मूलच्छायाः—गौतम ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य सामानिका देवा महर्द्धिकाः, यावत्—महानुभागाः. ते तत्र स्वेषां स्वेषां भुवनानाम्, स्वेषां स्वेषां सामानिकानाम्, स्वासां स्वासां अग्रमहिषीणाम्, यावत्—दिव्यानि भोगभोग्यानि भुज्जाना विहरन्ति, एवं महर्द्धिकाः, यावत्—एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, तद्यथा नाम युवति. युवा हस्तेन हस्तं गृह्णीयात्, चक्रस्य वा नामो अरकायुक्ता (उत्तासिता) स्यात्, एवमेव गौतम ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य एकैकः सामानिकदेवो वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, यावत्—द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, प्रभुर्गौतम ! चमरस्य, असुरेन्द्रस्य असुरराजस्य एकैकः सामानिकदेवः केवलकल्पं जम्बूद्वीपं बहुभिरसुरकुमारैः देवैश्च, देवीभिश्च आकीर्णम्, व्यतिकीर्णम्, उपस्तीर्णम्, संस्तीर्णम्, स्पृष्टम्, अवगाढावगाढं कर्तुम्, अथोत्तरं च गौतम ! प्रभुर्चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य एकैकः सामानिकदेवः तिर्यगसंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् बहुभिरसुरकुमारैः देवैश्च, देवीभिश्च आकीर्णान्, व्यतिकीर्णान्, उपस्तीर्णान्, संस्तीर्णान्, स्पृष्टान्, अवगाढावगाढान् कर्तुम्, एष गौतम ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य एकैकस्य सामानिकदेवस्य अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्विषुर्वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा. यदि भगवन् ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य सामानिकदेवा एवं महर्द्धिकाः, यावत्—एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, चमरस्य भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य त्रायच्छिंशकाः देवाः किमहर्द्धिकाः ? त्रायच्छिंशकाः यथा सामानिकास्तथा ज्ञातव्याः. लोकपालास्तथैव, नवरम्—संख्येयाः द्वीपसमुद्राः भणितव्याः. (बहुभिः असुरकुमारैः देवैः, देवीभिश्च आकीर्णान्, यावत्—विकुर्विष्यन्ति वा)—अनु०

६. प्र०—जई णं भंते ! चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो लोणपाला देवा एमहिड्डीया, जाव—एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, चमरस्स णं असुरिदस्स, असुररण्णो अग्गमहिसीओ देवीओ केम-हिड्डीयाओ, जाव—केवइयं च णं पभू विकुव्वित्तए ?

६. उ०—गोयमा ! चमरस्स णं असुरिदस्स, असुररण्णो अग्गम-हिसीओ महिड्डीयाउ, जाव—महाणुभागाओ, ताओ णं तत्थ साणं साणं भवणाणं, साणं साणं सामाणियसाहस्तीणं, साणं साणं महत्त-रियाणं, साणं साणं परिसाणं, जाव—एमहिड्डीयाओ; अण्णं जहा लोणपालाणं अपरिसेसं.

७. प्र०—सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति. भगवं दोचे गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ. जेणेव तचे गोयमे वायुभूती अण-गारे, तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता, तच्चं गोयमं वायुभूतिं अणगारं एवं वदासि:—

एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिदे, असुरराया एवं महिड्डीए, तं चेव एवं सव्वं अपुड्ढवागरणं णेयव्वं अपरिसेसियं जाव—अग्गमहिसीणं जाव—वत्तव्वया सम्मत्ता. तेणं से तचे गोयमे वायुभूती अणगारे दोच्चस्स गोयमस्स अग्गिभूतिस्स अणगारस्स एवमाइक्खमाणस्स, भासमाणस्स, पण्णवेमाणस्स, परूवेमाणस्स एय-मड्ढं नो सदहइ, नो पत्तियइ, नो रोएइ; एयमड्ढं असइहमाणे, अपत्तियमाणे, अरोएमाणे, उड्ढाए उड्ढेइ, उड्ढेइत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, जाव—पञ्जुवासमाणे एवं वयासी:— एवं खलु भंते ! मम दोचे गोयमे अग्गिभूई अणगारे ममं एव-माइक्खइ, भासइ, पण्णवेइ, परूवेइ—एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिदे, असुरराया महिड्डीए, जाव—महाणुभागे, से णं तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं, एवं तं चेव सव्वं अपरिसेसं भाणियव्वं, जाव—अग्गमहिसीणं वत्तव्वया सम्मत्ता, से कहमेयं भंते ! एवं ?

६. प्र०—हे भगवन् ! जो असुरेद्र, असुरराज चमरना लोक-पाल देवो एवी मोटी ऋद्धिवाळा छे अने यावत्—तेओ एटल्लं विकुर्वण करी शके छे, तो असुरेद्र, असुरराज चमरनी पट्टराणी देवीओ केवी मोटी ऋद्धिवाळीओ छे अने तेओ केटल्लं विकुर्वण करे छे ?

६. उ०—हे गौतम ! असुरेद्र, असुरराज चमरनी पट्टराणी देवीओ मोटी ऋद्धिवाळीओ छे अने यावत्—मोटा प्रभाववाळीओ छे. तेओ त्यां पोत पोताना भवनो उपर, पोत पोताना हजार सामानिक देवो उपर, पोत पोतानी मित्ररूप महत्तरिका देवीओ उपर अने पोत पोतानी समितिनुं स्वामिपणुं भोगवती रहे छे यावत्—ते पट्ट-राणीओ एवी मोटी ऋद्धिवाळीओ छे. ते संबंघेनी बीजी बघी हकी-कत लोकपालोनी पेढे कहेवी.

७. प्र०—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. एम कही द्वितीय गौतम अग्निभूति अनगारे श्रमण भग-वंत महावीरने वांदी, नमी जे तरफ तृतीय गौतम वायुभूति अनगार हता ते तरफ जवानुं कयुं अने त्यां जइने ते अग्निभूति अन-गारे वायुभूति अनगारने आ प्रमाणे कहुं के:—हे गौतम ! ए प्रमाणे निश्चित छे के, असुरेद्र असुरराज चमर, एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे, इत्यादि बधुं चमरथी मांडीने तेनी पट्टराणीओ सुधीनुं अपृष्ट व्याकरण (अणपूछये उत्तर) रूप वृत्तांत अहीं कहेवुं. ल्यार पछी अग्निभूति अनगारे पूर्व प्रमाणे कहेली, भाषेली, जणावेली अने प्ररूपेली ए वातमां ते तृतीय गौतम वायुभूति अन-गारने श्रद्धा बेसती नथी, विश्वास आवतो नथी अने ए वात तेओने रुचती नथी. हवे ए वातमां अश्रद्धा करता, अविश्वास आणता अने ए वात तरफ अणगमावाळा ते तृतीय गौतम वायु-भूति अनगार पोताना आसनथी उठी—उभा थइ—श्रमण भगवंत महावीर तरफ गया अने त्यां जइ तेओनी पर्युपासना करता आ रीते बोल्या के:—हे भगवन् ! द्वितीय गौतम अग्निभूति अनगारे मने सामान्य प्रकारे कहुं, विशेष प्रकारे कहुं, जणाव्युं अने प्ररूप्युं के,—“असुरेद्र, असुरराज चमर एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्—एवा मोटा प्रभाववाळो छे के, ते त्यां चोत्रीश लाख भवना-वासो उपर स्वामिपणुं भोगवे छे, इत्यादि बधुं पट्टराणीओ सुधीनुं वृत्तांत अहीं पूरेपूरं कहेवुं.” तो हे भगवन् ! ते ए ते ज प्रमाणे केवी रीते छे ?

१. मूलच्छाया:—यदि भगवन् ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य लोकपाला: देवा एवमहर्दिका:; यावत्—एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, चमरस्य असुरे-न्द्रस्य, असुरराजस्य अग्रमहिष्यो देव्य: किमहर्दिका:; यावत्—कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ? गौतम ! चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अग्रमहिष्यो महर्दिका:; यावत्—महाणुभागा:; तास्तत्र स्वासां स्वासां भुवनानाम्, स्वासां स्वासां सामानिकसाहस्रीणाम्, स्वासां स्वासां महत्तरिकाणाम्, स्वासां स्वासां पर्वदाम्; यावत्—एवमहर्दिका:; अन्यद् यथा लोकपालानाम् अपरिशेषम्. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति. भगवान् द्वितीयो गौतम: श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति. येनैव तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारस्तेनैव उपागच्छति, तेनैव उपागम्य तृतीयं गौतमं वायुभूतिरनगारम् एवम् अवादीत:—एवं खलु गौतम ! चमर: असुरेन्द्र:; असुरराज: एवमहर्दिक:; तच्चैव एवं सर्वम् अपृष्टव्याकरणं ज्ञातव्यम् अपरिशेषं यावत्—अग्रमहिषीणां यावत्—वक्तव्यता समाप्ता; तत: स तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारो द्वितीयस्य गौतमस्य अग्निभूते: अनगारस्य एवम् आख्यात:; भाषमाणस्य, प्रज्ञापयत:; प्ररूपयत एतदर्थं नो श्रद्धाति, नो प्रत्येति, नो रोचयति, एतदर्थम् अश्रद्धत्, अप्रत्ययन्, अरोचयन्, उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थाय येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैव उपागच्छति, यावत्—पर्युपासीन: एवम् अवादीत:—एवं खलु भगवन् ! मम द्वितीयो गौतमोऽग्निभूति: अनगारो माम् एवम् आख्याति, भाषते, प्रज्ञापयति. प्ररूपयति—एवं खलु गौतम ! चमर: असुरेन्द्र:; असुरराजो महर्दिक:; यावत्—महाणुभागा:; स तत्र चतुस्त्रिंशद्भवनावासशतसहस्राणाम्, एवं तच्चैव सर्वम्, अपरिशेषं भणितव्यम्, यावत्—अग्रमहिषीणां वक्तव्यता समाप्ता, तद् कथमेतद् भगवन् ! एवम् ?—अनु०

७. उ०—गोयमादी !, समणे भगवं महावीरे तच्चं गोयमं वायुभूतिं अणगारं एवं वयासीः—जं णं गोयमा ! दोच्चे गोयमे अग्नि-भूर्इ अणगारे तव एवमाइक्खइ, भासइ, पण्णवेइ, परूवेइ—“एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिदे, असुरराया महिड्डीए, एवं तं चेव सव्वं जाव—अग्गमहिस्सीणं वत्तव्वया सम्मत्ता” सच्चे णं एसमट्ठे, अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खामि, भासामि, पण्णवेमि, परूवेमि—एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिदे, असुरराया, जाव—महिड्डीए, सो चेव बीतिओ गमो भाणियव्वो, जाव—अग्गमहिस्सीओ, सच्चे णं एसमट्ठे.

सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति तच्चे गोयमे वायुभूर्इ अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जेणेव दोच्चे गोयमे अग्नि-भूर्इ अणगारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता दोच्चं गोयमं अग्नि-भूर्इ अणगारं वंदइ, नमंसइ, एयमइं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो स्वामेइ.

७. उ०—पछी ‘हे गौतम ! वगेरे,’ एम आमंत्री श्रमण भगवंत महावीरे ते त्रीजा गौतम वायुभूति अनगारने आ प्रमाणे कहुं केः—हे गौतम ! ते द्वितीय गौतम अग्निभूति अनगारे तने जे सामान्य प्रकारे कहुं, विशेष प्रकारे कहुं, जणाव्युं अने प्ररूप्युं के,—“ हे गौतम ! असुरेद्र, असुरराज चमर मोटी ऋद्धिवाळो छे, इत्यादि बधुं तेनी पडराणीओ सुधीनुं वृत्तांत अहीं कहेवुं.” (हे गौतम !) ए वात साची छे अने हे गौतम ! इं पण एम कहुं छुं, भाषु छुं, जणावुं छुं अने प्ररूपुं छुं के असुरेद्र, असुरराज चमर मोटी ऋद्धि-वाळो छे इत्यादि ते ज रीते यावत्—पडराणीओ सुधीनी हकीकतवाळो बीजो गम कहेवो. अने ए वात साची छे.

हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही तृतीय गौतम वायुभूति अनगार श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने पछी जे तरफ बीजा गौतम अग्निभूति अनगार छे त्यां आवी, तेओने वांदी, नमी, ‘तेओनी वातने न मानी’ ते माटे तेओनी पासे वारंवार विनयपूर्वक सारी रीते क्षमा मांगे छे.

१. व्याख्यातं द्वितीयशतम्, अथ तृतीयशतं व्याख्यायते, अस्य चायमभिसंबन्धः—अनन्तरशतेऽस्तिकाया उक्ताः, इह तु तद्विशेषभूतस्य जीवास्तिकायस्य विविधधर्मा उच्यन्ते इत्येवं संबन्धस्यास्य तृतीयशतस्योद्देशकार्यसंग्रहायेयं गाथा—‘केरिस’ इत्यादि. तत्र ‘केरिस विउव्वण’ ति कीदृशी चमरस्य विकुर्वणाशक्तिः ? इत्यादि प्रश्ननिर्वचनार्थः प्रथम उद्देशकः. ‘चमर’ ति चमरोत्पाताऽभिधानार्थो द्वितीयः. ‘किरिय’ ति कायिक्यादि क्रियाद्यर्थाभिधानार्थः तृतीयः. ‘जाण’ ति यानं देवेन वैक्रियं कृतं जानाति साधुरित्याद्यर्थनिर्णयार्थश्चतुर्थः. ‘इत्थि’ ति साधुर्बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः स्यादिरूपाणि वैक्रियाणि कर्तुमित्याद्यर्थनिर्णयार्थः पञ्चमः. ‘नगर’ ति वाराणस्यां नगर्यां कृतसमुद्घातोऽनगारो राजगृहे रूपाणि जानातीत्याद्यर्थनिश्चयपरः षष्ठः. ‘पालय’ ति सोमादिलोकपालचतुष्टयस्वरूपाभिधायकः सप्तमः. ‘अहिवइ’ ति असुरादीनां कति देवा अधिपतयः ? इत्याद्यर्थपरोऽष्टमः. ‘इंदिय’ ति इन्द्रियविषयाभिधानार्थो नवमः. ‘परिस’ ति चमरपरिषदाभिधानार्थो दशमः. इति.

१. बीजा शतकनी व्याख्या करी. हवे त्रिजा शतकनी व्याख्याने प्रारंभ थाय छे. बीजा शतकं अने त्रिजा शतकनो परस्पर संबंध आ रीते छेः—आगळना शतकमां सामान्य अस्तिकायो संबंधे हकीकत कही छे अने हवे विशेष अस्तिकायो संबंधे हकीकत जणाववा ए स्थानोचित छे, माटे आ शतकमां अस्तिकायोमां विशेषरूप जीवास्तिकायना विविध धर्मो कहेवाना छे. ए प्रमाणे बीजा अने त्रिजा शतकनो संकलनारूप संबंध छे. त्रिजा शतकना दशे उद्देशकमां कया कया विषयो संबंधे निरूपण थवावुं छे ते वातने सूचववा सारु आ संग्रह गाथा छेः—[‘केरिस’ इत्यादि.] तेमां [‘केरिस विउव्वण’ ति] चमर नामना इंद्रमां विकुर्वणशक्ति—जूदां जूदां रूपो फेरववानी शक्ति—केवी छे ? इत्यादि प्रश्नना निर्वचन माटे प्रथम उद्देशक छे. [‘चमर’ ति] चमरनो उत्पात जणाववा बीजो उद्देशक छे. [‘किरिय’ ति] कायिकी (शरीरथी थती) वगेरे क्रियाओने जणाववा त्रिजो उद्देशक छे. [‘जाण’ ति] ‘देवे विकुर्वेल यानने साधु जाणे ?’ इत्यादि अर्थना निर्णय सारु चोथो उद्देशक छे. [‘इत्थि’ ति] ‘साधु बहाराणां पुद्गलोने लइने स्त्री वगेरेनां वैक्रियरूपो करी शके ?’ इत्यादि अर्थना निर्णय सारु पांचमो उद्देशक छे. [‘नगर’ ति] जेणे वाराणसी (बनारस) शहरमां समुद्घात कर्यो छे एवो साधु, राजगृह नगरमां रहेलां रूपोने जाणे छे ? इत्यादि वातना निश्चय माटे छट्टो उद्देशक छे. [‘पालय’ ति] सोम वगेरे चार लोक-पालोना स्वरूपने कहेनारो सातमो उद्देशक छे. [‘अहिवइ’ ति] ‘असुर वगेरेना इंद्रो केटला छे ?’ ए वातने जणाववा माटे आठमो उद्देशक छे. [‘इंदिय’ ति] इन्द्रियोना विषयो संबंधे नवमो उद्देशक छे अने [‘परिस’ ति] चमरनी सभा संबंधी हकीकत जणाववा दशमो उद्देशक छे.

२. तत्र कीदृशी विकुर्वणा ? इत्याद्यर्थस्य प्रथमोद्देशकस्य इदं आदि सूत्रम्—‘ते णं काले णं’ इत्यादि सुगमम्. नवरम्—‘केमहि-ड्डीए’ ति केन रूपेण महर्धिकः, किरूपा वा महर्धिरस्येति किमहर्धिकः, “ कियन्महर्धिकः ” इत्यन्ये. ‘सामाणियसाहस्सीणं’ ति

१. मूलच्छायाः—गौतमादे ! श्रमणो भगवान् महावीरस्तृतीयं गौतमं वायुभूतिम् अनगारम् एवम् अवादीत्—यद् गौतम !, द्वितीयो गौतमः अग्निभूतिः अनगारः त्वाम् एवम् आख्याति, भाषते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति—“एवं खलु गौतम ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजो महर्धिकः, एवं तच्चैव सर्वं यावत्—अग्रमहिषीणां वक्तव्यता समाप्ता” सत्यः एषोऽर्थः, अहमपि गौतम ! एवम् आख्यामि, भाषे, प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि एवं खलु गौतम ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरराजो यावत्—महर्धिकः, स एव द्वितीयो गमो भणितव्यः, यावत्—अग्रमहिष्यः, सत्यः एषोऽर्थः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति तृतीयो गौतमो वायुभूतिः अनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति येनैव द्वितीयो गौतमोऽग्निभूतिः अनगारस्तेनैव उपागच्छति, उपागम्य द्वितीयं गौतमम् अग्निभूतिम् अनगारं वन्दते, नमस्यति एतदर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमयतेः—अनु०

समानया इन्द्रतुल्यया ऋक्ष्या चरन्ति इति सामानिकाः. 'तायत्तीसाए' ति त्रयस्त्रिंशतः, 'तायत्तीसगाणं' ति मन्त्रिकल्पानाम्, यावत्करणाद् इदं दृश्यम्:—“चउण्हं लोमपालाणं, पंचण्हं अग्गमहिशीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणिया-हिवईणं, चउण्हं चउसद्वीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अब्बेसिं च यहूणं चमरचंचारायहाणिवत्थव्वाणं देवाणं य, देवीणं य आहेवच्चं, पोरेवच्चं, सामित्तं, भट्टित्तं, आणा-ईसर-सेणावच्चं कारेमाणे, पालेमाणे महयाहयनट्ट-गीअ-वाइय-तती-तल-ताल-तुडिअ-धणमुइंगपडुप्प-वाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजेमाणे.” ति तत्र आधिपत्यम्—अधिपतिकर्म, पुरोवर्तित्वम्—अग्रगामित्वम्, स्वामित्वम्—स्वस्वामिभावम्, भर्तृत्वम्—पोषकत्वम्, आज्ञेश्वरस्य आज्ञाप्रधानस्य सतो यत्सेनापत्यं तत्तथा तत्कारयन्, अन्यैः पालयन् स्वयमिति; तथा महता रवेणेति योगः. 'आहय' ति—“आख्यानकप्रतिबद्धानि” इति वृद्धाः. अथवा 'अहय' ति—अहतानि-अव्याहतानि नाट्य-गीत-वादितानि, तथा तन्त्री-वीणा, तलतालाः—हस्ततालाः, तला वा हस्ताः, तालाः—कंसिकाः; 'तुडय' ति—शेषतूर्याणि, तथा घनाकारो ध्वनिसाधर्म्याद् यो मृदङ्गोः—मर्दलः पटुना दक्षपुरुषेण प्रवादितः इति, एतेषां द्वन्द्वः, अत एषां यो रवः स तथा तेन. 'भोगभोगाइं' ति—भोगार्हान् शब्दादीन् 'एवं महिद्वीए' ति एवं महर्द्धिक इव महर्द्धिकः, "इयन्महर्द्धिकः" इत्यन्ये. 'से जहा नामए' ति इत्यादि. यथा युवति युवा हस्तेन हस्ते गृह्णाति—कामवशाद् गाढतरग्रहणतो निरन्तरहस्ताङ्गुलितयेत्यर्थः. दृष्टान्तान्तरमाहः—'चक्रस्स' इत्यादि. चक्रस्य वा नाभिः, किंभूता ? 'अरगाउत्त' ति अरकैरायुक्ता—अभिविधिनाऽन्विता अरकायुक्ता, 'सिय' ति स्यात्—भवेत्, अथवा अरका उत्तासिता—आस्फालिता यस्यां सा अरकोत्तासिता. 'एवमेव' ति निरन्तरतयेत्यर्थः, प्रभुर्जम्बूद्वीपं बहुभिर्देवादिभिराकीर्णं कर्तुमिति योगः, वृद्धैस्तु व्याख्यातम्:—“यथा यात्रा-दिषु युवतिर्यूनो हस्तेन लग्ना प्रतिबद्धा गच्छति बहुलोकप्रचिते देशे, एवं यानि रूपाणि विकुर्वितानि तानि एकस्मिन् कर्तारि प्रतिबद्धानि, यथा वा चक्रस्य नाभिरेका बहुभिररकैः प्रतिबद्धा घना निश्छिद्रा, एवमात्मशरीरप्रतिबद्धैरसुरदेवैर्देवीभिश्च पूरयेदिति. 'वेउव्वियसमुग्घाएणं' ति वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण, 'समोहण्णइ' ति समुपहन्यते—समुपहतो भवति, समुपहन्ति वा प्रदेशान् विक्षिपतीति; 'संखेज्जाइं' इत्यादि. तत्स्वरूपमेवाहः—दण्ड इव दण्डः—ऊर्ध्वाऽधः आयतः शरीरबाह्वयो जीवप्रदेशः—कर्मपुद्गलसमूहः, तत्र च विविधपुद्गलान् आ-दत्ते इति दर्शयन्नाह, तद्यथाः—रत्नानां कर्केतनादीनाम्, इह च यद्यपि रत्नादिपुद्गला औदारिकाः, वैक्रियसमुद्घाते च वैक्रिया एव ग्राह्या भवन्ति, तथापीह तेषां रत्नादिपुद्गलानामिव सारताप्रतिपादनाय रत्नानामित्याद्युक्तम्, तच्च 'रत्नानामिव' इत्यादि व्याख्येयम्. अन्ये त्वाहुः—“औदारिका अपि ते गृहीताः सन्तो वैक्रियतया परिणमन्ति” इति.

२. हवे 'विकुर्वणा शक्ति केवी छे ?' ए वातने सूचवना प्रथम उद्देशकनुं आ सूत्र छे:—['ते णं काले णं' इत्यादि.] ए बहु सुगम छे. विशेष ए के, ['केमहिद्वीए' ति] ते चमर, केवे रूपे मोटी ऋद्धिवाळो छे, अथवा ते चमरनी केवी मोटी ऋद्धि छे ? “ते चमर, केवडो मोटो ऋद्धिवाळो छे ?” ए प्रमाणे बीजाओ अर्थ करे छे. ['सामाणिअसाहस्सीणं' ति] सामानिक एटले सरखाइवाळा—इंद्रनी सरखी ऋद्धिबडे चरनार (रहेनार) ते सामानिक तेओ उपर, ['तायत्तीसाए' ति] तेत्रीस ['तायत्तीसगाणं' ति] त्रयस्त्रिंशक देवो अर्थात् प्रधाननी जेवा देवो तेओ उपर, अहीं 'थावत्' शब्द मूक्यो छे माटे आ प्रमाणे जाणवुं:—“चार लोकपालो उपर, परिवारवाळी पांच पट्टराणीओ उपर, त्रण सभाओ उपर, सात सेनाओ उपर, सात सेनाधिपतिओ उपर, वे लाख, छप्पन हजार (२, ५६०००) आत्मरक्षक देवो उपर अने बीजा घणा चमरचंचामां रहेनारा देवो तथा देवीओ उपर अधिपतिपणुं, पुरपतिपणुं, स्वामिपणुं, भर्तृपणुं—पालकपणुं अने आज्ञानी प्रधानतापणे सेनाधिपतिपणुं करावतो, बीजा द्वारा पोते पळावतो—रखावतो तथा मोटा अवाजपूर्वक अहत—अखंड—निरंतर थतां नाटको, गीतो तथा वाजांओना शब्दो वडे, वीणा, ताळोटो, हाथो, कांसिओ अने बीजां अनेक चातिनां वाजांओना शब्दोवडे तथा डाह्या पुरुष द्वारा वगाडाता अने मेघ जेवा गभीर मृदंगना शब्दवडे दिव्य—भोगववा योग्य शब्द वगेरे भोगोने भोगवतो ते इंद्र विहरे छे. ['एवं महिद्वीए' ति] एटले मोटा ऋद्धिवाळानी जेवो. बीजा पुरुषोए आ शब्दनो “एटलो मोटो ऋद्धिवाळो” ए प्रमाणे अर्थ कर्यो छे. ['से जहा नामए' इत्यादि.] जेम कोइ एक जुवान पुरुष, कामने वशवर्ती रहीने जुवान स्त्रीना हाथने पोताना हाथवडे जोरथी काकडावाळवा पूर्वक पकडे. बीजुं उदाहरण कहे छे:—['चक्रस्स' इत्यादि.] पैडानी धरी, केवी धरी ? तो कहे छे के, ['अरगाउत्त' ति] जे धरी बभी बाजुए आराओथी युक्त ['सिय' ति] होय. अथवा जे धरीमां आराओ अफळाएली होय ते. ['एवामेव' ति] एवी रीते ज निरंतरपणे जंबू-द्वीपने देवादिकवडे आकीर्ण (भरी देवा) करवा ते समर्थ छे, एम संबंध करवो. वृद्ध पुरुषोए तो आ प्रमाणे व्याख्या करी छे:—“जेम यात्रा वगेरेनी धामधूममां ज्यां घणां लोकोनो मेळो जामेलो होय एवा भागमां जुवान पुरुषने हाथे वळगेली जुवान बाइ (स्त्री) गति करे छे. अर्थात् जेम

चमरेंद्रनी

दिव्य-भोग.

अन्यमत.

विकुर्वणाना

वृद्धो.

१. प्र० छायाः—चतुर्णां लोकपालानाम्, पञ्चानाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्वदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनी-काऽधिपतीनाम्, चतसृणां चतुष्पथीनाम् आत्मरक्षकदेवसहस्रीणाम्, अन्येषां च बहूनां चमरचंचाराजधानीवास्तव्यानां देवानां च, देवीनां चाधिपत्यम्, पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, आज्ञेश्वर-सेनापत्यं कारयन्, पालयन् महताहत-नाट्य-गीत-वादित्र-तन्त्री-तल-ताल-तुडित-धनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण रित्यानि भोगभोगानि भुञ्जान इति:—अनु०

१. अहीं श्रीटीकाकारे 'थावत्' शब्दथी जणावेलो 'पोरेवच्चं' सुधीनो बधो पाठ “प्रज्ञापना—” (उपा० ४ ना क० आ० पृ० १०३) मां अग्रुराज चमरेंद्रना अधिकारमां छे, ते अहीं चमरेंद्रना (भ० खं० २, पृ० १३ ना) टिप्पणमां उद्धरेल छे. पण टिप्पणमांनो 'जाव' शब्दथी अध्याहार्य पाठ बने इंद्रो—चमर, बलि—ना सह वर्णनमां आ स्थले (प्रज्ञा० क० आ० पृ० १००-१) छे:—अनु०

१. वृद्ध पुरुषो 'अहत' ने वदले 'आहय'—'आख्यात' एवो अर्थ करे छे अने आख्यात एटले जेमां वार्ताओ पण चाली रही छे एवां नाटको वगेरे:—श्रीअभय०

તે સ્ત્રી, જુવાન પુરુષને હાથે વલ્ગેલી પળ જૂદી દેખાય છે તેમ જે રૂપો તે દેવે વિકુર્વેલાં છે તે રૂપો એક મૂલ્ય પુરુષ (રૂપોને વિકુર્વનાર પુરુષ) માં વલ્ગેલાં પળ જૂદાં દેખાય છે; અથવા જેમ ઘણી આરાઓથી પ્રતિબદ્ધ એવી પૈડાની ઘરી ધન—જરા પળ પોલાણ વિનાની—કાળાં વિનાની—જળાય છે તેમ (તે દેવ,) પોતાના શરીર સાથે પ્રતિબદ્ધ અનેક અસુરદેવ અને અસુરદેવીઓ વડે જંબૂદ્વીપને ભરી દે છે. ” [‘વેડવિચર્યસમુદ્ઘાણ’તિ] વૈક્રિય રૂપો કરવા માટે એક જાતનો પ્રયત્ન તે વૈક્રિયસમુદ્ઘાત—તે વડે [‘સમોહનરૂ’તિ] સમુપહત થાય છે, અથવા પ્રદેશોને ફેંકે છે. તેનું જ સ્વરૂપ કહે છે:—[‘સંખેજ્ઞાઈ’ ઇત્યાદિ.] જે દંડની જેવો હોય તે ‘દંડ’ કહેવાય. ડંબે, નીચે—લાંબો અને શરીરની જેટલી જાડાઈવાળો જીવપ્રદેશોનો તથા કર્મ-પુદ્ગલોનો સમૂહ તે દંડ. તે વચ્ચે વિવિધ—જૂદી જૂદી જાતિનાં—પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરે છે. તે વાતને દર્શાવતાં કહે છે કે, કર્કેતન વગેરે રત્નોનાં પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરે છે. શં૦—રત્ન વગેરેનાં પુદ્ગલો ઔદારિક હોય છે. અને વૈક્રિયસમુદ્ઘાતમાં તો તે જ પુદ્ગલો કામ આવે છે જે પુદ્ગલો વૈક્રિય હોય છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે અહીં રત્નાદિ પુદ્ગલોનું ગ્રહણ શા માટે કર્યું ? સમા૦—જે પુદ્ગલો વૈક્રિયસમુદ્ઘાતમાં લેવાય છે તે પુદ્ગલો રત્નો જેવાં સારવાળાં છે એ વાતને જણાવવાં અહીં રત્ન વગેરેનું ગ્રહણ કર્યું છે. માટે ‘રત્ન પુદ્ગલો’નો અર્થ ‘રત્નની જેવાં પુદ્ગલો’ કરવો અને એમ કરવાથી કાંઈ હરકત નથી. બીજાઓ તો કહે છે કે,—“જ્યારે વૈક્રિયસમુદ્ઘાત દ્વારા ઔદારિક પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે ત્યારે તે ઔદારિક પુદ્ગલો પળ વૈક્રિય પુદ્ગલો બની જાય છે.”

૩. યાવત્ કરણાદિદં દ્રશ્યમ્:—“વર્ણાણાં, વેરુલિયાણાં, લોહિયક્ષણાં, મસારગહ્ણાણાં, હંસગર્ભાણાં, પુલયાણાં, સોગંધિયાણાં, જોતી-રસાણાં, અંકાણાં, અંજનાણાં, રયણાણાં; જાયરૂવાણાં, અંજનપુલયાણાં, ફાલિહાણાં” તિ. કિમ્? અત આહ:—“અહાબાયરે”તિ યથાબાદરાન્ અસારાન્ પુદ્ગલાન્ પરિશાતયતિ દળ્ડનિસર્ગગૃહીતાન્, યચ્ચોક્તં પ્રજ્ઞાપનાટીકાયામ્:—“યથાસ્થૂલાન્ વૈક્રિયશરીરનામકર્મપુદ્ગલાન્ પ્રાગ્બદ્ધાન્ શાતયતિ” ઇતિ, તત્ સમુદ્ઘાતશબ્દસમર્થનાર્થમનાભોગિકં વૈક્રિયશરીરકર્મનિર્જરણમાશ્રિય ઇતિ. ‘અહાસુહુમે’ તિ યથાસૂક્ષ્માન્ સારાન્ ‘પરિયાણ’ તિ પર્યાદત્તે—દળ્ડનિસર્ગગૃહીતાન્ સામસ્થેનાદત્તે ઇત્યર્થ:— ‘દોચં પિ’ તિ દ્વિતીયમપિ વારં સમુદ્ઘાતં કરોતિ ચિકીર્ષિતરૂપનિર્માણાર્થમ્, તતશ્ચ ‘પશુ’ તિ સમર્થ:— ‘કેવલકલ્પ’ તિ કેવલ:—પરિપૂર્ણ:—કલ્પત ઇતિ કલ્પ:—સ્વકાર્યકરણસામર્થ્યોપેત:—, તત: કર્મધારય:—, અથવા કેવલ-કલ્પ:—કેવલજ્ઞાનસદ્દશ: પરિપૂર્ણતાસાધર્મ્યાત્, સંપૂર્ણપર્યાયો વા કેવલશબ્દ ઇતિ. ‘આઈનં’ ઇત્યાદય એકાર્થા અલ્પન્તવ્યાપ્તિદર્શનાયોક્તા:— ‘અદુત્તરં ચ ણં’ તિ અથાપરં ચ, ઇદં ચ સામર્થ્યાતિશયવર્ણનમ્. ‘વિસણ’ તિ ગોચરો વૈક્રિયકરણશક્તે:—, અર્થં ચ તત્કરણયુક્તોઽપિ સ્યાત્, ઇત્યત આહ:—‘વિસયમેતે’ તિ વિષય એવ વિષયમાત્રં ક્રિયાશૂન્યમ્ ‘બુદ્ધ’ તિ ઉક્તમ્, એતદેવાહ:—‘સંપત્તીણ’ તિ યથોક્તાર્થસંપાદનેન ‘વિકુલ્વિસુ વા’ વિકુર્વિતવાન્ વા; વિકુર્વતિ વા, વિકુર્વિષ્યતિ વા, ‘વિકુર્વ’ ઇત્યર્થં ધાતુ: સામયિકોઽસ્તિ, ‘વિકુર્વણા’ ઇત્યાદિપ્રયોગદર્શનાદ્ ઇતિ. ‘નવરં સંખેજ્ઞા દીવ-સમુદ્’ તિ લોકપાલાદ. ‘સામાનિકેમ્બ્યોઽલ્પતરર્ધિકત્વેનાલ્પતરત્વાદ્ વૈક્રિયકરણલબ્ધેરિતિ. ‘અપુદ્ગવાગરણં’ તિ અપૃષ્ઠે સતિ પ્રતિપાદનમ્.

૩. અહીં ‘યાવત્’ શબ્દ મૂક્યો છે માટે આ પ્રમાણે જાણવું:—‘વર્ણનાં, વૈદુર્યનાં, લોહિતાક્ષનાં, મસારગહ્ણનાં, હંસગર્ભનાં, પુલકનાં, સૌગંધિકનાં, જ્યોતિરસનાં, અંકોનાં, અંજનોનાં, રત્નોનાં, જાતરૂપોનાં, અંજનપુલકોનાં અને સ્ફટિકોનાં.’ એથી શું ? તો કહે છે કે, [‘અહાબાયરે’તિ] દંડના નિસર્ગ દ્વારા લીધેલાં અસાર પુદ્ગલોને સંખેરી નાખે છે. શં૦—આ ટેકાણે એમ કહ્યું છે કે, ‘દંડના નિસર્ગ દ્વારા લીધેલાં અસાર પુદ્ગલોને સંખેરી નાખે છે’ અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે, ‘પૂર્વે બાંધેલાં વૈક્રિયશરીરનામકર્મનાં યથાસ્થૂલ પુદ્ગલોને સંખેરી નાખે છે’ અર્થાત્

૧. ‘વૈક્રિયસમુદ્ઘાત’ની ઓલખ માટે ઉપયોગી રીતિ આ છે:—નૈરયિકો, દેવો, પવન, કેટલાક મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો પોતાના શરીરને ટૂંકું, લાંબું, જાડું, પાતલું, ડંબું, નીચું અને સુંદર કરવાને જે ક્રિયા કરે છે તેને જૈન પરિભાષા ‘વિક્રિયા’ કહે છે, અને તે વડે તૈયાર થતા શરીરને ‘વૈક્રિય-શરીર’ કહે છે. આત્માએ પોતાના આત્મપ્રદેશોને કાર્ય વિશેષ માટે શરીરથી બહાર પ્રસારી પાછાં સંકોચવાં તેનું નામ એ શૈલીએ ‘સમુદ્ઘાત’ છે. આવા સમુદ્ઘાતોની ગણના શ્રીસમવાયાંગમાં આ પ્રમાણે છે:—

“સત્ સમુદ્ઘાયા પળ્ણતા, તં જહા:—વેયણાસમુદ્ઘાણ, કસાયસમુદ્ઘાણ, “સમુદ્ઘાતો સાત કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે:—વેદનાસમુદ્ઘાત, કષાય-મારણાંતિયસમુદ્ઘાણ, વેડવિચર્યસમુદ્ઘાણ, તેયસસમુદ્ઘાણ, આહારઅસમુદ્ઘાણ, સમુદ્ઘાત, મારણાંતિકસમુદ્ઘાત, ‘વૈક્રિયસમુદ્ઘાત,’ તૈજસસમુદ્ઘાત, કેવલિસમુદ્ઘાણ:—” (ક૦ આ૦ ૫૦ ૧૯). આહારકસમુદ્ઘાત અને કેવલિસમુદ્ઘાત:—(ક૦ આ૦ ૫૦ ૧૯).

આ સાત સમુદ્ઘાતોમાંનો ત્રીજો સમુદ્ઘાત જ્યારે જૂનાં અને સ્થૂલ પુદ્ગલોવાળા શરીરને, નવાં અને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો યુક્ત કરવું હોય ત્યારે યોજવામાં આવે છે. જેમ:—પક્ષી પોતાની ઉપર જામેલી ધુલિને દૂર કરવા પાંખો પહોળી કરી ધુલિને સંકોચે છે, તેમ ઉક્ત આત્માઓ પણ કહેલ કારણ માટે આત્મપ્રદેશોનો જાડાઈ અને પહોળાઈમાં દેહ જેવો અને લંબાઈમાં અસંખ્યેય યોજન લંબાણવાળો દળ્ડાકાર દંડ રચે છે. આ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત માત્ર હોય છે, અને તેટલા ટૂંકા સમયમાં પણ આત્મા પોતાને લાગેલાં પુદ્ગલોમાં ઇષ્ટપણે ફેરફાર કરે છે. આ સમુદ્ઘાતની ઉત્પત્તિ વૈક્રિયશરીરનામકર્મથી થાય છે. આ સંબંધેના વિશેષ જ્ઞાન માટે (મ૦ સ્વ૦ ૧, ૫૦ ૨૬૨ તું ૧ અંકવાલું ગુજરાતી ટિપ્પણ ગણેશવું.) અને તેથી પણ વધારે જ્ઞાનાર્થાઓએ તેમાં જણાવેલાં સ્થૂલો જોવાં:—અનુ૦

૧. પ્ર૦ છાયા:—વજ્રાણામ્, વૈદુર્યાણામ્, લોહિતાક્ષાણામ્, મસારગહ્ણાણામ્, હંસગર્ભાણામ્, પુલકાણામ્, સૌગન્ધિકાણામ્, જ્યોતીરસાણામ્, અજ્ઞાનામ્, અજ્ઞાનામ્, રત્નાણામ્, જાતરૂપાણામ્, અજ્ઞનપુલકાણામ્, સ્ફટિકાણામ્ ઇતિ:—અનુ૦

૧. આ પાઠને મલ્લતો પાઠ શ્રીરાયપસેણી-રાજપ્રશ્નીય-નામના બીજા ઉપાંગમાં સૂર્યાંશ દેવના અધિકારમાં (ક૦ આ૦ ૫૦ ૨૯ માં) છે. ૨. શ્રીપ્રજ્ઞા-પના-પત્રવણાજી-ઉપાંગનો ટીકા ગત પાઠ અને તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—અનુ૦

જૂને ઠેકાણે કહેલાં સંખેરી નાસવાનાં પુદ્ગલો જૂદાં જૂદાં છે તેથી પરસ્પર વિરુદ્ધતા કેમ ન આવે ? સમા૦—એ વચ્ચે વાતો જૂદી જૂદી છે માટે કોઈ પણ જાતિની વિરુદ્ધતાનો અવકાશ નથી. કારણ કે પ્રજાપના સૂત્રની ટીકામાં જે હકીકત કહી છે તે, સમુદ્ઘાત શબ્દનું સમર્થન કરવા અનામોગિક (અજા-ગતાં થનારા) વૈક્રિયશરીરનામકર્મનાં પુદ્ગલોના નિર્જરણને આશ્રીને કહી છે. [‘અહાસુદુમે ’તિ] સારવાઠાં પુદ્ગલોનું [‘પરિયાણ ’તિ] ગ્રહણ કરે છે; અર્થાત્ દંડના નિસર્ગ દ્વારા ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલોને સર્વ પ્રકારે લે છે. [‘દોષ્ઠં પિ ’તિ] ઇચ્છેલ રૂપોને બનાવવા સારુ વીજી વાર પણ સમુદ્ઘાત કરે છે. અને તેથી તે, [‘પમુ ’તિ] અનેક રૂપોને બનાવવા સમર્થ છે. [‘કેવલકલ્પ ’તિ] કેવલ-પૂરેપૂરો, કલ્પ-પોતાનું કાર્ય કરવાને શક્તિમાન; કેવલકલ્પ-પોતાનું કાર્ય કરવાને પૂરેપૂરો શક્તિમાન; અથવા કેવલકલ્પ-કેવલજ્ઞાનની જેવો સંપૂર્ણ, અથવા કેવલકલ્પ-સંપૂર્ણ. [‘આહિંસ ’તિ] ઇત્યાદિ અનેક શબ્દો સરખા અર્થવાઠા છે અને અહીં ‘અત્યંત ભરાવો ’ જણાય તે માટે તેનો પ્રયોગ કર્યો છે. [‘અદુત્તરં ચ ણ ’તિ] આ વધું જે કહ્યું છે તે, સામર્થ્યના અતિશયનું વર્ણન છે—સામર્થ્યના ગૌરવનું સૂચક છે. [‘વિસર્ણ ’તિ] વૈક્રિયશક્તિનો વિષય છે—વૈક્રિયશક્તિથી મહુ મહુ તો ઇટલાં રૂપો બનાવી શકાય છે. આટલું કહેવાથી ‘તે દેવ, ઇટલાં વધાં રૂપો બનાવી શકતો પણ હોય ’ એવું જણાય માટે કહે છે કે, [‘વિસર્ણમેતે ’તિ] ‘ઇટલાં વધાં રૂપો કરવાં એ વિષયમાત્ર છે, અર્થાત્ ઇટલાં વધાં રૂપો બની શકતાં નથી, પણ તે ક્રિયા વિનાનું વિષયમાત્ર છે, એમ [‘બુદ્ધિ ’તિ] કહ્યું છે. [‘સંપત્તી ’તિ] પૂર્વે કહેલી વાતને કરવા વડે. [‘વિકુર્વિત્સુ વા ’] વિકુર્વણા કરી, વિકુર્વે છે અને વિકુર્વશે. [‘નવરં સંલેજા દીવ-સમુદ્ધ ’તિ] વિશેષ એ કે, સંલેય દ્વીપ અને સંલેય સમુદ્રોને. સામાનિક દેવો કરતાં લોકપાલો વગેરે ઓછી ઋદ્ધિવાઠા હોય છે માટે તેઓની વૈક્રિય કરવાની શક્તિ પણ ઓછી હોય છે. ઇથી જ પૂર્વ પ્રમાણે કહ્યું છે. [‘અપુદ્ગવાગરણ ’તિ] જે, પૂછ્યા સિવાય કહેવામાં આવે તે અપુદ્ગવાગરણ.

સમાધાન.

કેવલકલ્પ.

વિકુર્વણા-વિષય

વૈરોચનરાજ વલિ.

૮. પ્ર૦—તૈર્ણ ણં સે તચ્ચે ગોયમે વાયુમૂતી અણગારે દોષ્ઠેણં ગોય-મેણં અન્નિમ્મૂજ્ઞામેણં અણગારેણં સદ્ધિ જેનેવ સમણે મગવં મહાવીરે, જાવ-પજ્જુવાસમાણે એવં વયાસીઃ—જઈ ણં મંતે ! ચમરે અસુરિદે, અસુરરાયા એવં મહિહ્ડી, જાવ-એવતિયં ચ ણં પમૂ વિકુવ્વિત્ત, વલી ણં મંતે ! વરોયણિદે, વરોયણરાયા કેમહિહ્ડી, જાવ-કેવઈયં ચ ણં પમૂ વિકુવ્વિત્ત ?

૮. પ્ર૦—સ્યાર પછી તે ત્રીજા ગૌતમ વાયુમૂતિ અનગાર, વીજા ગૌતમ અન્નિમૂતિ નામના અનગારની સાથે જ્યાં શ્રમણ મગવંત મહાવીર છે ત્યાં આવ્યા; અને ત્યાં તેઓની પર્યાપાસના કરતા આ પ્રમાણે બોલ્યા કે:—હે મગવન્ ! જો અસુરેદ્ર, અસુરરાજ ચમર એવી મોટી ઋદ્ધિવાઠો છે અને યાવત્—ઇટલું વિકુર્વણ કરી શકે છે, તો હે મગવન્ ! વૈરોચનેદ્ર, વૈરોચનરાજ વલિ, કેવી મોટી ઋદ્ધિવાઠો છે, યાવત્—તે કેટલું વિકુર્વણ કરવા સમર્થ છે ?

“વૈક્રિયસમુદ્ઘાતગત: પુનર્જીવ: પ્રદેશાન્ બહિર્નિષ્કાષ્ય શરીરવિષ્કમ્ભ-વાહલ્યમાનમ્, આયામત: સંલેયયોજનપ્રમાણં દણ્ડં નિ:સ્રજતિ, નિસસ્રજ્ય ચ યથાસ્થૂલાન્ વૈક્રિયશરીરનામકર્મપુદ્ગલાન્ પ્રાગ્વચ્છાતયતિ, તથા ચ ઉક્તમ્:—“વેડવિવયસમુગ્ધાણં સમોહણ્ડ, સમોહણિતા સંલેજાઈં જોયણાઈં દંડં નિસિરદ, નિસિરેતા અહાવાયરે પુગલે પરિસાહે:”—(ક૦ આ૦ પૃ૦ ૭૯૩-૯૪).

“વૈક્રિય સમુદ્ઘાતને કરતો જીવ પુદ્ગલોને બહાર કાઢી, તેનો પહોળા-ઈમાં શરીર પ્રમાણે અને લંબાઈમાં સંલેય યોજનો પ્રમાણે દંડ રચે છે, રચીને વૈક્રિયશરીરનામકર્મોના સ્થૂલ પુદ્ગલોનો પૂર્વ પ્રમાણે નાશ કરે છે. તે પ્રમાણે કહ્યું છે કે:—“વૈક્રિય સમુદ્ઘાતવડે સમવહત થાય છે, સમવહત થઈને સંલેય યોજનો સુધી દંડને રચે છે, રચીને યથાવાદર પુદ્ગલોનું પરિ-શાટન કરે છે:—(ક૦ આ૦ પૃ૦ ૭૯૩-૯૪). ઉપરોક્ત સ્થલ જેવું શ્રીસ્થા-નાંગ, અંગ ત્રિજાનું (ક૦ આ૦ પૃ૦ ૪૬૯ નું) “વેડવિવયસમુગ્ધાણ” પરનું શ્રીઅમયદેવસૂરિનું અક્ષરશ: તેવું વિવરણ એ વીજું સ્થલ છે, તેથી તે માટે પણ ઉક્ત સમાધાન જાણવું:—અનુ૦

નાંગ, અંગ ત્રિજાનું (ક૦ આ૦ પૃ૦ ૪૬૯ નું) “વેડવિવયસમુગ્ધાણ” પરનું શ્રીઅમયદેવસૂરિનું અક્ષરશ: તેવું વિવરણ એ વીજું સ્થલ છે, તેથી તે માટે પણ ઉક્ત સમાધાન જાણવું:—અનુ૦

૧. આ ક્રિયાપદોમાં ‘વિકુર્વ’ એવો અલંક ધાતુ છે અને તે માત્ર આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. ‘વિકુર્વણા’ વગેરે પ્રયોગો, એ ધાતુ હોવાનું પુષ્ટ પ્રમાણ છે:—શ્રીઅમય૦

૧. મૂલચ્છાયા:—તત: સ તૃતીયો ગૌતમો વાયુમૂતિરનગારો દ્વિતીયેન ગૌતમેન અન્નિમૂતિનામ્ના અનગારેણ સાર્થં યેનૈવ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીર: , યાવત્-પર્યાપાસીન એવમ્ અવાદીત:—યદિ મગવન્ ! ચમર: અસુરેન્દ્ર: , અસુરરાજ એવંમહર્દિક: , યાવત્—એતાવચ્ચ પ્રમુર્વિકુર્વિતુમ્, વલિમગવન્ ! વૈરોચનેન્દ્ર: , વૈરોચનરાજ: કિંમહર્દિક: , યાવત્—કિયચ્ચ પ્રમુર્વિકુર્વિતુમ્ ?—અનુ૦

૧. વાયુમૂતિ:—કાશ્યપગોત્રીય શ્રમણ મગવંત મહાવીરના ત્રીજા ગણધર હતા. તેઓનો જન્મ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં, મગધ દેશના ગોવર ગામના વિપ્ર શ્રીવસુમૂતિનાં પત્ની પૃથિવી દેવીની કુલે થયો હતો, અર્થાત્—તેઓ પહેલા તથા વીજા ગણધરના સહોદર ભાઈ હતા. તેઓ વેદ સંબંધેની ચૌદે વિદ્યાના નિધાન હતા, પણ ‘શું આ દેહ જ આત્મા છે ? ’ એવા સંશયાહુ હતા. તેઓનો શિષ્યગણ પાંચસે (૫૦૦) નો હતો. એક સમયે તેઓ આર્ય શ્રીસોમિલ ઋષિના અપાપાના યજ્ઞસ્થલે પોતાના ભાઈઓ તથા શિષ્યો વગેરે સાથે આવ્યા હતા. ત્યાંથી, પરાજિત થઈ પોતાના ભાઈઓને મૂકાવવા સાટોપ શિષ્યો સાથે મગવંત મહાવીર પાસે આવ્યા; પણ અહીં મગવંત દ્વારા પોતાનો સંશય નષ્ટ થવાથી તેમના શિષ્ય થયા. આ સમયે તેમનું વય વેંતાલીસ (૪૨) વર્ષનું હતું. સ્યાર વાદ દશ (૧૦) વર્ષ છદ્મસ્થ અને અઢાર (૧૮) વર્ષ કેવલ્લીપણે હતા. તેઓનું પૂર્વ આયુષ્ય (૪૨×૧૦×૧૮=૭૦) સિતેર વર્ષનું હતું. તેઓનું નિર્વાણ રાજગૃહમાં પ્રમુની હૈયાતીર્ણ થયું હતું. આ સંબંધેના વિશેષ જ્ઞાન માટે (અભિ૦ રા૦ પૃ૦ ૮૧૬-૮૧૮.) ‘વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય’ (ય૦ ગ્રં૦ પૃ૦ ૭૭૫-૮૩૪.) ‘આવશ્યક સૂત્ર’ (આ૦ સ૦ પૃ૦ ૨૪૫-૨૫૭.) અને (મ૦ લં૦-૧. પૃ૦ ૧૬ ટિ૦ ૧ હું) વગેરે સ્થલો ગણેપવાં; તથા શ્રીસમવાય નામના ચોથા અંગમાં શ્રીવાયુમૂતિની ત્રીજા ગણધર તરીકેની ઓલ્લ આ પ્રમાણે છે:—

સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ એક્કારસ ગણા, એક્કારસ ગણહરા હોત્થા, તં મહા:—ઈંદમૂઈ, અન્નિમૂઈ, ‘વાયુમૂઈ’ × × (ક૦ આ૦ પૃ૦ ૩૧).

“શ્રમણ મગવંત મહાવીરને અભિયાર ગણો અને અભિયાર ગણવરો હતા. જેમ કે:—ઈંદમૂતિ, અન્નિમૂતિ, ‘વાયુમૂતિ’ વગેરે” (ક૦ આ૦ પૃ૦ ૩૧.):—અનુ૦

૨. વૈરોચનેન્દ્ર:—(વલિ)—(વિ-વિશિષ્ટમ્, રોચનમ્-દીપનં યેષાં તે વૈરોચના: , તેષામ્ ઇન્દ્ર: .) દાક્ષિણાલ્ય અસુરકુમારો કરતાં જેઓની ક્રાંતિ અધિક

૮. ૩૦—ગોયમી ! બલી ણં વઙ્ગરોયણિદે, વઙ્ગરોયણરાયા મહિ-
ઢીર, જાવ-મહાણુભાગે; સે ણં તત્થ તીસાણ મવણાવાસસયસહ-
સ્સાણં, સઢીણ સામાણિયસાહસ્સીણં, સેસં જહા ચમરસ્સ તહા બલિસ્સ
વિ ણેયવ્વં, નવરં—સાતિરેગં કેવલકલ્પં જંબુદ્વીપં માણિયવ્વં, સેસં તં
ચેવ ણિરવસેસં ણેયવ્વં, નવરં નાણત્તં જાણિયવ્વં મવણેહિં, સામાણિ-
ણહિં ય.

સેવં મંતે !, સેવં મંતે ! ત્તિ તચ્ચે ગોયમે વાયુભૂઈ જાવ-વિહરઈ.

૮. ૩૦—હે ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાજ બલિ મોટી
ઋદ્ધિવાલો છે. યાવત્—મહાનુભાગ છે; વલ્લી તે ત્યાં ત્રીસ લાખ
મવનોનો, તથા સાઠ હજાર સામાનિકોનો અધિપતિ છે. જેમ ચમર
સંબંધે હકીકત કહી તેમ બલિ વિષે પણ જાણવું. વિશેષ એ કે, ‘તે
પોતાની વિકુર્વણ શક્તિથી આજ્ઞા જંબુદ્વીપ કરતાં વધારે ભાગમાં
પોતાનાં રૂપો ભરી શકે છે’ બાકી વધું તે જ પ્રમાણે કહેવું. વિશેષ
એ કે, મવનો અને સામાનિકો વિષે જૂદાઈ જાણવી.

હે મગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, હે મગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે;
એમ કહી યાવત્—ત્રીજા ગૌતમ વાયુભૂતિ અનગાર વિહરે છે.

દ્વોય તેઓ વૈરોચનો, અને તેઓનો ઇન્દ્ર તે વૈરોચનેન્દ્ર. તેમના નિવાસ, ઉપપાત પર્વતો, પાંચ લઢાયક સૈન્યો, પાંચ અગ્રમહિષીઓ—નો ઉપયોગી અધિકાર આ પ્રમાણે છે:—

“કહિં ણં મંતે ! ઉત્તરિણ્ણા અસુરકુમારા દેવા પરિવસંતિ ? ગોયમા ! જંબુદ્વીપે
દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તરે ણં ઇમીસે રયણપ્પમાણુ પુઢવીણુ × × ણુથ
ણં ઉત્તરિણ્ણાણં અસુરકુમારાણં દેવાણં, દેવીણ ય તીસં મવણાવાસસયસહસ્સા
મવંતિ ત્તિ અક્ખાયાં. તે ણં મવણા બાહિં વઢ્ઠા, અંતો ચરરંસા; સેસં જહા
દાહિણિણાણં જાવ-વિહરંતિ. બલી ઇથ વઙ્ગરોયણિદે, વઙ્ગરોયણરાયા પરિવસઈ
કાલે, મહાનીલસરીસે, જાવ-પમાસેમાણે. સે ણં તત્થ તીસાણ મવણાવાસ-
સયસહસ્સાણં, સઢીણ સામાણિયસાહસ્સીણં, તાયત્તીસાણ તાયત્તીસગાણં, ચરરંહં
લોગપાલાણં, પંચરંહં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિણ્ણં પરિસાણં, સત્તરંહં
અણિયાણં, સત્તરંહં અણિયાહીવઈણં, ચરરંહં સઢીણં આયરવ્વલ્લેવસાહસ્સીણં,
અણેસિં ચ મહૂણં ઉત્તરિણ્ણાણં અસુરકુમારાણં દેવાણ ય, દેવીણ ય આહેવચ્ચં,
પોરેવચ્ચં, જાવ-કુલ્લેમાણે વિહરંતિ:” (પ્રા. કા. આ. પૃ. ૧૦૩).
ધોલેસ્વાર, હસ્તી, રથ, પાઢા, નાઢ્ય, ગાંધર્વ, —અનીકોના; સાત-મહાદુમ,
સેનાપતિઓના; બે લાખ, ચાલીસ હજાર આત્મરક્ષકોના અને ત્રીજા ઘણા ઉત્તર દિશાવાસી અસુરકુમાર દેવો, તથા દેવીઓના આધિપત્યને, પુર-
પતિપણને, યાવત્—કરતો વિહરે છે:” (કા. આ. પૃ. ૧૦૩).

“બલિસ્સ વઙ્ગરોયણિદસ્સ, વઙ્ગરોયણરત્તો રુયણિદે ઉપ્પાયપવ્વણ મૂલ્લે દસ
વાલીસે જોયણસણુ વિકલ્લંભેણં પત્તે, બલિસ્સ ણં વઙ્ગરોયણરત્તો સોમસ્સ ણં
ચેવ, જહા ચમરસ્સ લોગપાલાણં તં ચેવ બલિસ્સ વિ”(સ્થા. કા. આ. પૃ. ૫૫૦).
બલીના લોકપાલોના પણ જાણવા.” (સ્થા. કા. આ. પૃ. ૫૫૦).

“બલિસ્સ ણં વઙ્ગરોયણિદસ્સ, વઙ્ગરોયણરત્તો પંચ સંગામિયા અણિયા, પંચ
સંગામિયા અણિયાહિવઈ પળ્લતા, તં જહા:—પાયત્તાણિણ, જાવ-રહ, ણેણ.
મહદુમે પાયત્તાણિયાહિવઈ, મહાસોદામે આસરાયા પીઠાણિયાહિવઈ, મ.
કરે હરિથરાયા કુંજરાણિયાહિવઈ, મહાલોહિઅક્ખલે મહિસાણિયાહિવઈ, કિંપુ-
રિસે રહ્માણિયાહિવઈ:” (સ્થા. કા. આ. પૃ. ૩૫૭).

“બલિસ્સ ણં વઙ્ગરોયણિદસ્સ, વઙ્ગરોયણરત્તો પંચ અગ્ગમહિસીઓ પળ્લતાઓ,
તં જહા:—શુંમા, ણિશુંમા, રંમા, નિરંમા, મચ્ચા.” (સ્થા. કા. આ. પૃ. ૩૫૭).
આ પાંચે અગ્રમહિષીઓના પૂર્વે મવથી આરંભી ચાલુ જીવનના અંતે સુધીના વર્ણક માટે ‘જ્ઞાતાધર્મકથા’ (અં. ૬, શ્રુત. ૨) ના ત્રીજા વર્ગમાં પાંચ મહિષીઓને
નામે પાંચ અધ્યયનો છે:—

“× × બલિસ્સ વઙ્ગરોયણિદસ્સ, વઙ્ગરોયણરણ્ણો અગ્ગમહિસીણં વીરુણ
વગ્ગે.” (કા. આ. પૃ. ૧૪૭૯.) × × × “જઈ ણં મંતે ! સમણેણ મગ-
વયા મહાવીરેણ જાવ-સંપત્તેણં, દોલ્લસ્સ વગ્ગસ્સ ઉવલ્લેવઓ ? ણં જાવ-
સંપત્તેણં દોલ્લસ્સ વગ્ગસ્સ ૫.૬ અજ્જયણા પળ્લતા, તં જહા:—શુંમા, ણિશુંમા,
રંમા, ણિરંમા, મદ્દના.” × × × (કા. આ. પૃ. ૧૫૧૧-૧૩).

મદ્દના.” (કા. આ. પૃ. ૧૫૧૧-૧૩). તે જ બલી ઇન્દ્રનો પાંચ સમાઓ આદિ બાકીનો વધો વર્ણક લગભગ ચમરેન્દ્રની તુલ્ય છે. તથા આ વચ્ચે ઇન્દ્રો
અને વધા અસુરકુમારો રજ વલ્લોને ધારે છે:—અનુ.

૧. મૂલચ્છાયા:—ગૌતમ ! બલિવૈરોચનેન્દ્ર; વૈરોચનરાજો મહર્દિક; યાવત્—મહાનુભાગ; સ તત્ર ત્રિશતાં મવનાવાસશતસહસ્રાણામ્, ષષ્ઠીનાં
સામાનિકસહસ્રીણામ્, શેષં યથા ચમરસ્સ તથા બલેરપિ નેતવ્યમ્, નવરમ્—‘સાતિરેકં કેવલકલ્પં જંબુદ્વીપમ્’ (ઇતિ) મણિતવ્યમ્, શેષં તુચ્ચૈન્
નિરવશેષં નેતવ્યમ્, નત્તરમ્—નાનાત્વં જ્ઞાતવ્યં ભુવનૈઃ, સામાનિકૈશ્ચ, તદેવં મગવન્ !, તદેવં મગવન્ ! ઇતિ તૃતીયો ગૌતમો વાયુભૂતિર્વાવત્—વિહરતિ

“હે મગવન્ ! ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારો દેવો કયે સ્થલે વસે છે ?
હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર-મેલુ-પર્વતની ઉત્તરે આ રત્નપ્રભા
પૃથિવીમાં (દાક્ષિણાલ્ય અસુરકુમારોનાં મવનોની ઉત્તરે) અહીં, ઉત્તર
દિશાના અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓના ત્રીસ લાખ (૩૦,૦૦,૦૦૦)
મવનો કહ્યાં છે. તેઓનો આકાર બહારથી ગોઠ અને અંદરથી ચોખંડો છે.
બાકીનો ‘યાવત્—વિહરતિ’ સુધીનો વધો વર્ણક દાક્ષિણાલ્ય અસુરકુમારોની
સમાન છે. અહીં વૈરોચન ઇન્દ્ર, વૈરોચન રાજા બલી પણ વસે છે. તે વર્ણ
કાલો, મહાનીલમળીના જેવો, યાવત્—પ્રકાશતો છે. ત્યાં તે બલિ રાજા ત્રીસ
લાખ મવનોના, સાઠ હજાર સામાનિકોના, તેત્રીસ ત્રાયલિંશોના, ચાર-
સોમ, યમ, વરુણ, કુબેર—લોકપાલોના, સપરિવાર પાંચ-શુંમા, નિશુંમા,
રંમા, નિરંમા, મદ્દના-અગ્રમહિષીઓના, ત્રણ પર્ષદોના, સાત-પદાતિ,
મહાસૌદામ, માલ્યંકર, મહાલોહિતાક્ષ, કિંપુરુષ, મહારિષ્ટ, ગીતયજ્ઞા-
મહાસૌદામ, માલ્યંકર, મહાલોહિતાક્ષ, કિંપુરુષ, મહારિષ્ટ, ગીતયજ્ઞા-
મહાસૌદામ, માલ્યંકર, મહાલોહિતાક્ષ, કિંપુરુષ, મહારિષ્ટ, ગીતયજ્ઞા-
મહાસૌદામ, માલ્યંકર, મહાલોહિતાક્ષ, કિંપુરુષ, મહારિષ્ટ, ગીતયજ્ઞા-

“વૈરોચન ઇન્દ્ર, વૈરોચન રાજ બલીનો ઉપપાત પર્વત રુચકેન્દ્ર મૂલમાં દસ સો
બાવીસ યોજન પહોલો કહેલો છે, વૈરોચનરાજ બલીના સોમનો ઉપપાત પર્વત
ઘોળ છે. જે પ્રમાણે ચમરેન્દ્રના લોકપાલોના ઉપપાત પર્વતો કહ્યા તેમ

“વૈરોચન ઇન્દ્ર, વૈરોચન રાજ બલીને પાંચ સંગ્રામ કરનારાં સૈન્યો અને
પાંચ સાંગ્રામિક સેનાધ્યક્ષો કહ્યાં છે: તે આ પ્રમાણે:—પાયદા, યાવત્—રથાનીક.
પાયદા-પાઢા-સૈન્યનો અધિપતિ મહાદુમ, પીઠાનીકનો નાયક અશ્વરાજ મહા-
સૌદામ, હસ્તી સૈન્યનો નાયક હસ્તિરાજ માલ્યંકર, મહીષ સેનાનો સ્વામી મહા-
લોહિતાક્ષ અને રથાનીકનો અગ્રગામી કિંપુરુષ છે.” (સ્થા. કા. આ. પૃ. ૩૫૭).

“વૈરોચન ઇન્દ્ર, વૈરોચન રાજ બલીને પાંચ અગ્રમહિષીઓ કહી છે, તે આ
પ્રમાણે:—શુંમા, નિશુંમા, રંમા, નિરંમા અને મદ્દના.” (સ્થા. કા. આ. પૃ. ૩૫૭).

“વૈરોચન ઇન્દ્ર, વૈરોચન રાજ બલીની અગ્રમહિષીઓનો ત્રીજો વર્ગ કહ્યો
છે.” (કા. આ. પૃ. ૧૪૭૯.) “હે મગવન્ ! શ્રમણ મગવંત મહા-
વીરે, યાવત્—સંપ્રાપ્તે, ત્રીજા વર્ગનો કેવી રીતીએ પ્રારંભ કર્યો છે ? એ પ્રમાણે
નિશ્ચિત છે કે, શ્રમણ મગવંત મહાવીરે, યાવત્—સંપ્રાપ્તે ત્રીજા વર્ગના પાંચ
અધ્યયનો કહ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે:—શુંમા, નિશુંમા, રંમા, નિરંમા અને
મદ્દના.”

૪. ‘વરુરોયણિદે’તિ દાક્ષિણાત્યાસુરકુમારેભ્યઃ સકાશાદ્ વિશિષ્ટં રોચનં દીપનં યેષામસ્તિ તે વૈરોચના ઔદીચ્યાસુરાઃ, તેષુ મધ્યે ઇન્દ્રઃ પરમેશ્વરો વૈરોચનેન્દ્રઃ. ‘સાઈરેગં કેવલકપ્યં’તિ ઔદીચ્યેન્દ્રત્વેન બલેર્વિશિષ્ટતરલબ્ધિકત્વાદ્ ઇતિ.

૪. [‘વરુરોયણિદે’તિ] દાક્ષિણાત્ય અસુરકુમારો કરતાં જેઓનું વિરોચન (કાંતિ) વધારે છે તે વૈરોચન, અર્થાત્ જેઓ દાક્ષિણાત્ય અસુરકુમારો કરતાં વિશેષ પ્રકારે દીપે છે તે વૈરોચન—ઉત્તર દિશામાં રહેનારા અસુરકુમારો, તે વૈરોચન અસુરકુમારોનો જે ઇન્દ્ર તે વૈરોચનેન્દ્ર. [‘સાઈરેગં કેવલકપ્યં’તિ] વૈરોચનેન્દ્ર, ઉત્તર દિશામાં વસતા અસુરોનો ઇન્દ્ર છે માટે ચમરેન્દ્ર કરતા તે ઇન્દ્રની લબ્ધિ વિશેષ હોય છે.

નાગરાજ ધરણેન્દ્ર.

૯. પ્ર૦—મંતે! તિ, મગવં દોષે ગોયમે અગ્નિમૂર્ઝે અળગારે સમણં મગવં મહાવીરં વંદે, નમંસે, નમંસિત્તા એવં વયાસીઃ—જહ ણં મંતે ! વલી વરુરોયણિદે, વરુરોયણરાયા એમહિહીએ, જાવ— એવરુરુયં ચ ણં પમૂ વિઝવિત્તએ; ધરણે ણં મંતે ! નાગકુમારિદે, નાગકુમારરાયા કેમહિહીએ, જાવ—કેવરુરુયં ચ ણં પમૂ વિકુવિત્તએ ?

૯. પ્ર૦—ત્યાર બાદ તે બીજા ગૌતમ અગ્નિભૂતિ અનગાર શ્રમણ મગવંત મહાવીરને વાંદે છે, નમે છે, નમીને તેઓ આ પ્રમાણે બોલ્યા કે:—હે મગવન્ ! જો વૈરોચન ઇન્દ્ર, વૈરોચન રાજ બલિ એવી મોટી ઋદ્ધિવાળો છે અને યાવત્—એટલું વિકુર્વણ કરવા શક્ત છે તો નાગકુમારનો ઇન્દ્ર અને નાગકુમારનો રાજા ધરણ કેવી મોટી ઋદ્ધિવાળો છે અને યાવત્—તે કેટલું વિકુર્વણ કરી શકે છે ?

૧. મૂલચ્છાયા:—મગવન્ ! ઇતિ, મગવાન્ દ્વિતીયો ગૌતમોઽગ્નિભૂતિઃ અનગારઃ શ્રમણં મગવંતં મહાવીરં વંદતે, નમસ્યતિ, નમસ્યિત્વા એવમ્ અવાદીતઃ— ચદિ મગવન્ ! બલિઃ વૈરોચનેન્દ્રઃ, વૈરોચનરાજ એવંમહર્દિકઃ, યાવત્—એતાવચ્ચ પ્રમુર્ચિકુર્વિતુમ્; ધરણે મગવન્ ! નાગકુમારેન્દ્રઃ, નાગકુમારરાજઃ કિંમહર્દિકઃ, યાવત્—કિયચ્ચ પ્રમુર્ચિકુર્વિતુમ્ ?—અનુ૦

૧. નાગકુમારોના ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્રના નિવાસ, લોકપાલોના ઉપપાત પર્વતો, પાંચ લઢાયક સૈન્યો, પાંચ સેનાપતિઓ, છ અગ્રમહિષીઓ આદિનો વર્ણક આ રીતિએ છે:—

“કહિં ણં મંતે ! દાહિણિલા ણં નાગકુમારદેવા પરિવસંતિ ? ગોયમા ! જંબુદ્વીપે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણે ણં ઇમીસે રયણપ્પમાએ, પુલ્લીએ અસી- ઉત્તરજોયણસયસહસ્સવાહલાએ ઉવરિં એગં જોયણસહસ્સં ડગ્ગાહિત્તા, હેટ્ઠા એગં જોયણસહસ્સં વલ્લિત્તા, મજ્ઞે અટ્ટહત્તરિજોયણસયસહસ્સે એથ ણં દાહિ- ણિલા ણં નાગકુમારણં દેવાણં ચોયાલીસં ભવણાવાસસયસહસ્સાં હવંતિ તિ અવ્વલાયં. તે ણં ભવણા બાહિં વટ્ટા, જાવ—પહિરુવા. એથ ણં દાહિણિલા ણં નાગકુમારણં પલ્લતાપલ્લતા ણં ઠાણા પણ્ણતા, તિસુ વિ લોગસ્સ અસંસેવ્વએ માગે; એથ ણં બહવે દાહિણિલા ણં નાગકુમારા દેવા પરિવસંતિ મહિહીયા, જાવ—વિહરંતિ. ધરણે એથ નાગકુમારિદે, નાગકુમારરાયા પરિવસતિ મહિ- હીએ, જાવ—પમાસેમાણે. સે ણં તત્થ ચોયાલીસાએ ભવણાવાસસયસહસ્સાણં, છળં સામાણિયસાહસ્સીણં, તાયત્તીસાએ તાયત્તીસગાણં, ચડળં લોગપાલાણં, છળં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિહં પરિસાણં, સત્તપ્પહં અણિયાણં, સત્તપ્પહં અણિયાહિવરૂં, ચડવીસાએ આયરવ્વલ્લદેવસાહસ્સીણં, અન્નેસિં ચ બહૂણં દાહિ- ણિલા ણં નાગકુમારણં દેવાણં ય, દેવીણં ય આહેવ્વં, પોરેવ્વં, જાવ—કુવ્વે- માણે વિહરંતિ.” (પ્ર૦ ક૦ આ૦ પૃ૦ ૧૦૫-૬).

આ૦ પૃ૦ ૧૦૫-૬).

“ધરણસ્સ ણં નાગકુમારિદસ્સ, નાગકુમારરણ્ણો ધરણપ્પમે ઉપ્પાયપવ્વએ દસ જોયણસયાઈં ઉહ્હં ઉચ્ચત્તેણં, દસ ગાડયસયાઈં ઉવ્વેહેણં, મૂલે દસ જોયણ- સયાઈં વિક્કલ્લેખેણં. ધરણસ્સ ણં જાવ—નાગકુમારરણ્ણો કાલવાલસ્સ મહારણ્ણો કાલપ્પમે ઉપ્પાયપવ્વએ દસ જોયણસયાઈં ઉહ્હં ઉચ્ચત્તેણં એવં ચેવ, એવં જાવ— સંલવાલસ્સ, એવં મૂયાણંદસ્સ વિ, એવં લોગપાલાણં વિ સે જહા ધરણસ્સ” X X (સ્થા૦ ક૦ આ૦ પૃ૦ ૫૫૦).

ધરણેન્દ્રના ઉપપાત પર્વતની પ્રમાણે છે: X X” (સ્થા૦ ક૦ આ૦ પૃ૦ ૫૫૦).

“ધરણસ્સ ણં નાગિદસ્સ, નાગકુમારરણ્ણો પંચ સંગામિઆ અણીઆ, પવ્વં સંગામિઆ અણીયાહિવરૂં પણ્ણતા, તં જહા:—પાયત્તાણીએ, જાવ—રહા- ણીએ મંદસેણે પાયત્તાણીયાહિવરૂં, જસોધરે આસરાયા પીઠાણીયાહિવરૂં, સુદં- સણે હત્થિરાયા કુંજરાણીયાહિવરૂં, નીલકંઠે મહિસાણીયાહિવરૂં, આણંદે રહાણીયાહિવરૂં.” (સ્થા૦ ક૦ આ૦ પૃ૦ ૩૫૭).

“ધરણસ્સ ણં નાગકુમારિદસ્સ, નાગકુમારરણ્ણો છ અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણતાઓ, તં જહા:—અલા, સક્કા, સત્તેરા, સોદામિણી, ઇંદા, ઘણવિજુયા.” (સ્થા૦ ક૦ આ૦ પૃ૦ ૪૧૮).

“હે મગવન્ ! દાક્ષિણાત્ય નાગકુમાર દેવો કયે સ્થલે વસે છે ? હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપના મંદર પર્વતની દક્ષિણે આ એક લાખ, એસી હજાર યોજનના બાહ્યવાળી રત્નપ્રભા પૃથિવીનો ઉપરનો એક હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગ અવગાહી અને નીચેનો એક હજાર યોજન ભાગ વર્જા, વાકી રહેલ મધ્યના એક લાખ, અદ્યોતેર હજાર યોજન જેટલા ભાગમાં. અહીં દાક્ષિણાત્ય નાગ- કુમાર દેવોના ત્રીસ લાખ ભવનો કહ્યાં છે. તે ભવનો બહારથી ગોલ, યાવત્—પ્રતિરૂપ છે. અહીં જે સ્થાનમાં દાક્ષિણાત્ય પર્યાપ્તાપર્યાપ્ત નાગકુમારોના ભવનો કહ્યાં છે, તે સ્થાન લોકના અસંખ્યેય ભાગમાં છે; તેમાં ઘણાં મહ- દ્દિક નાગકુમાર દેવો વસે છે, યાવત્—વિહરે છે. અને અહીં નાગકુમાર ઇન્દ્ર, નાગકુમાર રાજા ધરણેન્દ્ર મોટી ઋદ્ધિવાળો, યાવત્—પ્રકાશતો પરિવસે છે. તે ધરણેન્દ્ર ત્યાં ત્રીસ લાખ ભવનોના, છ હજાર સામાનિકોના, તેત્રીસ ત્રાયલ્લિશોના, ચાર લોકપાલોના, પરિવાર સહિત છ અગ્રમહિષીઓના, ત્રણ સમાઓના, સાત પ્રકારના સૈન્યોના, સાત સેનાપતિઓના, ચોવીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના અને બીજા પળ ઘણા દાક્ષિણાત્ય નાગકુમાર દેવો તથા દેવીઓના આધિપત્યને, પાલકપણાને યાવત્—કરતો વિહરે છે.” (પ્ર૦ ક૦

“નાગકુમાર ઇન્દ્ર, નાગકુમાર રાજા ધરણેન્દ્રનો ઉપપાત પર્વત ‘ધરણપ્રમ’ ઉંચાઈમાં એક હજાર યોજન અને ધેરાવમાં એક હજાર ગાડ છે. પણ તેના મૂલ ભામનો ધેરાવો એક હજાર યોજનનો છે. અને યાવત્—નાગકુમારરાજ ધરણેન્દ્રના લોકપાલ કાલવાલ મહારાજનો ‘કાલપ્રમ’ નામનો ઉપપાત પર્વત ઉંચાઈમાં એક હજાર યોજન છે, યાવત્—પૂર્વે પ્રમાણે છે. એમ જ લોકપાલ સંલવાલ, તથા મૂતાનંદ અને યાવત્—બધા લોકપાલોના ઉપપાત પર્વતો

“નાગેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ ધરણેન્દ્રને પાંચ શુદ્ધ કરનારાં સૈન્યો અને પાંચ લડનારા સેનાપતિઓ કહ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે:—પાયદલ સૈન્ય, યાવત્— રથાનીક. પદાતિ સેનાનો નાયક ભદ્રસેન, ઘોડેસ્વાર સેનાનો નેતા અશ્વરાજ યશોધર, હસ્તી સેનાનો સ્વામી હસ્તીરાજ સુદર્શન, મહિષ સેનાનો સેનાપતિ નીલકંઠ અને રથાનીકનો અધિપતિ આનંદ છે.” (સ્થા૦ ક૦ આ૦ પૃ૦ ૩૫૭).

“નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ ધરણેન્દ્રને છ અગ્ર મહિષીઓ કહી છે, તે આ છે:—અલા, શક્કા, સત્તેરા, સોદામિણી, ઇંદા અને ઘણવિજુતા.” (સ્થા૦ ક૦ આ૦ પૃ૦ ૪૧૮):-અનુ૦

९. उ०—गोयमा ! धरणे णं नागकुमारिंदे, नागकुमारराया महिड्डीए, जाव-से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं, छण्हं सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, छण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउव्वीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अब्बेसिं च जाव-विहरइ. एवतियं च णं पभू विउव्वित्तए, से जहा नाम ए जुवइं जुवाणे जाव-पभू केवलकप्पं जंबूदीवं, जाव-तिरियं संखेजे दीव-समुद्दे बहूहिं नागकुमारीहिं जाव-विउव्विस्संति वा, सामाणिया, तायत्तीस-लोगपाला, अग्गमहिसीओ य. तहेव जहा चमरस्स, नवरं-संखेजे दीवे समुद्दे भाणियव्वे, एवं जाव-अणियकुमारा, वाणमंतरा, जोईसिया वि, नवरं-दाहिणिल्ले सव्वे अग्गिभूर्इ पुच्छइ, उत्तरिल्ले सव्वे वायुभूर्इ पुच्छइ.

९. उ०—हे गौतम ! ते नागकुमारो नो इंद्र, नागकुमारो नो राजा धरण मोटी ऋद्धिवाळो छे, अने ते यावत्-त्यां चुमाळीस लाख भवनावासो उपर, छ हजार सामानिक देवो उपर, तेत्रीस त्रायखिशक देवो उपर, चार लोकपालो उपर, परीवारवाळी छ पहराणीओ उपर, त्रण सभाओ उपर, सात सेना उपर, सात सेनाधिपति उपर अने चोवीस हजार आत्तरक्षक देवो, तथा बीजाओ उपर स्वामिपणुं भोगवतो यावत्-विहरे छे. तथा तेनी विकुर्वणा शक्ति आटली छे:—जेम कोइ जुवान पुरुष जुवान छीना हाथने पकडे, अर्थात् परस्पर काकडा बाळेला होवाथी जेम ते बन्ने व्यक्तिओ संलग्न जणाय छे तेम ते यावत्-पोताना रूपोवडे-घणां नागकुमार अने घणी नागकुमारीओवडे-आखा जंबूद्वीपने, अने तिरछे संखेय द्वीप समुद्रोने भरी शके छे. पण यावत्-ते तेवुं कोइ दिवस करशे नहीं. तेना सामानिको, त्रायखिशक देवो, लोकपालो अने अग्रमहिषीओ विषे चमरनी पेठे कहेवुं. विशेष ए के, तेओनी विकुर्वणा शक्ति माटे संखेय द्वीप, समुद्रो कहेवा. अने ए प्रमाणे यावत्-स्तनितकुमारो, वानव्यंतरो तथा ज्योतिषिको पण जाणवा. विशेष ए के, दक्षिण दिशाना बधा इंद्रो विषे अग्निभूति पूछे छे अने उत्तर दिशाना बधा इंद्रो विषे वायुभूति पूछे छे.

५. 'एवं जाव-अणियकुमार'त्ति धरणप्रकरणमिव भूतानन्दादि-महाघोषान्तभवनपतीन्द्रप्रकरणानि अध्येयानि, तेषु च इन्द्रनामानि एतद्गाथाऽनुसारतो वाच्यानि—“चमरे धरणे तह वेणुदेव-हरिकंत-अग्गिर्सीहे य, पुण्णे जलकंते वि य अमिय-विलंबे (विलेबे) य घोसे य.” एते दक्षिणनिकायेन्द्राः, इतरे तु “बलि-भूयाणंदे वेणुदालि-हरिस्सहे अग्गिमाणव-वसिडे, जलप्यभे अमियवाहणे पहंजणे महाघोसे.” एतेषां च भवनसंख्याः—“चउत्तीसा, चउत्ता” इत्यादि पूर्वोक्तगाथाद्वयादवसेया. सामानिकात्तरक्षसंख्या चैवम्:—“चउत्तीसा सड्डी खलु छच्च सहस्साओ असुरवज्जाणं, सामाणियाओ एए चउग्गुणा आयरक्खा उ” अग्रमहिष्यस्तु प्रत्येकं धरणादीनां षट्, सूत्राभिलापस्तु धरणसूत्रवत् कार्यः. ‘वाणमंतर-जोईसिया वि’ त्ति व्यन्तरेन्द्रा अपि धरणेन्द्रवत् सपरिवारा वाच्याः, एतेषु च प्रतिनिकायं दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वौ इन्द्रौ स्याताम्, तद्यथा:—“कौले य महाकाले सुरूव-पाडिरूव-पुण्णभदे य, अमरवइमाणभदे भीमे य तथा महाभीमे.” किंनर-किंपुरिसे खलु सप्पुरिसे चैव तह महापुरिसे, अइकाय-महाकाए गीयरई चैव गीयजसे.” एतेषाम्, ज्योतिष्काणां च त्रायखिशकाः, लोकपालाश्च न सन्ति, इति ते न वाच्याः, सामानिकास्तु चतुःसहस्रसंख्याः, एतच्चतुर्गुणाश्चात्तरक्षाः, अग्रमहिष्यश्चतस्र इति, एतेषु च सर्वेष्वपि दक्षिणात्यान् इन्द्रान्, आदित्यं च अग्निभूतिः पृच्छति, उदीच्यान्, चन्द्रं च वायुभूतिः. तत्र च दक्षिणात्येषु आदित्ये च केवलकल्पं जम्बूद्वीपं संस्तृतमित्यादि. औदीच्येषु, चन्द्रे च सातिरेकं जम्बूद्वीपमित्यादि च वाच्यम्, यच्चेहाधिकृतवाचनायामसूचितमपि व्याख्यातम्, तद्वाचनान्तरमुपजीव्य इति भावनीयमिति. तत्र कालेन्द्रसूत्राभिलाप एवम्:—“कौले णं भंते ! पिसायइंदे, पिसायराया के-महिड्डीए, केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! काले णं महिड्डीए, से णं तत्थ असंखेजाणं नगरावाससयसहस्साणं, चउण्हं सामाणिय-

१. मूलच्छायाः— गौतम ! धरणो नागकुमारेन्द्रः, नागकुमारराजो महर्दिकः, यावत्-स तत्र चतुर्धत्वारिंशतां भवनावाससहस्राणाम्, षण्णां सामानिकसहस्रीणाम्, त्रायखिशकः त्रायखिशकानाम्, चतुर्णां लोकपालानाम्, षण्णाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम्, तिस्रणां पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, चतुर्विंशतेः आत्तरक्षदेवसहस्रीणाम्, अन्येषां च यावत्-विहरति. एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, तद्यथा नाम युवति युवा यावत्-प्रभुकैवलकल्पं जम्बूद्वीपम्, यावत्-तिर्यक् संखेयान् द्वीप-समुद्रान् बहूभिर्नागकुमारीभिः यावत्-विकुर्विष्यन्ति वा, सामानिकाः, त्रायखिशकाः, लोकपालाः, अग्रमहिष्यश्च तथैव यथा चमरस्स, नवरम्-संखेयान् द्वीपान्, समुद्रान् भणितव्यम्, एवं यावत्-स्तनितकुमाराः, वानव्यन्तराः, ज्योतिष्का अपि, नवरम्-दक्षिणात्यान् सर्वान् अग्निभूतिः पृच्छति, उत्तरीयान् सर्वान् वायुभूतिः पृच्छति:—अनु०

१. प्र० छायाः— चमरो धरणस्तथा वेणुदेवो हरिकान्तोऽग्निशिखश्च, पूर्णो जलकान्तोऽपि च अमितो विलम्बः (विलेबः) च घोषश्च. २. बलिभूतानन्दो वेणुदालिः हरिस्सहोऽग्निमाणवो वशिष्ठः, जलप्रभोऽमितवाहनः प्रभजनो महाघोषः. ३. चतुःषष्टिः षष्टिः खलु षट्-च सहस्रयोऽसुरवर्जानाम्, सामानिका एते चतुर्गुणा आत्तरक्षास्तु. ४. कालश्च महाकालः सुरूपः प्रतिरूपः पूर्णभद्रश्च, अमरपतिमाणभद्रो भीमश्च तथा महाभीमश्च. ५. कालो भगवन् ! पिशाचेन्द्रः, पिशाचराजः किंमहर्दिकः, कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ? गौतम ! कालो महर्दिकः, स तत्र असंखेयानां नगरावाससहस्राणाम्, चतुर्णां सामानिकसाहस्रीणाम्, षोडशाम् आत्तरक्षदेवसाहस्रीणाम्, चतस्रणाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम्, अन्येषां च बहूनां पिशाचानां देवानाम्, देवीनां चाऽऽधिपत्यम्, यावत्-विहरति. एवं महर्दिकः, एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, यावत्-केवलकल्पं जम्बूद्वीपं द्वीपम्, यावत्-तिर्यक् संखेयान् द्वीपसमुद्रान्:—अनु०

साहस्सीणं, सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, चउण्हं अग्गमाहिसीणं सपरिवाराणं, अण्णेसिं च बहूणं पिसायाणं देवाणं, देवीणं य आहेवच्चं, जाव-विहरइ; एवं महिड्डीए, एवइयं च णं पभू विउवित्तए जाव-केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं जाव-तिरियं संखेज्जे दीव-समुद्दे” इत्यादि.

५. [‘एवं जाव-शणियकुमार’त्ति] धरणा प्रकरणनी पेटे भूतानंदथी मांडी महाघोष सुधीना भवनपतिना इंद्रो संबंधी प्रकरणो कहेवां. तेमां इंद्रोनां नामो आ गाथाने अनुसारे कहेवानां छे:—“चमर, धरण, वेणुदेव, हरिकांत, अग्निशिख, पूर्ण, जलकांत, अमित, विलंब-(विलेब) अने घोष.” ए (दशे) बधा दक्षिणनिकायना इंद्रो छे. अने “ बलि, भूतानंद, वेणुदालि, हरिसह, अग्निमाणव, वशिष्ठ, जलप्रभ, अमितवाहन, प्रभंजन अने महाघोष.” ए (दशे) बधा उत्तरनिकायना इंद्रो छे. एओनी भवन संख्या ‘चउत्तीसा चउवत्ता’ इत्यादि आगळ कहेली वे गाथाओथी जाणवी. तथा एओना सामानिकोनी अने अंगरक्षकोनी संख्या आ प्रमाणे छे:—“चमरेंद्रनां चोसठ हजार सामानिको छे, बलि इंद्रना साठ हजार सामानिको छे अने असुर सिवाय बीजा बधाना छ हजार सामानिको छे. जेटला सामानिको छे एनाथी चार गणा दरेकने अंगरक्षको छे.” धरण वगेरे दरेकने छ छपट्टराणीओ छे. पट्टराणी विषेना सूत्रनो अभिलाप तो धरणसूत्रनी पेटे करवो. [‘वाणवंतर-जोइसिआ वि’त्ति] धरणेंद्रनी पेटे व्यंतरेंद्रो पण परिवारसहित कहेवा. ए व्यंतरोमां प्रत्येक निकाये-एक दक्षिणनो अने एक उत्तरनो-एम् बे बे इंद्रो होय छे. ते आ प्रमाणे:—“काल अने महाकाल, सुरूप अने प्रतिरूप, पूर्णभद्र अने अमरपति-(इंद्र) मणिभद्र, भीम अने महाभीम, किंनर अने किंपुरुष, सत्पुरुष अने महापुरुष, अतिकाय अने महाकाय, गीतरति अने गीतर्यश.” ए व्यंतरोने अने ज्योतिषिकोने त्रायर्क्षिशो तथा लोकपालो नथी होता, माटे ते अहीं न कहेवा. तेओने चार हजार (४०००) सामानिक देवो होय छे, अने एनाथी चारगणा (१६०००) आत्मरक्षक देवो होय छे. दरेकने चार चार पट्टराणीओ होय छे. ए बधाओमां दक्षिणना इंद्रो संबंधे अने सूर्य संबंधे अग्निभूति पूछे छे; तथा उत्तरना इंद्रो संबंधे अने चंद्र संबंधे वायुभूति पूछे छे. तेमां दक्षिणना देवो अने सूर्य संपूर्ण जंबूद्वीपने पोतानां रूपोथी भरी शके छे अने उत्तरना देवो तथा चंद्र आखा जंबूद्वीप करतां वधारे भागने पोतानां रूपोथी भरी शके छे, एम् कहेतुं. आ वाचनानां जे वातनी सूचना करवामां आवी नथी ते वातनी पण टीका-व्याख्या-करवामां आवी छे तो ते भाग, बीजी वाचनानो आश्रय लईने कखो छे एम् समजवुं. तेमां कालेंद्रना सूत्रनो अभिलाप आ प्रमाणे छे:—“काले णं भंते ! पिसायइंदे, पिसायराया केमहिड्डीए, (इत्यादि अने) केवइअं च णं पभू विउवित्तए ? गोयमा ! काले णं महिड्डीए, (इत्यादि) से णं तत्थ असंखेजाणं नगरावाससयसहस्साणं, चउण्हं सामाणिअसा-हस्सीणं, सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, चउण्हं अग्गमाहिसीणं सपरिवाराणं, अण्णेसिं च बहूणं पिसायाणं देवाणं, देवीणं य आहेवच्चं, जाव-विहरइ. एवं महिड्डीए. (इत्यादि) एवइयं च णं पभू विउवित्तए, जाव-केवलकप्पं जंबूदीवं दीवं जाव-तिरियं संखेज्जे दीव-समुद्दे” इत्यादि.

धरण आदि परिवार.

बीजी वाच

देवराज शकेंद्र.

१०. प्र०—‘भंते !’त्ति’ भगवं दोचे गोयमे अग्निभूई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसित्ता एवं वयासी:—जइ णं भंते ! जोइसिंदे, जोइसराया एमहिड्डीए, जाव-एवइयं च णं पभू विकुवित्तए, सक्के णं भंते ! देविंदे, देवराया केमहिड्डीए, जाव-केवतियं च णं पभू विकुवित्तए ?

१०. प्र०—‘हे भगवन् !’ एम् कही भगवान् गौतम बीजा अग्निभूति अनगर श्रमण भगवंत महावीरने वांदि छे, नमे छे अने नमीने तेओ आ प्रमाणे बोल्या के:—हे भगवन् ! जो ज्योतिषि-केंद्र, ज्योतिषिक राजा एवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्-एटलुं विकुर्वण करी शके छे, तो देवेंद्र, देवराज शकें केवी मोटी ऋद्धिवाळो छे अने यावत्-केटलुं विकुर्वण करी शके छे ?

१. तत्त्वार्थाधिगमसूत्रमां चोथा अध्यायना छट्ठा सूत्रमां आ नामो आवी रीते छे:—चमर, धरण, हरि, वेणुदेव, अग्निशिख, विलंब, सुघोष, जलकांत, पूर्ण, अने अमित. २. तथा बलि, भूतानंद, हरिसह, वेणुदारी, अग्निमाणव, प्रभंजन, महाघोष, जलप्रभ, वशिष्ठ अने अमितवाहन. ३. आ बन्ने गाथाओ असुरादिना इंद्रोनी गणनामां (प्र० सू० क० आ० पृ० १०८ मां) छे. ४. आ गाथा पण प्रज्ञापना सूत्रना ए ज स्थळे छे, अने आ त्रणे गाथाओनो अनुक्रम त्यां आ रीतिए छे. (६, ७, ५). ५. तत्त्वार्थाधिगमसूत्रमां चोथा अध्यायना छट्ठा सूत्रमां आ नामो आवी रीते छे:—किंनर-किंपुरुष, सत्पुरुष-महापुरुष, अतिकाय-महाकाय, गीतरति-गीतर्यश, पूर्णभद्र-मणिभद्र, भीम-महाभीम, प्रतिरूप-अतिरूप अने काल-महाकाल. ६. आ वे संग्रह गाथाओ व्यंतरोनी वर्णनाना अधिकारमां (प्र० सू० मू० क० आ० पृ० ९१ मां) समनताए जोवामां आवे छे. ७. आने समान पाठ—(प्र० क० आ० पृ० ११२ मां) ए स्थळे पिशाचेंद्रना चालु अधिकारमां छे:—अनु०

१. मूलच्छाया:—भगवन् ! इति, भगवान् द्वितीयो गौतमोऽग्निभूतिरनगरः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, नमस्यित्वा एवम् अवादीत्:— भगवन् ! ज्योतिषेन्द्रः, ज्योतिषराजः, एवंमहर्षिकः, यावत्-एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, शक्यो भगवन् ! देवेन्द्रः, देवराजः किमहर्षिकः, यावत्-कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ?—अनु०

१. शकेंद्र:—ए सौधर्म देवलोकनो इंद्र छे. सौधर्म देवलोक जैन गणनाए एटले उंचे छे:—जंबूद्वीपना मेरु पर्वतनी पासेनी समतला भूमिथी ८०० योजनो उपर सूर्यदेवनी राजधानी, एथी ८० योजनो उपर चंद्र देवनी राजधानी, एथी २० योजनना अंतरमां ग्रहो, नक्षत्रो, अने ताराओनां विमानो; अने तेशी असंख्य योजनो उपर सौधर्म देवलोक छे; तेनी स्थिति घनोद्धिने आधारे छे, त्यांनां विमानोनी संख्या बत्तीस लाखनी छे. (जी० सू० क० आ० पृ० ९२६ थी तेनो वर्णक आवो छे.) “ तेओमांना ‘आवलिकामां रहलां’ विमानो-गोळ, त्रिकोण ने समचोरस छे; त्यारे बीजांओ नानां आकरनां, वर्ण-कालां, नीलां, लोहितो, हालिद्रो अने धोळां; गंधे-सुगंधो, अने स्पर्श-अत्यंत कोमळो छे. त्यांना वतनीओने वैमानिक देवो कहे छे. तेओने भव-भारणीय ने उत्तरवैक्रिय वे शरीरो होय छे, तेमांनुं भवधारणीय:—आंमळना असंख्याता भागथी यावत्-सात हाथनुं, कांतिपूर्ण अने छए संघयणो, साते चातुओ, तथा बल-आभूषणो विनालुं; प्राकृत, दिव्य शोभाए शोभतुं होय छे. अने उत्तरवैक्रिय:—आंमळना असंख्यातमां भागथी यावत्-लाख योजनो जेवळुं; समचोरस, के नानां संस्थानोवाळुं, कनकवर्णी, सुगंधी ने कोमळ होय छे. तेओनां श्वासोच्छ्वासमां अने आहारमां इष्ट, कांत अने प्रिय अणुओ होय छे; तेओने-केवल तेजोलेइया; सम्यक्, मिथ्या ने सम्यग्मिथ्या भावो; वे, के त्रण ज्ञानो; त्रण अज्ञानो; साकार अने निराकार उपयोगो; वेदना,

૧૦. ૩૦—ગોયર્મા ! સક્કે ણં દેવિંદે, દેવરાયા મહિહ્વીએ, જાવ—મહાણુભાગે, સે ણં વત્તીસાએ વિમાણાવાસસયસહસ્સાણં, ચડરાસીએ સામાણિયસાહસ્સીણં, જાવ—ચડણં ચડરાસીણં આયરક્ક-સાહસ્સીણં, અવેસિં જાવ—વિહરઈ, એવંમહિહ્વીએ, જાવ—એવતિયં ચ ણં પમૂ વિજવ્વિત્તે, એવં જહેવ ચમરસ્સ તહેવ માણિયવ્વં, નવરં—દો

૧૦. ૩૦—હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્ર મોટી ક્ષત્રિ-વાલો છે અને યાવત્ મોટો પ્રભાવશાહી છે. તે ત્યાં વત્રીસ લાખ વિમાનાવાસો ઉપર, ચોરાસી હજાર સામાનિક દેવો ઉપર, યાવત્—ચાર ચોરાસી હજાર—(૩,૩૬૦૦૦) આત્મરક્ષક દેવો ઉપર અને વીજાઓ ઉપર સત્તાધીશપણું ભોગવતો યાવત્—વિહરે છે. અર્થાત્

કષાય, મારણાતિક, વૈક્રિય તથા તેજઃ—સમુદ્ઘાતો; એક પલ્યોપમથી બે સાગરોપમ પ્રમાણે આયુષ્ય વગેરે હોય છે. તેઓને મધ્યે 'સૌધર્માવતંસક' નામના અવતંસકમાં શકેન્દ્ર નિવસે છે. તેનો પ્રાસાદ અત્યંત ઉન્નત, સોદામણો અને સુખનાં દિવ્ય સાધનોથી પરિપૂર્ણ છે. શકેન્દ્રનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ આવો છે:—“શક-લંટ-શક્તૌ” એ શક્તિ-સામર્થ્ય-અર્થવાલા ધાતુ ઉપરથી ‘શકનોતિ’ ઇતિ શક:’ એવી વ્યુત્પત્તિ ‘શક’ શબ્દ ઉપજે છે. તથા ‘ઇન્દુ-પરમૈશ્વર્ય’ યથી ‘ઇન્દ-નાદ્ ઇન્દ્ર:’ એવી વ્યુત્પત્તિ ‘ઇન્દ્ર’ શબ્દ બને છે. યથી:—અસુરેન્દ્રો, દેવો, તથા સામાનિકો વગેરે કરતા પરમ સામર્થ્ય અને એશ્વર્યવાલો તે શકેન્દ્ર.” શકેન્દ્ર માટે શ્રીપત્રવળા (૩૦ ૪) માં આવો ઉલ્લેખ છે:—

“×× સક્કે ઇત્થ દેવિંદે, દેવરાયા પરિવસઈ વજ્જપાણી, પુરંદરે, સયક્કઝ, સહસ્સવક્ષે, મધવં, પાકસાસણે, દાહિણલોગાહિવઈ, વત્તીસવિમાણાવાસસય-સહસ્સાહિવઈ, એરાવણવાહણે, સુરિંદે, અરયંચરવત્થધરે, આંલહયમાલમહુડે, નવહેમચારુ-ચિત્ત-વંચલકુંડલવિલિહિન્નમાણગંડે, મહિહ્વીએ, જાવ—પમાસેમાણે. સે ણં તત્થ વત્તીસાએ વિમાણાવાસસયસહસ્સાણં, ચડરાસીએ સામાણિયસાહ-સ્સીણં, તાયત્તીસાએ તાયત્તિસગાણં, ચડણં લોગપાલાર્ણં, સત્તણં અણિયાણં, સત્તણં અણિયાહિવઈણં, ચડણં ચડરાસીણં આયરક્કદેવસાહસ્સીણં; અન્નોસિં ચ બહુણં સોહન્નમકપ્પવાસીણં વેમાણિયાણં દેવાણ ય, દેવીણ ય આહેવધં, પોરેવધં કુવ્વેમાણે, જાવ—વિહરઈ.” (ક૦ આ૦ પૃ૦ ૧૨૦-૧).

ત્રાયચ્છિનોના, ચાર—સોમ, યમ, વરુણ, કુબેર—લોકપાલોના, સાત સૈન્યોના, વીજા અનેક સૌધર્મવાસી દેવો તથા દેવીઓના અધિપતિપણાને, પુરપતિપણાને યાવત્—કરતો (સુલે) વિહરે છે. (ક૦ આ૦ પૃ૦ ૧૨૦-૧). એ સિવાયના વીજાં પણ અંગાદિનાં ઘણાં સ્થલો તેના વર્ણક માટે રોકાઈ છે. તેમાંનાં થોડાં ઉપયોગી સ્થલોનો સાર આ પ્રમાણે છે:—તે અયોનિજ છે. તેનું આયુઃ બે સાગરોપમનું છે. તેને ઘણાં પરિવારવાલી પદ્મા, શિવા, સેવા, અંજુ, અમલા, અપ્સરા, નવમ્લિકા અને રોહિણી નામે આઠ પટ્ટરાણીઓ-ઈન્દ્રાણીઓ-છે. તેની સુધર્મા નગરી ચાર દિગ્નાયકોના હાથ નીચે ચાર વિભાગે વહેંચાઈ છે. તેના નામાદિ આ પ્રમાણે છે:—

“×× દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ‘શક્ર’ અહીં વસે છે. તે-વજ્રને ધારનાર; પુરંદર- (શત્રુના પુરને ધારનાર), શતક્રતુ—(કાર્તિક શેઠવાલા પોતાના પૂર્વે ભવે શત-સો, ક્રતુ-પ્રતિમાઓ-ને વહનાર), સહસ્રાક્ષ—(પાંચસે મંત્રિઓ હોવાથી હજાર આંખોવાલો), પાકશાસન—(પાક નામના શત્રુને શિક્ષા કરનાર), દક્ષિણ(અર્ધ)લોકનો સ્વામી, વત્રીસ લાખ વિમાનોનો અધિપતિ, એરાવણ વાહનવાલો, દેવોનો ઇન્દ્ર છે. વલ્લી તે નિર્મલ દિવ્ય વલ્લોને પહેરે છે, મનોહર દેવ સંવર્ધી માલા તથા મુકુટને ધારે છે, નવા સુવર્ણના ઘુંદર, જડાક, ચાલતા કુંડલોવડે ગંડસ્થલને આલેખે છે; મોટી ક્ષત્રિવાલો, યાવત્—પ્રભાસતો છે. વલ્લી તે ત્યાંના વત્રીસ લાખ વિમાનોના, ચોરાસી હજાર સામાનિકોના, તેત્રીસ સાત સેનાપતિઓના, ત્રણ લાખ, છત્રીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના અને

દિશા.	લોકપાલ.	નગરી.	મુલ્યવિમાન.	આયુઃ.
પૂર્વ.	સોમ.	સોમા.	સાંધ્યપ્રભ.	એક પલ્યોપમ.
દક્ષિણ.	યમ.	યમા.	વરશ્રેષ્ઠ.	એક પલ્યોપમ ત્રિભાગ અધિક.
પશ્ચિમ.	વરુણ.	વારુણી.	સ્વયંજ્વલ.	કાંઈક ઝળાં બે પલ્યોપમ.
ઉત્તર.	વૈશ્રમણ.	વૈશ્રમણી.	વલ્લુ.	બે પલ્યોપમ.

તેનું સૈન્ય સાત વિભાગે વહેંચાઈ છે; તેમાંનું પાંચ પ્રકારનું લઢાયક છે. તે પાંચે સૈન્યોના તથા તેના નાયકોના નામો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે:—પદાતિ-પાયદલ, પીઠાનીક-પોડેસ્વાર, ગજસૈન્ય, વૃષભ-વલ્લ-સૈન્ય અને રથાનીક. હરિણેગમેષી, (અશ્વરાજ) વાયુ, એરાવણ, (વૃષભરાજ) દામાસ્તિ અને માદર. શાકીના બે-નાઝ્યાનીક, ગાંધર્વાડનીક-સૈન્યો અને તેના વત્રે-શ્વેત, તુંબરુ-નાયકો મોજ શોભ માટે છે. તે અસુરરાજ ચમરેન્દ્ર વગેરે કરતાં સ્થિતિ પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ, લેશ્યા (શુદ્ધિ), ઇન્દ્રિયો (ની તૃપ્તિમાં) તથા અવધિ—(અમૂક હૃદ સુધીની વસ્તુઓને જણાવનારા)—જ્ઞાનમાં વધતો છે. અને ગતિ (નીચેની), શરીર, પરિગ્રહ તથા અભિમાનમાં ઝળપવાલો છે. તેનું ક્રિયાલાઘવ અદ્ભૂત પ્રકારનું છે:—કોઈ એક માણસના મસ્તકને છેડી, યાવત્—ચૂરે-ચૂરા કરી પાહું પૂર્વ પ્રમાણે ગોઠવી આપે, તો પણ તે માણસ દુઃખના લેશમાત્રને પણ ન વેદે. વર્ષા વર્ષાવવી એ તેને આધીન છે, જ્યારે શકેન્દ્ર વર્ષા કરાવવા ઇચ્છે ત્યારે અંતર સમાવાસીઓને આદેશે, તેઓ મધ્યમ સમાવાસીઓને, તેઓ બાહ્ય સમાના સમ્યોને, (તેની મુલ્ય સમા ત્રણ વિભાગે વહેંચાઈ છે.) તેઓ તે કાર્યને કરનારાઓના અધિપતિઓને અને યાવત્—તેઓ પોતાના કિંકર વર્ગોને આદેશ કરે છે. અને તે રીતિએ ઇન્દ્રની આજ્ઞા પૂર્ણ થાય છે. કોઈક વાર દેવોનો અને અસુરોનો, અથવા તેઓના નાયકોનો મહા સંગ્રામ થાય છે. તેમાં દેવો તૃણ, કાષ્ઠ, પથ્થર વગેરે જે જે વસ્તુઓને પ્રહે છે તે તે હથિયારરૂપે થાય છે; ત્યારે અસુરોને તે તે વસ્તુઓ શસ્ત્રરૂપે થતી નથી, પણ તેઓનાં શત્રુો હમ્મેશાને માટે વિકુર્વેલાં જ હોય છે, તેનો ઉપયોગ કરે છે:—અનુ૦

૧. મૂલચ્છાયા:—ગૌતમ ! શક્રો દેવેન્દ્ર:; દેવરાજો મહદ્ધિક:; યાવત્—મહાણુભાગ:; સ દ્વાત્રિંશતો વિમાનાવાસસતસહસ્રાણામ્, ચતુરશીતે: સામાનિકસાહસ્રીણામ્, યાવત્—ચતુર્ણાં ચતુરશીલા: આત્મરક્ષસાહસ્રીણામ્, અન્યેષાં યાવત્—વિહરતિ, એવંમહદ્ધિક:; યાવત્—એતાવચ્ચ પ્રભુર્વિકુર્વિતુમ્, એવં યથૈવ ચમરસ્થ તથૈવ અણિતવ્યમ્, નવરમ્—દ્વૌ:—અનુ૦

કેવલકપ્પે જંબૂદીવે દીવે, અવસેસં તં ચૈવ; એસ ણં ગોયમા ! સક્કસ્સ દેવિદસ્સ, દેવરણ્ણો ઇમેયારૂવે વીસણ, વીસયમેત્તે ણં વુડ્ડણ, નો ચૈવ ણં સંપત્તીણ વિકુલ્લિસુ વા, વિકુલ્લંતિ વા, વિકુલ્લિસ્સંતિ વા.

શક્ર ઇંદ્ર એવી મોટી ઋદ્ધિવાલો છે. (તે શક્ર કેટલું વિકુર્વણ કરી શકે છે ? તો કહે છે કે,) તેની વિકુર્વણા શક્તિ સંબંધે ચમરની પેઠે કહેવું. વિશેષ એ કે, તે એટલાં બધાં રૂપો વિકુર્વી શકે છે, કે જે રૂપોથી આખા બે જંબુદ્વીપ ભરાઈ શકે છે. બાકી બધું તે જ પ્રમાણે જાણવું. વલ્લી હે ગૌતમ ! દેવેંદ્ર, દેવરાજ શક્રનો માત્ર એ વિષય છે, વિષયમાત્ર છે અર્થાત્ પૂર્વે જણાવેલી વિકુર્વણા શક્તિ તે માત્ર શક્તિરૂપ જ છે; પણ સંપ્રાપ્તિવડે તેણે તેમ વિકુર્વ્યું નથી, વિકુર્વતો નથી અને વિકુર્વશે પણ નહીં; અર્થાત્ પૂર્વે બતાવેલી વિકુર્વણા શક્તિની અજમાયશ નથી.

૧૧. પ્ર૦—જઈ ણં મંતે ! સક્કે દેવિદે, દેવરાયા એવંમહિ-
ડ્ડીણ, જાવ—એવતિયં ચ ણં પમૂ વિકુલ્લિત્તણ, એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિ-
યાણં અંતેવાસી તીસણ નામં અણગારે પગ્ગમ્મહણ, જાવ—વિણીણ,
છટ્ઠલ્લેણં અણિવિલ્લેણં તવોકમ્મેણં અપ્પાણં ભાવેમાણે બહુપાડિ-
પુણ્ણાઈં અટ્ઠ સંવચ્છરાઈં સામણ્ણપરિયાગં પાઝણિત્તા માસિયાણ સંલે-
હ્ણાણ અત્તાણં ણૂસેત્તા, સઠ્ઠિં મત્તાઈં અણસણાણ છેદેત્તા, આલો-
હ્ણપાડિકંતે, સમાહિપત્તે, કાલમાસે કાલં કિચ્ચા સોહમ્મે કપ્પે
સંયાસિ વિમાણંસિ, ઉવવાયસભાણ દેવસયાણિજ્ઞંસિ દેવદૂસંતરિણ અંગુ-
લસ્સ અસંલેજ્ઞમ્મગમેત્તાણ ઓગાહ્ણાણ સક્કસ્સ દેવિદસ્સ, દેવરણ્ણો
સામાણિયદેવત્તાણ ઉવવત્તો, તણ ણં સે તીસણ દેવે અહુણોવવન્નમેત્તે
સમાણે પંચવિહાણ પજ્જત્તીણ પજ્જત્તિભાવં ગચ્છઈ, તં જહા:—આહારપજ્જ-
ત્તીણ, સરીર—ઈંદિય—આણ—પાણપજ્જત્તીણ, માસા-મણપજ્જત્તીણ; તણ
ણં તં તીસયં દેવં પંચવિહાણ પજ્જત્તીણ પજ્જત્તિભાવં ગયં સમાણં સામા-
ણિયપરિસોવવન્નયા દેવા કરયલપરિગ્ગાહિયં દસનહં સિરસાવત્તં મત્થણ
અંજલિં કટ્ઠુ જણં, વિજણં વદ્ધાવિત્તિ, વદ્ધાવિત્તા એવં વયાસી:—
અહો !! ણં દેવાણુપ્પિયેહિં દિવ્વા દેવિડ્ડી, દિવ્વા દેવજ્જુઈં, દિવ્વે
દેવાણુભાવે લલ્લે, પત્તે, અભિસમણ્ણાગણ; જારિસિયા ણં દેવાણુપ્પિ-
યેહિં દિવ્વા દેવિડ્ડી, દિવ્વા દેવજ્જુઈં, દિવ્વે દેવાણુભાવે લલ્લે, પત્તે,
અભિસમણ્ણાગણ તારિસિયા ણં સક્કેણ વિ દેવિદેણ, દેવરણ્ણા દિવ્વા
દેવિડ્ડી, જાવ—અભિસમણ્ણાગયા જારિસિયા ણં સક્કેણં દેવિદેણં,
દેવરણ્ણા દિવ્વા દેવિડ્ડી, જાવ—અભિસમણ્ણાગયા, તારિસિયા ણં
દેવાણુપ્પિયેહિં વિ દિવ્વા દેવિડ્ડી, જાવ—અભિસમણ્ણાગયા; સે ણં
મંતે ! તીસણ દેવે કેમહિડ્ડીણ, જાવ—કેવતિયં ચ ણં પમૂ વિકુ-
લ્લિત્તણ ?

૧૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જો દેવેંદ્ર, દેવરાજ શક્ર એવી મોટી
ઋદ્ધિવાલો છે અને યાવત્—એટલું વિકુર્વણ કરવા શક્ત છે તો સ્વ-
ભાવે ભદ્ર અને યાવત્—વિનીત, તથા નિરંતર છઠ્ઠ છઠ્ઠના તપસ્કર્મપૂર્વક
આત્માને ભાવતો, પૂરેપૂરાં આઠ વર્ષ સુધી સાધુપણું પાઠીને માસિક
સંલેખનાવડે આત્માને સંયોજીને તથા સાઠ ટંક સુધીનું અનશન
પાઠીને, આલોચન તથા પ્રતિક્રમણ કરીને, સમાધિ પામીને, કાઠ-
માસે કાઠ કરીને આપ દેવાનુપ્રિયનો શિષ્ય તિષ્યક નામનો અન-
ગાર, સૌધર્મ કર્મપામં પોતાના વિમાનમાં, ઉપપાત સમાના દેવશ-
યનીયમાં—દેવની પથારીમાં, દેવદૂષ્ય—દેવવસ્ત્ર-થી ઢંકાણ અને
આંગળના અસંખ્ય ભાગમાત્ર જેટલી અવગાહનામાં (તે તિષ્યક અન-
ગાર) દેવેંદ્ર, દેવરાજના સામાનિકપણે ઉત્પન્ન થયો છે. પછી તાજો
ઉત્પન્ન થયેલો તે તિષ્યક દેવ પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તપણાને
પામે છે અર્થાત્ તે આહારપર્યાપ્તિવડે, શરીરપર્યાપ્તિવડે, ઈન્દ્રિયપર્યા-
પ્તિવડે, આનપ્રાણપર્યાપ્તિવડે અને ભાષામન:પર્યાપ્તિવડે પોતાના શરી-
રને સંપૂર્ણપણે રચે છે. જ્યારે તે તિષ્યક દેવ પૂર્વોક્ત પાંચ પર્યાપ્તિ-
વડે પોતાના શરીરની બનાવટ પૂરેપૂરી કરી છે છે ત્યારે સામાનિક-
સમિતિના દેવો તેની પાસે આવી, હાથ જોડવાપૂર્વક દશે નક્ષત્રો
મેળા કરી માથે અડાડી, માથે અંજલી કરીને જય અને વિજયથી
વધાવે છે અને પછી આ પ્રમાણે કહે છે કે:—અહો ! ! આપ દેવા-
નુપ્રિયે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ, દિવ્ય દેવકાંતિ, અને દિવ્ય દેવપ્રભાવ લબ્ધ
કર્યો છે, પ્રાપ્ત કર્યો છે અને સામે આપ્યો છે. વલ્લી જેવી દિવ્ય દેવ-
ઋદ્ધિ, દિવ્ય દેવકાંતિ, દિવ્ય દેવપ્રભાવ આપ દેવાનુપ્રિયે લબ્ધ કર્યો
છે, પ્રાપ્ત કર્યો છે અને સામે આપ્યો છે તેવી દિવ્ય દેવ-
ઋદ્ધિ, દિવ્ય દેવકાંતિ દેવેંદ્ર, દેવરાજ શક્રે પણ યાવત્—સામી

૧. મૂલચ્છાયા:—કેવલકલ્પો જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપો, અવશેષં તત્તૈવ; એષ ગૌતમ ! શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય અયમ્ એતદ્રૂપો વિષય:; વિષયમાત્રમ્
ઉદિતમ્, નો ચૈવ સંપ્રાપ્ત્યા વ્યકુર્વિષુર્વા, વિકુર્વન્તિ વા, વિકુર્વિષ્યન્તિ વા. યદિ ભગવન્ ! શક્રો દેવેન્દ્ર:; દેવરાજ:; એવંમહર્દિક:; યાવત્—એતાવન્ન પ્રભુર્વિ-
કુર્વિતુમ્, એવં સ્વલુ દેવાનુપ્રિયાણામ્ અન્તેવાસી તિષ્યકો નામ અનગાર:; પ્રકૃતિભદ્રક:; યાવત્—વિનીત:; પછંષ્ટેન અવિશ્લિપ્તેન તપસ્કર્મણા આત્માનં ભાવ-
ન્ન બહુપ્રતિપૂર્ણાનિ અષ્ટ સંવત્સરાણિ શ્રામણ્યપર્યાયં પાલયિત્વા માસિકયા સંલેખનયા આત્માનં જુષિત્વા, પઠ્ઠિ મક્તાનિ અનશનેન છિત્ત્વા, આલોચિતપ્રતિ-
ક્લાન્ત:; સમાધિપ્રાપ્ત:; કાલમાસે કાલં કૃત્વા સૌધર્મે કલ્પે સ્વસ્મિન્ વિમાને ઉપપાતસમાયાં દેવશયનીયે દેવદૂષ્યાન્તરિતોડ્ડુગુલસ્ય અસંખ્યેયભાગમાત્રાયામ્
અવગાહનાયાં શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય સામાનિકદેવતયા ઉત્પન્ન:; તત્ત:; સ તિષ્યકો દેવોડ્ડુનોપપન્નમાત્ર:; સન્ પશ્ચવિધયા પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તિભાવં ગચ્છતિ,
તયથા:—આહારપર્યાપ્ત્યા, શરીર-ઈન્દ્રિય-આન-પ્રાણપર્યાપ્ત્યા, ભાષા-મન:પર્યાપ્ત્યા. તતસ્તં તિષ્યકં દેવં પશ્ચવિધયા પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તિભાવં ગતં સન્તં સામાનિકપર્વ-
દુપપન્નકા દેવા:; કરતલપરિગૃહીતદશનલ્લં શીર્ષાડ્ડવર્ત મસ્તકે અજ્જલિં કૃત્વા જયેન, વિજયેન વર્ધાપયન્તિ, વર્ધાપયિત્વા એવમ્ અવાદિષુ:—અહો ! ! દેવાનુપ્રિયૈ:
દિવ્યા દેવર્દિ:; દિવ્યા દેવયુતિ:; દિવ્યો દેવાનુભાવો લબ્ધ:; પ્રાપ્ત:; અભિસમન્વાગત:; યાદશિકી દેવાનુપ્રિયૈ: દિવ્યા દેવર્દિ:; દિવ્યા દેવયુતિ:; દિવ્યો દેવાનુ-
ભાવો લબ્ધ:; પ્રાપ્ત:; અભિસમન્વાગત:; તાદશિકી શક્રેણાડ્ડપિ દેવેન્દ્રેણ, દેવરાજેન દિવ્યા દેવર્દિ:; યાવત્—અભિસમન્વાગતા, યાદશિકી શક્રેણ દેવેન્દ્રેણ, દેવરા-
જેન દિવ્યા દેવર્દિ:; યાવત્—અભિસમન્વાગતા તાદશિકી દેવાનુપ્રિયૈરપિ દિવ્યા દેવર્દિ:; યાવત્—અભિસમન્વાગતા; સ ભગવન્ ! તિષ્યકો દેવ:; કિંમહર્દિક:;
યાવત્—કિયન્ન પ્રભુર્વિકુર્વિતુમ્ ?—અનુ૦

આણી છે; અને જેવી દિવ્ય દેવઋદ્ધિ દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રે
લબ્ધ કરી છે, પ્રાપ્ત કરી છે, યાવત્—સામી આણી છે તેવી દિવ્ય
દેવઋદ્ધિ આપ, દેવાનુપ્રિયે યાવત્—સામી આણી છે; તો હે
ભગવન્ ! તે તિષ્ઠ્યક દેવ કેવી મોટી ઋદ્ધિવાળો છે અને યાવત્—
કેટલું વિકુર્વણ કરી શકે છે ?

૧૧. ૩૦—ગોયમી ! મહિહીં, જાવ—મહાણુભાગે; સે ણં
તત્થ સયસ્સ વિમાણસ્સ, ચઉપ્પહં સામાણિયસાહસ્સીણં, ચઉપ્પહં અગ્ગ-
મહિસીણં સપરિવારાણં, તિણ્હં પરિસાણં, સત્તણ્હં અણિયાણં, સત્તણ્હં
અણિયાહિવર્ણં, સોલસણ્હં આયરક્કલ્લદેવસાહસ્સીણં, અણ્ણોસિં ચ
બહૂણં વેમાણિયાણં દેવાણં, દેવીણં ય જાવ—વિહરહિ; એવંમહિહીં, જાવ—
એવાતિયં ચ ણં પમૂ વિકુલ્લિત્તે, સે જહા ણામએ જુવહં જુવાણે
હત્થેણં હત્થે ગેપ્પહેજ્ઞા; જહેવ સક્કસ્સ તહેવ જાવ—એસ ણં ગોયમા !
તીસયસ્સ દેવસ્સ અયમેયારૂલ્લે વિસયે, વિસયમેત્તે બુદ્ધએ, ણો ચેવ ણં
સંપત્તીએ વિકુલ્લિસુ વા, વિકુલ્લિવંતિ વા, વિકુલ્લિસ્સંતિ વા.

૧૨. પ્ર૦—જહં ણં મંતે ! તીસએ દેવે મહિહીં, જાવ—એવ-
ઇયં ચ ણં પમૂ વિકુલ્લિત્તે, સક્કસ્સ ણં મંતે ! દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો
અવસેસા સામાણિયા દેવા કંમહિહીંયા ?

૧૨. ૩૦—તહેવ સવ્વં, જાવ—એસ ણં ગોયમા ! સક્કસ્સ
દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો એગમેગસ્સ સામાણિયસ્સ દેવસ્સ ઇમેયારૂલ્લે
વિસયે, વિસયમેત્તે બુદ્ધએ, નો ચેવ ણં સંપત્તીએ વિકુલ્લિસુ વા, વિકુ-
લ્લિવંતિ વા, વિકુલ્લિસ્સંતિ વા; તાયત્તીસા ય, લોગપાલ—અગ્ગમ-
હિસી ણં જહેવ ચમરસ્સ, નવરં—દો કેવલકલ્પે જંબૂદીવે દીવે, અણ્ણં
તં ચેવ.

સેવં મંતે !, સંવે મંતે ! તિ દોચ્ચે ગોયમે જાવ—વિહરહિ.

૧૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે તિષ્ઠ્યક દેવ મોટી ઋદ્ધિવાળો છે
અને યાવત્—મોટા પ્રભાવવાળો છે. તે ત્યાં પોતાના વિમાન ઉપર, ચાર
હજાર સામાનિક દેવો ઉપર, પરિવારવાળી ચાર પટ્ટરાણીઓ ઉપર
ત્રણ સમાઓ ઉપર, સાત સેના ઉપર, સાત સેનાધિપતિ ઉપર, સોઠ
હજાર આત્મરક્ષક દેવો ઉપર અને બીજા ઘણાં વૈમાનિક દેવો તથા
દેવીઓ ઉપર સત્તાધીશપણું મોગવતો, યાવત્—વિહરે છે. તે એવી મોટી
ઋદ્ધિવાળો છે અને યાવત્—તે આટલું વિકુર્વણ કરી શકે છે:—જેમ કોઈ
જુવાન પુરુષ, જુવાન સ્ત્રીને હાથે કાકડા વાળી પકડે, અર્થાત્ તે બને
જેમ સંલગ્ન જેવા લાગે છે તેમ તે બીજાં રૂપો કરી શકે છે; તે
યાવત્—શક્રની જેટલી વિકુર્વણ શક્તિવાળો છે. વળી હે ગૌતમ !
તિષ્ઠ્યક દેવની જે વિકુર્વણ શક્તિ કહી છે તે તેનો વિષય છે,
વિષયમાત્ર છે, પણ તેણે સંપ્રાપ્તિવડે વિકુર્વ્યું નથી, વિકુર્વતો નથી
અને વિકુર્વશે પણ નહીં.

૧૨ પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જો તિષ્ઠ્યક દેવ એટલી મોટી ઋદ્ધિ-
વાળો છે અને યાવત્—એટલું બધું વિકુર્વણ કરી શકે છે તો દેવેન્દ્ર,
દેવરાજ શક્રના બાકીના—બીજા બધા સામાનિક દેવો કેવી મોટી
ઋદ્ધિવાળા છે ? (ઇત્યાદિ પૂછવું.)

૧૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે જ પ્રમાણે બધું જાણવું, યાવત્—
હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના પ્રત્યેક સામાનિક દેવનો એ
વિષય છે, વિષયમાત્ર છે, પણ સંપ્રાપ્તિથી કોઈએ વિકુર્વ્યું નથી,
વિકુર્વતો નથી અને વિકુર્વશે પણ નહીં. શક્રના ત્રાયલ્લિંશક દેવો
વિષે, લોકપાલો વિષે અને પટ્ટરાણીઓ વિષે ચમરની પેઠે કહેવું.
વિશેષ એ કે, તેઓની વિકુર્વણ શક્તિ આજીવે જંબૂદ્વીપ જેટલી કહેવી
અને બાકી બીજું બધું તે જ પ્રમાણે કહેવું.

હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે
એમ કહી બીજા ગૌતમ યાવત્—વિહાર કરે છે.

૧. મૂલચ્છાયા:—ગૌતમ ! મહર્દિકઃ, યાવત્—મહાણુભાગઃ, સ તત્થ સ્વકસ્ય વિમાનસ્ય, ચતુર્ણાં સામાનિકસાહસ્ત્રીણામ્, ચતુષ્ણામ્ અગ્રમહિષીણાં સપરિ-
વારાણામ્, તિસ્રણાં પર્ષદામ્, સપ્તાનામ્ અનીકાનામ્, સપ્તાનામ્ અનીકાઽધિપતીનામ્, ષોડશીનામ્ આત્મરક્ષદેવસાહસ્ત્રીણામ્, અન્યેષાં ચ બહૂનાં વૈમાનિકાનાં
દેવાનામ્, દેવીનાં ચ યાવત્—વિહરતિ; એવંમહર્દિકઃ, યાવત્—એતાવચ્ચ પ્રમુર્વિકુર્વિતુમ્, તથા નામ યુવર્તિ યુવા હસ્તેન હસ્તે ગૃહ્ણીયાત્, યથૈવ શક્રસ્ય તથૈવ
યાવત્—એષ ગૌતમ ! તિષ્ઠ્યકસ્ય દેવસ્ય અયમ્ એતાદ્રૂપો વિષયઃ, વિષયમાત્રમ્ ઉદિતમ્, નો ચૈવ સંપ્રાપ્ત્યા વ્યકુર્વિષુર્વા, વિકુર્વન્તિ વા. વિકુર્વિષ્યન્તિ વા. ચદિ
ભગવન્ ! તિષ્ઠ્યકો દેવો મહર્દિકઃ, યાવત્—એતાવચ્ચ પ્રમુર્વિકુર્વિતુમ્, શક્રસ્ય ભગવન્ ! દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય અવશેષાઃ સામાનિકા દેવાઃ કિંમહર્દિકાઃ ? તથૈવ
સર્વેમ્, યાવત્—એષ ગૌતમ ! શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય એકૈકસ્ય, સામાનિકસ્ય દેવસ્ય અયમ્ એતાદ્રૂપો વિષયઃ, વિષયમાત્રમ્ ઉદિતમ્, નો ચૈવ સંપ્રાપ્ત્યા
વ્યકુર્વિષુર્વા, વિકુર્વન્તિ વા, વિકુર્વિષ્યન્તિ વા; ત્રાયલ્લિંશક, લોકપાલા-ઽગ્રમહિષ્યો યથૈવ ચમરસ્ય, નવરમ્—દ્વૌ કેવલકલ્પૌ જંબૂદ્વીપૌ દ્વીપૌ, અન્યત્
તથૈવ. તદેવં ભગવન્ !, તદેવં ભગવન્ ! ઇતિ દ્વિતીયો ગૌતમો યાવત્—વિહરતિ:—અનુ૦

૬. શક્તિ પ્રકરણે 'જાવ-ચરણં ચરણસીણં' ઇત્યત્ર યાવત્-કરણાદિદં દૃશ્યમ્:—“અટ્ટણં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, ચરણં લોગપાલાણં, તિણં પરિસાણં, સત્તણં અણિયાણં, સત્તણં અણિયાહિવર્ણં” તિ. શક્તિ વિકુર્વણા ઉક્તા, અથ તત્સામાનિકાનાં સા વક્તવ્યા, તત્ર ચ સ્વપ્રતીતં સામાનિકવિશેષમાશ્રિત્ય તત્ચરિતાનુવાદતસ્તાં પ્રશ્નયન્ આહ:—“એવં સ્વલુ” ઇત્યાદિ, એવમિતિ વક્ષ્યમાગન્યાયેન સામાનિકદેવતયોત્પન્ન ઇતિ યોગ: . ‘તીસપ્’ તિ તિષ્યકામિધાન: , ‘સયંસિ’ તિ સ્વકે વિમાને ‘પંચવિહાપ્ પંજ્જતીપ્’ તિ પર્યાસિ:—આહાર-શરીરાદીનામભિનિર્વૃત્તિ: , સા ચાન્યત્ર ષોઢા ઉક્તા; ઇહ તુ પચ્ચધા:—ભાષા-મન:પર્યાસિયોર્વેદુશ્રુતાડમિમતેન કેનાડપિ કારણેન પક્તવિવક્ષણાત્, ‘લઢ્ઢે’ તિ જન્માન્તરે તદુપાર્જનાપેક્ષયા, ‘પત્તે’ તિ પ્રાપ્તા દેવમવાડપેક્ષયા, ‘અમિસમચ્ચાગપ્’ તિ તદ્ભોગાડપેક્ષયા, ‘જહેવં ચમરસ્સ’ તિ અનેન લોકપાલા-ડપ્રમહિષીણાં ‘તિરિયં સંલેજ્જે દીવસમુદ્દે’ તિ વાચ્યમ્ ઇતિ સૂચિતમ્.

૬. શક્તિ પ્રકરણમાં [‘જાવ-ચરણં ચરણસીણં’] એ ઠેકાણે જે યાવત્-શબ્દ મૂક્યો છે તેથી આમ જાણવું:—“અટ્ટણં અગ્ગમહિસીણં સપરિવા-રાણં, ચરણં લોગપાલાણં, તિણં પરિસાણં, સત્તણં અણિયાણં, સત્તણં અણિયાહિવર્ણં”તિ. આગલ શક્તિ વિકુર્વણા કહી છે અને હવે તેના સામાનિક દેવોની વિકુર્વણા કહેવી એ પ્રસંગપ્રાપ્ત છે. તો હવે પૂછનાર પુરુષ પોતાના ઓઢલખિતા એક કોઈ સામાનિકને આશ્રીને તેના ચરિતાનુવાદપૂર્વક તેની વિકુર્વણા સંબંધે પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે:—[‘એવં સ્વલુ’ ઇત્યાદિ.] ‘જે રીતિ હમણાં કહેવાની છે તે રીતિવડે સામાનિક દેવપણે ઉત્પન્ન થયેલો’ એ પ્રમાણે સંબંધ કરવો. [‘તીસપ્’તિ] તિષ્યક નામનો, [‘સયંસિ’તિ] પોતાના વિમાનમાં, [‘પંચવિહાપ્ પંજ્જતીપ્’તિ] પાંચ પ્રકારની પર્યાસિવડે; પર્યાસિ એટલે આહાર તથા શરીર વગેરેની પૂરેપૂરી બનાવટ. શં—બીજે સ્થલે પર્યાસિના છ પ્રકાર કહ્યા છે તો આ સ્થલે તેના પાંચ પ્રકાર કેમ કહ્યા ? સમા—બહુશ્રુત પુરુષોને ઇષ્ટ કોઈ પણ કારણથી ભાષાપર્યાસિ અને મન:પર્યાસિ એ બન્ને જૂદી જૂદી નથી ગણી, કિંતુ તે બન્નેને એક જ ગણી છે માટે અહીં પાંચ પર્યાસિઓ કહી છે. [‘લઢ્ઢે’તિ] બીજા જન્મમાં તેનું ઉપાર્જન કર્યું છે માટે મેઢ્ઢવી-લામી-છે. [‘પત્તે’તિ] દેવ મવની અપેક્ષાએ પ્રાપ્ત કરેલી, [‘અમિસમચ્ચાગપ્’તિ] પ્રાપ્ત કરેલ ભોગાદિકના અનુભવવડે સામે આગેલી. [‘જહેવં ચમરસ્સ’] આ સૂત્રથી એમ સૂચવ્યું કે, લોકપાલ અને પટ્ટરાણીઓની વિકુર્વણા શક્તિ માટે [‘તિરિયં સંલેજ્જે દીવસમુદ્દે’તિ] એમ કહેવું.

૧. સમસ્ત વિશ્વરૂપ રંગ ઉપરનાં આ બે પાત્રો-આત્મા, શરીર-દેહ-મુખ્ય છે. તેમાંનું પહેલું પાત્ર અજર, અમર, અવિનાશી આદિ ગુણોવાલું છે; બીજું નાશવંત-રૂપાંતર પામનારું છે. તેનો વિદ્વાનોએ અર્થ આલો કર્યો છે:—“શીર્યતે ઇતિ શરીર: , શૂ૨૨=શરીર:” જે, ઉત્પત્તિની અનંતર શીર્ણ-જીર્ણ-થાય તે શરીર. શરીરની આવી અવસ્થા વિશ્વને વિદિત છે. અને સંસારનું હોવાપણું શરીરને આભારી છે. કારણ કે “શરીર છે ત્યાં સંસાર છે અને શરીર નથી ત્યાં સંસાર પણ નથી.” આમ છે, તો પણ તેની રચનાના સંબંધે વિદ્વાનોમાં ઘણાં મતો છે; કોઈ-દેહને પાંચ મહાભૂતોના -પૃથિવી, પાણી, તેજ: , વાયુ, આકાશના-અમૂક પ્રમાણના મેઢ્ઢાપ માત્રથી રચાતું ગણે છે. કોઈ-પાંચ મહાભૂતો સાથે ઈશ્વરી લીલાને પણ કારણરૂપે જણાવે છે; ત્યારે જૈનમહર્ષિઓ તેને કર્મો વડે બદલ આત્મા તેવાં પ્રકારનાં પુદ્ગલો દ્વારા રચે છે એમ જણાવે છે. તેનું ષોષણ અનુકૂલ આહારવડે થાય છે. એટલે આહારનો લોહી, માંસ, યાવત્-શુક્રપણે પરિણામ થાય છે, અને તેનો અંતિમ વિકાસ ઇન્દ્રિયરૂપે થાય છે. આમ થવામાં કોઈ-શરીરની એવા પ્રકારની યંત્ર-રચનાને જ માન આપે છે. તો બીજાઓ તે માટે શક્તિ વિશેષના મહત્ત્વને સ્વીકારે છે. ત્યારે જૈન મહર્ષિઓ તેમ થવામાં યાસ એક પુદ્ગલજા શક્તિને સ્વી-કારે છે, અને તેને ‘પર્યાસિ’ કહે છે. તે આ રીતિએ:—“પરિઆપ્તિ=પર્યાસિ:” બને છે. તેનો સામાન્ય અર્થ સંપૂર્ણ નિર્માણ થાય છે, તો પણ તેનો વિશેષ અર્થ તેઓએ આ પ્રમાણે કર્યો છે:—“પુદ્ગલોપચયજ: પુદ્ગલગ્રહણ-પરિણમનહેતુ: શક્તિવિશેષ:”—‘પુદ્ગલોના સમૂહથી થનાર, અને પુદ્ગલોને લેવામાં તથા પરિણામ-વામાં હેતુભૂત શક્તિ વિશેષ તે ‘પર્યાસિ;’ તેની સંખ્યા અહીં પાંચની છે. એટલે:—ભાષા, તથા મન:પર્યાસિને ભેગી ગણેલી છે. પણ કર્મપ્રથમ ચોથામાં (ભા. આ. પૃ. ૧૬ માં) તેની ગણના છની છે. એ ગણના, અને તેના અર્થોદિ આ પ્રમાણે છે:—

“સા ચ વિષયમેવાત્ ષોઢા:—આહારપર્યાસિ: , શરીરપર્યાસિ: , ઇન્દ્રિય-પર્યાસિ: , ઉચ્છ્વાસપર્યાસિ: , ભાષાપર્યાસિ: , મન:પર્યાસિશ્ચ ઇતિ. તત્ર યયા વાહ્યમ્ આહારમ્ આદાય સ્વરસરૂપતયા પરિણમયતિ સાહારપર્યાસિ: , યયા રસીભૂતમ્ આહારં રસા-ડપ્પ-માંસ-મેદો-ડસ્થિ-મજ્જા-શુક્રલક્ષણસપ્તધાતુરૂપ-તયા પરિણમયતિ સા શરીરપર્યાસિ: , યયા ધાતુરૂપતયા પરિણમિતમ્ આહાર-મ્ ઇન્દ્રિયરૂપતયા પરિણમયતિ સા ઇન્દ્રિયપર્યાસિ: , યયા પુનરુચ્છ્વાસપ્રાયોગ્ય-વર્ગણાદલિકમ્ આદાય ઉચ્છ્વાસરૂપતયા પરિણમયતિ, આલમ્બ્ય ચ મુચ્ચતિ સા ઉચ્છ્વાસપર્યાસિ: , યયા તુ ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાદ્રવ્યં ગૃહીત્વા ભાષાત્વેન પરિણમયતિ, અવલમ્બ્ય ચ મુચ્ચતિ સા ભાષાપર્યાસિ: , યયા પુનર્મનોયોગ્યવર્ગ-ણાદલિકં ગૃહીત્વા મનસ્ત્વેન પરિણમયતિ, અવલમ્બ્ય ચ મુચ્ચતિ સા મન:-પર્યાસિ:.”

તે રૂપે ધારી, મૂકાય તે મન:પર્યાસિ.” આ બધી પર્યાસિઓ-પુદ્ગલોથી ઉપજનારી શક્તિઓ-જડ છે, તો પણ આત્માને તે તે કાર્યોમાં સહાયિકાઓ થઈ દેહતંત્રને નિભાવે છે. શરીરના-(ઇન્દ્રિયોના વધારારૂપ)-વિકાસ પ્રમાણે પર્યાસિઓનો પણ વિકાસ ક્રમે હોય છે; જેમ:—

“આહાર-સરીરિ-દિય-પજ્જતી આણપાણ-માસ-મણે, ચત્તારિ-પંચ છપ્પિ ય ઇમિદિય-વિગલ-સંનીણં.”

હોય છે. (એટલે તેઓ આહાર લઈ તેને રસરૂપે રચી, પુન: તેને વિશેષ રૂપાંતરે પમાડી, યાવત્-શરીરરૂપે ઘડે છે, તથા શ્વાસોચ્છ્વાસને ધારે છે.) અને વિકલ-રૂપી-વે, ત્રણ, ચાર-ઇન્દ્રિયોવાલ્કને એક ભાષાપર્યાસિ વધારે હોય છે. (એટલે તેઓ તેઓના કરતા બોલવાનું કામ વધારે કરે છે.) અને સંજ્ઞીઓ-મનુષ્યો, તિર્યંચો, નારકીઓ, અસુરો, દેવો-ને પૂર્વ કરતાં એક વધારે-છએ-હોય છે. (એટલે પૂર્વના દેહધારીઓ કરતા આ આત્માઓ માનસજ્ઞાનને વધારામાં

“તે (પર્યાસિ) વિષયોના મેદવડે છ પ્રકારની છે:—આહારપર્યાસિ, શરીરપર્યાસિ, ઇન્દ્રિયપર્યાસિ, ઉચ્છ્વાસપર્યાસિ, ભાષાપર્યાસિ અને મન:પર્યાસિ. જેના દ્વારા બહારના આહારને લઈને સ્વલ રસપણું પમાડાય તે આહારપર્યાસિ; રસરૂપ થયેલો આહાર જેના વડે રસા, રક્ત, માંસ, ચરબી, હાડકાં, મજ્જા-હાડકાની ચરબી-રસ, વીર્યરૂપ એમ સાતે ધાતુપણું પમાડાય તે શરીરપર્યાસિ; ધાતુપણું પામેલો આહાર જેનાથી ઇન્દ્રિયો રૂપે થાય તે ઇન્દ્રિયપર્યાસિ; વહી જેની સહાયથી ઉચ્છ્વાસને યોગ્ય વર્ગણા દલિકો-અણુઓના સમુદાય-ને ગ્રહી, ઉચ્છ્વાસરૂપને પમાડી, ધારીને મૂકાય તે ઉચ્છ્વાસપર્યાસિ; તથા જેના ગલ-વડે ભાષાના રૂપને પામવાને યોગ્ય વર્ગણા-દ્રવ્યો-ને લેવાય, અને તેને ભાષા-રૂપે રચી, ધારી, ભાષારૂપે મૂકાય-બોલાય-તે ભાષાપર્યાસિ; તેમ જ જેની સહાયે મનની રચનાને યોગ્ય અણુઓના-વર્ગણાઓના-સમૂહને મનોભાવ આપી,

“આ છ પર્યાસિઓમાંથી એકેન્દ્રિયોને-પૃથિવી, જલ, અમિ, વાયુ, વન-સ્પતિઓના દેહધારીઓને, ચાર-આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, ઉચ્છ્વાસ-પર્યાસિઓ

હોય છે. (એટલે તેઓ તેઓના કરતા બોલવાનું કામ વધારે કરે છે.) અને સંજ્ઞીઓ-મનુષ્યો, તિર્યંચો, નારકીઓ, અસુરો, દેવો-ને પૂર્વ કરતાં એક વધારે-છએ-હોય છે. (એટલે પૂર્વના દેહધારીઓ કરતા આ આત્માઓ માનસજ્ઞાનને વધારામાં

१४. प्र०—जै णं भंते ! ईसाणे देविदे, देवराया एमहि-
द्वीए, जाव—एवतियं च णं पभू विकुव्वित्तए, एवं खलु देवानुप्पि-
याणं अंतेवासी कुरुदत्तपुत्ते नामं पगतिभद्दए, जाव—विणीए, अट्टमं-
अट्टमेणं अणिकिखत्तेणं, पारणए आयंबिलपरिग्गहिणं तवोकम्मेणं
उड्डं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सुराभिमुहे आयावणभूमिए
आयावेमाणे बहुपडिपुण्णे छम्मासे सामण्णपरियागं पाउणित्ता, अट्ट-
मासिआए संलेहणाए अत्ताणं झूसेत्ता, तीसं भत्ताइं अणसणाइं छेदेत्ता,
आलोइयपडिक्कंते, समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा ईसाणे कप्पे
सयंसि विमाणांसि; जा तीसए वत्तव्वया सा सव्वेव अपरिसेसा कुरु-
दत्तपुत्ते० ?

१४. उ०—नवरं—सातिरेगे दो केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, अव-
सेसं तं चेव, एवं सामाणिय-त्तायत्तीसग-लोगपाल-अग्गमाहिसीणं,
जाव—एस णं गोयमा ! ईसाणस्स देविदस्स, देवरण्णो एवं एगमेगाए
अग्गमाहिसीए देवीए अयमेयारूवे विसये, विसयमेत्ते बुइए, नो
चेव णं संपत्तीए विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा.

एवं सणकुमारे वि, नवरं—चत्तारि केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे,
अदुत्तरं च णं तिरियमसंखेजे, एवं सामाणिय-त्तायत्तीस-लोगपाल-
अग्गमाहिसीणं असंखेजे दीव-समुद्दे सव्वे विकुव्वंति, सणकुमाराओ
आरब्धा उवरिल्ला लोगपाला सव्वे वि असंखेजे दीव-समुद्दे विकुव्वंति,
एवं माहिदे वि, नवरं—सातिरेगे चत्तारि केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, एवं
अंभळोए वि, नवरं—अट्ट केवलकप्पे, एवं लंतए वि, नवरं—सातिरेगे
अट्ट केवलकप्पे, महासुके सोलस केवलकप्पे, सहस्रारे सातिरेगे
सोलस, एवं पाणए वि, नवरं—बत्तीसं केवलकप्पे, एवं अच्चुए वि,
नवरं सातिरेगे बत्तीसं केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे, अण्णं तं चेव.

१४. प्र०—हे भगवान् ! जो देवेन्द्र, देवराज ईशान, एकी
मोटी ऋद्धिवाळो होय अने एटलं विकुर्वण करी शकतो होय तो
स्वभावे भद्र, यावत्—विनीत, तथा निरंतर अट्टम अट्टम अने उपर-
पारणे—आंबिल, एवा आकरा तपवडे आत्माने भावतो, उंचे हाथ
राखी, सूर्यनी सामे उभो रही आतापनभूमिमां आतापना लेतो—तडकाने
सहतो, पूरेपूरा छ मास साधुपणुं पाळी, पन्नर दिवसनी संलेखना-
वडे आत्माने संयोजी, त्रीस टंक सुधी अनशन पाळी, आलोचन
अने प्रतिक्रमण करी, समाधि पामी, काळमासे काळ करी आप
देवानुप्रियनो शिष्य-कुरुदत्तपुत्र नामनो अनगर-ईशान कल्पमां,
पोताना विमानमां ईशानेन्द्रना सामानिकपणे देव थयो छे. जे वक्त-
व्यता तिष्यक देव संबंधे आगळ कही छे ते बधी अहीं कुरुदत्तपुत्र
देव विषे पण कहेवीं. तो ते कुरुदत्तपुत्र देव केवी मोटी ऋद्धि-
वाळो छे ? (इत्यादि पूछवुं.)

१४. उ०—(हे गौतम ! ते संबंधे बधुं पूर्व प्रमाणे ज जाणवुं.)
विशेष ए के, कुरुदत्तपुत्रनी विकुर्वणा शक्ति आखा बे जंबूद्वीप जेटली छे
अने बाकी बधुं ते ज प्रमाणे जाणवुं. ए प्रमाणे बीजा सामानिक देवो,
त्रायस्त्रिंशक देवो, लोकपालो तथा पट्टराणीओ संबंधे पण समजवुं.
वळी हे गौतम ! देवेन्द्र, देवराज ईशाननी प्रत्येक पट्टराणीनी ए विकुर्वणा
शक्ति, ते विषयरूप छे अने विषय मात्र छे, पण कोइए संप्राप्तिवडे
विकुर्वुं नथी, विकुर्वता नथी अने विकुर्वशे पण नहीं.

ए प्रमाणे सनत्कुमार देवलोक संबंधे पण जाणवुं. विशेष ए
के, तेनी विकुर्वणा शक्ति आखा चार जंबूद्वीप जेटली छे. अने तिरछे
तेनी विकुर्वणा शक्ति असंख्येय (द्वीप समुद्र सुधी) छे. ए प्रमाणे
सामानिक देवो, त्रायस्त्रिंशक देवो, लोकपालो अने पट्टराणीओ;
ए बधा असंख्येय द्वीप, समुद्रो सुधी विकुर्वी शके छे. सनत्कुमार-
थी मांडीने उपरना बधाय लोकपालो असंख्येय द्वीप समुद्रो सुधी
विकुर्वण करी शके छे. ए प्रमाणे माहेन्द्रमां पण जाणवुं. विशेष
ए के, आखा चार जंबूद्वीप करतां पण बधारे विकुर्वण शक्ति छे.
ए प्रमाणे ब्रह्मलोकमां पण जाणवुं. विशेष ए के, तेओनी विकुर्वणा
शक्ति आखा आठ जंबूद्वीप जेटली छे. ए प्रमाणे लांतकमां पण
समजवुं. विशेष ए के, आखा आठ जंबूद्वीप करतां पण बधारे
विकुर्वणा शक्ति छे. महाशुकना देवोनी विकुर्वणा शक्ति सोळ जंबु-
द्वीप जेटली छे. सहस्रारना देवोनी विकुर्वणा शक्ति सोळ जंबूद्वीप

१. मूलच्छाया:—यदि भगवन् ! ईशानो देवेन्द्रः, देवराजः एवमहर्दिकः, यावत्—एतावच्च प्रभुर्विकुर्वितुम्, एवं खलु देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासी
कुरुदत्तपुत्रो नाम प्रकृतिभद्रकः, यावत्—विनीतः, अष्टममष्टमेन अनिक्षिप्तेन, पारणके आंचाम्लपरिग्रहेण तपस्कर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य सूर्या-
ऽभिमुखे आतापनभूमौ आतापयन् बहुप्रतिपूर्णान् षण्मासान् श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा, अर्धमासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषित्वा, त्रिंशद् भक्तानि
अनशनानि छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः, समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा ईशाने कल्पे स्त्रीये विमाने; या तिष्यके वक्तव्यता सा सर्वा एव अपरिशेषा
कुरुदत्तपुत्रे० नवरम्—सातिरेकौ द्वौ केवलकल्पौ जम्बूद्वीपौ द्वीपौ, अवशेषं तत्रैव, एवं सामानिक-त्रायस्त्रिंशक-लोकपाल-अग्रमहिषीणाम्, यावत्—एष गौतम !
ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य एवम् एकैकस्या अग्रमहिष्या देव्या अयम् एतद्रूपो विषयः, विषयमात्रम् उदितम्, नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्विषुर्वा, विकुर्वन्ति
वा, विकुर्विष्यन्ति वा. एवं सनत्कुमारेऽपि, नवरम्—चत्वारः केवलकल्पाः जम्बूद्वीपाः द्वीपाः, अधोत्तरं च तिर्यगसंख्येयान्, एवं सामानिक-त्रायस्त्रिंश-
लोकपाल-अग्रमहिषीणाम् असंख्येयान् द्वीप-समुद्रान् सर्वान् विकुर्वन्ति, सनत्कुमाराद् आरब्धाः उपरितनाः लोकपालाः सर्वेऽपि असंख्येयान् द्वीप-समुद्रान्
विकुर्वन्ति, एवं माहेन्द्रेऽपि, नवरम्—सातिरेकाः चत्वारः केवलकल्पाः जम्बूद्वीपाः द्वीपाः, एवं ब्रह्मलोकेऽपि, नवरम्—अष्ट केवलकल्पाः, एवं लांतकेऽपि,
नवरम्—सातिरेकाः अष्ट केवलकल्पाः, महाशुके षोडशः केवलकल्पाः, सहस्रारे सातिरेकाः षोडशः, एवं प्राणतेऽपि, नवरम्—द्वात्रिंशतः केवलकल्पाः,
एवम् अच्युतेऽपि, नवरम्—सातिरेका द्वात्रिंशतः केवलकल्पाः जम्बूद्वीपाः द्वीपाः, अन्यत् तदेवः—अनु०

करतां पण वधारे छे. प्राणतना देवोनी विकुर्वणा शक्ति बत्रीस जंबूद्वीप जेटली छे, अने अच्युतना देवोनी विकुर्वणा शक्ति आखा बत्रीस जंबूद्वीप करतां पण कांइक वधारे छे. बाकी बधुं ते ज प्रमाणे जाणवुं.

सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति तच्चे गोयमे वायुभूई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जाव—विहरइ.

हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही त्रिजा गौतम वायुभूति अनगार श्रमण भगवंत महावीरने वांदे छे, नमे छे अने यावत्—विहरे छे.

७. 'ईसाणे णं भंते !' इत्यादि. ईशानेन्द्रस्य प्रकरणम्. इह च 'एवं तहेव' त्ति अनेन यद्यपि शक्रसमानवक्तव्यम् ईशानेन्द्रप्रकरणं सूचितम्, तथाऽपि विशेषोऽस्ति, उभयसाधारणपदापेक्षत्वादतिदेशस्येति, स चायम्—“सें णं अट्टावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं, असीईए सामाणियसाहस्सीणं, जाव—चउण्हं असीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं” ति ईशानवक्तव्यताऽनन्तरं तत्सामानिकवक्तव्यतायां स्वप्रतीतं तद्विशेषम् आश्रित्य तच्चरिताऽनुवादतः प्रश्नयन्नाह—‘एवं खलु’ इत्यादि. ‘उडुं वाहाओ पंगिज्झिय’ त्ति प्रगृह्य विधाय इत्यर्थः. ‘एवं सणकुमारे वि’ त्ति अनेनेदं सूचितम्—“सणकुमारे णं भंते ! देविदे, देवराया केमहिड्डीए, केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! सणकुमारे णं देविदे, देवराया महिड्डीए, से णं बारसण्हं विमाणावाससयसाहस्सीणं, वावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं ति, जाव—चउण्हं वावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं” इत्यादि इति. ‘अग्गमहिसीणं’ त्ति यद्यपि सनत्कुमारे स्त्रीणामुत्पत्तिर्नास्ति, तथापि याः सौधर्मोत्पन्नाः समयाधिकपल्योपमादिदशपल्योपमान्तस्थितयोऽपरिगृहीतदेव्यः, ताः सनत्कुमारदेवानां भोगाय संपद्यन्त इति कृत्वा अग्रमहिष्य इत्युक्तमिति. एवं माहेन्द्रादिसूत्राण्यपि गाथानुसारेण विमानमानम्, सामानिकादिमानं च विज्ञाय अनुसंधानीयानि, गाथाश्रैवम्—“बत्तीसै अट्टावीसा बारस अट्ट चउरो सयसहस्सा, आरणे वंमलोया विमाणसंखा भवे एसा. पन्नासं चत्त छ-चेव सहस्सा लंतक-सुक्क-सहस्सारे, सय चउरो आणय-पाणएसु तिण्णि आरण्ण-चुयओ.” सामानिकपरिमाणगाथाः—“चैउरासीई असीई वावत्तरी सत्तरी य सट्टी य, पन्ना चत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सा.” इह च शक्रादिकान् पञ्चैकान्तरितान् अग्निभूतिः पृच्छति, ईशानादींश्च तथैव वायुभूतिरिति.

ईशाननुं साम्य.

जे मेद.

ता माटे श.

देवीओनो तीग.

ती संख्या.

७. ['ईसाणे णं भंते !' इत्यादि.] ए ईशानेन्द्रं प्रकरण छे. जो के अहीं ['एवं तहेव' त्ति] ए सूत्रथी एम सूचव्युं छे के, ईशानेन्द्रं प्रकरण शक्रनी पेटे वक्तव्यतावाळुं छे. तो पण आ ईशानेन्द्रना प्रकरणमां शक्रना प्रकरण करतां कांइक विशेषता छे. शं०—ज्यारे ए बन्ने प्रकरणोमां समानपणुं नथी, तो अहीं ते बन्नेने समान शा माटे कखां ? समा०—केटलांक प्रकरणो केटलाक भागमां मळतां होय छे अने केटलाक भागमां जूदां होय छे तो पण ते प्रकरणो कोइ रीते समान कहेवाय छे; ए रीते अहीं पण पूर्वोक्त बन्ने प्रकरणनी समानता गणी छे. कारण के, अतिदेश—सरखाइनुं सूचक—वाक्य बन्ने प्रकरणोनी साधारण बावत लइने वापरी शकाय छे. जे विशेष छे ते आ छे—“अट्टावीस लाख विमानो उपर, एंशी हजार सामानिक देवो उपर अने यावत्—चार एंशी हजार—(३,२००००)—अंगरक्षक देवो उपर ते ईशानेन्द्र स्वामिपणुं भोगवे छे.” ईशान इन्द्रनी वक्तव्यता पछी तेना सामानिक देवनी वक्तव्यता स्थानापन्न छे अने ते कहेवा माटे पूछनार पोताना ओळखिता कोइ सामानिकने आश्रीने तेना चरितानुवादपूर्वक पूछता कहे छे के— ['एवं खलु' इत्यादि.] ['उडुं वाहाओ पंगिज्झिय' त्ति] अर्थात् बन्ने हाथने उंचा राखीने. ['एवं सणकुमारे वि' त्ति] आ सूत्रथी आ प्रमाणे सूचव्युं छे—“सणकुमारे णं भंते ! देविदे, देवराया केमहिड्डीए, (इत्यादि) केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! सणकुमारे णं देविदे, देवराया महिड्डीए, (इत्यादि) से णं बारसण्हं विमाणावाससयसाहस्सीणं, वावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं ति, जाव—चउण्हं वावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं” इत्यादि. ['अग्गमहिसीणं' त्ति] जो के सनत्कुमार देवलोकमां स्त्रीओनी उत्पत्ति नथी, तो पण समयाधिक पल्योपमथी मांडी दस पल्योपम सुधीनी आवरदावाळी अने कोइने पण नहीं परणेली जे स्त्रीओ सौधर्म देवलोकमां थाय छे ते स्त्रीओ सनत्कुमारोना भोग माटे काममां आवे छे, माटे 'अग्र-महिषी' एम कह्युं छे. ए प्रमाणे माहेन्द्रादि संबंधी सूत्रो पण, नीचली गाथाने अनुसारे तेना विमानोनुं मान अने सामानिकादिकनी संख्या जाणीने ती संख्या अनुसंधानीय छे. ते गाथाओ आ छे—“सौधर्ममां बैत्रीस लाख, ईशानमां अट्टावीस लाख, सनत्कुमारमां बार लाख, माहेन्द्रमां आठ लाख अने

१. मूलच्छायाः—तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति तृतीयो गौतमो वायुभूतिरनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, यावत्—विहरतिः—अनु०

१. प्र० छायाः—सोऽष्टाविंशतेर्विमानाऽऽवाससहस्साणाम्, अशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम्, यावत्—चतुर्णाम् अशीतीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् इति. २. सनत्कुमारो भगवन् ! देवेन्द्रः, देवराजः किमहर्दिकः, कियच्च प्रभुर्विकुर्वितुम् ? गौतम ! सनत्कुमारो देवेन्द्रः, देवराजो महर्दिकः, स द्वादशानां विमानाऽऽवाससाहस्रीणाम्, द्वासप्ततीनां सामानिकसाहस्रीणाम् इति; यावत्—चतुर्णां द्वासप्ततीनां आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्. ३. द्वात्रिंशद् अष्टाविंशतिः द्वादश अष्ट चत्वारि शतसहस्राणि, आरणे ब्रह्मलोके. विमानसंख्या भवेद् एषा. पञ्चाशत् चत्वारिंशत् षट् चैव सहस्राणि लान्तक-शुक-सहस्रारे, शतं चत्वारि आनत-प्राणतयोः त्रीणि आरणा-ऽच्युतयोः. ४. चतुरशीति-रशीतिः द्वासप्ततिः सप्ततिश्च षष्टिश्च, पञ्चाशत् चत्वारिंशत् त्रिंशद् द्वादश दश सहस्राणिः—अनु०

१. आ पाठने मळतो पाठ ईशानेन्द्रना वर्णकमां प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२२) मां पुरो छे. ते प्रथमना 'ईशानेन्द्र' ना टिप्पनमां उद्धरेलो छे. २. आ पाठना 'सणकुमारे णं देविदे' भागने मळतो पाठ प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२३) मां छे. ३. आ वे गाथाओना सरखा भाववाळी वे गाथाओ

ब्रह्मलोकमां चार लाख विमानो छे. अर्थात् ब्रह्मलोक सुधी पूर्व प्रमाणेनी संख्यावाळां विमानो छे. लांतकमां पचास हजार, महाशुकमां चाळीस हजार, सुहृत्सारमां छ हजार, आनत, प्राणत, आरण अने अच्युतमां सातसें; अर्थात् आनत अने प्राणतमां चारसें अने आरण तथा अच्युतमां त्रणसें विमानो छे.” सामानिकोनी संख्या सूचक आ गाथा छे:—“चोरींसी हजार, एंसी हजार, बहोतेर हजार, सितेर हजार, साठ हजार, पचास हजार, चाळीस हजार, त्रीस हजार, वीस हजार अने दश हजार सामानिक देवो छे.” अहीं शक्र वंगेरे एकांतरित पांच इंद्रो संबधे अभिभूति पूछे छे अने ईशान वंगेरे इंद्रो संबधे वायुभूति पूछे छे.

सामानिको
गणना.

ईशानेंद्री दिव्य देवऋद्धि.

१५. प्र०—तैए णं समणे भगवं महावीरे अण्णया कयाइं मोयाओ नयरीओ नंदणाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ, पडि निक्खमइत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ. ते णं काले णं, ते णं समये णं रायनिहे नामं नगरे होत्था. (वण्णओ०) जाव—परिसा पज्जुवासइ. ते णं काले णं, ते णं समये णं ईसाणे देविंदे, देवराया, सूलपाणी, वसहवाहणे, उत्तरडुल्लोगा-हिवई, अट्टावीसविमाणावाससयसहस्साहिवई, अरयंबरवत्थधरे, आलइयमालमउडे, नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगडे, जाव—दस दिसाओ उज्जोवेमाणे, पाभासेमाणे, ईसाणे कप्पे, ईसाणवडिसए विमाणे, जहेव रायप्पसेणइज्जे जाव—दिव्वं देविडुं जाव—जामेव दिसिं पाउच्चुए, तामेव दिसिं पडिगए, भंते ! ति, भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, एवं वदासी:—अहो !! णं भंते ! ईसाणे देविंदे, देवराया महिडुंए, ईसाणस्स ण भंते ! सा दिव्वा देविडुं कहिं गया, कहिं अणुपविड्ढा ?

१५. उ०—गोयमा ! सरिरं गया.

१६. प्र०—से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ—सरिरं गया ?

१६. उ०—गोयमा ! से जहा नामए कूडागारसाला सिया दुहओ लिता, गुत्ता, गुत्तदुवारा, णिवाया, णिवायगंभीरा, तीसे णं कूडागारसालाए दिड्ढंतो भाणिअव्वो.

*

प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२८) मां आवे आकारे अवलोकाय छे:—“बत्तीस-ड्डावीसा बारसा-ड्ड-चउरो सयसहस्सा, पन्ना-चत्तालीसा छच्च सहस्सा सह-स्तारे. आणय-पायणकप्पे चत्तारि सया आरणा-ड्डचुए तिण्णि, सत्त विमाणसयाइं चउसु वि एएसु कप्पेसु.” ४. सामानिकोनी गणनाने गणनारी आ गाथानी तुल्य गाथा प्रज्ञापना (क० आ० पृ० १२८) मां छे:—अनु०

१. मूलच्छाया:—ततः श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्वदा कदाचिद् मोकाया नगर्याः नन्दनात् चैत्यात् प्रतिनिष्कामति, प्रतिनिष्कम्य बहिर्जनपद-विहारं विहरति. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् अभवत्. (वर्णकः०) यावत्-पर्वत् पर्युपास्ते. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये ईशानो देवेन्द्रः, देवराजः, शूलपाणिः, वृषभवाहनः, उत्तरार्धलोकाधिपतिः, अष्टाविंशतिविमानाऽऽवाससतसहस्राधिपतिः, अरजोऽम्बरवत्तधरः, आलनि-तमालमुकुटः, नवहेमचारुचित्तचंचलकुण्डलविलिख्यमानगण्डः, यावत्-दश दिशाः उद्द्योतयन्, प्रभासयन्, ईशाने कल्पे ईशानावतंसके विमाने, यथैव राजप्रश्रीये यावत्-दिव्यां देवर्द्धिम्, यावत्-यामेव दिशं प्रादुर्भूतः, तामेव दिशं प्रतिगतः; ‘भगवन् !’ इति, भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, एवम् अवादीतः—अहो !! भगवन् ! ईशानो देवेन्द्रो देवराजो महर्द्धिकः, ईशानस्य भगवन् ! सा दिव्या देवर्द्धिः कुत्र गता, कुत्र अनुप्रविष्टा ? गौतम ! शरीरं गता. तत् केनाऽर्थेन एवम् उच्यते—शरीरं गता ? गौतम ! तद्यथा नाम कूटाकारशाला स्याद् द्विधा लिता, गुत्ता, गुत्तद्वारा, निर्वाता, निर्वातगम्भीरा, तस्याः कूटाकारशालायाः दृष्टान्तो भणितव्यः—अनु०

१. ए संबधेना वर्णक माटे (भ० खं० १, पृ० १३ तथा १९ ना १ ने ७ अंकवाळां टिप्पणो गवेषो) :—अनु०

१५. प्र०—त्यार पछी कोइ एक दिवसे श्रमण भगवंत महावीर मोका नगरीना नंदन नामना चैत्यथी बहार नीकळी जनपदविहारे विहारे छे. ते काले, ते समये राजगृह नामनुं नगर हतुं. (वर्णक०) यावत्—सभा पर्युपासे छे. ते काले, ते समये देवेन्द्र, देवराज, हाथमां शूळने धारण करनार, बळदना वाहनवाळो, लोकना उत्तरार्धनो धणी, अट्टावीस लाख विमाननो उपरी ईशान इंद्र, आकाश जेवा निर्मळ वस्त्रने पहेरी, माळाथी शणगारेला मुकुटने माथे मूकी, नवा सोनाना सुंदर, विचित्र अने चंचळ कुंडळोथी गालोने जग-ज्ञगावतो, यावत्—दशे दिशाओने प्रकाशित करतो ते (ईशानेंद्र) ईशानकल्पमां, ईशानावतंसक विमानमां राजप्रश्रीये—रायपसेणीय-उपांगमां कक्षा मुजब यावत्—दिव्य देवऋद्धिने अनुभवतो, यावत्—जे दिशामांथी प्रकळ्यो हतो, ते ज दिशामां पाछो चाल्यो गयो. हवे ‘हे भगवन् !’, एम कही भगवान् गौतम श्रमण भगवंत महावीरने वांटे छे, नमे छे अने तेओ (नमीने) आ प्रमाणे बोल्यो के:—हे भगवन् ! अहो !! देवेन्द्र, देवराज ईशान मोटी ऋद्धिवाळो छे. हे भगवन् ! ईशानेंद्री ते दिव्य देवऋद्धि क्यां गई अने क्यां पेसी गई ?

१५. उ०—हे गौतम ! ते दिव्य देवऋद्धि शरीरमां गई अने शरीरमां पेसी गई.

१६. प्र०—हे भगवन् ! ‘ ते दिव्य देवऋद्धि शरीरमां गई ’ एम कहेवानुं शुं कारण ?

१६. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक कूटाकार—शिखरना आकारनुं—घर होय, अने ते बन्ने बाजुथी लिपेळुं होय, गुत्त होय, गुत्त बारणावाळुं होय, पवन विनानुं होय, जेमां पवन न पेसे एवुं उंडुं होय; एवा कूटाकारशाळानुं दृष्टांत कहेवुं.

१७. प्र०—ईसाणेणं भंते ! देविदेणं, देवरणा सा दिव्वा देविडी, दिव्वा देवज्जूई, दिव्वे देवाणुभागे किण्णा लद्धे, किण्णा पत्ते, किण्णा अभिसमण्णागये ? के वा एस आसि पुव्वभवे, किंणामए वा; किंणोत्ते वा, कयरंसि वा गामंसि वा, नगरंसि वा, जाव-संनिवेशंसि वा, किं वा सोच्चा, किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा किच्चा, किं वा समायरित्ता, कस्स वा तहारूवस्स वा समणस्स वा, माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरिअं, धम्मियं सुवयणं सोच्चा, निसम्म जं णं ईसाणेणं देविदेणं, देवरणा सा दिव्वा देविडी, जाव-अभिसमन्वागया ?

१७. उ०—एवं खलु गोयमा ! ते णं काले णं, ते णं समए णं इहेव जंबूद्वीपे दीवे, भारहे चासे, तामलिच्ची नामं नयरी होत्था. (वण्णओ०) तत्थ णं तामलिच्चीए नयरीए तामली नामं

१७. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज ईशाने ते दिव्य देवक्रद्धि, दिव्य देवकांति अने दिव्य देवप्रभाव केवी रीते लब्ध कर्यो, केवी रीते प्राप्त कर्यो अने केवी रीते सामे आण्यो ? तथा ते (ईशानेन्द्र) पूर्वभवमां कोण हतो ? तेनुं नाम अने गोत्र शुं हतुं ? अने ते कया गाममां, कया नगरमां, तथा यावत्—कया संनिवेशमां रहेतो हतो ? तथा तेणे शुं सांभब्ब्यं हतुं, शुं दीधुं हतुं, शुं खाधुं हतुं, शुं कयुं हतुं, शुं आचरुं हतुं अने तथा प्रकारना कया श्रमण या ब्राह्मणनी पासे एवुं एक पण कयुं आर्य अने धार्मिक वचन सांभळी अवधार्युं हतुं के जेने लइने देवेन्द्र, देवराज ईशाने ते दिव्य देवक्रद्धि यावत्—सामे आणी ?

१७. उ०—हे गौतम ! ते काले, ते समये आ ज जंबूद्वीप नामना द्वीपमां भारत वर्षमां ताम्रलिप्ती नामनी नगरी हती. (वर्णक०) ते ताम्रलिप्ती नगरीमां तामली नामनो मौर्यपुत्र—(मौर्यना वंशमां

१. मूलच्छाया:—ईशानेन भगवन् ! देवेन्द्रेण, देवराजेन सा दिव्या देवक्रिः, दिव्या देवद्युतिः, दिव्यो देवाऽनुभावः केन लब्धः, केन प्राप्तः, केन अभिसमन्वागतः ? को वा एष आसीत् पूर्वभवे, किनामको वा, किंगोत्रो वा, कतरस्मिन् वा ग्रामे वा, नगरे वा, यावत्—संनिवेशे वा; किं वा श्रुत्वा, किं वा दत्त्वा, किं वा भुक्त्वा, किं वा कृत्वा किं वा समाचर्य, कस्य वा तथारूपस्य वा श्रमणस्य वा, माहनस्य वा अन्तिके एकमपि आर्यम्, धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा, निश्चय्य यद् ईशानेन देवेन्द्रेण, देवराजेन सा दिव्या देवक्रिः, यावत्—अभिसमन्वागता ? एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले, तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे ताम्रलिप्ती नाम नगरी अभवत्. (वर्णकः०) तत्र ताम्रलिप्तीं नगर्यां तामली (ताम्रलिप्ती) नामः—अनु०

१. 'ताम्रलिप्ती':—ए बंग-(बंगाळ)-देशनी मुख्य राज्यधानी तरीके श्रीमहावीर प्रभुनी पूर्वे पण जाणित्ती हती, एम अहीं मूळमां चालतो गृहपति तामलीनो अधिकार जणावे छे. वळी जे समये आ नगरी ते देशनी राजधानी हती, ल्यारे पण ते देशनुं गौरव पूर्ण अवस्थामां पडोचेलुं हतुं. 'बंग'नो, 'अंग' अने 'कलिंग' देशोनी साथे घणो घाडो संबंध हतो, एथी ए त्रणे देशोनी त्रिपुटी इतिहासमां गणाएली छे. ते पूर्वे पण उन्नतिनी पराकाष्ठाए पडोचेलो हतो, तेनुं कारण ए ज के, तेना विकास माटे जळमार्ग तथा स्थळमार्ग, एम बन्ने मार्गो खुळां हतां, एथी तेनो लाभ ते देशना अने अन्य देशोना व्यापारीओ वगेरे उत्साहे छेतां. ते समयनी देशनी अने राज्यधानीनी रसाळता, धन, धान्य पूर्णता, फळदरूपता आदिनी झांखप माटे श्रीउववाइ-जीथी मळतो चंपानो वर्णक उपयोगी छे. जे भगवती-(खं० १, पृ० १९) मां आपेलो छे. अत्यारे पण आ देश 'बंगाळ'ने नामे प्रसिद्ध छे, पण तेनी राजधानी 'ताम्रलिप्ती'ने बदले ते देशनुं गंगाने किनारे वसेलुं पाट नगर 'कलकत्ता' छे. श्रीपद्मवणा-प्रज्ञापना-(प० १) मां आर्य-अनार्यना भेदना प्रसंगमां क्रमे प्राप्त क्षेत्रार्यनी गणनामां तेने आर्य देश बंगनी राज्यधानी गणावी छे:—

“से किं तं खेत्तारिया ? अद्धच्छ्वीसतिविहा पण्णत्ता, तं जहा:—राय- “हे भगवन् ! क्षेत्र-आर्यो कोण छे ? हे गौतम ! क्षेत्र-आर्यो साडी गिह मगह चंपा अंगा तद्द 'तामलिप्ती' बंगा य०”-(आ० स० पृ० ५५). पच्चीस कहां छे, ते आ प्रमाणे:—राजगृह मगधदेश, चंपा अंगदेश अने 'ताम्रलिप्ती' बंगदेश (वगेरेना)०—(आ० स० पृ० ५५):—अनु०

२. 'मौर्यपुत्र तामली':—एमां मौर्यपुत्र ए विशेषण छे. जे बंग देशनी प्रसिद्ध राजधानी ताम्रलिप्तीना गृहपतिओमां ख्याती पामेला मौर्यवंश द्वारा अपाएलुं जणाय छे. ल्यारे तामली ए नाम छे, ते तेनी उत्पत्ति नगरी ताम्रलिप्तीने आधारे अपाएलुं जणाय छे. एथी श्रीमहावीर प्रभुनी पूर्वथी बंगाळनी राजधानी ताम्रलिप्तीना गृहपतिओमां ए वंश घणो प्रसिद्ध हतो एवुं अहींना कथानकथी स्पष्ट जणाय छे, ल्यारे बीजा साहित्यो तरफ दृष्टि-पात करतां तेनो प्रतिष्ठापक चाणाक्य, ते वंशनो आदि महाराजा चंद्रगुप्त; अने तेनुं उत्पत्ति स्थळ पाटलीपुत्र, एम बयुंए जूदुं ज जणाय छे. (वळी, ए वंशनी उत्पत्ति माटे इतिहासज्ञोनी आवी आवी तर्कणाओ पण छे:—महाराजा चंद्रगुप्तनी मातानुं नाम श्रीमुरादेवी हतुं, जेने आधारे ए वंश मौर्यना नामथी प्रसिद्धि पाम्यो. अथवा सुर नामनी पूर्वे प्रसिद्ध जाति हती जेने आधारे ए वंश मौर्यने नामे इतिहासमां गवायो.) मौर्य वंशनी उत्पत्तिनुं स्थळ-‘पाटलीपुत्र’ पूर्वे घणुं प्रसिद्धि पामेळुं शहेर हतुं. अने ते पूर्वे देशमां गंगा नदीने किनारे लंबाणे वसेला ‘पटणा’ नी आसपासमां हतुं एवी मान्यता छे; तेनी सत्यता पुराणा खोदकामथी ते शहेरनां थोडां घणां मळेलां चिहो-खंडेरो, पायाओ, जूनी वस्तुओ, ते समयना सिक्काओ अने कारिगरी-जणावे छे. आ वंशनी उत्पत्ति माटे श्रीविशेषावश्यक भाष्य-(य० प्र० पृ० ४०९-१०) मां आवो उल्लेख छे:—

“चंद्रगुप्तपुत्तो उ बिंदुसारस्स नत्तुओ, असोगसिदिणो पुत्तो अंधो जायइ कागणि.” × × “पाटलीपुत्रनगरे चाणाक्यप्रतिष्ठितो मौर्यः, प्रथमं किल चन्द्रगुप्तो राजा बभूव, ततस्तत्पुत्रो बिन्दुसारः समभूत्, तदनन्तरं तु तत्पुत्रोऽशोकश्रीर्जातः, तस्य चाऽन्धोऽसौ कुणालः पुत्रः. एवं च सल्लेष चन्द्रगुप्तस्य प्रपौत्रः, बिन्दुसारस्य तु नमृकः-पौत्रः, अशोकश्रीभूप-तेस्तु पुत्रः, ‘काकणि’-क्षत्रियभाषया राज्यं याचते इति. ततो यवनि-काऽपगमं कारयित्वा किञ्चित् सकौतुकेन राज्ञा सविशेषं पृष्टः, सर्वमपि स्वव्यतिकरं कुणालः कथयामास. ततः पृथिवीपतिना पृष्टः—अन्धः, त्वं राज्येन किं करिष्यसि ? तेन प्रोक्तम्—देव !, मम राज्याऽईः पुत्र उत्पन्नो वर्तते.

“चंद्रगुप्तनो प्रपौत्र, बिंदुसारनो पौत्र, अशोकश्रीनो पुत्र अंध—(कुणाल) कागणि-राज्य-ने याचे छे.” × × “पूर्वे पाटलीपुत्र नगरमां चाणाक्य प्रतिष्ठित ‘मौर्य’ वंश हतो. तेनो आदि राजा चंद्रगुप्त थयो, तेनो पुत्र बिंदुसार हतो. ल्यार बाद तेनो पुत्र अशोकश्री-(गादीए) आन्धो. कुणाल, ए तेनो अंधपुत्र हतो. (तेना अंधापानुं कारण ते स्थलेथी जाणवुं.) आथी कुणाल ए, चंद्रगुप्तनो प्रपौत्र-पौत्रनो पुत्र, बिंदुसारनो पौत्र अने अशोकश्री राजानो पुत्र थाय. ते अंध कुणाल क्षत्रिय भाषाए काकणि-राज्य-ने याचे छे. ए वाताथी राजाना मनमां कौतुक थवाथी पडदाने दुर करावी तेनो संपूर्ण वृत्तांत पूछ्यो. कुणाले पातानो बधो सत्य बनाव कयो.

मोरियपुत्रे गाहावर्षे होत्था, अड्डे, दित्ते, जाव-बहुजणस्स अपरि-
 मूया वि होत्था, तए णं तस्स मोरियपुत्तस्स तामलित्तस्स गाहा-
 वड्डस्स अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयांसि कुटुंबजागरियं जाग-
 रमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए, जाव-समुप्पज्जित्था, अत्थि ता मे
 पुरा पोरणाणं, सुचिण्णाणं, सुपरकंताणं, सुभाणं, कल्लाणाणं, कडाणं
 कम्माणं कल्लाणफलावित्तिविसेसो, जेणाहं हिरण्णेणं वड्डामि, सुव-
 ण्णेणं वड्डामि, धणेणं वड्डामि, धण्णेणं वड्डामि, पुत्तेहिं वड्डामि,
 पंसूहिं वड्डामि, विपुलधण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिय-संख-सिल-प्पवा-
 ल-रत्तरयणसंतसारसावएज्जेणं अईव अईव अभिवड्डामि, तं किं णं
 अहं पुरा पोरणाणं, सुचिण्णाणं, जाव-कडाणं कम्माणं एगंतसो
 खयं उवेहमाणे विहरामि, तं जाव-ताव अहं हिरण्णेणं वड्डामि,
 जाव-अतीव अतीव अभिवड्डामि, जावं च णं मे मित्त-नाइ-नियग-
 संबन्धि-परियणो आदाति, परियाणाइ, सक्कारेइ, सम्माणेइ, कल्लाणं,
 मंगलं, देवयं, विणएणं चेइयं पज्जुवासइ, तावता मे सेयं कल्लं पाउ-
 प्पभायाए रयणीए जाव-जलंते, सयमेव दारुमयं पाडिग्गहं करेत्ता,
 विउलं असणं, पाणं, खाइमं, साइमं उवक्खडावेत्ता, मित्त-णाइ-
 नियग-सयण-संबन्धि-परियणं आमंतेत्ता, तं मित्त-णाइ-नियग-संबन्धि-
 परियणं विउलेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं, वत्थ-गंध-मल्ला-लं-
 कारेणं य सक्कारेत्ता, सम्माणेत्ता तस्सेव मित्त-णाइ-नियग-संबन्धि-
 परियणस्स पुरओ जेइपुत्तं कुटुंबे ठावेत्ता, तं मित्त-णाइ-नियग-संबन्धि-
 परियणं, जेइपुत्तं च आपुच्छित्ता सयमेव दारुमयं पाडिग्गहं गहाय

थएलो) गृहपति रहेतो हतो. ते तामली गृहपति धनाढ्य अने
 दीसिवाळो हतो, तथा यावत्-घणा माणसोधी पण ते गांज्यो जाय
 तेवो न हतो. हवे एक दिवसे ते मौर्यपुत्र तामली गृहपतिने
 रात्रीना आगळना अने पाछळना भागमां-मघराते-जागता जागता
 कुटुंबनी चिंता करता एवा प्रकारनो संकल्प उत्पन्न थयो के
 पूर्वे करेलां, जूनां, सारी रीते आचरेलां, सुपराक्रमयुक्त, शुभ अने
 कल्याणरूप मारा कर्मोनी कल्याणफळरूप प्रभाव हजु सुधी जागतो
 छे के जेथी मारे घरे हिरण्य वधे छे, सुवर्ण वधे छे, रोकड नाणुं
 वधे छे, धान्यो वधे छे, पुत्रो वधे छे, पशुओ वधे छे, अने पुष्कळ
 धन, कनक, रत्न, मणि, मोती, शंख, चंद्रकांत वगैरे पत्थर, प्रवाळां,
 तथा माणेकरूप सारवाळुं धन मारे घरे घणुं घणुं वधे छे. तो शुं हुं
 पूर्वे करेलां, सारी रीते आचरेलां, यावत्-जूनां कर्मोनी तदन नाश
 थाय ते जोइ रहुं-ते नाशनी उपेक्षा करतो रहुं, अर्थात् मने
 आटळुं सुख वगैरे छे एटले बस छे एम मानी भविष्यत्-भाविलाभ-
 तरफ उदासीन रहुं ? (ए रीते उदासीन रहेवुं ठीक नथी) पण
 हुं ज्यां सुधी हिरण्यथी वधुं छुं अने यावत्-मारे घरे घणुं घणुं
 वधे छे, तथा ज्यां सुधी मारा मित्रो, मारी नात, मारा पित्राइओ,
 मारा मोसाळिआ के मारा सासरिआ अने मारो नोकरवर्ग मारो
 आदर करे छे, मने स्वामी तरीके जाणे छे, मारो सत्कार करे छे,
 मारं सन्मान करे छे अने मने कल्याणरूप, मंगळरूप अने देवरूप
 जाणी चैलनी पेटे विनयपूर्वक मारी सेवा करे छे त्यां सुधी मारे मारं
 कल्याण करी लेवानी जरूर छे; अर्थात् आवती काले प्रकाशवाळी
 रात्री थया पछी-मळसकुं थया पछी-यावत्-सूर्य उग्या पछी मारे
 मारी पोतानी ज मेळे लाकडानुं पातहं करी, पुष्कळ खाणुं, पीणुं,

राज्ञा प्रोक्तम्-कदा ? कुणालः प्राह-संप्रति. तत् 'संप्रतिः' इत्येव तस्य
 नाम प्रतिष्ठितम्. राज्यं च तस्मै प्रदत्तम् इति."

राजाए पृच्छुं-(पुत्र कुणाल !) तने पुत्र क्यारे थयो ? कुणाले संप्रति-हमणां-थयो छे एम कहुं. एथी कुणालना पुत्रनुं नाम 'संप्रति' प्रसिद्ध थयुं.
 राजाए तेने पोतानुं राज्य आप्युं." आ गणनाने आधारे मौर्य वंशमां थएला राजाओनी गणना आबी छे:-

चंद्रपुत्र.
 |
 बिंदुसार.
 |
 अशोकश्री.
 |
 संप्रति.

(संप्रति ए अशोकश्री राजानो पौत्र हतो, तेना पुत्रो कुणाल वगैरे हता; तेमां कुणाल अंध होवाथी गादीए न आव्यो. पण कुणालने वचन आपवाथी
 अशोकश्रीनी गादीए बीजो पुत्र न आवता पौत्र आव्यो):-अनु०

१. मूलच्छाया:-मौर्यपुत्रो गृहपतिरभवत्; आढ्यः, दीप्तः, यावत्-बहुजनैरपरिभूतश्चापि अभवत्, ततस्तस्य मौर्यपुत्रस्य ताम्रलित्तस्य गृहपतेः अन्यदा
 कदाचित् पूर्वरात्राऽपररात्रकालसमये कुटुम्बजागरिकां जाग्रतः अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, यावत्-समुदपद्यत, अस्ति तावद् मम पुरा पुराणानां
 सुचीर्णानाम्, सुपराक्रान्तानाम्, शुभानाम्, कल्याणानाम्, कृतानां कर्मणां कल्याणफलवृत्तिविशेषः, येनाऽहं हिरण्येन वर्धयामि, सुवर्णेन वर्धयामि, धनेन वर्ध-
 यामि, धान्येन वर्धयामि, पुत्रैः वर्धयामि, पशुभिर्वर्धयामि, विपुल-धन-कनक-रत्न-मणि-मौक्तिक-शङ्ख-शिला-प्रवाल-रत्नरत्नसत्सारखापतेयेन अतीव अतीव अभि-
 वर्धयामि, तत् किम् अहं पुरा पुराणानां सुचीर्णानाम्, यावत्-कृतानां कर्मणाम् एकान्तशः क्षयम् उपेक्षमाणो विहरामि, तद् यावत्-तावद् अहं हिरण्येन
 वर्धयामि, यावत्-अतीव अतीव अभिवर्धयामि, यावच्च मम मित्र-ज्ञाति-निजक-संबन्धि-परिजनाः आद्रियते, परिजानाति, सत्कारयति, सन्मानयति कल्याणं
 मङ्गलं दैवतं विनयेन चैत्यं पर्युपास्ते, तावद् मम श्रेयः कल्यं प्रादुर्भूतायां रजन्यां यावत्-ज्वलति, स्वयम् एव दारुमयं प्रतिग्रहं कृत्वा, विपुलम् अशनम्,
 पानम्, खादिमम्, खादिमम् उपस्कार्य, मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-संबन्धि-परिजनम् आमन्त्रय, तं मित्र-ज्ञाति-निजक-संबन्धि-परिजनं विपुलेन अशन-पान-
 खादिम-स्नादिमेन, वस्त्र-गन्ध-माल्या-ऽलंकारेण च सत्कार्य, सन्मान्य तस्मैव मित्र-ज्ञाति-निजक-संबन्धि-परिजनस्य पुरतो ज्येष्ठपुत्रं च कुटुम्बे स्थापयित्वा, तं
 मित्र-ज्ञाति-निजक-संबन्धि-परिजनम्, ज्येष्ठपुत्रं च आपुच्छ्य स्वयमेव दारुमयं प्रतिग्रहं गृहीत्वा:-अनु०

मुंडे भवित्ता, पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइत्तए, पव्वइए वि य णं समाणे इमं एयारुवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामिः—‘कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं आणिकिस्वत्तेणं तवोकम्मोणं उड्डं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सुराभिमुहस्स आयावणभूमीए आयावेमाणस्स विहरित्तए, छट्ठस्स वि य णं पारणंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुमित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहयं गहाय तामलिच्चीए नयरीए उच्च-नीअ-मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए, अडित्ता सुद्धोदणं पडिगाहेत्ता, तं तिसत्तक्खुत्तो उदएणं पक्खालेत्ता तओ पच्छा आहारं आहरित्तए’ त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, संपेहिच्चा, कल्लं पाउप्पभायाए जाव-जलंते, सयमेव दारुमयं पडिग्गहयं करेइ, करित्ता विउलं असण-पाण-खाइम-साइमं उवक्खडावेइ, विउलं असण-पाण-खाइम-साइमं उव-क्खडावेत्ता, ततो पच्छा ण्हाए, कयचलिकम्मे, कयकोउय-मंगल-पा-यच्छित्ते, सुद्धपावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए, अप्पमह-ग्घाभरणालंकियसरीरे, भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए, तए णं मित्त-णाइ-णियग-सयण-संबंधि-परिजणेणं सद्धिं तं विउलं असण-पाण-खाइम-साइमं आसाएमाणे, वीसाएमाणे, परिभाएमाणे, परिभुंजेमाणे विहरइ, जिमियभुत्तरागए वि य णं समाणे आयंते, चोक्खे, परमसुइब्भूए, तं मित्तं जाव-परियणं विउलेणं असण-पाण-खाइम-साइम-पुष्फ-वत्थ-गंध-मल्ला-उलंकारेण य सक्कारेइ, सम्माणेइ, तस्सेव मित्त-णाइ-जाव-परियणस्स पुरओ जेड्ढपुत्तं कुटुंबे ठावेइ, ठावेत्ता तं मित्त-णाइ-जाव-परियणस्स, जेड्ढं पुत्तं च आपुच्छइ, आपुच्छित्ता, मुंडे भवित्ता, पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइए,

मेवा, मिठाइ अने मशाला वगैरे तैयार करावी, मारा मित्र, नात, पित्राइ, मोसाळिआ के सासरिआ अने मारा नोकर चाकरने नोतरी, ते मित्र, नात, पित्राइ, मोसाळिआ के सासरिआ तथा नोकर चाकरने ते पुष्कळ खाणुं, पीणुं, मेवा, मिठाइ अने मशाला वगैरेने जमाडीने, कपडां, अत्तर वगैरे सुगंधी वस्तु, माळाओ अने घरेणां वडे तेओनो सत्कार करीने, तेओनुं सन्मान करीने तथा ते ज मित्र, ज्ञाति, पित्राइ, मोसाळिआ के सासरिआ अने नोकर चाक-रोनी समक्ष मारा मोटा पुत्रने कुटुंबमां स्थापीने—तेना उपर कुटुंब-बनो भार मूकीने—ते मित्र, नात, पित्राइ, मोसाळिआ के सास-रिआ अने नोकर वर्गने पूछीने मारी पोतानी मेळे ज लाकडांनुं पातरं लइने, मुंड थइने, ‘प्राणामा’ नामनी दीक्षावडे दीक्षित थाउं. वळी हुं दीक्षित थयो के तुरत ज आ अभिग्रह धारण करीश के,— ‘हुं जीवुं त्यां सुधी निरंतर छट्ट छट्ट—बे बे उपवास—करीश, तथा सूर्यनी सामे उंचा हाथ राखी तडको सहन करतो रहींश—आता-पना लइश, वळी छट्टना पारणाने दिवसे ते आतापना लेवानी जग्याथी नीचे उतरी पोतानी मेळे ज लाकडांनुं पात्र लइ तांमलिस्ती नगरीमां उंच, नीच अने मध्यम कुळोमांथी भिक्षा लेवानी विधि-पूर्वक शुद्ध ओदन—डाळ, शाक वगैरे विनाना एकला चोखा—लावी तेने पाणीवडे एकवीस वार धोइ ल्यार पछी तेने खाईश’ (ए प्रमाणेनो अभिग्रह करवानो तेणे विचार राख्यो छे.) ए प्रमाणे विचारी काले मळसकूं थया पछी यावत्—सूर्य जळहळतो थया पछी पोतानी मेळ ज लाकडांनुं पात्र करावीने, पुष्कळ खाणुं, पीणुं, मेवा, मिठाई अने मशाला वगैरेने तैयार करावीने, पछी स्नान करी, बलिकर्म करी, कौतुक, मंगळ अने प्रायश्चित्त करी, शुद्ध अने पहे-रवा योग्य मांगलिक उत्तम वस्त्रोने सारी रीते पहेरी, वजन विनाना अने महामूल्य घरेणांओधी शरीरने शणगारी भोजननी वेळाए ते तामली गृहपति भोजनना मंडपमां आवी सारा आसन उपर सारी रीते बेठो. ल्यार पछी मित्र, नात, पित्राइ, सासरिआ के मोसा-ळिआ अने नोकर चाकरोनी साथे (बेसी) ते पुष्कळ खाणुं, पीणुं, मेवा मिठाई अने मशाला वगैरेने चाखतो, वधारे स्वाद लेतो, परस्पर देतो-जमाडतो-अने जमतो ते तामली गृहपति विहरे छे—रहे छे. ते तामली गृहपति जम्यो अने जम्या पछी तुरत ज तेणे कोगळा कर्या, चोक्खो थयो अने ते परम शुद्ध बन्यो. पछी तेणे पोताना मित्र यावत्—नोकर चाकरने पुष्कळ वस्त्र, अत्तर वगैरे सुगंधी द्रव्य,

१. मूलच्छायाः—मुण्डो भूत्वा, प्राणामिक्या प्रव्रज्यया प्रव्रजितुम्, प्रव्रजितोऽपि च सन् इमम् एतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिग्रहीष्यामिः—कल्पते मम यावज्जीवं षष्ठ्यष्टेन अनिक्षिप्तेन तपस्कर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य सूर्याभिमुखस्य आतापनभूमौ आतापयतो विहर्तुम्, षष्ठ्याऽपि च पारणे आतापनभूमेः प्रत्यवरुह्य स्वयमेव दारुमयं प्रतिग्रहकं गृहीत्वा तामलिप्यां नगर्याम् उच्च-नीच-मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटित्वा शुद्धोदनं प्रतिगृह्य, तं त्रिसप्तकृत्वः उदकेन प्रक्षाल्य ततः पश्चाद् आहारम् आहर्तुम् इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्पं प्रादुष्पभातायां यावत्—ज्वलति, स्वयमेव दारुमयं प्रतिग्रहकं करोति, कृत्वा विपुलम् अशन-पान-खादिम-खादिमम् उपस्कारयति, विपुलम् अशन-पान-खादिम-खादिमम् उपस्कार्य, ततः पश्चात् स्नातः, कृतबलिकर्मा, कृतकौतुक-मङ्गल-प्रायश्चित्तः, शुद्धप्रवेशानि मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवरपरिहितः अल्पमहर्षाऽऽभरणाऽलंकृतशरीरो भोजनवेलायां भोजनमण्डपे सुखासनवरगतः, ततो मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-संबन्धि-परिजनेन सार्धं तं विपुलम् अशन-पान-खादिम-खादिमम् आखा-दयन्, विखादयन्, परिभोगयन्, परिभुञ्जानो विहरति; जिमित्वा भुक्तोत्तराऽऽगतोऽपि च सन् आचान्तः, चोक्षः, परमशुचिभूतस्तं मित्रम्, यावत्-परिजनं विपुलेन अशन-पान-खादिम-खादिम-पुष्प-वस्त्र-गन्ध-माल्या-उलंकारेण च सत्कारयति, सन्मानयति, तस्य एव मित्र-ज्ञातेः, यावत्-परि-जनस्य पुरतो ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयति, स्थापयित्वा तं मित्र-ज्ञातिम्, यावत्-परिजनम्, ज्येष्ठं पुत्रं च आपृच्छति, आपृच्छ्य, मुण्डो भूत्वा प्राणा-मिक्या प्रव्रज्या प्रव्रजितः—अनु०

पुंस्वइए वि य णं समाणे इमं एयारूवं अभिग्रहं अभिगिण्हइः—‘कप्पइ मे जावजीवाए छट्ठंछट्ठेणं, जाव—आहारि-त्तए त्ति कट्टु’ इमं एयारूवं अभिग्रहं अभिगिण्हइ, अभि-गिण्हित्ता जावजीवाए छट्ठंछट्ठेणं अणिविस्वत्तेणं तवोकम्मेणं उड्डं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सुराभिमुहे आयावणभूमीए आया-वेमाणे विहरइ, छट्ठस्स वि य णं पारणयांसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहं गहाय ताम-लित्तीए नयरीए उच्च-नीअ-मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडइ, सुद्धोयणं पडिग्गाहइ, तिसत्तक्खुत्तो उदएणं पक्खालेइ, तओ पच्छा आहारं आहरेइ.

१७. प्र०—से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ पाणामा पव्वज्जा ?

१७. उ०—गोयमा ! पाणामाए णं पव्वज्जाए पव्वइए समाणे जं जत्थ पासइ-इंदं वा, खंदं वा, रुदं वा, सिवं वा, वेसमणं वा, अज्जं वा, कोट्टकिरियं वा, रायं वा, जाव—सत्थवाहं वा, काकं वा, साणं वा, पाणं वा उच्चं पासइ उच्चं पणामं करेइ, नीयं पासइ नीअं पणामं करेइ, जं जहा पासइ, तं तथा पणामं करेइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ पाणामा पव्वज्जा.

तए णं से तामली मोरियपुत्ते तेणं ओरालेणं, विपुलेणं, पयत्तेणं, पग्गाहिएणं बालतवोकम्मेणं सुक्के, लुक्खे, जाव—धमणि-संतए जाए यावि होत्था, तए णं तस्स तामलिस्स बालतवस्सिस्स अन्नया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयांसि अणिविज्जागरियं जागर-माणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए, जाव—समुप्पज्जित्था, एवं खलु अहं इमेणं ओरालेणं, विपुलेणं, जाव—उदग्गेणं, उदत्तेणं, उत्तमेणं, महानुभागेणं तवोकम्मेणं सुक्के, लुक्खे, जाव—धमणिसंतए जाए, तं अत्थि जा मे उट्ठाणे, कम्मे, बले, वीरिये, पुरिसक्कारपरकमे

माळा अने घरेणांओथी सत्कारी तथा ते मित्र, नात यावत्—नोकर चाकरनी समक्ष पोताना मोटा पुत्रने कुटुंबमां स्थापी अने ते मित्र, नात यावत्—नोकर चाकरने तथा पोताना मोटा पुत्रने पूछी ते तामली गृहपति मुंड थइ ‘प्राणामा’ नामनी दीक्षावडे दीक्षित थयो.

हवे ते तामली गृहपतिए ‘प्राणामा’ नामनी दीक्षा लिधी अने साथे ज तेने आवो अभिग्रह कर्यो केः—‘हुं ज्यां सुधी जीवुं त्यां सुधी छट्ट छट्टनुं तप करीश अने यावत्—पूर्व प्रमाणेनो आहार करीश.’ ए प्रमाणे अभिग्रह करी यावजीव निरंतर छट्ट छट्टना तप-कर्मपूर्वक उंचे हाथ राखी सूर्यनी सामे उभा रही तडकाने सहता ते तामली तपस्वी विहरे छे. छट्टना पारणाने दिवसे आतापन-भूमिथी नीचे उतरी, पोतानी मेळे ज ते लाकडानुं पातरं लइ, ताम्रलिप्ती नगरीमां उच्च, नीच अने वचलावर्गना कुलोमांथी भिक्षा लेवानी विधिपूर्वक भिक्षा माटे फरी ते, एकला चोखाने लइ आवे छे अने ते चोखाने एकवीस वार धोइ पछी तेनो आहार करे छे.

१७. प्र०—हे भगवन् ! तामलिष् लीधेली प्रव्रज्या ‘प्राणामा’ कहेवाय तेनुं शुं कारण ?

१७. उ०—हे गौतम ! जेणे ‘प्राणामा’ प्रव्रज्या लीधी होय ते, जेने ज्यां जोवे तेने अर्थात् इंदने, स्कंदने, रुदने, शिवने, कुबेरने, आर्या—पार्वती-ने, महिषासुरने कुटती चंडिकाने, राजाने, यावत्—सार्थवाहने; कागडाने, कुतराने तथा चांडालने प्रणाम करे छे—उंचाने जोइने उंची रीते प्रणाम करे छे, नीचाने जोइने नीची रीते प्रणाम करे छे—जेने जेवी रीते जूए छे तेने तेवी रीते प्रणाम करे छे. ते कारणथी ते प्रव्रज्यानुं नाम ‘प्राणामा’ प्रव्रज्या छे.

त्यार पछी ते मौर्यपुत्र तामली ते उदार, विपुल, प्रदत्त अने प्रगृहीत बालतपकर्मवडे सुकाइ गया, लुखा थया, यावत्—तेनी बधी नाडीओ बहार तरी आवी एवा ते दुबळा थया. त्यार पछी कोई एक दिवसे मधराते जागता जागता अनित्यता संबंधे विचार करतां ते तामली बालतपस्विने आ ए प्रकारनो यावत्—विकल्प उत्पन्न थयो केः—हुं आ उदार, विपुल, यावत्—उदग्र, उदात्त, उत्तम अने महाप्रभावशालि तपकर्मवडे सुकाइ गयो छुं, रूक्ष थयो छुं अने यावत्—मारी बधी नसो शरीर उपर देखाइ आवी छे.

१. मूलच्छायाः—प्रव्रजितोऽपि च सन् इमम् एतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णातिः—‘कल्पति मम यावजीवं षष्ठंषष्ठेन, यावत्—आहर्तुम् इति कृत्वा,’ इमम् एतद्रूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति, अभिगृह्य यावजीवं षष्ठंषष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपस्कर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य सूर्याभिमुख आताप-नभूमौ आतापयन् विहरति, षष्ठस्याऽपि च पारणके आतापनभूमितः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य स्वयम् एव दारुमयं प्रतिग्रहं गृहीत्वा ताम्रलिप्त्या नगर्याः उच्च-नीच-मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटति, शुद्धौदनं प्रतिगृह्णाति, त्रिसप्तकालः उदकेन प्रक्षालयति, ततः पश्चाद् आहारम् आहार-यति. तत् केनाऽर्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते प्राणामी प्रव्रज्या ? गौतम ! प्राणामिक्या प्रव्रज्यया प्रव्रजितः सन् यं यत्र पश्यति—इन्द्रं वा, स्कन्दं वा, रुद्रं वा, शिवं वा, वैश्रमणं वा, आर्यां वा, कुट्टनक्रियां वा, राजानं वा, यावत्—सार्थवाहं वा; काकं वा, श्वानं वा, प्राणं वा उच्चं पश्यति उच्चं प्रणामं करोति, नीचं पश्यति नीचं प्रणामं करोति, यं यथा पश्यति तं तथा प्रणामं करोति, तत् तेनाऽर्थेन गौतम ! एवम् उच्यते प्राणामी प्रव्रज्या. ततः स तामलिमौर्यपुत्रः तेन उदारेण, विपुलेन, प्रयत्नेन प्रगृहीतेन बालतपस्कर्मणा शुष्कः, रूक्षः, यावत्—धमनीसन्ततो जातश्चाऽपि अभवत्, ततस्तस्य ताम्र-लिप्तस्य बालतपस्विनः अन्यदा कदाचित् पूर्वरात्राऽपररात्रकालसमये अनित्यजागरिकं जाग्रतः अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, चिन्तितः, यावत्—समुद-पद्यत; एवं खलु अहम् अनेन उदारेण, विपुलेन, यावत्—उदग्रेण, उदात्तेन, उत्तमेन, महानुभागेन तपस्कर्मणा शुष्कः, रूक्षो यावत्—धमनीसन्ततो जातः तद् अस्ति यावद् मम उत्थानम्, कर्म, बलम्, वीर्यम्, पुरुषकारपराक्रमः—अनु०

તાવતી મે સેયં, કહ્લં જાવ—જલંતે, તામલિત્તી નગરી એ દિઢામઢે
ય, પાસંડત્થે ય, ગિહત્થે ય, પુવ્વસંગતિ એ ય, પચ્છાસંગતિ એ ય,
પરિયાયસંગતિ એ ય આપુચ્છિત્તા તામલિત્તી નગરી એ મજ્જંમજ્જેણં
નિગ્ગચ્છિત્તા પાડગં, કુંડિયામાદીયં ઉવગરણં, દારુમયં ચ પહિગ્ગ-
હિઅં એગંતે એડિત્તા તામલિત્તીનગરી એ ઉત્તરપુરત્થિમે દિસિમા એ ણિય-
ત્તણિયં મંડલં આલિહિત્તા સંલેહના-જૂસણાજૂસિ અસ્સ મત્ત-પાણપહિ-
યાઇવિસ્વ અસ્સ, પાઓવગયસ્સ કાલં અણવકંઠમાણસ્સ વિહરિત્ત એ
ત્તિ કટ્ટુ એવં સંપેહેઇ, સંપેહેત્તા કહ્લં જાવ—જલંતે, જાવ—આપુ-
ચ્છઇ, આપુચ્છિત્તા તામલિત્તી એગંતે જાવ—એડેઇ, જાવ—મત્ત-પાણ-
પંડિયાઇવિસ્વ પાઓવગમણં નિવણ્ણે.

માટે જ્યાં સુધી મને ઉત્થાન છે, કર્મ છે, વઠ છે, વીર્ય છે અને
પુરુષકારપરાક્રમ છે ત્યાં સુધી મારું શ્રેય એમાં છે કે, હું કાલે
યાવત્—જ્વલંત સૂર્યનો ઉદય થયા પછી તામ્રલિત્તી નગરીમાં જઈ મેં
દેખીને બોલાવેલા પુરુષોને, પાસંડસ્થોને, ગૃહસ્થોને, મારા આગઠના
ઓઠ્ઠિતાઓને, તપસ્વી થયા પછીના મારા જાણિતાઓને મારી
જેટલા દીક્ષાપર્યાયવાઠાઓને પૂછીને, તામ્રલિત્તી નગરીની વચોવચ
નીકઠીને, ચાખડી, કુંડી વગેરે ઉપકરણોને અને ઠાકઠાના પાતરાને
એકાંતે મૂકી તામ્રલિત્તી નગરીના ઉત્તરપૂર્વના દિગ્ભાગમાં—ઈશાન
સ્થાનામાં, નિર્વર્તનિક મંડળને આઠેશી સંલેખનાતપવઢે આત્માને સેવી,
ખાવા પીવાનો ત્યાગ કરી, વૃક્ષની પેઠે સ્થિર રહી, કાઠની અવકાંક્ષા
સિવાય વિહરવું એ ઉચિત છે. એ વિચારી કાલે યાવત્—જ્વલંત
સૂર્યનો ઉદય થયા પછી, યાવત્—પૂછે છે, તેઓને પૂછી તે તામલી
તપસ્વી પોતાનાં ઉપકરણોને એકાંતે મૂક્યાં, યાવત્—તેણે આહાર
પાણીનો ત્યાગ કર્યો અને પાદપોષગમન નામનું અનશન કર્યું.

તે ણં કાલે ણં, તે ણં સમયે ણં બલિચંચા રાયહાણી
અણિદા, અપુરોહિયા યા વિ હોરથા, ત એ ણં તે બલિચંચા-
રાયહાણિવત્થવ્વયા વહવે અસુરકુમારા દેવા ય, દેવીઓ ય તામલિ
બાલતવસ્સિ ઓહિણા આમોએંતિ, અણમણ્ણં સદાવેંતિ, અણ-
મણ્ણં સદાવેત્તા એવં વયાસિ:—એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! બલિચંચા
રાયહાણી અણિદા, અપુરોહિઆ, અમે ય ણં દેવાણુપ્પિયા ! ઇંદા-
ધીણા, ઇંદાધિઢિયા, ઇંદાધીણકજ્જા, અયં ચ દેવાણુપ્પિયા !
તામલી બાલતવસ્સી તામલિત્તી નગરી એ વહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે
દિસિમા એ નિયત્તણિયમંડલં આલિહિત્તા સંલેહના-જૂસણાજૂસિ એ, મત્ત-
પાણપહિયાઇવિસ્વ એ, પાઓવગમણં ણિવણ્ણે, તં સેયં સ્વલુ અમ્હં દેવાણુ-
પ્પિયા ! તામલિ બાલતવસ્સિ બલિચંચા એ રાયહાણી એ ઠિતિ પકરાવેત્ત એ
ત્તિ કટ્ટુ અણમણ્ણસ્સ આંતિ એ એયમઢં પહિસુણેંતિ, બલિચંચારાયહા-
ણી એ મજ્જંમજ્જેણં નિગ્ગચ્છઇ, જેણેવ રુયગિંદે ઉપ્પાયપવ્વ એ તેણેવ
ઉવાગચ્છઇ, ઉવાગચ્છિત્તા વેઠવિવિયસમુઘાયેણં સમોહણ્ણંતિ, જાવ—
ઉત્તરવેઠવિવિયાઇં રૂવાઇં વિકુલ્લંતિ, તા એ ઉક્કિઢા એ, તુરિયા એ,
ચવલા એ, ચંડા એ, જઇણા એ, હેયા એ, સીહા એ, સિગ્ઘા એ, ઉદ્ધુયા એ,
દિવ્વા એ દેવગઈ એ તિરિયં અસંલેજ્જાણં દીવ-સમુદ્દાણં મજ્જંમજ્જેણં
જેણેવ જંબૂદીવે દીવે, જેણેવ મારહે વાસે, જેણેવ તામલિત્તી નગરી,

તે કાલે, તે સમયે બલિચંચા રાજધાની ઇંદ્ર અને પુરોહિત
રહિત હતી. ત્યારે તે બલિચંચા રાજધાનીમાં વસનારા ઘણા
અસુરકુમાર દેવો એ અને દેવીઓ એ તે તામલી બાલતપસ્વીને અવધિ
વઢે જોર્યો, જોયા પછી તેઓ એ એક બીજાને બોલાવી આ પ્રમાણે કહ્યું
કે, હે દેવાનુપ્રિયો ! અત્યારે બલિચંચા રાજધાની ઇંદ્ર અને પુરોહિત
વિનાની છે. તથા હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે વધા ઇંદ્રને તાબે રહેનારા
તથા અધિષ્ઠિત છીએ, આપણું વધું કાર્ય ઇંદ્રને તાબે છે અને હે
દેવાનુપ્રિયો ! આ તામલી બાલતપસ્વી તામ્રલિત્તી નગરીની વહાર
ઈશાન સ્થાનામાં નિર્વર્તનિક મંડળને આઠેશી, સંલેખનાવઢે આત્માને
જોષી-સેવી, ખાવા પીવાનો ત્યાગ કરી અને પાદપોષગમન અનશનને
ધારણ કરીને રહ્યો છે. તો આપણે એ શ્રેયરૂપ છે કે, હે દેવાનુપ્રિયો !
તે તામલી બાલતપસ્વીને બલિચંચા રાજધાનીમાં ઇંદ્ર તરીકે આવવાનો
સંકલ્પ કરાવીએ. એમ કરીને—(વિચારીને) પરસ્પર એક બીજાની પાસે
એ વાતને મનાવીને તે વધા અસુરકુમારો બલિચંચા રાજધાનીની વચોવચ
નીકઠી જે તરફ રુચકેંદ્ર ઉત્પાતપર્વત છે તે તરફ આવે છે, આવી
વૈક્રિયસમુદ્ઘાતવઢે સમવહણીને યાવત્—ઉત્તરવૈક્રિય રૂપોને વિકુર્વી
ઉત્કૃષ્ટ, સ્થિરિત, ચપલ, ચંડ, જયવતી, નિપુણ, સિંહ જેવી, શીઘ્ર, ઉદ્ભૂત
અને દિવ્ય દેવગતિવઢે તિરછા અસંલેય ઢીપ સમુદ્રોની વચોવચ જે

૧. મૂલચ્છાયા:—તાવદ્ મમ શ્રેય:; કલ્પં યાવત્—જ્વલતિ, તામ્રલિત્તી નગર્યા: દૃષ્ટમાષિતાંશ્ચ, પાસંડસ્થાંશ્ચ, ગૃહસ્થાંશ્ચ, પૂર્વસંગતિકાંશ્ચ, પશ્ચાત્સ-
જ્ઞતિકાંશ્ચ, પર્યાયસજ્જતિકાંશ્ચ આપૃચ્છય તામ્રલિત્તી નગર્યા: મધ્યંમધ્યેન નિર્ગલ પાદુકામ્, કુણ્ડિકાદિકમ્ ઉપકરણમ્, દારુમયં ચ પ્રતિગ્રહકમ્ એકાન્તે એડ-
યિત્વા તામ્રલિત્તીનગર્યા: ઉત્તરપૌરસ્થ્યે દિગ્ભાગે નિર્વર્તનિક મંડલમ્ આલિહ્ય સંલેખના-જૂષણાજૂષિતસ્ય મત્ત-પાનપ્રત્યાહ્યાતસ્ય, પાદપોષગતસ્ય કાલમ્ અન-
વકાહ્લતો વિહર્તુમ્ ઇતિ કૃત્વા એવં સંપ્રેક્ષતે, સંપ્રેક્ષ્ય કલ્પં યાવત્—જ્વલતિ, યાવત્—આપૃચ્છતિ, આપૃચ્છ્ય તામ્રલિત્તી: એકાન્તે યાવત્—એડયતિ, યાવત્—મત્ત-
પાનપ્રત્યાહ્યાત: પાદપોષગમનં નિષ્પન્ન: . તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે બલિચંચા રાજધાની અનિન્દ્રા, અપુરોહિતા ચાડપિ અમવત્, તતસ્તે બલિચંચારાજધાની-
વાસ્તવ્યા: વહવોઽસુરકુમારા: દેવાશ્ચ, દેવ્યશ્ચ તામલિ બાલતપસ્વિનમ્ અવધિના આમોગયન્તિ, અન્યોન્યં શબ્દયન્તિ, અન્યોન્યં શબ્દયિલા એવમ્ અવાદીત્:—
એવં સ્વલુ દેવાનુપ્રિયા: ! બલિચંચા રાજધાની અનિન્દ્રા, અપુરોહિતા, વયં ચ દેવાનુપ્રિયા: ! ઇન્દ્રાધીના: , ઇન્દ્રાધિષ્ઠિતા: , ઇન્દ્રાધીનકાર્યા: , અયં ચ દેવાનુ-
પ્રિયા: ! તામલિ: બાલતપસ્વી તામ્રલિત્તી નગર્યા: બહિ: ઉત્તરપૌરસ્થ્યે દિગ્ભાગે નિર્વર્તનિકમંડલમ્ આલિહ્ય સંલેખના-જૂષણાજૂષિત: પ્રત્યાહ્યાતમત્તપાન: ,
પાદપોષગમનં નિષ્પન્ન: , તત્ શ્રેય: સ્વલુ અસ્માકં દેવાનુપ્રિયા: ! તામલિ બાલતપસ્વિનં બલિચંચાર્યા રાજધાન્યાં સ્થિતિ પ્રકારયિતુમ્ ઇતિ કૃત્વા અન્યોન્યસ્ય
અન્તિકે ઇમમ્ અર્થ પ્રતિશ્ર્ણવન્તિ, બલિચંચારાજધાન્યા: મધ્યંમધ્યેન નિર્ગચ્છન્તિ, યેનૈવ રુચકેન્દ્ર: ઉત્પાતપર્વતસ્તેનૈવ ઉપાગચ્છન્તિ, ઉપાગમ્ય વૈક્રિય-
સમુદ્ઘાતેન સમવહન્તિ, યાવત્—ઉત્તરવૈક્રિયાણિ રૂપાણિ વિકુર્વન્તિ, તયા ઉત્કૃષ્ટયા, સ્થિરિતયા, ચપલયા, ચંડયા, જયવત્યા, નિપુણયા, સિંહ(તુલ્ય)યા, શીઘ્રયા,
ઉદ્ભૂતયા, દિવ્યયા દેવગત્યા તિર્યગ્ અસંલેયયાનાં ઢીપ-સમુદ્રાણાં મધ્યંમધ્યેન યેનૈવ જમ્બૂદ્વીપો ઢીપ: , યેનૈવ મારતં વર્ષમ્, યેનૈવ તામ્રલિત્તી નગરી:—અહુ°

जैनेषु तामली मोरियपुत्रे तेणेव उवागच्छन्ति, तेणेव उवागच्छेत्ता तामलिस्स बालतवस्सिस्स उप्पिं, सपक्खिं, सपडिदिसिं ठिच्चा दिव्वं देविहिं, दिव्वं देवज्जुतिं, दिव्वं देवाणुभागं, दिव्वं बत्तीसविहं नट्टविहं उवदंसेति, तामलि बालतवस्सि तिव्वुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेति, वंदंति, नमंसंति, एवं वयासीः—एवं खलु देवाणु-प्पिया ! अम्हे बलिचंचारायहाणीवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य देवाणुप्पियं वंदामो, नमंसामो, जाव—पज्जु-वासामो; अम्हाणं देवाणुप्पिया ! बलिचंचा रायहाणी अणिंदा, अपु-रोहिआ, अम्हे वि य णं देवाणुप्पिया ! इंदाहीणा, इंदाहिडिआ, इंदाहीणकज्जा, तं तुम्भे णं देवाणुप्पिया ! बलिचंचारायहाणि आढाह, परियाणह, सुमरह, अड्डं बंधह, निदाणं पकरेह, ठिति-पकप्पं पकरेह, तए णं तुम्भे कालमासे कालं किच्चा बलिचंचाराय-हाणीए उववज्जिस्सह, तए णं तुम्भे अम्हं इंदा भविस्सह, तए णं तुम्भे अम्हेहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरिस्सह, तए णं से तामली बालतवस्सी तेहिं बलिचंचारायहाणिवत्थव्वेहिं बहुहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं, देवीहिं य एवं वुत्ते समणे एयमद्वं नो आढाइ, नो परियाणेइ, तुसिणीए संचिड्डइ, तए णं ते बलिचंचारा-यहाणिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तामलि मोरियपुत्तं दोचं पि, तच्चं पि, तिव्वुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेति, जाव—अहं च णं देवाणुप्पिया ! बलिचंचारायहाणी अणिंदा, जाव—ठितिपकप्पं पकरेह, जाव—दोचं पि, तच्चं पि, एवं वुत्ते समणे जाव—तुसिणीए संचिड्डइ; तए णं से बलिचंचारायहाणिवत्थ-व्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तामलिणा बालतव-स्सिणा अणाढाइज्जमाणा, अपरियाणिज्जमाणा, जामेव दिसिं पाउ-न्भूआ तामेव दिसिं पडिगया, ते णं काले णं, ते णं समये णं ईसाणे कप्पे अणिंदे, अपुरोहिये या वि होत्था, तए णं से तामली बालतवस्सी बहुपडिपुण्णाइं सद्धिं वाससहस्साइं परियाणं पाउणित्ता, दोमासियाए संलेहणाए अत्ताणं जूसित्ता, सवीसं भत्तसयं अणसणाए छेदित्ता, कालमासे कालं किच्चा ईसाणे कप्पे, ईसाणवडिसए विमाणे, उववायसभाए देवसयणिज्जांसि, देवदूसंतरिए अंगुलस्स असंखेज्जभा-गमेत्तीए ओगाहणाए ईसाणे देविंदविरहकालसमयंसि ईसाणे

तरफ जंबूद्वीप नामे द्वीप छे, जे तरफ भारत वर्ष छे, जे तरफ ताम्र-लिसी नगरी छे अने जे तरफ मौर्यपुत्र तामली बालतपस्वी छे ते तरफ आब्या, आबी तामली बालतपस्विनी उपर, सपक्ष अने सप्रतिदिशे अर्थात् तामली बालतपस्विनी बराबर सामे उभा रही दिव्य देवक्रद्धिने, दिव्य देवकांतिने, दिव्य देवप्रभावने अने बत्रीस जातिना दिव्य नाटकविधिने देखाडी, तामली बालतपस्विने त्रण वार प्रदक्षिणा करी, वांटी अने नमी ते असुरकुमार देवो आ प्रमाणे बोल्या केः—हे देवानुप्रिय ! अमे बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने घणी असुरकुमारदेवीओ आपने वांटीए छीए, नमीए छीए अने यावत्—आपनी पर्युपासना करीए छीए. हे देवानुप्रियो ! हाल अमारी बलिचंचा राजधानी इंद्र अने पुरोहित विनानी छे अने हे देवानुप्रिय ! अमे बधा इंद्रने ताबे रहेनारा अधिष्ठितो छीए अने अमारुं कार्य पण इंद्रने ताबे छे. तो हे देवानुप्रिय ! तमे बलिचंचा राजधानीनो आदर करो, तेनुं स्वामिपणुं स्वीकारो, तेने मनमां लावो, ते संबंधे निश्चय करो, निदान (नियाणुं) करो अने बलिचंचा राजधानीना स्वामी थवानो संकल्प करो. जो तमे अमे कहुं तेम करशो तो अहींथी कालमासे काल करी तमे बलिचंचा राजधानीमां उत्पन्न थशो, त्यां उत्पन्न थया पछी तमे अमारा इंद्र थशो, तथा अमारी साथे दिव्य भोग्यभोगने भोगवता तमे आनंद अनु-भवशो. ज्यारे ते बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओए ते तामली बालतपस्विने पूर्व प्रमाणे कहुं अने ते वातने ते बालतपस्विए आदरी नहीं, स्वीकारी नहीं, पण तेणे चुपकी पकडी, ल्यारे ते बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओए ते तामली मौर्यपुत्रने बीजी वार अने त्रीजी वार पण त्रण वार प्रदक्षिणा करीने पूर्वनी बात कही. अर्थात् हे देवानुप्रिय ! हाल अमारी बलिचंचा राजधानी इंद्र अने पुरोहित विनानी छे अने यावत्—तमे तेना स्वामी थवानुं स्वीकारो. ते असुरकुमारोए पूर्व प्रमाणे बे, त्रण वार यावत्—कहुं तो पण ते तामली मौर्यपुत्रे कांइ पण जवाब न दीधो अने मौन धारण कर्युं. पछी छेवटे ज्यारे तामली बालतपस्विए ते बलिचंचा राजधा-नीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओनो अनादर

१. मूलच्छायाः—येनैव तामलिमौर्यपुत्रः तेनैव उपागच्छन्ति, तेनैव उपागत्य तामलेः बालतपस्विनः उपरि, सपक्षम्, सप्रतिदिशि स्थित्वा दिव्यां देवद्विम्, दिव्यां देवद्युतिम्, दिव्यं देवानुभागम्, दिव्यं द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधम् उपदर्शयन्ति; तामलि बालतपस्विनं त्रिक्रत्वः आद-क्षिणप्रदक्षिणां कुर्वन्ति, वन्दन्ते, नमस्सन्ति, एवम् अवादिषुः—एवं खलु देवानुप्रियाः ! वयं बलिचंचाराजधानीवास्तव्याः बहवोऽसुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च देवानुप्रियं वन्दामहे, नमस्यामः, यावत्—पर्युपास्यहे; अस्माकं देवानुप्रियाः ! बलिचंचा राजधानी अनिन्द्रा, अपुरोहिता, वयम् अपि च देवानुप्रियाः ! इन्द्राऽधीवाः, इन्द्राधिष्ठिताः, इन्द्राधीनकार्याः, तद् यूयं देवानुप्रियाः ! बलिचंचाराजधानीम् आद्रियध्वम्, परिजानीत, स्वरत, अर्थ वधीत, निदानं प्रकुरुत, स्थितिप्रकल्पं प्रकुरुत, ततो यूयं कालमासे कालं कृत्वा बलिचंचाराजधान्याम् उत्पत्स्यथ, ततो यूयम् अस्माकम् इन्द्रा भवि-ष्यथ, ततो यूयम् अस्माभिः सह दिव्यानि भोग्यभोगानि भुञ्जाना विहरिष्यथ, ततः स तामलिः बालतपस्वी तैः बलिचंचाराजधानीवास्तव्यैः बहुभिः असुरकुमारैः देवैः, देवीभिश्च एवम् उक्तः सन् इममर्थं नो आद्रियते, नो परिजानाति, तुष्णिकः संतिष्ठते. ततस्ते बलिचंचाराजधानीवास्तव्याः बहवो-ऽसुरकुमारा देवाश्च, देव्यश्च तामलि मौर्यपुत्रं द्वितीयमपि, तृतीयमपि, त्रिक्रत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां कुर्वन्ति, यावत्—अस्माकं देवानुप्रियाः ! बलिचंचाराजधानी अनिन्द्रा, यावत्—स्थितिप्रकल्पं प्रकुरुत, यावत्—द्वितीयमपि, तृतीयमपि एवम् उक्तः सन् यावत्—तुष्णिकः संतिष्ठते, ततस्ते बलिचंचाराजधानीवास्तव्याः बह-वोऽसुरकुमारा देवाश्च, देव्यश्च तामलिना बालतपस्विना अनाद्रियमाणाः, अपरिज्ञायमानाः, यामेव दिशं प्रादुर्भूताः तामेव दिशि प्रतिगताः. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये ईशानः कल्पोऽनिन्द्रः, अपुरोहितश्चाऽपि अभवत्, ततः स तामलिः बालतपस्वी बहुप्रतिपूर्णाणि षष्टिविंशत्सहस्राणि पर्यायकं पालयित्वा, द्विमासिक्या संलेखनया आत्मानं जूषित्वा, सर्विशं भक्तशतम् अनशनेन छित्त्वा, कालमासे कालं कृत्वा ईशाने कल्पे, ईशानावर्तसके विमाने, उपपातसभायां देवशयनीये देवस्युपाऽन्तरिते अङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रायाम् अवगाहनायाम् ईशाने देवेन्द्रविरहकालसमये ईशानः—अत्र०

દેવિદેવતા ઉવવળ્ણે, તણે સે ઈસાણે દેવિદે, દેવરાયા અહુણોવ-
વન્ને પંચવિહાણે પજ્જત્તીણે પજ્જત્તીભાવં ગચ્છઈ, તં જહા:-આહારપજ્જ-
ત્તીણે, જાવ-ભાસા-મણપજ્જત્તીણે.

તણે તે બલિચંચારાયહાણિવત્થવ્વયા બહવે અસુરકુમારા
દેવા ય, દેવીઓ ય તામલિં બાલતવસ્સિ કાલગતં જાણિત્તા,
ઈસાણે ય કપ્પે દેવિદેવતા ઉવવળ્ણં પાસિત્તા મહયા આસુ-
રુત્તા, કુવિયા, ચંડિક્કિયા, મિસિમિસેમાણા બલિચંચારાયહાણીણે
મજ્જમજ્જેણં નિગ્ગચ્છંતિ, તાણે ઉક્કિટ્ટાણે, જાવ-જેણેવ મારહે
વાસે, જેણેવ તામલિત્તી(ણે) (નયરીણે), જેણેવ તામલિસ્સ બાલતવ-
સ્સિસ્સ સરીરણે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, વામે પાણે સુવેણ બંધઈ,
તિવ્વુત્તો મુહે ઉદ્ધુહંતિ, તામલિત્તીણે નગરીણે સિંઘાડગ-તિગ-ચઉક-
ચચ્ચર-ચઉમ્મુહમહાપહેસુ આકહ્હ-વિકહ્હિં કરેમાણા, મહયા મહયા
સદેણં ઉગ્ગોસેમાણા ઉગ્ગોસેમાણા એવં વયાસિ:-કે સ ણં મો ! સે
તામલી બાલતવસ્સી સયંગાહિયલિંગે, પાણામાણે પવ્વજ્જાણે પવ્વજ્જાણે ?
કે સ ણં સે ઈસાણે કપ્પે ઈસાણે દેવિદે, દેવરાયા તિ કહ્હુ તામલિસ્સ
બાલતવસ્સિસ્સ સરીરયં હીલંતિ, નિંદંતિ, ધ્વિસંતિ, ગરિહંતિ,
અધમચંતિ, તજ્જંતિ, તાલેંતિ, પરિવહેંતિ, પવ્વહેંતિ, આકહ્હ-વિકહ્હિં
કરેંતિ, હીલેત્તા જાવ-આકહ્હ-વિકહ્હિં કરેત્તા એગંતે એહંતિ, જા-
મેવ દિસિં પાઉચ્ચૂયા તામેવ દિસિં પહિગયા. તણે તે ઈસાણક-
પ્પવાસી બહવે વેમાણિયા દેવા ય, દેવીઓ ય બલિચંચારાયહાણિવ-
ત્થવ્વેહિં બહુહિં અસુરકુમારેહિં દેવેહિં, દેવીહિં ય તામલિસ્સ બાલ-
તવસ્સિસ્સ સરીરયં હીલિજ્જમાણં, નિંદિજ્જમાણં જાવ-આકહ્હ-વિકહ્હિં
કીરમાણં પાસંતિ, પાસિત્તા આસુરુત્તા, જાવ-મિસિમિસેમાણા જેણેવ
ઈસાણે દેવિદે, દેવરાયા તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, કરતલપરિગ્ગહિયં દસ-

કર્યો, તેઓનું કથન માન્યું નહીં ત્યારે તે દેવો જે દિશામાંથી
પ્રકટ્યા હતા તે જ દિશામાં પાછા ચાલ્યા ગયા. તે કાળે, તે સમયે
ઈશાન કલ્પ ઇંદ્ર અને પુરોહિત વિનાનો હતો. તે વખતે તામલી
બાલતપસ્વિણે પૂરેપૂરાં સાઠ હજાર વર્ષ સુધી સાધુ પર્યાયને પાઠીને,
બે માસ સુધીની સંલેખનાવડે આત્માને સેવાને, એકસોને વીસ ટંક
અનશન પાઠીને કાઠમાસે કાઠ કરી ઈશાન કલ્પમાં, ઈશાનાવતં-
સક વિમાનમાં, ઉપપાત સભામાં, દેવશય્યામાં, દેવવસ્ત્રથી ઢંકાણ
અને આંગળની અસંસ્પૃશ્ય ભાગ જેટલી અવગાહનામાં ઈશાન કલ્પમાં
દેવેંદ્રની ગેરહાજરીમાં ઈશાન દેવેંદ્ર પળે જન્મ ધારણ કર્યો. હવે તે તાજા
ઉત્પન્ન થયેલ દેવેંદ્ર, દેવરાજ ઈશાન પાંચ પ્રકારની પર્યાસિવડે પર્યા-
સિપણાને પામે છે. અર્થાત્ આહારપર્યાસિવડે અને યાવત્-ભાષા-
મન:પર્યાસિવડે તે દેવેંદ્ર, દેવરાજ ઈશાન પર્યાસિપણાને પામે છે.

હવે, બલિચંચારાજધાનીમાં રહેનારા ઘણા અસુરકુમાર દેવો
અને દેવીઓ એમ જાણ્યું કે, તામલી બાલતપસ્વી કાઠધર્મને
પામ્યો, અને તે, ઈશાન કલ્પમાં દેવેંદ્રપળે ઉત્પન્ન થયો. તેથી
તેઓએ ઘણો ક્રોધ કર્યો, કોપ કર્યો, મ્યંકર આકાર ધારણ કર્યો
અને તેઓ બહુ ગુસ્સે મરાણા. પછી તેઓ બધા બલિચંચારાજધા-
નીની વચોવચ નીકળ્યા અને તે યાવત્-ઉત્કૃષ્ટ ગતિવડે જે તરફ
ભારત વર્ષ છે, જે તરફ તામ્રલિત્તી નગરી છે અને જે તરફ તામલી
બાલતપસ્વિનું શરીર છે તે તરફ આવીને તે દેવો તે તામલી મૌર્ય-
પુત્રના મુડદાને ડાબે પળે દોરડી બાંધી, પછી તેના મોઢામાં ત્રણ
વાર શુંકી. અને તામ્રલિત્તી નગરીમાં સિંગોડાના ઘાટવાળા માર્ગમાં,
ત્રણ શેરી મેગી થાય તેવા માર્ગમાં-ત્રિકમાં, ચોકમાં, ચતુર્મુખ-
માર્ગમાં, માર્ગમાં અને મહામાર્ગમાં, અર્થાત્ તામ્રલિત્તી નગરીના બધી
જાતિના માર્ગો ઉપર તે મુડદાને ઢસડતા ઢસડતા અને મોટા અવાજે
ઉદ્ઘોષણા કરતા તે દેવો આ પ્રમાણે બોલ્યા કે:-હે !, પોતાની
મેઢે તપસ્વિનો વેષ પહેરનાર અને 'પ્રાણામા' નામની દીક્ષાથી દીક્ષિત
થનાર તે તામલી બાલતપસ્વી કોણ ? તથા ઈશાન કલ્પમાં થયેલ
દેવેંદ્ર, દેવરાજ ઈશાન કોણ ? એમ કરીને તામલી બાલતપસ્વિના
શરીરની હીલના કરે છે, નિંદા કરે છે, ધ્વિસા કરે છે, ગર્હા
કરે છે, અપમાન કરે છે, તર્જના કરે છે, માર મારે છે,
કદર્યના કરે છે, તેને હેરાન કરે છે અને આડું અવલું જેમ
ફાવે તેમ ઢસડે છે તથા તેમ કરીને તેના શરીરને એકાંતે

૧. મૂલચ્છાયા:-દેવેન્દ્રતયા ઉપપન્નઃ, તતઃ સ ઈશાનો દેવેન્દ્રઃ, દેવરાજોઽધુનોપપન્નઃ પદ્મવિધયા પર્યાસ્યા પર્યાસિભાવં ગચ્છતિ, તથા:-આહારપર્યાસ્યા,
યાવત્-ભાષા-મન:પર્યાસ્યા. તતસ્તે બલિચંચારાજધાનીવાસ્તવ્યા: બહવોઽસુરકુમારા: દેવાશ્ચ, દેવ્યશ્ચ તામલિં બાલતપસ્વિનં કાલગતં જ્ઞાત્વા, ઈશાને ચ કલ્પે
દેવેન્દ્રતયા ઉપપન્નં દૃષ્ટ્વા મહતા આસુરુતાઃ, કુપિતાઃ, ચંડક્રિતાઃ, મિસિમિસયન્તો બલિચંચારાજધાન્યા: મધ્યમધ્યેન નિર્ગચ્છન્તિ, તયા ઉત્કૃષ્ટયા, યાવત્-યેનૈવ
ભારતં વર્ષમ્, યેનૈવ તામ્રલિત્તી નગરી, યેનૈવ તામલે: બાલતપસ્વિન: શરીરકં તેનૈવ ઉપાગચ્છન્તિ, વામં પાદં શુભ્રેન વધ્રન્તિ, ત્રિકૃત્વો મુખે અવષ્ઠીવ્યન્તિ,
તામ્રલિત્તાયા નગર્યા: ચ્ઠ્ઠાટક-ત્રિક-ચતુષ્ક-ચત્તર-ચતુર્મુખમહાપથેષુ આકર્ષવિકર્ષિકાં કુર્વન્તઃ, મહતા મહતા શબ્દેન ઉદ્ઘોષયન્તઃ ઉદ્ઘોષયન્તઃ એવમ્
અવાદિષુ:-ક: એષ મો: ! સ તામલિ: બાલતપસ્વી સ્વયંગૃહીતલિઙ્ગઃ, પ્રાણામિક્યા પ્રવ્રજ્યયા પ્રવ્રજિતઃ, ક: એષ સ ઈશાને કલ્પે ઈશાનો દેવેન્દ્રઃ, દેવરાજ ઇતિ
કૃત્વા તામલે: બાલતપસ્વિન: શરીરકં હીલયન્તિ, નિન્દન્તિ, કુત્સન્તિ, ગર્હન્તે, અવમન્યન્તે, તર્જયન્તિ, તાઢયન્તિ, પરિવ્યથન્તે, પ્રવ્યથન્તે, આકર્ષવિકર્ષિકાં
કુર્વન્તિ, હીલયિત્વા યાવત્-આકર્ષવિકર્ષિકાં કૃત્વા એકાન્તે એઢયન્તિ, યામ્ એવ દિશિં પ્રાદુર્ભૂતા: તામેવ દિશિં પ્રતિગતા: તતસ્તે ઈશાનકલ્પવાસિનો બહવો
વૈમાનિકા દેવાશ્ચ, દેવ્યશ્ચ બલિચંચારાજધાનીવાસ્તવ્યૈ: અસુરકુમારૈ: દેવૈ:, દેવીશ્ચ તામલે: બાલતપસ્વિન: શરીરકં હીલ્યમાનમ્, નિન્દ્યમાનં યાવત્-આકર્ષ-
વિકર્ષકં ક્રિયમાણં પશ્યન્તિ, દૃષ્ટ્વા આસુરુતાઃ, યાવત્-મિસિમિસયન્તો યેનૈવ ઈશાનો દેવેન્દ્રો દેવરાજસ્તેનૈવ ઉપાગચ્છન્તિ, કરતલપરિગૃહીતં દશનચ્છમ્:-અનુ.

नहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं, विजएणं वद्धावेति, एवं वयासीः—एवं खलु देवाणुप्पिया ! बलिचंचारायहाणिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य देवाणुप्पिये कालगए जाणित्ता ईसाणे कप्पे इंदत्ताए उववने पासेत्ता आसुरुत्ता, जाव—एगंते एडेंति, जामेव दिसिं पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया; तए णं से ईसाणे देविंदे, देवराया तेसिं ईसाणकप्पवासीणं बहूणं वेमाणियाणं देवाण य, देवीण य अंतिए एयमइं सोचा, निसम्म आसुरुत्ते, जाव—मिसिमिसेमाणे तत्थेव सयणिज्जवरगये तिवलियं भिउडिं निडाले साहट्टु बलिचंचारायहाणिं अहे, सपक्खि, सपडिदिसिं समभिलोएइ. तए णं सा बलिचंचा रायहाणीं ईसाणेणं देविंदेणं देवरण्णा अहे, सपक्खि, सपडिदिसिं समभिलोइआ समाणी तेणं दिव्वप्पभावेणं इंगालब्भूआ, मुम्मुरब्भूआ, छारियब्भूआ, तत्तकवेल्लकब्भूआ, तत्ता समजोइब्भूआ जाया या वि होत्था; तए णं ते बलिचंचारायहाणिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य तं बलिचंचारायहाणिं इंगालब्भूयं, जाव—समजोइब्भूअं पासंति, पासित्ता भीआ, उत्तत्था, सुसिआ, उव्विग्गा, संजायमया, सव्वओ समंता आधावेति, परिधावेति, अन्नमच्चस्स कायं समतुरंगेमाणा चिद्धंति, तए णं ते बलिचंचारायहाणिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य, देवीओ य ईसाणं देविंदं, देवरायं परिकुव्वियं जाणित्ता, ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो तं दिव्वं देविद्धिं, दिव्वं देवज्जुइं, दिव्वं देवाणुभागं, दिव्वं तेयलेस्सं असहमाणा सव्वे सपक्खि सपडिदिसं ठिच्चा करयत्तपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं, विजएणं वद्धावेति, एवं वयासीः—अहो ! णं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविद्धी, जाव—अभिसमण्णागया, तं दिव्वा णं देवाणुप्पियाणं दिव्वा देविद्धी, जाव—लब्धा, पत्ता, अभिसमण्णागया, तं खामेमो देवाणुप्पिया !, खमंतु देवाणुप्पिया !, खमंतुमरिंहंतु णं देवाणुप्पिया !, णाइं भुज्जो भुज्जो एवं करणयाए णं ति कट्टु एयमइं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति, तए णं से ईसाणे देविंदे, देवराया तेहिं बलिचंचारायहाणिवत्थव्वेहिं बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं, देवीहि य एयमइं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामिए समाणे तं दिव्वं देविद्धिं, जाव—तेयलेस्सं पडिसाहरइ,

नाखी जे दिशामांथी ते देवो प्रकट्या हता ते ज दिशामां पाछा ते देवो चाल्या गया. हवे ते ईशान कल्पमां रहे-नारा घणा वैमानिक देवो अने देवीओए आ प्रमाणे जोयुं के, बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओ बालतपस्वी तामलिना शरीरने हीले छे, निंदे छे, खिसे छे अने यावत्—तेना शरीरने आडुं अबळुं जेम फावे तेम ढसडे छे. ल्यारे ते वैमानिक देवो पूर्व प्रमाणे जोवाथी अतिशय गुस्से भराणा अने यावत्—क्रोधथी मिसमीसाट करता ते (वैमानिक) देवोए देवेन्द्र, देवराज ईशाननी पासे जइने बन्ने हाथ जोडवापूर्वक दशे नखने भेगा करी—शिरसावर्त करी—माथे अंजलि करी ते इंदने जय अने विजयथी वधाव्यो. पछी तेओ आ प्रमाणे बोल्या केः—हे देवानुप्रिय !, बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओ, आप देवानुप्रियने काळने प्राप्त थएला जाणी, तथा ईशान कल्पमां इंद्रपणे उत्पन्न थएला जोइ ते असुरकुमारो घणा गुस्से भराणा अने यावत्—तेओए आपना मृतक शरीरने ढसडीने एकां-तमां मूक्युं. पछी तेओ ज्यांथी आव्या हता, पाछा त्यां चाल्या गया. ज्यारे देवेन्द्र, देवराज ईशाने ते ईशानकल्पमां रहेनारा बहु वैमानिक देवो अने देवीओ द्वारा ए वातने सांभळी अने अवधारी, ल्यारे तेने घणो गुस्सो थयो अने यावत्—क्रोधथी मिसमिसाट करतो, त्यां ज देवशय्यामां सारीं रीते रहेला ते ईशान इंद्रे कपाळमां ऋण आड पडे तेम भवां चडावी, ते बलिचंचा राजधानीनी बराबर सामे—नीचे—सपक्षे अने सप्रतिदिशे जोयुं. जे समये देवेन्द्र, देवराज ईशाने पूर्व प्रमाणे बलिचंचा राजधानीनी बराबर सामे—नीचे—सपक्षे अने सप्रतिदिशे जोयुं ते ज समये ते दिव्य प्रभाववडे बलिचंचा राजधानी अंगारा जेवी थइ गई, आगना कणिया जेवी थइ गई, राख जेवी थइ गई, तपेली वेळुना कणिया जेवी थइ गई अने खूब तपेली लाय जेवी थइ गई. हवे ज्यारे ते बलिचंचा राजधानीमां रहेनारा घणा असुरकुमार देवो अने देवीओए ते बलिचंचा राजधानीने अंगारा जेवी थएली अने यावत्—खूब तपेली लाय जेवी थएली जोइ, तेवी जोइने असुरकुमारो भय पाम्या, त्रास पाम्या, सुकाइ गया उद्वेगवाळा थया अने भयथी व्यापी गया

१. मूलच्छायाः—शीर्षावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन, विजयेन वर्धायन्ति, एवम् अवादिषुः—एवं खलु देवानुप्रियाः ! बलिचंचाराजधानीवास्तव्याः बहवोऽसुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च देवानुप्रियं कालकृतं ज्ञात्वा ईशाने कल्पे इन्द्रतया उत्पन्नं दृष्ट्वा आसुरस्ताः, यावत्—एकान्ते एडयन्ति, यामेव दिशिं प्रादुर्भूतास्ताम् एव दिशिं प्रतिगताः; ततः स ईशानो देवेन्द्रः, देवराजस्तेषाम् ईशानकल्पवासिनां बहूनां वैमानिकानां देवानां च, देवीनां च अन्तिके इमम् अर्थं श्रुत्वा, निश्चय आसुरस्तः, यावत्—मिसमिसयन् तत्रैव शयनीयवरगतत्त्रिवलिकां भृकुटीं ललाटे संहृत्य बलिचंचाराजधानीम् अधः, सपक्षम्, सप्रतिदिशिं समभिलोकयति. ततः सा बलिचंचाराजधानी ईशानेन देवेन्द्रेण, देवराजेन अधः, सपक्षम्, सप्रतिदिशिं समभिलोकिता सती तेन दिव्यप्रभावेण अङ्गारभूता, मुम्मुरभूता, भस्मीभूता, तप्तकटाहकभूता, तप्ता समज्योतिर्भूता जाता चाऽपि अभवत्; ततस्ते बलिचंचाराजधानीवास्तव्या बहवोऽसुरकुमाराः देवाश्च, देव्यश्च तां बलिचंचाराजधानीम् अङ्गारभूताम्, यावत्—समज्योतिर्भूतां पश्यन्ति, दृष्ट्वा भीताः, उत्रस्ताः, शुष्काः, उद्विग्नाः, संजातभयाः, सर्वतः समन्ततः आधावन्ति, परिधावन्ति, अन्नोन्वयस्य कायं समाच्छिष्यन्तस्तिष्ठन्ति, ततस्ते बलिचंचाराजधानीवास्तव्याः बहवः असुरकुमारा देवाश्च, देव्यश्च ईशानं देवेन्द्रं देवराजं परिकुपितं ज्ञात्वा, ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य तां दिव्यां देवर्द्धिम्, दिव्यां देवच्युतिम्, दिव्यं देवानुभागम्, दिव्यां तेजोलेश्याम् असहमानाः सर्वे सपक्षम्, सप्रतिदिशं स्थित्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शीर्षावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन, विजयेन वर्धायन्ति, एवम् अवादिषुः—अहो ! देवानुप्रियैः दिव्या देवर्द्धिः, यावत्—अभिसमन्वागता, सा दिव्या देवानुप्रियाणां दिव्या देवर्द्धिः, यावत्—लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता, तत् क्षमयामो देवानुप्रियाः !, क्षमन्तां देवानुप्रियाः !, क्षमितुम् अर्हन्तु देवानुप्रियाः !; नैव भूयो भूयः एवं करणतया इति कृत्वा इमम् अर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमयन्ति, ततः स ईशानो देवेन्द्रः, देवराजः तैः बलिचंचाराजधानीवास्तव्यैः बहुभिः असुरकुमारैः देवैः, देवीभिश्च एतम् अर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमितः सन् तां दिव्यां देवर्द्धिम्, यावत्—तेजोलेश्यां प्रतिसंहरतिः—अनु०

તૈષ્ણભિઙ્ગં ચ ણં ગોયમા ! તે બલિચંચારાયહાણિવત્થવા બહવે
અસુરકુમારા દેવા ય, દેવીઓ ય ઈસાણં દેવિદં, દેવરાયં આઠંતિ,
જાવ-પજ્જુવાસંતિ, ઈસાણસ્સ દેવિદસ્સ, દેવરણ્ણો આણા-ઉવવાય-
વયણ-નિદ્દેસે ચિદ્ધંતિ, एवं खलु गोयमा ! ईसाणेणं देविदेणं, देव-
रण्णा सा दिव्वा देविड्डी जाव-अभिसमण्णागया.

તથા તેઓ બધા ચારે બાજુ દોડવા લાગ્યા, ભાગવા લાગ્યા, અને એક
બીજાની સોડમાં ભરાવા લાગ્યા. જ્યારે તે બલિચંચા રાજધાનીમાં
રહેનારા અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓએ 'દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાન
કોપ્યો છે' એમ જાણ્યું ત્યારે તેઓ—(તે બધા અસુરકુમારો) દેવેન્દ્ર,
દેવરાજ ઈશાનની તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ, દિવ્ય દેવકાંતિ, દિવ્ય દેવ-
પ્રભાવ અને દિવ્ય તેજોલેસ્યાને નહીં સહતા, બરાબર દેવેન્દ્ર, દેવરાજ
ઈશાનની સામે, ઉપર, સપક્ષે અને સપ્રતિદિશે બેસી, દશે નક્ષ ભેગા
થાય તેમ બન્ને હાથ જોડવાપૂર્વક શિરસાવર્તયુક્ત માથે અંજલિ કરી
તે ઈશાન ઈન્દ્રને જય અને વિજયવડે વધામણી આપી આ પ્રમાણે
બોલ્યા કે:—અહો ! આપ દેવાનુપ્રિયે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ યાવત્—પ્રાપ્ત
કરેલી, અને આપ દેવાનુપ્રિયે લબ્ધ કરેલી; પ્રાપ્ત કરેલી અને સામે
આપેલી એવી દિવ્ય દેવઋદ્ધિ અમે જોઈ. હે દેવાનુપ્રિય ! અમે
આપની પાસે ક્ષમા માગીએ છીએ, હે દેવાનુપ્રિય ! આપ અમને ક્ષમા
આપો, હે દેવાનુપ્રિય ! તમે ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છો; વારંવાર—
ફરી વાર—અમે એ પ્રમાણે નહીં કરીએ, એમ કરી એ અપરાધ બદલ
તેની પાસે વિનયપૂર્વક સારી રીતે ક્ષમા માગે છે. હવે જ્યારે તે બલિ-
ચંચા રાજધાનીમાં રહેનારા ઘણા અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓએ
પોતાના અપરાધ બદલ તે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાનની પાસે વિનય-
પૂર્વક સારી રીતે વારંવાર ક્ષમા માગી ત્યારે તે ઈશાન ઈન્દ્રે તે દિવ્ય
દેવઋદ્ધિને અને યાવત્—મૂકેલી તેજોલેસ્યાને પાછી ઁંચી લીધી.
અને હે ગૌતમ ! ત્યારથી જ માંડીને તે બલિચંચા રાજધાનીમાં રહે-
નારા અનેક અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓ તે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશા-
નનો આદર કરે છે, યાવત્—તેની સેવા કરે છે, તથા ત્યારથી જ
દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાનની આજ્ઞામાં, સેવામાં, આદેશમાં અને નિર્દે-
શમાં તે અસુરકુમાર દેવો તથા દેવીઓ રહે છે. હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર;
દેવરાજ ઈશાને તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ યાવત્—એ પ્રમાણે મેલ્લવી.

૧૮. પ્ર૦—ઈસાણસ્સ મંતે ! દેવિદસ્સ, દેવરણ્ણો કેવઇયં
કાલં ઠિઈ પ્પણ્ણત્તા ?

૧૮. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાનની સ્થિતિ
કેટલા કાલ સુધી કહી છે ?

૧૮. ૩૦—ગોયમા ! સાતિરેગાઈં દો સાગરોવમાઈં ઠિઈ
પ્પણ્ણત્તા.

૧૮. ૩૦—હે ગૌતમ ! તેની સ્થિતિ બે સાગરોપમ કરતાં
કાંઈક અધિક કહી છે.

૧૯. પ્ર૦—ઈસાણે ણં મંતે ! દેવિદે, દેવરાયા તાઓ દેવલો-
ગાઓ આઠક્ષણં, જાવ-કાઈં ગચ્છિહિતિ, કાઈં ઉવવજ્જિહિતિ ?

૧૯. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ ઈશાન પોતાના આયુ-
ષ્યનો ક્ષય—પોતાની આવરદા પૂરી—થયા પછી તે દેવલોકથી ચ્યવીને
ક્યાં જશે અને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

૧૯. ૩૦—ગોયમા ! મહાવિદેહે વાસે સિજ્જિહિતિ, જાવ-
અંતં કાહિઈ.

૧૯. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જઈને સિદ્ધ
થશે અને યાવત્—પોતાના સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે.

૧. મૂલચ્છાયા:—તત્પ્રથુતિ ચ ગૌતમ ! તે બલિચંચારાજધાનીવાસ્તવ્યા: બહવોઽસુરકુમારા: દેવાથ, દેવ્યથ્થ ઈશાનં દેવેન્દ્રમ્ દેવરાજમ્ આદ્રિયન્તે,
યાવત્—પર્યુપાસતે, ઈશાનસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય આજ્ઞા-ઉપપાત-વચનનિર્દેશે તિષ્ઠન્તિ, एवं खलु गौतम ! ईशानेन देवेन्द्रेण, देवराजेन सा दिव्या देवर्द्धिः
યાવત્—અભિસમન્વાગતા. ઈશાનસ્ય ભગવન્ ! દેવેન્દ્રસ્યં, દેવરાજસ્ય કિયન્તં કાલં સ્થિતિ: પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! સાતિરેકે દ્વે સાગરોપમે સ્થિતિ: પ્રજ્ઞપ્તા.
ઈશાનો ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર:, દેવરાજસ્તસ્માદ્ દેવલોકાદ્ આયુ:ક્ષયેણ, યાવત્—કુત્ર ગમિષ્યતિ ઇતિ, કુત્ર ઉત્પત્સ્યતે ઇતિ ? ગૌતમ ! મહાવિદેહે વર્ષે સેત્સ્યતિ
ઇતિ, યાવત્—અન્તં કરિષ્યતિ:—અનુ૦

२०. प्र०—सकस्त णं भंते ! देविदस्स, देवरण्णो विमाणे-
हितो ईसाणस्स देविदस्स, देवरण्णो विमाणा ईसिं उच्चयरा चेव,
ईसिं उच्चयतरा चेव; ईसाणस्स वां देविदस्स, देवरण्णो विमाणे-
हितो सकस्त देविदस्स, देवरण्णो विमाणा ईसिं णीययरा चेव,
ईसिं निण्णयरा चेव ?

२०. उ०—हंता, गोयमा ! सकस्त तं चेव सव्वं नेयव्वं.

२१. प्र०—से केणद्वेणं ?

२१. उ०—गोयमा ! से जहा नाम ए करयले सिया-देसे
उच्चे, देसे उच्चए, देसे णीए, देसे निण्णे; से तेणद्वेणं गोयमा !
सकस्त देविदस्स, देवरण्णो जाव-ईसिं निण्णयरा चेव.

२२. प्र०—पमू णं भंते ! सक्के देविदे, देवराया ईसाणस्स
देविदस्स, देवरण्णो अंतिअं पाउअवित्तए ?

२२. उ०—हन्ता, पमू.

२३. प्र०—से णं भंते ! किं आढायमाणे पमू, अणाढाय-
माणे पमू ?

२३. उ०—गोयमा ! आढायमाणे पमू, नो अणाढायमाणे पमू.

२४. प्र०—पमू णं भंते ! ईसाणे देविदे, देवराया सकस्त
देविदस्स देवरण्णो अंतिअं पाउअवित्तए ?

२४. उ०—हन्ता, पमू.

२५. प्र०—से णं भंते ! किं आढायमाणे पमू, अणाढायमाणे
पमू ?

२५. उ०—गोयमा ! आढायमाणे वि पमू, अणाढायमाणे
वि पमू.

२६. प्र०—पमू णं भंते ! सक्के देविदे, देवराया ईसाणं
देविदं, देवरायं सपक्खिं, सपडिदिसिं समभिलोइत्तए ?

२६. उ०—जहा पादुअवणा, तहा दो वि आलावगा नेयव्वा.

२७. प्र०—पमू णं भंते ! सक्के देविदे, देवराया ईसाणेणं
देविदेणं, देवरण्णा सद्धिं आलावं वा, संलावं वा करेत्तए ?

२०. प्र०—हे भगवन् ! शुं देवेन्द्र, देवराज शक्रनां विमानो
करतां देवेन्द्र, देवराज ईशाननां विमानो जराक उंचां छे, जराक
उन्नत छे ? अने देवेन्द्र, देवराज ईशाननां विमानो करतां देवेन्द्र,
देवराज शक्रनां विमानो जराक नीचां छे, जराक निम्न छे ?

२०. उ०—हे गौतम ! हा, ते ज प्रमाणे छे—अहीं उपरना
सूत्रनो पाठ उत्तररूपे समजवो.

२१. प्र०—हे भगवन् ! तेम कहेवानुं शुं कारण ?

२१. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक हाथनुं तळिउं—
हथेळी—एक भागमां उंचुं होय, एक भागमां उन्नत होय तथा एक
भागमां नीचुं होय अने एक भागमां निम्न होय ते ज रीते विमानो
संबंधे पण समजवुं अने ए ज कारणथी पूर्व प्रमाणे कह्युं छे.

२२. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्र देवेन्द्र, देवराज
ईशाननी पासे प्रकट थवाने—पासे आववाने—समर्थ छे ?

२२. उ०—हे गौतम ! हा.

२३. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते, तेनी पासे आवे ल्यारे तेनो
आदर करतो आवे के अनादर करतो आवे ?

२३. उ०—हे गौतम ! ज्यारे ते (शक्र), ईशाननी पासे
आवे ल्यारे तेनो आदर करतो आवे पण अनादर करतो न आवे.

२४. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज ईशान देवेन्द्र, देव-
राज शक्रनी पासे आववाने समर्थ छे ?

२४. उ०—हे गौतम ! हा.

२५. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते—(ईशानेन्द्र), तेनी पासे आवे
ल्यारे ते (शक्रेन्द्र) नो आदर करतो आवे के अनादर करतो आवे ?

२५. उ०—हे गौतम ! ज्यारे ते—(ईशानेन्द्र), शक्रेन्द्रनी पासे
आवे ल्यारे ते, तेनो आदर करतो आवे अने अनादर करतो पण आवे.

२६. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्र देवेन्द्र, देवराज
ईशाननी सपक्खे (चारे बाजुए) सप्रतिदिशे (बधी तरफ) जोवाने समर्थ छे?

२६. उ०—हे गौतम ! जेम पासे आववा संबंधे बे आलापक
कह्या, तेम जोवा संबंधे पण बे आलापक कहेवा.

२७. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्र, देवेन्द्र, देव-
राज ईशाननी साथे आलाप संलाप—वातचित्त—करवा माटे समर्थ छे?

१. मूलच्छाया:—शक्रस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य, देवराजस्य विमानेभ्य ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य विमानानि ईषद् उच्चतराणि एव, ईषद् उच्च-
तराणि एव; ईशानस्य वा देवेन्द्रस्य, देवराजस्य विमानेभ्यः शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य विमानानि ईषद् नीचतराणि चैव, ईषद् निम्नतराणि एव ? हन्त,
गौतम ! शक्रस्य तच्चैव सर्वं ज्ञातव्यम्. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! तद्यथा नाम करतलं स्याद्-देशे उच्चम्, देशे उन्नतम्, देशे नीचम्, देशे निम्नं तत् तेनाऽर्थेन
गौतम ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यावत्-ईषद् निम्नतराणि चैव. प्रभुर्भगवन् ! शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भ-
वितुम् ? हन्त, प्रभुः. स भगवन् ! किम् आद्रियमाणः प्रभुः, अनाद्रियमाणः प्रभुः ? गौतम ! आद्रियमाणः प्रभुः, नोऽनाद्रियमाणः प्रभुः. प्रभुर्भगवन् ! ईशानो
देवेन्द्रः, देवराजः शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवितुम् ? हन्त, प्रभुः. स भगवन् ! किम् आद्रियमाणः प्रभुः, अनाद्रियमाणः प्रभुः ? गौतम !
आद्रियमाणोऽपि प्रभुः, अनाद्रियमाणोऽपि प्रभुः. प्रभुर्भगवन् ! शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः ईशानं देवेन्द्रम्, देवराजं सपक्षं सप्रतिदिशं समभिलोकयितुम् ?
यथा प्रादुर्भवन्, तथा द्वौ अपि आलापकौ ज्ञातव्यौ. प्रभुर्भगवन् ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ईशानेन देवेन्द्रेण देवराजेन सार्धम् आलापं वा, संलापं वा
कृतुम् ?—अनु०

२७. उ०—हन्ता, गोयमा ! (पभू) जहा पादुम्भवो.

२७. उ०—हे गौतम ! हा, ते वातचित करवा माटे समर्थ छे—जेम पासे आववा संबंधे जणाव्युं तेम वातचित करवा संबंधे पण समजवुं.

२८. प्र०—अत्थि णं भंते ! तेसिं सक्की-साणाणं देविदाणं, देवराईणं किचाइं, करणिज्जाइं समुप्पज्जंति ?

२८. प्र०—हे भगवन् ! ते देवेन्द्र, देवराज शक्र अने ईशान वच्चे प्रयोजन के विधेय-कार्य-होय छे ?

२८. उ०—हन्ता, अत्थि.

२८. उ०—हे गौतम ! हा, होय छे.

२९. प्र०—से कहमिदाणिं पकरेति ?

२९. प्र०—हे भगवन् ! हमणां तेओ पोतपोताना कार्यने केवी रीते करे छे ?

२९. उ०—गोयमा ! ताहे चें णं से सक्के देविदे, देवराया ईसाणस्स देविदस्स देवरण्णो अंतिअं पाउम्भवइ, ईसाणे वा देविदे, देवराया सक्कस्स देविदस्स, देवरण्णो अंतिअं पाउम्भवइ—इति भो ! सक्का ! देविदा ! देवराया ! दाहिणडूलोगाहिवई !; इति भो ! ईसाणा ! देविदा ! देवराया ! उत्तरडूलोगाहिवई !. इति भो ! इति भो ! त्ति ते अप्पमण्णस्स किचाइं, करणिज्जाइं पच्चणुम्भव-माणा विहरंति.

२९. उ०—हे गौतम ! ज्यारे देवेन्द्र, देवराज शक्रने कार्य होय ल्यारे ते देवेन्द्र, देवराज ईशाननी पासे प्रादुर्भवे छे—आवे छे अने, ज्यारे देवेन्द्र, देवराज ईशानने कार्य होय ल्यारे ते देवेन्द्र, देवराज शक्रनी पासे प्रादुर्भवे छे. तेओनी परस्पर बोलवानी रीति आवी छे:—हे दक्षिण लोकार्धना धणी देवेन्द्र देवराज शक्र ! अने हे उत्तर लोकार्धना धणी देवेन्द्र देवराज ईशान !—ए प्रमाणे संबोधने संबोधी तेओ पोतपोतानुं कार्य करता रहे छे.

३०. प्र०—अत्थि णं भंते ! तेसिं सक्की-साणाणं देविदाणं, देवराईणं विवादा समुप्पज्जंति ?

३०. प्र०—हे भगवन् ! ते बन्ने—देवेन्द्र, देवराज शक्र अने देवेन्द्र, देवराज ईशान—वच्चे विवादो थाय छे ?

३०. उ०—हंता, अत्थि.

३०. उ०—हे गौतम ! हा, ते बन्ने वच्चे विवादो थाय छे.

३१. प्र०—से कहमिदाणिं पकरेति ?

३१. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते बे वच्चे विवाद थाय छे ल्यारे तेओ शुं करे छे ?

३१. उ०—गोयमा ! ताहे चें णं ते सक्की-साणा देविदा, देवरायाणो सणकुमारं देविदं, देवरायं मणसी—करेति, तए णं से सणकुमारे देविदे, देवराया तेहिं सक्की-साणेहिं देविदेहिं, देवराईहिं मणसी—कए समाणे खिप्पामेव सक्कीसाणाणं देविदाणं, देवराईणं अंतिअं पाउम्भवइ, जं से वदइ तस्स आणा-उचवाय-वयण-निद्वेसे चिड्ढन्ति.

३१. उ०—हे गौतम ! ज्यारे ते बे वच्चे विवाद थाय छे ल्यारे तेओ, देवेन्द्र देवराज सनत्कुमारने संभारे छे अने संभारतां ज ते देवेन्द्र, देवराज सनत्कुमार, देवेन्द्र देवराज शक्र अने ईशाननी पासे आवे छे. तथा ते आवीने जे कहे छे तेने तेओ माने छे—ते बन्ने इंद्रो तेनी आज्ञाभां, सेवामां, आदेशमां अने निर्देशमां रहे छे.

३२. प्र०—सणकुमारे णं भंते ! देविदे, देवराया किं भव-सिद्धिए, अभवसिद्धिए ? सम्मदिट्ठी, मिच्छदिट्ठी ? परित्तसंसारए, अणंतसंसारए ? सुलभवोहिए, दुलभवोहिए ? आराहए, विराहए ? चरिमे, अचरिमे ?

३२. प्र०—हे भगवन् ! शुं देवेन्द्र, देवराज सनत्कुमार भव-सिद्धिक छे, अभवसिद्धिक छे, सम्यग्दृष्टि छे, मिथ्यादृष्टि छे, मित संसारी छे, अमित—अनंत—संसारी छे, सुलभ बोधिवाळो छे, दुर्लभ बोधिवाळो छे, आराधक छे, विराधक छे, चरम छे के अचरम छे ?

३२. उ०—गोयमा ! सणकुमारे णं देविदे देवराया भवसिद्धिए,

३२. उ०—हे गौतम ! देवेन्द्र देवराज सनत्कुमार भवसिद्धिक

१. मूलच्छाया:—हन्त, गौतम ! (प्रभु:) यथा प्रादुर्भवः. अस्ति भगवन् ! तयोः शक्रे-शानयोः देवेन्द्रयोः देवराजयोः कृत्यानि, करणीयानि समुत्पद्यन्ते ? हन्त, अस्ति. तत् कथम् इदानीं प्रकुरुतः ? गौतम ! तदैव स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवति, ईशानो वा देवेन्द्रो देवराजः शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवति—इति भोः शक्र ! देवेन्द्र ! देवराज ! दक्षिणार्धलोकाधिपते !. इति भोः ईशान ! देवेन्द्र ! देवराज ! उत्तरार्धलोकाधिपते !. इति भोः ! इति भोः ! इति तौ अन्योन्यस्य कृत्यानि, करणीयानि प्रत्यनुभवन्तौ विहरतः. अस्ति भगवन् ! तयोः शक्रे-शानयोः देवेन्द्रयोः, देवराजयोः विवादाः समुत्पद्यन्ते ? हन्त, अस्ति. तत् कथम् इदानीं प्रकुरुतः ? गौतम ! तदैव तौ शक्रे-शानौ देवेन्द्रौ देवराजौ सनत्कुमारं देवेन्द्रम्, देवराजं मनसि कुरुतः, ततः स सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजस्ताभ्यां शक्रे-शानाभ्यां देवेन्द्राभ्यां देवराजाभ्यां मनसि कृतः सन् क्षिप्रम् एव शक्रे-शानयोः देवेन्द्रयोः देवराजयोः अन्तिकं प्रादुर्भवति, यत् स वदति तस्य आज्ञा-उपपात-वचन-निर्देशे तिष्ठतः. सनत्कुमारो भगवन् ! देवेन्द्रो देवराजः किं भवसिद्धिकः, अभवसिद्धिकः ? सम्यग्दृष्टिः, मिथ्यादृष्टिः ? परीतसंसारकः, अनन्तसंसारकः ? सुलभवोधिकः, दुर्लभवोधिकः ? आराधकः, विराधकः ? चरमः, अचरमः ? गौतम ! सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजो भवसिद्धिकः—अनु०

नो अभवसिद्धिए. एवं सम्महिङ्गी, परित्तसंसारए, सुलभवोहिए, आराहए, चरमे—पसत्थं नेयव्वं.

छे, पण अभवसिद्धिक नथी. ए रीते ते सम्यग्दृष्टि छे, मिथ्यादृष्टि नथी. मित संसारी छे, अनंत संसारी नथी. सुलभ बोधिवाळो छे, दुर्लभ बोधिवाळो नथी. आराधक छे, विराधक नथी. चरम छे अने अचरम नथी—अर्थात् ते संबंधे बहुं प्रशस्त जाणवुं.

३३. प्र०—से केणट्टेणं भन्ते ! ?

३३. प्र०—हे भगवन् ! तेम कहेवानुं शुं कारण ?

३३. उ०—गोयमा ! सणकुमारे देविदे देवराया बहूणं सम-
णाणं, बहूणं, समणीणं; बहूणं सावयाणं, बहूणं साविआणं हिअ-
कामए, सुहकामए, पत्थकामए, आणुकंपिए, निस्सेयासिए, हिअ-सुह-
(निस्सेयासिए निस्सेसकामए.) से तेणट्टेणं गोयमा ! सणकुमारे णं
भवसिद्धिए, जाव—नो अचरिमे.

३३. उ०—हे गौतम ! देवेन्द्र, देवराज सनत्कुमार घणा श्रमण,
घणी श्रमणीओ—साध्वीओ, घणा श्रावक अने घणी श्राविकाओनो
हितेच्छु छे, सुखेच्छु छे, पथ्येच्छु छे, तेओना उपर अनुकंपा करनार
छे, तेओनुं निःश्रेयस इच्छनार छे तथा तेओना हितनो, सुखनो अने
निःश्रेयसनो अर्थात् ए बंधानो इच्छुक छे, माटे हे गौतम ! ते सन-
त्कुमार इंद्र भवसिद्धिक छे यावत्—ते चरम छे, पण अचरम नथी.

३४. प्र०—सणकुमारस्स णं भंते ! देविदस्स, देवरण्णो
केवइयं कालं ठिई (ती) पण्णत्ता ?

३४. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज सनत्कुमारनी स्थिति
केटला काल सुधीनी कही छे ?

३४. उ०—गोयमा ! सत्त सागरोवमाणि ठिई पण्णत्ता.

३४. उ०—हे गौतम ! तेनी स्थिति सात सागरोपमनी कही छे

३५. प्र०—से णं भंते ! ताओ देवलोगाओ आउक्खयेणं
जाव—कहिं उववज्जिहिइ ?

३५. प्र०—भगवन् ! तेनी आवरदा पूरी थया पछी ते,
देवलोकथी च्यवी यावत्—क्यां उत्पन्न थसे ?

३५. उ०—गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ, जाव—
अंतं करेहिइ.

३५. उ०—हे गौतम ! ते महाविदेह क्षेत्रमां सिद्ध थसे, यावत्
तेनां सर्व दुःखोनो नाश करसे.

सेवं भंते !, सेवं भंते !.

हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.
(एम कही यावत्—विचरे छे.)

गाहाओः—

छट्ट-डुम मासो उ अद्धमासो वासाइं अट्ट छम्मासा,
तीसग-कुरुदत्ताणं तव-भक्तपरिण्णा-परियाओ.
उच्चत्त विमाणाणं पाउच्चव पेच्छणा य संलावे,
किच्चि विवादुप्पत्ती सणकुमारे य भवियत्तं (व्वं)

गाथाः—तिष्यक श्रमणनो तप छट्ट अने एक मासनुं अनशन
छे. कुरुदत्त श्रमणनो तप अट्टम अने अडधा मासनुं अनशन छे.
तिष्यक श्रमणनो साधुपर्याय आठ वर्षनो अने कुरुदत्त श्रमणनो
साधुपर्याय छ मासनो छे अर्थात् ए बे श्रमणोने लगती बीना आ
उद्देशकमां आवी छे अने बीजी बीना—विमानोनी उंचाई, इंद्रनुं
इंद्रनी पासे जवुं, जोवुं, संलाप, कार्य, विवादनी उत्पत्ति, तेनो
निवेडो अने सनत्कुमारमां भव्यपणुं; ए बीनाओ पण आ उद्देश-
कमां कही छे.

मोया सम्मत्ता.

^१मोका समाप्त.

भगवन्त-अजसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये पढमो मोआ-उद्देशो सम्मतो.

८. इन्द्राणां वैक्रियशक्तिप्ररूपणप्रक्रमाद् ईशानेन्द्रेण प्रकाशितस्य आत्मीयस्य वैक्रियरूपकरणसामर्थ्यस्य, तेजोलेइयासामर्थ्यस्य
चोपदर्शनाय इदमाहः—‘ते णं’ इत्यादि. ‘जहेव रायप्पसेणइज्जे’त्ति यथैव राजप्रश्नीयाख्येऽध्ययने सूरियाभदेवस्य वक्तव्यता, तथैव चेह
ईशानेन्द्रस्य. किमन्ता ? इत्याहः—‘जाव दिव्वं देविडुं’त्ति, सा चैयमर्थसंक्षेपतः—सभायां सुधर्मायाम्, ईशाने सिंहासने अशीत्या सामानिक-

१. मूलच्छायाः—नो अभवसिद्धिकः, एवं सम्यग्दृष्टिः, परित्तसंसारकः, सुलभवोधिकः, आराधकः, चरमः—प्रशस्तं ज्ञातव्यम्. तत् केनार्थेन भगवन् ! ?
गौतम ! सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजो बहूनां श्रमणानाम्, बहूनां श्रमणानाम्; बहूनां श्रावकाणाम्, बहूनां श्राविकाणां हितकामुकः, सुखकामकः पथ्य-
कामुकः, अनुकम्पितः, नैश्रेयसिकः, हित-सुख-(नैश्रेयसिकः) निःश्रेयसकामुकः, तत् तेनार्थेन गौतम ! सनत्कुमारो भवसिद्धिकः, यावत्—नो अचरमः. सनत्कु-
मारस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! सत्त सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता. स भगवन् ! तस्माद् देवलोकान् आयुः—
क्षयेण यावत्—कुत्र उत्पत्स्यते ? गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेऽस्थिति, यावत्—अन्तं करिष्यति. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् !. गाथाः—पञ्चा-ऽष्टमौ मासस्तु
अर्धमासो वर्षाणि अष्ट षण्मासाः, तिष्यक-कुरुदत्तयोः तपो-भक्तपरिज्ञा-पर्यायः. उच्चत्वं विमानानां प्रादुर्भवः प्रेक्षणा च संलापः, कृत्यं विवादोत्पत्तिः सनत्कु-
मारे च भव्यत्वम्(भवितव्यम्). मोका समाप्ताः—अनु०

१. आ वात (उद्देशक) मोका नगरीमां कहेवाएल होवाथी चालु उद्देशकनुं नाम पण मोका राख्युं छेः—अनु०

સહસ્રૈઃ, ચતુર્ભિર્લોકપાલૈઃ, અષ્ટાભિઃ સપરિવારાભિરગ્રમહિષીભિઃ, સત્તમિરનીકૈઃ, સત્તમિરનીકાધિપતિભિઃ, ચતસૃમિશ્વાશીતિભિરાત્મરક્ષદેવસહ-
સ્લાણામ્, અન્યૈશ્વ વહુભિર્દેવૈઃ, દેવીભિશ્ચ પરિવૃત્તો મહતા આહતનાઘ્યાદિરવેણ દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્ મુઙ્ગાનો વિહરતિ સ્મ. ઇતશ્ચ જમ્બૂદ્વીપમવ-
ધિનાઽઽલોકયન્ ભગવન્તં મહાવીરં રાજગૃહે દર્શી, દૃષ્ટ્વા ચ સસંભ્રમમાસનાદુત્તસ્થૌ, ઉત્થાય ચ સપ્તાષ્ટાણિ પદાણિ તીર્થકરાભિમુખમાજગામ.
તતો લલાટતટઘટિતકરકુઙ્મલો વવન્દે, વન્દિત્વા ચાભિયોગિકદેવાન્ શબ્દયાંચકાર. એવં ચ તાનવાદીત્—ગચ્છત મો રાજગૃહં નગરમ્,
મહાવીરં ભગવન્તં વન્દધ્વમ્, યોજનપરિમણ્ડલં ચ ક્ષેત્રં શોધયત, કૃત્વા ચૈવં મમ નિવેદયત. તેઽપિ તથૈવ ચક્રુઃ. તતોઽસૌ પદાલ્યનીકાધિ-
તિં દેવમેવમવાદીત્—મોઃ ! મોઃ ! દેવાનાં પ્રિય ! ઈશાનાવતંસકે વિમાને ઘટામાસ્કાલ્યન્ ઘોષણાં કુરુ—‘યદુત ગચ્છતિ મોઃ ! ઈશાનેન્દ્રો
મહાવીરસ્ય વન્દનાય, તતો યૂયં શીઘ્રં મહદ્ધર્મ્યા તસ્માન્તિકમાગચ્છત’. કૃતાયાં ચ તેન તસ્યાં બહવો દેવાઃ કુતૂહલાદિભિઃ તસ્મીપમુપા-
ગતાઃ. તૈશ્ચ પરિવૃત્તોઽસૌ યોજનલક્ષપ્રમાણયાનવિમાનારૂઢોઽનેકદેવગણપરિવૃત્તઃ, નન્દીશ્વરે દ્વીપે કૃતવિમાનસંક્ષેપો રાજગૃહનગરમાજગામ. તતો
ભગવન્તં ત્રિઃ પ્રદક્ષિણીકૃત્ય ચતુર્ભિરજ્જુલૈર્મુવમપ્રાપ્તં વિમાનં વિમુચ્ય ભગવત્સમીપમાગસ્ય ભગવન્તં વન્દિત્વા પર્યુપાસ્તે સ્મ.

૮. આ ચાલુ પ્રકરણ ઇન્દ્રોની વૈક્રિયશક્તિના પ્રરૂપણ પરત્વે છે, તો હવે ઇન્દ્રે પ્રકાશેલ—પોતાનાં વૈક્રિયરૂપો કરવાના સામર્થ્યને તથા તેના તેજો-
લેશ્યા સંવંધી સામર્થ્યને દેખાડવા આ સૂત્ર કહે છે—[‘તે ણ’ ઇત્યાદિ.] [‘જહેવ રાયપ્પસેણજ્જે’તિ] રાજપ્રશ્નીય (રાયપસેણી) નામના અધ્ય—

૧. આ ‘રાજપ્રશ્નીય’ નામનું એક સૂત્ર છે, જે ઉપાંગરૂપ છે. અને બાર ઉપાંગોમાં તેનું સ્થાન વીજું આવે છે. જૈન સંપ્રદાયમાં ૧૨ અંગસૂત્રો છે અને
૧૨ ઉપાંગ સૂત્રો છે—કયું સૂત્ર કયા અંગનું ઉપાંગરૂપ છે, તે વિષે નીચે પ્રમાણે સમજવાનું છે :—

“ અજ્ઞાણિ દ્વાદશ, ઉપાજ્ઞાણિ અપિ અજ્ઞૈકદેશપ્રવચ્છરૂપાણિ પ્રાયઃ પ્રલ્યજ્ઞ-
મેકૈકભાવાત્ તાવન્તિ એવ. તત્ર અજ્ઞાણિ આચારાજ્ઞાદીણિ પ્રતીતાણિ,
તેષામ્—ઉપાજ્ઞાણિ ક્રમેણ અમૂણિ :—

૧. આચારાજ્ઞસ્ય ઔપપાતિકમ્. ૨ સૂત્રકૃદન્નસ્ય રાજપ્રશ્નીયમ્. ૩ સ્થા-
નાજ્ઞસ્ય જીવા (જીવા) ભિગમઃ. ૪ સમવાયાજ્ઞસ્ય પ્રજ્ઞાપના. ૫ ભગવત્યાઃ
સૂર્યપ્રજ્ઞસિઃ. ૬ જ્ઞાતાધર્મકથાજ્ઞસ્ય જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિઃ. ૭ ઉપાસકદશાજ્ઞસ્ય
ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિઃ. ૮ અન્તકૃદ્શાજ્ઞસ્ય કલ્પિકા. ૯ અનુત્તરૌપપાતિકસ્ય કલ્પવતં-
સિકા. ૧૦ પ્રશ્નવ્યાકરણસ્ય પુષ્પિતા(કા). ૧૧ વિપાકશ્રુતસ્ય પુષ્પચૂલિકા.
૧૨ દૃષ્ટિવાદસ્ય શૃષ્ણિદશા—વણિદશા. (અન્ધકશૃષ્ણિદશા)

અંગો વાર છે અને એક એક અંગનું ઉપાંગ એક એક હોવાથી ઉપાંગો પળ
બાર છે. તે આ પ્રમાણે :—

અંગસૂત્ર—ઉપાંગસૂત્ર.

આચારાંગ—ઔપપાતિક. સૂત્રકૃતાંગ—રાજપ્રશ્નીય (?) રાયપસેણી.
સ્થાનાંગ—જીવાજીવાભિગમ. સમવાયાંગ—પ્રજ્ઞાપના—પલ્લવણા. ભગ-
વતી—સૂર્યપ્રજ્ઞસિ. જ્ઞાતાધર્મ—જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ. ઉપાસકદશા—ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિ.
અન્તકૃદ્શા—કલ્પિકા. અનુત્તરૌપપાતિક—કલ્પવતંસિકા. પ્રશ્નવ્યાકરણ—
પુષ્પિતા(કા). વિપાક—પુષ્પચૂલિકા. દૃષ્ટિવાદ—વણિદશા.

—(જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ ૫૦ ૧ વા૦)

ઉપર જણાવેલો અંગ અને ઉપાંગોનો આનુક્રમિક ઉલ્લેખ કોઈ પ્રાચીન ગ્રંથમાં મળી શકતો નથી. નંદીસૂત્રના મૂળમાં શુદ્ધજ્ઞાનના વિભાગો દર્શાવતાં આ
જાતનો ક્રમિક ઉલ્લેખ દર્શાવ્યો નથી. જો કે તે ઉલ્લેખમાં આ ૧૨ ઉપાંગોનો નામનિર્દેશ કરેલો છે, પરંતુ ઉપાંગ તરીકે નહિ, તેમ અમુક અંગનું અમુક
ઉપાંગ છે એ રીતે પણ નહિ અર્થાત્ નંદીસૂત્રના મૂળમાં તેમ ટીકામાં કોઈ પ્રકારે ઉપાંગનો તેમ તેના ક્રમનો ઉલ્લેખ મળી શકતો નથી. તેમાં જે ઉલ્લેખ મળે
છે તે આ પ્રમાણે છે :—

“ તં સમાસઓ દુવિહં પળ્લત્તં, તં જહાઃ—અંગવવિટ્ટં, અંગવાહિરં. સે કિં
તં અંગવાહિરં ? અંગવાહિરં દુવિહં પળ્લત્તં, તં જહાઃ—આવસ્સયં, આવસ્સય-
વહરિત્તં ચ. સે કિં તં આવસ્સયં ? આવસ્સયં છવિહં પળ્લત્તં, તં જહાઃ—સા-
માદ્ધં, અવ્વીસત્થઓ, વંદણયં, પલિક્કમણં, કાઉસ્સગ્ગો, પચ્ચક્કણાણં. સે
કિં તં આવસ્સયવહરિત્તં ? આવસ્સયવહરિત્તં દુવિહં પળ્લત્તં, તં જહાઃ—કાલિઅં
ચ, ઉક્કાલિઅં ચ. સે કિં તં ઉક્કાલિઅં ? ઉક્કાલિઅં અળેગવિહં પળ્લત્તં, તં
જહાઃ—દસ્સવેઆલિઅં, કપ્પિઆકપ્પિઅં, ચુલ્લકપ્પસુઅં, મહાકપ્પસુઅં, ઉવ્વેવા-
દ્ધં, રાયપસેણિઅં, જીવાભિગમો, પર્ણવણા, મહાપળ્લવણા, પમાયપ્પમાયં,
નંદી, અણુઓગદારાદ્ધં, દેવિંદત્થઓ, તંદુલવેઆલિઅં, ચંદાવિજ્જયં, સરપેળ્લત્તી,
પોરિસિમંડલં, મંડલપવેસો, વિજ્ઞાચરણવિનિચ્છઓ, ગણિવિજ્ઞા, જ્ઞાણવિભત્તી,
મરણવિભત્તી, આયવિસોહી, વીયરાગસુઅં, સંલેહણાસુઅં, વિહારકપ્પો, ચર-
ણવિહી, આરપચ્ચક્કણાણં, મહાપચ્ચક્કણાણં—એવમાદ્ધં. X સે કિં તં કાલિઅં ?
કાલિઅં અળેગવિહં પળ્લત્તં, તં જહાઃ—ઉત્તરુજ્જયણાદ્ધં, દસાઓ, કપ્પો,
વવહારો, નિસીદ્ધં, મહાનિસીદ્ધં, ઇતિમાસિઆદ્ધં, જંબૂદ્વીવપન્નત્તી, દીવસાગરપન્નત્તી,
ચંદેપન્નત્તી, હુદ્ધિઆ વિમાણવિભત્તી, મહલ્હિઆ વિમાણવિભત્તી, અંગચૂલિઆ,
વગ્ગચૂલિઆ, વિવાહચૂલિઆ, અરુણોવવા, મહ્લોવવા, ધરણોવવા, વેસ-
મળોવવા, વેલંધરોવવા, દેવિંદોવવા, ઉટ્ટાણસુ, સમુટ્ટાણસુ, નાગપ-
રિઆવણિઆઓ, નિરયવાલિયાઓ, કપ્પિઆઓ, કપ્પવડિસિઆઓ, પુર્કિ-
આઓ, પુર્કચૂલિઆઓ, વળ્હીદસાઓ—એવમાદ્ધં.”

“ સંજ્ઞેપથી વિચારીએ તો શુદ્ધજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે :—અંગરૂપ અને અંગ-
સિવાયનું. અંગ સિવાયનું શુદ્ધજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે :—આવશ્યક અને આવ-
શ્યક સિવાયનું. આવશ્યકના છ પ્રકાર છે :—સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ,
વંદનક, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, અને પચ્ચક્કણાણ. આવશ્યક સિવાયનું શુદ્ધ-
જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે :—કાલિક અને ઉત્કાલિક X ઉત્કાલિક શુદ્ધ અનેક
પ્રકારનું છે :—દસવૈકાલિક, કલ્પિતાકલ્પિત (કલ્પાકલ્પ), ક્ષુદ્ર કલ્પશુદ્ધ,
મહાકલ્પશુદ્ધ, ઔપપાતિક, રાજપ્રશ્નીય (?), જીવાભિગમ, પ્રજ્ઞાપના, મહા-
પ્રજ્ઞાપના, પ્રમાદાપ્રમાદ, નંદી, અનુયોગદ્વાર, દેવેદસ્તવ, તંદુલવૈચારિક,
ચંદ્રવેધ્યક (?) સૂર્યપ્રજ્ઞસિ, પૌરુષીમંડલ, મંડલપ્રવેશ, વિદ્યાચરણવિનિશ્ચય,
ગણિવિદ્યા, ધ્યાનવિભક્તિ, મરણવિભક્તિ, આત્મવિશોધિ, વીતરાગશુદ્ધ, સંલે-
ખનાશુદ્ધ, વિહારકલ્પ, ચરણવિધિ, આતુરપ્રત્યાહ્યાન, મહાપ્રત્યાહ્યાન—
ઇત્યાદિ. X કાલિક શુદ્ધ અનેક પ્રકારનું છે :—ઉત્તરાધ્યયનો, દશા, કલ્પ,
વ્યવહાર, નિશીથ, મહાનિશીથ, ક્ષુદ્રિમાધિત, જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ, દ્વીપસાગરપ્ર-
જ્ઞસિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ, ક્ષુદ્રિકા વિમાનપ્રવિભક્તિ, મહત્તી વિમાનપ્રવિભક્તિ, અંગ-
ચૂલિકા, વર્ગચૂલિકા, વ્યાહ્યાચૂલિકા, (વ્યાહ્યાપ્રજ્ઞસિચૂલિકા), અરુણોપ-
પાત, મહ્લોપપાત, ધરણોપપાત, વૈશ્રમણોપપાત, વેલંધરોપપાત, દેવેદ્રોપપાત,
ઉત્થાનશુદ્ધ, સમુત્થાનશુદ્ધ, નાગપરિજ્ઞા (નાગપરિજ્ઞાપનિકા) નિરયાવલિ,
કલ્પિકા, કલ્પવતંસિકા, પુષ્પિકા, પુષ્પચૂલિકા અને શૃષ્ણિદશા (અન્ધકશૃ-
ષ્ણિદશા) ઇત્યાદિ.

—નંદીસૂત્ર ૫૦ ૨૦૨ (સ)

ज्ञानमां ज्ञानं सूर्याभदेवनी वक्तव्यता कही छे तेम ज अहीं ईशान इंद्रनी वक्तव्यता कहेवी. ते वक्तव्यता क्यां सुधी कहेवी? तो कहे छे के, ['जाव- दिव्यं दयिंङ्' इति] ते वक्तव्यतानो तुंको अर्थ आवो छे:—सुधर्मा समामां, ईशान नामना सिंहासनमां बेसी देवेन्द्र देवराज ईशान, मोटा अखंड नाटको वगेरेना शब्दवडे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवतो विहरे छे. ते ईशानेंद्र त्यां एकलो नथी पण परिवारसहित बेठो छे. तेनो

उपर जणावेला नंदीसूत्रवाळा उल्लेखमां बराबर क्रमवार ए वारे सूत्रां नामो आपेलां छे, परंतु तेमांना केटलांक कालिक श्रुत तरीके अने केटलांक षट्कालिक श्रुत तरीके, उपांग तरीके तो नहि ज. [ए नामोना विशेष विवेचन माटे नंदीसूत्रने जोई लेवानी जरूर छे.] जे जे नामो उपर अंको लगाव्या छे ते ए उपांगनां नामो छे. वळी समवायांग (जूओ० भ० प्र० खं० पृ० ९-१०) सूत्रमां ज्यां वारमा समवायनो उल्लेख करेलो छे त्यां घणा खरा वार वार पदार्थोनी नोंध करी छे, किंतु आ वार उपांगोनुं नाम पण लीयुं नथी. मात्र जाणवानी खातर ज त्यांनी नोंधनो केटलो भाग नीचे आपेलो छे:—

“ १ वारस भिक्खुपडिमाओ पण्णत्ताओ. २ दुवालसविहे संभोगे पण्णत्ते. ३ दुवालसावत्ते कितिकम्मे पण्णत्ते. × × × ४ ईसिपव्वभाराए णं पुडवीए दुवालस नानधेज्जा पण्णत्ता. ५ तेसि णं देवाणं वारसहिं वाससहस्सेहिं आहारद्रे समुपज्जइ.—समवायांग पृ० २१ (घ)

१ भिक्षुओनी प्रतिमाओ वार छे. २ संभोग वार प्रकारनो छे. ३ कृति- कर्म वार आवर्तवाळं छे. ४ ईसिपव्वभारा पृथिवीनां वार नाम छे. ५ ते देवोने वार हजार वर्ष पछी खावानो अभिलाष थाय छे.

आ प्रकारे आ वारमा समवायना प्रकरणमां घणा घणा वार वार पदार्थोनी नोंध करी छे, पण क्यांय 'उपांगो वार छे' एम जणाव्युं नथी. किंतु ए सूत्रमां पण अन्यत्र आ प्रमाणे तो स्पष्टपणे सूचव्युं छे के:—

“ द्दुवालसंगे गणिपिटगे पण्णत्ते, तं जहा:—आयारे, सूयगडे, ठाणे, समवाए, खिवाहपत्तची, णायाधम्मकहाओ, उवासगदसाओ, अंतगडदसाओ, अणुत्तरोववाइयदसाओ, पण्हावागरणाइं, विवागसुए, दिट्ठिवाए ”—समवाय पृ० १०६ (स)

“ गणिपिटक, द्वादश अंगरूप छे, जेम के:—आचार, सूत्रकृत, स्थान, समवाय, व्याख्याप्रज्ञप्ति, ज्ञाताधर्मकथा, उपासकदशा, अंतकृदशा, अनुत्तरौपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरण, विपाकश्रुत अने दृष्टिवाद.”

नर्थांन समवायांग सूत्रमां पण प्रसंग होवा छतां उपांगोनी संख्या तेम ज तेनो पूर्वोक्त अनुक्रम जणाव्यो नथी. वळी कुमारपाळना समसमयी अने तेमना गुण श्रीहेमचंद्रजीए पोताना कोशमां अग्यारे अंगोनां अने चौदे पूर्वनां नामो तथा अर्थो आप्या छे (जूओ—देवकाण्ड श्लोक—१५५-१५८-१५९-१६०-१६१-१६२) किंतु आ उपांगोना क्रमिक उल्लेखने तेमां संभारवामां आव्यो नथी. जो के मूळमां अने टीकामां “साज्ञोपाज्ञानि अज्ञानि” मूळ— “सह उपांगै:—अपपातिकदिभिर्वर्तन्ते—सोपाज्ञानि”—टीका. एवी सामान्य नोंध करी छे, किंतु ‘उपांगो वार छे, अने तेनां नामो अनुक्रमे आ छे’ एवो स्पष्ट उल्लेख तो क्यो ज नथी—समवायांग सूत्रमां उपांगो वा तेनी संख्यानी नोंध करी नथी. मात्र अंगो, तेनी संख्या अने तेमां आवेला विषयो ब्रणवेळ छे. नंदीसूत्रमां पण तेम ज छे, मात्र तेमां उपांग तरीके जणावाता ए वारे ग्रंथोनां नामो नोंधेलां छे, पण उपांग तरीके नहि. एथी इतिहास एम कल्पी शके खरो के, ए वारे ग्रंथोनी उपांग तरीकेनी अने तेनी क्रमिक संख्यानी कल्पना प्राय: अर्वाचीन होय. कारण के, ए ग्रंथोने उपांगरूपे सूचवता जे उल्लेखो मळे छे ते अर्वाचीन जणाय छे (एवा उल्लेखोमां एक श्रीहेमचंद्रजीनो, बीजो तत्त्वार्थवृत्तिनो (पृ० ६४-अमदावाद) अने त्रीजो प्रथम जणावेलो अंबूद्रीपवन्नत्तिनी टीकानो श्रीहीरविजयस्वरिजीना समयनो—एम त्रण उल्लेखो मळे छे) जे बीजो उल्लेख तत्त्वार्थवृत्तिमां नोंधाएलो छे तेमां तो “ राजप्रसेनकीय-औपपातिक-आदीनि ” एम लखेळं छे एटले आगळ जणावेला आनुक्रमिक उल्लेखमां जे उपांगनुं नाम सौथी प्रथम जणाव्युं छे, तेने आ वृत्ति, बीजुं जणावे छे अने बीजा नामने पहेलुं जणावे छे. ए पण क्रमिक उल्लेखनी चोक्कस कल्पनाने शिथिल पाडवा जेयुं छे. वळी दिगंबर संप्रदायमां (राजवार्तिक पृ० ४९ थी ५४ सू० २०) ज्यां श्रुतज्ञान अने तेना भेद प्रभेगोने सविस्तर निदेश करेलो छे त्यां उपांग नामक भेदनो वा तेनी संख्यानो लेश पण उल्लेख नथी मळतो. तेम ज तेओना श्रुतस्कंध नामना बीजा ग्रंथमां सविस्तर नोंध होवा छतां, उपर जणावेलो उपांगोना वा तेना अनुक्रमनो उल्लेख नथी मळतो. अने आ रीते आगळ जणावेली इतिहासनी कल्पना कदाच खेरी पण पडी शके.

‘ राजप्रश्नीय ’ नुं प्राकृत नाम ‘ रायपसेणीय ’ छे. हवे व्याकरणनी दृष्टिए विचार करतां ‘ प्रश्नीय ’ नुं तद्द सौधी रीते, ‘ पसेणीय ’ थवुं अशक्य लागे छे. प्राकृतमां ‘ प्रश्न ’ शब्दनां ‘ पण्ह ’ अने ‘ पसिण ’ एवा बे रूपो बने छे तेथी ‘ राजप्रश्नीय ’ शब्दनुं प्राकृत रूप ‘ रायपण्णीय ’ वा ‘ रायपसिणीय ’ थवुं शक्य लागे छे. वळी तत्त्वार्थवृत्तिना उल्लेखानुसार आगळ जणाव्या प्रमाणे आनु संस्कृत नाम ‘ राजप्रसेनकीय ’ मालूग पडे छे अने ए नामनुं बराबर प्राकृत ‘ रायपसेणईअ ’ थवा जाय छे. आ प्रकारे वे जातनो नामोल्लेख मळवाथी एवो चोक्कस निर्णय थई शकतो नथी के, राजप्रश्नीय बराबर छे के राजप्रसेनकीय बराबर छे. ए सूत्रमां राजा प्रदेशीने लगती हकीकत आवे छे एथी कदाच ‘ राजप्रश्नमधिकृत्य कृतं शास्त्रं राजप्रश्नीयम् ’ एवी व्युत्पत्तिने आधारे ‘ राजप्रश्नीय ’ नाम बराबर होय. आ संबंधे विचार करतां एक जर्मन पंडित श्रीयुत वेवर महाशय जणावे छे के, ‘ राजप्रश्नीय ’ नामने बदले ‘ राजप्रदेशीय ’ नाम आ सूत्रने बराबर लागु थाय छे. कारण के, ए नाम, एना विषयने अनुकूल होवाथी अन्वर्थ-नाम छे. आथी कदाच एम पण कल्पी शक्य खरं के, ‘ राजप्रदेशीय ’ ना प्राकृतरूप ‘ रायपएतीय ’ ने बदले भ्रमवशे ‘ रायपसेणीय ’ थई गयुं होय अने परापूर्वथी एनुं ए ज चाल्युं आवतुं होय.

आचार्य श्रीहरिभद्र जेवा प्रामाणिकप्रकांड पुरुषोए एवुं एक चोक्कस धोरण घडी राख्युं छे के, अंगसूत्रो गणधरप्रणीत हतां अने उपांगसूत्रो स्थविरप्रणीत छे. ए विषे तेओए आवश्यकवृत्तिमां जणाव्युं छे के:—

अङ्गप्रविष्टं गणधरकृतम्—आचारादि. अनङ्गप्रविष्टं तु स्थविरकृतम्— आवश्यकदि.—(आ० वृ० पृ० २५ स०)

“ जे श्रुत अंगप्रविष्ट छे ते गणधरकृत छे अने जे, ते सिवायनुं छे ते स्थविरकृत छे.

उपरनी हकीकतने आचार्य श्रीमलयगिरी अने आचार्य श्रीमलधारी विगेरे पण टेको आपे छे. ए विषे तेओ आ प्रमाणे जणावे छे के:—

“ यद् गणधरदेवकृतं तद् अङ्गप्रविष्टम्—मूलभूतमित्यर्थः × यत् पुनः श्रुत-स्थविरैः + विरचितं तद् अनङ्गप्रविष्टम्”—(नन्दीटीका, मलयगिरिया पृ० २०३ स०)

“ जे श्रुत गणधरकृत छे ते अंगप्रविष्ट छे—अने जे, स्थविरकृत छे ते अंग सिवायनुं छे.”

“ गणधर-थेरकयं वा ”—(५५०)—(विशेषाध्यायकटीका मलधारीया-श्रुतज्ञानविचार)

“ अंगगत श्रुत गणधरकृत छे अने ते सिवायनुं स्थविरकृत छे.”

પરિવાર.

મહાવીર.

પરિવાર આ પ્રમાણે છે:—૯૧ શી હજાર સામાનિક દેવો, ચાર લોકપાલો, પરિવારવાળી આઠ પટ્ટરાણીઓ, સાત સેનાઓ, સાત સેનાધિપતિઓ, ૩, ૨૨૦૦૦ અંગરક્ષક દેવો અને બીજા અન્યક વૈમાનિક દેવો તથા દેવીઓ. હવે તે ઈશાનેંદ્રે જંબૂદ્વીપને અવધિજ્ઞાનવડે જોયો અને તેને જોતાં રાજ-ગૃહ નગરમાં પધોરેલ ભગવંત મહાવીરને પળ જોયા. ભગવંતને જોઈને તે ઇંદ્ર એકાએક આસનથી ઉભો થયો અને આસનથી ઉઠી સાત આઠ પગલાં તીર્થંકરની સામે ગયો. પછી કપાળમાં પદ્મના કોશની પેટે હાથ જોડી તેણે શ્રમણ ભગવંતને વાંધા. અને ત્યાર બાદ પોતાના આભિયોગિક દેવોને તેણે

રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર ઉપાંગરૂપ હોવાથી તેને કર્તા કોઈ સ્થવિર (સાધુ) હોય તેમ ઉપરના વધા ઉલ્લેખો સ્પષ્ટરૂપે સૂચિત કરે છે. એથી આપણે પણ તે જ ઉલ્લેખોના સંવાદને પ્રામાણિક માનવાનો છે. રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર, બીજા અંગ—સૂત્રકૃતાંગ—નું ઉપાંગ છે, તેથી એ બે વચ્ચે રહેલો અંગોપાંગીભાવ તપાસવો જરૂરનો છે. સૂત્રકૃતાંગમાં જે જે વિષયો આવેલા છે તે વિષે આગળ (પ્ર૦ સ૦ પૃ૦ ૧-૧૦) અપેક્ષે નિરૂપણ જોઈ લેવાનું છે. જે સૂત્રકૃતાંગ વર્તમાનમાં મળે છે તેમાં કુલ ૨૩ અધ્યયનો છે. તેનાં નામ અને તેમાં આવેલા વિષયો આ પ્રમાણે છે:—

૧. આ સમય નામના અધ્યયનમાં વીતરાગના મંતવ્યનું સ્વરૂપ છે. ૨. જા વૈતાલીય અધ્યયનમાં—વૈરાગ્યનો સર્વ સાધારણ ઉપદેશ છે અને તે વૈતાલીય હૃદમાં ગવાયેલો છે. નિર્ધુક્તિકારે એ ઉપદેશને “ આરીશ્વરે આપેલો ઉપદેશ ” કહેલો છે. ૩. જા ઉપસર્ગપરિજ્ઞા અધ્યયનમાં અને ૪ થા સ્ત્રીપરિજ્ઞા અધ્યયનમાં સંયમની સાધનામાં આડે આવતી અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. ૫ મા નિરયત્રિભક્તિમાં નરકોના વિભાગો વતાવ્યા છે. ૬ થા વીરસ્તુતિમાં સ્તુતિદ્વારા શ્રીવીરની ચર્ચા નોંધેલી છે. ૭ મા કુશીલપરિભાષામાં કુશીલોની સ્થિતિ—દશા—જળાવી છે. ૮ મા વીર્ય, ૯ મા ધર્મ, ૧૦ માં સમાધિ, ૧૧ મા માર્ગ, ૧૨ મા સમવસરણ (દાર્શનિકોની સભા,) ૧૩ મા યાત્રાતથ્ય, ૧૪ મા ગ્રંથ ૧૫ મા આદાન અને ૧૬ મા ગાથા અધ્યયનમાં સંયમને લગતા સાધારણ વિષયો નિરૂપેલા છે અને માત્ર એક વારમા અધ્યયનમાં મતવાદિઓના વિનયવાદાદિની ચર્ચા કરી છે. ૧૭ મા અધ્યયનમાં પણ ઉપનયની પદ્ધતિએ વારમા અધ્યયન જેવી ચર્ચા કરેલી છે. ૧૮ મા ક્રિયાસ્થાન, ૧૯ મા આહારપરિજ્ઞા, ૨૦ મા પ્રત્યાહ્યાન અને ૨૧ મા અનાચારશ્રુતમાં અનુક્રમે કાયિકી વિગેરે ક્રિયાઓનું, આહારનું, પ્રત્યાહ્યાન (પચ્ચક્ષાણ) નું અને અનાચારનું વર્ણન આપેલું છે. ૨૨ મા આર્દ્રક્રીય અધ્યયનમાં હસ્તિતાપસ, ગોશાલક અને બુદ્ધ વિગેરેને આર્દ્રકુમારની સાથે શાસ્ત્રાર્થમાં જોડીને ઉપહાસપૂર્વક પાછા પાઠ્યા છે. અને છેલ્લા ૨૩ મા નાલંદીય અધ્યયનમાં ગૌતમ અને પાર્શ્વાપલ્ય ઉદક વચ્ચે નાલંદામાં થયેલી ચર્ચાને નોંધેલી છે. આ પ્રકારે વર્તમાન સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં મળતા વિષયોમાં રાજા પ્રદેશી કે તેને લગતી હકીકતનું નીશાન સુદ્ધાં જળાતું નથી અને આ સૂત્રના ઉપાંગમૂલ કહેવાતા ‘રાજપ્રશ્નીય’ સૂત્રમાં તો રાજા પ્રદેશીનો સૂર્યામ દેવ તરીકેનો અવતાર, તેની દેવકૃદ્ધિ, દેવચુતિ અને દિવ્ય ભોગવિલાસો તથા તેણે કરેલું દિવ્યનાટક વિગેરે વર્ણવાયેલાં છે અને નિર્ગ્રંથશ્રમણ સાથે થયેલા રાજા પ્રદેશીના જીવવિષયક પ્રશ્નો તથા ગૌતમ અને પાર્શ્વાપલ્ય કેશીનો આલાપ સંલાપ પણ સૂચવાયેલો છે. આ રીતે એ વચ્ચે સૂત્રોનો વિષય જોતાં સૂત્રકૃતાંગ અને રાજપ્રશ્નીય વચ્ચે જળાવેલા અંગોપાંગીભાવ ઘટી શકતો હોય એમ મને લાગતું નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, સૂત્રકૃતાંગ અને રાજપ્રશ્નીયમાં આવતી જીવવિષયક ચર્ચા એક સરસી જળાય છે, એને લીધે એ વચ્ચે રહેલો અંગોપાંગીભાવ શા માટે ન ઘટી શકે ? આના સમાધાનમાં જળાવવાનું કે, એની (રાજપ્રશ્નીયની) એ ચર્ચા જેટલી સૂત્રકૃતાંગમાં ચર્ચા સાથે મળતી આવે છે તેટલી જ આચારાંગાદિગત ચર્ચા સાથે મળતી આવે છે, એથી એ ચર્ચા તે બે વચ્ચેના અંગોપાંગીભાવની નિયામક હોઈ શકે નહિ—શકતી નથી. છેવટ આ તપાસના પરિણામે લભ્યમાન સૂત્રકૃતાંગ અને લભ્યમાન રાજપ્રશ્નીયના સંબંધ માટે જળાવાતો “ સૂત્રકૃતાંગસ્ય રાજપ્રશ્નીયમ્ ” એ જાતનો ઉલ્લેખ ઠિઠટો જળાય છે. આ જાતનો કોઈ આ એક જ ઉલ્લેખ નથી. પરંતુ એવા વીજા અનેક ઉલ્લેખોને હું તો પ્રત્યક્ષ કરી રહ્યો છું. જેમકે; “ ઉપાસકદશાસ્ય ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ: ” “ જ્ઞાતાધર્મકથાસ્ય જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ: ” “ દૃષ્ટિવાદસ્ય વૃષ્ણિદશા ” —ઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં વર્ધમાનના દશ શ્રમણોપાસકોનો વૃત્તાંત આવે છે અને ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ સૂત્રમાં ચંદ્રને લગતું સવિસ્તર ઉદોત્તિષ આવે છે. જ્ઞાતાધર્મ કથા સૂત્રમાં કેવલ કથાઓ આવે છે અને જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં જંબૂદ્વીપને લગતી એ જાતની હકીકત આવે છે, જે પ્રાયઃ વાચકોને માટે તદ્દન પરોક્ષ જેવી છે, દૃષ્ટિવાદમાં દર્શનશાસ્ત્રની ચર્ચા આવે છે અને વૃષ્ણિદશામાં અંધકવૃષ્ણિવંશની કથાઓ ભરેલી છે—એ રીતે ૧ લા, ૨ જા અને ત્રીજા ઉલ્લેખમાં જળાવેલા તે તે ઉપાસક-દશા, જ્ઞાતાધર્મકથા અને દૃષ્ટિવાદ—સૂત્રોનો અનુક્રમપૂર્વક ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ અને વૃષ્ણિદશા સાથે જળાવેલા અંગોપાંગીભાવ પણ શી રીતે ઘટી શકે ? એ રાજપ્રશ્નીયમાંથી જે હકીકતને અહીં જાણવાની છે, તેને સ્વયં ટીકાકારે સંક્ષેપપૂર્વક ટીકામાં જળાવેલી હોવાથી અહીં તેનો મૂલ પાઠ આપવો અનાવશ્યક જળાય છે. એ હકીકતનો મૂલ પાઠ અર્થાત્ સૂર્યામદેવનો અધિકાર રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં (ક૦ આ૦ પૃ૦ ૧૮ થી ૨૦૫) સુધી છે.

પ્રસ્તુત ટિપ્પણ લખાઈ રહ્યા પછી જૈનધર્મના એક પેટા સંપ્રદાયના (મૂર્તિને નહિ માનનારા સંપ્રદાયના) અંગ અને ઉપાંગના ક્રમ વિષે જે ત્રિચારો જળાયા છે તેને પણ અહીં દર્શાવવાની જરૂર જળાય છે. જે સ્થળે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં (પૃ૦ ૧) અંગ અને ઉપાંગના ક્રમનો ઉલ્લેખ કર્યો છે ત્યાં જ એમ જળાવ્યું છે કે:—“ અત્ર ચ ઉપાસકક્રમે સામાચાર્યાદૌ કશ્ચિદ્ ભેદોઽપ્યસ્તિ ” અર્થાત્ અહીં જળાવેલા ઉપાંગના ક્રમથી કોઈ સંપ્રદાય જુદો પણ પડે છે એટલે બીજો કોઈ જૈન સંપ્રદાય ઉપાંગનો ક્રમ જુદી રીતે પણ જળાવે છે. એમ ધારી શકાય છે કે, આ ઉલ્લેખ, એ મૂર્તિને નહિ માનનાર જૈન-સંપ્રદાયને હદેશીને પણ કરાયો હોય. કારણ કે, તેનો નીચે પ્રમાણે ઉપાંગનો ક્રમ જળાવે છે (જે અહીં જળાવેલા ક્રમથી જુદો પડે છે.):—

અંગ.	ઉપાંગ.
૫. ભગવતી	જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ.
૬. જ્ઞાતા	ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ અને સૂર્યપ્રજ્ઞસિ.
૭. ઉપાસકદશા	નિરયાવલિકા.
૮. અંતકૃદશા	કલ્પવતંસિકા.
૯. અનુત્તરૌપપાતિક	પુષ્પિકા.
૧૦. પ્રશ્નવ્યાકરણ	પુષ્પચૂલિકા.
૧૧. વિપાકશ્રુત	વૃષ્ણિદશા.

આ લોકો દૃષ્ટિવાદ કે તેના ઉપાંગનો નિર્દેશ કરતા નથી. એ સિવાયનો બીજો ક્રમ તો પૂર્વ પ્રમાણે છે. આવી નહિ જેવી વાચતમાં જે આ જાતનો સંપ્રદાય-ભેદ છે તે પણ ઉપાંગના સુનિશ્ચિત ક્રમનું શૈથિલ્ય જળાવે છે:—અનુ૦

૧. આ વિષયની સવિસ્તર હકીકત પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સ્થાન પદમાં અને જીવાજીવાભિગમ સૂત્રના દેવવર્ણનાધિકારમાં આવેલી છે :—અનુ૦

બોઝાબ્યા. તેઓને બોઝાવીને તેમે આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—હે દેવો ! તમે રાજગૃહ નગરમાં જાઓ અને ભગવંત મહાવીરને વાંદો. તથા એક યોજન જેટલું વિશાળ ક્ષેત્ર (જમીન) સાફ કરો અને એ પ્રમાણે કરીને મને તુરત જણાવો. પછી તે દેવોએ તેમ કરીને પોતાના ધણી ઇંદ્રને જણાવ્યું. ત્યાર બાદ તે ઇંદ્રે પોતાના સેનાધિપતિને (દેવને) આ પ્રમાણે કહ્યું કે, હે દેવોને વહમ ! તું આ ઈશાનાવતંસક નામના વિમાનમાં ઘંટાને વગાડ અને વધા દેવ તથા દેવીઓને એ પ્રમાણે જાહેર કર કે, હે દેવો ! ઈશાનેંદ્ર, શ્રી મહાવીર ભગવંતને વાંદવા માટે જાય છે માટે તમે શીઘ્ર તમારી મહાદ્વિવહે તૈયાર થઈ તેની પાસે જાઓ. તેવું જાહેર કર્યા પછી અનેક દેવો કુતૂહલાદિ કારણને લઈને તે ઈશાનેંદ્રની પાસે ગયા. તે વધા દેવોથી પરિવેરલો, અનેક દેવોથી યુક્ત થયેલો અને લાખ યોજનના પ્રમાણવાળા યાન-વિમાન-માં વેઠેલો તે ઈશાનેંદ્ર શ્રીમહાવીરને વાંદવા નિકળ્યો. રસ્તામાં આવતા નંદીશ્વર દ્વીપમાં તેમે પોતાનું મોટું વિમાન ઠુંકું કર્યું. અને પછી તે રાજગૃહ નગરમાં ગયો. ભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી, પોતાના વિમાનને જમીનથી ચાર આંગળાં ઉંચું રાખી, ભગવંતની પાસે જઈ, ભગવંતને વાંદી તેની પર્યુપાસના કરે છે.

રાજગૃહ
ઇંદ્રનો
પર્યુપાસ

૯. તતો ધર્મ શ્રુત્વા એવમવાદીત્:—ભદન્ત ! યૂયં સર્વં જાનીથ, પશ્યથ. કેવઞ્ચં ગૌતમાદીનાં મહર્ષીનાં દિવ્યં નાઠ્યવિધિમુપદર્શયિતુ-મિચ્છામિ—ઇત્યભિધાય દિવ્યં મણ્ડપં વિકુર્વિતવાન્. તન્મધ્યે મણિપીઠિકામ્, તત્ર ચ સિંહાસનમ્. તતશ્ચ ભગવન્તં પ્રણમ્ય તત્રોપવિવેશ. તતશ્ચ તસ્ય દક્ષિણાદ્ મુજાદ્ અષ્ટોત્તરં શતં દેવકુમારાણામ્, વામાઞ્ચ દેવકુમારીણાં નિર્ગચ્છતિ સ્મ. તતશ્ચ વિવિધાતોય (વર) રવગીતધ્વનિરજ્જિતજન-માનસં દ્વાત્રિશદ્વિધં નાઠ્યવિધિમુપદર્શયામાસ—ઇતિ. ‘તए णं से ईसाणे देविदे, देवराया तं दिव्यं देविद्धि’ यावत्—करणाद् इदमपरं वाच्यम्, यदुत—‘दिव्यं देवज्जुइं, दिव्यं देवाणुभावं पडिसाहरइ, पडिसाहरित्ता खणेणं जाए एगमूए. तए णं ईसाणे देविदे देवराया समणं भगवं महावीरं वंदित्ता, नमंसित्ता णियगपरियालसंपरिवुडे’ ति. ‘परियाल’ ति—परिवारः, ‘कूडागारसालादिद्वंतो’ ति कूटाकारेण शिखरा-ऽऽकृत्या उपलक्षिता शाला या सा तथा—तया दृष्टान्तो यः स तथा. स चैवम्—भगवन्तं गौतम एवमवादीत्:—ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः क्व गता ? क्व अनुप्रविष्टा ? गौतम ! शरीरं गता—शरीरकमनुप्रविष्टा. अथ केनार्थेन एवम् उच्यते ? गौतम ! यथा नाम कूटाकारशाला स्यात्, तस्याश्चाऽदूरे महान् जनसमूहस्तिष्ठति, स च महाभ्रादिकमागच्छन्तं पश्यति, दृष्ट्वा च तां कूटाकारशालामनुप्रविशति, एवमीशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः शरीरं गता—शरीरकमनुप्रविष्टा इति. ‘किष्णा’ इतिकेन हेतुना ? ‘किं वा दत्त्वा’ इति. इह दत्त्वा अशनादि, भुक्त्वा अन्त-प्रान्तादि, कृत्वा तपः—शुभध्यानादि, समाचर्य च प्रत्युपेक्षा-प्रमार्जनादि. ‘कस्स वा’ इत्यादिवाक्यस्य चान्ते ‘पुण्यमुपार्जितम्’ इति वाक्यशेषो दृश्यः. ‘जं णं’ति यस्मात् पुण्यात् ‘णं’ इति वाक्यालंकारे. ‘अत्थि ता मे पुरा पोरणाणं’ इत्यादि पुरा-पूर्वम् ‘कृतानाम्’ इति योगः. अत एव ‘पोरणाणं’ति पुराणानाम्, ‘सुचिष्णाणं’ति दानादिमुचरितरूपाणाम्, ‘सुपरकंताणं’ ति सुष्ठु पराक्रान्तं पराक्रमस्तपःप्रभृतिकं येषु तानि तथा तेषाम्, शुभानामर्थावहत्वेन, कल्याणानामनर्थोपशमहेतुत्वेन—इति. कुतो-ऽस्ति ? इत्याहः—‘जेणाहं’ इत्यादि.

૯. ત્યાર પછી ભગવંતની પાસેથી ધર્મ સાંભળી તે ઇંદ્ર આ પ્રમાણે વોલ્યો કે:—હે ભગવન્ ! તમે તો વધું જાણો છો અને જૂઓ છો. માત્ર ગૌતમાદિક મહર્ષિઓને દિવ્ય નાઠ્યવિધિને દેખાડવા ઇચ્છું છું. એમ કહીને તે ઇંદ્રે દિવ્ય મંડપ (માંડવા) ની વિકુર્વણા કરી. તે મંડપની વચ્ચે મણિપીઠિકા તથા સિંહાસનની પણ વિકુર્વણા કરી. પછી ભગવંતને પ્રણામ કરી તે ઇંદ્ર તે સિંહાસન ઉપર બેઠો. ત્યાર બાદ તેના જમણા હાથથી એકસોને આઠ દેવકુમારો નીકળ્યા અને ડાબા હાથથી એકસોને આઠ દેવકુમારીઓ નીકળી. પછી અનેક જાતિનાં વાજાંઓના અને ગીતોના શબ્દથી માણસોના મનને ખુશ કરનારું, વગીશ જાતિનું નાટક તે ઇંદ્રે શ્રીગૌતમાદિને દેખાડ્યું. [‘તए णं से ईसाणे देविदे, देवराया तं दिव्यं देविद्धि’] અહીં ‘યાવત્’ શબ્દ મૂક્યો છે માટે બીજું આ પ્રમાણે જાણવું—દિવ્ય દેવકાંતિને, દિવ્ય દેવપ્રભાવને સંકેલી લે છે અને એક ક્ષણમાં તે હતો તેવો એકલો થઈ જાય છે. પછી પોતાના પરિવાર સહિત દેવેંદ્ર, દેવરાજ ઈશાને શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને વાંધા અને નમસ્કાર કર્યો તથા જ્યાંથી તે આવ્યો હતો ત્યાં તે પાછો ચાલ્યો ગયો. [‘कूडागारसालादिद्वंतो’ ति] શિખરના આકારવાળું ઘર તે કૂટાકારશાલા, તેનું દૃષ્ટાંત કહેવું. તે દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે:—ગૌતમે ભગવંતને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, ઈશાનેંદ્રે દેખાડેલી તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ ક્યાં ગઈ ? (ભગવંતે કહ્યું

ગૌતમા
દેખાડવા
એકસો
દેવ
કૂટાકાર

૧. જૈન આગમ સાહિત્યમાં ઠેક ઠેકાણે ઇંદ્રો (ઇંદ્રાદિદેવો) પાસે આ જાતની અનેક ઘાઝાઓ અપાવેલી છે. એ પ્રકારે બૌદ્ધ સાહિત્યમાં પણ બનતું આવ્યું—આવે—છે. જો કે એ જાતના અનેક ઉલ્લેખો સર્વથા સુલભ અને સ્પષ્ટ છે તો પણ અહીં તો માત્ર જાણવાની યાત્રા તેમાંના એકાદ ઉલ્લેખથી જ ચલવી લેવાનું છે. જેમકે:—

“ અથ મિક્ષવ: ! શકો દેવાનામિન્દ્રો દેવાંભ્ર પ્રલ્લિશાન્ આમન્ત્રયતે સ્મ, અથ માર્ષા: ! બોધિસત્ત્વોઽભિનિષ્ક્રમિષ્યતિ । તત્ર યુષ્મામિ: પૂજાકર્મણે ઔત્સુક્યેન યતિવ્યમ્ ”—(લલિતવિસ્તર ૫૦ ૨૪૮)

“ હે ભિક્ષુઓ ! હવે દેવોનો ઇન્દ્ર શક, પ્રયશ્ચિશ (આ શબ્દ, જૈન શબ્દ— ત્રાયશ્ચિશ—સાથે મળતો આવે છે.) દેવોને આમંત્રણ આપે છે કે, હે માર્ષા (હે આર્યો !) આજે બોધિસત્ત્વનું અભિનિષ્ક્રમણ થનાર છે, તે ઠેકાણે તમારે પૂજા માટે ઉત્સુક થવું જોઈએ ” તાત્પર્ય એ છે કે,

ઉપરના ઉલ્લેખનાં ભગવાન્ બુદ્ધના અભિનિષ્ક્રમણ-દીક્ષા—નો નિર્દેશ કરી તે અર્થે ઇંદ્ર અને દેવોના આગમનની સૂચના કરી છે. જ્યારે ભગવાન્ મહાવીરનો દીક્ષા દિવસ હતો ત્યારે ઇંદ્રો અને દેવોએ અહીં આવીને એ ઉત્સવમાં વિશેષ ભાગ લીધો હતો, એ હકીકતથી કોઈ જૈન શિશુ પણ અપરિચિત નથી. આગળ જણાવેલા ઈશાનેંદ્રના અહીં આગમનના ઉલ્લેખ સાથે આ ઉલ્લેખનું સામ્ય એટલું જ છે કે, જેમ શ્રીમહાવીર પાસે એ ઇંદ્ર આવતો હતો, તેમ શ્રીબુદ્ધ પાસે પણ આવતો હતો:—અનુ.

૧. પ્ર૦ છ૫૦—દિવ્યાં દેવચુતિમ્, દિવ્યં દેવાઽનુભાવં પ્રતિસંહરતિ, પ્રતિસંહલ્ય ક્ષણેન જાત:—એકમૂત:.. તદા ઈશાને: દેવેન્દ્ર: , દેવરાજ: શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં |વન્દિત્વા, નમસિત્વા નિજકપરિવારસંપરિવૃત્ત ઇતિ:—અનુ.

के,) हे गौतम ! ते तेना शरीरमां मळी गई. हे भगवन् ! तेम कहेवानुं शुं कारण ? हे गौतम ! जेम कोइ एक शिखरना आकारवाळुं घर (कूबो) होय, अने ते घरनी पासे घणा माणसो उभा रहेला होय. एटलांमां जो खूब वरसाद चडेलो के आवतो तेओना जोवामां आवे तो जेम ते वधा माणसो पेला कूबामां पेसी जाय छे. ए प्रमाणे ईशान इंद्रनी ते दिव्य देवक्रुद्धि तेना शरीरमां मळी गई. ['किण्णा' इति] कया कारणथी. ['किं वा दच्चा' इत्यादि.] आ स्थले 'दइने' एटले खान, पान दइने, 'खाइने' एटले लुखुं सुखुं खाइने, 'करीने' एटले तप तथा शुभध्यान वगेरेने करीने, 'आचरीने' एटले पडिलेहण के प्रमार्जन वगेरेने आचरीने. ['कस्स वा' इत्यादि.] ए आखा वाक्यवे छेडे 'पुण्यनुं उपार्जन करुं' एटलो अव्याहार छे. ['जं णं' ति] जे पुण्यथी. ['अथि ता मे पुरा पोरणाणं' इत्यादि.] 'पूर्वे करेलां पुण्यो' एम संबंध करवो. पूर्वे करेलां छे माटे ज ['पोरणाणं' ति] जूनां, ['सुचिणाणं' ति] दान वगेरे सुचरितरूप, ['सुपरकंताणं' ति] सारा तप वगेरेथी युक्त, अर्थावह होवाथी शुभ, अनर्थने शमाववामां कारणरूप होवाथी कल्याणरूप. एम शाथी छे ? तो कहे छे के, ['जेणाहं' इत्यादि.]

१०. पूर्वोक्तमेव किञ्चित् सविशेषमाहः—'विउलघण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिय-संख-सिल-प्पवाल-रत्तरयणसंतसारसावएज्जेणं' ति धनं गणिमादि, रत्नानि कर्केतनादीनि, मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः, शिलाप्रवालानि विद्रुमाणि, अन्ये त्वाद्भुः—'शिलाः राजपट्टादिरूपाः, प्रवालं विद्रुमम्' रत्तरत्नानि पद्मरागादीनि, एतद्रूपं यत्, 'संत' ति विद्यमानम् सारं प्रधानम्, स्वापतेयं द्रव्यं तत् तथा तेन. 'एगंतसो वखयं' ति एकान्तेन क्षयम्—नवानां शुभकर्मणामनुपार्जनेन. 'मित्त' इत्यादि. तत्र मित्राणि सुहृदः, ज्ञातयः सजातीयाः, निजका गोत्रजाः, संबन्धिनो मातृपक्षीयाः, श्वशुरकुलीना वा, परिजनो दासादिः, 'आढाइ' ति आद्रियते, 'परिजाणइ' ति परिजानाति स्वामितया, 'पाणामाए' ति प्रणामोऽस्ति विधेयतया यस्यां सा प्राणामा, तथा 'सुद्धोअणं' ति सूय-शाकादिवर्जितं कूरम्, 'तिसत्तखुत्तो' ति त्रिःसत्तकृत्वः—एकविंशतिवारान् इत्यर्थः 'आसाएमाणे' ति ईषत् स्वादयन्, 'विताएमाणे' ति विशेषेण स्वादयन् स्वाद्यविशेषम्, 'परिमाए-माणे' ति ददत्, 'परिभुंजेमाणे' ति भोज्यं परिभुजानः, 'जिमिय भुत्तुरागए' ति 'जिमिय' ति प्रथमैकवचनलोपाद् जिमितः—भुक्तवान्, 'भुत्तुर' ति भुक्तोत्तरम्—भोजनोत्तरकालम्, 'आगए' ति आगतः—उपवेशनस्थाने, भुक्तोत्तरगतः. किंभूतः सन् ? इत्याहः—'आयंते' ति आचान्तः—शुद्धोदकयोगेन, 'चोवखे' ति चोक्षः—लेपसिक्वाद्यपनयनेन अत एव परमशुचिभूतः इति.

१०. आगळ कहेली वातने ज जराक विशेषता साथे कहे छे के, [' विउलघण-कणग-रयण-मणि-मोत्तिय-संख-सिल-प्पवाल-रत्तरयणसंतसारसावएज्जेणं' ति] गणवामां आवे ते धन, कर्केतन वगेरे रत्न, चंद्रकांत वगेरे मणिओ, परवाळां ते शिलाप्रवाल, वीजाओ तो कहे छे के—' राजपट्ट वगेरे ते शिला अने परवाळां ते प्रवाल ' माणेक वगेरे ते रत्तरत्न; एवा प्रकारुं प्रधान जे द्रव्य-तेवडे, ['एगंतसो वखयं' ति] नवां शुभ कर्मोने मेळव्या विना जूनां सत्कर्मोनी सर्वथा नाश थाय तेनी दरकार न करवी. ['मित्त' इत्यादि.] मित्रो एटले भाइबंधो, ज्ञाति एटले नातीला, निजक एटले मित्राइ—एक गोत्रमां थएला, संबन्धी एटले मोसाळिआं के सासरिआं, परिजन एटले नोकर चाकर वगेरे. ['आढाइ' ति] आदर करे छे, ['परिजाणइ' ति] धणी-मालीक-तरीके जाणे छे. ['पाणामाए' ति] जेमां वारंवार प्रणाम करवानो होय ते 'प्राणामा'—तेवडे. ['सुद्धोअणं' ति] डाळ अने शाक विनाना एकला चोखा-भात-ने, ['तिसत्तखुत्तो' ति] एक-

१. ' णं ' आ अलंकारसूचक छे :—श्रीअभय०

२. आगममां ज्यां ज्यां ' धन ' शब्दतो प्रयोग थएलो छे त्यां त्यां प्रायः करीने तेनी व्याख्या आ प्रमाणे समजवानी छे :—

“ धनं गणिम-धरिम-मेय-परिच्छेद्यभेदाच्चतुर्विधम्. तदुक्तम्—“ ग-णिमं जाईफल-पुष्पफलाई, धरिमं तु कुंकुम-मुडाई । मिजं चोप्पड-लोणाई, रयण—चत्थाइ परिच्छिज्जे ”॥—कल्पसूत्रमुबोधिनी, चतुर्थे क्षण, पृ० ११२-११३

“ धनना चार प्रकार छे, ते आ प्रमाणेः—गणिम, धरिम, मेय अने परिच्छेद्य. गणिम एटले गणवा योग्य-जाईफल अने फोफळ (सोपारी) विगेरे. धरिम एटले धरी राखवा लायक-कंकु अने गोल विगेरे. मेय एटले मापवा लायक चोप्पड (?) अने लवण विगेरे अने परिच्छेद्य एटले परिच्छेद्य करवा लायक-रत्नो अने वखो विगेरे :—कल्प० सु० च० क्ष० पृ० ११२-१२३:—अनु०

३. रत्नोनी जूदी जूदी जातो नीचे प्रमाणे समजवानी छेः—“ कर्केतन, वज्र, वैदुर्य, लोहिताक्ष, मसारगळ, हंसगर्भ, पुलक, सौगन्धिक, ज्योतीरस, अंजन, अज्जनपुलक, रजत, जतरूप, अङ्ग, स्फटिक, अने रिष्ट-जीवाजीवाभिगम (स०पृ० २४४)

वाराही संहितामां—बृहत्संहितामां रत्नोनी २२ जातो आ प्रमाणे गणावी छे :—

“ वज्रे-न्द्रनील-मरकत-कर्केतर-पद्मराग-हधिराख्याः ।
वैदुर्य-पुलक-विमलक-राजमणि-स्फटिक-शशिकान्ताः ॥ ४
सौगन्धिक-गोमेदक-शङ्ख-महानील-पुष्परागाख्याः ।
ब्रह्ममणि-ज्योतीरस-सस्यक-मुक्ता-प्रवालानि ” ॥ ५

वज्र, इन्द्रनील, मरकत, कर्केतर (जैनसूत्रमां कर्केतन) पद्मराग, रुधिर, वैदुर्य, पुलक, विमलक, राजमणि, स्फटिक, शशिकान्त, सौगन्धिक, गोमेदक, शङ्ख, महानील, पुष्पराग, ब्रह्ममणि, ज्योतीरस, सस्यक, मुक्ता—मोती, अने प्रवाल ”:—अध्याय-७९ पृ० ९८४ :—अनु०

४. प्रज्ञापना सूत्रमां मणिना जूदा जूदा प्रकारो आ प्रमाणे जणाव्या छेः—

“ मणिविहाणाः—गोमेज्ज ए य ह्यए, अंके, फलिहे, य लोहियक्खे य । मरगय, मसारगळे, भुयमोगय, इंद्रनीले य ॥ ३ चंद्रण, रोह्य, हंसगर्भ, पुलए, सौगंधिए य बोद्धव्वे । चन्द्रप्पभ, वेरुल्लिए, जलंकते, सरकंते य ॥ ४

“ गोमेज्जक, ह्यक, अंक, स्फटिक, लोहिताक्ष, मरकत, मसारगळ, भुजमोचक, इन्द्रनील, चन्द्रन, गैरिक, हंसगर्भ, पुलक, सौगन्धिक, चंद्रप्रभ, वैदुर्य, जलकान्त अने सूर्यकान्तः—प्रज्ञा०पृ० २७ (स) ३

प्रज्ञापनामां जणावेलीं मणिओनां नामोमां केटलांक नामो रत्नोनां आवे छे. एथी एम जणाय छे के, मणि अने रत्न—ए कोई बे जूदा जूदा पदार्थ नथी. अमरकोशमां पण “ रत्नं मणिः ” (द्विवेदा० ९३) एम कहीने मणि अने रत्ननी एकरता जणावी छे :—अनु०

५. वर्तमान समयमां पण वैदिक लोको ' प्राणामा ' दीक्षानी जेउं व्रत लेता जगाथ छे. ए व्रतमां दीक्षित थएला एक जग विषे नीचे प्रमाणेनी बीना प्रकट थई छे :—

शिव वार, ['आसाएमाणे'ति] थोडं चाखतो, ['वीसाएमाणे'ति] कोइ पग चाखवानी वस्तुने विशेष चाखतो, ['परिभाएमाणे'ति] आखादमान
 द्वेतो, ['परिभुजेमाणे'ति] खावानी वस्तुने खातो, ['जिमिअं भुत्तुत्तागए'ति] जम्यो अने ['मुत्तोत्तर'नि] जम्या पछी तुरत ज
 'आगए' ति] बेसवाने ठेकाणे आव्यो. ते केवो ? तो कहे छे के, ['आयंते'ति] चोकखा पागीथी तगे आचमन (कोगळा) कर्तुं अने
 पछी ते ['चोकखे'ति] मोढामां लागली चिकाश अने गडुं वगेरेने दूर करी तदन चोकखो थयो.

आखादमान
 आचांत.

११. 'जं जत्थ पासइ'ति यमिन्द्रादिकम्, यत्र देशे काले वा पश्यति, 'तस्य तत्र प्रणामं करोति' इति वाक्यशेषो दृश्यः.
 'खंदं व' ति स्कन्दं वा कार्तिकेयम्, 'रुद्रं वा' रुद्रं वा महादेवम्, 'सिधं व'ति व्यन्तरविशेषम्, आकारविशेषधरं वा रुद्रमेव,
 'वेसमणं व' ति उत्तरदिक्पालम्, 'अज्जं व'ति आर्याम्-प्रशान्तरूपां चण्डिकाम्, 'कोट्टकिरियं व'ति चण्डिकामेव रौद्ररूपां महिष-
 कुट्टनक्रियावतीमित्यर्थः. 'रायं वा' इत्यत्र यावत्-करणाद् इदं दृश्यम्:-'ईसरं वा, तलवरं वा, माडंबियं वा, कोडुंबियं वा, सेट्टिं वा'इति.
 'पाणं व' ति चण्डालम्, 'उच्चं'ति पूज्यम्, 'उच्चं पणामं'ति अतिशयेन प्रणमतीत्यर्थः. 'नीअं'ति अपूज्यम् 'नीअं पणामं'ति
 अनत्यर्थं प्रणमतीत्यर्थः. एतदेव निगमयन्नाह-'जं जहा' इत्यादि. यं पुरुष-परवादिकम्, यथा यत्प्रकारं-पूज्यापूज्यस्वभावम्-तस्य
 पुरुषादेः तथा-पूज्यापूज्योचिततया. 'अणिचजागरियं' ति अनित्यचिन्ताम्, 'दिट्ठाऽऽमट्टे य' ति दृष्टाभाषितान्, 'पुव्वसंगतिए' ति पूर्व-
 संगतिकान्-गृहस्थत्वे परिचितान् 'निअत्तणियमंडलं' ति निवर्तनं क्षेत्रमानविशेषः, तत्परिमाणं निवर्तनिकम्, 'निजतनुप्रमाणम्'
 इत्यन्ये. 'पाओवगमणं निवण्णे' ति पादपोषणमनम्-निष्पन्नः-उपसंपन्न आश्रित इत्यर्थः. 'अण्दि' ति इन्द्राऽभावात्, 'अपुरोहिअ' ति
 शान्तिकर्मकाररहिता अनिन्द्रस्वादेव, पुरोहितो हि इन्द्रस्य भवति, तदभावे तु नासाविति. 'इंदाहीण' ति इन्द्राधीना इन्द्रवश्यत्वात्,
 'इंदाहिट्टिअ' ति इन्द्राधिष्ठिता तद्युक्तत्वात्-अत एवाह-'इंदाहीणकज्ज' ति इन्द्राधीनकार्या. 'ठित्तिपकप्पं' ति स्थितौ अवस्थाने बलि-
 चञ्चाविषये, प्रकल्पः-संकल्पः-स्थितिप्रकल्पः, तम्. 'ताए उक्किट्टाए' इत्यादि. तथा-विक्रियतया उत्कृष्टया उत्कर्षवया-देवगत्या-इति योगः.
 त्वरितया आकुलया-न स्वभावजयेत्यर्थः. अन्तराकूततोऽप्येषा स्यात्, इत्यत आह-चपलया-क्वायचापलोपेतया, चण्डया-रौद्रया तथा-
 विधोत्कर्षयोगेन, जयिन्या-गत्यन्तरजेतुत्वात्, छेकया निपुणया-उपायप्रवृत्तितः, सिंहया-सिंहगतेसमानया श्रमाभावेन, शीघ्रया-वेगवत्या,
 दिव्यया प्रधानया, उद्धृतया-ब्रह्मादीनामुद्धृतत्वेन, उद्धृतया वा सदर्पया. 'सपक्खिं' ति समाः सर्वे, पक्षाः पार्श्वाः-पूर्वापरदक्षिणोत्तरा यत्र
 स्थाने तत् सपक्षम्, इकारः प्राकृतप्रभवः. समाः सर्वाः, प्रतिदिशो यत्र तत्सप्रतिदिक्. 'वत्तीसइविहं नट्टविहिं' ति द्वात्रिंशद्विधम्
 नाट्यविधि-नाट्यविषयवस्तुनो द्वात्रिंशद्विधत्वात्, तच्च यथा राजप्रश्नीयाऽध्ययने तथाऽवसेयम्-इति. 'अट्टं बंधह' ति प्रयोजननिश्चयं
 कुरुतेत्यर्थः. निदानम्-प्रार्थनाविशेषम्, एतदेवाह-'ठिइपकप्पं' ति प्राग्वत्.

११. ['जं जत्थ पासइ' ति] जे ठेकाणे के जे समये इंद्र वगेरेने जूए, 'तेने त्यां प्रणाम करे' एटलो अध्याहार जाणवो. ['खंदं वे'
 ति] कार्तिकेयने, ['रुद्रं वा'] महादेवने, ['सिधं व'ति] एक जातना व्यंतरने, अथवा अमुक जातना आकारने धारण करनार रुद्रने ज,

स्कंद.
 रुद्र-शिव.

" इसके बाद, सब प्राणियों में भगवान् की भावना दृढ करने और अङ्कार छोड़ने के इरादेसे प्राणिमात्र को ईश्वर समझ कर आपने साष्टांग
 प्रणाम करना शुरू किया । जिस प्राणी को आप आगे देखते उसी के सामने उस के पैरों पर आप जमीन पर लेट जाते ! इस प्रकार ब्राह्मण से ले कर
 चाण्डाल तक और गौ से ले कर गधे तकको आप साष्टांग नमस्कार करने लगेः—(सरस्वती मासिक, भाग-१३-अंक-२ पृ० १८०) उपर जणावेली
 ' प्राणामा ' दीक्षा (सरखावो वितयवाद) अने आ प्रकट थएली बीना ए बने सरखां जणाय छेः—अनु०

१. ' जिमिय ' ए शब्दमां प्रथमा विभक्तिना एक वचननो लोप थयो छे, तेथो तेनो अर्थः-' जिमितः '- ' जमेओ ' कवोः-श्रीअभय०
 २. शिव शब्दनो मूल भाव अने पौराणिक भाव 'शिव' शब्द उपरना (हवे पछीना) टिप्पणमां सूचव्यो छे एटले 'शिव'नी एक व्यक्ति तरिकेनी
 हयाती, कविकल्पना सिवाय बीजुं काइ न होय एम स्पष्ट जणाय छे. पुराणोमां 'स्कन्द'ने शिवना पुत्ररूपे कलेल छे, ए उपरथी कोशकारोए पोतरोताना
 कोशमां स्कन्दने शिवनो आत्मज अने पार्वतीनो तनय वर्णव्यो छे-स्कन्दनां नामो अमरकोशमां आ प्रमाणे छेः—

कार्तिकेयः महासेनः, शरजन्मा षडाननः । पार्वतीनन्दनः स्कन्दः सत्तर नाम स्कन्दनां छेः—१ कार्तिकेय. २ महासेन. ३ शरजन्म.
 सेनानीरभिर्भुङ्क्षुः ॥ ३५ ॥ बाहुलेयस्तारकजिद्विशास्त्रः शिखिवाहनः । ४ षडानन. ५ पार्वतीनन्दन. ६ स्कन्द. ७ सेनानी. ८ अग्निभू ९ गुह.
 षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः कौञ्चदारणः ॥ ४० ॥ १० बाहुलेय. ११ तारकजित्. १२ विशास्त्र. १३ शिखिवाहन. १४

—अमरकोशे प्र० का० षाण्मातुर. १५ शक्तिधर. १६-१७ कुमार अने कौञ्चदारण.
 पण 'शिव' शब्द-उपरनुं टिप्पण विचारतां स्पष्ट जणाय छे के, ज्यारे 'स्कन्द'ना पिता तरिके शिवनामक कोइ वास्तविक व्यक्तिनी हयाती जणाती नथी
 ल्यारे तेनी माता पार्वतीनी हयाती शी रीते होय ? जे काइ अल्यारे स्कन्दनां अने पार्वतीनां आख्यानो ते मात्र पुराणोना चमकार छे. ए चमकारने
 लीजे स्कन्दनी पूजा प्रचरी अने 'स्कन्द' शब्द 'स्कन्द'नी मूर्तिनो सूचक बन्यो. अहीं भगवतीजीना मूलमां जणावेल 'स्कन्द' शब्द 'स्कन्द'नी मूर्तिने
 सूचवे छे एम श्रीअभयदेव (टीकाकार) पण जणावे छेः—अनु०

३. 'रुद्र' शब्द 'रुद्र रोपुं' धातु उपरथी आवेल छे एटले 'रुद्र' नो खरो भाव-मूल आशय-रोवानी क्रियानां-छे—जे द्वारा रोपुं आवे वा जे
 रोवरावे ते 'रुद्र' छे-रोवरायनारनुं नाम 'रुद्र' छे अर्थात् भयोत्पादक-रोदनोत्पादक-शक्तिनुं नाम वैदिक आर्योए गुगानुसारे 'रुद्र' पाडयुं छे. 'रुद्र'
 संबंधे उल्लेख करतां शतपथब्राह्मणमां जणाव्युं छे केः—

" कतमे रुद्राः ? इति दश इमे पुरुषे प्राणाः, आत्मा एकादशः, ते
 यदा अस्माद् मर्त्यात् शरीराद् उत्क्रामन्ति, अथ रोदयन्ति-तद् यद् रोद-
 यन्ति तस्माद् रुद्रा इतिः"—(शतपथब्राह्मणे अजमेर-आवृत्तौ पृ० ४८४).
 " रुद्रो केटला छे ? (अग्यार छे.) पुरुषमां रहेला दश प्राणो अने
 अग्यारमो आत्मा ते अग्यार रुद्र छे. (पुरुषना दश प्राण अने अग्यारमो
 आत्मा, ए बधाने रुद्र कहेवातुं शुं कारण ?) ज्यारे आ मनुष्यना देहथी

વૈશ્રમણ. ['વેસમણં વ'તિ] ઉત્તર દિશાના પાલકને—વૈશ્રમણને—કુવેરને, ['અજં વ'તિ] પ્રણાતરૂપ આર્યાને—ચંડિકાને, ['કોટકિરિયં વ'તિ] મહિ-
 ચંડી. પાસુરને કુટતી ભયંકર ચંડિકાને જ, ['રાયં વા'] અથવા રાજાને. એ સ્થળે 'યાવત્' શબ્દ મૂકવાથી આ પ્રમાણે જાણવું:—'સુવરાજને, તલવરને,
 ચંડાલ. માંડલિકને, કૌટુંબિકને, શેઠને, ['પાણં વ'તિ] ચાંડાલને, ['ઉચ્ચં'] પૂજ્યને, ['ઉચ્ચપણામં'તિ] અતિશયપૂર્વક પ્રણામ કરે છે,
 ઊચિતતા. ['નીઅં'તિ] અપૂજ્યને, ['નીઅં પણામં'તિ] વધારે નહીં પણ સાધારણ રીતે પ્રણામ કરે છે. એ જ વાતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે, ['જં
 નિવર્તનિક. જહા'] ઇત્યાદિ.] પૂજ્ય અને અપૂજ્ય સ્વભાવવાળા પુરુષ યજ્ઞ વગેરેને જેવી રીતે ઉચિત લાગે તેમ—પૂજ્ય અને અપૂજ્યને ઉચિત લાગે તે—પ્રણામ કરે
 છે. ['અણિચ્ચજાગરિઅં'તિ] અનિત્ય સંબંધી ચિંતાને. ['દિદ્ધામદ્દે ય'તિ] દેખેલા એવા બોલાવેલા તથા ['પુવ્વસંગતિ'તિ] જૂની
 ઓલ્લાણવાળાઓને—ગૃહસ્થપણામાં પરિચિત થયેલા જૂના મિત્રોને, ['નિવર્તનિઅમંડલં'તિ] 'નિવર્તન' ઇટલે એક જાતનું ક્ષેત્રનું માપ, તેની જેટલા
 પરિમાણવાળું તે નિવર્તનિક. "પોતાના શરીર જેટલી જગ્યા તે નિવર્તનિક" એમ બીજાઓ કહે છે. ['પાઓવગમણં નિવણ્ણે'તિ] તેણે પાદપોપ-

પુરુષના દશ પ્રાણો અને અગ્યારમો આત્મા ઉત્ક્રમે છે—જૂદા થાય છે—ત્યારે તે એકાદશગણ—(અગ્યારનો જત્યો) મરનારના મમત્વિઓને રોવરાવે છે
 માટે તે અગ્યારનું અન્વર્થ નામ 'રુદ્ર' હોવું સુઘટિત છે. (શં. બ્રા. અ. આવૃ. પૃ. ૪૮૪).

વૈદિક સંપ્રદાયમાં દશ પ્રાણની ગણનામાં દશ વાયુઓ ગોઠવ્યા છે તે આ છે :—

"પ્રાણો-ડપાન: સમાનશ્ચો-દાન-વ્યાનો ચ વાયવ: , પ્રાણાહ્યા: પદ્મ કર્ણાદૌ
 મુખ્યા વેદે પ્રકીર્તિતા:—(૧૩૯). નાગકૂર્મસ્તથા દેવ-દત્તશ્ચાડ્ય ધનંજય: ,
 કૃકલશ્ચેતિ વિજ્ઞેયા—સ્તથા પદ્મોપવાયવ:" (૧૪૦)—(વેદાન્તસિદ્ધાન્તા-
 ડડર્શનસંજ્ઞાદર્શનપ્રકરણે).

જૈન સંપ્રદાયની અપેક્ષાએ અગ્યારની વ્યાખ્યા આ રીતિએ સંભવે છે:—

"પદ્મેન્દ્રિયાણિ ત્રિવિધં વલં ચ ઉચ્ચાસ-નિ:શ્વાસમથાડ્યદાયુ: , પ્રાણા
 દશૈતે ભગવદ્દિહક્તા-સ્તેષાં વિયોગીકરણં હુ હિંતા"—(જીવવિચારવૃત્તૌ).
 (૫૨૩×૧×૧=૧૦). એમ કુલ દશ પ્રાણ છે અને તેમાં તેનો સંચાલક આત્મા મેલવવાથી અગ્યારનો ગણ થાય છે:—(જી. વૃ.).

તે પુરાણોના આધ્યાયને અવલંબીને જ અમરકોશમાં રુદ્ર સંબંધે અમરસિંહ આ પ્રમાણે જણાવે છે:—

"આદિત્ય-વિશ્વ-વસવસ્તુષિતા ભાસ્વરાડનિલા: , મહારાજિક-સાધ્યાશ્ચ
 રુદ્રાશ્ચ ગણદેવતા:" ૧૦ આદિત્યાદય: પ્રત્યેકં ગણદેવતા:—સમુદાયચારિણ્યો
 દેવતા: . "આદિત્યા દ્વાદશ પ્રોક્તા વિશ્વદેવા દશ સ્મૃતા: , વસવશ્ચાષ્ટ-
 સંખ્યાકા: ષટ્ત્રિંશત્ સુષિતા મતા: . આભાસ્વરાશ્ચતુષ્પષ્ટિવૌતા: પદ્માશદૂનકા: ,
 મહારાજિકનામાનો દ્વે શતે વિંશતિસ્તથા. સાધ્યા દ્વાદશ વિલ્યાતા રુદ્રાશ્ચૈ-
 કાદશ સ્મૃતા:"—(અમર—પ્ર. કાણ્ડ).

એ અગ્યાર રુદ્રને રૂપકરૂપે વનાવી પુરાણી લોકોએ—અગ્યાર દેવના રૂપમાં ગોઠવ્યા છે—તેનાં સરસ આધ્યાનો ઘડી શતપથબ્રાહ્મણની સાદી વાતને
 મોટું રૂપ આપી વિચિત્ર પણ આલંકારિક વર્ણન આપ્યું છે. આ પુરાણની જ વર્ણનને લોકોએ ટેકો આપેલ હોવાથી સંસારમાં રુદ્રપૂજા પણ પ્રવર્તી છે અને
 એને લઈને ભગવતીજીનાં આવેલ આ રુદ્ર શબ્દ 'રુદ્ર'ની મૂર્તિનો સૂચક બન્યો છે. કાલાન્તરે પુરાણની માન્યતા વિશેષ દબીભૂત થવાથી 'રુદ્રે' 'શિવ'ને સૂચ-
 વવાનું પણ કાર્ય સ્વીકારી એક ઈશ્વરતરિકે પ્રસિદ્ધિ મેલવી છે. આ જ કારણથી રસશાસ્ત્રિઓએ પોતાના રસગ્રન્થોમાં 'રુદ્ર'ને રૌદ્રરસનો અધિષ્ઠાતા વનાવ્યો છે—
 આ વધાનું મૂલ શતપથબ્રાહ્મણનો જ રુદ્ર છે.

૪. શ્રીયાસ્કમુનિજી શિવ શબ્દને 'સુખ'ના પર્યાયરૂપે નિર્ધંટુમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે:—

"શિવાતા, શતરા, શાતપંતા, શર્મ, સ્યૂમકમ્, શેવૃષમ્, મય: , સુગમ્ય-
 મ્, સુદિનમ્, શ્ણમ્, શુનમ્, શગમમ્, મેષજમ્, જલાશમ્, સ્યોનમ્,
 સુન્નમ્, શેવમ્, શિવમ્, શમ્, કમ્, ઇતિ વિંશતિ: સુખનામાનિ:"—નિઘન્ટુ.
 પૃ. ૨૧૫).

પુરાણકારો જેને અવતારરૂપે સ્વીકારી, 'શિવપુરાણ' જેવા પ્રંથને રચી, જગતમાં સુલ્લો મૂકે છે તે કોઈ વ્યક્તિ તરીકે વિશ્વમાં થયેલ નથી. પણ સર્વે
 કોઈને ઇષ્ટ એવા 'સુખ'નો વિશેષ મહિમા દર્શાવવા 'સુખ'ને ઈશ્વરાત્મક સૂચવનારું તે જાતનું વર્ણન પૌરાણિક હોવાથી તે શિવાવતારના શિવ, કાલ્પનિક
 પાત્ર છે—એવું નિરુક્તકાર શ્રીયાસ્કજીનું મત છે. અહીં મૂલમાં જણાવેલ 'શિવ' શબ્દ એ શિવાવતારની મૂર્તિને સૂચવે છે. જૈનોમાં તેનું (શિવાવતારની જેનું)
 આધ્યાયન 'સલ્યકિ' નામના વિદ્યાધરનું છે, જે ભાવી નોવિશીમાં તીર્થંકર થયે :—અનુ.

૧. 'પ્રસ્તુત સૂત્રના પુન: સંકલન સમયે શાક્ત સંપ્રદાયની હયાતી હતી' એમ આ હકીકત સૂચવે છે.

૨. ગણિતશાસ્ત્રમાં સો હાથના માપને 'નિવર્તન' કહ્યું છે, એથી નિવર્તનિક શબ્દનો અર્થ, ઇટલા માપવાળી જમીન થાય છે:—(અમારી પ્રતિ)સંભવ
 છે કે, પ્રસ્તુતપ્રકરણમાં તેનો એ અર્થ ન ઘડી શકતો હોય. કારણ કે, જ્યારે તામલી તપસ્વી તદ્દન અંતિમ અનશનનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તે પોતાના સ્થાન
 માટે અમુક પરિમાણવાળી જગ્યાનું મંડલ આલેખે છે. જેમ અત્યારે પણ ઘણા તપસ્વીઓ અમુક પ્રમાણનું કુંડાલું કાઢીને તેમાં જ સ્થિર બેસવાનો મર્યાદિત
 સંકલ્પ કરે છે તેમ એ તામલી તપસ્વીએ તે આલેખેલા મંડલમાં રહીને (અર્થાત્ એ મંડલથી ક્યાંય બહાર ન જઈને) પોતાનો અંત આણવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.
 એથી કદાચ એને સો હાથ જમીનની જરૂર ન હોય—કિંતુ પોતાનું શરીર જેટલામાં માઈ શકે તેટલી જ જગ્યાની જરૂર હોય—એ કલ્પના વિશેષ સંભવિત લાગે
 છે અને એમ હોવાથી 'નિવર્તનિક' શબ્દનો પૂર્વોક્ત અર્થ અહીં ન પણ ઘટે:—અનુ.

"શરીરમાં કર્ણ વગેરે ઇન્દ્રિયોમાં સંચરનારા મુલ્ય પાંચ વાયુઓ નામ-
 વાર આ છે:—પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન. આ વાત વેદમાં
 ગવાણી છે. તેમ જ વીજા પાંચ ઉપવાયુઓ પણ છે, જેઓ શરીરના વીજા
 ભાગમાં સંચરે છે. તેનાં નામ:—નાગ, કૂર્મ, દેવદત્ત, ધનંજય અને કૃકલ છે.
 આ વાયુ તે દશ પ્રાણ અને અગ્યારમો આત્મા, એ મઠી અગ્યાર 'રુદ્ર' છે.

"પાંચ ઇન્દ્રિયો—(સ્પર્શન, રસન, ગ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર). ત્રણ વલ-
 (મનોબલ, વચનબલ અને શરીરબલ). શ્વાસોચ્ચ્વાસ અને આયુષ્ય

"નવ દેવગણો છે, ઇટલે તારાના સમુદાયની જેમ દેવોના પણ નવ
 સમુદાયો છે:—આદિત્યનો, વિશ્વદેવનો, વસુનો, તુષિતનો, ભાસ્વરનો, અનિ-
 લનો, મહારાજિકનો, સાધ્યનો અને રુદ્રનો. તે પ્રત્યેક સમુદાયમાં દેવોની
 સંખ્યા અનુક્રમે આ રીતિએ છે:—વાર આદિત્ય, દશ વિશ્વદેવ, આઠ વસુ,
 છત્રીશ તુષિત, ચોસઠ આભાસ્વર, પદ્માસથી ઓછા વાત-વાયુ, વસેને વીશ
 મહારાજિક, વાર સાધ્ય અને 'અગ્યાર રુદ્ર' છે"—(ઇટલે નવે દેવગણની
 સંખ્યા ૪૨૨ ની થાય છે).

"વૈદિક આર્યોએ નીચેના વીશ શબ્દો 'સુખ'ના પર્યાય તરીકે સૂચવ્યા
 છે:—શિવાતા, શતરા, શાતપંતા, શર્મ, સ્યૂમક, શેવૃષ, મય, સુગમ્ય,
 સુદિન, શ્ણ, શુન, શગમ, મેષજ, જલાશ, સ્યોન, સુન્ન, શેવ, શિવ, શ અને
 ક; એ નામોમાં શિવ શબ્દ પણ આવે છે:—(નિ. પૃ. ૨૧૫).

મગન નામના અનશનનો આશ્રય કર્યો. ['અણિદ'તિ] ઇંદ્ર દિનાની હોવાથી અનિદ્ર, ['અપુરોહિઅ'તિ] શાંતિકર્મ કરે તે પુરોહિત, જ્યાં ઇંદ્ર હોય ત્યાં પુરોહિત હોય છે અને અહીં ઇંદ્ર નથી માટે જ પુરોહિત નથી અને એવું છે માટે અપુરોહિત, ['ઈંદ્રાહીણ'તિ] ઇંદ્રને તાવે છે માટે ઇંદ્રાહીણ, ['ઈંદ્રાહિટ્ટિઅ'તિ] ઇંદ્રથી યુક્ત હોવાથી ઇંદ્રાધિષ્ઠિત, એમ છે માટે જ કહે છે કે, ['ઈંદ્રાહીણકજ્જ'તિ] જેનું કામકાજ ઇંદ્રને તાવે છે એવી. ['ઠિતિપકપ્પ'તિ] બલિચંચા રાજધાનીમાં રહેવા માટેનો સંકલ્પ તે સ્થિતિપ્રકલ્પ-તેને. ['તાણ ઉક્કિટ્ટાણ'તિ] 'ઉત્કર્ષવાળી તે દેવગતિવહે' એમ સંબંધ કરવો, આકુલતા હોવાથી ઉતાવળી, પરંતુ સ્વાભાવિક ઉતાવળી નહીં. એવી ગતિમાં માનસિક ચપલતાનો સંભવ છે માટે કહે છે કે, ચપલ ગતિવહે અર્થાત્ શરીરની ચંચળતાવાળી ગતિવહે, ચંદ-રૌદ્ર-મયાનક-ગતિવહે, એવા પ્રકારના ઉત્કર્ષવાળી છે માટે જયિની (વીજી ગતિઓને જિતી લેનાર) ગતિવહે, ઉપાયમાં પ્રવૃત્તિ કરનારી હોવાથી નિપુણ ગતિવહે, શ્રમ રહિત હોવાથી સિંહની જેવી ગતિવહે, વેગવતી ગતિવહે, દિવ્ય ગતિવહે, ચાલતાં ચાલતાં વસ્ત્ર વગેરે ઉડતાં હોવાથી ઉદ્ભૂત ગતિવહે અથવા ઉદ્ભૂત-દર્પવાળી-ગતિવહે. ['સપક્કિલ્લ'તિ] જે સ્થળે ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમનાં બધાં પહાડાં સરખાં હોય તે સપક્ક, જે સ્થળે વધી પ્રતિદિશાઓ સરખી હોય તે સપ્રતિદિક્. ['વત્તીસહ્વિહં નહ્વિહિં'તિ] નાટકને લગતી વસ્તુ વત્તીશ જાતની હોવાથી વત્તીશ જાતનાં નાટક. જેમ રાજપ્રશ્નીય (રાયપસેણી) નામે અધ્યયનમાં નાટક-સંબંધે જે કહ્યું છે તેમ જ અહીં જાણવું. ['અટ્ટં વંધહ'તિ] પ્રયોજન સંબંધે નિર્ણય કરો. નિદાન એટલે એક જાતની પ્રાર્થના. એ જ વાતને કહે છે કે, ['ઠિણ્ણકપ્પ'તિ] એ વધું પૂર્વની પેઠે સમજવું.

આનીદ્રા.
અપુરોહિતા.
સ્થિતિ પ્રકલ્પ
વત્તીશજાત
નાટક —
રાજપ્રશ્નીય

૧. પ્રાકૃતશૈલીને લીધે અહીં 'ઈ'કાર લાગેલો છે અને તેથી જ 'સપક્કલ્લ'ને વદલે 'સપક્કિલ્લ' થયું છે :—પ્રીઅમયં.

૨. રાજપ્રશ્નીય (રાયપસેણી) સૂત્રમાં નાટકના વત્તીશ પ્રકારનું સવિસ્તર વર્ણન આપેલું છે અને તે (ક૦આ૦) ૫૦ ૮૫ થી ૯૫ સુધીમાં તેમાં વર્ણવાયેલું છે. એ વર્ણનને મઠતું વર્ણન, જીવાજીવાભિગમ સૂત્રમાં ૩ જી પ્રતિપત્તિમાં વિજયદેવના અધિકારમાં પણ વિસ્તારપૂર્વક આવેલું છે—(૫૦ ૨૪૬-૨૪૭ સમિતિ૦) વિસ્તારના મયથી તે વધું અહીં ન જણાવતાં માત્ર તેનાં ૧૨ નામેને જ જણાવીએ છીએ:—[અહીં જણાવેલા અભિનયોમાંના જે જે અભિનયો મહર્ષિભરતના નાટ્યશાસ્ત્ર સાથે મળતા આવે છે તે, નામ અને સ્વરૂપ સાથે સામેની વાજુમાં જખ્યાવ્યા છે.]

રાયપસેણી:—

મરતનું નાટ્યશાસ્ત્ર:—

મરતે પોતાના નાટ્યશાસ્ત્રમાં અભિનયના ચાર પ્રકાર જણાવ્યા છે: આંગિક, વાચિક, આહાર્ય, અને સાત્વિક. (“ આંગિકો વાચિકૌવૈ આહાર્ય: સાત્વિક-કસ્થા । જ્ઞેયસ્લભિનયો વિપ્રાશ્વતુર્થા પરિકલ્પિત:—” ૧૧ અધ્યાય-૮) આંગિક એટલે અંગનો અભિનય. વાચિક એટલે વાચાનો અભિનય. આહાર્ય એટલે વેષનો અભિનય. સાત્વિક એટલે સામાન્ય અભિનય.

૧ અષ્ટ મંગલના આકારોનો અભિનય.

- (૧) સ્વસ્તિકાભિનય.
- (૨) શ્રીવત્સાભિનય.
- (૩) નન્દાવતીભિનય.
- (૪) વર્ધમાનક-અભિનય.
- (૫) મદ્રાસનાભિનય.
- (૬) કલશાભિનય.
- (૭) મત્સ્યાભિનય.
- (૮) દર્પણાભિનય.

૨. આવતી, પ્રસ્યાવર્ત, શ્રેણિ, પ્રતિશ્રેણિ, સ્વસ્તિક, પુષ્પ, માળવક, વર્ધમાનક, મત્સ્યાખંડક, મકરાખંડક, જાર, માર, પુષ્પાવલી, પદ્મપત્ર, સાગરતરંગ, વાસંતીલતા અને પદ્મલતાના ચિત્રનો અભિનય.

૩. ઈંદ્રામૃગ, ઋષભ, તુરગ, નર, મકર, વિહગ, વ્યાલ, કિન્નર, લ્હ, શરભ, ચમર, કુંજર, વનલતા અને પદ્મલતાના ચિત્રનો અભિનય.

૪. એકતથ્થક, દ્વિધા ચક્ર, એકતથ્થકવાલ, દ્વિધા ચક્રવાલ, ચક્રાર્થ અને ચક્રવાલનો અભિનય.

૫. ચંદ્રાવલિપ્રવિભાગ, સૂર્યાવલિપ્રવિભાગ, વલયાવલિપ્રવિભાગ, હંસાવલિ-પ્રવિભાગ, તારાવલિપ્રવિભાગ, મુક્તાવલિપ્રવિભાગ, રતનાવલિપ્રવિભાગ અને પુષ્પાવલિપ્રવિભાગનો અભિનય.

નાટ્યશાસ્ત્રમાં સંયુક્ત હસ્તનો અભિનય તેર પ્રકારનો દર્શાવ્યો છે. તેમાં ત્રીજો અભિનય સ્વસ્તિક છે અને તેરમો અભિનય વર્ધમાન છે. તે વચ્ચેનું સ્વ-રૂપ આ પ્રમાણે છે:—“ જ્યારે સ્ત્રી, પોતાના વચ્ચે હાથોને વાંકા અને ડાબા રાક્ષીને તથા ડાબા પહાડામાં લઈ જઈ મળિવંધમાં વિન્યસ્ત કરે છે તે જાતના શારીરિક અભિનયનું નામ સ્વસ્તિક અભિનય છે.” ૧૨૮ (મ૦ના૦અ૦ ૯) “પરાહ્મુલ્લ એવા વૈ હંસપક્ષીના આકારનું નામ વર્ધમાન-અભિનય છે. જ્યારે જાડીયાનું કે જાડીયાનું વિષાટન કરવું હોય છે ત્યારે એ અભિનય કરવામાં આવે છે.” ૧૪૩ (મ૦ ના૦ અ૦ ૯)

સામે જણાવેલા સ્વસ્તિક અને વર્ધમાન-એ વચ્ચેનું સ્વરૂપ ઉપર આવી ગયેલું છે. નાટ્યશાસ્ત્રમાં મકર અને પદ્મ-નામક-હસ્તાભિનયનો ઉલ્લેખ છે. કદાચ નામસામ્યને લીધે સામે જણાવેલા મકરાખંડક અને પદ્મલતાના અભિનય સાથે તે મળતા હોય એવું ધારી અહીં તેનું સ્વરૂપ આપીએ છીએ:—“ નીચે નમેલા, ડાબા અંગુઠાવાળા, ઉપરા ઉપર વિન્યસ્ત અને પ્રલંબિત થયેલા વચ્ચે હાથને—એ જાતના હસ્તાકારનું નામ મકરાભિનય છે.” (૧૩૭ મ૦ના૦અ૦૯) “પહલે પહલે આવેલી, છૂટી રહેલી અને હાથના તલ્કિયામાં ફરતી આંગઠી-ઓને—એ જાતના હસ્તાકારનું નામ પદ્માભિનય છે.” ૮૭—(મ૦ના૦અ૦૯)

નાટ્યશાસ્ત્રમાં ગજદંત નામક કરાભિનયનો ઉલ્લેખ છે, કદાચ એ સામેના ‘કુંજર’ ના અભિનય સાથે મળતો હોય. એનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—“સર્પના માથા જેવા એટલે ફેળના ઘાટના? અને કોળી સુધી સંચિત થયેલા વચ્ચે હાથને—એ જાતના કરાભિનયને ‘ગજદંત’ કહેવામાં આવે છે.” ૧૩૨ (મ૦ ના૦ અ૦ ૯)

એક હંસવક્ત્ર અને વીજો હંસપક્ષ-એ વચ્ચે કરાભિનય છે. સામે આપેલા ‘હંસાવલિ’ સાથે કદાચ તે મળતા હોય. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—“ તર્જની અને વચલી આંગઠી તથા અંગુઠો નિરંતર અભિસ્થિત હોય અને

૧૨. 'આસુરુત્ત'ત્તિ આસુરુતા:—શીઘ્રં કોપવિમૂઢબુદ્ધયઃ, અથવા સ્ફુરિતકોપચિહ્નાઃ, 'કુવિઅ'ત્તિ જાતકોપોદયાઃ 'ચંદ્રકિઅ'ત્તિ પ્રકટિતરૌદ્રરૂપાઃ, 'મિસમિસેમાણ'ત્તિ દેદીપ્યમાનાઃ—ક્રોધજ્વલનેનેતિ. 'સુબેળ'તિ રજ્જ્વા 'ઉદ્ગુહંતિ'ત્તિ અવષ્ટીવ્યન્તિ—નિષ્ટીવનં કુર્વન્તિ, 'આકઙ્કુવિકઙ્કુ'તિ આકર્ષવિકર્ષિકામ્, 'હીલેંતિ'ત્તિ જાત્યાચુદ્ધાટનતઃ કુત્સન્તિ, 'નિન્દંતિ'ત્તિ ચેતસા કુત્સન્તિ, 'સ્થિંસંતિ'ત્તિ સ્વસમક્ષં વચનૈઃ કુત્સન્તિ, 'ગરહંતિ'ત્તિ લોકસમક્ષં કુત્સન્ત્યેવ, 'અવમચંતિ'ત્તિ અવમન્યન્તે-અવજ્ઞાસ્પદં મન્યન્તે, 'તજ્જિતિ'ત્તિ અજ્ઞુલી-શિરશ્ચાલનેન, 'તાલેંતિ'ત્તિ તાડયન્તિ હસ્તાદિના, 'પરિવ્વહેંતિ'ત્તિ સર્વતો વ્યથન્તે-કદર્થયન્તિ, 'પવ્વહંતિ'ત્તિ પ્રવ્યથન્તે—પ્રકૃષ્ટવ્યથામિવોત્પાદયન્તિ. 'તત્થેવ સયણિજ્જવરગ'ત્તિ તત્રૈવ શયનીયવરે સ્થિત ઇત્યર્થઃ. 'તિવલિઅં'તિ ત્રિવલિકામ્—મૃકુટિ-દષ્ટિવિન્યાસવિશેષમ્. 'સમજોઙ્કુ'ત્તિ સમા જ્યોતિષાઙ્કિના ભૂતા સમજ્યોતિર્ભૂતાઃ, 'મીઅ'ત્તિ જાતભયાઃ, 'ઉત્તથ'ત્તિ ઉત્ત્રસ્તા—મયાજ્ઞાતોત્કમ્પાદિભયભાવાઃ, 'સુસિય'ત્તિ શુષિતા-ઙ્કનન્દરસાઃ, 'ઉવ્વિગ્ગ'ત્તિ તત્થાગમાનસાઃ. કિમુક્તં ભવતીત્યાહ—સંજાતભયા આધાવન્તિ—ઈપ્પદ્ ધાવન્તિ, પરિધાવન્તિ—સર્વતો ધાવન્તિ, 'સમતુરંગમાણે'ત્તિ સમાશ્લિષ્યન્તઃ, 'અન્યોન્યમનુપ્રવિશન્તઃ' ઇતિ વૃદ્ધાઃ. 'ઘાઈ મુજ્જો મુજ્જો એવં કરણયા'ત્તિ નૈવ ભૂયઃ, એવં કરણાય 'સંપત્ત્યામહે' ઇતિ શેષઃ, 'આણા-ઉવવાય-વયણ-નિદ્દેસે'ત્તિ આજ્ઞા 'કર્તવ્યમેવેદમ્'ઇત્યાચાદેશઃ, ઉપપાતઃ સેવા, વચનમભિયોગપૂર્વક આદેશઃ, પ્રશ્નિતે કાર્યે નિયતાર્થમુત્તરમ્, તત્ત એવાં દ્વન્દ્વસ્તતસ્તત્ર.

બાકીની બન્ને આંગઢીઓ ફેલાએલી હોય—એ જાતના કરામિનયનું નામ 'હંસવક્ત્ર' છે" ૧૦૦ (મ૦ ના૦ અ૦ ૯) "બધી આંગઢીઓ ફેલાએલી હોય, કનિષ્ઠા ડંચી હોય તથા અંગુઠો કુંચિત (વલ્લેલો) હોય—એ જાતના કરામિનયનું નામ હંસપક્ષ છે" ૧૦૨—(મ૦ ના૦ અ૦ ૯)

૬. ઉદ્દમનોદ્દમનપ્રવિભાગ.
૭. આગમનાગમનપ્રવિભાગ.
૮. આવરણાવરણપ્રવિભાગ.
૯. અસ્તગમનાસ્તગમનપ્રવિભાગ.
૧૦. મંડલપ્રવિભાગ.

નાટ્યશાસ્ત્રમાં મંડલના ૨૦ પ્રકાર દર્શાવ્યા છે, તે આ પ્રમાણે:—“ અતિ-ક્રાંત, વિચિત્ર, લલિતસંવર, સૂચીવિદ્ધ, દ્વંડ, પરિવૃત, અલાતક, વામવિદ્ધ, સલલિત, ક્રાંત, આકાશગામી, ભ્રમર, આસ્કંદિત, સમોસરિત, એલકાકીડિત અણ્ડિત, શકટાસ્ય, અધ્યર્થ, પિષ્ટકુટ, ચાષગત. એ વીશેનું સ્વરૂપ ૧૧ મા અધ્યાયમાં સવિસ્તર આપેલું છે. સંભવિત છે કે, મંડલપ્રવિભાગમાં આ મંડલો આવતાં હોય.

૧૧. દ્રુતવિલંબિત.
૧૨. સાગર—નાગપ્રવિભાગ.
૧૩. નંદા—ચંપાપ્રવિભાગ.
૧૪. મત્સ્યાળ્લક—મકરાળ્લક—જાર—ગારપ્રવિભાગ.
૧૫. કવર્ગપ્રવિભાગ-(કપ્રવિભાગ, સ્વપ્રવિભાગ, ગપ્રવિભાગ, ઘપ્રવિભાગ અને ઙપ્રવિભાગ)
૧૬. ચવર્ગપ્રવિભાગ.
૧૭. ટવર્ગપ્રવિભાગ.
૧૮. તવર્ગપ્રવિભાગ.
૧૯. પવર્ગપ્રવિભાગ.
૨૦. પલ્લવપ્રવિભાગ.
૨૧. લતાપ્રવિભાગ.
૨૨. દ્રુત.
૨૩. વિલંબિત.
૨૪. દ્રુતવિલંબિત.
૨૫. અંચિત.

નાટ્યશાસ્ત્રમાં 'દ્રુત' નામનો 'લય' અને દ્રુતા નામની ગતિ (ચાલ) જણાવી છે. " ૧૧-૧૨—(મ૦ ના૦ અ૦ ૧૨)

માથાને લગતા કુલ ૧૩ અભિનયો છે, તેમાં આ 'અંચિત' અભિનય આઠમો આવે છે. " કોઈ ચિતાંતુર મનુષ્ય, હાથ ઉપર હડપચી ટેકવીને પોતાનું માથું નમતું રાખે—એ જાતના મસ્તકાકારનું નામ 'અંચિત' અભિનય છે." આ અભિનય વ્યાધિના, મૂર્છાના અને દુઃખની ચિંતાના પ્રસંગે કરવામાં આવે છે. ૨૯—(મ૦ ના૦ અ૦ ૮) તથા પગના છ અભિનયોમાં પણ આ અંચિત અભિનય ચોથો આવે છે. એનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—જે પગની બધી આંગઢીઓ અંચિત (ડંચી) હોય તેનું નામ 'અંચિત પાદ' છે" ૨૪૨ (મ૦ ના૦ અ૦ ૯)

૧૨. ['આસુરુત્તિ'] શીઘ્ર ક્રોધ કરવાથી મુંઝાણ બુદ્ધિવાળા અથવા જેઓમાં કોપનાં નિશાનો સ્ફુર્યા છે તેઓ, ['કુવિય'ત્તિ] જેઓને કોપનો ઉદય થયો છે તે, ['ચંડક્ષિઅ'તિ] જેઓએ મયાનક રૂપને પ્રકટ્યું છે તે, ['મિસમિસે'તિ] ક્રોધના મહાકાથી દેદીપ્યમાન. ['સુંવેણ'તિ] દોરડીવડે. ['ઉદ્ગુહંતિ'તિ] ધુકે છે, ['આકઙ્કુવિકઙ્કિ'તિ] જેમ ફાવે તેમ આહું અવહું સેંચે છે, ['હીલેંતિ'તિ] એની જાનિ વગેરેને ઉઘાડી પાડી તેની નિંદા કરે છે, ['નિંદંતિ'તિ] મનઝડે નિંદા કરે છે, ['ચિંસંતિ'તિ] પોતાની સમક્ષ વચનોઝડે નિંદા કરે છે, ['ગરહંતિ'તિ] લોકોની સમક્ષ નિંદા કરે છે, ['અવમન્તિ'તિ] તેને અપમાનનું પાત્ર માને છે, ['તજિતિ'તિ] આંગળી અને માથું વગેરે શરીરના અવયવોને હલાવી તેની તર્જના કરે છે, ['તાલેંતિ'તિ] હાથ વગેરેવડે મારે છે, ['પરિવ્યર્હેતિ'તિ] ચારે બાજુથી કદર્થના કરે છે, ['પવ્વહંતિ'તિ] જાણે સૂવ વ્યથા ઉત્પન્ન કરે છે. ['તથેવ સયણિજ્જવરગ્'તિ] ત્યાં જ ઉત્તમ શય્યામાં રહેલો, ['તિવલિઅં'તિ] કપાલમાં ત્રણ વઠી-આહ-પહે તેમ ભવાં ચઢાવવાં તે ત્રિવલિકા-તેને. ['સમજોહ્મૂઅ'તિ] અધિની સમાન થયેલી. ['મીઅ'તિ] મયવાળા થયેલા, ['ઉત્તથ'તિ] મયથી કંપ વગેરેને પામેલા-ત્રાસેલા, ['સુસિય'તિ] જેઓનો આનંદરસ સૂકાઈ ગયો છે એવા ['ઉચ્ચિગ્'તિ] પોતાનું રહેઠાણ છોડી દેવું એવી ઇચ્છાવાળા-ઉદ્દેગને પામેલા, તાત્પર્ય શું ? તો કહે છે કે, મયને પામેલા તેઓ થોડું દોડે છે, વધારે દોડે છે, ['સમતુરંગેમાણ'તિ] એક બીજાને ચોંટતા, "એક બીજામાં મરાઈ જતા-એક બીજાની સોહમાં મરાતા" એ પ્રમાણે વૃદ્ધોએ અર્થ કર્યો છે. ['ણાઈ મુજ્જો એવં કરણયા'તિ] વારં વાર એમ કરવા માટે 'અમે તૈયાર નહીં થાઈએ' એટલો અધ્યાહાર છે. ['આણી-ઉવવાય-વયણ-નિદેસે'તિ] 'આ કરવાનું જ છે' એ પ્રમાણેનો આદેશ તે આજ્ઞા, ઉપપાત એટલે સેવા, આજ્ઞાપૂર્વક આદેશ તે વચન, પૂછેલા કાર્ય સંબંધે નિયમિત જવાબ તે નિર્દેશ અર્થાત્ ઇંદ્રની આજ્ઞા વગેરેમાં તે દેવો રહે છે.

આસુરુત્ત
શુબ.
નિંદા.
શયનીય
ત્રિવલિકા
સમ-
તુરંગમા
આજ્ઞા.

૧૩. ઈશાનેન્દ્રવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવાત્ તદ્વક્તવ્યતાસંબદ્ધમેવોદેશકસમાર્તિ યાવત્ સૂત્રવૃન્દમાહ:-'સક્કસ્સ' ઇત્યાદિ. 'ઉચ્ચતરા ચેવ'ત્તિ ઉચ્ચત્વં પ્રમાણતઃ, 'ઉચ્ચતરા ચેવ'ત્તિ ઉચ્ચત્વં ગુણતઃ, અથવા ઉચ્ચત્વં પ્રાસાદાપેક્ષમ્, ઉચ્ચત્વં તુ પ્રાસાદપીઠાપેક્ષમિતિ. યચ્ચોચ્ચતે--'પંચ-સય ઉચ્ચત્તેણ આઈમકપ્પેસુ હોતિ વિમાણ'તિ, તત્ પરિસ્થૂલન્યાયમઙ્ગીકૃત્યાવસેયમ્, તેન કિચ્ચિદુચ્ચતરત્વેડપિ તેષાં ન વિરોધ ઇતિ. 'દેસે ઉચ્ચે, દેસે ઉચ્ચે'ત્તિ પ્રમાણતઃ, ગુણતશ્ચ. 'આલાવં વા, સંલાવં વ'ત્તિ આલાપઃ સંભાષણમ્, સંલાપઃ તદેવ પુનઃ પુનઃ, 'કિચ્ચાઈ'તિ પ્રયોજનાનિ, 'કરણિજ્જાઈ'તિ વિધેયાનિ, 'સે કહં ઇઆણિ પકરેંતિ'તિ અથ કથમ્ ઇદાનીમ્-અસ્મિન્ કાલે કાર્યાવસરલક્ષણે પ્રકુરુતઃ 'કાર્યાણિ' ઇતિ ગમ્યમ્. 'ઈતિ મો'ત્તિ ઇતિ-એતત્ કાર્યમસ્તિ, મો:-શબ્દશ્ચામન્નગ્ને. 'ઈતિ મો !, ઇતિ મો તિ'ત્તિ પરસ્પરાલાપાનુકરણમ્. 'જં સે વયઈ તસ્સ આણા-ઉવવાય-વયણ-નિદેસ'તિ યત્-આજ્ઞાદિકમ્, અસૌ વદતિ, તત્ર આજ્ઞાદિકે તિષ્ઠત ઇતિ વાક્યાર્થઃ, તત્ર આજ્ઞા-દય પૂર્વ વ્યાખ્યાતા એવેતિ. 'આરાહ'ત્તિ જ્ઞાનાદીનામારાધયિતા, 'ચરમે'ત્તિ ચરમ એવ મ્વો યસ્યાપ્રાપ્તિષ્ઠિતિ, દેવમ્વો વા ચરમો યસ્ય સઃ, ચરમમ્વો વા મ્વેષ્યતિ યસ્ય સ ચરમઃ. 'હિઅકામ'ત્તિ હિતં સુખનિવન્ધનં વસ્તુ, 'સુહકામ'ત્તિ સુખં શર્મ, 'પત્થકામ'ત્તિ

૨૬. રિમિત.

૨૭. અંચિતરિમિત.

૨૮. આરમટ

૨૯. મસોલ(?) [મસલ]

નાટ્યશાસ્ત્રમાં " એક પ્રકારની વૃત્તિને 'આરમટી' કહી છે " ૧૪ (મ૦ ના૦ અ૦ ૨૦)

'ભ્રમર' શબ્દનું પ્રાકૃતરૂપ 'મસલ' થાય છે એથી નાટ્યશાસ્ત્રમાં જણાવેલી 'ભ્રમર' અભિનયની હકીકત, કદાચ 'મસલ' અભિનયની જેવી હોય. (સામે આપેલું 'મસોલ' રૂપ અશુદ્ધ લાગે છે.) એક પ્રકારના હસ્તાભિનયનું જ નામ 'ભ્રમર' અભિનય છે. " વચલી આંગળી અને અંગુઠાનો સંદેશ હોય, પ્રદેશિની વાંકી હીય અને બીજી બે ડંચી તથા પ્રકીર્ણ હોય-એ જાતના હસ્તાભિનયનું નામ ભ્રમર છે " ૧૭ (મ૦ ના૦ અ૦ ૧)

૩૦. આરમટ મસોલ (?)

૩૧ ૧ ઉત્પાત, (૨) નિપાત, (૬) પ્રસક્ત, (૪) સંકુચિત, (૫) પ્રસારિત, (૬) રેક્ક, (૭) રચિત (?) [રેચિત] (૮) ધ્રાન્ત અને (૯) સંધ્રાન્તાભિનય.

નાટ્યશાસ્ત્રમાં બે પ્રકારે 'રેચિત' અભિનયનો ઉલ્લેખ છે. એક તો મ્વોના અભિનયમાં અને બીજો કટીના અભિનયમાં. " સુંદરતા પૂર્વક કોઈ એક મ્વોના ઉદ્દેશને રેચિત કહેવાય છે " ૧૧૬-(મ૦ના૦અ૦૦૮) " ચારે બાજુથી નમી મણી કટી-કડ-ને રેચિત કટી કહેવાય છે " ૨૧૭-(મ૦ ના૦અ૦ ૧)

૩૨. ચરમચરમ અને અનિવદ્દ નામ.

[બત્રીશમો 'ચરમચરમ' નામનો અભિનય કરતાં એ સ્ત્રીભદેવે જે અભિનયો લેલ્યા હતા, તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે :-વર્ધમાનનો આગલનો કોઈ છેલ્લો મનુષ્ય મ્વ-એમાં એણે એમના એ આજ્ઞા મ્વની ચર્ચાઓ જૂદા જૂદા વેષો લઈને બતાવી હતી. એ જ પ્રકારે એમનો છેલ્લો દેવમ્વ, એમનું ચ્યવન, ગર્ભસંહરણ, જન્માભિષેક, બાલક્રીડા, યાવનદશા, કામમોગદશા, પ્રવ્રજ્યા, તપશ્ચરણ, જ્ઞાનેત્પાદ, તીર્થપ્રવર્તન અને નિર્વાણગમન એ બધા મ્વોને લેલી બતાવ્યા હતા.-(જીવાજીવાભિગમ, ૫૦૨૪૭ સ૦)અહીં જે જે અભિનયોનો, મરતનાટ્ય શાસ્ત્રની સાથે તુલનાત્મક ઉલ્લેખ કરેલો છે તે તે અભિનયો વિષેની વિશેષ હકીકત એ જ શાસ્ત્રના તે તે અધ્યાયો ઉપરથી જાણી લેવાની છે. એ વિષે જૈનગ્રંથોમાં કોઈ જાણવા જોગ ઉલ્લેખ મળતો જણાયો-તો-નથી. સૂત્રોક્ત બત્રીશ પ્રકારમાં કેટલાક પ્રકારો એવા છે કે, જે, સમજમાં આવી શકતા નથી, કારણ કે, તેમાં કેટલાક નામો તો અશુદ્ધ જ લખાયાં લાગે છે. પરંતુ સાધનાભાવને લીધે તેનો ગિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી. ટીકાકારોએ પણ એવાં જ નામો લખી દીધાં છે અને સ્વરૂપ કે વિવેચન તો આપ્યાં જ નથી]:-અનુ૦

૧. અહીં દ્રંદ્ર સમાસ કરવાનો છે:-શ્રીઅમ્મ૦

पथ्यं दुःखत्राणम्. कस्मादेवम् ? इत्यत आह—‘आणुकंपिए’ति कृपावान्, अत एवाह—‘निस्सेयसिए’ति निश्रेयसं मोक्षः, तत्र नियुक्त इव नैश्रेयसिकः, ‘हिअ-सुह-निस्सेसकामए’ति हितं यत् सुखम्-अदुःखानुबन्धमित्यर्थः, तन्निःशेषाणां सर्वेषां कामयते वाञ्छति यः स तथा. पूर्वोक्तार्थसंग्रहाय गाथे—‘छट्ट’ इत्यादि. इह आद्यगाथायां पूर्वार्धपदानां पश्चार्धपदैः सह यथासंख्यं संबन्धः कार्यः. तथाहि—तिष्यक-कुरुदत्त-साध्वोः क्रमेण षष्ठम्, अष्टमं च तपः. तथा मासः, अर्धमासश्च ‘भत्तपरिण’ति अनशनविधिः—एकस्य मासिकमनशनम्, अन्यस्य चार्धमासिकमिति भावः. तथैकस्याष्टवर्षाणि पर्यायः, अन्यस्य च षण्मासा इति. द्वितीया गाथा गतार्था. ‘मोया सम्मत’ति मोकाऽभिधाननगर्या-मस्योद्देशकार्थस्य ‘किट्टशी विकुर्वणा’ इत्येतावद्रूपस्योक्तत्वात् ‘मोका’ एवायमुद्देशक उच्यते इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते प्रथम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१३. अत्यार सुधी ईशानेन्द्र संबन्धी वक्तव्यता कही छे अने हवे पण आखा उद्देशक सुधी ते ज संबन्धे कहेवानुं छे तो ते माटे सूत्रवृन्दने कहे छे—[‘सकरस’ इत्यादि.] [‘उच्चतरा चैव’ति] प्रमाणथी उंचा, [‘उच्चतरा चैव’ति] गुणथी उन्नत अथवा प्रासादनी अपेक्षाए उच्चपणुं अने प्रासादना पीठनी अपेक्षाए उन्नतपणुं. जे कहेवार्थ छे के, “पेला कल्पोमां रहेलां विमानोनी उंचाइ पांचसे योजन छे” ते स्थूलपणे कहेवायुं छे एम जाणवुं. तेथी जणावेल प्रमाण करतां जराक वधारे उंचाइ होय तो पण कांइ विरोध जेवुं नथी. [‘देसे उच्चे, देसे उन्नए’ति] प्रमाणथी अने गुणथी. [‘आलावं वा संलावं व’ति] आलाप एटले संभाषण अने संलाप एटले वारंवार संभाषण. [‘किच्चाई’ति] कृत्य एटले प्रयोजनो, [‘करणिज्जाई’ति] करणीय एटले कार्यों. [‘से कहमिआणिं पकरेंति’ति] हवे ज्यारे कार्यनो प्रसंग पडे त्यारे तेओ केवी रीते कार्य करे छे. [‘इति भो !’ति] ए कार्य छे, [‘भो ! इति भो ! ति’ति] ए शब्दो एक बीजाना आलापना अनुकरणरूप छे. [‘जं से वयइ तस्स आणा-उववाय-वयण-निद्देस’ति] जे कांइ आज्ञादिक ए करे, तेने तेओ तावे रहे छे, ए प्रमाणे वाक्यनो अर्थ छे. तेमां ‘आज्ञा’ वगेरे शब्दोनी व्याख्या आगळ उपर थइ गइ छे. [‘आराहए’ति] ज्ञान वगेरेनो आराधक छे [‘चरमे’ति] जेने हवे मात्र छेछो एक ज भव वाक्की छे ते, अथवा जे चालु भव-देवनो भव-छे ते ज जेनो छेछो भव छे ते, अथवा जेनो चरम भव छे ते चरम. [‘हिअकामए’ति] सुखना कारणरूप वस्तु ते हित, [‘सुहकामए’ति] सुख एटले सुख, [‘पत्थकामए’ति] दुःखथी बचवुं ते पथ्य. एम शा माटे तो कहे छे के, [‘आणुकंपिए’ति] कृपालु एवो छे माटे ज कहे छे के, [‘निस्सेयसिए’ति] जाणे निश्रेयस-मोक्ष-मां नियुक्त न होय एवो, [‘हिअ-सुह-निस्सेसकामए’ति] जेमां दुःखनो संबन्ध न होय ते सुख. हित, सुख वगेरे बधाने इच्छनार ते. आगळ कहेला अर्थने संक्षेपथी सूचवनारी वे गाथा कहे छे—[‘छट्ट’ इत्यादि.] अहीं पहेली गाथामां आवेल पूर्वार्धनां पदो नो उत्तरार्धनां पदो साथे अनुक्रमे संबन्ध करवो: तिष्यक अनगारनुं छट्ट तप अने कुरुदत्त अनगारनुं अट्टम तप समजवुं. वळी [‘भत्तपरिण’ति] एटले अणसणनो विधि, ते एकनो मास सुधी अने बीजा अनगारनो पखवाडिया सुधी जाणवो अर्थात् तिष्यकनो मास सुधी अने कुरुदत्तनो पखवाडिया सुधी अणसण विधि जाणवो. तथा एकनो-तिष्यकनो-आठ वरसनो अने बीजानो-कुरुदत्तनो-छ मासनो (दीक्षा) पर्याय जाणवो. बीजी गाथानो अर्थ स्पष्ट छे. [‘मोया सम्मत’ति] ‘विकुर्वणा केवा प्रकारनी छे’ ए संबन्धेनी बधी हकिकत ‘मोका’ नगरीमां कहेवाएली होवाथी ए हकिकतने जणावनार प्रकरण (उद्देशक) पण (मोका) ना नामे कहेवाय छे—ओळखाय छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. जीवाजीवाभिगम सूत्रनी वृत्तिमां (स ० पृ ० ३९७) वेमानिक उद्देशकमां आवेली देववर्णनामां कहुं के, “ प्रथमना वे कल्पमां-सौधर्म (जूओ म ० प्र ० ख ० पृ ० २९६) ईशान कल्पमां-आवेला विमानो पांचसे योजन उंचा छे ” अर्थात् एथी ए बने कल्पनां विमानोनी उंचाई एक सरखा जणाय छे अने अहीं मूलसूत्रमां जणाव्या प्रमाणे तो सौधर्म कल्प करतां ईशान कल्पनां विमानो उंचा लागे छे अने ईशान कल्प करतां सौधर्म कल्पनां विमानो नीचा लागे छे-ए रीते आ सूत्र साथे उपर जणावेल प्रमाणांतरना बचननो विरोध आवे छे तेनुं केम ? समा०—प्रमाणांतरमां जणावेल विमाननी उंचाईनुं माप साधारण छे तेथी ए विमानो परस्पर थोडा घणां उंचां नाचां होय, तो पण तेनो बाध गणातो नथी अर्थात् एक विमान तो पूरा पांचसे योजन उंचुं होय अने बीजुं तेथी चार छ आगळ वधारे होय, तो पण ए विमानो उंचाईमां सरखा गणाय छे. एथी प्रमाणांतरनुं ए वचन अने प्रस्तुत सूत्रनुं आ कथन परस्पर विरोधी थई शकनुं नथी, कारण के, ए बने कथनो भिन्न भिन्न अपेक्षाए जणावेल छे—एक कथन साधारण अपेक्षाए छे अने बीजुं कथन विशिष्ट अपेक्षाए छे—अनु०

.२ आ शब्द आभंत्रण सूचक छे—श्रीअभय०

शतक ३.—उद्देशक—२.

राजगृह.—पर्वत.—महावीर अने गौतम.—असुरे कथां रहे छ ?—रत्नप्रभा पृथिवीनी वच्चे.—असुरोनुं नीचली तृतीय—(वायुकाप्रभा)—पृथिवी सुधी थएलुं गमन अने साते पृथिवी सुधी . जवानुं सामर्थ्य गमननो हेतु.—पूर्वजा वैरिने दुःखी वरवो के पूर्वजा मित्रने सुखी करवो.—असुरोनुं तिरछे नंदीश्वर द्वी^५ सुधी थएलुं गमन अने तिरछे असंख्य द्वीप समुद्रो सुधी जवानुं सामर्थ्य.—तेओनो तिरछा गमननो हेतु.—अरिहंतोना जन्मनो, निष्क्रमणनो, ज्ञानोत्पादनो अने परिनिर्वाणनो महिमा.—असुरोनुं उंचे सौधर्म देवलोक सुधी थएलुं गमन अने उंचे अच्युत देवलोक सुधी जवानुं सामर्थ्य.—ऊर्ध्वगमननो हेतु.—देव अने असुरोनुं वैर.—असुरोनुं चोरपणुं—असुरोने देवोए करेली सजा.—असुरो अने अप्सराओ.—असुरोनुं ऊर्ध्वगमन केटलो काळ वीत्या पछी थाय छे ? अनंत उत्सर्पिणी अने अनंत अवसर्पिणी.—शबर.—वर्षर.—ढंकरण.—भुत्तुअ.—पण्ह.—पुलिद.—अरिहंत विगरेना आशराथी ज असुरोनुं ऊर्ध्वगमन—महाद्विक असुरोनुं ऊर्ध्वगमन.—ऊर्ध्वगमन माटे चमरनी वात.—चमरनो पूर्वजन्म.—जम्बूद्वीप.—भारतवर्ष.—विंध्यगिरिपादमूल.—वेभेल संनिवेश.—पूरण गृहपति.—सुंड थवुं.—दानामा प्रत्रज्या.—चार खानावाळुं काष्ठपात्र.—मळेल भिक्षावडे वटेमारुं, कागडा, कूतरा अने माछला, काचवा वगैरेनुं आतिथ्य.—पूरणनो उग्रतप.—पूरणनुं पादपोषणमन अनशन.—छद्मस्थ तरिके महावीरनां अग्यार वर्ष.—सुसमारपुर नगर.—इंद्र विनानी चमरचंचा नगरी.—तपस्वी तरीके पूरणनां वार वर्ष.—मासिक संलेखना.—साठ टंक अनशन.—चमरचंचामां इंद्र-चमर-तरीके पूरणनो जन्म.—चमरे करेलो सौधर्म देवलोकनो साक्षात्कार.—मधवा, पाकशासन, शतक्रतु, सहस्राक्ष, वज्रपाणि अने पुरंदर.—शक्रेंद्रना विलामो जोई चमरने थएलो ईश्वर.—शक्र प्रति चमरनुं गालिप्रदान.—चमरनो मयावह ईश्वरानळ.—छद्मस्थ महावीरनो चमरे लींछल आश्रय.—परिघ आयुधने लईने एकला चमरे सौधर्म देवलोक (शक्र) प्रति करेलुं प्रयाण.—प्रयाण पूर्वे चमरे रचेलुं वीहामणुं शरीर.—उपर जतां जतां चमरे करेल उतपात.—वानव्यंतर देवोनी भागनाश.—ज्योतिषिकोना विभाग.—आत्मरक्षक देवोनुं पलायन—चमरनुं शक्रपासे पहोचवुं.—शक्रना दरवाजा बच्चे रहेल इन्द्रकीलनुं चमरे करेल आकुट्टन.—शक्राश्रित देवोने देखाडेल भय.—चमर उपर शक्रनो कोप.—चमरनुं भागवुं.—महावीरना पगमां पडवुं.—वज्र मूक्या पछी शक्रने थएल विचार—पश्चात्ताप.—वज्रनी पाछळ थएल शक्र.—शके महावीरथी चार आंगळ छेटे रहेल वज्रने पकळवुं.—शक्रनुं महावीरने बंदन अने क्षमाप्रार्थन.—महावीरना प्रभावे चमरनो वचाथ—गौतमप्रश्न.—कैकेल पुद्रलनी पाछळ जहने देव तेने पकडी शके ?—पुद्रलमलविचार.—शक्रनी, चमरनी अने वज्रनी गमनशक्ति, तेनी परस्पर तुलना तथा तेनुं काळमान.—चमरनो शोक.—शोकना कारणनो चमरना देवोनुं प्रश्न.—चमरनी महावीर प्रति भक्ति.—चमरनी स्थिति अने सिद्धि.—

१. प्र०—ते^१ णं काले णं, ते णं समए णं रायगिहे नामं नगरे होत्था, जाव—परिसा पञ्जुवासइ. ते णं काले णं, ते णं समए णं चमरे असुरिदे असुरराया चमरचंचाए रायहाणीए, सभाए सुहम्माए, चमरंसि सीहासणंसि, चउसट्टीए सामाणियसाहस्सीहिं जाव—नट्टविहिं उवदसेत्ता, जामेव दिसं (सिं) पाउच्चूए तामेव दिसिं पडिगए.

१. प्र०—ते काले, ते समये राजगृह नामनुं नगर हतुं. यावत्—सभा पर्युपासना करे छे. ते काले, ते समये चौसठ हजार सामानिक देवोथी विंटाएलो अने चमर नामना सिंहासनमां बेठेलो असुरेंद्र, असुरराज चमर, चमरचंचा नामनी राजधानीमां, सुधर्मा सभामां, यावत्—नाट्यविधिने देखाडीने जे दिशामांथी आव्यो हतो ते दिशामां पाछो चाल्यो गयो.

१. मूलच्छायाः—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् अभवत्, यावत्-पर्वत् पर्युपास्ते. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चमरो सुरेन्द्रः, असुरराजश्चमरचंचाया राजधान्याः, सभायाः सुधर्मायाः, चमरे सिंहासने, चतुःप्रष्टया सामानिकसाहस्रीभिः यावत् नाट्यविधिम् उपदर्श्य, यामेव दिशं प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः—अनु०

‘ भन्ते ! ’ इति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वन्दइ (ति), नमंसइ (ति), एवं वया (दा) सीः—अत्थि णं भन्ते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे असुरकुमारा देवा परिवसन्ति ?

१. उ०—गोयमा ! णो इणट्टे समट्टे

एवं जाव—अहेसत्तमाए पुढवीए, सोहम्मस्स कप्पस्स अहे जाव.

२. प्र०—अत्थि णं भन्ते ! ईसिप्पव्वाराए पुढवीए अहे असुरकुमारा देवा परिवसन्ति ?

२. उ०—नो इणट्टे समट्टे.

३. प्र०—से कहिं खाइ णं भन्ते ! असुरकुमारा देवा परिवसन्ति ?

३. उ०—गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीओ- (उ) त्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए, एवं असुरकुमारदेववत्तव्वया, जाव—दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरन्ति.

४. प्र०—अत्थि णं भन्ते ! असुरकुमाराणां देवाणां अहेगति- विसये ?

४. उ०—हंता, अत्थि.

‘ हे भगवन् ! ’ एम कही भगवान् गौतम, श्रमण भगवंत म- हावीरने वादे छे, नमे छे अने वादी, नमी तेओ आ प्रमाणे वोल्याः—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे असुरकुमारदेवो रहे छे ?

१. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी—एम नथी.—ए प्र- माणे यावत्—सातमी पृथिवीनी नीचे पण असुरकुमारदेवो रहेता नथी. तथा ए ज रीते सौधर्मकल्पनी अने यावत्—बीजा कल्पोनी पण नीचे असुरकुमारदेवो रहेता नथी.

२. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्प्राग्भारा पृथिवीनी नीचे असुर- कुमारदेवो रहे छे ?

२. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी—एम नथी.

३. प्र०—हे भगवन् ! त्यारे कयुं एवुं प्रसिद्ध स्थान छे के, ज्यां असुरकुमारदेवो निवास करे छे ?

३. उ०—हे गौतम ! एक लाख अने एंशी हजार योजननी जाडाई वाळी आ रत्नप्रभा पृथिवीनी वचगाळे ते असुरकुमारदेवो रहे छे. अहीं असुरकुमारो संबंधी बधी वक्तव्यता कहेवी अने यावत्- तेओ दिव्यभोगोने भोगवता विहरे छे.

४. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारोमां एवुं सामर्थ्य छे के तेओ पोताना स्थानथी नीचे जइ शके ?

४. उ०—हे गौतम ! हा, तेओमां पोताना स्थानथी नीचे जवानुं सामर्थ्य छे.

१. मूलच्छायाः—‘ भगवन् ! ’ इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, एवम् अवादीत्—अस्ति भगवन् ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अधोऽसुरकुमारा देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः. एवं यावत्—अधः सप्तम्याः पृथिव्याः सौधर्मस्य कल्पस्य अधो यावत्. अस्ति भगवन् ! ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्याः अधोऽसुरकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? नाऽयम् अर्थः समर्थः. अथ कुत्र पुनर्भगवन् ! असुरकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः—एवम् असुरकुमारदेववक्तव्यता, यावत्—दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहरन्ति. अस्ति भगवन् ! असुरकुमाराणां देवानाम् अधोगतिविषयः ? हन्त, अस्ति :—अनु०

२. उपरना सूत्रमां आवेली चर्चां असुरकुमारोने लगती छे. एमां आवेलो ‘ असुर ’ शब्द विशेष विचारणीय छे. ए शब्दको प्रयोग पौराणिक कवि- ओए ‘ दानव ’ अर्थमां करेलो छे तेम अहीं पण ए, ए ज अर्थने सूचवे छे. आ चर्चामां आगळ जतां एवुं पण जणाव्युं छे के, असुरकुमारो अने उपरना (सौधर्मादि) सरो वचे अहिनकुलनी जेवुं जातिवैर छे (?) अने ते मात्र एक कारणने लीधे ज तेओ उपर जईने तोफान करे छे-चोरी करे छे अने उपरनी सुरप्रज्ञाने त्रास आप छे. पौराणिक साहित्यमां प्रसिद्धि पामेलो सुराऽसुरो संग्राम, आ चर्चा साथे मळगो आवे छे. महर्षि यास्के सुराऽसुरना संग्राम विषे जणावतां पोताना निरुक्तमां नीचे प्रमाणे जणाव्युं छेः—

“अपां च ज्योतिषश्च मिश्रीभावकर्मणोः वर्षकर्म जायते, तत्रोपमार्थेन युद्ध- वर्णा भवन्ति”—(निरुक्तमूल.) “अपां च मेघोदरान्तर्गतानाम्, ज्योतिषश्च वैद्युतस्य उद्भूतवृत्तेः, मिश्रीभावकर्मणो वर्षकर्म जायते-तेन हि वैद्युतेन ज्यो- तिषा वायवावेष्टितेन इन्द्राख्येन उपताज्यमाना आपः प्रस्यन्दन्ते—वर्षभावाय कल्पन्ते, तत्र एवं सति उदक-तेजसोरितरेतरप्रतिद्वन्द्वभूतयोः उपमार्थेन रूपकल्पनया युद्धवर्णा भवन्ति—युद्धे रूपकाणि इत्यर्थः । न हि अत्र यथाभूतं युद्धमस्ति, न हि इन्द्रस्य शत्रवः केचन सन्ति ” इत्यादि (निरुक्तभाष्य—पृ० १४४—१४५)

“वादळानां पेटमां रहेळां पाणां त्यारे ज झरे छे, ज्यारे ते पाणी वायुथी विंटाएळां वैद्युत (विजळीना) प्रकाशथी उपताडित थाय छे. आ रीते पाणां अने प्रकाशनी प्रतिद्वन्द्विताथी थती क्रियाने वर्षकर्म—वरसाद—कहेवामां आवे छे. ए ज प्रतिद्वन्द्विताने रूपकनी कल्पनामां ढाळी युद्धरूपे, वर्णवी छे. वस्तुतः ते जातनुं (देवासुरनुं) युद्ध नथी, तेम इन्द्रना कोई शत्रुओ नथी ” इत्यादि (निरुक्तभा० पृ० १४४—१४५)

निरुक्तना आ अभिप्रायथी आपणे कही सकीए छीए के. वरसादने प्रसंगे थता गडगडाट अने झबकारानी चीनाने पौराणिक कविओए सुरासुरसंग्रामना रूपकमां ढाळीने वर्णवेली छे. आ रूपक धर्णुं प्राचीन थएळुं होवथी हवे तो एक इतिहासरूप पण प्रसिद्धि पाम्युं छे. मने लागे छे ते प्रमाणे आ प्रस्तुत सूत्रमां आवेली असुरचर्चानुं मूळ पण आ ज रूपक छे अने हुं धारं छुं तेम तो ए रूपक जैनसाहित्यमां आवीने विशेष पुष्ट बन्नुं छे—जैनकविओए तो एक प्रज्ञानी व्यवस्थानी जेम असुरानां घरो, स्त्रीओ, सरसामान, घरेणां गाठां, जघन्य अने उत्कृष्ट आयुष्यो, विलासक्रीडा, वैषयिकविनोद, सेना, सेनाधिपतिओ अने लंटाफाट विगेरेन रीतसर अने आवेहव संगठन करी ते रूपकात्मकभावने ऐतिहासिक थवानो विशेष प्रसंग आप्यो छे. यास्कनुं निरुक्त हुं धारं छुं

૫. પ્ર૦—કેવલિયં ચ ણં પમૂ તે અસુરકુમારાણં દેવાણં અહેગ-
તિવિસૅ પ્ણત્તે ?

૫. ૩૦—ગોયમ્ ! જાવ-અહે સત્તમાૅ પુઢવીૅ, ત્વં પુણ
પુઢવિં ગયા ય, ગમિસ્સંતિ ય.

૬. પ્ર૦—કિંપતિયં ણં મંતે ! અસુરકુમારા દેવા ત્વં પુઢવિં
ગયા ય, ગમિસ્સંતિ ય ?

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે અસુરકુમારો પોતાના સ્થાનથી
કેટલા ભાગ સુધી નીચે જઈ શકે છે ?

૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે અસુરકુમારો પોતાના સ્થાનથી નીચે
યાવત્-સાત ત્રી પૃથિવી સુધી નીચે જઈ શકે છે. તેઓની નીચે
જવાની માત્ર આટલી શક્તિ છે. પરંતુ તેઓ ત્યાં સુધી કોઈ વાર
ગયા નથી, જશે નહીં અને જતા પગ નથી. કિંતુ ત્રીજી પૃથિવી
સુધી જાય છે, ગયા છે અને જશે પગ લેરા.

૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે અસુરકુમારો ત્રીજી પૃથિવી સુધી
જાય છે, ગયા છે અને જશે તેનું શું કારણ ?

તેમ વિશેષ પ્રાચીન છે. વર્ધમાનના સમયનું સાહિત્ય વર્ણવતાં ઘમે સ્થલે જે
(' નિરુક્ત ' ના ઉલ્લેખ માટે જૂઓ ભગવતી સૂત્ર પ્રથમલેખ, દ્વિતીયશતક,
અર્થ આપતાં જણાવ્યું છે કે;

“અદ્રિઃ, પ્રાવા, ગોત્રઃ, વલઃ, અશ્નઃ, પુરુષોજાઃ, વલિશાનઃ, અશ્ના, પર્વતઃ,
ગિરિઃ, વ્રજઃ, ચરુઃ, વરાહઃ, શંબરઃ, રૌહિણઃ, રૈવતઃ, ફલિગઃ, ઉપરઃ, ઉપલઃ,
ચમસઃ, અહિઃ, અન્નમ્, વલાહકઃ, મેઘઃ, ઓદનઃ, વૃષ્ણિઃ, વૃષ્ણઃ, અસુઃ,
કોશઃ, ઇતિ ત્રિંશદ્ મેઘનામાનિ ” ॥૧૧ ૨૦-નિરુક્તે નિઘન્ટુકાણ્ડે ૫૦ ૧૫૪)

આમાં ' અસુર ' શબ્દને ' મેઘ ' અર્થમાં યોજેલો છે અને તેનો એ અર્થ
પ્રાણાન્, રાતિ દદાતિ-ઇતિ અસુરઃ” અર્થઃ પ્રાણોને આપે તે અસુર. મેઘમાં
વહેની સમાનાર્થકતા, ઉપર પ્રમાણે નિરુક્તમાં જણાવેલી છે તે વિશેષ દઢ થતી જણાય છે :—અનુ૦

૧. મૂલચ્છાયાઃ—કિયચ પ્રભુસ્તેષામ્ અસુરકુમારાણાં દેવાનામ્ અધોગતિવિષયઃ પ્રજ્ઞતઃ ? ગૌતમ ! યાવત્-અધઃ સ પ્મ્યાં પૃથિવ્યામ્, તૃતીયાં પુન
પૃથિવીં ગતાશ્ચ, ગમિષ્યન્તિ ચ. કિંપ્રલયં ભગવન્ ! અસુરકુમારાઃ દેવાસ્તૃતીયાં પૃથિવીં ગતાશ્ચ, ગમિષ્યન્તિ ચ ? :—અનુ૦

૨. એક લાખ, એંશી હજાર યોજનના દલ્લાવળી રત્નપ્રમા પૃથિવીના, ઉપર અને નીચેના એક એક હજાર યોજનપ્રમાણ ભાગને વાદ કરતાં વાકી
રહેલા સ્થલની અંદર ભુવનપતિ ભોનાં અને વાનવ્યંતરોનાં રહેઠાણો છે. તેમાં ભુવનપતિઓના દશ ભેદ છે. તેમાંના પ્રથમ ભેદને ' અસુરકુમારાવાસ ' કહેવામાં
આવે છે. તે આવાસ દક્ષિણે અને ઉત્તરે એમ બે દિશામાં આવેલો છે. તેમાં એકમાં ' ચમર ' અને બીજામાં ' વહી ' એ નામના બે દેવો છે. ચમરની રાજધાનીને
ચમરવંચા અને વહીની રાજધાનીને વહીવંચા કહેવામાં આવે છે. ચમરવંચામાં ત્રીજીસહસ્ર ઘર (અસુરકુમારાવાસ) છે અને વહીવંચામાં ૩૦ લાખ છે-
બન્નેમાં મળીને ૬૪ લાખ અસુરકુમારાવાસો છે. તેમાં રહેનારાઓની આવરદા, ઓછામાં ઓછી દશ હજાર વર્ષની અને વધારેમાં વધારે એક સાપ્તેહ્યમથી
અધિક હોય છે. ઉપર આવેલા ત્રીજા પ્રતિવચ્ન :—સૂત્રમાં અસુરકુમારોની વક્તવ્યતા વિષે જે મલામળ થયેલી છે તેનો સવિસ્તર વર્ણનાત્મક પરિચય ' પ્રજ્ઞાપના '
ઉપાંગમાં (આ૦ સ૦ ૫૦ ૮૯-૯૧) આ પ્રમાણે છે:—

“કર્હિ ણં મંતે ! અસુરકુમારા દેવા પરિવસંતિ ? ગોયમા ! ઇમીસે
રયણપ્પમાૅ પુઢવીૅ અસીઉત્તરજોયણસયસહસ્સવાહલ્લાૅ ઉવરિ એમ્ જોયણ-
સહસ્સં ઓગાહિતા, હેટ્ઠા ચેમ્ જોયણસહસ્સં વલ્લિત્તા, મજ્ઞે અટ્ટહુત્તરે
જોયણસયસહસ્સે; એથ ણં અસુરકુમારાણં દેવાણં ચઉસટ્ઠિં ભવણાવાસસય-
સહસ્સા ભવંતિ-તિ અન્નયાય, તે ણં ભવણા વાર્હિં વટ્ટા, અત્તો ચઉરંસા,
અહે પુન્નરવરકણિયાસંઠાણસંઠિયા, ઉક્કિંતરવિઉ-મંમોરલાદ્યફલિહા,
પામાર-દાલય-કવાડ-તોરણ-પહિદુવારદેસમામા, જંત-સયમિષ-મુસલ-મુસંહિ-
પરિયારિયા, અઉક્કા, સદાજયા, સદાપુતા, અડયાલકોટ્ટપરડયા, અડ-
યાલકયવળમાલા, લેમા, સિવા, કિંકરામરદંડેવરવિલયા, લા(ઇય)હા-
ઇયમહિયા, મોસીરા-સરસ-રત્તચંદનદહરવિન્નપંચુલિત્તલા, ઉવચિત્તચંદન-
કલસા, ચંદનઘડસુકયતોરણપહિદુવારદેસમામા, આસતો-સિત્ત-વિઉલ-વટ્ટ-
વરપારિયમલદામકલાવા, પંચવન્ન-સરસ-સુરભિમુક્કુપ્પુજોવચારકલિયા,
કાલાયુર-પવરકુંદસકુદ્ધજ્ઞેતધૂવમઘમંતમંધુદ્ધુયામિરામા, સુગંધવરગંધિયા,
ગંધવટ્ટિભૂયા, અચ્છરગણસંઘસંભિગિના, વિલ્લવુલ્લિયસહસંયાદિયા, સવ્વર-
યણામયા, અચ્છા, સપ્પા, લપ્પા, ઘટ્ટા, મટ્ટા, ધીરયા, નિમ્મલા,
નિપ્પંકા, નિક્કંકડચ્છાયા, સપ્પમા, સરિસરીયા, સમિરીયા, સઉક્કોયા,
પાસાવીયા, દરિસણિજ્ઞા, અભિરુવા, પહિરુવા; એથ ણં અસુરકુમારાણં
દેવાણં પજ્જત્તા-ડપજ્જતાણં ઠાણા પન્નત્તા, તત્થ ણં ઘહવે અસુરકુમારા દેવા
પરિવસંતિ-કાલા, લોહિયક્કચ-વિવોટ્ટા, ધવલપુપ્પદંતા, અસિયકેસા, વામે
એગકુંડલધરા, અદ્ધંચંદનાણુલિત્તગત્તા, ઈસીસિલિધપુપ્પપમાસાઈ, અસંકિલિ-
ટ્ટાર્, સુહુમાઈ, વત્થાઈ, પવરપરિહિયા; વયં ચ પઢમં સમહક્કંતા-વિદ્યં વયં

“ હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવો કયે સ્થલે રહે છે ? હે ગૌતમ ! એક
લાખ, એંશી હજાર યોજન જાડી રત્નપ્રમા પૃથિવીનો, એક એક હજાર યો-
જનનો ઉપરનો અને નીચેનો ભાગ વાદ કરી, વાકિ રહેલા-મધ્યના એક
લાખ અને અઢ્યોતેર હજાર યોજન પ્રમાણના-ભાગમાં અસુરકુમાર દેવોના ૬૪
લાખ આવાસો આવેલા છે, તે આવાસો, બહારથી મોલ, વચ્ચે ચોલેડા અને
પુષ્કર-કમલ-ની કળિંકાના ઘાટના છે, પ્રત્યેક આવાસોની ફરતી એક ટાઈ
અને પરિવા, જે ચોક્કી (ગાલ વિનાની) ડંડી અને વચ્ચે પહોળી છે, પ્રતિ
આવાસ, એક ગઢ અને તેમાં આવેલી અટારી, વારણાં, તોરણ તથા વારીઓ
સંયુક્ત છે. તે ભવનો (આવાસો), ચંદ્ર, શતપત્રી, મૂસલ અને મુસંહી વિનેરે
શસ્ત્રોથી પરિદેષિત છે. એવાં મજબૂત હોવાથી જ એ, અગોચ્ય છે, અજ્ઞય છે,
અને સુરક્ષિત રહેલાં છે. તેમાં અડતાલોટ કોઠા છે, અડતાલોટ જાતનાં
તોરણો-વનમાલા-છે. તથા તે ગિરિદ્રવ અને મંગલહા છે. વંચારી કિંકર
દેવો, તે ભવનોની ચોકી કરે છે, તેમાં મોખયાદિ દ્વારા ગાર લિપેલી છે,
હાડી વિનેરેથી ધોલ કરેલો છે અને મોશીર્ષે ચંદન તથા લાલ ચંદનના થાપા
મારેલા છે, તેના ગિરિ ઉપર મંગલ કલ્પો સ્થાપેલા છે એ વારણા ઉપર
પણ ચંદનકલ્પોનાં તોરણો શોભી રહ્યાં છે, તેમાં વાંધેલા ચંદરવાથી તે
નીચે (મોંચ તલ્લીયા) સુધી લટકતી મોઝાકાર નાટાઓની શ્રેણી ઝૂલી
રહી છે, સુંદર, સુગંધી અને પંચવર્ણી પુષ્પો વેરાઈલાં છે, કાઠો અગર, ઉત્તમ
કિન્નર અને સેલારસનો સુગંધી ધૂમ મઘમઘી રહ્યો છે, ચોમેર સુગંધ ફેલાઈ
રહ્યો છે અને જાણે ગંધની ગુટિકા ન હોય ? એવાં એ ભવનો વહેંકી રહ્યાં છે.
એમાં અપ્પરાઓનો સમૂહ રહેતો હોવાથી ઘણી સંકલ્પા જણાય છે, વિન્ન

૬. ૩૦—ગૌયમા ! પુવ્વવેરિયસ્સ વા વેદણુદરીણયા, પુવ્વસંગહસ્સ વા વેદણુવસામણયા, एवं खलु असुरकुमारा देवा तच्चं पुढविं गया य, गमिस्संति य.

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! પોતાના જૂના શત્રુને દુઃખ દેવા, પોતાના જૂના મિત્રને સુખી કરવા—એ કારણથી અસુરકુમાર દેવો ત્રીજી પૃથિવી સુધી ગયા છે, જાય છે તથા જશે.

અસંપત્તા, ભદ્રે જોડણે વટમાળા, તલભંગય-તુડિય-પવરભૂસણ-નિમ્મલ-મણિ-રચનમંડિતમુયા, દસમુદામંડિય-મ્મહરથા, ચૂડામણિવિચિત્તવિંધમયા, સુરુવા,મહિન્દિયા, મહન્નુદયા, મહાયસા, મહવ્બલા, મહાણુભાગા, મહાસોવલા, હારવિરાઇયવચ્છી, કડય-તુડિયથંભિયમુયા, અંગય-કુંડલમટ્ટગંડયલ-કન્નવી-ઠધારી, વિચિત્તહરથાભરણા, વિચિત્તમાલામહલી, કલ્લાણમ-પવરવરથપરિહિય, કલ્લાણમમહાડણુલેવણધરા, માસુરવોંવી, પલંબમાણવણનાલધરા, દિવેળં વજેળં, દિવેળં મંધેળં, દિવેળં ફાસેળં, દિવેળં સંઘયળેળં, દિવેળં સંટાળેળં, દિશાએ ઇન્દીએ, દિશાએ જુઈએ, દિશાએ પમાએ, દિશાએ છાયાએ, દિશાએ અચ્ચીએ, દિવેળં તેણં, દિવ્વાએ લેસાએ દસ દિસાઓ ઉજ્જેવેમાળા, પમાસેમાળા, તે ણં તત્થ સાળં સાળં અવળાવાસસયસહસ્સાળં, સાળં સાળં સામાણિયસાહસ્સોળં, સાળં સાળં તાયત્તીસમાળં, સાળં સાળં લોમપાલાળં, સાળં સાળં અગમમહિ-સીળં, સાળં સાળં પરિસાળં, સાળં સાળં અણિયાળં, સાળં સાળં અણિયાદિ-વરેળં, સાળં સાળં આયરવસ્થદેવસાહસ્સીળં, અન્નેરિં ચ બહૂળં ભવણવાસીળં દેવાળ ય, દેવીળ ય આદેવચં, પોરેવચં, સામિત્તં, મટ્ટિત્તં મહત્તરમત્તં, આળા-ઈસર-સેળાવચં કારેમાળા, પાલેમાળા ; મહતાડહતનટ્ટ-ગીત-ત્રાઇય-તંતી-તલ-સાલ તુડિય-ધમ્મમુદ્ગપહ્ણવવાઇયરવેળં દિવ્વાઈં મોગમોગાઈં મુંજ-માળા વિહરંતિ.

વાજાઓના નાદો ગાજી રહેલા છે, સર્વ જાતનાં રત્નો ભરેલાં છે તેથી એ ભવનો સ્વચ્છ અને હુંવાળાં છે, ચક્રચક્રતાં (ચીકળાં) અને ઓપેલાં છે, માર્જિત અને નીરજ છે, નિર્મલ અને નિર્લપ્ક છે, એમાં આવતી પ્રમા અનાવૃત છે, એ પ્રમાવાઝાં, શ્રીવાઝાં, જ્ઞાનમગતાં, ઉદ્ધોતવાઝાં, પ્રસન્નતા પમાડે તેવાં, દર્શનીય, અનિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. એવા એ ભવનોમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર દેવોનાં સ્થાનો વહ્યાં છે. X X X તેમાં પળા અસુરકુમાર દેવો રહે છે, તેઓ વર્ણ કાઝા, લોહિતાક્ષ અને વિંવસન હોટવાઝા છે, તેઓના દાંત કુંડની કઢી જેવા ધોઝા છે અને કેશ વાઝા છે. તેઓ ડાઘા કાનમાં એક કુંડલ પહેરે છે, શરીરે મીઠું ચંદન ચોપડે છે, તિલિધ્રના પુષ્પની જેવી પ્રમાવાઝાં, આઝાં, રાતાં, કોમલ, સૂક્ષ્મ અને હલકાં (વજન વિનાનાં) તથા ઉત્તમ વહ્ણોને પહેરે છે, તેઓની જુવાની હમેશા ઢીલતી રહે છે. તલભંગક, વહેરલાં અને વીજાં પળ ઘરેળામાં ઝહેલા મણિ અને રત્નોથી તેઓના હાથો શોભી રહ્યા છે, વજ્રે આંગઝીઓમાં પહેરેલી વીંટીઓથી તેઓના પોંચા સુશો-ભિત છે, ચૂડામણિ નામના વિચિત્ર રત્નના વિન્દથી તેઓનો મુકુટ ડીપી રહ્યો છે, તેઓ સુરુપ, મહર્થિક, મહાયુતિક, મહાયશસ્વી, મહાવલ્લવાઝા, મહાપ્રભાવવાઝા અને મહાયુલવાઝા છે, તેઓનાં હૃદયો હારવડે વિરાજિત છે, કડાં અને વહેરલાંથી તેઓની ખુજાઓ શોભી રહી છે, અંગદ અને કુંડલ પહેરેલાં છે, તેઓના માલો કર્ણપીઠનામના આભરણથી જ્ઞાનમગી રહ્યા છે, અનેક પ્રકારનાં ઘરેળાંથી તેઓના હાથો ચઢકી રહ્યા છે, તેઓના માથા ઉપર માઝા અને મુકુટ પણ વિચિત્ર છે, તેઓ કલ્યાણકર વહ્ણને પહેરે છે, માલા અને વિલેપનને વાપરે છે, શરીરે માસ્વર છે, ફૂલતી માઝા પહેરે છે અને દિવ્ય એવા વર્ણો, મંધે, સ્પર્શો, સંહનને, સંસ્થાને, ઋદિએ, યુતિએ, પ્રમાએ, છાયાએ, તેજે અને શરીરના જ્ઞાનમગાટે તથા લેઝ્યાએ કરીને દશે દિશાઓને ઉદ્ધોતિત કરે છે—પ્રમાસિત કરે છે. તથા તેઓ પોત પોતાના લાલો ભવનાવાસો ઉપર, ત્રાયાર્જીશ દેવો ઉપર, લોકપાલો ઉપર, પટ્ટરાણીઓ ઉપરા સમાઓ ઉપર, સેનાઓ ઉપર, સેનાધિપતિઓ ઉપર, આરક્ષક દેવો ઉપર અને વીજા પળ ભવનવાસી દેવો તથા દેવીઓ ઉપર અધિપતિપણું, પુરપતિપણું સ્વામિપણું, મર્દપણું અને વડિલપણું મોગવે છે, તેઓને આજ્ઞામાં રાખે છે, સરદારી મોગવે છે અને ધીજાઓ પાસે પણ પોતાના ઉપરિપણાનું પાલન કરાવે છે તથા તેઓ નિલ્લ ચાલતા નાઝ, મીત, વાજાં-વીળા, હથેલી, કાંસી, ઘુટિત અને મેઘ જેવો મંભીર મૃદંગ એ વધાના દિવ્યનાદ વડે દિવ્ય અને મોગ્ય મોગોને મોગદતાં લહેર કરે છે.

[ઉપર આપેલા અસુર-પરિચયમાં જળાવેલી કેટલીક દ્રઢીકતો તેા માનવી ક્રિયાઓને મઝતી આવે તેમ છે, જેમકે, ત્યાં હથીયારો હોવાનું, ચોકીદારો હોવાનું, છાળ વિગેરેથી લિંપવાનું, સઢી વિગેરેથી ધોઝવાનું અને સુગંધી ધૂમ વઢતો હોવાનું જળાવ્યું છે તથા તેઓને કપડાં પહેરવાનું, શરીરે ચંદન ચોપડવાનું અને હાથ અને કાનમાં ઘરેળાં પહેરવાનું જળાવ્યું છે. આ વધી રીતો માનવસમાજમાં પ્રચલિત છે તે વાત પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. આ વિષે આવા પ્રશ્નો થાય છે કે—ત્યારે ત્યાં—અસુરલોકમાં—સાંપ્રદાયિક રીતે જ્ઞાડપાન થી, ધાતુની સાળો નથી, અમ્મિ નથી તેમ નશીઓ નથી, તેા પછી ત્યાં હથીયારો શોનાં વન્યાં? કોળે વઢ્યાં? છાળ વ્યાંથી આવ્યું? સઢી વ્યાંથી આવી? ફનીં સેતી થયા વિના કપડાં શી રીતે વન્યાં? કોળે વઢ્યાં? વળવાનાં યન્ત્રો વ્યાંથી આવ્યાં? કોળે વનાવ્યાં? અમ્મિ વિના ધૂમ શી રીતે વહેંકયો? ધૂમ પણ વ્યાંથી આવ્યો? ધાતુઓ વિના ઘરેળાં શોના થયાં? અને તે કોળે વઢ્યાં? વઢી એ પરિચયમાં લહ્યું છે કે, ‘તેઓને દિવ્ય સંહનન છે’ જૈનપરિભાષામાં ‘સંહનન’ શબ્દ હાડકાંની રચના વિશેષનો ઘોતક છે (—જૂઓ મળવતી પ્ર૦ સં૦ પૃ૦ ૨૪-૨ ટિપ્પણ) દેવોને હાડકાં હોય એવું તેા જૈન ઋષિઓ પણ માનતા નથી, તેા વઢી તેઓને દિવ્ય સંહનન હોવાનું શી રીતે ઘટે? ‘આર્ષમનુસંદધીત’ ની દટ્ટોએ આ વાવતનું સમાધાન કરતાં શ્રીમલ્લયગિરિજીએ (પ્રજ્ઞાપના ટીકા પૃ૦ ૬૮ માં) જળાવ્યું છે કે, આ સ્થલે ‘સંહનન’ શબ્દનો મુલ્થ અને સમય પ્રસિદ્ધ અર્થ ન કરતાં લાક્ષણિક એવો શક્તિ અર્થ કરવો. હું તેા માનું હડં કે, એ દેવપરિચયના ઉલ્લેખમાં આ રીતે જો તે આસા વર્ગનનો જ લાક્ષણિક અર્થ કરવામાં આવે તેા તે વધું વરાવર સંગત થઈ ઢાકે છે, અન્યથા આગલ જળાવેલા એક વર્ણ પ્રવનનું સમાધાન થવું અશક્ય જળાય છે. વઢી એક પરિચય આપનારો પોતે આપેલું વધું ય વર્ણન લાક્ષણિક શબ્દોમાં જ કરે એ પણ ઘટનું નથી, તેથી આ ‘અસુર’ શબ્દનો મૂલ ભાવ વિશેષ વિચારણીય છે, એમ મને લાગે છે અને એ માટે આગલ પણ એક ટિપ્પણ, જેમાં યાસ્કના નિરુક્તનું પ્રમાણ ઢાંકી વતાવ્યું છે—આપેલું છે :—અનુ.]

૧. મૂલ્લચ્ચાયા:—ગૌતમ ! પૂર્વવેરિયસ્સ વા વેદનોદરીણયા, પૂર્વસંગતસ્ય વા વેદનોપશ્ચમન્નયા, एवं खलु असुरकुमारा: देवास्तृतीयां पृथिवीं गताश्च, गमिष्यन्ति च :—अनु०

७. प्र०—अस्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं तिरियगति-
विसए पण्णत्ते ?

७. उ०—हंता, अस्थि.

८. प्र०—केवइ(ति)यं च णं भन्ते ! असुरकुमाराणं देवाणं
तिरियं गइविसए पण्णत्ते ?

८. उ०—गोयमा ! जाव-असंखेज्जा दीव-समुद्दा, नंदिस्स-
वररं पुण दीवं गया य, गमिस्सन्ति य.

९. प्र०—किंपत्तियं णं भंते ! असुरकुमारा देवा नंदिस्सरवरं
दीवं गया य, गमिस्सन्ति य ?

९. उ०—गोयमा ! जे इमे अर(रि)हंता भगवंता, एरसि
णं जम्मणमहेसु वा, निक्खमणमहेसु वा, णाणुप्पायमहिमासु वा,
परिनिव्वाणमहिमासु वा, एवं खलु असुरकुमारा देवा नंदीसरवरं
दीवं गया य, गमिस्सन्ति य.

१०. प्र०—अस्थि णं असुरकुमाराणं देवाणं उड्डं गतिविसए ?

१०. उ०—हंता, अस्थि.

११. प्र०—केवइ(ति)यं च णं भन्ते ! असुरकुमाराणं देवाणं
उड्डं गतिविसए ?

११. उ०—गोयमा ! जावऽचुए कप्पे, सोहम्मं पुण कप्पं
गया य, गमिस्सन्ति य.

१२. प्र०—किंपत्तियं णं भन्ते ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं
कप्पं गया य, गमिस्सन्ति य ?

१२. उ०—गोयमा ! तेसि णं देवाणं भवपच्चइअवेराणुवंधे,
ते णं देवा विकुव्वेमाणा, परिवारेमाणा, वा आयरवखे देवे वित्ता-
सैत्ति, अहालहुसगाइं रयणाइं गहाय आताए एगंतमंतं अवक्क-
(क्का)मंति.

१३. प्र०—अस्थि णं भंते ! तेसि देवाणं अहालहुसगाइं
रयणाइं ?

७. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारोमां एवं सामर्थ्यं छे के
तेओ, पोताना स्थानथी तिरछे जइ शक्के ?

७. उ०—हे गौतम ! हा, तेओमां पोताना स्थानथी तिरछे
जवानुं सामर्थ्यं छे.

८. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो पोताना स्थानथी के-
टला भाग सुधी तिरछा जइ शक्के छे ?

८. उ०—हे गौतम ! पोताना स्थानथी यावत्-असंख्य द्वीप
समुद्रो सुधी तिरछा जवानुं तेओनुं मात्र सामर्थ्यं छे. पण तेओ
नंदीश्वर द्वीप सुधी तो गया छे, जाय छे अने जशे पण खरा.

९. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो नंदीश्वर द्वीप सुधी
जाय छे, गया छे अने जशे तेनुं शुं कारण ?

९. उ०—हे गौतम ! जे आ अरिहंत भगवंतो छे, एओना जन्म-
उत्सवमां, दीक्षा-उत्सवमां, ज्ञानोत्पत्तिमहोत्सवमां अने परिनिर्वाणना
उत्सवमां ए असुरकुमार देवो नंदीश्वर द्वीप सुधी जाय छे, गया छे
अने जशे-अरहंतना जन्म वगरेना उत्सवो, असुरकुमार देवोने
नंदीश्वर द्वीप जवानुं कारण छे.

१०. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारोमां एवं सामर्थ्यं छे के
तेओ, पोताना स्थानथी उंचे जइ शक्के ?

१०. उ०—हे गौतम ! हा, तेओमां पोताना स्थानथी उंचे
जवानुं सामर्थ्यं छे.

११. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो पोताना स्थानथी
केटला भाग सुधी उंचे जइ शक्के छे ?

११. उ०—हे गौतम ! तेओ पोताना स्थानथी यावत्-अच्युत
कल्प सुधी उपर जइ शक्के छे-तेओनी उंचे जवानी मात्र आटली
शक्ति छे. परंतु तेओ त्यांसुधी कोईवार गया नथी, जशे नहीं
अने जता पण नथी. किंतु सौधर्म कल्प सुधी तो तेओ जाय छे,
गया छे अने जशे पण खरा.

१२. प्र०—हे भगवन् ! ते असुरकुमारो उंचे सौधर्मकल्प सुधी
जाय छे, गया छे अने जशे तेनुं शुं कारण ?

१२. उ०—हे गौतम ! ते देवोने जन्मथी ज बैरानुबंध (भव-
प्रत्यधिक वैर) छे. वैक्रियरूपोने बनावता तथा भोगोने भोगवता ते
देवो आत्मरक्षक देवोने त्रास उपजावे छे तथा यथोचित नानां नानां
रत्नोने लई पोते उज्जड भागमां चाल्या जाय छे.

१३. प्र०—हे भगवन् ! ते देवो कने यथोचित नानां नान
रत्नो होय छे ?

१. मूलच्छाया:—अस्ति भगवन् ! असुरकुमाराणां देवानां तिर्यग्गतिविषयः प्रश्नः ? हन्त, अस्ति. किंच भगवन् ! असुरकुमाराणां देवानां तिर्यग्ग-
तिविषयः प्रश्नः ? गौतम ! यावत्-असंख्येया द्वीप-समुद्राः, नन्दीश्वरवरं पुनर्द्वीपं गताश्च, गमिष्यन्ति च. किंत्वं भगवन् ! असुरकुमाराः देवाः नन्दीश्वरवरं
द्वीपं गताश्च, गमिष्यन्ति च ? गौतम ! ये इमे अर्हन्तो भगवन्तः, एतेषां जन्महेषु वा, निष्कमणमहेषु वा, ज्ञानोत्पादमहिमासु वा, परिनिर्वाणमहिमासु वा,
एवं खलु असुरकुमाराः देवाः नन्दीश्वरवरं द्वीपं गताश्च, गमिष्यन्ति च. अस्ति असुरकुमाराणां देवानाम् ऊर्ध्वं गतिविषयः ? हन्त, अस्ति. किंच भगवन् !
असुरकुमाराणां देवानाम् ऊर्ध्वं गतिविषयः ? गौतम ! यावत्-अच्युतः कल्पः, सौधर्मं पुनः कल्पं गताश्च, गमिष्यन्ति च. किंप्रत्ययं भगवन् ! असुरकुमाराः
देवाः सौधर्मं कल्पं गताश्च, गमिष्यन्ति च ? गौतम ! तेषां देवानां भवप्रत्ययवैरानुबन्धः, ते देवाः विकुर्वन्तः, परिवारयन्तो वा आत्मरक्षकान् देवान् वित्रा-
सयन्ति, यथालघुस्वकानि रत्नानि गृहीत्वा आत्मना एकान्तम् अन्तम् अवक्रामन्ति. सन्ति भगवन् ! तेषां देवानाम् यथालघुस्वकानि रत्नानि ? :—अनु०

१३. उ०—हंती, अत्थि.

१४. प्र०—से कहमिआणि पकरेंति ?

१४. उ०—(तओ) से पच्छा कायं पव्वहांति.

१५. प्र०—पभू णं भंते ! असुरकुमारा देवा तत्थ गया चेव समाणा ताहिं अच्छराहिं सद्धि दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए.

१५. उ०—णो इण्ठे सम्ठे, से (ते) णं तओ पडिनियत्तंति, ततो पडिनियत्तित्ता इहमागच्छंति, जइ णं ताओ अच्छराओ आढायंति, परियाणंति, पभू णं ते असुरकुमारा देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धि दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए; अह णं ताओ अच्छराओ नो आढायंति, नो परियाणंति, णो णं पभू ते असुरकुमारा देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धि दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए; एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं कप्पं गया य, गमिस्संति य.

१६. प्र०—केवइअकालस्स णं भंते ! असुरकुमारा देवा उडुं उप्पयंति, जाव-सोहम्मं कप्पं गया य, गमिस्संति य ?

१६. उ०—गोयमा ! अणंताहिं उत्सपिणीहिं, अणंताहि अवसपिणीहिं समतिकंताहिं, अत्थि णं एस भावे लोयच्छेरयभूए समुप्पजइ, जं णं असुरकुमारा देवा उडुं उप्पयंति, जाव-सोहम्मो कप्पो.

१७. प्र०—किं णिस्साए णं भंते ! असुरकुमारा देवा उडुं उप्पयन्ति, जाव-सोहम्मो कप्पो ?

१७. उ०—गोयमा ! से जहा नाम ए सवरा इ वा, वव्वरा इ वा, ढं (टं) कणा इ वा, भुत्तुआ इ वा, पण्हया (पलहया) इ वा, पुलिंदा इ वा एगं महं रण्णं वा, ख (ग)-डुं वा, दुग्गं वा, दरिं वा, विसमं वा, पव्वयं वा णीसाए सुमहल्लमवि आसवलं

१३. उ०—हे गौतम ! हा, तेओनी पासे नानां नानां रत्तो होय छे.

१४. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे ते असुरो, वैमानिकोनां रत्तो उपाडी जाय त्यारे वैमानिको तेओने शुं करे ?

१४. उ०—हे गौतम ! रत्तो लीधा पछी ते असुरोने (वैमानिको द्वारा) शारीरिक व्यथा भोगववी पडे छे.

१५. प्र०—हे भगवन् ! उपर गया एवा ज ते असुरकुमार देवो त्यां रहेली अप्सराओ साथे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवी शके खरा-भोगवता रही-विहरी शके खरा ?

१५. उ०—हे गौतम ! ए प्रमाणे करवाने ते असुरकुमार देवो समर्थ नथी. किंतु तेओ त्यांथी पाछा वळे छे अने अहीं (पोताने स्थाने) आत्रे छे. जो कदाच ते अप्सराओ तेओनो आदर करे, तेओने स्वामी तरीके स्वीकारे तो ते असुरकुमार देवो, ते-त्यां रहेली-उपरनी-अप्सराओ साथे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवी शके छे-भोगवता रही-विहरी-शके छे. हवे कदाच ते अप्सराओ तेओनो आदर न करे तथा तेओने स्वामी तरीके न स्वीकारे तो ते असुरकुमार देवो, ते अप्सराओ साथे दिव्य अने भोगववा योग्य भोगोने भोगवी शकता नथी. हे गौतम ! असुरकुमार देवो, सौधर्म कल्प सुधी गया छे, जाय छे अने जज्ञे 'तेनुं पूर्व प्रमाणे कारण छे.

१६. प्र०—हे भगवन् ! केटले समये-केटलो समय वीत्या पछी-असुरकुमार देवो उंचे उत्पते छे-जाय छे तथा यावत्-सौधर्म कल्प सुधी-गया छे अने जज्ञे ?

१६. उ०—हे गौतम ! अनंत उत्सर्पिणी अने अनंत अवसर्पिणी वीत्या पछी लोकमां अचंचो पमाडनार ए भाव उत्पन्न थाय छे के, असुरकुमार देवो उंचे उत्पते छे अने यावत्-सौधर्म कल्प सुधी जाय छे.

१७. प्र०—हे भगवन् ! कइ निश्रावडे-कोनो आश्रय करीने-ते असुरकुमार देवो यावत्-सौधर्म कल्प सुधी जाय छे ?

१७. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक शंबरजातिना लोको, बव्वरजातिना लोको, ढंक्कणजातिना लोको, भुत्तुअजातिना (?) लोको, पण्हजाति (?) ना लोको अने पुलिंद लोको एक मोटा जंगलनो, खाडानो, जलदुर्गनो के स्थलदुर्गनो, गुफानो, खाडा अने वृक्षोधी

१. मूलच्छायाः—हन्त, सन्ति. अथ कथम् इदानीं प्रकुर्वन्ति ? तेषां पश्चात् कार्यं प्रव्यथन्ते. प्रभो भगवन् ! असुरकुमारा देवास्तत्र गताश्चैव समानास्ताभिरप्सरोभिः सार्धं दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहर्तुम् ? नाऽयम् अर्थः समर्थः. अथ ततः प्रतिनिवर्तन्ते, ततः प्रतिनिवृत्त्य अत्राऽऽगच्छन्ति, यदि ता अप्सरसः आद्रियन्ते, परिजानन्ति, प्रभवस्ते असुरकुमाराः देवास्ताभिरप्सरोभिः सार्धं दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहर्तुम्, अथ ताः अप्सरसो नो आद्रियन्ते, नो परिजानन्ति नो प्रभवस्ते असुरकुमारा देवास्ताभिः-अप्सरोभिः सार्धं दिव्यानि भोगभोग्यानि भुञ्जाना विहर्तुम्, एवं खलु गौतम ! असुरकुमाराः देवा सौधर्मं कल्पं गताश्च, गमिष्यन्ति च. कियत्कालेन भगवन् ! असुरकुमाराः देवाः ऊर्ध्वम् उत्तरन्ति, यावत्-सौधर्मं कल्पं गताश्च, गमिष्यन्ति च ? गौतम ! अनन्ताभिः उत्सर्पिणीभिः, अनन्ताभिः अवसर्पिणीभिः समतिक्रान्ताभिः, अस्ति एष भावो लोकाश्चर्यभूतः समुत्पद्यते, यद् असुरकुमारा देवाः ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्-सौधर्मः कल्पः. किं निश्राय भगवन् ! असुरकुमारा देवा ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्-सौधर्मः कल्पः ? गौतम ! स यथा नाम सवरा वा, वव्वरा वा, ढंक्कणा वा, भुत्तुका वा, प्रश्रका वा, पुलिन्दा वा, एकं महद् अरण्यं वा, गर्ता वा, दुर्गं वा, दरी वा, विषमं वा पर्वतं वा निश्राय सुमहद् अपि अश्वत्थम्ः—अनु०

१. शबर, बवंर, ढंक्कण, भुत्तुअ, पलह अने पुलिंद-ए छ ए शब्दे जूदी जूदी अनार्य जातिना सूचक छे. एमांनो केटलाक शब्दे तो अनार्य देशना पण वाचक छे. अनार्य देशोनी अने अनार्य जातिनी गणत्रीने प्रसंगे ए विषे सूत्रकृतान्ग, प्रदन्व्याकरण अने प्रदापना उपागमा नीचे प्रमाणे जणाव्यु छेः—

वा, हस्तिबलं वा, जोहबलं वा धणुबलं वा आगल्लेति, एवामेव असुरकुमारा वि देवा गण्णत्थ अरिहंते वा, अरिहंतचेइआणि वा, अणगारे वा भाविअण्णो निस्साए उडुं उप्पयंति, जाव-सोहम्मो कप्पो.

१८. प्र०—सव्वे वि णं भंते! असुरकुमारा देवा उडुं उप्पयंति, जाव सोहम्मो कप्पो?

१८. उ०—गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे, महिड्डिया णं असुरकुमारा देवा उडुं उप्पयंति, जाव-सोहम्मो कप्पो.

१९. प्र०—एस वि णं भंते! चमरे असुरिदे, असुरकुमारराया उडुं उप्पइअपुविं जाव-सोहम्मो कप्पो?

१९. उ०—हंता, गोयमा!

२०. प्र०—अहो णं भंते! चमरे, असुरिदे, असुरकुमारराया महिड्डिए, महज्जुईए, जाव- काहिं पविट्ठा?

गीच थएल भागनो अने पर्वतनो आश्रय करी एक सारा अने मोटा पण घोडाना लश्करने, हाथिना लश्करने, योधाओना लश्करने, धनुष्य (धनुष्यधारी) ना लश्करने हंकाववानी हिंमत करे छे, ए ज प्रमाणे असुरकुमार देवो पण अरिहंतोनो, अरिहंतनां चैत्योनो अने भावित आत्मा साधुओनो आश्रय करी उंचे यावत्-सौधर्म कल्प सुधी उत्पते-जाय-छे. पण ते सिवाय (अरिहंत विगेरेना आश्रय सिवाय) जता नथी.

१८. प्र०—हे भगवन्! शुं बधा य असुरकुमारो यावत्-सौधर्म कल्प सुधी उंचे उत्पते-जाय-छे?

१८. उ०—हे गौतम! ए अर्थ समर्थ नथी-बधा य असुरकुमार देवो उंचे जता नथी. किंतु मोटी ऋद्धिवाळा असुरकुमार देवो उंचे यावत्-सौधर्म कल्प सुधी जाय छे.

१९. प्र०—हे भगवन्! शुं ए असुरेद्र, असुरराज चमर पण कोइ वार पूर्वे उपर यावत्-सौधर्म कल्प सुधी गएलो छे?

१९. उ०—हे गौतम! हा, (पूर्वे ए चमर पण उपर गएलो छे.)

२०. प्र०—हे भगवन्! नीचे रहेतो असुरेद्र, असुरराज चमर केवो मोटो ऋद्धिवाळो छे; केवो मोटो कांतिवाळो छे अने यावत्-तेनी ते ऋद्धि कथां गइ ?

“सग-जवण-सबर-बन्बर-काय-मुरंडो-दुगोण-पक्कणया ।
अक्खाग-हूण-रोमस-पारस-खस-खासिया चव ॥ १
दुविल-यल-वोस-वोक्स-भिळ-ड-पुलिंद-कौच-भमर-रूया ।
कौबोय-चीण-चंचुय-मालय-दमिल-कुलक्खा य ॥ २

सूत्रकृतांग पृ० १२३.

“सक-जवण-सबर-बन्बर-गाय-मुरंड-उद-भडक-तित्थिय-पक्कणिय-कुलक्ख-गोड-सीहल-पारस-कौच-अंद-दविल-बिल्ल-पुलिंद-अरोस-डोव-पोक्कण-गंधहार-रग-बहलीय-जल्ल-रोम-मास-बउस-मलया-चुंचुया य चूलिया कौक्कणया मेत्त-पण्हव-मालव महुर-आभासिय-अणक-चीण-लहासिय-खस-खासिया नेहुर-मरहट्ट-मुट्ठिअ-आरब-डोबिलग कुहण-केकय-हूण-रोमग-रुह-मरुगा चिलायविसयवासी य”-प्रश्नव्याकरण पृ० १४.

“सगा जवणा चिलाया सबर-बन्बर-मुरंड-उट्ट-भडक-निण्णस-पक्कणिया कुलक्ख-गोड-सिहल-पारस-गोवा-कौच-अंबडइ-दमिल-चिल्ल-पुलिंद-हार-ओस-डोव-वोक्कण अणग अंधा हारवा पहलिय-अज्जल-रोम मास बउसा मलया य बंधुया य सूयलि-कौक्कण-मेस-पण्हव-मालव-मग्गर-आभासिआ कणवीर लहसिय-खसा खासिय- नेहुर-मोठ-डोविल-मलओस-पओस-ककेयग-हण-रोमग-हूण-रोमग-भर मरुय-चिलायविसयवासी य”-प्रश्न पना उपांग पृ० ५५.

आ वधा नामोमां पाठ-वैषम्यने लीधे खरां नामोतुं पृथक्करण थई शकतुं नथी. तो पण उतर आवेलां (शबर, बर्बर पण्हय वा पण्हय, पुलिंद) ए चार नामो तो ए त्रणे पागोमां नोधाएलां छे-अनु०

१. मूलच्छायाः—वा, हस्तिबलम् वा, योधबलम् वा, धनुर्बलं वा आकलयन्ति, एवमेव असुरकुमारा अपि देवाः नान्यत्र (नन्वत्र) अर्हंतो वा, अर्हन्तित्यानि वा, अनगरान् वा भवितात्मनो निश्राय ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्-सौधर्मः कल्पः. सर्वेऽपि भगवन् ! असुरकुमाराः देवा ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति यावत्-सौधर्मः कल्पः ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, मह धिकाः असुरकुमाराः देवा ऊर्ध्वम् उत्पतन्ति, यावत्-सौधर्मः कल्पः. एषोऽपि भगवन् ! चमरः असुरेन्द्रः, असुरकुमारराज ऊर्ध्वम् उत्पतितपूर्वः यावत्-सौधर्मः कल्पः ? हन्त, गौतम ! अधो भगवन् ! चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरकुमारराजो महर्षिकः, महाद्युतिकः यावत्-कुत्र प्रविष्टा ?—अनु०

“शक, यवन, शबर, बर्बर, काय, मुरंड, दुगोल (?) पक्कणक, शा. खयाक, हूण, रोमस, पारस, खस, खासिक, दुविल, यल, (?) वोस (?) वोक्स, भिल्ल, अंध्र, पुलिंद, कौच, भमर, रूय, कांबोज, चीन, चुंचुक, मालय (?) दमिल अने कुलाक्ष” ए वधा अनार्यदेशो छेः—सूत्रकृ० पृ० १२३.

“शक, यवन, शबर, बर्बर, काय, मुरंड, उद, भडक, तित्तक, पक्कणिक, कुलाक्ष, गौड, सिंहल, पारस कौच, अंध्र, (अंध) द्राविड, बिल्वल, पुलिन्द, अरोष, डोव, पोक्कण, गंधहारक, बहलीक, बल्ल, रोम माष, बकुश, मलय, चुंचुक, चूलिक (चोल ?), कौक्कण, मेद, पण्हव, मालवा, महुरा, आभाषिक, अनक (अनर्क), चीन, लहासिक, खस, खासिय, नेहुर, महाराष्ट्र, मौटिक, आरब डोबिलक, कुहण, केकय, हूण, रोमक, रुह, मरुक, अने किरात देशना रहीश”-ए बधी अनार्य प्रजा छेः—प्रश्नव्या० पृ० १४.

“शक, यवन, किरात, शबर, बर्बर, मुरंड, उट्ट, भडक, निम्रक पक्कणिक, कुलाक्ष, गौड, सिंहल, पारस, गोध, कौच, अंबड (?) दमिल, चिल्ल, पुलिंद, हार (?), ओस (?), डोव, वोक्कण, अनक, अंध्र (ध्र), हारव-पहलिक, अध्यल-अध्वर, रोम, भाष, बकुश, मलय, बंधुक, सूयलि (?) कौक्कण, मेद, पण्हव, मालव, मग्गर (?), आभाषिक, कणवीर, लहासिक, खस, खासिक, नेहुर, मूड, डोविल, मलओस (?) प्रदेश, कर्नेतक, हण, रोमक, हूण, रोमक (?) भरु, मरुक, अने किरात” ए बधी अनार्यजातिओ छेः—प्रज्ञापना० पृ० ५५.

२०. उ०—कूडागारशालादिदन्तो भाणिअव्वो.

२०. उ०—हे गौतम! पूर्वे कब्बा प्रमाणे कूटाकार शालानुं उदाहरण कहेवुं.

१. प्रथमोद्देशके देवानां विकुर्वणा उक्ता, द्वितीये तु तद्विशेषाणामेवाऽसुरकुमाराणां गतिशक्तिप्ररूपणाय इदमाह: 'ते णं' इत्यादि. 'एवं असुरकुमार'—इत्यादि. एवमनेन सूत्रक्रमेणेति, स चैवम्:—“उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहिता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता, मज्जे अट्टहत्तरे, जोयणसयसहस्से, एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं चउसाट्ठिं भवणवासासयसहस्सा भवन्तीति अक्खायं” इत्यादि. 'वेउव्वेमाणा व' ति संरम्भेण महद् वैक्रियशरीरं कुर्वन्तः, 'परियरेमाणा व' ति परिचारयन्तः—परकीयदेवीनां भोगं कर्तुकामा इत्यर्थः. 'अहालहुस्सगाइं' ति यथा—उचितानि, लघुस्वकानि अमहास्वरूपाणि, महतां हि तेषां नेतुम्, गोपयितुं वा अशक्यत्वादिति यथालघुस्वकानि, “अथ अलघूनि—महान्ति—वरिष्ठानि” इति वृद्धाः. 'आयाए' ति आत्मना स्वयमित्यर्थः. 'एगंतं' ति विजनम्, 'अंतं' ति देशम्, 'से कहं इआणिं पकरेंति' अथ किम् इदानीम्—रत्नग्रहणानन्तरमेकान्तापक्रमणकाले प्रकुर्वन्ति वैमानिका रत्नाऽऽदातृणामिति. 'तओ से पच्छा कायं पव्वहंति' ति ततो रत्नादानात्, 'पच्छ' ति अनन्तरम्, 'से' ति एतेषां रत्नादातृणाम्—असुराणां कायम्—देहम्, प्रव्यथन्ते—प्रहारे-र्मथन्ति वैमानिका देवाः. तेषां च प्रव्यथितानां वेदना भवति जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टतः षण्मासान् यावत्. 'सवरा इ वा' इत्यादौ शबरादयोऽनार्यविशेषाः. 'खड्डं व' ति गर्ताम्, 'दुग्गं व' ति जलदुर्गादि, 'दरिं व' ति दरीम्—पर्वतकन्दराम्, 'विसमं व' ति विष-मम्—गर्ता—तर्वाद्याःकुलभूमिरूपम्, 'निस्साए' ति निश्रया—आश्रय, 'धणुवल्ले व' ति धनुर्धरवल्गुम्, 'आगलेंति' ति आकलयन्ति 'जेव्यामः' इत्यध्यवस्यन्ति—इति 'नण्णत्थ' ति ननु निश्चितम् 'अरिहंतं वा-निस्साए उड्डं उप्पयंति' अत्र इहलोकं, अथवा नान्यत्र तद् निश्रय अन्यत्र न-न तां विनेत्यर्थः.

असुरकुमार.— १. प्रथम उद्देशकमां देवोनी विकुर्वणा-शक्ति संबंधे हकीकत कहेवाई. आ बीजा उद्देशकमां पण देवोनी-असुरकुमारोनी-ज गतिशक्ति संबंधे प्ररूपण थरो. अने ते माटे कहे छे के, ['ते णं' इत्यादि.] ['एवं असुरकुमार'—इत्यादि.] आ सूत्रक्रमवडे कहेवुं. ते आ प्रमाणे:—“उपर एक हजार योजन अवगाहीने अन नीचे एक हजार योजन छोडी दइने वच्चे एक लाख अने अठ्ठयोतेर हजार योजन जेटला भागमां असुरकुमार देवोना चोसठ लाख भवनावासो छे, एम कहुं छे—इत्यादि. ” ['वेउव्वेमाणा व' ति] संरंभ पूर्वक मोटा वैक्रिय शरीरने करता. ['परियरेमाणा व' ति] परिचाराणा करता—बीजानी देवीओ साथे भोग करवानी इच्छावाळा. ['अहालहुस्सगाइं ति] यथोचितपणे नाना स्वरूपवाळां अर्थात् नानां. ते असुरो नानां रत्नोमे ज उपाडी जाय छे, कारण के, तेओ मोटा रत्नोने लई जई शकता नथी तेम तेओने संताडी पण शकता नथी माटे वृद्धो. उपर नानां नानां रत्नो कहां छे. ['अहालहुस्सगाइं'] आ शब्दनो वृद्ध पुरुषोए आ प्रमाणे अर्थ कयों छे:—अथाऽलघु-स्वकानि अर्थात् नानां नही पण मोटां एटले उत्तम जातनां रत्नो. ” ['आयाए' ति] पोतानी जाते. ['एगंतं' ति] निर्जन-उज्ज ['अंतं' ति] भागमां. ['से कह इआणिं पकरेंति'] हवे—रत्नोनुं ग्रहण कर्या पछी—एकान्त जग्याए जवाने समये ते रत्नोने लेनार असुरोने वैमानिको शुं करे छे ? ['तओ से पच्छा कायं पव्वहंति' ति] रत्नोनुं ग्रहण कर्या ['पच्छ' ति] पछी रत्नोने लेनारा अथवा रत्नोने पाळां नहि देनारा एवा असुरोना शरीर उपर प्रहार द्वारा वैमानिको पीडा उत्पन्न करे छे. पीडा पामेला असुरोने वेदना थाय छे अने ते वेदना ओछामां ओछुं अंतर्मुहूर्त सुधी अने वधारेमां वधारे छ महिना सुधी रहे—थाय छे. ['सवरा इ वा'] इत्यादि सूत्रमां शबर वगेरे एक प्रकारना अनायो छे. ['खड्डं व' ति] खाडानो, ['दुग्गं व' ति] जलदुर्ग के स्थलदुर्गनो, ['दरिं व' ति] पर्वतनी गुफानो, ['विसमं व' ति] खाडा अने वृक्षोथी गीच जमीननो, ['निस्साए' ति] आशरो लइने ['धणुवल्ले व' ति] धनुर्धरना लश्करने, ['आगलेंति' ति] आकळे छे अर्थात् 'अमे तेने जीती लेसुं' एवो निश्चय करे छे. ['नण्णत्थ' ति] नन्दन-आ लोकमां अरिहंतनो ज आश्रय-आशरो-लइने (असुरो) उंचे जाय छे अथवा नान्यत्र—अरिहंतनो आशरो लीधा विना तेओ उंचे जइ शकता ज नथी.

२१. प्र०—चमरेणं भंते ! असुरिदेणं असुररणा सा दिव्वा देविड्डी, तं चैव जाव-किण्णा लद्धा, पत्ता, अभिसमण्णागया ?

२१. प्र०—हे भगवन् ! असुरेन्द्र, असुरराज चमरे तै दिव्य देवक्रद्धि अने यवत्—ते वधुं केवी रीते लब्ध कर्युं, केवी रीते प्राप्त कर्युं अने केवी रीते सामे आप्णुं ?

२१. उ०—एवं खलु गोयमा ! ते णं काले णं, ते णं समए णं इहेव जंबूदीवे दीवे, भारहे वासे विंझगिरिपायमूले वेमेले नामं

२१. उ०—हे गौतम ! ते काले, ते समये आ ज जंबूद्वीप नामना द्वीपमां, भारत वर्षमां विंध्य नामे पहाडनी तलेटीमां

१. मूलच्छाया:—कूटाकारशालादिदन्तो भाणितव्य :—अनु०

२. प्र० छाया:—उपर्येकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, अधैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मयेऽष्टसप्ततित्थोजनशतसहस्र णि, अत्राऽसुरकुमाराणां देवानां चतुष्पदिभवनानाऽऽवासशतसहस्राणि भवन्ति इति आख्यातम्. ३. अस्य सूत्रस्य अवचूर्णो अयं पाठः—अनु०

१. आने मळतो पाठ असुरकुमारोना वर्णकमां प्रज्ञापना (क० आ० पृ० ९९) मां छे. २. अवचूर्णिकार महाशयोए:—अनु०

१. मूलच्छाया:—चमरेण भगवन् ! असुरेन्द्रेण असुरराजेन सा दिव्या देवधिः, तच्चैव यावत्—केन लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता? एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले, तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे, भारते वर्षे विंध्यगिरिपादमूले वेमेलो नाम—अनु०

સાંનિવેસે' હોત્યા. વળઓ. તત્થ ણં વેમેલે સાંનિવેસે પૂરણે નામં ગાહાવર્ણં પરિવસડ્-અડ્ડે, દિત્તે, જહા તામલિસ્સ વત્તવ્વયા તહા નેયવ્વા, નવરં-ચઉપ્પુડયં દારુમયં પડિગ્ગહિઅં કરેત્તા, જાવ-વિપુલં અસણં, પાણં, સ્વાદમં, સાદમં જાવ-સયમેવ ચઉપ્પુડયં દારુમયં પડિગ્ગહિઅં ગહાય મુંડે ભવિત્તા દાણામાણ પવ્વજ્જણે પવ્વજ્જણે વિ ય ણં સમાણે તં ચેવ જાવ-આયાવણમૂમીઓ પચ્છોરુ-મિત્તા સયમેવ ચઉપ્પુડયં દારુમયં પડિગ્ગહિઅં ગહાય વેમેલે સં-નિવેસે ઉચ્ચ-નીઅ મઙ્ગિમાઈં કુલાઈં ઘરમમુદાણસ્સ મિવસાચારિયાણે અહેત્તા, જં મે પુટમે પુટયે પડ્ડ કપ્પડ્ડ મે તં પંથે પાહેઆણં દલ-હત્તણે, જં મે દોચ્ચે પુટ્ટણે પડ્ડ કપ્પડ્ડ મે તં કાગ-સુણયાણં દલ-હત્તણે, જં મે તચ્ચે પુટ્ટણે પડ્ડ કપ્પડ્ડ મે તં મચ્છ-કચ્છમાણં દલ-હત્તણે, જં મે ચઉત્થે પુટ્ટણે પડ્ડ મે કપ્પડ્ડ તં અપ્પણા આહારેત્તણે ત્તિ કટ્ટુ એવં સંપેહેદ્ડ, કલ્લં પાણ્ણમાણે રચણીણે તં ચેવ નિરવસેસં જાવ-જં મે ચઉત્થે પુટ્ટણે પડ્ડ તં અપ્પણા આહારં આહારેદ્ડ. તણે ણં સે પૂરણે વાલતવસ્સી તેણં ઓરાલેણં, વિઉલેણં, પ્રયત્તેણં પગ્ગ-હિણં, વાલતવોકમ્મેણં તં ચેવ જાવ-વેમેલસ્સ સન્નિવેસસ્સ મઙ્ગ-મઙ્ગેણં નિગ્ગચ્છત્તિ, પાઉઅ-કુંડિઅમાદીઅં ઉવકરણં, ચઉપ્પુડયં દારુમયં પડિગ્ગહિઅં એગંતમત્તે એહેદ્ડ, વેમેલસ્સ સન્નિવેસસ્સ દાહિણ-પુરત્થિમે દિસીમાગે અદ્ધનિયત્તણિયમંડલં આલિહિત્તા સંલેહ્ણાજૂસ-ણાજૂસિણે, મત્તપાણપડિયાઈવિસ્વણે પાઉવગમણં નિવણ્ણે.

વેમેલ નામનો સંનિવેશ હતો. વર્ણક. તે વેમેલ નામે સંનિવે-શમાં પૂરણ નામનો ગૃહપતિ રહેતો હતો. તે આલ્ય અને દીપ્ત હતો. દ્વામલિતપસ્વીની પેટે આ પૂરણની પણ વક્તવ્યતા કહેવી. વિશેષ એ કે, ચાર खानावाळुं लाकड.नुं पात्र करीने यावत्—विपुल खान, पान, खादिम-मेवा वगेरे अने स्वा-दिम—मशाला वगेरे (भात भातना पदार्थोधी ज्ञातिने भोजन आपी) यावत्—पोतानी मेळे ज ते चार खानावाळुं लाक-डानुं पात्र लइने, मुंड थइने 'दानामा' नामनी प्रत्रज्य.वडे ते पूरण गृहपति प्रत्रजित थयो. (अहीं बंधुं पूर्वं प्रमाणे ज कहेवुं.) यावत्—ते पूरण तपस्वी आतापन भूमिधी नीचे आनी, पोतानी मेळे ज ते चार खानावाळुं लाकडानुं पात्र लई ते वेमेल नामना सन्निवेशमां उंचा नीचा अने मध्यम कुळोमां भिक्षा लेवानी विधि पूर्वक भिक्षा माटे कर्यो. अने भिक्षाना नीचे प्रमाणे चार भागो कर्यो—जे कांइ मारा पात्रना पेला खानामां आवे ते मारे वाटमां मळता वटेमार्गुओने देवुं पण खावुं नहीं, जे काइ मारा पात्रना बीजा खानामां आवे ते मारे कामडा अने कुतराओने खवराववुं, जे कांइ मारा पात्रना धीजा खानामां पडे ते मारे माळलांओने अने काचवाओने खवरावी देवुं अने जे कांइ मारा चोथा खानामां पडे ते मारे खावाने माटे कल्प्ये छे. एम करीने, एम विचारिने काले प्रकाशवाळी रात्री थया पळी—अहीं बंधुं पूर्वं प्रमाणे ज कहेवुं. यावत्—जे मारा चोथा खानामां पडे छे तेने पोते आहार करे छे. पळी पूरण नामे बालतपस्वी, ते उदार, विपुल, प्रदत्त अने प्रगृहीत बालतपकुर्मवडे अहीं बंधुं पूर्वं प्रमाणे ज कहेवुं यावत्—ते वेमेल नामना सन्निवेशनी वच्चोवच नीकळे छे, नीकळी पात्रडी तथा कुंडी वगेरे उपकरणने तथा चार खानावाळा लाकडाना पात्रने एकांते मुक्ती ते वेमेल सन्निवेशधी अग्निखूणे अर्धनिवर्तनिक मंडळने आळेखे छे. आळेखी, संलेखना जूषणाधी जूषित थइ, खान तथा पाननो त्याग करी ते पूरण तपस्वी पादपोपगमन नामनुं अनशन स्वीकारी 'देवगत' थया.

૧. મૂલચ્છાયા:—સંનિવેશોઽભવત્. વર્ણક: તત્ર વેમેલે સંનિવેશે પૂરણો નામ ગૃહપતિ: પરિવસતિ-આલ્યઃ, દીપ્તઃ, યથા તામલે: વક્તવ્યતા તથા જ્ઞાતવ્યા, નવરમ્-ચતુષ્પુટકં દારુમયં પ્રતિપ્રહં કૃત્વા, યાવત્-વિપુલમ્ અશનમ્, પાનમ્. સ્વાદિમમ્, સ્વાદિમં યાવત્-સ્વયમેવ ચતુષ્પુટકં દારુમયં પ્રતિપ્રહં ગૃહીત્વા મુળ્હો ભૂત્વા દાનમયથા પ્રવ્રજ્યથા ડ્રવ્રજિતોઽપિ ચ સન્ તત્ ચેવ યાવત્-આતાપનભૂમિત: પ્રત્યવરુહ સ્વયમેવ ચતુષ્પુટકં દારુમયં પ્રતિપ્રહં ગૃહીત્વા વેમેલે સંનિવેશે ઉચ્ચ-નીચ-મધ્યમાનિ કુલાનિ ગૃહસનુદાનસ્ય ભિક્ષાચર્યયા અટિત્વા યદ્ મમ પ્રથમે પુટકે પતતિ કલ્પતે મમ તત્ પથિ પથિકાનાં દાતુમ્, યદ્ મમ દ્વિતીયે પુટકે પતતિ કલ્પતે મમ તત્ વાવ-શુનવાનાં દાતુમ્, યદ્ મમ તૃતીયે પુટકે પતતિ કલ્પતે મમ તદ્ મત્સ્ય-કચ્છમાનાં દાતુમ્, યદ્ મમ ચતુર્થે પુટકે પતતિ મમ કલ્પતે તદ્ આત્મના આહારમ્-ઇતિ કૃત્વા એવં સંપ્રેક્ષતે, કલ્પ્યં પ્રાદુષ્પ્રભાતાર્યાં રજન્યાં તચ્ચેવ નિરવશેષં યાવત્-યદ્ મમ ચતુર્થે પુટકે પતતિ તદ્ આત્મના આહારમ્ આહારયતિ. તત: સ પૂરણો વાલતપસ્વી તેન ઉદારેણ, વિપુલેન, પ્રયત્નેન પ્રગૃહીતેન વાલતપસ્કર્મણા તચ્ચેવ યાવત્-વેમેલસ્ય સન્નિવેશસ્ય મધ્મમધ્યેન નિર્મચ્છતિ, પાદુકા-કુણ્ડિકાદિકમ્ ઉપકરણમ્. ચતુષ્પુટકં દારુમયં પ્રતિપ્રહમ્ એકાન્તમ્ અન્તં સ્થાપયતિ, વેમેલસ્ય સન્નિવેશસ્ય દક્ષિણ-પૌરુસ્યે દિગ્ભાગે અર્ધનિવર્તનિકમણ્ડલમ્ આલિહય સંલેખના-જૂષણાજૂષિત: પ્રલ્યાલ્યાતમક-પાન: પાદપોપગમનં નિવત્ર:—અનું

૧. વૈદ્યોના પિટક ગ્રંથોમાં વુદ્ધદેવના સમસમયી હ ધર્મોપદેશકોનો (તીર્થકરોનો) નામગ્રાહ ઉલ્લેખ મળી આવે છે. જેનાં નામ આ છે:—પૂરણ કાદયપ, મસ્કરી ગોશાલક (મસ્કરી એટલે સાધુ, જુઓ અમરકોશ-જૈનભાષામાં મંચલી ગોશાલ) અજિત કૈશકંબલ, પ્રકુદ કાલ્યાયન, સંજય વેલારિથપુત્ર અને તિર્પ્થ નાતપુત્ર (જૈનભાષામાં-જ્ઞાતપુત્ર-મહાવીર). સૂત્રની ઉપર લખેલી વાત ઉપરથી આ પૂરણ તપસ્વી મહાવીરના સમસમયી જણાય છે એટલે (તેઓ) વુદ્ધના પુત્ર સમસમયી હોય એ સંભવિત છે. માટે આ પૂરણ તપસ્વી અને વૈદ્ય ગ્રંથોમાં નિર્દેશિત તપસ્વી પૂરણ કાદયપ-એ વચ્ચે એક જ વ્યક્તિ છે કે જૂઠી જૂઠી છે? એ વિષે તપાસ કરવાની જરૂર છે. મઙ્ગલમનિકાય (મધ્યમનિકાય) માં એ વિષે જણાવ્યું છે:—

“ એવં મે સુતં । સાવત્થિયં...અથ સો પિંગલકોચ્છો બ્રાહ્મણો યેન મગવા “ મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે:—શ્રાવસ્તી (સાવત્થી) ન્ગારીમાં, તેવુપસંકમિ, ઉપસંકમિત્વા મમ્મંચતા સદ્ધિ એશ્મન્તં નિસિદ્ધો સો પિંગલ- પિંગલકૌર્ત્સ્યં નામનો બ્રાહ્મણ મંગવાનુ વુદ્ધની પાસે આવ્યો અને એણે આવીને

તે ણં કાલે ણં, તે ણં સમયે ણં અહં ગૌતમ! છુદમ્થકા-
લિઆએ એકારસવાસપરિયાએ છદ્વંછદ્વેણં અણિવિસ્વત્તેણં તવોક્કમ્મેણં
સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે, પુવ્વાણુપુવિં ચરમાણે, ગામાણુ-
ગામં દૂઢ્ઢ્ઞમાણે જેણેવ સુંસુમારપુરે નગરં જેણેવ અસોયવણસંઢે
ઉજ્જાણે, જેણેવ અસોયવરપાયવે, જેણેવ પુઢ્ઢ્ઘીસિલાપટ્ટઓ તેણેવ
ઉવાગચ્છામિ, અસોગવરપાયવસ્સ હેઢ્ઢ્ઘા પુઢ્ઢ્ઘીસિલાવટ્ટયંસિ અઢ્ઢ્ઘમ-
મત્તં પારિગિણ્ઢામિ, દો વિ પાએ સાહટ્ટુ વચ્ચારિયાણી, એગપોગ્ગ-
લનિવિઢ્ઢ્ઘાદિઢ્ઢ્ઘી, અણિમિસણયણે ઈત્તિપચ્ચારગણં કાણં, અહાપ-
ણિહિએહિં ગત્તેહિં, (સર્વેદિએહિં) ગુત્તે એગરાઢ્ઢ્ઘમં મહાપાઢ્ઢ્ઘિમં
ઉપસંપજ્જેત્તા ણં વિહરામિ. તે ણં કાલે ણં, તે ણં સમયે ણં,
ચમરચંચા રાયહાણી અણિદા, અપુરોહિઆ યા વિ હોત્થા. તર
ણં સે પૂરણે બાલતવસ્સી વહુપણ્ણિપુણ્ણાઈં દુવાલસવાસાઈં પરિયાણં
પાઢ્ઢ્ઘિત્તા માસિઆએ સંલેહણાએ અત્તાણં જૂસેત્તા સાઢ્ઢ્ઘિં મત્તાઈં
અણસણાએ છેદેત્તા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા ચમરચંચાએ રાયહાણીએ

(હવે શ્રીમહાવીર, પોતાની હકીકત માટે કહે છે)—હે
ગૌતમ! તે કાલે, તે સમયે હું છદ્મસ્થાવસ્થામાં હતો અને
મને દીક્ષા લીધાં અગીયાર વર્ષ થયાં હતાં. તથા હું નિરંતર
છટ્ટ છટ્ટના તપકર્મપૂર્વક સંયમ અને તપવડે આત્માને ભાવતો,
પૂર્વાનુપૂર્વીએ ચરતો અને ગામે ગામ ફરતો જે તરફ સુંસુમાર
(સુંસુમાર) પુર નગર છે, જે તરફ અશોકવનખંડ છે, જે
તરફ ઉત્તમ અશોકનું જાડ છે અને જે તરફ પૃથિવીશિલાપટ્ટક
છે તે તરફ આવ્યો અને પછી તે અશોકના ઉત્તમ વૃક્ષની હેઠલ
પૃથિવીશિલાપટ્ટક ઉપર મેં અઢ્ઢ્ઘમનો તપ આદર્યો. તથા હું બન્ને
પગને મેઢ્ઢ્ઘા કરીને, હાથને નીચે નમતા લાંબા-કરીને અને માત્ર
એક પુઢ્ઢ્ઘલ ઉપર નજર માંઢ્ઢ્ઘીને, આંખોને ફપડાવ્યા સિવાય, જરા ઠ
શરીરને આગલના ભાગમાં નમતું મેલીને, યથાસ્થિત ગાત્રોવડે (સર્વ
ઇંદ્રિયોથી) ગુપ્ત થઈને, એક રાત્રીની મોટી પ્રતિમાને સ્વીકારીને
વિહરતો હતો. તે કાલે, તે સમયે ચમરચંચા રાજધાનીમાં ઈંદ્ર ન
હતો, પુરોહિત ન હતો, હવે તે પૂરણ નામે બાલતપસ્વી, પૂરેપૂરાં બાર
વર્ષ સુધી પર્યાયને પાઢ્ઢ્ઘીને, માસિક સંલેખનાવડે આત્માને સેવીને,
સાઠ ટંક સુધી અનશન રાખીને, કાલમાસે કાલ કરી ચમરચંચા

વોચ્છો મગવતં એતદવોચ્ઃ—યે ઇમે મો ગૌતમ! સમણબ્રાહ્મણા સંધિને,
ગણિનો, ગણાચરિયા, આતા, યસસ્સિનો, સિત્થકરા, સાધુ, સમ્મતા બહુજનસ્સ-
સેધ્યથીદં—પૂરણો કસ્સપો, મવલ્લિગોસાલો, અજિતો કેસકંબલી, પકુધો
કચ્ચાયનો, સંજયો વેલ્લહુપુત્તો નિગંઠો નાતપુત્તો.”—ચૂલસારોપમસુત્ત ૩૦-
૫૦ ૧૩૯)

“ પૂરણં કસ્સપં, × મવલ્લિ × ગોસાલં, અજિતં કેસકંબલં, × પકુધં
કચ્ચાયનં, × સંજયં વેલ્લહુપુત્તં, × નિગંઠં નાતપુત્તં—(મહાસચ્ચકસુત્ત ૩૬-
૫૦ ૧૩૨)

તથા બૌદ્ધપર્વ નામક મરાઠી ગ્રંથમાં ‘ પૂરણકાશ્યપ ’ વિષે લખતાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે કે:—

“ પૂરણકાશ્યપ—આ એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહરથનો પુત્ર હતો. એના માલિકે એને એક દિવસે દ્વારપાલનું કામ સોંપ્યું તેથી પોતાની માન-હાની થઈ
સમજી તે વિરક્ત થયો. અને ત્યાંથી તે તુરત છીધો અરણ્યમાં ગયો. રસ્તામાં ચોરોએ તેનાં લુગડાં વિગેરે હુટી લઈ, ત્યારથી તે નમ્મ રહેવા લાગ્યો.
પછી તે એકવાર ગામમાં ગયો ત્યારે લોકોએ તેને પહેરવા માટે વસ્ત્રો આપ્યાં. પણ તેણે કહ્યું કે, ‘ વસ્ત્રનું પ્રયોજન લજ્ઞા નિવારવાનું છે અને લજ્ઞાનું મૂલ
પાપમય પ્રવૃત્તિ છે, મેં તો પાપમય પ્રવૃત્તિને દૂર કરી છે એથી મારે વસ્ત્રોનું શું કામ હોય? ’ તેથી એ પ્રકારની નિસ્પૃહતા અને અસંગતા જોઈને લોકો
તેના અનુયાયી થયા અને વહેવામાં આવે છે કે, એના ૮૦ હજાર શિષ્યો હતા—(બૌદ્ધપર્વ પ્ર૦ ૧૦ ૫૦ ૧૨૭):—અનુ૦

૧. મૂલચ્છાયા:— તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે અહં ગૌતમ! છદ્મસ્થકાલિકાયામ્ એવાદશવર્ષરયાયઃ ષષ્ઠષ્ટેન અનિશ્ચિત્તેન તપસ્કર્મણા સંયમેન તપસા
આત્માનં ભાવયન્, પૂર્વાડનુપૂર્વ ચરન્, પ્રામાનુષામં દ્રવન્ યેનૈવ સુંસુમારપુરં નગરમ્, યેનૈવ અશોકવનખંડમુદ્યાનમ્, યેનૈવ અશોકવરપાદપઃ, યેનૈવ
પૃથિવીશિલાપટ્ટકઃ તેનૈવ ઉપાગચ્છામિ, અશોકવરપાદપસ્ય અધઃ પૃથિવીશિલાપટ્ટકે અષ્ટમમક્તં પરિગૃહામિ, દ્વૈ અપિ પાર્દા સંહૃત્ય પ્રલમ્બિતપાણિઃ એક-
પુઢ્ઢ્ઘલનિવિઢ્ઢ્ઘિઃ અનિમિષિતનયનઃ, ઈષ્ટપ્રાગ્ભારગતેન કાયેન, યથા પ્રણિહિતૈઃ ગાત્રૈઃ (સર્વેન્દ્રિયૈઃ) ગુપ્તઃ, એકરાત્રિકીં મહાપ્રતિમામ્ ઉપસંપચ વિહરામિ.
તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે ચમરચંચા રાજધાની અનિન્દ્રા, અપુરોહિતા ચાડપિ અમવત્, તતઃસ પૂરણો બાલતપસ્વી બહુપ્રતિપૂર્ણાણિ દ્વાદશવર્ષાણિ પર્યાણં
પ્રાપ્ય—પાલયિત્વા—માસિકયા સંલેખનયા આત્માનં જૂષિત્વા ષષ્ટિ મક્તાણિ અનશનેન છિત્ત્વા કાલમાસે કાલં કૃત્વા ચમરચંચાયા રાજધાન્યાઃ—અનુ૦

૨. બૌદ્ધોના પિટક ગ્રંથોમાં સુંસુમારપુરનો નહિ, પણ ‘ સુંસુમારગિરિ ’—નો ઉલ્લેખ મઢ્ઢ્ઘી આવે છે. એ ઉલ્લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે, ‘ સુંસુમાર-
ગિરિ ’ ‘ મગ્ગ ’ દેશમાં આવેલો છે. પરંતુ આ હકીકત નથી કહી શકાતી કે, એ ‘ મગ્ગ ’ દેશ કયો છે અને કયાં આવેલો છે? ‘ સુંસુમારગિરિ ’ ની
સાથે આ સૂત્રમાં આવેલા ‘ સુંસુમારપુર ’ નું વિશેષ સામ્ય હોવાથી કદાચ સુંસુમારપુર અને ગિરિ બન્ને પાસે પાસે આવેલાં હોય અને ‘ મગ્ગ ’ દેશમાં
આવેલાં હોય. મજ્ઞિમનિકાયમાં ‘ સુંસુમારગિરિ ’ ને લગતા બે ઉલ્લેખો મઢ્ઢ્ઘી આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

૧. “ એવં મે સુતં । એકં સમયં આયસ્મા મહામોગ્ગલ્લાનો મગ્ગેસુ વિહરતિ
સુંસુમારગિરે મેસકલાવને મિગદાયે ”—(અનુમાનસુત્ત ૧૫-૫૦ ૭૦)

“ ૧. મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે:— એક વચત આયુષ્માન્ મહામાદુ-
લ્યાયન મગ્ગ દેશમાં આવેલા સુંસુમારગિરિની પાસે રહેલા મિગદાય-મેસ-
કલાવનમાં વિહરે છે. ”

“ ૨. એવં મે સુતં । એકં સમયં આયસ્મા મહામોગ્ગલ્લાનો મગ્ગેસુ વિહરતિ
સુંસુમારગિરે મેસકલાવને મિગદાયે ” (મારત્તજ્ઞનિયસુત્ત ૫૦ ૫૦ ૨૨૪)

૨. બીજા ઉલ્લેખનો અનુવાદ પણ એવો જ છે:—અનુ૦

ઉવવાયસમાજે જાવ—ઈંદ્રતાજે ઉવવળ્ણે. તજે ણં સે ચમરે અસુરિંદે, અસુરરાયા અહુણોવવન્ને પંચવિહારે પજ્જત્તીજે પજ્જત્તિભાવં ગચ્છહિ, તં જહા:—આહારપજ્જત્તીજે, જાવ—માસ—મળપજ્જત્તીજે. તજે ણં સે ચમરે અસુરિંદે, અસુરરાયા પંચવિહારે પજ્જત્તીજે પજ્જત્તિભાવં ગજે સમાણે ઉહું વીસસાજે ઓહિણા આભોજે જાવ—સોહમ્મો કપ્પો, પાસહિ ય તત્થ સકં દેવિંદં, દેવરાયં, મઘવં, પાકસાસણં, સયકકું, સહસ્સવક્કં, વજ્જપાણિં, પુરંદરં, જાવ—દસ દિસાઓ ઉજ્જોવેમાણં, પમાસે-માણં સોહમ્મે કપ્પે સોહમ્મે વહિંસજે વિમાણે સકંસિ સીહાસણંસિ, જાવ—દિવ્વાઈં મોગમોગાઈં મુંજમાણે પાસહિ, ઇમેયારૂવે અજ્જત્થિજે, ધિતિજે, પત્થિજે, મળોગજે સંકપ્પે સમુપ્પજ્જિત્થા:—કે સ ણં એસ અપત્થિઅપત્થજે, દુરંતપંતલવલ્ણે, હરિસિરિપરિવલ્ણિજે, હીણપુણ્ણ-ચાઉહસે જં ણં મમં ઇમાજે એયારૂવાજે દિવ્વાજે દેવહીજે, જાવ—દિવ્વે દેવાણુભાવે લલ્લે, પત્થે, અભિસમળ્ણાગજે ઉપ્પિ અપ્પુસ્સુજે દિવ્વાઈં મોગમોગાઈં મુંજમાણે વિહરહિ, એવં સંપેહેહિ, સંપેહિત્તા જ્ઞામાણિઅપરિસોવવલ્ણજે દેવે સદ્ધાવેહિ, એવં વયાસી:—કે સ ણં એસ દેવાણુપ્પિયા ! અપત્થિઅપત્થજે, જાવ—મુંજમાણે વિહરહિ ? તજે ણં તે સામાણિઅપરિસોવવલ્ણજા દેવા ચમરેણં અસુરિંદેણં અસુર-રળ્ણા એવં વુત્તા સમાણા હહ્હ—તહ્હ જાવ—હયહિયયા કરયલપરિગ-હિયં દસનહં સિરસાવત્તં મત્થજે અંજલિં કહ્હુ જણં, વિજ્જણં વલ્લાવેત્તિ, એવં વયાસી:—એસ ણં દેવાણુપ્પિયા ! સક્કે દેવિંદે, દેવરાયા જાવ—વિહરહિ. તજે ણં સે ચમરે અસુરિંદે અસુરરાયા તેસિં

રાજધાનીમાં ઉપપાત સમામાં યાવત્—ઈંદ્રપણે ઉત્પન્ન થયો. હવે તે તાજો જ ઉત્પન્ન થયેલો અસુરેંદ્ર, અસુરરાજ ચમર પાંચ પ્રકારની પર્યાતિવહે પર્યાતપણાને પામે છે. તે પાંચ પ્રકારની પર્યાતિ આ છે:—આહારપર્યાતિ અને યાવત્—ભાષા-મન:પર્યાતિ. હવે તે અસુરેંદ્ર, અસુરરાજ ચમર, પાંચ પ્રકારની પર્યાતિથી પર્યાતપણાને પામ્યા પછી અવધિજ્ઞાનવહે સ્વાભાવિક રીતે ડંચે યાવત્—સૌધર્મકલ્પમાં, દેવેંદ્ર, દેવરાજ, મઘવા, પાકશાસન, શતક્રતુ, સહસ્રાક્ષ-હજાર આંખવાળા, વજ્રપાણિ-હાથમાં વજ્રને ધારણ કરનાર, પુરંદર શક્રને યાવત્ દશે દિશાઓને અજવાલતો તથા પ્રકાશિત કરતો અને સૌધર્મકલ્પમાં, સૌધર્મવતંસક નામના વિમાનમાં, શક્ર નામના સિંહાસન ઉપર બેસી યાવત્—દિવ્ય અને મોગવવા યોગ્ય મોગોને મોગવતો જૂજ છે. તેને તે પ્રકારે જોડે તે ચમરના મનમાં આ એ પ્રકારનો અધ્યાત્મિક, ચિંતિત, પ્રાર્થિત મનોગત સંકલ્પ થયો:—અરે એ મરણનો ઇચ્છુક, નઠારાં લક્ષણવાળો, લાજ અને શોભા વિનાનો તથા હીણી પુણ્ય ચૌદશને દહાડે જન્મેલ (એ) કોણ છે ? જે, મારી પાસે આ એ પ્રકારની દિવ્ય દેવક્રદ્ધિ યાવત્—દિવ્ય દેવાનુભાવ હોવા છતાં—મેં દિવ્ય દેવક્રદ્ધિ યાવત્—દિવ્ય દેવાનુભાવ લલ્લ, પ્રાપ્ત અને અભિસ-મન્વાગત કર્યા છતાં—પણ મારી ઉપર વિના મમરાટે-ઓઠી ઉતાવળે-દિવ્ય અને મોગવવા યોગ્ય મોગોને મોગવતો વિહરે છે. એમ વિચારી તે ચમરે સામાનિકસમામાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવોને બોલાવી આ પ્રમાણે કહ્યું:—હે દેવાનુપ્રિયો ! અરે એ મરણનો ઇચ્છુક યાવત્—મોગોને મોગવતો કોણ છે ? ડ્યારે અસુરેંદ્ર, અસુરરાજ ચમરે, તે દેવોને પૂર્વ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે સામાનિકસમામાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવો તે ચમરનું કથન સાંભળી હર્ષવાળા, તોષવાળા યાવત્—હતં હૃદયવાળા થયા અને બન્ને હાથને જોડવાપૂર્વક દશે નલ્લને મેળા કરી શિરસાવર્તે સહિત માયામાં અંજલિ કરી તે દેવોજે તે ચમરને જય અને વિજ-યથી વધાવ્યો, પછી તેઓ આ પ્રમાણે બોલ્યા કે:—હે દેવાનુપ્રિય ! એ દેવેંદ્ર, દેવરાજ શક્ર યાવત્—મોગોને મોગવતો વિહરે છે. પછી અસુરેંદ્ર, અસુરરાજ ચમર, તે સામાનિકસમામાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવોના

૧. મૂલચ્છાયા:—ઉપપાતસમાયાં યાવત્—ઈંદ્રતયા ઉપપન્ન: તત: સ ચમરોડસુરેંદ્ર: , અસુરરાજ: અધુનોપપન્ન: પન્નવિધયા પર્યાપ્ત્યા પર્યાતિભાવં ગચ્છતિ, તથા:—આહારપર્યાપ્ત્યા, યાવત્—ભાષા-મન:પર્યાપ્ત્યા, તત: સ ચમરોડસુરેંદ્ર: , અસુરરાજ: પન્નવિધયા પર્યાપ્ત્યા પર્યાતિભાવં ગત: સન્ ઊર્ધ્વં વિલ્લસયા અવધિના આમોગયુત્તિ યાવત્—સૌધર્મ: કલ્પ: , પશ્યતિ ચ તત્ર શકં દેવેંદ્રમ્, દેવરાજમ્, મઘવાનમ્, પાકશાસનમ્, શતક્રતુમ્, સહસ્રાક્ષમ્, વજ્રપાણિમ્, પુરંદરમ્ યાવત્—દસ દિશા: ઉદ્ધોતયન્તમ્, પ્રમાસયન્તં સૌધર્મે કલ્પે સૌધર્મેડવતંસકે વિમાને શક્રે સિંહાસને, યાવત્—દિવ્યાનિ મોગ્યમોગાનિ મુજ્ઞાનં પશ્યતિ, અયમ્ એત-દ્રૂપ: આધ્યાત્મિક: , ચિન્તિત: , પ્રાર્થિત: , મનોગત: સંકલ્પ: સમુદપચત:—ક: સ એષ અપ્રાર્થિતપ્રાર્થક: , દુરન્તપ્રાન્તલક્ષણ: , હીણીપરિવર્જિત: , હીનપુણ્યચાતુ-ર્દશો યદ્ મમ અસ્યામ્ એતદ્રૂપાયાં દિવ્યાયાં દેવધૌ, યાવત્—દિવ્યે દેવાનુભાગે લલ્લે, પ્રાપ્તે, અભિસમન્વાગતે ઉપરિ અલ્પૌત્સુક્યો દિવ્યાનિ મોગ્યમોગાનિ મુજ્ઞાનો વિહરતિ, એવં સંપ્રેક્ષતે, સંપ્રેક્ષ્ય, સામાનિકપર્ષદુપપન્નકાન્ દેવાન્ શબ્દાયતે, એવમ્ અવાવીત્—ક: સ એષ દેવાનુપ્રિયા: ! અપ્રાર્થિતપ્રાર્થક: , યાવત્—મુજ્ઞાનો વિહરતિ ? તતસ્તે સામાનિકપર્ષદુપપન્નકા દેવાશ્ચમરેણ અસુરેંદ્રેણ, અસુરરાજેન એવમ્ ઉક્તા: સમાના: હૃષ્ટ-નુષ્ટા: , યાવત્—હૃતહૃદયા: , કરતલપરિગૃહીતં દશનલ્લં શીર્ષાવર્તં મસ્તકેડજ્જલિં કૃત્વા જયેન, વિજયેન વર્ષાપયગ્નિ, એવમ્ અવાદિપુ:—એષ દેવાનુપ્રિયા: ! શકો દેવેંદ્ર: , દેવરાજ: , યાવત્—વિહરતિ. તત: સ ચમર: અસુરેંદ્ર: , અસુરરાજસ્તેષામ્:—અનુ.

૨. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આવેલા ઇન્દ્ર, મઘવન, પાકશાસન, શતક્રતુ, સહસ્રાક્ષ, વજ્રપાણિ અને પુરંદર શબ્દો યાસ વિચારવા જૈવા છે. મારા ધારવા પ્રમાણે કવિઓજે, કોશકારોજે અને પૈરાણિકોજે કરેલો અને તદનુસાર અહીં ઘટાવેલો એ શબ્દોનો અર્થ લાક્ષણિક, ઔપચારિક વા આલંકારિક છે. હું ધારું છું તેમ જ શબ્દોના યાસ અર્થમાં વિશેષ ધાલમેલ થવાથી રજનું ગજ થવા પામ્યું છે અને એથી સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં મીષણ ગોટાલો ઉભો થયો-થયેલો-છે. વર્તમાનમાં તો આજ ઘણા સમયથી એ જ ગોટાલો ઇતિહાસને નામે પૂજાઈ રહ્યો છે. આ વિષેના સ્પષ્ટીકરણ માટે યાસ્કના નિરુક્તનો વિશેષ મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરવો અગત્યનો છે. એમાં એમણે આવા અનેક શબ્દોના અર્થ વિષે સપ્રમાણ અને વિગતવાર શુલાસા આપેલા છે. આ માતમા ' અણુ ' શબ્દ વિષે એક ટિપ્પણ આગલ આપી ગયો છે, તે, આ શબ્દોને પણ લાઈ પ્રાઠી શકાય તેટલું છે:—અનુ.

भीमं अवक्त्रमेइ, वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणति, जाव—दोच्चं पि वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणइ, एगं, महं, घोरं, घोरागारं, भीमं, भीमागारं, भासुरं, भयाणीथं, गंभीरं, उत्तासणयं, कालडूरत्त-मास-रासिसंकासं जोयणसयसाहस्सीयं महाबौदिं विउव्वइ, विउव्वित्ता अप्फोडेइ, वग्गइ, गज्जइ, हयहेसिअं करेइ, हत्थिगुलगुलाइअं करेइ, रहघणघणाइअं करेइ, पायदहरगं करेइ, भूमिचवेडयं दलयइ, सीहणादं नदइ, उच्छोलेइ, पच्छोलेइ, तिवइं छिंदइ, वामं भुभं ऊसवेइ, दाहिणहत्थपदेसिणीए अंगुडणहेण य वि तिरिच्छमुहं विडंवेइ, महया महया सदेण कलकलरवं करेइ, एगे, अवीए फलिहरयणमायाय उडुं वेहासं उप्पइए. खोमंते चेव अहोलोअं, कंपेमाणे च मेइणीयलं, आकडुंते व तिरियलोअं, फोडेमाणे व अंबरतलं, कत्थइ गज्जंते, कत्थइ विज्जुयायन्ते, कत्थइ वासं वास-माणे, कत्थइ रयुग्घायं पकरेमाणे, कत्थइ तमुक्कायं पकरेमाणे, वाणमंतरे देवे वित्तासमाणे, जोइसिए देवे दुहा विभयमाणे, आयर-क्खे देवे विपलायमाणे, फलिहरयणं अंबरतलंसि वियट्टमाणे, वि-यट्टमाणे, विउच्चाएमाणे, विउच्चाएमाणे ताए उक्किट्टाए जाव—तिरियमसंखेज्जाणं दीव-समुद्दाणं मज्झंमज्जेण वीइवयमाणे जेणेव सोहम्मं कप्पे, जेणेव सोहम्मवडंसये विमाणे, जेणेव सभा सुहम्मा तेणेव उवागच्छइ, एगं पायं पउमवरवेइआए करेइ, एगं पायं सभाए सुहम्माए करेइ, फलिहरयणेणं महया महया सदेणं ति-क्खुत्तो इंदकीलं आउडेए, एवं वयासीः—कहि णं भो ! सक्के देविंदे देवराया ? कहि णं ताओ चउरासीइसामाणिअसाहस्सीओ ? जाव—कहि णं ताओ चत्तारि चउरासीईओ आयरक्खदेवसाहस्सीओ ? कहि णं ताओ अणेगाओ अच्छराकोडीओ ? अज्ज हणामि, अज्ज वहेमि, अज्ज ममं अवसाओ अच्छराओ वसमुवणमंतु ति कट्टु तं अणिडुं अकंतं, अप्पियं, असुभं, अमणुण्णं, अमणामं, फरुसं

करिने ते चमर उत्तरपूर्वना दिग्भाग तरफ चाल्यो गयो. पछे, तेणे वैक्रियसमुद्घात करी यावत्—फरी वार पण ते वैक्रियसमुद्घातथी समवहत थयो. तेम करी ते चमरे एक मोटुं, घोर, घोर आकारव लुं, भयंकर, भयंकर आकारवाळुं, भास्वर, भयानक, गंभीर, त्रास उपजावे एवुं, काळी अडधी रात्री अने अडदना ढगळा जेवुं काळुं तथा एक लाख योजन उंचुं मोटुं शरीर बनाव्युं. तेम करी ते चमर पोताना हाथने पछाडे छे, कूदे छे, मेघनी पेठे गाजे छे, घोडानी पेठे हणहणे छे, हाथीनी पेठे किलकिलाट करे छे, रथनी पेठे घणघणे छे, भोंय उपरपग पछाडे छे, भोंय उपर पाटु (चोटा) लगावे छे, सिंहनी पेठे अवाज करे छे, उछळे छे, पछाडा मारे छे, त्रिपदीनी छेद करे छे, डाबा हाथने उंचो करे छे, जमगा हाथनी तर्जनी आंगळीवडे अने अंगुठाना नखवडे पण पोताना मुखने विडंवे छे—वांकुं पहोळुं करे छे अने मोटा मोटा कलकलरवरूप शब्देने करे छे. एम करतो ते चमर, एकलो, कोइने साथे लीधा विना परिघ रत्तने लइने उंचे आकाशमां उत्पल्यो-उड्यो-गयो. जाणे अधोलोकने खळभळावतो न होय, भूमितळने कंपावतो न होय, तिरछा लोकने खेंचतो न होय, गगनतळने फोडतो न होय ए प्रमाणे करतो ते चमर, क्यांय गाजे छे, क्यांय वित्राहीनी पेठे शक्रके छे, क्यांय वरसादनी पेठे वरसे छे, क्यांय धूळनी वरसाद वरसावे छे, क्यांय अंधकारने करे छे, एम करतो करतो ते चमर उपर चाल्यो जाय छे. जतां जतां तेणे वानव्यंतर देवोमां त्रास उपजाव्यो, ज्योतिषिक देवोना तो बे भाग करी नाख्या अने आत्मरक्षक देवोने पण भगाडी मूक्या, एम करतो ते चमर, परिघ रत्तने आकाशमां फेरवतो, शोभावतो ते उत्कृष्ट गतिवडे यावत्—तिरछे असंख्य द्वीप अने समुद्रोनी वच्चोवच नीकळ्यो. नीकळीने ज्यां सौधर्मकल्प छे, ज्यां सौधर्मावतंसक नामे विमान छे अने ज्यां सुधर्मा सभा छे त्यां आव्यो. आवीने तेणे पोतानो एक पग पबवर-वेदिका उपर मूक्यो अने बीजो एक पग सुधर्मा सभामां मूक्यो. तथा पोताना परिघ रत्तवडे मोटा मोटा होकारापूर्वक तेणे इंदकीलने त्रण वार कुट्यो. त्यार बाद ते चमर आ प्रमाणे बोळ्यो केः—भो ! देवेन्द्र, देवराज शक्र क्यां छे ? ते चोराशी हजार सामानिक देवो क्यां छे ? यावत्—ते चार चोराशी हजार (३,३६०००)

१. मूलच्छायाः—भागम् अपक्कासति, वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, यावत्—द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, एकाम् महतीम्, घोराम्, घोराकाराम्, भीमाम्, भीमाकाराम्, भास्वराम्, भयानीकाम्, गंभीराम्, उत्त्रासणिकां कालार्धरात्र-माषराशिसंकाशां योजनशतसाहस्रिकां महाबोन्दीं विकुर्वति, विकुर्व्य आस्फोटयति, बलाति, गर्जति, हयहेषितं करोति, हृत्थिगुलगुलायितं करोति, रथघनघनायितं करोति, पाददरंकरं करोति, भूमिचपेटां ददाति, सिंहनादं नदति, उच्छलति, प्रच्छलति, त्रिपदीं छिनत्ति, वामं भुजं उच्छ्रियति, दक्षिणहस्तप्रदेशिकया अङ्गुष्ठनखेन चापि तिर्यग्मुखं विडम्बयति, महता महता शब्देन कलकलरवं करोति, एकः, अद्वितीयः परिघरत्नम् आवाय ऊर्ध्वं विहायः उत्पतितः. क्षोभयन् चैव अधोलोकम्, कम्पयन् च मेदिनीतलम्, आकर्षयन् इव तिर्यग्लोकम्, स्फोटयन् इव अम्बरतलम्, कुत्रचिद् वर्षेण वर्षेण, कुत्रचिद् विद्युत्प्रमानं, कुत्रचिद् वर्षा वर्षेण, कुत्रचिद् रजउद्घातं प्रकुर्वन्, कुत्रचित् तमस्कार्यं प्रकुर्वन्, वानव्यन्तरान् देवान् वित्रासयन्, ज्योतिषिकान् देवान् द्विधा विभजन्, आत्मरक्षकान् देवान् विपलाययमानः, परिघरत्नम् अम्बरतले व्यावर्तयन्, व्यावर्तयन्, विभ्राजयन्, विभ्राजयन्, तथा उत्कृष्टया यावत्—तिर्यगसंख्येयानां द्वीप-समुद्राणां मध्यममध्येन व्यतिव्रजन् येनैव सौधर्मः कल्पः, येनैव सौधर्मावतंसकं विमानम्, येनैव सभा सुधर्मा तेनैव उपागच्छति, एकं पादं पबवरवेदिकायां करोति, एकं पादं सभार्यां सुधर्मार्यां करोति, परिघरत्नेन महता महता शब्देन त्रिवारम् इन्द्रकीलम् आकुटयति, एवम् अवादीतः—कुत्र भो ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ? कुत्र ताश्चतुरशीति-सामानिकताहृद्यः ? यावत्—कुत्र ताश्चतस्रः चतुरशीत्यः आत्मरक्षकदेवसाहस्र्यः ? कुत्र ता अनेकाः अप्सरःकोट्यः ? अथ हन्मि, अथ व्यथयामि, अथ मम भवन्त्याः अप्सरसो बरासुपनमन्तु इति कृत्वा ताम् अनिष्टाम्, अकान्ताम्, अप्रियाम्, अमनोह्वाम्, अमनामाम्, पुरुषाम्—भद्रुं

भीमं अवक्रमेइ, वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणति, जाव-दोच्चं पि वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणइ, एगं, महं, घोरं, घोरागारं, भीमं, भीमागारं, भासुरं, भयाणीयं, गंभीरं, उत्तासणयं, कालडुरत्त-मास-रासिसंकासं जोयणसयसाहस्सीयं महाबोदिं विउव्वइ, विउव्वित्ता अप्फोडेइ, वग्गइ, गज्जइ, हयहेसिअं करेइ, हत्थिगुलगुलाइअं करेइ, रहघणघणाइअं करेइ, पायदहरगं करेइ, भूमिचवेडयं दलयइ, सीहणादं नदइ, उच्छोलेइ, पच्छोलेइ, तिवइं छिदइ, वामं भुअं ऊसवेइ, दाहिणहत्थपदेसिणीए अंगुठणहेण य वि तिरिच्छमुहं विडवेइ, महया महया सहेण कलकलरवं करेइ, एगे, अवीए फलिहरयणमायाय उडुं वेहासं उप्पइए. खोभंते चेव अहोलोअं, कंमेमाणे च मेइणीयलं, आकडुंते च तिरियलोअं, फोडेमाणे च अंबरतलं, कत्थइ गज्जंते, कत्थइ विज्जुयायन्ते, कत्थइ वासं वास-माणे, कत्थइ रयुग्घायं पकरेमाणे, कत्थइ तमुक्कायं पकरेमाणे, वाणमंतरे देवे वित्तासमाणे, जोइसिए देवे दुहा विभयमाणे, आयर-क्खे देवे विपलायमाणे, फलिहरयणं अंबरतलंसि वियट्टमाणे, वि-यट्टमाणे, विउब्भाएमाणे, विउब्भाएमाणे ताए उक्किट्ठाए जाव-तिरियमसंखेज्जाणं दीव-समुद्दाणं मज्झमज्जेण वीइवयमाणे जेणेव सोहम्मं कप्पे, जेणेव सोहम्मवडेंसये विमाणे, जेणेव सभा सुहम्मा तेणेव उवागच्छइ, एगं पायं पउमवरवेइआए करेइ, एगं पायं सभाए सुहम्माए करेइ, फलिहरयणेणं महया महया सहेणं ति-क्खुत्तो इंदकीलं आउडेए, एवं वयासीः—कहि णं भो ! सक्के देविंदे देवराया ? कहि णं ताओ चउरासीइसामाणिअसाहस्सीओ ? जाव-कहि णं ताओ चत्तारि चउरासीईओ आयरक्खदेवसाहस्सीओ ? कहि णं ताओ अणेगाओ अच्छराकोडीओ ? अज्ज हणामि, अज्ज वहेमि, अज्ज ममं अवसाओ अच्छराओ वसमुवणमंतु त्ति कट्टु तं अणिट्ठं अकंतं, अप्पियं, असुभं, अमणुण्णं, अमणांमं, फरुसं

करीने ते चमर उत्तरपूर्वना दिग्भाग तरफ चाल्यो गयो. पछा तेणे वैक्रियसमुद्घात करी यावत्—फरी वार पण ते वैक्रियसमुद्घातभी समवहत थयो. तेम करी ते चमरे एक मोटुं, घोर, घोर आकारव लुं, भयंकर, भयंकर आकारवाळुं, भास्वर, भयानक, गंभीर, ब्रह्म उपजात्रे एवुं, काळी अडधी रात्री अने अडदना ढगला जेवुं काळुं तथा एक लाख योजन उंचुं मोटुं शरीर बनावुं. तेम करी ते चमर पोताना हाथने पछाडे छे, कूदे छे, मेघनी पेठे गाजे छे, घोडानी पेठे हणहणे छे, हाथीनी पेठे किलकिल्लट करे छे, रथनी पेठे घणघणे छे, भौय उपरपग पछाडे छे, भौय उपर पाटु (चोटा) लगावे छे, सिंहनी पेठे अवाज करे छे, उच्छे छे, पछाडा मारे छे, त्रिपदीनो छेद करे छे, डाबा हाथने उंचो करे छे, जमगा हाथनी तर्जनी आंगळीवडे अने अंगुठाना नखवडे पण पोताना मुखने विडवे छे-धांकुं पहोळुं करे छे अने मोटा मोटा कलकलरवरूप शब्देने करे छे. एम करतो ते चमर, एकलो, कोइने साथे लीधा विना परिघ रत्नने लइने उंचे आकाशमां उत्पत्यो-उड्यो-गयो. जाणे अधोलोकने खळभळावतो न होय, भूमितळने कंपावतो न होय, तिरछा लोकने खेंचतो न होय, गगनतळने फोडतो न होय ए प्रमाणे करतो ते चमर, क्यांय गाजे छे, क्यांय विज्जणीनी पेठे झक्के छे, क्यांय वरसादनी पेठे वरसे छे, क्यांय धूळनो वरसाद वरसावे छे, क्यांय अंधकारने करे छे, एम करतो करतो ते चमर उपर चाल्यो जाय छे. जतां जतां तेणे वानव्यंतर देवोमां ब्रास उपजाव्यो, ज्योतिषिक देवोना तो बे भाग करी नाख्या अने आत्मरक्षक देवोने पण भगाडी मूक्या, एम करतो ते चमर, परिघ रत्नने आकाशमां फेरवतो, शोभावतो ते उत्कृष्ट गतिवडे यावत्—तिरछे असंख्य द्वीप अने समुद्रोनी वच्चोषच नीकळ्ये. नीकळीने ज्यां सौधर्मकल्प छे, ज्यां सौधर्मावतंसक नामे विमान छे अने ज्यां सुधर्मा सभा छे त्यां आच्यो. आक्कीने तेणे पोतानो एक पग पद्मवर-वेदिका उपर मूक्यो अने बीजो एक पग सुधर्मा सभामां मूक्यो. तथा पोताना परिघ रत्नवडे मोटा मोटा होकारापूर्वक तेणे इंदकीलने त्रण वार कुट्यो. त्यार बाद ते चमर आ प्रमाणे बोळ्यो केः—भो ! देवेन्द्र, देवराज शक्र क्यां छे ? ते चोराशी हजार सामानिक देवो क्यां छे ? यावत्—ते चार चोराशी हजार (३,३६०००)

१. मूलच्छायाः—भागम् अपक्कासूति, वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, यावत्—द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, एकाम् महतीम्, घोरागारम्, भीमागारम्, भीमाकाराम्, भास्वराम्, भयानीकाम्, गम्भीराम्, उत्तासणिकां कालार्धरात्र-भाषराशिसंकाशां योजनशतसाहस्रिकां महाबोन्दीं विकुर्वति, विकुर्व्यं आस्फोटयति, वल्गति, गर्जति, हयहेषितं करोति, हरितगुलगुलायितं करोति, रथघनघनायितं करोति, पादददरकं करोति, भूमिचपेटां ददाति, सिंहनादं नदति, उच्छलति, प्रच्छलति, त्रिपदीं छिनत्ति, वामं भुजं उच्छ्रयति, दक्षिणहस्तप्रदेशिकया अङ्गुष्ठनखेन चापि तिर्यग्मुखं विडम्बयति, महता महता शब्देन कलकलरवं करोति, एकः, अद्वितीयः परिघरत्नम् आदाय ऊर्ध्वं विहायः उत्पतितः. क्षोभयन् चैव अधोलोकम्, कम्पयन् मेदिनीतलम्, आकर्षयन् इव तिर्यग्लोकम्, स्फोटयन् इव अम्बरतलम्, कुत्रचिद् गजैर्न, कुत्रचिद् विद्युत्संभरन्, कुत्रचिद् वर्षां वर्षन्, कुत्रचिद् रजउद्घातं प्रकुर्वन्, कुत्रचित् तमस्कायं प्रकुर्वन्, वानव्यन्तरान् देवान् विभ्राजयन्, ज्योतिषिकान् देवान् द्विधा विभजन्, आत्मरक्षकान् देवान् विपलाययमानः, परिघरत्नम् अम्बरतले व्यावर्तयन्, व्यावर्तयन्, विभ्राजयन्, विभ्राजयन्, तथा उत्कृष्टया यावत्—तिर्यगसंख्येयानां द्वीप-समुद्राणां मध्यमध्येन व्यतिव्रजन् येनैव सौधर्मः कल्पः, येनैव सौधर्मावतंसकं विमानम्, येनैव सभा सुधर्मा तेनैव उपागच्छति, एकं पादं पद्मवरवेदिकायां करोति, एकं पादं सभायां सुधर्मायां करोति, परिघरत्नेन महता महता शब्देन त्रिवारम् इन्द्रकीलम् आकुट्टयति, एवम् अवादीत्—कुत्र भो ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ? कुत्र ताश्चतुरशीति-

गिरं' निसिरइ. तए णं से सक्के देविंदे, देवराया तं अणिद्वं जाव-
अमणामं असुअपुव्वं फरुसं गिरं सोचा, निसम्म आसुरुत्ते, जाव-
भिसिमिसेमाणे तिवाल्लिअं भिउडिं निडाले साहट्टु चमरं असुरिंदं,
असुररायं एवं वदासिः—हं भो ! चमरा !, असुरिंदा !, असुर-
राया !, अपत्थिअपत्थआ ! जाव-हीणपुण्णचाउदसा ! अञ्ज
न भवसि, न हि ते सुहमत्थीति कट्टु तत्थेव्वं सीहांसणवरगए वज्जं
परामुसइ, तं जलंतं, फुडंतं, तडतडन्तं, उक्कासहस्साइं विणिमु-
अंमाणं, जालासहस्साइं पमुंचमाणं, इंगालसहस्साइं पविक्खिरमाणं
पविक्खिरमाणं, फुल्लिगजालामालासहस्सेहिं चक्खुव्विक्खेवादिडिप-
डिच्चायं पि पकंमाणं, हुअवहअइरेगतेअदिपंतं, जइणवेगं,
पुल्लकिंसुअसमाणं, महम्मयं, भयंकरं चमरस्स असुरिंदस्स
असुररण्णो वहाए वज्जं निसिरइ. तए णं से असुरिंदे, असुर-
राया तं जलंतं, जाव भयंकरं वज्जमभिमुहं आवयमाणं पासइ,
शियाइ, पिहाइ; पिहाइ, शियाइ; शियायित्ता पिहाइत्ता
तहेव्वं संभग्गमउडविडए, सालंबहत्थाभरणे, उडुंपाए, अहोसिरे,
कफखागयसेअं पिअ विणिम्मुअमाणे ताए उक्किट्टाए, जाव-तिरियम-
संखेज्जाणं दीव-समुद्दाणं मज्जंमज्जेगं वीईवयमाणे जेणेअ जंबुदीवे,
घाव-जेणेव असोगवरपायवे, जेणेव मम अंतिए तेणेव उवागच्छइ,
भीए भयगग्गरसरे 'भगवं सरणं' इति वुयमाणे मम दोण्ह वि
पायाणं अंतरंसि ज्ञात्ति वेगेण समोवडिए. तए णं तस्स सकस्स देवि-
दस्स देवरण्णो इमेआरुवे अज्जत्थिए, जाव-समुप्पजित्थाः—नो
खलु पभू चमरे असुरिंदे असुरराया, नो खलु समत्थे चमरे असु-
रिंदे असुरराया, नो खलु विंसए चमरस्स असुरिंदस्स, असुररण्णो अ-
प्पणो निस्साए उडुं उप्पइत्ता जाव-सोहम्मो कप्पो, णण्णत्थ अरिहंतं
वा, अरिहंतचेइआणि वा, अणगारे वा भाविअप्पणो णीसाए उडुं

अंगरक्षक देवो क्यां छे? तथा ते क्रोडो अप्सराओ क्यां छे? आजे
हणुं छुं, आजे वध कहं छुं, ते बधी अप्सराओ, जेओ मारे तावे
नर्था, आजे तावे थइ जाओ, एन करीने तेवा प्रकारनां अनिट,
अक्रांत अत्रिय, अशुभ, अंजुर, मनने न गमे तेवां ओने कानमा
खटके तेवां वचनो ते चमरे काव्यां. हवे ते देवेन्द्र, देवराज शक्र
तेवा प्रकारनी अन्दिष्ट यवत्-मनने अगममती तथा कोइ वार नहीं
सांभळेली अने कानमां खटके एवी ते चमरनी वाणी सांभळी,
अधघाती रोरो भराणो अने यावत्-क्रोधधी धमधम्यो, तथा कपाळमां
त्रण आइ पडे तेन भवां षडार्थीने ते शक्रे असुरेन्द्र, असुरराज
चमरने आ प्रमाणे कह्युं केः—हं भो! मरणना इच्छुक अने
यावत्-हीणी पुण्य चौदशने दिवसे जन्मेळ असुरेन्द्र, असुरराज
चमर ! आजे तुं न हइश-आजे तुं हतो न हतो थइ जइश, आज
तने मुख नहीं, एम वरी, त्यां ज उत्तम सिंहासनमां बेठां बेठां ते
शक्र इंद्रे वज्जनुं ग्रहण कर्युं. अने जळहळतुं, स्फुटतुं, तडतडाट
करतुं, हजारो उल्कापातने मूरुतुं, हजारो (आगनी) जाळोने छोडतुं,
हजारो अंगारोने खेरवतुं, आगना कणिआ अने जाळाओनी माळाओधी
भमावतुं तथा आंखोने अंजवी देतुं, आग करतां पण घणुं वधारे तेजथी
दीपतुं, सौथी सारा वेगवाळुं, फुलेळा केसुडा जेवुं लाळ, मोटा
भयने उत्तन्न करनारं अने भयंकर वज्ज, असुरेन्द्र, असुरराज चमरना
वध माटे मूर्युं. हवे ते जळहळता यावत्-भयंकर वज्जने सामे
आवतुं जोइ, ते असुरेन्द्र, असुरराज चमर, आ श्रुं? एम चित्तन
करे छे तथा 'आवुं शक्र मारे होत तो केवुं ठीक थात' एम स्पृहा
करे छे, करीने पण पूर्व प्रमाणे स्पृहा करे छे अने चित्तन करे छे.
एम करीने तुरत ज ते,, मुकुटथी खरी गएळ छोगावाळो, आलंब-
वाळां हाथनां घरेणांवाळो, असुरेन्द्र असुरराज चमर, पगने उंचा
राखीने, माथाने नीचुं करीने, जाणे काखमां परसेवो न वळयो होय एम
परसेवाने झरावतो झरावतो, ते उत्कृष्ट गतिवडे यावत्-तिरिछे
असंख्य द्वीप तथा समुद्रोनी वच्चोवच जतो जतो जे तरफ जंबुद्वीप
छे अने यावत्-जे तरफ उत्तम अशोकनुं झाड छे तथा जे तरफ
हुं (श्रीमहावीर) छुं ते तरफ आवीं बीनेलो अने भयथी गगळा
स्वरवाळो 'हे भगवन्! तमे मारं शरण छो' एम बोलतो ते चमर

१. मूलच्छायाः—गिरं निसिजति. ततः स शक्रो देवेन्द्रः, देवराजस्ताम् अनिष्टां यावत्-अमनामाम् अश्रुतपूर्वा पदवां गिरं श्रुत्वा, निश्चय्य आसुरस्तः,
यावत्-भिसिमिसयन् त्रिकुटीं ललाटे संहृत्य चमरम् असुरेन्द्रम्, असुरराजम् एवम् अवादीतः—हं भो! चमर ! असुरेन्द्र ! असुरराज ! अप्रार्थितप्रार्थक !
यावत्-हीनपुण्यचोतुंश । अथान भवसि, न हि ते सुखमस्ति इति कृत्वा तत्रैव सिंहासनवरगतो वज्जं परामृशति, तद् उवलन्तम्, स्फुटन्तम् तडतडन्तम् उल्कास-
हस्राणि विनिमुञ्चन्तम्, उवालासहस्राणि प्रमुञ्चन्तम्, अक्षरसहस्राणि प्रविक्षरन्तम् प्रविक्षरन्तम्, स्फुल्लिगजालामालासहस्रैः चक्षुर्विक्षेप-दृष्टिप्रविधातम् अपि
प्रकुर्वन्तम्, हुअवहातिरेरुते जो दीप्यमानम्, जयिनेगम्, फुल्लिकेशु कृतमानम्, महाभयन्, भयंकरं चमरस्य असुरेन्द्रस्य असुरराजस्य वधाय वज्जं निसिजति,
ततः स चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजस्तं उवलन्तम्, यावत्-भयंकरं वज्जम् अभिसुखम् आपतन्तं पश्यति, ध्यायति, स्पृहयति (पिबते); स्पृहयति ध्यायति;
ध्यायति, पिबति तथैव संभग्गमुकुटविटपः सालम्बहस्तभरणः ऊर्ध्वपादः, अधशिराः कक्षागतस्वेदमिव विनिमुञ्चन् तथा उत्कृष्टपा, यावत्-तिर्यगसंख्येयानां
द्वीप-समुद्राणां मध्यः-भवेन व्यतिव्रजन् येनैव जंबुद्वीपः, यावत्-येनैव अशोकवृक्षादयः, येनैव मम अन्तिकस्तेनैव उवागच्छति, भीतः, भयगद्गदस्वरः
' भगवन् शरणं ' इति ब्रुवन् मम द्विदोरपि पादयोः अन्तरे ज्ञात्ति वेगेन समवपतितः, ततस्तस्य शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अयम् एतद्रूप आध्यात्मिकः,
यावत्-समुद्रगतः—नो खलु प्रमुञ्चन्तः असुरराजः, नो खलु समर्थः चमरोऽसुरेन्द्रः असुरराजः, नो खलु विषयः चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुररा-
जस्य आत्मनो निश्चया ऊर्ध्वम् उत्पत्य, यावत्-सौधर्मीः कल्पः, नान्यत्र अर्हन्तं वा, अर्हच्चैत्यानि वा, अनगारान् वा भावितात्मनो निश्चाय
कृतं—अनु०

उप्पयइ जाव-सोहम्मो कप्पो, तं महादुक्ख खलु तहारूपाणं अ-
रहंताणं भगवंताणं, अगगाराण य असायणाए ति कट्ट ओहिं
पउंजइ, ममं ओहिणा आभोएइ, हा ! हा ! अहो ! हतो अह-
मंसि ति कट्ट ताए उक्किडाए जाव-दिव्वाए देवगईए वज्जस्स वीहिं
अणुगच्छमाणे तिरियमसंखेज्जाणं दीव-समुदाणं मज्झमज्जेणं, जाव-
अणेव असो गयरपायवे, जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ, ममं
चउरगुलमसंपत्तं वज्जं पडिसाहरइ, अवि या इ मे गोयमा ! सुद्धिवाएणं
केसग्गे बीइत्था. तए णं से सक्के देविदे देवराया वज्जं पडिसाहरित्ता
ममं विखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करइ, वंदइ, नमंसइ, एवं वयासिः—
एवं खलु भंते ! अहं तुम्हं नीसाए चमरेणं असुरिदेणं, असुररणा
सयमेव अच्चासाइए, तए णं मए परिकुर्विणं समाणेणं चमररस
असुरिदस्स, असुररण्णो वहाए वज्जे निसइ, तए णं ममं इमेआरूवे
अज्जत्थिए जाव-समुप्पाज्जित्थाः—नो खलु पभू चमरे असुरिदे अंसु-
रराया, तहेव जाव-ओहिं पउंजामि, देवाणुप्पिए ओहिणा आभो-
एमि, हा ! हा ! अहो ! हओ म्हि ति कट्ट ताए उक्किडाए जाव-

मारा बले पगनी वच्चे शीघ्रपणे वेगपूर्वक पैडयो. हवे आ वखते
ते देवेन्द्र, देवराज शक्रने आ ए प्रकारनो यावत्—संकल्प उत्पन्न
थयो के, असुरेन्द्र, असुरराज चमर, प्रभु-शक्तिवाळो-नधी, असुरेन्द्र
असुरराज चमर, समर्थ नधी तेम असुरेन्द्र, असुरराज चमरनो विषय
पण नधी के, ते पोताना बळथी यावत्—सौधर्मकल्प सुधी उंचे आवी
शके. परंतु हा, जो तेणे अरिहंत, अरिहंतनां चैत्यो के भावित—
आत्मा अनगारो नो आशरो लीधो होय तो ते उपर आवी शके छे,
पण ते सिवाय उपर आववा तेनुं सामर्थ्य नधी. जो ते चमर
कोइ तथारूप अरहंत भगवंत के भावित-आत्मा अनगार-महापुरुषनो
आशरो लइने उपर आव्यो होय तो तो मारा फेंकेल वज्र द्वारा ते
अरहंत भगवंत के महापुरुषनी आशातना थशे, अने एम थयुं ते
मने मोटा दुःखरूप छे, एम विचारी ते देवेन्द्र, देवराज शक्रे पोताना
अवधिज्ञाननो प्रयोग कर्यो अने ते द्वारा तेणे मने (श्रीमहावीरेन)
जोयो. मने जोइने तुरत ज 'अरे! रे! अहो!!! हुं मराइ गयो'
एम करी ते उत्कृष्ट यावत्—दिव्य देवगतिवडे (वज्रने लइ लेवाने)
वज्रनी पाछळ नीकळयो, ते शक्र इंद्रे तिरछे असंख्य द्वीप अने
समुद्रोनी वच्चे यावत्—जे तरफ उत्तम अशोकतुं झाड हतुं अने जे
तरफ हुं (श्रीमहावीर) हतो ते तरफ आवीने मारार्थी मात्र चार

१. मूलच्छायाः—उत्पतति यावत्-सौधर्मः कल्पः, तद् महादुःखं खलु तथारूपाणाम् अर्हतां भगवताम्, अनगाराणां च अत्याशातनया इति कृत्व
अवधिं प्रयुक्ते, माम् अवधिना आभोगयति, हा! हा! अहो हतोऽहम् अस्मि इति कृत्वा तथा उत्कृष्टया यावत्-दिव्यया देवगत्या वज्रस्य वीथिम् अनुगच्छन्
तिर्यगसंख्येयानां द्वीप-समुद्राणां मध्यमध्येन, यावत्-येनैव अशोकवरपादपः, येनैव मम अन्तिकस्तेनैव उपागच्छति, मम चतुरङ्गुलम् असंप्राप्तं वज्रं प्रतिसंह-
रति, अपि च मम गौतम! मुष्टिवातेन केशाग्राणि वीजितवान्, ततः स शक्रो देवेन्द्रः, देवराजो वज्रं प्रतिसंबुल्य मम त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणां करोति,
वन्दते, नमस्यति; एवम् अवादीत्—एवं खलु भगवन्! अहं त्वां निश्रय चमरेण असुरेन्द्रेण, असुरराजेन स्वयमेव अस्याशातितः, ततो मया परिकुपितेन
समानेन चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य वधाय वज्रं निसृष्टम्, ततो मम अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, यावत्-समुदपद्यतः—नो खलु प्रभुश्रम-
रोऽसुरेन्द्रः, असुरराजस्तथैव यावत्-अवधिं प्रयुजे, देवानुप्रियान् अवधिना आभोगयामि, हा! हा! अहो! हतोऽस्मि इति कृत्वा तथा उत्कृष्टय-
यावत्—अनु०

१. आ चमरना उत्पात विषेनो उल्लेख, सिद्धसेन दिवाकरजीए पोतानी बीजी द्वारिश्चिकामां, नेमिचंद्रसूरिए अने हेमचंद्रसूरिए पोतपोताना महावीर
चरितमां पण आपेलो छे अने ते आ प्रमाणे छेः—

“ कृत्वा नवं सुरधधूमयरोमहर्ष
दैत्याधिपः शतमुखभ्रुकुटीवितानः।
स्वस्पादशान्तिगृहसंश्रयलब्धचेता
लज्जातनुद्युति हरेः कुलिशं चकार—॥ ३ ॥

आ श्लोक द्वारा दिवाकरजीए श्रीमहावीरनी स्तुति करी छेः—

“ कोपे करीने जेना कपाळमां भवांओनी शतमुख रेखाओ—करचलीओ
पडी गएली छे एवा दैत्याधिपे (चमर इन्द्रे) पोतानी बीहामणी आकृतिथी
देववधूओने बीवराववानो अपराध कर्यो हतो, परंतु फक्क एने तारा
चरणरूप क्षांतिस्थाननो आश्रय मळवाथी जरा पण आंच आवी न हती अने उलटुं एणे इंद्रना (ईशान इंद्रना) वज्रने पण शरमावी दीधुं हतुं. ” ३.

नेमिचंद्र सूरिए (११४० विक्रममां) रचेल ' महावीर चरित ' मां ५० ५० थी ५३ सुधीमां चमरोत्पात वर्णवाएलो छे— (आत्मानंदसभा०)
अने कुमारपालना समसमयी हेमचंद्रसूरिए रचेल ' महावीरचरित्र ' मां ५० ५४ थी ५७ सुधीमां ए ज हकीकत नोंधाएली छे. ए बने सूरिओना ए उल्लेखमां
एक वात एवी पण आवेली छे, जे, प्रस्तुत सत्रमां जणावेली हकीकतथी तदन जदी पडे छे. आ भगवती सत्रमां जणाव्युं छे के, “ ए पूरण गृहपतिए
दानामा नामनी वीक्षा लीधी हती ” अने ए बनेना उल्लेखमां एम जणाव्युं छे के, “ ए पूरण गृहपतिए ' प्राणामा ' (पाणायाम-प्राकृत) नामनी वीक्षा
लीधी हती ” ते उल्लेखो आ प्रमाणे छेः—

“ पडिवन्नो पव्वज्जं पाणायामं अभिगहं गेण्हे ” ९२ (नेमि० ५० ५१)
“ स्वयं तु नाम्ना प्राणामं तापसत्रतमाददे ” ३८० (हेम० ५० ५४)

“ ' पाणायाम ' नामनी प्रव्रज्या (अभिग्रह) लीधी ” ९२

“ पोते तो ' प्राणाम ' नामनुं तापसत्रत लीधुं ” ३८०

मने तो आ बने सूरिओनो आ उल्लेख तदन विपर्यस्त लागे छे. सूत्रोक्त ' दानामा ' प्रव्रज्यानो अर्थ दानमयी वा दानिमा (दानेन निर्द्विता) थाय
छे अर्थात् जे प्रव्रज्यामां दान देवानी क्रिया मुख्य होय तेनुं ज नाम ' दानामा ' छे अने ' पूरण ' नी प्रवृत्तिमां दाननो ज भाग विशेष आवतो होवाथी तेनी
' प्राणामा ' प्रव्रज्या संभवी शकती नथी. ए (प्राणामा) तो आगळ आवेल ' तामली ' तापसे लीधी हती. एना प्रकरणमां ' प्राणामा ' नो अर्थ तथा
रूप आपेला छे ए उपरथी स्पष्ट जाणी शकय छे के, ए प्रव्रज्याने लगतुं कोइ अनुष्ठान आ पूरणे कर्तुं नथी. वली, ए बने सूरिओए पूरणनी चर्चातुं वर्णन
करतां पण ' दानामा ' नुं ज अनुष्ठान वर्णव्युं छे, किंतु तेमां ' प्राणामा ' नुं एक पण अनुष्ठान जणाव्युं नथी. तेम छतां मने लागे छे के, तामली तापसत्रनी
' प्राणामा ' प्रव्रज्यातुं स्मरण थई जवाथी एओए ए जातनो विपर्यस्त उल्लेख करेलो होयः—अनु०

जेणेव देवाणुप्पिए तेणेव उवागच्छामि, देवाणुप्पियाणं चउरंगु-
लममपत्तं वज्जं पडिसाहरामि, वज्जपडिसाहरणइयाए णं इहमागए,
इह समोसदे, इह संपत्ते, इहेव अज्ज उवसंपज्जिता णं विहरामि, तं
सामेमि णं देवाणुप्पिया !, खमंतु मं देवाणुप्पिया !—खमंतुमरंति
णं देवाणुप्पिया !, णाइ भुज्जो एवं पकरणयाए त्ति कट्टु ममं वंदइ,
नमंसइ, उत्तरपुरत्थिमयं दिसीभागं अवक्कमइ, वामेणं पादेणं ति-
क्खुतो भूमिं दलेइ, चमरं असुरिंदं असुररायं एवं वदासिः—मुक्को
सि णं भो चमरा ! असुरिंदा ! असुरराया ! समणस्स भगवओ
महावीरस्स प्रभावेणं—न हि ते इदाणि ममाओ भयं अत्थि त्ति
कट्टु जामेव दिसिं पाउब्भए तामेव दिसं पडिगए.

आंगळ छेते रहेलुं वज्ज लइ लीधुं अने हे गौतम ! ज्यारे ते शक्रे
वज्ज लीधुं ल्यारे तेणे एवा वेगधी मुठि वाळी हती के ते मुठिना
वायुधी मारां केशाप्र वीजायां. हवे देवेन्द्र, देवराज शक्रे वज्जने लइने,
मने त्रण प्रदक्षिणा करी. पछी तेणे मने नमन करी आ प्रमाणे
कडुं केः—हे भगवन् ! तमारो आशरो लइने असुरेन्द्र, असुरराज
चमरे मने मारी शोभाथी भ्रष्ट करवो धार्यो हतो. तेथी में कुपित
थइ असुरेन्द्र असुरराज चमरने मारवा तेनी पाछळ वज्ज मूखुं.
त्यार पछी मने आ ए प्रकारनो आध्यात्मिक यावन्—संकल्प उस्पन्न
थयो के, असुरेन्द्र, असुरराज चमर पोताना बळधी उपर न आवी
शके (इत्यादि बंधुं पूर्व प्रमाणे जाणवुं) यावत्—पछी में अवधि-
ज्ञाननो प्रयोग कर्यो अने ते द्वारा में आप देवानुप्रियने जोया.
जोया के तुरत ज 'हा ! हा ! अहो !! हुं मराइ गयो' एम विचारी
ते उक्कष्ट दिव्यगतिवडे ज्यां आप देवानुप्रिय विराजो छो त्यां
आव्यो अने आप देवानुप्रियथी चार आंगळ छेते रहेलुं वज्ज में लइ
लीधुं. वज्जने लेवा माटे अही आव्यो छुं, अही समवसयो छुं, अही
संप्राप्त थयो छुं अने अही ज उपसंपन्न थइने विहरं छुं. तो हे
देवानुप्रिय ! हुं क्षमा मागुं. हे देवानुप्रिय ! आप क्षमा आपो, हे
देवानुप्रिय ! आप क्षमा करवाने योग्य छो. हुं वारंवार एम नही
करं-एम करीने मने वांदी, नमी ते शक्र इन्द्र उत्तरपूर्वना दिग्भागम्
चाल्यो गयो. त्यां जइने तेणे (शक्रे) पृथ्वी उपर त्रण वार डावो
पग पळाइयो अने असुरेन्द्र असुरराज चमरने आ प्रमाणे कळुं केः—
हे असुरेन्द्र, असुरराज, चमर ! भ्रमण भगवंत महावीरना प्रभावथी तुं
बची गयो छे, अत्यारे माराथी तने जरा पण भय नथी, एम करी ते
शक्र, जे दिशामांथी आव्यो हतो ते ज दिशामां पाछो चाल्यो गयो.

२. 'दाणामाए'त्ति दानमय्या, 'छउमत्थकालिआए'त्ति छमत्थकाल एव छमत्थकालिका, तस्याम्. 'दो वि पाए साहडु'त्ति संहत्य
संहतौ-कृत्वा—जिनमुद्रया इत्यर्थः. 'वग्धारियपाणि'त्ति प्रलम्बितभुजः, 'ईसिंपव्भारगएणं'त्ति प्राग्भारः—अग्रतो मुखम्—अवनतत्वम्.
'अहापणिहिएहिं गतोहिं'त्ति यथाप्रणिहितैः—यथास्थितैः. 'वीससाए'त्ति स्वभावत एव. 'पासइ य तत्थ'त्ति पश्यति च तत्र
सौधर्मे कल्पे 'मघवं'त्ति मघा महामेघाः, ते यस्य वशे सन्त्यसौ मघवान्, अतस्तम्, 'पाकसासणं'त्ति पाको नाम बलवान् रिपुः,
तं यः शास्ति निराकरोति, असौ पाकशासनः, अतस्तम्, 'सयक्कउं'त्ति शतं क्रतूनां प्रतिमानाम्—अभिग्रहविशेषाणाम्, श्रमणोपास-
कपश्चमप्रतिमारूपाणां वा कार्त्तिकश्रेष्ठिभवापेक्षया यस्यासौ शतक्रतुः, अतस्तम्, 'सहस्तक्खं'त्ति सहस्रमक्षणां यस्यासौ सहस्राक्षः,
अतस्तम्—इन्द्रस्य किल मन्त्रिणां पञ्च शतानि सन्ति, तदीयानां चाक्षणां इन्द्रप्रयोजनव्यापृततया इन्द्रसंबन्धित्वेन विवक्षणात् तस्य
सहस्राक्षत्वमिति, 'पुरंदरं'त्ति असुरादिपुराणां दारणात् पुरंदरः—तम् 'जाव—दस दिसाओ'त्ति इह 'यावत्' करणात्—'दाहिण-
डूलोगाहिवइं, बत्तीस विमाणसयसहस्साहिवइं, एरावणवाहणं, सुरिंदं, अरयंवरवत्थधरं' अरजासि च तानि अम्बरवस्त्राणि च
स्वच्छतयाऽऽकाशकल्पवसनानि—अरजोऽम्बरवस्त्राणि, तानि धारयति यः सः, तथा तम्, "ओलइअमालमउडं"—आलिङ्गितमालं मुकुटं
यस्य सः, तथा तम्, "नैवहेमचारुचित्तचञ्चलकुण्डलविलीहीहज्जमाणगण्डम्"—नवाभ्यामिव हेमनः सत्काम्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां
कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्डौ यस्य सः, तथा तम्, इत्यादि तावद् वाच्यम्, यावत्—दिव्येण तेणं, दिव्वाए लेसाए त्ति अथ यत्र

१. मूलच्छायाः—येनैव देवानुप्रियस्तेनैव उवागच्छामि. देवानुप्रियाणां चतुर्हूलम् असंप्राप्तं वज्जं प्रतिसेहरामि, वज्जप्रतिसंहरणार्थं (तया) म् इह
आगतः, इह समवसतः, इह संप्राप्तः, इहेव अथ उपसंपन्न विहरामि, तत् क्षमयामि देवानुप्रिय !, क्षमन्तां मां देवानुप्रिय !, क्षमितुम् अहंन्ति देवा-
नुप्रिय !, नैव भूयः एवं प्रकरणजायाम् इति कृत्वा मां वन्दते, नमस्यति, उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् अपकामति, वामेन पादेन त्रिकृत्वो भूमिं दलयति, च-
मरम् असुरेन्द्रम्, असुरराजम् एवम् अवादीतः—मुक्तोऽसि भोः चमरा ! असुरेन्द्र ! असुरराज ! भ्रमणस्य भगवतो महावीरस्य प्रभावेण-न हि तव इदानीं मम
भयम् अस्ति इति कृत्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः—अनु०

१, प्र० छायाः—दक्षिणाधलोकाऽधिपतिम्, द्वात्रिंशद्विमानशतसहस्राधिपतिम्, ऐरावणवाहनम्, सुरेन्द्रम्, अरजोऽम्बरवज्जधरम्. १. आलिङ्गि-
मालमुकुटम्. १. नवहेमचारुचित्तचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डम् :—अनु

यत्परिवारम्, यत्कुर्वाणं च तं पश्यति तथा दर्शयितुमाह—‘सोहम्मे’ इत्यादि. ‘अपत्थिअपत्थए’ति अप्रार्थितं प्रार्थयते यः स तथा, ‘दुरंतपंतलक्खणे’ति दुरन्तानि दुष्टावसानानि, अत एव प्रान्तानि अमनोज्ञानि लक्षणानि यस्य स तथा ‘हीणपुण्णचाउद्दसे’ति हीनायां पुण्यचतुर्दश्यां जातो हीनपुण्यवातुर्दशः, किल चतुर्दशी तिथिः पुण्या जन्माश्रित्य भवति, सा च पूर्णा अत्यन्तभाग्यवतो जन्मनि भवति, अत आक्रोशत उक्तम्—‘हीणपुण्णचाउद्दसे’ति ‘जं णं ममं’ इत्यादि. ममं अस्याम् एतद्रूपायाम् दिव्यःयां देवधौ सत्याम्, तथा दिव्ये देवानुभागे लब्धे, प्राप्ते, अभिसमन्वागते सति ‘उत्थिं’ति ममैव ‘अप्पुस्सुए’ति अल्पौत्सुक्यः, ‘अच्चासाइत्तए’ति अत्याशातयितुम्—झायाया भ्रंशयितुमिति. ‘उसिणे’ति उष्णः कोपसंतापात्, कोपसंतापजं चोष्णत्वं कस्यचित् स्वभावतोऽपि स्यात्, इत्याह—‘उसिणम्भूए’ति अस्वाभाविकमौष्ण्यं प्राप्त इत्यर्थः. ‘एगे’ति सहायाभावात्, एकत्वं च बहुपरिवारभावेऽपि विवक्षितसहायाभावाद् व्यवहारतो भवति, इत्यत आह—‘अबीए’ति अद्वितीयः, डिम्भरूपमात्रस्याऽपि द्वितीयस्याभावादिति. ‘एगं महं’ति एकाम् महतीम्, बोन्दीमिति योगः.

२. [‘दाणामाए’ति] दानमय-जेमां दानतुं प्रधानपणुं छे तेवी दीशा-तेवडे. [‘छउमत्थकालिआए’ति] छद्मस्य अवस्थावाळां समये [‘दो वि पाए साहहु’ति] वस्त्रे पगने भेगा करीने-जिनमुद्रापूर्वक रहीने. [‘वग्घारिअपाणि’ति] वस्त्रे हाथने नमता मूकीने. [‘ईसिंपब्भारग-एणं’ति] प्राग्भार एटले आगळ अवनतपणुं. [‘अहापणिहिहिं गत्तोहिं’ति] यथास्थित गात्रोवडे. [‘त्रीससाए’ति] स्वभावे ज. [‘पासइ य तत्थ’ति] त्यां सौधर्मकल्पमां जूए छे. [‘मघवं’ति] मोटा मेघोने वश राखनार ते मघवा-तेने, [‘पाकसासणं’ति] पाक नामना बलुका शत्रुने शिक्षा करनार ते पाकशासन-तेने, [‘सयक्कउं’ति] जेणे कार्तिक शेठना जीवनमां (पोताना आगळना जीवनमां) एक जातना अभिग्रहरूप सो प्रतिमाओने (क्रतुओने) अथवा श्रावकनी पांचमी प्रतिमारूप सो प्रतिमाओने (क्रतुओने) वही हती ते शतक्रतु-तेने, [‘सहस्सक्खं’ति] हजार आंखवाळो ते सहस्राक्ष-तेने, इंद्रने पांचसे मंत्रिओ छे अने पांचसे य मंत्रिओनां नेत्रो इंद्रना काममां वपराय छे माटे ते नेत्रो, औपचारिक रीते इंद्रनां पण कहेवाय छे अने तेने लइने इंद्रने हजार आंखो छे एम कल्पाय छे. [‘पुरंदरं’ति] असुरादिकना नगरोनो नाश करनार ते पुरंदर-तेने, [‘जाव वंस दिसाओ’ति] अहीं ‘यावत्’ शब्द मूक्यो छे माटे “दक्षिणार्ध लोकनो घणी, बत्रीश लाख विमाननो उपरी, ऐरावण हाथिना घाहनवाळो, सुरोनो इंद्र, रज विनानां अने आकाश जेवां निर्मळ वस्त्रोने पहेरनार, माळावाळा मुकुटने माथे मूकनार, जाणे नवां ज न होय एवां सुंदर अने विचित्र तथा चंचळ सुवर्ण कुंडळो द्वारा जेना गालो चळके छे एवो,” इत्यादि-अर्थात् एवा प्रकारना इंद्रने चमरराज जूए छे. ए बधी हकीकत “दिव्य तेजवडे, दिव्य लेख्यावडे” आ अर्थ सुधी कहेवी. हवे, ज्यारे चमरराजे इंद्रने जोयो त्यारे सौधर्मकल्पमां इंद्र, केटला परिवार साथे बेटो छे अने शुं करे छे, ते वातने दर्शाववा कहे छे के, [‘सोहम्मे’ इत्यादि.][‘अपत्थिअपत्थअए’ति] अप्रार्थित-अनिष्ट-वस्तुनी प्रार्थना करनार-मरणनो इच्छुक, [‘दुरंतपंतलक्खणे’ति] एनां लक्षणो नठारां परिणामवाळां छे माटे ज ते खराब लक्षणोवाळो कहेवाय. [‘हीणपुण्णचाउद्दसे’ति] हीणी पुण्य चाद-शने दिवसे जन्मेल-जन्मने माटे चौदश तिथि पवित्र मनाय छे, अने अत्यंत भाग्यवंतना जन्म समये ज ते चौदश पूर्ण होय छे. अहीं चमरराज शक इंद्रने ‘हीणी पुण्य चौदशने दिवसे जन्मेल’ एवं विशेषण आपवाधी ते उपर ए विशेषण द्वारा पोतानो आक्रोश दर्शाव्यो छे. [‘जं णं ममं’ इत्यादि.] मारे आ आवी जातनी दिव्य देवक्रद्धि होवा छतां तथा मँ दिव्य देव प्रभावने लब्ध, प्राप्त अने सामे आण्या छतां, [‘उत्थिं’ति] मारा ज उपर, [‘अप्पुस्सुए’ति] गभराट विना-शांतिपूर्वक-ओछी उतावळे. [‘अच्चासाइत्तए’ति] शोभाथी भ्रष्ट करवाने. [‘उसिणे’ति] कोपना संतापथी उनो थयो, कोपसंतापजन्य उनापणुं कोइने स्वाभाविक पण होय माटे कहे छे के, [‘उसिणम्भूए’ति] अस्वाभाविक उकळाटने पामेलो. [‘एगे’ति] कोइनी सहाय न होवाथी एकलो, घणो परिवार होय, पण जो जोइए तेवी सहायता न होय तो कार्य करनार मनुष्य, व्यवहारथी एकलो ज गणाय छे माटे कळुं छे के, [‘अबीए’ति] एक बाळक पण जेनी साथे नथी एवो अर्थात् एकलो ज. [‘एगं महं’ति] एक मोटा ‘शरीरने’ एम संबंध करवो.

३. ‘घोरं’ हिंस्राम्, कथम्?, यतो घोराकारां हिंस्राकृतिम्, ‘भीमं’ति भीमाम्-विकरालत्वेन भयजनिकाम्, कथम्?, यतो भीमाकारां भयजनकाकृतिम्, ‘भासुरं’ति भास्वराम्, ‘भयाणीजं’ति भयम्-आनीतं यया सा भयानीता, अतस्ताम्, अथवा भयं भवेत्तुवाद्, अतीति-त्वा-रेवारभूत्, उल्का-स्फुलिङ्गादिसैन्यं यस्याः सा भयानीका, अतस्ताम् ‘गंभीरं’ति गम्भीराम्-विकीर्णवधवत्वात् ‘उत्तासणयं’ति उत्त्रासनिकाम्, ‘त्रसी उद्वेगे’ इति वचनात् स्मरणेनाप्युद्देगजनिकाम्, ‘महाबोदिं’ति महाप्रभावतनुम् ‘अप्फोडै’ति कारस्फोटं करोति, ‘पायदहरगं’ति भूमेः पादेन आस्फोटनम्, ‘उच्छोलैइ’ति अप्रतो मुखं चपेटां ददाति ‘पच्छोलैइ’ति पृष्ठतो मुखं चपेटां ददाति, ‘तिवइं छिदइ’ति महइव रङ्गभूमौ त्रिपदीच्छेदं करोति, ‘ऊसवेइ’ति उच्छृतं करोति, ‘विडंबेइ’ति विवृतं करोति, ‘आकडुन्ते व’ति समाकर्षयन्निव, ‘विउम्भाएमाणे’ति व्युद्भाजमानः शोभमानः, विजृम्भमाणो वा, व्युद्भाजयेन् वाऽम्बरतले परिघरत्नमिति योगः. ‘इंदकीलं’ति गोपुरकपाटयुगसंधिनिवेशस्थानम्, ‘नहि ते’ति नैव तव ‘फुल्लिगजाला-’ इत्यादि. स्फुलिङ्गानाम्, ज्वालानां च या मालाः तासां यानि सहस्राणि तानि, तथा तैः, चक्षुर्विक्षेपश्च चक्षुर्भ्रमः, दृष्टिप्रतिघातश्च दर्शनाभावः, चक्षुर्विक्षेप-दृष्टिप्रतिघातम्, तदपि कुर्वत्-अपि विशेषणसमुच्चये. ‘हुअवइ’-इत्यादि. हुतवहातिरेकेण यत् तेजः, तेन दीप्यमानं यत् तत् तथा, ‘जइणवेगं’ति जयी शेषवेगवद्देगजयी वेगो यस्य तत् तथा, ‘महब्भयं’ति महतां भयमस्मादिति महद्भयम्, कस्मादेवम्? इत्याह-भयकरं भयकर्तृ, ‘झियाइ’ति ध्यायति-किमेतत्? इति चिन्तयति, तथा ‘पिहाइ’ति स्पृहयति-यद्येवंविधं प्रहरणं मम अपि स्यादित्येवं तदभिलषति, स्वस्थानगमनं वाऽभिलषति, अथवा ‘पिहाइ’ति अक्षिणी पिधत्ते निमीलयति, ‘पिहाइ झियाइ’ति पूर्वोक्तमेव क्रियाद्वयं व्यत्ययेन करोति, अनेन च तस्यातिव्याकुलतां उक्तम्. ‘तहेव’ति यथा आगतवान्, तथैव तद्व्याप्य एवेत्यर्थः, ‘संभग्गमउड्डाविड-

दा मा
मन्वा-
सन
शक
पुरंदर.

વે 'તિ સંમત્તો મુકુટવિટપઃ શેખરકવિસ્તારો યસ્ય સ- તથા 'સાલંબહસ્થામરણે'તિ સહ આલમ્બેન પ્રલમ્બેન વર્તન્તે સાલમ્બાનિ તાનિ હસ્તામરણાનિ યસ્ય અધોમુખગમનવશાદસૌ સાલમ્બહસ્તામરણઃ, 'કવ્વાગયસેઅં પિવ'તિ મયાડતિરેકાત્ કક્ષાગતસ્વેદમિવ મુચ્ચયન્, દેવાનાં કિલ સ્વેદો ન મચ્ચતીતિસંદર્શનાર્થઃ 'પિવ' શબ્દઃ, 'જ્ઞાતિ વેગેણ'તિ વેગેન સમવપતિતઃ, કથમ્ ? જ્ઞાતિ જ્ઞાતિ કૃત્વા, 'પમુ'તિ શક્તઃ, 'સમત્થે' તિ સંગતપ્રયોજનઃ, 'હા હા' ઇત્યાદેઃ સંસ્કારોડયમ્—હા ! હા ! અહો ! હતોડહમ્ સિમ્, ઇતિ કૃત્વા વ્યક્તં ચૈતત્. 'અવિ યા ઇં' તિ, 'અપિચ' ઇતિ અમ્યુચ્ચયે 'આ' ઇતિ વાક્યાલંકારે. 'મુદ્ધિવાણં' તિ અતિવેગેન વજ્રપ્રહણાય યો મુષ્ટિવન્ધને વાત ઉત્પન્નોડસૌ મુષ્ટિચાતસ્તેન મુષ્ટિવાતેન, 'કેસમ્ગે' તિ કેશાપ્રાણિ 'વૈદિત્યા' વીજિતવાન્ 'ઈહમાગ્' તિ તિર્યગ્લોકે, 'ઈહ સમોસઢે'તિ સુસમારપુરે 'ઈહ સંપત્તે'તિ ઉદ્યાને 'ઈહેવ'તિ ઈહેવોદ્યાને 'અજ્ઞે'તિ અજ્ઞ અસ્મિન્નહનિ અથવા હે આર્ય ! પાપકર્મવહિર્મૂત !, અર્ય ! વા સ્વામિન્ ! 'ઉવસંપાજિત્તા ણં'તિ ઉપસંપન્ન ઉપસંપન્નો ભૂત્વા, વિહરામિ વર્તે, 'નાઈ મુજ્જો'તિ નૈવ મૂયઃ, 'પકરણયા' તિ એવં પ્રકરણતાયાં વર્તિષ્યે ઇતિ શેષઃ. 'ઈદાણિ' તિ ઈદાનીમ્—(સંપ્રતિ ઇત્યર્થઃ) સાંપ્રતમ્ ઇત્યર્થઃ

નો ચ્ચાત.

૩. શરીર કેવું છે? તો કહે છે—['ઘોરં'તિ] હિંસ્ર-કૂર, એવું કેમ? તો કહે છે કે, ઘોર આકારવાલું છે માટે. વઠી ['મીમં'તિ] વિકરાલ હોવાથી ભય ઉત્પન્ન કરનારું, એવું કેમ? તો કહે છે કે, મયંકર આકારવાલું છે માટે. ['માસુરં'તિ] માસુર, ['મયાણીઅં'તિ] મયને આળનારું અથવા મયમાં કારણરૂપ પરિવાર (ઉલ્કા અને અધિના કણિયારૂપ સૈન્ય) વાલું, ['ગંભીરં'તિ] વિકીર્ણ અવયવોવાલું હોવાથી ગંભીર, ['ઉત્તાસર્પીયં'તિ] સંભારવાથી પગ ઉદ્દેગ પેદા કરનારું, ['મહાઝોદિં'તિ] મોટા પ્રભાવવાળા શરીરને. ['અપ્કોડેઈ'તિ] હાથ પછાડે છે, ['પાયવદ્દરંગ'તિ] જમીન ઉપર પગ પછાડે છે, ['ઉચ્છોલેઈ'તિ] આગલના ભાગમાં પાટુ મારે છે—ઉચ્છે છે, ['પચ્છોલેઈ'તિ] પાછલના ભાગમાં પાટુ મારે છે—પછાડાય છે, ['તિવઈં ઠિંદઈ'તિ] મલની પેટે રંગભૂમિ—મેદાન—માં ત્રિપદીનો છેદ કરે છે, ['ઝસવેઈ'તિ] ઊંચો કરે છે, ['વિહંવેઈ'તિ] મુખને પહોળું કરે છે, ['આકહંતે વ'તિ] જાળે ઝેંચતો ન હોય, ['વિડમ્માએમણે વ'તિ] શોભતો અથવા 'આકાશમાં પરિઘ રત્નને' ઉલાલતો એમ સંબંધ કરવો. ['ઈંદ્રકીલં'તિ] દરવાજાના (કે કમાડના) સંધિને રાખવાનું સ્થાન તે ઈંદ્રકીલ અર્થાત્ દરવાજો—બે કમાડ—બંધ થતાં તેને અટકાવનારો જમીન વચ્ચે ખોડેલો સ્તંભ. ['નહિ તે'તિ] તને (સુખ) નથી જ. ['ફુલિંગજાલા' -ઇત્યાદિ.] અધિના તળખાઓની અને જાલોની હજારો માલ્લા—તેજડે આં—માં ઝમને કરતું અને ['દિદ્ધિપડિધાયં'વિ'] આંખને અંજાવી નાખતું—આંખની જોવાની શક્તિનો નાશ કરતું. ['હુઅવહ' ઇત્યાદિ.] અધિ કરતાં વધારે તેજડે દીપતું, ['જઈણવેગં'તિ] વધી વેગવાળી વસ્તુઓના વેગને જીતનારું તથા ['મહમ્બયં'તિ] મોટા મનુષ્યોને બીવરાવનારું એવું કેમ? તો કહે છે કે, મયંકર છે માટે. ['સિયાઈ'તિ] 'આ શું? 'એમ ચિંતવે છે તથા ['પિહાઈ'તિ] 'જો આવી જાતનું હથિયારં મારી પાસે હોત તો કેવું સારું થાત' એ પ્રમાણે તેની સ્પૃહા કરે છે અથવા પોતાને ઠેકાણે જવાની અમિલાષા રાખે છે, અથવા ['પિહાઈ'તિ] આંખોને મીંચી જાય છે, ['પિહાઈ, સિયાઈ'તિ] આગલ કહેલી વજ્રે ક્રિયાઓને પૂર્ણ કરતાં ઊલટી રીતે કરે છે. આ વાત કહેવાથી તે ચમરની ઘણી વ્યાકુલતા જણાવાય છે. ['તહેય'તિ] જે સમયે ચિંતવ્યું તે જ સમયે. ['સંમમ્મગમડવિહવે'તિ] જેના મુકુટનું છોગું માંગી ગયું છે—તે, ['સાલંબહસ્થામરણે'તિ] જેના હાથનાં ઘેરેણાં સાલંબ—લટકતાં—છે તે, તેમ થવાનું કારણ—તે નીચે મુજબ રાખીને ગતિ કરે છે એ છે. ['કવ્વાગયસેઅં પિવ'તિ] જાળે કાલમાં આવેલા પરસેવાને ન મૂકતો હોય. ['જ્ઞાતિ વેગેણ'તિ] વેગપૂર્વક પડ્યો, કેવી રીતે? તો કહે છે કે, શીખતાની. ['પમુ'તિ] શક્તિવાળો ['સમત્થે'તિ] સંગત પ્રયોજનવાળો. ['હા હા'] ઇત્યાદિનો સંસ્કાર આ છે—'હા ! હા ! અહો ! હતોડહમ્ અસિમ' 'હાય ! હાય ! અહો ! હુ હણાઈ ગયો છું' એમ કરીને. એ પાટનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. ['અવિ યા ઇં'તિ] ['મુદ્ધિવાણં'તિ] ઘણા વેગથી વજ્રને પ્રહણ કરવા માટે મુઠિ વાલતાં ઉત્પન્ન થયેલ પવન તે મુષ્ટિવાત—તેજડે—['કેસમ્ગે'તિ] કેશના આગલના ભાગોને—વાલની ટોચોને ['વૈદિત્યા'] વીંજ્યા. ['ઈહમાગ્'તિ] અહીં તિર્યગ્લોકમાં આવ્યો, ['ઈહ સમોસઢે'તિ] આ સુસમાર પુરમાં સમવસયો, ['ઈહ સંપત્તે'તિ] આ ઈંદ્યાનમાં આવ્યો, ['ઈહેવ'તિ] આ જ ઉદ્યાનમાં ['અજ્ઞે'તિ] આજ—દિવસે—અથવા હે આર્ય ! પાપકર્મરહિત પુરુષ ! અથવા હે સ્વામિન્ ! ['ઉવસંપાજિત્તા ણં'તિ] ઉપસંપન્ન યજ્ઞને વર્તું છું. ['નાઈ મુજ્જો'તિ] વારંવાર ['પકરણયા'તિ] એમ કરવાને વર્તીશ નહીં—વારંવાર એમ નહીં કરું. ['ઈદાણિ'તિ] હમણાં—આ વખતે.

કરતું વજ્ર.

આકુલતા.

પરસેવો.

વીંજ્યા.

૨૨. પ્ર૦—'મંતે !' તિ મગવં ગોયમે સમણં મગવં મહાવીરં વંદઈ, નમસંઈ એવં વદાસીઃ—દેવે ણં મંતે ! મહિઢ્ઢીએ, જાવ—મહાણુભાગે પુવ્વામેવ પોગ્ગલં સ્વિવિત્તા પમૂ તમેવ અણુપરિ-મહિત્તા ણં ગેણિહત્તે ?

૨૨. પ્ર૦—'હે મગવન્ !' એમ કહી મગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ મગવંત મહાવીરને વાંચ્યા, નમસ્કાર કર્યો અને તેઓ આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—હે મગવન્ ! દેવ મોટી ઋદ્ધિવાળો છે, મોટી કાંતિવાળો છે અને યાવત્—મોટા પ્રભાવવાળો છે કે, જેથી તે પૂર્વે—પહેલાં—જ પુદ્ગલને પેંકીને પછી તેની પાછલ જડને તેને પ્રહણ કરવા સમર્થ છે !

૨૨. ૩૦—હંતા, પમૂ.

૨૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, દેવ તેમ કરવા સમર્થ છે.

૨૨. પ્ર૦—સે કેગઢ્ઢેણં જાવ—ગિણિહત્તે ?

૨૨. પ્ર૦—હે મગવન્ ! પહેલાં પેંકેલ પુદ્ગલને, દેવ, પાછલ જડને લઈ શકે છે, તેનું શું કારણ ?

૧. 'વસ' ધાતુ 'ઉદેગ' અર્થવાળો છે. ૨ આ શબ્દ, વિશેષગના સમુચ્ચયનો દર્શક છે. ૩. 'અપિચ' એ શબ્દ સમુચ્ચયદર્શક છે. અને 'આ' શબ્દ વાક્યમાં અલંકારરૂપ છે. ૪. દેવોને પરસેવો નથી હોતો. એ વાતનો દર્શક એ શબ્દ છે:—શ્રીઅભય.

૧. મૂલચ્છાયાઃ—'મગવન્ !' ઇતિ મગવાન્ ગૌતમઃ શ્રમણ મગવન્તં મહાવીરં વન્દતે, નમસ્યતિ એવમ્ અવાદીત્:—દેવો મગવન્ ! મહાર્ષિકઃ, યાવત્ મહાણુભાગઃ પૂર્વમેવ પુર્ણલં શિષ્ટવા પ્રમુસ્તમેઃ અનુપર્યદૃષ્ટ મહીતુમ્ ? ઇ.ત. પ્રમુઃ. તદ્ કેનાર્થેન યાવત્-મહીતુમ્ ?—અનુ.

२३. उ०—^१गोयमा! पोग्गले णं विक्खित्ते समाणे पुब्बामेव सिग्गवर्गं भवित्ता ततो पच्छा मंदगती भवति, देवे णं महिड्डीए पुब्बिं पि य, पच्छा वि सीहे, सीहगई चेष, तुरिए तुरिअगई चेष, से तेणट्टेणं जाव-पभू गेण्हित्तए.

२४. प्र०—जइ णं भंते ! देवे महिड्डीए, जाव-अणुपरिय-ट्टित्ता णं गेण्हित्तए, कम्हा णं भंते ! सक्केणं देविदेण देवरण्णा चमरे असुरिदे असुरराया नो संचाइए साहत्थि गेण्हित्तए ?

२४. उ०—गोयमा ! असुरकुमाराणं देवाणं अहे गइविसए सीहे सीहे चेष, तुरिए तुरिअगई चेष; उडुं गइविसए अप्पे अप्पे चेष, मंदे मंदे चेष; वेमाणिआणं उडुं गइविसए सीहे सीहे चेष, तुरिए तुरिए चेष; अहे गइविसए अप्पे अप्पे चेष, मंदे मंदे चेष-जावतियं खेत्तं सक्के देविदे, देवराया उडुं उप्पयइ एक्केणं समएणं, तं वज्जे दोहिं; जं वज्जे दोहिं, तं चमरे तिहिं; सव्वत्थोवे सक्कस्स देविदस्स देवरण्णो उडुलोअकंडए, अहोलोअकंडए संखेज्जगुणे. जावतियं खेत्तं चमरे असुरिदे असुरराया अहे उवयइ एक्केणं समयेणं, तं सक्के दोहिं; जं सक्के दोहिं, तं वज्जे तीहिं, सव्वत्थोवे चमरस्स असुरिदस्स, असुररण्णो अहेलोगकंडए, उडुलोअकंडए संखेज्जगुणे; एवं खलु गोयमा ! सक्केणं देविदेणं, देवरण्णा चमरे असुरिदे, असुरराया नो संचाइए साहत्थि गेण्हित्तए.

२५. प्र०—सक्कस्स णं भंते ! देविदस्स देवरण्णो उडुं, अहे, तिरियं च गइविसयस्स कयरे कयरोहितो अप्पे वा, बहुए वा, तुल्ले वा, वित्सेसाहिए वा ?

२५. उ०—सव्वत्थोवं खेत्तं सक्के देविदे, देवराया अहे उवयइ एक्केणं समएणं, तिरियं संखेज्जे भागे गच्छइ, उडुं संखेज्जे भागे गच्छइ.

२३. उ०—हे गौतम ! ज्वारे पुद्रळ फेंकवामां आवे छे त्वारे तेनामां रुरुआतमां ज शीघ्रगति होय छे अने पछी ते मंदगतिवाळुं थइ जाय छे. तथा मोटी ऋद्धिवाळो देव तो पहेलां पण अने पछी पण शीघ्र होय छे, शीघ्र गतिवाळो होय छे, त्वरित होय छे अने त्वरित गतिवाळो होय छे, माटे—ए कारणथी ज यावत्—देव, फेंकेल पुद्रळने पण तेनी पाछळ जइने लइ शके छे.

२४. प्र०—हे भगवन् ! जो मोटी ऋद्धिवाळो देव, यावत्—पाछळ जइने लइ शके छे तो पछी हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्र, पोताना हाथे असुरेन्द्र, असुरराज चमरने पकंडवा केप न समर्थ निवड्यो ?

२४. उ०—हे गौतम ! असुरकुमार देवोनो नीचे जवानो विषय शीघ्र, शीघ्र तथा त्वरित, त्वरित होय छे अने उंचे जवानो विषय अल्प, अल्प तथा मंद, मंद होय छे. वैमानिक देवोनो उंचे जवानो विषय शीघ्र, शीघ्र तथा त्वरित, त्वरित होय छे अने नीचे जवानो विषय अल्प, अल्प तथा मंद, मंद होय छे—एक समयमां देवेन्द्र देवराज शक्र, जेटलो भाग उपर जइ शके छे तेटलुं ज उपर जवाने वज्रने बे समय लागे छे अने तेटलुं ज उपर जवाने चमरने त्रण समय लागे छे अर्थात् देवेन्द्र देवराज शक्रनुं ऊर्ध्वलोककंडक—उंचे जवाने थतुं कालमान—सौथी थोडुं छे अने अधोलोककंडक तेना करतां संख्येयगणुं छे. एक समयमां असुरेन्द्र असुरराज चमर, जेटलो भाग नीचे जइ शके छे तेटलुं ज नीचे जवाने शक्रने बे समय लागे छे अने तेटलुं नीचे जवाने वज्रने त्रण समय लागे छे अर्थात् असुरेन्द्र असुरराज चमरनुं अधोलोककंडक सौथी थोडुं छे अने ऊर्ध्वलोककंडक तेना करतां संख्येयगणुं छे. हे गौतम ! ए कारणने लइने देवेन्द्र, देवराज शक्र पोताना हाथे असुरेन्द्र, असुरराज चमरने पकंडवा समर्थ न निवड्यो.

२५. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्रनो ऊर्ध्वगतिविषय, अधोगतिविषय अने तिर्यग्गतिविषय; ए बधामां कयो विषय कया विषयथी अल्प छे, बहु छे, सरखो छे के विशेषाधिक छे ?

२५. उ०—हे गौतम ! एक समये देवेन्द्र, देवराज शक्र सौथी थोडो भाग नीचे जाय छे, तिरलुं, ते करतां संख्येय भाग जाय छे अने उपर पण संख्येय भाग जाय छे.

१. मूलच्छायाः—गौतम ! पुद्रळं विक्खित्तं सत् पूर्वमेव शीघ्रगति भूत्वा ततः पश्चाद् मन्दगति भवति, देवो महर्षिकः पूर्वमपि च, पश्चादपि शीघ्रः शीघ्रगतिश्चैव, त्वरितः, त्वरितगतिश्चैव, तत् तेनायेंन यावत्-प्रभुर्प्रहीतुम्. यदि भगवन् ! देवो महर्षिकः, यावत्-अनुपर्ययः प्रहीतुम्, कस्माद् भगवन् ! शक्रेण देवेन्द्रेण देवराजेन चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजो नो शक्तिनः स्वहस्तेन प्रहीतुम् ? गौतम ! असुरकुमाराणां देवानाम् अधोगतिविषयः शीघ्रः शीघ्रः एव, त्वरितः त्वरितगतिश्चैव; ऊर्ध्वं गतिविषयोऽल्पः, अल्पश्चैव, मन्दः, मन्दश्चैव; वैमानिकानां देवानाम् ऊर्ध्वं गतिविषयः शीघ्रः, शीघ्रश्चैव, त्वरितः त्वरितश्चैव; अधोगतिविषयः अल्पः अल्पश्चैव मन्दः, मन्दश्चैव—यावत्कं क्षेत्रं शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः ऊर्ध्वम् उत्पतति एकेन समयेन, तद् वज्रं द्वाभ्याम्, यद् वज्रं द्वाभ्यां तत् चमरस्त्रिभिः; सर्वस्तोकं शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य ऊर्ध्वलोककाण्डकम्, अधोलोककाण्डकं संख्येयगुणम्; यावत्कं क्षेत्रं चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराजः अधोऽवपतति एकेन समयेन, तत् शक्रो द्वाभ्याम्; यत् शक्रो द्वाभ्याम् तद् वज्रं त्रिभिः, सर्वस्तोकं चमरस्य असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अधोलोककाण्डकम्, ऊर्ध्वलोककाण्डकं संख्येयगुणम्; एवं खलु गौतम ! शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन नो चमरः असुरेन्द्रः असुरराजः शक्तितो हस्तेन प्रहीतुम्, शक्रस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च गतिविषयस्य कतरः कतरैभ्यः अल्पो वा बहुर्वा, तुल्यो वा, विशेषाऽधिको वा ? सर्वस्तोकं क्षेत्रं शक्रो देवेन्द्रः, देवराजः अधोऽवपतति एकेन समयेन, तिर्यक् संख्येयान् भागान् गच्छति, ऊर्ध्वं संख्येयान् भागान् गच्छतिः—अनु०

२६. प्र०—चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स, असुररण्णो उडुं, अहे तिरियं च गइविसयस्स' कयरे कयरेहितो अप्पे वा, बहुए वा, तुल्ले वा, विसेसाहिए वा ?

२६. उ०—गोयमा ! सव्वत्थोवं खेत्तं चमरे असुरिंदे, असुर-राया उडुं उप्पयइ एक्केणं समएणं, तिरियं संखेज्जे भागे गच्छइ, अहे संखेज्जे भागे गच्छइ.

—वज्जं जहा सकस्स तहेव, नवरं—विसेसाहिअं कायव्वं.

२७. प्र०—सकस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरण्णो उवयण-कालस्स य, उप्पयणकालस्स य कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुआ वा, तुल्ला वा, विसेसाहिआ वा ?

२७. उ०—गोयमा ! सव्वत्थोवे सकस्स देविंदस्स देवरण्णो उडुं उप्पयणकाले, उवयणकाले संखेज्जगुणे.

—चमरस्स वि जहा सकस्स, नवरं—सव्वत्थोवे उवयणकाले, उप्पयणकाले संखेज्जगुणे.

२८. प्र०—वज्जस्स पृच्छा ?

२८. उ०—गोयमा ! सव्वत्थोवे उप्पयणकाले, उवयणकाले विसेसाहिए.

२९. प्र०—एयस्स णं भंते ! वज्जस्स, वज्जाहिवइस्स, चम-रस्स य, असुरिंदस्स असुररण्णो उवयणकालस्स य, उप्पयणका-लस्स य कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुआ वा, तुल्ला वा विसे-साहिआ वा ?

२९. उ०—गोयमा ! सकस्स य उप्पयणकाले, चमरस्स य उवयणकाले, एए णं दोण्णि वि तुल्ला सव्वत्थोवा; सकस्स य उवयणकाले, वज्जस्स य उप्पयणकाले एस णं दोण्ह वि तुल्ले संखेज्जगुणे; चमरस्स य उप्पयणकाले, वज्जस्स य उवयणकाले एस दोण्ह वि तुल्ले विसेसाहिए.

४. इह लेष्पादिकं पुद्गलं क्षिप्तं गच्छन्तं क्षेपकमनुष्यस्तावद् प्रहीतुं न शक्नोतीति दृश्यते, देवस्तु किं शक्नोति ? येन शक्रेण वज्रं क्षिप्तं संहतं च, तथा वज्रं चेद् गृहीतम्, चमरः कस्मान्न गृहीतः? इत्यभिप्रायतः प्रस्तावनोपेतं प्रश्नोत्तरमाह—'भंते' इत्यादि. 'सीहे' ति शीघ्रो वेगवान्, स च शीघ्रगमनशक्तिमात्रापेक्षयाऽपि स्यात् अत आह—'सहिगई चैव' ति शीघ्रगतिरेव-नाऽशीघ्रगतिरपि, एवंभूतश्च कायापेक्षयाऽपि स्यात्, अत आह—'तुरिय' ति त्वरितः.—त्वरावान्, स च गतेरन्वत्राऽपि स्यात्, इत्यत आह—'तुरिअगइ' ति त्वरितगतिः, मानसौत्सुक्यप्र-

२६. प्र०—हे भगवन् ! असुरेन्द्र, असुरराज चमरनो ऊर्ध्वगति-विषय, अधोगतिविषय अने तिर्यग्गतिविषय; ए बधामां कयो विषय कया विषयथी अल्प छे, बहु छे, सरखो छे के विशेषाधिक छे ?

२६. उ०—हे गौतम ! असुरेन्द्र, असुरराज चमर, एक समये सौथी थोडो भाग उपर जाय छे, तिरिहुं, ते करतां संख्येय भाग जाय छे अने नीचे पण संख्येय भाग जाय छे.

—वज्र संबधी गतिनो विषय शकनी पेटे जाणवो. विशेष ए के गतिनो विषय विशेषाधिक करवो.

२७. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्रनो नीचे जवानो काळ अने उपर जवानो काळ; ए बे काळमां कयो काळ कोनाथी थोडो छे, वधारे छे, सरखो छे अने विशेषाधिक छे ?

२७. उ०—हे गौतम ! देवेन्द्र, देवराज शक्रनो उपर जवानो काळ सौथी थोडो छे अने नीचे जवानो काळ संख्येयगुण छे.

—चमर संबधे पण शकनी पेटे जाणवुं. विशेष ए के, तेनो नीचे जवानो काळ सौथी थोडो छे अने उपर जवानो काळ संख्येयगुण छे.

२८. प्र०—भगवन् ! वज्रना ए बन्ने काळमां कयो काळ थोडो छे, वधारे छे, सरखो छे अने विशेषाधिक छे ?

२८. उ०—हे गौतम ! वज्रनो उंचे जवानो काळ सौथी थोडो छे अने नीचे जवानो काळ विशेषाधिक छे.

२९. प्र०—हे भगवन् ! एयज्ज, वज्राधिपति—इंद्र-अने असुरेन्द्र असुरराज चमर; ए बधानो नीचे जवानो काळ अने उंचे जवानो काळ; ए बेमां कयो कोनाथी अल्प छे, वधारे छे, सरखो छे के विशेषाधिक छे ?

२९. उ०—हे गौतम ! शक्रनो उपर जवानो काळ अने चमरनो नीचे जवानो काळ, ए बन्ने सरखा छे अने सौथी थोडा छे. शक्रनो नीचे जवानो काळ अने वज्रनो उपर जवानो काळ, ए बन्ने सरखा छे अने संख्येयगुणा छे. चमरनो उंचे जवानो काळ अने वज्रनो नीचे जवानो काळ, ए बन्ने सरखा अने विशेषाधिक छे.

१. मूलच्छायाः—चमरस्य भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च गतिविषयः कतरः कतरेभ्यः अल्पो वा, बहुको वा तुल्यो वा, विशेषाधिको वा ? गौतम ! सर्वस्तोकं क्षेत्रं चमरोऽसुरेन्द्रः, असुरराज ऊर्ध्वम् उत्पतति एकेन समयेन, तिर्यक् संख्येयान् भागान् गच्छति, अधः संख्येयान् भागान् गच्छति. वज्रं यथा शकस्य तथैव, नवरम्-विशेषाधिकं वर्तव्यम्. शकस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य देवराजस्य अवपतनकालस्य च, उत्प-तनकालस्य च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकः शकस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य ऊर्ध्वम् उत्पतनकालः, अवपतनकालः संख्येयगुणः. चमरस्याऽपि यथा शकस्य, नवरम्—सर्वस्तोकोऽवपतनकालः, उत्पतनकालः संख्येयगुणः, वज्रस्य पृच्छा, गौतम ! सर्वस्तोकः उत्पतनकालः, अवपतनकालो विशेषाधिकः. एतस्य भगवन् ! वज्रस्य, वज्राधिपस्य, चमरस्य च असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य अवपतनकालस्य च, उत्पतनका-लस्य च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! शकस्य च उत्पतनकालः, चमरस्य च अवपतनकालः, एतौ द्वौ अपि तुल्या संख्येयगुणौ; शक्रस्य च अवपतनकालः, वज्रस्य च उत्पतनकालः, एतौ द्वौ अपि तुल्या संख्येयगुणौ; चमरस्य च उत्पतनकालः वज्रस्य च अवपतनकाल एतौ द्वौ अपि तुल्या विशेषाधिकौः—अनु०

વર્તિતવેગવદ્વિરિતિ, એકાર્થાં ચૈતે શબ્દાઃ. 'સંચાઈ'તિ શક્તિઃ 'સાહત્થિં'તિ સ્વહસ્તેન. 'ગૃહ્વિસૃ'તિ ઇહ યદ્યપિ ગતિગોચરભૂતં ક્ષેત્રં ગતિવિષયશબ્દેનોચ્યતે, તથાપિ ગતિરેવ ઇહ ગૃહ્યતે, શીઘ્રાદિવિશેષણાનાં ક્ષેત્રેડયુજ્યમાનત્વાદ્ ઇતિ. 'સીહે'તિ શીઘ્રો વેગવાન્, સ ચાડનૈકાન્તિકોડપિ સ્યાત્, અત આહ—'સીહે ચેવ'તિ શીઘ્ર એવ. એતદેવ પ્રકર્ષવૃત્તિપ્રતિપાદનાય પર્યાયાન્તરેણાહ-ત્વરિતઃ 'વરિતશ્ચેતિ. 'અપ્પે અપ્પે ચેવ'તિ અતિશયેન અલ્પોડતિસ્તોક ઇત્યર્થઃ. 'મંદે મંદે ચેવ'તિ અત્યન્તમન્દઃ. એતેન ચ દેવાનાં ગતિસ્વરૂપમાત્રમુક્તમ્, એતસ્મિંશ્ચ ગતિસ્વરૂપે સતિ શક્ર-વજ્ર-ચમરાણામેકમાને ઝઘ્વાદૌ ક્ષેત્રે ગન્તવ્યે યઃ કાલભેદો ભવતિ, તં પ્રત્યેકં દર્શયન્નાહ—'જાવૈયં' ઇત્યાદિ. અથેન્દ્રસ્ય ઝઘ્વા-ડધઃક્ષેત્રગમને કાલભેદમાહ—'સવ્વત્થોવે સક્કસ્સ' ઇત્યાદિ. સર્વસ્તોકં સ્વરૂપમ્, શક્રસ્ય ઝઘ્વાલોકગમને કણ્ડકં કાલઘણ્ડમ્—ઝઘ્વાલોકકણ્ડકમ્, ઝઘ્વાલોકગમનેડતિશીઘ્રત્વાત્ તસ્ય. અધોલોકગમને કણ્ડકં કાલઘણ્ડમ્—અધોલોકકણ્ડકં સંહ્યા-તગુણમ્—ઝઘ્વાલોકકણ્ડકાપેક્ષયા દ્વિગુણમિત્યર્થઃ, અધોલોકગમને શક્રસ્ય મન્દગતિત્વાદ્, દ્વિગુણત્વં ચ 'સક્કસ્સ ઉપ્પયણકાલે, ચમરસ્સ ય ઉવયણકાલે એ ણં દોણિણ વિ તુહ્લા' તથા 'જાવાતિયં ચેત્તં ચમરે અસુરિંદે અસુરરાયા અહે ઉવયઈ ઇક્કેયં સમયેણં તં સક્કે દોહિં'તિ વક્ષ્યમાણવચનદ્વયસામર્થ્યાલ્ લભ્યમિતિ. 'જાવૈયં' ઇત્યાદિસૂત્રદ્વયમધઃક્ષેત્રાપેક્ષં પૂર્વવદ્ વ્યાખ્યેયમ્. 'એવં સ્વલુ'ઇત્યાદિ ચ નિમમન્દમ્. અથ શક્રાદીનાં પ્રત્યેકં ગતિક્ષેત્રસ્ય અલ્પ-વહુલ્લોપદર્શનાય સૂત્રત્રયમાહ—'સક્કસ્સ' ઇત્યાદિ. તત્ર—ઝઘ્વામ્, અધઃ, તિર્થક્ ચ યો ગતિવિષયઃ—ગતિવિષયભૂતં ક્ષેત્રમનેકવિધમ્, તસ્ય મધ્યે કતરો ગતિવિષયઃ કતરસ્માદ્ ગતિવિષયાત્ સકાશાત્ અલ્પાદિરિતિ પ્રશ્નઃ. ઉત્તરં તુ—સર્વસ્તોકમધઃક્ષેત્રમ્ સમયેનાવપતતિ—અધોમન્દગતિત્વાત્ શક્રસ્ય. 'તિરિયં સંસેજ્જે ભાગે ગચ્છઈ'તિ કલ્પનયાં કિલ્લ એકેન સમયેન યોજનમધો ગચ્છતિ શક્રઃ, તત્ર ચ યોજને દ્વિધાક્રતે દ્વૌ ભાગૌ ભવતઃ, તયોશ્ચૈકસ્મિન્ દ્વિભાગે] મીલિતે ત્રયઃ સંહ્યેયાઃ ભાગા ભવન્તિ, અતસ્તાન્ તિર્થગ્ ગચ્છતિ—સાર્થં યોજનમિત્યર્થઃ—તિર્થગ્ગતૌ તસ્ય શીઘ્રગતિત્વાત્. 'ઉહું સંસેજ્જે ભાગે ગચ્છઈ'તિ યાન્ કિલ્લ કલ્પનયા ત્રીન્ દ્વિભાગાંસ્તિર્થગ્ ગચ્છતિ, તેષુ ચતુર્થેડપ્યસ્મિન્ દ્વિભાગે મીલિતે ચત્વારો દ્વિભાગરૂપાઃ સંહ્યાતભાગાઃ સંભવન્તિ, અતસ્તાન્ ઝઘ્વા ગચ્છતિ.

૪. 'કોઈ પુરુષ ઢેફું કે દડા વગેરેને ફેંકી, પછી તે જતા ઢેફા કે દડાની પાછળ જઈ, તેને પકડી શકતો નથી' એ પ્રમાણે જગતમાં દેશાય છે અર્થાત્ એ રીતે મનુષ્યોમાં દેશાય છે. તો શું દેશમાં પળાઈ જ રીત છે? કે શું દેવ, ફેંકેલ વસ્તુને, તેની પાછળ જઈ પકડી શકે છે? જેથી શક્રે ઇંદ્રે ફેંકેલા વજ્રની પાછળ જઈ તેને પકડી લીધું તથા જો ઇંદ્ર વજ્રનું ગ્રહણ કરવા સમર્થ હતો તો, તેણે ચારને શામાટે ન પકડ્યો? એ અભિપ્રાયથી પ્રસ્તાવનાવાળું પ્રશ્ન અને ઉત્તર સૂત્ર કહે છે—['મંદે' ઇત્યાદિ.]—['સીહે'તિ] વેગવાળો 'કોઈ વેગવાળો એવો પણ હોય કે જેનામાં માત્ર સત્તા તરીકે શીઘ્ર ગમનશક્તિ જ હોય, માટે કહે છે કે, ['સીહે ચેવ'તિ] એ શીઘ્ર ગતિવાળો જ છે, પણ અશીઘ્રગતિવાળો નથી. કોઈ શીઘ્ર ગતિવાળો શરીરનો અપેક્ષા પણ હોય માટે કહે છે કે, ['તુરિઅ'તિ] ત્વરાવાળો, કોઈ ત્વરાવાળો ગતિ સિદ્ધાંત વીજે ઠેકાણે પણ હોય માટે કહે છે કે, ['તુરિઅગઈ'તિ] ત્વરાવાળો ગતિવાળો—માનસિક ઉત્સુકતાપૂર્વક પ્રવર્તેલી વેગવાળી ગતિવાળો—એ વધા શબ્દો સરસા અર્થવાળા છે. ['સંચાઈ'તિ] સમર્થ થયો, ['સાહત્થિં'તિ] પોતાને હાથે. ['ગૃહ્વિસૃ'તિ] જો કે આ સ્થલે 'ગતિવિષય' એ શબ્દનો અર્થ 'ગતિનું ક્ષેત્ર' થાય છે તો પણ 'ગતિનું ક્ષેત્ર' એવો અર્થ કરતાં 'શીઘ્ર' 'ત્વરિત' વગેરે વિશેષણો ફોક્કટનાં થઈ જાય છે, કારણ કે એ વિશેષણો ગતિના ક્ષેત્રને લાગી શકતાં નથી, માટે એ વિશેષણો સફળ થાય તે સારુ 'ગતિવિષય' શબ્દનો અર્થ 'ગતિ' જ કરવો અને એમ અર્થ કરવાથી એ વધાં વિશેષણો 'ગતિ' ને સારી રીતે લાગી શકે છે. ['સીહે'તિ] વેગવાળો, કોઈનું વેગવાળાપણું અનિર્ણાતિ પણ હોય માટે કહે છે કે, ['સીહે ચેવ'તિ] તે વેગવાળો જ છે. એ જ વાતને પ્રકર્ષપૂર્વક કહેવા માટે વીજી રીતે કહે છે, કે તે ત્વરિત છે—ત્વરાવાળો છે. ['અપ્પે, અપ્પે, ચેવ'તિ] ઘણો થોડો છે. ['મંદે મંદે ચેવ'તિ] ઘણો જ મંદ. એ સૂત્રથી માત્ર દેવોની ગતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે જ્યારે દેવોની ગતિઓનું સ્વરૂપ આવું છે ત્યારે એક સરસા માપવાળા ડંચા, નીચા, કે તિરછા ક્ષેત્ર તરફ જતાં શક્ર, વજ્ર અને ચમરને જે જૂદો જૂદો કાલ લાગે છે તે પ્રત્યેક કાલને દર્શાવતાં કહે છે કે—['જાવૈયં' ઇત્યાદિ.] હવે ઇંદ્રને ડંચે અને નીચે ક્ષેત્ર જતાં જે જૂદો જૂદો કાલ લાગે છે તેને કહે છે—['સવ્વત્થોવે સક્કસ્સ' ઇત્યાદિ.] શક્રને ડંચે જતાં સૌથી થોડો કાલ લાગે છે, કારણ કે તે ડંચે જવામાં અતિશીઘ્ર હોય છે. 'ઝઘ્વાલોકકંડક' શબ્દનો અર્થ આ છે—ઝઘ્વાલોક એટલે ઉપરનું ક્ષેત્ર અને 'કંડક' એટલે વચ્ચેનો ભાગ. શક્રનું અધોલોકકંડક, સંહ્યાતગણું છે—ઝઘ્વાલોકકંડક કરતાં વમણું છે. કારણ કે નીચાણવાળા ક્ષેત્ર તરફ જતાં શક્રની મંદ ગતિ હોય છે. 'શક્રનો ડંચે જવાનો કાલ અને ચમરનો નીચે જવાનો કાલ એ વચ્ચે સરસા છે' તથા 'એક સમયમાં અસુરેંદ્ર, અસુરરાજ ચમર, જેટલું નીચે જાય છે તેટલું જ નીચે જવાને શક્રને બે સમય લાગે છે' એ વાત આગળ કહેવાની છે અને એ વાત ઉપરથી જ આગળ કહેલું વમણાપણું લભ્ય થાય છે. ['જાવૈયં' ઇત્યાદિ.] એ બે સૂત્ર અધઃક્ષેત્રની અપેક્ષા છે અને તેની વ્યાખ્યા પૂર્વેની પેઠે કરવી. ['એવં સ્વલુ'ઇત્યાદિ.] એ નિમમનસૂત્ર છે. હવે શક્રાદિકમાંના એક એકની ગતિક્ષેત્ર સંબંધી અલ્પબહુતા દર્શાવવા ત્રણ સૂત્ર કહે છે—['સક્કસ્સ' ઇત્યાદિ.] તે સૂત્રમાં આ વાત છે—ડંચે, નીચે અને તિરછે જે ગતિનો વિષય—ગતિનું ક્ષેત્ર—છે તે અનેક પ્રકારનો છે તો તેમાં કયા ગતિવિષય કરતાં કયો ગતિવિષય અલ્પ વગેરે છે? એ પ્રશ્ન છે. ઉત્તર તો આ છે—'શક્ર, એક સમયે સૌથી થોડું ક્ષેત્ર નીચે આવે છે, કારણ કે તેની ગતિ, નીચે જવામાં મંદ છે. ['તિરિઅં સંસેજ્જે ભાગે ગચ્છઈ'તિ] આપણે કલ્પના કરીએ કે, શક્ર, એક સમયે એક યોજન નીચે જાય છે. તે યોજનના ભાગ કરવાથી તેના બે ભાગ થાય છે અને તે બે ભાગમાં એક દ્વિભાગ (પાઉલ ભાગ જેટલો વીજો ભાગ) મેલ્લવવાથી ત્રણ સંહ્યેય ભાગ થાય છે અને શક્ર, એટલું તિરછે જાય છે અર્થાત્ શક્ર દોઢ યોજન તિરછે જાય છે—કારણ કે તે જવામાં તે શીઘ્ર ગતિવાળો છે. ['ઉહું સંસેજ્જે ભાગે ગચ્છઈ'તિ] પૂર્વની કલ્પના પ્રમાણે જે ત્રણ દ્વિભાગો જેટલું ક્ષેત્ર તિરછે જાય છે તે ત્રણ દ્વિભાગોમાં એક ત્રીજો દ્વિભાગ મેલ્લવવાથી ચાર દ્વિભાગરૂપ સંહ્યાતભાગ સંભવે છે અને તેટલા ભાગો જેટલું (બે યોજન) ક્ષેત્ર ઉપર જાય છે.

ફેંકવા પછી પા
જડને પકડી
શકાય.

ગતિ.

શક્ર વજ્ર અને
ચમરની ગતિને
સમય.

५. अथ कथं सूत्रे संख्यातभागमात्रग्रहणे सति इदं नियतभागव्याख्यानं क्रियते? उच्यते, 'जावइअं खेतं चमरे असुरिदे, असुरराया अहे उवयइ एकेणं समएणं, तं सक्के दोहिं' तथा 'सकस्स उपपयणकाले, चमरस्स य उवयणकाले, ते णं दोणिण वि तुल्ला' इति वचनतो निश्चीयते-शक्रो यावद्धो द्वाभ्यां सभयाभ्यां गच्छति, तावद् ऊर्ध्वमेकेन-इति द्विगुणमधःक्षेत्राद्-ऊर्ध्वक्षेत्रम्, एतयोश्चापान्तराल-वर्ति तिर्यक्क्षेत्रम्, अतोऽपान्तरालप्रमाणेनैव तेन भवितव्यमिति अधःक्षेत्रापेक्षया तिर्यक्क्षेत्रं सार्धं योजनं भवतीति व्याख्यातम्. आह च चूर्णिकारः—“एगेणं समएणं उवयइ अहे णं जोयणं, एगेणेव समयेणं तिरियं दिवडुं गच्छइ, उडुं दो जोयणाणि सक्को” इति 'चमरस्स णं' इत्यादि. 'सव्वत्थोवं खेतं चमरे असुरिदे असुरराया उडुं उपपयइ एगेणं समएणं' इति ऊर्ध्वगतौ मन्दगतित्वात् तस्य, तच्च किल कल्पनया त्रिभागन्यूनं गव्यूतत्रयम्. 'तिरियं संखेजे भागे' इति तस्मिन्नेव पूर्वोक्ते त्रिभागन्यूने गव्यूतत्रये द्विगुणिते ये योजनस्य संख्येयभागा भवन्ति, तान् गच्छति, तिर्यग्गतौ शीघ्रतरगतित्वात् तस्य. 'अहे संखेजे भागे गच्छइ' इति पूर्वोक्ते त्रिभागद्वयन्यूने गव्यूतपट्टके त्रिभागन्यूनगव्यूतत्रये मीलिते ये संख्येयभागा भवन्ति, तान् गच्छति—योजनद्वयमित्यर्थः. अथ कथं संख्यातभागमात्रोपादाने नियतसंख्येयभागात्वं व्याख्यायते? उच्यते, शक्रस्योर्ध्वगतेश्चमरस्य चाधोगतेः समत्वमुक्तम्, शक्रस्य चोर्ध्वगमनं समयेन योजनद्वयरूपं कल्पितम्, अतश्चमरस्याधोगमनं समयेन योजनद्वयमुक्तम्, तथा 'जावइअं सक्के देविदे देवराया उडुं उपपयइ एगेणं समएणं तं वज्जं दोहिं, जं वज्जं दोहिं तं चमरे तिहिं' इति वचनसामर्थ्यात् प्रतीयते-शक्रस्य यदूर्ध्वं गतिक्षेत्रं तस्य त्रिभागमात्ररूपं चमरस्य ऊर्ध्वगति-क्षेत्रम्, अतो व्याख्यातं त्रिभागन्यूनं त्रिगव्यूतमानं तदिति. ऊर्ध्वक्षेत्र-अधोगतिक्षेत्रयोश्च अपान्तरालवर्ति तिर्यक् क्षेत्रमिति कृत्वा त्रिभागद्वयन्यून-नषड्व्यूतमानं तद् व्याख्यातमिति. यच्च चूर्णिकारेण उक्तम् "चमरो उडुं जोयणं" इत्यादि. तन्न अवगतम्. 'वज्जं जहा सकस्स तहेव' इति वज्रमाश्रित्य गतिविषयस्याल्पबहुत्वं वाच्यं यथा शक्रस्य तथैव. शेषद्योतनार्थं त्वाह—'नवरं विसेसाहिअं कायच्चं' इति तच्चैवम्— "वज्जस्स णं मंते! उडुं, अहे, तिरियं च गइविसयस्स कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा, बहुआ वा, तुल्ला वा, विसेसाहिआ वा? गोयमा! सव्वत्थोवं खेतं वज्जे अहे उवयइ एकेणं समएणं, तिरियं विसेसाहिए भागे गच्छइ, उडुं विसेसाहिए भागे गच्छइ" इति. वाचनान्तरे तु एतत् साक्षाद्वोक्तमिति.

शंका.
समाधान.

चूर्णिकार.

५. शं०—सूत्रमां तो मात्र 'संख्यात भाग' एवुं ज लखुं छे, पण कांइ नियमित काळ देखाड्यो नथी तो पण पूर्ण प्रमाणे काळनी जे नियतता देखाडी छे ते केवी रीते? समा०—'असुरेंद्र असुरराज चमर, एक समये जेटलुं क्षेत्र नीचे जाय छे, तेटलुं ज नीचे जवामां शक्रने वे समय लागे छे' तथा शक्रनो उपर जवानो काळ अने चमरनो नीचे जवानो काळ, ए बजे सरखा छे' ए वचनथी निश्चित थाय छे के-शक्र, जेटलुं नीचे वे समये जाय छे तेटलुं ज उंचे एक समय जाय छे अर्थात् नीचेना क्षेत्र करतां उंचेनुं क्षेत्र वमणुं छे अने उंचेना तथा नीचेना क्षेत्रनी वचगाळ तिरछुं क्षेत्र छे माटे तेनुं प्रमाण पण वचगाळा प्रमाणे ज होयुं जोइए अने एम छे माटे नीचेना क्षेत्रनी अपेक्षाए तिरछुं क्षेत्र दोढ योजन थाय छे एम व्याख्या करी छे. चूर्णिकारे कहुं छे के, "शक्र, एक समये नीचे एक योजन जाय छे तिरछुं दोढ योजन जाय छे, अने उंचे वे योजन जाय छे." ['चमरस णं' इत्यादि.] असुरेंद्र असुरराज चमर, एक समये सौधी थोडुं क्षेत्र उपर जाय छे. कारण के उंचे जवामां तेनी मंद गति छे. ते क्षेत्र, कल्पना प्रमाणे त्रिभागन्यून त्रण गाउ संभवे छे. ['तिरियं संखेजे भागे' इति] आगळ कहेल त्रिभागन्यून त्रण गाउ जेटला क्षेत्रने वमणुं करवाथी योजनना जे संख्येयभागो आवे तेटलुं (त्रिभागद्वयन्यून छ गाउ) क्षेत्र तिरछे जाय छे. कारण के तिरछे जवामां चमरनी शीघ्रतर गति छे. ['अहे संखेजे भागे गच्छइ' इति] आगळ कहेल त्रिभागद्वयन्यून छ गाउमां, त्रिभागन्यून त्रण गाउ भेळववाथी जे संख्येय भागो आवे छे तेटलुं-वे योजन-क्षेत्र नीचे जाय छे. शं०—सूत्रमां तो मात्र 'संख्यातभाग' एवुं ज लखुं छे, पण कांइ नियमित काळ देखाड्यो नथी तो पण पूर्ण प्रमाणे काळनी जे नियतता देखाडी छे ते केवी रीते? समा०— शक्रनी ऊर्ध्वगतिनी अने चमरनी अधोगतिनी सरखाइ कही छे. वळी शक्रनुं ऊर्ध्वगमन एक समये वे योजन जेटलुं कल्लुं छे त्तारे चमरनुं अधोगमन पण एक समये वे योजन जेटलुं ज कहेवुं ए उचित छे. तथा 'देवेन्द्र, देवराज शक्र, एक समये जेटलुं उपर जाय छे, तेटलुं ज उपर जवाने वज्जने वे समय अने चमरने त्रण समय लागे छे' ए वचनथी जाणी शकाय छे के शक्रनुं जेटलुं ऊर्ध्वगतिक्षेत्र छे तेना त्रिभाग जेटलुं चमरनुं ऊर्ध्वगतिक्षेत्र छे अने एम छे माटे पूर्ण प्रमाणे नियततावाळी (' त्रिभागन्यून त्रण गाउ ' एटलुं ऊर्ध्वगति क्षेत्र छे एवी) हकीकत कही छे. ऊर्ध्वक्षेत्र अने अधःक्षेत्रनी वचगाळनुं तिर्यक् क्षेत्र छे माटे तेनुं प्रमाण त्रिभागद्वयन्यून छ गाउ कहुं छे. आ स्थळे चूर्णिकारे जे कहुं छे " चमर, उंचे एक योजन " इत्यादि. ते अवगत थहुं नथी—ते समजातुं नथी. [' वज्जं जहा सकस्स तहेवे ति] जेम शक्र संवधे गतिविषयनी अल्पबहुता कही छे तेम वज्जने आश्रीने

समजातुं नथी.

१. प्र० छायाः—यावत्कं क्षेत्रे चमरः, असुरेन्द्रः, असुरराजोऽधोऽवपतति एकेन समयेन, तत् शक्रो द्वाभ्याम्. २. शक्रस्य उत्पतनकालः, चमरस्य चाऽवपतनकालः, तौ द्वावपि तुल्यौ. ३. एतद्विषयश्चूर्णिकारः पाठ एवंरूपेण दृश्यते—“ उवरि गतिं यथाः—एगेणं समएणं सक्को, दोहिं वज्जं, तिहिं चमरो तुल्लं खेतं कम्मंति; सिध्व-मंद-मंदतरजोयणगमणं दिवसपुरिस इव (१) अहे एगेणं समएणं चमरो, दोहिं सक्को, तिहिं वज्जं; तहेव मंदग (त) मनवत्, (१) सट्टाणपरिट्ठाणे अप्प-बहुं भाणियव्वं. कडगं कालो, खेतं पडुच्च सट्टाणे अप्प-बहुमग्गणा भिन्नकालो, उडुं, अहे, तिरियं; एगेणं समएणं उवतति अहे, जोयणं, तणेव समएणं तिरिया दिवडुं गच्छति, उडुं दो जोयणाणि सक्को. चमरो उडुं जोयणं, तिरियं दिवडुं, अहे दो जोयणाणि. वज्जमवि अहे जोयणं तिरियं दिव इदं विसेसा य अप्प-बहुं एय पाडेजा. जहा वा समया सक्कादीणं तहा वा बुडुडो-हाणिहिं तहेव खेतं पि.” ४. एकेन समयेन अवपतति अथां योजनम्. एकैव समयेन तिर्यक् द्वयर्थं भवति, ऊर्ध्वम् द्वे योजने शक्र इति. ५. यावत्कं शक्रः, देवेन्द्रः, देवराज ऊर्ध्वम् उत्पतति एकेन समयेन तद् वज्रो द्वाभ्याम्, इदं वज्रो द्वाभ्यां तत् चमरस्त्रिभिः. ६. इज्जस्य भगवन्। ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च गतिविषयस्य कतरः कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा तुल्या वा, विशेषाऽधिका वा? गौतम। सर्वलोकां क्षेत्रं वज्रम् अधोऽवपतति एकेन समयेन, तिर्यक् विशेषाऽधिकान् भागान् गच्छति, ऊर्ध्वं विशेषाधिकान् भागान् गच्छति. १. चूर्णिकारो पाठ उपर कथावेळो छे—असुरेन्द्र

મગધતિવિષયની અલ્પબહુતા કહેવી. વાકી રહેલ વાતને જંગમવા કહે છે કે — [' નવરં વિસેસાહિત્રં કાવચ્ચં ' તિ] તે આ પ્રમાણે :— ' વજ્રમ્ પં મંતે ! ઉદ્ધુ, પ્રેહુ, તિરિયં મગધિમપ્રદન કયો કયગહિંતો અના વા, વહુશા વા, તુડા વા, વિસેસાહિઆ વા ? મોયમા ! સવ્યરથોત્રં સંતે વજ્રં અહં ઉવચદ્દ એકેણં સમયે, તિરિયં વિસેસાહિએ ભાગે ગચ્છડ, ઉદ્ધુ વિસેસાહિએ ભાગે ગચ્છડ તિ ' અર્થાત્ : હે મગધવન્ ! વજ્રનો ઊર્ધ્વગતિવિષય, અધોગતિવિષય અને તિરિયંગતિવિષય; એ ત્રણેમાં કયો કોનાથી અલ્પ છે, વધારે છે, તુલ્ય છે અને સરસો છે ? હે ગૌતમ ! વજ્ર એક સમયે સાંધો થોડું ક્ષેત્ર નીચે જાય છે, તિરછે વિશેષાધિક ભાગો જાય છે અને ડુંચે પળ વિશેષાધિક ભાગો જાય છે ' થીની વાચનામાં તો આ પાઠ મૂઝાં જ લખ્યો છે.

વજ્રની ગતિ

થીની વાચના

૬. અસ્વાયમર્થઃ—સ્ત્રોત્રં ક્ષેત્રં વજ્રમથો વ્રજતિ એવેન સમયેન, અધોમન્દગતિત્વાત્ તસ્ય, તત્ત્વ કિલ કલ્પનયા ત્રિભાગન્યૂનં યોજનમ્. નિર્ધર્મ વિશેષાધિકૌ ભાગૌ ગચ્છતિ, શીવ્રતરગતિત્વાત્, તૌ ચ કિલ યોજનસ્ય દ્વૌ ભાગૌ વિશેષાધિકૌ—ત્રિભાગં ગવ્યૂતત્રયમિત્યર્થઃ. તથા ઊર્ધ્વ વિશેષાધિકૌ ભાગૌ ગચ્છતિ, યૌ કિલ તિર્યમ્ વિશેષાધિકૌ ભાગૌ ગચ્છતિ, તાત્રેવોર્ધ્વગતૌ કિશ્ચિદ્ વિશેષાધિકૌ, ઊર્ધ્વગતૌ શીવ્રતરમગતિત્વાત્—પરિપૂર્ણ યોજનનિત્યર્થઃ. અથ કયં સામાન્યતો વિશેષાધિકત્વેઽભિહિતે નિયતભાગત્વં વ્યાહવાયતે ? ઉચ્યતે, “ જાવદ્દશં ચમરે અસુરિંદે અસુરરાયા અહે ઉવચદ્દ એકેણં સમયેણં તાવદ્દશં સક્કે દોરિ, તં વજ્રે તીર્હિ ” इतिवचनसामर्थ्यात् शक्राधोगत्यपेक्षया वज्रस्य त्रिभागन्यूनं अधोगतिर्लब्धा इति त्रिभागन्यूनं योजनमिति सा व्याख्याता. तथा “ सकस्स उचयणकाले, वज्रस्य उचयणकाले, एस णं दोण्णवि तुल्ले ” इति वचनादवसीपत्ते—यावदेकेन समयेन शक्रोऽधोगच्छति, तावद् वज्रमूर्ध्वम्, शक्रश्चेकेनावः किल योजनम्, एवं वज्रमूर्ध्वं योजनमिति कृत्वा ऊर्ध्वं योजनं तस्योक्तम्. ऊर्ध्वा—ऽधोगत्योश्च तिर्यग्गतिरपान्तरालवर्तित्वात् तदपान्तरालवर्त्येव त्रिभागगव्यूतत्रयलक्षणं तिर्यग्गतिप्रमाणमुक्तमिति. अनन्तरं गतिविषयस्य क्षेत्रस्याल्प-बहुत्वमुक्तम्, अथ गतिकालस्य तदाह—‘सकस्स णं’ इत्यादि सूत्रत्रयम्. शक्रादीनां गतिकालस्य प्रत्येककल्प-बहुत्वमुक्तम्, अथ परस्परापेक्षया तदाह—‘एयस्स णं भन्ते ! वज्रस्स’ इत्यादि. ‘एए णं दोन्नि वि तुल्ल’ इति शक्र-चमरयोः स्वस्थाननभनं प्रति वेगस्य समत्वाद् उत्पत्तनावपतनकालौ तयोः तुल्यो परस्परेण ‘सव्यरथोव’ इति वक्ष्यमाणापेक्षया इति. तथा ‘सकस्स’ इत्यादौ ‘एस णं दोण्ह वि तुल्ले’ इति उभयोरपि तुल्यः—शक्रावपतनकालः वज्रोत्पातकालस्य तुल्यः, वज्रोत्पातकालश्च शक्रावपतनकालस्य तुल्य इत्यर्थः. ‘संखेज्जगुणे’ इति शक्रोत्पात-चमरावपातकालापेक्षया, एवमनन्तरसूत्रेऽपि भावनीयम्.

૬. ઉપરની વાતનું તાત્પર્ય આ છે:— વજ્ર, એક સમયે નીચે થોડું ક્ષેત્ર જાય છે, કારણ કે નીચે જવામાં તે મંદ ગતિવાળું છે. વજ્રનું અધોગમનનું ક્ષેત્ર કલ્પના પ્રમાણે ત્રિભાગન્યૂન યોજન થાય છે. તે વજ્ર, તિરછું વિશેષાધિક વે ભાગ જાય છે. કારણ કે તે, તિરછું જવામાં શીવ્રતર ગતિવાળું છે. વિશેષાધિક વે ભાગ એટલે યોજનના વિશેષાધિક વે ત્રિભાગ—ત્રિભાગસહિત ત્રણ ગાઠ. તથા તે વજ્ર, ડુંચે પળ વિશેષાધિક વે ભાગ જાય છે. વિશેષાધિક વે ભાગ એટલે જે વે વિશેષાધિક ભાગ તિરછા ક્ષેત્રમાં કહ્યા છે તે વે ગાગને જ કાંઈક વિશેષાધિક સમજવા—વજ્ર, ડુંચે એક યોજન જાય છે. કારણ કે વજ્ર ડુંચે જવામાં શીવ્રતર ગતિવાળું છે. શં—મૂઝા સૂત્રમાં તો સામાન્યપણે વિશેષાધિકતા કહી છે, તેથી અહીં નિયતતાવાળી વિશેષાધિકતા કેવી રીતે જાણવી? સમા—‘એક સમયે અસુરેંદ્ર, અસુરરાજ ચમર, જેટલું નીચે જાય છે, તેટલું જ નીચે જવામાં હુંદ્રને વે સમય અને વજ્રને ત્રણ સમય લાગે છે’ એ વાત કહેવાથી શકના અધોગમનની અપેક્ષાએ વજ્રની અધોગતિ ત્રિભાગન્યૂન છે માટે તે ત્રિભાગન્યૂન યોજન કહી છે. તથા ‘શકનો નીચે જવાનો કાલ અને વજ્રનો ઉપર જવાનો કાલ, એ વધે તુલ્ય છે’ એ વચનથી જણાય છે કે, એક સમયે શક, જેટલું નીચે જાય છે તેટલું જ વજ્ર, એક સમયે ઉપર જાય છે. શક, એક સમયે નીચે એક યોજન જાય છે અને વજ્ર, એક સમયે ઉપર એક યોજન જાય છે માટે વજ્રની ઊર્ધ્વગતિ એક યોજન કહી છે. ઊર્ધ્વગતિ અને અધોગતિની વચનાલે તિર્યગતિ રહેતી હોવાથી તેનું પ્રમાણ પણ વચનાલે રહેનાર જ હોવું જોઈએ માટે જ તેનું પ્રમાણ ત્રિભાગસહિત ત્રણ ગાઠ જેટલું કહ્યું છે. હમણાં ગતિવિષયક ક્ષેત્રની અલ્પબહુતા કહી, અને હવે ગતિના કાલની અલ્પબહુતા કહે છે:—[‘સકસ્સ ણં’ इत्यादि.] એ સંબંધે એ ત્રણ સૂત્રો છે. શક વગેરેના પ્રત્યેકના ગતિકાલની અલ્પબહુતા કહી, હવે પરસ્પરની અપેક્ષાએ એ વાતને કહે છે:—[‘एयस्स णं भन्ते ! वज्रस्स’ इत्यादि.] [‘एए णं दोन्नि वि तुल्ल’ इति] શક

શંકા. સમાધાન.

ગતિમ.ન પરસ્પર તરસા

૧. હંદ્ર વગેરેની ગતિને લગતો કોઠો આ પ્રમાણે છે:—

સમય. (જવાનો કાલ)	જનાર.	ઊર્ધ્વ.	તિર્યક્.	અધ:
૧.	શક.	આઠ કોશ. (વે યોજન)	છ કોશ. (દોઢ યોજન)	ચાર કોશ. (એક યોજન)
૧.	ચમર.	ત્રિભાગન્યૂન ત્રણ કોશ.	ત્રિભાગદયન્યૂન છ કોશ. (દોઢ યોજન)	આઠ કોશ. (વે યોજન)
૧.	વજ્ર.	ચાર કોશ. (એક યોજન)	ત્રિભાગસહિત ત્રણ કોશ.	ત્રિભાગન્યૂન ચાર કોશ. (એક યોજન)

અને ચમરને પોતાને સ્થાને જવાનો વેગ સરસો હોવાથી (અનુક્રમે) તેનો ડાબો અને નીચો જવાનો કાઠ, પરસ્પરપણે સરસો કાઠો છે. ['સવ્વત્થોઘ' ત્તિ] એ વાતનો સંબંધ હવે પછી છે. તથા ['સક્રસ્સ'] ઇત્યાદિ સૂત્રામાં ['એમ ણં દોણ્હ વિ તુલ્હે 'ત્તિ] વચ્ચેનો સરસો છે. અર્થાત્ શકનો નીચો જવાનો કાઠ, વજ્રના ડાબો જવાનો કાઠની સરસો છે અને વજ્રનો ડાબો જવાનો કાઠ, શકના નીચો જવાનો કાઠનો સરસો છે. ['સંલે-જાગુણે 'ત્તિ] શકના ડાબો જવાનો સમયની અને ચમરના નીચો જવાનો સમયની અપેક્ષા સંસ્થેયગુણ છે. એ જ પ્રમાણે આગળના સૂત્ર સંબંધે પણ વિચારવું.

તેણે ણં સે ચમરે અસુરિંદે અસુરરાયા વજ્રમયવિપ્પમુક્કે, સક્કેણં દેવિંદેણં, દેવરણ્ણા મહયા અવમાણેણં અવમાણિણે 'સમાણે ચમરચં-ચાણે રાયહાણીણે સમાણે સુહમ્માણે ચમરંસિ સીહાસણંસિ ઓહયમ-ણસંકપ્પે ચિંતાસોઅસાગરસંપવિટ્ઠે, કરયલપલ્લહથમુહે અટ્ટજ્ઞાણો-વગ્ગે ભૂમિગયાણે દિટ્ઠીણે સ્થિયાતિ, તેણે ણં ચમરં અસુરિંદે, અસુરરાયં સામાણિઅપરિસોવવચ્ચયા દેવા ઓહયમણસંકપ્પં જાવ-સ્થિયાયમાણં પાસંતિ, કરયલ-જાવ એવં વયાસિ:—કિં ણં દેવા-ણુપ્પિયા ! ઓહયમણસંકપ્પા જાવ-સ્થિયાયહ ? તેણે ણં સે ચમરે અસુરિંદે, અસુરરાયા તે સામાણિઅપરિસોવવચ્ચણે દેવે એવં વયાસિ:—એવં સલુ દેવાણુપ્પિયા ! મણે સમણં ભગવં મહાવીરં નીસાણે સક્કે, દેવિંદે, દેવરાયા સયમેવ અચ્ચાસાણે, તત્તો તેણં પરિકુપ્પિણં સમાણેણં મમં વહાણે વજ્જે નિસિટ્ઠે. તેં મદ્દં ણં ભવતુ દેવાણુપ્પિયા ! સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ, જસ્સ મ્હિ પમાવેણં અકિટ્ઠે, અધ્વહિણે, અપરિતાવિણે, ઇહમાગણે, ઇહ સમોસઠે, ઇહ સંપત્તે, ઇહેવ અજ્જ ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરામિ. તેં ગચ્છામો ણં દેવાણુ-પ્પિયા ! સમણં ભગવં મહાવીરં વંદામો, નમંસામો જાવ-પજ્જુવા-સામો ત્તિ કટ્ટુ ચડસઠ્ઠીણે સામાણિઅસાહસ્સાહિં, જાવ સવ્વિહીણે, જાવ-જેણેવ અસોગવરપાયવે, જેણેવ મમં આંતિણે તેણેવ ઉવાગચ્છઠ્ઠિ, ઉવાગચ્છિત્તા મમં તિક્કલુત્તો આયાહિણપયાહિણં જાવ-નમંસિત્તા એવં વયાસિ:—એવં સલુ મન્તે ! મણે તુમ્હં નીસાણે સક્કે દેવિંદે, દેવરાયા સયમેવ અચ્ચાસાણે, જાવ-તેં મદ્દં ણં ભવતુ દેવાણુપ્પિયાણં

હવે, વજ્રના મયથી મુક્ત થયેલો, દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક દ્વારા મોટા અપમાનથી અપમાનિત થયેલો, હળાણ માનસિક સંકલ્પવાળો, ચિંતા અને શોકરૂપ દરિયામાં પેટેલો, મુખને હથેલી ઉપર ટેકવી રાગનાર, આર્તિધ્યાનને પામેલો અને નીચો માંડેલ નજરવાળો તે અસુરેન્દ્ર, અસુરરાજ ચમર, ચમરચંચા નામની રાજધાનીમાં સુધર્મા સભામાં, ચમર નામના સિંહાસનમાં બંસી વિચાર કરે છે. પછી હળાણ માનસિક સંકલ્પવાળા અને યાવત્-વિચારમાં પડેલા તે અસુરેન્દ્ર, અસુરરાજ ચમરને જોઈ સામાનિકસભામાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવોએ હાથ જોડીને યાવત્—તેને આ પ્રમાણે વહું કે:—હે દેવાનુપ્રિય ! તમે આજ હળાણ માનસિક સંકલ્પવાળા થઈ યાવત્—હું વિચાર કરો છો ? ત્યારે અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરે તે સામાનિક-સભામાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—હે દેવાનુપ્રિયો ! મેં મારી પોતાની મેલે જ શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનો આશરો લઈ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકને તેની શોભાથી ઘ્રષ્ટ કરવો ધાર્યો હતો. ત્યારે તેણે (શકે) મારા ઉપર કોપ કરી મને મારવા માટે મારી પાઠાવ વજ્ર પેંક્યું. પણ, હે દેવાનુપ્રિયો ! શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનું મહું યાઓ, કે જેના પ્રભાવથી હું અકિલ્લિટ રહ્યો છું, અવ્યયિત-પીડા વિનાનો-રહ્યો છું તથા પરિતાપ પામ્યા સિવાય અહીં અવ્યયો છું—અહીં સમવસર્યો છું—અહીં સંપ્રાપ્ત થયો છું અને અહીં જ ડાસંપન્ન થઈને વિહરું છું, તો હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે વધા જાણે અને શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને ઘ્રાંદીર, નનીણે યાવત્—તેઓની પર્યુગાસના કરી, એમ કરી તે, ચોસઠ હજાર સામાનિક દેવો સાથે યાવત્—સર્થ ઋદ્ધિપૂર્વક યાવત્—જે તરફ અશોકનું ઉત્તમ વૃક્ષ છે અને જે તરફ હું (શ્રીમહાવીર) છું તે તરફ આવી મને ત્રણ વર પ્રદક્ષિણા દઈ યાવત્—નમસ્કાર કરી તે આ પ્રમાણે બોલ્યો કે:—હે ભગવન્ ! મેં મારી પોતાની જાતે જ તમારો આશરો લઈને દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શકને તેની શોભાથી ઘ્રષ્ટ કરવો ધાર્યો હતો યાવત્—આ દેવાનુપ્રિયનું મહું યાઓ કે જેના પ્રભાવે હું કલેશ પામ્યા સિવાય યાવત્—વિહરું છું. તો હે દેવાનુપ્રિય ! હું તે સંબંધે આપની પાસે ક્ષમા માગું છું, યાવત્—

૧. મૂલચ્છાયા:—તત: સ ચમરોઅસુરેન્દ્ર, અસુરરાજો વજ્રમયવિપ્પમુક્ક: સક્કેણ દેવેન્દ્રેણ, દેવરાજેન મહયા અવમાણેણ અપમાનિત: સન્ ચમરચ-ચાયા રાજધાન્યા: સમાયા: સુધર્માયા: ચમરે સિંહાસને અપહતમનસ્સંકલા: ચિન્તાસોકસાગરસંપ્રવિટ્ઠ: કરતલપર્થસ્સમુલ્લ: આર્તિધ્યાનોપગ્ગો ભૂમિગતયા દટ્ઠયા ધ્યાયતિ, તત્તચમરમ્ અસુરેન્દ્રમ્. અસુરરાજે સામાનિકપર્થદુ:સ્વપ્પકા દેવા: અપહતમનસ્સંકલ્પં યાવત્-ધ્યાયન્તં પર્યન્તિ, કરતલં યાવત્-એવમ્ અવાદિષુ:—કિં દેવાનુપ્રિયા: ! અપહતમનસ્સંકલા: યાવત્-ધ્યાયત ? તત: સ ચમર: અસુરેન્દ્ર: અસુરરાજસ્તાન્ સામાનિકપર્થદુ:સ્વપ્પકાન્ દેવાન્ એવમ્ અવાદીત્-એવં સલુ દેવાનુપ્રિયા: ! મયા શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં નિશ્રાય શકો દેવેન્દ્ર: દેવરાજ: સ્વયમેવ અચ્ચાસાણિત: તતસ્તેન પરિકુપ્પિતેન સતા મમ વધાય વજ્જે નિ:સુટ્ઠમ્, તદ્ મદ્દં ભવતુ દેવાનુપ્રિયા: ! શ્રમણસ્વ ભગવન્તો મહાવીરસ્વ, યસ્યાઅસ્મિ પ્રમાવેગ અક્રુષ્ટ: અવ્યયિત: અપરિતાપિત: ઇહ આગત: ઇહ સમવસત: ઇહ સંપ્રાપ્ત: ઇહેવ અય ઉવસંપજ્જ વિહરામિ. તદ્ ગચ્છામો દેવાનુપ્રિયા: ! શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વંદામહે, નમસ્યામો યાવત્-પર્યુગાસ્મહે ઇતિ ક્રુઠ્ઠા ચતુ:ષ્ટ્રયા સામાનિકસાહલીભિ: યાવત્-સર્વેભ્યા યેનૈવ અશોકત્રપાદપ: યેનૈવ મમ અન્તિકસ્તેનૈવ ઉવાગચ્છતિ, ઉવાગમ્ય મામ્ ત્રિકુલ્લ આદક્ષિગપ્રદક્ષિણં યાવત્-નમસ્થિન્વા એવમ્ અવાદીત્-એવં સલુ ભગવન્ ! મયા ત્વાં નિશ્રાય શકો દેવેન્દ્ર: દેવરાજ: સ્વયમેવ અચ્ચાસાણિત: યાવત્-તદ્ મદ્દં ભવતુ દેવાનુપ્રિયાણામ્—અનુ.

जस्स म्हि पभावेणं अकिट्ठे जाव विहरामि, तं स्वामेसि णं देवाणु-
पिया ! जाव उत्तरपुरस्थिमं दिसीभागं अवक्कमइ, जाव-वत्तीस-
इवद्धं नइविहिं उवदंसेइ, जामेव दिशिं पाउच्चूए, तामेव दिशिं
पाडेगए. एवं खलु गोयमा ! चमरेणं असुरिदेणं, असुररणा सा
दिव्वा देविड्डी लद्धा, पत्ता जाव-अभिसमणागया, डिई सागरोवपं,
महाविदेहे वासे सिद्धिहाहिइ, जाव-अंतं काहिइ.

एम् कही ते ईशान खूगामां चारुयो गयो यावत्—तेणे वत्तीस जातनो
न.ट्ठविधि देखाडयो अने पळी ते, जे दिशामांथी आव्यो हतो, ते
ज दिशामां चाल्यो गयो. हे गौतम ! असुरेन्द्र, असुरराज चमरे
ते दिव्य देवक्रद्धि ए प्रमाणे लब्ध करी, प्राप्त करी अने यावत्—
सामे आणी. ते चमर इंद्रनी आवरदा सागरोपमनी छे अने ते महा-
विदेह क्षेत्रमां सिद्ध थसे यावत्—सर्व दुःखोनो नाश करसे.

७. 'ओहयमणसंकप्पे' ति उपहतो ध्वस्ताः, मनसः संकल्पो दर्प-हर्षादिप्रभवो विकल्पो यस्य स तथा, 'चिंतासोगसागरमणुप्य-
विट्ठे' ति चिन्ता पूर्वकृतानुस्मरणम्, शोको दैन्यम्, तावेव सागर इति विग्रहः, अतस्तम्, 'करयलपत्तहत्थमुहो' ति करतले पर्यस्तम्—
अधोमुखतया न्यस्तं मुखं येन स तथा, 'जस्स म्हि पभावेणं' ति यस्य प्रभावेण इहागतोऽस्मि—भवाभीति योगः. किंभूतः सन् ? इत्याह—
'अकिट्ठे' ति अकृष्टः—अविलिखितः, अविलष्टो वा अबाधितो निर्वेदनमित्यर्थः. एतदेव कथम् ? इत्याह—'अव्वहिए' ति अव्यथितः—
अताडितः, अताडितत्वेऽपि ज्वलनकल्पकुलिशसन्निकर्षात् परितापः स्यात् अतस्तं निषेधप्रज्ञाह—'अपरिताधिए' ति. 'इहमागए' इत्यादि
विवक्षया पूर्ववद् व्याख्येयम्. 'इहेव अज्ज' इत्यादि. इहेव स्थाने अद्याऽस्मिन्नहनि उपसंय प्रशान्तो भूत्वा विहरागीति.

७. ['ओहयमणसंकप्पे' ति] अभिमान अने हर्ष वगैरेथी उत्पन्न थएलो जेने मानसिक विकल्प नाश पाम्योछे ते, ['चिंतासोगसागरमणुप्यविट्ठे'
ति] पूर्वे करेल कार्यने याद करवुं ते चिंता, दीनता ते शोक, चिंता अने शोकरूप सागरपां पेटेलो, ['करयलपत्तहत्थमुहो' ति] जेणे पोतातुं
सुख, हाथना तळिया उपर-हथेळी उपर-अधोमुखपणे टेकवुं छे ते, ['जस्स म्हि पभावेणं' ति] 'जेना प्रभाव अही आव्यो छुं' ए प्रमाणे
संबंध करयो. केवो आव्यो छुं ? तो कहे छे के, ['अकिट्ठे' ति] ववाया विनानो अथवा कोइ रीते पीडाया विनानो—निर्वेदनपूर्वक आव्यो
छुं. ए केवी रीते ? तो कहे छे के, ['अव्वहिए' ति] व्यथा विनानो—मार खाधा विनानो, जो के चमरे मार खाधो नथी तो पण आम जेवा वज्जना
संबंधथी तेने परिताप थाय ए तो संभवित छे. माटे ते वातने निषेधवा कहे छे के—['अपरिताधिए' ति] परिताप पाम्ना विनानो अही आव्यो
छुं ['इहमागए'] इत्यादि सूत्रो विवक्षापूर्वक पूर्वनी पेटे जाणवां. ['इहेव अज्ज' इत्यादि.] आ ज टेकाणे आजे प्रशांत थइने विहरं छुं.

३०. प्र०—'किंपत्तियं णं मन्ते ! असुरकुमारा देवा उडुं
उपपयंति, जाव-सोहम्मो कप्पो ?

३०. प्र०—हे भगवन् ! असुरकुमार देवो यावत् सौधर्म
कल्प सुधी उंचे जाव छे तेनुं शुं कारण ?

३०. उ०—गोयमा ! तेसि णं देवाणं अहुणोववन्नाण वा
चारिमभवत्थाण वा इमेआरूवे अज्जास्थिए, जाव-समुप्यज्जइ—
अहो ! णं अहोहिं दिव्वा देविड्डी लद्धा, पत्ता जाव-अभिसम-
णागया, जारिसिआ णं अहोहिं दिव्वा देविड्डी जाव-अभिसमन्ना-
गया, तारिसिआ णं सक्केणं देविदेण, देवरणा दिव्वा देविड्डी
जाव-अभिसमणागया. जारिसिआ णं सक्केणं देविदेण, देवरणा
जाव अभिसमन्नागया, तारिसिआ णं अहोहि वि जाव-अभिसम-
न्नागया. तं गच्छामो णं सक्कस्स देविदस्स, देवरणो अंतिअं
पाउच्चवामो, पासामो ताव सक्कस्स देविदस्स, देवरणो दिव्वं
देविड्डी जाव-अभिसमन्नागयं, पासउ ताव अहे वि सक्के देविदे,
देवराया दिव्वं देविड्डी जाव अभिसमन्नागयं, तं जाणामो ताव
सक्कस्स देविदस्स, देवरणो दिव्वं देविड्डी जाव-अभिसमन्नागयं,
जाणउ ताव अहे वि सक्के देविदे, देवराया दिव्वं देविड्डी जाव-

३०. उ०—हे गौतम ! ते ताजा उत्पन्न थएल के मरवानी
तैयारीवाळा देवोने आ ए प्रकारनो आध्यात्मिक यावत्—संकल्प
उत्पन्न थाय छे के, अहो!! अमे दिव्य देवक्रद्धि लब्ध करी छे,
प्राप्त करी छे अने सामे आणी छे. जेवी दिव्य देवक्रद्धि अमे
यावत्—सामे आणी छे तेवी दिव्य देवक्रद्धि देवेन्द्र, देवराज
शक्रे पण यावत्—सामे आणी छे अने जेवी दिव्य देवक्रद्धि देवेन्द्र,
देवराज शक्रे यावत्—सामे आणी छे तेवी ज दिव्य देवक्रद्धि अमे
पण यावत्—सामे आणी छे. तो जइए अने ते देवेन्द्र, देवराज श-
क्रनी पासे प्रकट थइए अने ते देवेन्द्र, देवराजे यावत्—सामे आणेनी
दिव्य देवक्रद्धिने आपणे जोइए तथा देवेन्द्र देवराज शक्र पण अमे
सामे आणेनी यावत्—दिव्य देवक्रद्धिने जूए. वळी देवेन्द्र, देवराज
शक्रे सामे आणेनी यावत्—दिव्य देवक्रद्धिने आपणे जाणीए अने
देवेन्द्र, देवराज शक्र पण अमे सामे आणेनी यावत्—दिव्य देवक्रद्धिने

१. मूलच्छायाः—येषाम् अस्मि प्रभावेणं अकृष्टः, यावत्-विहरामि, तत् क्षमयामि देवानुभिय ! यावत्-उत्तपौरस्त्यं दिग्भागम् अपक्रामति,
यावत्-द्वात्रिंशद्वद्धं नाव्यविधिम् उपदर्शयति, जामेव दिशं प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः. एवं खलु गौतम ! चमरेण अहुरेन्द्रेण, असुरराजेन सा
दिव्या देवर्धिः लब्धा, प्राप्ता यावत्-अभिसमन्वागता, स्थितिः सागरोपमम्, महाविदेहे वर्षे संस्थति, यावत्-अन्तं करिष्यति. २. किंपत्तयं भगवन् !
असुरकुमाराः देवा ऊर्ध्वं उत्पयन्ति, यावत्-आधर्मः कल्पः ? गौतम ! तेषां देवानाम् अधुनोत्पन्नानां वा, चरमभवस्थानां वा अयमेतद्रूपः आध्या-
त्मिकः यावत्-समुत्पद्यते-अहो ! अस्माभिर्दिव्या देवर्धिल्लब्धा, प्राप्ता यावत्-अभिसमन्वागता, यादृशिका अस्मानिः-दिव्या देवर्धिः यावत् अभिसमन्वा-
गता, तादृशिका शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन दिव्या देवर्धिः यावत्-अभिसमन्वागता. यादृशिका शक्रेण देवेन्द्रेण, देवराजेन यावत्-अभिसमन्वागता,
तादृशिका अस्माभिरपि यावत्-अभिसमन्वागता. तद् गच्छामः शकस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य अन्तिकं प्रादुर्भवानः, पश्यामस्तावत् शकस्य देवेन्द्रस्य
देवराजस्य दिव्यां देवर्धिं यावत्-अभिसमन्वागताम्, पश्यतु तावत् अस्माकम् अपि शक्रो देवेन्द्रः, देवराजो दिव्यां देवर्धिं यावत्-अभिसमन्वागताम्,
तद् जानीमः तावत् शकस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य दिव्यां देवर्धिं यावत्-अभिसमन्वागताम्, जानातु तावद् अस्माकम् अपि शक्रो देवेन्द्रः, देवराजो दिव्यां
देवर्धिं यावत्—अनु०

चमरनी
अने शो

अभिसन्वागतं. एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा उडुं उप्पयंति,
जाव-सोहम्मो कप्पो.

जाणे. हे गौतम ! ए कारणेने लइने असुरकुमार देवो यावत्—
सौधर्मकल्प सुधी उंचे जाय छे.

—सेवं भंते, भंते ! त्ति.

चमरो सम्मत्तो.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.
चमर संवंधी वृत्तान्त पूहं थयुं.

भगवंत-अज्जसुहम्मसाभिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये दुइओ चमरो-सम्मत्तो.

८. पूर्वमसुराणां भवप्रत्ययो वैरानुबन्धः सौधर्मगमने हेतुरुक्तः, अथ तत्रैव हेत्वन्तराभिधानाय आह—‘किंपात्तियं णं’ इत्यादि. तत्र ‘किंपात्तियं’ ति कः प्रत्ययः कारणं यत्र तत् किंप्रत्ययम्. ‘अहुणोववन्नाणं’ ति उभयमात्राणाम्, ‘चरिमभवत्थाण व’ ति भवचर-मभागस्थानाम्—च्यवनावसरे इत्यर्थः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते चमराख्ये द्वितीय उद्देशके धीअभयदेवसुरिविरचिते विवरणं समाप्तम्.

य भणी
सुगो नो
देवु.

८. आगळना प्रकरणमां एम जणाव्युं छे के, असुरो वेरने लीधे सौधर्म देवलोकनां जाय छे अर्थात् तेओना सौधर्म गगनमां वैरनी कारणता दर्शावी छे. हवे आ कीजा प्रकरणमां तेओना सौधर्मगमननुं वीजुं पण कारण जणाववानुं छे. ते अर्थे जगावे छे के:—[‘किंपात्तियं णं’ इत्यादि.] तेमां छुं कारण छे ? [‘अहुणोववन्नाणं’ ति] हमणां ज उपज्ज थयला, [‘चरिमभवत्थाण व’ ति] भवने चरम भागे रइएअ अर्थात् च्यववानी—मरवानी निकट आवेला.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सदुग्धानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवमुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. मूलच्छायाः—अभिसन्वागताम्. एवं खलु गौतम ! असुरकुमाराः देवाः लध्वम् उत्पतन्ति, यावत्-सौधर्मः कल्पः. तदेवं भगवन् ! भगवन् ! इति. चमरः समाप्तः—अनु०

શતક ૩.—ઉદ્દેશક ૩.

રાજગૃહ.—મંડિતપુત્ર ગૌતમ.—ક્રિયા.—કાયિકી.—આધિકરણિકી.—પ્રાદેશિકી.—પારિતારનિકી.—પ્રાણાતિપાત.—ક્રિયાપ્રભેદ.—પેલો અનુભવ કે પેલું કર્મ ?—પેલી ક્રિયા પછી અનુભવ.—શ્રમણોને કર્મ હોય ?—હોય.—પ્રમાદ.—યોગ.—જીવનાં એજન અને પરિણમન વિષે.—જીવની અંતક્રિયા (મુક્તિ).—આરંભ.—સંરંભ.—સમારંભ.—જીવની અક્રિયતા.—તુલ્યપૂલક અને અગ્નિ.—જલવિદુ અને અગ્નિ.—નાવ અને તેનાં છિદ્રો.—અનગારની સાવધાનતા.—પ્રમત્તા અને અપ્રમત્તાની સ્થિતિનું પ્રમાણ.—વિદ્યાર.—ગૌતમ.—ઊવળ સમુદ્રમાં भरती ઓટ થવાનું શું કારણ ?—લોકસ્થિતિ.—વિદ્યાર.—

તે' ણં કાલે ણં, તે ણં સમયે ણં રાયગિહે નામં નયરે હોત્થા.
જાવ્—પરિસા પાડિગયા. તે ણં કાલે ણં, તે ણં સમયે ણં જાવ-
અંતેવાસી મંડિતપુત્રે નામં અનગારે પગ્ગમ્મદ્દા જાવ—પજ્જુવાસમાણે
એવં વયાસી:—

૧. પ્ર૦—કઈ ણં મંતે ! કિરિયાઓ પળ્લતા ?

તે કાલે, તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું. યાવત્—સમા
ધર્મકથા સાંભળીને પાછી ગઈ. તે કાલે, તે સમયે યાવત્—મગવંતના
'મંડિતપુત્ર' નામના મદ્રસ્વભાવવાળા શિષ્ય યાવત્—પર્યુપાસના કરતાં
આ પ્રમાણે બોલ્યા કે:—

૧. પ્ર૦—હે મગવન્ ! કેટલી ક્રિયાઓ કહી છે ?

૧. મૂલચ્છાયા:—તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહં નામ નગરમ્—અમવત્. યાવત્—પર્ષત્ પ્રતિગતા. તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે યાવત્—અન્તે-
વાસી મંડિતપુત્રો નામ અનગાર: પ્રકૃતિમદ્રકો યાવત્—પર્યુપાસીન એવમ્—અગાદીત્:—કતિ મગવન્ ! ક્રિયા: પ્રજ્ઞસ: ?—અનુ

૧. આ મંડિતપુત્ર નામના અનગાર મગવંત મહાવીરના છદ્ધા મળધર દ્વારા. તે વિષેનો વિગતવાર હેવાલ પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રથમ અંકમાં (જુઓ
૧૦૧૩) આવી ગયેલો છે. તેમની આયુષ્યગણના સંબંધે જૈન મંથકારોનાં જૂદાં જૂદાં મતો છે અને તે આ પ્રમાણે છે:—

શ્રીમદ્રવાહુને નામે પ્રસિદ્ધિ પામેલી આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં વધા મળધરોનો ગૃહસ્થાસ જણાવતાં જણાવ્યું છે કે—

“ પન્ના છાયાલીસા ચાયાલા હુંતિ પન્ના પન્ના ય ! તેવન્ પન્નસટ્ઠો અહયા-
લીસા ય છાયાલા ॥ છત્તિસા સોલસમં અગારવાપો મહે મળધરણં ”—
(આવશ્યક નિર્યુક્તિ મા-૭૨-૭૪-૫૦ મં.)

મગવંત મહાવીરના અગ્યારે મળધરોનો ગૃહસ્થપર્યાય અનુક્રમે આ પ્રમાણે
છે— પેલા મળધરોનો ગૃહસ્થ પર્યાય ૫૦ વર્ષ, બોજાનો ૪૬ વર્ષ, ત્રીજાનો
૪૨ વર્ષ, ચોથાનો ૫૦ વર્ષ, પાંચમાનો ૫૦ વર્ષ, છઠ્ઠાનો ૫૨ વર્ષ, સાત-
માનો ૬૫ વર્ષ, આઠમાનો ૪૮ વર્ષ, નવમાનો ૪૬ વર્ષ, દસમાનો ૨૬ વર્ષ
અને અગ્યારમા મળધરોનો ગૃહસ્થપર્યાય ૧૬ વર્ષ છે—અર્થાત્ આ મળધરો
પ્રમાણે મંડિતપુત્ર અનગારનો ગૃહસ્થવાસ સમય ૫૨ વર્ષનો જણાય છે.

હારે શ્રીમલયગિરિકૃત આવશ્યકકટીકામાં તે વિષેની મોઘ આ પ્રમાણે
“ પન્ના છાયાલીસા ચાયાલા હુંતિ પન્ના પન્ના ય ! પળ્લસટ્ઠો ચાવન્ના અટ-
યાલીસા ય છાયાલા ॥ છત્તિસા સોલસમં અગારવાપો મહે મળધરણં (ગાથા
૭૩-૭૪):—અભિન્ન રાં ૫૦ ૮૧૮.

૫૦, ૪૬, ૪૨, ૫૦, ૫૦, ૬૫, ૫૨, ૪૮, ૪૩, ૨૬, અને ૧૬ વર્ષ એ
પ્રમાણે વધા મળધરોનો ગૃહસ્થપર્યાય છે. એટલે આ ગણના પ્રમાણે શ્રી-
મંડિતપુત્ર અનગારનો ગૃહસ્થવાસ સમય ૬૫ વર્ષનો ઠરે છે એથી તેમનું આયુ-
ષ્ય પ્રથમ ગણના પ્રમાણે ૮૨ વર્ષનું થાય છે અને બીજી ગણના પ્રમાણે ૯૫
વર્ષનું થાય છે. (અભિ ૦ રાં ૫૦ ૮૧૮):—અનુ

૨. શ્રીશ્યામાચાર્યે કરેલા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ૨૨ મું ' ક્રિયાવદ ' છે, તેમાં તેમણે ક્રિયાનું સવિસ્તર સ્વરૂપ જણાવ્યું છે અને જુદી જુદી રીતે ક્રિયાના
મેતે પણ દર્શાવ્યા છે. ' ક્રિયા ' ને લગતો આ સૂત્રનો મૂલ પાઠ અને ઉપર જણાવેલો શ્રીમગવત્તીર્થીનો મૂલ પાઠ એ વચ્ચે અર્થમાં તો તદ્દન સરસા છે, તેમાં
જે સ્થલે કાંઈ ફેરફાર છે તે આ પ્રમાણે છે:—

શ્રીમગવત્તીર્થી—

શ્રીપ્રજ્ઞાપનાજી—

૧. પાઓસિયા ણં મંતે ! કિરિયા કતિવિદ્યા પળ્લતા ?

૧. પાઓસિયા ણં મંતે ! કિરિયા કતિવિદ્યા પળ્લતા ?

૧. ૩૦—મંડિઅપુત્તા ! પંચ કિરિયાઓ પળ્ણતાઓ. તેં જહા:—કાઙ્યા, અહિગરણિઆ, પાઓસિઆ, પારિઆવણિઆ, પાળાઙ્વાયકિરિયા.

૨. પ્ર૦—કાઙ્યા ણં મંતે ! કિરિયા કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

૨. ૩૦—મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા. તેં જહા:—અણુવ-રયકાયકિરિયા ય, દુપ્પજ્જકાયકિરિયા ય.

૩. પ્ર૦—અહિગરણિઆ ણં મંતે ! કિરિયા કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

૩. ૩૦—મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા. તેં જહા:—સંજોય-પાહિગરણકિરિયા ય, નિવત્તપાહિગરણકિરિયા ય.

૪. પ્ર૦—પાઓસિઆ ણં મંતે ! કિરિયા કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

૪. ૩૦—મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા. તેં જહા:—જીવપા-ઓસિઆ ય, અજીવપાઓસિઆ ય.

૫. પ્ર૦—પારિઆવણિઆ ણં મંતે ! કિરિયા કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

૫. ૩૦—મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા. તેં જહા:—સહસ્થ-પારિઆવણિઆ ય, પરહસ્થપારિઆવણિઆ ય.

૬. પ્ર૦—પાળાઙ્વાયકિરિયા ણં મંતે ! કિરિયા કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

૬. ૩૦—મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા. તેં જહા:—સહસ્થ-પાળાઙ્વાયકિરિયા ય, પરહસ્થપાળાઙ્વાયકિરિયા ય.

૧. દ્વિતીયોદ્દેશકે ચમરોપાત ઉક્તઃ, સ ચ ક્રિયારૂપઃ, અતઃ ક્રિયાસ્વરૂપાભિધાનાય તૃતીયોદ્દેશકઃ. સ ચ—‘તે ણં કાલે ણં’ ઇત્યાદિ. તત્ર ‘પંચ કિરિયાઓ’ સ્તિ કરણં ક્રિયા—કર્મબન્ધનિબન્ધના ચેષ્ટા—ઇત્યર્થઃ. ‘કાઙ્ય’ સ્તિ ચીયતે ઇતિ કાયઃ—શરીરમ્, તત્ર ભવા તેન વા

મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા, તેં જહા—જીવપાઓસિયા, અજીવપાઓ-સિયા.

૨. પારિઆવણિઆ ણં મંતે ! કિરિયા કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા, તેં જહા—સહસ્થપારિઆવણિયા ય, પરહસ્થપારિઆવણિયા ય.

૩. પાળાઙ્વાયકિરિયા ણં મંતે ! કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

મંડિઅપુત્તા ! દુવિહા પળ્ણતા, તેં જહા—સહસ્થપાળાઙ્વાયકિરિયા ય, પરહસ્થપાળાઙ્વાયકિરિયા ય.

આ સિવાયનો બીજો પાઠ તો શબ્દે શબ્દ મળતો છે અને આ માનની પ્રજ્ઞાપનામાં કરેલી વ્યાખ્યા તથા આ ભગવત્તીર્થીમાં કરેલી વ્યાખ્યા-૯ વચ્ચે તો શબ્દશઃ મળતી છે:—જૂઓ પ્રજ્ઞા ૦ પૃઠ ૪૩૫-૪૫૩ (આગમો ૦):—અનુ ૦

૧. મૂલચ્છાયા:—મળ્ણિતપુત્ર ! પચ્ચ ક્રિયા: પ્રજ્ઞતા: તથથા:—કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી, પારિતાપનિકી, પ્રાણાતિપાતક્રિયા. કાયિકી ભગવન્ ! ક્રિયા કલ્પિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા ? મળ્ણિતપુત્ર ! દ્વિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા. તથથા:—અનુપરતકાયક્રિયા ચ, દુપ્પ્રયુક્તકાયક્રિયા ચ. આધિકરણિકી ભગવન્ ! ક્રિયા કલ્પિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા ? મળ્ણિતપુત્ર ! દ્વિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા. તથથા:—સંયોજનાધિકરણક્રિયા ચ, નિર્વર્તનાધિકરણક્રિયા ચ. પ્રાદ્વેષિકી ભગવન્ ! ક્રિયા કલ્પિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા ? મળ્ણિતપુત્ર ! દ્વિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા. તથથા:—જીવપ્રાદ્વેષિકી ચ, અજીવપ્રાદ્વેષિકી ચ. પારિતાપનિકી ભગવન્ ! ક્રિયા કલ્પિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા ? મળ્ણિતપુત્ર ! દ્વિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા. તથથા:—સ્વહસ્થપારિતાપનિકી ચ, પરહસ્થપારિતાપનિકી ચ, પ્રાણાતિપાતક્રિયા ભગવન્ ! ક્રિયા કલ્પિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા ? મળ્ણિતપુત્ર ! દ્વિવિદ્યા પ્રજ્ઞતા. તથથા:—સ્વહસ્થપ્રાણાતિપાતક્રિયા ચ, પરહસ્થપ્રાણાતિપાતક્રિયા ચ:—અનુ ૦

૧. ૩૦—હે મંડિતપુત્ર ! ક્રિયાઓ પાંચ કહી છે. તે આ પ્રમાણે:—કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી, પારિતાપનિકી અને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા.

૨. પ્ર:—હે ભગવન્ ! કાયિકી ક્રિયા કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

૨. ૩૦—હે મંડિતપુત્ર ! કાયિકી ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રમાણે:—અનુપરત કાય ક્રિયા અને દુપ્પ્રયુક્ત કાયક્રિયા.

૩. પ્ર૦—ભગવન્ ! આધિકરણિકી ક્રિયા કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

૩. ૩૦—હે મંડિતપુત્ર ! આધિકરણિકી ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રમાણે:—સંયોજનાધિકરણક્રિયા અને નિર્વર્તના-ધિકરણક્રિયા.

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

૪. ૩૦—હે મંડિતપુત્ર ! પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રમાણે:—જીવપ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા અને અજીવપ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા.

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પારિતાપનિકી ક્રિયા કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

૫. ૩૦—હે મંડિતપુત્ર ! પારિતાપનિકી ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રમાણે:—સ્વહસ્થપારિતાપનિકી અને પરહસ્થપારિતાપનિકી.

૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

૬. ૩૦—હે મંડિતપુત્ર ! પ્રાણાતિપાત ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રમાણે:—સ્વહસ્થપ્રાણાતિપાત ક્રિયા અને પરહસ્થપ્રાણા-તિપાત ક્રિયા.

ગોયમા ! તિવિદ્યા પળ્ણતા, તેં જહા—જે ણં અપ્પણો વા, પરસ્સ વા, તદુ-ભયસ્સ વા, અયુમં મળં સંપધારેતિ. સેસં પાવોત્તિયા કિરિયા.

૨. પારિઆવણિઆ ણં મંતે ! કિરિયા કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ?

ગોયમા ! તિવિદ્યા પળ્ણતા, તેં જહા—જે ણં અપ્પણો વા, પરસ્સ વા, તદુભયસ્સ વા અસ્સાયં બેદરણં ઉદીરેતિ સેસં પારિઆવણિયા કિરિયા.

૩. પાળાઙ્વાયકિરિયા ણં મંતે ! કઙ્કિવિહા પળ્ણતા ? ગોયમા ! તિવિદ્યા પળ્ણતા, તેં જહા—જે ણં અપ્પણં વા, પરં વા, તદુભયં વાં જીવિયાઓ વવરોવેદ્ સે તેં પાળાઙ્વાયકિરિયા.

निर्वृत्ता—कायिकी. 'अहिगरणिअ' ति अविक्रियते नरकादिषु आत्मा अनेन इति अधिकरणम्—अनुष्ठानविशेषः, बाह्यं वा वस्तु—यज्ञ—रथ—खड्गादि, तत्र भवा, तेन वा निर्वृत्ता, इति—आधिकरणिकी. 'पाओसिअ' ति प्रद्वेषो मत्सरः, तत्र भवा, तेन वा निर्वृत्ता, स एव वा प्राद्वेषिकी. 'परितावणिअ' ति परितापनं परितापः—पीडाकरणम्, तत्र भवा, तेन वा निर्वृत्ता, तदेव वा परितापनिकी. 'पाणाइवायकिरिय' ति प्राणातिपातः प्रसिद्धः, तद्विषया क्रिया, प्राणातिपात एव वा क्रिया प्राणातिपातक्रिया. 'अणुवरयकायकिरिया य' ति अनुपरतोऽविरतः, तस्य कायक्रिया—अनुपरतकायक्रिया, इयम्—अविरतस्य भवति. 'दुष्पउत्तकायकिरिया य' ति दुष्टं प्रयुक्तो दुष्प्रयुक्तः, स चासौ कायश्च दुष्प्रयुक्तकायः—तस्य क्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रिया अथवा दुष्टं प्रयुक्तं प्रयोगो यस्य स दुष्प्रयुक्तः, तस्य कायक्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रिया. इयं प्रमत्तसंयतस्यऽपि भवति, विरतिमतः प्रमादे सति कायदुष्टप्रयोगस्य सद्भावात्. 'संजोयणाहिगरणकिरिया य' ति संयोजनम्—हल—गर—विप—कूटयन्त्राद्यङ्गानां पूर्वनिर्वर्तितानां मीठनम्—तदेव अधिकरणक्रिया संयोजनाधिकरणक्रिया. 'निव्वत्तणाहिगरणकिरिया य' ति निर्वर्तनम्—असि—शक्ति—तोमरादीनां निष्पादनम्, तदेव अधिकरणक्रिया निर्वर्तनाधिकरणक्रिया. 'जीवपाओसिआ य' ति जीवस्य आत्मनः, परस्य, तदुभयरूपस्य उपरि प्रद्वेषाद् या क्रिया, प्रद्वेषकरणमेव वा. 'सहत्थपरितावणिआ य' ति स्वहस्तस्वस्य, परस्य, तदुभयस्य वा परितापनाद् असातोदीरणाद् या क्रिया, परितापनाकरणमेव वा सा स्वहस्तपरितापनिकी. एवं परहस्तपरितापनिकी अपि. एवं प्राणातिपातक्रियाऽपि.

१. बीजा उद्देशकमां चमरना उपात विषे हकीरुत जगावी छे. अने ते 'उत्सात—उंचे जवुं' एक प्रकारनी क्रिया गणाय छे. माटे हवे वाचक वर्गने सहज शंका थाय के, 'क्रिया' ए शुं? तो अहिं 'क्रिया'नुं स्वरूप जगावीने ते संदेहने टाळना आ बीजा उद्देशकनी शरणात थाय छे. ते आ प्रमाणेः—['ते गं काले णं' इत्यादि.] तेमां ['पंच किरियाओ'ति] करवुं ते क्रिया अर्थात् कर्मनो बंध थंवामां कारणस्य जे चेया ते क्रिया. ['काइय'ति] संगृहीत थाय—चयरूप थाय—ते काय—शरीर, काय—शरीर—मां थएली के काय—शरीर—द्वारा थएली जे क्रिया ते कायिकी क्रिया. ['अहिगरणिअ'ति] जे द्वारा आत्मा, नरक वगेरे दुर्गतिओमां जवानो अधिकारी थाय ते अधिकरण—एक जतनुं अनुष्ठान अथवा बहारनी वस्तु, जेवी के—शस्त्ररूप चक्र, रथ अने तरवार वगेरे. ते अधिकरणमां थएली के अधिकरण द्वारा बनेली जे क्रिया ते आधिकरणिकी क्रिया. ['पाओसिअ'ति] प्रद्वेष एटले मत्सर, प्रद्वेष—मत्सर—मां—एटले मत्सररूप निमित्तने लईने—थएली के प्रद्वेष—मत्सर—द्वारा थएली जे क्रिया ते प्राद्वेषिकी क्रिया. अथवा प्रद्वेष—मत्सर—रूप ज जे क्रिया ते प्राद्वेषिकी क्रिया. ['परितावणिअ'ति] पीडा उपजावणी—रिवावयुं ते परिताप, तेने लईने के ते द्वारा थएली क्रिया अथवा परितापरूप ज जे क्रिया ते परितापनिकी. ['पाणाइवायकिरिय'ति] 'प्राणातिपात' शब्दको अर्थ प्रसिद्ध छे. प्राणोनुं तदन पडी जवुं—(५) पांच इंद्रिय, (३) शारीरिक, मानसिक अने वाचिक एम त्रण बळ, (१) उच्छ्वास अने निःश्वास तथा (१) आयुष्य एम दस प्राणो छे. तेओने आत्माथी तहन जूदा पाडवा—ते प्राणातिपात. प्राणातिपातने लगती जे क्रिया अथवा प्राणातिपातरूप ज जे क्रिया ते प्राणातिपात क्रिया. ['अणुवरयकायकिरिया य'ति] विरति—त्यागवृत्ति—विनाना प्राणीनी जे शारीरिक क्रिया ते अनुपरतकायक्रिया. आ क्रिया विरति विनाना प्राणीने होय छे. ['दुष्पउत्तकायकिरिया य'ति] दुष्ट रीते प्रयोजेले ते दुष्प्रयुक्त. दुष्प्रयुक्त शरीर द्वारा थएली जे क्रिया ते दुष्प्रयुक्तकायक्रिया. अथवा दुष्ट प्रयोगवाळा मनुष्यना शरीर द्वारा थएली जे क्रिया ते दुष्प्रयुक्तकायक्रिया. आ क्रिया प्रमत्त संयतने पण होय छे. कारण के विरतिवाळा प्राणीने प्रनाद थवाथी तेनुं शरीर दुष्प्रयुक्त थइ जाय छे. ['संजोयणाहिगरणकिरिया य'ति] संयोजन एटले जोडवुं—मेळवयुं. हळना जूदा जूदा भागोने जोडीने (मेळवीने) हळ तैयार करवुं, कोइ पण पदार्थमां झेर (विष) भेळवीने एक मिश्रित पदार्थ बनायवो तथा पक्षिओ अने मृगोने पकडवा माटे तैयार थता यंत्रना जूदा जूदा भागोने जोडीने एक (पक्षिने पकडनाहं) यंत्र तैयार करवुं; ए वधी क्रियाओनो समास 'संयोजन' शब्दना अर्थनां थाय छे. तो संयोजनरूप ज जे अधिकरणक्रिया ते संयोजनःधिकरण क्रिया. ['निव्वत्तणाहिगरणकिरिया य'ति] तरवार, वरछी के भालुं; इत्यादि शस्त्रोनी बनावट ते निर्वर्तन अने निर्वर्तनरूप ज जे अधिकरण क्रिया ते निर्वर्तनाधिकरण क्रिया. ['जीवपाओसिया य'ति] पोता (जीव) उपर अने पोता तथा बीजा उपर करेल द्वेष द्वारा थएली जे क्रिया अथवा पोता उपर अने पोता तथा बीजा उपर जे द्वेष करवो ते ज जीवप्राद्वेषिकी क्रिया. ['अजीवपाओसिया य'ति] अजीव उपर करेल द्वेष द्वारा थएली जे क्रिया अथवा अजीव उपर जे द्वेष करवो ते ज अजीवप्राद्वेषिकी क्रिया. ['सहत्थपरितावणिआ य'ति] पोताना हाथे पोताना, बीजाना के बनेना परितापन—दुःखना उदीरण—द्वारा थएली जे क्रिया अथवा जे परितापन न ते स्वहस्तपरितापनिकी. ए ज प्रमाणे परहस्तपरितापनिकी अने प्राणातिपातक्रिया संघे पण समजवुं.

क्रिया.
कायिकी.
अधिकरणिकी.
प्राद्वेषिकी.
परितापनिकी.
प्राणातिपात.
अनुपरत.
दुष्प्रयुक्त.
संयोजन.
निर्वर्तन.
जीव.
अजीव.
परितापन अने प्राणातिपात.

क्रिया अने वेदना.

७. प्र०—पुंवं भंते ! किरिया, पच्छा वेअणा ? पुंवं वेअणा, पच्छा किरिया ?
७. उ०—मंडिअपुत्ता ! पुंवि किरिया, पच्छा वेदणा. गो पुंवि वेदणा पच्छा किरिया.

७. प्र०—हे भगवन् ! पहेलां क्रिया थाय अने पछी वेदना थाय के पहेलां वेदना थाय अने पछी क्रिया थाय ?
७. उ०—हे मंडितपुत्र ! पहेलां क्रिया थाय अने पछी वेदना थाय, पण पहेलां वेदना थाय अने पछी क्रिया थाय ' एम न थाय.

१. मूलच्छायाः—पूर्वं भगवन् ! क्रिया, पश्चाद् वेदना ? पूर्वं वेदना, पश्चात् क्रिया ? मंडितपुत्र ! पूर्वं क्रिया, पश्चाद् वेदना. गो—पूर्वं वेदना—पश्चात् क्रियाः—अनु०

८. प्र०—अस्थि णं भंते ! समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ ?

८. उ०—हंता, अस्थि.

९. प्र०—कहं णं भंते ! समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ ?

९. उ०—मंडिअपुत्ता ! पमायपच्चया, जोगनिमित्तं च; एवं खलु समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ.

२. उक्ताः क्रियाः, अथ तज्जन्यं कर्म, तद्वेदनां चाधिकृत्य आह—‘पुव्वं भंते’ इत्यादि. क्रिया करणम्, तज्जन्यत्वात् कर्म अपि क्रिया, अथवा क्रियते इति क्रिया—कर्म एव. वेदना तु कर्मणोऽनुभवः, सा च पश्चादेव भवति, कर्मपूर्वकत्वात् तदनुभव(न)स्य इति. अथ क्रियामेव स्वामिभावतो निरूपयन्नह—‘अस्थि णं’ इत्यादि. अस्ययं पक्षः, यदुत क्रिया क्रियते—क्रिया भवति? प्रमादप्रत्ययात्, यथा—दुष्प्रयुक्तकायक्रियाजन्यं कर्म. योगनिमित्तं च, यथा—ऐर्यापथिकं कर्म.

२. आगच्छना प्रकरणमां क्रिया संबंधी हकीकत कही छे. हवे क्रियाजन्य कर्म संबंधी अने कर्मजन्य वेदना संबंधी हकीकत कहे छे:—
-कर्म. [‘पुव्वं भंते !’ इत्यादि.] करवुं ते क्रिया. कर्म क्रियाथी पेदा थाय छे माटे (जन्म अने जनकमां अभेद कल्पवाथी) कर्म पण क्रिया कहेवाय छे. अथवा क्रिया शब्दनो ज अर्थ ‘कर्म’ एम करवो—कराय ते क्रिया—कर्म. कर्मनो अनुभव ते वेदना. ते वेदना, पाळ्ळ ज थाय छे. कारण के वेदना कर्मपूर्वक छे—कर्मनी हाजरी पहेलां होय त्थार बाद ज वेदना (कर्मनो अनुभव) थाय छे. हवे क्रियांन ज स्वामिभावे निरूपता कहे छे:—
अने क्रिया [‘अस्थि णं’ इत्यादि.] आ वात होइ शेके के, श्रमण निर्ग्रंथोने क्रियाथो होय? (हा, होय. तेनुं कारण दर्शावे छे—) प्रमादने लीधे, जेमके -योग. दुष्प्रयुक्त शरीरनी चेष्टा जन्य कर्म. योगने लीधे ईर्यापथिकी क्रियाथी—मर्गनां हाळवा चाळवानी क्रियाथी—उपजतुं कर्म.

जीवनां एजनादि.

१०. प्र०—जीवे णं भंते ! सया समिअं एअइ, वेअइ, चळइ, फंदइ, वटइ, खुच्चइ, उदीरइ, तं तं भावं परिणमइ ?

१०. उ०—हंता, मंडिअपुत्ता ! जीवे णं सया समिअं एयणि, जाव—तं तं भावं परिणमइ.

११. प्र०—जावं च णं भंते ! से जीवे सया समिअं जाव—परिणमइ, तावं च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया भवइ ?

११. उ०—नो इणट्ठे समट्ठे.

१२. प्र०—से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ—जावं च णं से जीवे सया समिअं जाव—अंते अंतकिरिया न भवति ?

१२. उ०—मंडिअपुत्ता ! जावं च णं से जीवे सया समिअं जाव—परिणमइ, तावं च णं से जीवे आरंभइ, सारंभइ, समारंभइ; आरंभे वटइ, सारंभे वटइ, समारंभे वटइ; आरंभमाणे,

१०. प्र०—हे भगवन्! जीव, हमेशा मापपूर्वक कंभे छे, विविध रीते कंभे छे, एक ठेकाणेथी बीजे ठेकाणे जाय छे, स्पंदन क्रिया करे छे—थोडुं चाले छे, बधी दिशाओमां जाय छे, क्षोभ पागे छे, उदीरे छे—प्रदळतापूर्वक प्रेरणा करे छे अने ते ते भावने परिणमे छे ?

१० उ०—हे मंडितपुत्र! हा, जीव हमेशा मापपूर्वक कंभे छे अने यावत्—ते ते भावने परिणमे छे.

११. प्र०—हे भगवन्! ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंभे छे यावत्—ते ते भावने परिणमे छे, त्यां सुधी ते जीवनी मरण समये अंतक्रिया (मुक्ति) थाय ?

११. उ०—हे मंडितपुत्र! ए अर्थ समर्थ नथी—सक्रिय जीवनी मुक्ति न थाय.

१२. प्र०—हे भगवन्! ‘ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंभे त्यां सुधी यावत्—तेनी मुक्ति न थाय’ एम कहेवानुं शुं कारण ?

१२. उ०—हे मंडितपुत्र! ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंभे छे अने यावत्—ते ते भावने परिणमे छे त्यां सुधी ते जीव, आरंभ करे छे, संरंभ करे छे, समारंभ करे छे, आरंभमां

१. मूलच्छायाः—अस्ति भगवन् ! श्रमणैर्निर्ग्रन्थैः क्रिया क्रियते ? हन्त, अस्ति. कथं भगवन् ! श्रमणैर्निर्ग्रन्थैः क्रिया क्रियते ? मण्डितपुत्र ! प्रमाद-प्रत्ययान्, यागनिमित्तं च; एवं खलु श्रमणैर्निर्ग्रन्थैः क्रिया क्रियते. २. जीवो भगवन् ! सदा समितम्—एजते, व्येजते, चलते, स्पन्दते, घटते, धुभ्यति, उदीरयति, तं तं भावं परिणमति ? हन्त, मण्डितपुत्र ! जीवः सदा समितम्—एजते, यावत्—तं तं भावं परिणमति. यावच्च भगवन् ! स जीवः सदा समितम् यावत्—परिणमति, तावच्च तस्य जीवस्य अन्ते अन्तक्रिया भवति ? नायमर्थः समर्थः. तत् केनार्थेन एवम्—उच्यते—यावच्च स जीवः सदा समितम् यावत्—अन्ते अन्तक्रिया न भवति ? मण्डितपुत्र ! यावच्च स जीवः सदा समितम् यावत्—परिणमति, तावच्च स जीव आरंभते, संरंभते, समारंभते, आरंभे वृत्ते, संरंभे वृत्ते, समारंभे वृत्ते; आरंभमाणः—अमुं

संरंभमाणे, समारंभमाणे; आरंभे वट्टमाणे, सारंभे वट्टमाणे, समारंभे वट्टमाणे बहूणं पाणाणं, भूआणं, जीवाणं, सत्ताणं दुक्खावणयाए, सोआवणयाए, जूरावणयाए, तिप्पावणयाए, पिट्टावणयाए, परिआवणयाए वट्टइ, से तेणट्टेणं मंडिअपुत्ता ! एवं वुच्चइ-जावं च णं से जीवे सया समिअं एयइ जाव-परिणमइ, तावं च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया न भवति.

१३. प्र०—जीवे णं भंते ! सया समिअं णो एअइ जाव-नो तं तं भावं परिणमइ ?

१३. उ०—हंता, मंडिअपुत्ता ! जीवे णं सया समिअं जाव-नो परिणमइ.

१४. प्र०—जावं च णं भंते ! से जीवे-नो एअइ जाव-नो तं तं भावं परिणमइ, तावं च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया भवइ ?

१४. उ०—हंता, जाव-भवइ.

१५. प्र०—से केणट्टेणं जाव-भवइ ?

१५. उ०—मंडिअपुत्ता ! (मंडिआ !) जावं च णं से जीवे सया समिअं णो एयइ, जाव-नो परिणमइ, तावं च णं से जीवे नो आरंभइ, नो सारंभइ, नो समारंभइ; नो आरंभे वट्टइ, नो सारंभे वट्टइ, नो समारंभे वट्टइ; अणारंभमाणे, असारंभमाणे, असमारंभमाणे; आरंभे अवट्टमाणे, सारंभे अवट्टमाणे, समारंभे अवट्टमाणे बहूणं पाणाणं, भूआणं, जीवाणं, सत्ताणं अदुक्खावणयाए, जाव-अपरितावणयाए वट्टइ.

से जहा नाम ए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेअंसि पक्खिवेज्जा, से णूणं मंडिअपुत्ता ! से सुक्के तणहत्थये जायतेअंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ ? हंता, मसमसाविज्जइ.

से जहा नाम ए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवत्तंसि उदयविंदुं पक्खिवेज्जा, से णूणं मंडिअपुत्ता ! से उदयविंदू तत्तंसि अयकवत्तंसि

वर्ते छे, संरंभमां वर्ते छे, समारंभमां वर्ते छे अने ते आरंभ करतो, संरंभ करतो, समारंभ करतो तथा आरंभमां वर्ततो, संरंभमां वर्ततो अने समारंभमां वर्ततो जीव, घणा प्राणोने, भूतोने, जीवोने अने सत्त्वोने दुःख पमाडवामां, शोक कराववामां, जूराववामां, टिपाववामां, पिटाववामां, उत्थास पमाडवामां अने परिताप कराववामां वर्ते छे-कारण थाय छे. हे मंडितपुत्र ! ते कारणे लइने एम कहुं छे के, ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा मापपूर्वक कंपे छे यावत्-ते ते भावने परिणमे छे त्यां सुधी ते जीवनी मरण समये मुक्ति थइ शक्ति नथी.

१३. प्र०—हे भगवन् ! जीव, हमेशा समित न कंभे अने यावत्-ते ते भावने न परिणमे ? अर्थात् जीव, निष्क्रिय णो होय ?

१३. उ०—हे मंडितपुत्र ! हा, जीव, हमेशा समित न कंभे अने यावत्-ते ते भावने न परिणमे अर्थात् जीव, निष्क्रिय होय.

१४. प्र०—हे भगवन् ! ज्यां सुधी ते जीव, न कंभे यावत्-ते ते भावने न परिणमे त्यां सुधी ते जीवनी मरण समये मुक्ति थाय ?

१४. उ०—हे मंडितपुत्र ! हा, एवा जीवनी मुक्ति थाय.

१५. प्र०—हे भगवन् ! एवा जीवनी यावत्-मुक्ति थाय तेनुं शुं कारणे ?

१५. उ०—हे मंडितपुत्र ! ज्यां सुधी ते जीव, हमेशां समित न कंभे यावत्-ते ते भावने न परिणमे त्यां सुधी ते जीव, आरंभ करतो नथी, संरंभ करतो नथी, समारंभ करतो नथी, आरंभमां वर्ततो नथी, संरंभमां वर्ततो नथी, समारंभमां वर्ततो नथी अने ते आरंभ न करतो, संरंभ न करतो, समारंभ न करतो तथा आरंभमां न वर्ततो, संरंभमां न वर्ततो अने समारंभमां न वर्ततो जीव बहु प्राणोने, भूतोने, जीवोने अने सत्त्वोने दुःख पमाडवामां यावत्-परिताप उपजाववामां निमित्त थतो नथी.

जेम कोइ एक पुरुष होय अने ते सूका घासना पूळाने अग्निमां नाखे. तो हे मंडितपुत्र ! अग्निमां नाख्यो के तुरत ज ते सूका घासनो पूळो बळी जाय, ए खरं के नहीं ? हा, ते बळी जाय.

बळी, जेम कोइ एक पुरुष होय, अने ते, पाणीना टीपाने तपेला लोढाना ऋडाया उर नाखे. तो हे मंडितपुत्र ! तपेला लोढाना

१. मूलच्छायाः—संरंभमाणः, समारंभमाणः; आरंभे वर्तमानः, संरंभे वर्तमानः, समारंभे वर्तमानो बहूनां प्राणानाम्, भूतानाम्, जीवानाम्, सत्त्वानां दुःखापनतया, शोचापनतया, जूरापनतया, तेषापनतया, पिट्टापनतया, परितापनतया वर्तते, तत् तेनाथेन मण्डितपुत्र ! एवम्-उच्यते-यावच्च स जीवः सदा समितम् एजते यावत्-परिणमति, तावच्च तस्य जीवस्य अन्ते अन्तक्रिया न भवति. जीवो भगवन् ! सदा समितं नो एजते, यावत्-नो तं तं भावं परिणमति ! हन्त, मण्डितपुत्र ! जीवः सदा समितम्, यावत्-नो परिणमति. यावच्च भगवन् ! स जीवो नो एजते, यावत्-नो तं तं भावं परिणमति, तावच्च तस्य जीवस्य अन्ते अन्तक्रिया भवति ? हन्त, यावत्-भवति. तत् केनाथेन यावत्-भवति ? मण्डितपुत्र ! (मण्डित !) यावच्च स जीवः सदा समितं नो एजते, यावत्-नो परिणमति, तावच्च स जीवो नो आरंभते, नो संरंभते, नो समारंभते; नो आरंभे वर्तते, नो संरंभे वर्तते, नो समारंभे वर्तते, अनारंभमाणः, असंरंभमाणः, असमारंभमाणः; आरंभेऽवर्तमानः, संरंभेऽवर्तमानः, समारंभेऽवर्तमानो बहूनां प्राणानाम्, भूतानाम्, जीवानाम्, सत्त्वानाम्-अदुःखापनतया, यावत्-अपरितापनतया वर्तते. तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः शुष्कं वृणहस्तकं जाततेजसि प्रक्षिपेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! तत् शुष्कं वृणहस्तकं जाततेजसि प्रक्षिप्तं सत् क्षिप्रमेव मस्यस्यते ? हन्त, मस्यस्यते. तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः तप्ते अयस्कपाळे उदकविन्दुं प्रक्षिपेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! स उदकविन्दुः तप्ते-अयस्कपाळेः—अनु०

पंक्तिवत्ते समाणे खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ ? हंता विद्धंसमाग-
च्छइ.

से जहा नाम ए हरए सिया, पुण्णे, पुण्णप्पमाणे, वोलट्टमाणे,
वोसट्टमाणे समभरघटताए चिट्ठइ. अहे णं के इ पुरिसे तंसि
हरयंसि एगं महं णावं सयासवं, सयच्छिद्धं ओगाहेज्जा, से णूणं
मंडिअपुत्ता ! सा नावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरेमाणी आपूरे-
माणी, पुण्णा, पुण्णप्पमाणा, वोलट्टमाणा, वोसट्टमाणा समभरघ-
टताए चिट्ठति. अहे णं केइ पुरिसे तीसे नावाए सव्वओ समंता
आसवदाराइं पिहेइ, पिहित्ता णावा—उस्सिचणएणं उदयं उस्सि-
चिज्जा, से णूणं मंडिअपुत्ता ! सा नावा तंसि उदयंसि उस्सिचंसि
समाणंसि खिप्पामेव उद्धं उदाइ ? हंता, उदाइ.

एवामेव मंडिअपुत्ता ! अत्तत्तासंवुडस्त अणगारस्स ईरिआस-
मिअस्स जाव—गुत्तवंभयारिस्स, आउत्तं गच्छमाणस्स, चिट्ठमाण-
स्स, निसीअमाणस्स, तुयट्टमाणस्स, आउत्तं वत्थ—पडिग्गह—
कंबल—प्रायपुंछणं गेणहमाणस्स, णिक्खिवमाणस्स, जाव—चक्खुप-
म्हानिवायमवि वेमाया सुहुमा ईरिआवहिआ किरिआ कज्जइ, सा
पढमसयववदपुट्टा, वितियसमयवेइआ, तइअसमयनिज्जरिआ, सा
बद्धा, पुट्टा, उदीरिआ, वेइआ, निज्जिण्णा, सेयकाले अकम्मं
वा वि भवति. से तेणट्ठेणं मंडिअपुत्ता ! एवं बुच्चइ—जावं च णं
से जीवे सया समिअं नो एअइ, जाव—अन्ते अन्तकिरिया भवति.

३. क्रियाधिकारादिदमाह—‘ जीवे णं ’ इत्यादि. इह जीवग्रहणेऽपि सयोग एवाऽसौ प्राहः, अयोगस्य एजनादेरसंभवात्.
सदा नित्यम्, ‘ समिअं ’ ति सप्रमाणम्, ‘ एयइ ’ ति एजते कम्पते, ‘ एजृ कम्पने ’ इति वचनात्. ‘ वेयइ ’ ति व्येजते
विविधं कम्पते, ‘ चलइ ’ ति स्थानान्तरं गच्छति, ‘ फंदइ ’ ति स्पन्दते किञ्चिच् चलति. ‘ स्पदि किञ्चिच् चलने ’ इति वचनात्.
‘ अन्यमवकाशं गत्वा पुनस्तत्रैव आगच्छति ’—इति अन्ये. ‘ घट्टइ ’ ति सर्वदिक्षु चलति, पदार्थान्तरं वा स्पृशति. ‘ खुच्चइ ’ ति
क्षुभ्यति—पृथिवीं प्रविशति, क्षोभयति वा पृथ्वीम्, बिभेति वा. ‘ उदीरइ ’ ति प्राबल्येन प्रेरयति, पदार्थान्तरं प्रतिपादयति वा. शेषक्रिया-
भेदसंग्रहार्थमाह—‘ तं तं भावं परिणमइ ’ ति उत्क्षेपणा—ऽवक्षेपणा—ऽऽकुञ्चन—प्रसारणादिकं परीणामं यातीत्यर्थः. एषां च एजनादिभावानां

१. मूलच्छायाः—प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव विद्धंसमागच्छति ? हन्त, विद्धंसमागच्छति. तद्यथा नाम हृदः स्यात्, पूर्णः, पूर्णप्रमाणः, व्यपलोद्वरन्,
विकसन्, समभरघटतया तिष्ठति, अथ कश्चित् पुरुषः तस्मिन् हृदे एकां महतीं नावं शतालवाम्, शतच्छिद्राम्—अवगाहयेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! सा
नौस्तैरासवद्वारैरुपूर्यमाणा आपूर्यमाणा, पूर्णा, पूर्णप्रमाणा, व्यपलोद्वरन्ती, विकसन्ती समभरघटतया तिष्ठति. अथ कश्चित् पुरुषस्तस्या नावः सर्वतः समन्ताद्
आस्रवद्वाराणि पिदधाति, पिधाय नावुत्सेचनकेन उदकमुत्सिञ्चेत्, तद् नूनं मण्डितपुत्र ! सा नौः तस्मिन् उदके उत्सिके सति क्षिप्रमेव उर्ध्वमुद्याति ?
हन्त, उद्याति. एवमेव मण्डितपुत्र ! आत्मात्मसंवृतस्य अनगारस्य ईर्यासमितस्य यावत्—गुप्तब्रह्मचारिणः, आयुक्तं गच्छमानस्य, तिष्ठतः
(चेष्टमानस्य) निपीदमानस्य, त्वयवर्तयमानस्य, आयुक्तं वद्व—प्रतिग्रह—कम्बल—पादप्रोञ्चनं गृह्णानस्य, निक्षिपमाणस्य, यावत्—चक्षुःपक्ष्मनिपातमपि
विमात्रा सूक्ष्मा ईर्यापथिकी क्रिया क्रियते, सा प्रथमसमयबद्ध—स्पृष्टा, द्वितीयसमयवेदिता, तृतीयसमयनिर्जरीता, सा बद्धा, स्पृष्टा उदीरिता, वेदिता, निर्जर्णा,
पृथ्वरकाले अकर्म वाऽपि भवति. तद् तेनार्थेन मण्डितपुत्र ! एवमुच्यते—यावच्च स जीवः सदा समितं नो एजते, यावत्—अन्ते अन्तक्रिया भवतिः—अनु०.

कडाया उपर नाखुं के तुरत ज ते पाणीनुं टीपुं नाश पामे—छम
थइ जाय, ए खरं के नहीं ? हा, ते नाश पामी जाय.

बळी, जेम कोइ एक घरो होय अने ते, पाणीथी भरेलो होय,
पाणीथी छलोछल भरेलो होय, पाणीथी छठकातो होय, पाणीथी
वचतो होय तथा तं भरेल घडानी पेटे बधे ठेकाणे पाणीथी व्याप्त
होय अने तेमां—ते धरामां—कोइ एक पुरुष, सेंकडो नानां
काणावाळी अने सेंकडो मोटां काणावाळी, एक मोटी नावने
प्रवेशावे. हवे हे मंडितपुत्र ! ते नाव, ते काणांओ द्वारा पाणीथी
भराती भराती पाणीथी भरेली थइ जाय, तेमां पाणी छलोछल
भराइ जाय, पाणीथी छलकती थइ जाय अने ते नाव पाणीथी
बधे ज जाय तथा छेवटे ते भरेला घडानी पेटे बधे ठेकाणे
पाणीथी व्याप्त थइ जाय, हे मंडितपुत्र ! ए खरं के नहीं ? हा, खरं.
हवे कोइ एक पुरुष, ते नावनां बधां काणां बूरी दे अने नौकाना
उलेचणावती तेमानुं पाणी लिची ले—पाणी बहार काटी नाखे. तो
हे मंडितपुत्र ! ते नौका, तेमानु बधुं पाणी उलेचाया पळी शीत्र ज
पाणी उपर आवे ए खरं के नहीं ? हा, ते खरं—तुरत ज पाणी
उपर आवे.

हे मंडितपुत्र ! ए ज रीते आत्मा द्वारा आत्मामां संवृत
थएल, ईर्यासमित अने यावत्—गुप्त ब्रह्मचारी तथा सावधानीथी
गमन करनार, स्थिति करनार, बेसनार, सूनार तथा साव-
धानीथी वस्त्र, पात्र, कंबल अने रजोहरणने ग्रहण करनार अने
मूकनार अनगारने यावत् आंखने पटपटावतां पण विमात्रापूर्वरु
सूक्ष्म ईर्यापथिकी क्रिया थाय छे अने प्रथम समयमां बद्धस्पृष्ट
थएली, बीजा समयमां वेदाएली, बीजा समयमां निर्जराने पामेली
अर्थात् बद्धस्पृष्ट, उदीरित, वेदित अने निर्जराने पामेली ते क्रिया
भविष्यत्काले अकर्म पण थइ जाय छे. माटे हे मंडितपुत्र !
‘ ज्यां सुधी ते जीव, हमेशा समित कंपतो नथी यावत्—तेनी मरण
समये मुक्ति थाय छे ’ ए बात जे कही छे तेनुं कारण उपर कखुं
ते छे.

क्रमभावित्वेन सामान्यतः सदेति मन्तव्यम्, न तु प्रत्येकापेक्षया—क्रमभावित्वात् युगपदभावादिति. 'तस्स जीवस्स अंते' ति मरणान्ते, 'अंतकिरिय' ति सकलकर्मक्षयरूपा. 'आरंभइ' ति आरंभते पृथिव्यादीन् उपद्रवयति. 'सारंभइ' ति संरंभते तेषु विनाशसंकल्पं करोते, 'समारंभइ' ति समारंभते तानेव परितापयति. आह च—“संक्रमो संरंभो परितापकरो भवे समारंभो। आरंभो उद्ववओ सव्वनयाणं विमुद्धानं” इदं च 'क्रिया—क्रियावतोः कथंचिद् अभेदः' इत्यभिधानाय तयोः समानाधिकरणतः सूत्रमुक्तम्. अथ 'तयोः कथंचिद् भेदोऽप्यस्ति' इति दर्शयितुं पूर्वोक्तमेवार्थं व्यधिकरणत आह—'आरंभे' इत्यादि. आरंभे अत्रिकरणभूते वर्तते जीवः. एवं संरंभे, समारंभे च. अनन्तरोक्तवाक्यार्थद्वयानुवादेन प्रकृते योजनामाह—'आरंभमाणः, संरंभमाणः, समारंभमाणो जीवः' इत्यनेन प्रथमो वाक्यार्थोऽनुदितः. 'आरंभे वर्तमानः' इत्यादिना तु द्वितीयः. 'दुक्खावणयाए' इत्यादौ 'ता' शब्दस्य प्राकृतप्रभन्त्वाद्—दुःखापनायां मरणलक्षणदुःखःप्रापणायाम्, अथवा इष्टविशोगादिदुःखहेतुप्रापणायाम् वर्तते—इति योगः. तथा शोकाऽऽपनायाम्—दैन्यप्रापणायाम्. 'ज्जावणयाए' ति शोकातिरेकात् शरीरजीर्णताप्रापणायाम्. 'त्तिप्रावणयाए' ति तेषाऽऽपनायाम्, "त्तिपृष्टेपृ क्षरणार्थो" इति वचनात् शोकातिरेकादेव अश्रु-ललादिक्षरणप्रापणायाम्. 'पिट्टावणयाए' ति पिट्टनप्रापणायाम्. ततश्च परितापनायां शरीरसंतापे वर्तते, क्वचित् पठ्यते—'दुक्खणयाए' इत्यादि. तच्च व्यक्तमेव. यच्च तत्र 'क्किलामणयाए' 'उद्दावणयाए' इत्यधिकमधीयते तत्र 'क्किलामणयाए' ति म्लानिदाने. 'उद्दावणयाए' ति उत्त्रासने.

३. क्रियाना अधिकारथी ह्ये आ सूत्र कहे छे के, ['जीवे णं' इत्यादि.] जो के अहीं सामान्य प्रकारे 'जीव' नुं ग्रहण कर्युं छे तो पण ते जीव, योग (शरीरयोग, मनयोग अने वचनयोग) वाळो ज लेवो. कारण के योग विनाना जीवने एज्ज वगरे क्रियाओ होइ सकती नथी. सदा हमेशा, ['समियं' ति] प्रमाण सहित, ['एयइ' ति] कंप्पे छे, ['वेअइ' ति] विविध रीते कंप्पे छे, ['चइ' ति] एक स्थानेथी वीजे स्थाने जाय छे. ['फंदइ' ति] कांइक चाले छे, " वीजे अवकाशे जइने वळी त्यां ज आवे छे " एम वीजाओ कहे छे. ['घइ' ति] सर्व दिशाओमां चाले छे अथवा वीजा पदार्थनो स्पर्श करे छे, ['सुब्भइ' ति] क्षोभ पामे छे—पृथिवीमां पामे छे—अथवा पृथिवीने क्षोभावे छे वा वीजे छे. ['उदीरइ' ति] प्रवळतापूर्वक प्रेरे छे अथवा वीजा पदार्थनुं प्रतिपादन करे छे. वाकीना क्रिया संबंधी बधा भेदोना गंइह करवा कहे छे के, ['तं तं भावं परिणमइ' ति] उत्प्रेषण, अवक्षेपण आकुंचन अने प्रसारण वगरे पर्यायोने पामे छे. ए एज्ज (कंप्प) वगरे क्रिया कमपूर्वक थाय छे माटे 'ते हमेशा थाय छे' ए वात सामान्य प्रकारे समजवी. परंतु प्रत्येकनी अपेक्षाए न समजवी. कारण के कमपूर्वक धनारी क्रिया एक ज काळे थइ सकती नथी. ['तस्स जीवस्स अंते' ति] अंत एटले मरणान्त, ['अंतकिरिय' ति] सकल कर्मना नाशरूप जे क्रिया ते 'अंतक्रिया'. ['आरंभइ' ति] आरंभ करे छे अर्थात् पृथिवी वगरेना जीवोने उपद्रव करे छे, ['सारंभइ' ति] संरंभ करे छे—पृथिवी वगरेना जीवोना नाशनो संकल्प करे छे, ['समारंभइ' ति] समारंभ करे छे अर्थात् पृथिवी वगरेना जीवोने दुःख उपजावे छे. कथं छे के—“संरंभ एटले हिंसानो संकल्प, समारंभ एटले परिताप उपजावनार प्रवृत्ति अने उपद्रव ए आरंभ; ए प्रमाणे सर्व विशुद्ध नयोतुं मत छे.” 'क्रिया अने क्रियानो करनार' ए बन्ने नोखा नोखा नथी, ए वातने जणाववा माटे आ सूत्र समानाधिकरणपूर्वक कथुं छे. वळी 'क्रिया अने क्रियानो करनार' ए वंज कोइ रीते नोखा नोखा पण छे, ए वातने जणाववा, पूर्वोक्त हकीकतने ज व्यधिकरणपूर्वक कहे छे के, ['आरंभे' इत्यादि.] अधिकरणरूप आरंभमां जीव वर्त छे. ए प्रमाणे संरंभ अने समारंभमां पण समजवुं. 'आरंभ करतो, संरंभ करतो अने समारंभ करतो जीव' ए वाच्यवड क्रिया अने क्रिया करनारनो अभेद [एकता] सूचवाय छे. अने 'आरंभमां वर्ततो' इत्यादि वाक्य वडे क्रिया अने क्रिया करनारनो भेद (जूदाई) सूचवाय छे. थं०—क्रिया अने क्रिया करनारना अभेदने सूचववा माटे मूळमां जणावेलो 'आरंभइ, सारंभइ अने समारंभइ' नो उल्लेख पूरतो छे, छतां फरीने ते माटे आ वीजो 'आरंभमाणः' विगरेनो उल्लेख शा माटे कथो छे ? समा०—आ वीजो उल्लेख तो मात्र पहला उल्लेखनो अनुवाद छे अने तेने पहला उल्लेखना समर्थन माटे जणावेलो छे. आ ज प्रकारे 'आरंभे वट्टइ' अने 'आरंभे वट्टमाणे' ए बन्ने उल्लेखो विषे पण समजवातुं छे—ए वट्टे उल्लेखो क्रिया अने क्रिया करनारना भेदने सूचवे छे. ['दुक्खावणयाए'] मरणरूप दुःख पमाडवुं अथवा इष्टविशोग वगरे दुःखना हेतुओ पमाडवा-पंदा करवा, तेमां वर्ते छे. एम संबंध करवो. तथा शोकापना-दीनता पमाडवी, तेमां वर्ते छे, ['ज्जावणयाए' ति] शोकना वशरथी शरीरने जीर्णता पमाडवी, तेमां वर्ते छे, ['त्तिप्रावणयाए' ति] शोकनो बधरो थवाथी ज रोडरावयुं अथवा लाळ झराववी, तेमां वर्ते छे, ['पिट्टावणयाए' ति] पीटाववामां अने पळी शरीरने संताप देवामां वर्ते छे. कोइ ठेकाणे ['दुक्खणयाए' इत्यादि.] ए प्रमाणे पाठ देखाय छे अने ते स्पष्ट ज छे, ['क्किलामणयाए, उद्दावणयाए'] ए प्रमाणे जे अधिक पाठ देखाय छे तेमां ['क्किलामणयाए'] एटले म्लानि पमाडवी तेमां. अने ['उद्दावणयाए-ति'] एटले वास उपजाववो तेमां.

वेगवळो :

पजनादि.

अन्तक्रिया.

समानाधिकरण
व्यधिकरण.

शंका.

समाधान.

अधिक पठ.

४. उक्तार्थविपर्ययमह—'जीवे णं' इत्यादि. 'णो एयइ' ति शैलेशीकरणे योगनिरोधाद् नो एज्जते इति—एज्जनादिरहितस्तु नारंभादिषु वर्तते. तथा च न प्राणादीनां दुःखापनादिषु. तथा च योगनिरोधाभिधानशुक्लध्यानेन सकलकर्मध्वंसरूपा अन्तक्रिया भवति. तत्र दृष्टान्तद्वयमाह—'से जहा' इत्यादि. 'तणहत्थयं' ति तृणपूलकम्, 'जायतेअंसि' ति वह्नौ, 'मसमसाविज्जइ' ति शीघ्रं दहते, इह च दृष्टान्तद्वयस्याऽपि उपनयनार्थः सामर्थ्यगम्यः, यथा—एवम् एज्जनादिरहितस्य शुक्लध्यानस्य चतुर्थभेदानलेन कर्मदाह-

१. प्र० छायाः—संकल्पः संरंभः परितापकरो भवेत् समारंभः । आरंभ उद्ववकः सर्वनयानां विशुद्धानामः—अनु० २. सरखावो—तत्त्वार्थसूत्र—अ० ६ सू० ९ “ संरंभः सक्रमायः (संकल्पाः) परितापनया भवेत् समारंभः । आरंभः प्राणिवधः त्रिविधो योगस्ततो ज्ञेयः—भा०प्यः—अनु०

१. 'एज्ज' आ धातु कंप्पन अर्थमां वपराय छे. २. आ धातु (स्पंद्) 'वांइक चालवुं' अर्थमां छे—श्रीअभय० ३. 'दुःखापना' विगरेनां जे 'ता' शब्द छे ते भावसूचक प्रत्यय छे, किंतु टीकाकारे' तो ए 'ता' शब्दने प्राकृतप्रभय तरीके जणाववो छे—अनु० ४ 'त्तिपृ' अने 'पेट्ट' धातु 'खरवा' अर्थमां छे—श्रीअभय०

દહનં સ્યાદિતિ. અથ નિષ્ક્રિયસ્યેવ અન્તક્રિયા ભવતિ—इति नौदृष्टान्तेन आह—‘से जहा नाम ए’ इत्यादि. इह शब्दार्थः प्राग्वत्. नवरम्—‘उदाइ’ ति उदाति—जलस्योपरि वर्तते. ‘अत्तत्तासंबुडस्स’ आत्मनि आत्मना संबृतस्य प्रतिसंलीनस्य—इत्यर्थः. एतदेव ‘इरियासमिअस्स’ इत्यादिना प्रपञ्चयति. ‘आउत्तं’ ति आयुक्तम्—उपयोगपूर्वकमित्यर्थः. ‘जाव चक्खुपम्हानिचयमवि’ ति किं बहुना आयुक्तगमनादिना स्थूलक्रियाजालेनोक्तेन? यावच्चक्षुःपक्ष्मनिपातोऽपि—प्राकृतत्वात् लिङ्गव्यत्ययः—उन्मेष—निमेषमात्रक्रियाऽप्यस्ति, आस्तां गमनादिका तावदिति शेषः. ‘वेमाय’ ति विविधमात्रा अन्तर्मुहूर्तादेर्देशोनपूर्वकोटीपर्यन्तस्य क्रिया, कालस्य विचित्रत्वात्. वृद्धाः पुनरेवमाहुः—‘यावता चक्षुषोर्निमेषोन्मेषमात्राऽपि क्रिया क्रियते, तावताऽपि कालेन विमात्रया—स्तोकयाऽपि मात्रया—इति. क्वचित् ‘विमात्रा’ इत्यस्य स्थाने ‘सपेहाए’ ति दृश्यते. तत्र च स्वप्रेक्षया—स्वेच्छया चक्षुःपक्ष्मनिपातः, न तु परकृतः. ‘सुहुम’ ति सूक्ष्मबन्धादिकाला, ‘इरियावहिय’ ति ईर्यापथो गमनमार्गः, तत्रभवा ऐर्यापथिकी—केवलयोगप्रत्यया इति भावः. ‘किरिय’ ति कर्म सातवेदनीयमित्यर्थः. ‘कज्जइ’ ति क्रियते भवति—इत्यर्थः. उपशान्तमोह—क्षीणमोह—सयोगिकेवलि—लक्षणगुणस्थानकत्रयवर्ति-घोतरागोऽपि हि सक्रियत्वात् सातवेद्यं कर्म बध्नाति—इति भावः. ‘से’ ति ईर्यापथिकी क्रिया, ‘पढमसमयवड्ढपुट्ट’ ति बद्धा कर्मतापादनात्, स्पृष्टा जीवप्रदेशैः स्पर्शनात्, ततः कर्मधारये, तत्पुरुषे च सति—प्रथमसमयवड्ढस्पृष्टा. तथा द्वितीयसमये वेदिता अनुभूतस्वरूपा—द्वितीयसमयवेदिता. एवं तृतीयसमये निर्जाणी—अनुभूतस्वरूपत्वेन जीवप्रदेशेभ्यः परिशाटिता—इति. एतदेव वाक्यान्तरेणाऽऽह—सा बद्धा स्पृष्टा प्रथमे समये, द्वितीये तु उदीरिता—उदयमुपनीता, किमुक्तं भवति? वेदिता, नहि एकस्मिन् समये उदीरणा, उदयश्च संभवति—इत्येवं व्याख्यातम्. तृतीये तु निर्जाणी, ततश्च ‘सेअकाले’ ति एष्यत्काले, ‘अकम्मं वा वि’ ति अकर्म अपि च भवति. इह च यद्यपि तृतीयेऽपि समये कर्म अकर्म भवति, तथापि तत्क्षण एव अर्चितभावकर्मत्वेन द्रव्यकर्मत्वात् तृतीये निर्जाणी कर्म—इति व्यपदिश्यते, चतुर्थादिसमयेषु तु अकर्म—इति. ‘अत्तत्तासंबुडस्स’ इत्यादिना च इदमुक्तम्—यदि संयतोऽपि साश्रवः कर्म बध्नाति, तदा सुतरामसंयतः. अनेन च जीवनावः कर्मजलपूर्वमाणतयाऽर्थतोऽधोनिमज्जनमुक्तम्, सक्रियस्य कर्मबन्धभणनाच्च अक्रियस्य तद्विपरीतत्वात् कर्मबन्धाऽभाव उक्तः. तथा च जीवनावोऽनाश्रवतायामूर्ध्वगमनं सामर्थ्यादुपनीतमवसेयमिति.

૪. કહેલી વાતથી વિપરીત વાતને કહે છે અર્થાત્ હવે અક્રિયપણને લગતી હકીકત કહે છે—[‘જીવે ણં’ इत्यादि.] [‘णो एयइ’ ति] શૈલેશી કરણ કરતી વચ્ચે યોગનો નિરોધ થવાથી કંપતો નથી અને એજનાદિક્રિયા રહિત હોવાથી આરંભાદિકર્મા વર્તતો નથી, તેમ છે માટે જ પ્રાણ વગેરેને દુઃખાદિનું કારણ થતો નથી. તેથી યોગનિરોધ નામના શુકલ ધ્યાનવડે અક્રિય આત્માની સકલ કર્મના નાશરૂપ અંતક્રિયા થાય છે. તે સંબંધે બે ઉદાહરણો દર્શાવે છે—[‘સે જહા’ इत्यादि.] [‘तणहस्थयं’ ति] તૃણનો પૂઝો [‘જાયતેયંસિ’ ति] આગમાં [‘મસમસાવિજ્ઞઈ’ ति] શીઘ્ર બઢી જાય. અહીં વચ્ચે ઉદાહરણનો સાર સામર્થ્યગમ્ય છે. એમ એજનાદિરહિત મનુષ્યના, શુકલ ધ્યાનના ચોથા ભેદરૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપ દાહ (વઢવા યોગ્ય વસ્તુ) નું દહન થાય છે. હવે ‘નિષ્ક્રિય મનુષ્યની જ અંતક્રિયા થાય છે’ એ વાતને નાવના ઉદાહરણથી કહે છે કે, [‘સે જહા ણામ એ’ इत्यादि.] આ સ્થળે શબ્દાર્થ પૂર્વની પેઠે કરવો. વિશેષ એ કે, [‘उदाइ’ ति] પામીની ઉપર વર્તે છે—તરે છે, [‘अत्तत्तासंबुडस्स’ ति] આત્મામાં આત્માવડે સંવૃત—પ્રતિસંલીન—તેનું. એ જ વાતને [‘इरियासमियस्स’] इत्यादि સૂત્રવડે સવિસ્તર કહે છે. [‘आउत्तं’ ति] ઉપયોગ પૂર્વક—સાવધાનીથી. [‘जाव—चक्खुपम्ह—निर्वायमवि’ ति] વધારે તો શું? અર્થાત્ ગમન વગેરે સ્થૂલ ક્રિયાઓ સાવધાનીથી થાય એમાં શું પળ, આંખની ઉન્મेष અને નિમેષ ક્રિયા પણ સાવધાનીથી થાય છે. [‘वेमाय’ ति] વિમાત્રા એટલે વિવિધ માત્રા અર્થાત્ અંતર્મુહૂર્તથી માંડી દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંતની ક્રિયા. કારણ કે કાલ વિચિત્ર છે. વઢી વૃદ્ધો તો આ પ્રમાણે કહે છે—‘જેટલા સમયે આંખની ઉન્મेष અને નિમેષ માત્ર પણ ક્રિયા થાય છે તેટલા સમયે પણ—વિમાત્રાવડે—થોડી માત્રાવડે પણ’. કોઈ ટેકાળે ‘વિમાત્રા’ એ પદને સ્થાને (‘સપેહાએ’) એ પદ દેખાય છે. (‘સપેહાએ’) એટલે સ્વપ્રેક્ષાવડે—સ્વેચ્છાવડે—ચક્ષુની પાંપણનું ઢલવું થાય છે, પણ તે પરકૃત નથી. [‘सुहुम’ ति] સૂક્ષ્મવંધાદિ કાલ્લાઢી, [‘इरियावहिय’ ति] ईर्याપથ એટલે જવાનો માર્ગ, તેમાં થયેલી જે ક્રિયા તે ઈર્યાપથિકી અર્થાત્ કેવલ શરીરહેતુક ક્રિયા. [‘किरिय’ ति] ક્રિયા એટલે કર્મ—સાતવેદનીય કર્મ. [‘कज्जइ’ ति] થાય છે. ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગિકેવલી; એ ત્રણ ગુણ—સ્થાનક ઉપર વર્તતો ઘોતરાગ પણ સાતવેદનીય કર્મ બાંધે છે, કારણ કે તે સક્રિય—ક્રિયાવાળો—છે. [‘से’ ति] તે—ઈર્યાપથિકી ક્રિયા. [‘पढमसमयवड्ढपुट्ट’ ति] પ્રથમ સમયે કર્મપણે ઉત્પન્ન કરી માટે બાંધી—જીવના પ્રદેશો સાથે તેનું સ્પર્શન થયું માટે સ્વર્શાઈ, બીજે સમયે અનુભવ થયો—વેદન થયું, એ પ્રમાણે ત્રીજે સમયે પ્રદેશોથી છુટી પડી ગઈ—અનુભવાઈ રહી માટે જીવના પ્રદેશોથી નોંખી થઈ ગઈ. એ જ વાતને બીજા વાક્યથી કહે છે, પ્રથમ સમયે બંધાઈ અને સ્વર્શાઈ. બીજા સમયે તો ઉદયમાં આળી—વેદી—અનુભવાઈ ગઈ. ‘એક કાલે ઉદીરણા અને ઉદય સંભવતો નથી’ એમ છે માટે ‘उदीरितं’ શબ્દનું ઉપર પ્રમાણે વિવેચન કર્યું છે અર્થાત્ ‘उदीरितं’ શબ્દને અહીં વેદિત અર્થમાં યોજ્યો છે. ત્રીજે સમયે તો નિર્જરાળી અને તેથી [‘सेयकाले’ ति] ભવિષ્યત્કાલમાં તે [‘अकम्मं वा वि’ ति] અકર્મ પણ થઈ જાય છે. જો કે અહીં ત્રીજે સમયે પણ કર્મ અકર્મ થાય છે તો પણ તે જ વચ્ચે ભાવકર્મની રહિતતા હોવાથી અને દ્રવ્યકર્મની હાજરી હોવાથી ‘બીજે સમયે કર્મ નિર્જાગ થયું’ એમ વ્યવહાર થાય છે અને ચોથા વગેરે સમયોમાં તો ‘કર્મ અકર્મ થાય છે’ એમ વ્યવહાર થાય છે. [‘अत्तत्तासंबुडस्स’ इत्यादि.] એ સૂત્ર એમ સૂચવે છે કે, જો આશ્રવવાળો સંયત પણ કર્મનો બંધ કરે, તો અસંયત જીવ કર્મનો બંધ કરે તે તો સુતર જ છે. કર્નાત્મક પાળીથી ભરાતી

૧. ‘નિવાયો’ ને બદલે ‘નિવાયં’ થવાનું કારણ પ્રાકૃતમાં લિંગની અનિયતતા છે. ૨. પ્રથમ ‘પ્રથમ’ અને ‘સમય’ નો તથા ‘વદ્ધ’ અને સ્પૃષ્ટનો—કર્મધારય સમાસ કરવો, પછી એ વચ્ચે પદોનો એકમેક સાથે તત્પુરુષ સમાસ કરવો—શ્રીઅભય૦

जीवरूप नौकानुं नीचे डुबवुं, आधी कहुं छे. क्रियावाळने कर्मनो बंध होय छे एम कहुं छे माटे क्रिया घिनाना मनुष्यन कर्मनो बंध नकी होतो, ए वात सूचवाय छे अने ए उपरथी ज एम समजाय छे के, जो जीवरूप नौका आसव [काणा—कर्म आइवानो मार्ग] रहित होय तो तेहुं ऊर्ध्वगमन-पाणी उपर तरवुं-थाय छे.

ऊर्ध्वग

प्रमत्त अने अप्रमत्त संयतनो समय.

१६. प्र०—पमत्तसंयतस्य णं भंते ! पमत्तसंयमे वट्टमाणस्स सव्वा वि य णं पमत्तद्धा कालओ केवच्चिरं होइ ?

१६ प्र०—हे भगवन् ! प्रमत्त संयमने, पाळता प्रमत्त संयमिनो वधो मळीने प्रमत्तसंयम-काळ केटयो थाय छे ?

१६. उ०—मण्डिअपुत्ता ! एगजीवं पडुच जहण्णेणं एकं समयं, उकोसेणं देसूणा पुव्वकोडी. णाणाजीवे पडुच सव्वद्धा.

१६. उ०—हे मंडितपुत्र ! एक जीवने आश्रीने जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे देशोन पूर्वकोटि, एटलो प्रमत्तसंयम काळ-थाय छे. अने अनेक जातना जीवने आश्रीने सर्व काळ, प्रमत्तसंयम-काळ छे.

१७. प्र०—अप्पमत्तसंयतस्य णं भंते ! अप्पमत्तसंयमे वट्टमाणस्स सव्वा वि णं अप्पमत्तद्धा कालओ केवच्चिरं होइ ?

१७ प्र०—हे भगवन् ! अप्रमत्त संयमने पाळता अप्रमत्त संयमिनो वधो मळीने अप्रमत्तसंयम-काळ केटयो थाय छे ?

१७. उ०—मण्डिअपुत्ता ! एगजीवं पडुच जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उकोसेणं देसूणा पुव्वकोडी. णाणाजीवे सव्वद्धं.

१७ उ०—हे मंडितपुत्र ! एक जीवने आश्रीने जघन्ये अंतर्मुहूर्त अने उत्कृष्टे देशोन पूर्वकोटि, एटलो अप्रमत्तसंयम-काळ थाय छे. अने अनेक जातना जीवने आश्रीने सर्व काळ, अप्रमत्त-संयम-काळ छे.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे मण्डिअपुत्ते अणगारे समयं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ; वंदित्ता नमसित्ता संयमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, एम करी भगवान्, गौतम मंडितपुत्र अनगण श्रमण भगवंत महा-वीरने वदि छे, नमे छे अने तेम करीने संयम तथा तपवडे आत्माने भावता विहरे छे.

५. अथ यदुक्तम्—‘श्रमणानां प्रमादप्रत्यया क्रिया भवति’ इति. तत्र प्रमादपरत्वम्, तद्विपक्षत्वात् तदितरत्वं संयतस्य कालतो निरूपयन् आह—‘पमत्त’ इत्यादि. ‘सव्वा वि य णं पमत्तद्धा’ त्ति सर्वा अपि च—सर्वकालसंभवाऽपि च प्रमत्ताद्धा प्रमत्तगुणस्थानककालः कालतः प्रमत्ताद्धा—समूहलक्षणं कालमाश्रित्य, कियच्चिरं कियन्तं कालं यावद् भवति?—इति प्रश्नः. ननु ‘कालतः’ इति न वाच्यम्, ‘कियच्चिरम्’ इत्यनेनैव गार्थत्वात्. नैवम्, ‘क्षेत्रतः’ इत्यस्य व्यसच्छेदार्थत्वात्. भवति हि ‘क्षेत्रतः कियच्चिरम्?’ इत्यपि प्रश्नः. यथा—अवधिज्ञानं क्षेत्रतः कियच्चिरं भवति? त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, कालतस्तु सातिरेका षट्पट्टिः—इति. ‘एकं समयं’ कथम्? उच्यते—प्रमत्तसंयमप्रतिप्रत्तिसमयसमनन्तरमेव मरणात्. ‘देसूणा पुव्वकोडि’ त्ति किल प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तप्रमाणे एव श्रमत्ताऽऽप्रमत्तगुणस्थानके, ते च पर्यायेण जायमाने देशोनपूर्वकोटिं यावद् उत्कर्षेण भवन्. संयमवतो हि पूर्वकोटिरिव परमधुः, स च संयममष्टासु वर्षेषु गतेषु एव लभते, महान्ति च अप्रमत्तान्तर्मुहूर्तपेक्षया प्रमत्तान्तर्मुहूर्तानां कल्पन्ते, एवं च अन्तर्मुहूर्तप्रमाणानां प्रमत्ताद्धानां सर्वासां मीलनेन देशोनपूर्वकोटिकालमानं भवति. अन्ये त्वाहुः—‘अष्टत्रयोनां पूर्वकोटिं यावद् उत्कर्षतः प्रमत्तसंयतता स्यात्’ इति. एवम्—अप्रमत्तसूत्रमपि. नवरम्—‘जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं’ त्ति किल अप्रमत्ताद्वायां वर्तमानस्य अन्तर्मुहूर्तमध्ये मृत्युर्न भवति—इति. चूर्णिकारमतं तु—‘प्रमत्तसंयतवर्जः सर्वोऽपि सर्वविरतोऽप्रमत्तः उच्यते, प्रमादाभावात्. स च उपशमश्रेणीं प्रतिपद्यमानो मुहूर्ताभ्यन्तरे कालं कुर्वन् जघन्यकालो लभ्यते—इति. देशोनपूर्वकोटी तु केवलिनमाश्रित्य’ इति.

५. हमणां जे कहुं के, श्रमणोने प्रमादने लीधे क्रिया होय छे. तो हथे प्रमादपरता, तथा तथी विपरीततावाळी, अप्रमादपरता; ते वधे

१. मूलच्छायाः—प्रमत्तसंयतस्य भगवन् ! प्रमत्तसंयमे वर्तमानस्य सर्वाऽपि च प्रमत्ताद्धा कालतः कियच्चिरं भवति? मण्डितपुत्र ! एकजीवं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन देशोना पूर्वकोटी. नानाजीवान् प्रतीत्य सर्वाद्धा अप्रमत्तसंयतस्य भगवन् ! अप्रमत्तसंयमे वर्तमानस्य सर्वा अने अप्रमत्ताद्धा कालतः कियच्चिरं भवति? मण्डितपुत्र ! एकजीवं प्रतीत्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन देशोना पूर्वकोटी. नानाजीवान् प्रतीत्य सर्वाद्धम्. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतं भगवान् गौतमो मण्डितपुत्रोऽनगारः श्रमणं भगवन्त महावीरं वन्दे, न स्यते; वन्दित्वा, नमस्वित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतिः—अनु०.

१. चूर्णिकारः पाठो यथाः—प्रमत्तस्य जहण्णे कालो समधो, एतो य अप्पमत्तमाणतो चवमाणो पमत्तसंयतो कालं करेज्जा तत्थ लभ्यति देसूण पुव्वकोटिं भां ताए अप्पमत्तो जहण्णे कालो उवत्तभसेदी पडिवज्जमाणो सुहुत्ते अन्तिमंतरतो कालं करेज्जमाणो होति केवली देसूणः—अनु०

प्रमत्तादा. संयतने केटला काळ सुधी रहे, ए वातनुं निरूपण करवा कहे छे के, ['पमत्त' इत्यादि.] ['सव्वा वि य णं पमत्तद्व'त्ति] सर्व काळे संभयतो
 शंका. प्रमत्तादा-प्रमत्तगुणस्थानकनो बधो य काळ, काळथी-प्रमत्तादा समुहुरूप काळने आश्रीने-केटला काळ सुधी रहे? ए प्रमाणे प्रश्न छे. शं०-आ
 सूत्रमां 'कालओ-काळथी' अने 'कियच्चिरं-क्यां सुधी' ए वच्चे मूकवानी अगत्य नथी. कारण के 'कालओ' ए शब्दनो अर्थ 'कियच्चिरम्' .
 समाधान. शब्दना ज अर्थमां आवी जाव छे माटे सूत्रमां 'कालओ' शब्द कहेवानी शुं जरूर छे? समा — 'कालओ' ए शब्द क्षप्रना व्यवच्छेदने सारु
 समय. सागरोपम. अने काळथी तो अवधिज्ञान, छासठ सागरोपम करतां वधारे छे. ['एहं समयं'] ते केवी रीते? तो कहे छे के, प्रमत्त संयमने प्राप्त
 कर्मा पछी तुरत ज एक समय बीत्या पछी-मरण धाय तो एक समय घटे छे. ['देसूणा पुव्वकोडि' ति] प्रमत्तगुणस्थानक अने अप्रमत्तगुणस्थानक,
 पूर्वकोटि ए वच्चेनो प्रत्येकनो समय, अंतर्मुहूर्त छे. ते अंतर्मुहूर्त प्रमाण काळना ज वच्चे गुणस्थानक पण, पर्याय (जूदे जूरे समये कमवार) भवाधी देशेन
 वाजायो. पूर्वकोटि सुधी उरुहृषणे होय छे. कारण के संयमवाळा मनुष्यनुं वधारेमां वधारे आयुष्य पूर्वकोटि-जेटलुं ज होय छे. तेवो मनुष्य, आठ घरस गया
 वृत्तिकार. प्रमत्तादाने मेळवतां तनां काळ देशेन पूर्वकोटि थाय छे. बीजाओ तो कहे छे के, "वधारेमां वधारे आठ वसे उणी पूर्वकोटि सुधी प्रमत्तसंयतपणुं
 टके छे." ए प्रमाणे अप्रमत्त संबंधी पण सूत्र कहेहुं. विशेष ए क, ['ज.वेणं अंतोमुहूर्त' ति] अप्रमत्तादामां एटले अप्रमत्त गुणस्थानकने समये
 वर्तमान मनुष्य अंतर्मुहूर्तनी वचमां मरतो नथी. चूर्णिकारनो मत तो अ. छ:— "प्रमत्त संयत सिवाय बाकीना वधा य सर्व विरतिवाळा मनुष्यो,
 प्रमाद नहीं होवाने लीधे अप्रमत्त कहवाय छे. एको कोइ उपशम श्रणिने भगतो मनुष्य, मुहूर्तनी वच काळ करे तो ते माटे जवन्य काळ लब्ध थइ
 शके छे अने देशेन पूर्वकोटि तो केवळज्ञानिने आधीने छे."

लवणसमुद्रनो भरती-ओट.

१८. प्र०—'भंते' ! ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं
 वंदते, नमस्यति; वन्दित्वा, नमसित्वा एवं वयागीः—कस्मात् न भन्ते !
 लवणसमुद्रे चाउदस-इमु-दिष्ट-पुण्यमासिणीषु अतिरेकं वडुइ वा ?
 हायइ वा ?

१८. उ०—जहा जीवाभिगमे लवणसमुद्रवत्त्वया नेयव्वा,
 जाय-लोअट्टिई, लोआणुभावे,

—सेषं भंते !, भंते ! ति जाय विहरइ.

१८. प्र०—'हे भगवन् !' एम कही भगवान् गौतम, भ्रमण
 भगवतं महावीरने वांदे छे, नमे छे अने नेम करी तेवो आ प्रमाणे
 बोल्या के:—हे भगवन् ! लवण समुद्र, चौदशने दिवसे, आठमने
 दिवसे, अमासने दिवसे अने पूनमने दिवसे ववारे केम वधे छे
 अने वधारे केम घटे छे ?

१८. उ०—हे गौतम ! जेम जीवाभिगम सूत्रमां लवण समुद्र
 संबंधे कहुं छे तेम अहीं जाणवुं अने यावत्-ते 'लोकस्थिति'
 अने 'लोकानुभाव' ए शब्द सुधी जाणवुं.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे
 छे, एम कही यावत्-विहरे छे.

भगवन्त-अवबुहम्मसामिपणीए सिरीभगवइसुत्ते तत्तिअसये तइओ किरिआ-उरेत्ता सम्मतो.

६. 'णाणा जीवे पडुच सव्वदं' इत्युक्तम्, अथ सर्वास्माभिभावान्तरप्ररूपणाय आह—'भंते' ति इत्यादि. 'अतिरेकं' ति
 तिथ्यन्तरापेक्षया अधिकतरमित्यर्थः. 'लवणसमुद्रवत्त्वया नेयव्व' ति जीवाभिगमोक्ता. कियद् दूरं यावत्? इत्याह—'जाय
 लोअट्टिई' इत्यादि. सा चैवमर्थतः—“कस्माद् भदन्तः लवणसमुद्रश्चतुर्दश्यादिषु अतिरेकेण वर्धते वा? हीयते वा? इह प्रश्ने
 उत्तरम्—लवणसमुद्रस्य मध्यभागे दिक्षु चत्वारो महापातालकलशा योजनलक्षप्रमाणाः सन्ति, तेषां चाऽधस्तने त्रिभागे वायुः, मध्यमे वायू-
 दके, उपरितने तूदकमिति. तथाऽन्ये क्षुद्रपातालकलशा योजनसहस्रप्रमाणाश्चतुरशीति उत्तराष्टशताधिकसप्तसहस्रसंख्याः बाष्पादियुक्त-
 त्रिभागवन्तः सन्ति. तदीयवातविशोभवशाद् जलवृद्धि-हानी अष्टम्यादिषु स्याताम्. या लवणदिखाया दश योजनानां सहस्राणि
 विष्कम्भः, षोडश उच्छ्रयः, योजनार्धमुपरि वृद्धि-हानी इत्यादि. अथ कस्माद् लवणो जम्बूद्वीपं नोऽप्लावयति? अर्हदादिप्रभावात्,
 लोकस्थितिर्वा—एषा इति. एतदेवाह—“लोअट्टिई' ति लोकव्यवस्था, 'लोआणुभाव' इति लोकप्रभावः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवत्सूत्रे तृतीयशतके त्रियास्ये तृतीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचिते विवरणं समाप्तम्.

१. चूर्णितो मूल पाठ आगळ जणावेळो छे:—अनु०

१. मूलच्छायाः—भगवन् ! इति भगवान् गौतमः भ्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमसित्वा एवं वयागीः—कस्माद्
 भगवन् ! लवणसमुद्रः चतुर्दशी-अष्टमी-उद्दिष्ट-पूर्णमासिणीषु अतिरेकं वर्धते वा? हीयते वा? यथा जीवाभिगमे लवणसमुद्रवत्त्वया हातव्या,
 यावत्-लोकस्थितिः, लोकानुभावः, तरेण भगवन् ! भगवन् ! इति यावत्-विहरति:—अनु०

૬. [' ણાળા જીવે પહુચ સવ્વદ્દં 'તિ] એ સૂત્રમાં સર્વાદ્વાભાવી પ્રમાદપરતા અને અપ્રમાદપરતાને સૂચવી છે. હવે સર્વાદ્વા ભાવી-તેવા બીજા પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવા કહે છે કે, [' મંતે ' ઇત્યાદિ.] [' અતિરેગં 'તિ [બીજી તિથિની અપેક્ષાએ વધારે, [' લવણસમુદ્દેવત્તત્તવ્યા નેયથ્વ 'તિ] જીવાભિગમ-સૂત્રમાં કહેલી લવણ સમુદ્ર સંબંધી વક્તવ્યતા કહેવી. કયાં સુધી ? તો કહે છે કે, [' જાવ-લોયટ્ટિઈ ' ઇત્યાદિ.] એ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહેલી લવણસમુદ્ર સંબંધી વક્તવ્યતા આ પ્રમાણે છે:—“ હે ભગવન્ ! ચતુર્દેશી વિગેરે તિથિઓમાં લવણ સમુદ્ર વધારે કેમ વધે છે ? અથવા વધારે કેમ ઘટે છે ? (ઉત્તર-) લવણ સમુદ્રની વચ્ચે ચારે દિશાઓમાં ચાર મોટા પાતાલ કલ્લશો છે અને તેમું માપ લાચ્છ યોજન (પ્રમાણ) છે. તેઓની નીચલા ત્રિભાગમાં વાયુ છે, વચલામાં પાણી અને વાયુ છે અને ઉપરના ભાગમાં તો પાણી છે. તથા ત્રીજા પાતાલ કલ્લશો પળ છે જેઓ નાના (ક્ષુદ્ર) છે, તેહું માપ હજાર યોજનનું છે તથા તેની સંખ્યા ૭૮૮૪ છે. તે વચા પળ વાયુ વંગેરથી યુક્ત ત્રિભાગવાળા છે. તેઓના વાયુવિક્ષોભથી લવણ સમુદ્રમાં પાણીનો વધારો અને ઘટાડો અટ્ટમી વગેરે તિથિઓમાં થાય છે. તથા લવણ સમુદ્રની શિયાનો વિષ્કંભ દશ હજાર યોજન છે અને તેની ડંચાઈ સોઠ હજાર યોજન છે તથા ઉપર અડધો યોજન પાણીનો વધારો અને ઘટાડો થાય છે ” ઇત્યાદિ. લવણ સમુદ્ર, જંચૂદ્વીપને કેમ ડુવાડતો નથી ? (ઉત્તર-) અર્હંત વગેરેના પ્રભાવથી અથવા એવી જ લોકનો સ્થિતિ છે. એ જ વાતને કહે છે કે, [' લોયટ્ટિઈ 'તિ] લોકની વ્યવસ્થ એવી જ છે. [' લોયાણુભાવે 'તિ] લોકનો પ્રભાવ એવો છે.

લવણ સમુદ્ર
ભરતી થોડ
થવાનું કારણ
લોકસ્થિતિ.

બેઢારૂપ: સમુદ્રેડવિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેડસ્મિન્ દાયી ય: સદ્રુણાનાં પરક્રુતિકરણાદ્વૈતજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોડનુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ શાન્ત્યો:—દયાત્ શ્રીવીરદેવ: સકલશિવમુખં મારહા ચામ્પમુશ્ય: ॥

૧. શ્રીજીવાભિગમસૂત્રમાં લવણસમુદ્ર વિષેની હકીકત આ પ્રમાણે છે:—

કપ્પા ણં મંતે ! લવણસમુદ્દે ચાઉદ્દસ-ટ્ટમુ-દ્દિ-પુણ્ણિમાસિણીસુ અતિરેગં વહુતિ વા ? હાયતિ વા ?

નોયમા ! જંચુદ્વીવસ્સ ણં ચહિરિંસિં બાહિરિલાઓ વેદ્યંતાઓ લવણસમુદ્દં પંચાણડતિં જોયણસહસ્સાઈ ઓગાહિતા એથ ણં ચત્તારિં મહાલિંજર (મહારંજર) સંટાણસંઠિયા, મહાપાયાલા મહાપાયાલા પળ્ણતા, તં જહા:—વલયામુહે, કેટ્ટા, જુવે, ઈસરે. તે ણં મહાપાતાલા એમમેગં જોયણસય-સહસ્સં ઉવ્વેહેણં, મૂલે દસ જોયણસહસ્સાઈ વિક્કલ્લભેણં, મડ્ડે એપદેસિયાએ સેઢિએ એમમેગં જોયણસતસહસ્સં વિક્કલ્લભેણં, ઉવરિં મુહમૂલે દસજોયણસ-હસ્સાઈ વિક્કલ્લભેણં. તેસિ ણં મહાપાયાલાણં કુટ્ટા સવ્વત્થ સમા દસજોયણ-સતવાહલા પળ્ણતા:—સવ્વનદ્દરામયા, અચ્છા જાવ-પહિરુવા. તત્થ ણં વહવે જીવા, પોગ્ગલા ય અવકાપંતિ, વિડકાપંતિ, ચયંતિ, ઉવચયંતિ—સાસયા ણં તે કુટ્ટા દવ્વટ્ટયાએ, વળ્ણ-પજ્જવેદિં અસાસયા. તત્થ ણં ચત્તારિં દેવા મહિહ્વીયા જાવ-પલિઓવમટ્ટિતીયા પરિવસંતિ, તં જહા:—કાલે, મહાકાલે, વેલંભે, પમંજણે. તેસિ ણં મહાપાયાલાણં તત્તો તિભાગા પળ્ણતા, તં જહા:—હેટ્ટિહે તિભાગે, મજ્જિહે તિભાગે, ઉવરિહે તિભાગે. તે ણં તિભાગા તેત્તોતં જોયણસહસ્સા, તિણ્ણિ ય તેત્તોસં જોયણસતં જોયણતિભાગં ચ વાહહેણં. તત્થ ણં જે સે હેટ્ટિહે તિભાગે એથ ણં વાઉકાઓ સંચિટ્ટતિ, તત્થ ણં જે સે મજ્જિહે તિભાગે એથ ણં વાયુકાએ ય, આઉકાએ ય સંચિટ્ટતિ, તત્થ ણં જે સે ઉવરિહે તિભાગે એથ ણં આઉકાએ સંચિટ્ટતિ, અદુત્તરં ચ ણં નોયમા ! લવણસમુદ્દે તત્થ તત્થ દેસે વહવે સુહ્મા-લિંજરસંટાણસંઠિયા સુહ્માયાલકલ્લસા પળ્ણતા, તે ણં સુહ્મા પાતાલા એમમેગં જોયણસહસ્સં ઉવ્વેહેણં, મૂલે એમમેગં જોયણસતં વિક્કલ્લભેણં, મડ્ડે એપદેસિયાએ સેઢિએ, એમમેગં જોયણસહસ્સં વિક્કલ્લભેણં. તેસિ ણં સુહ્માપાયાલાણં કુટ્ટા સવ્વત્થ સમા—દસ જોયણાઈ વાહહેણં પળ્ણતા:—સવ્વ-વદ્દરામયા અચ્છા જાવ-પહિરુવા. તત્થ ણં વહવે જીવા, પોગ્ગલા ય જાવ-અસાસયા વિ. પત્તેયં પત્તેયં અદ્ધપલિઓવમટ્ટિતીયાદિં દેવતાદિં પરિગ્ગહિયા. તેસિ ણં સુહ્માપાતાલાણં તત્તો તિભાગા પળ્ણતા, તં જહા:—હેટ્ટિહે તિભાગે, મજ્જિહે તિભાગે, ઉવરિહે તિભાગે. તે ણં તિભાગા તિણ્ણિ તેત્તોસે જોયણસતં જોયણતિભાગં ચ વાહહેણં પળ્ણતા. તત્થ ણં જે સે હેટ્ટિહે તિભાગે એથ ણં વાઉકાઓ, મજ્જિહે તિભાગે વાઉકાએ, આઉકાએ ચ, ઉવરિહે આઉકાએ. એવામેવ સપુવ્વાવરેણં લવણસમુદ્દે સત્ત પાયાલસહસ્સા અટ્ટ ય ચુલસીતા પાતાલસતા ભવંતીતિમપ્પલાયા. તેસિ ણં મહાપાયાલાણં, સુહ્માપાયાલાણ ય હેટ્ટિમ-મજ્જિમિેસુ તિભાગેસુ વહવે ઓરાલા વાયા સંસેયંતિ, સંમુચ્છિટ્ટમંતિ, એયંતિ; ચચંતિ, કંપંતિ, સુભંતિ, ઘટંતિ, ફંદંતિ, તં તં ભાવં પરિગમંતિ—તથા ણં સે ઉદદે ઉપ્પામિજ્જતિ, જયા ણં તેસિં મહાપાયાલાણં સુહ્માપાયાલાણ

હે ભગવન્ ! ચૌદશ, આઠમ, અનાસ અને પૂનમના દિવસોમાં લવણ સમુદ્રમાં ભરતી આવવાનું અને ઓટ થવાનું શું કારણ ?

હે ગૌતમ ! જંચૂદ્વીપની વેદિકાના ચારે દિશાના વહારના છેડાથી પંચાણું પંચાણું હજાર યોજન જેટલા લવણસમુદ્રના ભાગમાં રાકીને મોટામાં મોટાં ચાર મહાપાતાલો રહ્યાં છે, જેઓનો આકાર મોટા કુંડા જેવો છે અને જેઓ નાં નામ આ પ્રમાણે છે:—વહવામુસ, કેયૂા યૂપ અને ઈશ્વર. તે મહાપાતા-લોનાં ઉદ્દેશ એક લાચ્છ યોજનનો છે, તેઓનાં મૂલનો વિષ્કંભ દસ હજાર યોજનનો છે. એક પ્રદેશની શ્રેણિપૂર્વક તેઓનો મધ્યમ વિષ્કંભ લાચ્છ યોજનનો છે. તેઓના મુલભાગનો વિષ્કંભ દસ હજાર યોજનનો છે, તે મહાપાતાલોની મીંત વધે ટેકાણે સમ છે અને તેની જાડાઈ દસ હજાર યોજનની છે. તે મીંતો વજ્રમય છે અને સુંદર યાવત્-પ્રતિરૂપ છે. તેમાં ઘણા જીવો અને ઘણા પુદ્ગલો અપક્રમે છે, પેદા થાય છે, ચય પામે છે અને ઉપચય પામે છે. તે મીંતો દ્રવ્યાર્થપણે શાશ્વતી છે અને વર્ણ તથા પદ્માયની અપેક્ષાએ અશા-શ્વતી છે. ત્યાં પર્યોપમના આયુષ્યવાળા અને યાવત્-મોટી કૃદ્ધિવાળા ચાર દેવો રહે છે. તેમાંનો એક કાલ, વીજો મહાકાલ, વ્રોજો વેલ્લ અને ચોથો પ્રમંજન છે. તે મહાપાતાલોના ત્રણ ત્રિભાગ છે, જેમકે; નીચેનો, વચલો અને ઉપરનો ત્રિભાગ. તે ત્રિભાગોની જાડાઈનું માપ તેત્રીસ હજાર ત્રણસં તેત્રીસ યોજન ઉપરાંત એક યોજન ત્રિભાગ (એક તૃતીયાંશ યોજન) છે. તેમાં જે નીચેનો ત્રિભાગ છે તેમાં વાયુકાય રહે છે, વચલા ત્રિભાગમાં વાયુકાય અને જલકાય રહે છે અને ઉપરના ત્રિભાગમાં જલકાય રહે છે. વહી, હે ગૌતમ ! લવણસમુદ્રમાં ઘણી જગ્યાએ નાના નાના કુંડાની જેવા બીજા પળ ઘણા ક્ષુદ્રપાતાલકલ્લશો છે. તે ક્ષુદ્રપાતાલ કલ્લશોનો ઉદ્દેશ એક એક હજાર યોજનનો છે, તેમનો મૂલનો વિષ્કંભ સો યોજનનો છે અને એક પ્રદેશની શ્રેણિપૂર્વક તેના મધ્યનો વિષ્કંભ હજાર યોજનનો છે તથા તેના ઉપલા ભાગનો વિષ્કંભ સો યોજનનો છે. તે ક્ષુદ્રપાતાલોની મીંત વધે ટેકાણે સમ છે, તે મીંતની જાડાઈ દસ યોજનની છે. તે વચી મીંતો વજ્રની છે અને યાવત્-સુંદર તથા પ્રતિરૂપ છે. તેમાં ઘણા જીવો અને પુદ્ગલો અપક્રમે છે, પેદા થાય છે, ચય પામે છે અને ઉપચય પામે છે અને યાવત્-તે અશાશ્વતી છે. તે પ્રત્યેક ક્ષુદ્રપાતાલ દેવાધિષ્ઠિત છે. તે દેવનું આયુષ્ય અડધા પર્યોપમનું છે. તે ક્ષુદ્રપાતાલના ત્રણ ત્રિભાગ છે. જેમકે; નીચેનો, વચલો અને ઉપરનો. તે પ્રત્યેક ત્રિભાગની જાડાઈ ત્રણસં તેત્રીસ યોજન અને એક યોજન ત્રિભાગ છે. નીચેના ત્રિભાગમાં વાયુકાય છે, વચલા ત્રિભાગમાં વાયુકાય અને જલકાય વચે છે અને ઉપરના ત્રિભાગમાં જલકાય છે. એ રીતે પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના લવણસમુદ્રના ભાગમાં સાત હજાર આઠસંને ચારાશા

ય હેઠ્ઠિલ-મજ્જિલેસુ તિભાગેસુ નો વહવે ઓરાલા જાવ-તં તં ભાવં ન પરિ-
 ણમંતિ તયા ણં સે ઉદ્દે નો ઉન્નામિજ્જહ, અંતરા વિ ય ણં તે વાયં ઉદ્દેરંતે,
 અન્તરા વિ ય ણં સે ઉદ્દે ચ્ચણામિજ્જહ, અંતરા વિ ય તે વાયા નો ઉદ્દેરંતિ,
 અંતરા વિ ય ણં સે ઉદ્દે ણો ઉન્નામિજ્જહ ; एवं खलु भोयमा ! लवणसमुद्
 चाउद्दस-द्रमु-द्दिद्र-पुण्णमासिणीसु अइरेगं अइरेगं वड्ढति वा, दायति
 वा ”:—जीवाभिगम पृ० ३०४-३०५ (आगमो०):—अनु०

પાતાલ કલશો છે. તે મહાપાતાલ અને હુદ્રપાતાલોના નીચલા તથા વચલા
 ત્રિભાગોમાં ઊર્ધ્વનમનશીલ (ઉદાર) એવા ઘણા વાયુઓ સંસ્વેદે છે,
 સંમૂલે છે, કંપે છે, ચાલે છે, ક્ષોભવલા થાય છે, પરસ્પર સંઘટ્ટ કરે છે, સ્પંદે
 છે અને તે તે ત્રિથિતિએ પરિણમે છે. જ્યારે એમ થાય છે ત્યારે તે પાણી ઊંચું
 ઉછલે છે અને જારે ણમ થતું નથી ત્યારે પાણી પણ ઊંચું ઉછલતું નથી.
 વધે પણ જ્યારે તે પવનો ઉદીરાય છે ત્યારે પાણી ઊંચું ઉછલે છે અને જ્યારે
 એમ થતું નથી ત્યારે પાણી ઊંચું ઉછલતું નથી. હે માતમ ! એ રીતે લવણ
 સમુદ્રમાં થતા ભરતી ઓટના કારણની હકીકત છે:—જીવાભિગમ, પૃ०
 ૩૦૪-૩૦૫ (આગમો०):—અનુ०

शतक ३.—उद्देशक ४.

अनगार यानरूपे जता देवने देवरूपे जूवे के यानरूपे ?—चतुर्भंगी.—एवा देवी अने देव-देवी संबधेना प्रश्नो.—वृक्षने जोनारो अनगार तेना अंदरना के बहारना भागने जूवे ?—चतुर्भंगी.—ए रीते मूळ, कंद, रूंध, छाल, डाल, पत्र, फुल, फळ तथा बीजना प्रश्नो.—पी तालीश भांगा—मनुष्य, तिर्थ, वाहन अने पताकाने आकारे वायु वाय ?—मात्र पताकाने आकारे वाय.—कारण.—पताकाने आकार अनेक योजन जाय ?—हा.—आत्मकाद.—परक्रदि.—आत्म-प्रयोग.—परप्रयोग.—वायु पताका छे ?—ना—तेवे ज आकारे जनारी वादळीओ.—कारण—मरण पूर्वेनी लेइयावाळो नैरथिक.—ज्योतिषिक तथा वैमानिकोनी लेइया.—लेइयाद्रव्यो.—अनगार, बहारनां पुद्गलोने लीधा विना वैभारने ओळगे ?—ना.—लइने ?—हा.—विकुर्वगा करन रो मायी.—धारण.—प्रणीत भोजन.—अप्रणीत भोजन.—आहारपरिणाम—प्रणीत भोजनथी मांस अने लोहीनी प्रतनुता—अस्थिओनी घनता.—अप्रणीत भोजनथी मांस अने लोहीनी घनता—अस्थिओनी प्रतनुता.—मायी विराधक.—अमायी आराधक.—

१. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा देवं वेउव्विय-समुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ, पासइ ?

१. उ०—गोयमा ! अत्थेगईए देवं पासइ, नो जाणं पासइ; अत्थेगईए जाणं पासइ, नो देवं पासइ; अत्थेगईए देवं पि पासइ, जाणं पि पासइ; अत्थेगईए णो देवं पासइ, नो जाणं पासइ.

२. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा देविं वेउव्विअ-समुग्घायेणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ, पासइ ?

२. उ०—गोयमा ! एवं चेव.

३. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा देवं सदेवीअं वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ, पासइ ?

३. उ०—गोयमा ! अत्थेगईए देवं सदेवीअं पासइ, नो जाणं पासइ; एणं अभिलापेणं चत्तारि भंगा.

४. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा रुक्खस्स किं अन्तो पासइ, बाहिं पासइ ?

१. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, वैक्रिय समु-द्घातथी समवहत थएला अने यानरूपे गति करता देवने जाणे, जूए ?

१. उ०—हे गौतम ! कोइ तो देवने जूए पण यानने न जूए. कोई यानने जूए पण देवने न जूए. कोई देव अने यान, ए बनेने जूए अने कोई तो देव अने यान, ए त्रेमांथी कोइ वस्तुने न जूए.

२. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, वैक्रिय समुद्घा-तथी समवहत थएली अने यानरूपे गति करती देवीने जाणे, जूए ?

२. उ०—हे गौतम ! पूर्व प्रमाणे ज जाणवुं.

३. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, वैक्रिय समुद्घा-तथी समवहत थएला अने यानरूपे गति करता एवा देवीवाळा देवने जाणे, जूए ?

३. उ०—हे गौतम ! कोई तो देवीवाळा देवने जूए, पण यानने न जूए, ए अभिलापथी अहीं पूर्व प्रमाणे चार भांगा करी लेवा.

४. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, शुं झाडना अंदरना भागने जूए के बहारना भागने जूए ?

१. मूलच्छायाः—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा देवं वैक्रियसमुद्घातेन समवहतं यानरूपेण यान्तं जानाति, पश्यति ? गौतम ! अस्त्येकको देवं पश्यति, नो यानं पश्यति; अस्त्येकको यानं पश्यति, नो देवं पश्यति; अस्त्येकको देवम् अपि पश्यति, यानम् अपि पश्यति; अस्त्येकको नो देवं पश्यति, नो यानं पश्यति. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा देवीं वैक्रियसमुद्घातेन समवहतां यानरूपेण यान्ती जानाति, पश्यति ? गौतम ! एवं चैव. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा देवं सदेविकं वैक्रियसमुद्घातेन समवहतं यानरूपेण यान्तं जानाति, पश्यति ? गौतम ! अस्त्येकको देवं सदेविकं पश्यति, नो यानं पश्यति; एतेन अभिलापेन चत्वारो भङ्गाः. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा वृक्षस्य किम् अन्तः पश्यति, बहिः पश्यति ?—अनु०

१. जूओ-भगवती प्र० खं० पृ० २६२-समुद्घातः—अनु०

४. उ०—चउभंगो. एवं—किं मूलं पासइ, कंदं पासइ ? चउभंगो. मूलं पासइ, स्कंधं पासइ ? चउभंगो. एवं मूलेणं वीअं संजोएअव्वं, एवं कंदेण वि समं संजोएअव्वं जाव—वीअं. एवं जाव—पुष्पेण समं वीअं संजोएअव्वं.

५. प्र०—अणगारे णं भन्ते ! भाविअप्पा रुक्खस्स किं फलं पासइ, वीअं पासइ ?

५. उ०—चउभंगो.

४. उ०—हे गौतम ! अहीं पण चार भांगा कहेवा. ए ज रीते शुं मूळने जूए छे ? कांदाने जूए छे ? हे गौतम ! पूर्व प्रमाणे चार भांगा करवा. मूळने जूए छे ? स्कंधने जूए छे ? हे गौतम ! अहीं पण चार भांगा करवा. अने ए ज प्रमाणे मूळनी साथे बीजनो संयोग करवो, ए रीते कंदनी साथे पण जोडवुं यावत्—बीज. ए प्रमाणे यावत्—पुष्पनी साथे बीजनो संयोग करवो.

५. प्र०—हे भगवन् ! भाविताःमा अनगार, शुं वृक्षतुं फळ जूए के बीज जूए ?

५. उ०—हे गौतम ! अहीं चार भांगा करवा.

१. 'अनन्तरोद्देशके क्रिया उक्ता, सा च ज्ञानवतां प्रत्यक्षा' इति तदेव क्रियाविशेषमाश्रित्य विचित्रतया दर्शयंश्चतुर्थोद्देशकमाह, तस्य चेदं सूत्रम्:—'अणगारे णं' इत्यादि. तत्र 'भाविअप्प' इति भावितात्मा संयम—तपोभ्याम्, 'एवंविधानामनगाराणां हि प्रायोऽवधि-ज्ञानादिलब्धयो भवन्ति' इति कृत्वा भावितात्मा इत्युक्तम्. 'वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहयं' इति विहितोत्तरशरीरमित्यर्थः. 'जाणरूवेणं' इति यानप्रकारेण शिबिकायाकारवता वैक्रियविमानेन इत्यर्थः. 'जायमाणं' इति यान्तं गच्छन्तम्, 'जाणइ' इति ज्ञानेन, 'पासइ' इति दर्शनेन. उत्तरमिह—चतुर्भङ्गी, विचित्रत्वादवधिज्ञानस्येति. 'अंतो' इति मध्ये काष्ठसारादि, 'बाहिं' इति बहिर्वर्ति त्वक्—पत्रसंचयादि, 'एवं मूलेणं' इत्यादि. एवमिति मूल—कन्दसूत्राभिलाषेण मूलेन सह कन्दादिपदानि वाच्यानि यावद् बीजपदम्, तत्र च मूलम्, कन्दः, स्कंधः, त्वक्, शाखा, प्रवालम्, पत्रम्, पुष्पम्, फलम्, बीजं चेति दश पदानि, एषां च पञ्चचत्वारिंशद् द्विकसंयोगाः, एतावन्त्येव इह चतुर्भङ्गीसूत्राणि अध्येयानि. एतदेव दर्शयितुमाह—'एवं कंदेण वि' इत्यादि.

१. आगळना उद्देशकमां क्रिया संबंधे हकीकत कही छे. अने ते क्रिया, ज्ञानी मनुष्योने प्रत्यक्ष होय छे माटे ते ज क्रियाविशेषने आश्रीने तेने विचित्रपणे देखाडता चोथो उद्देशक कहे छे. अने तेनुं प्रथम सूत्र आ छे:—['अणगारे णं' इत्यादि.] तेमां ['भाविअप्प' इति] संयम अने तपवडे भावित आत्मा, ज्ञाने भागे एवा प्रकारना साधुओने ज अवधिज्ञानादिक लब्धिओ होय छे माटे ए हेतुथी अहीं 'भावितात्मा' शब्दो प्रयोग कर्यो छे. ['वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहयं' इति] अर्थात् जेणे उत्तर शरीर बनाव्युं छे—तेने. ['जाणरूवेणं' इति] शिबिका (डोळी) वगेरेना आकारवाळा वैक्रिय विमानेने रूपे. ['जायमाणं' इति] गति करता—जता—तेने ['जाणइ' इति] ज्ञानवडे जाणे छे. ['पासइ' इति] दर्शन वडे जूए छे. अहीं उत्तरमां चतुर्भङ्गी जाणवानी छे, कारण के अवधिज्ञान विचित्र छे. ['अंतो' इति] वच्चे रहेल लाकडानो गरभ वगेरे. ['बाहिं' इति] बहार रहेनारी छाल अने पांढडां वगेरे. ['एवं मूलेणं' इत्यादि.] मूल अने कंदना सूत्राभिलापपूर्वक—मूळनी साथे कंदथी मांडीने यावत्—बीज सुधीनां पदो कहेवां. ते पदो आ छे:—मूल, कांदो स्कंध (मोटी डाळी) छाल, डाळी, प्रवाल (अंकुर), पांढडं, फुल, फळ अने बीज. ए रीते ए दश पदो छे. ए दशे पदोना द्विकसंयोगी ४५ भांगा थाय छे तो एटलां ज अहीं चतुर्भङ्गी सूत्रो कहेवां. ए ज वातने देखाडवा कहे छे के, ['एवं कंदेण वि' इत्यादि.]

१. मूलच्छाया:—चतुर्भङ्गः. एवं किं मूलं पश्यति, कन्दं पश्यति ? चतुर्भङ्गः. मूलं पश्यति, स्कंधं पश्यति ? चतुर्भङ्गः. एवं मूलेन बीजं संयोजयितव्यम्, एवं कन्देनाऽपि समं संयोजयितव्यम् यावत्—बीजम्. एवं यावत्—पुष्पेण समं बीजं संयोजयितव्यम्. अनगारो भगवन् ! भाविताःमा वृक्षस्य किं फलं पश्यति, बीजं पश्यति ? चतुर्भङ्गः—अनु०

१. जूओ—भगवती प्र० खं० पृ० १३९—अवधिज्ञानः—अनु०

२. ते ४५ भांगा आ प्रमाणे छे:—

१. मूल कंद.	१२. ,, शाखा.	२३. ,, फळ.	३४. ,, फळ.
२. ,, स्कंध.	१३. ,, प्रवाल.	२४. ,, बीज.	३५. ,, बीज.
३. ,, छाल.	१४. ,, पत्र.	२५. छाल शाखा.	३६. प्रवाल पत्र.
४. ,, शाखा.	१५. ,, पुष्प.	२६. ,, प्रवाल.	३७. ,, पुष्प.
५. ,, प्रवाल.	१६. ,, फळ.	२७. ,, पत्र.	३८. ,, फळ.
६. ,, पत्र.	१७. ,, बीज.	२८. ,, पुष्प.	३९. ,, बीज.
७. ,, पुष्प.	१८. स्कंध छाल.	२९. ,, फळ.	४०. पत्र पुष्प.
८. ,, फळ.	१९. ,, शाखा.	३०. ,, बीज.	४१. ,, फळ.
९. ,, बीज.	२०. ,, प्रवाल.	३१. शाखा प्रवाल.	४२. ,, बीज.
१०. कंद स्कंध.	२१. ,, पत्र.	३२. ,, पत्र.	४३. पुष्प फळ.
११. ,, छाल.	२२. ,, पुष्प.	३३. ,, पुष्प.	४४. ,, बीज.
			४५. फळ बीजः—अनु०.

વાયુકાય.

૬. પ્ર૦—પૈમૂળં મન્તે ! વાઝકાણ્ એગં મહં હૃતિયરૂવં વા, પુરિસરૂવં વા, હૃતિયરૂવં વા, વાગરૂવં વા; એવં યુગ્મ-ગિહિ-થિહિ-સીઅ-સંદમાણિઅરૂવં વા વિઝવિત્તણ ?

૬. ૩૦—ગોયમા ! નો ઇણદ્દે સમદ્દે, વાઝકાણ્ ણં વિકુ-ચ્વેમાણે એગં મહં પઢાગાસંઠિજં રૂવં વિકુચ્વદ્.

૭. પ્ર૦—પૈમૂળં મન્તે ! વાઝકાણ્ એગં મહં પઢાગાસંઠિજં રૂવં વિઝવિત્તા અણેગાઈં જોજણાઈં ગમિત્તણ ?

૭. ૩૦—હન્તા, પમૂ.

૮. પ્ર૦—સે મંતે ! કિં આયહીણ્ ગચ્છદ્, પરિહીણ્ ગચ્છદ્ ?

૮. ૩૦—ગોયમા ! આયહીણ્ ગચ્છદ્, નો પરિહીણ્ ગચ્છદ્; જહા આયહીણ્, એવં ચેવ આયકમ્મુણા વિ, આયપ્પયોગેણ વિ માણિઅવ્વં.

૯. પ્ર૦—સે મંતે ! કિં ઊસિઓદયં ગચ્છદ્, પયઓદયં ગચ્છદ્ ?

૯. ૩૦—ગોયમા ! ઊસિઓદયં પિ ગચ્છદ્, પયઓદયં પિ ગચ્છદ્.

૧૦. પ્ર૦—સે મંતે ! કિં એગઓપઢાગં ગચ્છદ્, દુહઓપઢાગં ગચ્છદ્ ?

૧૦. ૩૦—ગોયમા ! એગઓપઢાગં ગચ્છદ્, નો દુહઓ-પઢાગં ગચ્છદ્.

૧૧. પ્ર૦—સે ણં મંતે ! કિં વાઝકાણ્ પઢાગા ?

૧૧. ૩૦—ગોયમા ! વાઝકાણ્ ણં સે, નો સ્વલુ સા પઢાગા.

૬. પ્ર૦—હે મગવન્ ! વાયુકાય, એક મોટું છીરૂપ, પુરુષરૂપ, હસ્તિરૂપ, યાનરૂપ, એ પ્રમાણે યુગ્ય ગિહિ, થિહિ, શિવિકા (ડોઝી) અને સંદમાનિકા (મેનો) એ વધાનું રૂપ વિકુર્વે શકે છે ?

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી. પણ વિકુર્વેના કરતો વાયુકાય, એક મોટું પતાકાના આકાર જેવું રૂપ વિકુર્વે છે.

૭. પ્ર૦—હે મગવન્ ! વાયુકાય, એક મોટું પતાકાના આકાર જેવું રૂપ વિકુર્વે અનેક યોજનો ભુવી ગતિ કરવાને શક્ત છે ?

૭. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, તે તેમ કરવાને શક્ત છે.

૮. પ્ર૦—હે મગવન્ ! શું તે વાયુકાય, આત્મકદ્વિધી ગતિ કરે છે કે પરની કદ્વિધી ગતિ કરે છે ?

૮. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે આત્મકદ્વિધી ગતિ કરે છે પણ પરની કદ્વિધી ગતિ કરતો નથી. ' જેમ તે આત્મકદ્વિધી ગતિ કરે છે તેમ તે આત્મકર્મથી અને આત્મપ્રયોગથી પણ ગતિ કરે છે ' એ પ્રમાણે કહેયું.

૯. પ્ર૦—હે મગવન્ ! શું તે વાયુકાય, ડંચી પતાકાની પેઠે રૂપ કરી ગતિ કરે છે કે પડી ગણી પતાકાની પેઠે રૂપ કરી ગતિ કરે છે ?

૯. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે, ડંચી પતાકાની પેઠે અને પડી ગણી પતાકાની પેઠે—એ બંને પ્રકારે—રૂપ કરી ગતિ કરે છે.

૧૦. પ્ર૦—હે મગવન્ ! શું તે એક દિશામાં (એક) પતાકા હોય એવું રૂપ કરી ગતિ કરે છે કે બે દિશામાં (એક સાથે બે) પતાકા હોય એવું રૂપ કરી ગતિ કરે છે ?

૧૦. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે, એક દિશામાં પતાકા હોય એવું રૂપ કરીને ગતિ કરે છે, પણ બે દિશામાં પતાકા હોય એવું રૂપ કરીને ગતિ કરતો નથી.

૧૧. પ્ર૦—હે મગવન્ ! તો શું તે વાયુકાય પતાકા છે ?

૧૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે વાયુકાય, પતાકા નથી. પણ વાયુકાય છે.

૧. મૂલચ્છાયા:—પ્રમુખમગવન્ ! વાયુકાય: એક મહત્ છીરૂપં વા, પુરુષરૂપં વા, હસ્તિરૂપં વા, યાનરૂપં વા; એવં યુગ્ય-ગિહિ-થિહિ-શિવિકા-સા-ન્દમાનિકારૂપં વા વિકુર્વેતુમ્ ? ગૌતમ ! નાડયમ્ અયે: સમર્થ:; વાયુકાયો વિકુર્વેમાણ: એને મહત્ પતાકાસંસ્થિત રૂપે વિકુર્વેતે. પ્રમુખમગવન્ ! વાયુકાય: એક મહત્ પતાકાસંસ્થિત રૂપં વિકુર્વે અનેકાનિ યોજનાનિ ગન્તુમ્ ? હન્તા, પ્રમુ: સ મગવન્ ! કિન્ આત્મકદ્વિધી ગચ્છતિ, પરદયા ગચ્છતિ ? ગૌતમ ! આત્મકદ્વિધી ગચ્છતિ, નો પરદયા ગચ્છતિ. યથા આત્મકર્મ, એવં ચેવ આત્મકર્મણાડયે; આત્મપ્રયોગાયે મથિતવ્યમ્. ય મગવન્ ! કિન્ ઉચ્છિદ્દે:દયં ગચ્છતિ, પતહુદયં ગચ્છતિ ? ગૌતમ ! ઉચ્છિદ્દે:દયમ્ અપિ ગચ્છતિ, પતહુદયમ્ અપિ ગચ્છતિ. સ મગવન્ ! કિન્ એકદયનાં ગચ્છતિ, દિશાપતાકં ગચ્છતિ ? ગૌતમ ! એકદયનાં ગચ્છતિ, નો દિશાપતાકં ગચ્છતિ. સ મગવન્ ! કિં વાયુકાય: પતાકા ? ગૌતમ ! વાયુકાય: સ:; નો સ્વલુ યા પતાકા:—અનુ.

૧. વાયુનું મહત્ પતાકાના આકારે થાય છે, એમ લીમૂલકાર જણાવે છે, પણ તે વિષે વિશેષ સ્વત્થ વધાની જરૂર છે. કદાચ કાગળના ફડફડાટ ઉપરથી વાયુના આકારનું આદ્ય ચોરણ કલ્પનામાં આવ્યું હોય તેા મને, પણ વાયુ પતાકાને આકારે જ વહે છે—વાય છે, એ જાણને વિચાર કર્યો પહેલાં તે વિષે વિશેષ સુઝાણો વધાની જરૂર છે. સહેદાશ્ચર્ય સાથે જણાવ્યું પડે છે કે, આ અને આવા યોજા કેટલાક વિવિધ ડોઝેના ડોઝાકાર તેા એક વધાર પણ ચોલતા નથી એમી જ અનુવાદક આવા વિષયને સ્પષ્ટ કરી શકતો નથી. હવે પછીના પ્રકરણમાં ચલકાકના એટલે મેવના (વાઢાંના) જે આકારો જણાવ્યા છે તે કદાચ અમુચિત પણ ગણાય. કારણ કે, આ હાશનાં વાઢાકાનાં જાતજાતનાં રૂપો આપણે પ્રવચ્છ કરીએ છીએ અને થોડી વખી સરલાદેવી આપણે તેને અનુક પ્રાણી કે પદાર્થ સાથે સરલાદેવી છીએ. પરંતુ વાયુને પતાકા-આકાર અત્રત્થ છે, તેનું તે વિષે વિશેષ કાંઈ જણાવ્યું નથી માટે જ વાયુના આકારને ભગવો એ પ્રશ્ન આશ વિચારણીય છે:—અનુ.

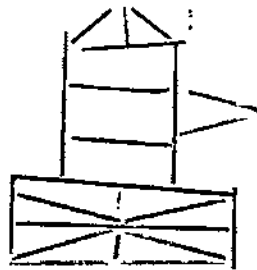
२. 'देवं वेदव्यवसमुद्घाएणं समोहयं ति' इति प्रागुक्तम्, अतो वैक्रियाधिकारादिदमाह—'पभू णं' इत्यादि, 'जाणं' ति शकटम्, 'जुगं' ति गोष्ठविषयप्रसिद्धं जम्पानं द्विहस्तप्रमाणं वेदिकोपशोभितम्, 'गिह्ति' ति हस्तिन उपरि कोष्ठरूपा या मानुषं गिह्तीव गिह्ति; 'थिह्ति' ति लाटानां यदश्वपत्यानम्, तदश्वविषयेषु 'थिह्ति' इत्युच्यते; 'सीअ' ति शिविका-कूटाकाराच्छादिता म्पानविशेषः, 'संदमाणिअ' ति पुरुषप्रमाणौऽऽयामो जम्पानविशेषः, 'एगं महं पडागासंठियं' ति महत् पूर्वप्रमाणापेक्षया, पताकासंस्थितम्-स्वरूपेणैव वायोः पताकाऽऽकारशरीरत्वाद् वैक्रियावस्थायामपि तस्य तदाकारस्यैव भावादिति. 'आयड्डीए' ति आत्मह्यो आत्मशक्त्या-आत्मलब्ध्या वा, 'आयकम्मण' ति आत्मक्रिया, 'आयप्पओगेणं' ति न परप्रयुक्त इत्यर्थः. 'ऊसिओदयं' ति उच्छ्रित ऊर्ध्वम्-उदय आयामो यत्र गमने तद् उच्छ्रितोदयम्-ऊर्ध्वपताकमित्यर्थः-क्रियाविशेषणं चेदम्. 'पयओदयं' ति पतद्द्वयम्-पतितपताकं गच्छति. ऊर्ध्वपताकास्थापना इयम्. पतितपताकास्थापना तु इयम्. 'एगओपडागं' ति एकतः एकस्यां दिशि; पताका यत्र तद् एकतःपताकम्, स्थापना तु इयम्. 'दुहओपडागं' ति द्विधापताकम्, स्थापना चैवम्.

२. 'देवं वेदव्यवसमुद्घाएणं समोहयं' ति अर्थात् वैक्रिय शक्तिने लगती हकीकत आगळ कहेवाई छे माटे हवे पण ते ज वात संबंधे आ सूत्र कहे छे:—['पभू णं' इत्यादि.] ['जाणं' ति] यान-शकट-गाडुं. ['जुगं' ति] वेदिकाथी उपयुक्त अने वे हाथ लावुं जे वाहन ते युग्य. आ वाहननी प्रसिद्धि गोळदेशमां छे. (रिक्सा गाडी ?) ['गिह्ति' ति] हाथी उपर रहेती अंवाडी-मनुष्यने गळी जाय-जेमां बेस-गिह्ती-थिह्ती. वाथी मनुष्य देखाय नहीं ते-गिह्ति. ['थिह्ति' ति] लाटोलुं जे घोडालुं पलाण ते बीजा दशोमां 'थिह्ति' तरीके प्रसिद्ध छे. ['सीअ' ति-] शिविका-शिखरना आकारथी ढांकलुं एक जातुं वाहन-पालखी. ['संदमाणिअ' ति] पुरुष जेटली. लंबाइवाळुं वाहनविशेष-मेनो. ['एगं महं पडागासंठियं' ति] पूर्व प्रमाण करतां मोटुं अने पताकाने आकारे रहेलुं, कारण के वातुं शरीर खरूपे करी पताकाना आकार जेवुं ज छे अने वैक्रियवस्थामां पण वासु पताकाने आकारे ज रहे छे. ['आयड्डीए' ति] आत्मानी शक्तिवड अथवा आत्मानी लब्धिवडे. ['आय-कम्मण' ति] आत्मानी क्रियावडे, ['आयप्पओगेणं' ति] आत्माना प्रयोगथी-बीजाना प्रयोगथी नहीं. ['ऊसिओदयं' ति] जे गतिमां लावपण उंचे देखाय ते उच्छ्रितोदय अर्थात् उंची धजाने आकारे. 'उच्छ्रितोदय' ए क्रियाविशेषण छे. ['पयओदयं' ति] पडी गएल धजानी पेठे गति करे छे.

उंची धजानो आकार आ रीते छे:—

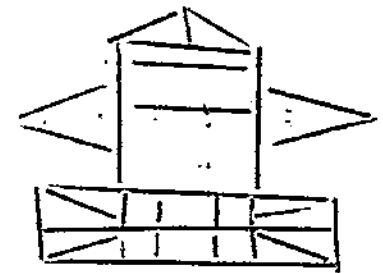
['एगओपडागं' ति] ज्यां एक दिशामां पताका होय ते 'एकतःपताक' कहेवाय. तेनो घाट आ रीते छे:—

पडी गएल धजानो आकार आ रीते छे:—

['दुहओपडागं' ति] ज्यां बने तरफ पताका होय ते 'द्विधापताक' कहेवाय. तेनो आकार आ रीते छे:—

बलाहक

१२. प्र०—पभू णं भंते ! बलाहगे एगं महं इतिरूपं वा, जाव-संदमाणिअरूपं वा परिणामेत्तए ?

१२. उ०—हंता पभू.

१२. प्र०—हे भगवन् ! बलाहक, एक मोटुं स्त्रीरूप यावत्-संदमानिकारूप परिणामाववा समर्थ छे ?

१२. उ०—हे मौतम ! हा, ते, तेम करवा समर्थ छे.

आ बधी स्थापनाओ टीकाना भाषांतरमां आपेली छे:—अनु०

२. वर्तमानमां सिंहलद्वीप (सीलोन-कोलम्बो) मां 'गोले' नामनो ताळुके छे तेने ज अही 'गोळ विषय' शब्दथी जणाओ लागे छे—ते तरफ दिशेषे करीने आ युग्य-रिक्सागाडी-नो ज प्रचार जाएले छे:—अनु०

१. मूलच्छाया:—प्रभु भगवन् ! बलाहक: एक महत् स्त्रीरूप वा, यावत्-संदमानिकारूप वा परिणामायितुम् ? हस्त, प्रभु:—अनु०

१३. प्र०—पमू णं भंते ! बलाहए एगं महं इत्थिरूवं परिणामेत्ता अणेगाइं जोअणाइं गमित्तए ?

१३. उ०—हंता, पमू.

१४. प्र०—से भंते ! किं आयड्डीए गच्छइ, परिड्डीए गच्छइ ?

१४. उ०—गोयमा ! नो आयड्डीए गच्छइ, परिड्डीए गच्छइ; एवं नो आयकम्मुणा, परकम्मुणा; नो आयपयोगेणं, परपयोगेणं; आसिओदयं वा गच्छइ, पययोदयं वा गच्छइ.

१५. प्र०—से भंते ! किं बलाहए इत्थी ?

१५. उ०—गोयमा ! बलाहए णं से, नो खलु सा इत्थी, एवं पुरिसे, आसे, हत्थी.

१६. प्र०—पमू णं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं परिणामेत्ता अणेगाइं जोअणाइं गमित्तए ?

१६. उ०—जहा इत्थिरूवं तहा भाणिअव्वं. नवरं—एगओ—चक्रवालं पि, दुहओचक्रवालं पि गच्छइ—भाणिअव्वं. जुग्ग—गिळि—थिळि—सीआ—संदमाणिआणं तहेव.

१३. प्र०—हे भगवन् ! बलाहक, एक मोटुं स्त्रीरूप करीने (परिणमावीने) अनेक योजनो सुधी जवा समर्थ छे ?

१३. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेम करवा समर्थ छे.

१४. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते बलाहक, आत्मऋद्धिथी गति करे छे के परऋद्धिथी गति करे छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ते, आत्मऋद्धिथी गति करतो नथी, पण परऋद्धिथी गति करे छे, ए प्रमाणे आत्मकर्म अने आत्म-प्रयोगथी पण गति करतो नथी पण परकर्म अने परप्रयोगथी ते, गति करे छे. अने ते उंची थएली के पडी गएली घजानी पेटे गति करे छे.

१५. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते बलाहक, स्त्री छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! ते बलाहक, स्त्री नथी, पण बलाहक छे. ए प्रमाणे पुरुष, घोडो तथा हाथी वगैरे विषे पण जाणवुं.

१६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते बलाहक, एक मोटा यानतुं रूप परिणमावी (करी) अनेक योजनो सुधी गति करी शके छे ?

१६. उ०—हे गौतम ! जेम स्त्रीरूप संबधे कतुं तेम यानना रूप संबधे पण समजवुं. विशेष ए के, ते एत त.फ पैडुं राखीने पण चाले अने बने तरफ पैडुं राखीने पण ते चाले. तथा ते जरीते जुग्ग, गिळि, थिळि शिविका अने संदमानिकाना रूप संबधे पण समजवुं.

३. रूपान्तरक्रियाऽधिकाराद् बलाहकसूत्राणि:—‘ बलाहए ’ ति मेघः, ‘ परिणामेत्तए ’ ति बलाहकस्याऽजीवत्वेन विकुर्वणाया असंभवात् परिणामयितुमित्युक्तम्, परिणामश्चाऽस्य विस्त्रसारूपः. ‘ नो आयड्डीए ’ ति अचेतनत्वाद् मेघस्य विवक्षितायाः शक्तेरभावाद् न आत्मद्वया गमनमस्ति, वायुना, देवेन वा प्रेरितस्य तु स्यादपि गमनम्, अतोऽभिधीयते:—‘ परिड्डीए ’ ति. ‘ एवं पुरिसे, आसे, हत्थि ’ ति स्त्रीरूपसूत्रमिव पुरुषरूपा-ऽश्वरूप-हस्तिरूपसूत्राणि अध्येतव्यानि. यानरूपसूत्रे विशेषोऽस्ति, इः तद् दर्शयति—‘ पमू णं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं परिणामेत्ता ’ इत्यादि—‘ पयओदयं पि गच्छइ ’ इत्येतदन्तं स्त्रीरूपसूत्रसमानमेव. विशेषः पुनरयम्:—‘ से भंते ! किं एगओचक्रवालं गच्छइ, दुहओचक्रवालं गच्छइ ? गोयमा ! एगओचक्रवालं पि गच्छइ, दुहओचक्रवालं पि गच्छइ ’ ति. अस्यैवोत्तररूपम् अंशमाह:—‘ नवरम्—एगओ ’ इत्यादि. इह यानं शकटम्, चक्रवालं चक्रम्; शेषसूत्रेषु तु अयं विशेषो नास्ति, शकट एव चक्रवालभावात्. ततश्च युग्ग—गिळि—थिळि—शिविका—स्पन्दमानिकारूपसूत्राणि स्त्रीरूपसूत्रवद् अव्येयानि. एतदेवाह:—‘ जुग्ग—गिळि—थिळि—सीआ—संदमाणिआणं तहेव ’ ति.

३. रूप बदलवानी क्रियातुं प्रकरण-अधिकार-चालतुं होवाथी हवे बलाहक-मेघ-नां आकाशमां जे अनेक रूपो थाय-देखाय-छे ते विषे सूत्रो कहे छे:—[‘ बलाहए ’ ति] मेघ. [‘ परिणामेत्तए ’ ति] बलाहक, अजीव होवाथी तेने विकुर्वणा शक्ति संभरी शकती नथी माटे अहीं ‘ विकुर्वण करवाने ’ बदले ‘ परिणामाववाने ’ एम कथुं छे. कारण के, तेने (मेघने) स्वभावरूप परिणाम तो होय छे. [‘ नो आयड्डीए ’ ति] मेघ अचेतन छे माटे तेने विवक्षित शक्ति न होवाने लीधे ते आत्मऋद्धिथी गति करतो नथी. परंतु वायु के देव द्वारा प्रेरित थएलो मेघ गमन पण करे छे माटे कथुं छे के, [‘ परिड्डीए ’ ति] परनी ऋद्धिथी गमन करे छे. [‘ एवं पुरिसे, आसे, हत्थि ’ ति] स्त्रीरूप संबधी सूत्रनी पेटे पुरुषरूप, अश्वरूप अने हस्तिरूप संबधी सूत्रो जाणवां. मात्र यानरूप संबधी सूत्रमां विशेष छे तो तेने दर्शाववा कहे छे के ‘ पमू णं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं परिणामेत्ता ’ इत्यादि, त्यांथी मांडीने ‘ पयओदयं पि गच्छइ ’ त्यां सुधीनुं सूत्र, स्त्रीरूप संबधी सूत्रनी पेटे कहेवु. विशेष तो आ छे के:—‘ से भंते ! किं एगओचक्रवालं गच्छइ, दुहओचक्रवालं गच्छइ ? ’ ए प्रश्ननो जवाव आपतां कहे छे के, ‘ गोयमा ! एगओ-

अजीव बलाहक
परिणाम स्वभ
वायु-देव

विशेष.

१. मूलच्छाया:—प्रभुर्भगवन् ! बलाहकः एकं महत् स्त्रीरूपं परिणमद्य अनेकानि योजनानि गन्तुम् ? इन्त, प्रभुः स भगवन् ! किम् आत्मद्वया गच्छति, परद्वया गच्छति ? गौतम ! नो आत्मद्वया गच्छति, परद्वया गच्छति; एवं नो आत्मकर्मणा, परकर्मणा; नो आत्मप्रयोगेण, परप्रयोगेण; उच्छ्रितोदयं वा गच्छति, पतद्दुदयं वा गच्छति. स भगवन् ! किं बलाहकः स्त्री ? गौतम ! बलाहकः सः, नो खलु सा स्त्री, एव पुरुषः, अश्वः, हस्ती. प्रभुर्भगवन् ! बलाहकः एकं महत् यानरूपं परिणमद्य अनेकानि योजनानि गन्तुम् ? यथा स्त्रीरूपं तथा भणितव्यम्, नवरम्—‘ एकतः चक्रवालमपि, द्विधा चक्रवालम् अपि गच्छति ’ भणितव्यम्, युग्ग-गिळि-थिळि-शिविका-स्पन्दमानिकानां तथैव:—अनु०

चक्रवालं पि गच्छद्, बुहओचक्रवालं पि गच्छद् ' ति ' अर्थात् ए मेघ, एकतश्चक्रवाल पण चाले छे अने द्विधा चक्रवाल पण चाले छे. ए ज हकीकतने मूल सूत्रमां पण जणावी छे के; [' नवरं एगओ ' इत्यादि.] अहीं ' यान ' एटले ' शकट-गाडुं—' समजवुं अने ' चक्रवाल ' एटले ' पैडुं ' समजवुं. बाकी बीजां सूत्रोमां तो आ विशेष नथी. कारण के पैडुं तो गाडाने ज होय छे माटे शुभ्य, गिह्ति, धिह्ति, शिबिका अने स्पंदमानिका, ए नधानां रूप संबन्धी सूत्रो, स्त्रीरूप संबन्धी सूत्रनी पेटे कहेवां. ए ज वातने कहे छे के, [' जुग्ग-गिह्ति-धिह्ति-सीआ-संदमानिआणं तहेव ' ति].

लेश्यानां द्रव्यो.

१७. प्र०—जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववजितए से णं भंते ! किलेसेसु उववज्जइ ?

१७. उ०—गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परिआइत्ता कालं करेइ, तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहाः—कण्हलेसेसु वा, नीललेसेसु वा, काउलेसेसु वा; एवं जस्त जा लेस्ता सा तस्त भाणिअव्वा.

१८. प्र०—जाव-जीवे णं भंते ! जे भविए जोइसिएसु उववजितए पुच्छा ?

१८. उ०—गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परिआइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहाः—तेउलेसेसु.

१९. प्र०—जीवे णं भंते ! जे भविए वेमाणिएसु उववजितए से णं भंते ! किलेसेसु उववज्जइ ?

१९. उ०—गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परिआइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहाः—तेउलेसेसु वा, पण्हलेसेसु वा,

१७. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव, नैरयिकोमां उत्पन्न भवाने योग्य छे ते, हे भगवन् ! केवी लेश्यावाळाओमां उत्पन्न थाय ?

१७. उ०—हे गौतम ! जीव, जेवी लेश्यावाळां द्रव्योनुं ग्रहण करी काळ करे छे तेवी लेश्यावाळांमां ते, उत्पन्न थाय छे. ते आ प्रमाणेः—कृष्णलेश्यावाळांमां, नीललेश्यावाळांमां अने कपोतलेश्यावाळांमां अर्थात् जे जेनी लेश्या होय, तेनी ते लेश्या कहेवी. ए प्रमाणे बीजा पण प्रश्ना करवा यावत्—

१८. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव, ज्योतिषिकोमां उत्पन्न भवाने योग्य छे ते, केवी लेश्यावाळाओमां उत्पन्न थाय ?

१८. उ०—हे गौतम ! जीव, जेवी लेश्यावाळां द्रव्योनुं ग्रहण करी काळ करे छे तेवी लेश्यावाळांमां ते, उत्पन्न थाय छे. ते आ प्रमाणेः—तेजोलेश्यावाळाओमां.

१९. प्र०—हे भगवन् ! जे जीव वैमानिकोमां उत्पन्न भवाने योग्य छे ते, हे भगवन् ! केवी लेश्यावाळाओमां उत्पन्न थाय ?

१९. उ०—हे गौतम ! जीव, जेवी लेश्यावाळां द्रव्योनुं ग्रहण करी काळ करे छे तेवी लेश्यावाळांमां ते, उत्पन्न थाय छे. ते आ

१. मूलच्छायाः—जीवो भगवन् ! यो भव्यो नैरयिकेषु उपपत्तुं स भगवन् ! किलेश्येषु उपपद्यते ? गौतम ! यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय कालं करोति, तल्लेश्येषु उपपद्यते, तद्यथाः—कृष्णलेश्येषु वा, नीललेश्येषु वा, कपोतलेश्येषु वा; एवं यस्य या लेश्या सा तस्य भणितव्या. यावत्—जीवो भगवन् ! यो भव्यो ज्योतिषिकेषु उपपत्तुं पृच्छा ? गौतम ! यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय कालं करोति तल्लेश्येषु उपपद्यते, तद्यथाः—तेजोलेश्येषु. जीवो भगवन् ! यो भव्यो वैमानिकेषु उपपत्तुं स भगवन् ! किलेश्येषु उपपद्यते ? गौतम ! यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय कालं करोति तल्लेश्येषु उपपद्यते, तद्यथाः—तेजोलेश्येषु वा, पण्हलेश्येषु वाः—अनु०

१. जे द्वारा कर्मनी साथे आत्मा श्लिष्ट थाय-लिश्यते-तेने शास्त्रकारोए लेश्या कही छे. अहीं आ वात विचारवा जेवी छे के, लेश्या ए शु लागणी के वृत्तिरूप छे के अणुरूप छे ? आ प्रश्ननुं समाधानं करता प्रज्ञापनानी टीकामां (पृ० ३३०, पद १७ स०) श्रीमलयगिरिजीए जणाव्यु छे के, लेश्या ए अणुरूप छे—परमाणुसमूहरूप छे. जैनदर्शनमां पुत्रलोनी फक्त आठ जातो जणावी छे. (जेमके; औदारिकपुद्रुल, वैक्रियपुद्रुल, आहारकपुद्रुल, तैजसपुद्रुल, कौर्मणपुद्रुल, भाषापुद्रुल, मर्नपुद्रुल अने श्वासीच्छ्वासपुद्रुल.) तेमांनी कई जातमां ए लेश्यानां अणुओनो समावेश थई सके छे ! ए पण विचारवुं घटे छे. श्रीमलयगिरिजीए तो ए विषे स्पष्ट जणाव्यु छे के, लेश्यानां अणुओ, योगान्तर्गतद्रव्यरूप छे अर्थात् जे अणुओ मानसिक, वाचिक अने कायिक छे तेमां ज आ लेश्यानां अणुओनो समावेश थई जाय छे. जेम बदाम के ब्राह्मी, ज्ञानावरणना क्षयोपशमने, मद्यपान, ज्ञानावरणना उदयने, दधिभोजन, निद्राने अने पित्तवृद्धि, प्रकोपने उत्तेजे छे तेम ए लेश्यानां परमाणुओ कषायोदयनां उत्तेजक छे—बळता अग्निमां धी होमवाधी जेम ते विशेष प्रज्वलित थाय छे तेम आपणा शरीरमां रहेवां लेश्यानां अणुओ उद्भूत अएला कषायने विशेष उत्तेजित करे छे, ज्यांसुधी आपणामां जरा पण काषायिक वृत्ति विद्यमान होय छे त्यां सुधी तेने, ए लेश्यानां अणुओ टेको थापे छे अने ए वृत्तिनो समूळ नाश थये ए अणुओ अकिंचित्कर थाय छे अर्थात् लेश्यानां अणुओ रक्षां रक्षां असत् वषायने पेदा करी शकतां नथी. किंतु एनुं काम तो उद्भूत कषायने ज टेको आपवानुं छे. आटला उपरधी समझाई एके तेम छे के, लेश्या ए अणुरूप छे अने ए अणुओ पण मानसिक, वाचिक अने कायिक परमाणुओमांनां छे. शास्त्रकारोए ए अणुरूप लेश्याओना मुख्य छ प्रकार दर्शाव्या छे. एमांना पेला त्रण प्रकार अशुभ, अशुभतर अने अशुभतम छे अने छेला त्रण प्रकार शुभ, शुभतर अने शुभतम छे. ते प्रत्येक लेश्यानां अणुओमां केवो रंग, केवो रस, केवो गंध अने केवो स्पर्श रहेलो छे ते पण जणाव्यु छे अने कई लेश्यावाळा मनुष्यनी कई वृत्ति होय ते पण सूचवुं छे अने छेवटे लेश्यानी स्थितिमर्यादानो वधारे ओछो समय जणावी तेनुं भावी परिणाम पण प्रकट करुं छे. ज्यारे ज्यारे मनुष्यमां कोई जातनी काषायिक वृत्तिनो उदय थतो होय त्यारे तेना लोहीनो रंग, रस, गंध अने स्पर्श पण बदलतो होय छे, ए वात शरीरशास्त्र अने मानसशास्त्रना गंभीर अभ्यासिधी अपतीत नथी. धूलदृष्टिए आपणे पण एटलुं तो जाणी सकीए छीए के, उय क्रोध करता मनुष्यनुं लोही विकृत थई जाय छे, शरीर लाल थई जाय छे अने धगधगी जाय छे, नीचे आपेलां कोटां उपरधी लेश्यानां रंगादिकनी माहिती मळी सके तेम छे, ते आ प्रमाणेः—

શુકલેસેસુ વા.

પ્રમાણે:—તેજોલેશ્યાવાલાઓમાં, પદ્મલેશ્યાવાલાઓમાં અને શુકલેશ્યાવાલાઓમાં.

૧. મૂલચ્છાયા:—શુકલલેશ્યેસુ વા:—અનુ૦

લેશ્યાઓ.

ક્ર.સં.	લેશ્યા.	કોને હોય?	વર્ણ.	રસ.	ગંધ.	સ્પર્શ.	+પરિણામ.	લક્ષણ.	*સ્થાન.	સ્થિતિ— અધન્ય, ઉત્કૃષ્ટ.	ગતિ.	=પુનર્જન્મ.	
૧.	કૃષ્ણ.	નૈરયિક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભુવનપતિ અને વાત્સવ્યંતરોને.	કાળો.	અનંત ગુણ કહ્યો.	ખરાવ-દુર્ગંધ.	કર્કશ	ઘણો અને ઘણા પ્રકારનો.	કૂરતમ વૃત્તિ.	અસંહ્ય.	અર્ધ મુહૂર્ત.	૩૩ સાગરોપમ અને ૧ મુહૂર્ત.	દુર્ગતિ.	લેશ્યાની ઉત્પત્તિ થયા પછી ૧ મુહૂર્તે જ લેશ્યાનો અન્ત ધવાને ૧ મુહૂર્તે વાકી હોય ત્યારે.
૨.	નીલ.	નૈરયિક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભુવનપતિ અને વ્યંતરોને.	નીલો.	અનંત ગુણ તીવ્રો.	"	"	"	કૂરતર વૃત્તિ.	"	"	૧૦ સાગરોપમ અને પલ્યોપમનો અસંહ્યાતમો ભાગ.	"	"
૩.	કાપોત.	"	પારેવાની ઢોક જેવો.	અનંત ગુણ ઘાટો.	"	"	"	કૂર-વૃત્તિ.	"	"	૩ સાગરોપમ, પલ્ય ૦ અ ૦ ભાગ.	"	"
૪.	તેજઃ.	તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવને.	રાતો.	અનંત ગુણ સીઠો.	સુરમિ.	કોમલ.	"	શુભ-વૃત્તિ.	"	"	૨ સાગરોપમ, પલ્ય ૦ અ ૦ ભા.	શુભગતિ	"
૫.	પદ્મ.	તિર્યંચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિકોને.	ભાંગેલી હલ્દર જેવો.	અનંત ગુણ મધુર.	"	"	"	શુભતર-વૃત્તિ.	"	"	૧૦ સાગરોપમ, અને ૧ મુહૂર્ત.	"	"
૬.	શુક.	તિર્યંચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિકોને.	ઘોલો.	અનંત ગુણ સ્વાદુ.	"	"	"	શુભતમ-વૃત્તિ.	"	"	૩૩ સાગરોપમ અને ૧ મુહૂર્ત.	"	"

+ પરિણામ-શબ્દ, લેશ્યાની ન્યૂનાધિકતાને વા તીવ્રમન્દતાને સૂચવે છે. * સ્થાન-શબ્દ લેશ્યાનાં નિમિત્તોને સૂચવે છે. = પુનર્જન્મ-શબ્દ જન્માંતરનો સૂચક છે. મનુષ્ય અને તિર્યંચોની કાંઈ આંત્રી જીંદગી સુધી એક જ લેશ્યા રહેતી નથી. તે તો નિમિત્તરૂપે ધરી વચ્ચે બદલાયા કરે છે. હવે જ્યારે તેઓના પર્યવસાનનો સમય આવે છે ત્યારે તેઓ એવી કોઈ પણ લેશ્યામાં વર્તેલા હોય છે. કે, જેની સાથે તેઓએ એક મુહૂર્ત તો ગાળેલું હોય અર્થાત તેઓનું મૃત્યુ અમુક એક નિશ્ચિત લેશ્યામાં જ થાય છે. આથી વિપરીત—દેવ અને નારકોની લેશ્યા તેઓની આંત્રી જીંદગી સુધી બદલાતી નથી. જે લેશ્યામાં તેઓ વર્તેલા હોય છે તેનું અવસાન થવાને માત્ર એક જ મુહૂર્ત વાકી રહે છે ત્યારે જ તેઓ મરવાની અણી ઉપર હોય છે—તેઓ જે લેશ્યામાં હોય છે તે જ લેશ્યામાં પુનર્જન્મ પ્રહણ કરે છે:—અનુ૦

૪. પરિણામાધિકારાદ્ ઇદમાહ:—‘ જીવે ણ ’ ઇત્યાદિ. ‘ જે ભવિએ ’ ત્તિ યો યોગ્ય: , ‘ કિલેસેસુ ’ ત્તિ કા કૃષ્ણાદીનામન્યતમા લેશ્યા યેષાં તે તથા—તેષુ કિલેશ્યેષુ મધ્યે, ‘ જલ્હેસાઈ ’ ત્તિ યા લેશ્યા યેષાં દ્રવ્યાણાં તાનિ યલ્હેશ્યાનિ—યસ્યા લેશ્યાયા: સંબંધાનિ ઇત્યર્થ: . ‘ પરિયાઈત્ત ’ ત્તિ પર્યાદાય પરિગૃહ્ય ભાવપરિણામેન, કાલં કરોતિ—મ્રિયતે, તલ્હેશ્યેષુ નારકેષુ ઉત્પદ્યતે. ભવન્તિ ચાત્ર ગાથા:—“ સર્વાહિં લેસાહિં પઢમે સમયમ્મિ સંપરિણયાઈ, નો કસ્સ વિ ઉવવાઓ પરે ભવે અત્થિ જીવસ્સ. સર્વાહિં લેસાહિં ચરિમે સમયમ્મિ સંપરિણયાઈ, ન વિ કસ્સ વિ ઉવવાઓ પરે ભવે અત્થિ જીવસ્સ. અંતમુહુત્તમ્મિ ગ્ણ અંતમુહુત્તમ્મિ સેસએ ચેવ, લેસાહિં પરિણયાઈ જીવા ગચ્છંતિ પરલોયં.” ચતુર્વિંશતિદણ્ડકસ્ય શેષપદાનિ અતિદિશન્નાહ:—‘ એવં ’ ઇત્યાદિ. એવમ્—ઈતિ નારકસૂત્રાભિલાપેન ઇત્યર્થ: . ‘ જસ્સ ’ ત્તિ અસુરકુમારાદે: યા લેશ્યા કૃષ્ણાદિકા, સા લેશ્યા તસ્યાઽસુરકુમારાદે: મણિતવ્યા ઇતિ. નનુ ઇતાવતૈવ વિવક્ષિતાર્થસિદ્ધે: કિમર્થં મેદેનોક્તમ્—‘ જાવ—જીવે ણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ ? ઉચ્યતે:—દણ્ડકપર્યવસાનસૂત્રદર્શનાર્થમ્. એવં તર્હિં વૈમાનિકસૂત્રમેવ વાચ્યં સ્યાત્, ન તુ જ્યોતિષ્કસૂત્રમ્ ઇતિ ? સત્યમ્, કિન્તુ જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકા: પ્રશસ્તલેશ્યા એવ ભવન્તિ—ઇત્યસ્યાઽર્થસ્ય દર્શનાર્થં તેષાં મેદેનાઽભિધાનમ્, વિચિત્રત્વાદ્ વા સૂત્રગતેરિતિ.

પરિણામ.

લેશ્યા-દ્રવ્ય.

ગાથાઓ.

શંકા.

સમાધાન.

વિચિત્રગતિ.

૪. પરિણમન-પરિવર્તન-પરિણામ-નો અધિકાર ચાલતો હોવાથી, હવે આ એને જ લગતી બીજી વાત કહે છે કે, [‘ જીવે ણ ’ ઇત્યાદિ.] [‘ જે ભવિએ ’ ત્તિ] યોગ્ય. [‘ કિલેસેસુ ’ ત્તિ] જેઓને કૃષ્ણ વગેરે લેશ્યાઓમાંથી કોઈ એક લેશ્યા હોય તે ‘ કિલેશ્ય ’ તેમાં. [‘ જલ્હેસાઈ ’ ત્તિ] જે દ્રવ્યોની જે લેશ્યા હોય તે દ્રવ્યો ‘ યલ્હેશ્ય ’ કહેવાય અર્થાત્ જે કોઈ લેશ્યા સંબંધી દ્રવ્યો. [‘ પરિયાઈત્ત ’ ત્તિ] ભાવપરિણામપૂર્વક પ્રહણ કરીને અર્થાત્ આત્મામાં અમુક નિયત લેશ્યાની અસર થયા પછી જ-મરણ પામે છે-જે લેશ્યાવાળાં દ્રવ્યો લીધેલાં હોય તે લેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધે કેટલીક ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે:—“ જ્યારે લેશ્યાના સંપરિણામનો પહેલો સમય હોય ત્યારે કોઈ પણ જીવનો, પરભવમાં ઉપપાત-જન્મ-થતો નથી. જ્યારે લેશ્યાના સંપરિણામનો છેલ્લો સમય હોય ત્યારે કોઈ જીવનો, પરભવમાં જન્મ થતો નથી. લેશ્યાનો સંપરિણામ થયાને અંતર્મુહૂર્ત વીત્યા પછી કે અંતર્મુહૂર્ત બાકી રહ્યા પછી જ જીવો પરલોકમાં જાય છે. ” ચોવીશદંડકનાં બાકીનાં પદોનો અતિદેશ કરતા કહે છે કે, [‘ એવં ’ ઇત્યાદિ.] ‘ એવં ’ ઇટલે નારકસૂત્રના અભિલાપ પ્રમાણે. [‘ જસ્સ ’ ત્તિ] અસુરકુમારાદિકને કૃષ્ણ વગેરે જે લેશ્યા હોય તે લેશ્યા, અસુરકુમારાદિકને કહેવી. શં૦—આટલું કહેવાથી જ કહેવાની વાત કહેવાઈ શકે છે તો [‘ જાવ—જીવે ણં મંતે ! ’ ઇત્યાદિ.] એ સૂત્ર જૂઠું શા માટે કહ્યું ? સમા૦—દંડકના અંતિમ સૂત્રને દેખાડવા માટે પૂર્વોક્ત સૂત્ર કહ્યું છે. શં૦—જો એમ છે તો એકલું વૈમાનિકોનું જ સૂત્ર કહેવું હતું, પણ જ્યોતિષિક સંબંધી સૂત્ર શા માટે કહ્યું ? સમા૦—‘ વૈમાનિકો અને જ્યોતિષિકો સારી લેશ્યાવાળા હોય છે ’ એ વાતને દેખાડવા તે બન્ને સૂત્રો જૂઠાં જૂઠાં કર્યાં છે. અથવા તેમ કરવાનું કારણ સૂત્રની વિચિત્ર ગતિ છે.

વિકુર્વણા.

૨૦. પ્ર૦—અણગારે ણં મંતે ! ભાવિઅપ્યા બાહિરે પોગ્ગલે અપરિઆઈત્તા પમૂ વેભારં પવ્વયં ઉલ્લંચેત્તે વા, પલ્લંચેત્તે વા ?

૨૦. ૩૦—ગોયમા ! નો ણ્ણદ્દે સમદ્દે.

૨૧. પ્ર૦—અણગારે ણં મંતે ! ભાવિઅપ્યા બાહિરે પોગ્ગલે અપરિઆઈત્તા પમૂ વેભારં પવ્વયં ઉલ્લંચેત્તે વા, પલ્લંચેત્તે વા ?

૨૦. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા અનગાર, બહારનાં પુદ્ગલોનું પ્રહણ કર્યા સિવાય વૈભાર પર્વતને ઓઢંગી શકે છે, પ્રલંઘી શકે છે ?

૨૦ ૩૦—હે ગૌતમ ! એ અર્થે સમર્થ નથી.

૨૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા અનગાર, બહારનાં પુદ્ગલોનું પ્રહણ કરીને વૈભાર પર્વતને ઓઢંગી શકે છે, પ્રલંઘી શકે છે ?

૧. પ્ર૦ છાયા:—સર્વાભિલેશ્યાભિ: પ્રથમે સમયે સંપરિણતાભિ:, નો કસ્યાપ્યુપપાત: પરે મવેઽસ્તિ જીવસ્ય. સર્વાભિલેશ્યાભિશ્ચરમે સમયે સંપરિણતાભિ:, નાઽપિ કસ્યાપ્યુપપાત: પરસ્મિન્ મવેઽસ્તિ જીવસ્ય. અન્તર્મુહૂર્તે ગતે, અન્તર્મુહૂર્તે શેષકે ચૈવ, લેશ્યાભિ: પરિણતાભિર્જીવા ગચ્છન્તિ પરલોકમ્:—અનુ૦

૨. લેશ્યા ‘ સંબંધે ’ અહીં એક સંક્ષિપ્ત ટિપ્પણ આપેલું છે, પરંતુ તે વિષેની વધારે વિગતો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૭ મા લેશ્યાપદમાં તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૪મા લેશ્યા અધ્યયનમાં નોંધાણી છે. આ ઉપર જે ગાથાઓ આપેલી છે તે, ઉત્તરાધ્યયનના લેશ્યા અધ્યયનની છે. તેનો સ્પષ્ટ અર્થ આ પ્રમાણે છે:—

આ બન્ને ગાથાઓ મરણોન્મુખ-ત્રિયમાણ-મરવાની અર્થે ઉપર આવેલા-પ્રાણીને લાગુ પાડવાની છે. જે દેહધારી મરણોન્મુખ છે તેનું મરણ તદ્દન છેવટની એવી લેશ્યામાં થઈ શકે છે કે જે લેશ્યા સાથે એનો સંબંધ ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત સુધી તો રહ્યો હોય અર્થાત્ કોઈ પણ ત્રિયમાણ પ્રાણી, લેશ્યાના સંપર્કની પહેલી પહે જ મરી શકતો નથી. કિન્તુ જ્યારે એની અમુક કોઈ લેશ્યા નિશ્ચિત થાય છે ત્યારે જ એ, એના જુના દેહને છોડી મૂતન દેઈ તરફ જઈ શકે છે અને લેશ્યાને નિશ્ચિત થતાં ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત તો લાગે છે માટે જ ગાથામાં અંતર્મુહૂર્તની મર્યાદા નોંધેલી છે. આ હકીકત માત્ર મનુષ્ય અને તિર્યંચોને જ વંધ બેસતી છે અને દેવ તથા નારકો માટે તો આ પ્રમાણે છે:—દેવ અને નારકોની કોઈ પણ લેશ્યા આશીર્વાદગી સુધી એક સરખી જ રહે છે અર્થાત્ કોઈ દેવની કાપોત લેશ્યા હોય તો તે, એની જીંદગી સુધી વદલાતી નથી. તેમ કોઈ નૈરયિકની કૃષ્ણ લેશ્યા હોય તે પણ, એની જીંદગી સુધી વદલાતી નથી—માત્ર મનુષ્ય અને તિર્યંચોની જ લેશ્યાઓ વદલાયા કરે છે. માટે એઓને દેવ અને નૈરયિકોને—ઉપર્યુક્ત ગાથા લાગુ થઈ શકે તેમ નથી. તેઓ તો જ્યારે મરણોન્મુખ હોય છે ત્યારે એઓની લેશ્યાનો અંત આવવાને (વદલો થવાને) અંતર્મુહૂર્ત જ બાકી રહેલું હોય છે માટે કોઈ પણ દેવ વા નૈરયિક પોતાની લેશ્યાનું છેવટનું અંતર્મુહૂર્ત બાકી રહે જ કાલ કરી શકે છે-તે પહેલાં તો નહિ જ:—અનુ૦

૧. મૂલછાયા:—અનગારો ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય પ્રમુવૈભારં પર્વતં ઉલ્લંચયિતું વા, પ્રલંઘયિતું વા ? ગૌતમ ! માઽયમ્ અર્થ: સમર્થ: . અનગારો ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પ્રમુવૈભારં પર્વતમ્ ઉલ્લંચયિતું વા, પ્રલંઘયિતું વા ? :—અનુ૦

२१. उ०—हेता, पभू.

२२. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा घाहिरए पो-
ग्गले अपेरिआइत्ता जावइआइं रायगिहे नगरे रूवाइं, एवइआइं
विकुव्वित्ता वैभारं पव्वयं अंतो अणुप्पविसित्ता पभू समं वा
विसमं करेत्तए, विसमं वा समं करेत्तए ?

२२. उ०—गोयमा ! नो इणट्टे समट्टे, एवं चेव वितिओ
वि आलावगो, णवरं—परिआइत्ता पभू.

२३. प्र०—से भंते ! किं माईं विकुव्वइ, अमाईं विकुव्वइ ?

२३. उ०—गोयमा ! माईं विकुव्वइ, नो अमाईं विकुव्वइ.

२४. प्र०—से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव—नो अमाईं
विकुव्वइ ?

२४. उ०—गोयमा ! माईं णं पणीअं पाण—भोअणं भोच्चा
भोच्चा वामेति, तस्स णं तेणं पणीएणं पाण-भोअणेणं अट्ठि-
अट्ठिमिजा बहलीभवन्ति, पयणुए मंस-सोणिए भवति; जे वि य
से अहावायरा पोग्गला ते वि य से परिणमन्ति, तं जहाः—सोइं-
दियत्ताए, जाव—फासिंदियत्ताए; अट्ठि-अट्ठिमिज-केस-मंसु-रोम-
नहत्ताए, सुकत्ताए, सोणियत्ताए. अमायी णं लूहं पाण-भोअणं
भोच्चा भोच्चा णो वामेइ, तस्स णं तेणं लूहेणं पाण-भोअणेणं
अट्ठि-अट्ठिमिजा पयणुभवन्ति, बहले मंस-सोणिए; जे वि य से
अहावायरा पोग्गला ते वि य से परिणमन्ति, तं जहाः—उच्चार-
त्ताए, पासवणत्ताए, जाव—सोणिएत्ताए, से तेणट्टेणं जाव—नो
अमाईं विकुव्वइ.

—माईं णं तस्स ठाणस्स अणालोइजपडिकंते कालं करेइ,
नत्थि तस्स आराहणा. अमाईं णं तस्स ठाणस्स आलोइअ-

२१. उ०—हे गौतमा हा, ते, तेवी रीते तेम करवा
समर्थ छे.

२२. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, बहारनां
पुद्रलोतुं प्रहण कर्या सिवाय, जेटलां रूपो राजगृह नगरमां
छे तेटलां रूपोने विकुर्वीं, वैभार पर्वतमां प्रवेश करी, ते सम
पर्वतने विषम करी शके ? के ते विषम पर्वतने सम करी शके ?

२२. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी—ते, ए प्रमाणे
न करी शके. ए ज रीते बीजो आलापक पण कहेवो. विशेष ए
के, ' पुद्रलोतुं प्रहण करीने पूर्व प्रमाणे करी शके छे ' ए प्रमाणे
कहेवुं.

२३. प्र०—हे भगवन् ! शुं मायी (प्रमत्त) मनुष्य विकुर्वण
करे के अमायी (अप्रमत्त) मनुष्य विकुर्वण करे ?

२३. उ०—हे गौतम ! मायी मनुष्य विकुर्वण करे, पण
अमायी मनुष्य विकुर्वण न करे.

२४. प्र०—हे भगवन् ! ' मायी मनुष्य विकुर्वण करे अने
अमायी मनुष्य विकुर्वण न करे ' तेनुं शुं कारण ?

२४. उ०—हे गौतम ! मायी मनुष्य, प्रणीत (घी वगोरेथी
खूब चिकाशदार) एवं पान अने भोजन करे छे, एवं भोजन
करी करीने वमन करे छे. ते प्रणीत पान भोजन द्वारा तेना हाड
अने हाडमां रहेली मज्जा ते घन थाय छे तथा तेनुं मांस अने
लोही प्रतनु थाय छे. वळी तेना (ते भोजनना) जे यथाबादर
पुद्रलो छे तेनुं तेने ते ते रूपे परिणमन थाय छे. ते आ प्रमाणेः—
श्रोत्रइन्द्रियपणे यावत्—स्पर्शइन्द्रियपणे, तथा हाडपणे, हाडनीं
मज्जापणे, केशपणे श्मश्रुपणे, रोमपणे, नखपणे, वीर्यपणे अने
लोहिपणे (ते पुद्रलो) परिणमे छे, अने अमायी मनुष्य तो
छखुं एवं पान-भोजन करे छे, एवं भोजन करीने ते वमन करतो
नथी. ते छखा पान भोजन द्वारा तेनां हाड, हाडनी मज्जा प्रतनु
थाय छे अने तेनुं मांस अने लोही घन थाय छे तथा तेना जे
यथाबादर पुद्रलो छे तेनुं पण तेने परिणमन थाय छे. ते आ
प्रमाणेः—उच्चारपणे, मूत्रपणे अने यावत्—लोहिपणे. तो ते
कारणथी यावत्—अमायी मनुष्य विकुर्वण करतो नथी (!)

—मायी, ते करेली प्रवृत्तिनुं आलोचन अने प्रतिक्रमण कर्या
सिवाय काळ करे छे माटे तेने आराधना नथी अने अमायी,

१. मूलच्छायाः—इ-त, प्रभुः. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्रलान् अपथादाय यावन्ति राजगृहे नगरे रूपानि, एतावन्ति विकुर्व्यं
वैभारं पर्वतम् अन्तोऽनुप्रविश्य प्रभुः समं वा विषमं कर्तुम्, विषमं वा समं कर्तुम् ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, एवं चेव द्वितीयोऽपि आलापकः,
नवरम्-पर्यादाय प्रभुः. स भगवन् किं मायी विकुर्वते, अमायी विकुर्वते ? गौतम ! मायी विकुर्वते, नो अमायी विकुर्वते. तत्र केनोऽर्थेन भगवन् !
एवम् उच्यते, यावत्—नो अमायी विकुर्वते ? गौतम ! मायी प्रणीतं पान-भोजनं भुक्त्वा भुक्त्वा वमयति, तस्य तेन प्रणीतेन पान-भोजनेन अस्थि-
अस्थिमज्जा बहलीभवन्ति, प्रतनुकं मांस-शोणितं भवति, येऽपि च तस्य यथाबादराः पुद्रलास्तेऽपि च तस्य परिणमन्ति, तद्यथाः—श्रोत्रेन्द्रियतया,
यावत्—स्पर्शेन्द्रियतया, अस्थि-अस्थिमज्जा-केश-श्मश्रु-रोम-नखतया, शुकतया, शोणिततया. अमायी रूक्षं पान-भोजनं भुक्त्वा भुक्त्वा नो वमयति,
तस्य तेन रूक्षेण पान-भोजनेन अस्थि-अस्थिमज्जाः प्रतनुभवन्ति, बहलं मांस-शोणितम्; येऽपि च तस्य यथाबादराः पुद्रलास्तेऽपि च तस्य परिण-
मन्ति, तद्यथाः—उच्चारतया, प्रसवणतया, यावत्—शोणिततया, तत् तेनाथेन यावत्—नो अमायी विकुर्वते. मायी तस्य स्थानस्य अनाभेचितप्रतिक्रान्तः
कालं करोति, नास्ति तस्य आराधना. अमायी तस्य स्थानस्य आलोचितः—अनु० १. जूओ भ० प्र० ख० पृ० २४४. टिप्पण १ः—अनु०

पंडिकंते कालं करेइ, अस्थि तस्स आराहणा.

ते पोतानी भूलवाळी प्रवृत्तिनु आलोचन अने प्रतिक्रमण करीने काल करे छे माटे तेने अराधना छे.

—सेवं भंते ! सेवं भंते !-त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

भगवंत-अजसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुते ततिअसये. चउत्थो-उदेषोःसम्मत्तो.

५. देवपरिणामाधिकाराद् अनंगाररूपद्रव्यदेवपरिणामसूत्राणिः—‘ बाहिरए ’ त्ति औदारिकशरीरव्यतिरिक्तान् वैक्रियान् इत्यर्थः. वैभारं ’ त्ति वैभारामिधानं राजगृहक्रीडापर्वतम्, ‘ उल्लंघित्तए वा ’ इत्यादि. तत्रोल्लङ्घनं सकृत्, प्रलङ्घनं पुनः पुनरिति. ‘ नो इणट्टे समट्टे ’ त्ति वैक्रियपुद्गलपर्यादानं विना वैक्रियकरणस्यैवाभावात्. बाह्यपुद्गलपर्यादाने तु सति पर्वतस्योल्लङ्घनादौ प्रभुः स्यात्, महतः पर्वतातिक्रामिणः शरीरस्य संभवादिति. ‘ जावइआइ ’ इत्यादि. यावन्ति रूपाणि पशु-पुरुषादिरूपाणि, ‘ एवइआइ ’ त्ति एतावन्ति, ‘ विकुव्वित्त ’ त्ति वैक्रियाणि कृत्वा, वैभारं पर्वतं समं सन्तं विषमम्, विषमं तु समं कर्तुमिति सम्बन्धः. किं कृत्वा ? इत्याहः—अन्तर्मध्ये वैभारस्यैव अनुप्रविश्य. ‘ मायी ’ त्ति मायावान्, उपलक्षणत्वादस्य सकषायः—प्रमत्त इति यावत्. अप्रमत्तो हि न वैक्रियं कुरुत इति. ‘ पणीअं ’ त्ति प्रणीतं गल्लहेहविन्दुकम्, ‘ भोच्चा भोच्चा वामेति ’ त्ति वमनं करोति, विरेचनं वा करोति वर्ण-बलाद्यर्थम्, यथा प्रणीतभोजनम्, तद्वमनं च विक्रियास्वभावं मायित्वाद् भवति, एवं वैक्रियकरणमपि इति तात्पर्यम्. ‘ बहलीभवन्ति ’ घनीभवन्ति प्रणीतसामर्थ्यात्. ‘ पयणुए ’ त्ति अधनम्, ‘ अहावायर ’ त्ति यथोचितवादराः आहारपुद्गला इत्यर्थः. ‘ परिणमन्ति ’ श्रोत्रेन्द्रियादिवेन, अन्यथा शरीरस्य दाढ्याऽसंभवात्. ‘ ल्हं ’ त्ति रूक्षमप्रणीतम्, ‘ नो वामेइ ’ त्ति अकषायितया विक्रियायामनर्थित्वात्. ‘ पासवणत्ताए ’ इह ‘ यावत् ’ करणाद् इदं दृश्यम्—‘ खेतत्ताए, सिंघणत्ताए, वंतत्ताए, पित्तत्ताए, पूअत्ताए ’ त्ति, रूक्षभोजिनः उच्चारदितयैव आहारादिपुद्गलाः परिणमन्ति, अन्यथा शरीरस्य असारताऽनापत्तेरिति. अथ मायि-अमायिनोः फलमाहः—‘ माईणं ’ इत्यादि. ‘ तस्स ठाणस्स ’ त्ति तस्मात् स्थानाद् विकुर्वणाकरणलक्षणात्, प्रणीतभोजनलक्षणाद् वा. ‘ अमायीणं ’ इत्यादि. पूर्वं मायित्वाद् वैक्रियम्, प्रणीतभोजनं वा कृतवान्, पश्चाद् जातानुतापोऽमायी सन् तस्मात् स्थानाद् आलोचितप्रतिक्रान्तः सन् कालं करोति यत् तस्य अस्ति आराधना—इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवत्सूत्रे तृतीयशते चतुर्थे उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचिते विवरणं समाप्तम्.

५. आगळनुं प्रकरण देव-लेश्यांपरिणामपर्यवसायी होवाथी एनी पळी आवतुं आ प्रकरण पण एवुं ज मूकेळुं छे अर्थात् आगळना प्रकरणनी पेठे

द्रव्यदेव. आ प्रकरणमां पण छेवट सुधी, भविष्यमां देवरूपे अवतार लेनारा एटले देव थवाने योग्य-द्रव्यदेव-अनंगारोए करेलां पुद्गलपरिणमनोने सूचववानां छे. ते विषेनां सूत्रो आ प्रमाणे छेः—[‘ बाहिरए ’ त्ति] औदारिक शरीरथी भिन्न अर्थात् वैक्रियपुद्गलोने. [‘ वैभारं ’ त्ति] ‘ वैभार ’ नामना वैभार. राजगृह नगरना क्रीडापर्वतने, [‘ उल्लंघित्तए वा ’ इत्यादि.] ते वैभारं एकवार ओळंगवुं ते उल्लंघन अने वारंवार ओळंगवुं ते प्रलंघन. [‘ नो इणट्टे समट्टे ’ त्ति] ए वात बनती नथी. कारण के वैक्रिय पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या सिवाय वैक्रिय शरीरनी बनावट थइ शकती ज नथी अणे पर्वतनुं वैक्रिय- उल्लंघन करनार मनुष्य, पर्वतातिक्रामी (पर्वतने वटी जाय) एवा. मोटा वैक्रिय शरीर सिवाय, पर्वतने ओळंगी शकतो नथी. अने. एवडुं मोटुं पुद्गलप्ररण. वैक्रिय शरीर, बहारनां वैक्रिय पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या सिवाय बनी शकतुं नथी. तेथी बहारनां पुद्गलोनुं ग्रहण कर्या पळी ज ए पर्वतने ओळंगवा (विगेरे) मां समर्थ थई शके छे तो मोटुं शरीर बनाववा माटे बहारनां (वैक्रिय) पुद्गलोनुं ग्रहण करवुं ज जोईए. [‘ जावइआइ ’ इत्यादि.] जेटलां पशु अने पुरुष वगेरेनां रूपो. [‘ एवइआइ ’ त्ति] एटलां रूपोने [‘ विकुव्वित्त ’ त्ति] वैक्रिय करीने समत्ववाळ वैभारं पर्वतमे विषम करे अने विषमने तो सम करे—एम संबंध छे. शुं करीने ? तो कहे छे के, वैभार पर्वतनी वच्चे पेसीने. [‘ मायी ’ त्ति] मायावाळो. आ सूत्र, मायी. सूचक होवाथी ‘ मायी ’ शब्दथी ‘ कषायवाळो ’ अर्थात् ‘ प्रमत्त ’ मनुष्य एम समजवुं. कारण के अप्रमत्त मनुष्य तो वैक्रियरूप करतो नथी. प्रणीत- [‘ पणीअं ’ त्ति] चीकाशना झरतां बिंदुवाळुं. [‘ भोच्चा भोच्चा वामेति ’ त्ति] वमन करे छे अथवा विरेचन करे छे. ते मनुष्य मायी छे माटे वर्ण भोजन. तथा बल विगेरेने माटे विक्रियास्वभावरूप प्रणीत भोजन अने तेनुं वमन करे छे अने ए प्रमाणे ए द्वारा वैक्रियकरण पण थाय छे—ए तात्पर्य छे. [‘ बहलीभवन्ति ’ त्ति] कठण थाय छे. [‘ पयणुए ’ त्ति] पातळुं-कठण नहीं. [‘ अहावायर ’ त्ति] यथोचित वादर अर्थात् आहारनां पुद्गले श्रोत्रेन्द्रिय वगेरेपणे परिणमे छे. जो एम न थाय तो शरीरनी दृढता थवी असंमषित छे. [‘ ल्हं ’ त्ति] ल्हं. [‘ नो वामेइ ’ त्ति] अकषायि-पणाने लीधे विक्रियानो इच्छुक न होवाथी वमन करतो नथी. [‘ पासवणत्ताए ’] अहीं ‘ यावत् ’ शब्द सूच्यो छे माटे आ रीते जाणवुंः—“ श्लेष्मपणे, नासिकाना मळपणे, वमनपणे, पित्तपणे अने पूतिपणे. ” ल्हं जमनारने आहार वगेरेनां पुद्गलो, उच्चार (विद्य) विगेरेपणे परिणमे छे. जो एम न होय तो तेनुं शरीर दुर्बळ न थवुं जोईए. हवे मायी अने अमायीनी ए प्रवृत्तिनुं फळ कहे छेः—[‘ माईणं ’ इत्यादि.] विकुर्वणा करवारूप अथवा प्रणीत भोजनरूप स्थानथी. [‘ अमाईणं ’ इत्यादि.] पहेलां मायी होवाने लीधे वैक्रियरूप कर्युं हंतुं अथवा प्रणीत भोजन कर्युं पश्चात्ताप. हंतुं. पण पळी ते बाबतनो पश्चात्ताप थवाथी ते अमायी थयो अने तेणे आलोचन तथा प्रतिक्रमण कर्या पळी काल कर्यो, तो तेवाने आराधना छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः—द्वयात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा ज्ञानसुख्यः ॥

१. मूलच्छायाः—प्रतिक्रान्तः कालं करोति, अस्ति तस्य आराधनाः तदेवं भगवन् ! तदेवं-भगवन् !-इतिः—अनु०

शतक ३.-उद्देशक ५.

अनगार बाह्य पुद्गलोने लीधा विना स्त्री विगेरेनां रूपो करे ?-ना.-लईने.-हा.-एवां रूपोवडे जंबूदीपने भरी देवानुं मात्र सामर्थ्य.-युवक-युवति.-असिचरीपात्र.-
एयतः पताका.-पर्यस्तिका.-पर्यक.-अभियोग.-घोडो, हाथी, सिद्ध, वाघ, बरू, दीपडो, रीछ अने अष्ट पद विगेरेने रूपे अनगार.-पुद्गलपयादान.
आत्मक्रुद्धि.-परक्रुद्धि विगेरे.-अथ के साधु ?-साधु.-विकुर्वणा.-मायी.-तेनी गति-आभियोगिक.-अमायी.-तेनी गति.-अनाभियोगिक.-गाथा. —

१. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा बाहिए पोग्गले अपरिआइत्ता पभू एगं महं इत्थीरूवं वा, जाव-संदमाणिरूवं वा विउव्वित्तए ?

१. उ०—नो इण्ढे समझे.

२. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा बाहिए पोग्गले परिआइत्ता पभू एगं महं इत्थीरूवं वा, जाव-संदमाणिरूवं वा विउव्वित्तए ?

२. उ०—हंता, पभू.

३. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवइआइं पभू इत्थिरूवाइं विउव्वित्तए ?

३. उ०—गोयमा ! से जहा नामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, चकस्स वा नाभीं अरगाउत्ता सिया, एवामेव अणगारे विं भाविअप्पा वेउव्विसमुग्घायेणं समोहणइ, जाव-पभू णं, गोयमा ! अणगारे णं भाविअप्पा केवलकप्यं जंबूदीवं दीवं बहूहिं इत्थिरूवेहिं आइण्णं, वित्तिकिण्णं, जाव-एस णं गोयमा ! अणगारस्स भाविअप्पणो अयमेयारूवे विसये, विस-यमेत्ते वुइए, णो चैव णं संपत्तीए विउव्विसु वा, विउव्वित्ति वा, विउव्विस्संति वा-एवं परिवाडीए णेयव्वं, जाव-संदमाणिया.

१. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, बंहारनां पुद्गलोने लीधा सिवाय एक मोटा स्त्रीरूपने यावत्-स्पंदमानिकारूपने विकुर्ववा समर्थ छे ?

१. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी.

२. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, बंहारनां पुद्गलोने लईने एक मोटा स्त्रीरूपने यावत्-स्पंदमानिकारूपने विकुर्ववा समर्थ छे ?

२. उ०—हे गौतम ! हा, ते तेम करवा समर्थ छे.

३. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार केटलां स्त्रीरूपोने विकुर्ववा समर्थ छे ?

३. उ०—हे गौतम ! जेम कोई एक युवान, युवतिने काकडा वाळवापूर्वक पकडे अथवा जेम पैडानी घरी आराओथी व्यास होय तेम भावितात्मा अनगार पण वैक्रियसमुद्घातथी समवहत थई यावत्-हे गौतम ! भावितात्मा अनगार आखा जंबूदीपने घणां स्त्रीरूपोवडे आकीर्ण, व्यतिकीर्ण यावत्-करी शके छे. हे गौतम ! भावितात्मा अनगारनो आ ए प्रकारनो मात्र विषय छे, पण ए प्रकारे कोईवार विकुर्वण थयुं नथी, थतुं नथी अने थशे नहि. ए ज प्रमाणे कमपूर्वक यावत्-स्पंदमानिका संबंधी रूप सुधी समजवुं.

१. मूलच्छायाः—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् अर्थदाय प्रभुः एकं महत् स्त्रीरूपं वा, यावत्-स्पंदमानिकारूपं वा विकुर्वितुम् ? नाऽयम् अर्थः समर्थः. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्गलान् अर्थदाय प्रभुः एकं महत् स्त्रीरूपं वा, यावत्-स्पंदमानिकारूपं वा विकुर्वितुम् ? इत्तं, प्रभुः अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः स्त्रीरूपाणि विकुर्वितुम् ? गौतम ! स यथा नाम युवति युवा हस्तेन हस्तेन गृहीयात्, चकस्स वा नाभिः अरकायुक्ता स्यात्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति, यावत् प्रभुर्गौतम ! अनगारो भावितात्मा केवलकल्पं जंबूदीपं द्वीपं बहुभिः स्त्रीरूपैः आकीर्णम्, व्यतिकीर्णम्, यावत्-एव गौतम ! अनगारस्य भावितात्माऽपि एव विषयः, विषयमात्रम उक्तम्. नो चैव संप्राप्त्या व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वीत् वा, विकुर्विष्यति वा-एवं परिपाठ्यां ज्ञातव्यम्, यावत्-स्पंदमानिकाः—अनु०

४. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे असि-चम्मपायं गहाय गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि भाविअप्पा असि-चम्म-पायहत्थ-किच्चगएणं अप्पाणेणं उड्डं वेहासं उप्पइज्जा ?

४. उ०—हंता, उप्पइज्जा.

५. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवइआइं पभू, असि-चम्महत्थकिच्चगयाइं रूवाइं विउव्वित्तए ?

५. उ०—गोयमा ! से जहा नामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, तं चेव जाव-विउव्विसु वा, विउव्वंति वा, विउव्विस्संति वा.

६. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओपडागं काउं गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे वि भाविअप्पा एगओपडागाहत्थ-किच्चगएणं अप्पाणेणं उड्डं वेहायसं उप्पएज्जा ?

६. उ०—हंता, गोयमा ! उप्पएज्जा.

७. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवइआइं पभू एगओपडागाहत्थकिच्चगयाइं रूवाइं विकुव्वित्तए ?

७. उ०—एवं चेव जाव-विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा. एवं दुहओपडागं पि.

८. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओजण्णोवइअं (तं) काउं गच्छेज्जा, एवामेव अणगारे णं भाविअप्पा एगओजण्णो-वइअकिच्चगएणं अप्पाणेणं उड्डं वेहासं उप्पएज्जा ?

८. उ०—हंता, उप्पएज्जा.

९. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवइआइं पभू एगओजण्णोवइअकिच्चगयाइं रूवाइं विकुव्वित्तए ?

९. उ०—तं चेव जाव-विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा. एवं दुहओजण्णोवइअं पि.

४. प्र०—हे भगवन् ! जेम कोइ एक पुरुष तरवार अने ढाल लइने गति करे, ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण तरवार अने ढालवाळा मनुष्यनी पेठे कोइ पण कार्यने अंगे पोते उंचे आकाशमां उडे ?

४. उ०—हे गौतम ! हा, उडे.

५. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, तरवार अने ढालवाळा मनुष्यनी जेवां केटलां रूपो विकुर्वी शके ?

५. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक युवान युवतिने काकडा वाळवापूर्वक पकडे यावत्—(बधुं पूर्वनी पेठे जाणवुं) विकुर्वणा थइ नथी, विकुर्वणा थती नथी अने विकुर्वणा थशे पण नहि.

६. प्र०—हे भगवन् ! जेम कोइ एक पुरुष (हाथमां) एक पताका करीने गति करे ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण, हाथमां एक (एक तरफ धजावाळी) पताका धरीने चालनार पुरुषनी पेठे पोते कोइ कार्यने लीधे उंचे आकाशमां उडे ?

६. उ०—हे गौतम ! हा, उडे.

७. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, हाथमां एक (एक तरफ धजावाळी) पताका धारण करी चालनार पुरुषनी जेवां केटलां रूपो करी शके ?

७. उ०—हे गौतम ! पूर्वनी पेठे ज जाणवुं अने यावत्—विकुर्वण थयुं नथी, थतुं नथी अने थशे नहि. ए प्रमाणे बे तरफ धजावाळी पताका संबधे पण समजवुं.

८. प्र०—हे भगवन् ! जेम कोइ एक पुरुष एक तरफ जनोइ करीने गति करे, ए ज प्रमाणे भावितात्मा अनगार पण, एक तरफ जनोइ करीने चालनार पुरुषनी पेठे पोते कोइ कार्यने लीधे उंचे आकाशमां उडे ?

८. उ०—हे गौतम ! हा उडे.

९. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार पोते, कार्य परत्वे एक तरफ जनोइवाळा पुरुषनी जेवां केटलां रूपो विकुर्वी शके ?

९. उ०—हे गौतम ! ते ज प्रमाणे जाणवुं अने यावत्—विकुर्वण कर्हुं नथी, विकुर्वण करता नथी अने विकुर्वण करशे पण नहि. ए प्रमाणे बे तरफ जनोइवाळा पुरुषनी जेवां रूपो संबधे पण समजवुं.

१. मूलच्छायाः—स यथा नाम कोऽपि पुरुषोऽसि-चर्मपात्रं गृहीत्वा गच्छेत्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा असि-चर्मपात्रहस्तेकृत्यगतेन आत्मना ऊर्ध्वं विहायः उत्पतेत् ? हन्त, उत्पतेत्. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः असि-चर्महस्तेकृत्यगतानि रूपाणि विकुर्वितुम् ? गौतम ! स यथा नाम युवति युवा हस्तेन हस्ते गृहीत्वा, तत्रैव यावत्-व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वीत वा, विकुर्विष्यति वा. स यथा नाम कोऽपि पुरुषः एकतःपताकं कृत्वा गच्छेत्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा एकतःपताकाहस्तकृत्यगतेन आत्मना ऊर्ध्वं विहायः उत्पतेत् ? हन्त, गौतम ! उत्पतेत्. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः एकतःपताकाहस्तकृत्यगतानि रूपाणि विकुर्वितुम् ? एवं चैव यावत्-व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वीत वा, विकुर्विष्यति वा. एवम् द्विधापताकम् अपि. स यथा नाम कोऽपि पुरुषः एकतोयज्ञोपवीतं कृत्वा गच्छेत्, एवमेव अनगारो भावितात्मा एकतोयज्ञो-पवीतकृत्यगतेन आत्मना ऊर्ध्वं विहायः उत्पतेत् ? हन्त, उत्पतेत्. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः यज्ञोपवीतकृत्यगतानि रूपाणि विकुर्वितुम् ? तत्रैव यावत्-व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वीत वा, विकुर्विष्यति वा; एवं द्विधायज्ञोपवीतम् अपिः—अनु०

१०. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओपत्हत्थिअं काउं चिडेजा, एवामेव अणगारे वि भावियप्पा० ?

१०. उ०—एवं चेव जाव-विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा; एवं दुहओपत्हत्थिअं पि.

११. प्र०—से जहा नामए केइ पुरिसे एगओपत्थियंकां काउं चिडेजा० ?

११. उ०—तं चेव जाव-विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा; एवं दुहओपत्थियंकां पि.

१. चतुर्थोद्देशके विकुर्वणा उक्ता, पञ्चमेऽपि तामेव विशेषत आह—‘ अणगारे णं ’ इत्यादि. ‘ असिचम्मपायं गहाय ’ ति असिचर्मपात्रं स्फुरकः, अथवा असिश्च खङ्गः, चर्मपात्रं च स्फुरकः, खङ्गकोशो वा असिचर्मपात्रम्, तद् गृहीत्वा. ‘ असिचम्मपात्र-हत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं ’ ति असिचर्मपात्रं हस्ते यस्य स तथा, कृत्यं संघादिप्रयोजनम्, गत आश्रितः कृत्यगतः, ततः कर्मधारयः-अतस्तेनात्मना, अथवा असिचर्मपात्रं कृत्वा-हस्ते कृतं येनासौ असिचर्मपात्रहस्तकृतः-तेन, प्राकृतत्वाच्चैवं समासः. अथवा असिचर्म-पात्रस्य हस्तकृत्यं हस्तकरणम्, गतः प्राप्तो यः स तथा तेन. ‘ पत्थियंकां ’ ति आसनविशेषः-प्रतीतश्च.

१. चोथा उद्देशकमां विकुर्वणा संबंधे हकीकत कही छे अने पांचमा उद्देशकनां पण ते ज हकीकतने विशेषताथी कहे छे:—[‘ अणगारे णं ’ इत्यादि.] [‘ असिचम्मपायं गहाय ’ ति] असिचर्मपात्र एटले स्फुरक-ढाल. अथवा असि एटले तरवार अने चर्मपात्र एटले ढाल अथवा म्यान-तेने लईने. [‘ असिचम्मपायं हत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं ’ ति] जेना हाथमां असि अने चर्मपात्र छे ते ‘ असिचर्मपात्रहस्त ’ कहेवाय. संघ विगेरेना प्रयोजननी सिद्धिने आश्रीने गएलो ते ‘ कृत्यगत ’ कहेवाय तेणे-ते आत्माए. अथवा जेणे असिचर्मपात्रने हाथमां कर्तुं छे ते-तेणे. अथवा असिचर्मपात्रनुं जे हाथमां करवुं (धरवुं), तेने पामेल-तेणे. [‘ पत्थियंकां ’ ति] एक जातनुं प्रसिद्ध आसन-पर्यकासन.

असि-चर्मपात्र

पर्यक.

अभियोग अने आभियोगिक.

१२. प्र०—अणगारे णं भंते । भाविअप्पा बाहिरए पोग्गले अपरिआइत्ता पभू एगं महं आसरूवं वा, हत्थिरूवं वा, सीहरूवं वा, वग्घरूवं वा, विगरूवं वा, दीविअरूवं वा, अच्छरूवं वा, तरच्छरूवं वा, परासररूवं वा अभिजुंजित्तए ?

१२. उ०—नो इणडे समडे.

१३. प्र०—अणगारे णं० ?

१३. उ०—एवं बाहिरए पोग्गले परिआइत्ता पभू.

१२. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगारं बहारमां पुद्दलो ग्रहण कर्था सिवाय एक मोटा घोडाना रूपनै, हाथिना रूपने, सिंहना रूपने, वाघना रूपने, नारना रूपने, दीपडाना रूपने, रिंडना रूपने, नाना वाघना रूपने अने शरभना रूपने अभियोजवा समर्थ छे ?

१२. उ०—हे गौतम ! ए वात समर्थ नथी.

१३. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगारं बहारमां पुद्दलोने लईने पूर्व प्रमाणे करवा समर्थ छे ?

१३. उ०—हे गौतम ! बहारनां पुद्दलोने लईने ते अनगारं पूर्व प्रमाणे करी शके छे.

१. मूलच्छायाः—स यथा नाम कोऽपि पुरुषः एकतःपर्यस्तिकां कृत्वा तिष्ठेत्, एवमेव अनगारोऽपि भावितात्मा० ! एवं चैव यावत्-व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वेति वा, विकुर्विष्यति वा; एवं द्विधापर्यस्तिकाम् अपि. स यथा नाम कोऽपि पुरुषः एकतःपर्यं कृत्वा तिष्ठेत्० ? तच्चैव यावत्-व्यकुर्वीद् वा, विकुर्वेति वा, विकुर्विष्यति वा; एवं द्विधापर्यं अपि. २. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्दलान् अपर्यादाय प्रभुः एकं महद् अक्षरूपं वा, हस्तिरूपं वा, सिंहरूपं वा, व्याघ्ररूपं वा, वृक्षरूपं वा, द्वीपिकरूपं वा, ऋक्षरूपं वा, तरक्षरूपं वा, परासररूपं वा अभियोजतुम् ? नऽत्रम् अर्थः समर्थः. अनगारः० ? एवं बाह्यान् पुद्दलान् पर्यादाय प्रभुः—अनु०

१. अर्ही ‘ असिचर्मपात्रहस्त ’ अने ‘ कृत्यगत ’ आ बे शब्दोनो कर्मधारय समास करवो. २. अर्ही प्राकृतनी शैलीने अनुसरीने पूर्वनिपातनो विपरीत थएलें छे:—श्रीभभय०

१४. प्र०—अणगारे णं भंते ! भाविअप्पा एगं महं आस-
रूवं वा अभिजुंजित्ता अणेगाइं जोअणाइं पभू गमित्तए ?

१४. उ०—हंता, पभू.

१५. प्र०—से भंते ! किं आयड्डीए गच्छइ, परिड्डीए
गच्छइ ?

१५. उ०—गोयमा ! आयड्डीए गच्छइ, नो परिड्डीए; एवं
आयकम्मुणा, नो परकम्मुणा; आयप्पयोगेणं, नो परप्पयोगेणं.
उस्सिओदयं वा गच्छइ, पयओदयं वा गच्छइ.

१६. प्र०—से णं भंते ! किं अणगारे आसे ?

१६. उ०—गोयमा ! अणगारे णं से, नो खलु से आसे;
एवं जाव-परासररूवं वा.

१७. प्र०—से भंते ! किं मायी विकुव्वइ, अमायी वि वि-
कुव्वइ ?

१७. उ०—गोयमा ! मायी विकुव्वइ, नो अमायी विकुव्वइ.

१८. प्र०—माई णं भंते ! तस्स ठाणस्स अणालोइअपडि-
कंते कालं करेइ, कहिं उववज्जइ ?

१८. उ०—गोयमा ! अण्णयरेसु आभिओगेसु देवलोगेसु
देवत्ताए उववज्जइ.

१९. प्र०—अमायी णं भंते ! तस्स ठाणस्स आलोइअप-
डिकंते कालं करेइ, कहिं उववज्जइ ?

१९. उ०—गोयमा ! अण्णयरेसु अणामियोगिएसु देवलो-
एसु देवत्ताए उववज्जइ.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति.

गाथाः—इत्थी असी पडागा जण्णोवइअे य होइ बोधव्वे,
पल्लहत्थिअ पल्लियंके अभिओग विकुव्वणा मायी.

१४. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार, एक मोटा
घोडाना रूपने अभियोजी अनेक योजनो सुधी जवाने समर्थ छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेम करवा समर्थ छे.

१५. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते आत्मऋद्धिथी जाय छे के
पारकी ऋद्धिथी जाय छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! आत्मऋद्धिथी जाय छे, पण पारकी
ऋद्धिथी जतो नथी. ए प्रमाणे पोताना कर्मथी जाय छे, पण
पारकाना कर्मथी जतो नथी; पोताना प्रयोगथी जाय छे पण
पारकाना प्रयोगथी जतो नथी. तथा ते सीधो पण जई शके छे
अने विपरीत पण जई शके छे.

१६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते अनगार अश्व-घोडो-
कहेवाय ?

१६. उ०—हे गौतम ! ते अनगार छे, पण घोडो नथी.
ए प्रमाणे यावत्-शरभना रूप सुधीनां बधां रूपो संबंधे जाणवुं.

१७. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते विकुर्वण मायी अनगार करे,
के अमायी अनगार पण करे ?

१७. उ०—हे गौतम ! ते विकुर्वण मायी अनगार करे,
अमायी अनगार न करे.

१८. प्र०—हे भगवन् ! ते प्रकारनुं विकुर्वण कर्या पछी
ते संबंधी आलोचन के प्रतिक्रमण कर्या सिवाय जो ते विकुर्वण
करनार मायी साधु काळ करे, तो ते क्यां उत्पन्न थाय ?

१८. उ०—हे गौतम ! ते साधु, कोई एक जातना
आभियोगिक देवलोकोमां देवपणे उत्पन्न थाय.

१९. प्र०—हे भगवन् ! ते क्रिया संबंधी आलोचन अने
प्रतिक्रमण करीने जो अमायी साधु काळ करे, तो क्यां
उत्पन्न थाय ?

१९. उ०—हे गौतम ! ते साधु, कोई एक जातना अना-
भियोगिक देवलोकोमां देवपणे उत्पन्न थाय.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए
प्रमाणे छे.

गाथा—छी, तरवार, पताका, जनोइ, पलोंठी अने पर्य-
कासन; ए बधां रूपोनो अभियोग अने विकुर्वणा संबंधी हकीकत
आ उद्देशकमां छे तथा ए प्रमाणे मायी साधु करे छे एम पण
जणाव्युं छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये पंचमो उद्देशो सम्मत्तो.

१. मूलच्छायाः—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा एकं महद् अश्वरूपं वा अभियुज्य अनेकानि योजनानि प्रभुर्वन्तुम् ? हन्त, प्रभुः स भगवन् ! किम्
आत्मद्वर्था गच्छति, परद्वर्था गच्छति ? गौतम ! आत्मद्वर्था गच्छति, नो परद्वर्था; एवम् आत्मकर्मणा, नो परकर्मणा, आत्मप्रयोगेण, नो परप्रयोगेण,
उच्छिन्नोदयं वा गच्छति, पतदुदयं वा गच्छति. स भगवन् ! किम् अनगारोऽश्वः ? गौतम ! अनगारः सः, नो खलु सोऽश्वः; एवं यावत्-पराशररूपं
वा. स भगवन् ! किं मायी विकुर्वति, अमायी अपि विकुर्वति ? गौतम ! मायी विकुर्वति, नो अमायी विकुर्वति. मायी भगवन् ! तस्य स्थानस्य
अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, कुत्र उपपद्यते ? गौतम ! अन्यतरेषु आभियोगिकेषु देवलोकेषु देवतया उपपद्यते. अमायी भगवन् ! तस्य
स्थानस्य आलोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति, कुत्र उपपद्यते ? गौतम ! अन्यतरेषु अनाभियोगिकेषु देवलोकेषु देवतया उपपद्यते. तदेवं भगवन् !,
तदेवं भगवन् ! इति. गाथाः—छी अस्तिः पताका यज्ञोपवीतं च भवति बोद्धव्यम्, पर्यस्तिका पर्यङ्कः अभियोगो विकुर्वणा. मायीः—अनु०

૨. 'વિગ' તિ વૃક્ષઃ, 'દીવિઅ' તિ ચતુષ્પદાવેશ્વરઃ, 'અચ્છ' તિ ત્રક્ષઃ, 'તરચ્છ' તિ વ્યાઘ્રવિશેષઃ, 'પરાસર' તિ શરમઃ, 'હહ' અન્યાન્યપિ શૃંગાલાદિપદાનિ વાચનાન્તરે દૃશ્યન્તે. 'અમિજુંજિત્ત' તિ—અભિયોક્તું વિદ્યાદિસામર્થ્યતઃ, તદનુપ્રવેશેન વ્ય.પા-રયિતુમ્, યચ્ચ સ્વસ્થાનુપ્રવેશેન અભિયોજનં તદ્વિદ્યાદિસામર્થ્યોપાત્તવાદ્યપુદ્ગલાન્ વિના ન-સ્વાદ્. ઇતિ ક્ત્વા ઉચ્યતે:—'નો વાહિરેણ પુમ્ગલે અપરિઆજ્જત' તિ. 'અનગારે ણં સે' તિ અનગાર એવાસૌ—તત્વતોડનગારસ્યૈવ અશ્વાચનુપ્રવેશેન વ્યાપ્રિયમાણત્વાત્. 'માયી અમિજુંજઈ' તિ કષાયવાન્ અમિયુક્તે ઇત્યર્થઃ, અધિકૃતવાચનાયાં 'માયી વિકુવ્વઈ' તિ દૃશ્યતે, તત્ર આભિયોગોડપિ વિકુર્વણા ઇતિ મન્તવ્યમ્—વિક્રિયારૂપત્વાત્ તસ્ય. 'અચ્ચરેસુ' તિ આભિયોગિકદેવા અચ્યુતાન્તા ભવન્તિ ઇતિ ક્ત્વા અન્યતરેષુ ઇત્યુક્તમ્—કેપુચિદ્ ઇત્યર્થઃ, ઉત્પદ્યતે આભિયોગભાવનાયુક્તઃ સાધુરાભિયોગિકદેવેષુ. કરોતિ ચ વિદ્યાદિલઘ્વ્યુપજીવકોડમિયોગભાવનામ્. યદાહ:—'મંતા—જોગં કાઉં મ્હુકમ્મં તુ જે પડંજંતિ, સાય-રસ-ઈહિહેઉં અભિયોગં ભાવણં કુમ્મઈ.' 'ઈત્થી' ઇત્યાદિ. સંગ્રહગાથા ગતાર્થા.

મગવત્સુધર્મસ્વામિપ્રણીતે શ્રીમગવતીસૂત્રે તૃતીયશતે પદ્યમ ઉદ્દેશકે શ્રીઅમ્યદેવસૂરિવિરચિત્તે વિવરણં સમાપ્તમ્

૨. ['વિગ.' તિ] નાર, ['દીવિઅ' તિ] એક જાતનું ચારપગું જનાવર-દીપડો, ['અચ્છ' તિ] રિંછ, ['તરચ્છ' તિ] એક જાતનો વાઘ-નામો વાઘ, ['પરાસર' તિ] સિંહને મારનાર શરમ-અટાપદ, વીંત્રી વાચનામાં આ ઠેકાણે 'શિયાલ' વગેરે વીંત્રી જનાવરોનાં પળ નામો આવે-દેસાચ-છે. ['અમિજુંજિત્ત' તિ] અભિયોગ કરવાને-વિદ્યા વિગેરેનાં વલ્લથી અશ્વ-ઘોડા-વિગેરેનાં રૂપમાં પ્રવેશ કરીને તે દ્વારા ક્રિયા કરવાને. રૂપમાં પ્રવેશ કરીને તે દ્વારા જે ક્રિયા કરવાની છે તે, વિદ્યા વિગેરેનાં વલ્લથી ગ્રહણ કરેલાં બહારનાં પુદ્ગલો સિવાય થઈ શકતી નથી માટે કહ્યું છે કે:—['નો વાહિરેણ પુમ્ગલે અપરિઆજ્જત' તિ.] ['અનગારે ણં સે' તિ] એ અનગાર-સાધુ-જ છે. કારણ કે સ્ત્રી રીતે તો અશ્વ વિગેરેમાં પેઠેલો સાધુ જ વપરાશમાં આવે છે. અર્થાત્ અશ્વાદિના રૂપમાં પણ સાધુ જ પેઠેલો છે માટે તે સાધુ જ છે પણ અશ્વાદિ નથી. ['માયી અમિજુંજઈ' તિ] જે કષાયવાલો સાધુ હોય તે-અભિયોગ-કરે છે. ચાલુ વાચનામાં ['માયી વિકુવ્વઈ'] એવો પાઠ દેસાચ છે. શં. — 'અમિજુંજઈ'—અભિયોગ-કરે છે અને 'વિકુવ્વઈ'—વિકુર્વણ કરે છે, એ ક્રિયાપદોનો ભિન્ન ભિન્ન અર્થ છે, તો ચાલુ વાચના અને વીંત્રી વાચનામાં તે ભિન્ન અર્થોનું સંઘટન કેમ થઈ શકે? સમા. —અભિયોગ અને વિકુર્વણ ક્રિયાનું કલ્પ જોતાં તો એ બન્ને શબ્દોનો જુદો અર્થ સંભવતો નથી. કારણ કે અભિયોગ કરનાર પણ નવાં નવાં રૂપો બનાવે છે અને વિકુર્વણ કરનાર પણ નવાં નવાં રૂપો બનાવે છે માટે અભિયોગ વિકુર્વણરૂપ હોવાથી 'અભિયોગ' અને 'વિકુર્વણ' એ બન્ને શબ્દોના અર્થમાં પણ મલ્લતાપણું છે અને તેમ હોવાથી બન્ને વાચનામાં સંઘટન થઈ જાય છે. ['અચ્ચરેસુ' તિ] આભિયોગિક દેવો અચ્યુત દેવલોક સુધી હોય છે માટે 'કોઈ એક જાતના' એ પ્રમાણે કહ્યું છે. વિદ્યા વિગેરેની લલ્લિયથી ઉપજીવન કરનાર સાધુ અભિયોગની ભાવનાને કરે છે. અને એ અભિયોગની ભાવનાવાલો સાધુ આભિયોગિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે— 'જેઓ માત્ર વૈષયિક સુખને માટે અને સ્વાદુ આહારની પ્રાપ્તિને માટે મંત્ર સાધના કરે છે અને ભૂતિકર્મને પ્રયોજે છે તેઓ અભિયોગની ભાવનાને કરે છે.' ['ઈત્થી' ઇત્યાદિ.] એ સંગ્રહગાથા ગતાર્થ છે—સ્પષ્ટ અર્થવાળી છે.

વૃકાદિ.
વીંત્રી વા-
અભિયોગ.

પાઠભેદ.

સમાધાન.

કહ્યું છે કે.

બેડારૂપઃ સમુદ્રેડલિલજલચરિતે ક્ષારભારે મન્નેડસ્મિન્ દાયી યઃ સદ્રુણાનાં પરક્રુતિકરણાદ્વૈતજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોડનુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યો:—દયાત્ શ્રીવીરદેવઃ સકલશિવસુખં મારહા ચામ્સમુહ્યઃ ॥

૧. પ્ર. છાયા:—મન્ત્રા-ડડયોગં કૃલા ભૂતિકર્મ તુ યઃ પ્રયુક્તે, સાત-રસ-ઈહિહેતુમ્ આભિયોગિકીં ભાવનાં કરોતિ:—અનુ.

૧. આ ગાથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૩ મા અધ્યયનમાં ૨૬૨ મી છે. ત્યાં જણાવેલો તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—

“મંતા-જોગં કાઉં મ્હુકમ્મં ચ જે પડંજંતિ, સાય-રસ-ઈહિહેઉં અ-ભિયોગં ભાવણં કુમ્મઈ-૨૬૨” યઃ પુરુષઃ સાત-રસ-ઈહિહેતવે મન્ત્રા-ડડયોગં કૃલા-મન્ત્રથ આયોગથ મન્ત્રાયોગમ્. મન્ત્રઃ-ઔંકારાદિસ્વા-હાન્તઃ, આયોગઃ-ઔષધીનીલનમ્; અથવા મન્ત્રાણામ્ આયોગઃ-સાધનં મન્ત્રા-ડડયોગઃ—તં કૃલા. તથા મૂલ્યા-મસ્મના, મૃત્તિકયા, સૂત્રેષ વા યત્ કર્મ તદ્ ભૂતિકર્મ-મનુષ્યાણામ્, તિરશ્ચામ્, ગૃહાણાં વા રક્ષાયર્થં કૌતુકા-દિકરણં ભૂતિકરણં કર્મ. એતાન્નિ સુચાર્થમ્, સરસ્તાડડહારાર્થમ્, વદ્ધાદિપ્રા-પ્લયર્થ યઃ સાધુઃ કુર્ષાત્ સ આભિયોગિકીં ભાવનાં કરોતિ. આભિયોગિકીં ભાવનાં ચોત્પાલ સ આભિયોગિત્વે દેવત્વે મૃત્વા ઉત્પદ્યતે-ઇત્યર્થઃ. આભિ-યોગદેવા હિ દેવાનામ્ આજ્ઞાકારિણઃ કિઙ્કરપ્રાયાઃ, દાસપ્રાયાશ્ર. ” (ક. આ. ૦. ૫૦. ૧૧૦૩.)

“જે પુરુષ, સુખ, સ્વાદ અને ઋદ્ધિને લોભે મંત્રસાધના કરે છે, ઔષ-ધીસંયોગ કરે છે અને ભૂતિકર્મને પ્રયોજે છે તે, આભિયોગિકી ભાવનાને કરે છે” —૨૬૨. જે વાક્યની આદિમાં 'ૐ' અને અંતે 'સ્વાહા' શબ્દ આવે તેનું નામ મંત્ર. આયોગ એટલે સાધના વા ઔષધીસંયોગ. મનુષ્યોની, પશુઓની અને ઘર વિગેરેની રક્ષા માટે મસ્મ, મૃત્તિકા વા સૂતર દ્વારા કરાતા પ્રયોગને ભૂતિકર્મ કહેવામાં આવે છે—મમૂલી નાલવી, મંત્રીને ધૂલની મૂડી આપવી વા દોરો કરી દે—એ વિગેરે ભૂતિકર્મ કહેવાય છે. એ જાતના મંત્ર કે ભૂતિકર્મનો ઉપયોગ જે સાધુ પોતાના અંગત લાભને સાર-સારો આહાર મળે વા સારાં કપડાં મળે વા વૈષયિક સુખ મળે એ હેતુથી કરે છે, તે, મરીને આભિયોગિક દેવમાં અવતરે છે. સ્વર્ગમાં જે દેવો મોટા સંપત્તિશાલી શ્રીમંતો જેવા છે તેઓની આજ્ઞામાં રહેવાનું કામ આભિયોગિક દેવોનું છે અર્થાત્ આભિયોગિક દેવો, એક જાતના દાસ દેવો છે. આ વિષે વધુ હકીકત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૬ માં અધ્યયનમાં આવેલી છે અને પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ૨૦ મા પદમાં (૫૦. ૪૦૦-૪૦૬ સ.) પણ એ જાતનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. પ્રસ્તુત સૂત્ર (મગવતી) ના પ્રથમ શ્લોક (૫૦. ૧૧૦) માં પણ આભિયોગિકની માહિતી આપેલી છે. ત્યાં આપેલી ગાથાઓ ઉત્તરા-ધ્યયનના ૩૬ મા અધ્યયનમાં અને પ્રજ્ઞાપનાના ઉપર્યુક્ત સ્થલમાં પણ ઠાંકેલી છે.

આ સંબંધે 'ગન્ધાચારપયજ્ઞા' અને 'કૃદ્ધરકલ્પવૃત્તિ' માં પણ નીચે જણાવેલો ઉલ્લેખ મળી આવે છે:—

“મંતાજોગં કાઠં મૂકમ્મં ચ જે પઠંજંતિ,
સાય-રસ-હૃષ્ટિદેવં અભિયોગભાવણં કુળદ્.”

“મન્ત્રાણામ્-આયોગો વ્યાપારો મન્ત્રાયોગ:-તમ્. યદિ વા મન્ત્રાથ, આનોમાધ-તથાવિધ્યસંયોગા: X X તત્ કૃત્વા વિધાય-વ્યાપાર્યં વા. મૂલ્યા ભસ્મના, ઉપલક્ષણત્વાદ્ મૃદા, સૂત્રેણ કર્મરક્ષાર્યં વસલાદિપરિવેષ્ટનં મૂલિકર્મ. ચ-શબ્દાત્ કૌતુકાદિ ચ ય: પ્રયુક્તે-કિમર્થમ્ ? સાતં સુખમ્, રસા માધુર્યાદય:, ઋદ્ધિ: ઉપકરણાદિસંપત્-એતે હેતવો યસિન્ પ્રયોજને તત્ સાત-રસ-ઋદ્ધિદેહુ-કો ભાવ: ? સાતાશર્યં મન્ત્ર-યોગાદિ પ્રયુક્તે-એવમ્ આભિયોગી ભાવનાં કરોતિ. ઇદ્ ચ સાતાદિદેતોરભિધાનમ્, નિસ્પૃહસ્ય અપવાદત્ એતત્પ્રયોગ:- પ્રત્યુત્ ગુણ-ઇતિ હ્યાપનાર્થમ્:”—ગ૦ દ્વિ૦ અ૦

“એઆણિ ગારવદ્ધા કુળમાણો આભિયોગિઅં વંધદ્,
મીઅં ગારવરહિઓ કુર્થ્વં આરાહ્ગતં ચ.”

“એતાનિ કૌતુકાવીનિ ઋદ્ધિ-રસ-સાત-ગૌરવાર્થં કુર્વાણ: પ્રયુજ્ઞાન: સન્ આભિયોગિકં દેવાદિપ્રેષ્યકર્મ વ્યાપારફલં કર્મં વધ્રાતિ-દ્વિતીયમપવાદ-પદમત્ર ભવતિ. ગૌરવરહિત: સન્ અતિશયજ્ઞાને સતિ નિ:સ્પૃહકૃત્યા પ્રવચન-પ્રભાવનાર્થમ્ એતાનિ કૌતુકાવીનિ કુર્વન્ આરાધકો ભવતિ-ઉચ્ચગોત્રં ચ કર્મં વધ્રાતિ-તીર્થોત્તરિકરણાત્-ઇતિ યતા આભિયોગિકી ભાવના:—૪૦ મા૦ દ્વા૦ અભિધાનરાજેન્દ્ર—આભિયોગિકભાવના શબ્દ.

“સુખ, સ્વાદ અને સંપત્તિને અર્થે જે મંત્ર, આયોગ કે મૂલિકર્મને પ્રયોજે છે તે અભિયોગભાવનાને કરે છે.”

“મંત્રાયોગ એટલે મંત્રનો આયોગ અર્થાત્ મંત્રનો ઉપયોગ. અથવા મંત્રો અને આયોગો-આયોગો એટલે તે તે પ્રકારના દ્રવ્યના સંયોગો. મૂલિ એટલે ભસ્મ-રાજ, માટી કે દોરો-તે દ્વારા વસતિ વિગેરેનું પરિવેષ્ટન એટલે કર્મરક્ષા માટે ઘર ફરતી રાજ નાજવી, માટી વેરવી કે ઘર ફરતો દોરો વિંટવો. સાત એટલે સુખ, રસ એટલે મધુર વિગેરે રસો અને ઋદ્ધિ એટલે ઉપકરણ વિગેરેની સંપત્તિ. તે ત્રણેના ઉદ્દેશથી જે મંત્ર વિગેરેનો ઉપયોગ કરે છે તે આભિયોગી ભાવનાને કરે છે. અહીં મંત્ર વિગેરેના ઉપયોગ કરવાનો જે હેતુ જણાવ્યો છે તેથી એમ કઠ્ઠી શકાય છે કે, નિસ્પૃહ સાધુ, એ હેતુથી (ઉપર અણાવેલા હેતુથી) મંત્રાદિનો ઉપયોગ કરે નહિ. (નિસ્પૃહ સાધુ તો મંત્રાદિનો ઉપયોગ જ કરે નહિ) કદાચ તે, અપવાદવશે મંત્રાદિનો ઉપ-યોગ કરે તો તે ઉપયોગ દ્વારા તેને હાનિ થતી નથી-ઉલટો ગુણ યાય છે-આ વાતને જણાવવા માટે જ મંત્રાદિના ઉપયોગને લગતા તે સુસ્વાદિ હેતુઓનો અહીં ઉલ્લેખ કરેલો છે. ગ૦ દ્વિ૦ અ૦

“જે, ગૌરવને માટે એ મંત્રાદિનો ઉપયોગ કરે છે તે, આભિયોગિક દેવને લગતું કર્મ વાંધે છે અને જે નિસ્પૃહપણે એ મંત્રાદિનો ઉપયોગ કરે છે તે આરાધકપણાને પામે છે.”

“જે ઋદ્ધિ, રસ અને સુખાદિની પ્રાપ્તિ માટે એ કૌતુક વિગેરેનો ઉપયોગ કરે છે તે દેવોના નોકર થવાને લાયક કર્મ વાંધે છે. અને જે નિસ્પૃહ છે-અતિશય જ્ઞાની છે તે એ કૌતુક વિગેરેનો ઉપયોગ પ્રવચનની પ્રભાવના માટે કરે છે અને એમ કરવાથી તે ઉચ્ચ ગોત્ર વાંધે છે-આરાધક થાય છે”—અનુ૦

શતક ૩.—ઉદ્દેશક ૬.

મિથ્યાદૃષ્ટિ અનગારનું વિકુર્વણ.—વારાણસી.—રાજગૃહ.—તથાભાવને સ્થાને અન્યથાભાવ.—રાજગૃહને વદલે વારાણસી અને વારાણસીને વદલે રાજગૃહ સમજવાનો ભ્રમ.—જનપદવર્ગનું વિકુર્વણ.—તે વિકુર્વણને સ્વાભાવિક માનવાનો ભ્રમ.—સમ્યગ્દૃષ્ટિ અનગારનું વિકુર્વણ.—તથાભાવ.—અન્યથાભાવ નહિ.—વીર્યલબ્ધિ.—વૈક્રિયલબ્ધિ.—અબધિજ્ઞાનલબ્ધિ.—અને પુરુષકારપરાક્રમ.—પુદ્ગલનું પર્યાદાન અને અપર્યાદાન.—વિકુર્વણ.—પ્રામરૂપ.—સંનિવેશરૂપ.—ચુવક—ચુવતિ.—ચંમર.—આત્મરક્ષક દેવો.—ઇન્દ્રોના આત્મરક્ષક દેવો.—વિહાર.

૧. પ્ર૦—અગારે ખં મંતે ! ભાવિયપ્પા માયી, મિચ્છદિટ્ઠી વીરિયલક્કીએ, વેડવ્વિયલક્કીએ, વિમંગણાણલક્કીએ વાણારસી નગરિ સમોહંએ, સમોહણિત્તા રાયગિહે નગરે રૂવાઈં જાણઈ, પાસઈ ?

૧. ૩૦—હંતા, જાણઈ, પાસઈ.

૨. પ્ર૦—સે મંતે ! કિં તથાભાવં જાણઈ, પાસઈ; અબહા-ભાવં જાણઈ, પાસઈ ?

૨. ૩૦—ગોયમા ! ખો તથાભાવં જાણઈ, પાસઈ; અણ-હાભાવં જાણઈ, પાસઈ.

૩. પ્ર૦—સે કેળદ્વેણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ—નો તથાભાવં જાણઈ, પાસઈ; અબહાભાવં જાણઈ, પાસઈ ?

૩. ૩૦—ગોયમા ! તસ્સ ખં એવં મ્હઈ—એવં સ્વલુ અહં રાયગિહે નગરે સમોહંએ, સમોહણિત્તા વાણારસીએ નચરીએ રૂવાઈં જાણામિ, પાસામિ; સે સે દંસણે વિષ્ણાસે મ્હઈ, સે તેણદ્વેણં જાવ—પાસતિ.

૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! રાજગૃહ નગરમાં રહેલો મિથ્યાદૃષ્ટિ અને માયી—કષાયી—ભાવિતાત્મા અનગાર વીર્યલબ્ધિથી, વૈક્રિય-લબ્ધિથી અને વિમંગજ્ઞાનલબ્ધિથી વાણારસી નગરીનું વિકુર્વણ કરીને (તદ્વત) રૂપોને જાણે, જૂએ ?

૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, તે, તે રૂપોને જાણે અને જૂએ.

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! હું તે તથાભાવે—જેવું છે તેવું—જાણે અને જૂએ, કે અન્યથાભાવે—જેવું છે તેથી વિપરીત રીતે—જાણે અને જૂએ ?

૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે તથાભાવે ન જાણે અને ન જૂએ, પણ અન્યથાભાવે જાણે અને જૂએ.

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તેમ થવાનું હું કારણ કે, તે તથાભાવે ન જાણે અને ન જૂએ; પણ અન્યથાભાવે જાણે અને જૂએ ?

૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે રાધુના મનમાં એમ ધાય છે કે—વારાણસીમાં રહેલો હું રાજગૃહ નગરની વિકુર્વણા કરીને (તદ્વત) રૂપોને જાણું છું અને જોઉં છું. એવું તેનું દર્શન વિપરીત હોય છે માટે—આ કારણથી—યાવત્—તે, (અન્યથાભાવે જાણે છે અને) જૂએ છે.

૨. મૂલ્લઁઘ્યાઃ—અનગારો ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા માયી મિથ્યાદૃષ્ટિઃ વીર્યલબ્ધ્યા, વૈક્રિયલબ્ધ્યા, વિમંગજ્ઞાનલબ્ધ્યા વારાણસી નગરી સમવહતઃ, સમવહત્ત્વં રાજગૃહે નગરે રૂપાણિ જાનાતિ, પશ્યતિ ? હન્તં, જાનાતિ, પશ્યતિઃ સ ભગવન્ ! કિં તથાભાવં જાનાતિ, પશ્યતિ; અન્યથાભાવં જાનાતિ, પશ્યતિ ? ગૌતમ ! નો તથાભાવં જાનાતિ, પશ્યતિ; અન્યથાભાવં જાનાતિ, પશ્યતિ. તત્ કેનાર્યેન ભગવન્ ! એવમ્ ઉચ્ચતે—ઓ તથાભાવં જાનાતિ, પશ્યતિ; અન્યથાભાવં જાનાતિ, પશ્યતિ ? ગૌતમ ! તસ્ય એવં મ્હવતિ—એવં સ્વલુ અહં રાજગૃહે નગરે સમવહતઃ, સમવહત્ત્વં વારાણસી નગરો રૂપાણિ જાનામિ, પશ્યામિ; તત્ તસ્ય દર્શને વિપર્યાસઃ (વિવ્યત્યાસઃ) મ્હવતિ, તત્ તેનાર્યેન યાવત્—પશ્યતિઃ—અનુ૦

४. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा मायी, मिच्छदिद्धी जावं—रायगिहे नगरे समोहए, समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणइ, पासइ ?

४. उ०—हंता, जाणइ, पासइ; तं चैव जाव—तस्स णं एवं हवइ—एवं खलु अहं वाणारसीए नयरीए समोहए, समोहणित्ता रायगिहे नगरे रूवाइं जाणामि, पासामि; से से दंसणे विवचासे भवति, से तेणद्वेणं जाव—अन्नहाभावं जाणइ, पासइ.

५. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा मायी, मिच्छदिद्धी वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, विभंगणाणलद्धीए वाणारसी नयरिं, रायगिहं च नयरं अंतरा एगं महं जणवयवग्गं समोहए, समोहणित्ता वाणारसिं णयरिं, रायगिहं च नगरं अंतरा एगं महं जणवयवग्गं जाणति, पासइ ?

५. उ०—हंता, जाणइ, पासति.

६. प्र०—से भंते ! किं तहाभावं जाणइ, पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ ?

६. उ०—गोयमा ! णो तहाभावं जाणइ; पासइ; अन्नहाभावं जाणइ, पासइ.

७. प्र०—से केणद्वेणं जाव—पासइ ?

७. उ०—गोयमा ! तस्स खलु एवं भवति—एस खलु वाणारसी नगरी, एस खलु रायगिहे नयरे; एस खलु अंतरा एगं महं जणवयवग्गं; नो खलु एस महं वीरियलद्धी, वेउव्वियलद्धी, विभंगणाणलद्धी; इद्धी, जुत्ती, जसे, बले, वीरिए, पुरिसंकारपरकमे लद्धे, पत्ते, अभिसंमण्णागए; से से दंसणे विवचासे भवति, से तेणद्वेणं जाव—पासति.

८. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा अमायी सम्मदिद्धी वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, ओहिनाणलद्धीए रायगिहं नगरं समोहए, समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणइ, पासइ ?

८. उ०—हता, जाणइ, पासइ..

४. प्र०—हे भगवन् ! वाराणसीमां रहेलो मायी, मिथ्यादृष्टि भावितात्मा अनगार यावत्—राजगृह नगरं विकुर्वण करीने (तद्रत) रूपोने जाणे अने जूए ?

४. उ०—हे गौतम ! हा, ते, ते रूपोने जाणे अने जूए, यावत्—ते साधुना मनमां एम थाय छे के, राजगृह नगरमां रहेलो हं वाराणसी नगरीनी विकुर्वणा करीने (तद्रत) रूपोने जाणुं हं अने जोउं हं; एहुं तेनुं दर्शन विपरीत होय छे माटे—आ कारणथी—यावत् ते अन्यथाभावे जाणे छे अने जूए छे.

५ प्र०—हे भगवन् ! मायी मिथ्यादृष्टि भावितात्मा अनगार (पोतानी) वीर्यलब्धि, वैक्रियलब्धि अने विभंगज्ञानलब्धि वाराणसी नगरी अने राजगृह नगरनी वच्चे एक मोटा जनपद वर्गनी विकुर्वणा करे अने तैम कर्या पछी ते वाराणसी नगरी अने राजगृह नगरनी वच्चे एक मोटा जनपद वर्गने जाणे अने जूए ?

५. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेने जाणे अने जूए.

६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते, तेने तथाभावे जाणे जूए; के अन्यथाभावे जाणे जूए ?

६. उ०—हे गौतम ! ते, तेने तथाभावे न जाणे अने न जूए; पण अन्यथाभावे जाणे अने जूए.

७. प्र०—हे भगवन् ! ते प्रकारे जाणे अने जूए, यावत्—तेनुं शुं कारण ?

७. उ०—हे गौतम ! ते साधुना मनमां एम थाय छे के, आ वाराणसी नगरी छे अने आ राजगृह नगर छे, तथा ए बेनी वच्चे आवेलो आ एक मोटा जनपद वर्ग छे; पण ते मारी वीर्यलब्धि, वैक्रियलब्धि के विभंगज्ञानलब्धि नथी; तथा में मेळवेलां, प्राप्त करेलां अने मारी पासे रहेलां ऋद्धि, बुद्धि, यश, बल, वीर्य के पुरुषकार पराक्रम नथी; तेनुं ते साधुनुं दर्शन विपरीत थाय छे ते कारणथी यावत्—ते, ते प्रमाणे जाणे छे अने जूए छे.

८. प्र०—हे भगवन् ! वाराणसी नगरीमां रहेलो अमायी, सम्यग्दृष्टि भावितात्मा अनगार वीर्यलब्धि, वैक्रियलब्धि अने अवधिज्ञानलब्धि—राजगृह नगरं विकुर्वण करीने (तद्रत) रूपोने जाणे अने जूए ?

८. उ०—हे गौतम ! हा, ते, ते रूपोने जाणे अने जूए.

१. मूलच्छाया:—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा मायी मिथ्यादृष्टिः यावत्—राजगृहे नगरे समवहतः, समवहस्य वाराणस्यां नगर्यां रूपाणि जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति; तच्चैव यावत्—तस्य एवं भवति—एवं खलु अहं वाराणस्यां नगर्यां समवहतः, समवहस्य राजगृहे नगरे रूपाणि जानामि, पश्यामि; तत् तस्य दर्शने विपर्ययो भवति, तत् तेनार्थेन यावत्—अन्यथाभावं जानाति, पश्यति. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा मायी मिथ्यादृष्टिः वीर्यलब्ध्या, वैक्रियलब्ध्या, विभङ्गज्ञानलब्ध्या वाराणसीं नगरीम्, राजगृहं च नगरम्, अन्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं समवहतः, समवहस्य वाराणसीं नगरीम्, राजगृहं च नगरम्, अन्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति. स भगवन् ! किं तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम !—नो तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति. तत् केनार्थेन यावत्—पश्यति ? गौतम ! तस्य खलु एवं भवति—एषा खलु वाराणसी नगरी, एतत् खलु राजगृहं नगरम्, एष खलु अन्तरा एको महान् जनपदवर्गः; नो खलु एषा मम वीर्यलब्धिः, वैक्रियलब्धिः, विभङ्गज्ञानलब्धिः, ऋद्धिः, बुद्धिः, यशः, बलम्, वीर्यम्, पुरुषकारपराक्रमो लब्धः, प्राप्तः, अभिसंमन्वागततः; तत् तस्य दर्शने विपर्ययो भवति, तत् तेनार्थेन यावत्—पश्यति. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा अमायी सम्यग्दृष्टिः वीर्यलब्ध्या, वैक्रियलब्ध्या, अवधिज्ञानलब्ध्या राजगृहं नगरं समवहतः; समवहस्य वाराणस्यां नगर्यां रूपाणि जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति:—अनु०

९. प्र०—से^१ भंते ! किं तथाभावं जाणइ, पासइ; अत्रहा-
भावं जाणइ, पासइ ?

९. उ०—गोयमा ! तथाभावं जाणइ, पासइ; नो अत्रहा-
भावं जाणइ, पासइ.

१०. प्र०—से केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?

१०. उ०—गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ—एवं खलु अहं
रायगिहे नयरे समोहए, समोहणित्ता वाणारसीए नयरीए रूवाइं
जाणामि, पासामि; से से दंसणे अविक्वासे भवति, से तेणद्वेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ. वीओ आलावगो एवं चैव. नवरं—वाणा-
रसीए नयरीए समोहणावेयव्वो [समोहणा नेयव्वा] रायगिहे
नगरे रूवाइं जाणइ, पासइ.

११. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्या अमाथी सम्म-
दिद्धी वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, ओहिनाणलद्धीए रायगिहं
नगरं, वाणारसिं नयरिं च अंतरा एगं महं जणवयवग्गं समोहए,
समोहणित्ता रायगिहं नगरं, वाणारसिं नयरिं, तं च अंतरा एगं
महं जणवयवग्गं जाणइ, पासइ ?

११. उ०—हंता, जाणइ, पासइ.

१२. प्र०—से भंते ! किं तथाभावं जाणइ, पासइ; अत्रहा-
भावं जाणइ, पासइ ?

१२. उ०—गोयमा ! तथाभावं जाणइ, पासइ; नो अत्र-
हाभावं जाणइ, पासइ.

१३. प्र०—से केणद्वेणं ?

१३. उ०—गोयमा ! तस्स णं एवं भवति—नो खलु एस
रायगिहे नगरे, णो खलु एस वाणारसी नगरी, णो खलु एस
अंतरा एगे जणवयवग्गे; एस खलु ममं वीरियलद्धी, वेउव्विय-
लद्धी, ओहिनाणलद्धी, इद्धी, जुत्ती, जसे, बले, वीरिये, पुरिस-
कारपरकमे लद्धे, पंत्ते, अभिसमन्नागए; से से दंसणे अविक्वासे
भवइ, से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ—तथाभावं जाणइ, पासइ;
नो अत्रहाभावं जाणइ, पासइ.

९. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते, ते रूपोने तथाभावे जाणे
अने जूए, के अन्यथाभावे जाणे, जूए ?

९. उ०—हे गौतम ! ते, ते रूपोने तथाभावे जाणे अने
जूए, पण अन्यथाभावे न जाणे अने न जूए.

१०. प्र०—हे भगवन् ! तेम थन्नां शुं कारण ?

१०. उ०—हे गौतम ! ते साधुना मनमां एम थाय छे के,
वाराणसी नगरीमां रहेलो हुं राजगृह नगरीमां विकुर्वणा करीने
(तद्रत) रूपोने जाणुं छुं तथा जोउं छुं, तेवुं तेनुं दर्शन विप-
रीतता विनानुं होय छे, ते कारणथी हे गौतम ! ' ते तथाभावे
जाणे छे अने जूए छे ' एम कथुं छे. वीओ आलापक पण ए
रीतिए कहेवो. विशेष ए के,—विकुर्वणा वाराणसीनी समजवी अने
राजगृहमां रहीने रूपोनुं जोवुं अने जाणवुं समजवुं.

११. प्र०—हे भगवन् ! अमाथी, सम्यग्दृष्टि भावितात्मा
अनगा वीर्यलब्धि, वैक्रियलब्धि अने अवधिज्ञानलब्धि
राजगृह नगर अने वाराणसी नगरीनी वच्चे एक मोटो जनपद वर्ग
विकुर्वे अने पछी राजगृह नगर अने वाराणसी नगरीनी वच्चे एक
मोटा जनपद वर्गने जाणे अने जूए ?

११. उ०—हे गौतम ! हा, ते, तेने जाणे अने जूए.

१२. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते साधु, तेने तथाभावे जाणे
अने जूए, के अन्यथाभावे जाणे अने जूए ?

१२. उ०—हे गौतम ! ते, तेने तथाभावे जाणे अने जूए,
पण अन्यथाभावे न जाणे अने न जूए.

१३. प्र०—हे भगवन् ! तेनुं शुं कारण ?

१३. उ०—हे गौतम ! ते साधुना मनमां एम थाय छे के,
ए राजगृह नगर मथी, ए वाराणसी नगरी नञ्ची अने ए बेनी वच्चेनो
एक मोटो जनपद वर्ग नञ्ची; पण ए मारी वीर्यलब्धि, वैक्रिय-
लब्धि, के अवधिज्ञानलब्धि छे; ए में मेळवेलां, प्राप्त करेलां अने
मारी पासे रहेलां ऋद्धि, द्युति, यश, बळ, वीर्य अने पुरुषकार
पराक्रम छे; तेनुं दर्शन अविपरीत होय छे. ते कारणथी हे गौतम !
एम कहेवाय छे के, ते साधु तथाभावे जाणे छे अने जूए छे, पण
अन्यथाभावे जाणतो नथी तेम जोतो नथी.

१. मूलच्छाया:—स भगवन् ! किं तथाभावं जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम ! तथाभावं जानाति, पश्यति; नोऽन्यथाभावं
जानाति, पश्यति. तत् केनाऽर्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते ? गौतम ! तस्य एवं भवति—एवं खलु अहं राजगृहे नगरे समवहतः, समवहस्य वाराणस्यां
नगर्यां रूपाणि जानामि, पश्यामि. तत् तस्य दर्शने अविपर्यासो भवति, तत् तेनाऽर्थेन गौतम ! एवम् उच्यते. द्वितीयः आलापकः एवं चैव. नवरः—
वाणारस्यां नगर्यां समवघातयितव्यः [समवहतिर्नैतव्या] राजगृहे नगरे रूपाणि जानाति, पश्यति. अनगारो भगवन् ! भाविताऽऽत्मा अमाथी
सम्यग्दृष्टिः वीर्यलब्ध्या, वैक्रियलब्ध्या, अवधिज्ञानलब्ध्या राजगृहं नगरम्, वाराणसीं नगरीम् चाऽन्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं समवहतः, समवहस्य
राजगृहं नगरम्, वाराणसीं नगरीम्, तं चान्तरा एकं महान्तं जनपदवर्गं जानाति, पश्यति ? हन्त, जानाति, पश्यति. स भगवन् ! किं तथाभावं
जानाति, पश्यति; अन्यथाभावं जानाति, पश्यति ? गौतम ! तथाभावं जानाति, पश्यति; नोऽन्यथाभावं जानाति, पश्यति. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम !
तस्य एवं भवति—नो खलु एतद् राजगृहं नगरम्, नो खलु एषा वाराणसी नगरी, नो खलु एष अन्तरा एको जनपदवर्गः, एष खलु मम वीर्यलब्धिः,
वैक्रियलब्धिः, अवधिज्ञानलब्धिः, ऋद्धिः, द्युतिः, यशः, बळम्, वीर्यम्, पुरुषकारपराक्रमो लब्धः, प्राप्तः, अभिसमन्नागतः; तत् तस्य दर्शने
अविपर्यासो भवति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवम् उच्यते—तथाभावं जानाति, पश्यति; नोऽन्यथाभावं जानाति, पश्यति:—अनु०

१४. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगं महं णामरूवं वा, नगररूवं वा, जाव-संनिवेशरूवं वा विउव्वित्तए ?

१४. उ०—णो तिण्डे समट्टे; एवं धितीओ वि आलावगो, णवरं—बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू.

१५. प्र०—अणगारे णं भंते ! भावियप्पा केवइयाइं पभू गामरूवाइं विकुव्वित्तए ?

१५. उ०—गोथमा ! से जहा नामए जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेजा, तं चेव जाव-विकुव्विसु वा, विकुव्वंति वा, विकुव्विस्संति वा; एवं जाव-संनिवेशरूवं वा.

१४. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार बहारनां पुद्रलो मेळव्या सिवाय एक मोटा गामना रूपने, नगरना रूपने, यावत्-संनिवेशना रूपने विकुर्ववा-समर्थ छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी. ए प्रमाणे बीजो आलापक पण कहेवो. विशेष ए के, बहारनां पुद्रलोने मेळवीने ते साधु तेवां रूपोने विकुर्ववाने समर्थ छे.

१५. प्र०—हे भगवन् ! भावितात्मा अनगार केटलां ग्राम-रूपोने विकुर्ववाने समर्थ छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ एक युवान पुरुष पोताना हाथे युवति स्त्रीना हाथने पकडे-मजबूत काकडा वाळे (ए बंधुं पूर्व प्रमाणे कहेवुं.) यावत्-ए रीते ते साधु ग्रामरूपोने यावत्-संनिवेशरूपोने विकुर्वे. (ते साधुनुं ए मात्र सामर्थ्य छे, पण विकुर्वण नथी.)

१. विकुर्वणाधिकारसंबन्ध एव षष्ठ उद्देशकः, तस्य चादिसूत्रम्:—‘ अणगारे णं ’ इत्यादि. अनगारो गृहवासत्यागात्, भाविताऽऽत्मा स्वसमयानुसारिप्रशमादिभिः, ‘ मायी ’ इत्युपलक्षणात्वात् कषायवान्, सम्यग्दृष्टिरप्येवं स्याद् इत्यत आहः—मिथ्यादृष्टिरन्यतीर्थिक इत्यर्थः. वीर्यलब्ध्यादिभिः करणभूताभिः ‘ वाणारसीं नगरीं समोहए ’ ति विकुर्वितवान्, राजगृहे नगरे रूपाणि पशु-पुरुष-प्रासादप्रभृतीनि जानाति, पश्यति विभङ्गज्ञानलब्ध्या. ‘ णो तहाभावं ’ ति यथा वस्तु तथा भावोऽभिसन्धिर्यत्र ज्ञाने तत् तथाभावम्, अथवा यथैव संवेद्यते तथैव भावो बाह्यं वस्तु यत्र तत् तथाभावम्. अन्यथा भावो यत्र तदन्यथाभावम्, क्रियाविशेषणे च इमे, स हि मन्यते:—अहं राजगृहं नगरं समवहतो वाराणस्यां रूपाणि जानामि, पश्यामि—इत्येवं ‘ से ’ ति तस्य अनगारस्य इति, ‘ से ’ ति असौ दर्शने विपर्यासो विपर्ययो भवति, अन्यदीयरूपाणाम् अन्यदीयतया विकल्पितत्वाद् दिग्मोहाद् इव पूर्वाम् अपि पश्चिमां मन्यमानस्य इति. क्वचित्—‘से से दंसणे विवरीए विवचासे’ ति दृश्यते, तत्र च तस्य तद् दर्शनं विपरीतम्, क्षेत्रव्यत्ययेनेति कृत्वा विपर्यासो मिथ्या इत्यर्थः. एवं द्वितीयसूत्रमपि. तृतीये तु ‘ वाराणसीं नगरीं, रायगिहं नयरं, अंतरा य एगं महं जणवयवग्गं समोहए ’ ति वाराणसीम्, राजगृहम्, तयोरेव चान्तरालवर्तिनं जनपदवर्गम्-देशसमूहम्; समवहतो विकुर्वितवान्, तथैव च तानि विभङ्गतो जानाति, पश्यति—केवलं नो तथा-भावम्, यतोऽसौ वैक्रियाण्यपि तानि मन्यते स्वाभाविकानि इति. ‘ जसे ’ ति यशोहेतुत्वाद् यशः, ‘ नगररूवं वा ’ इह यावत्-करणाद् इदं दृश्यम्:—‘ निगमरूवं वा, रायहाणिरूवं वा, खेडरूवं वा, कन्डरूवं वा, मडंबरूवं वा, दोणमुहरूवं वा, पट्टणरूवं वा, आगररूवं वा, आसमरूवं वा, संवाहरूवं व ’ ति.

१. पांचमा उद्देशकनी पेटे आ छट्टो उद्देशक पण, विकुर्वणा संबंधी हकीकतने लगतो ज छे. तेनुं पहेलुं सूत्र आ छे:—[‘ अणगारे णं ’ इत्यादि.] घरवासनो त्यागी छे माटे अनगार, स्वशास्त्रमां कहेला शम, दम विगेरेना नियमोने धरनार ते भावितात्मा, ‘ मायी ’ ए सूचक शब्द होयाथी ‘ मायी ’ एटले क्रोधादि कषायवाळो, ए प्रकारनां विशेषणोवाळो तो सम्यक्त्वी जीव पण होय, अने तेनुं ग्रहण अहीं नथी करवुं माटे कहे छे के, एवा प्रकारनो मिथ्यादृष्टि-अन्यमतवाळो-जीव, क्रिया करवामां साधनरूप वीर्यलब्धि वगेरे निमित्तोथी [‘ वाराणसीं नगरीं समोहए ’

१. मूच्छायाः—अनगारो भगवन् ! भावितात्मा बाह्यान् पुद्रलान् अपर्यादाय प्रभुः एकं महद् ग्रामरूवं वा, नगररूवं वा, यावत्-संनिवेशरूवं वा विकुर्वितुम् ? नाऽप्यम् अर्थः समर्थः, एवं द्वितीयोऽपि आलापकः, नवरम्-बाह्यान् पुद्रलान् पर्यादाय प्रभुः. अनगारो भगवन् ! भावितात्मा कियन्ति प्रभुः—ग्रामरूपाणि विकुर्वितुम् ? गौतम ! स यथा नाम युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृह्णात्, तथैव यावत्-व्यकुर्वेषुः वा, विकुर्वन्ति वा, विकुर्विष्यन्ति वा, एवं यावत्-संनिवेशरूपं वा:—अह्णु.

१. वाराणसी नगरी, पूर्वे काशी देशन्ती राजधानी हती. अत्रारै ए नगर काशी प्रांत-(जिह्ला)-नुं मुख्य शहर गणाय छे. तेनो वसवाट वरुणा अने अक्षी नान्नी गंगाने मळती नानी नदीओ वच्चे, महानदी गंगाने किनारे छे अने हतो. एथी ज ते नगरी वाराणसी एवा यौगिक-(घटता अर्थवाळा)-नामथी गवाइ छे. काळना प्रभाये ज्यारे बीजो अनेक पवित्र पुरीओ नष्टप्राय थइ छे त्यारे आ नगरीनुं अस्तित्व जळवायुं छे तेमां ए स्थळ सर्वे धर्मि-ओःनुं पुण्यस्थान छे ते एक कारण छे. आपणी मान्यताए ए स्थळ घणुं पवित्र होवाथी अंगादिसूत्रोमां घणे स्थळे तेनुं नाम मळे छे. तेमां ‘ स्थानांग ’, -(क० आ० पृ० ५४४.) ‘ ज्ञातांग ’, -(क० आ० पृ० ५०८.) ‘ उपासक दशांग ’, -(सुल्लणीपियानो अधिकार.) तथा आर्य, अनार्यना विभेदवाळुं प्रथम पद ‘ पन्नवणा ’ (स० ५५.) आदि स्थळो मुख्य छे. तेनी पूर्वनी उज्वळताने जणावनारां श्रीपार्श्वनाथ प्रभु विनेरेना कल्याणकोनां स्थळो; (काशी पासेनो) सारनाथनो बुद्धरूप अने हिंदुओनां धर्मधामो आजे हयाती धरावे छे. ते धिषे श्रीज्ञातासूत्रमां दंको परिचय आ रूपे आवे छे:—

“ ते णं काळे णं, वे णं समए णं वाराणसी णामं णयरी होत्था, वण-ओ० तीसे णं वाराणसीए णयरीए बहिया उत्तरपुरस्थिमे दिसिभाए गंगाए महणइए मयंगतीरइहे णामं दहे होत्था० ” क० आ० पृ० ५०७.

“ ते काळे, ते समये वाणारसी नामनी नगरी हती, वणक० ते वाणा-रसी नगरीनी बहार उत्तर अने पूर्वे दिशाना मध्य कोणमां, गंगा महा-नदीने किनारे मयंगतीरइह नामानो ब्रह्-ब्रह्-हतो० ” (क० आ० पृ० ५०७).

તિ] ‘ સમોહણ ’ ઇટલે વિકુર્વણ કરે છે-રાજગૃહમાં રહ્યો રહ્યો વારાણસી નગરીની વિકુર્વણ કરીને તદ્વત પશુ, પુરુષ તથા મહેલ વિગેરે વસ્તુઓને વિભંગજ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને જૂણ છે. [‘નો તદ્દામાવં ’તિ] જેવી વસ્તુ છે એવા ભાવવાલુ જે જ્ઞાન તે-તથાભાવ, અથવા જેવું જણાય તેવા જ વાણ અનુભવવાલું તેવું તે તથાભાવ, તેથી ઊલટા અનુભવવાલું જ્ઞાન તે-અન્યથાભાવ. તથાભાવ અને અન્યથાભાવ એ વસ્તુ ક્રિયાવિરોધન છે. તે વિકુર્વણ કરનાર વિભંગજ્ઞાની જાણે છે કે, મેં રાજગૃહ નગરીની વિકુર્વણ કરી છે અને હું વારાણસીમાં રૂપોને જાણું છું અને જોડું છું, તેનો (તે અનગારનો) [‘ સે ’ તિ] એ અનુભવ ઊંઘો છે, કારણ કે એને વીજાં રૂપોને વીજી રીતે કલ્પેલાં છે-જાણેલાં છે-જેમ દિમ્મૂઠ મનુષ્ય પૂર્વે દિશાને પણ પશ્ચિમ દિશા માને છે તે રીતે તે અનગારનો અનુભવ છે માટે તે વિપરીત અનુભવ છે. [‘ સે સે દંસણે ત્રિપરીણ, વિવચ્ચાસે ’ તિ] કોઈ પ્રતિમાં પૂર્વ પ્રમાણે

રાજગૃહ.
તથાભાવ.
અન્યથાભાવ.
વારાણસી.
પાઠભેદ.

શ્રીઉવવાઈસૂત્રમાં આવેલું ‘ ચંપા ’ નગરીનું વર્ણન આ ‘ વારાણસી ’ ને પણ લાગુ પડે છે (મં. સં. ૧, પૃ. ૧) પ્રસિદ્ધ વૈયાકરણ મહાભાષ્ય-કારનો આ—“ અનુગ્રંથ વારાણસી ”-(વારાણસી ગંગાને કિનારે લંબાણે છે) પ્રસિદ્ધ પ્રદોગ જણાવે છે કે, એમને સમયે પણ વારાણસી ગંગાને પને હતી. એ દક્ષીણતને મધ્યકાલના પંડિતોએ પણ ટેકો આપેલો છે. કાશી દેશની રાજધાની તરીકેનું તેનું ગૌરવ પદ્મવ્રજાજીમાં આ રીતે જણાવેલું છે:—

“ ++ વારાણસી ચેવ કાશી યં ”-(કં. આં. પૃ. ૧૦).

“ વારાણસી, એ આર્ય દેશ કાશીની રાજધાની છે—દેશ કાશી અને મુખ્ય નગરી વારાણસી ” (કં. આં. પૃ. ૧૦).

હેમચંદ્રાચાર્યજી એ યૌગિક નામનો અર્થ આ પ્રમાણે જણાવે છે:—

“ ++ વરણા ચ અસિશ્વ વરણાસી નદી, તયોરદ્વારભવા નગરી ++ વારાણસી. યદ્વા વરણો વીરણાભિધાનમ્, વરણાઃ સન્તિ અત્ર વરણસા નદી, ++ તસ્યા અદ્વારભવા ઇતિ વાઃ દેશો વા વરણઃ, તત્ર ભવા ચા. ” (અં. વિં. યં. પ્રં. ૫૦ ૩૮૧).

“ X X વરણા અને અસી એ બે નદીઓ છે, તેની પાસે રહેલી-થાલી-નગરી X X ને ‘ વારાણસી ’ અથવા, જેમાં વરણ હોય તે નદીનું નામ વરણસા (વરણ ઇટલે એક જાતનું ઘાસ) તેની પાસે રહેલી નગરી તે વારાણસી. અથવા વરણ-એ, દેશનું નામ છે, તેમાં રહેલી નગરી એ ‘ વારાણસી ’. (અં. વિં. યં. પ્રં. ૫૦ ૩૮૧).

આ કોશમાં વર્તમાન બનારસનાં આ ચાર નામો જણાવ્યાં છે:—કાશિ, વરણસી, વારાણસી અને શિવપુરી. એ ઉપરથી જણાય છે કે, પ્રજ્ઞાપનામાં જણાવેલા દેશસૂત્રક ‘ કાશી ’ શબ્દને, એક નગર-વાચક થયાં આજ ઘણો સમય વીતી ગયો છે. તથા છેવટ સંવત ૧૬૬૯માં રચાણલા ‘ સમ્મેતશિક્ષરગમ ’-માં ‘ વારાણસી ’ નગરીને ત્રિવેણી-સંગમ તીર્થ-પ્રયાગ-(અલ્હાબાદ)-થી ૨૫ કોશ ઉપર મહાનદી ગંગાને કિનારે વસેલી, તથા ઘન-ધાન્ય આદિથી પૂર્ણ જણાવી છે:—

“ કોસ પાંત્રીસ વારાણસી એ ગંગતીર પશ્ચિમ તડ,
પરતર્થી (સ્ત્રી) અલકા પુરી જસી એ દીસદ જહાં બહુ વિક્ત તડ.
ઇળ નયરિં દો જિનવરુ એ જનમ્યા પાસ સુપાસ તડ,
તેણે ઠામિ દોઈ જિળહરુ એ પુદ્ધિ કરદ પ્રકાસ તડ ”:—અનુ.

૧. જૈન અંગ-સૂત્ર-માં વિશેષે કરીને રાજગૃહનો ઉલ્લેખ ઘણે ઠેકાણે મઠી આવે છે અને કેટલેક ઠેકાણે વાપારસીનો નિર્દેશ પણ સુલભ જણાય છે. વાંદોના સૂત્રપિટકના ‘ મજ્જિમનિકાય ’ નામના ગ્રંથમાં શ્રીબુદ્ધના વિહારોની નોંધ જોતાં ઘણે સ્થળે ‘ કાશી ’ ‘ વારાણસી ’ અને ‘ રાજગૃહ ’ નો ઉલ્લેખ પણ મઠી આવે છે અને તે આ પ્રમાણે છે:—

[વાસ્તવિક સત્ય શોધાયા પછી ભગવાન બુદ્ધદેવ તેને પ્રકાશિત કરવા કાશી તરફ પધારના હતા, તેવામાં રહ્યામાં તેમને આઝીવિક સંપ્રદાયનો ઉપક નામે તપસ્વી મઠ્યો. તેણે તેમને-શ્રીબુદ્ધદેવને-પૂછ્યું કે, તમારો શાસક-ગુરુ-કોણ છે ? તેમને કોનો ધર્મ રહે છે ? તેના જવાબમાં બીજું કેટલુંક જણાવ્યા પછી તે ભગવાને આ ગાથા કહેલી છે:—

૧. “ ધમ્મચક્કં પવતેતું મચ્છામિ કાસિનં પુરં, અંધભૂતરિમં લોકરિમં આહુચું અમતદંદુમિ ” તિ-મજ્જિમનિ. (સૂ. ૨૬-પૃ. ૧૨૦).

૧. “ અંધ થણલા લોકમાં અમૃતનું ઘાણું વગાડવાને અને ધર્મચક્કને પ્રવર્તાવવાને માટે કાશી નગર તરફ જાઉ છું.”

૨. “ અહંસં યો અહં મિવ્વલ્લે દિવ્વેન ચવ્વણના વિસુદ્ધેન અતિક્કંતમા-નુસકેન પંચવગ્ગિયે મિત્તલ્લુ વારાણસિયં વિહરંતે ઇસિપતને મિગદાયે ”-મજ્જિમનિ. (સૂ. ૨૬-પૃ. ૧૨૧).

૨. આ સામેના ઉલ્લેખમાં ‘ વારાણસી ’ નગરીનો અને તેમાં આવેલાં ‘ ઇસિપતન ’ તથા ‘ મિગદાય ’ નામનાં સ્થળોનો પણ ઉલ્લેખ કરેલો છે.

૩. “ અથ રુવાહં મિવ્વલ્લે અનુપુવ્વેન ચારિકં ચરમાનો યેન વારાણસી, ઇસિપતનં, મિગદાયો X તેનુપસંકમિ ”-મં. નિ. (સૂ. ૨૬-પૃ. ૧૨૦)

૩. આ સામેના પાઠમાં પણ ‘ વારાણસી ’ નો નિર્દેશ મઠી આવે છે.

૧. “ અથ રુવાહં આલુસો પુવ્વહસમયં નિવાસેત્વા પસત્તીવરં આદાય રાજગહં પિંડાય પાવિસિ ”-મં. નિ. (સૂ. ૫-પૃ. ૨૩)

૧. “ હે આયુષ્મન્ ! હવે હું પૂર્વેહનો વચ્ચત જવા રહને, પાત્ર અને ચીવરને લઈને રાજગૃહમાં ભિક્ષા માટે પેઠો ”

૨. “ એકમિદા હં મહાનામ સમયં રાજગહે વિહરામિ મિજ્જકૂટે પવ્વતે ”-મં. નિ. (સૂ. ૧૪-પૃ. ૬૮ તથા સૂ. ૨૧-પૃ. ૧૩૫)

૨. “ એક વચ્ચત મહાનામ નામનો હું રાજગૃહ નગરમાં મિજ્જકૂટ પર્વતમાં વિહરું છું ” આ ઉલ્લેખમાં જ્ઞાતપુત્રના અનુગામી નિર્ધયોની આકરી તપશ્ચર્યાનો પણ નિર્દેશ કરેલો છે. અહીં જણાવેલો ‘ મહાનામ ’ નામનો તપસ્વી શ્રીબુદ્ધનો કાકાનો દીકરો ભાઈ થાય.

૩. “ એવં મે સુતં-એકં સમયં ભગવા રાજગહે વિહરતિ વેલુવને કલંદકનિવાયે ”-મં. નિ. (સૂ. ૨૪પૃ. ૧૦૪ તથા સૂ. ૪૪ પૃ. ૨૦૨)

૩. “ મેં એમ સાંભળ્યું છે-એક વચ્ચત ભગવાન (બુદ્ધદેવ) રાજગૃહ નગરમાં વેણુવન-(વાંસડાનું વન) માં કલંદકના નિવાપ પાસે વિહરે છે.”—આ ગ્રંથે ઉલ્લેખમાં ‘ રાજગૃહ ’ નો નિર્દેશ કરેલો છે.

આ પ્રકારે વાંદગ્રંથમાં ઠેકઠેકાણે કાશી, વારાણસી, રાજગૃહ અને તેની આસપાસનાં વન, પર્વત તથા નિશાપ (છેતર) નો ઉલ્લેખ પણ મઠી આવે છે આ ગ્રંથમાં નગર તરીકે પણ ‘ કાશી ’ નો નિર્દેશ કરેલો છે:—અનુ.

પાઠ છે. તેનો અર્થ:—તેનું તે દર્શન વિપરીત છે, કારણ-કે તે દર્શન ક્ષેત્રની અવલાવદલીવાલું છે- માંટ જ મિથ્યા-ચોટું-છે. એ પ્રમાણે વીજું સૂત્ર પળ જાણવું. ત્રીજા સૂત્રમાં તો [' વાણારસિં નગરિ, રાયગિહં નગરં, અંતરા ય એમં મહં જળવચવગમં સમોહણ ' તિ] વારાણસી (બનારસ) અને રાજગૃહ (રાજગિર) નગરો વચ્ચે દેશના સમૂહની વિકૃત્વના કરી અને તે જ પ્રમાણે તેને વિભંગથી જાણે છે અને જૂએ છે, માત્ર તે જે જાણે છે અને જૂએ છે તે તથાભાવે (સત્યપણે) નથી. કારણ કે તે વિભંગજ્ઞાની અનગાર, તે વૈક્રિયરૂપોને પળ સ્વામાવિક રૂપો માને છે. [' જસે ' તિ] યશનું કારણ હોવાથી યશ. [' નગરંરૂવં વા '] એ ટેકાણે ' યાવત્ ' શબ્દ મૂક્યો છે માટે નીચેની હકીકત વધારે જાણવી:—નિગમના રૂપને, રાજ-ધાનીના રૂપને, સેટના રૂપને, કર્વટના રૂપને, મહંવનાં રૂપને, દ્રોણમુખના રૂપને, પટ્ટનના રૂપને, આકરના રૂપને, આશ્રમના રૂપને અને સંવાધના રૂપને; અર્થાત્ જેમ નગરના રૂપની વિકૃત્વના કરી તેમ એ વધાનાં રૂપોની પળ વિકૃત્વના કરી સમજવી.

ચમર.

૧૬. પ્ર૦—ચમરસ્ત પં મંતે ! અસુરિદસ્ત, અસુરરણ્ગો
કદ આયરક્ષદેવસાહસ્તીઓ પળ્ણત્તાઓ ?

૧૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! અસુરેન્દ્ર, અસુરરાજ ચમરના આત્મ-
રક્ષક દેવો કેટલા હજાર કહ્યા છે ?

૧૬. ૩૦—ગોયમા ! ચંતારિ ચંડસટ્ટીઓ આયરક્ષદેવ-
સાહસ્તીઓ પળ્ણત્તાઓ; તે પં આયરક્ષા વળ્ણઓ, એવં સર્વેસિં
ઈંદાણં અસ્ત જાતિઆ આયરક્ષા તે માણિજ્વ્વા.

૧૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! ચમરના આત્મરક્ષક દેવો ૨૫૬
સહસ્ત છે—(૨,૫૬,૦૦૦) કહ્યા છે. અહીં આત્મરક્ષક દેવોનું
વર્ણન સમજવું અને વધા ય ઇંદ્રોમાં જેને જેટલા આત્મરક્ષક દેવો
હોય તે વધા પળ સમજવા.

૧. અહીં ઉપર જણાવેલા ' પ્રામ ' વિગેરેના અર્થોને શ્રીઅમયદેવ સૂરિએ આગળના કોઈ પ્રકરણમાં (મ૦ સં. ૧, પૃ. ૮૬) જણાવી દીધા છે; તેમ શ્રીમલયગિરિ આચાર્યે પોતાની ' રાયપસેળી ' (ઉપા. ૨) ની ટીકામાં પળ જણાવેલા છે; કિંતુ પન્નવળા (૩૩૦ ૪) ની શૃત્તિનાં શ્રીમલયગિરિ આચાર્યે પ્રામાદિ શબ્દોના અર્થોને જણાવતાં આ જાતની વિશેષતા જણાવેલી છે:—

“ × × પ્રસતિ બુધ્યાદીન્ ગુણાન્ ઇતિ પ્રામઃ. યદિ વા ગમ્યઃ શાસ્ત્રપ્ર-
સિદ્ધાનામ્ અષ્ટાદશકરાણામ્ ઇતિ પ્રામઃ. ” × ×

‘ પ્રામ એટલે બુદ્ધિ આદિ ગુણોને પ્રસનારં-લાઈ જનારં-સ્થલ. અથવા
શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા અઢાર કરો, જે સ્થલે લાગુ થઈ શકતા હોય તે-
પ્રામ. ’

“ ક્ષુલ્લકપ્રાકારવેદિતં કર્વટમ્. ”

‘ કર્વટ એટલે નાના કિલ્લાથી ઘેરાયેલું સ્થાન ’

“ અર્ધતૃતીયગચ્ચૂતાન્તર્મામરહિતં મહમ્બમ્. ”

‘ ફરતાં આસપાસ અઢી ગચ્ચૂત-પાંચ કોશ-સુધીમાં અંતર પ્રામો
વિનાનું સ્થાન તે મહંબ. ’

“ પટ્ટનં ચિ-પટ્ટામ્, પત્તનં વા. ઉમયત્રાપિ પ્રાકૃતરવેન નિર્દેશસ્ય
સમાનસ્વાત્, તન્ન યત્તૌભિરેવ ગમ્યં તત્ પટ્ટનમ્. યત્પુનઃ શકટ-વેટક-
નોભિર્વા ગમ્યં તત્ પત્તનમ્, યથા-મૃગુકચ્છમ્. ઉક્ત ચ:—“ પત્તનં શક-
ટૈર્ગમ્ય ઘોટકૈર્નોભિરેવ ચ, નૌભિરેવ તુ યદ્ ગમ્યં પટ્ટનં તત્ પ્રચસતે. ”

‘ પટ્ટન ’—એ નિર્દેશ, પ્રાકૃત હોવાથી તેનાં સંસ્કૃતમાં ‘ પટ્ટન ’, અથવા
‘ પત્તન ’ એવા બે શબ્દો વની શકે છે. તેમાં જે સ્થલે નાવ દ્વારા એ જ
જવાય તેને ‘ પટ્ટન ’ કહેવાય, (જેમ દ્વારિકા.) તથા જે સ્થલે નાવ,
ગાડાં અને ઘાડા વિગેરે દ્વારા પળ જઈ શકાય તેને પત્તન—(બંદર)
કહેવાય, જેમ-મૃગુકચ્છ—(મરુચ). ધોજાઓનો પળ એ જ મત છે કે:—
“ ગાડાં, ઘોડાઓ તથા નાવ દ્વારા જવાતા સ્થલને ‘ પત્તન ’ કહેવાય
અને કેવલ નાવ વાટે જ જવાય તેવા સ્થલને ‘ પટ્ટન ’ કહેવાય. ”

“ દ્રોણમુખમ્:—વાહુલ્યેન જલનિર્ગમપ્રવેશમ્. ”

‘ ઘણે ભાગે જલ માર્ગ દ્વારા જ્યાંથી વહાર નીકળાય કે અંદર પેસાય
તેવા સ્થલને ‘ દ્રોણમુખ ’ કહેવાય. ’

“ સંવાધ:—યાત્રાસમાગતપ્રભૂતજનનિવેશ:.”

‘ યાત્રા એ નીકળેલા ઘણા માણસોના નિવાસ સ્થાનને-પહાવને-
‘ સંવાધ ’ કહેવાય. ’

બહી હેમચંદ્રાચાર્યજીના જણાવવાં પ્રમાણે શ્રીવાચસ્પતિ, તો તેના અર્થોને તદ્દન જૂઠી રીતે જ જણાવે છે:—

“ સ્યાત્ સ્થાનીયં તુ અતિલભ્યઃ, પ્રામો પ્રામશતાષ્ટકે, તદર્થે તુ દ્રોણમુખં
તન્ન કર્વટમસ્ત્રિયામ્. કર્વટાડર્થે કર્વટકં સ્યાત્ તદર્થે તુ કર્વટમ્, તદર્થે
પત્તનં તન્ન પત્તનં પુટ્ટમેદનમ્. નિગમસ્તુ પત્તનર્થે તદર્થે તુ નિવેશનમ્,
કર્વટાદર્થમો દ્રઙ્ઙઃ પત્તનાદ્ ઉત્તમથ સઃ. ઉદ્રઙ્ઙથ નિવેશથ સ્સ એ દ્રઙ્ઙ
સ્ત્યપિ—” (અ. ચિ. ૦ પ્ર૦ પૃ. ૩૮૮).

‘ ઘણા લંબાઈવાળા સ્થલને ‘ સ્થાનીય ’ કહે છે, એક સો આઠ ગામના
સમુદાયને ‘ પ્રામ ’ કહેવાય છે, તેના અઢધા ભાગને માટે ‘ દ્રોણમુખ ’
વા કર્વટ શબ્દ વપાય છે (અ. કર્વટ શબ્દ છીલિંગી નથ) ‘ કર્વટ ’ ના
અઢધા ભાગને ‘ વર્વટિત ’ કહેવાય, તેના અઢધા ભાગને ‘ કર્વટ ’ કહેવાય
અને ‘ પત્તન ’ વા પુટ્ટમેદન, એના અઢધા ભાગ જેવડા સ્થાનને કહે છે.
પત્તનના અર્થ પ્રમાણ ભાગને ‘ નિગમ ’ કહે છે, તથા નિગમના અઢધા
ભાગને ‘ નિવેશન ’ કહે છે. દ્રંગ, ઉદ્રંગ અને નિવેશ એ વધા એક સરલા
છે:—(અ. ચિ. ૦ ય. ૦ પ્ર૦ પૃ. ૩૮૮) અનુ.

૨. મૂલચ્છાયા:—ચમરસ્ય ભગવન્ ! અસુરેન્દ્રસ્ય, અસુરરાજસ્ય કતિ આત્મરક્ષદેવસાહસ્તયઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ચત્તસ્રશતુષ્પન્દ્ય આત્મરક્ષ-
દેવસાહસ્તયઃ પ્રજ્ઞતાઃ; તે આત્મરક્ષા-વર્ણકઃ, એવં સર્વેષામ્ ઇન્દ્રાણાં યસં વાવન્ત આત્મરક્ષકાસ્તે મણિવ્યાઃ—અનુ.

—सेवं मंते !, मंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे
एम कही यावत्-विहरे छे.

भगवंत-अज्ञसुहृद्मसामिपणीए त्तिरीभगवद्देसुधे तत्तिअसये छट्टो उद्देशे सम्मत्तो.

२. विकुर्वणाऽधिकारात् तत्समर्थदेवविशेषप्ररूपणाय सूत्राणि:—‘ वण्णओ ’ त्ति आत्मरक्षदेवानां वर्णको वाच्यः, स चायम्:—
“ सन्नद्धवद्ध-वम्मिअकवया, उप्पीडितशरासनपट्टिका, पिणद्धमेवेजा, वद्धआविद्धविमलवरचिधपट्टा, गहिआउहपहरणा, तिण्णयाइं,
तिसंधिआइं वडरामयकोडीणि धणूइं अभिगिज्जा पयओ परिमाइअकंडकलावा, नीलपाणिणो, पीअपाणिणो, रत्तपाणिणो, एवं चारु-
चाव-चम्म-दंड-खरग-पासपाणिणो, नील-पीअ-रत्तचारुचाव-चम्म-दंड-खरग-पासवरधरा, आयरक्खा, रक्खोषगया, गुत्ता,
गुत्तपालिआ, जुत्ता, जुत्तपालिआ, पत्तेयं पत्तेयं समयओ, विणयओ, किंकरभूआ इव चिट्ठंति ” त्ति. अस्य अयम् अर्थः—सन्नाह-
निकया कृतसन्नाहाः वद्धः कशाबन्धनतः, वर्मितश्च वर्मीकृतः शरीराऽऽरोपणतः, कवचः कङ्कटो यैस्ते तथा, ततः सन्नद्धशब्देन
कर्मधारयः, तथा उत्पीडिता प्रत्यङ्गाऽऽरोपणेन शरासनपट्टिका धनुर्विद्यैस्ते तथा, अथवा उत्पीडिता-बाहौ वद्धा शरासनपट्टिका धनुर्वर-
प्रतीता यैस्ते तथा, पिणद्धं परिहितम्, प्रैवेयकं ग्रीवाभरणं यैस्ते तथा, तथा वद्धो ग्रन्थिदानेन, आविद्धश्च शिरसि आरोपणेन विमलो
वरश्च चिह्नपट्टो धोवतासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः, सौवर्णो वा पट्टो यैस्ते तथा; तथा गृहीतानि आयुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, अथवा
गृहीतानि आयुधानि क्षेप्यास्त्राणि, प्रहरणानि च तदितराणि यैस्ते तथा, त्रिनतानि-मध्य-पार्श्वद्वयलक्षणे स्थानत्रयेऽवनतानि, त्रिसंधितानि-
त्रिषु स्थानकेषु कृतसंधिकानि नैकाङ्गिकानि—इत्यर्थः; वज्रमयकोटीनि धनूंषि अभिगृह्य पदतः—पदे मुष्टिस्थाने तिष्ठन्तीति सम्बन्धः.
परिमात्रिकः—सर्वतो मात्रावान्, काण्डकलापो येषां ते तथा, नीलपाणयः—इत्यत्रिषु नीलादिवर्णपुङ्खवाद् नीलादयो बाणभेदाः संभाव्यन्ते,
चारुचापपाणयः—इत्यत्र च चापं धनुरेव अनारोपितज्यम्, अतो न पुनरुक्तता, चर्मपाणयः—इत्यत्र चर्मशब्देन स्फुरकः उच्यते; दण्डादयः
प्रतीताः. उक्तमेवार्थं संप्रहणेन आहः—‘ नील-पीअ ’ इत्यादि; अथवा नीलादीन् सर्वानेव युगपत् केचिद् धारयति देवशक्तेरिति
दर्शयन्नाहः—‘ नील-पीअ ’ इत्यादि. ते चाऽऽमरक्षा न संज्ञामात्रेणैव इत्याहः—आत्मरक्षाः—स्वाम्यात्मरक्षा. इत्यर्थः, ते एव विशिष्यन्ते-
रक्षोपगताः—रक्षाम् उपगताः—सततं प्रयुक्तरक्षा इत्यर्थः. एतदेव कथम् ? इत्याहः—गुत्ता अग्नेदृक्तयः, तथा गुत्तपालीकास्तदन्यतो
व्यावृत्तमनोवृत्तिकाः, (मण्डलीका) युक्ताः परस्परसंबद्धाः, युक्तपालीकाः निरन्तरमण्डलिकाः, प्रत्येकम् एकैकशः, समयतः पदातिसमा-
चारेण, विनयतः—विनयेन, किंकरभूता इव—प्रेष्यत्वं प्राप्ता इव इति. अयं च पुस्तमान्तरे साक्षाद् दृश्यते एव इति. ‘ एवं सन्वेसिं
इंदाणं ’ति एवमिति चमरवत् सर्वेषाम् इन्द्राणाम् आत्मरक्षा वाच्याः, ते चार्थत एवम्—सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा
आत्मरक्षाः, तत्र चतुःषष्टिः सहस्राणि चमरेन्द्रस्य सामानिकानाम्, बलेस्तु षष्टिः; शेषमचनपतीन्द्राणां प्रत्येकं षट् सहस्राणि, शक्रस्य
चतुरशीतिः, ईशानस्य अशीतिः, सनत्कुमारस्य द्विसप्ततिः, माहेन्द्रस्य सप्ततिः, ब्रह्मणः षष्टिः, तान्तकस्य पञ्चाशत्, शुक्रस्य चत्वारिंशत्,
सहस्रारस्य त्रिंशत्, प्राणतस्य विंशतिः, अच्युतस्य दश सहस्राणि सामानिकानामिति. यदाहः—“ चउसंटी सटी खलु छच्च
सहस्सा ओ अमुरवज्जाणं, सामाणिआ उ एए चउग्गुणा आयरक्खा ओ. चउरासीइ असीइ वावत्तरि सत्तरि य सटी य, पन्ना चत्तालीसा
तीसा वीसा दस सहस्सं ” त्ति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते षष्ठ उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचिते विवरणं समाप्तम्.

२. आगळना प्रकरणमां विकुर्वणा संबंधी हकीकत जणावी छे अने हवे ए ज विकुर्वण करवामां समर्थ एवा देव विशेषो संबंधे निरूपण
करवानुं छे. [‘ वण्णओ ’ त्ति] अहीं आत्मरक्षक देवोतुं वर्णन कहेवुं अने ते आ प्रमाणे छे:—“ बराबर सज्ज, दोरीथी मज्जत रीते बांधेला
अने शरीर उपर चडावेला बखतरवाळा, जेओए दोरी चडावीने तीरकामठाने (धनुर्विद्येने) तैयार कर्तुं छे एवा, अथवा जेओए वाणावळीओने-
धनुर्विद्येने-जाणीती शरासनपट्टिकाने हाथमां बांधेली छे एवा, डोकमां घरेणाने पहरनारा, जेओए शूरीरतानो सूचक, नेतर वगेरेना तंतुथी बनेलो
अथवा सोनानो बनेलो, पवित्र अने उत्तम तमगो मांठ वाळीने माथामां आरोप्यो छे एवा, जेओए प्रहार करवा मांटे आयुधोतुं ग्रहण कर्तुं छे एवा
अथवा फेंकवानां अने फेंक्या सित्राय काममां आवतां शस्त्रेने धारण करनारा, वच्चे अने वच्चे पडखे-त्रण ठेकाणे-दमी नएलां, त्रण ठेकाणे सांधा-

आत्मरक्षक देवो
तेनो वर्णक.

१. मूत्रच्छायाः—तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

१. प्र० छायाः—सन्नद्ध-वद्ध-वर्मितकवचाः, उत्पीडितशरासनपट्टिकाः, पिणद्धमेवेयकाः, वद्ध-आविद्ध-विमलवरचिह्नपट्टाः, गृहीताऽऽयुधप्रह-
रणाः, त्रिनतानि, त्रिसंधितानि वज्रमयकोटीनि धनूंषि अभिगृह्य पदतः परिमात्रिककाण्डकलापाः, नीलपाणयः, पीतपाणयः, रक्तपाणयः, एवं
चारुचाप-चर्म-दण्ड-खरग-पासपाणयः, नील-पीत-रक्तचारुचाप-चर्म-दण्ड-खरग-पासवरधराः, आत्मरक्षाः, रक्षोपगताः, गुत्ताः, गुत्तपालिकाः,
युक्ताः, युक्तपालिकाः, प्रत्येकं प्रत्येकं समयतः, विनयतः किंकरभूता इव तिष्ठन्ति-इति: २. चतुष्षष्टिः षष्टिः खलु षट् च सहस्राणि तु अमुरवज्जाणाम्,
सामानिकानाम् षष्टे चतुर्गुणा आत्मरक्षास्तु. चतुरशीतिः अशीतिः द्विसप्ततिः सप्ततिश्च षष्टिश्च, पञ्चाशत् चत्वारिंशत् त्रिंशद् विंशतिर्दश सहस्राणि इति.
३. इयं गणना प्रहापणमां स्थानपदे १३४-(५० ९४ स०). ३. इयमपि तत्रैव पदे १४८-(५० १०४):—अनु०

ચાપ-ધનુષ્.

વાઠાં-સંઠંગ નહીં બનેલાં-અને વજ્રથી બનેલી કોટિ-આગલા ભાગ-વાઠાં ધનુષોને હાથમાં ગ્રહણ કરીને ઉભા રહેનારા, મર્વતઃ માત્રા-મર્યાદા-વાઠા તીરના સમૂહને ધારણ કરનારા, હાથમાં નીલને (કેટલાક વાણોનો વાછલો ભાગ નીલાદિ વર્ણવાઠો હોય છે માટે અહીં નીલ, પીત અને રક્ત વિગેરે-એ-વધા-એક જાતિના વાણના ભેદો હોય, એમ સંભવે છે.) ધરનારા, પીતને અને રક્તને હાથમાં ધરનારા, એ પ્રમાણે સુંદર ચાપને હાથમાં ધરનારા, (શં૦—ચાપ અને ધનુષ્ એ બન્ને એક જ વસ્તુનાં નામ છે તો આગળ ' ધનુષને ધારણ કરનારા ' એમ કહેવાથી ' ચાપને ધરનારા ' એ અર્થ પણ આવી જાય છે તેમ છતાં (અહીં) ફરીવાર ' ચાપને ધરનારા ' એમ શા માટે કહ્યું ? સ૦—આ સ્થળે પુનરુક્તિ દૂષણ આવવાનો સંભવ નથી, કારણ કે ' ચાપ ' અને ' ધનુષ્ ' એ બન્ને શબ્દના અર્થમાં થોડો ફેર છે:—દોરી નહીં ચડાવેલું ધનુષ તે ' ચાપ ' અને દોરી ચડાવીને સજ્જ કરેલું ધનુષ તે ધનુષ. આ રીતિએ એ બન્ને શબ્દના અર્થમાં થોડો પણ ભેદ છે.) તથા સુંદર ઢાલને, ઢંડને, તરવારને અને પાસલાને હાથમાં ધારણ કરનારા. દિવ્ય શક્તિના ધારક હોવાથી કેટલાક દેવો નીલ, પીત, રક્ત એવાં સુંદર ચાપ, તરવાર, ઢાલ અને પાસલા વગેરેને એક સાથે હાથમાં ધરનારા છે. તથા પોતાના ઘણિનું રક્ષોપું કરનારા છે માટે પોતાના ' આત્મરક્ષક ' નામને દીપાવનારા છે, રક્ષોપાના કામમાં યોજેલા, અભેદ વૃત્તિવાળા, સ્વામિની રક્ષા કરવામાં જ મનને જોડનારા-શીજે જતી મનોવૃત્તિને રોધનારા, પરસ્પર સંબંધવાળા અને પરસ્પર જોડાણા મંડલવાળા. એ વધા દેવો વારા ફરતી એક એક, ઉચિત કાળે પગીની પેટે વિનયપૂર્વક જાગે છે અર્થાત્ તેઓ ચાકરની જેમ રહે છે ” બીજા પુસ્તકમાં તો આ વધો પાઠ મૂલમાં જ માંડેલો જણાય છે. [' એવં સવ્યેસિંદ્રાણં ' તિ] એ રીતે-ચમરેન્દ્રની પેટે-વધા ઇન્દ્રોના આત્મરક્ષક દેવો સંબંધી હકીકત જાણવી. તે આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા આ રીતિએ છે:—હર એક ઇન્દ્રદેવને સામાનિક દેવો કરતાં આત્મરક્ષક દેવો ચાર ગણા હોય છે. ચરમેન્દ્રને ચોસઠ હજાર સામાનિક દેવો છે, બલિ ઇન્દ્રને સાઠ હજાર સામાનિક દેવો છે; અને ભુવનપતિના વાકીના પ્રત્યેક ઇન્દ્રદેવને છ છ હજાર સામાનિક દેવો હોય છે. શક્ર ઇન્દ્રને ચોરાસી હજાર સામાનિક દેવો છે, ઈશાન ઇન્દ્રને એંશી હજાર સામાનિક દેવો છે, તથા સનત્કુમારને ચૌતેર હજાર, માહેન્દ્રને સિત્તેર હજાર, બ્રહ્મેન્દ્રને સાઠ હજાર, લાંતકેન્દ્રને પચાસ હજાર, શુક્રને ચાલીસ હજાર, સહસ્રારને ત્રીશ હજાર, પ્રાણતને વીસ હજાર અને અચ્યુતેન્દ્રને દશ હજાર સામાનિક દેવો હોય છે. કહ્યું છે કે:—“અસુરેન્દ્ર સિવાયના ઇન્દ્રોને ચોસઠ હજાર, સાઠ હજાર અને છ હજાર સામાનિક દેવો હોય છે અને આત્મરક્ષક દેવો તેથી ચારગણા હોય છે. ૮૪ હજાર, ૮૦ હજાર, ૭૨ હજાર, ૭૦ હજાર, ૬૨ હજાર, ૫૦ હજાર, ૪૦ હજાર, ૩૦ હજાર, ૨૦ હજાર અને ૧૦ હજાર સામાનિક દેવો અનુક્રમે શક્રેન્દ્રથી અચ્યુતેન્દ્ર સુધીના ઇન્દ્રોને હોય છે, ” અને તેથી ચાર ગણા આત્મરક્ષક દેવો તેઓને હોય છે.

પુસ્તકાંતર.

સામાનિક અને
અરક્ષકોની સંખ્યા.

વેડારૂપઃ સમુદ્રેઽખિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેઽસ્મિન્ દ્વાપી યઃ સદ્ગુણાનાં પરકૃતિકરણાદ્વૈતજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોઽનુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યોઃ—દ્વાપાત્ શ્રીવીરદેવઃ સક્લશિવસુખં મારહા ચાપ્તમુહ્યઃ ॥

शतक ३.-उद्देशक ७.

राजगृह.-शक्रना लोकपालो केटला ?-चार-सोम.-यम.-वरुण.-वैश्रवण.-यमनां विमानो केटलां ?-चार.-संध्याप्रभ.-वरशिष्ट.-स्वयंज्वल.-बल्लु.-सोमना विमान विनेरेनो पूर्ण परिचय.-सोमना तावाना देवो.-सोमना तावानी आत्पातिक प्रवृत्तिओ.-सोमनां अरत्यो.-यमना विमान विनेरेनो परिचय.-यमना तावाना देवो.-यमना तावाना रोमो-कुःखो.-यमनां अरत्यो.-वरुणना विमान विनेरेनो परिचय.-वरुणना तावाना देवो.-वरुणना तावानी पाणीने लगती प्रवृत्तिओ.-वरुणनां अरत्यो.-वैश्रवणना विमान विनेरेनो परिचय.-वैश्रवणना तावाना देवो.-वैश्रवण-कुबेर-ने हस्तक रहेली लक्ष्मी अने लक्ष्मीवृष्टि.-वैश्रवणनां अरत्यो.-

१. प्र०—शैश्यागिहे नगरे जाव-पञ्जुवासमाणे एवं ववासी:-
सकस्त णं भंते ! देविंदस्त, देवरण्णो कति लोगपाला पणत्ता ?

१. उ०—गोयमा ! चत्तारि लोगपाला पणत्ता, तं जहा:-
सोभे, जमे, वरुणे, वेसमणे.

२. प्र०—एएसि णं भंते ! चउण्हं लोगपालाणं कति
विमाणा पणत्ता ?

२. उ०—गोयमा ! चत्तारि विमाणा पणत्ता, तं जहा:-
संलप्यभे, वरशिष्टे, स्वयंजले, बल्लु.

३. प्र०—कहिं णं भंते ! सकस्त देविंदस्त, देवरण्णो सो-
मस्त महारण्णो संलप्यभे णामं महाविमाणे पणत्ते ?

३. उ०—गोयमा ! जंबुद्वीपे दीपे मंदरस्त पव्वयस्त दा-
हिणे णं इमीसे राणपभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभा-
गाओ उडुं चंदिम-सूरिय-गहगण-नक्षत्र-ताराख्वाणं वहुइं
जोअणाइं, जाव-पंच वडेंसिया पणत्ता, तं जहा:-असोगवडेंसए,

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्-पर्युपासना करतो आ
प्रमाणे बोल्या के:-हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्रने केटला
लोकपालो कह्या छे ?

१. उ०—हे गौतम ! तेने चार लोकपालो कह्या छे. ते आ
प्रमाणे:- सोम, यम, वरुण अने वैश्रमण.

२. प्र०—हे भगवन् ! ए चारे लोकपालोने केटलां विमानो
कह्यां छे ?

२. उ०—हे गौतम ! एओने चार विमानो कह्यां छे. ते आ
प्रमाणे:-संध्याप्रभ, वरशिष्ट, स्वयंज्वल अने बल्लु.

३. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र, देवराज शक्रना लोकपाल
सोम नामना महाराजानुं संध्याप्रभ नामनुं मोटुं विमान क्थां रहेलुं
कह्युं छे ?

३. उ०—हे गौतम ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मंदर पर्वतनी
दक्षिणे आ रत्नप्रभा पृथिवीना बहुसन रमणीय भूमिभागथी उंचे
चंद्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र अने ताराखो आवे छे. अने त्यांथी
वहु योजन उंचे यावत्-पांच अवतंसको कह्या छे. ते आ
प्रमाणे:-अशोकावतंसक, सप्तपर्णावतंसक, चंपकावतंसक, चूता-

१. मूलच्छाया:-राजगृहे नगरे यावत्-पर्युपासीनः एवम् अवासीतः-शक्रस्य भगवन् ! देवेन्द्रस्य, देवराजस्य कति लोकपालाः प्रज्ञताः ?
गौतम ! चत्वारो लोकपालाः प्रज्ञताः, तद्यथा:- सोमः, यमः, वरुणः, वैश्रवणः. एतेषां भगवन् ! चतुर्णां लोकपालानां कति विमानानि प्रज्ञानि ?
गौतम ! चत्वारि विमानानि प्रज्ञानि, तद्यथा:-संध्याप्रभम्, वरशिष्टम्, स्वयंज्वलम्, बल्लु. कुत्र भगवन् ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य
महाराजस्य संध्याप्रभं नाम महाविमानं प्रज्ञतम् ? गौतम ! जंबूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेऽस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमापणीयाद्
भूमिभागाद् ऊर्ध्वं चन्द्रमः-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-ताराखणां बहूनि योजनानि यावत्-पञ्च अवतंसकाः प्रज्ञताः, तद्यथा:- अशोकावतंसकः-धनु०

સંતતવળવડેસર, ચંપયવડેસર, ચૂઅવડેસર, મજ્જે સોહમ્મવડે-
સર; તસ્સ ણં સોહમ્મવડેસયસ્સ મહાવિમાણસ્સ પુરત્થિમે ણં
સોહમ્મે કપ્પે અસંલેજ્ઞાઈં જોઅણાઈં વીઠ્ઠવડેસર એત્થ ણં સક્કસ્સ
દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો સોમસ્સ મહારણ્ણો સંજ્ઞપ્પમે ણામં મહાવિ-
માણે પળ્ણત્તે:—અદ્ધતેરસજોયણસયસહસ્સાઈં આયામવિક્કલ્લભેણં,
ઉણયાલીસં જોયણસયસહસ્સાઈં, વાવરં ચ સહસ્સાઈં, અદ્ધ ય
અડયાલે જોયણસર કિંચિ વિસેસાહિરે પરિક્કલેવેણં પળ્ણત્તે, આ
સૂરિયામવિમાણસ્સ વત્તવ્વયા સા અપરિસેસા માણિઅવ્વા, જાવ-
અભિસેઓ; નવરં—સોમો દેવો. સંજ્ઞપ્પમસ્સ ણં મહાવિમાણસ્સ
અહે, સપલ્લિસિં, સપલ્લિદિસિં અસંલેજ્ઞાઈં જોયણ (સય) સહસ્સાઈં
ઓગાહિત્તા એત્થ ણં સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો સોમસ્સ મહા-
રણ્ણો સોમા નામં રાયહાણી પળ્ણત્તે:—સં જોયણસયસહસ્સં
આયામવિક્કલ્લભેણં જંબુદ્વીપમાણા; વેમાણિઆણં પમાણસ્સ અદ્ધં
ણેયવ્વં, જાવ—ઉવરિયલેણં, સોલસ જોયણસહસ્સાઈં આયામ-
વિક્કલ્લભેણં, પળ્ણાસં જોયણસહસ્સાઈં, પંચ ય સત્તાણઉપ જોયણસયે
કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્કલેવેણં પળ્ણત્તે; પાસાયાણં ચત્તારિ પરિવા-
ડીઓ ણેયવ્વાઓ, સેસા ણત્થિ. સક્કસ્સ ણં દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો
સોમસ્સ મહારણ્ણો ઇમે દેવા આણા—ઉવવાય—વયણ—નિદેસે
ચિદ્ધંતિ, તં જહા:—સોમકાઈયા ઇ વા, સોમદેવકાઈયા ઇ વા,
વિજ્જુકુમારા, વિજ્જુકુમારીઓ; અગ્ગિકુમારા, અગ્ગિકુમારીઓ;
વાયુકુમારા, વાયુકુમારીઓ; ચંદા, સૂરા, ગહા ણક્કલ્લત્તા, તારારૂવા
—જે યાવળ્ણે તહપ્પંગારા સવ્વે તે તત્ત્તિઆ, તપ્પલ્લિસ્યા, ત-
ન્નારિયા સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો સોમસ્સ મહારણ્ણો આણા—
ઉવવાય—વયણ—નિદેસે ચિદ્ધંતિ. જંબુદ્વીપે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ
દાહિણેણં જાઈં ઇમાઈં સમુપ્પજ્જંતિ, તં જહા:—ગહદંડા ઇ વા,
ગહમુસલા ઇ વા, ગહગાજ્જિઆ ઇ વા, ગહજુદ્ધા ઇ વા, ગહ-
સિંધાડગા ઇ વા, ગહાવસવ્વા ઇ વા, અબ્બા ઇ વા, અબ્બરુક્કલા

વતંસક અને વચ્ચે સૌધર્માવતંસક છે. તે સૌધર્માવતંસક મહાવિમા-
નની પૂર્વે સૌધર્મ કલ્પ છે, તેમાં અસંલેય યોજન દૂર ગયા પછી—
અહીં—દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના લોકપાલ સોમ નામના મહારાજાનું
સંધ્યાપ્રભ નામનું મહાવિમાન આવે—કહું—છે:—તેની—વિમાનની—
લંબાઈ અને પહોળાઈ સાડા બાર લાખ યોજનની છે. તેનો ઘેરાવો
ઓગણચાલીશ લાખ, વાવન હજાર, આઠસેને અડતાલીશ—
૩૯૫૨૮૪૮—યોજન કરતાં કાંઈક વધારે છે. એ સંબંધે સૂર્યાર્મ-
દેવની વિમાનવક્તવ્યતાની પેઠે વધી હકીકત કહેવી અને તે
પ્રમાણે યાવત્—અભિષેક સુધી કહેવું. વિશેષ એ કે, અહીં સૂર્યાર્મ-
દેવને વદલે સોમ દેવ કહેવો. સંધ્યાપ્રભ મહાવિમાનની બરાબર નીચે
(સપક્ષે અને સપ્રતિદિશે) અસંલેય યોજન આગળ અવગાહ્યા
પછી—અહીં—દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના સોમ મહારાજાની સોમા નામની
રાજધાની છે. તે રાજધાનીની લંબાઈ અને પહોળાઈ એક લાખ
યોજનની છે—તે રાજધાની જંબુદ્વીપ જેટલી છે. આ રાજધાનીમાં
આવેલા કિલ્લા વગેરેનું પ્રમાણ વૈમાનિકોના કિલ્લા વગેરેના પ્રમાણ
કરતાં અડવું કહેવું અને એ પ્રમાણે યાવત્—વરના પીઠબંધ સુધી
જાણવું. ઘરના પીઠબંધનો આયામ અને વિષ્કંભ સોઠ હજાર
યોજન છે અને તેનો ઘેરાવો પચાસ હજાર, પાંચસેને સત્તાણુ યોજન
કરતાં કાંઈક વિશેષાધિક છે. પ્રાસાદોની ચાર પરિપાટિઓ કહેવી
અને બાકીની નથી. દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રના સોમ મહારાજાની
આજ્ઞામાં, ઉપપાતમાં, કહેણમાં અને નિર્દેશમાં આ દેવો રહે છે:—
સોમકાયિકો, સોમદેવકાયિકો, વિજ્જુકુમારો વિજ્જુકુમારીઓ,
અગ્નિકુમારો, અગ્નિકુમારીઓ, વાયુકુમારો, વાયુકુમારીઓ, ચંદ્રો,
સૂર્યો, પ્રહો, નક્ષત્રો, તારારૂપો અને તેવા જ પ્રકારના બીજા પળ
વધા દેવો તેની ભક્તિવાળા, તેના પક્ષવાળા અને તેને તાબે રહેનારા
છે—એ વધા દેવો તેની આજ્ઞામાં ઉપપાતમાં, કહેણમાં અને નિર્દેશમાં
રહે છે. જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણે જે આ પેદા
થાય છે:—પ્રહદંડો, પ્રહમુસલો, પ્રહગર્જિતો, એ પ્રમાણે પ્રહયુદ્ધો,

૧. મૂલચ્છાયા:—સપ્તપર્ણાવતંસક:; ચમ્પકાવતંસક:; ચૂતાવતંસક:; મધ્યે સૌધર્માવતંસક:; તસ્ય સૌધર્માવતંસકસ્ય મહાવિમાનસ્ય પૈરસ્યે સૌધર્મે
કલ્પેડહ્યેયાનિ યોજનાનિ વ્યતિત્રજ્ય અત્ર શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય સોમસ્ય મહારાજસ્ય સંધ્યાપ્રભં નામ મહાવિમાનં પ્રજ્ઞતમ્:—અર્ધત્રયોદશયોજન-
શતસહસ્રાણિ આયામ-વિષ્કંભેણ, એકોનચરવારિશદ્ યોજનશતસહસ્રાણિ, દ્વિપદ્માશ્ચ સહસ્રાણિ, અઠ્ઠા ચ અષ્ટવત્વારિશદ્ યોજનશતાનિ, કિંચિદ્
વિશેષાધિકાનિ પરિક્ષેપેણ પ્રજ્ઞતમ્; યા સૂર્યા(સૂરેકા)મવિમાનસ્ય વક્તવ્યતા સા અપરિશેષા મણિતવ્યા, યાવત્-અભિષેક:; નવરમ્-સોમો દેવ: સંધ્યાપ્રભસ્ય
મહાવિમાનસ્ય અવ: સપ્રક્ષમ્, સપ્રતિદિશમ્ અસંલેયેયાનિ યોજન-(શત)—સહસ્રાણિ અવગાહ્યા અત્ર શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય સોમસ્ય મહારાજસ્ય
સોમા નામં રાજધાની પ્રજ્ઞતા:—એકં યોજનશતસહસ્રમ્ આયામવિષ્કંભેણ જંબુદ્વીપપ્રમાણા; વૈમાનિકાનાં પ્રમાણસ્યાડર્શં જ્ઞાતવ્યમ્, યાવત્-ઉવરિતને(લે)ન,
યોદશ યોજનસહસ્રાણિ આયામવિષ્કંભેણ, પદ્માશદ્ યોજનસહસ્રાણિ, પદ્મ ચ સપ્તનવતિર્યોજનશતાનિ કિંચિદ્ વિશેષોનાનિ પરિક્ષેપેણ પ્રજ્ઞતમ્; પ્રાસાદાનાં
ચત્તલ: પરિપાટ્યો જ્ઞા(ને)તવ્યા: શેષા નાસ્તિ. શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય સોમસ્ય મહારાજસ્ય ઇમે દેવા આજ્ઞા-ઉપપાત-વચન-નિર્દેશે તિષ્ઠન્તિ,
તથા:—સોમકાયિકા ઇતિ વા, સોમદેવકાયિકા ઇતિ વા, વિજ્જુકુમારા:; વિજ્જુકુમાર્ય:; અગ્નિકુમારા:; અગ્નિકુમાર્ય:; વાયુકુમારા:; વાયુકુમાર્ય:; ચંદ્રા:;
સૂર્યા:; પ્રહા:; નક્ષત્રાણિ, તારારૂપા:—યે ચાડપિ અન્યે તથાપ્રકારા: સર્વે તે તદ્ભક્તિકા:; તત્પાક્ષિકા:; તદ્માર્યા: શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય સોમસ્ય
મહારાજસ્ય આજ્ઞા-ઉપપાત-વચન-નિર્દેશે તિષ્ઠન્તિ. જંબુદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન યાનિ ઇમાનિ સમુત્થન્તે, તથા:—પ્રહદંડા ઇતિ વા,
પ્રહમુસલાનિ ઇતિ વા, પ્રહગર્જિતાનિ ઇતિ વા, પ્રહયુદ્ધાનિ ઇતિ વા, પ્રહશ્વજાટકાનિ ઇતિ વા, પ્રહાપસવ્યાનિ ઇતિ વા, અષ્ટાણિ ઇતિ વા, અષ્ટવૃક્ષા:—અનુ०

૨. અભિષેક સુધીનો વધો વર્ણક રાયપસેણી ઉપાંગના—(ક૦ આ ૦ પૃ ૦ ૧૦૧—૨૦૪) એ પૃષ્ઠોમાં સાચસ્તર નોંધેલો છે:—અનુ०

૩. ચાલતા સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે, અંતરિક્ષમાં જે જે ઉત્પાતો થાય છે તે વધા, લોકપાલોના વશમાં છે. (લોકપાલો પણ શક્રાશ્રિત છે)
તેઓની રજા સિવાય તદાશ્રિત કર્મકરો એમાંનો એક પણ ઉત્પાત કરી શકતા નથી. આવી જ હકીકત, ગર્ભસંહિતા અને વારાહીસંહિતામાં
આ પ્રમાણે નોંધી છે:—

“લાઘ્યાણ સંસ્તુજન્તિ-એતે શુભાશુભનિવેદિનઃ, લોકપાલા મહાત્માનો”
ગર્ગઃ.

“શુભ અને અશુભને જાણનારા મહાત્મા લોકપાલો પોતાના અઢોને
સુઝે છે.-ગર્ગઃ.

“અઘ્યાણિ લોકપાલા લોકામાત્રાય સંસ્તુજન્તિ-ઉલ્કાઃ-વરાહઃ.
(વૃહસ્પતિહિત, પૃ. ૪૫૬)

“લોકના સંહારમાટે લોકપાલો ઉલ્કા-અઘ્યાણે છોડે છે”-વરાહ.
(પૃ. સં. પૃ. ૪૫૬)

ए उदातोनां जे जे नामो अहीं जगावेजां छे, ते नामां वर्गासरां वृहस्पतिहिनानां आ प्रमाणे जणाव्यां छे: -
प्रहसु:-(पृ. स. पृ. ३२१)

“वियति चरतां प्रहाणाम्-उपर्युपरि आत्ममार्गसंस्थानाम् ।
अतिब्रूद् दृग्विषये सनतामिव संप्रयातानाम् ” । २
आसन्न-क्रमयोगाद् भेदो-लेखां-शुभर्दना-ऽससव्यैः ।
युद्धं चतुष्प्रकारं पराशरार्थमुनिभिःकृतम् ” । ३-प्रहसुद्धाध्यायः

“आकाशમાં ગતિ કરતા, પોત પોતાના માર્ગમાં ઉપરાઉપર રહેલા અને
ઘણું દૂર હોવાને લીધે આપણને એક સાથે થઈ ગયા દેખાતા પ્રહોતું યુદ્ધ
આસન્ન અને ક્રમને લીધે ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે:--ભેદયુદ્ધ, ઉલ્લેખયુદ્ધ,
અંશુમર્દનયુદ્ધ અને અપસવ્યયુદ્ધ.” આ વિષેની વિશેષ વિગત જાણવા માટે
પ્રહસુદ્ધ-અધ્યાય જોઈ લેવો જોઈએ.

प्रहसुंगाटक--प्रहदंड--प्रहसुगल--(पृ. ३४९-४३१)

“चक्र-धनुः-शुक्राटक-दण्ड-पुर-प्रास-वज्रसंस्थानाः ।
क्षुद्रवृष्टिकरा लोके समराय च मानवेन्द्राणाम् ”-प्रहसुंगाटकाध्याय.

“ચક્ર (પૈડું), ધનુષ, સિંગોડું, દંડ, નગર, પ્રાસ અને વજ્ર એ ઘણાં
પ્રદોનાં સંસ્થાનો (ઘાટો) છે અને એ અશુભસ્વરૂપ છે. ”

प्रहापसव्य--(पृ. ३२२)

“दक्षिणेनापसव्यं स्याद् उत्तरेण प्रदक्षिणम् ।
प्रहाणां चन्द्रमा ज्यो नक्षत्राणां तथैव च--प्रहयुद्धाध्यायः

“જ્યારે ચંદ્ર, પ્રદો અને નક્ષત્રોની દક્ષિણે ગતિ કરતો હોય ત્યારે
'અપસવ્ય' કહેવાય અને જ્યારે એ જ ઉત્તરે ગતિ કરતો હોય ત્યારે
'પ્રદક્ષિણ' કહેવાય.”

अम्रवृक्ष--(पृ. ४३२)

“दधिसदृशामो नीलो भानुच्छादी स्वमध्यगोऽम्रतरुः ”
“अम्रवृक्ष मेघतरौ ”-संध्यालक्षणम्.

“વાદલાના-સાદ જોવા ઘાટને અમ્રવૃક્ષ કે મેઘનર કહ્યો છે. એ વૃક્ષ,
નીલો હોય છે અને તેનો અમ્ર ભાગ દર્શિના જેવો હોય છે અને એ સૂર્યને
ઢાંકનારો અને આકાશની વચ્ચે હોય છે.”

संध्या--(पृ. ४२६)

“अर्धास्तमितानुदितात् सूर्यादस्पष्टं नभो यावत् ।
तावत् संध्याकालश्चिह्नैरेतैः फलं चास्मिन् ” १
“अहोरात्रस्य च: संधिः सा च संध्या प्रकीर्तिता ।
द्विनाडिका भवेत् साधुर्थावदाज्योतिर्दर्शनम् ”-संध्यालक्षणम्.

“અડધા આશમેલા અને અડધા ઊગેલા સૂર્યને લીધે જ્યાં સુધી આકાશ
અસ્પષ્ટ રહે છે તેટલો સમય 'સંધ્યાકાલ' કહેવાય છે. ”

“દિવસ અને રાત્રીની સંધિ (સાંધા)ના ભાગને સંધ્યા કહેવામાં
આવે છે. તેનું પ્રમાણ બે નાડિકા છે અને એ, ય્યોતિ (તારાઓ) નું દર્શન
પતાં પૂરી થાય છે. ”

गान्धर्वनगर--(पृ. ४७८)

“गन्धर्वनगरमुत्थितमापाण्डुरं ”
“स्यपुरं सिन-रक्त-पीत-कृष्णम् ”
“अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशसे पुरं पताका-ध्वज-तोरणान्वितम् ” ।
“बहुवर्णताकाळं गन्धर्वनगरं महत् ”-गन्धर्वनगरलक्षणम्.

વાદલાં ઉપર પડતાં સૂર્યનાં કિરણોને લીધે આકાશમાં ચતા નગરના
દેખાવને 'ગાંધર્વનગર' કહેવામાં આવે છે. તે ધોળું, લાલ, પીઠું અને
કાઠું હોય છે-અનેક વર્ણ અને આકારવાળું હોય છે તથા પતાકા, ધ્વજ
અને તોરણોથી નંડિત પણ હોય છે. ”

उल्कापत--(पृ. ४५५)

“दिवि भुक्तशुभफलानां पततं रूपानि यानि तान्युल्काः ।
“धिष्य-उल्का-अशनि-वद्युत्-तारा इति पञ्चधा भिन्नाः ” ॥ १
-उल्कालक्षणम्.

“સ્વર્ગનાં સુઝોને મોગરીને પડતા આત્માઓનાં રૂપોને 'ઉલ્કા'
કહેવામાં આવે છે. તે પાંચ પ્રકારની છે:-ધિષ્ય, ઉલ્કા, અશનિ, વિદ્યુત
અને તારા ”

दिग्दाह--(पृ. ४३९)

“दाहो दिशां राजभायय पीतो देशस्य नाशाय हुताशवर्णः ।
यश्चारुणः स्यादपसव्यवायुः सस्यस्य नाशं स करोति दृष्टः ” ॥ १
-दिग्दाहलक्षणम्.

“મહકા જેવી દિશાઓનું નામ 'દિગ્દાહ' છે-તે પીઠો, અગ્નિ જેવો
અને લાલ એમ અનેક પ્રકારનો હોય છે-તેના રંગો પ્રમાણે જુદાં જુદાં
પડ્યો પણ જણાવ્યાં છે ”

परिवेष--(पृ. ४६६)

“सम्पूजिता रवीन्द्रः किण्णाः पवनेन मण्डलीभूताः ।
नानावर्ण-कृतयस्तन्त्रेण ज्योतिर्न परिवेषाः ”-परिवेषलक्षणम्.

“થોડાં વાદલાવાળા આકાશમાં પ્રતિબિંબ પામેલાં સૂર્ય અને ચંદ્રનાં
કિરણો વાયુદ્વારા મંડલીમૂત થયાં છતાં જો અનેક વર્ણ અને આકારને
ધારણ કરે છે-એનું નામ 'પરિવેષ' છે ”

प्रतिसूर्य--(पृ. ४८०)

“उदयात् प्रभृति दिनप्रहरं यावत् तनुधनोऽर्कसमीपे यदा भवति
सदा अर्करविनवशात् तत्र द्वितीयोऽर्क इ' लक्ष्यते स प्रतिसूर्य उच्यते.
एवमस्तस्येऽपि संभवति. ”-अर्कवारः--प्रतिसूर्यलक्षणम्.

“કેટલીએક વાર જ્યારે સૂર્યના ઉદયથી માંડી એક પ્રહર સુધી સૂર્યની
આસપાસ થોડાં વાદલાં જામેલાં હોય છે ત્યારે તે વાદલ નુ સંકેત, સૂર્યના
કિરણોને લીધે બીજા સૂર્ય જેવું દેખાય છે અને એનું જ નામ પ્રતિસૂર્ય છે.
આવા પ્રતિસૂર્ય, સૂર્યના બન્ધસમયે પણ જોઈ શકાય છે. ”

ई वा, संज्ञा इ वा, गंधर्वनगरा इ वा, उक्तापाया इ वा, दिसि-
दाहा इ वा, गजिआ इ वा, विजू इ वा, पंसुवुट्टी इ वा, जूवे
इ वा, जक्खालित्तये ति वा, धूमिआ इ वा, महिआ इ वा,
रयुग्घाए ति वा, चंदोवरागा इ वा, सूरुवरागा इ वा, चंदप-
रिवेसा इ वा, सूरपरिवेसा इ वा, पडिचंदा इ वा, पडिसूरा इ
वा, इंदधणू इ वा, उदकमत्स्य-कपिहसित-अमोघ-पाईणवाया
इ वा, पईणवाया इ वा, जाव-संवट्टयवाया इ वा, गामदाहा
इ वा, जाव-संनिवेशदाहा इ वा, पाणक्खया, जणक्खया,
धणक्खया, कुलक्खया, वसणम्भूया अणारिआ-जे यावण्णे
तहप्पगारा ण ते सक्कस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो
अनाया, अदिट्ठा, असुआ, अस्सु (सु) आ अविण्णाया; तेसि
वा सोमकाइआणं देवाणं. सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स
महारण्णो इमे अहावच्चा अभिण्णाया होत्था, तं जहा:-इंगालए,
वियालए, लोहिअक्खे, सणिचरे, चंदे, सूरे, सुके, बुहे, वह-
स्सई; राहू. सक्कस्स णं देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो
सत्तिभागं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, अहावच्चा-अभिनायाणं देवाणं
एगं पलिओवमं ठिई पण्णत्ता. एवं महिड्डीए, जाव-महानुभागे
सोमे महाराया.

ग्रहशृंगाटको, प्रहापसव्यो, अभ्रवृक्षो, संध्या, गांधर्वनगरो, उल्का-
पातो, दिग्दाहो, गर्जारवो, विजळीओ, धूळनी वृष्टिओ, यूपो,
यक्षोदीतो, धूमिका, महिका रजनो उद्घात, चंद्रग्रहणो, सूर्य-
ग्रहणो, चंद्रपरिवेषो, सूर्यपरिवेषो, प्रतिचंद्रो, प्रतिसूर्यो, इंद्रधनुष,
उदकमत्स्य, कपिहसित, अमोघ, पूर्व दिशाना पवनो, पश्चिमना
पवनो, यावत्-संवर्तक पवनो, ग्रामदाहो यावत्-संनिवेशदाहो,
प्राणक्षय, जनक्षय, धनक्षय, कुलक्षय, यावत्-व्यसनभूत अनार्य
(पापरूप) तथा तेवा ज प्रकारना बीजा पण बधा, ते बधा,
देवेन्द्र देवरज शक्रना सोम महाराजाथी अजाण्या नथी, अणजोएला
नथी, अणसांभळेला नथी, अणसमरेला नथी अने अविज्ञात नथी
अथवा ते बधा सोमकायिक देवोथी अजाण्या नथी. देवेन्द्र, देवराज
शक्रना सोम महाराजाने आ देवो अपत्यरूप अभिमत छे:-
अंगारक-मंगळ, विकोलिक, लोहिताक्ष, शनिेश्वर, चंद्र, सूर्य,
शुक्र, बुध, वृहस्पति अने राहु. देवेन्द्र, देवराज शक्रना सोम
महाराजानी आवरदा त्रण भाग सहित पत्योपमनी छे अने तेना
अपत्यरूप अभिमत देवोनी आवरदा एक पत्योपमनी कही छे,-
ए प्रकारनी मोटी ऋद्धिवाळो अने यावत् मोटो प्रभावशाळी सोम
महाराजा छे.

१. षष्ठोद्देशके इन्द्राणांमात्तरक्षा उक्ताः, अथ सप्तमोद्देशके तेषामेव लोकपालान् दर्शयितुमाह:- ' रायगिहे ' इत्यादि. ' बहूजं
जोयणाइ ' इह ' यावत् ' करणाद् इदं दृश्यम्:- " बहूजं जोयणसयाइ, बहूजं जोयणसहस्साइ, बहूजं जोयणसयसहस्साइ, बहूओ
जोयणकोडीओ, बहूओ जोयणकोडाकोडीओ, उट्टं, दूरं वीईवइत्ता एत्थ णं सोहम्मं णामं कप्पे पण्णत्ते, पाईण-पडीईणायए, उदीण-
दाहिणविधिने, अद्धचंदसंठाणसंठिए, अचिमालिभासरासिवण्णामे असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयाम-विक्खंभेणं, असंखे-
ज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेणेणं; एत्थ णं सोहम्मणं देवाणं वत्तिसं विमाणावाससयसहस्साइ भवतीति अक्खाया, ते णं
विमाणा सव्वरयणामया, अच्छा, जाव-पडिरूवा; तस्स णं सोहम्मकप्पस्स बहुमज्झदेसभाए " इति । ' वीईवइत्ता ' ति व्यतिघ्नज्य-
व्यतिक्रम्य, ' जा सूरियाभविमाणस्स ' ति सूरिकाभविमानं राजप्रश्नीयोपाङ्गोक्तस्वरूपम्, तद्वक्तव्यता इह वाच्या; तत्समानलक्षणत्वाद्

उदकमत्स्य-(१० ४२९)

" मत्स्या मत्स्याकारा एव मेघाः "-संध्यालक्षणम्.

अमोघ-(१० ४२९)

" शुक्लाः कराः दिनकृतो दिवादिमध्यान्तगामिनः क्षिगवाः ।

अभ्युच्छिन्ना कजवो वृष्टिकरास्ते तु अमोघाख्याः "

उपर सूचवेला उल्लेखो वाराहीसंहिता के बृहत्संहितामां छे. एनो प्रणेता नृनहापंडित वराह के वराहमिहिर छे. एनो समय ईसवीय ५मो-६ठो
सैको लेखाय छे. आ ज वराहने, जैनसंप्रदाय भद्रबाहुनो भाई (?) होवानुं सूचवे छे:-अनु०

१. मूलच्छायाः-इति वा, संध्या इति वा, गान्धर्वनगराणि इति वा, उल्कापातः इति वा, दिग्दाहा इति वा, गर्जितानि इति वा, विशुद् इति वा,
पांशुवृष्टिः इति वा, यूप इति वा, यक्षोदीप्तानि इति वा, धूमिका इति वा, महिका इति वा, रजउद्घातं इति वा, चन्द्रोरागा इति वा, सूर्योपरागा
इति वा, चन्द्रपरिवेशा इति वा, सूर्यपरिवेशा इति वा, प्रतिचन्द्रा इति वा, प्रतिसूर्या इति वा, इन्द्रधनुः इति वा, उदकमत्स्य-कपिहसित-अमोघ-
प्राचीनघाता इति वा, प्रतिचीनघाता इति वा; यावत्-संवर्तकवाता इति वा, ग्रामदाहा इति वा, यावत्-संनिवेशदाहा इति वा; प्राणक्षयाः, जनक्षयाः,
धनक्षयाः, कुलक्षयाः, व्यसनभूता अनार्याः, ये चाप्यन्ये तथाप्रकारा न ते शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य अज्ञाताः, अदृष्टाः,
अश्रुताः, अस्मृताः, अविज्ञाताः, तेषां वा सोमकायिकानां देवानाम्. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य इमे यथाऽपत्याः, अभिज्ञाता
अभवन्; तद्यथाः-अङ्गारकः, विचालकः, लोहिताक्षः, शनिेश्वरः, चन्द्रः, सूर्यः, शुक्रः, बुधः, वृहस्पतिः, राहुः. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य
महाराजस्य सत्तिभागं पत्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, यथाऽपत्याऽभिज्ञातानां देवानाम् एकं पत्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता; एवं महर्षिकः, यावत्-महानुभागः
सोमो महाराजः-अनु०

१. प्र० छायाः-बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहवो योजनकोट्यः, बहवो योजनकोटाकोट्यः ऊर्ध्वम्,
दूरं व्यतिघ्न्याऽत्र सौधर्मो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः-प्राचीन-प्रतीचीनायतः, उदीचीन-दक्षिणवस्तीर्णः, अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, अचिर्मालिभासरासिवर्णोभः;
असंख्येयाः योजनकोटाकोट्यः आयाम-विष्कम्भेण, असंख्येया योजनकोटाकोट्यः परिक्षेपेण, अत्र सौधर्माणां देवानां द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्राणि
भुवन्तीति आख्याताः, ते विधानाः सर्वरत्नमयाः, अच्छाः, यावत्-प्रतिरूपाः; तस्य सौधर्मकल्पस्य बहुमध्यदेशभागे " इति:-अनु०

" माछला आकारना मेघोने ' उदकमत्स्य ' कहेवामां आवे छे "

" सूर्यनां जे किरणो, आकाशमां सर्वत्र व्यापेलां होय छे, धोळां होय
छे, सरळ-सीधां-अने अखंड होय छे तथा स्निग्ध होय छे ते ' अमोघ '
कहेवाय छे-ए किरणो वृष्टिना सूचक छे "

अस्येति. कियती सा वाच्या? इत्याह:-यावदभिषेक:- अभिनयोऽपन्नस्य सोमस्य राज्याभिषेकं यावद् इति, सा च इहातिबहुत्वाद् न लिखितेति. 'अहे' ति तिर्यग्दोके, 'वेणाणित्राणं पनाणस्त' ति वैमानिकानां सौधर्मविमनसत्कप्रसाद-प्राकार द्वारादीनां प्रमाणस्य इह नगर्याग् अर्धं ज्ञातव्यम्. 'सेसा णत्थि' ति सुवर्मादिकाः सभा इह न सन्ति, उत्पत्तिस्थानेषु एव तासां भावात्. 'सोमकाइय' ति सोमस्य कायो निकायो येषामस्ति ते सोमकायिकाः-सोमपरिवारभूताः, 'सोमदेवयकाइय' ति सोमदेवताः तत्सामानिकादयः, तासां कायो येषामस्ति ते सोमदेवताकायिकाः-सोमसामानिकादिदेवपरिवारभूता इत्यर्थः. 'तारारूय' ति तारकरूपाः. 'तम्भत्तिअ' ति तत्र सोमे भक्तिः सेवा, बहुमानो वा येषां ते तद्भक्तिकाः, 'तप्पक्खिय' ति सोमपाक्षिकाः-सोमस्य प्रयोजनेषु सहायाः, 'तम्भारिय' ति तद्धार्याः-तस्य सोमस्य भार्या इव भार्याः-अत्यन्तं वश्यत्वात्, पोषणीयत्वाच्चेति तद्धार्याः; तद्धारो वा येषां वेदव्ययत्वाऽस्ति ते तद्धारिकाः.

१. छट्टा उद्देशकनां इंद्रोना आऽमरक्षरु देवो संबधी हकीकत जगती छे अने हवे सातमा उद्देशकनां इंद्रोना लोकपालो संबधी हकीकतने जगामरा (देखाडरा) कहे छे के:- [' रायभिहे ' इत्यादि.] [' बहूई जोगणाई '] ए ठेफामे ' यावत् ' शब्द सूक्तयो छे तेथी आ प्रमाणे ववारे जाणवुं:- " घणां संकरो योजनो, घणां हज्जर योजनो, घणां लाञ्ज योजनो, घणां क्रोड योजनो अने घणां कोटाकोटि योजनो सुधी उंचे दूर गया पडी-अहीं-सौवर्म नामे कलय कळो छे, ते कलय, पूर्व अने पश्चिममां लांबो छे अने उत्तर तथा दक्षिणमां विस्तीर्ण-विस्ता-वाळो-पहोळो छे, अडवा चांदानी जेवो तेनो घाट छे, सूर्णी कालिना सन्हु जेवो तेनो वर्ण छे, तेनो आवाम अने वि कंभ असंख्य योजन कंटाकोटि छे, तेनो घरावो पंग असंख्य योजन कंटाकोटि छे. अहीं-सौवर्म कलयमां-देवोनां-सौवर्म देवोनां-वनीत लाञ्ज विमानो-विमानायासो-छे, एम कळुं छे. ते वधां विमानो साव वज्रनां वनेछां छे, निर्मल अने यावत्-प्रतिरूप छे, ते सौवर्म करानी वचोवच्च (बहु मध्ये ११ भागनां) [' वीद्वइत् ' ति] जइने. " [' जा सूरिगामवेमजस्त ' ति] राजप्रतीय (रायासेगी) नावना उपांगमां वर्णोळ सूरिकाभ नामना विमाननी वक्तव्यता अहीं कहेवी. कारण के, आ अने ते सूरिकाम विमान, ए वने सरखां छे. ते वक्तव्यता अहीं केटली कहेवी ? तो कहे छे के, अभिषेक सुधी-नवा उत्पन्न थरुल सोमना राज्याभिषेक सुधी-ते वक्तव्यता कहेवी. ते वक्तव्यता घणी लांबी होवाथी अहीं लखी नथी. [' अहे ' ति] एटले तिर्यग्-तिरछा-लोकमां, [' वेणाणित्राणं पनाणस्त ' ति] वैमानिकोना सौधर्म विमानमां रहेल महेल, किडा अने बाणां विगेरेना माप करतां अहीं-सोम लोकपालनी नगरीमां-अडवुं माप जाणवुं. [' सेसा णत्थि ' ति] आ नगरीमां सुवर्मा सभा वगेरे स्थानो नथी, कारण के ते वधां स्थानो, सोमनी उत्पत्तिना स्थाने ज होय छे. [' सोमकाइय ' ति] सोमना निकायना देवो-सोमना परिवाररूप देवो ते सोमकायिक देवो, [' सोमदेवयकाइय ' ति] सोम महाराजाना जे सामानिक देवो ते सोमदेवता अने तेना परिवाररूप देवो (तेना निकायना देवो) ते सोमदेवताकायिक देवो, [' तारारूय ' ति] तारकरूप देवो, [' तम्भत्तिअ ' ति] सोममां भक्तिवाळा-सोमनुं बहु मान वरपारा देवो ते तद्भक्तिक देवो, [' तप्पक्खिय ' ति] सोमना पक्षवाळा देवो-कांइ काम पडे तो सोमने सहायता आपनारा देवो ते तत्पाक्षिक देवो, [' तम्भारिय ' ति] जेम सोमनी राणी सर्व प्रकारे सोमने अधीन छे तेम ते देवो सर्व प्रकारे सोमने तावे रहे छे माटे तद्धार्य देवो, अथवा सोम तेनुं पोषण करे छे माटे ते तद्धार्य देवो, अथवा जेओने माथे सोमनो भार (कारभार) बहेवानो छे ते देवो तद्धारिक देवो.

लोकपाल.

सोमकायिक.
सोमदेवता०-
तारा.

'गहदंड' ति दण्डा इव दण्डास्तिर्भगाऽऽयताः श्रेणयः, प्रहाणां मङ्गलादीनां त्रि-चतुरादीनां दण्डा प्रहदण्डाः. एवं प्रहमुसलानि, नवरमः-ऊर्ध्वायताः श्रेणयः. ' गहगज्जिअ ' ति प्रहसंचालादौ गर्जितानि-स्तनितानि प्रहगर्जितानि. ' ग्रहयुद्धानि ' -प्रहयारेकत्र नक्षत्रे दक्षिणोत्तरेण समश्रेणितया अवस्थानानि. ' ग्रहगृह्णःकानि ' -प्रहाणां गृह्णःकफलकारेण अवस्थानानि. ' ग्रहापसव्यानि ' -प्रहाणामपसव्य पवानि प्रतीपगमनानि इत्यर्थः. अम्रःकका वृक्षाः-अम्रवृक्षाः. ' गन्धर्वनगराणि ' -आकाशे व्यन्तरकृतानि नगराकार-प्रतिबिम्बानि. ' उरुकापाताः ' -सरेखाः, सोद्योता वा तारकरथेव पाताः. ' दिग्दाहाः ' -अन्यतमस्यां दिशि अधोऽन्धकाराः, उपरि च प्रकाशात्मकाः दह्यमानमहानगरप्रकाशरूपाः. ' जूथे ' ति शुक्लपक्षे, प्रतिपदादिदिनत्रयं यावद् धैः संध्याच्छेदा आव्रियन्ते ते यूपकाः. ' जक्खालित्तय ' ति यक्षोदीतानि आकाशे व्यन्तरकृतज्वलनानि. धूमिका-महिकयोर्वर्णकृतो विशेषः, तत्र धूमिका धूमवर्णा धूसरा इत्यर्थः. महिका तु आपाण्डुरा इति. ' रउग्घाय ' ति दिशां रजस्वलत्वानि, ' चंदोवरागा, सूरुवरागा ' चन्द्र-सूर्यप्रहणानि, ' पडिचंद ' ति द्वितीयचन्द्राः, ' उदगमच्छ ' ति इन्द्रधनुषखण्डानि, ' कविहसिअ ' ति अनभ्रे या विद्युत् सहसा तत् कपिहसितम्, अन्ये त्वाहुः- " कपिहसितं नाम यदाऽऽकाशे वानरमुखजटशस्य, विहृतमुखस्य हसनम् " ' अमोह ' ति अमोघाः आदित्योदया-ऽस्तसमयपोरादित्यकिरणविकारजनिता आताम्राः, कृष्णाः, श्यामा वा शकटोद्धिसंस्थिता दण्डा इति. ' पार्इणवाय ' ति पूर्वदिग्वाताः, ' पार्इणवाय ' ति प्रतीचीनवाताः, ' यावत् ' -वरणादिदं दृश्यम्:- " द्वाहिणवाया इ वा, उदीणवाया इ वा, उडुवाया इ वा, अहोवाया इ वा, तिरियवाया इ वा, विदिसीवाया इ वा, वाउच्चामा इ वा, वाउकलिया इ वा, वायमंडलिया इ वा, उकलिया-वाया इ वा, मंडलियावाया इ वा, गुंजावाया इ वा, झंझावाया इ वा " ति. इह ' वातोद्गामाः ' -अनवस्थितवाताः, वातोत्कलिकाः समुद्रोत्कलिकावत्, ' वातमण्डलिकाः ' -वातोलपः(ऽलः), उत्कलिकावाताः-उत्कलिकाभिर्ये वान्ति, ' मण्डलिकावाताः ' -मण्डलिकाभिर्ये वान्ति, ' गुंजावाताः ' -गुञ्जन्तः सशब्दं ये वान्ति, ' झंझावाताः ' -अशुभनितुराः, ' संवर्तकवाताः ' -तृणादिसंवर्तनस्वभावा इति.

१. जूओ आगल पाने ११०-टि. १.

१. प्र० छायाः-दक्षिणवाता वा, उदीचीनवाता वा, ऊर्ध्ववाता वा, अधोवाता वा, तिर्यग्वाता वा, विदिग्वाता वा, वातोद्गामा वा, वातोत्कलिका वा, वातामण्डलिका वा, उत्कलिकावाता वा, मण्डलिकावाता वा, गुंजावाता वा, झंझावाता वा इति:-अनु०

દંડ, -મુસલ, -
-પુદ, -શંગા-
અન્નવૃક્ષ-ગંધ-
-ઉલ્કા-દિ-
-યૂપક-યક્ષ-
-ધૂમિકા-મ-
-રજડદ્વાત-
-પ્રતિચંદ્ર-ઉદક-
-કપિહસિત-

[' ગૃહદંડ ' તિ] મંગલ વગેરે ત્રણ ચાર ગ્રહોની જે તિરછી દંડની પેઠે લાંબી હારો તે ગૃહદંડ, એ પ્રમાણે ગ્રહમુસલ શબ્દનો પણ અર્થ જાણવો. વિશેષ એ કે, ત્યાં ઊંચી શ્રેણીઓ (હારો) કહેવી. [' ગૃહગર્જિત ' તિ] જ્યારે ગ્રહો ગતિ કરે છે ત્યારે જે કઢાકા-ગાજ-ધાય છે તે ' ગૃહગર્જિત ' કહેવાય. એક નક્ષત્રમાં—એક દક્ષિણમાં અને એક ઉત્તરમાં એવી રીતે સામસામી હારમાં બે ગ્રહોનું જે રહેવું તે ' ગૃહયુદ્ધ ', સિંગો-ઢાના આકારે ગ્રહોનું જે રહેવું તે ' ગૃહશંગાટક ', ગ્રહોની જે ઢાબી-પ્રતીપ-પ્રતિકૂલ-વાંકી-ચાલ તે ' ગૃહાસઘ્ય ' આમરૂપ-વાદ્લાનાં-વૃક્ષો તે અન્નવૃક્ષ, આકાશમાં વ્યંતરોએ કરેલી નગરીની જેવી જે આકૃતિઓ તે ગંધર્વનગર, રેખા અને પ્રકાશવાળું તારાની પેઠે જે સરવું તે ઉલ્કાપાત, વઢતા મોટા નગરના ઊજાસની જેવા કોઈ એક દિશામાં નીચે અંધકાર અને ઉપર પ્રકાશરૂપ જે દેખાવો તે દિગ્દાહ, [' જ્વે ' તિ] અજગાલિયાના દિવસોમાં પહવો, બીજ અને ત્રીજ સુધી જેવડે સંધ્યાના છેડા ઢંકાય છે તે યૂપક, [' જગ્જાલિતય ' તિ] આકાશમાં વ્યંતરોએ કરેલા મહકા તે યક્ષજ્વાલિત-યક્ષોદ્દીપ્તક, ધૂમિકા અને મહિકાના રંગમાં ભેદ છે: ધૂમિકા ધૂમ જેવી ધૂસર હોય છે. અને મહિકા તો આપાંડુર હોય છે. [' રઘવાય ' તિ] દિશાઓનું રજસ્વલપણું તે રજડદ્વાત, [' ચંદોવરાગા, સૂરોવરાગા '] ચંદ્ર અને સૂર્યનું ઘરણ (ગ્રહણ) તે ચંદ્રોપરાગ અને સૂર્યોપરાગ, [' પદિ-ચંદ ' તિ] બીજા ચંદ્રો તે પ્રતિચંદ્ર, [' ઉદગમચ્છ ' તિ] ક્ષાત્રીના (ઇંદ્રધનુષના) ધંડો-માગો તે ઉદકમત્સ, [' કવિહસિય ' તિ] વાદ્લા વિનાના આકાશમાં એકદમ વિજલીનો જે ક્ષવકારો તે કપિહસિત, બીજાઓ તો કહે છે કે—“ આકાશમાં વાનરાની મુખાકૃતિ જેવી બગડેલ મુખાકૃતિનું હસવું તે કપિહસિત ” [' અમોહ ' તિ] સૂર્યના ઊગવાના અને આથમવાના વચ્ચે દંડ જેવા લાંબા, સાધારણ લાલ કે કાઢા અને ઊંચા કરેલ ગાઢાને ઘાટે આકાશમાં રહેલા સૂર્યના કિરણના વિકારથી થયેલા જે મોટા મોટા ડિસોટા તે અમોહ, [' પાર્ણવાય ' તિ] પૂર્વ દિશાના પવનો, [' પાર્ણવાય ' તિ] પશ્ચિમ દિશાના પવનો, અહીં ' યાવત્ ' શબ્દ સૂચ્યો છે માટે આ પ્રમાણે વધારે જાણવું:—“ દક્ષિણ દિશાના પવનો, ઉત્તર દિશાના પવનો, ઊર્ધ્વ દિશાના પવનો, અધોદિશાના પવનો, તિરછા પવનો, વાયવ્ય વગેરે સૂચ્યા (વિદિશા) ના પવનો-વાતોદ્દામો-ઠેકાળા વિનાના પવનો, સમુદ્રના કલોડોની પેઠે વાનાર-વાતોલ્કલિકા-પવનો, પવનની ઓઢીઓ-મંડલિકાવાત, ઉત્કલિકાઓ-લહેરો-વડે વાનારા પવનો-ઉત્કલિકાવાતો, ઓઢીઓ-મંડલિકાઓ-વડે વાનારા પવનો મંડલિકાવાતો, ગુંજતાં ગુંજતાં વાનારા પવનો-ગુંજાવાતો, સરાવ નિષ્કુર (વાવાણોડા વચ્ચે વાનારા) પવનો-શંશાવાતો, તળસલું વગેરેને ફેરવનારા પવનો-સંવર્તક પવનો.

એક પ્રકારના
પવનો.

અથાડનન્તરોક્તાનાં ગ્રહદળાદીનાં પ્રાયિકફલાનિ દર્શયન્નાહ:—‘ પાણક્ષય ’ તિ વલ્કયા:; ‘ જળક્ષય ’ તિ લોકમરણાનિ, નિગમયન્નાહ—‘ વસળભૂયા અગારિઆ જે યાવળ્લો તહપ્પગાર ’ તિ ઈદૈવમક્ષરઘટના:—ન કેવલં પ્રાણક્ષયાદયં એવ, યે ચાડન્યે એતદ્ધતિરિક્તાસ્તદ્ધકારા: પ્રાણક્ષયાદિતુલ્યા વ્યસનભૂતા:—આપદ્રૂપા: અનાર્યા:—પાપાત્મકા:; ન તે અજ્ઞાતા ઇતિ યોગ: . ‘ અળ્ણાય ’ તિ અનુમાનતા:; ‘ અદિટ્ઠ ’ તિ પ્રત્યક્ષાડપેક્ષયા, ‘ અમુય ’ તિ પરવચનદ્વારેણ ‘ અમુય ’ તિ અસ્મૃતા મનોડપેક્ષયા, ‘ અવિળ્ણાય ’ તિ અવધ્ય-પેક્ષયા ઇતિ; ‘ અહાવચ્ચ ’ તિ યથા અપત્યાનિ તથા યે તે યથાપલા દેવા:—પુત્રજ્ઞાનીયા ઇત્યર્થ:; ‘ અભિળ્ણાય ’ તિ અભિમતા:; અભિ-મતવસ્તુકારિત્વાદિતિ, ‘ હોત્થ ’ તિ અમવન્, અપલક્ષ્યત્વાચ્ચાસ્ય ભવન્તિ, ભવિષ્યન્તિ ઇતિ દ્રષ્ટવ્યમ્; ‘ અહાવચ્ચાડમિત્ત્રાયાણં ’ તિ યથાડપત્યમ્ એવમ્ અભિજ્ઞાતા:—અવગતા યથાપત્યાભિજ્ઞાતા:; અથવા યથાપત્યાશ્ચ તે અભિજ્ઞાતાશ્ચ ઇતિ કર્મધારય: . તે ચાહ્જારકાદય: પૂર્વોક્તા:; એતેષુ ચ યદ્ધપિ ચન્દ્ર-સૂર્યયોર્વર્ષલક્ષ્યાધિકં પલ્યોપમમ્, તથાડપ્યાડધિક્યસ્યાડવિવક્ષિતત્વાદ્ અહ્જારકાદીનાં ચ ગ્રહત્વેન પલ્યોપમસ્તૈવ સદ્ભાવાત્ પલ્યોપમમ્ ઇત્યુક્તમ્ ઇતિ.

ગક્ષય વિગેરે.

હવે હમણાં કહેલ ગૃહદંડ વગેરેનાં અનિશ્ચિત ફલો દેખાડતાં કહે છે કે, [' પાણક્ષય ' તિ] વલના ધ્યો, [' જળક્ષય ' તિ] માણ-સોના નાશો, હવે છેવટે ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે, [' વસળભૂયા અગારિઆ જે યાવળ્લો તહપ્પગાર ' તિ] અહીં અક્ષરની ઘટના—શબ્દાર્થ—આ પ્રમાણે છે:—તેના ફલરૂપે પ્રાણક્ષય વગેરે જ છે એટલું જ નહીં કિન્તુ જે બીજા પણ પ્રાણિકાદિની સમાન છે—આપત્તિરૂપ અને પાપરૂપ છે—તે વધા ઉપદ્રવો પણ તેના ફલરૂપે છે. ‘ તે વધા ઉપદ્રવો સોમ મહારાજાથી અજાણ્યા નથી ’ એમ વાક્યનો સંબંધ કરવો. [' અળ્ણાય ' તિ] અજ્ઞાત-અનુમાનથી અજાણ્યા, [' અદિટ્ઠ ' તિ] અદૃશ-પ્રત્યક્ષની અપેક્ષાર નહીં જોઈ, [' અમુય ' તિ] બીજાથી અણસંભલેલા, [' અમુય ' તિ] મનની અપેક્ષા નહીં યાદ કરેલ, [અવિળ્ણાય ' તિ] અવધિની અપેક્ષા અવિજ્ઞાત, [' અહાવચ્ચ ' તિ] અપત્ય-પુત્ર-ની જેવા જ દેવો તે યથા-પત્ય દેવો-પુત્રને ઠેકાણે રહેલા દેવો, [' અભિત્ત્રાય ' તિ] અભિમત વસ્તુ કરનારા હોવાથી અભિજ્ઞાત, [' હોત્થ ' તિ] હતા, ‘ હતા ’ એ ક્રિયા-પદ સૂચકરૂપ હોવાથી ‘ હોય છે અને હોશે ’ એ પણ જાણવું. [' અહાવચ્ચામિત્ત્રાયાણં ' તિ] પુત્રની પેઠે જ જાણેલા-ગણેલા-તે યથાપત્યાભિજ્ઞાત અથવા પુત્રની જેવા અને અભિજ્ઞાત. આગલ કહેલા અંગારક વગેરે દેવો પુત્રની જેવા છે. એ વચ્ચામાં જો કે ચંદ્ર અને સૂર્યની આવરદા પલ્યોપમ કરતાં એક લાચ વરસ વધારે છે, તો પણ તે વધારાને અહીં ગણ્યો નથી અને અંગારક વગેરે ગ્રહો હોવાથી (ગ્રહોની આવરદા એક પલ્યોપમની જ હોય છે માટે) તેઓની આવરદા પલ્યોપમની કહી છે.

યથાપત્યો.

આવરદા.

યમ.

૪. પ્ર૦—કૌહિ ણં મંતે ! સક્કસ દેવિદસ્સ, દેવરળ્ણો
જમસ્સ મહારળ્ણો વરસિટ્ઠે નામં મહાવિમાળે પળ્ણત્તે ?

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! દેવેદ દેવરાજ શકુના યમ મહારાજાનું
વરશિષ્ટ નામનું મહાવિમાન ક્યાં આવ્યું કહ્યું છે ?

૧. આ સ્થલે કર્મધારય સમાસ કરવો:—શ્રીઅમય૦

૨. મૂલચ્છાયા:—કુચ્ચ ભગવન્ ! શક્કસ દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય યમસ્ય મહારાજસ્ય વરશિષ્ટં નામ મહાવિમાનં પ્રજ્ઞતમ્ ?—અનુ૦

૪. ૩૦—ગૌતમ ! સોહમ્મવડિસયસ્સ મહાવિમાણસ્સ દાહિણેણં સોહમ્મે કપ્પે અસંસેજ્ઞાઈં જોયણસહસ્સાઈં વીઈવહિત્તા એત્થ ણં સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો જમસ્સ મહારણ્ણો વરસિટ્ઠે નામં વિમાણે પળ્ણત્તે:—અદ્ધતેરસજોયણસયસહસ્સાઈં, મહા સોમસ્સ વિમાણં તહા જાવ-અભિસેઓ; રાયહાણી તહેવ, જાવ-પાસાયપંતીઓ; સક્કસ્સ ણં દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો જમસ્સ મહારણ્ણો હમે દેવા આણા, જાવ-ચિટ્ઠંતિ; તં જહા-જમકાઈયા ઇ વા, જમદેવકાઈયા ઇ વા; પેયકાઈયા ઇ વા, પેયદેવયકાઈયા ઇ વા; અસુરકુમારા, અસુરકુમારીઓ; કંદપ્પા, નિરયવાલા, આભિયોગા; જે યાવળ્ણે તહપ્પગારા સવ્વે તે તત્ત્ત્તિગા, તત્ત્ત્તિયા, તત્ત્ત્તિયા સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો જમસ્સ મહારણ્ણો આણા જાવ-ચિટ્ઠંતિ; જંબુદ્વીપે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણેણં જાઈં હમાઈં સમુપ્પજ્ઞંતિ, તં જહા:—હિંવા ઇ વા, હમરા ઇ વા, કલહા ઇ વા, બોલા ઇ વા, સારા ઇ વા, મહાજુદ્ધા ઇ વા, મહાસંગામા ઇ વા, મહાસત્થનિવહ્ણા ઇ વા, એવં મહાપુરિસનિવહ્ણા ઇ વા, મહારુહિરનિવહ્ણા ઇ વા, દુચ્છૂઆ ઇ વા, કુલરોગા ઇ વા, ગામરોગા ઇ વા, મંડલરોગા ઇ વા, નગરરોગા ઇ વા, સીસ-વેઅણા ઇ વા, અચ્છિવેઅણા ઇ વા, કળ્ણવેઅણા ઇ વા, નહવેઅણા ઇ વા, દંતવેઅણા ઇ વા, હંદમ્મહા ઇ વા, સંદમ્મહા ઇ વા, કુમારમ્મહા ઇ વા, જવસમ્મહા ઇ વા, મૂઅમ્મહા ઇ વા, એગાહિઆ ઇ વા, વેયાહિઆ ઇ વા, તેયાહિઆ ઇ વા, ચાઉત્થહિઆ ઇ વા; ઉવ્વેયગા ઇ વા, કાસા ઇ વા, સાસા ઇ વા, જરા ઇ વા, દાહા ઇ વા, કચ્છકોહા ઇ વા, અજીરયા, પંડુરોગા, હરિસા ઇ વા, મ્મગંદરા ઇ વા, હિઅયસૂલા ઇ વા, મત્થયસૂલા ઇ વા, જોણિસૂલા ઇ વા, પમ્મસૂલા ઇ વા, કુચ્છિસૂલા ઇ વા, ગામમારી ઇ વા, નગરમારી ઇ વા, સેટમારી ઇ વા, કવ્વહમારી ઇ વા, દોણમુહ-મારી ઇ વા, મહમ્મમારી ઇ વા, પટ્ટનમારી ઇ વા, આસમમારી ઇ વા, સંવાહમારી ઇ વા, સળ્ણિવેસમારી ઇ વા, પાણવ્વયા, જળવ્વયા, ધળવ્વયા, કુલવ્વયા, વસળ્ણમ્મૂઆ અણારિયા, જે યાવિ અને તહપ્પગારા ણ તે સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો જમસ્સ

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! સૌધર્મીવતંસક નામના મહાકિર્મીત દક્ષિણે સૌધર્મ કલ્પ છે. સ્વાંથી અસંસ્ય હજાર યોજનો મૂક્કા પઠી-અહીં-દેવેંદ્ર, દેવરાજ શક્રના યમ મહારાજાનું વરસિષ્ઠ નામનું મહાવિમાન કહ્યું છે. તેની હંબાઈ અને પહોળાઈ સાઠા વાર લાક્ષ યોજનની છે, ઇત્યાદિ વધું સોમના વિમાનની પેઠે જાણનું અને યાવત્-અભિષેક, રાજધાની અને પ્રાસાદની પંક્તિઓ સંબંધે પણ તે જ રીતે સમજવું. દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રના યમ મહારાજાની આજ્ઞામાં યાવત્ આ દેવો રહે છે:—યમકાયિક, યમદેવકાયિક, પ્રેતકાયિક, પ્રેતદેવકાયિક, અસુરકુમાર, અસુરકુમારીઓ, કંદર્પો, નરકપાલો, અભિયોગો અને તેવા પ્રકારના બીજા પણ બધાં દેવો તેની ભક્તિવાળા, તેના પક્ષવાળા અને તેને તાવે રહેનારા છે—તે બધા દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રના યમ મહારાજાની આજ્ઞામાં યાવત્ રહે છે. જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણે જે આ ઉત્પન્ન થાય છે:—હિંબો, હમરો, કલહો, બોલો, સારો, મહાયુદ્ધો મહાસંગ્રામો, મહાશક્તિનિપતનો, એ પ્રમાણે મહાપુરુષનાં મરણો, મહારુધિરનાં નિપતનો, દુર્મૂતો, કુલરોગો, ગ્રામરોગો, મંડલરોગો, નગરરોગો, માથાનો દુખાવો, આંસની પીડા, કાનની વેદના, નલનો રોગ, દાંતની પીડા, હંદ્રમ્મહો-હંદ્રના વઢગાડો, સ્કંદમ્મહો, કુમારમ્મહો, યક્ષમ્મહો, મૂતમ્મહો, એકાંતરિઓ તાવ, બેઆંતરિઓ તાવ, ત્રણ આંતરિઓ તાવ, ચોથીઓ તાવ, ઉદ્દેગો, આંસી, શ્વાસ-દમ, વઢનાશક તાવ, દાહ, શરીરના અમુક ભાગોનું સડવું, અજી-રણ, પાંડુરોગ, હરસ, મ્મગંદર, છાતીનું શૂઠ, માથાનું શૂઠ, યોનિનું શૂઠ, પડખાનું શૂઠ, કાંચનું શૂઠ, ગામની મરકી, સેટ, કર્કટ, દ્રોણમુખ, મહંબ, પટ્ટન, આશ્રમ, સંવાધ, અને સન્નિવેશની મરકી, પ્રાણક્ષય, જનક્ષય, કુલક્ષય, વ્યસનમૂત અનાર્ય (પાપરૂપ) અને તેવા જ પ્રકારના બીજા બધા પણ—તે બધા, દેવેંદ્ર દેવરાજ

૧. મૂલ્લચ્છાયા:—ગૌતમ ! સૌધર્મીવતંસકસ્ય મહાવિમાનસ્ય દક્ષિણેન સૌધર્મે કલ્પે અસંસ્યેયાનિ યોજનસહસ્રાણિ વ્યતિવ્રજ્ય અથ શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય યમસ્ય મહારાજસ્ય વરસિષ્ઠં નામ વિમાનં પ્રજ્ઞસમ્:—અર્ધત્રયોદશયોજનશતસહસ્રાણિ, યથા સોમસ્ય વિમાનં તથા યાવત્-અભિષેક:; રાજધાની તથેવ, યાવત્-પ્રાસાદપદ્ધત્તય:; શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય યમસ્ય મહારાજસ્ય હમે દેવા આજ્ઞાયાં યાવત્-તિષ્ઠન્તિ, તથથા:—યમકાયિકા: ઇતિ વા, યમદેવકાયિકા ઇતિ વા; પ્રેતકાયિકા ઇતિ વા, પ્રેતદેવતાકાયિકા ઇતિ વા; અસુરકુમારા:, અસુરકુમાર્યા:, કંદર્પા:, નિરયવાલા:, આભિયોગા:; યે ચાપ્યડન્થે તથાપ્રકારા: સન્થે તે તદ્ભક્તિકા:, તત્પાક્ષિકા:, તદ્ભાર્યા: શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય યમસ્ય મહારાજસ્ય આજ્ઞાયાં યાવત્-તિષ્ઠન્તિ. જંબુદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન યાનિ હમાનિ સમુત્પચન્તે, તથથા:—હિંવા ઇતિ વા, હમરા ઇતિ વા, કલહા ઇતિ વા, બોલા ઇતિ વા, સારા ઇતિ વા, મહાજુદ્ધાનિ ઇતિ વા, મહાસંગ્રામા ઇતિ વા, મહાશક્તિનિપતનાનિ ઇતિ વા, એવં મહાપુરુષનિપતનાનિ ઇતિ વા, મહારુધિરનિપતનાનિ ઇતિ વા, દુર્મૂતા ઇતિ વા, કુલરોગા ઇતિ વા, ગ્રામરોગા ઇતિ વા, મંડલરોગા ઇતિ વા, નગરરોગા ઇતિ વા, શીર્ષવેદના ઇતિ વા, અક્ષિવેદના ઇતિ વા, કર્ણવેદના ઇતિ વા, નલવેદના ઇતિ વા, દન્તવેદના ઇતિ વા, હંદ્રમ્મહા ઇતિ વા, સ્કંદમ્મહા ઇતિ વા, કુમારમ્મહા ઇતિ વા, યક્ષમ્મહા ઇતિ વા, મૂતમ્મહા ઇતિ વા, એગાહિકા ઇતિ વા, વેયાહિકા ઇતિ વા, તેયાહિકા ઇતિ વા, ચાતુરહિકા ઇતિ વા; ઉવ્વેયકા ઇતિ વા, કાસા ઇતિ વા, સાસા ઇતિ વા, જરા ઇતિ વા, દાહા ઇતિ વા, કક્ષાકોહા ઇતિ વા, અજીર્ણકા:, પાંડુરોગા:, અર્સા-દ્દસા ઇતિ વા, મ્મગંદરા ઇતિ વા, હૃદયશૂઠાનિ ઇતિ વા, મસ્તકશૂઠાનિ ઇતિ વા, યોનિશૂઠાનિ ઇતિ વા, પાર્શ્વશૂઠાનિ ઇતિ વા, કુચ્છિશૂઠાનિ ઇતિ વા; ગ્રામમારી ઇતિ વા, નગરમારી ઇતિ વા, સેટમારી ઇતિ વા, કર્કટમારી ઇતિ વા, દ્રોણમુખમારી ઇતિ વા, મહમ્મમારી ઇતિ વા, પટ્ટનમારી ઇતિ વા, આશ્રમમારી ઇતિ વા, સંવાધમારી ઇતિ વા, સંનિવેશમારી ઇતિ વા; પ્રાણક્ષયા:, જનક્ષયા:, ધનક્ષયા:, કુલક્ષયા:, વ્યસનમૂતા અનાર્યા:, યે ચાપિ અન્યે તથાપ્રકારા ન તે

વાપ્સ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય યમસ્ય:—અનુ૦

हरिणो अजाया, तेषि वा जमकाइयाणं देवाणं. सकस्स देवि-
दस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो इमे देवा अहावच्चा अभिण्णायां
होत्था; तं जहा:—

अंबे अंबरिसे चैव सामे सबले त्ति यावरे,
रुदो-वरुदे काले य महाकाले त्ति यावरे.
असी य असिपत्ते कुंभे (असिपत्ते धणू कुंभे) वालू वेयरणी त्ति य,
खरस्तरे महाघोसे एमेए पन्नरसाऽऽहिया.

सकस्स णं देविदस्स, देवरण्णो जमस्स महारण्णो सत्तिभागं
पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, अहावच्चाभिण्णायाणं देवाणं एगं
पलिओवमं ठिई पण्णत्ता, एवं महिड्डीए, जाव-जमे महाराया.

२. 'पेयकाइय' त्ति प्रेतकायिका व्यन्तरविशेषाः, 'पेयदेवयकाइअ' त्ति प्रेतसत्कदेवतानां सम्बन्धिनः, 'कंदप्प' त्ति ये कन्दर्पभावनाभावितत्वेन कान्दर्पिकदेवेषु उत्पन्नाः, कन्दर्पशीलाश्च-कन्दर्पश्चाऽतिकेलिः. 'आभियोग' त्ति ये अभियोगभावनाभावि-
तत्वेन आभियोगिकदेवेषु उत्पन्नाः, अभियोगवर्तिनश्च-अभियोगश्चाऽऽदेश इति. 'डिंवा इ व' त्ति डैम्बा विघ्नाः, 'डमर' त्ति एक-
राज्ये एव राजकुमारादिकृतोपद्रवाः, 'कलह' त्ति वचनगटयः, 'बोल' त्ति अव्यक्ताऽक्षरध्वनिसमूहाः, 'खार' त्ति परस्परमत्सराः,
'महाजुद्ध' त्ति महायुद्धानि व्यवस्थाविहीनमहारणाः, 'महासंगम' त्ति सव्यवस्थचक्रादिव्यूहरचनोभेतमहारणाः, महाशस्त्रनिपातनादयस्तु
त्रयो महायुद्धादिकार्यभूताः, 'दुम्भूअ' त्ति दुष्टा जन-धान्यादीनामुपद्रवहेतुत्वात्, भूताः सत्त्वाः-यूका-मुत्कुणो-न्दुर-तिडुप्रभृतयो
दुर्भूता इत्यर्थः. इन्द्रप्रहादय उन्मत्तताहेतवः, एकाहिकादयो ज्वरविशेषाः, 'उव्वेयग' त्ति 'उद्वेगकाः'-इष्टवियोगादिजन्या
उद्वेगाः, 'उद्वेजकाः' वा-लोकोद्वेगकारिणश्चौरादयः. 'कच्छकोह' त्ति कक्षाणां शरीराऽवयवविशेषाणाम्, वन-गहनानां वा कोथाः
-कुथितत्वानि, शटितानि वा कक्षाकोथाः, कक्षकोथा वा, 'अंब' इत्यादयः पञ्चदश असुरनिकायाऽन्तर्वर्तिनः परमाधार्मिकनिकायाः,
तत्र यो देवो नारकान् अम्बरतले नीत्वा विमुञ्चति असौ 'अम्बः' इत्यभिधीयते. यस्तु नारकान् कल्पनिकाभिः खण्डशः कृत्वा भ्राष्ट्र-
पाकयोग्यान् करोति इति असौ अम्बरीषस्य-भ्राष्ट्रस्य संबन्धाद् 'अम्बरीषः' एव उच्यते. यस्तु तेषां शातनादि करोति, वर्णतस्तु श्यामः,
स 'श्यामः' इति. 'सबले त्ति यावरे' त्ति सबल इति चाऽपरो देव इति प्रक्रमः, स च तेषां अन्त्र-हृदयादीन् उत्पाटयति, वर्णतश्च
'सबलः'-कर्तुर इत्यर्थः. यः शक्ति-कुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स रौद्रत्वाद् 'रौद्रः' इति. यस्तु तेषाम् एवाऽङ्को-पाङ्गानि
भनक्ति सोऽत्यन्तरौद्रत्वाद् 'उपरौद्रः' इति. यः पुनः कण्डवादिषु पचति, वर्णतश्च कालः स 'कालः' इति. 'महाकाले त्ति यावरे'
त्ति 'महाकालः' इति चाऽपरो देवः इति प्रक्रमः, तत्र यः श्लक्ष्णमांसानि खण्डयित्वा स्वा (खा) दयति वर्णतश्च महाकालः स
'महाकालः' इति. 'असी य' त्ति यो देवोऽसिना तान् छिनत्ति सः 'असिः' एव. 'असिपत्ते' त्ति अस्याऽऽकारपन्नवद्धन-
विकुर्वणाद् 'असिपन्नः'. 'कुंभे' त्ति कुम्भादिषु तेषां पचनात् 'कुम्भः'; क्वचित्पठ्यते-'असिपत्ते धणू कुंभे' त्ति तत्राऽसि-
पन्न-कुम्भौ पूर्ववत्, 'धणु' त्ति यो धनुर्विमुक्ताऽर्धचन्द्रादिभिर्बाणैः कर्णादिनां छेदन-भेदनादि करोति स 'धनुः' इति.
'वालू' त्ति कदम्बपुष्पाद्याकारवालुकामु यः पचति स 'वालुकः' इति. 'वेयरणी त्ति य' त्ति वैतरिणीति च देव इति प्रक्रमः, तत्र
पूय-रुधिरादिभृतवैतरणी-अभिधानेन दीविकुर्वणाद् 'वैतरणी' इति. 'खरस्तरे' त्ति यो वज्रकण्टकाकुलशाल्मलीवृक्षमारोप्य नारकं
खरस्वरं कुर्वन्तम्, कुर्वन् वा कर्षयसौ 'खरस्वरः'. 'महाघोसे' त्ति यस्तु भीतान्, पलायमानान् नारकान् पशून् इव वाटकेषु
महाघोषं कुर्वन् निरुणद्धि स 'महाघोषः' इति. 'एमेए पन्नरसाहिय' त्ति एवम्-उक्तन्यायेन एते यमयथापत्यदेवाः पञ्चदश
आख्याता इति.

२. ['पेयकाइय' त्ति] प्रेतकायना एक जातना व्यन्तर विशेषो, ['पेयदेवयकाइअ' त्ति] प्रेत संबंधी देवोना संबंधी ते-प्रेतदेवता-
कायिक देवो, ['कंदप्प' त्ति] कन्दर्प भावनाथी वासित होवाने लीधे जेओ कंदर्प देवोमां उपन्या छे-जेओनी प्रकृति कंदर्प-अतिक्रीडा-मां ज
रमनारी होय छे-ते कंदर्प देवो, ['आभियोग' त्ति] अभियोग भावनाथी भरपूर होवाने लीधे जेओ आभियोगिक देवोमां उपन्या छे-जेओनी
प्रकृति अभियोग-आदेश-मां वर्तनारी छे-ते आभियोगिक देवो, ['डिंवा इ व' त्ति] डिंवा-विघ्नो, ['डमर' त्ति] एक राज्यमां ज
राजकुमार वगेरेए करेला उपद्रवो-डमरो, ['कलह' त्ति] क्लेश माटे राडो पाडवी-कलहो ['बोल' त्ति] नहीं समजाय तेवा (अक्षरवाळा)

१. मूलछायाः-महाराजस्य अज्ञाताः, तेषां वा यमकायिकानां देवानाम्. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य इमे देवा यथाऽपत्या
अभिज्ञाता अभवन्; तद्यथाः-अम्बः, अम्बरिषश्चैव श्यामः सबल इति योऽपरः, रुदो-वरुदः कालश्च महाकाल इति योऽपरः. असिश्च असिपन्नः कुम्भः
(असिपन्नो धनुः कुम्भो) वालुः वैतरणी इति च, खरस्वरो महाघोषः एवमेते पञ्चदशाऽऽख्याताः. शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य यमस्य महाराजस्य
सत्तिभागं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, यथाऽपत्याऽभिज्ञातानां देवानाम् एकं पल्योपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, एवं सद्दार्ढिकः, यावत्-यमो महाराजः-अनु०

शब्दना समूहो—वणवणाटो—बोलो, [' खार ' ति] परस्पर मरसर—खार, [' महाजुद्ध ' ति] व्यवस्था विनानी मोटी लडाइओ—महा [' महासंगाम ' ति] व्यवस्थावाळी अने चक्र वंगरेना व्यूहनी रचनावाळी मोटी लडाइओ—महासंग्रामो, ' मोटां शस्त्रेनुं पडवुं ' ' मोटां पुरुषोनुं रणमां पडवुं ' अने ' रुधिरना मोटा द्रवाहो ' ए त्रणे तो महायुद्ध विंगरेना परिणामरूप छे. [' दुग्भूअ ' ति] माणसोने अने अनज वंगरेने नुकशानी पडोंचाडनारा नठारा जीवो—जू, माकड, उंदर अने तीड वंगरे ते दुग्भूतो—दुष्ट जीवो, इंद्रग्रह वंगरे गांडपणना कारणो—एक जातना वळगाडो—छे, एकाहिक—एकांतरिओ—वंगरे एक जातना तावो छे, [' उद्वेग ' ति] ' वहालानो वियोग ' विंगरे कारणोधी थएला उद्वेगो—ते उद्वेगको अथवा लोकोने उच्चाट कराननारा चोर वंगरे नठारा लोको ते—उद्वेजको, [' कच्छकोह ' ति] काखलीओनो—एक जातना शरीरना भागोनो—सडो ते कक्षाकोथ के वन अने झाडिओनो सडो ते कक्षकोथ. असुरना निकायोमां रहेनारां ' अंब ' वंगरे पन्नर परमाधामिना निकायो छे. तेमां जे देव नारकोने आकाशमां लई जईने नीचे पडता मूके ते ' अंब ' कहेवाय छे, जे देव कातरोत्रडे (कातरणिओवडे) नारकोना कटका करीने तेने भाठामां पकववाने योग्य वनावे ते ' अंबरीष ' कहेवाय छे, कारण—जे अंबरीष—भाठा—नी साथे संबंध धरावतो होय ते पण उपचारथी अंबरीष—भाठा—कहेवाय ते कांड खोदुं नथी. जे देव नारकोने शातन—पीडा—विंगरेथी त्रास आपे छे अने रंगे काळो छे ते ' श्याम ' कहेवाय छे, [' सबले ति यावरे ' ति] शबल नामनो बीजो देव छे, ते नारकोना आंतरडाओ अने हृदय वंगरेने फाडी नांखे छे अने रंगे काबर चितरो छे तेथी ' शबल ' कहेवाय छे, जे देव बरछी अने कुंत—भाला—विंगरेमां नारकोने परोवे छे ते रौद्र—भयंकर होवाथी ' रौद्र ' कहेवाय छे. जे देव नारकोनां अंग अने उपांगोने चीरी नाखे छे ते बहु भयंकर होवाथी ' उपरौद्र ' कहेवाय छे. वळी जे देव कडाया वंगरेमां नारकोने रांधे छे अने रंगे काळो छे ते ' काल ' कहेवाय छे, [' महाकाले ति यावरे ' ति] महाकाल नामनो बीजो देव छे, जे देव नारकोना चिकाशदार मांसना टुकडाओने खांडीने स्वाद ले छे अने रंगे घणो काळो छे मटे ते ' महाकाल ' कहेवाय छे. [' असी य ' ति] जे देव नारकोने तरवारथी छेदे ते ' असि ' कहेवाय छे, [' असिपत्ते ' ति] जे देव तरवारना घाटनी जेवां पांदांओत्रालुं वन विकुर्थे—वनावे—ते ' असिपत्र ' कहेवाय छे. [' कुंभे ' ति] जे देव नारकोने घडा वंगरेमां नाखीने रांधे ते ' कुंभ ' कहेवाय छे. [' असिपत्ते धणू कुंभे ' ति] कोइ प्रतिमां ए प्रकारनो पाठ छे, तेमां ' असिपत्र ' अने ' कुंभ ' नो अर्थ पूर्वनी पेटे जाणवो अने [' धणु ' ति] एटले जे देव धनुष् द्वारा फेंकेलां अर्धचंद्रादि बाणोवडे ते नारकोना कान विंगरेने छेदे, भेदे अने बीजी पण पीडा करे ते ' धनुष् ' कहेवाय छे. [' बालु ' ति] जे देव नारकोने कर्दबना फुल विंगरेनी आकृति जेवी वेलुओमां रांधे ते ' बालुक ' कहेवाय छे, [' वैतरणी ति य ' ति] ' वैतरणी ' नामे देव छे—जे, पूय अने रुधिर विंगरेथी भरेली वैतरणी नामनी नदी वनावे छे ते देव ' वैतरणी ' कहेवाय छे, [' खरस्सरे ' ति] जे देव वज्र जेवा कांटावाळा शालमलिना झाड उपर चडावनीने नारकोने चीस पडावे के चीस पाडता नारकोने खेंचे ते ' खरस्वर ' कहेवाय छे. [' महाघोसे ' ति] वळी जे देव मोटी त्राडो मारतो बीनेला अने पलायन करता नारकोने पशुओनी पेटे वाडाओमां रोकी राखे ते ' महाघोष ' कहेवाय छे. [' एमेए पन्नर-साऽऽहिय ' ति] ए प्रमाणे—पूर्वे जणाव्या प्रमाणे—यम महाराजाने पुत्रस्थानीय—पुत्रनी जेवा—पन्नर देवो कखा छे.

अंब विंगरे पर
माधामी—नि

पाठभेद.

वरुण.

५. प्र०—कहि णं भंते ! सकस्स देविंदस्स, देवरण्णो वरुणस्स महारण्णो सयंजले नामं महाविमाणे पण्णत्ते ?

५. उ०—गोयमा ! तस्स णं सोहम्मवडेंसयस्स विमाणस्स पच्चत्थिमेणं सोहम्मो कप्पे असंखेज्जाइं, जहा सोमस्स तहा विमाण—रायहाणीओ भाणिअव्वा, जाव—पासायवडेंसया. नवरं—नामनाणत्तं. सकस्स णं वरुणस्स महारण्णो जाव—चिड्ढंति, तं जहाः—वरुणकाइआ इ वा, वरुणदेवकाइआ इ वा, नागकुमारा, नागकुमारीओ, उदाहिकुमारा, उदाहिकुमारीओ, थणिकुमारा, थणिकुमारीओ; जे यावण्णे तहप्पमारा सव्वे ते तच्चत्तिआ, जाव—चिड्ढंति. जंबुद्वीपे दीपे मंदरस्स पच्चयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तं जहाः—अइवासा इ वा, मंदवासा इ वा, सुवुड्डी इ वा, दुवुड्डी इ वा, उदम्भेदा इ वा, उदप्पीला इ वा,

५. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र देवराज शक्रना वरुण महाराजानुं स्वयंज्वल नामनुं महाविमान कथां आवुं कथुं छे ?

५. उ०—हे गौतम ! सौधर्मावतंसक विमाननी पश्चिमे सौधर्म कल्प छे, त्यांथी असंख्येय हजार योजन मूक्या पछी—अहीं—वरुण महाराजानुं स्वयंज्वल नामनुं महाविमान आवे छे. आ संबंधी बधी हकीकत सोम महाराजानी पेटे जाणवी, तेम ज विमान, राजधानी अने यावत्—प्रासादावतंसको संबंधे पण ए ज रीते समजवुं. विशेष ए के, नामनो भेद जाणवो. देवेन्द्र देवराज शक्रना वरुण महाराजानी आज्ञामां यावत्—आ देवो रहे छेः—वरुणकायिको, वरुणदेवकायिको, नागकुमारो, नागकुमारीओ, उदधिकुमारो उदधिकुमारीओ, स्तनितकुमारो, स्तनितकुमारीओ, अने बीजा पण वधा तेवा प्रकारना देवो तेनी भक्तिवाळा यावत्—रहे छे. जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मंदर पर्वतनी दक्षिणे जे आ उत्पन्न थाय छेः— अतिवृष्टि, मंदवृष्टि, सुवृष्टि, दुर्वृष्टि, उदकोद्रेद

५.

१. मूलच्छायाः—कुत्र भगवन् ! शक्रस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वरुणस्य महाराजस्य स्वयंज्वलं नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! तस्य सौधर्मावतंसकस्य विमानस्य पश्चिमेन सौधर्मे कल्पे असंख्येयानि यथा सोमस्य तथा विमान—राजधान्यो भणितव्याः, यावत्—प्रासादावतंसकाः; नवरम्—नानामानात्वम्. शक्रस्य वरुणस्य महाराजस्य यावत्—तिष्ठन्ति, तद्यथाः—वरुणकायिका इति वा, वरुणदेवताकायिका इति वा; नागकुमाराः, नागकुमार्यः; उदधिकुमाराः, उदधिकुमार्यः; स्तनितकुमाराः, स्तनितकुमार्यः; ये चःप्यज्ज्ये तथाप्रकाराः सर्वे ते तद्भक्तिज्ञाः यावत्—तिष्ठन्ति; जम्बूद्वीपे द्वीपे मंदरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन यानि इमानि समुत्पद्यन्ते, तद्यथाः—अतिवर्षा इति वा, मन्दवर्षा इति वा, सुवृष्टिः इति वा, दुर्वृष्टिः इति वा, उदकोद्रेद इति वा, उदकोत्पीला इति वाः—अनु०

શાહા ઇ વા, પલ્લાહા ઇ વા, ગામવાહા ઇ વા, જાવ-સંનિ-
નેસચાહા ઇ વા; પાણવલયા, જાવ-તેસિં વા વરુણકાઙ્ગાણં
દેવાણં. સક્રસ્સ ણં દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો વરુણસ્સ મહારણ્ણો જાવ-
અહાનંધાઙ્ગાભિણ્ણાયા હોત્થા, તં જહા:-કક્રોહણ, કદમણ, અંજણે,
સંસવાલણ, પુંડે, પલાસે, મોણ, જણ, દહિમુહે, અયંપુલે, કાય-
રિણ. સક્રસ્સ ણં દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો વરુણસ્સ મહારણ્ણો દેસૂણાં
દો પલિઓવમાં ઠિઈં પણ્ણત્તા, અહાવચ્ચાભિણ્ણાયાણં દેવાણં ઇણં
પલિઓવમં ઠિઈં પણ્ણત્તા, ઇમહિહીણ, જાવ-વરુણે મહારાયા.

(પહાહ વિગેરેમાંથી પાણીની ઉત્પત્તિ), ઉદકોત્પીલ (તઝાવ
વગેરેમાં પાણીનો સમૂહ), અપવાહ (પાણીનું થોડું વહેવું),
પાણીનો પ્રવહ, ગામનું તળાઈ જવું, યાવત્-સંનિવેશનું તળાઈ
જવું, પ્રાણક્ષય, એ વધા વરુણ મહારાજાથી અથવા વરુણકાયિક
દેવોથી અજાણ્યા નથી. દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રના વરુણ મહારાજાને
આ દેવો અપત્યરૂપ અભિમત છે:-કર્કોટક, કર્દમક, અંજન,
શંખપાલક, પુંડ, પલાશ, મોદ, જય, દધિમુલ, અયંપુલ અને
કાતરિક. દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રના વરુણ મહારાજાની આવરદા બે
પત્યોપમ કરતાં કાંઈક ઓછી કહી છે અને તેના અપત્યરૂપ
દેવોની આવરદા એક પત્યોપમની કહી છે-એવી મોટી શ્રદ્ધિવાળો
યાવત્-વરુણ મહારાજા છે.

૩. ' અહવાસ ' ત્તિ અતિશયવર્ષા:-વૈગવદ્વર્ષણાનિ ઇત્યર્થઃ, ' મંદવાસ ' ત્તિ શનૈર્વર્ષણાનિ, ' સુવૃદ્ધિ ' ત્તિ ધાન્યાદિનિષ્પત્તિ-
હેતુઃ, ' દુવૃદ્ધિ ' ત્તિ ધાન્યાદિનિષ્પત્તિહેતુઃ, ' ઉદબ્ધેદ ' ત્તિ ઉદકોદ્ભેદા:-ગિરિતટાદિભ્યો જલોદ્ભવાઃ, ' ઉદપ્પીલ ' ત્તિ ઉદકો-
ત્પીલા:-તઢાગાદિષુ જલસમૂહાઃ, ' ઉચ્ચાહ ' ત્તિ અપકૃષ્ટાનિ-અરુપાનિ ઉદકવહનાનિ, તાન્યેવ પ્રકર્ષવન્તિ પ્રવાહાઃ. ઇહ પ્રાણક્ષયાદયો
જલકૃત્તા દ્રષ્ટવ્યાઃ. ' કક્રોહણ ' ત્તિ કર્કોટકાભિધાનોઽનુવેલંધરનાગરાજાવાસભૂતઃ પર્વતો લવણસમુદ્રે દેશાન્યાં દિશિ અસ્તિ-તન્નિવાસી
નાગરાજઃ ' કર્કોટકઃ '. ' કદમણ ' ત્તિ આરનેય્યાં તથૈવ વિદ્યુત્પ્રભવર્વતઃ, તત્ર કર્દમકો નામ નાગરાજઃ. ' અંજણે ' ત્તિ વેલ્લમ્બાભિધાન-
વાયુકુમારરાજસ્ય લોકપાલોઽજ્ઞનાભિધાનઃ, ' સંસવાલણ ' ત્તિ ધરણાભિધાનનાગરાજસ્ય લોકપાલઃ શંખપાલકો નામ; શેપાસ્તુ પુણ્ડ-
યોઽપ્રતીતા ઇતિ.

૩. [' અહવાસ ' ત્તિ] અતિવર્ષા-વર્ષા વરસાદ-વૈગવર્ષક વરસતો વરસાદ, [' મંદવાસ ' ત્તિ] ધીમો વરસાદ, [' સુવૃદ્ધિ ' ત્તિ]
સુવૃદ્ધિ-અનાજ વગેરેનો સારો પાક થાય એવો વરસાદ, [' દુવૃદ્ધિ ' ત્તિ] દુર્વૃદ્ધિ-અનાજ વગેરેને ન પકાવી શકે તેવો વરસાદ, [' ઉદબ્ધેદ ' ત્તિ]
ઉદકોદ્ભેદ-પહાડની તલેટી વગેરે ઠેકાણેથી પાણીનું નિસરવું, [' ઉદપ્પીલ ' ત્તિ] ઉદકોત્પીલ (ડ)-તઝાવ વગેરેમાં ભરેલા પાણીના સમૂહો,
[' ઉચ્ચાહ ' ત્તિ] અપવાહ-પાણીના થોડા થોડા રેલાઓ, પાણીના વધારે વધારે રેલાઓ તે પ્રવાહ, આ સ્થલે ' પ્રાણક્ષય ' વગેરેનું કારણ પાણી
સમજવું. [' કક્રોહણ ' ત્તિ] લવણ સમુદ્રમાં ઈશાન સ્તૂપમાં અનુવેલંધર નામે નાગરાજનો આવાસરૂપ (રહેઠાણરૂપ) કર્કોટક નામે પહાડ છે તેથી
તે પહાડમાં રહેનાર નાગરાજ પણ ' કર્કોટક ' કહેવાય છે, [' કદમણ ' ત્તિ] તે જ પ્રમાણે અભિસૂનામાં વિદ્યુત્પ્રભ નામે પહાડ છે, તેમાં
' કર્દમક ' નામે નાગરાજ રહે છે, [' અંજણે ' ત્તિ] વેલ્લમ્બ નામના વાયુકુમારના રાજાનો ' અંજન ' નામનો લોકપાલ છે. [' સંસવાલણ ' ત્તિ]
ધરણ નામના નાગરાજનો ' શંખપાલક ' નામનો લોકપાલ છે. પુંડ વગેરે બાકી વધા તો (અમારા) જાણ્યામાં નથી.

વૈશ્રમણ.

૬. પ્ર૦—કૌહિ ણં મંતે ! સક્રસ્સ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો
વેસમણસ્સ મહારણ્ણો વગ્ગુ નામં મહાવિમાણે પણ્ણત્તે ?

૬. ૩૦—ગોયમા ! તસ્સ ણં સોહમ્મવહિંસયસ્સ મહાવિમા-
ણસ્સ ઉત્તરેણં જહા સોમસ્સ મહાવિમાણ-રાયહાણિવત્તવ્વયા
તહા નેયધ્વા, જાવ-પાસાયવહેંસયા. સક્રસ્સ ણં દેવિંદસ્સ,
દેવરણ્ણો વેસમણસ્સ ઇમે દેવા આણા-ઉવવાય-વયણ-નિદેસે
ચિદ્ધંતિ, તં જહા:-વેસમણકાઙ્ગા ઇ વા, વેસમણદેવયકાઙ્ગા

૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રના વૈશ્રમણ
મહારાજાનું વલ્ગુ નામનું મહાવિમાન ક્યાં કહ્યું છે ?

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! તેનું વિમાન, સૌધર્માવતંસક નામના
મહાવિમાનની ઉત્તરે છે. આ સંબંધે વધી હકીકત સોમ મહારાજાની
પેટે જાણવી અને તે યાવત્-રાજધાની તથા યાવત્-પ્રાસાદાવતંસક
સંબંધે પણ તેમ જ જાણવું. દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રના વૈશ્રમણ
મહારાજાની આજ્ઞામાં, ઉપપાતમાં, કહેણમાં અને નિર્દેશમાં આ
દેવો રહે છે:-વૈશ્રમણકાયિક, વૈશ્રમણદેવકાયિક, સુવર્ણકુમારો,

૧. મૂલચ્છાયા:-અપવાહા ઇતિ ષા, પ્રવાહા ઇતિ વા, પ્રામવાહા ઇતિ વા, યાવત્-સંનિવેશવાહા ઇતિ વા; પ્રાણક્ષયાઃ, યાવત્-તેષાં વા વરુણ-
કાયિકાનાં દેવાનામ્. શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય વરુણસ્ય મહારાજસ્ય યાવત્-યથાઽપલ્યાઽભિજ્ઞાતા અભવન્, તથથા:-કર્કોટકઃ, કર્દમકઃ,
અંજનઃ, શંખપાલકઃ, પુંડઃ, પલાશઃ, મોદઃ, જયઃ, દધિમુલઃ, અયંપુલઃ, કાતરિકઃ. શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય વરુણસ્ય મહારાજસ્ય દેશોને દ્વે
પત્યોપમે સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા, યથાઽપલ્યાઽભિજ્ઞાતાનાં દેવાનામ્ એકં પત્યોપમં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા, એવં મહર્ષિકઃ, યાવત્-વરુણો મહારાજઃ. ૨. કુત્ર ભગવન્ !
શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય વૈશ્રમણસ્ય મહારાજસ્ય વલ્ગુ નામ મહાવિમાનં પ્રજ્ઞસમ્ ? ગૌતમ ! તસ્ય સૌધર્માવતંસકસ્ય મહાવિમાનસ્ય ઉત્તરેણ યથા
સોમસ્ય મહાવિમાન-રાજધાનીવત્તવ્યતા તથા જ્ઞા(ને)તવ્યા, યાવત્-પ્રાસાદાવતંસકાઃ. શક્રસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય દેવરાજસ્ય વૈશ્રમણસ્ય ઇમે દેવા આજ્ઞા-ઉપપાત-
વચન-નિર્દેશે તિષ્ઠન્તિ, તથથા:-વૈશ્રમણકાયિકા ઇતિ વા, વૈશ્રમણદેવતાકાયિકા ઇતિ વા:-અનુ૦

ફે વા, સુવર્ણકુમારા, સુવર્ણકુમારીઓ; દીવકુમારા, દીવકુ-
મારીઓ; દિસાકુમારા, દિસાકુમારીઓ; વાણમંતરા, વાણમંત-
રીઓ; જે યાવળે તહપ્પગારા સવ્થે તે તચ્ચત્તિઆ, જાવ ચિટ્ઠાંતિ.
જંબુદીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વચસ્સ દાહિણેણં જાઈં ઇમાઈં સમુપ્પજાંતિ,
તં જહાઃ-અયાગરા ઇ વા, તત્તવાગરા ઇ વા, તંવાગરા ઇ વા,
એવં સીસાગરા ઇ વા, હિરણ્ણાગરા ઇ વા, સુવર્ણાગરા ઇ વા,
રયણાગરા ઇ વા, વહરાગરા ઇ વા, વસુહારા ઇ વા, હિરણ્ણવાસા
ઇ વા, સુવર્ણવાસા ઇ વા, રયણવાસા ઇ વા, વહરાવાસા ઇ વા,
આભરણવાસા ઇ વા, પત્તવાસા ઇ વા, પુષ્પવાસા ઇ વા, ફલ-
વાસા ઇ વા, વીજવાસા ઇ વા, મલ્લવાસા ઇ વા, વર્ણવાસા
ઇ વા, ચુણ્ણવાસા ઇ વા, ગંધવાસા ઇ વા, વત્થવાસા ઇ વા;
હિરણ્ણવુટ્ઠી ઇ વા, સુવર્ણવુટ્ઠી ઇ વા, રયણવુટ્ઠી ઇ વા,
વહરાવુટ્ઠી ઇ વા, આભરણવુટ્ઠી ઇ વા, પત્તવુટ્ઠી ઇ વા, પુષ્પ-
વુટ્ઠી ઇ વા, ફલવુટ્ઠી ઇ વા, વીજવુટ્ઠી ઇ વા, મલ્લવુટ્ઠી ઇ
વા, વર્ણવુટ્ઠી ઇ વા, ચુણ્ણવુટ્ઠી ઇ વા, ગંધવુટ્ઠી ઇ વા, વત્થવુટ્ઠી
ઇ વા, માયણવુટ્ઠી ઇ વા, સ્ત્રીરવુટ્ઠી ઇ વા; સુકાલા ઇ વા,
દુકાલા ઇ વા, અપ્પગ્ઘા ઇ વા, મહગ્ઘા ઇ વા, સુમિલ્લા ઇ વા,
દુલ્લિલ્લા ઇ વા, કવલિક્કયા ઇ વા, સન્નિહી ઇ વા, સંનિચયા
ઇ વા, નિહી ઇ વા, નિહાણાઈં વા, ચિરપોરાણાઈં વા, પહી-
ણસામિઆઈં વા, પહીણસેઝઆઈં વા, પહીણમગ્ગાણિ વા
પહીણમોત્તાગારાઈં વા; ઉચ્છણ્ણસામિઆઈં વા, ઉચ્છણ્ણસેઝ-
આઈં વા, ઉચ્છણ્ણમોત્તાગારાઈં વા, સિંઘાડગ-તિગ-ચઝક્ક-
ચચ્ચર-ચતુમ્મુહ-મહાપહ-પહેસુ વા, નગરનિલ્લવણેસુ વા, સુસાણ-
ગિરિ-કંદર-સાંતિ-સેલો-વહ્ઘાગ-મવગ્ગાગિહેસુ સંનિલ્લિલ્લાઈં ચિ-
ટ્ઠાન્તિ; ન તાઈં સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો વેસમગસ્સ મહા-
રણ્ણો અચ્ચાયાઈં, અદિટ્ઠાઈં, અસુઆઈં, અસ્સુ (સુ) આઈં, અલ્લિ-
ણ્ણાયાઈં; તેસિં વા વેસમગ્ગાઠ્ઠાણં દેવાણં. સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ,
દેવરણ્ણો વેસમગસ્સ મહારણ્ણો ઇમે દેવા અહાવચ્ચાઠ્ઠિણ્ણાયા
હોત્થા, તં જહાઃ-પુણ્ણમદ્દે, માણિમદ્દે, સાલ્લિમદ્દે, સુમનોમદ્દે,
ચક્કે, રક્કલ્લે, પુણ્ણરક્કલ્લે, સ (પ) વ્વાણે, સવ્વજસે, સવ્વકામે,

સુવર્ણકુમારીઓ, દીવકુમારો, દીવકુમારીઓ, દિકુમારો, દિકુ-
મારીઓ, વાનવ્યંતરો, વાનવ્યંતરીઓ તથા દેશ પ્રકારનાં બં જા પગ
વધા દેવો તેની ભક્તિવાચ્યા, (તેના પશ્ચવાચ્યા અને તેને તાંત્રે
રહેનારા) યાવત્-છે. જંબુદીવ નમના દ્વીપમાં મંદર પર્વતની
દક્ષિણે જે આ ઉલ્લસ થાય છે:-લોટાનીં છાણો; રાંગાની-કલ્લાઈની-
છાણો, તાંબાનીં છાણો, સીસાનીં છાણો, હિરણ્યની, સોનાની,
રત્નની, અને વજ્રની છાણો, વસુધરા, હિરણ્યની, સુવર્ણની,
રત્નની, વજ્રની, ઘરેણાંની, પાંદડાની, ફુલની, ફાળની, બીજની,
માલ્લાની, વર્ગની, ચૂર્ણની, ગંધની અને વસ્ત્રની વર્ષાઓ; તથા
ઓટી કે વધારે હિરણ્યની, સુવર્ણની, રત્નની, વજ્રની, આભરણની,
પત્રની, પુષ્પની, ફાળની, બીજની, માલ્વની, વર્ષા, ચૂર્ણની,
ગંધની, વસ્ત્રની, ભાજનની અને ક્ષીરની વૃષ્ટિ; સુકાલ, દુકાલ,
સોંવરત, મોંવરત, મિશ્રાની સમૃદ્ધિ, મિશ્રાની હાનિ, સ્ત્રીદી,
વેચાણ, વી અને ગોલ વગેરેનું સંઘરવું, અનાજને સંઘરવું તથા
નિધિઓ, નિધાનો, ઘણાં જૂનાં નષ્ટ ધણિવાચ્યાં, જેની સંભાલ કરનારા
જળ ઓછા છે એવાં, પ્રહીન માર્ગવાચ્યાં, જેનાં ધણિનાં ગોત્રોનાં ઘરો
વિરલ થયાં છે એવાં, નંધણિઆતાં, જેની સંભાલ કરનાર જનો
નામશેષ છે એવાં, જેનાં ધણિનાં ગોત્રોનાં ઘરો નામશેષ છે એવાં
અને સિંગોડાના વાટવાચ્યા માર્ગમાં, તરખેટામાં, ચોકમાં, ચત્તરમાં,
ચાર શેરીઓ જ્યાં ભેગી થાય એવા માર્ગમાં, રાજમાર્ગોમાં અને
સામાન્ય માર્ગોમાં, નગરની પાળીનીં છાંટોમાં-મટરોમાં, મસાણનાં,
પહાડ ઉપરના ઘરમાં, ગુફામાં, શાંતિઘર-ધર્મ ક્રિયા કરવાના
ઠેકાણા-માં, પહાડને કોતરીને બનાવેલ ઘરમાં, સમાને સ્થાને અને
રહેવાના ઘરમાં રાખેલાં લાલો રૂપિયાનાં નિધાનો અને દાટેલી
લાલો રૂપિયાની દોલત, ૯ વધું દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રના વૈશ્રમણ
મહારાજાથી, કે વૈશ્રમણકાથિક દેવોથી અજાણ્યું નથી, અજાણ્યું
નથી, અજાણ્યું નથી, અજાણ્યું નથી અને અવિજ્ઞાત નથી.
દેવેંદ્ર, દેવરાજ શક્રના વૈશ્રમણ મહારાજાને આ દેવો અપલ્લરૂપ
અભિમત છે:-પૂર્ણમદ્ર, માણિમદ્ર, સાલ્લિમદ્ર, સુમનોમદ્ર, ચક્ર,
રક્ષ, પૂર્ણરક્ષ, સદ્ધાન, સર્વયશાઃ, સર્વકામ, સમૃદ્ધ, અમોઘ અને

૧. મૂલચ્છાયાઃ—સુવર્ણકુમારાઃ, સુવર્ણકુમાર્યાઃ; દ્વીપકુમારાઃ, દ્વીપકુમાર્યાઃ; દિકુમારાઃ, દિકુમાર્યાઃ; વાનવ્યંતરાઃ, વાનવ્યંતર્યાઃ; યે ચાપ્યઽન્થે
તથાપ્રકારાઃ સર્વે તે તદ્ભક્તિકાઃ, યાવત્-તિષ્ઠન્તિ; અમ્બુદ્વીપે દ્વીપ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન યાનિ ઇમાણિ સમુત્પદ્યન્તે, તથથઃ-અયઞ્ચાક્રા
ઇતિ વા, ત્રયુષ્ચાક્રા ઇતિ વા, તામ્નાઽઽક્રા ઇતિ વા, સીલ્લાઽઽક્રા ઇતિ વા, હિરણ્યઽઽક્રા ઇતિ વા, સુવર્ણઽઽક્રા ઇતિ વા, રત્નાક્રા ઇતિ વા,
વજ્રાઽઽક્રા ઇતિ વા; વસુધરા ઇતિ વા, હિરણ્યવર્ષા ઇતિ વા, સુવર્ણવર્ષા ઇતિ વા, રત્નવર્ષા ઇતિ વા, વજ્રવર્ષા ઇતિ વા, આભરણવર્ષા ઇતિ વા, પત્રવર્ષા
ઇતિ વા, પુષ્પવર્ષા ઇતિ વા, ફલવર્ષા ઇતિ વા, વીજવર્ષા ઇતિ વા, માલ્યવર્ષા ઇતિ વા, વર્ણવર્ષા ઇતિ વા, ચૂર્ણવર્ષા ઇતિ વા, ગન્ધવર્ષા ઇતિ વા, વસ્ત્રવર્ષા
ઇતિ વા; હિરણ્યવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, સુવર્ણવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, રત્નવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, વજ્રવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, આભરણવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, પત્રવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, પુષ્પવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા,
ફલવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, વીજવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, માલ્યવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, વર્ણવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, ચૂર્ણવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, ગન્ધવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, વસ્ત્રવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા, ભાજનવૃષ્ટિઃ ઇતિ
વા, ક્ષીરવૃષ્ટિઃ ઇતિ વા; સુકાલા ઇતિ વા, દુકાલા ઇતિ વા, અલ્પાઽર્ષા ઇતિ વા, મહાર્ષા ઇતિ વા, સુમિલ્લા ઇતિ વા, દુલ્લિલ્લા ઇતિ વા, કવલિક્કયા ઇતિ
વા, સંનિધયઃ ઇતિ વા, સંનિચયા ઇતિ વા, નિધયઃ ઇતિ વા, નિધાનાનિ ઇતિ વા, ચિરપુગ્ગાણિ ઇતિ વા, પ્રહીણસ્વાનેકાણિ ઇતિ વા, પ્રહીણસેનકાણિ
ઇતિ વા, પ્રહીણમાર્ગાણિ ઇતિ વા, પ્રહીણમોત્તાગારાણિ ઇતિ વા; ઉચ્છણ્ણસામિઆણિ ઇતિ વા; ઉચ્છણ્ણસેઝકાણિ ઇતિ વા, ઉચ્છણ્ણમોત્તાગારાણિ ઇતિ વા,
શ્વજ્ઞાટક-ત્રિક-ચતુષ્ક-ચત્તર-ચતુર્મુલ-મહાપથ-પથેસુ વા, નગરનિલ્લવણેસુ વા, સ્મશાન-ગિરિ-કન્દરા-શાન્તિ-સેલો-પસ્થાન-મોવનવૃદ્ધેસુ સંનિલ્લિલ્લાણિ
તિષ્ઠન્તિ, ન તાનિ શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય વૈશ્રવણસ્ય મહારાજસ્ય અજ્ઞાતાનિ, અદૃષ્ટાણિ, અશ્રુતાણિ, અસ્મૃતાણિ, અવિજ્ઞાતાણિ; તેષાં વા
વૈશ્રવણકાથિકાનાં દેવાનામ્. શકસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય વૈશ્રવણસ્ય મહારાજસ્ય ઇમે દેવા યથાઽપસ્થાઽભિજ્ઞાતાઽઅભવન્, તથથઃ-પૂર્ણમદ્રઃ, માણિમદ્રઃ,
સાલ્લિમદ્રઃ, સુમનોમદ્રઃ, ચક્રઃ, રક્ષઃ, પૂર્ણરક્ષઃ, સદ્ધાનઃ, સર્વયશાઃ, સર્વકામઃ—અનુ.

इ, अमोहे, असंगे. सकस्त णं देविदस्त, देवरणो वेसमणस्त
महारणो दो पलिओवमाणि ठिई पणत्ता, अहावचाऽभिण्णा-
यागं देवाणं एगं पलिओदगं ठिई पणत्ता, एमहड्डीए, जाव-
वेसमणे महाराया.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति.

असंग. देवेद्र, देवराज शक्रना वैश्रमण महाराजानी आवरदा वे
पल्योपमनी छे अने तेना अपत्यरूप अभिमत्त देवोनी आवरदा
एक पल्योपम छे—ए रीते वैश्रमण महाराज यावत्—मोटी
ऋद्धिवाळो छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए
प्रमाणे छे.

भगवन्त-अणुसुहम्मसामिपणौए सिरीभगवद्देसुचे तत्तिअसये सत्तमो उद्देशो सम्मत्तो.

४. 'वसुहारा इ व' ति तीर्थकरजन्मादिषु आकाशाद् द्रव्यवृष्टिः, 'हिरण्यवास' ति हिरण्यं रूपम्, "वटितसुवर्गम्" इत्यन्ये.
वर्षोऽल्पतरः, वृष्टिस्तु महती इति वर्ष-वृष्टयोर्भेदः. माल्यं तु ग्रथितपुष्पाणि, वर्णश्चन्दनम्, चूर्णो गन्धद्रव्यसंघन्धी, गन्धाः कोष्ठपुटपाकाः.
'सुभिक्षा इ व' ति सुकाले, दुष्काले वा भिक्षुकाणां भिक्षासमूहयः, दुर्भिक्षास्तु उक्तविपरीताः. 'संनिहि' ति घृत-गुडादिस्था-
पनानि, 'संनिचय' ति धान्यसंचयाः, 'निही इ व' ति लक्षादिप्रमाणद्रव्यस्थापनानि, 'निहाणा इ व' ति भूमिगतसहस्रादि-
संख्यद्रव्यस्य संचयाः, किंविधानि ? इत्याहः—'चिरपोराणां' ति चिरप्रतिष्ठितत्वेन पुराणानि-चिरपुराणानि अत एव 'पहीण-
सामियाइ' ति स्वधीभूतस्वामिकानि, 'पहीणसेउयाइ' ति प्रहीणा अल्पीभूताः सेक्कारः-सेचकाः-धनप्रक्षेतारो येषां तानि, तथा प्रहीण-
मार्गाणि वा, 'पहीणगोत्तागाराइ' ति प्रहीणम्-विरलीभूतमानुषं गोत्रागारम्-तत्त्वामिगोत्रगृहं येषां तानि, तथा 'उच्छन्नसामि-
याइ' ति निःसत्ताकीभूतप्रभूणि, 'नगरनिद्धवणेषु' ति नगरनिर्धवनेषु-नगरजलनिर्गमनेषु, 'सुसाण-गिरि-कंदर-संति-सेलो-
वट्टाण-लवण-गिहेसु' ति गृहशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् श्मशानगृहम्-पितृवनगृहम्, गिरिगृहम्-पर्वतगिरिगृहम्, कन्दरगृहम्-गुहा,
शान्तिगृहम्-शान्तिकर्मस्थानम्, शैलगृहम्-पर्वतमुत्कीर्य यत् कृतम्, उपस्थानगृहम्-आस्थानमण्डपः, भवनगृहम्-कुटुम्बिवसतनगृहमिति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवन्नीसूत्रे तृतीयशते तप्तम उद्देशकं श्रीअन्यदेवसूरिद्विचिं विवरणं समाप्तम्.

वसुधारा.

वर्ष-वृष्टि.

दुर्भिक्ष.

निधन.

निर्धवन.

शान्तगृहादि.

४. ['वसुहारा इ व' ति] तीर्थकरना जन्मादि प्रसंगमां आकाशधी जे धनवृष्टि थाय छे तेने वसुधारा (धननी धारा) कहेवामां आवे छे.
[' हिरण्यवास ' ति] हिरण्य एटले रूपुं. बीजाओ हिरण्य शब्दको अर्थ ' घडेलुं सोनुं ' कहे छे. झरमर झरमर वरसतो वरसाद् ' वर्ष ' कहेवाय
छे. झपाटाबंध वरसतो वरसाद् ' वृष्टि ' कहेवाय छे—ए रीते ' वर्ष ' अने ' वृष्टि ' शब्दना अर्थमां भिन्न भिन्न मात्र छे. गुंथेलां पुष्पोने माल्य
कहेवामां आवे छे. वर्ण एटले चंदन. चूर्ण एटले सुगंधी द्रव्यको भूको. गंधो एटले कोष्ठपुटपाक विगरे. [' सुभिक्षा इ व' ति] सुभिक्ष एटले जे
समये भिक्षुकोने भिक्षा सारी रीते मळती होय ते समय, पळी ते सुकाल होय वा दुष्काल होय. ए सगचधी विपरीततावाळो समय ते दुर्भिक्ष-
अर्थात् जे समये भिक्षुकोने भिक्षा न मळती होय ते समय. [' संनिहि ' ति] घी अने गीठ विगरेको संग्रह. [' संनिचय ' ति] अनाजनो
संग्रह. [' निही इ व ' ति] धनको संग्रह-लाख वा तेथी दधारे धनको संग्रह. [' निहाणा इ व ' ति] धनको भंडार-जमीनमां दाटेला हजरो
रुपियानुं निधान. ए बधां केवां ? तो कहे छे केः—[' चिरपोराणां ' ति] बहु समयधी राखेलां होवाथी जूनां धण्लां-एवां होवाथी ज
[' पहीणसामियाइ ' ति] न धणीआतां धण्लां-भाग्ये ज जेको कोई धणी थई-मळी-शके एवां. [' पहीणसेउयाइ ' ति] ए बधा धन भंडारो
हवे एवा अने एटला बधा जूना थई गया छे के, तेमां कोई धनको उमेरनारो पण हयात रह्यो नथी तेमां कोई तेको हिसाब लेनारो पण रह्यो नथी
अर्थात् ते प्रहीणसेचक (संचक एटले सिंचन करनार.) एटले सेचक विनाना धण्ला छे (अथवा ते धन भंडारो ' प्रहीणसेचक ' छे एटले ते
(धन भंडारो), एटला बधा जूना धण्ला छे के ते तरफ जथा आवदानो मार्ग (सेतु) पण हयात-रह्यो नथी-धसाइ गयो छे तेथी ते मार्ग तरफ
कोइ जनुं आवतुं नथी.) [' पहीणगोत्तागाराइ ' ति] जे धणीए ए धन भंडारो भरेला छे तेनुं कोई गोनीय सगुं वा तेवा सगानुं घर पण हवे
हयात रह्युं नथी-ए भंडारो एटला बधा जूना छे. [' उच्छन्नसामियाइ ' ति] जेने लेनाग धणीआं हवे सत्ताहीन धण्ला छे. [' नगरनिद्ध-
वणेषु ' ति] नगरनां पाणी नीकळवानी खाळोमां. [' सुसाण-गिरि-कंदर-संति-सेल-उवट्टाण-भवणगिहेसु ' ति] अर्थात् श्मशानगृहमां,
गिरिगृहमां, कंदरागृहमां, शान्तिगृहमां, शैलगृहमां, उपस्थानगृहमां अने भवनगृहमां. श्मशानगृह एटले मसाग. गिरिगृह एटले पर्वत उपर रहेलुं घर.
कंदरागृह एटले गुफा. शान्तिगृह एटले शान्तिने माटे विविधविधानो क वातुं घः. शैलगृह एटले पर्वतमां कोतलुं घर. उपस्थानगृह एटले सभामंडप.
भवनगृह एटले कुटुंब रही शके एवं घर.

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी वः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं कीरवीरोऽनुगतनरवरो बाहको दान्तिशान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवमुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. मूलच्छायाः—समृद्धः, अमोघः, असङ्गः. शकस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य वैश्रवणस्य महाराजस्य द्वे पल्योपमे स्थितिः प्रकृता, यथाऽपत्याऽभिहा-
ताः देवानाम् एकं पल्योपमं स्थितिः प्रकृता, एवं महर्द्धिकः, य'वत्-वैश्रवणो महाराजः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इतिः—अमु०

शतक ३.-उद्देशक ८.

राजगृह.—असुरकुमारना उपरि केटला ?—दत्त.—नामनिर्देश.—नागकुमारना उपरिओ.—सुवर्णकुमारना—विशुक्कुमारना—अभ्रकुमारना—द्वीपकुमारना—उदधिकुमारना—दिकुमारना अने स्तनितकुमारना उपरिओ—पिशाचना—वानव्यंतरना—उपरिओ.—सांघर्मे—ईशानना उपरिओ.—सर्व स्वर्गना उपरिओ.—विहार.

१. प्र०—**रायगिहे नगरे जाव-पञ्जुवासमाणे एवं वयासीः—** १. प्र०—**राजगृह नगरमां यावत्-पर्युपासना करता आ असुरकुमाराणं भंते ! देवाणं कइ देवा आहेवचं जाव-विहरंति ?** प्रमाणे बोल्याः—हे भगवन् ! असुरकुमार देवो' उपर केटला देवो अधिपतिपणुं भोगवता यावत्-विहरे छे ?

१. मूलच्छायाः—राजगृहे नगरे यावत्-पर्युपासीन एवम् अवाकीत्—असुरकुमाराणां भगवन् ! देवानां कति देवाः आधिपत्यं यावत्-विहरन्ति ?—अनु०

१. [आ भगवतीसूत्रमां आ स्थळे अने बीजे पण अनेक स्थळे देवोने लगती घणी हकीकतो मळे छे. ए विषय एटलो बधो गूढ छे के, ते विषे आपणी जेवा अर्वागृहृष्टिवाळा कांड कही शके वा स्पष्ट करी शके तेम नथी. परंतु ए संबंधे आ सूत्रकारनी पेठे बीजा बीजा वैदिक अने बौद्धसूत्रकारोए शुं शुं अने केवुं केवुं विचार्युं छे ते तो जरूर आपणे जाइ शकीए-विचारी शकीए अने ते द्वारा कांड प्रकारनो निर्णय-जो थइ शके तो-जरूर बांधी शकीए-एवा ज एक उद्देश्यी आगळ बे एक टिप्पणी आप्यां छे (जूओ-पृ० ४१. २-३-४ टि० पृ० ४८. २-टि० पृ० ५० मां आवेला टिप्पणनो अंतभाग. पृ० ५७. १-टि०) अने अहीं पण ए विषयनुं उपयोगी टिप्पण उमेहं छुं.]

बौद्धोना सूत्रपिटकना ' मज्झिमनिकाय ' नामना ग्रंथमां देवोने लगती जे हकीकत जणाय छे तेमांती केटलीक आ प्रमाणे छेः—
देवो अर्थ अने प्रकारः

“ देवे-दिवंति पञ्चहि कामगुणेहि, असनो वा इन्द्रिया ति देवा. कीळेंति जोतेंति वा ति-अत्थो. ते' तिविधा-सम्मृतिदेवा, उत्पत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा ति. सम्मृतिदेवा नाम राजानो, देवियो, कुमारो. उत्पत्तिदेवा नाम चातुम्महाराजिके देवे उपादाय तनुत्तरिं देवा. विसुद्धिदेवा नाम अरहंतो खीणासवा. ”

“ पांच कामगुणो द्वारा जे रहे ते देव अथवा पोतानी ऋद्धिथी जे रहे ते देव अथवा क्रीडा करे वा बीपे ते देव. ते देवो त्रण प्रकारना छे: १. सम्मृतिदेव-समृद्धिने लीधे कहेवाता देव (?) जेमके: राजाओ, देवीओ अने कुमारो. २. उत्पत्तिद्वारा थएला देव. जेमके: चतुर्माहाराजिक देव विगेरे. ३. विसुद्धिद्वारा थएला देव. जेमके: जेओना आसवो क्षीण थएला छे एवा अरहंतो. ”-(म० टी० पृ० २३१-राजवाडेनुं)

अहीं जे उत्पत्ति-देवो जणावेला छे तेओनी साथे अहीं-जैनसूत्रमां-सूचवेला शक्रादिदेवोनुं समानपणुं छे.

उत्पत्ति-देवोना प्रकारो:

“ चातुम्महाराजिकानं देवानं. तावतिसानं देवानं. यामानं देवानं. सुसितानं देवानं. निम्मानरतीनं देवानं. परनिमित्तवसवत्तीनं देवानं. ब्रह्मकायिकानं देवानं. आभानं देवानं. परित्ताभानं देवानं. अप्रमाणामाभं देवानं. आभस्तरानं देवानं. सुभानं देवानं. परित्तसुभानं देवानं. अप्रमाणसुभानं देवानं. सुभकिण्णानं देवानं. वेहफ्फलानं देवानं. अविहानं देवानं. अतप्पानं देवानं. सुदस्सानं देवानं. सुदस्सीनं देवानं. अकनिट्ठानं देवानं. आकासानञ्जायतनूपगानं देवानं. विञ्जाणञ्जायतनूपगानं देवानं. अक्रिञ्चञ्जायतनूपगानं देवानं. नेवसञ्जायतनूपगानं देवानं. ”

“ चातुर्माहाराजिक देव. तावतिस देव (जैन शब्द-त्रायस्त्रिंश). याम देव. सुसित देव (जैनशब्द-सुसित. जूओ सत्त्वार्थ-अ० ४. सूत्र. २६). निर्माण रति देव. परनिमित्तवसवत्ती देव. ब्रह्मकायिक देव (जैनशब्द-ब्रह्मदेवलोक). आभ देव. परित्ताभ देव. अप्रमाणाम देव. आभास्वर देव. सुभ देव. अप्रमाणसुभ देव. सुभकीर्ण देव. वेहफ्फल देव. अविह देव. अतप्प देव. सुदस् देव. सुदस्सी देव. अकनिट्ठ देव. आकाशानंञ्जाय-तनोपग देव. विज्ञानंञ्जायतनोपग देव. आकिंचन्यायतनोपग देव अने नेवसञ्जायतनोपग देव. ”-(४० पृ० १९५-राजवाडेनुं)

[आभास्वर एटले जेओनी कांति शरीरथी छूटी छूटी पडीने फेलाय. परित्ताभा एटले परित्त-चारे तरफ, आभा-कांति-वाळो, अप्रमाणाम

૧. ૩૦—ગૌયમા ! દસ દેવા આહેવચ્ચં જાવ-વિહરંતિ. તં જહાઃ—ચમરે અસુરિદે, અસુરરાયા; સોમે, જમે, વરુણે, વેસમણે; બલી વરુણે, વરુણે; સોમે, જમે, વરુણે, વેસમણે.

૨. પ્ર૦—નાગકુમારાણં મંતે ! પુચ્છા ?

૨. ૩૦—ગૌયમા ! દસ દેવા આહેવચ્ચં, જાવ-વિહરંતિ; તં જહાઃ—ધરણે ણં નાગકુમારિદે, નાગકુમારરાયા; કાલવાલે કોલવાલે, સેલવાલે, સંસ્વાલે; મૂઆણંદે નાગકુમારિદે, નાગકુમારરાયા; કાલવાલે, કોલવાલે, સંસ્વાલે, સેલવાલે.

૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! અધિપતિપણું ભોગવતા યાવત્—દસ દેવો રહે છે, તે આ પ્રમાણે:—અસુરેન્દ્ર, અસુરરાજ ચમર; સોમ, યમ, વરુણ, વૈશ્રમણ; વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાજ બલિ; સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ.

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! નાગકુમાર દેવો ઉપર કેટલા દેવો અધિપતિપણું ભોગવતા યાવત્—વિહરે છે ?

૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! અધિપતિપણું ભોગવતા યાવત્—દસ દેવો રહે છે, તે આ પ્રમાણે:—નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ ધરણ; કાલવાલ, કોલવાલ, શૈલપાલ, શંખવાલ; નાગકુમારેન્દ્ર, નાગકુમારરાજ મૂતાનંદ; કાલવાલ, કોલવાલ, શંખવાલ અને શૈલપાલ.

દસ દેવો અપ્રમાણ-માપ વિનાની-આમાવાઝા. શુભકીર્ણ-શુભવડે કીર્ણ-મરેલા. પરિત્તશુભ-ચારે તરફ શુભવાઝા. અપ્રમાણશુભ-માપ વિનાના શુભવાઝા. વેદપુસ્તક દસ દેવો વિપુલકલવાઝા-ચતુર્થધ્યાનભૂમિવ્રજાણો:—મ૦ ટી૦ પૃ૦ ૨૩૨-૨૩૦].

વૈદિકગ્રંથોમાં પણ ઉપર જણાવેલી હકીકતને મઝતી (થોડા ઘણા ફેરફારવાઝી) જે હકીકત જડે છે તેનો સંક્ષેપ આ છે:

“ દ્વાદશાર્કા વસત્તોઽષ્ટૌ વિશ્વેદેવાશ્ચયોદશ,
પદ્ત્રિંશત્ તુષિતાશ્ચેવ પટ્ટિરામાશ્ચરા અપિ.
પદ્ત્રિંશદધિકે માહારાજિકાશ્ચ યતે ઉભે,
રુદ્રા એકાદશૈકોનપચાશ્ચ વાયવોઽપરે.
ચતુર્દશ તુ વૈકુળ્લા સુશર્માણ: પુનર્દશ,
સાધ્યાશ્ચ દ્વાદશેસાઘ્યા વિજેયા ગણદેવતા: ”

“ ચાર સુર્ય, આઠ વસુ, તેર વિશ્વેદેવ, છત્રીશ તુષિત (વૈદ્ય૦ જૈન૦ તુષિત), સાઠ આમાશ્ચર (વૈ૦ આમશ્ચર), વસંતે છત્રીશ માહારાજિક (વૈ૦ આતુમ્મહારાજિક), અચાર રુદ્ર, ઓગણપચાસ વાયુ, ચૌદ વૈકુંઠ, દસ સુગર્મ અને ચાર સાધ્ય ”.—(અ૦ ચિ૦ દેવકાંડ)

આ પ્રકારે જુદી જુદી સંખ્યામાં અને જુદાં જુદાં નામો દ્વારા જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિકસંપ્રદાયે દેવના વિષયમાં વિચાર કરેલો છે તે જ માત્ર અત્રે ટાંકેલો છે.

૧. મૂલકલવાઝા:—ગૌતમ ! દસ દેવા આધિપત્યં યાવત્—વિહરંતિ. તથા:—ચમરોઽસુરેન્દ્ર; અસુરરાજ; સોમ; યમ; વરુણ; વૈશ્રવણ; બલિવૈરોચનેન્દ્ર; વૈરોચનરાજ; સોમ; યમ; વરુણ; વૈશ્રવણ. નાગકુમારાણાં ભગવન્ ! પુચ્છા ? ગૌતમ ! દસ દેવા આધિપત્યં યાવત્—વિહરંતિ, તથા:—ધરણો નાગકુમારેન્દ્ર; નાગકુમારરાજ; કાલપાલ; કોલપાલ; શૈલપાલ; શંખપાલ; મૂતાનંદો નાગકુમારેન્દ્ર; નાગકુમારરાજ; કાલપાલ; કોલપાલ; શંખપાલ; શૈલપાલ:—અનુ૦

૧. અહીં મૂલકલવાઝામાં મૂલકલવાઝા સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણને લોકપાલ કહ્યા છે એટલે (જેવા આપણે મનુષ્ય છીએ તેવા) એક પ્રકારના દેવ કહ્યા છે. એ વિષે અત્યંત પ્રાચીન નિહક્તકાર (જૂઓ મ૦ પૃ૦ ૪૯ ટિપ્પણ) શ્રીયાસ્ક જે જણાવે છે તે આ છે:

સોમ:—

“ સોમ: ”. ૨.

“ ઓષધિ: સોમ:—સુનોતે:—યદ્ એનમ્ અધિપુષ્વન્તિ. ”

“ સ્વાદિષ્ટયા મદિષ્ટયા પવશ્વ સોમ ! ધારયા ઇન્દ્રાય પાતવે સુત: ”

ઓષધિ એ સોમ—(‘ સુ ’ ધાતુ ઉપરથી ‘ સોમ ’ શબ્દ બને છે.) હે સોમ ! અધિપતિપણું એવો તું સ્વાદિષ્ટ અને મદિષ્ટ એવી ધારા દ્વારા ઇન્દ્રને પીવા માટે જરૂર-પડ. ”

આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, કોઈ રસાત્મક પદાર્થને ‘ સોમ ’ કહેલો છે અને વલ્લો એમ જણાવેલું છે કે, “ ન તસ્ય અસ્નાતિ કશ્ચન અદેવ ઇતિ ” “ એ સોમને કોઈ અદેવ-જે દેવ ન હોય તે-લાઈ શકતો નથી ”—(યા૦ નિ-પૃ૦ ૭૬૧-૭૭૧)

યમ:—

“ યમો યચ્છતિ-ઈતિ સુત: ”

“ યચ્છતિ ઉપરમયતિ જીવિતાન્ x (તેસ્કર ઇવ સર્પ-જ્વરાદિરુષો

મૃચ્ચા) સર્વં મૃતગ્રામમ્-યમ: ”

“ અગ્નિરપિ યમ ઉચ્યતે ”

“ સર્પ અને જ્વરાદિ (તાવ વિગેરે) રૂપે થઈને જંતુ માત્રનો નાશ કરે તે યમ ”

“ અગ્નિને પણ યમ કહેવામાં આવે છે ”—(યા૦ નિ૦ પૃ૦ ૭૩૨-૭૩૩.)

આ ઉપરથી એમ કહાય છે કે, નાશક-શક્તિને ‘ યમ ’ શબ્દ સૂચવે છે.

વરુણ:—

“ વરુણ:—વૃગોતિ-ઈતિ ’—“ સ હિ વિવદ્ વૃગોતિ મેઘ ત્રાલેન ”

“ ઠાંકે તે વરુણ ” મેઘના સમૂહદ્વારા આકાશને ઠાંકનારો વરુણ ”—(યા૦ નિ૦ ૭૧૨-૭૧૩.)

આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે, વરસાદ સાથે સંબંધ ધરાવતા કોઈ પદાર્થને ‘ વરુણ ’ કહેવામાં આવેલો છે. ‘ વૈશ્રમણ ’ શબ્દ માટે એ નિહક્તમાં કાંઈ જણાવ્યું નથી તેમ તેનો નિર્દેશ પણ કર્યો નથી. જે (દેવ) અર્થમાં આ જૈનસૂત્રમાં ‘ વૈશ્રમણ ’ શબ્દ વપરાયેલો છે તે જ અર્થમાં બૌદ્ધપ્રથમાં પણ તે શબ્દ જડી આવે છે. જૂઓ મહિમનિકાય-સૂ૦ ૩૭-અંક-૫ (પૃ૦ ૧૭૪ રા૦) એ ઠેકાણે (એ વૈદ્યગ્રંથમાં) વૈશ્રમણ વિષે ઘણું રમુજી વૃત્તાંત આપેલું છે પણ અહીં સાસ ઉપયોગી ન હોવાથી પડતું મૂક્યું છે:—મનુ૦

—જહા નાગકુમારિંદાણં એઆ વત્તવ્વયાએ નેયવ્વં એવં ઇમાણં નેયવ્વં. સુવણ્ણકુમારાણં—વેણુદેવે, વેણુદાલી, ચિત્તે, વિચિત્તે, ચિત્તપક્ષે, વિચિત્તપક્ષે. વિજ્જુકુમારાણં—હરિકંત, હરિસ્સહ, પ્રમ, સુપ્પમ, પ્રમકંત, સુપ્પમકંત. અગ્ગિકુમારાણં—અગ્ગિંસીહ, અગ્ગિમાણવ, તેડ, તેડસીહ, તેડકંત, તેડપ્પમ. દીવકુમારાણં—પુણ્ણ, વિસિદ્ધ, રૂઅ, રૂઅંસ, રૂઅકંત, રૂઅપ્પમ. ઉદહિકુમારાણં—જલકંતે, જલપ્પમ, જલ, જલરૂઅ, જલકંત, જલપ્પમ. દિસાકુમારાણં અમિઅગઈ, અમિઅવાહણે, તુરિઅગઈ, સ્વિપ્પગઈ, સીહગઈ, સીહવિક્કમગઈ. વાડકુમારાણં, વેલંબ, પ્રમંજણ, કાલ, મહાકાલ, અંજણ, રિદ્ધ. યંણિઅકુમારાણં—ઘોસ, મહાઘોસ, આવત્ત, વિયાવત્ત, નંદિઆવત્ત, મહાનંદિઆવત્ત. એવં ભાણિઅવ્વં જહા અસુરકુમારા.

—સોં કાં ચિં પં તેં રૂં જં તું કાં આં

૩. પ્રં—પિસાયકુમારાણં પુચ્છા ?

૩. ઉં—ગોયમા ! દો દેવા આહેવચ્ચં, જાવ-વિહરંતિ, તં જહા:—

કાલે ય મહાકાલે સુરૂવ-પહિરૂવ-પુણ્ણમહે ય, અમરવઈ માણિમહે મીમે ય તહા મહામીમે.

કિન્નર-કિંપુરિસે સ્વલુ સપ્પુરિસે સ્વલુ તહા મહાપુરિસે, અઙ્કાય-મહાકાણ ગીઅરઈ ચેવ ગીઅજસે. એ વાણમંતરાણં દેવાણં.

જોહસિઆણં દેવાણં દો દેવા આહેવચ્ચં જાવ વિહરંતિ, તં જહા:—ચંદે ય, સૂરે ય.

૪. પ્રં—સોહમ્મી-સાણેસુ ણં મંતે ! કપ્પેસુ કહ્મ દેવા આહેવચ્ચં જાવ વિહરંતિ ?

૪. ઉં—ગોયમા ! દસ દેવા જાવ-વિહરંતિ, તં જહા:—

—જેમ નાગકુમારોના ઇંદ્રો સંબંધે એ વત્તવ્યતાથી જણાવું તેમ આ દેવો સંબંધે પણ સમજવું:—સુવર્ણકુમારના ઉપરિઓ—વેણુદેવ, વેણુદાલિ, ચિત્ર વિચિત્ર, ચિત્રપક્ષ અને વિચિત્રપક્ષ—છે. વિદ્યુત્કુમારોના ઉપરિઓ—હરિકાન્ત, હરિસહ, પ્રમ, સુપ્રમ, પ્રમા-કાન્ત અને સુપ્રમાકાન્ત—છે. અગ્નિકુમારોના ઉપરિઓ—અગ્નિસિંહ, અગ્નિમાણવ, તેજસ્, તેજ:સિંહ, તેજ:કાન્ત અને તેજ:પ્રમ—છે. દ્વીપકુમારોના ઉપરિઓ—પૂર્ણ, વિશિષ્ટ, રૂપ, રૂપાંશ, રૂપકાન્ત અને રૂપપ્રમ—છે. ઉદધિકુમારોના ઉપરિઓ—જલકાન્ત, જલપ્રમ, જલ, જલરૂપ, જલકાન્ત અને જલપ્રમ—છે. દિક્કુમારોના ઉપરિઓ—અમિતગતિ, અમિતવાહન, ત્વરિતગતિ, ક્ષિપ્રગતિ, સિંહ-ગતિ અને સિંહવિક્રમગતિ—છે. વાયુકુમારોના ઉપરિઓ—વેલંબ પ્રમંજન, કાલ, મહાકાલ, અંજન અને રિષ્ટ—છે. સ્તનિતકુમારોના ઉપરિઓ—ઘોષ, મહાઘોષ, આવર્ત, વ્યાવર્ત, નંદિકાવર્ત અને મહાનંદિકાવર્ત—છે. એ પ્રમાણે વધુ અસુરકુમારોની પેઠે કહેવું.

—દક્ષિણ ભવનપતિના ઇંદ્રોના પ્રથમ લોકપાલોના નામો આદ્યાક્ષરે આ પ્રમાણે છે:—સો—સોમ, કા—કાલવાલ, ચિ—ચિત્ર—પ—પ્રમ, તે—તેજસ્, રૂ—રૂપ, જ—જલ, તુ—ત્વરિતગતિ, કા, કાલ અને આ—આયુક્ત.

૩. પ્રં—હે ભગવન્ ! પિશાચકુમારો ઉપર અધિપતિપણું મોગવતા કેટલા દેવો છે ?

૩. ઉં—હે ગૌતમ ! તેઓ ઉપર અધિપતિપણું મોગવતા યાવત્—બે બે દેવો છે:—કાલ અને મહાકાલ, સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ, પૂર્ણમદ્ર અને અમરપતિ માણિમદ્ર, મીમ અને મહામીમ, કિંનર અને કિંપુરુષ, સત્પુરુષ અને મહાપુરુષ, અતિકાય અને મહાકાય, ગીતરતિ અને ગીતયશ, એ વધા વાનવ્યન્તર દેવોના ઇંદ્રો છે.

—જ્યોતિષિક દેવોની ઉપર અધિપતિપણું મોગવતા બે બે દેવો યાવત્—વિહરે છે:—ચંદ્ર અને સૂર્ય.

૪. પ્રં—હે ભગવન્ ! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં અધિપતિપણું મોગવતા યાવત્—કેટલા દેવો રહે છે ?

૪. ઉં—હે ગૌતમ ! ત્યાં અધિપતિપણું મોગવતા યાવત્—

૧. મૂલચ્છાયા:—વધા નાગકુમારેન્દ્રાણામ્ અનયા વત્તવ્યતયા જ્ઞાતવ્યમ્, એવમ્ એવાં જ્ઞાતવ્યમ્, સુવર્ણકુમારાણામ્—વેણુદેવ:; વેણુદાલિ:; ચિત્ર:; વિચિત્ર:; ચિત્રપક્ષ:; વિચિત્રપક્ષ:; વિદ્યુત્કુમારાણામ્—હરિકાન્ત:; હરિસહ:; પ્રમ:; સુપ્રમ:; પ્રમકાન્ત:; સુપ્રમકાન્ત:; અગ્નિકુમારાણામ્—અગ્નિસિંહ:; અગ્નિમાણવ:; તેજ:; તેજ:સિંહ:; તેજસ્કાન્ત:; તેજ:પ્રમ:; દ્વીપકુમારાણામ્—પૂર્ણ:; વિશિષ્ટ:; રૂપ:; રૂપાંશ:; રૂપકાન્ત:; રૂપપ્રમ:; ઉદધિકુમારાણામ્—જલકાન્ત:; જલપ્રમ:; જલ:; જલરૂપ:; જલકાન્ત:; જલપ્રમ:; દિક્કુમારાણામ્—અમિતગતિ:; અમિતવાહન:; તૂર્યગતિ:; ક્ષિપ્રગતિ:; સિંહગતિ:; સિંહવિક્રમગતિ:; વાયુકુમારાણામ્—વેલંબ:; પ્રમંજન:; કાલ:; મહાકાલ:; અંજન:; રિષ્ટ:; સ્તનિતકુમારાણામ્—ઘોષ:; મહાઘોષ:; આવર્ત:; વ્યાવર્ત:; મન્થાવર્ત:; મહાનન્થાવર્ત:; એવં મણિતવ્યમ્, યથા અસુરકુમારા: સોમ:; કાલપાલ:; ચિત્ર:; પ્રમ:; તેજ:; રૂત(પ):; જલ:; તૂર્યગતિ:; કાલ:; આયુક્ત: પિશાચકુમારાણાં પૃચ્છા ? ગૌતમ ! દ્વૌ દેવૌ આધિપત્યં યાવત્—વિહરંતિ, તથથા:—કાલશ્ચ મહાકાલ: સુરૂપ—પ્રતિરૂપ—પૂર્ણમદ્રાશ્ચ, અમરપતિ: મણિમદ્રો મીમશ્ચ તથા મહામીમ: કિન્નર: કિંપુરુષ: સ્વલુ સત્પુરુષ: સ્વલુ તથા મહાપુરુષ:; અતિકાયો મહાકાયો ગીતરતિશ્ચૈવ ગીતયશ:—એતે વાનવ્યન્તરાણાં દેવાનામ્. જ્યોતિષકાણાં દેવાનાં દ્વૌ દેવૌ આધિપત્યં યાવત્—વિહરંતિ, તથથા:—ચંદ્રશ્ચ, સૂર્યશ્ચ. સૌધર્મે—શાનયોર્ભગવન્ ! કલ્પયો: કતિ દેવા આધિપત્યં યાવત્—વિહરંતિ ? ગૌતમ ! દસ દેવા યાવત્—વિહરંતિ, તથથા:—અનું

संके देविंदे, देवराया; सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे. ईसाणे दश देवो रहे छे:-देवेन्द्र, देवराज शक्र; सोम, यम, वरुण, देविंदे, देवराया; सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे. एसा वक्तव्यया वैश्रमण अने देवेन्द्र, देवराज ईशान; सोम, यम, वरुण अने सव्वेसु वि कप्पेसु एए चैव भाणिअव्वा. जे य इंदा ते य भा- वैश्रमण. ए बधी वक्तव्यता बधा य कल्पोमां जाणवी अने जे णियव्वा. इंद्रो छे ते कहेवा.

—सेवं भंते !. सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्-विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसाभिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये अट्टमो उदेसो सम्मत्तो.

१. देववक्तव्यताप्रतिबद्ध एव अष्टमोद्देशकः, स च सुगम एव, नवरम्:—‘ सो-का-चि-प-ते-रू-ज-तु-का-आ ’ इत्यने-नाक्षरदशकेन दक्षिणभवनपतीन्द्राणां प्रथमलोकपालनामानि सूचितानि; वाचनान्तरे तु एतान्येव गाथायाम्, सा चैयम्:—‘ सोमे य काल-वाले चित्त-प्पभ तेउ तह रूए चैव, जल तह तुरिअगई अ काले आउत्त पढमा ओ. ’ एवं द्वितीयादयोऽप्यन्यूह्याः, इह च पुस्तकान्तरे-ऽयमर्थो दृश्यते:—दाक्षिणात्येषु लोकपालेषु प्रतिसूत्रं यौ तृतीय-चतुर्थौ तौ औदीच्येषु, चतुर्थ-तृतीयौ-इति. ‘ एसा वक्तव्यया सव्वेसु वि कप्पेसु एए चैव भाणिअव्वा ’ त्ति एसा सौधर्मेशानोक्ता वक्तव्यता सर्वेष्वपि कल्पेषु इन्द्रनिवासभूतेषु भणितव्या, सनत्कुमारादीन्द्रयुग्मेषु पूर्वोन्द्राऽपेक्षया उत्तरेन्द्रसंबन्धिनां लोकपालानां तृतीय-चतुर्थयोर्बन्धयो वाच्य इत्यर्थः, तथैते एव सोमादयः प्रतिदेवलोके वाच्याः, नतु भवनपतीन्द्राणाम्-इव अपरापरे. ‘ जे य इंदा ते य भाणियव्वा ’ शक्रादयो दशेन्द्रा वाच्याः, अन्तिमे देवलोकचतुष्टये इन्द्रद्वयभावात्.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते अष्टम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. आठमा उद्देशकमां पण देव संबन्धी ज वक्तव्यता छे अने आ (आठमो) उद्देशक सरल ज छे. विशेष ए के, [‘ सो, का, चि, प, ते, रू, ज, तु, का, आ, ’] आ अहीं कहेल दस अक्षरोवडे दक्षिण भवनपतिना इंद्रोना प्रथम लोकपालनां नामो सूचव्यां छे: सो-सोम, का-कालवाल, चि-चित्र, प-प्रभ, ते-तेज, रू-रूअ, ज-जल, तु-तुरियगई-त्वरितगति, का-काल अने आ-आउत्त-आयुक्त; बीजा वाचनामां तो ते नामोने गाथामां ज जणाव्यां छे, ते आ छे:—[‘ सोमे य, कालवाले, चित्त, प्पभ, तेउ, तह रूए चैव, जल तह तुरियगई य काले आउत्त पढमा उ ’] ए प्रमाणे बीजा वगेरे पण जाणवा. बीजा पुस्तकमां तो आ प्रमाणे अर्थ देखाय छे:—दक्षिणना लोकपालोमां प्रत्येक सूत्रमां जे बीजा अने चोथा कहेवा छे, ते ज उत्तरना लोकपालोमां चोथा अने बीजा छे. [‘ एसा वक्तव्यया सव्वेसु वि कप्पेसु एए चैव भाणिअव्वा ’ त्ति] ए-सौधर्म अने ईशान संबन्धे कहेली-वक्तव्यता इंद्रना निवासवाळा बधा य कल्पोमां कहेवी. सनत्कुमारादि इन्द्र-युगलो विषे पूर्वना इंद्रनी अपेक्षाए उत्तरना इन्द्र संबन्धी लोकपालोमां बीजा अने चोथो उलटी रीते कहेवो. तथा दरेक देवलोकमां आ ‘ सोम ’ वगेरेने ज कहेवा, पण भवनपतिना इंद्रोनी पेटे बीजा बीजा न कहेवा. [‘ जे य इंदा ते य भाणियव्वा ’] शक्र वगेरे दस इंद्रो कहेवा, कारण के छेला चार देवलोकोमां बे इंद्रो छे.

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरितै क्षाश्भारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्रुणानां परकृतिकरणाद्द्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. मूलच्छायाः—शक्रो (देवेन्द्रः, देवराजः; सोमः, यमः, वरुणः, वैश्रवणः; ईशानो देवेन्द्रः, देवराजः; सोमः, यमः, वरुणः, वैश्रवणः; एसा वक्तव्यता-सर्वेषु अपि कल्पेषु एते चैव भणितव्याः; ये च इन्द्रास्तेऽपि भणितव्याः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति अनु०—

१. प्र० छायाः—सोमश्च कालपालश्चित्रः प्रभस्तेजस्तथा रूपश्चैव, जलस्तथा त्वरितगतिश्च काल आयुक्तः प्रथमास्तु—अनु०

शतक ३.-उद्देशक ९.

राजगृह.—इन्द्रियविषयना केटला प्रकार १-पांच-जीवाभिगम.-विहार.—

१. प्र०—रायगिहे जाव-एवं वयासी:-कइविहे णं भंते !
(सो)इंद्रियविसए पण्णत्ते ?

१. उ०—गोयमा ! पंचविहे इंद्रियविसए पण्णत्ते, तं
जहा:-सोतिंद्रियविसए जीवाभिगमे जोइसियउद्देसओ नेयव्वो
अपरिसेसो.

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्-आ प्रमाणे बोल्या के:-
हे भगवन् ! इंद्रियोना विषयो केटला प्रकारना कइया छे ?

१. उ०—हे गौतम ! इंद्रियोना विषयो पांच प्रकारना
कइया छे, ते आ प्रमाणे:-श्रोत्रइंद्रियनो विषय इत्यादि. आ संबंधे
जीवाभिगम सूत्रमां कहेलो आखो ज्योतिषिक उद्देशक जाणवो.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये नवमो उद्देसो सम्मतो.

१. देवानां चाऽवधिज्ञानसद्भावेऽपि इन्द्रियोपयोगोऽपि अस्ति, इत्यत इन्द्रियविषयं निरूपयन् नवमोद्देशकम् आहः—
' रायगिहे ' इत्यादि. ' जीवाभिगमे जोइसियउद्देसओ नेयव्वो ' त्ति स चायम्:—“ सोइंद्रियविसये, जाव- फासिंद्रियविसए;
सोइंद्रियविसए णं भंते ! पोग्गलपरिणामे कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा:—सुभिसदपरिणामे य, दुभिसद-
परिणामे य. ” शुभाशुभशब्दपरिणाम इत्यर्थः, “ चैक्खिदियविसए पुच्छा ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा:—सुरूवपरिणामे य,
दुरूवपरिणामे य. घाणिदियविसये पुच्छा ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा:—सुभिगंधपरिणामे य, दुभिगंधपरिणामे य. एवं
जिब्भिदियविसए, सुरसपरिणामे य, दुरसपरिणामे य. फासिंद्रियविसए पुच्छा ? सुहफासपरिणामे य, दुहफासपरिणामे य. ” इत्यादि
वाच्यम्. वाचनान्तरे च:—“ इंद्रियविसए, उच्चावय-सुभिणो ” त्ति दृश्यते, तत्र इन्द्रियविषयसूत्रं दर्शितमेव, उच्चावयसूत्रं त्वेवम्:—
“ से णूणं भंते ! उच्चावएहिं सदपरिणामेहिं परिणममाणा पोग्गला परिणमंतीति वत्तव्वं सिया ? हंता, गोयमा ! ” इत्यादि, ' सुभिणो
त्ति, इदं सूत्रं पुनरेवम्:—“ से णूणं भंते ! सुभिसदपोग्गला दुभिसदत्ताए परिणमंति ? हंता, गोयमा ! ” इत्यादि.

भगवस्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे तृतीयशते नवम उद्देशके श्रीअभयदेवस्वरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. मूलच्छाया:—राजगृहे यावत्-एवम् अवादीत्:-कतिविधो भगवन् ! (श्रोत्र) इन्द्रियविषयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः इन्द्रियविषयः
प्रज्ञप्तः, तद्यथा:-श्रोत्रेन्द्रियविषयो जीवाऽभिगमे ज्योतिषिकोद्देशको ज्ञातव्योऽपरिशेषः—अनु०

१. प्र०छाया:—श्रोत्रेन्द्रियविषयः, यावत्-स्पर्शेन्द्रियविषयः. श्रोत्रेन्द्रियविषयो भगवन् ! पुत्रलपरिणामः कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम !
द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा:-सुरभिशद्वपरिणामश्च, दुरभिशद्वपरिणामश्च. २. चक्षुरिन्द्रियविषये पृच्छा ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा:-सुरूवपरिणामश्च,
दुरूवपरिणामश्च. घ्राणेन्द्रियविषये पृच्छा ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा:-सुरभिगन्धपरिणामश्च, दुरभिगन्धपरिणामश्च. एवं जिह्वेन्द्रियविषयः
सुरसपरिणामश्च, दुरसपरिणामश्च; स्पर्शेन्द्रियविषये पृच्छा ? सुखस्पर्शपरिणामश्च, दुःखस्पर्शपरिणामश्च. ३. इन्द्रियविषयः, उच्चावच-सुरभी. ४. तद्
नूनं भगवन् ! उच्चाऽवचैः शद्वपरिणामैः परिणममाणाः पुद्गलाः परिणमन्ति इति वक्तव्यं स्यात् ? हन्त, गौतम ! ५. तद् नूनं भगवन् ! सुरभिशब्दपुद्गला
सुरभिशब्दतया परिणमन्ति ? हन्त, गौतम !:—अनु०

१. देवोने अवधिज्ञान होवा छत पण इंद्रियोना उपयोगनी जरूर रहे छे माटे हवे इंद्रियोना विषयोनुं निरूपण करवा आ नवमा उद्देशकने कहे छे के, [' रायगिहे ' इत्यादि] [' जीवाभिगमे जोइसियउद्देशओ नेयव्वो ' ति] ते आ प्रमाणे छे:—“ श्रोत्रइंद्रियोना विषय अने यावत्-स्पर्शइंद्रियोना विषय. हे भगवन् ! श्रोत्रइंद्रियोना विषय संबंधी पुद्गलपरिणाम केटला प्रकारनो कखो छे ? हे गौतम ! ते बे प्रकारनो कखो छे, ते आ प्रमाणे:—शुभ शब्दनो परिणाम अने अशुभ शब्दनो परिणाम. चक्षुइंद्रियोना विषय संबंधे पूर्व प्रमाणे पूछवुं. हे गौतम ! ते बे प्रकारनो कखो छे. ते आ प्रमाणे:—सारा रूपनो परिणाम अने नठारा रूपनो परिणाम. नासिका इंद्रियोना विषय संबंधे पूर्व प्रमाणे पूछवुं. हे गौतम ! ते बे प्रकारनो कखो छे. ते आ प्रमाणे:—सुगंधनो परिणाम अने दुर्गंधनो परिणाम. ए प्रमाणे जीभ इंद्रियोना विषय: सारा रसनो परिणाम अने नठारा रसनो परिणाम; स्पर्शइंद्रियोना विषय: सुखरूप-सारा-स्पर्शनो परिणाम अने दुखरूप-नठारा-स्पर्शनो परिणाम. ” इत्यादि कहेवुं. बीजी वाचनामां तो [' इंद्रिय-विसए उच्चावय-सुब्भिणो ' ति] आ प्रमाणे पाठ छे, तेनो अर्थ: इंद्रियोना विषय संबंधी सूत्र, उच्चावचसूत्र अने सुरभिसूत्र एम त्रणे सूत्रो अहीं कहेवां. तेमां इंद्रियोना विषय संबंधी सूत्र तो हमणां ज उपर जणाव्युं छे. उच्चावच सूत्र तो आ प्रमाणे छे: “ हे भगवन् ! शुं उच्चावच शब्दपरिणामोवडे परिणाम पामता पुद्गलो ' परिणमे छे ' एम कहेवाय ? हे गौतम ! हा, एम कहेवाय ” इत्यादि कहेवुं. [' सुब्भिणो ' ति] वळी आ सूत्र आ रीते छे:—“ हे भगवन् ! सारा शब्दनां पुद्गलो नठारा शब्दपणे परिणमे छे ? हे गौतम ! हा ए प्रमाणे परिणमे छे. ” इत्यादि.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तसुख्यः ॥

१. जूओ जीवाभिगम (पृ० ३७३-३७४. स०):-अनु०

शतक ३.—उद्देशक १०.

राजगृह.—चमरनी सभाओ केटली ?—त्रण.—शमिका—चण्डा—जाता—यावत्—अच्युतसभा.—बिहार.—

१. प्र०—रैयगिहे जाव-एवं वयासीः—चमरस्स णं भंते !
असुरिंदस्त, असुररण्णो कइ परिसाओ पण्णत्ताओ ?

१. उ०—गोयमा ! तओ परिसाओ पण्णत्ताओ, तं जहाः—
सामिआ, चंडा, जाया. एवं जहाणुपुव्वीए जाव—अच्युओ कण्यो.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

१. प्र०—राजगृह नगरमां यावत्—आ प्रमाणे बोल्या केः—
हे भगवन् ! असुरेंद्र असुरराज चमरने केटली सभाओ कही छे ?

१. उ०—हे गौतम ! तेने त्रण सभाओ कही छे. ते आ
प्रमाणे शमिका (शमिता), चंडा अने जाता; ए प्रकारे
क्रमपूर्वक यावत्—अच्युत कल्प सुधी जाणवुं.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे
छे, एम कही यावत्—विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते ततिअसये दसमो उद्देशो सम्मत्तो.

१. प्राग् इन्द्रियाणि उक्तानि, तद्वन्तश्च देवा इति देववक्तव्यताप्रतिबद्धो दशम उद्देशकः, स च सुगम एव. नवरम्—‘सामिय’त्ति
समिका उत्तमत्वेन स्थिरप्रकृतितया समवती, स्वप्रभोर्वा कोपौत्सुक्यादिभावान् शमयति उपादेयवचनतया इति शमिका, शमिता वा—
अनुद्धता. ‘चंड’ त्ति तथाविधमहत्त्वाऽभावेन ईशत्कोपादिभावान् चण्डा, ‘जाय’त्ति प्रकृतिमहत्त्ववर्जितत्वेनाऽस्थानकोपादिनां जातत्वाद्
जाता, एषा च क्रमेणाऽभ्यन्तरा, मध्यमा, बाह्या च इति; तत्राभ्यन्तरा समुत्पन्नप्रयोजनेन प्रभुणा गौरवार्हत्वादाकारितैव पार्श्वे समा-
गच्छति, तां चाऽसौ अर्धपदं पृच्छति, मध्यमा तु उभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्, अभ्यन्तरतया च आदिष्टमर्थपदं तया
सह प्रवधाति—ग्रन्थिबन्धं करोति इत्यर्थः; बाह्या त्वनाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येव. तत्र
आद्यायाम्—चतुर्विंशतिर्देवानां सहस्राणि, द्वितीयायाम् अष्टाविंशतिः, तृतीयायां द्वात्रिंशद् इति; तथा देवीशतानि क्रमेणाऽध्युष्टानि, त्रीणि,
सार्धं च द्वे इति. तथा तद्देवानामायुः क्रमेण अर्धतृतीयानि पत्योपमानि, द्वे, सार्धं चेति; देवीनां तु सार्धम्, एकम्, तदर्धं च इति;
एवं बल्लरपि. नवरम्—देवप्रमाणं तदेव चतुश्चतुःसहस्रहीनम्, देवीमानं तु शतेन शतेन अधिकम् इति, आयुर्मानमपि तदेव, नवरम्—
पत्योपमाधिकमिति. एवमच्युतान्तानाम् इन्द्राणां प्रत्येकं तिस्रः पर्षदो भवन्ति—नामतः, देवादिप्रमाणतः, स्थितिमानतश्च क्वचित्
किञ्चिद् भेदेन भेदवत्यः—ताश्च जीवाभिगमाद अवसेयाः.

श्रीपञ्चमाङ्गस्य शतं तृतीयं व्याख्यातमाश्रित्य पुराणवृत्तीः;

शक्तोऽपि गन्तुं भजते हि यामं पान्थः सुखार्थं किमु यो न शक्तः ?

१.—मूलच्छेयाः—राजगृहे यावत्—एवम् अवादीत्—चमरस्स भगवन् ! असुरेन्द्रस्य, असुरराजस्य कति पर्षदः प्रहसाः ? गौतम ! तिस्रः पर्षदः
प्रहसाः, तद्यथा—शमिका (शमिता), चण्डा, जाता; एवं यथाऽऽनुपूर्व्यां यावत्—अच्युतः कल्पः, तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इति—अन०

૧. આગળના ઉદ્દેશકમાં ઈન્દ્રિયો સંબંધે હકીકત જણાવી છે અને દેવો પળ ઈન્દ્રિયોવાળા હોય છે માટે હવે આ દસમા ઉદ્દેશકમાં દેવ સંબંધી

સમિયા. વક્તવ્યતા કહેવાની છે. આ ઉદ્દેશક તો સરલ જ છે. વિશેષ એ કે, [' સમિય ' ત્તિ] સમિકા-પોતાના ઉત્તમપણને લીધે સ્થિર સ્વભાવવાળી
શમિયા. હોવાથી સમતાવાળી અથવા પોતાના ઉપરિ કરેલ કોપ કે ઉતાવળ વગેરે ભાવોને, માન્ય વચનવાળી હોવાથી શાંત કરી દેનારી, અથવા શમિતા-
ચંડા. તોછડાઈ વિનાની-ઉદ્ભૂત નહીં તે. [' ચંદ ' ત્તિ] તેવા પ્રકારની મોટાઈ ન હોવાથી સાધારણ કોપાદિકના પ્રસંગમાં પળ બોલી નાખનારી તે ચંડા.
જાતા. [' જાય ' ત્તિ] મોટાઈવાળો સ્વભાવ ન હોવાથી કોપ વગેરે ભાવોને અસ્થાને (અળવસરે-વગર પ્રયોજને) ભજવનારી તે જાતા. એ ત્રણે સમ
ક્રમપૂર્વક અભ્યંતરા, મધ્યગા અને બાહ્યા છે-સમિકા અભ્યંતર સમા છે, ચંડા વચલી સમા છે અને જાતા બહારની સમા છે. તેમાંની અભ્યંતર
સમાની રીતમાત આ છે: જ્યારે ઉપરિને (સ્વામીને) કાંઈ પળ પ્રયોજન હોય અને તે આદર પૂર્વક અભ્યંતરસમાને બોલાવે ત્યારે જ તે આવે છે અને
સમાની બેઠક થયા પછી તે ઉપરિ તે સમાને પોતાનું પ્રયોજન કહી દેવાડે છે. તેમ કરવાનું કારણ-તે સમા ગૌરવ-મોટાઈ-ને યોગ્ય છે. વચલી
સમા તો ઉપરિ બોલાવે કે ન બોલાવે, તો પળ આવે છે, કારણ-તેની મોટાઈ થોડી ઓછી છે. તે વચલી સમાની બેઠક થયા પછી-ઉપરિ, અભ્યંતર
સમા સાથે થઈ વાર્તાલાપને જણાવે છે અને તે સંબંધે ગાંઠ વાઢે છે—નક્કી કરે છે. બાહ્ય સમા તો બોલાવ્યા વિના જ ચાલી આવે છે, કારણ-
તેની મોટાઈ ઘણી ઓછી છે. તે બાહ્ય સમાની બેઠક થયા પછી-ઉપરિ, આગલ થયેલા વાર્તાલાપને માત્ર વર્ણવે છે. તેમાં પ્રથમ સમામાં
૨૪૦૦૦ દેવો સમાસદ છે, બીજી સમામાં ૨૮૦૦૦ દેવો સમાસદ છે અને ત્રીજી સમામાં ૩૨૦૦૦ દેવો સમાસદ છે. પ્રથમ સમામાં ૩૫૦
દેવીઓ, વચલી સમામાં ૩૦૦ દેવીઓ અને છેલ્લી સમામાં ૨૫૦ દેવીઓ સમાસદ છે. પ્રથમ સમાના દેવોની આવરદા ૨॥ પલ્યોપમની, બીજી
સમાના દેવોની આવરદા ૨ પલ્યોપમની અને છેલ્લી સમાના દેવોની આવરદા ૧॥ પલ્યોપમની છે. પ્રથમ સમાની દેવીઓની આવરદા ૧॥ પલ્યોપમની,
બીજી સમાની દેવીઓની આવરદા ૧ પલ્યોપમની અને છેલ્લી સમાની દેવીઓની આવરદા ૦॥ પલ્યોપમની છે. એ પ્રમાણે બલિ સંબંધે પળ જાણવું.
વિશેષ એ કે, સમાસદ દેવોની સંખ્યા જે ઉપર જણાવી છે, તેમાંથી ચાર ચાર હજાર સમાસદ ઓછા કરી નાખવા અને દેવીઓની સંખ્યા જે ઉપર
જણાવી છે તેમાં સો સો દેવીઓ ઉમેરવી. આવરદાનું પ્રમાણ પળ પૂર્વ પ્રમાણે જ જાણવું, વિશેષ એ કે, પલ્યોપમથી વધારે જાણવું. એ પ્રમાણે અચ્યુત
સુધીના પ્રત્યેક ઈન્દ્રોને ત્રણ સમાઓ હોય છે, તે સમાઓનાં નામો, તેઓમાંના સમાસદો-દેવો અને દેવીઓની સંખ્યા તથા તે વધાંની આવરદાનું માપ;
જીવાભિગમ. એ ત્રણે વાનાં કોઈ ટેકાણે થોડાં થોડાં જુદાં છે. એ ત્રણે સમાઓની હકીકત જીવાભિગમ નામના ઉપાંગથી જાણવી.

શ્રીપંચમાંગે શતક તૃતીય વ્યાખ્યાયું આશ્રીને પુરાણવૃત્તિ,
છતાં વઢે ગાહું ધરે પ્રવાસી જાવાને સૌખ્યે નવઢાનું તો શું?

તૃતીય શતક સમાપ્ત.

વેડારૂપઃ સમુદ્રેઽખિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેઽસ્મિન્ દાયી યઃ સદૃશાનાં પરકૃતિકરણાદ્વૈતજીવી તપસ્વી ।
અસ્માકં વીરવીરોઽનુગતનરવરો ઘાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યોઃ-દયાત્ શ્રીવીરદેવઃ સકલશિવસુખં મારહા ચામ્સુખ્યઃ ॥

૧. જુઓ જીવાભિગમ (પૃ. ૧૬૪-૧૭૪ તથા ૩૮૮-૩૯૦. સ.) :—અનુ.

શતક ૪.-ઉદ્દેશક ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮.

સંપ્રદેશગાથા.—ઈશાનના લોકપાલો કેટલા ?—સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણ.—લોકપાલોનાં વિમાનો કેટલાં ?—સુપ્રત, સર્વેભદ્ર, વરુણ અને સુવલ્યુ.—સુમન
વનાં આશુ ?—ઈશાનાવતંસકની પૂર્વે.—ચારે વિમાનના ચાર ઉદ્દેશ.—સ્થિતિભેદ.—રાજધાની.—

ગૌહા:—

ચત્તારિ વિમાણેહિ ચત્તારિ ય હોતિ રાયહાણીહિ,
નેરઈએ લેસ્તાહિ અ દસ ઉદ્દેસા ખુટ્થસયે.

આ ચોથા શતકમાં દશ ઉદ્દેશક છે. તેમાં ચાર ઉદ્દેશકમાં વિમાન સંબંધી હકીકત છે, વીજા ચાર ઉદ્દેશકમાં રાજધાની સંબંધી હકીકત છે અને એક ઉદ્દેશક નૈરયિકો સંબંધે છે તથા એક ઉદ્દેશક લેડ્યા સંબંધે છે—એ રીતે આ શતકમાં દશ ઉદ્દેશક છે.

ઈશાન ઇંદ્રનો પરિવાર.

૧. પ્ર૦—રાયગિહે નયરે જાવ-એવં વયાસી:—ઈસાણસ્સ ણ
મંતે ! દેવિંદસ્સ, દેવરણ્ણો કહ્ લોગપાલા પળ્ણત્તા ?

૧. પ્ર૦—રાજગૃહ નગરમાં યાવત્—આ પ્રમાણે બોલ્યા કે:—
હે ભગવન્ ! દેવેંદ્ર દેવરાજ ઈશાનને કેટલા લોકપાલો કહ્યા છે ?

૧. મૂલચ્છાયા:—ગાથા:—ચત્તારો વિમાનેશ્વરવારશ્ચ ભવન્તિ રાજધાનીભિઃ, નૈરયિકો લેડ્યાભિશ્ચ દશ ઉદ્દેશ:શ્ચતુર્થશતે. રાજગૃહે નગરે યાવત્—
એવમ્ અવાસીત:—ઈશાનસ્ય ભગવન્ ! દેવેન્દ્રસ્ય, દેવરાજસ્ય કતિ લોકપાલા: પ્રજ્ઞસા:—અનુ૦

૧. આ સૂત્રમાં—અલ્પાર સુધીમાં અને હવે પછીનાં શતકોમાં—આપણે અનેક સ્થલે ‘ઈંદ્ર’ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલો જોઈએ છીએ. પ્રાયઃ સપ્તલે ઠેકાણે એ ઇંદ્રને ‘દેવિંદ’—દેવોનો ઇંદ્ર અને ‘દેવરાય’—દેવોનો રાજા—એ બે વિશેષણો લાગેલાં જોવામાં આવે છે. આથી વધુ, જ્યારે આપણે જ્ઞાતનંદનયોગીશ્વરનું જીવન-ચરિત્ર સાંભળીએ છીએ ત્યારે તેમાં—જન્મ, નિષ્ક્રમણ (દીક્ષા) અને ધર્મવક્રપ્રવર્તનાદિના પ્રસંગોમાં તથા તેમના છન્નસ્થ-વિહારના પ્રસંગોમાં અનેક સ્થલે આ ‘ઈંદ્ર’ અને તેના દેવાદિ પરિવારને પણ જોઈએ છીએ—આપણા પારાણિક પદ્ધતિએ મંથ-રચનાઓ એ ઇંદ્રને—‘જૈન’—જણાવે છે અને તે ઉપરાંત એને ચતુર્વિધ સંવનો રક્ષક પણ ઠરાવે છે—ઈંદ્ર સંબંધે એની લીલા અને સમૃદ્ધિના ઉદ્દેશોને વાદ કરતાં જૈનમંથો એ વિષે ઉપર જણાવ્યા કરતાં વિશેષ પ્રકાશ નાહી શકતા નથી—તેમ બૌદ્ધ મંથો પણ એ વિષે (ઇંદ્ર વિષે) લગભગ એવું જ મહત્ત્વ વર્ણન આપે છે. માત્ર વિશેષતામાં તેને ‘બૌદ્ધ’ હોવાનું સ્વરૂપ છે. એ વિષે એક ટિપ્પણ આગલ (જુઓ—પા—૨૧ ૧. ટિપ્પણ) જણાવી ગયો છું અને બૌદ્ધ મંથમાં આવતું ઇંદ્રને લગતું કેટલુંક ઉપયોગી સ્વરૂપ અહીં પણ ઉમેરું છું:

“ઈતિ હ મિક્કલ્લવે ! પટિસંચિત્તલ્લનો અપ્પોસ્સુકતાય ચિત્તં નમતિ, નો ધમ્મદેસનાય. અથ ચો બ્રમ્હુનો સહંપતિસ્સ મમ ચેતસા ચેતોપરિવિત્તકં અઙ્ગાય એતદ્દોસિ—નસ્સતિ વત મો લોકો x x x અથ ચો મિક્કલ્લવે ! બ્રમ્હા સહંપતિ એકંસં ઉત્તરાસંગં કરિત્વા ચેનાડ્ઠં તેનડ્ઠલિં પળામેત્વા મં એતદ્દોચ—‘દેસેતુ મંતે ! ભગવા ધમ્મં, સંતિ સત્તા અપ્પ-રજક્કલ-જાતિ-કા અસ્સવનંતા ધમ્મસ્સ પરિહાર્યંતિ—મવિસ્સંતિ ધમ્મસ્સ અઙ્ગાતારો તિ.”

(ભગવાન શુદ્ધ કહે છે:)

“હે મિશુઓ ! એ પ્રમાણે સારી રીતે સમજ્યા પછી (મારું) ચિત્ત આત્માની ઉત્સુહતા તરફ નમે છે—બલે છે પણ ધર્મના ઉપદેશ મારે નહિ. હવે સહંપતિ (જૈન શબ્દ ‘સોહમ્મપતિ’) વ્રજાને મારો ઉપલો વિચાર જણાયા પછી એમ થયું કે (જો ભગવાન ધર્મનો ઉપદેશ નહિ કરે) તો લોકોનો નાશ થશે. હવે હે મિશુઓ ! એ સહંપતિ વ્રજા એક સ્વભા તરફ યેસ કરીને જે તરફ હું છું તે તરફ આવી હાથ જોડી—પ્રણામ—કરી આ પ્રમાણે બોલ્યો: હે ભગવન્ ! આપ-ભગવાન—ધર્મનો ઉપદેશ કરો—પ્રજા ધર્મ રહિત અને અજ્ઞાન થઈ જશે ” —(મ૦ પ૦ ૧૧૧. ૧૦)

આ ઉલ્લેખમાં સહંપતિ વ્રજે ભગવાન શુદ્ધને ધર્મોપદેશ દેવાની વિનંતી કરી છે—જૈનોમાં પણ આ જ જાતની વિનંતીની નોંધ મળી આવે છે—વ્રજાનો કોઈ સંચિત્તનો—અન પ્રણામ કરવાનો ઉલ્લેખ તો જૈનોના એ જાતના ઉલ્લેખ સાથે વરાવર મળી રહે છે.

१. उ०—गोयमा ! चत्वारि लोकापाला पण्णत्ता, तं जहाः—सोमे, जमे, वेसमणे, वरुणे.

२. प्र०—एएसि णं भंते ! लोकापालाणं कइ विमाणा पण्णत्ता ?

२. उ०—गोयमा ! चत्वारि विमाणा पण्णत्ता, तं जहाः—सुमणे, सव्वओभदे, वग्गु, सुवग्गु.

३. प्र०—कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सुमणे नामं महाविमाणे पण्णत्ते ?

३. उ०—गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरे णं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव—ईसाणे णामं कप्पे पण्णत्ते, तत्थ णं जाव-पंच वडेंसया पण्णत्ता, तं जहाः—अंकवडेंसये, फलि-

१. उ०—हे गौतम ! तेने चार लोकपाले कइया छे. ते आ प्रमाणेः—सोम, यम, वैश्रमण अने वरुण.

२. प्र०—हे भगवन् ! ए लोकपालोने केटलां विमानो कइयां छे ?

२. उ०—हे गौतम ! तेओने चार विमानो कइयां छे. ते आ प्रमाणेः—सुमन, सर्वतोभद्र, वरुण अने सुवल्गु.

३. प्र०—हे भगवन् ! देवेन्द्र देवराज ईशानना सोम महाराजानुं सुमन नामनुं महाविमान कयां कइयां छे ?

३. प्र०—हे गौतम ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां मंदर पर्वतनी उत्तरे आ रत्नप्रभा पृथिवी यावत्—ईशान नामे कल्प कइयो छे. तेमां यावत्—पांच अवतंसको कइया छे. ते आ प्रमाणेः—अंकाव-

“ यो ब्रह्मानं परिपुच्छति सुधम्मयां अभितो समं ”

आ उल्लेखमां ब्रह्माने ‘ सुधर्मः—सभा ’ होवानुं जणाव्युं छे—जैनो पण पति ’ पण कहेवामां आवेलो छे.

“ एवं मे सुनं—एकं समयं भगवा सकेसु विहरति कपिलवत्थुस्सिं निगोधा-रामे. अथ खो भगवा पुव्वण्हसमयं निवासेखा पत्तचीवरं आदाय कपिल-वत्थुं पिंडाय पाविसि × × × येन महावनं तेनुपसंकमि × दंडपाणि पि खो सक्को जघाविहारं अनुचंक्रमानो येन भगवा तेनुपसंकमि. ”

“ एवं मे सुनं—एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति पुव्वारामे मिगार-मातुपासादे. अथ खो सक्को देवानामिदो येन भगवा तेनुपसंकमि. ”

आ बने उल्लेखोमां इंद्रनुं श्रीबुद्ध पासे जडुं वर्णव्युं छे. आटला थोडा उल्लेखो उपरथी आपणे कळी शकीशुं के, जैन अने बौद्ध साहित्यने घडनारा पुहपोए इंद्रने पोतपोताना इष्ट पुहप पासे नम्र बतव्यो छे अने वारंवार तेओनी सेवामां राख्यो छे—पण आ उपरथी ‘ इंद्र ’ कोण छे ? शुं ए जैन छे ? वा बौद्ध छे ? ए कांइ कळी शकातुं नथी—आटलें चोक्कस जणाय छे के, ए ए उल्लेखो लखनारा ‘ इंद्र ’ ने कोइ विशिष्ट व्यक्तिकरूपे जरूर मानता जणाय छे. हवे ‘ इंद्र ’ विषे ए बने संप्रदायना उल्लेखो करतां विशेष प्राचीन एवा श्रियास्कने अभिप्राय पण तपासीए.

श्रियास्क पोताना निरुक्तमां (पृ. ७१७-७१९) ‘ इंद्र ’ शब्दनी अनेक व्युत्पत्तिओ आपे छे—जे आ प्रमाणे छे—

“ इरां दणाति—इति वा ”

“ इराम् अन्नं ब्रीह्यादि, दणाति विदारयति ” (१)

“ इरां ददाति—इति वा ”

“ यो वर्षद्वारेण इराम् अन्नं ददाति ” (२)

“ इरां दधाति—इति वा ” (३)

“ इरां दारयते—इति वा ” (४)

“ इरां धारयते—इति वा ” (५)

“ इन्दवे द्रवति—इति वा ” (६)

“ इन्दौ रमते—इति वा ” (७)

“ इन्धे भूतानि—इति वा ” (८)

“ इदंकरणाद्—इति आप्रयणः ” (९)

“ इदंदर्शनाद्—इति आप्रमन्यवः ” (१०)

“ आदरयिता च यज्वनाम् ” (११)

आ उल्लेखोमां श्रियास्के ‘ इंद्र ’ शब्दनी भाव विशेष सुस्पष्ट करवा एनी अनेक प्रकारनी (पोतानी अने बीजानी पण) व्युत्पत्तिओ जणावी छे—आमां कयांय इंद्र माटे देवेन्द्र, पाकशासन, दंडपाणी के वज्रपाणीना भावनी गंध पण आवती नथी माटे पाठको ‘ इंद्र ’ शब्दना सुस्पष्टभावने श्रियास्कना उल्लेखथी कदाच ओळधी शके खराः—अनु०

१. मूलच्छायाः—गौतम ! चत्वारो लोकपालाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः—सोमः, यमः, वैश्रमणः, वरुणः. एतेषां भगवन् ! लोकपालानां कति विमानाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चत्वारो विमानाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः—सुमनः, सर्वतोभद्रः, वरुणः, सुवल्गुः. कुत्र भगवन् ! ईशानस्य, देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सुमनो नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! जंबूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेऽस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः यावत्—ईशानो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, तत्र यावत्—पञ्च अवतंसकाः, प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः—अंकावतंसकाः—अनु०

“ सुधर्मा सभामां जे ब्रह्माने परिपूछे छे ” (म० पृ० २२८ रा०)

शक्र इंद्रने सुधर्मा—सभानो स्वामी कहे छे अने ए उपरथी एने ‘ सौधर्म—

“ में एम संभळुं छे (के)—एक वखत भगवान् (बुद्ध) शाक्यदेशमां कपिलवस्तु गामना न्यमोधाराममां विचरता हता. हवे भगवान् पूर्वाह्नो समय वीतावी पात्र अने वज्रने लइने (मोडा बपोरना भागमां) कपिलवस्तु गाममां भिक्षामाटे पेठा × पछी जे तरफ महावन हतुं त्यां गया. ए वखते दंडपाणि (जै० वज्रपाणि) शक्र पण पगे चालतो चालतो ज्यां भगवान् छे त्यां आव्यो. ”

—(म० पृ० ७७ रा०)

“ में एम संभळुं छे (के)—एक वखत भगवान् श्रावस्ती (सवथ) नगरमां मिगारमातु—प्रासादमां—पूर्वाराममां विचरे छे. हवे देवोनी इंद्र (जै० देविंद) शक्र पण ज्यां भगवान् छे त्यां आव्यो ”

—(म० पृ० १७२ रा०)

“ इरा एटले व्रीहि विगेरे अन्न—तेने फाडी नाखे ते इरादार=इंद्र ” (१)

“ वरसवा द्व रा जे अन्नने आपे ते इराद=इंद्र ” (२)

“ अन्नने प्रारणकरे ते इराध=इंद्र ”

“ इराने फाडे ते इंद्र ” (४)

“ इरातुं धारण करे ते इंद्र ” (५)

“ इंद्रु माटे जे द्रवे—जरे—ते इंद्रुदव=इंद्र ” (६)

“ इन्दुमां रमे ते इन्दुर=इन्द्र ” (७)

“ भूताने प्रवीक्ष करे ते इन्ध=इन्द्र ” (८)

“ आनो करनार ते इदंकर=इंद्र ” एम अप्रायण कहे छे (९)

“ आनो जोनार ते इदंदर्श=इंद्र ” एम आप्रमन्युओ कहे छे (१०)

“ यज्वानोनी आदर करनार ते इंद्र ” (११)

हैन्देसये, रयणवडेसये, जायखुवनडेसये, मज्जे ईसाणवडेसये; तस्स पं ईसाणवडेसयस्स महाविमाणस्स पुरत्थिमेणं तिरियमसंखेजाइं जोयणसहस्साइं वीईवइत्ता तत्थ पं ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सुमणं नामं महाविमाणे पणत्ते अद्धतेरस-जोअण०, जहा सक्कस्स वत्तव्वया तइअसये तेहा ईसाणस्स वि जाव-अच्चणिआ सम्मत्ता.

चउण्हं वि लोगपालाणं विमाणे विमाणे उद्देसओ, चऊसु वि विमाणेसु चत्तारि उद्देसा अपरिसेसा, नवरं— ठिईए नागत्तं:— आदि दुअ तिभागूणा पलिया धणयस्स हौंति दो चैव, दो सतिभागा वरुणे पलियमहावचदेवाणं.

तंसक, स्फटिकावतंसक, रत्नावतंसक अने जातरूपावतंसक, ए चारे अवतंसकोनी वच्चे ईशानावतंसक छे. ते ईशानावतंसक नामना महाविमाननी पूर्वे तिरछुं असंख्येय हजार. योजन मूक्या पछी—अहीं—देवेन्द्र देवराज ईशानना सोम महाराजानुं सुमन नामनुं महाविमान कछुं छे. तेनो आयाम अने विष्कंभ साडा बार लाख योजन छे, इत्यादि बधी वक्तव्यता त्रीजा शतकमां कहेली शकनी वक्तव्यतानी पेटे अहीं ईशानना संबंधमां पण कहेवी. अने यावत्—आखी अर्चनिका सुधी कहेवी.

ए रीते चारे लोकपालोना प्रत्येक विमाननी हकीकत पूरी थाय त्यां एक एक उद्देशक जाणवो—चारे विमाननी हकीकत पूरी थतां पूरा चारे उद्देशक समजवा. विशेष ए के, स्थिति—आवरदा—मां भेद समजवो—आदिना वेनी—सोमनी अने यमनी—आवरदा त्रण भाग ऊणा पल्योपम जेटली छे, वैश्रमणनी आवरदा वे पल्योपमनी छे अने वरुणनी आवरदा त्रण भाग सहित वे पल्योपमनी छे. तथा अपत्यरूप देवोनी आवरदा एक पल्योपमनी छे.

१. तृतीयशते प्रायेण देवाधिकार उक्तः, अतः प्रायस्तदधिकारवदेव चतुर्थं शतम्, तस्य पुनरुद्देशकार्याधिकारसंग्रहाय गाथा— 'चत्तारि' इत्यादि व्यक्तार्था; 'अच्चणिअ' ति सिद्धायतने जिनप्रतिमावर्चनम् अभिनवोत्पन्नस्य सोमाऽऽह्यलोकपालस्य इति.

१. त्रीजा शतकमां घणी खरी हकीकत देवो संबंधे ज जणावी छे, तेथी चोथा शतकमां पण घणी खरी हकीकत तेवी ज जणाववानी छे. चोथा शतकना उद्देशकोमां कया कया विषयो संबंधे चर्चा करवानी छे ए वातने जणावनारी गाथा आ छे:—['चत्तारि' इत्यादि.] ए गाथानो अर्थ पण स्पष्ट छे. ['अच्चणिअ' ति] अर्चनिका—ताजा जन्मेला सोम नामना लोकपालद्वारा सिद्धायतन—मां रहेली जिनप्रतिमा वगैरेनुं पूजन.

राजधानीओ.

१. प्र०—उ०—रायहाणीसु वि चत्तारि उद्देसा भाणिअव्वा, जाव-महिड्डीए, जाव-वरुणे महाराया.

१. प्र० उ०—राजधानीओना संबंधमां पण एक एक राजधानी संबंधी हकीकत पूरी थतां एक एक उद्देशक पूरो समजवो. अने ए रीते राजधानीओना संबंधे चार उद्देशक पूरा समजवा. यावत्—ए रीते वरुण महाराजा मोटी ऋद्धिवाळो छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते चउरथसये पढमादिअह उद्देसा सम्मत्ता.

१. 'रायहाणीसु वि चत्तारि उद्देसा भाणिअव्वा' ते चैवम्:—'कैहिं णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स, देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सोमा नामं रायहाणी, पणत्ता ? गोयमा ! सुमणस्स महाविमाणस्स अहे, सपक्खिं०'' इत्यादि पूर्वोक्तानुसारेण जीवाभिगमोक्तविजयराजधानीवर्णकानुसारेण च एकैक उद्देशकोऽभ्येतव्य इति. ननु एता राजधान्यः किल सोमादीनां शक्रस्य, ईशानस्य च सम्बन्धिनां लोकपालानां प्रत्येकं चतस्र एकादशे कुण्डलवराभिधाने द्वीपे द्वीपसागरप्रज्ञप्त्यां श्रूयन्ते, उक्तं हि तत् संग्रहिष्याम्:—

“कुण्डलनगरस्स अम्भितरपासे हौंति रायहाणीओ, सोलस उत्तरपासे सोलस पुण दक्खिणे पासे.

जा उत्तरेण सोलस ताओ ईसाणलोगपालाणं, सक्कस्स लोगपालाणं दक्खिणे सोलस हवति.”

१. मूलच्छाया:—स्फटिकावतंसकः, रत्नावतंसकः, जातरूपावतंसकः, मध्ये ईशानावतंसकः; तस्य ईशानावतंसकस्य महाविमानस्य पौरस्त्येन तिर्यग् असंख्येयानि योजनसहस्राणि व्यतिव्रज्य तत्र ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सुमनो नाम महाविमानं प्रज्ञप्तम् अर्धत्रयोदशयोजनम्०, यथा शक्रस्य वक्तव्यता तृतीयशते तथा ईशानस्याऽपि यावत्—अर्चनिका समाप्ता. चतुर्णाम् अपि लोकपालानां विमाने विमाने उद्देशकः; चतुर्णुं अपि विमानेषु चत्वारः उद्देशा अपरिशेषाः, नवरम्—स्थित्याः नानात्वम्:—आद्यौ द्वौ त्रिभागो नौ पल्योपमौ धनदस्य भवतो द्वौ चैव, द्वौ सतिभागौ वरुणः पल्योपमं यथाऽपत्यदेवानाम्. २. राजधानीषु अपि चत्वारो उद्देशाः भणितव्याः, यावत्—महर्षिकः, यावत्—वरुणो महाराजः—अनु०

१. प्र० छाया:—कुत्र भगवन् ! ईशानस्य देवेन्द्रस्य, देवराजस्य सोमस्य महाराजस्य सोमा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ? गौतम ! सुमनस्य महाविमानस्याऽधः, सपक्षे० २. कुण्डलनगरस्याऽभ्यन्तरपार्श्वे भवन्ति राजधान्यः, षोडश उत्तरपार्श्वे षोडश पुनर्दक्षिणे पार्श्वे. या उत्तरस्यां षोडश ता ईशानलोकपालानाम्, शक्रस्य लोकपालानां दक्षिणस्यां षोडश भवन्ति:—अनु०

चतुर्थं
चारे
अर्चनि

एताश्च सोमप्रभ-यमप्रभ-वैश्रमणप्रभ-वरुणप्रभाभिधानानां पर्वतानां प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु भवन्ति, तत्र वैश्रमणनगरीरादौ कृत्वाऽभिहितम्:—

“ मँज्जे होइ चउण्हं वेसमणपभो नगुत्तमो सेलो, रइकरयपव्वयसमो उव्वेहु-चत्त-विवस्वभे.
तस्स य नगुत्तमस्स उ चउदिसिं होंति रायहाणीओ, जंबूदीवसमाओ विवस्वभायामओ ताओ.
पुव्वेण अयलभहा समक्कसा- (समुक्कसा) रायहाणी दाहिणओ, अवरेण ज कुबेरा धणप्पभा उत्तरे पासे.
एएणेव कमेणं वरुणस्स होंति अवरपासम्मि, वरुणप्पभसेलस्स वि चउदिसिं रायहाणीओ.
पुव्वेण होइ वरुणा वरुणपभा दक्खिणे दिसीभाए, अवरेण होइ कुमुआ उत्तरओ पुंडरगिणीआ.
एएणेव कमेणं सोमस्स वि होंति अवरपासम्मि, सोमप्पभसेलस्स वि चउदिसिं रायहाणीओ.
पुव्वेण होइ सोमा सोमप्पभा दक्खिणे दिसीभाए, सिवपागारा अवरेण होइ नलिणा य उत्तरओ.
एएणेव कमेणं अंतकरस्स वि य होंति अवरेणं, समवित्तिप्पभसेलस्स चउदिसिं रायहाणीओ.
पुव्वेण ज विसाला अतिविसाला ओ दाहिणे पासे, सेज्जप्पभाऽवरेणं अ मुआ पुण उत्तरे पासे.” इति.

इह च ग्रन्थे सौधर्मावतंसकाद् ईशानावतंसकाच्च असंख्येययोजनकोटीर्व्यतिक्रम्य प्रत्येकं पूर्वादिदिक्षु स्थितानि यानि सन्ध्याप्रभादीनि सुमनःप्रभृतीनि च विमानानि, तेषामधोऽसंख्याता योजनकोटीरवगाह्य प्रत्येकमेकैका नगर्युक्ता, ततः कथं न विरोध इति ? अत्रोच्यते:—
अन्यास्ता नगर्यः, याः कुण्डलेऽभिधीयन्ते, एताश्चाऽन्या इति; यथा शक्रे-शानाप्रमहिषीणां नन्दीश्वरद्वीपे, कुण्डलद्वीपे च.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे चतुर्धशते प्रथमादिअष्टम-उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. [‘ रायहाणीसु वि चत्तारि उद्देशा भाणिअव्वा ’] राजधानीओ संबंधे चार उद्देशक कहेवा. ते आ प्रमाणे:—“ हे भगवन् ! देवेंद्र, देवराज ईशानना सोम महाराजानी सोमा नामनी राजधानी क्यां आवी-कही-छे ? हे गौतम ! (ते राजधानी) सुमन नामना महाविमाननी बराबर नीचे छे. ” इत्यादि बंधुं आगळ कळा प्रमाणे अने जीवाभिगममां कहेला विजयराजधानीना वर्णकने अनुसारे कहेवुं-ते रीते एक एक राजधानी संबंधे एक एक उद्देशक एम चार उद्देशक कहेवा. शं०-द्वीपसागरप्रज्ञप्तिमां एम संभळाय छे के, शक्र अने ईशान इंद्रना सोम वगेरे छे ल्पालोनी एक एकनी चार चार राजधानीओ अग्यारमां कुंडलवर नामना द्वीपमां छे. संग्रहणीमां ते संबंधे कथुं छे के-“ कुंडल नामना पर्वतना अंदरना पडखामां उत्तरनी बाजुए सोळ अने दक्षिणनी बाजुए सोळ-एम बधी मळीने वत्रीश-राजधानीओ छे. जे सोळ राजधानीओ उत्तरनी बाजुए छे ते ईशान इंद्रना लोकपालोनी छे अने जे सोळ राजधानीओ दक्षिणनी बाजुए छे ते शक्र इंद्रना लोकपालोनी छे. ” ए बधी राजधानीओ सोमप्रभ, यमप्रभ, वैश्रमणप्रभ अने वरुणप्रभ नामना पहाडोनी (एक एक पहाडनी) चार चार दिशामां छे. तेमां वैश्रमणनी नगरीओने आदिमां राखीने कळुं छे के-“ चारे राजधानीओनी वचोवच वैश्रमणप्रभ नामनो पहाड छे-ते पहाड सर्व पहाडोमां उत्तम-छे अने तेनो उद्वेध, उंचाई अने विस्तार रतिकर नामना पर्वतनी सरखो छे. ते नगोत्तमनी चारे दिशाओमां चार राजधानीओ छे-तेओनी लंबाई अने पहाडाई जंबूद्वीप जेटली छे. पूर्व दिशामां अचलभद्रा नगरी छे, दक्षिण दिशामां समुक्कर्षा नगरी छे, पश्चिम दिशामां कुबेरा अने उत्तरना पडखामां धनप्रभा नगरी छे. ए ज क्रमवडे वरुणप्रभ नामना पहाडनी बीजी बाजुए-पश्चिमे चारे दिशामां वरुणनी चार राजधानीओ छे-पूर्व दिशामां वरुणा, दक्षिण दिशामां वरुण-प्रभा, पश्चिममां कुमुदा अने उत्तरमां पुंडरगिणिआ नगरी छे. ए ज क्रमवडे सोमप्रभ नामना पहाडनी बीजी बाजुए-पश्चिमे चारे दिशामां सोमनी चार राजधानीओ छे-पूर्व दिशामां सोमा, दक्षिण दिशामां सोमप्रभा, पश्चिममां शिवप्राकारा अने उत्तरमां नलिना नगरी छे. ए ज क्रमवडे समवर्ति-प्रभ नामना पहाडनी बीजी बाजुए-पश्चिमे चारे दिशामां यमनी चार राजधानीओ छे-पूर्व दिशामां विशाला, दक्षिण दिशामां अतिविशाला, पश्चिममां शय्याप्रभा अने उत्तरमां मुदा नगरी छे ” ए प्रमाणेनी हकीकत द्वीपसागर प्रज्ञप्तिमां छे त्यारे आ ग्रंथमां ए राजधानीओ संबंधे जणाव्युं छे के, सौधर्मावतंसकथी अने ईशानावतंसकथी असंख्य क्रोड जोजन दूर गया पछी जे, पूर्व वगेरे दिशाओमां-एक एक दिशामां रहेलां संध्याप्रभ विगेरे अने सुमनःप्रभ विगेरे विमानो छे ते विमानोनी नीचे असंख्य क्रोड जोजन अवगाह्या पछी ते एक एक विमाननी नीचे एक एक नगरी कही छे. तो राजधानीओ विषेनी पूर्वनी हकीकत अने आ ग्रंथमां कहेली हकीकत मळती नथी आवती, माटे तेमां विरोध कां न होय ? समा०-जे नगरीओ कुंडलद्वीपमां छे ते जूदी छे अने जे नगरीओ आ ग्रंथमां जणावी छे ते पण जूदी छे, माटे विरोध आववानुं कारण नथी. जेम शक्र अने ईशान इंद्रनी पट्टराणीओनी नगरीओ नन्दीश्वर द्वीपमां छे अने कुंडल द्वीपमां पण छे तेम अहीं पण समजवुं.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तसुख्यः ॥

१. प्र० छा:—मध्ये भवति चतुर्णां वैश्रमणप्रभो नगोत्तमः शैलः, रतिकरकपर्वतसमः उद्वेधो-भ्रतव-विवस्वभे. तस्य च नगोत्तमस्य तु चतुर्दिशि भवन्ति राजधान्यः, जम्बूद्वीपसमा विष्कम्भाऽऽशामतस्ताः. पूर्वस्याम् अचलभद्रा समुक्कर्षा राजधानी दक्षिणतः, अपरस्यां तु कुबेरा धनप्रभा उत्तरस्मिन् पार्श्वे. एतेनैव क्रमेण वरुणस्य भवन्ति अपरपार्श्वे, वरुणप्रभशैलस्याऽपि चतुर्दिशि राजधान्यः. पूर्वस्यां भवति वरुणा वरुणप्रभा दक्षिणे दिशाभागे. अपरस्यां भवति कुमुदा उत्तरतः पुण्डरकिणी. एतेनैव क्रमेण सोमस्याऽपि भवन्ति अपरपार्श्वे, सोमप्रभशैलस्याऽपि चतुर्दिशि राजधान्यः. पूर्वस्यां भवति सोमा सोमप्रभा दक्षिणे दिग्भागे, शिवप्राकाराऽपरस्यां भवति नलिना चोत्तरस्याम्. एतेनैव क्रमेण अन्तकरस्याऽपि च भवन्ति अपरस्याम्, समवर्तिप्रभशैलस्य चतुर्दिशि राजधान्यः. पूर्वस्यां तु विशाला अतिविशाला तु दक्षिणे पार्श्वे, शय्याप्रभाऽपरस्याम् च मुदा पुनरुत्तरे पार्श्वे:—अनु०

शतक ४.-उद्देशक ९.

नैरयिकोमां जे पेदा थाय ते नैरयिक के अनैरयिक ?-प्रज्ञापनाया लेश्यापदना त्रीजा उद्देशनी वक्तव्यता.—

१. प्र०—नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए
नेरइएसु उववज्जइ ?

१. उ०—पन्नवणाए लेस्सापए तइओ उद्देशओ भाणियव्वो,
जाव-नाणाइं.

१. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिक होय ते, नैरयिकोमां उत्पन्न
थाय के अनैरयिक होय ते, नैरयिकोमां उत्पन्न थाय ?

१. उ०—हे गौतम ! प्रज्ञापना सूत्रमां कहेला लेश्यापदनो
त्रीजो उद्देशो अहीं कहेवो अने ते यावत्—ज्ञानोनी हकीकत
सुधी कहेवो.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुते चउत्थसये नवमो उद्देशो सम्मतो.

१. अनन्तरं देववक्तव्यता उक्ता, अथ वैक्रियशरीरसाधर्म्याद् नारकवक्तव्यताप्रतिबद्धो नवम उद्देशक उच्यते, तत्र इदमादिसूत्रम्—
“नेरइए णं” इत्यादि. ‘लेस्सापए’ति सप्तदशपदे; ‘तइओ उद्देशओ भाणियव्वो’ ति. क्वचिद् ‘द्वितीयः’ इति दृश्यते, स
चाऽपपाठ इति; स चैवम्—“गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, नो अणेरइए णेरइएसु उववज्जइ” इत्यादि. अयं चास्यार्थः—
नैरयिको नैरयिकेषु उपपद्यते, न पुनरनैरयिकः; कथं पुनरेतत् ? उच्यते—यस्माद् नारकादिभवोपप्राहकमायुरेव अतो नारकाद्यायुः—
प्रथमसमयसंवेदनकाल एव नारकादिव्यपदेशो भवति ऋजुसूत्रनयदर्शनेन. यत उक्तं नयविद्विर्केजुसूत्रस्वरूपनिरूपणां कुर्वद्भिः—

“पलाळं न दहत्यग्निर्भियते न घटः क्वचित्, न शून्याद् निर्गमोऽस्तीह न च शून्यं प्रविश्यते.

नारकव्यतिरिक्तश्च नरके नोपपद्यते, नरकाद् नारकश्चाऽस्य न कश्चिद् विप्रमुच्यते”

इत्यादि—इति. ‘जाव-नाणाइं’ ति, अयमुद्देशको ज्ञानाधिकारावसानोऽध्येतव्यः, स चाऽयम्—“कैणहलेस्से णं भंते ! जीवे कइसु
(कयरेसु) नाणेसु होज्जा ? गोयमा ! दोसु वा, तिसु वा, चउसु वा नाणेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे आभिणिबोहिअ-सुअनाणेसु
होज्जा” इत्यादि.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे चतुर्थशते नवम उद्देशके श्रीअभयदेवस्वरिवरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. मूलच्छायाः—नैरयिको भगवन् ! नैरयिकेषु उपपद्यते, अनैरयिको नैरयिकेषु उपपद्यते ? प्रज्ञापनायाः लेश्यापदस्य तृतीयः उद्देशको भणितव्यः,
यावत्-ज्ञानानिः—अनु०

१. जओ प्रज्ञापना सूत्र, पद-१७ (पृ० ३५२-३५६स०):—अनु०

१. प्र० छाः—गौतम ! नैरयिको नैरयिकेषु उपपद्यते, नो अनैरयिको नैरयिकेषु उपपद्यते—अनु० २. इतः पाठात् ‘विप्रमुच्यते’ इत्यन्तानि
अक्षराणि प्रज्ञापनाया मलयगिरिरचितटीकायामपि एतानि इव संप्राप्यन्ते—अनु० ३. कृष्णलेइयो भगवन् ! जीवः कतिषु (कतरेषु) ज्ञानेषु भवेत् ?
गौतम ! द्वयोर्भा, त्रिसु वा, चतुर्षु वा ज्ञानेषु भवेत्, द्वयोर्भवन् आभिनिबोधिक-धृतज्ञानयोर्भवेत्—अनु०

૧. આગળના ઉદ્દેશકોમાં દેવો સંબંધે હકીકત કહી છે અને હવે આ નવમા ઉદ્દેશકમાં નારકો સંબંધી હકીકત જણાવવાની છે. કારણ કે જેમ દેવો વૈક્રિય શરીરને ધારણ કરે છે તેમ નારકો પણ વૈક્રિયશરીરના ધારક છે માટે દેવ પછી નારકોની વક્તવ્યતા કહેવી એ ઠીક જણાય છે. તેમાં આદિ સૂત્ર આ છે:—['નેરહ્ પં ' इत्यादि.] ['लेस्तापए ' ति] लेश्या नामना सत्तरमा पदमां [' तर्हओ उद्देसओ भाणियव्वो ' ति] आवेलो त्रीजो उद्देशक अहीं कहेवो. कोई ठेकाणे " बीजो उद्देशक " एम देखाय છે તે खोटું છે. તે ત્રીજા ઉદ્દેશકનો પાઠ આ રીતે છે:—“ हे गौतम ! नैरयिक होय ते नैरयिकोमां उत्पन्न थाय છે, पण जे अनैरयिक છે, ते नैरयिकोमां उपजतो नथी. ” इत्यादि. शं०—साधारण बुद्धिची विचार करतां जणाय છે કે, मनुष्य अने पशु विंगेरे नारकिमां उत्पन्न थाय છે, त्यारे अहीं कहेवामां आयुं છે કે, जे नैरयिक-नारकी-होय ते, नरकमां उत्पन्न थाय છે अर्थात् अहीं कहेली वात अने सर्वना अनुभवमां आवती वात, ए वने वातोमां विरोध आवे છે अने अनुभवेली वातने खोटी करवानुं साधन जणाया सिवाय विन अनुभवेली हकीकतने साची ठरावकी ए केवी रीते ? समा०—ज्यारे मनुष्य के पशु विंगेरे अहींथी मरीने नरकमां उत्पन्न थाय છે त्यारे तेओए मर्या पहेलां-मनुष्य के पशुनी जीदगीनी हाजरी हती त्यारे-नरकमां जवाने योग्य आयुष्य कर्म बांधुं ज होय છે-ते सिवाय तेओ नरकना अधिकारी बनी शकतां नथी. हवे आपणे विचारीए के अहींथी कोइ पण मनुष्य के पशु नरकमां जवाने रवाना थयो त्यारे तेने त्यां पहोंचतां थोडामां थोडा पण वखतनी जरूर रहे છે. जेटलो समय तेने त्यां पहोंचतां लागे છે तेटला समय सुधी ते (नरक भणी) जनार जीवने आपणे कइ गतिनो कहेवो जोइए ? तेना जवाबमां विचारतां जणाय છે કે, हवे ते जीव जे गतिने छोडीने चाल्यो છે ते गतिनो-मनुष्य के पशु गतिनो-तो नथी ज, तेम देव गतिनो पण नथी ज. कारण के जीव पासे जे गतिने योग्य आयुष्यनी हाजरी होय ते ज गतिनो ते गणाय છે, तो आ जनार जीव पासे देव, मनुष्य के पशु गतिनुं आयुष्य तो नथी-जो ते आयुष्य, तेनी पासे होत तो तेने सग्गे पण आ रस्तो लेवानी जरूर न रहत, मात्र तेनी पासे एक नरक गतिनुं आयुष्य છે अने तेने लीधे ज ते नरकने पंथे पड्यो છે, आपणे आगळ जोई गया के, जे जीव पासे जे गतिनुं आयुष्य होय ते जीव ते ज गतिनो कहेवाय છે, तो हवे आपणो जवाब मळी गयो के, ए जनार जीव नरक गतिनो-नारकी-छे, कारण-तेनी पासे अत्यार मात्र एक नारकिने योग्य आयुष्यनी ज हाजरी છે, माटे ते जनार जीव नारकिनो ज છે अने ए रीते शास्त्रमां जे कहुं છે કે, ' जे नारकी होय ते ज नरकमां जाय છે ' ते कांई खोटुं नथी. जो के आपणो स्थूल अनुभव एवो છે કે, अमुके मनुष्य मरीने नारकिमां गयो, पण तेमां खरी हकीकत ए છે કે, ज्यां सुधी जीवनी साथे मनुष्यना आयुष्यनो संबंध होय છે त्यां सुधी ज ते मनुष्य कहेवाय છે, ज्यारथी ते जीव साथेनो मनुष्यना आयुष्यनो संबंध तूय्यो त्यारथी सूक्ष्मदर्शी पुरुषो तेने ' मनुष्य ' न कहे तो ते खोटुं नथी-पण जे गतिना आयुष्यनी साथे तेनो संबंध છે ते गतिनो व्यवहार ते जीव प्रति करे तो ते पण साचुं છે. माटे आपणो अनुभव सर्वथा स्थूल છે अने शास्त्रमां कहेली वात तो अमुक अपेक्षाने अवलंबीने जणावाय છે माटे योग्यतानुसारे बेमांथी एक पण खोटुं नथी अर्थात् जे जीवनी साथे जे भवने (नारक वंगेरेना भवने) पमाडनारुं आयुष्य लागुं होय अने ते जीव ज्यारथी ते भवना (नारक वंगेरेना भवना) आयुष्यनुं वेदन करतो होय त्यारथी ज-आयुष्यने अनुभव करवाना पहेला समयथी ज-ऋजुसूत्र नयना मतथी (ते जीव) ते भववाळो (नारक वंगेरे भववाळो-नारकि वंगेरे) कहेवाय છે—ऋजुसूत्र नय मात्र वर्तमान स्थिति उपरथी ज पदार्थो प्रति व्यवहार चंलवे છે. तेनी दृष्टि, भूत अने भविष्यत्काळ तरफ तो औदासीन्य धारण करे છે. नयज्ञानमां प्रवीण पुरुषोए ऋजुसूत्र नयना स्वरूपनुं निरूपण करतां कहुं છે કે, “ पराळने अग्नि बाळतो नथी, कोइ ठेकाणे घडो फुटतो नथी, शून्यमांथी कांइ नहुं पेदा थतुं नथी अने शून्यमां प्रवेश पण थतो नथी. ” नारकी सिवायनो कोइ बीजो जीव नरकमां पेदा थतो नथी अने नरकथी कोइ नारक छुटो पण थतो नथी ए रीते ऋजुसूत्र नयनो मत છે ” इत्यादि जाणवुं. ' नरकथी कोइ नारक छुटो पण थतो नथी ' एटले जे काळे जीव नरकथी छुटो थाय ते काळे ते, नारक-नारकी-ज शेनो ? अने जे काळे जीव नारक (नारकी) होय ते काळे ते, नरकथी छुटो ज केम थइ शके ? अर्थात् ज्यां सुधी जे आयुष्य तेनी पासे होय त्यां सुधी ते आयुष्यनो धणी ते, कहेवाय माटे नारकनुं आयुष्य पूरुं थइ रक्षा पछी तेनी पासे जे गतिनुं आयुष्य होय ते गतिवाळो ते जीव नरकथी बीजे ठेकाणे जाय છે एम व्यवहार थाय, पण नरकथी नारकी (नरकना आयुष्यवाळो) बीजे ठेकाणे जाय છે एम व्यवहार न थाय-एम ऋजुसूत्र नयनुं सापेक्ष मत છે. [' जाव-नाणाइं ' ति] आ उद्देशक अहीं ज्ञान સંબંધી હકીકત સુધી જાણવો. તે આ રીતે:—“ हे भगवन् ! कृष्णलेश्यावाळो जीव केटलां ज्ञानमां वर्ते-केटलां ज्ञानवाळो होय ? हे गौतम ! ते, बे ज्ञानमां, त्रण ज्ञानमां के चार ज्ञानमां होय. जो बे ज्ञानमां होय तो मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानमां होय, जो त्रण ज्ञानमां होय तो मति, श्रुत अने अवधिज्ञानमां होय ” इत्यादि जाणवुं.

बैडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो बाहको दान्ति-शान्त्योः-दवात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

શતક ૪.—ઉદ્દેશક ૧૦.

કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પામીને તદ્વપવને અને તદ્વર્ણવને પરિણમે ?—પ્રજ્ઞાપનાના લેશ્યાપદનો ચતુર્થ ઉદ્દેશક.—લેશ્યાનાં પરિણામ—વર્ણ—રસ—વંધ—શુદ્ધ—અપ્રસક્ત—
સંહિષ્ટ—ઉષ્ણ—ગતિ—પરિણામ—પ્રદેશ—આગાંહ—વર્ણના સ્થાન—તદ્વહુ વ. હે ભગવન્ ! તે ૫ પ્રમાણે.—

૧. પ્ર૦—સે' ગૂણં મંતે ! કૃષ્ણલેસ્સા નીલલેસ્તં પપ્પ તારૂ-
વત્તાણ, તાવણ્ણત્તાણ૦ ?

૧. ઉ૦—એવં ચઉરથો ઉદ્દેસઓ પપ્પવણાણ ચેવ લેસ્સાપદે
ણેયવ્વો, જાવ—

૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાનો સંયોગ પામી
તે રૂપે અને તે વર્ણે પરિણમે ?

૧. ઉ૦—હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલો લેશ્યાપદનો
ચોથો ઉદ્દેશક અહીં કહેવો અને તે યાવત્—' પરિણામ ' इत्यादि
द्वार गाथा सुधी कहेवो.

૧. મૂલચ્છાયા:—તદ્ નૂનં ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાં પ્રાપ્યં તદ્વપવતયા, તદ્વર્ણવતયા૦ ? એવં ચતુર્થઃ ઉદ્દેશકઃ પ્રજ્ઞાપનાયાશ્ચૈવ લેશ્યાપદે
જ્ઞાતવ્યઃ, યાવત્.—અનુ૦

૧. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપનાં એટલે, ભગવતીસૂત્રમાં, અત્રેક સ્થલે, 'જહા પન્નવણાણ' સદ્દર સંભલ્યા કરે છે. તેનો અર્થ એમ થાય છે કે, 'જે પ્રજ્ઞાપનામાં
કહ્યું છે તેમ અહીં પણ સમજી લેવું' આ પ્રકારે આ સૂત્રમાં સ્થલે સ્થલે આવતા પ્રજ્ઞાપના (પન્નવણા) સૂત્રનો પરિચય આપવો અહીં આવશ્યક લાગે છે.
સૌથી પ્રથમ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું સ્વરૂપ જણાવી પછી, તેના કરતા અને તેની શૈલી વિષે જણાવવાનું છે, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિજી. એ ટીકાના
ધારંભમાં જ જણાવે છે કે, "ઇયં ચ સમવાયાહ્યસ્ય ચતુર્થ-અહ્ણસ્ય ઉપાગમ-તદુક્તાર્થપ્રતિપાદનાત્" અર્થાત્ "આ પ્રજ્ઞાપના-સૂત્ર ચોથા સમવાય-
અંગનું ઉપાંગ છે. કારણ કે, સમવાય-અંગ-માં કહેલાં અર્થો આ પ્રજ્ઞાપનામાં પ્રતિપાદિત છે" (પ્રજ્ઞાપ.૦ પૃ. ૧ સ૦) ટીકાકારશ્રીનાં આ ઉલ્લેખમાં
વિશ્વાસ રાખીને મળે આપણે 'પ્રજ્ઞાપના' સૂત્રને ચોથા સમવાય-અંગનું ઉપાંગ માની લઈએ. તે પણ તેઓશ્રીએ એ ઉલ્લેખનો સંવાદક એકાદ પ્રાચીન
ઉલ્લેખ પોતાના ઉલ્લેખ પાસે પ્રમાણ તરીકે ટાંક્યો હોત તો વિશેષ ઉચિત ધાત; અંગ અને ઉપાંગના પરસ્પર-સંકલનની વ્યવસ્થા, વિષયની દૃષ્ટિએ અત્રેડી
લાગતી હોવાથી એને એની દૃઢતા માટે પ્રાચીન ઉલ્લેખનાં ટેકાની વિશેષ જરૂર જણાય છે. (આ વિષે અહીં વિશેષ ન લખતાં ભગવતી૦ દિ.૦ સં.૦ પૃ. ૩૬
પર આવેલું 'રાજપ્રશ્નીય' ને લગતું ટિપ્પણ જોવાની જ ભલામણ કરું છું) ટીકાકારશ્રી 'તદુક્તાર્થપ્રતિપાદનાત્' હેતુ આપીને પ્રજ્ઞાપનાને સમવાય-
અંગનું ઉપાંગ જણાવે છે તે જ હેતુથી આ પ્રજ્ઞાપના સ્થાન-અંગ (ઠાંગાં) કે ભગવતીસૂત્રનું પળ ઉપાંગ થઈ શકે છે. માટે જ આ સૂત્રના (પ્રજ્ઞાપનાના)
અંગોપાંગીભાવની દૃઢતા માટે પુષ્ટ અને પ્રાચીન ઉલ્લેખની તથા નિર્દોષ હેતુની ગવેષણા કરવી અગત્યની છે. આ 'પ્રજ્ઞાપના' નો પ્રયનામ તરીકેનો
ઉલ્લેખ નંદીસૂત્રમાં મળી આવે છે. નંદીસૂત્રમાં ધ્રુતપ્રબંધનો નામવાર નિર્દેશ આપેલો છે. તેમાં નોંધ્યું છે કે, "જીવાભિગમો; પન્નવણા, મહાપન્નવણા"
इत्यादि. (જુઓ મ.૦ દિ.૦ સં.૦ પૃ. ૩૬ ટિપ્પણ) આ નોંધમાં એ ઠાંગ તરીકે નહિ પણ એક શ્રુતપ્રબંધ તરીકે નોંધાવેલું છે એથી એની ઉપાંગતાના
પ્રબંધનું નિરાકરણ થઈ શકતું નથી; તથા એ 'પન્નવણા' અને આ 'પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર' એ-વન્ને એક જ છે કે કેમ? એ પણ કાંઈ કહી શકાતું નથી.
કારણ કે; આ ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિજીએ 'પન્નવણા' વિષે કોઈ જાંતનો વિશેષ ઉલ્લેખ કરેલો જણાતો નથી. જે પ્રજ્ઞાપના-પન્નવણા-આપણી પાસે
હયાત છે તેમાં કુલ ૩૬ પ્રકરણ છે-એની સંકલના કરનારે કે એના રચનારે એમાંની પ્રકરણને 'પદ' શબ્દે નિર્દેશીલાં છે. ૧૦ પદ પ્રજ્ઞાપના છે;
તેમાં જીવ અને અજીવના મુખ્ય અને પેટા ભેદો વિષે સવિસ્તર વિવેચન છે. ૨૦ સ્થાન-પદ છે; તેમાં સાધારણ જીવથી લઈને સિદ્ધ-સુધીના જીવોનાં
સ્થાનક-રહેઠાણ-વર્ણવેલાં છે. ૩૦ અલ્પવહુલ-પદ છે; તેમાં જીવ અને અજીવના અનેક પ્રકારોમાં કયો પ્રકાર કયા પ્રકારથી ન્યૂનાધિક છે તે વિષયવાર
જણાવેલું છે. ૪૦ સ્થિતિ પદ છે, એમાં દરેક પ્રકારના જીવોની ઓછામાં ઓછી અને વધારેમાં વધારે આયુષ્યની મર્યાદા-સૂચવેલી છે. ૫૦ પશ્ય પદ
છે, તેમાં સર્વ પ્રકારના જીવ અને અજીવના પર્યાયો નોંધેલા છે. ૬૦ ઉપપાત-ઉદ્વર્તના પદ છે; એમાં જીવોનાં ઉપપાત, ઉપપાતનો વિરહ અને
ઉદ્વર્તના જણાવ્યાં છે અને કયો જીવ કયાંથી કયાં ઉપજે એ પણ નોંધેલું છે. ૭૦ ઉચ્છવાસ-પદ છે, એમાં કયો જીવ ઓછામાં ઓછે અને વધારેમાં
વધારે કેટલે વચ્ચે શ્વાસ લે છે-એ હકીકત આપેલી છે. ૮૦ સંજ્ઞા-પદ છે, એમાં સંજ્ઞાઓની સંખ્યા અને કયો જીવ કઈ સંજ્ઞાવાળો છે-એ જણાવેલું છે.
૯૦ યોનિ-પદ છે, એમાં યોનિ-ઉત્પત્તિસ્થાન-ના પ્રકાર અને કયા જીવની કઈ યોનિ હોય છે-એ નોંધેલું છે. ૧૦૦ ચરમાચરમ પદ છે, એમાં
પ્રધાર્થમાચરમ-અપેક્ષાકૃત ચરમતા અને અચરમતાનો સવિસ્તર વિચાર કરેલો છે. ૧૧૦ ભાષા-પદ છે, એમાં ભાષાના પ્રકારો, કયા જીવોને કયા પ્રકારની

પરિણામ-વર્ણ-રસ-ગંધ-સુદ્ધ-અપસત્થ-સંકિલિદ્ધુ-ગ્ણા,
ગદ્-પરિણામ-પર્ણ-ગાહ-વર્ગના-દ્વાળમપ્પવહું.

દ્વાર ગાથા:—પરિણામ, વર્ણ, રસ, ગંધ, શુદ્ધ, અપ્રશસ્ત, સંક્રિષ્ટ, ઉષ્ણ, ગતિ, પરિણામ, પ્રદેશ, અવગાહના, વર્ગના, સ્થાન અને અલ્પબહુત્વ; એ વધુ લેશ્યાઓ સંબંધે કહેવું.

ભાષા હોય છે, ભાષાનાં પરમાણુઓનું પ્રહણ અને તેના પ્રકારો, એ પરમાણુઓના વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, અવગાહના અને સ્થિતિ, ભાષાનાં અણુઓના પ્રહણ અને મોચનનો સમય, એ દ્રવ્યોનો (ભાષાનાં અણુઓનો) મેદ-તુટી જડું વિગેરે વિશેષ ગંભીર વિષયો ચર્ચેલા છે. ૧૨મું શરીરપદ છે, એમાં શરીરના પ્રકારો અને પેટા પ્રકારો વિગેરે જણાવેલું છે. ૧૩મું પરિણામ પદ છે, એમાં જીવ અને અજીવના પરિણામો અને તેના અનેક પ્રકારો જણાવ્યા છે. ૧૪મું કષાયપદ છે, એમાં કષાયો, કષાયવાળાઓ અને કર્મના ચયનો ઉલ્લેખ આવેલો છે. ૧૫મું ઇન્દ્રિયપદ છે, એમાં ઇન્દ્રિયોના પ્રકારો, આકારો, જાડાઈ, પહોળાઈ, અવગાહના, સ્પર્શો વિગેરે વિષે ઘણું તલસ્પર્શી વિવેચન કરેલું છે તથા કદ ઇન્દ્રિય કેવી રીતે અને કેટલે છેટેથી પોતાના વિષયને ઓઠ્ઠાથી લે છે, કદ ઇન્દ્રિયને વિષયને ઓઠ્ઠાથી વચ્ચે વિષયનો સંબંધ (સંસ્પર્શ) રાખવો પડે છે અને એ સંબંધ કોને નથી રાખવો પડતો, કાર્મણપુસ્ત્રલોનું દેખાડું, દર્શન વિગેરે પારદર્શક પદાર્થોમાં પડતું પ્રતિબિંબ અને તેની સમજણ વિગેરે બીજા પળ અનેક વિષયો ચર્ચેલા છે. ૧૬મું પ્રયોગ પદ છે, એમાં મન, વચન અને તનના અનેક પ્રકારના પ્રયોગો તથા અનેક પ્રકારની ગતિઓ (ચાલવાની રીતો) સરસ રીતે સમજાવેલી છે. ૧૭મું લેશ્યા પદ છે, એમાં લેશ્યાઓ ઉપરાંત બીજી પળ અનેક વાક્યો આવેલી છે. (જુઓ મં ૦ દ્વિ ૦ પૃ ૦ ૧૦-૧૧ ટિપ્પણ) ૧૮મું કાયસ્થિતિપદ છે, એમાં અનેક પ્રકારે કાયસ્થિતિનું વર્ણન આપેલું છે. ૧૯મું સમ્યક્ત્વપદ છે એમાં સમ્યક્ત્વને લગતી વાક્યો જણાવી છે. ૨૦મું અંતક્રિયા પદ છે, એમાં અંતક્રિયા અને તેને લગતું વિશેષ વિવેચન આપેલું છે. ૨૧મું અવગાહનાપદ છે, એમાં અવગાહના, સંસ્થાન અને શરીર વિગેરેને લગતી હકીકત જણાવી છે. ૨૨મું ક્રિયાપદ છે, એમાં ક્રિયા, ક્રિયાના પ્રકારો તથા ક્રિયાને લગતા બીજા અનેક વિચારો પળ નોંધેલા છે. ૨૩મું કર્મપ્રકૃતિપદ છે. એમાં કર્મ કર્મના સ્વભાવ, કર્મના પ્રકાર, કર્મની સ્થિતિની મર્યાદા, અને કર્મના બંધ વિષે વિગતવાર વિવેચન કરેલું છે. ૨૪મું કર્મપ્રકૃતિવંધ, ૨૫મું કર્મવેદ, ૨૬મું કર્મવંધ અને ૨૭મું કર્મપ્રકૃતિ-વેદવેદ-એ ચારે પદોમાં કર્મને લગતી હકીકતો આવેલી છે. ૨૮મું આહાર પદ છે, તેમાં આહાર, આહારના પ્રકાર, કયા જીવનો કયા પ્રકારનો આહાર, આહારનાં અણુઓ વિગેરે અનેક વિષયોનું નિરૂપણ છે. ૨૯મું ઉપયોગ પદ છે, એમાં ઉપયોગ અને કયા જીવને કયા પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે, એ વિષે વિવેચન આપેલું છે. ૩૦મું વ્યવહાર પદ છે, એમાં 'જોવા વિષે' વિચાર આપેલો છે. ૩૧મું સંગી પદ છે, એમાં જીવોની સંગિતા અને અસંગિતા વિગેરે વિષે વિચાર કર્યો છે. ૩૨મું સંયમપદ છે, એમાં જીવોની સંયમિતા અને અસંયમિતા સંબંધે વિચારેલું છે. ૩૩મું અવધિપદ છે, એમાં અવધિજ્ઞાનને લગતી પૂરેપૂરી માહિતી આપેલી છે. ૩૪મું પ્રવિચારપદ છે, એમાં વિશેષે કરીને દેવ અને દેવીના સંબોધને લગતી હકીકત આપેલી છે. ૩૫મું વેદના પદ છે, એમાં વેદનાના પ્રકાર અને કયા જીવને કદ વેદના હોય છે-એ વિષય નોંધેલો છે. ૩૬મું સમુદાત પદ છે, એમાં સમુદાતના સ્વરૂપથી માંડીને સમુદાતને લગતી સઘડી હકીકતો આપેલી છે.-(જુઓ મં ૦ પ્ર ૦ પૃ ૦ ૨૬૨)

આ રીતે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના વિષયોનું દિગ્દર્શન આપ્યા પછી તેના કર્તા વિષે પળ વિચારવું ઘટે છે. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના મૂળ ઉપરથી-તેની શરૂઆતના કે અંતના ભાગ ઉપરથી-તેના કર્તાની માહિતી મળી શકતી નથી. ફક્ત ટીકાકારના અનેક ઉલ્લેખો ઉપરથી આપણે એના કર્તા તરીકે આર્યશ્યામસૂરિને માની શકીએ છીએ. ટીકાકારશ્રીએ એ જાતના જે ઉલ્લેખો દર્શાવ્યા છે તેમાંના કેટલાક આ પ્રમાણે છે:—

“ભગવાન્ આર્યશ્યામોઽપિ ઇથમેવ સૂત્રં રચયતિ”

(પૃ ૦ ૫૦ ૭૨)

“ભગવાન્ આર્યશ્યામઃ પઠતિ”

(પૃ ૦ ૪૭)

“સર્વેષામપિ પ્રાવચનિકસૂરીણાં મતાનિ ભગવાન્ આર્યશ્યામ ઉપદિષ્ટવાન્

(પૃ ૦ ૩૮૫)

“સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૭) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૮) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૧૮) સૂરિ-
રાહ-(પૃ ૦ ૧૮) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૧૯) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૨૩) સૂરિરાહ-
(પૃ ૦ ૨૪) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૨૪) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૪૧) ભગવાનાહ-
(પૃ ૦ ૪૨) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૪૩) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૪૩) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૪૪)
સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૪૬) અથ કા આસાલિગા? એવં શિષ્યેણ પ્રશ્ને કૃતે સતિ
ભગવાન્ આર્યશ્યામો યદેવ પ્રચ્યાન્તરેષુ આસાલિગાપ્રતિપાદકં ગૌતમપ્રશ્ન-
ભગવત્ત્રિવેચનરૂપં સૂત્રમસ્તિ તદેવ આગમબહુમાનતઃ પઠતિ-(પૃ ૦ ૪૭)
સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૪૯) અત્રાપિ સંમૂલ્લેખમનુષ્યવિષયે પ્રવચનબહુમાનતઃ
શિષ્યાણામપિ ચ ‘સાક્ષાદ્ ભગવતા ઇદમુક્તમ્’ ઇતિ વહુમાનોત્પાદનાર્થમ્-
અજ્ઞાન્તર્ગતમાલાપકં પઠતિ-(પૃ ૦ ૫૦) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૫૫) સૂરિરાહ
-(પૃ ૦ ૫૮) સૂરિરાહ-(પૃ ૦ ૫૮) અમીષાં પચ્ચાનામાદેશાનામ્ અન્યત-
માદેશસમીચીનતાનિર્ણયોઽતિશયજ્ઞાનિભિઃ, સર્વેત્કૃષ્ટશ્રુતલઙ્ઘિસંપન્નેવા કર્તુ
ક્ષમ્યતે, તે ચ ભગવદાર્યશ્યામપ્રતિપતૌ નાસીરન્. કેવલં તત્કાલાપેક્ષયા
યે પૂર્વેતમાઃ સૂરયઃ તત્કાલભાવિપ્રચ્છપૌર્વાપર્યયોલોચનયા યથાસ્વમતિ
હીવેદસ્ય સ્થિતિ પ્રરૂપિતવન્તસ્તેષાં સર્વેષામપિ પ્રાવચનિકસૂરીણાં મતાનિ
ભગવાન્ આર્યશ્યામ ઉપદિષ્ટવાન્, તેઽપિ ચ પ્રાવચનિકસૂરયઃ સ્વમતેન
સૂત્રં પઠન્તો ગૌતમપ્રશ્ન-ભગવત્ત્રિવેચનરૂપતયા પઠન્તિ, તતસ્તદવસ્થાન્યેવ

“ભગવાન્ આર્યશ્યામ પળ આ જ પ્રમાણે સૂત્રને રચે છે”

“ભગવાન્ આર્યશ્યામ પઠે છે-કહે-છે”

“વધા ય પ્રાવચનિક સૂરિઓનાં મતોને ભગવાન્ આર્યશ્યામે
ઉપદેશેલાં છે”

“આચાર્ય કહે છે—(પૃ ૦ ૭-૮-૧૮-૧૯-૨૩-૨૪-૪૧-૪૩-૪૪-
૪૬-૫૫-૫૮) ભગવાન્ (સૂરિ) કહે છે—(પૃ ૦ ૪૨) ૪૭ માં પૃષ્ઠ
ઉપર ‘આસાલિગા’ નામના સર્વ સંબંધી વિચાર આવેલો છે. તેમાં જણાવ્યું
છે કે—“આસાલિગા એ શું કહેવાય?” એવો પ્રશ્ન જ્યારે શિષ્યે કર્યો
ત્યારે ભગવાન્ આર્યશ્યામ એનો ઉત્તર આપે છે. જે (ઉત્તર) બીજા ગ્રંથમાંથી
ઉદ્ધરેલો છે અને ગૌતમના પ્રશ્ન તથા મહાવીરના ઉત્તરરૂપ છે-અને તેને
અહીં આગમના બહુમાનને લીધે કહેલો છે.-(પૃ ૦ ૪૭) ૫૦મા પૃષ્ઠ ઉપર
સંમૂલ્લેખ મનુષ્યોને લગતી હકીકત આવે છે, તેમાં પળ—‘આ તો સાક્ષાદ્
ભગવાને કહ્યું છે’ એવો ભાવ શિષ્યોને ઉત્પન્ન કરાવવાને સારુ ઉપર પ્રમાણેનો
બીજા કોઈ અંગ ગ્રંથનો પાઠ આપેલો છે.-(પૃ ૦ ૫૦) ૩૮૫ માં પૃષ્ઠ ઉપર
હીવેદની સ્થિતિની હકીકત આપેલી છે. તેમાં એ વિષે કોઈ એક નક્કી
હકીકત ન જણાવતાં પાંચ જુદી જુદી હકીકતો આપેલી છે. આ વિષે
ટીકાકારશ્રી જણાવે છે કે, એ પાંચે જુદા જુદા પ્રાવચનિકોના (સિદ્ધાંત
ધુરંધરોના) મત છે. જે વચ્ચે સૂરિ શ્રીઆર્યશ્યામ હયાત હતા તે વચ્ચે
‘એ પાંચ મતમાંથી કયો મત સત્ય છે’ એવો નિર્ણય આપનાર કોઈ અતિ-
શય જ્ઞાની અથવા ઉત્કૃષ્ટતમ શ્વેતલઙ્ઘિવાળા પુરુષની હયાતી ન હતી.
માટે શ્રી આર્યશ્યામ ભગવાને પોતાના સમયથી પહેલાંના આચાર્યો તે

૧. મૂલચ્છાયા:—પરિણામ-વર્ણ-રસ-ગંધ-શુદ્ધ-અપ્રશસ્ત-સંક્રિષ્ટો-ગ્ણા; ગતિ-પરિણામ-પ્રદેશ-અવગાહ-વર્ગના-સ્થાન-અલ્પબહુત્વમ્:—અનુ.

—સેવં મંતે !, સેવં મંતે ! ત્તિ.

—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, એમ કહી યાવત્-વિહરે છે.

મગધંત-અજ્ઞસુહૃદ્મસામિપ્રણીત સિરીભગવદ્દેસુત્તે ચતુર્થસયે દસમો ઉદ્દેસો સમ્મતો.

૧. લેશ્યાઽધિકારાત્ તદ્વત એવ દશમ-ઉદ્દેશકસ્ય ઇદમ્ આદિસૂત્રમ્:—‘ સે પૂર્ણં ’ ઇત્યાદિ. ‘ તારૂવત્તાએ ’ ત્તિ તદ્વૃપતયા-નીલલેશ્યાસ્વભાવેન, એતદેવ વ્યનક્તિ:—‘ તાવળ્ણત્તાએ ’ ત્તિ તસ્યા ઇવ નીલલેશ્યાયા ઇવ વર્ણો યસ્યા: સા તદ્વર્ણા, તદ્વાવસ્તુત્તા તયાં તદ્વર્ણતયા; ‘ એવં ચતુર્થો ઉદ્દેસઓ ’ ઇત્યાદિવચનાદેવં દ્રષ્ટવ્યમ્:—‘ તાર્ગંધત્તાએ, તારસત્તાએ, તાફાસત્તાએ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમતિ ? હંતા, ગોયમા ! કળ્હલેસા નીલલેસં પપ્પ તારૂવત્તાએ, તાવળ્ણત્તાએ, તાર્ગંધત્તાએ, તારસત્તાએ, તાફાસત્તાએ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમતિ. ’ અયમસ્ય ભાવાર્થ:—યદા કૃષ્ણલેશ્યાપરિણતો જીવો નીલલેશ્યાયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહીત્વા કાલં કરોતિ, તદા નીલલેશ્યાપરિણત ઉત્પદ્યતે, ‘ જલ્હેસાઈં દન્નાઈં પરિઆઈત્તા કાલં કરેઈ તલ્હેસે ઉવવજ્જઈ ’ ઇતિ વચનાત્, અત: કારણમેવ કાર્યં ભવતિ. ‘ કળ્હલેસા નીલલેસં પપ્પ ’ ઇત્યાદિ તુ કૃષ્ણ-નીલલેશ્યાયોર્ભેદપરમુપચારાદુક્તમિતિ, “ સે કેળ્હેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-કળ્હલેસા નીલલેસં પપ્પ તારૂવત્તાએ, તાવળ્ણત્તાએ, તાર્ગંધત્તાએ, તારસત્તાએ, તાફાસત્તાએ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમઈ ? ગોયમા ! સે જહા નામ એ સ્ત્રીરે દૂસિં પપ્પ (તક્કમ્ ઇત્યર્થ:), સુદ્ધે વા વત્થે રાગં પપ્પ તારૂવત્તાએ, તાવળ્ણત્તાએ, તાર્ગંધત્તાએ, તારસત્તાએ, તાફાસત્તાએ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમઈ; સે એળ્ણદ્ધેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ:—કળ્હલેસા ૦ ” ઇત્યાદિ, એતેનૈવ અમિલાપેન નીલલેશ્યા કાપોતીમ્, કાપોતી તૈજસીમ્, તૈજસી પદ્મામ્, પદ્મા શુક્લાં પ્રાપ્ય તદ્વૃપત્વાદિના પરિણમતિ-ઈતિ વાચ્યમ્. અથ કિયદ્દૂરમયમુદ્દેશકો વાચ્ય: ? ઇત્યાહ:—‘ જાવ ’ ઇત્યાદિ, ‘ પરિણામ ’ ઇત્યાદિદ્વારગાથોક્તદ્વારપરિણમતિ યાવદ્ ઇત્યર્થ: તત્ર પરિણામો દર્શિત એવ, તથા ‘ વળ્ણ ’ ત્તિ, -કૃષ્ણાદિલેશ્યાનાં વર્ણો વાચ્ય: સ ચૈવમ્:—‘ કળ્હલેસા ણં મંતે ! કેરિસિઆ વળ્ણેણં પળ્ણત્તા ? ’ ઇત્યાદિ. ઉત્તરમ્:—કૃષ્ણલેશ્યા કૃષ્ણા જીમૂતાદિવત્, નીલલેશ્યા નીલા મૃદ્ધાદિવત્, કાપોતી કાપોતવર્ણા સ્વદિરસારાદિવત્, તૈજસી લોહિતા શશકરક્તાદિવત્, પદ્મા પીતા ચમ્પકાદિવત્, શુક્લા શુક્લા શક્લાદિવદ્ ઇતિ. તથા ‘ રસ ’ ત્તિ-રસસ્તાસાં વાચ્ય:—તત્ર કૃષ્ણા તિક્તરસા નિમ્બાદિવત્, નીલા કટુકરસા નાગરવત્, કાપોતી કષાયરસા અપક્વવદરવત્, તેજોલેશ્યા આમ્લમધુગ પક્વાપ્રાદિફલવત્, પદ્મલેશ્યા કટુકષાયમધુરરસા ચન્દ્રપ્રભાસુરાદિવત્,

મૂત્રાણિ લિખતા ‘ ગૌતમા ’ ઇત્યુક્તમ્. અન્યથા ભગવતિ ગૌતમાય નિર્દેશરિ ન સંશયકથનમુપપદ્યતે-ભગવત: સકલસંશયાતીતલાત્ ”— (પૃ. ૩૮૫)

સમયના સાહિત્યની સહાયને લીધે પરાપૂર્વથી જે માન્યતા માનતા આવ્યા હતા તેને તેવીને તેવી જ અહીં ઉપદેશી છે. જો કે, આ વિષયને લગતી સૂત્રની રચના ગૌતમના પ્રશ્ન અને મહાવીરના ઉત્તરરૂપ છે. એ જોતાં તો એ પાંચ જુદી જુદી હકીકતો ન આવતી જોઈ. કારણ કે, શ્રીમહાવીર તો સકલ સંશયાતીત હોવાથી તેઓએ પોતાને થ્રીમુખે એક નક્કી હકીકત જ ગૌતમને કહેવી જોઈ, આવો સંદેહ આપણને થાય એ સ્વાભાવિક છે. એના સમાધાનમાં ટીકાકારશ્રીએ જણાવ્યું છે કે, આ સૂત્ર-રચના કાંઈ સાક્ષાત્ મહાવીર અને ગૌતમના પ્રશ્નોત્તરરૂપ નથી. એ તો તે તે મતવાળા પોતપોતાના મતને જણાવતાં પણ ગૌતમના પ્રશ્ન અને મહાવીરના ઉત્તર-એ શૈલીની રચના કરીને જણાવે છે. માટે અહીં શ્રીઆર્યશ્યામસૂરિય પણ તેઓની તે શૈલી જેવીને તેવી કાયમ રાખીને એ શબ્દો ટાંક્યા છે માટે આ પ્રસ્તુત વિષયના પ્રશ્નોત્તરોને ગૌતમ અને મહાવીરના સમજવાની મૂલ કરવાની નથી.

ઉપર જણાવેલા ટીકાકારશ્રીના અનેક ઉલ્લેખો ઉપરથી એવું તરી આવે છે કે, આ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના પ્રણેતા શ્રી ‘ આર્યશ્યામસૂરિય ’ નામે કોઈ અસાધારણજ્ઞાની પુરુષ હશે. હવે આપણે અહીં તે પુરુષનો પરિચય મેલવવા કોશીશ કરીએ તે સ્થાનપ્રાપ્ત છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની શરૂઆતમાં કોઈ વીજ્ઞાની કરેલી જે ગાથાઓ મળી આવે છે અને તેમાં આ આર્યશ્યામ સૂરિજીનો કાંઈક પરિચય મળતો લાગે છે. તે ગાથાઓ આ છે:

“ વાયગવરવંસાઓ તેવીસદ્દમેણ ધીરપુરિસેર્ણ,
દુદ્ધરધરેણ મુણિણા પુવ્વસુયસમિદ્ધવુદ્ધોણ । ૧
સુયસાગરા વિળેઠ્ઠણ જેણ સુચરચણમુત્તમં દિન્નં,
સીસગણસ્સ ભગવઓ તસ્સ ણમો અજ્ઞ-સામસ્સ ” ૨ —(અન્યકર્તૃક)

“ વાચકોના વંશમાં વેવીશમી પેઢીય થયેલા, ધીરપુરુષ, સંયમના ધારક અને પૂર્વ શ્રુતથી સમૃદ્ધ બુદ્ધિવાળા જે શ્રીઆર્યશ્યામ ભગવાને શ્રુતરૂપ સાગરમાંથી વીળીને આ શ્રુતરૂપ (પ્રજ્ઞાપના ?) શિષ્યગણને સીધું છે તેમને નમસ્કાર થાઓ ” ૧—૨

૧. મૂલચ્છાયા:—તદેવં ભગવન્ !, તદેવં ભગવન્ ! ઇતિ:—અનુ:૦

૧. પ્ર.છાયા૦—તદ્ગ્ન્યતયા, તદ્વસતયા, તત્સ્પર્શતયા મૂયો મૂય: પરિણમતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાં પ્રાપ્ય તદ્વૃપતયા, તદ્વર્ણતયા, તદ્ગ્ન્યતયા, તદ્વસતયા, તત્સ્પર્શતયા મૂયો મૂય: પરિણમતિ. ૨. યલેશ્યાનિ દ્રવ્યાણિ પૃથાદાય કાલં કરોતિ તલેશ્ય ઉત્પદ્યતે. ૩. તત્ કેનાર્થેન ભગવન્ ! એવમ્ ઉચ્યતે કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાં પ્રાપ્ય તદ્વૃપતયા, તદ્વર્ણતયા, તદ્ગ્ન્યતયા, તદ્વસતયા, તત્સ્પર્શતયા મૂયો મૂય: પરિણમતિ: ? ગૌતમ ! તત્ત્વનામ ક્ષારં વૃષીં પ્રાપ્ય, શુદ્ધં વા વલ્લં રાગં પ્રાપ્ય તદ્વૃપતયા, તદ્વર્ણતયા તદ્ગ્ન્યતયા, તદ્વસતયા, તત્સ્પર્શતયા મૂયો મૂય: પરિણમતિ; તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમ્ ઉચ્યતે કૃષ્ણલેશ્યા ૦ ૪. કૃષ્ણલેશ્યા ભગવન્ ! કીદૃશી વર્ણેન પ્રજ્ઞાતા ?:—અનુ:૦

शुक्ला लेश्या मधुररसा गुडादिवत्. 'गंध' ति, -लेश्यानां गन्धो वाच्यः-तत्राऽऽद्यास्तिस्रो दुरभिगन्धाः, अन्यास्तु तदितराः, 'सुद्ध' ति, अन्याः शुद्धाः, आद्यास्वितराः; 'अपसत्थ' ति, आद्या अप्रशस्ताः, अन्यास्तु प्रशस्ताः; 'संकलिङ्ग' ति, आद्याः संकलिष्टाः, अन्यास्वितराः; 'उण्ह' ति, अन्या उष्णाः स्निग्धाश्च, आद्यास्तु शीता रूक्षाश्च; 'गइ' ति-आद्या दुर्गतिहेतवः, अन्यास्तु सुगतिहेतवः; 'परिणाम' ति-लेश्यानां कतिविधः परिणाम इति वाच्यम्, तत्राऽसौ जघन्य-मध्यमो-ऋष्टमेदात् त्रिधा,

आ गाथा द्वारा आपणे एटलुं जरर समजी शकीए छीए के, आर्यश्यामसूरिजी वाचक वंशना हता, पूर्वश्रुतना जाण हता अने वाचकोना वंशमां तेमनो पाट २३ मी हती. आ उपरांत तेमनो समय, तेमना गुरु के तेमना समसमयी विद्वानो-ए विपे कांइ कळातुं नथी. नंदीसूत्रनी स्थविरावलीमां अने खरतरगच्छनी तथा श्रीधर्मसागरजीनी पट्टावलीमां एक आर्यश्याम सूरिजीनी नोंध मळी आवे छे, तो हवे विचारवुं जोइए के, ते आर्यश्याम अने आ वाचकवंशवाळा आर्यश्याम ए बने एक छे के जुदा जुदा छे ? नंदीसूत्रमां जे स्थविरावली आपी छे ते आ छे:-

“ सुद्धमं अग्निवेशाणं जम्बूनामं च कासवं,
पभवं कचायणं वंदे वच्छं सिद्धंभवं तथा. २३
जसभदं तुंगियं वंदे संभूयं चैव माडरं,
भट्टबाहुं च पाद्वं थूलभदं च गोयमं. २४
एलावच्चसगोत्तं वंदामि महागिरिं सुहृत्थि च,
ततो कोसिभगोत्तं बहुलस्य सरिव्वयं वंदे. २५
हारियगुत्तं साहं च वंदिमो हारियं सामज्जं.” २३

पट्टधरः	गोत्रः
१. सुधर्मा—	अग्निवैश्यायन.
२. जंबू—	काश्यप.
३. प्रभव—	कात्यायन.
४. शट्यंभव—	वात्स्य.
५. तुंगिक यशोभद्र—	व्याघ्रापत्य.
६. संभूतविजय. भद्रबाहु.	माठर-प्राचीन.
७. थूलभद्र—	गौतम.
८. महागिरि. सुहृस्ती—	ऐलापत्य.
९. बहुल. बलिसह—(सरिव्वय)	कौशिक.
१०. स्वाति—	हारित.
११. श्यामार्य—(आर्यश्याम)	हारित.

आ स्थविरावलीमां नोंधाएला श्यामार्य के आर्यश्याम आर्य श्रीसुधर्माधी ११मा आवे छे अने हारित गोत्रना छे. ल्यारे आ प्रज्ञापना सूत्रना कर्ता आर्यश्यामने टीकाकारथीए आर्य श्रीसुधर्मभगवानथी २३मा जणावेला छे. [“ तथा च सुधर्मस्वामिन आरभ्य भगवान् आर्यश्यामः त्रयोविंशतितम एव ”-(प्र० पृ० ५. स०)] आम होवाथी कदाच आपणे एम कळी शकीए के, जे आर्यश्यामनो निर्देश नंदीसूत्रना कर्ता देववाचक करे छे ते आर्यश्याम अने श्रीसुधर्माभगवानथी त्रेवीशमी पाट उपर थएला आर्यश्याम एक न होय-जो ए बने एक ज होय तो एकनी ११मी अने बीजानी २३मी एम जुदी जुदी पाट शी रीते होय? वळी नंदीसूत्रनी टीका करनार श्रीमलयगिरिजीए ए पट्टावलीनी पण टीका करी छे-तेमां श्रीआर्यश्यामनो परिचय आपतुं आ वाक्य श्रीमलयगिरिजीए निर्देशुं छे: “ स्वातिशिष्यं हारितगोत्रम्-श्यामार्यं वन्दे-(पृ० ४९) आ उल्लेखमां ‘ एमणे प्रज्ञापना करी छे के, जे प्रज्ञापनाना प्रणेता वाचकवंशीय आर्यश्याम छे ते आ ज छे’ एवा कशो स्पष्ट के अस्पष्ट निर्देश टीकाकारथी करता नथी तथी पण ए अग्यारमी गादी-वाळा अने आ त्रेवीशमी गादीवाळा-ए बनेने एक मानवानी हिम्मत थती नथी. श्रीधर्मसागरजीनी पट्टावलीमां जे निर्देश छे ते नंदीसूत्रवाळी नोंधने अनुसरतो ज छे माटे नंदीसूत्रवाळी नोंध करता ए श्रीधर्मसागरजीनो उल्लेख कांइ विशेष निर्णय आपी शकतो नथी. तेओए (धर्मसा०) तो घणुं स्पष्ट जणावुं छे के,

“ श्रीआर्यमहागिरिस्तु शिष्यो बहुल-बलिसहौ यमल-भ्रातरौ. तत्र बलिसहस्य शिष्यः स्वातिः-उत्त्वाथीदयो प्रन्थास्तु तरुता एव संभाव्यन्ते. तच्छिष्यः श्यामाचार्यः प्रज्ञापनाकृत् श्रीवीरात् षट्सप्तत्यधिकशतत्रये (३७६) स्वर्गभाक्. तच्छिष्यः साण्डिल्यो जीतमर्यादाकृत्-इति नन्दिस्थ-विरावत्यामुक्तमस्ति, परं सा पट्टापरं अन्त्या-इति:”—(ध० सा० प०)

“ श्रीआर्यमहागिरिना बे शिष्य नामे-बहुल अने बलिसह जोडलाभाइ हता. तेमांना बलिसहना शिष्य नामे स्वाति थया-उत्त्वार्थ विनेरे ग्रंथो आ स्वातिए कर्था जणाय छे अने ए स्वातिना शिष्य नामे श्यामाचार्य थया-तेमणे प्रज्ञापना सूत्रनी रचना करी छे अने तेओ बीरात् ३७६मां स्वर्गवासी थया. तेमना शिष्य नामे साण्डिल्य थया अने एमणे जीतनी मर्यादा करी-ए प्रमाणे नंदीसूत्रनी स्थविरावलीमां कहुं छे, परंतु ते पट्टापरं जुदी छे ”

(आ पट्टावली विपे कांइ लखवातुं अहीं स्थान नथी तो पण इतिहास-भ्रमने दूर करवा माटे मारे एटलुं अहीं जणावी देवुं जोइए के, जे शब्दो नीचे — आम लींटी मुकेली छे ते शब्दो नंदीसूत्रनी पट्टावलीमां नथी ज.)

उपरना श्रीधर्मसागरजीना उल्लेखधी आपणने एम मानवातुं मन थइ जाय के, ए उल्लेख द्वारा प्रज्ञापनाना कर्ता आर्यश्याम अने तेमना गुरु स्वाति-ए विषेनो तथा श्रीआर्यश्यामना समयनो पण निर्णय थइ जाय छे, पण आपणे उतावळ न करतां आ निर्णयने ध्यानमां लेती वखते प्रज्ञापनामां नोंधा-

ઉત્પાતાદિમેદાદ્ વા ત્રિધા इति; ‘ परस ’ ति, आसां प्रदेशा वाच्याः—तत्र प्रत्येकमनन्तप्रदेशिका एता इति; ‘ ओगाह ’ ति, अवगाहना आसां वाच्या—तत्रैताः असंख्यातक्षेत्रप्रदेशावगाढाः; ‘ वर्गण ’ ति, वर्गणा आसां वाच्याः—तत्र वर्गणाः कृष्णलेश्यादियोग्यद्रव्यवर्गणाः, ताश्चाऽनन्ताः औदारिकादिवर्गणावत्; ‘ टाण ’ ति, तारतम्येन विचित्राऽध्यवसायनिबन्धनानि कृष्णादिद्रव्यवृन्दानि, तानि चाऽसंख्येयानि,

एलो—“ वायगवरवंसाओ तेवीसइमेण धीरपुसेण ” आ उल्लेख भूळवो जोइतो नथी. श्रीधर्मसागरजीए जे कांइ निर्णयात्मक के संभवात्मक लख्युं छे ते बयुं ११ मी गादीना धणी श्रीआर्यश्यामने लागु थाय छे, नहि के, २३ मी पाटना सुखी आपणा आ श्रीआर्यश्यामने. वळी एमणे ए ११ मी पाटवाळा आर्यश्यामजीने प्रज्ञापनाना कर्ता सख्या छे ते विषे तो बीजा कोइ आधार आप्थो नथी—तेमणे (धर्म सा०) छेवटे लख्युं छे के, “ ए प्रमाणे नंदीसूत्रनी स्थविरावलीमां लख्युं छे ” पण नंदीसूत्रनी स्थविरावलीमां, जे कांइ धर्म सागरजीए पोतानी आ स्थळनी पट्टावलीमां नोधुं छे तेहुं नोधेछुं मळतुं पण नथी, तेमां (नंदीनी प०) तो मात्र स्वाति अने श्यामाचार्यनां नाम अने मोत्रना उल्लेखो मळे छे ए सिवाय एमनो समय के एमनी कृति विषे मूळमां के टीकांमां कशी उल्लेख जडतो नथी तेथी एकला श्रीधर्मसागरजीना उल्लेखथी आपणे एम शी रीते मानी शकिए के, ११ मी गादी-वाळा श्रीश्यामसूरिजीए आ प्रज्ञापना सूत्रनी रचना करी हशे ? अने कदाच एम मानी लइए तो पण एमनी (श्यामार्यनी) त्रेवीशमी पाटवाळा उल्लेखनुं शुं थशे ? ए विचार उभो थाय छे. आ रीते नंदीसूत्रनी पट्टावली अने श्रीधर्मसागरजीनी पट्टावली ए बने द्वारा आ सूत्रना कर्ता विषे आपणे कोइ प्रकारना निर्णय उपर आवी शकता नथी. हवे आपणे आ वाचने लगतो खरतरगच्छनी पट्टावलीनो उल्लेख तपासीएः—

“ २४. ततः श्रीवीरसूरिजातः. पुनस्तदैव श्रीकालिकाचार्यो जातः, स च वीरवाक्यात् भाद्रपदशुक्लपञ्चमीतथतुर्थ्या श्रीपशुपपापर्व आनीतवान्. तत एव अद्यापि चतुरशीतिगच्छेषु चतुर्थ्या सांवत्सरिकप्रतिक्रमणं क्रियते. अयं च वीरात् त्रिनवत्यधिकनवशतवर्षैः (९९३) संजातः—तथा विक्रम-संवत्सरात् त्रयोविंशत्यधिकनवशतवर्षैः (५२३) संजातः.

कालिकाचार्यद्वयम्—

पुनः कालिकाचार्यद्वयं प्राग्जातम्, तत्र आद्यः प्रज्ञापनाकृत-इन्द्रस्य अग्रे निगोदविचारवक्ता—श्यामाचार्यपरनामा, स तु वीरात् ३७६ वर्षैर्जातः. द्वितीयो गर्दभिल्लोच्छेदकः—स तु वीरात् ४५३ वर्षैर्जातः ”—
खरतर(प०)

“ त्वाय पछी चोवीशमा श्रीवीरसूरि थया. ए ज वखते कालिकाचार्य थया—जेमणे श्रीवीरना वाक्यथी पांचमनी चोथ करी (?) अने ते चोराशी गच्छमां आज सुधी संमानित थइ. ए कालिकाचार्य वीरात् ९९३ वर्षे अने विक्रमात् ५२३ वर्षे थया.

वे कालिकाचार्य.

ए उपरांत बीजा वे कालिकाचार्य पहेलां थइ गया छे. जेमांनो एक तो वीरात् ३७६ वर्षे थया छे. एनुं बीजुं नाम श्यामाचार्य हुतुं. एमणे इन्द्रनी पासे निगोदनुं अद्भुत विवेचन कर्तुं हुतुं. अने प्रज्ञापना सूत्रनी रचना पण एमणे ज करी छे. बीजा कालिकाचार्य वीरात् ४५३ वर्षे थया अने एमणे ज राजा गर्दभिल्लो नाश कराव्यो.

आ पट्टावली जणावे छे के, श्यामाचार्य के कालिकाचार्य कुल त्रण थया छे—तेमांनो एक तो वीरात् ३७६ वर्षे, बीजा वीरात् ४५३ वर्षे अने त्रीजा वीरात् ९९३ वर्षे. ए त्रणे कालिकाचार्यना कार्यनो परिचय पण आ पट्टावलीकारे आपेलो छे—प्रज्ञापनाना कर्ता विषे जे वात धर्मसागरजीए जणावी छे ते ज वात आमणे जणावी छे माटे आपणे वीरात् ३७६ मां थएला अने अग्यारमी पाटवाळा श्रीआर्यश्यामजीने आ सूत्रता कर्ता त्यां सुधी तो न ज मानी शकिए ज्यां सुधी प्रज्ञापना सूत्रमां आवेली गाथामां जणावेली श्रीआर्यश्यामसूरिनी त्रेवीशमी पाट खोटी न ठरे.

खरतर गच्छनी पट्टावलीमां २४मी पाट उपर श्रीवीरसूरि जणाव्या छे अने ए ज वखते एक कालिकाचार्य थयातुं जणावुं छे तेथी एम कल्पी शक्या खरं के, आपणा त्रेवीशमी पाटवाळा श्रीआर्यश्याम अने ए श्रीवीरसूरिना समसमथी श्यामसूरि (कालकसूरि)—ए बने कदाच एक ज होय—आ कल्पनामां त्रेवीशमी पाटना प्रश्ननो केटलोक निवेडो थइ शके छे माटे ज आवी अनाधार कल्पना करवानुं साहस थइ शके छे, वळी बीजुं के, ज्यां पत्रवणामां श्रीआर्यश्यामनो परिचय आपेलो छे त्यां कांइ तेमना गुरु विगेरेनो परिचय आपेलो नथी तेथी आपणे एम तो शी रीते कही शकिए के, आ ज आर्यश्यामना गुरु स्वाति हता—उपरना उडेखोथी आर्यश्याम अनेक होवातुं सावीत थइ गया पछी ‘ आ ज आर्यश्याम स्वातिना शिष्य छे ’ एम आपणे कही शकिए नहि—वळी स्वातिना शिष्य आर्यश्याम तो श्रीसुवर्माथी अग्यारमी पाटे आवता होवार्थी ते अने आ त्रेवीशमी पाटवा धणी आर्यश्याम ए बने एक शी रीते होय ? अर्थात् आपणे पाटनी दृष्टिए तो ए स्वातिना शिष्य श्रीआर्यश्यामजीने प्रज्ञापनाना कर्ता न ज मानी शकिए. आ रीते छेवट ए त्रण आर्यश्याममांनो क्या श्रीआर्यश्यामे आ सूत्र रच्युं छे ? ए प्रश्ननो नीकाल थइ शकवो अशक्य जणाय छे.

प्रज्ञापनासूत्रमां एक स्थळे खीवेदना समयनी मर्यादा विषे विचारतां मूळमां ज ए विषे आ रीते पांच अभिप्रायो दर्शाववामां आव्या छेः—

प्र०—“ इत्थिवेदेणं भन्ते ! इत्थिवेदे ति कालतो केवच्चिरं होति ?
उ०—गोयमा ! एगेणं आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० दसुतरं पल्लो—वमसतं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहिअं.
एगेणं आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० अट्टारस—पल्लितोवमाइं पुव्व-कोटि—पुहुत्तमम्भहिआइं.
एगेणं आदेसेणं ज० एगं समयं, उक्को० चउदस पल्लोवमाइं पुव्व-कोटिपुहुत्तमम्भहिआइं.
एगेणं आदेसेणं ज० एगं समयं, उक्को० पल्लितोवमसतं पुव्वकोडिपुहु-त्तमम्भहिअं,
एगेणं आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० पल्लितोवमपुहुत्तं पुव्वकोडि-पुहुत्तमम्भहिअं.

हे भगवन् ! खीवेद ‘ खीवेद ’ ए प्रमाणे काळथी क्यां सुधी रहे ?
हे गौतम ! एक आ आदेशे करीने खीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कष्टे ११० पल्लोपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.
एक आदेशे करीने खीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कष्टे १८ पल्लोपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.
एक आदेशे करीने खीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कष्टे १६ पल्लोपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.
एक आदेशे करीने खीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कष्टे १०० पल्लोपम अने वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.
एक आदेशे करीने खीवेद जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कष्टे वेथी नव पल्लोपम उपरांत वेथी नव पूर्वकोटि सुधी रहे.

आ पांच अभिप्रायोमां क्यो अभिप्राय रीतसरनो छे—ए विषे श्रीआर्यश्यामजीए कोइ प्रकारनो स्पष्ट खुलासो कर्था नथी, तेनुं कारण जणावतां श्रीटीकाकारंजी जणावे छे के—

અધ્યવસાયસ્થાનાનામસંસ્થાત્વાદિતિ, 'અપ્પવહુ' તિ, લેશ્વાસ્થાનાનામલ્પવહુત્વં વાચ્યમ્, તત્તૈવમ્:—“ ઈંસિ ણં મંતે ! કળ્હલેસા- ઠાણાગં જાવ-સુક્કલેસાઠાણા ય જહ્વગાણં દવ્વહ્વાયે ૨ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુહા વા, વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સવ્વત્થોવા જહ્વગા કાઠલેસાઠાણા દવ્વહ્વાયે, જહ્વગા નીલલેસાઠાણા દવ્વહ્વાયે અસંસેજ્જગુણા, જહ્વગા કળ્હલેસાઠાણા દવ્વહ્વાયે અસંસેજ્જગુણા, જહ્વગા તેઠલેસાઠાણા દવ્વહ્વાયે અસંસેજ્જગુણા, જહ્વગા પમ્હલેસાઠાણા દવ્વહ્વાયે અસંસેજ્જગુણા, જહ્વગા સુક્કલેસાઠાણા દવ્વહ્વાયે અસંસેજ્જગુણા ” ઇત્યાદિ.

સ્વતઃ સુબોધેઽપિ શતે તુરીયે વ્યાહ્યા મયા કાચિદિયં વિદૂઘ્ધા,
દુઘ્ધે સદા સ્વાદુતમે સ્વભાવાત્ ક્ષેપો ન યુક્તઃ કિમુ શર્કરાયાઃ ?

૧. આગળના ઉદ્દેશકમાં છેવટે લેશ્યા સંબંધી હકીકત જણાવી છે માટે આ દસમા ઉદ્દેશકમાં પણ એ સંબંધે જ કહેવાનું છે. આ ઉદ્દેશકનું આંદિ સૂત્ર આ છે:—['સે ણૂણં' ઇત્યાદિ] ['તારૂવત્તા' ત્તિ] તે રૂપપણે-નીલલેશ્યાના સ્વભાવે, એ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે કે, ['તાવન્ન- ત્તા' ત્તિ] તે વર્ણપણે-નીલલેશ્યાની જેવા વર્ણપણે, ['એવં ચચ્ચો ઉદ્દેસઓ' ઇત્યાદિ.] આ સૂત્રથી આ પ્રમાણે સમજવું:—“ તે ગંધપણે, તે રસપણે, ” અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પામીને તેના વર્ણપણે, તેના ગંધપણે અને તેના રસપણે વારંવાર પરિણમે છે ? હૈ ગૌતમ ! હા, કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પામીને તે રૂપપણે, તે ગંધપણે અને તે રસપણે વારંવાર પરિણમે છે. તાત્પર્ય આ છે કે-જ્યારે કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામવાળો જીવ, નીલ- લેશ્યાને યોગ્ય દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરી મરણ પામે છે ત્યારે તે નીલલેશ્યાના પરિણામવાળો થઈને ઉત્પન્ન થાય છે કારણ-(જીવ) “ જે લેશ્યાનાં દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરીને મરણ પામે, તે લેશ્યાવાળો થઈને બીજે ઠેકાણે ઉત્પન્ન થાય છે ” એ પ્રમાણેનું શાસ્ત્રકથન છે—જે કારણ હોય છે, તે જ સંયોગવશે કાર્યરૂપ બની જાય છે, જેમ કારણરૂપ માટી કાલાંતરે સાધનસંયોગે કાર્યરૂપે-ઘટપણે-બની જાય છે તેમ કૃષ્ણલેશ્યા, પણ કાલાંતરે સાધનવશે નીલલેશ્યામાં ફેરવાઈ જાય છે-નીલલેશ્યારૂપે બનવી સુશક્ય છે. શં૦-જ્યારે કાર્ય અને કારણ, એ બન્ને પદાર્થ એક જ રૂપના છે તો પછી 'કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પામીને' એ રીતે એ લેશ્યામાં ભેદ દર્શાવવાનું શું કારણ ? કારણ-જ્યાં બે વસ્તુ એક જ હોય ત્યાં ભેદની હયાતી સંભવતી નથી, તો પછી અહીં એ બે લેશ્યાઓમાં શા માટે ભેદ દર્શાવ્યો ? સમા૦-એ બે લેશ્યાઓમાં જે ભેદ દેખાઈવો છે તે વાસ્તવિક રીતે નથી, પણ ડપચારથી છે. માટે ઔપચારિક ભેદ દર્શાવવાથી વસ્તુના સ્વરૂપમાં વાંધો આવવાનું કારણ નથી. “ હૈ ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને પામીને તેના રૂપપણે, તેના વર્ણપણે, તેના ગંધપણે, તેના રસપણે અને તેના સ્પર્શપણે વારંવાર પરિણમે છે ” એમ કહેવાનું શું કારણ ? ” “ હૈ ગૌતમ ! જેમ દૂધ, છાશને પામીને-છાશના સંયોગથી-છાશ રૂપે, છાશના વર્ણે, છાશના ગંધે, છાશના રસે અને છાશના સ્પર્શ પરિણમે-બને-છે, અથવા જેમ ચોકલું લુગડું રંગને પામીને-રંગના સંયોગથી-રંગના રૂપે, રંગના વર્ણે, રંગના ગંધે, રંગના રસે અને રંગના સ્પર્શ વારંવાર પરિણામ પામે છે. તેવી રીતે હૈ ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને પામીને તેના વર્ણાદિ પરિણામરૂપે બની જાય છે ” ઇત્યાદિ. એ જ અભિલાપવડે 'નીલલેશ્યા કાપોત

“ અમીષાં પચ્ચાનામ્ આદેશાનામ્ અન્યતમ-આદેશસમીચીનતા- નિર્ણયોઽતિશયજ્ઞાનિભિઃ, સર્વોત્કૃષ્ટતલ્લિધિસંનૈવૌ કર્તું શક્યતે, તે ચ ભગવત્-આર્યશ્યામપ્રતિપત્તૌ નાહીરન્. કેવલં તત્કાલાપેક્ષયા યે પૂર્વસૂરયઃ તત્કાલ-ભાવિપ્રત્યયૌર્વાપર્ચ્યૌર્પર્યાલોચનયા યથાસ્વમતિ સ્ત્રીવેદસ્ય સ્થિતિં પ્રહુપિતવન્તસ્તેષાં સર્વેષામ્ અપિ પ્રાવચ્ચનિકસૂરીણાં મતાનિ ભગવાન્ આર્યશ્યામ ઉદિષ્ટવાન્ ”-પ્ર૦ ૧૦૩૮૫.

“ આ પાંચ આદેશો-મતો-માં કયો અંમુક એક આદેશ સમીચીન છે-એ જાતનો નિર્ણય અતિશય જ્ઞાનિઓથી કે સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતની લલિધિવાળા પુરુષોથી થઈ શકે છે. તેવા અતિશયજ્ઞાનવાળા કે સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતની લલિધિવાળા પુરુષો ભગવત્-આર્યશ્યામની પ્રતિપત્તિમાં ન હતા. ક્ષત્ તે સમયના પૂર્વાચાર્યો તે સમયના ગ્રંથોદ્ધારા પૂર્વાપરની પર્યાલોચના કરીને જે સ્વમતિપ્રમાણે સ્ત્રીવેદની સ્થિતિ પ્રહુપી ગયા હતા તે બધા પ્રાવચ્ચનિક આચાર્યોનાં મતોને ભગવાન્ આર્યશ્યામે અહીં નોંધેલાં છે ”

ટીકાકારશ્રીમા આ ઉલેખ ઉપરથી આપણે વિશેષ તો નહિ, પણ ઘટલું તો જાણી શકીએ છીએ કે, જ્યારે આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની રચના થઈ હશે ત્યારે અતિશયજ્ઞાનિઓનો કે સર્વોત્કૃષ્ટતલ્લિધિ ધરાવનારા પુરુષોનો વિરહ હશે અને હૃદય શ્રીઆર્યશ્યામજી પણ તે સમયે સ્ત્રીવેદને લગતાં ઉપરનાં મતાંતરો વિષે કોઈ જાતનો નિર્ણય આપી શકે તેવા સાતિશયજ્ઞાની નહિ હોય-જૈનઈતિહાસમાં જે સમયથી સાતિશયજ્ઞાનિઓનો વિરહ મનાતો આવ્યો છે તે સમય આ પ્રજ્ઞાપનાનો અને તેના પ્રણેતાનો હશે-એમ ઉપરના ટીકાકારશ્રીના ઉલેખ દ્વારા ચોકલું તરી આવે છે.

હવે આપણે પ્રજ્ઞાપનાની શૈલી વિષે વિચાર કરીને આ ટિપ્પણ પૂરું કરીશું.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની રચના બે પ્રકારની છે: તેમાં કેટલેક ઠેકાણે તો કોઈ પ્રકારના નામ નિર્દેશ વિના જ પ્રશ્ન અને ઉત્તરો રચાયા છે અને કેટલેક ઠેકાણે તો ભગવતીસૂત્રની જેમ મહાવીર અને ગૌતમના પ્રશ્નોત્તરોની જેવી સંકલના થઈ છે. તે બન્ને જાતની શૈલીના નમુના આ પ્રમાણે છે:—

(સાધારણ શૈલી.)—

“ સે કિં તં અજીવપન્નવણા ? અજીવપન્નવણા દુવિહા પન્નત્તા. તં જહ્વા- રુવિ-અજીવપન્નવણા ય, અરુવિ-અજીવપન્નવણા ય. સે કિં તં અરુવિ-અજીવ- પન્નવણા ? અરુવિ-અજીવપન્નવણા દસવિહા પન્નત્તા. ” × × ×-

(૫૦ ૫૦ ૭-૮)

“ અજીવપ્રજ્ઞાપના એ શું ? અજીવપ્રજ્ઞાપના બે પ્રકારની છે. જેમ કે: રૂપી અજીવપ્રજ્ઞાપના અને અરૂપી અજીવપ્રજ્ઞાપના. અરૂપી અજીવપ્રજ્ઞાપના એ શું ? અરૂપી અજીવપ્રજ્ઞાપના દસ પ્રકારની કહી છે. ”

૧. પ્ર૦ છાયા૦—એતેષાં ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાસ્થાનાનાં યાવત્-શુક્કલેશ્યાસ્થાનાનાં ચ જઘન્યકાનાં દ્રવ્યાઽર્થતયા (૩) કતરાણિ કતરે- ભ્યોઽહ્યાનિ વા, વહુકાનિ વા, તુહ્યાનિ વા, વિશેષાઽધિકાનિ વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાનિ જઘન્યકાનિ કાપોતલેશ્યાસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા, જઘન્યકાનિ નીલલેશ્યાસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયાઽસંલેયેયગુણાનિ, જઘન્યકાનિ કૃષ્ણલેશ્યાસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયાઽસંલેયેયગુણાનિ, જઘન્યકાનિ તેજોલેશ્યાસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થ- તયાઽસંલેયેયગુણાનિ, જઘન્યકાનિ પદ્મલેશ્યાસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયાઽસંલેયેયગુણાનિ, જઘન્યકાનિ શુક્કલેશ્યાસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયાઽસંલેયેયગુણાનિ:—અતુ૦

લેશ્યાને, કાપોત લેશ્યા તૈજસી-લેશ્યાને, તૈજસી લેશ્યા પદ્મ લેશ્યાને અને પદ્મ લેશ્યા શુક્લ લેશ્યાને પામીને તેના રૂપાદિરૂપે પરિણમે છે ' ઇત્યાદિ કહેવું. હવે આ ઉદ્દેશક ક્યાં સુધી કહેવો ? તો કહે છે કે, [' જાવ ' ઇત્યાદિ] [' પરિણમ '] ઇત્યાદિ દ્વાર ગાથામાં કહેલાં દ્વારોની સમાપ્તિ પરિણમ. સુધી એ ઉદ્દેશક કહેવો. તેમાં પરિણમ સંબંધે હકીકત હમણાં જ જણાવી છે. તથા [' વદ્મ ' તિ] કૃષ્ણલેશ્યાદિક લેશ્યાનો વર્ણ કહેવો. વર્ણ. તે આ રીતે:- " હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાનો વર્ણ કેવો કહ્યો છે ? ઇત્યાદિ. ઉત્તર-મેઘ વિગેરેની જેવી કૃષ્ણલેશ્યા કાઠી છે, મમરા વિગેરેની જેવી નીલલેશ્યા નીલી છે, ચેરસાર વિગેરેની જેવી કાપોત લેશ્યા કાપોતી છે, સસલાના લોહી વિગેરેની જેવી તૈજસી લેશ્યા ળાલ છે, ચંપકવિગેરેની જેવી પીત લેશ્યા પીઠી છે, શંખવિગેરેની પેઠે શુક્લલેશ્યા ધોઠી છે. તથા [' રસ ' તિ] લેશ્યાઓનો રસ કહેવો. તે આ પ્રમાણે:-લિંબડા વિગેરેની રસ.

(મહાવીર અને ગૌતમનાં પ્રશ્નોત્તરવાઠી શૈલી)—

“ કહિ ણં મંતે ! વાદરપુઢવીકાદ્યાણં પલ્લત્તગાણં ઠાણા પળ્ણતા ? ગોયમા ! સટ્ટાણેણં અટ્ટસુ પુઢવીસુ × કહિ ણં મંતે ! વાદરપુઢવીકાદ્યાણં અપલ્લત્તગાણં ઠાણા પળ્ણતા ? ગોયમા ! જત્થેવ વાદરપુઢવીકાદ્યાણં પલ્લત્તગાણં ઠાણા પલ્લતા તત્થેવ ” × × × —(૫૦ પૃ ૭૧)

આ પ્રકારની બે શૈલી માટે ટીકાકાર મહાશય જણાવે છે કે—“ ન સર્વમેવ સૂત્રં ગણધરપ્રશ્ન-તીર્થકરનિર્વચનરૂપમ્, કિન્તુ કિંચિદ્ અન્યથાડપિ, વાહુલ્યેન તુ તથારૂપમ્ ”—(૫૦ પૃ ૭) અર્થાત્ “ આ સંકલનામાંનો ઘણો ઘણો ભાગ મહાવીર અને ગૌતમના પ્રશ્નોત્તરરૂપ છે અને થોડો ભાગ બીજી રીતે-સામાન્ય પ્રશ્નોત્તરરૂપ-પણ છે. ” આ પ્રકારની બે શૈલી જોડીને સાધારણ રીતે એવો સંદેહ થવો સંભવિત છે કે, જ્યારે આ પ્રથમાં ઘણો ઘણો ભાગ મહાવીર અને ગૌતમના પ્રશ્નોત્તરરૂપ આવેલો છે અને માત્ર “કિંચિદ્ અન્યથાડપિ” છે તો પછી આના રચનાર મહાવીર અને ગૌતમ જ. શા માટે ન હોય ? અથવા આર્યશ્યામસૂરિ કેમ હોય ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન શ્રીયુત ટીકાકારજીએ ઘણું સરલ, સ્પષ્ટ અને યુક્તિયુક્ત આપેલું છે અને તે આ પ્રમાણે છે:-

“ એવં ગૌતમસ્વામિના પ્રશ્ને કૃતે ભગવાન્ આહ-વર્ધમાનસ્વામી— ગોયમા ! + ઇત્યાદિ. નતુ ગૌતમોડપિ ભગવાન્ ઉપચિત-કુશલમૂલો ગણ-ધરઃ તીર્થકરભાષિતમાતૃકાપદ્મવળમાત્રાડવાપ્તપ્રકૃષ્ટશ્રુતજ્ઞાનાવરણક્ષયો-પશ-મશ્વતુર્દશપૂર્વવિત્ સર્વાક્ષરસન્નિપાતી-ઈતિ વિવક્ષિતાર્થપ્રતિજ્ઞાનસમન્વિત એવ, તતઃ કિમર્થં પૃચ્છતિ ? ન હિ ચતુર્દશપૂર્વવિદઃ સર્વોત્કૃષ્ટતલ્લિધિસમન્વિ-તસ્ય કિંચિત્ પ્રજ્ઞાપનીયમવિદિતમસ્તિ. × સત્યમેતત્, કેવલં જાનત્રેવ ગૌતમસ્વામી ભગવાન્ અન્યત્ર વિનેયેભ્યઃ પ્રતિપાચ્ય તત્સંપ્રત્યયનિમિત્તં વિવ-ક્ષિતમર્થં પૃચ્છતિ. યદિ વા પ્રાયઃ સર્વત્ર ગણધરપ્રશ્ન—તીર્થકરનિર્વચન-રૂપં સૂત્રમ્—અતો ભગવાન્ આર્યશ્યામોડપિ ઇત્યમેવ સૂત્રં રચયતિ. અથવા સંભવતિ તસ્યાડપિ ગણમૃતો ગૌતમસ્વામિનોડનાભોગઃ—છદ્ધસ્થલાત્ × તતો જાતસંશયઃ સન્ પુચ્છતિ-ઈતિ ન કશ્ચિદ્ દોષઃ ”—

(૫૦ પૃ ૭૨-૭૩)

“ હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત વાદરપૃથ્વીકાથિકોનાં રહેઠાણો ક્યાં કહ્યાં છે ? હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આઠે પૃથ્વીઓમાં × હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત વાદરપૃથ્વીકાથિકોનાં રહેઠાણો ક્યાં કહ્યાં છે ? હે ગૌતમ ! જ્યાં વાદર પૃથ્વીકાથિકોનાં સ્થાનો કહ્યાં છે ત્યાં જ તેઓનાં પણ સ્થાનો કહ્યાં છે. ”

“ એ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામિએ પૂછ્યા પછી વર્ધમાનસ્વામી ઉત્તર આપે છે. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, ગૌતમ સ્વામી ચૈદ પૂર્વના ધરનાર છે, તીર્થકરે કહેલાં ત્રણ પદોને સાંભળવા માત્રથી જ જેઓએ ઉત્કૃષ્ટશ્રુતજ્ઞાન-ની પ્રાપ્તિ કરી છે અર્થાત્ તીર્થકરે કહેલાં માત્ર ત્રણ પદો ઉપરથી જ જે વારે અંગો જેવાં મહાશ્રુતની રચના કરે છે એવા એ ગૌતમસ્વામિને વઠી હવે પૂછવાનું શું બાકી હોય ? એ વધારેમાં વધારે શ્રુતજ્ઞાનની લ્લિધિવાળા એવા ગૌતમથી વઠી શું કોઈ પણ વાત અજાણી હોય ? માટે સ્તરી રીતે તો ‘ગૌતમ પ્રશ્ન કરે’ એ વાત જ ઘટતી આવે એવી નથી. આ શંકા સાચી છે, તો પણ ગૌતમનો પૂછવાનો આશય જ બીજો છે ત્યાં એ શંકા ઘટી શકતી નથી. એ બીજો આશય આ પ્રમાણે છે:-ગૌતમે પોતે શિષ્યોને જે જે વાતો કહી હોય તે બરાબર કહેવાળી છે કે નહિ-એ વાતનો નિશ્ચય કરવા માટે ગૌતમને પૂછવું પડે છે માટે ગૌતમ જેવા મહાજ્ઞાની પણ જો પ્રશ્ન કરે તો તે અયુક્ત નથી, અથવા ઘણે ભાગે સૂત્રની શૈલી ગણધરના પ્રશ્ન અને તીર્થકરના ઉત્તરરૂપે રચાણી છે માટે જ ભગવાન્ આર્યશ્યામ પોતે પણ એ જ શૈલીમાં આ સૂત્રની રચના કરે છે. અથવા ગૌતમ પોતે ગમે તેવા મહાજ્ઞાની હોય તો પણ છદ્ધસ્થ તો સ્તરી ને-અને છદ્ધસ્થની મૂલ થવી એ કાંઈ અસંભવિત નથી માટે જ ગૌતમ સંશયવાળા હોઈ શકે છે અને એ સંશય ઠાઠવાને માટે તે પૂછી પણ શકે છે-એમાં કાંઈ દૂષણ હોય નહિ. ”

ઉપરના ઉદ્દેશમાં ટીકાકારશ્રીએ ત્રણ વાત આ પ્રમાણે જણાવી છે:-પેલી વાત તો તેઓએ જણાવી છે કે, ગૌતમ જેવા મહાજ્ઞાનિને નહું જાણવા માટે કાંઈ પૂછવાનું બાકી ન હોય, પણ પોતે બીજાને જણાવેલી વાતો બરાબર છે કે નહિ ? એ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે તેઓને પૂછવાની જરૂર રહે છે-આ વાત લખતી વખતે ટીકાકારનો ધ્યાલ એવો રહ્યો છે કે, આ સૂત્રમાં આવતા પ્રશ્નોત્તરી જાણે સાચે જ મહાવીર અને ગૌતમ વચ્ચે ન થયેલા હોય. બીજી વાતમાં તેઓ એમ જણાવે છે કે, ઘણે ઠેકાણે ગણધરના પ્રશ્ન અને તીર્થકરના ઉત્તરો-એ શૈલીમાં સૂત્રોની સંકલના થયેલી છે માટે આર્યશ્યામ ભગવાન્ પણ એ જ શૈલીએ આ સૂત્રની રચના કરે છે. આ બીજી વાતમાં તો તેઓએ (ટીકાકારશ્રીએ) એમ સાફ જ જણાવ્યું છે કે, આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર (ગણધર અને તીર્થકરના પ્રશ્નોત્તરની શૈલીમાં અને ક્યાંય સાધારણ પ્રશ્નોત્તરની શૈલીમાં) શ્રીઆર્યશ્યામે રચેલું છે. હવે છેવટની ત્રીજી વાત જે, તેઓએ જણાવી છે તે પેલી વાતનું જ સમર્થન કરતી જણાય છે. અને વઠી ટીકામાં અનેક સ્થલે “ સૂરિરાહ ” “ ભગવાન્ આર્યશ્યામઃ પઠતિ ” એવા એવા નિર્દેશો કરીને ‘ પ્રજ્ઞાપનાની કૃતિ શ્રીઆર્યશ્યામની છે ’ એ વાતને દઢ કરી છે—પ્રજ્ઞાપનામાં આવેલી પ્રશ્નોત્તરાત્મક શૈલી શ્રીઆર્યશ્યામની પોતાની જ ઉદ્ભવાવેલી છે એવું અનેક સ્થલે શ્રીટીકાકારજીએ જણાવ્યા છતાં એ શૈલીને શ્રીગૌતમ અને શ્રીમહાવીરના પ્રશ્નોત્તરાત્મક માની ટીકાકારશ્રીએ એ વિષે જે સંગતિ કરવાનાં સમાધાનો જણાવ્યાં છે તે દ્વારા તેમનો આશય કઠ્ઠાતો નથી-ગમે તેમ હો. પરંતુ આ શૈલી શ્રીમહાવીરની આવી શૈલીની જેવી સંવાદનારૂપમાં તેના પ્રણેતાએ જોડેલી છે એમાં કશો સંદેહ રાખવાનો નથી. તાત્પર્ય એ કે, પ્રજ્ઞાપના એક સંપ્રહાત્મક ગંભીર ગ્રંથ છે, તેના પ્રણેતા ત્રણ-માના કોઈ એક શ્રીઆર્યશ્યામજી છે અને એમાં (પ્રજ્ઞાપનામાં) આવેલી શૈલી એમણે પોતે જ ઉપજાવેલી લાગે છે. આ શ્રીઆર્યશ્યામજીનો શ્રીસ્વાતિ-સૂરિ સાથે કશો સંબંધ કઠ્ઠાતો નથી, (એ સ્વાતિ સૂરિને શ્રીધર્મસાગરજીએ તત્ત્વાર્થ વિગેરેના કર્તા માનેલા છે અને અલ્વારે પણ જૈનો તેમ જ માને છે પરંતુ તત્ત્વાર્થના કર્તા સ્વાતિજીનું ગોત્ર ‘ કૌમ્બીવણિ ’ છે—(કૌમ્બીવણિના સ્વાતિતનયેન વાત્સીસુતેન અર્ધ્યમ્ ”—તત્ત્વાર્થ પ્રશસ્તિ) સ્વારે ૧૧ મી પાટવાળા આર્યશ્યામજીના શુદ્ધ શ્રીસ્વાતિજીનું ગોત્ર હારિત છે—માટે એ બે જુદા જુદા ગોત્રવાળા આચાર્ય એક જ હોય એ સી રીતે મનાય ?) આ રીતે પ્રજ્ઞાપના, એનાં કર્તા અને એની શૈલી વિષે યથામતિ આલેખ્યું છે:-અનં

પેટે કૃષ્ણલેશ્યા તિક્ત (કઢવી) છે, સુંઠની પેટે નીલલેશ્યા કટુ (તિલ્હી) છે, કાન્ના બોરની પેટે કાપોતી લેશ્યા કષાય રસવાળી છે, પાકી કેરી વિગેરેની પેટે તેજોલેશ્યા ટાટી અને ગઢી છે, ચંદ્રપ્રભા વગેરે મઘની પેટે પદ્મલેશ્યા તિલ્હી, કષાયલી અને મધુર છે અને ગોઠ વિગેરેની પેટે શુક્લલેશ્યા મધુર-ગઢી-છે. [' ગંધ ' તિ] લેશ્યાઓનો ગંધ કહેવો: આદિની ત્રણ લેશ્યાઓ દુર્ગંધી છે અને છેહી ત્રણ લેશ્યાઓ સુગંધી છે [' સુદ્ર ' તિ] છેહી ત્રણ લેશ્યાઓ શુદ્ધ છે અને પેલી ત્રણ લેશ્યાઓ અશુદ્ધ છે. [' અપસત્થ ' તિ] પેલી ત્રણ લેશ્યાઓ નઠારી છે અને છેહી ત્રણ લેશ્યાઓ સારી છે. [' સંકિલિટ્ટ ' તિ] પેલી ત્રણ લેશ્યાઓ સંકિલિટ્ટ છે અને છેહી ત્રણ લેશ્યાઓ અસંકિલિટ્ટ છે [' ઉપ્હ ' તિ] છેહી ત્રણ લેશ્યાઓ સિનઘ અને ઉષ્ણ છે અને પેલી ત્રણ લેશ્યાઓ શીત અને રૂક્ષ છે. [' ગતિ ' તિ] પેલી ત્રણ લેશ્યાઓ દુર્ગતિનું કારણ છે અને છેહી ત્રણ લેશ્યાઓ સુગતિનું કારણ છે. [' પરિણામ ' તિ] ' લેશ્યાઓનો પરિણામ કેટલા પ્રકારનો હોય ' એ કહેવું. તે આ રીતે: લેશ્યાનો પરિણામ ત્રણ પ્રકારનો છે:—જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ અથવા ઉત્પાત વગેરે. [' પ્લસ ' તિ] લેશ્યાઓના પ્રદેશો કહેવા : તે લેશ્યાઓમાંની એક એક લેશ્યા અનંત પ્રદેશવાળી છે. [' ઓગાહે ' તિ] એઓની અવગાહના કહેવી: એ લેશ્યાઓની, અસંખ્ય (ક્ષેત્ર) પ્રદેશમાં અવગાહના છે—એ લેશ્યાઓને સમાઈ રહેવા માટે ક્ષેત્રના અસંખ્ય પ્રદેશોની જરૂર પડે છે. [' વર્ગણ ' તિ] એ લેશ્યાઓની વર્ગણા કહેવી: કૃષ્ણલેશ્યાદિક લેશ્યાને યોગ્ય દ્રવ્યવર્ગણા, ઔદારિકાદિ વર્ગણાની પેટે અનંત છે. [' ઠાળ ' તિ] તરતમપણને લીધે વિચિત્ર અધ્યવસાયનાં કારણરૂપ કૃષ્ણ વિગેરે દ્રવ્યનાસમૂહ ' અસંખ્ય છે, કારણ કે અધ્યવસાયનાં સ્થાનો પણ અસંખ્ય છે. [' અપ્પબહું ' તિ] લેશ્યાનાં સ્થાનોનું ઓછાવધતાપણું જણાવવું, તે આ રીતે:—

“ હે ભગવન્ ! એ કૃષ્ણલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનોમાં અને યાવત્-શુક્લલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનોમાં દ્રવ્યાર્થપણે કયાં કોનાથી ઓછાં છે, વધારે છો સરખાં છે કે વિશેષાધિક છે ? હે ગૌતમ ! દ્રવ્યાર્થપણે કાપોતલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનો સૌથી થોડાં છે, દ્રવ્યાર્થપણે નીલલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનો અસંખ્ય-ગણાં છે, દ્રવ્યાર્થપણે કૃષ્ણલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનો અસંખ્યગણાં છે, દ્રવ્યાર્થપણે તેજોલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનો અસંખ્યગણાં છે, દ્રવ્યાર્થપણે પદ્મલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનો અસંખ્યગણાં છે અને દ્રવ્યાર્થપણે શુક્લલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનો પણ અસંખ્યગણાં છે ”

ચોથું શતક,

ચોથે શતે સર્વ રીતે સુબોધે વ્યાખ્યા કરી મેં કંઈ આ રચેલી,
સેજે હમેશા રસયુક્ત વૃદ્ધે મેઝ્યું ગઝ્યું શું નથી છાજતું તે ?

ચતુર્થ શતક સમાપ્ત.

બેડારૂપ: સમુદ્રેઽલિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેઽસ્મિન્ દાયી ય: સદુપાનાં પરકૃતિકરણાદ્વૈતજીવી તપસ્વી ।
અસ્માકં વીરવીરોઽનુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યો:—દયાત્ શ્રીવીરદેવ: સકલશિવસુખં મારહા ચામ્પસુખ્ય: ॥

शतक ५.—उद्देशक १.

विषयसंग्रहगाथा—चंपा—रवि.—अनिल.—ग्रंथिका.—शब्द.—छद्मस्थ.—आयु.—एजन.—निर्गन्ध.—राजगृह.—चंपा—चंद्र.—उद्देशकारंभ.—पूर्णभद्रवैत्य.—सूर्योत्तु उद्गमनादि.—
दिवस—रात्रिविचार.—अंबूद्वीपनुं दक्षिणार्धे अने उत्तरार्धे.—मंदर पर्वतनुं उत्तर—दक्षिण.—अठार सुहूर्तनो दिवस.—बार सुहूर्तनी रात्री.—दिवस अने
रात्रीना मापमां वधघट.—बार सुहूर्तनो दिवस.—अठार सुहूर्तनी रात्री.—वर्षाक्रतु—हेमंतक्रतु—विगेरेना प्रथम समयनो विचार.—प्रथम समयादिकाल
संख्या.—

चंपा—रवि अनिल गंठिय सद्दे छउमाऽऽउ एयण नियंटे,
रायगिहं चंपा—चंदिमा य दस पञ्चमम्मि सये.

हवे पांचमुं शतक शक थाय छे अने तेमां दस उद्देशको
छे: प्रथम उद्देशकमां सूर्य संबंधी प्रश्ननो निवेडो छे—ए प्रश्न,
चंपा नगरीमां पूछायो हतो, बीजा उद्देशकमां वायु संबंधी सवालोनो
निर्णय छे. त्रीजा उद्देशकमां जालग्रंथिकाना उदाहरण उपरथी
जणाती हकीकतनो निर्णय छे. चोथा उद्देशकमां शब्द विषे
पूछाएला प्रश्न अने उत्तरोनो निर्णय छे. पांचमा उद्देशकमां छद्मस्थ
संबंधी हकीकत छे. छट्टा उद्देशकमां आयुष्यनुं ओछापणुं के
वधारेपणुं, ए संबंधी हकीकत छे. सातमा उद्देशकमां पुद्गलोनो
कंपन संबंधी विचार कर्यो छे. आठमा उद्देशकमां निर्गन्धीपुत्र
नामना साधुए पदार्थो संबंधे विचार कर्यो छे. नवमा उद्देशकमां
राजगृह नगर संबंधी पर्यालोचन छे अने दशमा उद्देशकमां चंद्र
संबंधी आलोचना छे—ते आलोचना चंपा नगरीमां थइ हती. ए
प्रमाणे आ पांचमां शतकमां दस उद्देशक छे.

१. मूलच्छाया:—चम्पा—रविरनिलो ग्रन्थिका शब्द: छद्मस्था—ऽऽयुरेजनं निर्गन्धः, राजगृहं चम्पा—चन्द्रमाश्च दश पञ्चमे शते:—अनु०

१. आ चंपापुरीनो परिचय आपतां श्रीजिनप्रभंसुरिए पोताना तीर्थकल्पमां खास एक चंपापुरीनो कल्प आपेलो छे, एमांनो केटलोक सार अहीं
आ प्रमाणे जणावीए छीए:—

“ कृतदुर्नयमज्ञानाम्—अज्ञानां जनपदस्य भूषायाः,
चम्पापुर्याः कल्पं जल्पामस्तीर्थपुर्यायाः.

अस्यां द्वादशमजिनेन्द्रस्य श्रीवासुपूज्यस्य × गर्भावतार—जन्म—प्रव्रज्या—
केवलज्ञान—निर्वाणोपगमलक्षणानि पञ्च कल्याणकानि जज्ञिरे. × अस्यां
सुभद्रा महासती पाषाणमयविकटकपाटसंपुटपिहिता: तिल्व: प्रतोली:
शीलमाहात्म्याद् आमसूत्रतन्तुवेष्टितेन तितउना कूपाद् जलमाकृष्य तेन
अभिषेच्य सप्रभां वमुदघाटयत्, एका तुरीया प्रतोली अन्याऽस्ति, ‘ या
किल तत्सदृशी सुचरित्रा भवति—तया इयमुद्घाटनीया ’ इति भणित्वा
राजादिजनसंमक्षं तथैव पिहितामेव अस्थापयत्. सा च तद्दिनाद् आरभ्य
चिरकालं तथैव दृष्टा जनतया. क्रमेण विक्रमादित्यवर्षेषु षष्टिअधिकत्रयोदश-
शतेषु अतिक्रान्तेषु (१३६०) लक्षणावतीहम्मीरश्रीसुरत्राणसमवीनः शंकर-

“ अंगदेशनी राजधानीरूप अने तीर्थरूप एवी ‘ चंपा—नगरी ’ नो कल्प
कहीए छीए: आ नगरीमां बारमा श्रीवासुपूज्य तीर्थकरनी पांच कल्याणक
थयां हतां. आ नगरीना बंध थएला दरवाजाओने सुभद्रा महासतीए
पोताना सुचरित्रना महिमाथी काचे तांतणे चालणी बांधी अने तेवडे
कूवामांथी पाणी काढी अने ते पाणीने ते दरवाजाओ उपर छांटीने
उघाड्या हता. तेमांनो एक चोथो दरवाजा (पोळ) ‘ हवे पछी थनारी
बीजी कोइ महासती एने उघाडसे ’ एउं धारी राजा विगेरेनी समक्षमां
हतो तेम बंध राख्यो हतो अने ते बखतनो ते बंध ज हतो—एम घणा
बखतथी लोकोए जोउं हतुं. परंतु पाछलथी एटले विक्रमसंवत् १३६० मां
लक्षणावतीना हम्मीर अने सुलतान समधीने शंकरपुरना गठने माटे
जोइता पाषाणो मेळववा ए दरवाजाने तोडी तेनां बारणा लइ लीधां हतां.

૧. ચતુર્થશતાન્તે લેશ્યા ઉક્તાઃ, પચ્ચમશતે તુ પ્રાયો લેશ્યાવન્તો નિરૂપ્યન્તે, इत्येवं संबन्धस्यास्य उद्देशक-संग्रहाय गाथेयम्:- ' चम्पा ' इत्यादि. तत्र चम्पायां रविविषयप्रश्ननिर्णयार्थः प्रथम उद्देशकः. ' अनिल ' त्ति वायुविषयप्रश्ननिर्णयार्थो द्वितीयः. ' गंठिय ' त्ति जालप्रस्थिकाज्ञापनीयार्थनिर्णयपरस्तृतीयः. ' सद्दे ' त्ति शब्दविषयप्रश्ननिर्णयार्थश्चतुर्थः. ' छजम ' त्ति छत्रस्थवक्तव्यतार्थः पञ्चमः. ' आज ' त्ति आयुषोऽल्पत्वादिप्रतिपादनार्थः षष्ठः. ' एयण ' त्ति पुद्गलानामेजनाद्यर्थप्रतिपादकः सप्तमः. ' नियंटे ' त्ति निर्मन्थीपुत्राभिधानाऽनगारविहितवस्तुविचारसारोऽष्टमः. ' रायगिहं ' त्ति राजगृहनगरविचारणपरो नवमः. ' चंपा-चंदिमा य ' त्ति चम्पायां नगर्यां चन्द्रमसो वक्तव्यतार्थो दशमः.

૧. ચોથાં શતકના છેવટના ભાગમાં લેશ્યાઓ સંબંધી વિચારો જણાવ્યા છે, માટે હવે લેશ્યાવાળા જીવો સંબંધી કાંઈક જણાવાય તો તે સ્થાનપ્રાપ્ત છે, તેથી આ પાંચમા શતકમાં તો પ્રાયઃ લેશ્યાવાળા જીવો સંબંધી નિરૂપણ કરવાનું છે-૧ રીતે ચોથા અને પાંચમા શતકનો પરસ્પર સંબંધ

પુરદુર્ગોપયોગિપાષાણપ્રહર્ણાર્થ પ્રતોલીં પાતયિલા કપાટસંપુટમપ્રહીત્. × અસ્યાં ચન્દનબાલા દધિવાહનનૃપતિનન્દના જન્મ ઉપલેમે, યા કિલ ભગવતઃ શ્રીમહાવીરસ્ય કૌશામ્બ્યાં સર્પકોણસ્થકુલ્માલૈઃ × પશ્ચદિનોનષ્ણમાસાવસાને અભિપ્રદાન્ અપૂરયત્. અસ્યાં વૃષ્ઠચમ્પયા સદ્ શ્રીવીરઃ ત્રીણિ વર્ષારાત્રસમ-વસરણાનિ ચક્રે. અસ્યામેવ પરિસરે શ્રીશ્રેણિકસૂતુઃ-અશોકચન્દ્રો નરેન્દ્રઃ-કૃષ્ણિકાપરાહ્યઃ શ્રીરાજગૃહં જનકશોકાદ્ વિદ્યાય નવીનાં રાજધાનીં ચમ્પામ્ -અચીકરત્. અસ્યામેવ પાણ્ડુકુલમખંડનો દાનશૌખ્યેષુ દિદ્યાન્તઃ શ્રીકર્ણનૃપતિઃ સામ્રાજ્યંચિરં ચકાર × અસ્યાં વિહરન્ શ્રીશય્યંભવસૂરિશ્ચતુર્દશપૂર્વધરઃ સ્વંતનયં મનકાંડભિધાનં રાજગૃહાગતં પ્રવાજ્ય તસ્ય આયુઃ ષણ્માંસાવશેષં ક્ષતજ્ઞાનોપયોગેન આકલમ્ય તદધ્યયનાર્થં દશવૈકાલિકં પૂર્વગતાદ્ નિર્વૃદ્ધ-માન્-તત્ર આરમપ્રવાદાત્ ષડ્જીવનિકામ્, કર્મપ્રવાદાત્ પિષ્ઠૈષણામ્, સત્યપ્રવાદાત્ વાક્યશુદ્ધિમ્, અવશિષ્ટ-અધ્યયનાનિ પ્રત્યાહ્યાતપૂર્વેતૃતીય-મસ્તુન ઇતિ."

આ નગરી વિષે શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ પોતાનાં મહાવીર-ચરિત્રમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે:—

“ રાજા રાજગૃહે સ્થાતુમ્—અમ્હૂ શ્વશમનીશ્વરઃ. ૧૮૦
કરિષ્યે પુરમન્યત્રેલાવિદેશ વિશાપતિઃ,
શસ્ત્રભૂશોધનાયાથ વાસ્તુવિદ્યાવિશારદાન્. ૧૮૧
તે ચ વાસ્તુવિદઃ શસ્ત્રાં પર્યન્તઃ સર્વેતો મુવમ્,
પ્રદેશેઽદ્રાક્ષુરેકત્ર મહાન્તં ચમ્પકદ્વપમ્. ૧૮૨
ઝચુશ્ચ નાયમુદ્યાને દ્રયતે નેહ સારણિઃ,
નાયમાબાલવલયી તથાપ્યસ્યાઙ્ઙતા લિપિઃ. ૧૮૩
અહો ! બહુલશાખલ્લમહો ! પત્રલતાઙ્ઙતા,
અહો ! કુસુમસંપત્તિરહો ! કુસુમસૌરભમ્. ૧૮૪
અહો ! છાયૈકાતપત્ર્યમાતપત્રાભિભાવુકમ્,
અહો ! વિશ્રામયોમ્ચલ્લમહો ! સર્વં કિમપ્યદઃ. ૧૮૫
નિસર્ગરમણીયોઽયં યથા શ્રીધામ ચમ્પકઃ,
તથાઽત્ર નગરમપિ ભવિષ્યતિ ન સંશયઃ. ૧૮૬
ચમ્પકેન શ્રિયઃ સત્યંકારેણૈવોપશોભિતમ્,
સ્થાનં પુરીનિવેશાર્હં તે તથાહ્યન્ મહીમુજે. ૧૮૭
ચમ્પકસ્ય અભિધાનેન ચમ્પા-ઇતિ નગરીં નૃપઃ,
વેગાદ્ અકારયત્ સિદ્ધિર્વચસા હિ મહીમુજામ્. ૧૮૮
તતશ્ચ પુર્યાં ચમ્પાયાં ગત્વા સબલવાહનઃ,
મહીમિમાં શ્રેણિકસર્ભૌત્તિભિઃ સહિતોઽન્વશાત્.” ૧૮૯

—મહાવીરચરિત્ર-સર્ગ-૧૧.

૧ જ આચાર્યશ્રી, શય્યંભવચરિ અને ચંપાનગરી વિષે પોતાના પરિશિષ્ટપર્વમાં પણ આ પ્રમાણે જણાવે છે:—

“ તદ્વા શય્યંભવાચાર્યશ્ચમ્પાયાં વિહરન્નમ્હૂત્,
બાલોઽપિ તત્રૈવ યયાવાક્રુષ્ટઃ પુણ્યરાશિના. ૬૮ × × ×
સર્વસાવદ્યવિરતિપ્રતિપાદનપૂર્વકમ્,
તમબાલધિયં બાલં સૂરિત્રૈતમજિપ્રહત્. ૮૦ × × ×
સિદ્ધાન્તસારમુદ્ગત્યાચાર્યઃ શય્યંભવસ્તદા,
દુશવૈકાલિકં નામ ક્ષતક્ષેપમુદાહરત્. ૮૫—પંચમસર્ગ.

આ નગરીમાં દધિવાહન રાજાની પુત્રી ચંદનબાલાનો જન્મ થયો હતો-
એણે કૌશાંબી નગરીમાં સપડાના સ્વપ્નામાં રહેલા અહદના વાકલાઓ
આપી શ્રીવીરને છ મહિનાના ઉપવાસ પછી પારણું કરાવ્યું હતું. વૃષ્ઠ
ચંપાની સાથે આ નગરીમાં શ્રીવીરે ત્રણ ચોમાસાં કર્યાં હતાં. પોતાના
પિતાના અવસાન-સંબંધી શોકને લીધે શ્રેણિક રાજાના પુત્ર કોણિકે (જેનું
બીજું નામ અશોકચંદ્ર છે) રાજગૃહને છોડીને પોતાની રાજધાની ચંપા
નગરીમાં કરી હતી. પાંડવકુલભૂષણ અને પ્રસિદ્ધ દાનવીર શ્રીકર્ણરાજે આ
નગરીમાંજ પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. શ્રીશય્યંભવચરિએ આ નગરીમાં
જ રાજગૃહથી આવેલા પોતાના પુત્રને વીક્ષા આપી હતી અને તેનું આયુષ્ય
ચોડું જાણી તે માટે તેમણે દશવૈકાલિક નામના સૂત્રની રચના કરી હતી-
તે રચનામાં તેમણે આત્મપ્રવાદ નામના પૂર્વગ્રંથથી લઈને ષડ્જીવનિકા
પ્રકરણને, કર્મપ્રવાદ નામના પૂર્વગ્રંથથી લઈને પિષ્ઠૈષણા પ્રકરણને અને
સત્યપ્રવાદ નામના પૂર્વગ્રંથથી લઈને વાક્યશુદ્ધિ પ્રકરણને ઝમેર્યું હતું અને
બાકીનાં અધ્યયનોને પ્રત્યાહ્યાત પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુમાંથી ઉદ્ભવાવ્યાં હતાં.”

પોતાના પિતાના મૃત્યુના શોકને લીધે રાજા કોણિક રાજધાની-
રાજગૃહમાં રહી શકતો ન હતો તેથી તેણે બીજું નગર-રાજધાની-વસા-
વવાની ઇચ્છાથી વાસ્તુવિદ્યાના પંડિતોને સારી જગ્યા શોધવા મોકલ્યા.
તે વાસ્તુશાસ્ત્રિઓની દૃષ્ટિએ જગ્યા શોધતાં શોધતાં એક મોડું ચંપા
જાડ પડ્યું-જે વિશાલ શાખાવાળું, સુંદર પાંદડાંવાળું, સુગંધી સુગ્ધવાહી
અને છત્રની જેવી છાયાવાહી હતું તથા મુસાફરોને માટે એક અપૂર્વ વિશ્રામ-
સ્થાન હતું. આમ છતાં ખુબી તો એ હતી કે, એ જાડ કોઈ વાગ્યાં ન હતું,
ત્યાં કોઈ પાણીનો ધોરિયો ન હતો તેમ પાણીનો ક્યારો પણ ન હતો-તો
પણ એ જાડ આડું સુંદરમાં સુંદર હતું. એ વાસ્તુશાસ્ત્રિઓએ એ જાડને
જોઈને એડું નક્કી કર્યું કે, આ જાડ લક્ષ્મીનું ધામ છે અને સહજ સુંદર છે
માટે અહીં વસાવેલું નગર પણ તેડું જ લક્ષ્મીનું ધામ અને સ્વભાવનું સુંદર
થશે. એમ વિચારી રાજા કોણિકને એ પંડિતોએ નગર વસાવવાની એ જાડ-
વાહી જગ્યા બતાવી અને રાજાએ ત્યાં એ જાડના નામ ઉપરથી ‘ ચમ્પા ’
નામની નગરીને વસાવી. ત્યારબાદ રાજા પોતાના બંધુઓ અને લાવલક્ષ્કર
સહિત એ ચંપા નગરીમાં જઈને પોતાનું શાસન ચલાવવા લાગ્યો.”

(ચંપા નગરીમાં થયેલી દશવૈકાલિકવસ્ત્રની રચના વિષે આગળ
શ્રીજિનપ્રભસૂરિના શબ્દોમાં જણાવાઈ ગયું છે, એ જ વાતને શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ
પણ જણાવે છે) “ તે વખતે શ્રીશય્યંભવચરિ ચંપા નગરીમાં વિહરતા હતા.
પુણ્યરાશિથી લેંચાણે તેમનો પુત્ર પણ ત્યાં જ આવ્યો અને ચરિશ્રીએ એ
બાલકને વીક્ષિત કર્યો અને તેના શ્રેય માટે ત્યાં જ દશવૈકાલિક નામના
ક્ષતક્ષેપની રચના કરી.”—(પરિશિષ્ટપર્વ):—અનુ.

छे. हवे आ पांचमा शतकना उद्देशकोनुं (ते ते उद्देशकमां आवेला विषयोनुं) सूचन करवाने आ संग्रह गाथा जणावे छे:—[' चंपा ' इत्यादि.] ते उद्देशकोमां प्रथम उद्देशक चंपा नगरीमां कहेवायो छे अने तेमां सूर्य संबंधी सवालोनो निवेदो छे. [' अनिल ' ति] वायु संबंधी प्रश्ना निर्णय माटे बीजो उद्देशक रचायो छे. [' गंडिय ' ति] जालग्रंथिका—जाळ—ना उदाहरण उपरथी जणाती हकीकतनो निर्णय त्रीजा उद्देशकमां छे. [' सदे ' ति] शब्द संबंधी प्रश्नोनो निर्णय चोथा उद्देशकमां छे. [' छउम ' ति] छद्मस्थ जीव संबंधी हकीकत कहेवाने पांचमो उद्देशक छे. [' आउ ' ति] ' आयुष्यनुं ओछापणुं ' वगैरे बाबत जणाववाने छट्टो उद्देशक छे. [' एगण ' ति] पुद्गलोना कंपन संबंधी विचार सातमा उद्देशकमां छे. [' नियंटे ' ति] आठमा उद्देशकमां पदार्थ संबंधी विचारोनो सार छे अने ते विचार निर्ग्रंथीपुत्र नामना साधुए कर्यो छे. [' राय-गिहं ' ति] नवमा उद्देशकमां राजगृह नगर संबंधी विचार छे अने [' चंपा चंदिमा य ' ति] दशमो उद्देशक चंपा नगरीमां कहेवायो छे. तथा तेमां चंद्र संबंधी हकीकत छे.

विषयसूचक
गाथा

सूर्य.

१. प्र०—ते णं काले णं, ते णं समये णं, चंपा नामं रायहाणी होत्था. वण्णओ. तीसे णं चंपाए नयरीए पुण्णभदे नामं चेइए होत्था. वण्णओ. सामी समोसदे, जाव-परिसा पडिगया.

१. प्र०—ते काले, ते समये चंपा नामनी राजधानीनी नगरी हती. वर्णक. ते चंपा नगरीनी बहार पूर्णभद्र नामनुं चैत्य (व्यंतरायतन) हतुं. वर्णक. त्यां स्वामी (श्रीवीर) पधार्था अने यावत्—(वीरनी वाणी सांभळवाने) सभा गामनी बहार नीकळी.

ते णं काले णं, ते णं समये णं, समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूर्इ नामं अणगारे, गोयमगोत्ते णं जाव-एवं वयासी-जंबुद्वीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीण-पाईणमुग्गच्छ

ते काले, ते समये श्रमण भगवंत महावीरना मोटा शिष्य-गौतम गोत्रना-इंद्रभूति नामना अनगार यावत्-आ प्रमाणे बोल्या के:-हे भगवन् ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां सूर्यो

१. मूलच्छाया:—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चंपा नाम राजधानी अभवत्. वर्णक:० तस्यां चम्पायां नगर्यां पूर्णभद्रं नाम चैत्यम् अभवत्. वर्णक:० स्वामी समवसतः, यावत्-पर्यत् प्रतिगता. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नाम अनगारः, गौतमगोत्रो यावत्-एवम् अवासीत्-जम्बूद्वीपे भगवन् ! द्वीपे सूर्यो उदीचीन-प्राचीनम् उदस्यः—अनु०

१. जैनोना सूत्र साहित्यमां अनेक ठेकाणे चैत्य-शब्दनो प्रयोग थएलो छे-घणे ठेकाणे ते एकलो ज वपराएलो छे अने घणे ठेकाणे ' अरिहंत-चेइय ' वा ' जिणचेइय ' ए रीते वपराएलो छे. ए ' चैत्य ' शब्द रूढ नथी पण यौगिक एटले व्युत्पत्तिवाळो छे अने तेनो वास्तविक अर्थ आ प्रमाणे संस्कृतना ' चिति ', चित्या ' के ' चिता ' शब्द उपरथी ए ' चैत्य ' शब्दनी उत्पत्ति थएली छे अने ते—चितायाः, चितेः, चित्याया इदम्—चित्या, चित्यथा निवृत्तम्—चितायाः, चितेः, चित्याया विकारः—चितायाः, चितेः, चित्याया भावः, कर्म वा—एम अनेक रीते थइ शक्ये छे.

अथना टीकाकार श्रीअभयदेवसुरिए पण ' चितेः भावः, कर्म वा ' ए व्युत्पत्तिने नोधेली छे. चिता, चिति के चित्यानो अर्थ ' चे ' थाय छे, जेमां वृत्तनेने अग्निशायी करवामां आवे छे अर्थात् जे स्थले वृत्तकने संस्कारवामां आवे छे ते स्थळनी पवित्र भस्मनुं नाम ' चैत्य ' छे अने ते, एनो मुख्य अर्थ, प्राचीन अर्थ अने व्युत्पत्ति-अर्थ छे. प्राचीन काळमां अनेक धर्मवीर अने कर्मवीर महापुरुषोनी पवित्र भस्म सचवाती हती अने एतुं ज नाम ' चैत्य ' हतुं. तथा वृत्त महापुरुषनी यादगिरि माटे ए भस्म उार मूरुनामां आवतो शिलापट, ए भस्म उार के पासे रोवामां आवतुं वृक्ष वा ए भस्म उपर चणाववामां आवतो स्तूप पण चैत्य-शब्दनो भाव हतो [' स्तूप ' करवानी पद्धति माटे जूओ (ज्ञा० स० पृ० १५५ तथा जं० प्र० वा० पृ० १४०-१४१) बौद्धोना साहित्यमां पण चैत्य (चालि-चेतिय) शब्दना आ ज भावो अत्यारे पण प्रसिद्ध छे अने तयार पछी ए भस्म उपर चणाववामां आवता चोतरा, कवर, के देवळी पण ' चैत्य ' शब्दना भावमां आव्यां. ज्यां एवा चोतरा, कवर के देवळीओ होय छे त्यां प्रायः श्मशान, अरण्य के एवो ज कोइ उज्जड प्रदेश होय छे अने त्यां भूरोनुं रहेठाण होय छे-एवो लोकप्रवाद छे एने लइने ' चैत्य ' नुं बीजुं नाम व्यंतरायतन प्रसिद्ध थयुं वा चैत्यनो ए बीजो अर्थ पण प्रचार पाम्यो. सूत्रमां प्रायः घणे ठेकाणे ए ज भावमां चैत्य शब्द योजायो छे अने ए, एनो अर्थ ' गङ्गामां घोषः ' नी जेवो लाक्षणिक-सामीप्यजन्य-छे. सूत्रमां ज्यां ' अरिहंतचैत्य ' के ' जिनचैत्य ' शब्द आवे छे त्यां तेनो उपर जणावेलो व्युत्पत्ति अर्थ ज घटाववानो छे अर्थात् ' अरिहंतनी पवित्र भस्म के स्तूप ' एवो ज अर्थ करवानो छे. वर्तमानमां तो आ शब्द यौगिक रह्यो नथी, पण रूढ थयो छे अने तेनी रूढतानो पायो आज घणा समयथी नखायो छे. खुद श्रीअभयदेवसुरि जेवा समर्थ पंडित अने मलयगिरि जेवा समर्थ शब्दशास्त्री पण ए ' चैत्य ' शब्दने रूढ जणावे छे-डित्थनी पेठे संज्ञाशब्द जणावे छे-ए एक आश्चर्यकर घटना छे. तेओए जणाव्युं छे के, ' संज्ञाशब्दत्वात् देवताप्रतिविम्बे प्रसिद्धम्, × तदाश्रयभूतं × गृहम्-तदपि उपचारात्-चैत्यम् '—(भगवतीटीका तथा सूर्यप्रज्ञप्तिटीका) आ महापुरुषो ए शब्दने रूढ माने छे तेनुं कारण आ छे: खरी रीते तो ' चैत्य ' शब्दनो मूल भाव अने व्युत्पत्तिने अनुसरतो भाव उपर जणाव्यो छे ते ज लागे छे तो पण एमना जमानामां घणुं करीने एवा स्तूपो कराववानी प्रथा ओछी थइ गइ हती अने तेने बदले धर्मवीर के कर्मवीर पुरुषोनां मंदिरो गभे ते ठेकाणे चणाववामां आवतां अने तेमां मूर्तिओ पण पधराववामां आवती-अने ते मंदिरो अने मूर्तिओने ' चैत्य ' शब्दथी संबोधवामां आवतां-खरं विचारतां तो चिता उपर चणावेलो सिवायनां ए मंदिरोमां के मूर्तिओमां ' चैत्य ' शब्दनो भाव बंध वेसतो न आवतो, छतां मात्र एक स्मारकतानी समानताने लीधे तेमना समयनो जनसमाज ' चैत्य ' शब्दथी मंदिरोने संबोधतो तेथी ज एओने ' चैत्य ' शब्दने रूढ के संज्ञा-शब्द ठराववानी जरूर पडी हती. तात्पर्य ए छे के, ' चैत्य ' शब्दनो मूल भाव जुदो छे अने काळकृत तथा रूढिकृत भाव पण जुदो छे, सूत्रमां वपराएलो ' चैत्य ' शब्द टीकाकारोथी विशेष प्राचीन होवाथी त्यां तेनो प्राचीन अर्थ ज समजवो युक्तियुक्त छे. केटलाको ' चैत्य ' शब्दने ' चितै संज्ञाने ' धातु उपरथी वा ' चित ' शब्द उपरथी उपजाववानी रीत जणावे छे ते शब्दशास्त्रनी दृष्टिए अप्रतीत छे-आ रीते चैत्य (चेइअ) शब्दना अर्थनो हुंको परिचय छे:—अनु०

પાઈળ-દાહિળમાગચ્છંતિ, પાઈળ-દાહિળમુગ્ગચ્છ દાહિળપડળિમા-
ગચ્છંતિ, દાહિળ-પડીળમુગ્ગચ્છ પડીળ-ઉદીળ(ચિ)માગચ્છંતિ,
પડીળ-ઉદીળમુગ્ગચ્છ ઉદીચિ-પાદીળમાગચ્છંતિ ?

૧. ૩૦—હંતા, ગોયમા ! જંબૂદીવે ણં દીવે સૂરિયા ઉદીચી-
પાઈળમુગ્ગચ્છ જાવ-ઉદીચ-પાઈળમાગચ્છંતિ.

૨. પ્ર૦—જયા ણં મંતે ! જંબૂદીવે દીવે દાહિળદ્વે દિવસે
હવઙ્, તયા ણં ઉત્તરદ્વેડિ દિવસે મવઙ્; જયા ણં ઉત્તરદ્વેડિ
દિવસે મવઙ્, તયા ણં જંબૂદીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરત્થિમ-
પચ્ચત્થિમે ણં રાઈ હવઙ્ ?

૨. ૩૦—હંતા, ગોયમા ! જયા ણં જંબૂદીવે દીવે દાહિળદ્વે
વિ દિવસે જાવ-રાઈ મવઙ્.

૩. પ્ર૦—જયા ણં મંતે ! જંબૂદીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ
પુરત્થિમે ણં દિવસે મવઙ્ તયા ણં પચ્ચત્થિમે ણં વિ દિવસે મવઙ્,
જયા ણં પચ્ચત્થિમે ણં દિવસે મવઙ્, તયા ણં જંબૂદીવે દીવે
મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ઉત્તર-દાહિળે ણં રાઈ મવઙ્ ?

૩. ૩૦—હંતા, ગોયમા ! જયા ણં જંબૂદીવે દીવે મંદરપુર-
ત્થિમે ણં દિવસે, જાવ-રાઈ મવઙ્.

૪. પ્ર૦—જદા ણં મંતે ! જંબૂદીવે દીવે દાહિળદ્વે ઉક્કોસણ
અદ્દારસમુહુત્તે દિવસે મવઙ્ તદા ણં ઉત્તરદ્વે યિ ઉક્કોસણ અદ્દારસ-
મુહુત્તે દિવસે મવઙ્, જયા ણં ઉત્તરદ્વે ઉક્કોસણ અદ્દારસમુહુત્તે
દિવસે મવઙ્ તયા ણં જંબૂદીવે દીવે મંદરસ્સ પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમે
ણં જહાન્નિઆ દુવાલસમુહુત્તા રાઈ મવઙ્ ?

૪. ૩૦—હંતા, ગોયમા ! જયા ણં જંબૂ૦ જાવ-દુવાલ-
સમુહુત્તા રાઈ મવઙ્.

૫. પ્ર૦—જયા ણં જંબૂ૦ મંદરસ્સ પુરત્થિમે ઉક્કોસણ
અદ્દારસમુહુત્તે દિવસે મવઙ્ તયા ણં જંબૂદીવે દીવે પચ્ચત્થિમે ણં
વિ ઉક્કોસેણ અદ્દારસમુહુત્તે દિવસે મવઙ્, જયા ણં પચ્ચત્થિમે ણં

ઈશાન ખૂણામાં ડગીને અગ્નિ ખૂણામાં આથમે છે ? અગ્નિ ખૂણામાં
ડગીને નૈર્ઋત ખૂણામાં આથમે છે ? નૈર્ઋત ખૂણામાં ડગીને
વાયવ્ય ખૂણામાં આથમે છે ? અને વાયવ્ય ખૂણામાં ડગીને ઈશાન
ખૂણામાં આથમે છે ?

૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, એ જ રીતે સૂર્યનું ડગવું અને આથમવું
થાય છે—જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં સૂર્યો ઉત્તર અને પૂર્વ—ઈશાન
ખૂણા—માં ડગીને યાવત્—ઈશાન ખૂણામાં આથમે છે.

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ
હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે અને જ્યારે
ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની
પૂર્વ પશ્ચિમે રાત્રી હોય છે ?

૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, એ જ રીતે હોય છે—જ્યારે
જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે ત્યારે યાવત્—રાત્રી
હોય છે.

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વે
દિવસ હોય છે ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ દિવસ હોય છે અને જ્યારે
પશ્ચિમમાં દિવસ હોય છે ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની ઉત્તર
દક્ષિણે રાત્રી હોય છે ?

૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, એ જ રીતે હોય છે—જ્યારે જંબૂ-
દ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વે દિવસ હોય છે ત્યારે યાવત્—રાત્રી
હોય છે.

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં વધારેમ્
વધારે મોટો અદાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે ત્યારે ઉત્તર
પણ વધારેમાં વધારે મોટો અદાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે અને
જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં સૌથી મોટો અદાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે
ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમે નાનામાં નાની બાર
મુહૂર્તની રાત્રી હોય છે ?

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, એ જ રીતે હોય છે—જંબૂદ્વીપમાં
યાવત્—બાર મુહૂર્તની રાત્રી હોય છે.

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની પૂર્વે
મોટામાં મોટો અદાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં
પશ્ચિમે પણ મોટામાં મોટો અદાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે અને

૧. મૂલચ્છાયા:—પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ આગચ્છતઃ, પ્રાચીન-દક્ષિણમ્ ઉદ્દલ્ય દક્ષિણ-પ્રતીચીનમ્ આગચ્છતઃ, દક્ષિણ-પ્રતીચીનમ્ ઉદ્દમ્ય
પ્રતીચીન-ઉદીચીનમ્ આગચ્છતઃ, પ્રતીચીન-ઉદીચીનમ્ ઉદ્દમ્ય ઉદીચી-પ્રાચીનમ્ આગચ્છતઃ ? હન્ત, ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપે દ્વીપે સૂર્યો ઉદીચી-
પ્રાચીનમ્ ઉદ્દમ્ય યાવત્-ઉદીચી-પ્રાચીનમ્ આગચ્છતઃ. યદા ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે દિવસો મવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેડિ દિવસો મવતિ;
યદા ઉત્તરાર્ધેડિ દિવસો મવતિ તદા જંબૂદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્થ-પશ્ચિમે રાત્રિર્મવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જંબૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધેડિ
દિવસઃ, યાવત્-રાત્રિર્મવતિ. યદા ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્થે દિવસો મવતિ તદા પશ્ચિમેડિ દિવસો મવતિ, યદા પશ્ચિમે
દિવસો મવતિ તદા જંબૂદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તર-દક્ષિણે રાત્રિર્મવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! યદા જંબૂદ્વીપે દ્વીપે મંદરપૌરસ્થે દિવસઃ, યાવત્-
રાત્રિર્મવતિ. યદા ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપે દ્વીપે દક્ષિણાર્ધે ઉત્ક્રયેડિદશમુહૂર્તો દિવસો મવતિ તદા ઉત્તરાર્ધેડિ ઉત્ક્રયેડિદશમુહૂર્તો દિવસો મવતિ,
યદા ઉત્તરાર્ધે ઉત્ક્રયેડિદશમુહૂર્તો દિવસો મવતિ તદા જંબૂદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પૌરસ્થ-પશ્ચિમે જયન્નિકા દ્વાદશમુહૂર્તો રાત્રિર્મવતિ ? હન્ત, ગૌતમ !
યદા જંબૂ૦ યાવત્-દ્વાદશમુહૂર્તો રાત્રિર્મવતિ. યદા જંબૂ૦ મંદરસ્ય પૌરસ્થે ઉત્ક્રયેડિદશમુહૂર્તો દિવસો મવતિ તદા જંબૂદ્વીપે દ્વીપે પશ્ચિમેડિ
ઉત્ક્રયેડિદશમુહૂર્તો દિવસો મવતિ, યદા પશ્ચિમે:—શનુ૦

उक्कोसिए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ तथा णं भंते ! जंबूदीवे दीवे उत्तरे दुवालसमुहुत्ता जाव-राई भवइ ?

५. उ०—हंता, गोयमा ! जाव-भवइ.

६. प्र०—जया णं भंते ! जंबूदीवे दीवे दाहिणडे अट्टारस-मुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तथा णं उत्तरे अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, जया णं उत्तरडे अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तथा णं जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं पच्चत्थिमे णं साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ?

६. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं जम्बू० जाव-राई भवइ.

७. प्र०—जया णं भंते ! जम्बू० मंदरस्स पव्वयस्स पुर-त्थिमे णं अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तथा णं पच्चत्थिमे णं अट्टारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ, जया णं पच्चत्थिमे णं अट्टार-समुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तदा णं जम्बू० मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे साइरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ ?

७. उ०—हंता, गोयमा ! जाव- भवइ.

एवं एणं कमेण ओसारेअव्वं, सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरसमु-हुत्ता राई भवइ; सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा तेरसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ते दिवसे चोइसमुहुत्ता राई, सोलसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगचउइसमुहुत्ता राई, पण्णरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरस-मुहुत्ता राई, पण्णरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा पण्णरसमुहुत्ता राई, चोइसमुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता राई, चोइसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा सोलसमुहुत्ता राई, तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरस-मुहुत्ता राई, तेरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साइरेगा सत्तरसमुहुत्ता राई.

ज्यारे पश्चिमे मोटामां मोटो अट्टार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे हे भगवन् ! जंबूद्वीपमां उत्तरार्धमां नानामां नानी बार मुहूर्तनी रात्री होय छे ?

५. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते यावत्-होय छे.

६. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां अट्टार मुहूर्त करतां कांइक ऊणो-मुहूर्तानन्तर-दिवस होय छे त्यारे उत्तरार्धमां अट्टार मुहूर्तानन्तर दिवस होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां अट्टार मुहूर्तानन्तर दिवस होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे बार मुहूर्त करतां कांइक वधारे लांबी रात्री होय छे ?

६. उ०— हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे-जंबूद्वीपमां यावत्-रात्री होय छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वं अट्टार मुहूर्तानंतर दिवस होय छे त्यारे पश्चिमे अट्टार मुहूर्तानंतर दिवस होय छे अने ज्यारे पश्चिमे अट्टार मुहूर्तानंतर दिवस होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिणे बार मुहूर्त करतां-कांइक वधारे लांबी रात्री होय छे ?

७. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे.

ए प्रमाणे ए क्रमवडे दिवसतुं माप ओछुं करवुं अने रात्रीतुं माप वधारवुं: ज्यारे सत्तर मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे तेर मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे सत्तर मुहूर्त करतां कांइक ओछो-लांबो-दिवस होय त्यारे तेर मुहूर्त करतां कांइक वधारे-लांबी-रात्री होय. ज्यारे सोळ मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे चौद मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे सोळ मुहूर्त करतां कांइक ओछो दिवस होय त्यारे चौद मुहूर्त करतां कांइ वधारे रात्री होय. ज्यारे पन्नर मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे पन्नर मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे पन्नर मुहूर्त करतां कांइक ओछो दिवस होय त्यारे पन्नर मुहूर्त करतां कांइक वधारे रात्री होय. ज्यारे चौद मुहूर्तनो दिवस होय त्यारे सोळ मुहूर्तनी रात्री होय. ज्यारे चौद मुहूर्त करतां कांइक ओछो दिवस होय छे त्यारे सोळ मुहूर्त करतां कांइक वधारे रात्री होय छे. ज्यारे तेर मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे सत्तर मुहूर्तनी रात्री होय छे. ज्यारे तेर मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे सत्तर मुहूर्तनी रात्री होय छे. ज्यारे तेर मुहूर्त करतां कांइक ओछो दिवस होय छे त्यारे सत्तर मुहूर्त करतां कांइक वधारे रात्री होय छे.

१. मूलच्छाया:—उत्कृष्टकोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा भगवन् ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरे द्वादशमुहूर्ता यावत्-रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्-भवति. यदा भगवन् ! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणाऽर्धेऽष्टादशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसो भवति तदा उत्तरेऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, यदा उत्तराऽर्धेऽष्टादशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये, पश्चिमे सातिरेका द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बू० यावत्-रात्रिर्भवति. यदा भगवन् ! जम्बू० मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्येऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा पश्चिमेऽष्टादश-मुहूर्ताऽनन्तरो दिवसो भवति, यदा पश्चिमेऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा जम्बू० मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर-दक्षिणे सातिरेकाद्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्-भवति. एवम् एतेन क्रमेण अवसारयितव्यम्, सप्तदशमुहूर्तो दिवसः त्रयोदशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, सप्तदशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसः सातिरेका त्रयोदश मुहूर्ता रात्रिः, षोडशमुहूर्तो दिवसश्चतुर्दशमुहूर्ता रात्रिः, षोडशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसः सातिरेका चतुर्दशमुहूर्ता रात्रिः, पञ्चदशमुहूर्तो दिवसः पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः, पञ्चदशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसः सातिरेका पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः, चतुर्दशमुहूर्तो दिवसः षोडशमुहूर्ता रात्रिः, चतुर्दशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसः सातिरेका षोडशमुहूर्ता रात्रिः, त्रयोदशमुहूर्तो दिवसः सप्तदशमुहूर्ता रात्रिः, त्रयोदशमुहूर्ताऽनन्तरो दिवसः सातिरेका सप्तदशमुहूर्ता रात्रिः—अनु०

८. प्र०—जया णं जंबूद्वीवे दीवे दाहिणद्धे जहचए दुवाल-समुहुत्ते दिवसे भवइ तथा णं उत्तरद्धे वि, जया णं उत्तरद्धे तथा णं जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमे णं उक्कोसिआ अट्टारसमुहुत्ता राई भवइ ?

८. उ०—हंता, गोयमा ! एवं चैव उच्चारैअव्वं, जाव-राई भवइ.

९. प्र०—जया णं भंते ! जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमे णं जहचए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ तथा णं पच्चत्थिमण वि, जया णं पच्चत्थिमे णं वि तथा णं जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-दाहिणे णं उक्कोसिआ अट्टारसमुहुत्ता राई भवइ ?

९. उ०—हंता, गोयमा ! जाव-राई भवइ.

८. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां नानामां नानो बार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण तेम ज होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां तेम होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे, पश्चिमे मोटामां मोटी अट्टार मुहूर्तनी रात्री होय छे ?

८. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे—ए प्रमाणे ज बधुं कहेवुं यावत्— रात्री होय छे.

९. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे नानामां नानो बार मुहूर्तनो दिवस होय छे त्यारे पश्चिमे पण तेम होय छे अने ज्यारे पश्चिमे तेम होय छे त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिणे मोटामां मोटी अट्टार मुहूर्तनी रात्री होय छे ?

९. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे—यावत्—रात्री थाय छे.

२. तत्र प्रथमोद्देशके किञ्चिद् लिख्यते:—‘ सूरिय ’ त्ति द्वौ सूर्यौ, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव भावात् ; ‘ उदीण-पाईणं ’ त्ति उदगेव उदीचीनम्, प्रागेव प्राचीनम्, उदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात्, प्राचीनं च तत् प्राच्याः प्रत्यासन्नत्वाद्—उदीचीन-प्राचीनं दिगन्तरम्, क्षेत्रदिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिग् इत्यर्थः. ‘ उग्गच्छ ’ त्ति उद्गम-क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्वा—इत्यर्थः. ‘ पाईण-दाहिणं ’ त्ति प्राचीनदक्षिणं दिगन्तरं पूर्वदक्षिणम्—इत्यर्थः. ‘ आगच्छंति ’ त्ति आगच्छतः—क्रमेण एव अस्तं यात इत्यर्थः. इह चोद्गमनम्, अस्तगमनं च द्रष्टृलोकविवक्षयाऽवसेयम्. तथाहि:—येषामदृश्यौ सन्तौ दृश्यौ स्याताम्, ते तयोरुद्गमनं व्यहरन्ति, येषां तु दृश्यौ सन्तावदृश्यौ स्तः, ते तयोरस्तमयं व्यवहरन्ति—इति अनियतौ उदया-ऽस्तमयौ. आह च:—

“ जैह जह समये समये पुरओ संचरइ भक्खरो गयणे, तह तह इओऽवि नियमा जायइ रयणी य भावत्थो.

एवं च सइ नराणं उदय-त्थमणाइं होतिऽनिययाइं, सयदेसमेए कस्सइ किंची ववदिस्सइ नियमा.

सइ चैव य निदिट्ठो भइमुहुत्तो क्रमेण सव्वेसिं, केसिंचीदाणिं पि य विसयपमाणे रवी जोसिं. ”

इत्यादि. अनेन च सूत्रेण सूर्यस्य चतसृष्टु दिक्षु गतिरुक्ता. ततश्च ये मन्यन्ते:—‘ सूर्यः पश्चिमसमुद्रं प्रविश्य पातालेन गत्वा पूर्वसमुद्रमुदेति ’ इत्यादि, तन्मतं निषिद्धम्—इति. इह च सूर्यस्य सर्वतो गमनेऽपि प्रतिनियतत्वात् तत्प्रकाशस्य रात्रि-दिवस-विभागोऽस्ति—इति तं क्षेत्रभेदेन दर्शयन्नाह:—‘ जया णं ’ इत्यादि. इह सूर्यद्वयभावाद् एकदैव दिग्द्वये दिवस उक्तः, इह च यद्यपि ‘ दक्षिणार्धे ’ तथा ‘ उत्तरार्धे ’ इत्युक्तम्, तथाऽपि ‘ दक्षिणभागे ’ ‘ उत्तरभागे ’ च—इति बोद्धव्यम्—अर्धशब्दस्य भागमात्रार्थत्वात्. यतो यदि दक्षिणार्धे, उत्तरार्धे च समग्रे एव दिवसः स्यात्, तदा कथं पूर्वेण, अपरेण च रात्रिः स्यादिति वक्तुं युज्येत ? अर्धद्वयग्रहणेन सर्वक्षेत्रस्य गृहीतत्वात्. इतश्च दक्षिणार्धादिशब्देन दक्षिणादिदिग्-भागमात्रमेव अवसेयम्,—नत्वर्धम्. यतो यदाऽपि दक्षिणो-त्तरयोः सर्वोत्कृष्टो दिवसो भवति, तदाऽपि जम्बूद्वीपस्य दशभागत्रयप्रमाणमेव तापक्षेत्रं तयोः प्रत्येकं स्यात्, दशभागद्वयमानं च पूर्व-पश्चिमयोः प्रत्येकं रात्रिक्षेत्रं स्यात्. तथाहि:—षष्ठ्या मुहूर्तैः किल सूर्यो मण्डलं पूरयति, उत्कृष्टदिनं च अष्टादशभिर्मुहूर्तैः—उक्तम्. अष्टादश च षष्ठेर्दशभागत्रितयरूपा भवन्ति, तथा यदा अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा रात्रिर्द्वादशमुहूर्ता भवति, द्वादश च षष्ठेर्दशभागद्वयरूपा भवन्ति इति. तत्र च मेरुं प्रति नवयोजनसहस्राणि, चत्वारि शतानि षडशीत्यधिकानि, नव च दशभागा योजनस्य इति एतत्—९४८६ः३ सर्वोत्कृष्टदिवसे दशभागत्रयरूपं तापक्षेत्रप्रमाणं भवति. कथम् ? मन्दरपरिक्षेपस्य किञ्चिन्न्यूनत्रयोविंशत्युत्तरषट्शताधिकैकत्रिंशद्योजनसहस्रमानस्य (३१६२३) दशभिर्भागे हते यद् लब्धं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावाद् इति. तथा लवणसमुद्रं प्रति चतुर्नवतिर्योजनानां सहस्राणि, अष्टौ शतानि, अष्टषष्ट्यधिकानि. चत्वारश्च दशभागा योजनस्य

१. मूलच्छाया:—यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे जघन्यको द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्धेऽपि, यदा उत्तरार्धे तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य-पश्चिमे उत्कृष्टिकाऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! एवं चैव उच्चारयितव्यम्, यावत्—रात्रिर्भवति. यदा भगवन् ! जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये जघन्यको द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा पश्चिमेऽपि, यदा पश्चिमेऽपि तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर-दक्षिणे उत्कृष्टिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्—रात्रिर्भवति:—अनु०

२. प्र० छा:—यथा यथा समये समये पुरतः संचरति भास्करो गगने, तथा तथा इतोऽपि नियमाद् जायते रजनी च भावार्थः. एवं च सदा नराणामुदया-ऽस्तम(य)नानि भवन्ति अनियतानि, स्वकदेशभेदे कस्यचित् किञ्चिद् व्यपदिश्यते नियमात्. सकृदेव च निर्दिष्टः भद्रमुहूर्तः क्रमेण सर्वेषां केषांचिदिदानीमपि च विषयप्रमाणे रवियेषाम्:—अनु०

इति एतत्-९४८६८६ उत्कृष्टदिने तापक्षेत्रप्रमाणं भवति. कथम्? जम्बूद्वीपपरिधेः किञ्चिन्न्यूनअष्टाविंशत्युत्तरशतद्वयाधिकषोडश-सहस्रोपेतयोजनऋक्षत्रय-३१६२२८-मानस्य दशभिर्भागो हते यद् लब्धं तस्य त्रिगुणिततो एतस्य भावाद् इति. जघन्यरात्रिक्षेत्रप्रमाणं चापि एवमेव, नवरम्-परिधेर्दशभागो द्विगुणः कार्यः, तत्राऽऽयं षड् योजनानां सहस्राणि, त्रीणि च शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षट् च दश भागा योजनस्य-६३२४६. द्वितीयं तु त्रिषष्टिः सहस्राणि, द्वे पञ्चचत्वारिंशदधिके योजनानां शते, षट् च दश भागा योजनस्य-६३२४५. सर्वलघौ च दिवसे तापक्षेत्रमनन्तरोक्तरात्रिक्षेत्रतुल्यम्. रात्रिक्षेत्रं तु अनन्तरोक्ततापक्षेत्रतुल्यमिति. आयामतस्तु तापक्षेत्रं जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चचत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणि-इति. लवणे च त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि, त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि, त्रिभागश्च योजनस्य-३३३३३. उभयमीलने तु अष्टसप्ततिः सहस्राणि, त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागश्च इति-७८३३३. 'उक्त्वा एव अङ्गारसमुहुत्ते दिवसे भवइ' इति इह किञ्च सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं मण्डलशतं भवति. तत्र किञ्च जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चषष्टिर्मण्डलानि भवन्ति. एकोनविंशत्यधिकं च शतं तेषां लवणसमुद्रस्य मध्ये भवति. तत्र सर्वाभ्यन्तरे मण्डले यदा वर्तते सूर्यस्तदा अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति. कथम्? यदा सर्वबाह्ये मण्डले वर्ततेऽसौ तदा सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति. ततश्च द्वितीयमण्डलादारभ्य प्रतिमण्डलं द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्टिभागभ्यां दिनस्य वृद्धौ त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले षड् मुहूर्तो वर्धन्त-इति-एवमष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति. अत एव द्वादशमुहूर्तो रात्रिर्भवति, त्रिंशन्मुहूर्तत्वादहोरात्रस्य. 'अङ्गारसमुहुत्ताणंतर' इति यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरे मण्डले वर्तते सूर्यस्तदा मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयहीनाऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति. स चाष्टादशमुहूर्ताद् दिवसाद् अनन्तरः 'अष्टादशमुहूर्तानन्तरः' इति व्यपदिष्टः. 'सातिरेगा दुवालसमुहुत्त' इति द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्टिभागभ्यामधिका द्वादशमुहूर्ता 'राइ भवइ' इति रात्रिप्रमाणं भवतीत्यर्थः. यावता भागेन दिनं हीयते तावता रात्रिर्धते-त्रिंशन्मुहूर्तत्वादहोरात्रस्येति. 'एवं एएणं कमेणं' इति 'एवम्' इत्युपसंहारे, एतेनाऽनन्तरोक्तेन 'जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणड्डे' इत्यनेनेत्यर्थः. 'ओसारेयव्वं' इति दिनमानं हस्वीकार्यम्. तदेव दर्शयति- 'सत्तरस' इत्यादि. तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरमण्डलाद् आरभ्यैकत्रिंशत्तममण्डलार्धे यदा सूर्यस्तदा सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति-पूर्वोक्तहानिक्रमेण, त्रयोदशमुहूर्ता च रात्रिरिति. 'सत्तरसमुहुत्ताणंतर' इति मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयहीनसप्तदशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, अयं च द्वितीयादारभ्य द्वात्रिंशत्तममण्डलार्धे भवति. एवमनन्तरत्वमन्यत्राऽपि ऊह्यम्. 'साइरेगतेरसमुहुत्ता राइ' इति मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयेन सातिरेकत्वम्. एवं सर्वत्र. 'सोलसमुहुत्ते दिवसे' इति द्वितीयादारभ्यैकषष्टितममण्डले षोडशमुहूर्तो दिवसो भवति. 'पण्णरसमुहुत्ते दिवसे' इति द्विनिवतितममण्डलार्धे वर्तमाने सूर्ये. 'चोइसमुहुत्ते दिवसे' इति. द्वाविंशत्युत्तरशततममण्डले. 'तेरसमुहुत्ते दिवसे' इति सार्धद्विपञ्चाशदुत्तरशततमे मण्डले. 'बारसमुहुत्ते दिवसे' इति त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले सर्वबाह्ये इत्यर्थः.

२. तेषां पहेला उद्देशक संबंधे कांश्चिद्विवरीए छीर-['सूरिय' इति] वे सूर्यो, कारण के जंबूद्वीपमां वे ज सूर्यो छे. ['उदीणपाइणं' इति] उत्तर दिशानी पासेनो प्रदेश ते उदीचीन अने पूर्व दिशानी पासेनो प्रदेश ते प्राचीन-उत्तर अने पूर्व दिशानी वचेनो भाग-ईशान खणो. ['उग्गच्छ' इति] त्यां क्रमपूर्वक उगीने, ['पाइणदाहिणं' इति] पूर्व अने दक्षिण दिशानी वचेना भागे-अग्नि खणे, ['आगच्छंति' इति] आवे छे-क्रमपूर्वक ज आथमे छे. 'अमुक समये सूर्य उगे छे अने अमुक समये सूर्य आथमे छे' ए व्यवहार मात्र लोकोनी मरजीथी ज उपज्यो छे. कारण के समग्र भूमंडळ उपर सूर्यने उगवानो अने आथमवानो समय नियत नथी. खरी रीते तो सूर्यो लोकोनी समक्ष हमेशा हाजर ज छे. पण ज्यारे कोइ पण जातनुं सूर्यनी आडुं आंतरं आवी जाय छे त्यारे अमुक देशना लोको तेने जोइ शकता नथी माटे तेओ 'सूर्य आथम्यो छे' एवो व्यवहार करे छे अने ज्यारे ते आंतरं नथी होतुं त्यारे अमुक देशना लोको सूर्यने जोइ शके छे माटे तेओ 'सूर्य उग्यो छे' एवो व्यवहार करे छे अर्थात् मात्र जोनारा लोकोनी नजरथी ज सूर्यने उगवानो अने आथमवानो व्यवहार छे-बीजुं कांइ नथी. कखुं छे के- "जेम जेम समये समये सूर्य आगळ संचरे छे-आकाशमां गति करे छे-तेम तेम आ तरफ पण रात्री थाय छे ए वात चोक्कस छे" "अने एम छे माटे-सूर्यनी गति उपर ज उगवा अने आथमवानो व्यवहार निर्भर छे माटे-मनुष्योने हिसावे उगवुं अने आथमगुं ए बन्ने क्रियाओ अनियत छे. कारण के पोताना देशना भेदने लीधे कोइ, कोइ पण प्रकारनो व्यवहार तो करे ज छे" "एकवार ज क्रमवडे बधाओने भद्रमुहूर्त निर्देश्यो (?) छे अने केटलाकोने तो ते अत्यारे पण छे-जेओने सूर्य विषयप्रमाण छे (?) " इत्यादि. सूर्य चारे दिशाओमां गति करे छे-आकाशमां सूर्य बधी दिशाओमां फरे छे, ए वात उपरना मूळ सूत्रथी जणावी छे. जे लोको एम माने छे के "सूर्य पश्चिम तरफना दरियामां पेसीने, पाताळमां जइने फरीने पूर्व तरफना समुद्र उपर उगे छे" ए मतने उपरनुं मूळ सूत्र (सूर्यनी चारे तरफ धती गतिनुं सूचक सूत्र) निषेधे छे. शं०-उपरना मूळ सूत्रमां जणाव्युं ते रीते विचारतां एम स्पष्ट प्रतीत थाय छे के, सूर्य चारे दिशामां गति करे छे अने ज्यारे एम छे तो पछी तेनो प्रकाश हमेशा कायम फेलाया करे छे ए वात तो निर्विवाद थइ शके छे तो पछी क्यांय रात्री अने क्यांय दिवस एवो विभाग जोवामां आवे छे ते केम बनी शकशे ? उपरना कथन प्रमाणे तो हमेशा सघळे ठेकाणे दिवस ज रहेवो जोइए. एम छतां तेम थतुं नथी तेनुं शुं कारण ? समा०-जो के सूर्य बधी दिशाओमां गति कर्या करे छे तो पण तेनो प्रकाश मर्यादित छे-तेनो प्रकाश अमुक हद सुधी जाय अने वधारे न जाय ए रीते नियत छे-माटे जगतमां अनुभवातो रात अने दिवसनो व्यवहार बाधारहित छे अर्थात् जेटली हद सुधी सूर्यनो प्रकाश जेटला वखत सुधी पहोंचे तेटली हदमां तेटला वखत सुधी दिवस अने बाकीनी हदमां तेटला वखत सुधी रात रहे ए व्यवहार, सूर्यनो प्रकाश मर्यादित होवाथी बराबर छे अने ए ज घातने क्षेत्रना भेदपूर्वक दर्शावता कहे छे के-['जया णं' इत्यादि.] जगतमां वे सूर्यनी हाजरी होवाथी एक ज वखते वे दिशांमां दिवस होवावुं जणाव्युं छे. शं०-जेम एक चोरस के गोल पदार्थ होय, हवे जो आपणे तेना उपरना अडधा भागने उत्तरार्ध अने हेठळना अडधा भागने.

वे सू.१.

उगवुं अने आथ

मर्तातर. शंका.

समाधान.

शंका.

સમાધાન.

તાપક્ષેત્ર અને
રાત્રીક્ષેત્ર.

દક્ષિણાર્ધ કહીએ તો તે બે ભાગમાં આલ્હો પદાર્થ સમાઈ શકે છે. જો કોઈ એ પ્રકારના પદાર્થ ઉપર દીવો મૂકી એમ કહે કે આ દીવાનો પ્રકાશ તે ચોરસ કે ગોળ પાટિયાના દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધમાં પોતાનો પ્રકાશ પાડે છે તો એમ સ્પષ્ટપણે સમજાઈ શકે કે દીવાના પ્રકાશથી તે આલ્હો પદાર્થ અજવાળાયો છે તો એ રીતે અહીં પણ કેમ ન સંભવે ? અહીં કહ્યું છે કે, જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં અને ઉત્તરાર્ધમાં દિવસ હોય છે તો પછી આગળ કહેલ ઉદાહરણ પ્રમાણે આલ્હા ય જંબૂદ્વીપમાં દિવસ હોવાનો સંભવ છે પણ કોઈ પણ ભાગમાં-પૂર્વ કે પશ્ચિમ ભાગમાં-રાત્રી હોવી ઘટતી નથી. અને એ રીતે વનતું જળાતું નથી તેનું શું કારણ ? સમા. — આ સ્થળે દક્ષિણાર્ધનો ' આલ્હો દક્ષિણ-હેઠલ-નો ભાગ ' અને ઉત્તરાર્ધનો ' આલ્હો ઉત્તર-ઉપર-નો ભાગ ' એવો અર્થ જ નથી, પણ અહીં ' અર્ધ ' શબ્દનો અર્થ માત્ર ' અમુક ભાગ ' ગણ્યો છે માટે દક્ષિણાર્ધ એટલે દક્ષિણ દિશામાં આવેલો ભાગ અને ઉત્તરાર્ધ એટલે ઉત્તર દિશામાં આવેલો ભાગ, એવો અર્થ થાય છે અને એમ અર્થ થવાથી-દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ શબ્દવડે તે આલ્હો ખંડ લેવાતો નથી-તેથી જ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં રાત્રી થવાનું લક્ષણ વરાવર ઘટી શકે છે. જ્યારે પણ દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં મોટામાં મોટો અઢાર મુહૂર્ત-૧૪ કલાક અને ૨૪ મિનિટ-નો દિવસ હોય છે ત્યારે પણ જંબૂદ્વીપના ત્રણ દશ ભાગ જેટલું જ તાપક્ષેત્ર (પ્રકાશવાળો ભાગ) દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં હોય છે અને બે દશ ભાગ જેટલું રાત્રી ક્ષેત્ર (પ્રકાશ વિનાનો ભાગ) પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં હોય છે. તે જ વાતને સ્પષ્ટપણે જણાવે છે-સૂર્ય સાઠ મુહૂર્ત (૪૮ કલાક) જેટલા કાળે મંડળને પૂરે છે-એક મંડળમાં સૂર્ય સાઠ મુહૂર્ત સુધી રહે છે. મોટામાં મોટો દિવસ અઢાર મુહૂર્તનો કહ્યો છે અને અઢાર સંખ્યા સાઠના દસ ભાગ કરવાથી જે એક ભાગ આવે તેવા ત્રણ ભાગરૂપ છે તથા જ્યારે અઢાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે ત્યારે વાર મુહૂર્ત (૯ કલાક અને ૩૬ મિનિટ) ની રાત્રી હોય છે અને વાર સંખ્યા સાઠના દસ ભાગ કરવાથી જે એક ભાગ આવે તેના બે ભાગરૂપ છે. તેમાં મેરુ પ્રત્યે આયામ-લંબાઈ-ની અપેક્ષાએ મોટામાં મોટા દિવસમાં ૯૪૮૬ યોજન અને ૧૧ નવ દશભાગ જેટલું તાપક્ષેત્ર હોય છે અને તે મેરુના પરિક્ષેપનું જેટલું માપ છે તેના દસ ભાગ કરતાં જે એક ભાગ આવે તેવા ત્રણ ભાગરૂપ છે. તે કેવી રીતે ? તો કહે છે કે, મેરુનો પરિક્ષેપ ૩૧૬૨૩ યોજન કરતાં કાંઈક ઊંચો છે તે પરિક્ષેપનો દશવડે ભાંગાકાર કરતાં ૩૧૬૨,૩ આટલી સંખ્યા આવે છે અને તેને ત્રણ ગણી કરતાં ૯૪૮૬,૯ આટલી સંખ્યા આવે છે, જે ઉપરની (ઉપર વતાવેલ તાપક્ષેત્રની) સંખ્યા છે તથા લવણ સમુદ્ર પ્રત્યે મોટામાં મોટા દિવસમાં ૯૪૮૬૮,૯ યોજન જેટલું તાપક્ષેત્ર હોય છે, તે કેવી રીતે ? તો કહે છે કે, જંબૂદ્વીપનો ઘેરાવો ૩૧૬૨૨૮ યોજન કરતાં કાંઈક ઓછો હોય છે. તે ઘેરાવાના માપનો દસ સંખ્યાથી ભાંગાકાર કરતાં ૩૧૬૨૨,૯ આટલી સંખ્યા આવે છે અને તેને ત્રણ ગણી કરતાં ૯૪૮૬૮,૯ એટલી તાપક્ષેત્રના યોજનની સંખ્યા આવે છે. જઘન્ય રાત્રીક્ષેત્રનું માપ પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું. વિશેષ એ કે, ઘેરાવાના ક્ષેત્રને દસે ભાંગીને (ભાંગતા જે સંખ્યા આવે તેને) વમણી કરવી. જેમકે, આપણે મેરુના પરિક્ષેપ સંબંધી યોજન સંખ્યાને દસે ભાંગી વમણી કરતાં જે કાંઈ યોજનસંખ્યા આવે તેટલું મેરુનું રાત્રીક્ષેત્ર સમજવું. મેરુનો ઘેરાવો ૩૧૬૨૩ યોજન કરતાં કાંઈક ઊંચો છે. તે ઘેરાવાને દસે ભાંગતા ૩૧૬૨,૩ આટલી સંખ્યા આવે છે અને તેને વમણી કરતાં ૬૩૨૪,૯ આટલી યોજન સંખ્યા આવે છે અને એટલું મેરુનું રાત્રીક્ષેત્ર છે તથા એ જ રીતે લવણ સમુદ્રનું રાત્રીક્ષેત્ર કાઢવું હોય ત્યારે તેના ઘેરાવાને દસે ભાંગી વમણું કરતાં જે યોજનસંખ્યા આવે તે, તેનું રાત્રીક્ષેત્ર જાણવું. જંબૂદ્વીપનો ઘેરાવો ૩૧૬૨૨૮ યોજન કરતાં કાંઈક ઓછો છે, તે ઘેરાવાના માપની સંખ્યાને દસે ભાંગતા ૩૧૬૨૨,૯ આટલી યોજન સંખ્યા આવે છે અને તેને વમણી કરતાં ૬૩૨૪૫,૯ આટલી યોજન સંખ્યા આવે છે અને તેટલું લવણ સમુદ્રના રાત્રીક્ષેત્રનું માપ છે. એ રીતે બધે સ્થળે સમજવું. તાત્પર્ય એ કે, જ્યારે કોઈ પણ ક્ષેત્રનું તાપક્ષેત્ર કરવું (કાઢવું) હોય ત્યારે તે ક્ષેત્રના ઘેરાવાને દસે ભાંગી તમણો કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલું તે ક્ષેત્રનું તાપક્ષેત્ર જાણવું અને જ્યારે કોઈ પણ ક્ષેત્રનું રાત્રીક્ષેત્ર કાઢવું હોય ત્યારે તે ક્ષેત્રના ઘેરાવાને દસે ભાંગી વમણો કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલું તે ક્ષેત્રનું રાત્રીક્ષેત્ર જાણવું. તથા જ્યારે દિવસ કે રાત્રીના કાળની લંબાઈ, ટુંકાઈ જાણવી હોય ત્યારે સૂર્ય જે મંડળમાં જેટલા મુહૂર્ત રહેતો હોય તે મુહૂર્ત સંખ્યાને દસે ભાંગી (ભાગમાં જે સંખ્યા આવે) તેને તમણી કરવાથી દિવસની લંબાઈ કે ટુંકાઈ જણાશે અને તે જ મુહૂર્ત સંખ્યાને દસે ભાંગી-ભાગની સંખ્યાને-વમણી કરવાથી રાત્રીની લંબાઈ કે ટુંકાઈ જણાશે. ધારો કે એક મંડળમાં સૂર્ય ૬૦ મુહૂર્ત એટલે ૪૮ કલાક રહે છે. તો હવે કોઈને જાણવાનું હોય કે જ્યાં સુધી સૂર્ય એક માંડળમાં ૬૦ મુહૂર્ત સુધી રહે છે ત્યાં સુધી રાત્રીનું માપ શું જાણવું ? ઉત્તર સારલ જ છે-મુહૂર્તની ૬૦ સંખ્યાને દસે ભાગવાથી ૬ સંખ્યા આવે છે અને તેને તમણી કરવાથી ૧૮ સંખ્યા આવે છે-તો જ્યાં સુધી સૂર્ય ૬૦ મુહૂર્ત સુધી એક જ માંડળમાં રહે છે ત્યાં સુધી ૧૮ મુહૂર્ત (૧૪ કલાક અને ૨૪ મિનિટ) નો દિવસ હોય છે અને રાત્રી વાર મુહૂર્તની હોય છે, તે એ રીતે કે, મુહૂર્તની સંખ્યાને દસે ભાંગી અને વમણી કરવાથી રાત્રીની લંબાઈ વગેરે જણાઈ જાય છે-૬૦ મુહૂર્તની સંખ્યાને દસે ભાંગતા ૬ નો ભાગ આવે છે અને તેને વમણું કરતાં ૧૨ સંખ્યા આવે છે અને તે, રાત્રીની લંબાઈનું માપ છે જ્યારે દિવસ નાનો હોય ત્યારે તાપ ક્ષેત્રનું માપ આગળ કહેલ રાત્રીક્ષેત્ર જેટલું

વસ અને રાત્રીની
લંબાઈ ટુંકાઈનો
વિચાર.

૧. કોઈ મહાશયને મુહૂર્ત શબ્દ અપ્રસિદ્ધ જણાતો હોય તો તેને માટે ચાલુ રૂઢિ પ્રમાણે પણ દિવસ અને રાત્રીનું માપ જણાવી શકાય છે. જૂની રીત પ્રમાણે ૧ મુહૂર્ત થાય ત્યારે નવી રીત પ્રમાણે એક કલાક થાય અર્થાત્ ૧ કલાકનું સવા મુહૂર્ત થાય છે. હવે જ્યારે સૂર્ય એક મંડળમાં ૪૮ કલાક રહેતો હોય ત્યારે તે ૪૮ કલાકને દસે ભાંગી-ભાગની સંખ્યાને-વમણી કરતાં જેટલા કલાક અને જેટલી મિનિટ આવે તેટલી સંખ્યા દિવસના માપની છે અને તે ૪૮ કલાકને દસે ભાંગી-ભાગની સંખ્યાને-વમણી કરતાં જેટલા કલાક અને જેટલી મિનિટ આવે તેટલી સંખ્યા રાત્રીના માપની છે:—જ્યારે સૂર્ય ૪૮ કલાક એક માંડળમાં જ રહે ત્યારે દિવસનું માપ— $\frac{10}{8} \times 48 = 60$ (૪૮) ૧૦)૩૦(૩ અર્થાત્ ૪૮ને ૪૭૧ ૩૦

૦૧ અર્થાત્ ૩૦ મિનિટ. ૦

દસે ભાંગતા ૪૧૧ કલાક અને ત્રણ મિનિટ આવે છે અને તેને ત્રણે ગુણતાં (૪૧૧ ૩) ૧૨૪ કલાક અને ૯ મિનિટ આવે છે અને જ્યાં સુધી સૂર્ય એક

૧૨૪ ૯

માંડળમાં ૪૮ કલાક સુધી રહે છે ત્યાં સુધી એટલા કલાકનો દિવસ મોટો હોય છે. રાત્રી માટે પણ તેમ જ જાણવું. માત્ર ૪૧૧ કલાક અને ૯ મિનિટને વમણા કરવા અર્થાત્ જ્યાં સુધી ૧૨૪ કલાક અને નવ મિનિટનો દિવસ હોય છે ત્યાં સુધી ૧૧૧ કલાક અને ૬ મિનિટની રાત્રી હોય છે:—અનુ.

જાળવું અને રાત્રીક્ષેત્રનું માપ આગલ કહેલ તાપક્ષેત્ર જેટલું સમજવું. આયામ—લંબાઈ—ની અપેક્ષા તો જંબૂદ્વીપની વચ્ચેનું તાપક્ષેત્ર ૪૧૦૦૦ યોજન છે અને લવગ સમુદ્રનું તાપ ક્ષેત્ર ૩૩૩૩૩૩ યોજન છે—તે વચ્ચે તાપક્ષેત્રના માપનો સરવાલો કરતાં ૭૮૩૩૩૩ યોજન થાય છે. [‘ઉલ્કોસ્ય અદ્વારસમુદ્ધુતે દિવસે ભવઈ ’ તિ] સૂર્યનાં વધાં મઠ્ઠીને ૧૮૪ મંડલ—માંડલાં—છે. તેમાં આ જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યનાં ૬૧ મંડલ છે અને વાકીનાં ૧૧૯ મંડલ લવગ સમુદ્રની વચ્ચે છે. તેમાં—તે મંડલોમાં—સૌથી અંદરનાં મંડલમાં જ્યારે સૂર્યની હાજરી હોય ત્યારે અદાર મુહૂર્ત (૧૪ કલાક અને ૨૪ મિનીટ) નો સૌથી મોટો દિવસ હોય છે. તે કેવી રીતે ? તો કહે છે કે, આગલ કહ્યા પ્રમાણે સૂર્યનાં ૧૮૪ મંડલો છે અને તેમાં જ્યારે સૌથી બહારના મંડલમાં સૂર્ય વિરાજતો હોય ત્યારે નાનાનાં નાનો—સૌથી નાનો—બાર મુહૂર્ત (૯ કલાક અને ૩૬ મિનીટ) નો દિવસ હોય છે અને જ્યારે ફરતો ફરતો સૂર્ય સૌથી અંદરના—૧૮૩ મા—મંડલમાં આવે છે ત્યારે વધતો વધતો દિવસ ૧૮ મુહૂર્ત (૧૪ કલાક અને ૨૪ મિનીટ) નો થઈ જાય છે અર્થાત્ આ વચ્ચે દિવસના સૌથી પહેલાનાં માપમાં ૪ કલાક અને ૪૮ મિનીટનો વધારો થયો છે. હવે આપણે ગણિત દ્વારા સમજી શકીએ છીએ કે, પહેલેથી વીજે માંડલે, વીજેથી ત્રીજે અને ૯ રીતે છેવટ ૧૮૩ મેં માંડલે (વધાં માંડલાની ગણતરીમાં ૧૮૪ મેં માંડલે) જ્યારે સૂર્ય આવ્યો ત્યારે દિવસની લંબાઈમાં પૂર્વ પ્રમાણે ફાર ફેર થાય છે તો પ્રત્યેક—પહેલેથી વીજે—માંડલે જતાં દિવસની લંબાઈમાં શો ભેદ થતો હશે ? તેનો ઉત્તર સ્પષ્ટ છે કે, પ્રત્યેક મંડલે જતાં આગલના દિવસની લંબાઈ કરતાં ૧૧ મિનીટ અને $\frac{૧૦૧૧}{૬૧}$ સેકન્ડ દિવસ વધે છે અને ૯ રીતે

પ્રત્યેક માંડલે વધે જાય છે અને જ્યારે સૌથી અંદરને (૧૮૩ મેં) માંડલે સૂર્યદેવ પવારે છે ત્યારે દિવસ વધીને ૧૮ મુહૂર્ત—૧૪ કલાક અને ૨૪ મિનીટ—નો થાય છે—હેલે માંડલે સૂર્યરાજની પધરામણી થતાં દિવસ પોતાના સૌથી નાના માપ કરતાં ૪ કલાક અને ૪૮ મિનીટ જેટલો વધી જાય છે. જેને આપણે ૧૧ મિનીટ અને $\frac{૧૦૧૧}{૬૧}$ સેકન્ડ કહીએ છીએ તેને જ શાસ્ત્રની પરિભાષામાં એક મુહૂર્તના બે ૬૧ મા ભાગ

કહ્યા છે અને ૯ હિસાબે વધતાં વધતાં છેવટે છ મુહૂર્ત જેટલો કાલ દિવસના માપમાં ઉમેરાઈ જાય છે—છેવટે દિવસ—૧૮ મુહૂર્તનો થાય છે. [અહીં મુહૂર્તની ગણતરી ન કરતાં પ્રસિદ્ધ હોશ્ચી કલાક અને મિનીટોની ગણતરી જણાવી છે] તો ૯ રીતે ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ અને બાર મુહૂર્તની રાત્રી થાય છે. કારણ—દિવસ અને રાત—બન્ને—નાં વધાં મઠ્ઠીને ૩૦ મુહૂર્ત છે. તાત્પર્ય એ છે કે, જ્યારે સૂર્ય દેવ બહારના માંડલાથી અંદરનાં માંડલા તરફ પ્રયાણ કરે છે ત્યારે ૧૧ મિનીટ અને $\frac{૧૦૧૧}{૬૧}$ જેટલો દિવસ પ્રત્યેક માંડલે જતાં વધ્યા જ કરે છે અને રાત્રી તો તેટલી જ ઘટ્ટ્યા કરે

છે તથા જ્યારે સૂર્યરાજ અંદરનાં માંડલાથી બહારનાં માંડલાં ભળી પ્રયાણ કરે છે ત્યારે—પાછા વળતાં—રાત્રી પ્રત્યેક માંડલે ૧૧ મિનીટ અને $\frac{૧૦૧૧}{૬૧}$ જેટલો સમય વધ્યા કરે છે અને દિવસ પણ તેટલો જ ઘટ્ટ્યા કરે છે—જ્યારે દિવસ મોટો હોય છે ત્યારે રાત્રી નાની હોય છે અને જ્યારે

રાત્રી નાની હોય છે ત્યારે દિવસ મોટો થાય છે. [‘ અદ્વારસમુદ્ધુતાગંતરે ’ તિ] હવે જ્યારે ભાસ્કરરાય સૌથી અંદરના માંડલાથી નિકળી તેની પાસેના—૧૮૨ મા—માંડલામાં પધારે છે ત્યારે મુહૂર્તના બે એક—સઠિયા ભાગ જેટલો ઝગો અદાર મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે. તે દિવસનું નામ ‘ અષ્ટાદશમુહૂર્તાનંતર ’ એવું રાખવામાં આવ્યું છે, કારણ—તે દિવસ, અદાર મુહૂર્તનો દિવસ થયા પછી તુરત જ આવે છે. જ્યારે ૯ રીતે દિવસને ઘટવાની શરૂઆત થાય છે ત્યારે [‘ સાત્તિરેગા દુવાલસમુદ્ધુતા રાઈ ’ તિ] બાર મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના બે એકસઠિયા ભાગ જેટલી રાત્રી લાંબી થાય છે અર્થાત્ ૯ રીતે રાત્રીને વધવાની પણ શરૂઆત થઈ જાય છે. મૂલ વાત એ છે કે, દિવસનો જેટલો ભાગ ટુકો થાય છે તેટલો જ ભાગ રાત્રીનો વધે છે, કારણ કે, અહોરાત્રના ત્રીશ મુહૂર્ત છે. [‘ એવં એવં કમેયં ’ તિ] ૯ રીતે ૯—આગલ જણાવેલ ક્રમવચ્ચે સંમતપૂર્વક દિવસનું માપ [‘ ઓસારેયવ્યં ’ તિ] ઘટાડી દેવું. એ જ વાતને દર્શાવે છે—[‘ સત્તરસ ’ इत्यादि.] વઠ્ઠી જ્યારે સૂર્ય ૧૮૨ માં માંડલાથી ચાલતો ચાલતો એકત્રીસમા માંડલાને અડધે આવે છે ત્યારે દિવસ સત્તર મુહૂર્તનો થાય છે અને આગલ જણાવેલ ઘટાડાના ક્રમ પ્રમાણે રાત્રી તેર મુહૂર્તની થાય છે. [‘ સત્તરસમુદ્ધુતાગંતર ’ તિ] હવે જ્યારે ઠેઠ વીજા માંડલાથી એકત્રીસમા માંડલાના અડધા રસ્તાથી—સૂર્ય, વત્રીશમા માંડલાને અડધે ભાગે પહોંચે છે ત્યારે દિવસની લંબાઈ મુહૂર્તના બે એક સઠિયા ભાગ જેટલી ઝગી સત્તર મુહૂર્ત થાય છે અને [‘ સાઠરેગસત્તરસમુદ્ધુતા રાઈ ’ તિ] રાત્રીની લંબાઈ તેર મુહૂર્ત અને મુહૂર્તના બે એક સઠિયા ભાગ જેટલી વધારે થાય છે ૯ રીતે અનંતરપણાથી થતી લંબાઈ, ટુંકાઈ વીજે ઠેકાણે પણ સમજવી અને એમ વધે ય જાણવું [‘ સોઠસમુદ્ધુતે દિવસે ’ તિ] વઠ્ઠી ઠેઠ વીજા માંડલાથી જ્યારે સૂર્ય ફરતો ફરતો ૬૧ મેં માંડલે આવે ત્યારે સોઠ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે. [‘ પન્નરસમુદ્ધુતે દિવસે ’ તિ] જ્યારે સૂર્ય વાણુમા માંડલાને અડધે પહોંચે ત્યારે પન્નર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે. [‘ ચોદસમુદ્ધુતે દિવસે ’ તિ] જ્યારે ફરતો ફરતો સૂર્ય એકસોને વાત્રીશમેં માંડલે આવે છે ત્યારે ચૌદ મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે. [‘ તેરસમુદ્ધુતે દિવસે ’ તિ] જ્યારે ૧૫૨ મા માંડલાની અડધ વાટે સૂર્ય આવે છે ત્યારે તેર મુહૂર્તનો દિવસ થાય છે અને જ્યારે [‘ વારસમુદ્ધુતે દિવસે ’ તિ] એકસોને ત્રયાશીમેં બહારને માંડલે સૂર્ય પહોંચે છે ત્યારે છેક બાર મુહૂર્તનો દિવસ થઈ જાય છે—જેમ દિવસ ઘટતો જાય છે તેમ રાત્રી વધતી જાય છે. જો કે ઉપરની હકીકતમાં રાત્રીના માપના વધારા સંબંધી જુદું જુદું જણાવ્યું નથી, તો પણ તે વાત વાચકોર સ્વયમેવ સમજવાની છે—રાત્રિ અને દિવસનાં વધાં મઠ્ઠીને ૩૦ મુહૂર્ત છે માટે દિવસના માપમાં વધારો હોય ત્યારે રાત્રિના માપમાં ઘટાડો હોય અને રાત્રિના માપમાં વધારો હોય ત્યારે દિવસના માપમાં ઘટાડો હોય, પણ તે વચ્ચેમાં મઠ્ઠી ત્રીશ મુહૂર્ત થાય ૯ તો સુનિર્ણીત જ છે માટે વધારા કે ઘટાડાની રીત ઉપર પ્રમાણે જાણવાની છે.

ઋતુઓ વિગેરે.

૧૦. પ્ર૦—જૈયા ણં મતે ! જંબુદ્વીપે દીપે દાહિણદ્વે વાસાણં ૧૦ પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્યારે જંબુદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષા પદ્મને સમય પડિવજ્ઞઈ તથા ણં ઉત્તરદ્વે વિ વાસાણં પદ્મને સમયે (ચોમાસા)ની મોસમનો પ્રથમ સમય હોય ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ

૧. મૂલચ્છાયા:—યદા ભગવન્ ! જંબુદ્વીપે દીપે દક્ષિણાર્ધે વર્ષાણાં પ્રથમ: સમય: પ્રતિપદ્યતે તદા ઉત્તરાર્ધેઽપિ વર્ષાણાં પ્રથમ: સમય:—અન્નુ.

पडिवज्जइ; जया णं उत्तरद्धे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ
तया णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिम-पच्चत्थिमे णं
अणंतरपुरक्खडे समयंसि वासाणं पढमे समये पडिवज्जइ ?

१०. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं जंबुद्वीवे दीवे दाहि-
णद्धे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ, तह चेव जाव-पडिवज्जइ.

११. प्र०—जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स
पुरत्थिमे णं वासाणं पढमे समये पडिवज्जइ तया णं पच्चत्थिमे-
ण वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ. जया णं पच्चत्थिमेण
वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं जाव-मंदरस्स पव्व-
यस्स उत्तर-दाहिणे णं अणंतरपच्छाकडसमयंसि वासाणं पढमे
समए पडिवज्जे भवइ ?

११. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स
पव्वयस्स पुरत्थिमे णं एवं चेव उचारेयव्वं, जाव-पडिवज्जे भवइ.

एवं जहा समएणं अभिलावो भाणिओ वासाणं तहा आव-
लियाए वि भाणियव्वो; आणपाणूण वि, थोवेण वि, लवेण वि,
मुहुत्तेण वि, अहोरात्तेण वि, पक्खेण वि, मासेण वि, उज्जणा
वि, एएसिं सव्वेसिं जहा समयस्स अभिलावो तहा भाणियव्वो.

१२. प्र०—जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे हेमंताणं पढमे
समये पडिवज्जइ ?

१२. उ०—जहेव वासाणं अभिलावो तहेव हेमंताण वि,
गिह्हाण वि भाणियव्वो जाव-उज्जए; एवं तिण्णि वि, एएसिं
तीसं आलावगा भाणियव्वा.

वर्षानो प्रथम समय होय अने ज्यारे उत्तरार्धमा पण वरसादनी
प्रथम समय होय त्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे
वर्षानो प्रथम समय अनंतर पुरस्कृत समयमां होय अर्थात् जे समये
दक्षिणार्धमां वरसादनी शरुआत थाय छे ते ज समय पछी तुरत
ज बीजा समये मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे वरसादनी शरुआत थाय ?

१०. उ०—हे गौतम ! हा एज रीते थाय—छे ज्यारे जंबूद्वीपमां
दक्षिणार्धमां चोमासानो प्रथम समय होय त्यारे ते प्रमाणे ज
यावत्—थाय छे.

११. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे
चोमासानो प्रथम समय होय छे त्यारे पश्चिममां पण चोमासानो
प्रथम समय होय छे अने ज्यारे पश्चिममां पण चोमासानो प्रथम
समय होय छे त्यारे यावत्—मंदर पर्वतनी उत्तर दक्षिणे वर्षानो
प्रथम समय, अनंतर पश्चात्कृत समयमां होय अर्थात् मंदर पर्वतनी
पश्चिमे वर्षा शरु थयाना प्रथम समय पहेलां एक समये त्यां (मंदर
पर्वतनी) उत्तरे दक्षिणे वर्षा शरु थाय ?

११. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते थाय—ज्यारे
जंबूद्वीपमां मंदर पर्वतनी पूर्वे वरसादनी शरुआत थाय ते पहेलां
एक समये अही (उत्तर दक्षिणे) वरसादनी शरुआत थाय, ए
प्रमाणे यावत्—बधुं कहेवुं.

जेम वरसादना प्रथम समय माटे कहुं तेम वरसादनी
शरुआतनी प्रथम आवलिका माटे पण जाणवुं अने ए प्रमाणे
आनपान, स्तोक, लव, मुहूर्त, अहोरात्र, पक्ष, मास, ऋतु, ए
बधां संबंधे पण समयनी पेठे जाणवुं.

१२. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे जंबूद्वीपमां दक्षिणार्धमां हेमंत
ऋतुनो प्रथम समय होय त्यारे उत्तरार्धमां पण हेमंतनो प्रथम
समय होय अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण तेम होय त्यारे जंबूद्वीपमां
मंदर पर्वतनी पूर्व पश्चिमे हेमंतनो (प्रथम समय अनंतर पुरस्कृत
समये होय ?) इत्यादि पूछवुं.

१२. उ०—हे गौतम ! ए संबंधेनो बधो खुलासो वर्षानी
पेठे ज जाणवो अने ए ज प्रकारे ग्रीष्म ऋतुनो पण खुलासो
समजवो. तथा हेमंत अने ग्रीष्मना प्रथम समयनी पेठे तेनी प्रथम
आवलिका वगेरे यावत् ऋतु—सुधी पण समजवुं—ए प्रमाणे एक
सरखुं ए त्रणे ऋतुओ विषे जाणवुं—ए बधाना मळीने त्रीश
आलापक कहेवा.

१. मूलच्छायाः—प्रतिपद्यते, यदा उत्तरार्धेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्य-पश्चिमेऽ-
नन्तरपुरस्कृतसमये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे दक्षिणाऽर्धे वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तथा चैव
यावत्—प्रतिपद्यते. यदा भगवन् ! जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा पश्चिमेऽपि वर्षाणां प्रथमः
समयः प्रतिपद्यते; यदा पश्चिमेऽपि वर्षाणां प्रथमः समयः प्रतिपद्यते तदा यावत्—मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तर-दक्षिणेऽनन्तरपुरस्कृतसमये वर्षाणां प्रथमः
समयः प्रतिपन्नो भवति ? हन्त, गौतम ! यदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये एवं चैव उच्चारयितव्यम्, यावत्—प्रतिपन्नो भवति. एवं यथा
समयेन अभिलापो भणितो वर्षाणां तथा आवलिकयाऽपि भणितव्यः; आन-प्राणाभ्यामपि, स्तोकेनाऽपि, लवेनाऽपि, मुहूर्तनाऽपि, अहोरात्रेणाऽपि,
पक्षेणाऽपि, मासेनाऽपि, ऋतुनाऽपि; एतेषां सर्वेषां यथा समयस्याऽभिलापस्तथा भणितव्यः. यदा भगवन् ! जम्बुद्वीपे द्वीपे हेमन्तानां प्रथमः समयः
प्रतिपद्यते ? यथैव वर्षाणाम् अभिलापस्तथैव हेमन्तानामपि; ग्रीष्माणाम् अपि भणितव्यो यावत्—ऋतुना; एवं त्रीणि अपि, एतेषां त्रिंशद्
आलापका भणितव्याः—अनु०

३. कालाधिकारादिदमाहः—‘जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्धे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ’ इत्यादि. ‘वासाणं’ ति चतुर्मासप्रमाणवर्षाकालस्य संबन्धी प्रथमः आद्यः, समयः क्षणः प्रतिपद्यते संपद्यते—भवतीत्यर्थः. ‘अणंतरपुरक्खडसमयंसि’ ति अनन्तरो निर्व्यवधानो दक्षिणार्धे वर्षा—प्रथमताऽपेक्षया स चातीतोऽपि स्यात्, अत आहः—पुरस्कृतः पुरोवर्ती भविष्यन्—इत्यर्थः, समयः प्रतीतः; ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः—अतस्तत्र. ‘अणंतरपच्छाकडसमयंसि’ ति पूर्वापरविदेहवर्षाप्रथमसमयापेक्षया योऽनन्तरः पश्चात्कृतोऽतीतः समयस्तत्र दक्षिणोत्तरयोर्वर्षाकालप्रथमसमयो भवति—इति. ‘एवं जहा समएणं’ इत्यादि. आवलिकाऽभिलापश्चैवम्—‘जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्धे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ, तथा णं उत्तरद्धे वि, जया णं उत्तरद्धे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ, तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं अणंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ ? हंता, गोयमा !’ इत्यादि. एवम्—आनप्राणादिपदेषु अपि. आवलिकाद्यर्थः पुनरथम्—आवलिका असंख्यातसमयात्मिका. आनप्राण उच्छ्वासनिःश्वासकालः. स्तोकः सप्तप्राणप्रमाणः. लवस्तु सप्तस्तोकरूपः. मुहूर्तः पुनः लवसप्तसप्ततिप्रमाणः. ऋतुस्तु मासद्वयमानः. ‘हेमंताणं’ ति शीतकालस्य. ‘गिम्हाण वि’ ति उष्णकालस्य. ‘पढमे अयणे’ ति दक्षिणायनम्, श्रावणादित्वात् संवत्सरस्य. ‘जुएण वि’ ति युगं पञ्चसंवत्सरमानम्. ‘पुव्वंगेण वि’ ति पूर्वाङ्गं चतुरशीतिवर्षलक्षणम्. ‘पुव्वेण वि’ ति पूर्वं पूर्वाङ्गमेव चतुरशीतिवर्षलक्षणेण गुणितम्. एवं चतुरशीतिवर्षलक्षणगुणितमुत्तरोत्तरं स्थानं भवति. चतुर्नवतिअधिकं चाङ्कशतम्—अन्तिमे स्थाने भवति—इति. ‘पढमा ओसप्पिणि’ ति अवसर्पयति भावानित्येवंशीला अवसर्पिणी, तस्याः प्रथमो विभागः प्रथमावसर्पिणी. ‘उस्सप्पिणि’ ति उत्सर्पयति भावानित्येवंशीला उत्सर्पिणी.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते प्रथम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं चित्रणं समाप्तम्.

३. आगळना प्रकरणमां काळ संबंधी हकीकत जणावी छे अने हवे ऋतुओ विषे जणाववानी शरुआत थाय छे— ऋतु पण एक प्रकारनो काळ ज छे माटे ते संबंधीनुं निरूपण स्थानप्राप्त छे. ऋतुओ संबंधे जणावतां कहे छे के, [जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्धे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ’ इत्यादि.] ‘वासाणं’ एटले वरसादनी मोसम—चोमासाना चार महिना—नो पहेलो समय सांपडे छे. [‘अणंतरपुरक्खडसमयंसि’ ति] दक्षिणार्धमां शरु थती चोमासानी मोसमना पहेलापणानी अपेक्षाए अनंतर—आंतरा विनानो, एवा विशेषणवाळो तो कोइ अतीत समय पण होय माटे कहे छे के, पुरोवर्ती—हवे पछी आवनार—भविष्यमां थनार समय—ए समये. [‘अणंतरपच्छाकडसमयंसि’ ति] पूर्व अने पश्चिम विदेहमां शरु थती चोमासानी मोसमना प्रथम समयनी अपेक्षाए अनंतर—आंतरा विनानो अने पश्चात्कृत—अतीत थएलो—समय—ए समये दक्षिण अने उत्तरमां चोमासानी मोसमनो प्रथम समय होय छे. [‘एवं जहा समएणं’ इत्यादि] आवलिका संबंधी पाठनो उच्चार आ रीते छे—‘जया णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे दाहिणद्धे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ, तथा णं उत्तरद्धे वि, जया णं उत्तरद्धे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ, तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं अणंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ ? हंता गोयमा !’ इत्यादि. ए प्रमाणे आनप्राण वगेरे पदोनो पण सूत्रपाठ समजवो. आवलिका वगेरे (शब्दो) काळना माप संबंधी शब्दो छे अने तेनो अर्थ आ छे—असंख्यात समयनी एक आवलिका थाय छे, उच्छ्वास अने निःश्वासनो एक आनप्राण थाय छे, सात प्राणनो एक स्तोक थाय छे, सात स्तोकनो एक लव थाय छे, सत्योतेर लवनो एक मुहूर्त थाय छे, बे महिनानी एक ऋतु थाय छे. [‘हेमंताणं’ ति] शीयाळा संबंधी, [‘गिम्हाण वि’ ति] उनाळा संबंधी, [‘पढमे अयणे’ ति] दक्षिणायन, कारण के, वर्षनो आदि (पहेलो) महिनो श्रावण छे. [‘जुएण वि’ ति] पांच वरसनुं एक युग थाय छे, [‘पुव्वंगेण वि’ ति] चोराशी लाख ८४०००००—वर्षनुं एक पूर्वांग थाय छे, पूर्वांगनी संख्याने चोराशी लाख गणी करवाथी एक पूर्व थाय छे, ए प्रमाणे पूर्वने चोराशी लाखगणुं करवाथी एक वृत्तिंग थाय छे अने ए रीते उत्तरोत्तर बधा मापमां समजवुं. छेवटना शीर्षप्रहेलिका नामना मापमां १९४ अंको आवे छे. [‘पढमा ओसप्पिणि’ ति] पदार्थोने अवसर्पवे—मूळ स्वभावथी खसेडे—हीणा करे ते अवसर्पिणी—तेनो जे प्रथम विभाग ते प्रथमावसर्पिणी. [‘उस्सप्पिणि’ ति] भावोने उत्सर्पवे—प्रकर्षवाळा करे—ते उत्सर्पिणी.

वर्षाऋतु.

वलिका विगेरे.

हेमन्त—शीघ्र
पूर्वांग विगेरे.

लवण—समुद्रादि.

१५. प्र०—लवणे णं भंते ! समुदे सूरिया उदीचि-याईण-मुग्गच्छ० ?

१५. उ०—ज च्चैव जंबुद्वीवस्स वत्तव्वया भणिया स च्चैव सव्वा अपरिसेसिआ लवणसमुद्दस्स वि भाणियव्वा, नवरं—अभिलावो इमो णेयव्वोः जया णं भंते ! लवणे समुदे दाहिणद्धे दिवसे भवइ तं च्चैव जाव—तदा णं लवणसमुदे पुरत्थिमपच्चत्थिमे

१५. प्र०—हे भगवन् ! लवणं समुद्रमां सूर्यो ईशान खूणामां उगीने अग्नि खूणामां जाय इत्यादि पृच्छुं.

१५. उ०—हे गौतम ! जंबुद्वीपमां सूर्यो संबंधे जे वक्तव्यता कही छे ते वधी अहीं लवण समुद्र संबंधे पण कहेवी. विशेष ए के, ते वक्तव्यतामां पाठनो उच्चार आ प्रमाणे करवोः—‘हे भगवन् ! ज्यारे लवण समुद्रना दक्षिणार्धमां दिवस होय छे,

१. आ शब्दमां आवेला अनन्तर, पुरस्कृत अने समय—ए त्रणे शब्दोनो कर्मधारय समास करवानो छे—श्रीअभय०.

१. मूलच्छायाः— लवणे भगवन् ! समुदे सूर्यो उदीची—प्राचीनम् उद्गत्य० ? या एव जंबुद्वीपस्य वक्तव्यता भणिता सा एव सर्वा अपरिशेषिका लवणसमुद्रस्याऽपि भणितव्या, नवरम्—अभिलापोऽयं ज्ञातव्यः—यदा भगवन् ! लवणे समुदे दक्षिणार्धे दिवसो भवति, तच्चैव जावन्—तदा लवणसमुदे भिःपुस्स—पश्चिमेः—भउ०

णं' राई भवति. एएणं अभिलावेणं नेयव्वं.

१६. प्र०—जया णं भंते ! लवणसमुद्रे दाहिणड्ढे पढमा ओसपिणी पडिवज्जइ, तथा णं उत्तरड्ढे पढमा ओसपिणी पडिवज्जइ, जया णं उत्तरड्ढे पढमा ओसपिणी पडिवज्जइ, तथा णं लवणसमुद्रे पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं नेवत्थि ओसपिणी, नेवत्थि उरसपिणी समणाउसो ! ?

१६. उ०—हंता, गोयमा ! जाव—समणाउसो !.

१७. प्र०—धायइसंडे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीचिपाईण-सुग्गच्छ० ?

१७. उ०—जहेव जंबुदीवस्स वत्तव्वया भणिया स च्चेव धायइसंडस्स वि भाणियव्वा, नवरं—इमेणं अभिलावेणं सव्वे आलावगा भाणियव्वा.

१८. प्र०—जया णं भंते ! धायइसंडे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे भवइ, तदा णं उत्तरड्ढे वि, जया णं उत्तरड्ढे वि तथा णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिमपच्चत्थिमे णं राई भवइ ?

१८. उ०—हंता, गोयमा ! एवं च्चेव जाव—राई भवइ.

१९. प्र०—जया णं भंते ! धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिमेणं दिवसे भवइ तथा णं पच्चत्थिमेण वि ? जया णं पच्चत्थिमेण वि तथा णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं उत्तरेणं दाहिणेणं राई भवति ?

१९. उ०—हंता, गोयमा ! जाव—भवइ—एवं एएण अभिलावेणं नेयव्वं जाव०—

२०. प्र०—जया णं भंते ! दाहिणड्ढे पढमा ओसपिणी तथा णं उत्तरड्ढे ? जया णं उत्तरड्ढे तथा णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं नत्थि ओसपिणी जाव—समणाउसो ! ?

इत्यादि बंधुं ते ज प्रमाणे कहेवुं, यावत्—त्यारे लवण समुद्रमां पूर्व पश्चिमे रात्री होय छे. ' ए अभिलापवडे बंधुं जाणवुं.

१६. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे लवण समुद्रना दक्षिगार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे त्यारे उत्तरार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे त्यारे लवण समुद्रमां पूर्वे पश्चिमे अवसर्पिणी नथी होती, उरसर्पिणी नथी होती, पण हे दीर्घजीवि श्रमण ! त्यां अवस्थित (फेरफार विनानो) काळ कह्यो छे ?

१६. उ०—हे गौतम ! हा, ते ज रीते छे अने ते यावत्—हे श्रमणायुष्मन् ! इत्यादि.

१७. प्र०—हे भगवन् ! धातकीखंड द्वीपमां सूर्यो ईशान खूणामां उगीने, इत्यादि पूछवुं.

१७. उ०—हे गौतम ! जे वक्तव्यता जंबुद्वीप संबधे कही छे ते ज वक्तव्यता बधी धातकीखंड संबधे पण जाणवी. विशेष ए के, पाठनुं उच्चारण करती वखते बधा आलापको आ रीते कहेवा—

१८. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे धातकीखंड द्वीपमां दक्षिगार्धमां दिवस होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण दिवस होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण तेम होय छे त्यारे धातकीखंड द्वीपमां मंदर पर्वतोनी पूर्वे पश्चिमे रात्री होय छे ?

१८. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते छे; यावत्—रात्री होय छे.

१९. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे धातकी खंड द्वीपमां मंदर पर्वतोनी पूर्वे दिवस होय छे त्यारे पश्चिमे पण दिवस होय छे अने ज्यारे पश्चिमे पण दिवस होय छे त्यारे धातकी खंड द्वीपमां मंदर पर्वतोनी उत्तरे अने दक्षिणे रात्री होय छे ?

१९. उ०—हे गौतम ! हा, ए ज रीते होय छे, अने ए अभिलापथी जाणवुं, यावत्—

२०. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे दक्षिणार्धमां प्रथम अवसर्पिणी होय छे त्यारे उत्तरार्धमां पण तेम होय छे अने ज्यारे उत्तरार्धमां पण होय छे त्यारे धातकीखंड द्वीपमां मंदर पर्वतोनी पूर्वे पश्चिमे अवसर्पिणी नथी होती, उरसर्पिणी नथी होती ? यावत्—श्रमणायुष्मन् !

१. मूलच्छायाः—रात्री भवति. एतेन अभिलापेन ज्ञातव्यम्. यदा भगवन् ! लवणसमुद्रे दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते, तदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते ! यदा उत्तरार्धे प्रथमा अवसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा लवणसमुद्रे पौरुष्य-पश्चिमेन नैवास्ति अवसर्पिणी. नैवास्ति उरसर्पिणी श्रमण आयुष्मन् ! ? हन्त, गौतम ! यावत्—श्रमणाऽऽयुष्मन् !. धातकिलण्डे भगवन् ! द्वीपे सूर्यो उदिची—प्राचिनम् उद्गस्य०. यथैव जम्बुद्वीपस्य वक्तव्यता भणिता सा एव धातकिलण्डस्य अपि भणितव्या, नवरम्—अनेन अभिलापेन सर्वे आलापकाः भणितव्याः. यदा भगवन् ! धातकिलण्डे द्वीपे दक्षिणार्धे दिवसो भवति, तदा उत्तरार्धेऽपि ? यदा उत्तरार्धेऽपि तदा धातकिलण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानां पौरुष्य-पश्चिमेन रात्री भवति ? . हन्त, गौतम ! एवं च्चेव यावत्—रात्री भवति. यदा भगवन् ! धातकिलण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानां पौरुष्येन दिवसो भवति. तदा पश्चिमेनाऽपि ? यदा पश्चिमेन अपि तदा धातकिलण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानाम् उत्तरेण दक्षिणेन रात्री भवति ? हन्त, गौतम ! यावत्—भवति. एवम् एतेन अभिलापेन ज्ञातव्यं यावत्—यदा भगवन् ! दक्षिणार्धे प्रथमा अवसर्पिणी तदा उत्तरार्धे ? यदा उत्तरार्धे तदा धातकिलण्डे द्वीपे मन्दराणां पर्वतानां पौरुष्य-पश्चिमेन नास्ति अवसर्पिणी यावत्—श्रमणाऽऽयुष्मन् ! ?—अनु०

२०. उ०—'हंता, गोयमा ! जाव-समणाउसो !.

जहा लवणसमुद्रस्य वक्तव्यया तथा कालोदस्य वि भाणियवा, नवरं-कालोदस्य नामं भाणियव्वं.

२१. प्र०—अभ्यन्तरपुष्करद्वेणं भंते ! सूरिया उदीचिपाईण-मुग्गच्छ० ?

२१. उ०—जहेव धायइसंडस्य वक्तव्यया तहेव अभ्यन्तर-पुष्करदस्य वि भाणियवा, नवरं-अभिलावो जाणियव्वो जाव-तया णं अभ्यन्तरपुष्करद्वे मंदराणं पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं नेवत्थि अवसप्पिणी. नेवत्थि उस्सप्पिणी-अवट्ठिए णं तत्थ काले पण्णत्ते समणाउसो !.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति.

२०. उ०—हे गौतम ! हा ए ज रीते छे, यावत्-श्रमणा-युष्मन् !.

—जेम लवण समुदनी हकीकत कही तेम कालोद संबंधे पण समजवुं. विशेष ए के, लवणने बदले ' कालोद ' नुं नाम कहेवुं.

२१. प्र०—हे भगवन् ! अभ्यन्तर पुष्करार्धमां सूर्यो ईशान खूणामां उगीने इत्यादि पूछवुं.

२१. उ०—हे गौतम ! धातकी खंडनी वक्तव्यतानी पेठे अभ्यन्तर पुष्करार्धनी वक्तव्यता पण कहेवी. विशेष ए के, धातकी खंडने बदले अभ्यन्तर पुष्करार्धनो पाठ कहेवो अने यावत्- ' अभ्यन्तर पुष्करार्धमां मंदरोनी पूर्व पश्चिमे अवसप्पिणी नथी होती, उस्सप्पिणी नथी होती, पण हे दीर्घजीवी श्रमण ! त्यां अवस्थित काल होय छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्-विचरे छे.

भगवंत-अज्जमुहम्मसाप्पिणीए सिरीभगवईमुत्ते पंचमसये षडमो उदंसो सम्मत्तो.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतेकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. मूलच्छायाः—हन्त, गौतम ! यावत्-श्रमणाऽऽयुष्मन् ! यथा लवणसमुद्रस्य वक्तव्यता तथा कालोदस्याऽपि भणितव्या, नवरम्-कालोदस्य नाम भणितव्यम्. अभ्यन्तरपुष्करार्धेन भगवन् ! सूर्यो उदीची-प्राचीनम् उद्गच्छ० ? यथैव धातकिलखण्डस्य वक्तव्यता तथैव अभ्यन्तरपुष्करार्धस्य अपि भणितव्या, नवरम्-अभिलापो ज्ञातव्यः, यावत्-तदा अभ्यन्तरपुष्करार्धे मंदराणां पौरस्य-पश्चिमेन नेवाऽस्ति अवसप्पिणी, नेवाऽस्ति उस्सप्पिणी. अवस्थितः तत्र कालः प्रज्ञप्तः श्रमणाऽऽयुष्मन् !. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

શતક ૫.—ઉદ્દેશક ૨.

રાજગૃહ.—ઈષ્ટપુરોવાત.—પશ્ચાત્વાત.—મંદવાત.—મહાવાત.—૧. વાયુ સંધે દિશાઓને અશ્રીને પૃચ્છા.—ત્રીપમાં વાતા વાયુ.—સમુદ્રમાં વાતા વાયુ.—૨. વજ્રે વાયુઓનો પરસ્પર વાર્તાસ.—૨ વાયુઓને વાતાનાં કારણો.—વાયુની યથારીતિ ગતિ.—વાયુની ઉત્તરક્રિયા.—વાયુક્રમ રાદિ દ્વારા વાયુકાયતું ઉદ્ધરણ.—વાયુઓ શ્વાસ પ્રશ્વાસ લે ?—હા.—વાયું મરી મરીને અનેક વાર ફરીથી વાયુમાં આવે ?—હા.—સ્પૃષ્ટ વાયુ મરે કે અસ્પૃષ્ટ ?—સ્પૃષ્ટ વાયુ.—વાયુ શરીરસહિત નીકળે કે શરીરરહિત ?—વજ્રે રીતે નીકળે.—ઓદન—કુલ્માષ અને સુરાનાં અણુઓ કોનાં શરીર કહેવાય ?—અપેક્ષા વનસ્પતિનાં—અગ્નિનાં—પાણીનાં અને અગ્નિનાં શરીર કહેવાય.—અય—લોહું—તાંબું—કર્ણા—સીસું—પાપાણ અને કમ્પટિકા—કાટ—નાં અણુઓ કોનાં શરીર કહેવાય ?—પૃથિવીનાં અને અગ્નિનાં.—હાંડકું—વજ્રેહું હાંડકું—ચામડું—વજ્રેહું ચામડું—શિંગડું—વજ્રેહું શિંગડું—સરી—વજ્રેહું સરી—નત્ર અને વજ્રેહું નસ—૨ વધાનાં અણુઓ કોનાં શરીર કહેવાય ?—લેણજીવનાં અને અગ્નિનાં—અંગારો—રાસ—મુખો અને છાણ કોનાં શરીર કહેવાય ?—૫કેન્દ્રિયનાં યાવત્—૫વેન્દ્રિયનાં અને અગ્નિનાં.—સ્વપ્નસમુદ્રનો ચક્રવાલ વિશ્કંભ કેટલો ?—યાવત્—લોકસ્થિતિ—વિહાર.—

૧. પ્ર૦—રાજગૃહે નગરે યાવત્ એવં વયાસીઃ—અત્થિ ણં મંતે ! ઈસિપુરેવાયા, પચ્છા વાયા, મંદા વાયા, મહાવાયા વાયંતિ ?

૧. ૩૦—હંતા, અત્થિ.

૨. પ્ર૦—અત્થિ ણં મંતે ! પુરત્થિમે ણં ઈસિપુરેવાયા, પચ્છા વાયા, મંદા વાયા, મહાવાયા વાયંતિ ?

૨. ૩૦—હંતા, અત્થિ. એવં પચ્ચત્થિમે ણં, દાહિણે ણં ઉત્તરે ણં, ઉત્તરપુરત્થિમે ણં, દાહિણપુરત્થિમે ણં, દાહિણપચ્ચત્થિમે ણં ઉત્તરપચ્ચત્થિમે ણં.

૩. પ્ર૦—જયા ણં મંતે ! પુરત્થિમે ણં ઈસિપુરેવાયા, પચ્છા વાયા, મંદા વાયા, મહાવાયા વાયંતિ; તયા ણં પચ્ચત્થિમેણ વિ ઈસિપુરેવાયા, અયા ણં પચ્ચત્થિમે ણં ઈસિપુરેવાયા તયા ણં પુરત્થિમેણ વિ ?

૧. પ્ર૦—રાજગૃહ નગરમાં યાવત્—આ પ્રમાણે બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! ઈષ્ટપુરોવાત—થોડા ત્રેહવાળા—થોડી મીનાશવાળા—થોડા વિક્રાણા—વાયુ, વનસ્પતિ વગેરેને હિતકર વાયુ—પથ્યવાત, ધીમે ધીમે વાનારા વાયુ—મંદ વાયુઓ અને મહાવાયુઓ વાય છે ?

૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, તે વાયુઓ વાય છે.

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પૂર્વમાં ઈષ્ટપુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત અને મહાવાત છે?

૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, છે. ૧ પ્રમાણે પશ્ચિમમાં, દક્ષિણમાં, ઉત્તરમાં, ઈશાન ખૂણામાં, અગ્નિ ખૂણામાં, નૈર્ઋત ખૂણામાં અને વાયવ્ય ખૂણામાં પણ તેમ જ સમજવું.

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્યારે પૂર્વમાં ઈષ્ટપુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત અને મહાવાત વાય છે ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ ઈષ્ટપુરોવાત વગેરે વાય છે ? અને જ્યારે પશ્ચિમમાં ઈષ્ટપુરોવાત વગેરે વાય છે ત્યારે પૂર્વમાં પણ તે વાયુઓ વાય છે ?

૧. મૂલ્કચ્છાયાઃ—રાજગૃહે નગરે યાવત્—એવમ્ અવાદીત્—અસ્તિ ભગવન્ ! ઈષ્ટપુરોવાતાઃ, પથ્યાઃ વાતાઃ, મંદાઃ વાતાઃ, મહાવાતાઃ વાન્તિ ! હન્ત, અસ્તિ. અસ્તિ ભગવન્ ! પૌરસ્ત્યે ઈષ્ટપુરોવાતાઃ, પથ્યાઃ વાતાઃ, મંદાઃ વાતાઃ, મહાવાતા વાન્તિ ? હન્ત, અસ્તિ. એવં પશ્ચિમે, દક્ષિણત્થિમન્, ઉત્તરત્થિમન્, ઉત્તર-પૌરસ્ત્યે, દક્ષિણ-પૌરસ્ત્યે, દક્ષિણ-પશ્ચિમે, ઉત્તર-પશ્ચિમે. યદા ભગવન્ ! પૌરસ્ત્યે ઈષ્ટપુરોવાતાઃ, પથ્યાઃ વાતાઃ, મંદાઃ વાતાઃ, મહાવાતાઃ વાન્તિ; તદા પશ્ચિમેऽપિ ઈષ્ટપુરોવાતાઃ, યદા પશ્ચિમે ઈષ્ટપુરોવાતાસ્તદા પૌરસ્ત્યેऽપિ ?—અનુ૦

३. उ०—हंता, गोयमा ! जया णं पुरत्थिमे णं, तथा णं पच्चत्थिमेण वि ईसिपुरेवाया० जया णं पच्चत्थिमेण वि ईसिपुरेवाया० तथा णं पुरत्थिमेण वि ईसिपुरेवाया एवं दितासु, विदितासु.

४. प्र०—अत्थि णं भंते ! दीविच्चया ईसिपुरेवाया ?

४. उ०—हंता.

५. प्र०—अत्थि णं भंते ! सामुद्दया ईसिपुरेवाया० ?

५. उ०—हंता, अत्थि.

६. प्र०—जया णं भंते ! दीविच्चया ईसिपुरेवाया० तथा णं सामुद्दया वि ईसिपुरेवाया० जया णं सामुद्दया ईसिपुरेवाया० तथा णं दीविच्चया वि ईसिपुरेवाया ?

६. उ०—णो इण्डे समड्ढे.

७. प्र०—से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जया णं दीविच्चया ईसिपुरेवाया०, णो णं तथा सामुद्दया ईसिपुरेवाया०, जया णं सामुद्दया ईसिपुरेवाया, णो णं तथा दीविच्चया ईसिपुरेवाया० ?

७. उ०—गोयमा ! तेसि णं वायाणं अन्नमन्नविचारेणं लवणे समुद्दे वेलं नाइक्कमइ, से तेण्डेणं जाव वाया वायांति.

३. उ०—हे गौतम ! ज्यारे पूर्वमां ईषत्पुरोवात वगेरे वाय छे त्त्यारे ते बधा पश्चिममां पण वाय छे अने ज्यारे पश्चिममां ईषत्पुरोवात वगेरे वाय छे त्त्यारे पूर्वमां पण ते बधा वाय छे. ए प्रमाणे बधी दिशाओमां अने खूणाओमां पण समजवुं.

४. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ द्वीपमां होय छे ?

४. उ०—हे गौतम ! हा, होय छे.

५. प्र०—हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ समुद्रमां होय छे ?

५. उ०—हे गौतम ! हा, होय छे.

६. प्र०—हे भगवन् ! ज्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाता होय त्त्यारे समुद्रना पण ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाता होय ! अने ज्यारे समुद्रना ते बधा वायुओ वाता होय त्त्यारे द्वीपना पण ते बधा वायुओ वाता होय ?

६. उ०—हे गौतम ! ए वात ठीक नथी.

७. प्र०—हे भगवन् ! तेनुं शुं कारण के, 'ज्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्त्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवातादि न वाता होय ? अने ज्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्त्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवातादि न वाता होय ?

७. उ०—हे गौतम ! ते वायुओ अन्योन्य व्यत्यासव्रडे (एक बीजा एक साथे नहि, पण नोखा नोखा) संचरे छे—ज्यारे द्वीपना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्त्यारे समुद्रना न वाय अने ज्यारे समुद्रना ईषत्पुरोवातादि वाता होय त्त्यारे द्वीपना न वाय—ए रीते ए वायुओ परस्पर विपर्यय वडे वाय छे अने ते प्रकारे ते वायुओ लवण समुद्रनी वेळाने उल्लंघता नथी ते कारणथी यावत्—पूर्व प्रमाणे ' वायुओ वाय छे ' ए रीते कहुं छे.

१. प्रथमोद्देशके दिक्षु दिवसादिविभाग उक्तः, द्वितीये तु तास्वैव वातं प्रतिपिपादयिषुर्वातभेदांस्तावदभिधातुमाह—' रायगिहे ' इत्यादि. ' अत्थि ' इति अस्ति—अयमर्थः—यदुत वाता वान्तीति योगः. कीदृशाः ? इत्याह—' ईसिपुरेवाय ' इति मना क् सस्नेह—(सन्नेह)—

१. मूलच्छायाः—हन्त, गौतम ! यदा पौरस्त्ये तदा पश्चिमेऽपि ईषत्पुरोवाताः० यदा पश्चिमेऽपि ईषत्पुरोवाताः० तदा पौरस्त्येऽपि ईषत्पुरोवाताः० एवं दिशासु विदिशासु. अस्ति भगवन् ! द्वैप्याः ईषत्पुरोवाताः० हन्त, अस्ति भगवन् ! सामुद्रिकाः ईषत्पुरोवाताः— ? हन्त, अस्ति. यदा भगवन् ! द्वैप्याः ईषत्पुरोवाताः० तदा सामुद्रिकाः अपि ईषत्पुरोवाताः ? यदा सामुद्रिकाः० ईषत्पुरोवाताः० तदा द्वैप्याः अपि ईषत्पुरोवाताः ? नाऽयम् अर्थः समर्थः. तत् केनार्थेन भगवन् ! एवम् उच्यते. यदा द्वैप्याः ईषत्पुरोवाताः० नो तदा सामुद्रिकाः ईषत्पुरोवाताः० यदा सामुद्रिकाः ईषत्पुरोवाताः, नो तदा द्वैप्याः ईषत्पुरोवाताः० ? गौतम ! तेषां वातानाम् अन्योन्यविव्यत्यासेन लवणे समुद्रे वेलां नातिक्रामति. तत् तेनार्थेन यावत्० वाताः वान्तिः—अनु०

१. गरमीनी मोसममां जे शीत वायुओ वाय छे ते समुद्र तरफथी आवेला होय छे एटछे ते वखते—ज्यारे शीत वायुओ वाता होय ते वखते—जमीनना उष्ण वायुओ वाता नथी अने ज्यारे शीआळानी मोसममां जे उष्ण वायुओ वाय छे ते जमीन तरफथी आवेला होय छे एटछे ते वखते—ज्यारे उष्ण वायुओ वाता होय ते वखते—समुद्रना शीत वायुओ वाता नथी. समुद्रना वायुओ शीत होय छे अने द्वीपना (जमीनना) वायुओ उष्ण होय छे—आ रीते ए वने (द्वीपना अने समुद्रना) वायुमां परस्पर विरुद्ध अने एक बीजाने उरघात करनारो गुण मोचुर होवाथी ते वने वायुओ एक साथे वाइ शके नहि, किंतु ते बेमांथी एक समये एक ज वायु वाय एटछे के, ज्यारे द्वीपनी वायु वातो होय त्त्यारे समुद्रनी वायु न वाय अने ज्यारे समुद्रनी वायु वातो होय त्त्यारे द्वीपनी वायु न वाय—उर जे आ वने वायुना व्यत्यासपूर्वक वावागी हकी त्त जणावी छे ते आ टिप्पणमां जणावेली रीते घटती लागे छे—अनु०

१. त्रेहेण सहिताः सन्नेहाः, त्रेहो हि अवश्याय-पर्यायः. " उस्ता-इति अवश्यायः-त्रेहः "—(प्रज्ञापनाटीका, प्रथमपदगते अप्कायविचारे) पुरोगामियु हि वातेषु प्रायेण त्रेहो भवति—इति लौकिकवायुशास्त्रिणः, अत एव अत्र ते पुरोवाताः सन्नेहाः, सन्नेहा वा उक्ताः. भाषायां च त्रेह-पर्यायः ' भोष ' इति शब्दो युज्यते—अनु०

वाताः. 'पच्छा वाय' ति पथ्या वनस्पत्यादिहिता वायवः, 'मंदा वाय' ति मन्दाः शनैः संचारिणोऽमहावाताः. 'महावाय' ति उद्दण्डवाताः अनल्पा-इत्यर्थः. 'पुरत्थिमे णं' ति सुमेरोः पूर्वस्यां दिशि-इत्यर्थः. एवमेतानि दिग्-विदिगपेक्षयाऽष्टौ सूत्राणि. उक्तं दिग्भेदेन वातानां वानम्. अथ दिशामेव परस्परपनिबन्धेन तदाहः- 'जया णं' इत्यादि. इह च द्वे दिक्सूत्रे, द्वे विदिक्सूत्रे इति. अथ प्रकारान्तरेण वातस्वरूपनिरूपणसूत्रम्-तत्र-दीविच्चग' ति द्वैष्या द्वीपसंबन्धिनः. 'सामुद्रग' ति समुद्रस्यैते सामुद्रिकाः. 'अन्नमन्नविवक्षासेणं' ति अन्योन्यव्यत्यासेन यदैके ईषत्पुरोवातादिविशेषणा वान्ति, तदा इतरे न तथाविधा वान्तीत्यर्थः. 'वेळं नाइक्कमइ' ति तथाविधवातद्रव्यसामर्थ्याद्, वेळयास्तथास्वभावत्वाच्चेति.

१. प्रथम उद्देशकमां दिशाओने उद्देशीने दिवस विगेरेनो विभाग जगाव्यो छे अने हवे आ बीजा उद्देशकमां पण दिशाओने उद्देशीने ज्ञ पवन संबंधी हकीकतने जणाववा सारु सौथी पहेळुं वायराना भेद संबंधे निरूपण करवाने कहे छे के, ['रायगिहे' इत्यादि.] ['अत्थि' ति] 'पवनो छे ?' ए प्रमाणे संबंध करवो. केवी जातना ? तो कहे छे के, ['ईसिपुरेवाया' ति] ईषत्पुरोवात-थोडा वेहवाळा-थोडी भीनावाळा-थोडी चिकाशवाळा पवनो, ['पच्छा वाय' ति] वनस्पति वगेरेने लाम-कर-पथ्य-वायु ते पथ्यवात, ['मंदा वाय' ति] धीमे धीमे संचरनारा वायुओ-मंद पवनो, ['महावाय' ति] उद्दण्ड-प्रचंड-पवनो-तोफानी वायुओ, ['पुरत्थिमेणं' ति] सुमेरुथी पूर्व दिशामां, ए रीते ए आठ सूत्रो दिशा अने विदिशा-खूगा-ओनी अपेक्षाए कहेवां. आगळना प्रकरणमां पवनोना वहेवा (वावा) संबंधे हकीकत कही छे अने हवे ते ज हकीकतने दिशाओना परस्पर मेळापपूर्वक आ रीते कहे छे: ['जया णं' इत्यादि.] आ ठेकागे बे सूत्र दिशा संबंधी छे अने बे सूत्र खूणा संबंधी छे. हवे बीजा रीते पवनना निरूपण विषे सूत्र कहे छे:-तेमां ['दीविच्चग' ति] द्वीप संबंधी पवनो, ['सामुद्रग' ति] समुद्र संबंधी पवनो, ['अन्नमन्नविवक्षासेणं' ति] परस्पर विपर्यासपूर्वक अर्थात् ज्यारे अमुक जातना ईषत्पुरोवात वगेरे पवनो वहे (वाय) छे त्यारे ते ज जातना बीजा ईषत्पुरोवात वगेरे नथी वहेता. ['वेळं नाइक्कमइ' ति] वेळने ओळंगतो नथी, कारण के, वायराना द्रव्योतुं सामर्थ्य ज तेवा प्रकारुं छे अने वेळनो स्वभाव पण तेवो ज छे.

ईषत्पुरोवात-त्रे
मंद-पथ्य.
महावात.
द्वैष्य-सामुद्रिक
स मर्थ-स्वभा

वायुओ.

८. प्र०-अत्थि णं भंते ! ईसिपुरेवाया, पच्छा वाया, मंदा वाया, महावाया वायंति ?

८. उ०-हंता, अत्थि.

९. प्र०-कया णं भंते ! ईसिपुरेवाया० जाव-वायंति ?

९. उ०-गोयमा ! जया णं वाउयाए अहारियं रियंति, तथा णं ईसिपुरेवाया० जाव-वायंति.

१०. प्र०-अत्थि णं भंते ! ईसिपुरेवाया० ?

१०. उ०-हंता, अत्थि.

११. प्र०-कया णं भंते ! ईसिपुरेवाया ?

११. उ०-गोयमा ! जया णं वाउयाए उत्तरकिरियं रियइ, तथा णं ईसिपुरेवाया जाव-वायंति.

१२. प्र०-अत्थि णं भंते ! ईसिपुरेवाया० ?

१२. उ०-हंता, अत्थि.

१३. प्र०-कया णं भंते ! ईसिपुरेवाया, पच्छा वाया० ?

८. प्र०-हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात, पथ्यवात, मंदावात अने महावात छे ?

८. उ०-हे गौतम ! हा, छे.

९. प्र०-हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ क्यारे वाय छे ?

९. उ०-हे गौतम ! ज्यारे वायुकाय पोताना स्वभावपूर्वक गति करे छे त्यारे ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाय छे.

१०. प्र०-हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ छे ?

१०. उ०-हे गौतम ! हा, छे.

११. प्र०-हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ क्यारे वाय छे ?

११. उ०-हे गौतम ! ज्यारे वायुकाय उत्तर क्रियापूर्वक-वैक्रिय शरीर बनावीने-गति करे छे त्यारे ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ वाय छे.

१२. प्र०-हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ छे ?

१२. उ०-हे गौतम ! हा, छे.

१३. प्र०-हे भगवन् ! ईषत्पुरोवात वगेरे वायुओ क्यारे वाय छे ?

१. मूलच्छायाः-अस्ति भगवन् ! ईषत्पुरोवाताः, पथ्याः वाताः, मन्दाः वाताः, महावाताः वान्ति? हन्त, अस्ति. कदा भगवन् ईषत्पुरोवाताः० यावत्-वान्ति ? गौतम ! यदा वायुकायो यथासीतं रीयते, तदा ईषत्पुरोवाताः० यावत्-वान्ति. अस्ति भगवन् ! ईषत्पुरोवाताः० ? हन्त, अस्ति. कदा भगवन् ! ईषत्पुरोवाताः ? गौतम ! यदा वायुकायः उत्तरक्रियं रीयते, तदा ईषत्पुरोवाताः यावत्-वान्ति. अस्ति भगवन् ! ईषत्पुरोवाताः० ? हन्त, अस्ति. कदा भगवन् ? ईषत्पुरोवाताः, पथ्याः वाताः० ?-अनु०

१३. उ०—गोयमा ! ज्या णं वाउकुमारा, वाउकुमारीओ अप्पणो वा, परस्स वा, तदुभयस्से वा अद्वाए वाउकायं उदीरेति, तथा णं ईसिपुरेवाया, जाव-वायंति.

१४. प्र०—वाउयाए णं भंते ! वाउयायं चैव आणमंति वा, पाणमंति वा० ?

१४. उ०—जहा खंदए तथा चत्तारि आलावगा नेयव्वा अणेगसयसहस्र, पुट्टे उद्दाइ, ससररीरी निक्खमइ.

१३. उ०—हे गौतम ! ज्यारे वायुकुमारो अने वायुकुमारीओ पोताने, बीजाने के बनेने माटे वायुकायने उदीरे छे स्यारे ईप्पपुरोवात वगेरे वायुओ वाय छे.

१४. प्र०—हे भगवन् ! शुं वायुकाय, वायुकायने ज श्वासमां ले छे अने निःश्वासमां मूके छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ए संबंधे बंधुं स्कंदकं उदेशकमां कक्षा प्रमाणे जाणवुं यावत्—(१)अनेक लाखवार मरीने, (२) स्पर्श पाप्पा पछी, (३) मरे छे अने (४) शरीर सहित नीकळे छे, ए रीते चारे आलापक कहेवा.

२. अथ वातानां वाने प्रकारान्तरेण वातस्वरूपत्रयं सूत्रत्रयेण दर्शयन्नाहः—‘ अत्थि णं ’ इत्यादि. इह च प्रथमवाक्यं प्रस्तावनार्थम्—इति न पुनरुक्तमित्याशङ्कनीयम्. ‘ अहारियं रियंति ’ ति रीतं रीतिः स्वभाव इत्यर्थः—तस्यानतिक्रमेण यथारीतम्—रीयते गच्छति—यथा स्वाभाविक्या गत्या गच्छतीत्यर्थः. ‘ उत्तरकिरियं ’ ति वायुकायस्य हि मूलशरीरमौदारिकम्, उत्तरं तु वैक्रियम्. अत उत्तरा उत्तरशरीराश्रया क्रिया गतिलक्षणा यत्र गमने तदुत्तरक्रियम्, तद्यथा भवतीत्येवं रीयते गच्छति. इह चैकसूत्रेणैव वायुवानकारणत्रयस्य वक्तुं शक्यत्वे यत् सूत्रत्रयकरणं तद् विचित्रत्वात् सूत्रगतेरिति मन्तव्यम्. वाचनान्तरे त्वाद्यं कारणं महावातवर्जितानाम्, द्वितीयं तु मन्दवातवर्जितानाम्, तृतीयं तु चतुर्णामभ्युक्तमिति. वायुकायाधिकारादेवेदमाहः—‘ वाउयाए णं ’ इत्यादि ‘ जहा खंदए ’ इत्यादि. तत्र प्रथमो दर्शित एव. ‘ अणेगे ’ इत्यादिद्वितीयः. स चैवम्—‘ वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चैव अणेगसयसहस्रखुत्तो उद्दायित्ता उद्दायित्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पचायाइ ? हंता, गोयमा ! ’. ‘ पुट्टे उद्दाइ ’ ति तृतीयः स चैवम्—‘ से भंते किं पुट्टे उद्दाइ, अपुट्टे उद्दाइ ? गोयमा ! पुट्टे उद्दाइ, नो अपुट्टे ’. ‘ ससररीरी ’ इत्यादिश्चतुर्थः. स चैवम्—‘ से भंते ! किं ससररीरी निक्खमइ, असरीरी ? गोयमा ! सिय ससररीरी ’ इत्यादि.

२. हवे पवनोना वहवा (वावा) मां पवनोनां त्रण स्वरूप बने छे, अने ए वातने बीजे प्रकारे त्रण सूत्र द्वारा दर्शावे छे: [‘ अत्थि णं ’ इत्यादि] शं०—आ सूत्र तो आगळ आवी गयुं छे ते छतां फरीवार तेने अहीं शा माटे दर्शावुं? समा०—चालु प्रकरणमां ए सूत्र अस्तित्विनारूपे मूक्युं छे अने तेने फरीवार दर्शाववानुं पण ए ज कारण छे माटे अहीं पुनरुक्ति थइ छे एम गणवानुं नथी. [‘ अहारियं ’ ति] वायुओ, पोतानी स्वाविकमा गतिथी वह (वाय) छे. [‘ उत्तरकिरियं ’ ति] वायुकायनुं मूल शरीर तो औदारिक छे अने वैक्रिय शरीर एनुं उत्तरं शरीर छे माटे कहे छे के, जे गमन उत्तर शरीरने आश्रीने थतुं होय—उत्तर शरीरपूर्वक थतुं होय—ते गमन ‘उत्तरक्रिय’ कहेवाय, अर्थात् वायुओ वैक्रिय शरीरवडे वाय छे. शं०—वायुने वावानां त्रण कारणो एक ज सूत्र द्वारा जणावी शकाय छे तो पण ते माटे त्रण सूत्रो शा माटे कर्था? समा०—सूत्र करवानी खूबी विचित्र छे। माटे ए रीते थयुं छे. बीजी वाचनामां तो ए त्रणे कारणो जूदा जूदा वायुने वहवानां दर्शाव्यां छे:—पेलुं कारण महावायु सिवाय बीजां वायुओने वहवानुं छे, बीजुं कारण मंदवायु सिवाय अन्य वायुओने वावानुं छे अने त्रीजुं कारण चारे वायुओने वावानुं छे अने ए हेतुथी त्रणे सूत्रो जूदां करवां ए व्याजवी छे. वायुकायनुं प्रकरण होवाथी वायुकाय संबंधे एक बीजी वात जणाववाने कहे छे के, [‘ वाउयाए णं ’ इत्यादि.] [‘ जहा खंदए ’ इत्यादि.] वायुकाय संबंधे जे त्रण आलापक कहेवाना कक्षा छे तेमां प्रथम आलापक तो देखाव्यो ज छे. [‘ अणेग ’—इत्यादि.] ए बीजो आलापक छे अने ते आरीते छे—‘ वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चैव अणेगसय—सहस्रखुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पचायाइ ? हंता गोयमा ! ’ [‘ पुट्टे उद्दाइ ’ ति] ए त्रीजो आलापक छे अने ते आ प्रमाणे छे:—‘ से भंते ! किं पुट्टे उद्दाइ, अपुट्टे उद्दाइ ? गोयमा ! पुट्टे उद्दाइ, नो अपुट्टे ’. [‘ ससररीरी ’ इत्यादि.] ए चोथो आलापक छे अने ते आ प्रमाणे छे:—‘ से भंते ! किं ससररीरी निक्खमइ, असरीरी ? गोयमा ! सिय ससररीरी ’ इत्यादि.

ओदन विगेरे.

१५. प्र०—अह भंते ! उदण्णे, कुम्मासै, सुरा एणं णं किं सरीरा ति वत्तव्वं सिया ?

१५. प्र०—हे भगवन् ! ओदन, कुल्माष अने मदिरा, ए त्रणे द्रव्यो कयां जीवनां शरीरो कहेवाय ?

१. मूलच्छायाः—गौतम ! यदा वायुकुमाराः, वायुकुमार्यः आत्मनो वा, परस्य वा, तदुभयस्य वा अर्थाय वायुकायम् उदीरयन्ति, तदा ईप्पपुरोवाताः, यावत्—वान्ति. वायुकायो भगवन् ! वायुकायं चैव आनन्ति वा, प्राणन्ति वा० ? यथा स्कन्दके तथा चत्वारः आलापकाः ज्ञातव्याः, अनेकशतसहस्रम्, स्पृष्टम् उग्रवति, सशरीरी निष्कामति.

१. जूओ भ० प्र० खं० पृ० २२६.

१. अथ भगवन् ! ओदनः, कुल्माषः, सुरा एते किंशरीरा इति वक्तव्यं स्यात्—अनु०

१५. उ०—गोयमा ! उदण्णे, कुम्मासे, सुराए य जे घणे दव्वे एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च वणस्सइजीवसरीरा, तओ पच्छा सत्थातीआ, सत्थपरिणामिआ, अगणिज्झामिया, अगणि-
झूसिया, अगणित्थेविया, अगणिपरिणामिया अगणिजीवसरीरा ति वत्तव्वं सिया, सुराए य जे दव्वे दव्वे एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च आउजीवसरीरा, तओ पच्छा सत्थातीआ, जाव-अगणि-
कायसरीरा इ वत्तव्वं सिया.

१६. प्र०—अहं भंते ! अये, तंवे, तउए, सीसये, उवले, कसट्टिया—एए णं किंसरीरा इ वत्तव्वं सिया ?

१६. उ०—गोयमा ! अये, तंवे, तउए, सीसए, उवले, कसट्टिआ—एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च पुढवीजीवसरीरा; तओ पच्छा सत्थातीआ, जाव-अगणिजीवसरीरा इ वत्तव्वं सिया.

१७. प्र०—अहं भंते ! अट्ठी, अट्ठिज्झामे, चम्मे, चम्म-
ज्झामे, रोमे, रोमज्झामे, सिंगे, सिंगज्झामे, खुरे, खुरज्झामे, नखे, नखज्झामे—एए णं किंसरीरा इ वत्तव्वं सिया ?

१७. उ०—गोयमा ! अट्ठी, चम्मे, रोमे, सिंगे, खुरे, नहे—एए णं तसपाणजीवसरीरा. अट्ठिज्झामे, चम्मज्झामे, रोम-
ज्झामे, सिंग-खुर-णहज्झामे—एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च तस-
पाणजीवसरीरा; तओ पच्छा सत्थातीआ, जाव-अगणि ति वत्तव्वं सिया.

१८. प्र०—अहं भंते ! इंगाले, छारिए, भुसे, गोमए—एए णं किंसरीरा इ वत्तव्वं सिया ?

१८. उ०—गोयमा ! इंगाले, छारिए, बुसे, गोमए—एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च एगिंदियजीवसरीरप्पयोगपरिणामिया

१५. उ०—हे गौतम ! ओदन, कुल्माष अने मदिरामां जे वन (कठण) पदार्थ छे ते पूर्वभाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए वनस्पति जीवनां शरीरो छे. अने ज्यारे ते ओदन वगेरे द्रव्यो (खाणीया वगेरे) शस्त्रोथी कूटाय छे, शस्त्रोथी परिणमित-नवा आकारनां धारक-थाप छे अने अग्निथी तेना वर्णो (रंगो) बदलाय छे, अग्निथी क्षुषित-पूर्वना स्वभावने छोडनारां-थाप छे, अग्निथी नवा आकारनां धारक बने छे ल्यारे ते द्रव्यो अग्निनां शरीरो कहेवाय छे, तथा सुरा (मदिरा)मां जे प्रवाही पदार्थ छे ते पूर्वभाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए पाणीना जीवनां शरीरो छे अने ज्यारे ते प्रवाही भाग शस्त्रोथी कूटाय छे यावत्-अग्निथी जुग रंगने धारण करे छे ल्यारे ते भाग, अग्निनायनां शरीरो छे एम कहेवाय छे.

१६. प्र०—हे भगवन् ! लोडुं, तांबुं, त्रपु-कलाइ, सीसुं, बळेलो पत्थर-कोयलो अने कसट्टिका-काट, ए बधां द्रव्यो कया जीवनां शरीरो कहेवाय ?

१६. उ०—हे गौतम ! लोडुं, तांबुं, कलाइ, सीसुं, कोयलो अने काट, ए बधां पूर्व भाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए पृथिवीना जीवनां शरीरो कहेवाय अने पछी-शस्त्र द्वारा कूटया पछी-यावत्-अग्निना जीवनां शरीरो कहेवाय.

१७. प्र०—हे भगवन् ! हाडकुं, आगथी विकृत-बगडेल-थएल हाडकुं, चामडुं, आगथी विकृत थएल चामडुं, संवाडां, आगथी विकृत थएल संवाडां, खरी, आगथी विकृत थएल खरी, नख, अने बळेल नख; ए बधां कया जीवनां शरीरो कहेवाय ?

१७. उ०—हे गौतम ! हाडकुं, चामडुं, संवाडां, खरी अने नख, ए बधां त्रस जीवनां शरीरो कहेवाय अने बळेल हाडकुं, बळेल चामडुं, बळेल संवाडां, बळेल खरी अने बळेल नख, ए बधां पूर्व भाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए त्रस जीवनां शरीरो कहेवाय अने पछी-शस्त्र द्वारा संघट्टित थया पछी-यावत्-अग्निना जीवनां शरीरो कहेवाय.

१८. प्र०—हे भगवन् ! अंगारो, राख, भुंसो अने छाणुं, ए बधां कया जीवनां शरीरो कहेवाय ?

१८. उ०—हे गौतम ! अंगारो, राख, भुंसो अने छाणुं, ए बधां पूर्व भाव प्रज्ञापनानी अपेक्षाए एकेंद्रिय जीवनां शरीरो

१. मूलच्छाया:—गौतम ! ओदने, कुल्माषे, सुरायाश्च यानि घनानि द्रव्याणि एतानि पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य वनस्पतिजीवशरीराणि, ततः पश्चात् शस्त्रातीतानि, शस्त्रपरिणामितानि, अग्निध्यामितानि, अग्निज् (झू) षितानि, अग्निसेवितानि, अग्निपरिणामितानि अग्निजीवशरीराणि इति वक्तव्यं स्यात्, सुरायाश्च यानि द्रव्ये द्रव्याणि एतानि पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य अग्निजीवशरीराणि, ततः पश्चात् शस्त्राऽतीतानि, यावत्-अग्निजायशरीराणि इति वक्तव्यं स्यात्. अथ भगवन् ! अयः, ताम्रम्, त्रपुः, सीसकम्, उपलः, कटः, एते किंसरीरा इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! अयः, ताम्रम्, त्रपुः, सीसकम्, उपलः, कटः—एते पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य पृथिवीजीवशरीराः, ततः पश्चात् शस्त्राऽतीताः, यावत्-अग्निजीवशरीराः इति वक्तव्यं स्यात्. अथ भगवन् ! अस्थि, अस्थिध्यामम्, चर्म, चर्मध्यामम्, रोम, रोमध्यामम्, शृङ्गम्, शृङ्गध्यामम्, क्षुरम्, क्षुरध्यामम्, नखः, नखध्यामम्, एतानि किंसरीराणि इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! अस्थि, चर्म, रोम, शृङ्गम्, क्षुरः, नखः—एते त्रसपाणजीवशरीराणि. अस्थिध्यामम्, चर्मध्यामम्, रोमध्यामम्, शृङ्ग-क्षुर-नखध्यामम्, एतानि पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य त्रसपाणजीवशरीराणि; ततः पश्चात् शस्त्रातीतानि, यावत्-अग्निज् इति वक्तव्यं स्यात्. अथ भगवन् ! अङ्गारः, क्षारकम्, बुसम्, गोमयम्—एते किंसरीरा इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! अङ्गारः, क्षारकम्, बुसम्, गोमयम्—एते पूर्वभाव-प्रज्ञापनां प्रतीत्य एकेंद्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिताः—अनु०

वि, जाव-पंचिन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिया वि. तओ पच्छा कहेवाय अने यावत्-यथासंभव पंचेन्द्रिय जीवनां शरीरो पण सत्थातीया, जाव-अगणिजीवशरीरा इ वत्तवं सिया. कहेवाय. तथा शस्त्र द्वारा संघटित थया पछी यावत्-अग्निना जीवनां शरीरो कहेवाय.

३. वायुकायश्चिन्तितः, अथ वनस्पतिकायादीन् शरीरतश्चिन्तयन् आहः-‘ अह ’ इत्यादि. ‘ एण णं ’ ति एतानि. ‘ णं ’ इत्यलंकारे. ‘ किंसरीर ’ ति केषां शरीराणि. ‘ सुराए य जे घणे ’ ति सुरायां द्वे द्रव्ये स्याताम्-घनद्रव्यम्, द्रवद्रव्यं च, तत्र यद् घनद्रव्यम् ‘ पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च ’ ति अतीतपर्यायप्ररूपणामङ्गीकृत्य वनस्पतिशरीराणि, पूर्वं हि ओदनादयो वनस्पतयः. ‘ तओ पच्छ ’ ति वनस्पतिजीवशरीरवाच्यत्वाऽनन्तरमग्निजीवशरीराणीति वक्तव्यं स्यादिति संबन्धः. किंभूतानि सन्ति? इत्याहः-‘ सत्थातीय ’ ति शस्त्रेण उदूखल-मुशळ-यन्त्रकादिना करणभूतेनातीतानि अतिक्रान्तानि पूर्वपर्यायमिति शस्त्रातीतानि. ‘ सत्थपरिणामिय ’ ति शस्त्रेण परिणामितानि कृतानि नवपर्यायाणि शस्त्रपरिणामितानि. ततश्च ‘ अगणिज्झामिय ’ ति वह्निना ध्यामितानि श्यामीकृतानि स्वकीयवर्णत्याजनात्. तथा ‘ अगणिज्झसिय ’ ति अग्निना श्लोषितानि पूर्वस्वभावक्षपणात्. अग्निना सेवितानि वा ‘ जुषी प्रीति-सेवनयोः ’ इत्यस्य धातोः प्रयोगात्. ‘ अगणिपरिणामियाइं ’ ति संजाताग्निपरिणामानि औष्ण्ययोगात्. अथवा ‘ सत्थातीया ’ इत्यादौ शस्त्रमग्निरेव. ‘ अगणिज्झामिया ’ इत्यादि तु तद्व्याख्यानमेवेति. ‘ उवले ’ ति इह दग्धपापाणः. ‘ कसट्टिय ’ ति कट्टः. ‘ अट्टिज्झामे ’ ति अस्थि च तद् ध्यामं च अग्निना ध्यामलीकृतम्-आपादितपर्यायान्तरमित्यर्थः. ‘ इंगाले ’ इत्यादि. अङ्गारो निर्ज्वलितेन्धनम्. ‘ छारिए ’ ति क्षारकं भस्म. ‘ भुसि ’ ति बुसम्. ‘ गोमए ’ ति छगणम्. इह च बुस-गोमयौ भूतपर्यायानुवृत्त्या दग्धावस्थौ प्राहौ, अन्यथा अग्निध्यामितादिवक्ष्यमाणविशेषणानामनुपपत्तिः स्यादिति. एते पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीय एकेन्द्रियजीवैः शरीरतया प्रयोगेण स्वव्यापारेण परिणामिता ये ते तथा-एकेन्द्रियशरीराणि-इत्यर्थः. ‘ अपिः ’ समुच्चये. ‘ यावत् ’ करणाद् द्वीन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिता अपि-इत्यादि दृश्यम्. द्वीन्द्रियादिजीवशरीरपरिणतत्वं च यथासंभवमेव, न तु सर्वपदेषु-इति. तत्र पूर्वमङ्गारो भस्म च एकेन्द्रियादिशरीररूपं भवति, एकेन्द्रियादिशरीराणामिन्धनत्वात्. बुसं तु यव-गोधूमहरेतावस्थायामेकेन्द्रियशरीरम्. गोमयस्तु तृणाद्यवस्थायामेकेन्द्रियशरीरम्, द्वीन्द्रियादीनां तु गवादिभिर्भक्षणे द्वीन्द्रियादिशरीरमपि.

३. आगळना प्रकरणमां वायुकाय संबंधे चिंतन कर्युं छे अने हवे वनस्पतिकाय विगेरेना शरीर संबंधी चिंतन करतां जणावे छे के, [‘ अह ’ इत्यादि.] [‘ एण णं ’ ति] ए [किंसरीर ’ ति] कोनां शरीरो छे ? [‘ सुराए य जे घणे ’ ति] सुरा-दारु-मां बे जातनी चीजो छे. एक तो कठिन वस्तु-गोळ-अने बीजी प्रवाही वस्तु-पाणी. तेमां जे कठिन वस्तु छे ते, [‘ पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च ’ ति] तेना जूता आकारनी अपेक्षाए वनस्पतिनां शरीरो छे. कारण के, चोखा तथा गोळ वगेरेनी पूर्वावस्था वनस्पतिरूप छे. [‘ तओ पच्छ ’ ति] तेओ वनस्पतिनां शरीरो कहेवाय त्यार पछी अग्निजीवनां शरीरो कहेवाय छे-एम संबंध करवो. तेओ (चोखा वगेरे) केवा थया पछी अग्निनां शरीरो कहेवाय ? तो कहे छे के, [‘ सत्थातीय ’ ति] खाणीयो, सांबेलुं वगेरे यंत्रोवडे कूटाया पछी अर्थात् खाणीयो वगेरे यंत्रोवडे चोखा वगेरे पदार्थनी आगळी अवस्था बदलाया पछी ते चोखा वगेरे ‘ शस्त्रातीत ’ कहेवाय. [‘ सत्थपरिणामिय ’ ति] शस्त्रवडे परिणाम-नवा आकार-ने पामेला-चोखा वगेरे ‘ शस्त्रपरिणामित ’ कहेवाय, त्यार वाद [‘ अगणिज्झामिय ’ ति] तेओनो रंग छुटी गयो-बदली गयो-होवाथी अग्निवडे काळा करेला, तथा [‘ अगणिज्झसिय ’ ति] पूर्वनो स्वभाव खपी गएलो होवाथी ‘ अग्निश्लोषित ’ कहेवाय अथवा अग्निश्लोषित-अग्निश्री सेवाएल कहेवाय. [‘ अगणिपरिणामियाइं ’ ति] हवे तेओ उनां थयां छे माटे अग्निना परिणामवाळां कहेवाय अथवा ‘ शस्त्रातीत ’ विगेरे शब्दोमां वपराएला शस्त्र शब्दनो अग्नि अर्थ ज समजवो. [‘ अगणिज्झामिया ’] इत्यादि शब्दोनुं विवेचन तो, आगळ आवी गएलं ज छे [‘ उवले ’ ति] अहीं ‘ उपल ’ शब्दनो अर्थ ‘ बळेलो पथरो ’ छे. [‘ कसट्टिय ’ ति] कट्ट-काट, [‘ अट्टिज्झामे ’ ति] अग्निवडे पर्यायान्तर-बीजा स्वरूप-ने पामेलुं हाडकुं अने तेनुं ध्याम-बळेलो भाग, [‘ इंगाले ’ इत्यादि.] अंगार-बळेल इंधणुं-अंगारो, [‘ छारिए ’ ति] राख, [‘ भुसि ’ ति] भुसो-कुंवल, [‘ गोमए ’ ति] छगण-छाण, आ स्थळे ‘ भुसो ’ अने ‘ छाण ’ ए बन्ने बळेलां लेवां, जो एम न करवामां आवे तो आगळ कहेलां ‘ अग्निध्यामित ’ वगेरे विशेषणो अणचटतां-व्यर्थ-थइ जाय छे. ए बन्ने (कुंवल अने छाण) पूर्वनी अपेक्षाए एकेन्द्रिय जीवनां शरीरो छे अर्थात् एकेन्द्रिय जीवोए पोतानी क्रियावडे तेओने पोतानी साथे [‘ परिणामिया वि^३ ’ ति] परिणमावेला छे-एथी ज ए, एकेन्द्रिय जीवोनां शरीरो गणाय छे. अहीं ‘ यावत् ’ शब्द मूकयो छे माटे ‘ वेइन्द्रिय जीवोए पोतानी साथे परिणमावेला ’ इत्यादि वात पण

१. मूलच्छायाः-अपि, यावत्-पंचेन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिताः अपि. ततः पश्चात् शस्त्राऽतीताः, यावत्-अग्निजीव-शरीराणि इति वक्तव्यं स्यात्:-अनु०

१. अत्र मूले ‘ कसट्टिय ’ ति दृश्यते, अस्यार्थः श्रीटीकाकारेण ‘ कट्ट ’ इति कृतः, कट्टश्च लोहादीनां मलः-यो भाषायां ‘ काट ’ शब्देन ख्यातः. भगवतीअवचूर्णयां तु ‘ कसट्टिया ’ स्थाने सकट्टिका (?) दृश्यते, अर्थश्चास्य तत्र टीकाकारवत् ‘ कट्ट ’ इति कृतः-अयमेव अर्थः सुसंगतोऽत्र, तथाऽपि केचित् कषपट्टिका-कसट्टिया-इत्येतयोः साधर्म्यम् अवलोक्य ‘ कट्ट ’ इत्यर्थे षकार-पकारौ आरोप्य ‘ कषपट्ट ’ इति लपन्ति-कषपट्ट इति च भाषायाम् ‘ कसोटी ’ शब्देन ख्यातः पाषाणविशेषः-अनु०

२. अहींनो ‘ णं ’ शब्द अलंकारसूचक छे. २. आ शब्दमां प्रीति अने सेवा अर्थवाळो ‘ जुष ’ धातु वपराएलो छे. ३. ‘ अपि ’ शब्दनो समुच्चय अर्थ छे:-श्रीअभय०

समजवी. ' बेइन्द्रिय जीवोऽ शरीररूपे परिणमावेत् ' ए अर्थनो संबंध बधां पदो साथे न करवो, पण ज्यां ते घटी शके तेम होय त्यां ज करवो, तेमां अंगारो अने राख, ए बन्ने, तेनी पहेली अवस्थामां एकेंद्रियनां शरीररूपे हतां, कारण के, अंगारो के राख (लीला लाकडामांथी थएल सूका) लाकडानी बने छे अने ते लीलुं लाकडुं एकेंद्रिय जीव होय छे माटे ते अंगारो के राखने एक इन्द्रियना शरीररूपे जणावत्री ते खोटुं नथी. मुंनो पण, तेनी पहेली स्थितिनां एकेंद्रिय जीवना शरीररूप हतो, कारण के ते, लीला जव अने घडंमांथी बने छे अने लीला जव तथा बडं एकेंद्रिय छे ए वान मुनसिद्ध ज छे. छाण ए, एकेंद्रियनुं शरीर गणाय छे. कारण के, उपारे गाय वगेरे पशुओ वास, मुंनो के खाण वगेरे खाव छे त्वारे ते ज चीजोमांथी छाण नीपजे छे अने ते बधी चीजो एकेंद्रिय जीवरूप छे मटे छाणने एकेंद्रियनुं शरीर कहेवामां हरकत नथी. वळी उपारे गाय वगेरे पशुओ वे इन्द्रियवाळा (जे जीवने चामडी अने जीभ एवी वे ज इन्द्रियो छे एवा) जीवनुं भक्षण करे छे त्वारे ते छाण, बेइन्द्रिय जीवनुं शरीर कहेवाय छे. कारण के, ए छाण बेइन्द्रिय जीवना शरीरनुं बनेल छे. ए रीते जेटली इन्द्रियवाळा जीवनो आहार गाय वगेरे पशुओ करे एटली इन्द्रियवाळा जीवनुं शरीर तेने (छाणने) गणवुं.

लवण समुद्र.

१९. प्र०—लवणे णं भंते ! समुद्दे केवइयं चक्रवाल-
विक्रमंभेणं पण्णते ?

१९. उ०—एवं णेयव्वं, जाव-लोगद्विई, लोगाणुमावे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति भगवं जाव-विहरइ.

१९. प्र०—हे भगवन् ! लवण समुद्रनो चक्रवाल विष्कंभ
केटलो कह्यो छे ?

१९. उ०—हे गौतम ! ए प्रमाणे-पूर्वे कह्या प्रमाणे-
जाणवुं यावन्-लोकस्थिति, लोकानुभाव.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे
छे एग कही भगवान् गौतम यावन्-विहरे छे.

भगवंत-अजसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईमुते पंचमसये दुइओ उदेसो सम्मत्तो.

४ . पृथिव्यादिकावाधिकारादप्येष्कापरूपस्य लवणोदधेः स्वरूपमाहः—' लवणे णं ' इत्यादि. ' एवं णेयव्वं ' ति उक्ताभिला-
पानुगुणतया नेतव्यं जीवाभिगमोक्तं लवणसमुद्रसूत्रम्. किमन्तम् ? इत्याहः—' ज.व लोग-' इत्यादि. तच्चेदम्: " केवइयं

१. मूलच्छायाः—लवणो भगवन् ! समुद्रः कियान् चक्रवालविष्कंभेण प्रज्ञप्तः ? एवं ज्ञातव्यम्, यावत्-लोकस्थितिः, लोकानुभावः तदेवं
भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति भगवान् यावन्-विहरति.

१. आ बाबतने लक्ष्मी विगतवार हकीकत जीवाजीवाभिगम सूत्रनी श्रीजी प्रतिपत्तिमां (स० पृ० ३२४) बोधाएली छे अने तेमांनी केटलीक
आ प्रमाणे छेः—

“ लवणे णं भंते ! समुद्दे किंसंठिए पण्णते ?

गोयमा ! मोतिरथसंठिते, नावा-संटाणसंठिते, सिण्पि-संपुडसंठिए,
आसखंधसंठिते, वलभिसंठिते-वट्टे-वलयागारसंटाणसंठिते पण्णते.

लवणे णं भंते ! समुद्दे केवतियं चक्रवालविक्रमंभेणं ? केवतियं
परिकखेवेणं ? केवतियं उव्वेहेणं ? केवतियं उस्सेहेणं ? केवतियं सव्वग्गेणं
पण्णते ?

गोयमा ! लवणे णं समुद्दे दो जोयणसय-सहस्साइं चक्रवालविक्रमंभेणं,
पण्णरस जोयणसयसहस्साइं, एकासीतिं च सहस्साइं, सतं च इगु(ण)यालं
क्किंवि विसेसूणे परिकखेवेणं, एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं, सोलस जोयणसह-
स्साइं उस्सेहेणं, सत्तरस जोयणसहस्साइं सव्वग्गेणं पण्णते.

जइ णं भंते ! लवणसमुद्दे दो जोयणसतसहस्साइं चक्रवालविक्रमंभेणं,
पण्णरस जोयणसतसहस्साइं एकासीतिं च सहस्साइं, सतं च इगु(ण)यालं
क्किंवि विसेसूणे परिकखेवेणं, एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं, सोलस जोयणस-
हस्साइं उस्सेहेणं, सत्तरस जोयण-सहस्साइं सव्वग्गेणं पण्णते कइहा णं
भंते ! लवणसमुद्दे जंबुद्वीवं नो उवीलेति, नो उधीलेति नो चेव णं एकोदगं
करेति ?

गोयमा ! जंबुद्वीवे णं वीवे भरहे-रवणसु वासेसु अरहंत-चक्रवट्टि-
वल्लदेवो, वासुदेवो, चारणा, विजाधरा, समणा, समणीओ, सावया,

“ हे भगवन् ! लवण समुद्रनुं संस्थान (आकार) केवुं कहुं छे ?

हे गौतम ! मोतीरथ जेवुं, नौकानी जेवुं, छीपना संपुटनी जेवुं,
अश्वस्कंधनी जेवुं, वलभीनी जेवुं-वृत्त अने वलयना आकारनुं कहुं छे.

हे भगवन् ! लवण समुद्रनो चक्रवाल विष्कंभ केटलो कह्यो छे ?
परिक्षेप केटलो कह्यो छे ? उद्वेव केटलो कह्यो छे ? उस्सेध अने सर्वाप्र
केटलुं कहुं छे ?

हे गौतम ! लवण समुद्रनो चक्रवालविष्कंभ वे लाख योजननो छे,
पत्तर लाख, एकाशी हजार अने एकसोने ओगणवाळीश योजन उपरांत
थोडो घणो वधारे ओछो परिक्षेप छे, एक हजार योजन उद्वेध छे, सोळ
हजार योजन उस्सेध छे अने सत्तर हजार योजन सर्वाप्र कहुं छे.

हे भगवन् ! जो लवणसमुद्रनो चक्रवालविष्कंभ वे लाख योजननो छे,
पत्तर लाख, एकाशी हजार अने एकसोने ओगणवाळीश योजन उपरांत थोडो
घणो वधारे ओछो परिक्षेप छे, एक हजार योजन उद्वेध छे, सोळ हजार
योजन उस्सेध छे अने सत्तर हजार योजन सर्वाप्र कहुं छे तो हे
भगवन् ! ए लवण समुद्र (एवडो मोटो होवाथी) आ जंबुद्वीप नामना
द्वीपने शा माटे जुवावतो नथी, शा माटे शबोळतो नथी अने शामाटे
जलमय करी शकतो नथी ?

हे गौतम ! (आ) जंबुद्वीप नामना द्वीपमां भरत अने ऐरवत क्षेत्रोमां
अरहंतो, चक्रवर्तिओ, वल्लदेवो, वासुदेवो, चारणो, विद्याधरो, भ्रमणो,

પરિક્ષેવેણ ? ગોયમા ! દો જોયણસયસહસ્તાઈં ચક્રવાલવિક્ષ્વંભેણં. પચરસ સયસહસ્તાઈં, એકાસીયં ચ સહસ્તાઈં, સયં ચ ઇગુણયાલં ક્લિંચિ વિસેસૂણં પરિક્ષેવેણં પળ્ગત્તે. ” ઇત્યાદિ. એતસ્ય ચાન્તે “ કમ્હા ણં મંતે ! લવણસમુદ્રે જંબુદ્વીવે નો ઉવ્વીલેદ્ ! ” ઇત્યાદિ—પ્રશ્ને “ ગોયમા ! જંબુદ્વીવે દ્વીવે મરહે—રવણસુ વાસેસુ અરહંતા, વક્કવટ્ટી ” ઇત્યાદેરુત્તરપ્રશ્નસ્યાઽન્તે “ લંગલિદ્દિ ” ઇત્યાદિ દ્રઘવ્યમ્ ઇતિ.

ભગવત્સુભર્મસ્વામિપ્રર્ણાતે શ્રીભગવતીસૂત્રે પચ્ચમશતે દ્વિતીય ઉદ્દેશકે શ્રીઅભયદેવસૂરિવિરચિતે વિવરણં સમાપ્તમ્.

લવણસમુદ્ર અને
જીવાભિગમ.

મહાપુરુષો.

૪. પૃથિવીકાય, વનસ્પતિકાય વિગેરેના શરીર સંબંધી હકીકત આગલના પ્રકરણમાં જણાવી છે અને હવે અપ્કાય (પાણી) રૂપ લવણસ-મુદ્રતું સ્વરૂપ જણાવતાં કહે છે કે, [‘ લવણે ણં ’ ઇત્યાદિ.] [‘ એવં ણેયવ્વં ’ તિ] જીવાભિગમ નામના સૂત્રમાં આવેલું લવણ સમુદ્ર સંબંધી સૂત્ર, કહેલા પાઠને અનુસરતું જાણવું. તે કયાં સુધી જાણવું ? તો કહે છે કે, [‘ જાવ લોગ-’ ઇત્યાદિ.] તે આ પ્રમાણે:—‘ તેનો ઘેરાવો કેટલો કલ્હો છે ? હે ગૌતમ! બે લાખ યોજન તો તેનો ચક્રવાલ વિષ્કમ છે અને તેનો ઘેરાવો પચર લાખ, એકાસી હજાર અને ઓગણચાલીસ સો (?) યોજન કરતાં થોડો ઘણો વધારે કલ્હો છે ’ ઇત્યાદિ. એ સૂત્રની છેવટે જણાવ્યું છે કે, ‘ હે ભગવન્ ! લવણ સમુદ્ર, જંબુદ્વીપને નથી ડુબાડતો તેનું શું કારણ ? ’ ઇત્યાદિ પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવે છે કે—‘ હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત અને ઘેરવત ક્ષેત્રમાં અરહંતો અને ચક્રવર્તિઓ વિગેરે મહાપુરુષો થાય છે અને તેઓના પ્રભાવથી લવણ સમુદ્ર જંબુદ્વીપને ડુબાડી શકતો નથી ’ તથા ત્યાર પછી જણાવ્યું છે કે, ‘ એવા પ્રકારનો લોકસ્વભાવ છે એથી પણ લવણ સમુદ્ર જંબુદ્વીપને ડુબાડી શકતો નથી ’ ઇત્યાદિ સમજવું.

બેડારૂપઃ સમુદ્રેઽખિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેઽસ્મિન્ દ્વાયી યઃ સદ્ગુણાનાં પરકૃતિકરણાદ્વૈતજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોઽનુગતનરવરો ઢાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યોઃ—દ્વાયાત્ શ્રીવીરદેવઃ સકલશિવસુખં મારહા ચાક્ષમુખ્યઃ ॥

સાવિયાઓ, મણુયા એમધન્ના—(મ્મા ?), પગતિમદ્યા; પગતિવિષ્ણીયા, પગતિઉવસંતા, પગતિપયણુકોહ—માળ—માયા—લોભા, મિહ—મદ્ધવસંપન્ના, અહ્લીણા, મદ્ધગા, વિષ્ણીતા—તેસિ ણં પળિહાતે લવણે સમુદ્રે જંબુદ્વીવં દ્વીવં નો ઉવ્વીલેતિ, નો ઉવ્વીલેતિ, નો ચેવ ણં એમોદગં કરેતિ ” ઇત્યાદિ.

શ્રમણીઓ, શ્રાવકો, શ્રાવિકાઓ અને એક ધર્મવાળા (?) મનુષ્યો રહે છે, જેઓ સ્વભાવે મદ્ર, વિનીત, અને ઉપશાંત હોય છે, સ્વભાવથી જ જેઓના કોધાદિ કષાયો મંદ હોય છે, જેઓ સરલ અને કોમલ હોય છે તથા જેઓ જિતેન્દ્રિય, મદ્ર, અને નમ્ર હોય છે—તેવા મનુષ્યોના પ્રભાવથી લવણ સમુદ્ર, જંબુદ્વીપને ડુબાડતો નથી, ડુબાડતો નથી અને જલમય કરી શકતો નથી ” ઇત્યાદિ:—શુબ્.

शतक ५.-उद्देशक ३.

अन्यतीर्थिको.—जालग्रन्थिकानुं उदाहरण.—एक समये आ भव अने परभवना आयुष्यनुं वेदन.—ए विषे अन्यतीर्थिकोनो मत.—ए मत मिथ्या—भिन्न भिन्न समये ते बने आयुष्योनुं वेदन एवो—जिनमत—नेरथिकोमां संक्रमनारो आयुष्यसहित संक्रमे के आयुष्यरहित संक्रमे ?—अयुष्यसहित संक्रमे.—ए आयुष्य, एगे वधां करेलुं ? पूर्व भवमां.—यावत् वैमानिक.—जीवमादने उद्देशी योनि अने आयुष्य संभे विचार.—

१. प्र०—अत्रउत्थिया णं मते ! एवमाइकसंति, भासंति, पण्णवंति, एवं परूवेति—से जहा नामए जालगंठिया सिया, आणुपुण्ड्रिगदिया, अणं रगदिया, परंपरगदिया, अन्नमन्नगदिया, अन्नमन्नगरुयत्ताए, अन्नमन्नमारियत्ताए, अन्नमन्नगरुयसंभारियत्ताए, अन्नमन्नघडत्ताए जाव—चिद्वइ, एवामेव बहूणं जीवाणं बहुसु आज्ञासहस्रेसु बहूइं आयुष्यसहस्राइं आणुपुण्ड्रिगदियाइं, जाव—चिद्वंति. एगे वि यं णं जीवे एगेणं समयेणं दो आयुष्यं पडिसंवेदेइ. तं जहाः—इहभविआउयं च परभविआउयं च. जं समयं इहभविआउयं पडिसंवेदेइ तं समयं परभविआउयं पडिसंवेदेइ, जाव—से कहमेयं मते ! एवं ?

१. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको एम कहं छे, भावे छे, जणावे छे अने प्ररूपे छे के, जेम कोई एक जाळ होय, ते जाळमां क्रमपूर्वक गांठो दीथेली होय, एक पछी एक एम बगर आंतरे ते गुंथेली होय, परंपराए गुंथेली होय, परस्पर गुंथेली होय एवी ते जाळ जेम विस्तारपणे, परस्पर भारपणे, परस्पर विस्तार तथा भारपणे अने परस्पर समुदायपणे रहे छे अर्थात् जाळ तो एक छे पण तेमां जेम अनेक गांठो परस्पर बळगी रहेली छे तेम क्रमे करीने अनेक जन्मो साथे संबंध धरावनारां एवां घणां आयुष्यांओ घणा जीवो उपर परस्पर क्रमे करीने गुंथाएलां छे—यावत्—रहे छे अने तेम होवाथी तेमांनो एक जीव पण एक समये बे आयुष्यने अनुभवे छे. ते आ प्रमाणेः—एक ज जीव आ भवनुं आयुष्य अनुभवे छे तेम ते ज जीव पर भवनुं पण आयुष्य अनुभवे छे—जे समये आ भवनुं पण आयुष्य अनुभवे छे ते ज समये पर भवनुं पण आयुष्य अनुभवे छे. यावत्—हे भगवन् ! ए ते केवां गीते ?

१. उ०—गोयमा ! जं णं ते अत्रउत्थिया तं चैव परभविआउयं च. जे ते एवमाहंसु तं मिच्छा, अहं पुण गोयमा ! एवमाइकखामि, जाव—परूवामिः—जहा नामए जालगंठिया

१. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे कांइ कहे छे (ते बधुं पूर्वे प्रमाणे कहेवुं यावत्—पर भवनुं आयुष्य, ए प्रमाणे जे तेओए कहुं छे) ते बधुं तेओ असत्य कहे छे. हे गौतम !

१. मूलच्छायाः—अन्ययूथिकाः भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, भावन्ते, प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्तिः—सा यथा नाम जालग्रन्थिका स्यात्, आनुपूर्वाप्रथिता, अनन्तरप्रथिता, परंपरप्रथिता, अन्योन्यप्रथिता, अन्योन्यगुरुकतया, अन्योन्यभारिकतया, अन्योन्यगुरुकसंभारिकतया, अन्योन्यघटतया यावत्—तिष्ठति, एवम् एवं बहूनां जीवानां बहुषु आज्ञासिंहसु बहूनि आयुष्यसहस्राणि आनुपूर्वाप्रथितानि, यावत्—तिष्ठन्ति. ऐकोऽपि च जीवो एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रतिसंवेदयति. तद्यथाः—इहभवाऽऽयुष्कं च. परभवाऽऽयुष्कं च, यं समयं इहभवाऽऽयुष्कं प्रतिसंवेदयति तं समयं परभवाऽऽयुष्कं प्रतिसंवेदयति, यावत्—तत् कथम् एतद् भगवन् ! एवम् ? गौतम ! यत् ते अन्ययूथिकाः तच्चैव परभवाऽऽयुष्कं च. ये ते एवम्—आहः तद् मिच्छा अहं पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि यावत्—परूवामिः—यथा नाम जालग्रन्थिकाः—अनु०

सिया, जाव—अत्रमद्वयताए चिद्वृत्ति, एवामेव एगमेगस्स जीवस्स बहुहिं आजाइसहस्सेहिं बहुइं आउयसहस्साइं आणुपुब्बि-गडियाइं जाव चिद्वृत्ति. एगे वि य णं जीवे एगेणं त्प.एणं एणं आउयं पडिसंवेदेइ. तं जहाः—इहभवियाउयं वा, परभवियाउयं वा; जं समयं इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ नो तं समयं परभवियाउयं पडिसंवेदेइ, जं समयं परभवियाउयं पडिसंवेदेइ नो तं समयं इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ; इहभवियाउयस्स पडिसंवेदणाए नो परभवियाउयं पडिसंवेदेइ, परभवियाउयस्स पडिसंवेदणाए नो इहभवियाउयं पडिसंवेदेइ. एणं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एणं आउयं पडिसंवेदेइ. इहभवियाउयं वा, परभवियाउयं वा.

हुं तो वळी एम कहुं छुं यावत्—प्ररूपं छुं के, जेम कोइ एक जाळ होय अने ते यावत्—अन्योन्य समुदायणो रहे छे ए जरी। क्रमे करीने अनेक जन्मो साथे संबंघ घरावनारां एवा घणां आउखांओ एक एक जीव उपर सांकळीना मकोडानी पेठे परस्पर क्रमे करीने गुंथाएलां होय छे अने एम होवाथी एक जीव एक समये एक आयुष्यने अनुभवे छे. ते आ रीतेः—ते जीव आ भवनुं आयुष्य अनुभवे छे अथवा तो पर भवनुं आयुष्य अनुभवे छे पण जे समये आ भवनुं आयुष्य अनुभवे छे ते समये परभवनुं आयुष्य अनुभवतो नथी अने जे समये परभवनुं आयुष्य अनुभवे छे ते समये आ भवनुं आयुष्य अनुभवतो नथी—आ भवना आयुष्यने वेदवाथी पर भवनुं आयुष्य वेदातुं (वेदतो) नथी अने पर भवना आयुष्यने वेदवाथी आ भवनुं आयुष्य वेदातुं (वेदतो) नथी ए प्रमाणे एक जीव एक समये एक आयुष्यने अनुभवे छे ते आ प्रमाणेः—आ भवनुं आयुष्य अनुभवे छे के पर भवनुं आयुष्य अनुभवे छे.

१. अनन्तरोक्तं लवणसमुद्रादिकं सत्यम्, सम्यग्ज्ञानिप्रतिपादितत्वात्. मिथ्याज्ञानिप्रतिपादितं तु असत्यमपि स्यादिति दर्शयन्स्तृतीयोद्देशकस्य आदिसूत्रमिदमाहः—‘अजउत्थिया णं’ इत्यादि. ‘जालगंठिय’ त्ति जाळं मत्स्यवन्धनम्, तस्यैव ग्रन्थियो यस्यां सा जालग्रन्थिका. किस्वरूपा सा ? इत्याहः—‘आणुपुब्बिगडिय’ त्ति आनुपूर्व्या परिपाटया प्रथिता गुम्फिता आद्युचितग्रन्थी-नामादौ विधानाद्—अन्तो च ज्ञानां च क्रमेणान्त एव करणात्. एतदेव प्रपञ्चयन्नाहः—‘अणन्तरगडिय’ त्ति प्रथेसंप्रर्थीनामनन्तरं व्यवस्थापितैर्ग्रन्थिभिः सह प्रथिता अनन्तरप्रथिता. एवं परंपरैर्व्यवहितैः सह प्रथिता परंपरप्रथिता. किमुक्तं भवति ? ‘अत्रमन्नगडिय’ त्ति अन्योन्यं परस्परेण एकेन ग्रन्थिना सह अन्यो ग्रन्थिः—अन्येन च सह अन्यः—इत्येवं प्रथिता अन्योन्यप्रथिता. एवं च ‘अत्रमन्नगरुयत्ताए’ त्ति अन्योन्येन ग्रन्थिनाद् गुरुकता विस्तीर्णता अन्योन्यगुरुकता—तथा, ‘अत्रमन्नभारियत्ताए’ त्ति अन्योन्यस्य यो भारः स विद्यते यत्र तदन्योन्यभारिकं तद्भावस्तत्ता तथा. एतस्यैव प्रत्येकोक्तार्थद्वयस्य संयोजनेन तयोरेव प्रकर्षमभिध्यातुमाहः—‘अत्रमन्नगरुयत्तंभारियत्ताए’ त्ति अन्योन्येन गुरुकं यत् संभारिकं च तत् तथा, तद्भावस्तत्ता तथा. ‘अत्रमन्नघडत्ताए’ त्ति अन्योन्यं घटां समुदायरचना यत्र तदन्योन्यघटाकं तद्भावस्तत्ता तथा ‘विद्वइ’ त्ति आस्ते—इति दृष्टान्तः. अथ दार्ष्टान्तिक उच्यतेः—‘एवासेव’ त्ति अनेनैव न्यायेन बहूनां जीवानां संबन्धीनि ‘बहुसु आजाइसहस्सेसु’ त्ति अनेकेषु देवादिजन्मसु प्रतिजीवं क्रमप्रवृत्तेषु अधिकरणभूतेषु बहूने आयुष्कसहस्राणि—तस्वामिजीवानामाजातीनां च बहुसहस्रसंख्यातत्वात्. ‘आनुपूर्वीप्रथितानि’ इत्यादि पूर्ववद् व्याख्येयम्. नवरम्—इह भारिकत्वं कर्मपुद्गलापेक्षया वाच्यम्, अथैतेपामर्त्युपां को वेदनवेदिः ? इत्याहः—‘एगे वि य’ इत्यादि. एकोऽपि च जीवः, आस्तामनेकः. ‘एकेन समयेन’ इत्यादि प्रथमशयवत्. अत्रोत्तरम्—जे ते एवमाहंसु’ इत्यादि. मिथ्यात्वं चैषामेवम्—यानि हि बहूनां जीवानां बहूनि आयुषि जालग्रन्थिकावत् तिष्ठन्ति, तानि यथास्वं जीवप्रदेशेषु संबद्धानि स्युरसंबद्धानि वा ? यदि संबद्धानि, तदा कथं भिन्नभिन्नजीवस्थितानां तेषां जालग्रन्थिकाकल्पना कल्पयितुं शक्या ? तथाऽपि तत्कल्पने जीवानामपि जालग्रन्थिकाकल्पत्वं स्यात्—तत्संबद्धत्वात्, तथा च सर्वजीवानां सर्वदुः—संवेदनेन (सर्वभवभवनप्रसङ्ग इति. अथ जीवानाम्—असंबद्धानि आयुषि, तदा ‘तदशाद् देवादिजन्म’ इति न स्याद्—असंबद्धत्वादेवेति. यच्चोक्तम्—‘एको जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी वेदयति,’ तदपि मिथ्या. आयुर्द्वयसंवेदनेन युगपद् भवद्वयप्रसङ्ग इति. ‘अहं पुण गोयमा !’ इत्यादि. इह पक्षे जालग्रन्थिका संकलिकामात्रम्. ‘एगमेगस्स’ इत्यादि. एकैकस्य जीवस्य—न तु बहूनाम्—बहुधाऽऽजातिसहस्रेषु क्रमप्रवृत्तेषु अतीतकालेषु तत्कालापेक्षया सन्सु बहूनि आयुः सहस्राणि अतीतानि वर्तमानभवान्तानि—अन्यभविकमन्यभविकेन प्रतिबद्धमित्येवं सर्वाणि परस्परं प्रतिबद्धानि भवन्ति, न पुनरेकभवे एव बहूनि. ‘इहभवियाउयं व’ त्ति वर्तमानभवायुः. ‘परभवियाउयं व’ त्ति परभवप्रायोग्यं यद् वर्तमानभवे निवद्धं तच्च परभवे गतो वेदयति तदा व्यपदिश्यते ‘परभवियाउयं व’ त्ति.

१. मूलच्छायाः— स्यात्, यावत्—अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति, एवमेव एकैकस्य जीवस्य बहुभिराजातिसहस्रैः बहूनि आयुष्कसहस्राणि आनुपूर्वी-प्रथितानि यावत्—तिष्ठन्ति. एकोऽपि च जीव एकेन समयेन एकम् आयुष्कं प्रतिवेदयति. तद्यथाः—इहभवाऽऽयुष्कं वा, परभवायुष्कं वा; यं समयं इहभवायुष्कं प्रतिवेदयति नो तं समयं परभवऽऽयुष्कं प्रतिवेदयति, यं समयं परभवायुष्कं प्रतिवेदयति नो तं समयं इहभवायुष्कं प्रतिवेदयति; इहभवाऽऽयुष्करय प्रतिवेदनायां नो परभवायुष्कं प्रतिवेदयति, परभवाऽऽयुष्कस्य प्रतिवेदनायां नो इहभवायुष्कं प्रतिवेदयति, एवं पक्षे एको जीवः एकैक समयेन एकम् आयुष्कं प्रतिवेदयति. इहभवायुष्कं वा, परभवायुष्कं वाः—अनु०

૧. આગલ જળાવેલી—લવણ સમુદ્ર વિગેરેની—હકીકત સાચી છે, કારણ કે, તે હકીકત સમ્યક્ જ્ઞાનવાળા પુરુષોએ જળાવી છે અને જે વાત મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષોએ જળાવેલ હોય છે તે વાત ઓછી પગ હોય છે—અહીં એવી એકાદ ઓછી વાતને દેખાડતાં ત્રીજા ઉદ્દેશકનું આ આદિસૂત્ર કહે છે કે, [‘ અન્નઉત્થિયા ણં ’ ઇત્યાદિ.] [‘ જાલગ્રંથિકા ’ તિ] માલગ્રંથિકાનું પકડવાનું સાધન તે જાલ, અને જેમાં તેની જેવી ગાંઠો હોય છે તે જાલગ્રંથિકા અર્થાત્ એક જાતની ગુંથેલી જાલ, તે કેવી જાતની ? તો કહે છે કે, [‘ આણુપુલ્કિગદિય ’ તિ] ક્રમવાર ગુંથેલી અર્થાત્ જેમાં જે ગાંઠ પહેલી જોડે તેને પહેલી ગુંથેલી અને જે ગાંઠ છેડે જોડે તેને છેડે ગુંથેલી છે. એ જ વાતને વિગતવાર કહે છે કે, [‘ અણંતરગદિય ’ તિ] જે પહેલી પહેલી ગાંઠોની અણાંતરે—તદન પાસે—રહેલી ગાંઠો સાથે ગુંથેલી છે તે ‘ અનંતરગ્રથિત ’ કહેવાય, એ રીતે જે, વચલી વચલી ગાંઠો સાથે ગુંથેલી હોય તે ‘ પરંપરગ્રથિત ’ કહેવાય. તાત્પર્ય એ છે કે, [‘ અન્નમન્નગદિય ’ તિ] જે પરસ્પર ગુંથેલી—એક સાથે બીજી અને બીજી સાથે ત્રીજી એમ એકા બીજી ગાંઠો સાથે ગુંથેલી છે તે ‘ અન્વોન્વગ્રથિત ’ કહેવાય, અને (એવી જાલગ્રંથિકા) એ રીતે [‘ અન્નમન્નગ્રહયત્તાપ ’ તિ] પરસ્પર ગુંથણી કરવાથી થયેલ વિસ્તારવડે, [‘ અન્નમન્નમ્ભારિયત્તાપ ’ તિ] પરસ્પરના બોજાને લઈને થયેલ ભરેપણાવડે, હમણાં કહેલ બન્ને વિશેષણોનો જૂદો જૂદો અર્થ મેળો કરવાથી જે અર્થ થાય છે તેને—એ બન્ને વિશેષણોના પ્રકરણને—જળાવવાને કહે છે કે, [‘ અન્નમન્નગ્રહયસંભારિયત્તાપ ’ તિ] પરસ્પરના વિસ્તારપણાવડે અને ભરેપણાવડે, [‘ અન્નમન્નમ્ભરિયત્તાપ ’ તિ] પરસ્પર સમુદાયની રચનાવડે [‘ ચિટ્ટહ ’ તિ] રહે છે—હોય છે. એ રીતે જાલગ્રંથિકાનું ઉદાહરણ દેખાડ્યું છે. હવે ધાર્મિક—જે માટે ઉદાહરણ દર્શાવ્યું છે તે પદાર્થ—ને જળાવે છે કે, [‘ એવામેવ ’ તિ.] એ જ રીતે ઘણાં જીવો સંબંધી, [‘ બહુસુ આજાદસહસ્સેસુ ’ તિ] પ્રત્યેક જીવ પ્રતિ ક્રમવાર પ્રવર્તેલાં એવાં દેવાદિકના અનેક અવતારનાં ઘણાં હજાર આડખાંઓ (આડખાંઓના સ્વામિઓ અને અવતારો ઘણા છે માટે આડખાંઓ પણ ઘણાં કલાં છે.) ‘ આનુપૂર્વગ્રથિત ’ વગેરે વિશેષણોની વ્યાખ્યા તો પૂર્વની પેઠે સમજાવી. વિશેષ એ કે, આ પક્ષે કર્મપુલ્કની અપેક્ષાએ ભરેપણું સમજવું. એ આયુષ્યોને વેદવાનો કયો પ્રકાર છે? તો કહે છે કે, [‘ એગે મિયં ’ ઇત્યાદિ.] અનેક જીવ તો નહીં, પણ ‘ એક જીવ, એક સમયે ’ ઇત્યાદિ વધું પ્રથમ શતકની પેઠે જાણવું. આ સ્થલે જવાબ આ રીતે છે:— [‘ જે તે એવં આંસુ ’ ઇત્યાદિ.] તેઓનું કહેવું આ રીતે ઓટું છે:—જે ઘણાં જીવોનાં ઘણાં-આડખાંઓ જાલગ્રંથિકાની પેઠે રહે છે તે બધાં આડખાંઓ, જીવના પ્રદેશો સાથે રીતસર સંબંધ ધરાવે છે? કે સંબંધ નથી ધરાવતાં? જો તે આડખાંઓ જીવના પ્રદેશો સાથે રીતસરનો સંબંધ ધરાવે છે તો જાલગ્રંથિકાની પેઠે તેની કલ્પના કરવી જ ઓછી છે. કારણ કે, તે બધાં આડખાંઓ જૂદા જૂદા જીવો સાથે જોડાયાં છે અને તેથી જ તે બધાંનું જૂદાપણું હોવાને લીધે તેની કલ્પના જાલગ્રંથિકા જેવી કરવી તે ઓછી છે. તેમ છતાં કદાચ જાલગ્રંથિકાની જેવી કલ્પના કરવામાં આવે તો બધા જીવોનો સંબંધ પણ જાલગ્રંથિકાની જેવો માનવો જોડે. કારણ કે, આયુષ્યોનો સીધો સંબંધ જીવો સાથે છે તેથી જ્યાં સુધી જીવોનો પરસ્પર સંબંધ જાલગ્રંથિકા જેવો ન માનવામાં આવે ત્યાં સુધી જાલગ્રંથિકાની કલ્પના આયુષ્યને ઘટતી નથી માટે તે કલ્પના આયુષ્યને લાગુ પાડતાં ઘણાં જીવો દ્વારા એક સાથે વધી જાતનાં આયુષ્યો મોગવાવાં જોડે અને તેમ થવાથી એક સાથે અનેક ભવો મોગવાવાનો પ્રસંગ આવે તેમ છે. માટે આયુષ્યો સંબંધે જાલગ્રંથિકાની કલ્પના કરવી એ જ ઓટું છે. જો કદાચ એમ માનવામાં આવે કે, તે આયુષ્યો, જીવ સાથે સંબંધ ધરાવતાં નથી તો આયુષ્યના કારણથી જીવોનો દેવાદિ ગતિમાં જે અવતાર થાય છે તે સંભવી શકશે નહીં. કારણ કે, જીવ અને આયુષ્યો વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ ન હોવાથી આયુષ્ય નિમિત્તક જૂરા પણ અસર જીવને થઈ શકશે નહીં—સાધારણ નિયમ પ્રમાણે જે બંને પરસ્પર સંબંધ હોય તે જ બે પરસ્પર એક બીજાને અસર કરી શકે તેમ છે અને અહીં તેમ ન હોવાથી આયુષ્યથી ઉત્પન્ન થતા અવતાર વગેરેનો અસંભવ થઈ જશે. માટે જીવ અને આયુષ્યો વચ્ચે સંબંધ તો માનવો જ જોડે. વળી, જે કહ્યું છે કે, ‘ એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્યોને અનુભવે છે ’ તે પણ ઓટું છે. કારણ કે, એમ માનવાથી એક સાથે બે ભવ મોગવાવાનો પ્રસંગ આવી જાય છે અને એમ થતું નથી માટે એક જીવને એક સમયે બે આયુષ્ય મોગવાવાનું માનવું તે ઓટું છે. [‘ અહં પુણ મોપમા ! ’ ઇત્યાદિ.] આ પક્ષનાં ‘ જાલગ્રંથિકા ’ નો માત્ર ‘ સાંકળી ’ અર્થ કરવો. [‘ એમમેગસ્ટ ’ ઇત્યાદિ.] ઘણા જીવોને નહીં પણ એક એક જીવને અનેક આયુષ્યોનો માત્ર સાંકળ જેવો સંબંધ હોય છે અર્થાત્ એક જીવ પ્રતિ ક્રમવાર પ્રવર્તેલાં એવાં અનેક જન્મોનાં આ ભવના છેડા સુધીનાં ભૂતકાળે થઈ ગયાં (ભૂતકાળની અપેક્ષાએ હયાતી ધરાવનારાં) હજારો આડખાંઓ માત્ર સાંકળ જેવો સંબંધ ધરાવે છે—એક ભવના આયુષ્યની સાથે બીજા ભવનું આયુષ્ય પ્રતિવદ્ધ છે અને તેની સાથે ત્રીજું આયુષ્ય પ્રતિવદ્ધ છે અને એ રીતે એ બધો પ્રતિવદ્ધ છે એટલે એક પછી એક આયુષ્ય અનુભવમાં આવ્યે જાય છે. પણ એક જ ભવમાં જ બધાં આડખાંઓ પ્રતિવદ્ધ નથી. [‘ દ્વિભવિયાઉયં વ ’ તિ] વર્તમાન—ચાલુ—ભવનું આયુષ્ય, [‘ પરભવિયાઉયં વ ’ તિ] ચાલુ ભવમાં પણ પરભવમાં મોગવાવાને યોગ્ય બાંધેલ આયુષ્ય તે પરભવિક આયુષ્ય; જ્યારે જીવ પરભવે જાય છે ત્યારે તે, તે આયુષ્યને મોગવે છે માટે કહેવાય છે કે, [‘ પરભવિયાઉયં વ ’ તિ.]

જાલગ્રંથિકા અને તેનું વર્ણન.

પ્રથમ શતક. આ રીતે ઓટું છે

બીજા પક્ષમાં.

નૈરયિકાદિ અને આયુષ્ય.

૨. પ્ર૦—જીવે ણં મંતે ! જે મવિએ નેરહાસુ ઉવવાજ્જિસાપે
સે ણં કિં સાડાપે સંકમહ ?

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જે જીવ નરકે જવાને યોગ્ય હોય, હે
ભગવન્ ! શું તે જીવ, અહીંથી આયુષ્ય સહિત થઈને નરકે જાય ?

૨. ઉ૦—ગોયમા ! સાડાપે સંકમહ, નો નિરાડાપે સંકમહ.

૨. ઉ૦—હે ગૌતમ ! નરકે જવાને યોગ્ય જીવ અહીંથી આયુષ્ય
સહિત થઈને નરકે જાય, પણ આયુષ્ય વિનાનો ન જાય.

૩. પ્ર૦—સે ણં મંતે ! આડાપે કાહિં કહે, કાહિં સમાહણે ?

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ તે જીવે, તે આયુષ્ય ક્યાં બાંધ્યું અને
તે આયુષ્ય સંબંધી આચરણો ક્યાં આચર્યા ?

૧. જુઓ મ૦ પ્ર૦ સં૦ પ૦ ૨૦૪. ૧. મૂલચ્છાયા:—જીવો ભગવન્ ! યો ભવ્યો નૈરયિકેષુ ઉપપત્તું સ કિં સાડાપે સંકામતિ ? ગૌતમ ! આયુષ્ય: સંકામતિ, નો નિરાડાપે સંકામતિ. તદ્ ભગવન્ ! આયુષ્યં કુત્ર કૃતમ્, કુત્ર સમાચીર્ણમ્ ?—અનુ૦

३. उ०—गोयमा ! पुरिमे भवे कडे, पुरिमे भवे समाइण्णे;
एवं जाव-वेमाणियाणं दंडओ.

४. प्र०—से णुं भंते ! जे जं भविए जोणि उववज्जितए
से तमाउयं पकरेइ, तं जहा-नेरइयाउयं वा, जाव-देवाउयं वा?

४. उ०—हंता, गोयमा ! जे जं भविए जोणि उववज्जितए
से तमाउयं पकरेइ, तं जहा-नेरइयाउयं वा, तिरि-मणु-देवाउयं
वा. नेरइयाउयं पकरेमाणे सत्तविहं पकरेइ. तं जहाः-रयणप्प-
भापुढविनेरइयाउयं वा, जाव-अहेसत्तमापुढविनेरइयाउयं वा,
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे पंचविहं पकरेइ, तं जहा-एणि-
दियतिरिक्खजोणियाउयं वा भेदो सव्वो भाणियव्वो. मणुस्साउयं
दुविहं, देवाउयं चउव्विहं.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवइसुते पंचमसमये तइओ उंदेसो सम्मतो.

२. आयुःप्रस्तावाद् इदमाहः--‘ जीवे णं ’ इत्यादि. ‘ से णं भंते ! ’ त्ति अथ तद् भदन्त !. ‘ कहिं कडे ’ त्ति क्व भवे
बद्धम्. ‘ समाइण्णे ’ त्ति समाचरितं तद्धेतुसमाचरणात्. ‘ जे जं भविए जोणि उववज्जितए ’ त्ति विभक्तिपरिणामाद् यो यस्यां
योनावुत्पत्तुं योग्य इत्यर्थः. ‘ मणुस्साउयं दुविहं ’ त्ति संमूर्छिम-गर्भव्युत्क्रान्तिकभेदाद् द्विधा. ‘ देवाउयं चउव्विहं ’ त्ति भवनपत्या-
दिभेदादिति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते तृतीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

२. आयुष्यनुं प्रकरणं चालतुं होवाथी आ प्रकरणमां पण आयुष्य संबंधी बीजी वात कहेवाने साह आ सूत्रेकहे छे के, [‘ जीवे णं ’
इत्यादि.] [‘ से णं भंते ! ’ त्ति] हवे हे भगवन् ! ते [‘ कहिं कडे ’ त्ति] कया भवमां बांधेल छेअने [‘ समाइण्णे ’ त्ति] कया भवमां ए
आयुष्येने बांधवानां कारणोने आचरणमां मेल्यां छे ? [‘ जे जं भविए जोणि उववज्जितए ’ त्ति] जे योनिमां जे जीव उपजवाने योग्य होय.
[‘ मणुस्साउयं दुविहं ’ त्ति] एक संमूर्छिम अने बीजा गर्भज ए रीते मनुष्यना वे प्रकार छे माटे मनुष्यनुं आयुष्य वे प्रकारनुं कइ छे. [‘ देवाउयं
चउव्विहं ’ त्ति] भवनपति, वानव्यंतर, ज्योतिषिक अने वैमानिक, ए रीते देवना चार भेद होवाथी देवनुं आयुष्य चार प्रकारनुं कइ छे.

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारंहा चाप्तसुख्यः ॥

१. मूलच्छायाः—गौतम ! पूर्वस्मिन् भवे कृतम्, पूर्वस्मिन् भवे समाचीर्णम्; एवं यावत्-वैमानिकानां दण्डकः. तद् नूनं भगवन् ! यो यां
भव्यो योनिम् उपपत्तुं स तद् आयुः प्रकरोति, तद्यथाः-नैरयिकाऽऽयुष्कं वा, यावत्-देवाऽऽयुष्कं वा ? हन्त, गौतम ! यो यां भव्यो योनिम् उपपत्तुं
स तद् आयुः प्रकरोति, तद्यथाः-नैरयिकायुष्कं वा, तिर्यग्-मनुज-देवायुष्कं वा. नैरयिकायुष्कं प्रकुर्वन् सप्तविधं प्रकरोति. तद्यथाः-रत्नप्रभापृथिवीनैर-
यिकाऽऽयुष्कं वा, यावत्-अधःसप्तमपृथिवीनैरयिकाऽऽयुष्कं वा, तिर्यग्योनिकाऽऽयुष्कं प्रकुर्वन् पञ्चविधं प्रकरोति, तद्यथाः-एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकाऽऽयुष्कं
वा भेदः सर्वो भणितव्यः. मनुष्याऽऽयुष्कं द्विविधम्, देवाऽऽयुष्कं चतुर्विधम्. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

२. अही ‘ योनिम् ’ ए बीजी विभक्तितुं रूप छे. पण अर्थ वशे विभक्तिने फेर बदले करवाने निसम होवाथी ते बीजीना-रूपते सप्तमीजं
रूप अर्थात् ‘ योन्याम् ’ समजीने तेना अर्थ ‘ योनिमां ’ समजवाने छेः— श्रीअभय०

शतक ५.—उद्देशक ४.

छद्मस्थ मनुष्य, शब्दो सांभळे ?—हा.—शंख.—शृंग.—शंखिका.—खरमुखी.—पोता.—परिपरिया.—पणव.—पडह.—भंभा.—होरंभ.—भेरि.—झलरी.—दुंदुभि—तत.—वितत.—घन.—शुविर.—स्पर्शाएला शब्दो संभळाय के अस्पर्शाएला ?—स्पर्शाएला—आरगत—अर्वागत—शब्दो संभळाय के पारगत शब्दो संभळाय ?—मनुष्योने आरगत शब्दो संभळाय.—केवळिने वधा शब्दो संभळाय.—केवळी मित पण जाण—अमित पण जाणे.—सर्वत्र, सदा अने सर्वथा केवळी सर्व भावोने जाणे.—छद्मस्थ हसे ?—उतावळो थाय ?—हा.—केवळी हसे ?—उतावळो थाय ?—ना.—हसवानुं कारण मोहनीयनो उदय.—हसतां केवळी कर्मप्रकृति वंधाय ?—सात के आठ.—यावत्—वैमानिक.—छद्मस्थ उंवे ?—उभो उभो उंवे ?—हा.—निद्रा करतां केवळी व.मै वंधाय ?—सात के आठ.—यावत्—वैमानिक.—इरिणेगमेपी शक्रदूा स्त्रीनो गर्भ शी रीते अदलाबदल करे ?—योनि बाटे गर्भने बहार काढीने बीजा गर्भाशयमां मूके.—नख वाटे के खंडा वाटे गर्भने फेरवी शके ?—हा.—गर्भने कांइ वंधा न थाय.—गर्भने बदलनाओ कापकूप करे अने गर्भने सूक्ष्म क्रीने बदलावे.—अतिमुक्तक श्रमणनो वृत्तांत.—महावीर पासे आवेला वे देवो.—महावीरना सातसो अंतेवासिओ सिद्ध धरो.—पौतम अने महावीर वचं थपली—य देवोने लगती वातचीत.—देवो संयत के असंयत बहेवाय ?—नोसंयत कहेवाय.—देवोनी विशिष्ट भाषा—अर्धमागधी.—केवळी अंतकरने जाणे जूए ?—हा.—छद्मस्थ अंतकरने जाणे जूए ?—सांभळीने के प्रमाण द्वारा जाणे जूए.—केवळिना श्रावक विगेरे.—प्रमाण केवळी ?—चार—प्रत्यक्ष—अनुमान—उपमा के आगम.—केवळी, चरवकर्म अने चरमनेर्जरने जाणे जूए ?—हा.—केवळी, प्रणीत मन अने वचनने धारे ?—धारे.—केवळिना ए मन अने वचनने वैमानिको जाणे ?—तोइ जाणे—कोइ न जाणे.—वैमानिकोना वे भेद—सायी—मिथ्यादृष्टि—असायी सत्यदृष्टि.—अनन्तरोपपन्नक—परंपरोपपन्नक.—पर्याप्त—अपर्याप्त.—उपयुक्त—अनुपयुक्त.—अनुत्तरोपपातिक देवो पोताने आसने रखा रखा केवळी साथे वातचित्त करे ?—हा.—अहीं रहेलो केवळी जे कांइ कहे तेने त्यां रहेला अनुत्तरोपपातिको जाणे—जूए ?—हा.—अनुत्तरोपपातिक देवो उपशांतमोह—क्षीणमोह.—केवळी आदानो—इंद्रियो द्वारा जाणे—जूए ?—ना.—केवळी जे आकाशप्रदेशोमां स्थित होय पछी पण त्यां ज स्थित होय के वेम ?—ना.—सयोग—सद्—द्रव्यता.—चौदपूर्वी एक घडामांथी हजार घडा करे ?—हा.—उत्करिका भेद.—विहार.—

१. प्र०—छैउमत्थे णं भंते ! मणुस्ते आउडिज्जमाणाइं सदाइं सुणेइ ? तं जहाः—संखसदाणि वा, सिंगसदाणि वा, संखियत्तदाणि वा, खरमुहीसदाणि वा, पोयासदाणि वा, परिपरियासदाणि वा, पणवसदाणि वा, पडहसदाणि वा, भंभासदाणि वा, होरंभसदाणि वा, भेरिसदाणि वा, झलरीसदाणि वा, दुंदुभिसदाणि वा, तयाणि वा, वितयाणि वा, घणाणि वा, सुसराणि वा ?

१. प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य, वगाडवामां आवता शब्दोने सांभळे छे, ते आ प्रमाणेः—ते मनुष्य, शंखना शब्दोने, रणशिमाना शब्दोने, शंखलीना शब्दोने, काहलीना शब्दोने, मोटी काहलीना शब्दोने, डुकरना चामडाथी मडेल मोढावाळा—एक जातना—वाजाना शब्दोने, डोलना शब्दोने, डोलकीना शब्दोने, ढक्का—डाक—डाकला—ना शब्दोने, होरंभना शब्दोने, मोटी ढक्काना शब्दोने, झालरना शब्दोने, दुंदुभिना शब्दोने, तत—तांतवाळा—(वीणा वगेरे)—वाजाना शब्दोने, वितत—डोल—वाजाना शब्दोने, नकर वाजाना शब्दोने अने पोलां वाजाना शब्दोने सांभळे छे ?

१. मूलच्छायाः—छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्यः आजोव्य (कुव्य) मानान् शब्दान् शृणोति ? तद्यथाः—शंखशब्दान् वा, शृङ्गशब्दान् वा, शंखिकाशब्दान् वा, खरमुखीशब्दान् वा, पोताशब्दान् वा, परिपरिता (का) शब्दान् वा, पणवशब्दान् वा, पडहशब्दान् वा, भंभाशब्दान् वा, होरंभशब्दान् वा, भेरिशब्दान् वा, झलरीशब्दान् वा, दुंदुभिशब्दान् वा, ततानि वा, विततानि वा, घनानि वा, शुविराणि वा ?—अनु०

૧. ૩૦.—હંતા, ગોયમા ! છઠમત્થે ણં મણુસ્સે આઝહિ-
જમાણાઈં સદાઈં સુણેઈ. તેં જહાઃ—સંઘસદાણિ વા, જાવ-સુતરાણિ
વા.

૨. પ્ર૦—તાઈં મંતે ! કિં પુઢાઈં સુણેઈ, અપુઢાઈં સુણેઈ ?

૨. ૩૦—ગોયમા ! પુઢાઈં સુણેઈ, નો અપુઢાઈં સુણેઈ,
જાવ-નિયમા છદિસિં સુણેઈ.

૩. પ્ર૦—છઠમત્થે ણં મંતે ! મણુસે કિં આરગયાઈં સદાઈં
સુણેઈ, પારગયાઈં સદાણિ સુણેઈ ?

૩. ૩૦—ગોયમા ! આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ, નો પારગયાઈં
સદાઈં સુણેઈ.

૪. પ્ર૦—જહા ણં મંતે ! છઠમત્થે મણુસે આરગયાઈં સદાઈં
સુણેઈ, નો પારગયાઈં સદાઈં સુણેઈ; તહા ણં મંતે ! કેવલી
મણુસે કિં આરગયાઈં સદાઈં સુણેઈ, નો પારગયાઈં સદાઈં
સુણેઈ ?

૪. ૩૦—ગોયમા ! કેવલી ણં આરગયં વા, પારગયં વા,
સઘ્વદૂરમૂલમણંતિયં સદં જાણઈ, પાસઈ.

૫. પ્ર૦—સે કેળદ્વેણં તેં ચેવ કેવલી ણં આરગયં વા, પારગયં
વા, જાવ-પાસઈ ?

૫. ૩૦—ગોયમા ! કેવલી ણં પુરત્થિમેણં મિયં પિ જાણઈ,
અમિયં પિ જાણઈ; એવં દાહિણેણં, પચ્ચત્થિમેણં, ઉત્તરેણં, ઉઢું,
અહે મિયં પિ જાણઈ, અમિયં પિ જાણઈ; સઘ્વં જાણઈ કેવલી,
સઘ્વં પાસઈ કેવલી; સઘ્વઓ જાણઈ, પાસઈ; સઘ્વકાલં સઘ્વમાવે
જાણઈ કેવલી, સઘ્વમાવે પાસઈ કેવલી; અણંતે ણાણે કેવલિસ્સ,
અણંતે દંસણે કેવલિસ્સ; નિવ્વુડે નાણે કેવલિસ્સ, નિવ્વુડે દંસણે
કેવલિસ્સ તે તેણદ્વેણં જાવ-પાસઈ.

૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, છઠમત્થ મનુષ્ય, વગાહવામાં
આવતા શબ્દોને સાંભળે છે. અને તે પળ પૂર્વે વહ્યાં એટલાં વધાં
વાજાંબોના-શંખથી યાવત્-પોલાં વ.જ.ઓના-શબ્દને પળ
સાંભળે છે.

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું તે શબ્દો કોન સાથે અથડાયા
પછી સંભળાય છે કે અથડાયા વિના સંભળાય છે ?

૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે શબ્દો કાન સાથે અથડાયા પછી
સંભળાય છે, પળ અથડાયા વિના નથી સંભળાતા. અને તે યાવત્-
અથડાયા પછી છ એ દિશ.માંથી સંભળાય છે.

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું છઠમત્થ મનુષ્ય, ઓરે રહેલા
શબ્દોને સાંભળે છે કે પરે રહેલા-ઈન્દ્રિયોના વિષયથી દૂર રહેલા-
શબ્દોને સાંભળે છે ?

૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! છઠમત્થ મનુષ્ય, ઓરે રહેલા શબ્દોને
સાંભળે છે, પણ પરે રહેલા શબ્દોને સાંભળતો નથી.

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જેમ છઠમત્થ મનુષ્ય ઓરે રહેલા
શબ્દોને સાંભળે છે અને પરે રહેલા શબ્દોને સાંભળતો નથી તેમ
શું કેવલી મનુષ્ય ઓરે રહેલા શબ્દોને સાંભળે છે અને પરે રહેલા
શબ્દોને નથી સાંભળતો ?

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! કેવલી તો ઓરે રહેલા અને પરે
રહેલા આદિ અને અંત વિનાના શબ્દને-સર્વ પ્રકારના શબ્દને
જાણે છે અને જૂર છે.

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! ‘ ઓરે રહેલા અને પરે રહેલા
શબ્દને પળ યાવત્-(તે જ પ્રમાણે કહેવું) કેવલી જાણે છે અને
જૂર છે ’ એનું શું કારણ ?

૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! કેવલી જીવં પૂર્વે દિશાની મિત વસ્તુને
પળ જાણે છે અને અમિત વસ્તુને પણ જાણે છે, એ પ્રમાણે
દક્ષિણ દિશાની, પશ્ચિમ દિશાની, ઉત્તર દિશાની, ઉર્ધ્વ દિશાની
અને અધો દિશાની પણ મિત વસ્તુને તથા અમિત વસ્તુને કેવલી
જાણે છે અને જૂર છે. કેવલી બધું જાણે છે અને બધું જૂર છે.
કેવલી બધી તરફ જાણે છે અને જૂર છે. કેવલી સર્વ કાલે સર્વ
પદાર્થો-માવો-ને જાણે છે અને જૂર છે, કેવલિને અનંત જ્ઞાન
અને અનંત દર્શન છે અને કેવલિનું જ્ઞાન અને દર્શન કોઈ
જાતના પડદા (આવરણ) વાળું નથી માટે તે કારણથી ‘ યાવત્
-જૂર છે ’ એમ કહ્યું છે.

૧. મૂલચ્છાયા:—હન્ત, ગૌતમ ! છઠમત્થો મનુષ્યઃ આજોલ્લ(કુલ્ય)માનાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ. તથા:—શશ્વશબ્દાન્ વા, યાવત્-શુચિરાણિ
વા. તાન્ ભગવન્ ! કિં સ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ, અસ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ ? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ, નો અસ્પૃષ્ટાન્ શૃણોતિ; યાવત્-નિયમાત્ પચ્ચદિશં શૃણોતિ.
છઠમત્થો ભગવન્ ! મનુષ્યઃ કિમ્ આરાદ્ધતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, પારગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? ગૌતમ ! આરાદ્ધતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, નો પારગતાન્
શબ્દાન્ શૃણોતિ. યથા ભગવન્ ! છઠમત્થો મનુષ્યઃ આરાદ્ધતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ. નો પારગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ; તથા ભગવન્ ! કેવલી મનુષ્યઃ કિમ્
આરાદ્ધતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, નો પારગતાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? ગૌતમ ! કેવલી આરાદ્ધતાં વા, પારગતાં વા સર્વદૂ-મૂલમ્ અનન્તિકં શબ્દં જાનાતિ,
પશ્યતિ. તત્ કેનાઽથેન તત્તેવ કેવલી આરાદ્ધતાં વા, પારગતાં વા યાવત્-પશ્યતિ ? ગૌતમ ! કેવલી પૌરસ્થ્યેન મિતમ્ અપિ જાનાતિ, અમિતમ્ અપિ
જાનાતિ; એવં દક્ષિણેન, પશ્ચિમેન, ઉત્તરેણ, ઉર્ધ્વે, અધો મિતમ્ અપિ જાનાતિ, અમિતમ્ અપિ જાનાતિ; સર્વં જાનાતિ કેવલી, સર્વં પશ્યતિ કેવલી;
સર્વેતો જાનાતિ, પશ્યતિ; સર્વકાલં સર્વભાવાન્ જાનાતિ કેવલી, સર્વભાવાન્ પશ્યતિ કેવલી; અનન્તં જ્ઞાનં કેવલિનઃ, અનન્તં દર્શનં કેવલિનઃ, નિર્દુત્તં
જ્ઞાનં કેવલિનઃ, નિર્દુત્તં દર્શનં કેવલિનઃ તત્ તેનાથેન યાવત્-પશ્યતિ:— અહુ.

१. अनन्तरोद्देशके अन्ययुक्तछद्मस्थमनुष्यवक्तव्यता उक्ता: चतुर्थे तु मनुष्याणां छद्मस्थानाम्, केवलानां च प्रायः सा उच्यते, इत्येवंसंबन्धस्याऽस्य इदमादिसूत्रम्-‘ छउमत्थे ण ’ इत्यादि. ‘ आजडिज्जमाणा इं ’ ति ‘ जुड बन्धने ’ इति वचनाद् आजोड्यमानेभ्यः-आसंबन्धमानेभ्यो मुख-हस्त-दण्डादिना सह शङ्ख-पटह-झण्ड्यादिभ्यो वाचविशेषेभ्यः, आकुट्यमानेभ्यो वा-एभ्य एव ये जाताः शब्दास्ते आजोड्यमाना एव, आकुट्यमाना एव वा उच्यन्ते, अतस्तान् आजोड्यमानान्, आकुट्यमानान् वा शब्दान् शृणोति, इह च प्राकृतत्वेन शब्द-शब्दस्य नपुंसकनिर्देशः. अथवा ‘ आजडिज्जमाणा इं ’ ति आकुट्यमानानि-परस्परणाऽभिहन्यमानानि. ‘ सदाइं ’ ति शब्दानि शब्दद्रव्याणि. शङ्खादयः प्रतीताः. नवरम्-‘ संखिय ’ ति शङ्खिका-ह्रस्वः शङ्खः, ‘ खरमुहि ’ ति काहला, ‘ पोया ’ महती काहला, ‘ परिपिरिय ’ ति कोलिकपुटकाऽवनद्धमुखो वाचविशेषः. ‘ पणव ’ ति भाण्डपटहः, लघुपटहो वा; तदन्यस्तु पटह इति. ‘ भंभ ’ ति ढक्का. ‘ होरंभ ’ ति रूढिगम्भा. ‘ भेरि ’ ति महाढक्का. ‘ झल्लरि ’ ति बलयाऽऽकारो वाचविशेषः, ‘ दुंदुहि ’ ति देववाचविशेषः. अथ उक्ता-ऽनुक्तसंग्रहद्वारेण आहः-‘ तताणि वा ’ इत्यादि. ततानि वीणादिवाद्यानि, तज्जनितशब्दा अपि तताः, एवम् अन्यदपि पदत्रयम्, नवरमयं विशेषस्ततादीनाम्-‘ ततं वीणादिकं ज्ञेयं विततं पटहादिकम्, घनं तु कांस्यतालादि वंशादि शुभिरं मतम्. ’ इति. ‘ पुट्टाइं सुणइं ’ इत्यादि तु प्रथमशते आहाराधिकारवद् अवसेयम् इति. ‘ आरगयाइं ’ ति आराद् भागस्थितान् इन्द्रियगोचरमागतान् इत्यर्थः. ‘ पारगयाइं ’ ति इन्द्रियविषयात् परतोऽवस्थितान् इति. ‘ सव्वदूरमूलमणंतियं ’ ति सर्वथा दूरं विप्रकृष्टम्, मूलं च निकटं सर्वदूर-मूलम्; तद्योगात् शब्दोऽपि सर्वदूरमूलः, अतस्तम्-अत्यर्थं दूरवर्तिनम्, अत्यन्ताऽऽसन्नं च इत्यर्थः. अन्तिकमासन्नम्, तन्निषेधादनन्तिकम्, नजोऽल्पार्थत्वाद् नाऽव्यन्तमन्तिकम्-अदूराऽऽसन्नमित्यर्थः; तद्योगात् शब्दोऽप्यनन्तिकः, अतस्तम्. अथवा ‘ सव्व ’ ति अनेन ‘ सव्वओ समन्ता ’ इत्युपलक्षितम्. ‘ दूरमूलं ’ ति अनादिकमिति हृदयम्. ‘ अणंतियं ’ ति अनन्तिकमित्यर्थः, ‘ मियं पि ’ ति परिमाणवद् गर्भजमनुष्यजीवद्रव्यादि-इत्यादि. ‘ अमियं पि ’ ति अनन्तम्, असंख्येयं वा वनस्पति-पृथिवीजीवद्रव्यादि. ‘ सव्वं जाणइं ’ इत्यादि द्रव्याद्यपेक्षया उक्तम्. अथ कस्मात् ‘ सर्वं जानाति केवली ’ इत्याद्युच्यते ? इत्यत आहः-‘ अणंते ’ इत्यादि. अनन्तज्ञानमनन्तार्थविषयत्वात्; तथा ‘ निव्वुडे नाणे केवलिसस ’ ति निर्वृतं निराऽऽवरणं ज्ञानं केवलिनः क्षायिकत्वात्-शुद्धमित्यर्थः. वाचनान्तरे तु ‘ निव्वुडे, वित्तिमिरे, विसुद्धे ’ ति विशेषणत्रयं ज्ञान-दर्शनयोरभिधीयते, तत्र च निर्वृतं निष्ठां गतम्, वित्तिमिरम्-क्षीणाऽऽवरणम्, अत एव विशुद्धम् इति.

आगळनां उद्देशकमां अन्य मतवाळा छद्मस्थ मनुष्योनी हकीकत कही छे हवे आ चोथा उद्देशकमां तो छद्मस्थ अने केवळि मनुष्य संबंधी वक्तव्यता कहेवी ए समुचित छे-ए रीते बीजा अने चोथा उद्देशक वच्चे संबंध छे. आ उद्देशकनुं प्रथम सूत्र आ छे:-[‘ छउमत्थे ण ’ इत्यादि.] [‘ आजडिज्जमाणाइं ’ ति] मुख साथे शंखनो संयोग थवाथी, हाथ साथे ढोलनो संयोग थवाथी अने लाकडानां कटका (ढंड) साथे झालरनो संयोग थवाथी तथा एवा कोइ बीजा पदार्थो साथे अनेक जातनां वाजांओनो संयोग थवाथी अथवा वगाडवानां साधनरूप अनेक प्रकारना पदार्थो वंडे कूटाता-अथडाता-भटकाता-अनेक प्रकारनां वाजांओथी थता शब्दोने के शब्दद्रव्योने सांभळे छे. शंख वगैरे शब्दोनो अर्थ प्रसिद्ध छे. विशेष ए के, [‘ संखिय ’ ति] शंखिका-नानो शंख, [‘ खरमुहि ’ ति] काहली, [‘ पोया ’]-मोटी काहली, [‘ परिपिरिय ’ ति] सुव्वरना चामडाथी मढेळ मोढावाळुं एक जातनुं वाजुं, [‘ पणव ’ ति] भांडनो ढोल अथवा नानो ढोल, पणवथी जूदो ते ‘ पटह ’ कहेवाय छे, [‘ भंभ ’ ति] ढक्का-डाकली, [‘ होरंभ ’ ति] ए शब्दो अर्थ रूढिथी जाणवानो छे. [‘ भेरि ’ ति] मोटी डाक, [‘ झल्लरि ’ ति] एक प्रकारनुं बलयाना आकार जेकुं वाजुं-झालर, [‘ दुंदुहि ’ ति] देवनुं एक प्रकारनुं वाजुं. हवे कहेल अने नहीं कहेल बधां वाजांओने सामटां कहे छे के, [‘ तताणि वा ’ इत्यादि.] वीणा वगैरे ‘ तत ’-तांतवाळां वाजां कहेवाय छे अने एना शब्दो पण ‘तत’ कहेवाय छे. ए रीते बीजां पण श्रण पदो जाणवां. किंतु ‘तत’ वगैरेमां विशेष आ छे के, ‘ वीणा ’ वगैरे ‘ तत ’ कहेवाय, ढोल वगैरे ‘ वितत ’ कहेवाय, कांसी अने ताल वगैरे ‘ घन ’ कहेवाय अने वंश (पावो) वगैरे ‘ शुभिर-पोळुं वाजुं ’ कहेवाय छे. [‘ पुट्टाइं सुणइं ’] ए बधा पाठनी व्याख्या, आगळ प्रथम शतकमां आवेल आहार अधिकारनी पेटे जाणवी. [‘ आरगयाइं ’ ति] ओरे रहेलां-इन्द्रियोथी लइ शकाय तेवां, [‘ पारगयाइं ’ ति] परे रहेलां-इन्द्रियोथी न लइ शकाय तेवां, [‘ सव्वदूरमूलमणंतियं ’ ति] सर्वदूरमूल एटले सर्व प्रकारे दूर रहेल शब्दने अने तदन नजिक रहेल शब्दने, अन्तिक एटले बहु दूर अने बहु पासे नहीं रहेल अर्थात् वचगळे रहेल शब्दने, अथवा [‘ सव्वं ’ ति] सर्वदूरमूल एटले अनादिना अने [‘ अणंतियं ’ ति]

१. आ शब्द ‘ जुड बन्धने ’ अथवा ‘ कुट ’ धातु उपरथी बनेलो छे. २. आर्षताने लीधे शब्दना विशेषण तरीके पण अहीं नपुंसकलिंग वपराएलुं छे:-श्रीअभय०

३. टीकाकारश्रीए तो दुंदुभिने देवनुं वाजुं जणाव्युं छे. ए विषे महर्षिं यास्क आ प्रमाणे जणावे छे: “ दुन्दुभिः ” । ८

“ दुन्दुभिरिति शब्दानुकरणम्. इमो भिन्न इति वा, दुन्दुभ्यतेषां ‘ दुं दु भि ’ ए अवाजनुं अनुकरणं छे. अथवा ते, झाडना एक भागने मेदीने बनाववामां आवे छे माटे ‘ इमो भिन्नः ’ नो अर्थ पण एमां घटी शकै छे अथवा ए, ‘ दुंदुभ ’ धातु उपरथी बनेलो शब्द छे:- (पृ० ६७७-६७८)

यास्कना आ प्राचीन उल्लेख उपरथी ए वाजुं लौकिक होय एम स्पष्ट जणाय छे-पण ए घणुं ज जनुं घणुं होवाथी एने दिव्य गणवामां आवे छे. ४. जूओ भग० प्र० ख० पृ० ५८-६०:-अनु०

५. अहीं ‘ न ’ नो ‘ अल्प ’ अर्थ छे. ६. ‘ सव्व ’ एटले ‘ सर्वतः ’-श्रीअभय०

अमितं. अंत विनाना शब्दने. [' मिर्यं पि ' ति] मापवाळुं—गर्भज मनुष्य अने जीव द्रव्य वगेरेने—जाणे छे—इत्यादि. [' अमियं पि ' ति] माप विनातुं—अनंत अथवा असंख्य एवा वनस्पति तथा पृथिवीना जीव द्रव्यादिकने—जाणे छे. [' सव्यं-जाणइः ' इत्यादि.] ए हकीकत द्रव्यादिकनी अपेक्षाए कइल छे. शं०—केवळी जीव बधुं जाणे छे तेनुं शुं कारण ? समा०—[' अणंते ' इत्यादि.] केवळिनुं ज्ञान अनंत पदार्थने ग्रहण कऱतुं होवाथी वाचना. अनंत छे, [' निव्वुडे नाणे केवलिसस ' ति] कर्मनो—तदन नाश थया पछी थयुं छे माटे केवळिनुं ज्ञान आवरण विनातुं—शुद्ध—छे, बीजी वाचनामां तो—' निव्वुडे वितिमिरे विसुद्धे ' एवां त्रण विशेषणवाळो पाठ छे, तेमां निव्वुड—निर्दूत—पूरे पूरुं, पितिमिर—नाश थएल आवरणवाळुं, एवुं छे माटे जं विशुद्ध.

छद्मस्थ अने केवलिनुं हसवुं अने उंघवुं.

६. प्र०—छंउमत्थे णं भंते ! हसेज वा, उस्सुयाएज वा ? ६. प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य हसे अने काइ पण लेवाने उतावळो थाय ?
६. उ०—हंता, (गोयमा !) हसेज वा, उस्सुयाएज वा. ६. उ०—हे गौतम ! हा, ते हसे अने उतावळो पण थाय खरो.
७. प्र०—जहा णं भंते ! छउमत्थे मणुस्से हसेज, जाव—उस्सुयाएज तहा णं केवली वि हसेज वा, उस्सुयाएज वा ? ७. प्र०—हे भगवन् ! जेम छद्मस्थ मनुष्य हसे अने उतावळो थाय तेम केवळी पण हसे अने उतावळो थाय ?
७. उ०—गोयमा ! णो इण्डे समट्टे. ७. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी—छद्मस्थ मनुष्यनी पेटे यावत्—केवळी न हसे अने उतावळो पण न थाय.
८. प्र०—से केणट्टेणं भंते ! जाव—नो णं तहा केवली हसेज वा, जाव—उस्सुयाएज वां ? ८. प्र०—भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्यनी पेटे केवळी हसे नहीं अने उतावळो थाय नहीं तेनुं शुं कारण ?
८. उ०—गोयमा ! जं णं जीवा चरित्तमोहणिजस्स कम्मस्स उदएणं हसंति वा, उस्सुयायंति वा; से णं केवलिसस नत्थि, से तेणट्टेणं जाव—नो णं तहा. (केवली) हसेज वा, उस्सुयाएज वां. ८. उ०—हे गौतम ! दरेक जीवो चारित्रमोहनीय कर्म्म उदयथी हसे छे अने उतावळा थाय छे अने केवलिन ता चारित्रमोहनीय कर्मनो उदय ज नथी माटे ते कारुणथी छद्मस्थ मनुष्यनी पेटे यावत्—केवळी हसता नथी तेम उतावळा पण थता नथी.
९. प्र०—जीवे णं भंते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ? ९. प्र०—हे भगवन् ! हसतो अने उतावळो थतो जीव केटलां प्रकारनां कर्मोने बांधे !
९. उ०—गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्टविहबंधए वा. एवं जाव—वेमाणिए; पोहत्तएहि जीवेगिदियवज्जो तियभंगो. ९. उ०—हे गौतम ! तेवा प्रकारना जीव सात प्रकारनां कर्मोने बांधे के आठ प्रकारनां कर्मोने बांधे. ए प्रमाणे यावत्—वैमानिक सुधी समजवुं. तथा ज्यारे घणा जीवोने आश्रीने उपलो प्रश्न पूछाय ल्यारे तेमां कर्मना बंध संबधी त्रण भांगा आवे; पण तेमां जीव अने एकेंद्रियो न लेवा.
१०. प्र०—छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से निदाएज वा, पय—लाएज वा ? १०. प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य निद्रा ले—उंघे अने उभो उभो थिं ?
१०. उ०—हंता, निदाएज वा, पयलाएज वा. १०. उ०—हे गौतम ! हा, ते उंघे अने उभो उभो पण उंघे.

१. मूलच्छायाः—छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्यो हसेद् वा, उत्सुकायेत वा ? इन्त, गौतम ! हसेद् वा, उत्सुकायेत वा. यथा भगवन् ! छद्मस्थो मनुष्यो हसेत्, यावत्—उत्सुकायेत तथा केवली अपि हसेद् वा, उत्सुकायेत वा ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः. तत् केनाऽर्थेन भगवन् ! यावत्—नो तथा केवली हसेद् वा, यावत्—उत्सुकायेत वा. गौतम ! यद् जीवाः चारित्रमोहनीयस्य कर्मणः उदयेन हसन्ति वा, उत्सुकायन्ते वा; तत् केवलिनः नास्ति, तत् तेनाऽर्थेन यावत्—नो तथा केवली हसेद् वा, उत्सुकायेत वा. जीवो भगवन् ! हसन् वा, उत्सुकायमानो वा कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? गौतम ! सप्तविधबन्धको वा, अष्टविधबन्धको वा. एवं यावत्—वैमानिकः; पृथक्त्वैः जीव—एकेंद्रियवर्जः त्रिभङ्गः. छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्यो निद्रायेत वा, प्रचलायेत वा ? इन्त, निद्रायेत वा, प्रचलायेत वाः—अनु०

—जहा हसेज वा तथा, णवरं—दरिणावराणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं निदायंति वा, पयलाइंति वा; से णं केवलस्स नत्थि. अचं तं चव.

—जेम आगळ हसवा वगेरे त्रिषे केवळी अने छद्मस्थ-संबंधे प्रश्नोत्तरो जणाव्या हता, तेम निद्रा संबंधे पण. ते वच्चे संबंधे प्रश्नोत्तरो जाणवा. विशेष एके, छद्मस्थ मनुष्य दर्शनावरणीय कर्मना उदयथी निद्रा ले छे अने उभो उभो उंघे छे अने ते दर्शनावरणीय कर्मनो उदय केवळिने नथी माटे ते, छद्मस्थनी पेटे निद्रा लेतो नथी. (इत्यादि बीजुं बहुं ते ज प्रमाणे जाणवुं.)

११. प्र०—जीवे णं भंते ! निदायमाणे वा, पयलायमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ?

११. प्र०—हे भगवन् ! निद्रा लेतो के उभो उभो उंघतो जीव केटली कर्म प्रकृतिनो बंध करे (बांधे) ?

११. उ०—गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्टविहबंधए वा; एवं जाव—वेमाणिए; पोहत्तिएसु जीवेगिदियवज्जो तियभंगो.

११. उ०—हे गौतम ! ते जीव सात कर्म प्रकृतिनो बंध करे के आठ कर्म प्रकृतिनो बंध करे (बांधे). ए प्रमाणे यावत्—वैमानिक सुधी जाणवुं. तथा ज्यारे घणा जीवोने आश्रीने उपलो प्रश्न पूछाय ल्यारे तेमां कर्मना बंध संबंधी त्रण भांगां आवे, पण तेमां जीव अने एकेंद्रिय न लेवा.

२. अथ पुनरपि छद्मस्थमनुष्यमेवाऽऽश्रित्याहः—‘ छउमत्थे ’ इत्यादि. ‘ उस्सुयाएज्ज ’ ति अनुत्सुक उत्सुको भवेद् उत्सुकायेत विषयाऽऽदानं प्रति औत्सुक्यं कुर्याद् इत्यर्थः. ‘ जं णं जीव ’ ति यस्मात् कारणाद् जीवाः. ‘ से णं केवलस्स नत्थि ’ ति तत्पुनश्चारित्रमोहनीयं कर्म केवलिनो नास्ति इत्यर्थः. ‘ एवं जाव—वेमाणिए ’ ति एवमिति जीवाऽभिलाषवद् नारकादिर्दण्डको वाच्यो यावद् वैमानिक इति. स चैवम्—‘ नेरइए णं भंते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्टविहबंधए वा ’ इत्यादि. इह च पृथिव्यादीनां हासः प्राग्भक्तित्परिणामाद् अवसेय इति. ‘ पोहत्तिएहि ’ ति पृथक्त्वसूत्रेषु बहुवचनसूत्रेषु “ जीवा णं भंते ! हसमाणा वा, उस्सुयमाणा वा कइ कम्मपयडीओ बंधंति ? गोयमा ! सत्तविहबंधगा वा, अट्टविहबंधगा वा ” इत्यादिषु ‘ जीवे—गिदिय० ’ इत्यादि. जीवपदम्, एकेन्द्रियपदानि च पृथिव्यास्त्रीनि वर्जयित्वा अन्येषु एकोनविंशतौ नारकादिपदेषु त्रिकभङ्गो भङ्गत्रयं वाच्यम्, यतो जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च बहुत्वाद् जीवानां सप्तविधबन्धकाश्च, अष्टविधबन्धकाश्च इत्येवम्—एक एव भङ्गो लभ्यते. नारकादिषु तु त्रयम्, तथाहिः—सर्व एव सप्तविधबन्धकाः स्युरित्येकः, अथवा सप्तविधबन्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च इत्येवं द्वितीयः, अथवा सप्तविधबन्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च—इत्येवं तृतीय इति. अत्रैव छद्मस्थ—केवल्यधिकारे इदमपरमाहः—‘ छउमत्थे ’ इत्यादि. ‘ निदाएज्ज व ’ ति निद्राम्—सुखप्रतिबोधलक्षणां कुर्याद्—निद्रायेत, ‘ पयलाएज्ज व ’ ति प्रचलाम् ऊर्ध्वस्थनिद्राकरणलक्षणां कुर्यात्—प्रचलायेत.

२. हवे फरीने पण छद्मस्थ मनुष्य संबंधे ज कहे छे के—[‘ छउमत्थे ’ इत्यादि] [‘ उस्सुयाएज्ज ’ ति] कोइ पण चीजने लेवा माटे उतावळ करे—उत्सुक थाय, [‘ जं णं जीव ’ ति] कारण के, जीवो. [‘ से णं केवलस्स नत्थि ’ ति] वळी ते चारित्रमोहनीय कर्म केवलिने नथी. [‘ एवं जाव वेमाणिए ’ ति] जीवनी वक्तव्यतानी पेटे नारकथी मांडीने वैमानिक सुधी वक्तव्यता कहेथी. ते आ रीतेः—‘ नेरइए णं भंते ! हसमाणे वा, उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ? गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्टविहबंधए वा ’ इत्यादि. शं०—मूलमां हसवा संबंधी सूत्रनो पाठ बधा संसारी जीवो संबंधे घटाववानो कळो छे तो ते केम बनी शकशे ? कारण के बधा जीवोमां पृथिवी, पाणी वगेरेना पण जीवो आवी जाय छे अने तेंओ तो हसी शकता ज नथी, अने एम होवाथी उपलो पाठ बधा जीवो माटे केम घटी शके ? समा०—मूलनो—हसवा संबंधीनो—पाठ बधा जीवो माटे घटी शके छे—पृथिवी वगेरेना जीवो माटे पण संगत थइ शके छे. जो के पृथिवी वगेरेना जीवो पोतानी चालु स्थितिमां हसी शकता नथी, पण तेओ, तेओना कोइ पण पूर्व भवमां कोइ वार जरूर हसा हसे तो तेने अपेक्षीने उपलो पाठ तेओ संबंधे घटाववो. [‘ पोहत्तिएहि ’ ति] बहुवचन संबंधी सूत्रोमां—‘ जीवा णं भंते ! हसमाणा वा, उस्सुयमाणा वा कइ कम्मपयडीओ बंधंति ? गोयमा ! सत्तविहबंधगा वा, अट्टविहबंधगा वा ’—[‘ जीवेगिदिय— ’ इत्यादि.] जीव अने एकेंद्रिय—पृथिवी वगेरे—पद छोडी देवां अने बाकीनां १९ नारक वगेरे—पदोमां त्रण भांगाओ कहेया. कारण के, जीवो अने पृथिवी वगेरेना जीवो घणा छे माटे तेमां एकवचनवाळो भांगो संभवतो नथी, पण ‘ सात प्रकारना बंधको—बांधनाराओ—अने आठ प्रकारना बंधको ’ एचो एक ज भांगो संभवे छे. नारक वगेरेमां तो त्रण भांगा संभवे छेः—पहेलो भांगो—बधा य सात प्रकारनुं कर्म बांधनारा, बीजो भांगो—बधा य सात प्रकारनुं कर्म बांधनारा अने एक आठ प्रकारनुं कर्म बांधनार, त्रीजो भांगो—बधा य सात प्रकारनुं कर्म बांधनारा अने बधा य आठ प्रकारनुं कर्म बांधनारा. अहीं छद्मस्थ अने केवलिनो अधिकार चालेतो होवाथी ते संबंधे आ एक बीजी वात कहे छेः—[‘ छउमत्थे ’ इत्यादि.] [‘ निदाएज्ज व ’ ति] सुखे जागी शके एवी रीते उंघे, [‘ पयलाएज्ज व ’ ति] उभो उभो उंघे, (जे उंघ उभा उभा लेवाय तेने ‘ प्रचला ’ कहे छे.)

केवलिने नथी नारकथी देव

पृथिवी विगेरे

भांगाओ.

निद्रा अने

१. मूलच्छायाः—यथा हसेद् वा तथा, नवरम्—दर्शनाऽऽवरणीयस्य कर्मणः उदयेन निद्रायन्ते वा, प्रचलायन्ते वा; तत् केवलिनो नास्ति. अन्यत् तथैव. जीवो भगवन् ! निद्रायमाणो वा, प्रचलायमानो वा कति कर्मप्रकृतीः बध्नाति ? गौतम ! सप्तविधबन्धको वा, अष्टविधबन्धको वा, एवं यावत्—वैमानिकः; पृथक्त्वेषु जीव—एकेन्द्रियवर्जः त्रिभङ्गः—अनु०

शक्रदूत हरिणोगमेषी देव.

१२. प्र०—हैरी णं भंते ! हरिणोगमेषी सकदूए इत्थीगम्भं संहरमाणे किं गम्भाओ गम्भं साहरइ ? गम्भाओ जोणिं साहरइ ? जोणीओ गम्भं साहरइ ? जोणीओ जोणिं साहरइ ?

१२. उ०—गोयमा ! नो गम्भाओ गम्भं साहरइ, नो गम्भाओ जोणिं साहरइ, नो जोणिओ जोणिं साहरइ, परामुसिय, परामुसिय अब्बावाहेणं अब्बावाहं जोणिओ गम्भं साहरइ.

१३. प्र०—पभू णं भंते ! हरिणोगमेषी सकस्त णं दूए इत्थीगम्भं नहसिरंसि वा, रोमकूवंसि वा साहरित्तए वा, नीह-रित्तए वा ?

१३. उ०—हंता पभू, नो चैव णं तस्स गम्भस्स किञ्चि वि आवाहं वा, विवाहं वा उप्पाएज्जा, छविच्छेदं पुण करेज्जा, ए सुहमं च णं साहरेज्ज वा, नीहरेज्ज वा.

१२. प्र०—हे भगवन् ! इन्द्रनो संबन्धी शक्रनो दूत हरिनैगमेषी नामनो देव ज्यरे स्त्रीना गर्भतुं संहरण करे छे त्पारे शुं एक गर्भाशयमांथी गर्भने लइने बीजा गर्भाशयमां मूके छे ? गर्भथी लइने योनि द्वारा बीजी (स्त्री) ना उदरमां मूके छे ? योनि द्वारा गर्भने बहार काढीने बीजा गर्भाशयमां मूके छे ? के योनि द्वारा गर्भने पेटमांथी काढीने पाछो ते ज रीते (योनि द्वारा ज बीजीना) पेटमां मूके छे ?

१२. उ०—हे गौतम ! ते देव, एक गर्भाशयमांथी गर्भने लइने बीजा गर्भाशयमां मूकतो नथी, गर्भथी लइने योनि वाटे गर्भने बीजीना पेटमां मूकतो नथी, तेम योनिवाटे गर्भने बहार काढीने पाछो योनिवाटे (गर्भने) पेटमां मूकतो नथी, पण पोताना हाथ वडे गर्भने अडी अडीने अने ते गर्भने पीडा न थाय तेवी रीते योनि द्वारा बहार काढीने बीजा गर्भाशयमां मूके छे.

१३. प्र०—हे भगवन् ! शक्रनो दूत हरिनैगमेषी देव स्त्रीना गर्भने नखनी टोच वाटे या तो रंवाडाना छिद्र वाटे अंदर मूकवा के बहार काढवा समर्थ छे ?

१३. उ०—हे गौतम ! हा, ते तेम करवाने समर्थ छे. उपरांत ते देव गर्भने कांइ पण ओछी के वधोर पीडा थवा देतो नथी तथा ते गर्भना शरीरनो छेद-शरीरनी कापकूप-करे छे अने पछी तेने वणो सूक्ष्म करीने अंदर मूके छे के बहार काढे छे.

३. केवल्यधिकारात् केवलिनो महावीरस्य संविधानकमाश्रित्य इदमाह:—‘ हरी ’ इत्यादि. इह च यद्यपि महावीरसंविधानाऽभि-
धायकं पदं न दृश्यते, तथापि ‘ हरिनैगमेषी ’ इति वचनात् तदेवाऽनुमीयते, हरिनैगमेषिणा भगवतो गर्भन्तरे नयनात्. यदि पुनः
सामान्यतो गर्भहरणविवक्षा अभविष्यत् तदा ‘ देवे णं भंते ! ’ इत्यवश्यमिति. तत्र हरिरिन्द्रः, तत्संबन्धित्वाद् हरिनैगमेषी-इति नाम.
‘ सकदूए ’ ति शक्रदूतः-शक्राऽऽदेशकारी, पदाति-अनीकाऽधिवतिः, येन शक्राऽऽदेशाद् भगवान् महावीरो देवानन्दागर्भात्
त्रिशलागर्भे संहृत इति. ‘ इत्थीगम्भं ’ ति स्त्रियाः संबन्धी गर्भः-सजीवपुद्गलपिण्डकः स्त्रीगर्भः, तम्-‘ संहरमाणे ’ ति अन्वयत्र नयन्,
इह चतुर्भङ्गिका-तत्र गर्भाद् गर्भाशयाद् अवधेः, गर्भं गर्भाशयान्तरं संहरति प्रवेशयति-गर्भं सजीवपुद्गलपिण्डकलक्षणमिति प्रकृतम् इत्येकः.
तथा गर्भाद् अवधेयोनिं गर्भनिर्गमद्वारं संहरति-योन्या उदरान्तरं प्रवेशयति इत्यर्थः-२. तथा योनितो योनिद्वारेण गर्भं संहरति-गर्भाशयं
प्रवेशयति इत्यर्थः-३. तथा योनितो योनेः सकाशाद् योनिं संहरति-नयति-योन्या उदराद् निष्काश्य योनिद्वारेणैव उदराऽन्तरं प्रवेशयति
इत्यर्थः-४. एतेषु शेषनिधेनेन तृतीयमनुजाननाहः-‘ परामुसिय ’ इत्यादि. परामुस्य परामुस्य तथाविधकरणव्यपारेण संस्पृश्य संस्पृश्य,
स्त्रीगर्भम् अव्याबाधमव्याबाधेन-सुखसुखेन इत्यर्थः, योनितो योनिद्वारेण निष्काश्य गर्भं गर्भाशयं संहरति गर्भमिति प्रकृतम्. यच्चेह
योनितो निर्गमनं स्त्रीगर्भस्योक्तं तल्लोकव्यवहाराऽनुवर्तनात्, तथाहिः-निष्पन्नोऽनिष्पन्नो वा गर्भः स्वभावाद् योन्यैव निर्गच्छति-इति.
अयं च तस्य गर्भसंहरणे आचार उक्तः. अथ तत्सामर्थ्यं दर्शयन्नाहः-‘ पभू णं ’ इत्यादि. ‘ नहसिरंसि ’ ति नखाप्रे. ‘ साहरित्तए ’
ति संहर्तुं प्रवेशयितुम्. ‘ नीहारित्तए ’ ति विभक्तिविपरिणामेन नख-शिरसो रोमकूपाद् वा निहर्तुं निष्काशयितुम्. ‘ आवाहं ’ ति
ईषद्वाधाम्. ‘ विवाहं ’ ति विशिष्टवाधाम्. ‘ छविच्छेदं ’ ति शरीरच्छेदं पुनः कुर्याद्-गर्भस्य हि छविच्छेदमकृत्वा नखाप्रादौ प्रवेश-
यितुमशक्यत्वात्. ‘ ए सुहमं च णं ’ इति सूक्ष्ममित्येवं लब्ध्विति.

१. मूलच्छायाः-हरिभगवन् ! हरिनैगमेषिः शक्रदूतः स्त्रियाः गर्भं संहरन् किं गर्भाद् गर्भं संहरति, गर्भाद् योनिं संहरति, योनितो गर्भं संहरति,
योनितो योनिं संहरति ? गौतम ! नो गर्भतो गर्भं संहरति, नो गर्भाद् योनिं संहरति, नो योनितो योनिं संहरति, परामुस्य, परामुस्य अव्याबाधेन अव्याबाधं
योनितो गर्भं संहरति. प्रभुर्भगवन् ! हरिनैगमेषिः शक्रस्य दूतः स्त्रीगर्भं नखशिरसि वा, रोमकूपे वा, संहर्तुं वा, निहर्तुं वा ? हन्त, प्रभुः; नो चैव तस्य
गर्भस्य किञ्चिद् अपि आवाधां वा, विवाधां वा उपादयेत्, छविच्छेदं पुनः कुर्यात्, इति सूक्ष्मं च संहरेद् वा, निहरेद् वाः-अनु०

૩. આગળના પ્રકરણમાં કેવળી સંબંધે હકીકત કહી છે 'તો હવે આ પ્રકરણમાં પણ શ્રીમહાવીર (કેવળી) નું ઉદાહરણ લઈને આ વાત કહે છે કે—[' હરી ' इत्यादि.] શં—આ ટેકાણે મૂળમાં ' મહાવીર ' શબ્દ તો નથી તો પછી અહીં કહેવામાં આવતી વાત મહાવીર સંબંધે છે એમ શાથી જણાય ? સમા—જો કે, અહીં મૂળમાં ' મહાવીર ' નું નામ નથી જણાવ્યું તો પણ ' હરિનૈગમેષી ' દેવનું નામ આવવાથી આ વાત મહાવીર સંબંધે હોય એવું અનુમાન થવું શક્ય છે. કારણ કે, જ્યારે મહાવીર ગર્ભાવસ્થામાં હતા ત્યારે તેની ફેરવદ્ તે દેવે કરી હતી. જો કદાચ અહીંની હકીકત મહાવીર સંબંધે ન ઘટાવવાની હોત તો સૂત્રકાર મૂળની અંદર હરિનૈગમેષિનું નામ ન લખત, પણ સામાન્ય રીતે કોઈ પણ દેવનું નિરૂપણ કરત અને તેમ ન કરતાં જે એ દેવનું જ નામ જણાવ્યું છે તેથી આ હકીકત મહાવીરને માટે ઘટાવવી એવું આગળનું અનુમાન

૧. ટીકાકારથી જણાવે છે કે, " આ સૂત્ર, શ્રીમહાવીરના ગર્ભાવહારને લગતું છે. " તે વાતના ટેકામાં તેઓ આ એક દલીલ પણ જણાવે છે કે— " સૂત્રના મૂળમાં સામાન્ય દેવનો ઉલ્લેખ નહિ કરતાં શકદૂત હરિનેગમેષી દેવનો ગર્ભના બદલાવનાર તરીકે ઉલ્લેખ કરેલો છે અને મહાવીરનો ગર્ભ ૬૬૩ માટે એ જ દેવ આવ્યો હતો તેથી આ સૂત્રમાં મહાવીરનું નામ ન હોવા છતાં પણ આ ઉલ્લેખ મહાવીરને જ સંબંધેલો આવે છે. " આ ઉલ્લેખ વિષે આપણે કાંઈ સ્વતંત્રપણે વિચારીએ તે પહેલાં તે ઉલ્લેખને લગતો ઇતિહાસિક સમય વિચારીએ તે ટીકા ગણાશે. અંગ-અંગમાં આ ઉલ્લેખ આચાર્ય સૂત્રના તદ્દન છેવટના ભાગમાં આવેલાં—ચૂલિકામાં આવે છે. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞા-મગવતી-સૂત્રમાં આ ઉલ્લેખ ઉપરના સૂત્રમાં નોંધાઈ છે. એ સિવાય આર્યશ્રી-મદ્રવાહુરવિત કલ્પસૂત્રના મૂળમાં પણ એ હકીકત નોંધાઈ છે—જે રીતે આચાર-અંગ, મગવતી અને કલ્પસૂત્રમાં એ હકીકત નોંધાઈ છે. તેની વીગતથી બીજા અંગમાં એ હકીકતની નોંધ જડતી નથી. ભાષા-શઃસ્ત્રની દ્રષ્ટિ આચાર-અંગ સૂત્ર બીજાં સૂત્રો કરતાં વિશેષ પ્રાચીન છે અને એમ અનુભવ પણ થાય છે એથી કદાચ આપણે આચાર-અંગમાં આને ભાગે આવતા આ ગર્ભાવહારના ઉલ્લેખને વિશેષ પ્રાચીનતા આપીએ—પણ તેમ કરતાં આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રજી આપણને અટકાવે છે અને તેઓ પોતાના શબ્દોમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે: [નીચેના ઉલ્લેખમાં આચાર-અંગમાં આવેલી ભાવના-ચૂલિકા ' ક્યા વલ્લતે બની ' ? તેને ભમતી એક દંતકથા પરિશિષ્ટ પર્વના નવમા સર્ગમાં ૮૩ થી ૨૦૨ શ્લોકમાં આચાર્યશ્રીએ નોંધેલી છે, તે ઉપરથી આપણે તે ચૂલિકાનો કાઠ વીરાત-વીજો લેકો કલ્પો શકીય હોય—અને તેથી જ તેને આચાર-અંગનું શ્રીમદ્રવાહુજીના સમયનું ઉમેરણ ગણી શકીય હોય.]

" તતોડ્યુસ્તા: પુનસ્તત્ર સ્વરૂપસ્થં નિરૂપ્ય ચ,
 વનન્દિરે સ્થૂતમદ્રં જ્યેષ્ઠા ચઃસ્વચ્ચિત્ત્વાં કથામ્. ૮૩
 શ્રીયક: સમમસ્માભિદોક્ષામાદત કિં લ્લસૌ,
 ધુધાવન્ સર્વદા કર્તું નૈકમક્તમપિ ક્ષમઃ. ૮૪
 મયોક્ત: પર્યુષણાયાં પ્રત્યાહ્યાહ્યય પૌહીમ્,
 સ પ્રત્યાહ્યાતવાનુક્તો મયા પૂર્ણેડવર્ધા પુનઃ. ૮૫
 ત્વં પ્રત્યાહ્યાહિ પૂર્વાર્ધ પર્વદમતિદુર્લભમ્,
 ઇયાન્ કાલઃ સુલ્લં ચૈલ્ય-પરિપાઠ્યાડપિ યાસ્યતિ. ૮૬
 પ્રત્યાપાદિ તથૈવાડસૌ સમયેડમિહિતઃ પુનઃ,
 તિષ્ઠેદાનીમસ્ત્વપાર્ધમિલ્યક્ષાપીત્ તથૈવ સઃ. ૮૭
 પ્રત્યાસન્નાડધુના રાત્રિઃ સુલ્લં સુત્તસ્ય યાસ્યતિ,
 તત્ પ્રત્યાહ્યાહ્યમક્ષાર્ધમિરયુક્તઃ સોડકરોત્ તથા. ૮૮
 તદો નિશીથે સંપ્રાપ્તે સ્પરન્ દેવ-ગુરુનસૌ,
 ધુન્વીડયા પ્રસરન્ત્યા વિપય ત્રિદિવં યથૌ. ૮૯
 ઋષિઘાતો ગયાડકારી-ર્યુત્તામ્યન્તી તતસ્ત્વહમ્,
 પુરઃ ધ્રમણસંઘસ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત ઠૈકિતા. ૯૦
 સંધેડવ્યાદ્યદ્ વ્યધાયીદં ભવત્યા શુદ્ધમવયા,
 પ્રાયશ્ચિત્તં તતો નેહ કર્તવ્યં કિન્નિદસ્તિ તે. ૯૧
 તતોડદ્મિલ્યવૈવં ચ સાક્ષાદાહ્યાતિ ચૈજિનઃ,
 તતો હૃદયસંવિત્તિત્રાયતે મમ નાન્યથા. ૯૨
 અત્રાથેં સકલઃ સંઘઃ કાયોડસર્ગમદાદથ,
 એય શાસનદેવ્યોક્તં ક્રૂત કાર્યં કરોમિ કિમ્ ? ૯૩
 સંધોડપ્યેવમભાષિષ્ટ જિનગર્ધમિમાં નય,
 સાડ્ડહ્યન્નિવિધ્નગલ્યર્થ કાયોડસર્ગેણ તિષ્ઠત. ૯૪
 સંધે તત્ પ્રતિપેદાને માં સાડ્ડનૈવદ્ જિનાન્તિકે,
 તતઃ સીમન્ધરઃ સ્વામી મગવાન્ વન્દિતો મયા. ૯૫
 મરતાદાગતાડ્ડયેયં નિર્દોષેલ્યવદ્જિનઃ,
 તતોડદ્ ઇન્દ્રસંદેહા દેવ્યાડ્ડનીતા નિજાધ્રયમ્. ૯૬
 ધ્રોસંયાયોપદાં પ્રૈષીદ્-મન્મુલેન પ્રતાદમાર્ક,
 ધ્રીમાન્ સીમન્ધરસ્વામી ચરવાર્યધ્યયનાનિ ચ. ૯૭
 ભાવના ચ વિમુક્તિશ્ચ રતિકલ્પમથાડારપ,
 તથા વિચિત્રચર્યા ચ તાનિ ચૈતાનિ નામતઃ. ૯૮
 અપ્યેકયા વાચનયા મયા તાનિ ધૃતાનિ ચ,
 ઉદ્ગીતાનિ ચ સંધાય તત્ તથાહ્યાનપૂર્વેકમ્. ૯૯
 ધામ્મારાહસ્ય ચૂલે દ્વે ધ્યામધ્યયનદ્વયમ્,

" શ્રીસ્થૂલમદ્રની બહેનોએ તેમને—સ્થૂલમદ્રને—સ્વરૂપસ્થ જોડને વાંચા અને તેમાંની-મોટી બહેને પોતાની વાત આ પ્રમાણે કહી: (૮૩) માહ શ્રીયકે અમારી-સાથે વીક્ષા લીધી હતી, કિંતુ એ કોઈ દિવસ એકાવર્ણુ પણ ન કરી શકે એવો ધુન્વાવાન હમેશ રહેતો. (૮૪) મેં શ્રીયકને કહ્યું કે આજ પજુસળમાં પૌહીનો નિયમ કર-તેણે પણ તે નિયમ કર્યો એ નિયમની અવધિ પૂરી થયે ફરીવાર મેં કહ્યું કે, (૮૫) આજ તું પૂર્વાર્ધ-હુરિમદ્ -કર-આ પર્વ ઘણું દુર્લભ છે અને એટલો વલ્લત તો ચૈત્યપરિપાટી કરતાં પણ ચાલ્યો જશે. (૮૬) એનો પણ એણે સ્વીકાર કર્યો. પછી વલ્લત થયે ફરી વાર મેં કહ્યું કે, હવે તો અપાર્ધ-અવદ્-ને કરી નાહ-તેણે પણ તેમ જ કર્યું. (૮૭) પછી ફરીવાર મેં કહ્યું કે, હવે તો રાત્રી પાસે જ છે અને તે સૂતાં સૂતાં સુલ્લે ચાલી જશે માટે ઉપવાસ જ કરી નાહ અને તેણે પણ સ્વરેસર ઉપવાસ કર્યો. (૮૮) ત્યાર પછી મધરાત થયે-દેવ અને ગુરુને યાદ કરતાં કરતાં મૂલની પીડાથી એણે દેહ છોડ્યો અને સ્વર્ગનો ધ્યાન લીધો. (૮૯) મને શ્લેદ થયો કે, અરે રે મેં આ ઋષિહ્યા કરી અને એ માટે મેં શ્રીશ્રમણસંઘ પાસે પ્રાયશ્ચિત્તની યાચના કરી. (૯૦) સંધે કહ્યું કે, હે ધ્રમણિ ! તમો વિશુદ્ધ ભાવે હતાં તેથી તમારે આ માટે કાંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું નથી. (૯૧) ત્યાર પછી મેં કહ્યું કે, જો સાક્ષાત્ જિન જ આ વિષે સુચાસો કરે તો મને નિરાંત થાય-નહિ તો નહિ. (૯૨) આ માટે એ વલ્લતે સકલ સંધે કાઉસર્ગ (કાયોડસર્ગ-ધ્યાન) કર્યો અને-તેથી શાસનદેવીએ આવીને કહ્યું કે, બોલો શું કામ કરું ? (૯૩) સંધે પણ કહ્યું કે આ સાધ્વીને જિનની પાસે લઈ જા, પછી દેવીએ કહ્યું કે નિવિંચને માટે હું આલું ત્યાં સુધી વાઉસર્ગે રહો. (૯૪) સંધે તેમ કર્યું અને દેવી મને— (એ સાધ્વીને) જિનની પાસે લઈ મદ્. પછી ત્યાં જઈ, મેં મગવાન્ સીમન્ધર સ્વામિને વંદના કરી. (૯૫) જિને કહ્યું કે, " આ સાધ્વી મરતક્ષેત્રથી આવેલી છે અને નિર્દોષ છે. " ત્યાર પછી મારો સંશય ટટ્ટી ગયો અને દેવી મને મારે સ્થાને લાવી. (૯૬) કૃપાલુ સીમન્ધર સ્વામિએ મારા મુલ દ્વારા શ્રીસંધને ચાર અધ્યયનો મેટ તરીકે મોકલ્યાં છે. (૯૭) તે ચાર અધ્યયનોનાં નામ આ છે: ભાવના, વિમુક્તિ, રતિકલ્પ [વર્તમાનમાં (રતિવાચ્ય)] અને વિચિત્રચર્યા [વર્તમાનમાં (વિવિક્તચર્યા)]—(૯૮) મેં એ ચારે અધ્યયનોને એ જ વાચના દ્વારા ધરી રાહ્યાં અને જેમ હતાં તેમ શ્રીસંધ પાસે સંમત્વાથી લીધાં. (૯૯) પેલાનાં બે અધ્યયનોને આચાર અંગની ચૂલા તરીકે સંધે યોજ્યાં અને બીજાં વાકીનાં બેને દશવૈકાલિકની સાથે સંધે

શંકા.
 સમાધાન.
 મહાવીર.

દટ થાય છે. જે, ઇંદ્રનો સંબંધી હોય તે 'હરિ' કહેવાય. હરિનૈગમેષી પણ ઇંદ્રનો સંબંધી છે માટે તે 'હરિ' કહેવાય છે. ['સક્રદૂ' તિ] હરિનૈગમેષી દેવ શક્તી આજ્ઞાને માનનાર અને પાયદલ સેનાનો ઉપરિ છે માટે તે 'શક્રદૂત' કહેવાય. તે હરિનૈગમેષિણ ઇંદ્રની આજ્ઞાથી ગર્ભાવસ્થામાં રહેલા મગવાન મહાવીરની ફેરવણી કરી હતી—તેઓને દેવાનંદાના ગર્ભમાંથી ત્રિશલાના ગર્ભમાં મૂક્યા હતા. ['ઈત્થીગમ્ભ' તિ] સ્ત્રીનો ગર્ભ—જીવસહિત—જીવવાલો—પુદ્ગલપિંડ, તેને ['સંહરમાણે' તિ] બીજે ઠેકાણે લઈ જતો. આ સ્થલે ગર્ભને ફેરવવાના ચાર પ્રકાર છે:—

૧. ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને લઈને બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકવો.
૨. ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને લઈને યોનિવાટે બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકવો.
૩. યોનિવાટે ગર્ભને બહાર કાઢીને બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકવો.
૪. યોનિવાટે ગર્ભને બહાર કાઢીને યોનિવાટે જ બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકવો.

આ ચાર રીતિમાંથી માત્ર એક જ ત્રીજી રીત ગર્ભની ફેરવદલી માટે અહીં ઉપયોગી ગણી છે અને તે માટે કહે છે કે, ['પરામુસિય' इत्यादि] પોતાના હાથની તેવા પ્રકારની ક્રિયાવડે પીડા ન થાય તેમ સ્ત્રીના ગર્ભને અડકી અડકીને યોનિવાટે બહાર કાઢીને બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકે છે. શંકા. શંકા—દેવની શક્તિ ઘણી વિચિત્ર હોય છે અને તેથી તે, ગમે તે ઠેકાણેથી ગર્ભને બહાર કાઢી શકે છે તો પછી તેણે યોનિવાટે જ ગર્ભને કેમ સમાધાન. બહાર કાઢ્યો ? સમા. —કાચો કે પાકો કોઈ પણ પ્રકારનો ગર્ભ સ્વાભાવિક રીતે યોનિવાટે જ બહાર આવે છે એવી જાતની પ્રથા લોકોમાં જણાય છે તો તે પ્રથાને અનુસરીને અહીં દેવે પણ તેમ કર્યું છે. આગળના પ્રકરણમાં ગર્ભની ફેરવદલી સંબંધી હકીકત કહી છે અને હવે તે સંબંધે નવમ્ય. દેવના સામર્થ્યની વાત જણાવતાં કહે છે કે, ['પમૂળં' इत्यादि.] ['નૈહસિરંસિ' તિ] નખના અગ્ર ભાગ—નખની ટોચ—થી ['સાહરિત્ત' તિ] ગર્ભને પ્રવેશાવવા—અંદર દાખલ કરવા—અને તે જ વાટે ['નીહરિત્ત' તિ] ગર્ભને બહાર કાઢવા તે દેવ સમર્થ છે. કાપકૂ. ['આવાહં' તિ] થોડી પીડાને, ['વિવાહં' તિ] વધારે પીડાને. ['છવિચ્છેદં' તિ] વઢી શરીરની કાપકૂપ કરીને તે દેવ ગર્ભની કશ્ય છે. ફેરવદલી કરે છે. કારણ કે, કાપકૂપ કર્યા સિવાય નખની ટોચને માર્ગે ગર્ભને દાખલ કરવો એ અશક્ય છે. ['એ સુહમં ચ ણં' તિ] ગર્ભને ઘણો સૂક્ષ્મ કરીને તેની ફેરવદલી થાય છે.

આર્ય શ્રીઅતિમુક્તક.

તે પં કાલે ણં, તે ણં સમય ણં સમગસ્ત મગવઓ મહાવી-
સ્ત અંતેવાસી અહમુત્તે ણામં કુમારસમણે પગઇમદ્દ, જાવ-
વિણીએ. તણ ણં સે અહમુત્તે કુમારસમણે અચ્ચા કયાઈ મહાવુ-
ટ્ટિકાયાંસિ નિવયમાણાંસિ કવ્વપડિગ્ગહ-રયહરણમાયાએ વહિયા
સંપટ્ટિએ વિહારાએ. તણ ણં અહમુત્તે કુમારસમણે વાહયં વહમાણં
પાસઈ, પાસિત્તા મટ્ટિયાએ પાલિં વંધઈ, વંધિત્તા ' ણાવિયા મે,
ણાવિયા મે ' નાવિઓ વિવ ણાવમયં પડિગ્ગહગં ઉદગંસિ કટ્ટુ
પવ્વાહમાણે, પવ્વાહમાણે અભિરમઈ, તં ચ યેરા અદક્કુ, જેણેવ
સમણે મગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ, ઉવાગચ્છિત્તા એવં
વુદાસી:—

તે કાલે, તે સમયે શ્રમણ મગવંત મહાવીરના શિષ્ય અતિમુ-
ક્તક નામના કુમારશ્રમણ, જેઓ સ્વભાવે મોઝા અને યાવત્-
વિનયવાળા હતા. તે અતિમુક્તક કુમારશ્રમણ અન્ય કોઈ દિવસે
મારે વરસાદ વરસતો હતો ત્યારે પોતાની કાલમાં પાત્રું અને
રજોહરણ લઈને બહાર વિહાર માટે (વડી શંકાના નિવારણ માટે)
ચાલ્યા. ત્યાર પછી બહાર જતાં તે અતિમુક્તક કુમારશ્રમણે વેળા
પાળીનું એક નાનું ધાત્રું જોયું—તેને જોયા—પછી તે ધાત્રું-
ચિયા ફરતી એક માટીની પાંચ વાંધી અને ' આ મારી નાવ છે,
આ મારી નાવ છે ' એ પ્રમાણે નાદિકર્તા પેઠે પોતાના પાત્રને
નાવરૂપ કરી—પાળીમાં નાખી તે કુમારશ્રમણ પ્રવાહે છે—પાળીમાં
તરાવે છે—એ રીતે તે, રમત રમે છે. હવે એ પકારના બનાવને
સ્થવિરોએ જોયો અને જોયા પછી તેઓએ જે તરફ શ્રીમહાવીર
સ્વામી છે તે તરફ આવીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે:—

દશનૈકાલિકસ્યાન્યદથ સંષેત યોજિતમ્. ૧૦૦

इत्याख्याय रथूलभद्रानुशाता निजमाश्रयम्." ૧૦૧

જોડી ઘીધાં. (૧૦૦) એ પ્રમાણે કહીને શ્રીસ્થૂલભદ્રની અનુમતિથી એ સાધ્વી
પોતાને આશ્રયે પાછી આવી. " (૧૦૧)

શ્રીદેમચંદ્રજીના આ ઉદ્દેશમાં આપણે ગર્ભાપહારને લગતી દંતકથા જેવી એ હકીકતની વિવિધ ઉત્પત્તિ જોઈ શકીએ છીએ. એમાં સુધી તો એ છે કે,
એ હકીકત શ્રીવીર પાંચ વસે વરસે બહાર આવી અને વઢી શ્રીસીમંધર તીર્થકરના શ્રીમુખથી એ હકીકત પ્રકટ થઈ (!) !!! દિગંબર સંપ્રદાય એ હકીકતને
સ્વીકારતો નથી તેથી અને અનેક મહાપુણ્યોનાં જીવનમાં એવી એવી અપ્રાકૃતિક હકીકતો મેઝાઈ ગઈ છે તેથી આ હકીકતને વિશેષ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ
કરવો એ સમયભક્ષણ સિવાય બીજું કશું નથી. વઢી આ હકીકત દેવની મારફત એક હુમંતરની પેઠે ધરતો લેખ મળતો હોવાથી એની અપ્રાકૃતિકતા
તરી આવે છે:—અનુ.

૧. અહીં સાતમી વિભક્તિને પાંચમી વિભક્તિના અર્થમાં સમજવાની છે:—શ્રીઅમય.

૨. દેવ માટે તો ' એ અશક્ય છે ' એમ કહેવું ગર્ભાપહારને પણ અશક્ય કહેવા બરોબર છે:—અનુ.

૧. મૂલચ્છાયા:—તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય અન્તેવાસી અતિમુક્તો નામ કુમારશ્રમણ: પ્રકૃતિમદ્દત્તો યાવત્-
વિનીત: તત: સ અતિમુક્ત: કુમારશ્રમણોડન્યદા કદાચિદ્ મહાવૃટ્ટિકાયે નિપતમાને કક્ષાપ્રતિપ્રદ-રજોહરણમ્ આદાય બહિ: સંપ્રશ્વિશે વિહારાય.
તત: અતિમુક્ત: કુમારશ્રમણ: વાદકં વહમાણં પચ્યતિ, દટ્ટુ મૃતિકયા: પાલિં વપ્પાતિ; વદ્ધ્વા ' નૌકા મમ, નૌકા મમ ' નાવિક્ક ઇવ નાવમ્ અયં
પ્રતિપ્રદકમ્ ઉદકે કૃત્વા પ્રવાહયન્, પ્રવાહયન્ અભિરમતે, તં ચ સ્થવિરા: અદ્રાક્ષુ; યેનૈવ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરસ્તેનૈવ ઉવાગચ્છન્તિ, ઉવાગમ્ય
એવમ્ અંવાદિષુ:—અનુ.

१४. प्र०—एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे भगवं, से णं भंते ! अइमुत्ते कुमारसमणे कतिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिहिति, जाव—अंतं करेहिति ?

१४. उ०—अज्जो ! त्ति समणे भगवं महावीरे ते थेरे एवं वयासीः—एवं खलु अज्जो ! ममं अंतेवासी अइमुत्ते णामं कुमारसमणे पगइभदए, जाव—विणीए, से णं अइमुत्ते कुमारसमणे इमेणं चेव भवग्गहणेणं सिज्झिहिति, जाव अंतं करिहिति; तं मा णं अज्जो ! तुभे अइमुत्तं कुमारसमणं हीलेह, निदह, खिसह, गरहह, अवमन्नह; तुभे णं देवाणुप्पिया ! अइमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हह, अगिलाए उवगिण्हह, अगिलाए भत्तेणं, पाणेणं, विणएणं वेयावडियं करेह. अइमुत्ते णं कुमारसमणे अंतकरे चेव, अंतिमसरीरिए चेव; तए णं ते थेरा भगवंतो समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ता समाणा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति; अइमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हंति, जाव—वेयावडियं करेति.

१४. प्र०—हे देवानुप्रिय ! भगवान् अतिमुक्तक नामे कुमारश्रमण आपना शिष्य छे. तो हे भगवन् ! ते अतिमुक्तक कुमारश्रमण केटला भवो कर्या पछी सिद्ध थशे यावत्—सर्व दुःखोनो नाश करशे ?

१४. उ०—हवे श्रमण भगवंत महावीरे ते स्थविरोने आ प्रमाणे कहुं केः—हे आर्यो ! स्वभावे भोळो यावत्—विनयी एवो मारो शिष्य अतिमुक्तक नामनो कुमारश्रमण आ भव पुरो करीने ज सिद्ध थशे यावत्—सर्व दुःखोनो नाश करशे. माटे हे आर्यो ! तमे ते अतिमुक्तक कुमारश्रमणने हीलो नहीं, निंदो नहीं, खिसो नहीं, वगोवो नहीं अने तेनुं अपमान पण करो नहीं. किंतु हे देवानुप्रियो ! तमे ग्लानि राख्या सिवाय ते कुमारश्रमणने साचथो, तेने सहाय करो अने तेनी सेवा करो. (कारण के) ते अतिमुक्तक कुमारश्रमण सर्व दुःखोनो नाश करनार छे अने आ छेला शरीरवाळो छे—आ शरीर छोड्या पछी तेने बीजी वार शरीरधारी थवानुं नथी. श्रमण भगवंत महावीरे ते स्थविरोने पूर्व प्रमाणे कहुवा पछी ते स्थविरोए श्रमण भगवंत महावीरने वंदन कर्नु अने नमन कर्नु अने पछी ते स्थविरोए श्रीमहावीरनी आज्ञा प्रमाणे ते अतिमुक्तक कुमारश्रमणने विना ग्लानिए साचव्या अने यावत्—तेओनी सेवा करी.

४. अनन्तरं महावीरस्य संबन्धि गर्भाऽन्तरसंक्रमणलक्षणमाश्चर्यमुक्तम्. अथ तच्छिष्यसंबन्धि तदेव दर्शयितुमाहः—‘ ते णं ’ इत्यादि. ‘ कुमारसमणे ’ त्ति षड्वर्षजातस्य प्रव्रजितत्वात्. आह चः—‘ छव्वरिसो पव्वइओ निग्गथं रोइजण पावयणं ’ त्ति. एतदेव आश्चर्यमिह, अन्यथा वर्षाऽष्टकाद् आराद् न प्रव्रज्या स्यादिति. ‘ कक्खपडिग्गह—रयहरणमायाए ’ त्ति कक्षायां प्रतिग्रहकम्, रजोहरणं च आदायेत्यर्थः. ‘ णाविया मे ’ त्ति ‘ नौका द्रोणिका मम इयम्—इति विकल्पयन् ’ इति गम्यते. ‘ नाविओ विव नावं ’ त्ति नाविक इव नौवाहक इव नावं द्रोणीम्. ‘ अयं ’ त्ति असौ अतिमुक्तकमुनिः प्रतिग्रहकं प्रवाहयन्नभिरमते; एवं च तस्य रमणक्रिया बालाऽवस्थाबलाद् इति. ‘ अदक्खु ’ त्ति अद्राक्षुर्दृष्टवन्तः—ते च तदीयामत्यन्ताऽनुचितां चेष्टां दृष्ट्वा तमुपहसन्त इव भगवन्तं पप्रच्छुः. एतदेवाहः—‘ एवं खलु ’ इत्यादि. ‘ हीलेह ’ त्ति जात्याद्युदघाटनतः. ‘ निदह ’ त्ति मनसा. ‘ खिसह ’ त्ति जनसमक्षम्. ‘ गरहह ’ त्ति तत्समक्षम्. ‘ अवमन्नह ’ त्ति तदुचितप्रतिपत्त्यकरणेन. ‘ परिभवह ’ त्ति कचित्पाठस्तत्र परिभवः समस्तपूर्वोक्तपद (दा) करणेन. ‘ अगिलाए ’ त्ति अग्लान्या अखेदेन, ‘ संगिण्हह ’ त्ति संगृहीत—स्वीकुरुत. ‘ उवगिण्हह ’ त्ति उपगृहीत उपष्टम्भं कुरुत; एतदेवाह—‘ वेयावडियं ’ त्ति वैयावृत्यं कुरुत ‘ अस्य ’—इति शेषः. ‘ अंतकरे चेव ’ त्ति भवच्छेदकरः, स च दूरतरभवेऽपि स्याद् अत आहः—‘ अंतिमसरीरिए चेव ’ त्ति चरमशरीर इत्यर्थः.

४. आगळना प्रकरणमां महावीर संबन्धी गर्भनी फेरबदली थवारूप आश्चर्यनी हकीकत जणावी छे तो हवे आ प्रकरणमां पण महावीरना शिष्य संबन्धी अचंबो पमाडनारी एक वातने देखाडवाने कहे छे के, [‘ ते णं ’ इत्यादि.] [‘ कुमारसमणे ’ त्ति] छ वर्षनी उमरे दीक्षित थएल छे माटे कुमारश्रमण. कहुं छे के, “ (अतिमुक्तक कुमारश्रमण) निर्ग्रथना प्रवचन उपर रंवि करीने छ वर्षनी उमरे प्रव्रजित थएल छे ” अने ए ज वात अचंबो पमाडे तेनी छे. कारण के, आठ वरसनी उमर थया पहेलां दीक्षा होनी संभवती नथी. [‘ कक्खपडिग्गह—रयहरण-

कुमारश्रमण.
छ वर्षे दीक्षा.

१. मूलच्छायाः—एवं खलु देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासी अतिमुक्तो नाम कुमारश्रमणो भगवान्, स भगवन् ! अतिमुक्तः कुमारश्रमणः कतिभिः भवंप्रहणैः सेत्स्यति, यावत्—अन्तं करिष्यति ? आर्याः ! इति श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् स्थविरान् एवम् अवादीत्—एवं खलु आर्याः ! मम अन्तेवासी अतिमुक्तो नाम कुमारश्रमणः प्रकृतिभद्रकः, यावत्—विनीतः, स—अतिमुक्तः कुमारश्रमणः अनेन च एव भवंप्रहणेन सेत्स्यति, यावत्—अन्तं करिष्यति; तद् मा आर्याः ! यूयम् अतिमुक्तं कुमारश्रमणं हीलयत, निन्दत, खिसत, गर्हध्वम्, अनमन्यध्वम्; यूयं देवाऽनुप्रियाः ! अतिमुक्तं कुमारश्रमणम् अग्लानतया संगृहणीत, अग्लानतया उपगृहणीत, अग्लानतया भक्तेन, पानेन, विनयेन—वैयावृत्यं कुरुत. अतिमुक्तः कुमारश्रमणोऽन्तकरश्चैव, अन्तिमशरीरश्चैव; ततस्ते स्थविराः भगवन्तः श्रमणेन भगवता महावीरेण एवम् उक्ताः सन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति. अतिमुक्तं कुमारश्रमणम् अग्लानतया संगृहणन्ति, यावत्—वैयावृत्यं कुर्वन्तिः—अनु०

१. प्र० छ०—षड्वर्षः प्रव्रजितो निर्ग्रथं रोचयित्वा प्रवचनम्—अनु०

૫-રજોહરણ. માયાએ 'તિ] કાલમાં પાતું અને રજોહરણને લઈને. [' પાવિયા મે ' તિ] આ મારી હોડી છે ' એમ વિકલ્પ કરતો ' એ અર્થ, ગમ્ય છે. વેડે પાત્રાની [' નાવિશો વિવ્ર નાવં ' તિ] નાવિક-નાવ હંકારનાર-ચારવા-ની પેટે નાવને. [' અયં ' તિ] આ અતિમુક્તક મુનિ પાત્રાને પાણીમાં વેતું-રમત. વહતું-મૂકતો રમત કરે છે-તે બાલક હોવાથી એવા પ્રકારની રમત કરે છે. [' અદક્લુ ' તિ] સ્થવિરોએ તેને જોયો અને તેની તદ્દન અનુચિત-ચેટાને જોઈને જાણે તેનો ઉપહાસ કરતા ન હોય તેમ તેઓએ ભગવાનને પૂછ્યું. એ જ વાતને કહે છે કે, [' એવં સ્વલુ ' इत्यादि.] [' હીલેહ ' નહિ વિગેરે. તિ] તેની નાતજાત સુઝી કરીને નિંદો (નહીં), [' નિંદહ ' તિ] મનથી તેની નિંદા કરો (નહીં), [' ળિંસહ ' તિ] માણસોની પાસે તેનું વાંકું બોલો (નહીં), [' ગરહહ ' તિ] તેની પાસે તેનો અવર્ણવાદ કહો (નહીં), [' અવમન્નહ ' તિ] તેની યોગ્ય શુશ્રૂષા નહીં કરવારૂપ તેનું અપમાન (ન કરો); કોઈ ઠેકાણે ' પરિભવહ ' એવો પાઠ છે તેનો અર્થ- પૂર્વે કહેલ નિંદા વગેરેથી તેનો પરિભવ (ન કરો), [' અગિલાએ ' તિ] લેદ કર્યા સિવાય [' સંગિણહહ ' તિ] તેનો સ્વીકાર કરો, [' ઉવગિણહહ ' તિ] તેને સહાયતા-ટેકો-આપો, એ જ વાતને કહે છે કે, [' વેયાવલ્લિયં ' તિ] તેનું વૈયાવૃચ્ચ-સેવા ચાકરી-કરો. [' અંતકરે ચેવ ' તિ] તે અંતકર- (પોતાના જન્મમરણરૂપ) સંસારનો નાશ કરનાર છે, કેટલાક અંતકરો એવા હોય છે કે, જેઓ લાંબે કાલે જન્મમરણનો નાશ કરી શકે છે, પણ આ અંતકર એવા નથી, માટે કહે છે કે, [' અંતિમસરીરિએ ચેવ ' તિ] આ અંતકર તો ચરમ શરીરવાળો છે- જેને હવે પછી એક પણ શરીર ધારણ કરવાનું નથી, પણ આ જ તેનું છેલ્લું શરીર છે.

બે દેવો અને મહાવીર.

—તે પં કાલે પં, તે પં સમયે પં મહાસુક્ષ્માઓ કપ્પાઓ, મહા-સગ્માઓ મહાવિમાનાઓ દો દેવા મહિઠ્ઠિયા, જાવ-મહાણુભાગા સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતિયં પાઠ્ઠમ્મા; તએ પં તે દેવા સમણં ભગવં મહાવીરં મણસા ચેવ વંદંતિ, નમસંતિ; મણસા ચેવ ઇમં એયારૂવં વાગરણં પુચ્છંતિ:—

૧૫. પ્ર૦—કહ પં મંતે ! દેવાણુપ્પિઆણં અંતેવાસીસયાઈં સિજ્ઞિહિતિ, જાવ-અંતં કરેહિતિ ?

૧૫. ૩૦—તએ પં સમણે ભગવં મહાવીરે તેહિં દેવેહિં મણસા પુટ્ટે તેસિં દેવાણં મણસા ચેવ ઇમં એયારૂવં વાગરણં વાગરેહ, એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! મમં સત્ત અંતેવાસિસયાઈં સિજ્ઞિહિતિ, જાવ અંતં કરેહિતિ. તએ પં તે દેવા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં મણસા પુટ્ટેણં, મણસા ચેવ ઇમં એયારૂવં વાગરણં વાગરિયા સમાગા હઠ્ઠ-તુટ્ટા, જાવ-હયહિયયા, સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ, ણમંતંતિ, વંદિત્તા, ણમંસિત્તા મણસા ચેવ સુસ્સુસમાણા, ણમંસમાણા, અભિમુહા જાવ-પજ્જુવાસંતિ.

---તે પં કાલે પં, તે પં સમયે પં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવી-રસ્સ જેઠે અંતેવાસી ઇંદ્રમૂર્ઠિ ણામં અણગારે જાવ-અદૂરસામંતે ઉટ્ટું-જાણૂ, જાવ-વિહરહ. તએ પં તસ્સ ભગવઓ ગોયમસ્સ જ્ઞાણંત-રિયાએ વટ્ટમાણસ્સ ઇમેયારૂવે અજ્ઞારિયએ, જાવ-સમુપ્પજ્જિત્થા:--

—તે કાલે, તે સમયે મહાશુક્ર નામના દેવલોકથી મહાસર્ગી (સ્વર્ગ) નામના મોગ્ર વિમાનથી મોટી ઋદ્ધિવાળા યાવત્-મોટા ભાગ્યવાળા બે દેવો શ્રમણ ભગવંત મહાવીરની પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા. તે દેવોએ શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને મનથી જ વંદન અને નમન કર્યું તથા મનથી જ આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછ્યા:—

૧૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયના કેટલા સો શિષ્યો સિદ્ધ થશે યાવત્-સર્વ દુ:ખનો અંત આણશે ?

૧૫. ૩૦—ચાર પછી-તે દેવોએ મનથી જ પ્રશ્નો પૂછ્યા પછી-શ્રમણ ભગવંત મહાવીરે પણ તે દેવોને તેઓના સચાલના જવાબો મનથી જ આપ્યા:—હે દેવાનુપ્રિયો ! મારા સાતસે શિષ્યો સિદ્ધ થશે યાવત્-સર્વ દુ:ખનો નાશ કરશે. એ રીતે મનથી પૂછાણુ એવા શ્રમણ ભગવંત મહાવીરે તે દેવોને તેઓના સચાલના જવાબો મનથી જ આપ્યા તેથી તે દેવો હર્ષવાળા, તોષવાળા અને યાવત્-હતહૃદયવાળા થઈ ગયા, અને તેઓએ શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને વંદન કર્યું, નમન કર્યું અને મનથી જ પર્યુપાસના કરવાની ઇચ્છાવાળા, નમતા યાવત્-તે દેવો સમ્મુખ થઈને પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા.

—તે કાલે, તે સમયે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરના મોટા શિષ્ય ઇંદ્રભૂતિ નામના અનગાર યાવત્-શ્રીમહાવીરની પાસે ઉમડક વેસીને યાવત્-વિહરે-રહે-છે. પછી ધ્યાનાંતરિકામાં-ધ્યાનની સમાપ્તિમાં વર્તતા અર્થાત્ પૂરેપૂરું ધ્યાન ધ્યાઈ રહ્યા પછી તે ભગવાન્ ગૌતમ-

૧. મૂલચ્છાયા:—તરિમન્ કાલે, તરિમન્ સમયે મહાશુક્રાત્ કલ્યાત્, મહાસ્વ (સ) ગાદ્ મહાવિમાનાદ્ દ્વા દેવા મહર્થિકૌ, યાવત્-મહાણુભાગૌ શ્રમણસ્સ ભગવતો મહાવીરસ્સ અન્તિકં પ્રાદુર્ભૂતૌ; તત: તૌ દેવા શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં મનસા ચેવ વન્દેતે, નમસ્યત:; મનસા ચેવ ઇદમ્ એતદ્દૂપં વ્યાકરણં પુચ્છત:—કતિ ભગવન્ ! દેવાનુપ્રિયાણામ્ અન્તેવાસિસયાઈં સેત્સ્યન્તિ, યાવત્-અન્તં કરિષ્યન્તિ ? તત: શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીર-સ્તાશ્ચ્યાં દેવાશ્ચ્યાં મનસા પુટ્ટ: તયો: દેવયો: મનસા ચેવ ઇદમ્ એતદ્દૂપં વ્યાકરણં વ્યાકરોતિ, એવં સ્વલુ દેવા:સુપ્રિયૌ ! મમ સત્ત અન્તેવાસિસયાઈં સેત્સ્યન્તિ, યાવત્-અન્તં કરિષ્યન્તિ. તતસ્તૌ દેવા શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ મનસા પુટ્ટેન, મનસા ચેવ ઇમાનિ એતદ્દૂપાણિ વ્યાકરણાણિ વ્યાકરૈવા સન્તૌ હૃષ્ટ-તુટ્ટૌ, યાવત્-હનહૃદયૌ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દેતે, નમસ્યત:; વન્દિત્વા, નમ સ્યત્વા મનસા ચેવ શુશ્રૂષમાગૌ, નમસ્યન્તૌ અભિમુલ્લા શ્યાવત્-પર્યુપાસાવે. તરિમન્ કાલે, તરિમન્ સમયે શ્રમણસ્સ ભગવતો મહાવીરસ્સ જ્યેષ્ઠો:અન્તેવાસી ઇન્દ્રભૂતિર્નામ અનગારો યાવત્-અદૂરસામન્ત: કુર્ષ્વંજાણુ: યાવત્-વિહરતિ. તતસ્સ ભગવતો ગૌતમસ્સ ધ્યાનાન્તરિકાયાં વર્તમાન્સ અયમ્ એતદ્દૂપ આધ્યાત્મિકો યાવત્ સમુદ્પચ્ચત:—અનુ.

तए णं अह्मे' समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा चैव पुट्टेणं मणसा चैव इमं एयांरुवं वागरणं वागरिया समाणा समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो, वंदित्ता, नमंसित्ता; जाव-पज्जुवा-सामो त्ति कट्टु भगवं गोयमं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता, नमंसित्ता जामेव दिंसं पाउब्भूया तामेव दिंसं पडिगया.

' हे देवानुप्रियो ! मारा सातसें शिष्यो सिद्ध थसे यावत्—सर्व दुःखोनो नाश करसे ' ए रीते अमे मनथी ज पूछेल प्रश्नोत्ता जवाव पण अमने श्रमण भगवंत महावीर तरफथी मन द्वारा ज मळ्या तेथी अमे श्रमण भगवंत महावीरने वांदीए छीए, नमीए छीए अने यावत्—तेओनी पर्युपासना करीए छीए, एम करीने (कहीने) ते देवो भगवान् गौतमने वांदे छे, नमे छे अने पछो तेओ जे दिशामांथी प्रकट्या हत्ता ते ज दिशामां अंतर्धान थइ गया.

५. यथाऽयम् अतिमुक्तको भगवच्छिष्योऽन्तिमशरीरोऽभवत्—एवमन्येऽपि यावन्तस्तच्छिष्या अन्तिमशरीराः संवृत्तास्तावन्तो दर्शयितुं प्रस्तावनामाहः—' ते णं ' इत्यादि. महाशुक्रात् सप्तमदेवलोकात्. ' ज्ञाणंतरियाए ' त्ति अन्तरस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका; ध्यानस्याऽन्तरिका ध्यानान्तरिका—आरब्धध्यानस्य समाप्तिः—अपूर्वस्याऽनारम्भणमित्यर्थः, अतस्तस्यां वर्तमानस्य. ' कप्पाओ ' त्ति ' देवलोकात्. ' सग्गाओ ' त्ति स्वर्गाद् देवलोकदेशात् प्रस्तटाद् इत्यर्थः. ' विमाणाओ ' त्ति प्रस्तटैकदेशाद् इति. ' वागरणाइं ' त्ति व्याक्रियन्ते इति व्याकरणानि प्रश्नार्थाः अधिकृता एव कल्पविमानादिलक्षणाः.

भगवंतना शिष्यो. ५. जेम अलिमुक्तक नामे अनगार भगवंतना चरमशरीरी शिष्य हत्ता तेम बीजा पण अन्तिमशरीरवाळा जेटला शिष्यो भगवंतने हता तेदलने देखाडवाने लगतो प्रस्ताव करतां कहे छे के, [' ते णं ' इत्यादि.] महाशुक्र नामना सातमा देवलोकथी, [' ज्ञाणंतरियाए ' त्ति] चालु क्रियाने अटकाथी देवी-विच्छेद करवो ते अंतरिका—कोइ पण क्रियानी समाप्ति करवी. ध्याननी समाप्ति ते ध्यानान्तरिका अर्थात् आरंभेल ध्याननी समाप्ति करी अने नवा ध्याननी शरुआत न करवी ते—ध्यानान्तरिका, तेवी स्थितिमां वर्तता गौतमने. [' कप्पाओ ' त्ति] देवलोकथी, [' सग्गाओ ' त्ति] देवलोकना कोइ एक भागथी-पाथडाथी, [' विमाणाओ ' त्ति] देवलोकना पाथडाना एक भागथी. [' वागरणाइं ' त्ति.] स्फुट करवा योभ्य बावतो—' कया कल्पथी तेओ आवे छे ' ' कया विमानथी तेओ आवे छे ' इत्यादि चालु ज वातो.

नोसंयत देवो अने अर्धमागधी भाषा.

१६. प्र०—भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, जाव—एवं वयासीः—देवा णं भंते ! संजया ति वत्तव्वं सिया ?

१६. उ०—गोयमा ! णो तिणट्टे समट्टे, अब्भक्खणमेयं.

१७. प्र०—देवा णं भंते ! असंजता ति वत्तव्वं सिया ?

१७. उ०—गोयमा ! णो तिणट्टे समट्टे, निट्ठुरववणमेयं.

१८. प्र०—देवा णं भंते ! संजयाऽसंजया ति वत्तव्वं सिया ?

१८. उ०—गोयमा ! नो इणट्टे समट्टे, असब्भूयमेयं देवाणं.

१९. प्र०—से किं खाइ णं भंते ! देवा इति वत्तव्वं सिया ?

१९. उ०—गोयमा ! देवा णं नो संजया इ वत्तव्वं सिया.

१६. प्र०—' हे भगवन् ! ' एम कही भगवान् गौतमे श्रमण भगवंत महावीरने यावत्—आ प्रमाणे कहुं के, हे भगवन् ! देवो संयत कहेवाय ?

१६. उ०—हे गौतम ! ना—ए अर्थ समर्थ नथी—देवोने संयत कहेवा ए खोटुं छे.

१७. प्र०—हे भगवन् ! देवो असंयत कहेवाय ?

१७. उ०—हे गौतम ! ना—(कारण के) ' देवो असंयत छे ' ए कथन निष्ठुर वचन छे.

१८. प्र०—हे भगवन् ! देवो संयतासंयत कहेवाय ?

१८. उ०—हे गौतम ! ना—ए समर्थ नथी—देवोने संयता-संयत कहेवा ए अच्छतुं छतुं करवा जेबुं छे—खोटुं छे.

१९. प्र०—हे भगवन् ! ल्यारे हवे देवोने केवा कहेवा ?

१९. उ०—हे गौतम ! देवोने नोसंयत कहेवा.

१. मूलच्छायाः—ततः आवां श्रमणेन भगवता महावीरेण मनसा चैव पृष्टेन, मनसा चैव इदं एतद्रूपं व्याकरणं व्याकृतौ सन्तौ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दामहे, नमस्यावः; वन्दित्वा, नमसियत्वा, यावत्—पर्युपास्वहे इति कृत्वा भगवन्तं गौतमं वन्दते, नमस्यतः, वन्दित्वा नमसियत्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूतौ तामेव दिशं प्रतिगतौ. २. भगवन् ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति यावत्—एवम् अवादीत्—देवाः भगवन् ! संयता इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, अभ्याख्यानम् एतत्. देवा भगवन् ! असंयताः इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, निष्ठुरवचनमेतत्. देवा भगवन् ! संयताऽसंयता इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, असंयतम् एतद् हेत्वानाम्. तत् किं ख्यातं भगवन् ! देवा इति वक्तव्यं स्यात् ? गौतम ! देवाः नोसंयता इति वक्तव्यं स्यात्—अनु०.

एवं खलु दो देवा महिड्डिया, जाव-महाणुभागा समणस्स भग-
वओ महावीरस्स अंतियं पाउम्भूआ, तं नो खलु अहं ते देवे
जाणामि, कयराओ कप्पाओ वा, सग्गाओ वा, विमाणाओ वा
कस्स वा अत्थस्स अट्टाए इहं हव्वं आगया; तं गच्छामि णं
भगवं महावीरं वंदामि, नमंसामि, जाव-पज्जुवासामि; इमाइं च
णं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिस्सामि ति कट्टु एवं संपेहेइ,
संपेहिता उट्टाए उट्टेइ, जाव-जेणेव समणे भगवं महावीरे,
जाव-पज्जुवासइ. गोयमादि ! समणे भगवं महावीरे भगवं
गोयमं एवं वयासीः-से णुणं तव गोयमा ! झाणंतरियाए वट्ट-
माणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए, जाव-जेणेव मम अंतिए तेणेव
हव्वं आगए, से णुणं गोयमा ! अट्टे समट्टे ? हंता, अत्थि. तं
गच्छाहि णं गोयमा ! एए चेव देवा इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं
वागरेहिंति.

इंद्रभूति-ने आ प्रकारनो संकल्प यावत्-उत्पन्न थयोः-‘ मोटी ऋद्धिवाळा यावत्-मोटा प्रभाववाळा वे देवो श्रमण भगवंत महावीरनी पासे प्रादुर्भूत थया हता. तो हुं ते देवोने जाणतो नथी के, तेओ क्या कल्पथी, क्या स्वर्गथी अने क्या विमानथी शा कारणे शीघ्र अहीं आव्या ? माटे जाउं अने भगवंत महावीरने वांदुं, नमुं अने यावत्-तेओनी पर्युपासना करुं तथा एम कर्या पछी हुं मारा पूर्वप्रकारना आ प्रश्नो पूछीश ’ एम विचारिने, उभा थइने जे तरफ श्रमण भगवंत महावीर छे ते तरफ जइने यावत्-तेओनी सेवा करे छे. हवे श्रमण भगवंत महावीरे ‘ गौतमादि साधुओ ! ’ एम संबोधी भगवान् गौतमने आ प्रमाणे कहुं के-हे गौतम ! ज्यारे तें ध्याननी समाप्ति करी लीधी ल्यारे तारा मनमां आ प्रकारनो संकल्प थयो हतो के ‘ हुं देवो संबंधी हकीकत जाणवा माटे श्रमण भगवंत महावीर पासे जाउं अने यावत्-ते ज कारणथी तुं मारी पासे अहीं शीघ्र आव्यो छे ’ केम हे गौतम ! में कहुं ए बराबर छे-ने ? गौतमे कहुं के, ‘ हे भगवन् ! ते बराबर छे. ’ पछी भगवंत महावीरे कहुं के, तारी शंकाने टाळवाने सारु हे गौतम ! तुं (ए देवोनी पासे) जा, अने ए देवो ज तने ए संबंधेनी पूरी माहिती संभळावशे.

---तए णं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुत्ताए
समाणे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, जेणेव ते देवा
तेणेव पहारेत्थ गमणाए. तए णं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं
पासंति, पासित्ता हट्टा, जाव-हयहियया, खिप्पामेव अब्भुट्ठेति,
अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव पच्चुवागच्छंति, पच्चुवागच्छित्ता जेणेव भगवं
गोयमे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता जाव-णमंसित्ता एवं
वयासीः-एवं खलु भंते ! अहे महासुक्काओ कप्पाओ, महास-
ग्गाओ विमाणाओ दो देवा महिड्डिया, जाव-पाउम्भूआ; तए णं
अहे समणं भगवं महावीरं वंदामो, नमंसामो, वंदित्ता, नमं-
सित्ता मणसा चेव इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छामोः-कइ
णं भंते ! देवाणुप्पियाणं अंतेवासीसयाइं सिज्झिहिंति, जाव-
अंतं करिहिंति ? तए णं समणे भगवं महावीरे अहेहिं मणसा
पुट्टे, अहे मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरेइः-एवं खलु
देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासीसयाइं, जाव-अंं करेहिंति,

---त्यार पछी श्रमण भगवंत महावीर तरफथी एवा प्रकारनी अनुमति मळवाने लीधे भगवान् गौतमे श्रमण भगवंतने वादी, नमी अने जे तरफ पेला देवो हता ते तरफ जवानो संकल्प कर्यो, हवे ते देवो भगवान् गौतमने पोतानी पासे आवता जोइने हर्ष-वाळा यावत् हतहृदयवाळा थया अने शीघ्र ज उभा थइ तेओनी सामे गया-ते देवो, ज्यां भगवान् गौतम हता त्यां आव्या-अने तेओने वादी, नमी ते देवोए आ प्रमाणे कहुंः-हे भगवन् ! महाशुक्र नामना कल्पथी, महास(स्व)र्ग विमानथी मोटी ऋद्धिवाळा यावत्-अमे वे देवो अहीं प्रादुर्भूत थया छीए अने (पछी) अमे श्रमण भगवंत महावीरने वांदीए छीए, नमीए छीए अने मनथी ज आ प्रकारना प्रश्नो पूछीए छीए-‘ हे भगवन् ! आप देवानुप्रियना केटला सो शिष्यो सिद्ध थशे यावत्-सर्व दुःखनो नाश करशे ? ’ आ रीते अमे श्रमण भगवंत महावीरने मनथी पूछवा पछी अमने पण ते श्रमण भगवंत महावीरे मनथी ज तेनो जवाब आप्यो के

१. मूलच्छायाः-एवं खलु द्वौ देवौ महर्षिकौ, यावत्-महानुभागा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिकं प्रादुर्भूतौ, तद् नो खलु अहं तौ देवौ जानामि, कतरस्मात् कलाद् वा, स्वर्गाद् वा, विमानाद् वा कस्य वा अर्थस्य अर्थाय अत्र शीघ्रम् आगतौ; तद् गच्छामि भगवन्तं महावीरं वन्दे, नमस्यामि, यावत्-पर्युपासे; इमानि च एतद्रूपाणि व्याकरणानि प्रक्ष्यामि इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य उत्थया उत्तिष्ठति, यावत्-येनैव श्रमणे भगवान् महावीरः, यावत्-पर्युपास्ते. गौतमादयः । श्रमणे भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवम् अवादीत्-तद् नूनं तव गौतम ! ध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य अयम् एतद्रूपः आध्यात्मिकः, यावत्-येनैव मम अन्तिकं तेनैव शीघ्रम् आगतस्तद् नूनं गौतम ! अर्थः समर्थः ? हन्त, अस्ति. तद् गच्छ गौतम ! एतौ एव देवौ इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकरिष्यतः; ततो भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेण अभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति; येनैव तौ देवौ तेनैव प्रधारितवान् गमनाय. ततस्तौ देवौ भगवन्तं गौतमं आयन्तं पश्यतः; इष्ट्वा हृष्टौ, यावत्-हतहृदयौ क्षिप्रम् एव अभ्युत्तिष्ठतः, अभ्युत्थाय क्षिप्रम् एव प्रत्युपागच्छतः, प्रत्युपागम्य येनैव भगवान् गौतमस्तेनैव उपागम्य यावत्-नमस्यित्वा एवम् अवादीत्-एवं खलु भगवन् ! आवां महाशुक्रात् कलात्, महास्वर्गाद् विमानाद् द्वौ देवौ महर्षिकौ, यावत्-प्रादुर्भूतौ; ततः आवां श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दावहे, नमस्यावः; वन्दित्वा, नमस्यित्वा ममसा चैव इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृच्छावः-कति भगवन् ! देवानुप्रियाणाम् अन्तेवासिशतानि सेत्स्यन्ति, यावत्-अन्तं करिष्यन्ति ? ततः श्रमणे भगवान् महावीरः आवाभ्यां मनसा पृष्टः, आवां मनसा चैव इदम् एतद्रूपं व्याकरणं व्याकरोति, एवं खलु देवानुप्रियौ ! मम सत्त अन्तेवासिशतानि यावत्-अन्तं करिष्यन्तिः-अनु०

૨૦. પ્ર૦—દેવા ણં મંતે ! કયરા઼ ભાસા઼ ભાસંતિ, કયરા
વા ભાસા ભાસિજ્ઞમાણી વિસિસ્સ઼ ?

૨૦. પ્ર૦—હે મગવન્ ! દેવો ક઼ઈ ભાષામાં બોલે છે ?
અથવા દેવો જે ભાષાનો પ્રયોગ કરે છે તે ભાષાઓમાં વિશિષ્ટરૂપ
ક઼ઈ ભાષા છે ?

૨૦. ૩૦—ગોયમા ! દેવા ણં અઢ્ઢમાગહા઼ ભાસા઼ ભાસંતિ,
સા વિ ય ણં અઢ્ઢમાગહા ભાસા ભાસિજ્ઞમાણી વિસિસ્સ઼.

૨૦. ૩૦—હે ગૌતમ ! દેવો અર્ધમાગધી ભાષામાં બોલે છે
અને ત્યાં બોલાતી ભાષાઓમાં પણ તે જ ભાષા—અર્ધમાગધી ભાષા—
વિશિષ્ટરૂપ છે.

૬. દેવપ્રસ્તાવાદ્ ઇદમાહઃ—‘ દેવા ણં ’ ઇત્યાદિ. ‘ સે કિં સ્વા઼ ણં મંતે ! દેવા ઇ વત્તવ્વં સિય ’ ત્તિ. ‘ સે ’ ઇતિ
અથા઼ર્થઃ. ‘ કિં ’ ઇતિ પ્રશ્નાર્થઃ. ‘ સ્વા઼ ’ ત્તિ પુનરર્થઃ. ‘ ણં ’ વાક્યાલંકારાર્થઃ. દેવા ઇતિ યદ્ વસ્તુ તદ્ વત્તવ્વં સ્યાદિતિ. ‘ નોં
સંજયા ઇ વત્તવ્વં સિય ’ ત્તિ ‘ નો સંયતા ’ ઇત્યેતદ્ વત્તવ્વં સ્યાત્, અસંયતશબ્દપર્યાયિત્વેઽપિ ‘ નોસંયત ’ શબ્દસ્યા઼નિષ્ઠુરવચનત્વાદ્
મૃતશબ્દા઼પેક્ષયા પરલોકીભૂતશબ્દવદ્ ઇતિ. દેવા઼ધિકારાદેવ ઇદમાહઃ—‘ દેવા ણં ’ ઇત્યાદિ. ‘ વિસિસ્સ઼ ’ ત્તિ વિશિષ્યતે—વિશિષ્ટા
ભવતિ ઇત્યર્થઃ. ‘ અઢ્ઢમાગહ ’ ત્તિ માપા કિલ ષડ્વિધા ભવતિ. યદાહઃ—

“ પ્રાકૃત—સંસ્કૃત—માગધ—પિશાચભાષા ચ શૌરસેની ચ, ષષ્ઠોઽત્ર મૂરિમેદો દેશવિશેષાદપ્રધંશઃ ”
તત્ર માગધભાષાલક્ષણમ્ કિઞ્ચિત્, કિઞ્ચિત્ પ્રાકૃતભાષાલક્ષણં યસ્યામસ્તિ સા અર્ધં માગધ્યા ઇતિ વ્યુત્પત્ત્યા઼ર્ધમાગધી ઇતિ.

૬. આગલના પ્રકરણમાં દેવ સંબંધે હકીકત જણાવી છે અને આ પ્રકરણમાં પણ તે જ સંબંધે હકીકત જણાવતાં આ સૂત્ર કહે
છે કે—[‘ દેવા ણં ’ ઇત્યાદિ.] [‘ સે ’ કિં સ્વા઼ ણં મંતે ! દેવા ઇ વત્તવ્વં સિય ’ ત્તિ] અર્થાત્ હે મગવન્ ! દેવો ઇ શું કહેવાય ?
[‘ નો સંજયા ઇ વત્તવ્વં સિય ’ ત્તિ] દેવો ‘ નોસંયત ’ કહેવાય. શં૦—‘ અસંયત ’ અને ‘ નોસંયત ’ એ બન્ને શબ્દોનો અર્થ તો સરસો
જ છે તેમ છતાં દેવો ‘ નોસંયત ’ કહેવાય અને ‘ અસંયત ’ કેમ ન કહેવાય ? સમા૦—જે ‘ મૃત-મરેલ ’ અને ‘ દેવગત થયેલ ’ એ બન્ને
શબ્દોનો અર્થ તો સરસો જ છે તો પણ ‘ મરેલો ’ કહેવા કરતાં ‘ દેવગત થયેલો ’ કહેવું જેમ સારું—અનિષ્ઠુર—લાગે છે તેમ ‘ અસંયત્ ’
કહેવા કરતાં ‘ નોસંયત ’ કહેવું મીઠું લાગે છે માટે જ ‘ અસંયત ’ ને બદલે ‘ નોસંયત ’ શબ્દ વાપર્યો છે. દેવનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી
જ આ એક બીજી વાત કહે છે કે, [‘ દેવા ણં ’ ઇત્યાદિ.] [‘ વિસિસ્સ઼ ’ ત્તિ]—વિશેષરૂપ હોય છે—પ્રમાણમાં વિશિષ્ટ—વધારે હોય છે.
[‘ અઢ્ઢમાગહ ’ ત્તિ] અર્ધમાગધી. ભાષાના સુખ્ય છ પ્રકાર છે. કહ્યું છે કે—“ પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, મૌગધી, પૈશાચી—પિશાચ ભાષા, શૌરસેની અને

૧. મૂલચ્છાયાઃ—દેવા મગવન્ ! કતરયા ભાષયા ભાષન્તે, કતરા વા ભાષા ભાષ્યમાણા વિશિષ્યતે ? ગૌતમ ! દેવાઃ અર્ધમાગધ્યા ભાષયા
ભાષન્તે, સા઼ઽપિ ચ અર્ધમાગધી ભાષા ભાષ્યમાણા વિશિષ્યતેઃ—અનુ૦

૧. ‘ સે ’ નો અર્થ ‘ હવે ’ છે. ૨. ‘ કિમ્ ’ નો અર્થ ‘ પ્રશ્ન ’ છે. ૩. ‘ સ્વા઼ ’ નો અર્થ ‘ વઢ્ઢી ’ છે. ૪. ‘ ણં ’ વાક્યાલંકાર માટે છે.

૫. માગધીભાષાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—

જે ભાષા મગધમાં બોલાતી હોય તે માગધી કહેવાય. પૂર્વે સમયે મગધદેશની રાજધાનીનું નામ રાજગૃહ (રાજગિર) હતું. વર્તમાનમાં કાશ્મીરી
ગંગાની સામે કાંઠાના પ્રિશને મગધ કહેવામાં આવે છે. વર્તમાનમાં મગધમાં ચાલતી ભાષા, પ્રાચ્ય હિંદીભાષા સાથે લગભગ મળતી જણાય છે.
આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે પ્રાકૃતભાષા કરતાં માગધીમાં જે કાંઈ વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે જણાવી છે:—

માગધીમાં—

૧. ‘ ર ’ ને બદલે ‘ લ ’ વપરાય છે:—નર-નલ.
૨. ‘ સ ’ ને બદલે ‘ શ ’ વપરાય છે:—હંસ-હશ.
૩. સ્લ, સ્ત, સ્પ, સ્પ, સ્ક, સ્ક, સ્ત અને સ્ક જેવા સંયુક્ત અક્ષરો પણ માગધીમાં વપરાય છે.
૪. ‘ ધ્ ’ ને બદલે ‘ સ્ત ’ વપરાય છે:—અર્ધ-અસ્ત.
૫. ‘ જ ’, ‘ ય ’ અને ‘ ય ’ ને સ્થાને ‘ ય ’ વપરાય છે:—જનપદ-યજવદ. મઘ-મઘ્ય. યથા-યધા.
૬. ‘ ન્ય ’ ‘ ણ્ય ’ ‘ જ્ ’ અને ‘ જ્ ’ ને સ્થાને ‘ ઝજ ’ વપરાય છે:—મન્યુ-મઝ્ઝુ. પુણ્ય-પુઝ્ઝ. પ્રજ્ઞા-પઝ્ઞા. અજ્ઞલિ-અઝ્ઞલિ.
૭. ‘ છ ’ ને બદલે ‘ શ્ચ ’ વપરાય છે:—ગચ્છ-ગશ્ચ.
૮. ‘ ક્ષ ’ ને બદલે ‘ ક્ષ ’ વપરાય છે:—રાક્ષસ-લક્ષ.
૯. કયાંય ‘ ક્ષ ’ ને બદલે ‘ સ્ક ’ પણ વપરાય છે:—પ્રેક્ષતે-પેસ્કદિ.

૬. પૈશાચીભાષાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—

જે ભાષા પિશાચદેશોમાં ચાલતી હોય તે પૈશાચી કહેવાય. પિશાચદેશોનાં નામ આ છે: પાંચ, કેકય, વાલ્હીક (અફગાનીસ્થાન વિગેરે),
સિંહ, (સિંહલ), નેપાલ, કુંતલ, સુદેષ્ણ, ત્રોટ, ગાંધાર (કંદહાર), હૈય અને કબોજન.

પૈશાચીમાં—

- માગધીનો છટ્ટો ફેરફાર કાયમ રહે છે.
- ‘ ણ ’ ને બદલે ‘ ન ’ વપરાય છે:—ગુણ-ગુન.
 - ‘ દ ’ ને બદલે ‘ ત ’ વપરાય છે:—મદન-મતન.
 - ‘ લ ’ ને બદલે ‘ લ્ ’ વપરાય છે:—શીલ-શીલ્.

अपभ्रंश.

देशनी भिन्नताना कारणने लइने घणा भेदवाळी थएल-छट्टी अपभ्रंश भाषा ” ते छ भाषामांनी मागधी भाषातुं अने प्राकृत भाषातुं कांइक कांइक जेमां लक्षण छे ते ‘अर्धमागधी’ भाषा कहेवाय अर्थात् जे भाषामां थोडुं घणुं मागधी भाषातुं निशान होय अने थोडुं घणुं प्राकृत भाषातुं निशान होय ते ‘अर्धमागधी’ भाषा कहेवाय. आ प्रमाणेनो अर्थ ‘अर्धमागधी’—‘मागधीतुं अडधुं’ ए प्रकारे ‘अर्धमागधी’ शब्दनी व्युत्पत्ति उपरथी तरी आवे छे.

केवली अने छद्मस्थ विगेरे.

२१. प्र०—केवली णं भंते ! अंतकरं वा, अंतिमशरीरियं वा जाणइ, पासइ ?

२१. प्र०—हे भगवन् ! केवली मनुष्य, अंतकरने वा चरमशरीरवाळाने जाणे, जूए ?

२१. उ०—हंता, गोयमा ! जाणइ, पासइ.

२१. उ०—हा, गौतम ! जाणे अने जूए.

५. ‘टु’ ने बदले ‘तु’ वपराय छे:—कुडम्ब-कुतुंब.

६. ‘यं’ ने बदले ‘रिय’ वपराय छे:—भार्या-भारियां.

७. ‘छ’ ने बदले ‘सिन’ वपराय छे:—स्नान-सिनान.

८. ‘ष्ट’ ने बदले ‘सट’ वपराय छे:—कष्ट-कसट.

चूळिका-पैशाची—

९. वर्गना त्रीजा अक्षरने बदले पेलो वपराय छे:—नगर-नकर.

१०. वर्गना चोथा अक्षरने बदले बीजो वपराय छे:—मेघ-मेख.

शौरसेनी भाषातुं स्वरूप आ प्रमाणे छे:—

जे भाषा शूरसेन देशमां चालती होय ते शौरसेनी कहेवाय. पूर्वं समये शूरसेन देशनी राजधानीतुं नाम मथुरा हउ. वतमानमां मथुरा अने सेनी भासपास बोलाती भाषाने ‘व्रजभाषा’ कहेवामां आवे छे. ए शौरसेनी भाषामां प्राकृत करतां जे कांइ खास भिन्नता छे ते आ छे:—

शौरसेनीमां—

१. अनादिमां रहेला ‘त’ ने बदले ‘द’ वपराय छे:—जात-ताद.

२. ए ज प्रकारे ‘थ’ ने स्थाने ‘ध’ वपराय छे:—नाथ-नाध.

३. ‘यं’ ने बदले ‘य्य’ वपराय छे:—सूर्य-सुय्य.

मागधी विगेरे भाषाओना विशेष परिचय माटे श्रीहेमचंद्रजीतुं प्राकृत-व्याकरण जोवानी भला मण छे. अही तो मात्र खास खास विशेषता ज जणावी छे.

१. श्रीहेमचंद्रजीना समयनी अपभ्रंश भाषातुं नमुनो आ प्रमाणे छे:—

जसु वयणविणिज्जित नं ससंकु अप्पाणु निसिहिं दंसइ स-संकु, जसु नयणकंतिजियलज्जभरिण वणंवासु पवन्नय नाइ हारिण. ८

जसु सहहिं केसघण कसणवन्न नं छप्पय मुहपंकय पवन्न, भुवणिकवीरकंदप्पधणुह सुंरिम विडंबहि जासु भमुह. ९

जसु अहर-हरियसेहगसारु नं विहुम सेवइ जलहि खारु, जसु दंतपति सुंदेरु हंडु नहु सीओसई तु वि लइइ कुंडु. १०

असणंगुलि पल्लव नहपसूण जसु सरलभुयाउ लयाउ नूण, घणपीणतुंगथणभारससु जसु मज्झु तणुतणु नं पदतु. ११

(कुमारपालप्रतिबोध पृष्ठ-४४०)

वधू माटे जुओ श्रीहेमचंद्रजीतुं आठमा अध्यायतुं चोथुं पाद:—अनु०

२. अर्धमागधीतुं स्वरूप आ प्रमाणे छे:—

‘मागध्या अर्धम्’—अर्धमागधी—ए व्युत्पत्ति अर्धमागधी शब्दनी छे—ए व्युत्पत्तिथी बनतो अर्धमागधी शब्द एर स्पष्टगो सूत्रने छे के, जे भाषामां बराबर अडधी मागधी भाषा अने बराबर अडधी बीजी बीजी भाषाओ मिश्रित थएली होय ते ज भाषा अर्धमागधी शब्दथी संबोधी सकाय. जो आपणे शब्दोनी हिसाब लगावीए तो एम कली शक्या के, जे भाषामां सो शब्दोमां पचास लखो तो मागधी भाषातुं अने पचास शब्दो बीजी बीजी भाषातुं—प्राकृत, पाली, शौरसेनी अने पैशाची विगेरेना मिश्रित थएला होय ते ज भाषा ‘अर्धमागधी’ शब्दनी अर्थ धारण करी शके छे. ‘अर्धमागधी’ ना स्वरूप विषे लखतां आर्थ श्रीजिनदासमहतरजीए निशीघचूर्णिमां (लि० भा० पृ० ३५२) जणाव्युं छे के—“मगधदेशस्य भासा निघण्टु अर्धमागधः अहवा अट्टारसदेसीभासाणिपतं अर्धमागधं” अर्थात् मगधदेशनी अडधी भाषामां निघंघाएल ते अर्धमागध; अथवा अट्टार प्रकारनी देशी भाषामां नियत थएल ते अर्धमागध.” ए विषे पोताना ‘प्राकृतसर्वेस्व’मां महर्षि मार्कंडेयजी जणावे छे के—“शौरसेन्या अट्टारत्वाद् इयमेव अर्धमागधी” (पृ० १०३) मगधदेश अने शूरसेन देश पासे पासे होवाने लीधे मगधनी (मागधी) भाषाने शूरसेन देशनी भाषातुं (शौरसेनीतुं) संपर्क थएल होवाथी मागधी भाषाने ज अर्धमागधी समजवानी छे. शौरसेनी भाषामां प्राकृततुं अने पालीतुं केंटलेक मिश्रण रहेलुं(छे) होवाथी तेना संपर्कवाळी मागधीभाषामां पण ते मिश्रण संभवे छे. एटले ‘मागध्या अर्धम्’ वाळी व्युत्पत्तिने जरा पण आंच आवती होय तेम जणावुं नथी.

अहीं, जे देवोनी पण अर्धमागधी भाषा होवानुं जणावुं छे ते मात्र वर्णन वा भाषा-प्रशंसा ज लागे छे. अथवा तो एम लागे छे के, जे संप्रदायने जे चीज पूज्य के प्रिय होय ते चीज, तेओ देवोने पण पूज्य के प्रिय होवानुं लख्या सिवाय रहेला नथी—जेम ‘राम’ ने जैने जैन कहे छे, बौद्धो बौद्ध कहे छे अने वैदिको वैदिक कहे छे—ए ज रीते ‘इन्द्र’ विषे आगळ जणावाइ गयुं छे. पांडवोने माटे पण एम ज छे. शकआतमां जैनना मूळ ग्रंथो ए भाषामां लखाया हसे एथी जैने ए भाषाने विशेष पूज्य अने देवभाषा कहेवा लागया तेम वैदिकोने संस्कृतभाषा प्रिय होवाथी तेओए तेने (संस्कृतने) देवभाषा कही अने बौद्धोए पण एम ज कयुं—एटले आवा उछेखोमां मात्र सांप्रदायिकता सिवाय बीजो कशो भास आवतो लागतो नथी:—अनु०

२. मूलच्छाया:—केवली भगवन् ! अन्तकरं वा, अन्तिमशरीरकं वा जानाति, पश्यति ? इन्त, गौतम ! जानाति, पश्यति:—अनु०

૨૨. પ્ર૦—જહા ણં મંતે ! કેવલી અંતકરં વા, અંતિમ-
સરીરિયં વા જાણઈ, પાસઈ તહા ણં છઠમત્થે વિ અંતકરં વા,
અંતિમસરીરિયં વા જાણઈ, પાસઈ ?

૨૨. ઉ૦—ગોયમા ! ણો ઇણદ્દે સમદ્દે, સોચ્ચા જાણઈ,
પાસતિ; પમાણઓ વા.

૨૩. પ્ર૦—સે કિં તં સોચ્ચા ?

૨૩. ઉ૦—સોચ્ચા ણં કેવલિસ્સ વા, કેવલિસાવયસ્સ વા,
કેવલિસાવિયાએ વા, કેવલિસાવિયાએ વા, કેવલિસાવિયાએ વા,
તપ્પવિલ્લયસ્સ વા, તપ્પવિલ્લયસાવગસ્સ વા, તપ્પવિલ્લયસા-
વિયાએ વા; તપ્પવિલ્લયસાવગસ્સ વા, તપ્પવિલ્લયસાવિયાએ વા;
સે તં સોચ્ચા.

૨૪. પ્ર૦—સે કિં તં પમાણે ?

૨૪. ઉ૦—પમાણે ચઠ્ઠિવિહે પણ્ણત્તે, તં જહા:—પચ્ચક્કલે,
અણુમાણે, ઓવમ્મે, આગમે; જહા અણુઓગદારે તહા ણેયવ્વં
પમાણં, જાવ—તેણ પરં નો અત્તાગમે, નો અણંતરાગમે, પરંપરાગમે.

૨૨. પ્ર૦—હે મગવન્ ! જે પ્રકારે કેવલી મનુષ્ય, અંત-
કરને વા ચરમશરીરવાઢાને જાણે અને જૂએ તે પ્રકારે છદ્મસ્થ
મનુષ્ય, અંતકરને વા અંતિમશરીરવાઢાને જાણે, જૂએ ?

૨૨. ઉ૦—હે ગૌતમ ! તે અર્થ સમર્થ નથી. તો પળ-
સાંભઢીને અથવા પ્રમાણથી છદ્મસ્થ મનુષ્ય પળ અંતકરને વા
ચરમદેહિને જાણે અને જૂએ.

૨૩. પ્ર૦—‘ સાંભઢીને ’ તે શું ?

૨૩. ઉ૦—સાંભઢીને એટલે કેવલી પાસેથી, કૈવલિના
શ્રાવક પાસેથી, કેવલિની શ્રાવિકા પાસેથી, કેવલિના ઉપાસક
પાસેથી, કેવલિની ઉપાસિકા પાસેથી, કેવલિના પાક્ષિક—સ્વયંબુદ્ધ
—પાસેથી, સ્વયંબુદ્ધના શ્રાવક પાસેથી, સ્વયંબુદ્ધની શ્રાવિકા પાસેથી,
સ્વયંબુદ્ધના ઉપાસક પાસેથી, સ્વયંબુદ્ધની ઉપાસિકા પાસેથી
સાંભઢીને. એ ‘ સાંભઢીને ’ શબ્દનો અર્થ થયો.

૨૪. પ્ર૦—‘ પ્રમાણ ’ તે શું ?

૨૪. ઉ૦—પ્રમાણ ચાર પ્રકારનું છે. તે જેમકે, પ્રત્યક્ષ,
અનુમાન, ઔપમ્ય—ઉપમાન અને આગમ. જે પ્રકારે ‘ અનુયોર્મ
દ્વાર ’ સૂત્રમાં પ્રમાણસંબંધે લખ્યું છે તે પ્રકારે જાણવું, યાવત્—
‘ ત્યારબાદ નો આત્માગમ, નો અનન્તરાગમ, પરંપરાગમ ’.

૧. મૂલરૂઢાયા:—યથા મગવન્ ! કેવલી અન્તકરં વા, અન્તિમશરીરકં વા જાનાતિ, પશ્યતિ; તથા છદ્મસ્થોઽપિ અન્તકરં વા, અન્તિમશરીરકં
વા જાનાતિ, પશ્યતિ ? ગૌતમ ! નાડયમ્ અર્થ: સમર્થ:; શ્તવા જાનાતિ, પશ્યતિ; પ્રમાણતો વા. તત્ કિં તત્ શ્રુત્વા ? શ્રુત્વા કેવલિનો વા, કેવલિશ્રાવકસ્ય
વા, કેવલિશ્રાવિકાયા: વા, કેવલ્યુપાસકસ્ય વા, કેવલ્યુપાસિકાયા: વા, તત્પાક્ષિકસ્ય વા, તત્પાક્ષિકશ્રાવકસ્ય વા, તત્પાક્ષિકશ્રાવિકાયા: વા, તત્પાક્ષિકો-
પાસકસ્ય વા, તત્પાક્ષિકોપાસિકાયા વા તસ્ય તત્ શ્તવા. તત્ કિં તત્ પ્રમાણમ્ ? પ્રમાણં ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞસમ્, તથથા:—પ્રત્યક્ષમ્, અનુમાનમ્,
ઔપમ્યમ્, આગમ:; યથા અનુયોગદ્વારે તથા જ્ઞાતવ્યમ્ પ્રમાણમ્, યાવત્—તેન પરં નો આત્માગમ:; નો અનન્તરાગમ:; પરંપરાગમ:—અનુ.

૧. આ પ્રમાણો વિષે વિગતવાર દ્વકીકૃત શ્રીઅનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં (પુ૦ ૨૧૧-૨૧૯ સ૦) આ પ્રમાણે છે:—

પ્ર૦—“ સે કિં તં ણાણગુણપ્પમાણે ?

ઉ૦—ણાણગુણપ્પમાણે ચઠ્ઠિવિહે પણ્ણત્તે, તં—જહા: પચ્ચક્કલે, અણુ-
માણે, ઓવમ્મે, આગમે.

પ્ર૦—સે કિં તં પચ્ચક્કલે ?

ઉ૦—પચ્ચક્કલે દુવિહે પણ્ણત્તે, તં—જહા: ઇંદિઅપચ્ચક્કલે અ, ણોંદિઅ-
પચ્ચક્કલે અ.

પ્ર૦—સે કિં તં ઇંદિઅપચ્ચક્કલે ?

ઉ૦—ઇંદિઅપચ્ચક્કલે પંચવિહે પણ્ણત્તે. ×

પ્ર૦—સે કિં તં નો ઇંદિઅપચ્ચક્કલે ?

ઉ૦—નોંદિઅપચ્ચક્કલે તિવિહે પણ્ણત્તે, તં—જહા: ઓહિણાણ૦ મળ-
પચ્ચવ૦ કેવલણાણ૦ × × ×

પ્ર૦—સે કિં તં અણુમાણે ?

ઉ૦—અણુમાણે તિવિહે પણ્ણત્તે, તં—જહા: પુવ્વવં, સેસવં, દિટ્ઠસાહમ્મવં.

પ્ર૦—સે કિં તં પુવ્વવં ?

ઉ૦—પુવ્વવં—

માયા પુત્તં જહા નદ્દં જુવાણં પુણરામયં,

કાઠ પચ્ચભિજાણેજ્ઞા પુવ્વલિણેણ કેણઈ.

તં—જહા—લક્ષેણ વા, વળેણ વા, લંછણેણ વા, મસેણ વા, તિલણ વા—
સે તં પુવ્વવં.

પ્ર૦—સે કિં તં સેસવં ?

ઉ૦—સેસવં પચ્ચવિહે પણ્ણત્તે, તં—જહા—કજ્જેણં, કારણેણં, ગુણેણં,
અવયવેણં, આસણં.

પ્ર૦—સે કિં તં કજ્જેણં ?

પ્ર૦—જ્ઞાનગુણપ્રમાણ સે શું ?

ઉ૦—જ્ઞાનગુણપ્રમાણના ચાર પ્રકાર જણાવેલા છે, તે જેમકે: પ્રત્યક્ષ,
અનુમાન, ઉપમા અને આગમ.

પ્ર૦—પ્રત્યક્ષ એ શું ?

ઉ૦—પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર જણાવેલા છે, તે જેમકે, ઇંદ્રિઅપ્રત્યક્ષ અને
નોંદ્રિઅપ્રત્યક્ષ.

પ્ર૦—ઇંદ્રિઅપ્રત્યક્ષ એ શું ?

ઉ૦—ઇંદ્રિઅપ્રત્યક્ષના પાંચ પ્રકાર જણાવેલા છે. (એ પાંચે સ્પષ્ટ છે.)

પ્ર૦—નોંદ્રિઅપ્રત્યક્ષ એ શું ?

ઉ૦—નોંદ્રિઅપ્રત્યક્ષના ત્રણ પ્રકાર જણાવેલા છે—અવધિજ્ઞાન, મન:—
પર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન.

પ્ર૦—અનુમાન એ શું ?

ઉ૦—અનુમાનના ત્રણ પ્રકાર જણાવેલા છે:—પૂર્વવત્, શેષવત્ અને
દષ્ટસાધર્મ્યવત્.

પ્ર૦—પૂર્વવત્ એ શું ?

ઉ૦—પૂર્વવત્—નું સ્વરૂપ આ છે:—જેમ માગીને ફરી આવેલા પુત્રને
માતા કોઈ જાતના પૂર્વના નિશાનથી ઓલખી કાઢે છે—ક્ષતવડે, મળવડે,
લાંછનવડે, મસવડે, તલવડે—એ પૂર્વવત્—અનુમાન.

પ્ર૦—શેષવત્ એ શું ?

ઉ૦—શેષવત્—ના પાંચ પ્રકાર આ રીતે છે:—કાર્યદ્વારા, કારણદ્વારા,
ગુણદ્વારા, અવયવદ્વારા અને આશ્રયદ્વારા (યતું જ્ઞાન—સમજણ.)

પ્ર૦—કાર્યદ્વારા (યતું જ્ઞાન) એ શું ?

૨૫. પ્ર૦—કેવલી ણં મંતે ! ચરિમકમ્મં વા, ચરિમણિજરં
વા જાણઈ, પાસઈ ?

૨૫. ૩૦—હંતા, ગોયમા ! જાણઈ, પાસઈ, જહા ણં મંતે !
કેવલી ચરિમકમ્મં વા, જહા ણં અંતકરેણં વા આલાવગો તહા
ચરિમકમ્મેણ વિ અપરિસેસિઓ જેયવ્વો.

૨૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કેવલી મનુષ્ય, છેલ્લા કર્મને વા છેલ્લી
નિર્જરાને જાણે, જૂર ?

૨૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! હા, જાણે, જૂર.—‘ હે ભગવન્ !
જેમ કેવલી , છેલ્લા કર્મને જાણે ’ એ પ્રશ્નનો (આલાપક) જેમ
‘ અંતકર ’ વિષેનો આલાપક કહ્યો તેમ ‘ છેલ્લા કર્મ ’ ના પ્રશ્ન
સાથે પણ પૂરો આલાપક જાણવો.

૩૦—કક્કેણં—સંઘં સદ્દેણં. મેરિ તાહિણં. વસમં ઢક્કિણં. મોરં કેકા-
હણં. હયં હેસિયેણં. ગયં ગુલગુલાહણં. રહં ઘણઘણાહણં—સે તં કક્કેણં.

પ્ર૦—સે કિં તં કારણેણં ?

૩૦—કારણેણં—તંતવો પઢસસ કારણં—ન પઢો તંતુકારણં. વીરણા કઢ-
સસ કારણં—ન કઢો વીરણકારણં. મિપ્પિંઢો ઘઢસસ કારણં—ન ઘઢો મિપ્પિંઢ-
કારણં—સે તં કારણેણં.

પ્ર૦—સે કિં તં ગુણેણં ?

૩૦—ગુણેણં—સુવર્ણં નિકસેણં. પુપ્ફં ગંધેણં. લવણં રસેણં. મહરં આસા-
ણં. વર્યં ફાસેણં—સે તં ગુણેણં.

પ્ર૦—સે કિં તં અવયવેણં ?

૩૦—અવયવેણં—મહિસં સિગેણં. કુકુડં સિહાણં. હત્થિં વિસાણેણં.
વરાહં દાઢાણં. મોરં પિચ્છેણં. આસં ખુરેણં. વગ્ધં નહેણં. ચંમરિં વાલગેણં.
વાણરં લંગૂલેણં. દુપયં મણુસાદિ. ચરુપ્પયં ગવમાદિ. બહુપયં ગોમિઆમાદિ.
સીહં કેસરેણં. વસહં કુકુહેણં. મહિલા વલયવાહાણં.

પરિઅરંધેણ મહં જાણિજ્ઞા મહિલિં અં નિવસણેણં,

સિત્થેણ દોણપાગં કવિં ચ એક્કાણ માહાણ—સે તં અવયવેણં.

પ્ર૦—સે કિં તં આસણં ?

૩૦—આસણં—અગિં ધૂમેણં. સલિલં બલગેણં. વુટ્ઠિ અભાવિકારેણં.
કુલપુતં સીલસમાયારેણં—

इज्जिताकारितैश्चैः क्रियया भाषितेन च,

नेत्र-वक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः—

સે તં આસણં—સે તં સેસવં.

પ્ર૦—સે કિં તં દિટ્ઠસાહમ્મવં ?

૩૦—દિટ્ઠસાહમ્મવં દુવિહં પળ્લણં, તં-જહાઃ સામન્નદિટ્ઠં ચ, વિસેસદિટ્ઠં ચ.

પ્ર૦—સે કિં તં સામન્નદિટ્ઠં ?

૩૦—સામન્નદિટ્ઠં—જહા ંગો પુરિસો તંહા બહવે પુરિસા. જહાં બહવે
પુરિસા તંહા ંગો પુરિસો. જહા ંગો કરિસાવણો તંહા બહવે કરિસાવણા.
જહાં બહવે કરિસાવણા તંહા ંગો કરિસાવણો—સે તં સામન્નદિટ્ઠં.

પ્ર૦—સે કિં તં વિસેસદિટ્ઠં ?

૩૦—વિસેસદિટ્ઠં સે જહા નામ કેદ પુરિસેં બહૂણં પુરિસાણં મજ્ઞે પુન્ન-
દિટ્ઠં પન્નમિજાણેજ્ઞા—અયં સે પુરિસે. બહૂણં કરિસાવણાણં મજ્ઞે પુન્નદિટ્ઠં
કરિસાવણં પન્નમિજાણેજ્ઞા—અયં સે કરિસાવણે. તસસ સમાસઓ તિવિહં
ગહણં મવઈ. તં જહાઃ અતીતકાલગહણં, પડુપ્પણકાલગહણં, અણાગય-
કાલગહણં.

પ્ર૦—સે કિં તં અતીતકાલગહણં ?

૩૦—અતીતકાલગહણં—ઉણાણિ વણાણિ, નિપ્પણસસં વા મેહ્ણિ,
પુણાણિ અ કુન્ડ-સર-ગઈ—વીહિઆ—તઢાગાઈ પાસિત્તા તેણં સાહિજ્ઞઈ, જહા
—સુઘુટ્ટી આસી—સે તં અતીતકાલગહણં.

પ્ર૦—સે કિં તં પડુપ્પણકાલગહણં ?

૧. મૂલચ્છાયાઃ—કેવલી ભગવન્ ! ચરમકર્મ વા, ચરમનિર્જરા વા જાનાતિ, પશ્યતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! જાનાતિ, પશ્યતિ. યથા ભગવન્ ! કેવલી
ચરમકર્મ વા, યથા અન્તકરેણ વા, આલાપકસ્થા ચરમકર્મણાઽપિ અપરિશિષ્ઠો જ્ઞાતવ્યઃ—અનુ૦

૩૦—શબ્દવડે શંખતું, તાહિતવડે મેરિતું, ઢક્કિતવડે વ્હદનું, કેકાવડે
મોરતું, હણહણાટવડે ઘોડાતું, ગુલગુલાટવડે હાથીતું ઘણઘણાટવડે રથતું
જ્ઞાન—તે કાર્યદ્વારા થતું જ્ઞાન.

પ્ર૦—કારણદ્વારા (થતું જ્ઞાન) એ શું ?

૩૦—તાંતણાઓ કપડાંતું કારણ છે—કપડું તાંતણાંતું કારણ નથી.
ઘાસની સઢીઓ સાદડીતું કારણ છે—સાદડી એ સઢીઓતું કારણ નથી.
માટીનો પિંડલો ઘડાંતું કારણ છે—ઘડો એ પિંડલાંતું કારણ નથી—તે કાર્ય-
દ્વારા થતું જ્ઞાન.

પ્ર૦—ગુણદ્વારા (થતું જ્ઞાન) એ શું ?

૩૦—નિકપ—કસવા—વડે સોનાતું, ગંધવડે ફૂલતું, રસવડે લ્હણ-મીઠાંતું,
સ્વાદવડે મદિરાતું અને સ્પર્શવડે વજ્રતું જ્ઞાન—તે ગુણદ્વારા થતું જ્ઞાન.

પ્ર૦—અવયવદ્વારા (થતું જ્ઞાન) એ શું ?

૩૦—શિંગડાવડે પાડાંતું, શિખાવડે કુકુડાંતું, દંતુશકવડે હાથિતું,
દાઢાવડે વરાહતું, પીછાંવડે મોરતું, ધરી (ડાબલા) વડે ઘોડાંતું, નખવડે
વાણતું, વાઢના જરથાવડે ચમરિતું, પુંછડાવડે વાનરતું, બે પગવડે મનુ-
બ્યાદિતું, ચારપગવડે ગાય વિગેરેતું, ઘણા પગવડે કાનખજૂરાદિકતું, યાઢ-
વડે સિંહતું, કોઢવડે વઢદનું, હાથના વલયવડે સ્ત્રીતું, પરિકરબંધવડે
સુમટતું, વજ્રવડે સ્ત્રીતું, એક ચહેલા ઢાણાવડે આશા દ્રોણપાકતું અને એક
ગાથાવડે કવિતું જ્ઞાન—તે અવયવદ્વારા થતું જ્ઞાન.

પ્ર૦—આશ્રયદ્વારા (થતું જ્ઞાન) એ શું ?

૩૦—ધૂમદ્વારા અમિતું, બલાહકદ્વારા પાણિતું, વાદલાના વિકારદ્વારા
વૃષ્ટિતું, સદાચારદ્વારા કુલપુત્રતું જ્ઞાન—

इमित, आकारित, ज्ञेय, क्रिया भाषित अने आंख तथा मोठाना विकारो
द्वारा अंदरनु मन समझी सकाय छे—

તે આશ્રયદ્વારા થતું જ્ઞાન—તે શોષવત.

પ્ર૦—દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ એ શું ?

૩૦—દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ના બે પ્રકાર છેઃ સામાન્યદૃષ્ટ અને નિશેષદૃષ્ટ.

પ્ર૦—સામાન્યદૃષ્ટ એ શું ?

૩૦—સામાન્યદૃષ્ટ આ છેઃ—જેમ એક પુરુષ તેમ ઘણા પુરુષ. જેમ ઘણા
પુરુષ તેમ એક પુરુષ. જેમ એક કાર્ષાપણ તેમ ઘણા કાર્ષાપણ. જેમ ઘણા
કાર્ષાપણ તેમ એક કાર્ષાપણ—તે સામાન્યદૃષ્ટ.

પ્ર૦—વિશેષદૃષ્ટ એ શું ?

૩૦—વિશેષદૃષ્ટ આ છેઃ—જેમ કોઈ પુરુષ ઘણા પુરુષોની વચ્ચે પોતામા
ઓઢાહિતને ઓઢાહી છે—આ તે પુરુષ. ઘણા કાર્ષાપણો વચ્ચે પૂર્વે જોણા
કાર્ષાપણને ઓઢાહી છે—આ તે કાર્ષાપણ. આમાં સંક્ષેપે કરીને ત્રણ જાતતું
પ્રહણ થાય છેઃ—અતીતકાલપ્રહણ, વર્તમાનકાલપ્રહણ અને અનાગત-
કાલપ્રહણ.

પ્ર૦—અતીતકાલપ્રહણ એ શું ?

૩૦—અતીતકાલપ્રહણ એટલે—ઘાસથી મરેલા વનને, અનાજથી મરેલી
જમીનને અને પાણીથી મરેલાં કુંડ, સરોવર, નદી, વાવ અને તંબાવોને
જોડને એમ કહેવાય કે—સુવૃષ્ટિ—સારો વરસાદ—થઈ હતી—તે અતીતકાલપ્રહણ.

પ્ર૦—પ્રત્યુત્પન્નકાલપ્રહણ એ શું ?

૨૬. પ્ર૦—કેવલી ણં મંતે ! પળીયં મળં વા, વડં વા ધારેજ્જ ?

૨૬. ૩૦—હંતા, ધારેજ્જ.

૨૬. પ્ર૦—હે મગવન્ ! કેવલી મનુષ્ય, પ્રકૃષ્ટ મનને વા, પ્રકૃષ્ટ વચ્ચને ધારણ કરે ?

૨૬. ૩૦—હા, ધારણ કરે.

૩૦—પહુપ્પણકાલગહર્ણં—સાહું ગોયરગમયં વિચ્છિડિઅપરમતપાળં પાસિત્તા તેળં સાહિજ્જહ, જહા—સુભિક્ષે વટ્ટહ, સે તં પહુપ્પણકાલગહર્ણં.

પ્ર૦—સે કિં તં અળાગયકાલગહર્ણં ?

૩૦—અળાગયકાલગહર્ણં—

અવ્ભસ્સ નિમ્મલત્તં કસિળા ય ણિરી સવિજ્જા આ મેહા,

થળિઅં વાઝ્ઞામો સંજ્ઞા રત્તા પળિદ્ધા ય.

વારુણં વા મહિંદં વા અળ્ળયરં વા પસત્થં ઉપ્પાયં પાસિત્તા તેળં સાહિજ્જહ, જહા—સુવુટ્ટી ભવિસ્સહ—સે તં અળાગયકાલગહર્ણં. એસિં ચેવ વિવજ્જાસે તિ-વિહં ગહર્ણં મ્મવ્હ. તં-જહા—અતીયકાં પહુપ્પણકાં અળાગયકાં.

પ્ર૦—સે કિં તં અતીયકાલગહર્ણં ?

૩૦—અતીયકાં નિત્તિળાઈ વળાળિ, અનિપ્પણસસ્સં વા મેહ્ણિ, સુક્કાળિ અ કુંડ—સર—નઈ—વીહિઅ—સઢાગાઈ પાસિત્તા તેળં સાહિજ્જહ, જહા—કુવુટ્ટી આસી—સે તં અતીયકાલગહર્ણં.

પ્ર૦—સે કિં તં પહુપ્પણકાલગહર્ણં ?

૩૦—પહુપ્પણકાલગહર્ણં—સાહું ગોયરગમયં મિચ્છં અલભમાળં પાસિત્તા તેળં સાહિજ્જહ, જહા—સુભિક્ષે વટ્ટહ—સે તં પહુપ્પણકાલગહર્ણં.

પ્ર૦—સે કિં તં અળાગયકાલગહર્ણં ?

૩૦—અળાગયકાલગહર્ણં—

ધુમાર્યંતિ દિસાઓ સંવિઅમેહ્ણી અપહિવદ્ધા,

વાયા નેરહયા સ્સહ કુવુટ્ટિમેઘં નિવેયંતિ.

અગ્ગેયં વા, વાયવ્વં વા અળ્ળયરં વા અપ્પસત્થ—ઉપ્પાયં પાસિત્તા તેળં સાહિજ્જહ, જહા—કુવુટ્ટી ભવિસ્સહ—સે તં અળાગયકાલગહર્ણં—સે તં વિસેસ-વિહં—સે તં—વિહં—સાહમ્મવં—સે તં અળુમાળે.

પ્ર૦—સે કિં તં ઉવ્વમે ?

૩૦—ઉવ્વમે દુવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા—સાહમ્મોવળીએ અ, વેહમ્મો-વળીએ અ.

પ્ર૦—સે કિં તં સાહમ્મોવળીએ ?

૩૦—સાહમ્મોવળીએ તિવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા—કિંચિસાહમ્મોવળીએ, પાયસાહમ્મોવળીએ, સવ્વસાહમ્મોવળીએ.

પ્ર૦—સે કિં તં કિંચિસાહમ્મોવળીએ ?

૩૦—કિંચિસાહમ્મોવળીએ—જહા મંદરો તહા સરિસથો, જહા સરિસથો તહા મંદરો. જહા સમુદ્ધો તહા ગોપ્પયં, જહા ગોપ્પયં તહા સમુદ્ધો. જહા આહ્લો તહા સ્સહો, જહા સ્સહો તહા આહ્લો. જહા ચંદો તહા કુમુદ્ધો, જહા કુમુદ્ધો તહા ચંદો—સે તં કિંચિસાહમ્મોવળીએ.

પ્ર૦—સે કિં તં પાયસાહમ્મોવળીએ ?

૩૦—પાયસાહમ્મોવળીએ—જહા ગો તહા ગવઓ, જહા ગવઓ તહા ગો—સે તં પાયસાહમ્મોવળીએ.

પ્ર૦—સે કિં તં સવ્વસાહમ્મોવળીએ ?

૩૦—સવ્વસાહમ્મે ઉવ્વમે નરિથ, તહાવિ તેળેવ તસ્સોવમ્મં કીરહ. જહા અરિહંતેહિં અરિહંતસરિસં કયં. ચક્કવટ્ટિળા ચક્કવટ્ટિસરિસં કયં. વલ-દેવેળ વલદેવસરિસં કયં. વાસુદેવેળ વાસુદેવસરિસં કયં. સાહુળા સાહુસ-રિસં કયં—સે તં સવ્વસાહમ્મે—સે તં સાહમ્મોવળીએ.

પ્ર૦—સે કિં તં વેહમ્મોવળીએ ?

૩૦—વેહમ્મોવળીએ તિવિહે પળ્ણત્તે, તં જહા—કિંચિવેહમ્મે, પાયવેહમ્મે, સવ્વવેહમ્મે.

પ્ર૦—સે કિં તં કિંચિવેહમ્મે ?

૧. મૂલચ્છાયા:—કેવલી મગવન્ ! પ્રણીતં મનો વા ધારયેત્ ? હન્ત, ધારયેત્ :—અસુ.

૩૦—પ્રત્યુત્પન્નકાલગ્રહણ એટલે સાધુની ગોચરીમાં આવેલા વિસ્તૃત-પ્ર-ચુર-અત્પાનને જોઈને એમ કહેવાય કે—સુમિષ્ઠ ઘર્તે છે—તે પ્રત્યુત્પન્નકાલગ્રહણ.

પ્ર૦—અનાગતકાલગ્રહણ એ શું ?

૩૦—અનાગતકાલગ્રહણ એટલે વાદ્યાનું નિર્મલપણું, કાઠા પર્વતો, વિજ્ઞાનીવાળા મેઘો, મેઘનો ગગડાટ, વાયુમ્રમણ અને રાતી તથા વિકળી સંધ્યા, વારુણ, માહેંદ્ર કે બીજો કોઈ પ્રશસ્ત ઉત્પાત જોઈને એમ કહેવાય કે—વરસાદ સારો થશે—તે અનાગતકાલગ્રહણ. એ ત્રણે ગ્રહણો વિપરીતરીતે પણ થાય છે. એ ત્રણે વિપરીત ગ્રહણોનાં નામ પૂર્વેની જેવાં જ છે.

પ્ર૦—વિપરીત અતીતકાલગ્રહણ એ શું ?

૩૦—તૃણ વિનાનાં વનો, અનાજ વિનાની જમીન અને પાણી વિનાનાં—સૂકાં-કુંડ, સરોવર, નદી, વાવ અને તળાવ વિગેરેને જોઈને એમ કહેવાય કે—પૂર્વે વરસાદ ન હતો—તે અતીતકાલવિપરીતગ્રહણ.

પ્ર૦—વિપરીત વર્તમાન કાલગ્રહણ એ શું ?

૩૦—સાધુની ગોચરીમાં ભિક્ષા નહીં મળતી જોઈને એમ કહેવાય કે, દુકાળ ઘર્તે છે.—તે વિપરીત વર્તમાનકાલગ્રહણ.

પ્ર૦—વિપરીત અનાગત કાલગ્રહણ એ શું ?

૩૦—દિશાઓ ધૂમ જેવી જળાય, સંવૃત મેદિની અપ્રતિબદ્ધ (?) અળાય, નૈર્ઋતના વાયુઓ જળાય તો કુવૃષ્ટિનાં નિશાન છે.

અમિષ્ણના, વાયવ્યમિષ્ણના કે બીજા કોઈ અપ્રશસ્ત ઉત્પાતને જોઈને એમ કહેવાય કે, દુકાળ થશે—તે વિપરીત અનાગત કાલગ્રહણ—તે વિશેષ-દષ્ટ—તે દષ્ટસાધર્મ્યવત્—એ રીતે અનુમાનની પૂરી વ્યાખ્યા છે.

પ્ર૦—ઉપમા એ શું ?

૩૦—ઉપમા બે પ્રકારની છે: સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા અને વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા.

પ્ર૦—સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૩૦—સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા ત્રણ પ્રકારની છે:—કિંચિત્સાધર્મ્યથી થતી, પ્રાય: સાધર્મ્યથી થતી અને સર્વ સાધર્મ્યથી થતી.

પ્ર૦—કિંચિત્સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૩૦—કિંચિત્ સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા આ છે:—જેમ મંદર તેમ સરસવ અને જેમ સરસવ તેમ મંદર. જેમ સમુદ્ર તેમ સ્વાબોધિયું અને જેમ સ્વાબો-ચિયું તેમ સમુદ્ર. જેમ સૂર્ય તેમ સ્વપ્ન અને જેમ સ્વપ્ન તેમ સૂર્ય. જેમ ચંદ્ર તેમ કુમુદ અને જેમ કુમુદ તેમ ચંદ્ર—એ બધી ઉપમા કિંચિત્ સાધ-ર્મ્યથી થતી છે.

પ્ર૦—પ્રાય: સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૩૦—પ્રાય: સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા આ છે:—જેમ ગાય તેમ ગવ અને જેમ ગવ તેમ ગાય—તે પ્રાય: સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા.

પ્ર૦—સર્વ સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૩૦—સર્વ સાધર્મ્યમાં ઉપમા નથી—તેમાં તે વડે જ તેની ઉપમા અપાય છે. જેમ કે—અરિહંતો અરિહંત જેવું કર્યું. ચક્રવર્તિ એ ચક્રવર્તિ જેવું કર્યું. વલદેવે વલદેવ જેવું કર્યું. વાસુદેવે વાસુદેવ જેવું કર્યું. સાધુ એ સાધુ જેવું કર્યું. તે સર્વ સાધર્મ્ય—તે સર્વ સાધર્મ્યથી થતી ઉપમા.

પ્ર૦—વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૩૦—વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા ત્રણ પ્રકારની છે:—કિંચિત્ વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા, પ્રાય: વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા અને સર્વ વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા.

પ્ર૦—કિંચિત્ વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૨૭. પ્ર૦—જહા ણં મંતે ! કેવલી પ્ણીયં મણં વા, વહં વા ધારેજ્જ તં ણં વેમાણિયા દેવા જાણંતિ, પાસંતિ ?

૨૭. ૩૦—ગોયમા ! અત્યેગતિયા જાણંતિ, પાસંતિ; અત્યેગતિયાં ણ જાણંતિ, ણ પાસંતિ.

૨૮. પ્ર૦—સે કેણટ્ટેણં જાવ-ન પાસંતિ ?

૨૮. ૩૦—ગોયમા ! વેમાણિયા દુવિહા પ્ણત્તા, તં જહાં:—માઈમિચ્છાદિટ્ટીઉવવચ્ચગા ય, અમાઈસમ્મદિટ્ટીઉવવચ્ચગા ય; તત્થ ણં જે તે માઈમિચ્છાદિટ્ટીઉવવચ્ચગા તે ન યાણંતિ, ન પાસંતિ; તત્થ ણં જે તે અમાઈસમ્મદિટ્ટીઉવવચ્ચગા તે ણં જાણંતિ, પાસંતિ. [સે કેણટ્ટેણં એવં વુચ્છઈ—અમાઈસમ્મદિટ્ટી જાવ-પાસંતિ ? ગોયમા ! અમાયીસમ્મદિટ્ટી દુવિહા પ્ણત્તા,—અનંતરોવવચ્ચગા ય, પરંપરોવવચ્ચગા ય; તત્થ ણં અણંતરોવવચ્ચગા ન જાણંતિ, પરંપરોવવચ્ચગા જાણંતિ. સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ—પરંપરોવવચ્ચગા જાવ-જાણંતિ ? ગોયમા ! પરંપરોવવચ્ચગા દુવિહા પ્ણત્તા:—પ્ણ-ત્તાગા ય, અપ્ણ-ત્તાગા ય; પ્ણ-ત્તા જાણંતિ, અપ્ણ-ત્તા ન જાણંતિ.] એવં અણંતર-પરંપર-પ્ણ-ત્તા-અપ્ણ-ત્તા ય; ઉવ-ઉત્તા અણુ-વ-ઉત્તા; તત્થ ણં-જે તે ઉવ-ઉત્તા તે જાણંતિ, પાસંતિ; સે તેણટ્ટેણં તં વેવ.

૨૭. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કેવલી મનુષ્ય, જે પ્રકુષ્ટ મનને વા, પ્રકુષ્ટ વચનને ધારણ કરે છે તેને વૈમાનિક દેવો જાણે છે, જૂએ છે ?

૨૭. ૩૦—હે ગૌતમ ! કેટલાકો જાણે છે, જૂએ છે, કેટલાકો નથી જાણતા, નથી જોતા.

૨૮. પ્ર૦—તે કેવી રીતે યાવત્-નથી જોતા ?

૨૮. ૩૦—હે ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારના કહ્યા છે, તે જેમકે: માયિમિથ્યાદટ્ટિપ્ણે ઉત્પન્ન થયેલા અને અમાયિસમ્મદટ્ટિપ્ણે ઉત્પન્ન થયેલા, તેઓમાં જે માયિમિથ્યાદટ્ટિપ્ણે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓ નથી જાણતા, નથી જોતા અને જેઓ અમાયી સમ્મદટ્ટિપ્ણે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓ જાણે છે—જૂએ છે.

[‘ અમાયી સમ્મદટ્ટિ યાવત્-જૂએ છે ’ તેમ કહેવાનું શું કારણ ? હે ગૌતમ ! અમાયી સમ્મદટ્ટિ દેવો બે પ્રકારના કહેલા છે, તે જેમકે; અનંતરોપપન્નક અને પરંપરોપપન્નક. તેમાં જે અનંતરોપપન્નક છે તેઓ નથી જાણતા અને જેઓ પરંપરોપપન્નક છે તેઓ જાણે છે. હે ભગવન્ ! ‘ પરંપરોપપન્નક દેવો યાવત્-જૂએ છે ’ તેમ કહેવાનો શો અર્થ ?

હે ગૌતમ ! પરંપરોપપન્નક દેવો બે પ્રકારના કહેલા છે, તે જેમકે; પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. તેમાં જેઓ પર્યાપ્તો છે તેઓ જાણે છે અને અપર્યાપ્તો નથી જાણતા.]

એ પ્રમાણે અનંતર ઉત્પન્ન થયેલા, પરંપરાએ ઉત્પન્ન થયેલા, પર્યાપ્તરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા, અપર્યાપ્તરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા, ઉપયોગવાળા, અનુપયુક્ત-ઉપયોગ વિનાના, એ પ્રકારના વૈમાનિક દેવો છે, તેમાં જે ઉપયોગવાળા-સાવધાનતાવાળા-છે તેઓ જાણે છે, માટે તે હેતુથી તે જ-કેટલાક જાણે છે અને કેટલાક નથી જાણતા.

૩૦.—કિંચિવેહમ્મે-જહા સામલેરો ન તહા બાહુલેરો, જહા બાહુલેરો ન તહા સામલેરો-સે તં કિંચિવેહમ્મે.

પ્ર૦—સે કિં તં પાયવેહમ્મે ?

૩૦.—પાયવેહમ્મે-જહા વાયસો ન તહા પાયસો, જહા પાયસો ન તહા વાયસો-સે તં પાયવેહમ્મે.

પ્ર૦—સે કિં તં સઠ્ઠવેહમ્મે ?

૩૦.—સઠ્ઠવેહમ્મે ઉવમ્મે નરિથિ, તહા વિ તેણેય તસ્સોવમ્મં કીરઈ-જહા ણીણે ણીઅંસરિસં કયં, દાસેણં દાસરિસં કયં, કાકેણ કાકસરિસં કયં, સાણેણ સાણસરિસં કયં, પાણેણ પાણસરિસં કયં-સે તં સઠ્ઠવેહમ્મે-સે તં વેહમ્મે-વહીએ-સે તં ઉવમ્મે.

પ્ર૦—સે કિં તં આગમે ?

૩૦.—આગમે દુવિહે પ્ણત્તે, તં જહા-લોહિએ અ, લોહિએ અ.

લોહિએ × જહા-ભારહં, રામાયણં, જાવ ચત્તારિ વેઆ સંગોવંગા.

લોહિએ × જહા-દુવાલસંમં ગણિપિટકં-આચારો જાવ દિટ્ટિવાઓ × સે તં મોણિગુણેપ્પમાણે.

૩૧. મૂલ્લેચ્છાયા:—યંથા ભગવન્ ! કેવલી પ્રણીતં મનો વા, વચો વા ધારયેત્ તદ્ વૈમાનિકા: દેવા: જાનન્તિ, પશ્યન્તિ ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકા: જાનન્તિ, પશ્યન્તિ; અસ્ત્યેકકા ન જાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ. તત્ કેનાયેન યાવત્-ન પશ્યન્તિ ? ગૌતમ ! વૈમાનિકા: દેવા: દ્વિવિધા: પ્રજ્ઞા:; તથાયા:—માયિમિથ્યાદટ્ટિપ્ણપપન્નકાથ, અમાયિસમ્મદટ્ટિપ્ણપપન્નકાથ; તત્ર યે તે માયિમિથ્યાદટ્ટિપ્ણપપન્નકાસ્તે ન જાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ; તત્ર યે તે અમાયિસમ્મદટ્ટિપ્ણપપન્નકાસ્તે જાનન્તિ, પશ્યન્તિ. [તત્ કેનાયેન એવમ્ ઉચ્ચતે અમાયિસમ્મદટ્ટિપ્ણપપન્નકો યાવત્-પશ્યન્તિ ? ગૌતમ ! અમાયિસમ્મદટ્ટિપ્ણપપન્નકો દ્વિવિધા: પ્રજ્ઞા:—અનંતરોપપન્નકાથ, પરંપરોપપન્નકાથ; તત્ર અનંતરોપપન્નકો: ન જાનન્તિ, પરંપરોપપન્નકો જાનન્તિ. તત્ કેનાયેન ભગવન્ ! એવમ્ ઉચ્ચતે:—પરંપરોપપન્નકો યાવત્-જાનન્તિ ? ગૌતમ ! પરંપરોપપન્નકો: દ્વિવિધા: પ્રજ્ઞા:—પર્યાપ્તકાથ, અપર્યાપ્તકાથ; પર્યાપ્તો: જાનન્તિ, અપર્યાપ્તો: ન જાનન્તિ; એવમ્ અનંતર-પરંપર-પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત-કાથ, ઉપયુક્તો:; અનુપયુક્તો:; તત્ર યે તે ઉપયુક્તો:સ્તે જા... ., પશ્યન્તિ. તત્ કેનાયેન તથેવ:—અનુ.

૩૦.—કિંચિત્ વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા આ છે:—જેમ શાબલેય છે તેમ બાહુલેય નથી અને જેમ બાહુલેય છે તેમ શાબલેય નથી.

પ્ર૦—પ્રાય: વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૩૦.—પ્રાય: વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા આ છે:—જેમ વાયસ છે તેમ પાયસ નથી, જેમ પાયસ છે તેમ વાયસ નથી—તે પ્રાય: વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા.

પ્ર૦—સર્વે વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા એ શું ?

૩૦.—સર્વે વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમામાં ઉપમા નથી. તો પણ તેની સાથે તેની ઉપમા અપાય છે. જેમ-નીચે નીચ જેવું કર્યું, દાસે દાસ જેવું કર્યું, કાગડે કાગડા જેવું કર્યું, કૂતરે કૂતરા જેવું કર્યું, ચંડાળે ચંડાળ જેવું કર્યું—તે સર્વે વૈધર્મ્ય—તે સર્વે વૈધર્મ્યથી થતી ઉપમા—તે ઉપમા.

પ્ર૦—આગમ એ શું ?

૩૦.—આગમ બે પ્રકારનો કહેલો છે:—લૌકિક અને લોકોત્તર.

લૌકિક—ભારત, રામાયણ યાવત્-અંગોપાંગસહિત ચાર વેદ.

લોકોત્તર—દ્વાદશાંગ ગણિપિટક-આચાર અંગ યાવત્-દટ્ટિવાદ—તે જ્ઞાન-ગુણપ્રમાણ. (પ્રમાણની વ્યાખ્યા પુરી.)—અનુ.

२९. प्र०—पमू णं भंते ! अणुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा इहगएणं केवलिणा सद्धिं आलावं वा, संलावं वा करेत्तए ?

२९. उ०—हंता, पमू.

३०. प्र०—से केणट्टेणं जाव-पमू णं अणुत्तरोववाइया दंवा, जाव-करेत्तए ?

३०. उ०—गोयमा ! जं णं अणुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा अट्टं वा, हेउं वा, पसिणं वा, कारणं वा, वागरणं वा पुच्छंति, तं णं इहगए केवली अट्टं वा, जाव-वागरणं वा वागरेइ; से तेणट्टेणं०.

३१. प्र०—जं णं भंते ! इहगए चेव केवली अट्टं वा जाव-वागरेइ तं णं अणुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा जाणंति, पासंति ?

३१. उ०—हंता, जाणंति, पासंति.

३२. प्र०—से केणट्टेणं जाव-पासंति ?

३२. उ०—गोयमा ! तेसि णं देवाणं अणंताओ मणोदव्ववग्गणाओ लद्धाओ, पत्ताओ, अभिसमन्वागयाओ भवंति. से तेणट्टेणं जं णं इहगए केवली जाव-पासंति-त्ति.

३३. प्र०—अणुत्तरोववाइया णं भंते ! देवा किं उदिन्नमोहा, उवसंतमोहा, खीणमोहा ?

३३. उ०—गोयमा ! नो उदिन्नमोहा, उवसंतमोहा, णो खीणमोहा.

३४. प्र०—केवली णं भंते ! आयाणेहिं जाणइ, पासइ ?

३४. उ०—गोयमा ! नो तिणट्टे समट्टे.

३५. प्र०—से केणट्टेणं जाव-केवली णं आयाणेहिं न जाणइ, न पासइ ?

३५. उ०—गोयमा ! केवली णं पुरत्थिमेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, जाव-निव्वुडे दंसणे केवलिसस से तेणट्टेणं.

३६. प्र०—केवली णं भंते ! अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा, पायं वा, चाहं वा, ऊरुं वा ओगाहिता णं

२९. प्र०—हे भगवन् ! अनुत्तरविमानमां उत्पन्न थयेला देवो त्यां ज रखा छता, अहिं रहेला केवली साथे आलाप, संलाप करवाने समर्थ छे ?

२९. उ०—हा, समर्थ छे.

३०. प्र०—ते क्या हेतुथी यावत्-अनुत्तरविमानना देवो यावत्-करवा समर्थ छे ?

३०. उ०—हे गौतम ! त्यां ज-पोताने स्थानके रहेला ज-अनुत्तर विमानना देवो जे अर्थने, हेतुने, प्रश्नने, कारणने वा व्याकरणने पूछे छे तेनो-ते अर्थनो, हेतुनो यावत्-व्याकरणनो उत्तर अहिं रहेलो केवली आपे छे, ते हेतुथी.

३१. प्र०—हे भगवन् ! अहिं रहेलो केवली अर्थनो यावत्-जे उत्तर आपे ते उत्तरने त्यां रहेला ज अनुत्तर विमानना देवो जाणे, जूए ?

३१. उ०—हा, जाणे, जूए.

३२. प्र०—ते क्या हेतुथी यावत्-जूए ?

३२. उ०—हे गौतम ! ते देवोने अनंती मनोदव्ववर्गणाओ लब्ध छे, प्राप्त छे, विशेषे ज्ञात होय छे ते हेतुथी अहिं रहेलो केवली जे कहे छे तेने तेओ (जाणे छे) यावत्-जूए छे.

३३. प्र०—हे भगवन् ! अनुत्तरविमानना देवो शुं उदीर्णमोहवाळा छे, उपशांतमोहवाळा छे के क्षीणमोहवाळा छे ?

३३. उ०—हे गौतम ! उदीर्णमोहवाळा नथी, क्षीणमोहवाळा नथी पण उपशांतमोहवाळा छे.

३४. प्र०—हे भगवन् ! केवली मनुष्य आदानो-इन्द्रियो-वडे जाणे, जूए ?

३४. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी.

३५. प्र०—ते क्या हेतुथी यावत्-केवली इन्द्रियोवडे जाणतो नथी, जोतो नथी ?

३५. उ०—हे गौतम ! केवली पूर्व. दिशामां मित पण जाणे छे, अमित पण जाणे छे यावत्-केवलिनुं दर्शन, आवरण रहित छे, माटे ते हेतुथी ते इन्द्रियोवडे जाणतो के जोतो नथी.

३६. प्र०—हे भगवन् ! केवली, आ समयमां जे आकाशप्रदेशोमां हाथने, पगने, बाहुने अने ऊरुने अवगाही रहे, अने

१. मूलच्छायाः—प्रभुः भगवन् ! अनुत्तरौपपातिकाः देवास्तत्रगताश्चैव सन्तः इहगतान् केवलिनान् सार्धम् आलापं वा, संलापं वा कर्तुम् ? इहन्तं, प्रभुः. तत् केनार्थेन यावत्-प्रभुः अनुत्तरौपपातिकाः देवाः यावत्-कर्तुम् ? गौतम ! यद् अनुत्तरौपपातिकाः देवास्तत्रगताश्चैव सन्तोऽर्थं वा, हेतुं वा, प्रश्नं वा, कारणं वा, व्याकरणं वा पृच्छन्ति, तद् इहगतः केवली अर्थं वा, यावत्-व्याकरणं वा व्याकरोति; तत् तेनार्थेन. यद् भगवन् ! इहगतश्चैव केवली अर्थं वा, यावत्-व्याकरोति, तद् अनुत्तरौपपातिका देवास्तत्रगताश्चैव सन्तो जानन्ति, पश्यन्ति ? इहन्तं, जानन्ति, पश्यन्ति. तत् केनार्थेन यावत्-पश्यन्ति ? गौतम ! तेषां देवानाम् अनन्ताः मनोदव्ववर्गणा लब्धाः, प्राप्ताः, अभिसमन्वागता भवन्ति तत् तेनार्थेन यद् इहगतः केवली यावत्-पश्यन्ति-इति. अनुत्तरौपपातिका भगवन् ! देवाः किम् उदीर्णमोहाः, उपशान्तमोहाः, क्षीणमोहाः ? गौतम ! नो उदीर्णमोहाः, उपशान्तमोहाः, नो क्षीणमोहाः. केवली भगवन् ! आदानैः जानाति, पश्यति ? गौतम ! नाऽयम्-अर्थः समर्थः. तत् केनार्थेन यावत्-केवली आदानैः जानाति, न पश्यति ? गौतम ! केवली पारस्स्येन मितम् अपि जानाति, अमितम् अपि जानाति, यावत्-निर्वृतं दर्शनं केवलिनस्तत् तेनार्थेन. केवली भगवन् ! अस्सि समयेषु आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा, पादं वा, बाहुं वा, ऊरुं वा, अवगाहः—अनु०

चिद्वृत्ति; प्रभु णं केवली सेयकालंसि वि, तेसु चैव आगासपएसेसु हत्थं वा, जाव-ओगाहिता णं चिद्वृत्तए ?

३६. उ०—गोयमा ! णो तिण्ठे समद्वे.

३७. प्र०—से केणद्वेणं भंते ! जाव-ओगाहिता णं चिद्वृत्तए ?

३७. उ०—गोयमा ! केवलिसस णं वीरिय-सजोग-सइव्वयाए चलाइं उवकरणाइं भवंति, चलोवकरणद्वयाए य णं केवली अस्सि समयंसि जेसु आगासपएसेसु हत्थं वा, जाव-चिद्वृत्ति; णो णं प्रभु केवली सेयकालंसि वि तेसु चैव जाव-चिद्वृत्तए, से तेणद्वेणं जाव-पुच्चइ-केवली णं अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु जाव-चिद्वृत्ति णो णं प्रभु केवली सेयकालंसि वि तेसु चैव आगासपदेसेसु हत्थं वा, जाव-चिद्वृत्तए.

जे समयमां रहे ते पछीना-भविष्यत्कालना-समयमां ते ज आकाशप्रदेशोमां हाथने यावत्-अवगाहीने रहेवा केवली समर्थ छे ?

३६. उ०—हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी.

३७. प्र०—हे भगवन् ! ते क्या हेतुथी, यावत्-केवली आ समयमां जे आकाशप्रदेशोमां यावत्-रहे छे पछीना-भविष्यत्कालना-समयमां ए ज आकाशप्रदेशोमां केवली हाथने यावत्-अवगाही रहेवा समर्थ नथी ?

३७. उ०—हे गौतम ! केवलिले वीर्यप्रधान योगवाळुं जीव द्रव्य होवाथी तेना हस्तवगेरे उपकरणो-अंगो-चल होय छे अने हस्तवगेरे अंगो चल होवाथी चालु समयमां जे आकाश प्रदेशोमां हाथने यावत् अवगाही रहे छे, ए ज आकाश प्रदेशोमां चालु-समय पछीना भविष्यत्कालना समयमां केवली हाथ वगेरेने अवगाही यावत् रहेवा समर्थ नथी. माटे ते हेतुथी एम कहुं छे के, केवली आ समयमां यावत्-रहेवा समर्थ नथी.

७. केवलि-उद्गमस्थस्य वक्तव्यताप्रस्तावे एव इदम् आहः—‘ केवली णं ’ इत्यादि. यथा केवली जानाति तथा उद्गमस्थो न जानाति, कथंचित् पुनर्जानाति इत्यपि-इत्येतदेव दर्शयन्नाहः—‘ सोच्चा ’ इत्यादि. ‘ केवलिसस ’ ति केवलिनो जिनस्य ‘ अयम् अन्तकरो भविष्यति ’ इत्यादि वचनं श्रुत्वा जानातीति. ‘ केवलिसावगस्स व ’ ति जिनस्य समीपे यः श्रवणार्थी सन् शृणोति तद्वाक्यानि-असौ केवलिसावकः-तस्य वचनं श्रुत्वा जानाति. स हि किल जिनसमीपे वाक्यान्तराणि शृण्वन् ‘ अयमन्तकरो भविष्यति ’ इत्यादिकमपि वाक्यं शृणुयात्, ततश्च तद्वचनश्रवणाद् जानाति इति. ‘ केवलिउभासगस्स व ’ ति केवलिनम् उपास्ते यः श्रवणाऽनाकाङ्क्षी, तदुपासनमात्रपरः सन् असौ केवल्युपासकः-तस्य वचः श्रुत्वा जानाति, भावना प्रायः प्राग्वत्. ‘ तप्पाविख-यस्स व ’ ति केवलिपाक्षिकस्य स्वयंबुद्धस्य इत्यर्थः. इह च श्रुत्वेति वचनेन प्रकीर्णकं वचनमात्रं ज्ञाननिमित्ततयाऽवसेयम्, न तु आगम-रूपम्, तस्य प्रमःणग्रहणेन ग्रहीष्यमाणत्वाद् इति. ‘ पमाणे ’ ति प्रमीयते येनाऽर्थस्तत् प्रमाणम्, प्रमितिर्वा प्रमाणम्. ‘ पचवस्से ’ ति अक्षं जीवम्, अक्षाणि च इन्द्रियाणि प्रति गतं प्रत्यक्षम्. ‘ अणुमाणे ’ ति अनु-लिङ्गग्रहण-संबन्धस्मरणादेः पश्चात्-मीयतेऽनेन इत्यनुमानम्. ‘ ओवम्मे ’ ति उपमीयते सदृशतया गृह्यते वस्तु अनया इत्युपमा, सैव औपम्यम्. ‘ आगमे ’ ति आगच्छति गुरुपरि-पर्येण इत्यागमः, एषां-स्वरूपं शास्त्रलाघवार्थम् अतिदेशत आहः—‘ जहा ’ इत्यादि. एवं चैतत्स्वरूपम्-द्विविधं प्रत्यक्षम्-इन्द्रिय-नोइन्द्रियभेदात्. तत्र इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चधाः-श्रोत्रादि-इन्द्रियभेदात्. नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिधाः-अवधि-आदिभेदाद् इति. त्रिविधम् अनुमानम्-पूर्ववत्, शेषवत्, दृष्टसाधर्म्यवच्चेति. तत्र पूर्ववत्-पूर्वोपलब्धाऽसाधारणलक्षणाद् मात्रादिप्रमातुः पुत्रादिपरिज्ञानम्. शेषवत्-यत् कार्यादिलिङ्गात् परोक्षार्थज्ञानम्, यथाः-मयूरोऽत्र, केकायिताद् इति. दृष्टसाधर्म्यवत्-यथा एकस्य कार्यापणादेर्दर्शनाद् अन्येऽपि एवंविधा एव इति प्रतिपत्तिः-इत्यादि. औपम्यम्-यथा गौर्गवयस्तथा-इत्यादि. आगमस्तु द्विधाः-लौकिक-लोकोत्तरभेदात्. त्रिविधो वाः-सूत्रा-ऽर्थो-भयभेदात्. अन्यथा वा त्रिधाः-आत्मागमा-ऽनन्तरागम-परंपरागमभेदात्. तत्राऽऽत्मागमादयोऽर्थतः क्रमेण जिन-गणधर-तच्छिष्याऽपेक्षया द्रष्टव्याः. सूत्रतस्तु गणधर-तच्छिष्य-प्रशिष्याऽपेक्षया इति. एतस्य प्रकरणस्य सीमां कुर्वन्नाहः—‘ जाव-इत्यादि. ‘ तेण परं ’ ति गणधरशिष्याणां सूत्रतोऽनन्तरागमः, अर्थतस्तु परंपरागमः; ततः परं प्रशिष्याणाम् इत्यर्थः. केवली-तरप्रस्तावे एव इदम् अपरमाहः—‘ केवली णं ’ इत्यादि. चरमकर्म यच्छ्लेशीचरमसमयेऽनुभूयते, चरमनिर्जहा तु यत् ततोऽनन्तरसमये जीव-प्रदेशेभ्यः परिश्रुति-इति. ‘ पणीयं ’ ति प्रणीतं शुभतया प्रकृष्टम्. ‘ धारेज्ज ’ ति धारयेद् व्यापारयेद् इत्यर्थः. एवं ‘ अणंतर ’ इत्यादि. अस्याऽयमर्थः-यथा वैमानिका द्विविधा उक्ताः, मायिमिथ्यादृष्टीनां च ज्ञाननिषेधः, एवम् अभायिसम्यग्दृष्टयोऽनन्तरो-पपन्नक-परंपरोपपन्नकभेदेन द्विधा वाच्याः-अनन्तरोपपन्नकानां च ज्ञाननिषेधः, तथा परंपरोपपन्नका अपि पर्याप्तका-ऽपर्याप्तकभेदेन द्विधा वाच्याः. अपर्याप्तकानां च ज्ञाननिषेधः, तथा पर्याप्तका उपयुक्ताऽनुपयुक्तभेदेन द्विधा वाच्याः. अनुपयुक्तानां च ज्ञाननिषेधश्च

१. मूलच्छायाः—तिष्ठति, प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेषु चैव आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा, यावत्-अवगाह्य स्थातुम् ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः. तत् केनार्थेन भगवन् ! यावत्-अवगाह्य स्थातुम् ? गौतम ! केवलिनो वीर्ययोगसद्द्रव्यतया चलानि उपकरणानि भवन्ति, चलोप-करणार्थतया च केवली अस्मिन् समये तेषु आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा, यावत्-तिष्ठति नो प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेषु एव यावत्-स्थातुम्, तत् तेनार्थेन यावत्-उच्यते-केवली अस्मिन् समये तेषु आकाशप्रदेशेषु यावत्-तिष्ठति नो प्रभुः केवली एष्यत्कालेऽपि तेषु एव आकाशप्रदेशेषु हस्तं वा यावत्-स्थातुम्—अनु०

इति. वाचनान्तरे तु इदं सूत्रं साक्षादेव उपलभ्यते इति. 'आलावं व' त्ति सकृज्जल्पम्. 'संलावं व' त्ति मुहुर्मुहुर्जल्पं मानसिकमेव इति. 'लद्धाओ' त्ति तदवधेर्धिपयभावं गताः. 'पत्ताओ' त्ति तदवधिना सामान्यतः प्राप्ताः परिच्छिन्ना इत्यर्थः. 'अभिसमण्णागयाओ' त्ति विशेषतः परिच्छिन्नाः, यतस्तेषाम् अवधिज्ञानं संभिन्नलोकनाडीविषयम्, यच्च लोकनाडीप्राहकं तद् मनोवर्गणाप्राहकं भवत्येव, यतो योऽपि लोकसंख्येयभागविषयोऽवधिः सोऽपि मनोद्रव्यप्राही, यः पुनः संभिन्नलोकनाडीविषयोऽसौ कथं मनोद्रव्यप्राही न भविष्यति? इष्यते च लोकसंख्येयभागाऽवधेर्मनोद्रव्यप्राहित्वम्. यदाहः—“संखेर्जमणोद्व्ये भागो लोम-पलियस्स बोद्धव्वो” त्ति. अनुत्तरसुराधिकाराद् इदमाहः—‘अणुत्तरा—’ इत्यादि. ‘उदिण्णमोह’ त्ति उत्कटवेदमोहनीयाः. ‘उवसंतमोह’ त्ति अनुत्कटवेदमोहनीयाः—परिचाराणायाः कथंचिदप्यभावात्, नतु सर्वथा उपशान्तमोहाः, उपशमश्रेणेस्तेषाम-भावात्. ‘नो खीणमोह’ त्ति क्षपकश्रेण्या अभावाद् इति. पूर्वतनसूत्रे केवल्यधिकाराद् इदमाहः—‘केवली’ इत्यादि. ‘आयाणोहि’ त्ति आदीयते गृह्यतेऽर्थे एभिरिति आदानानि इन्द्रियाणि तैर्न जानाति केवलित्वात्. ‘अस्सि समयंसि’ त्ति अस्मिन् वर्तमाने समये. ‘ओगाहिता णं’ त्ति अवगाह्य आक्रम्य. ‘सेयकालंसि वि’ त्ति एष्यत्कालेऽपि. ‘वीरियसजोगसद्वययाए’ त्ति वीर्यम्-वीर्याऽन्तरायक्षयप्रभवशक्तिः, तत्प्रधानं सयोगम्—मानसादिव्यापारयुक्तम्, यत् सद् विद्यमानं द्रव्यं जीवद्रव्यं तत् तथा-वीर्यसद्भावेऽपि जीवद्रव्यस्य योगाद् विना चलनं न स्याद् इति—सयोगशब्देन सद्द्रव्यं विशेषितम्, ‘सद्’ इति विशेषणं च—तस्य सदा सत्ता-ऽवधारणार्थम्. अथवा स्व आत्मा, तद्रूपं द्रव्यं स्वद्रव्यम्, ततः कर्मधारयः. अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो योगवान् वीर्यसयोगः, स चासौ सद्रव्यश्च मनःप्रवृत्तिवर्गणायुक्तो वीर्यसयोग—सद्रव्यः—तस्य भावस्तत्ता तथा हेतुभूतया. ‘चलाइं’ त्ति अस्थिराणि. ‘उवकरणाइं’ त्ति अङ्गानि. ‘चलोवगरणइयाए य’ त्ति चलोपकरणलक्षणो योऽर्थस्तद्भावश्चलोपकरणार्थता—तथा. च शब्दः पुनरर्थः.

७. केवलिनी अने छद्मस्थनी वक्तव्यताना प्रस्तावमां ज आ [‘केवली णं’] इत्यादि सूत्र कहे छे अने जे प्रकारे केवली जाणे छे ते प्रकारे छद्मस्थ जाणतो नथी तो पण कांडक रीते जाणे छे, ए वातने दर्शावतां सूत्रकार [‘सोच्चा’] इत्यादि सूत्र कहे छे. [‘केवलिसस व’ त्ति] केवलिनी—जिननी—पासेथी ‘आ अंतकर थसे’ इत्यादि वचन सांभळीने जाणे छे. [‘केवलिसावगस्स व’ त्ति] सांभळवानो अर्थी थइ जिननी पासे तेना वाक्योने जे सांभळें ते ‘केवलिसावक’ तेनुं वचन सांभळीने जाणे. कारण के, ते केवलिसावक जिननी पासे बीजां अनेक वाक्यो सांभळतो ‘आ—अमुक मनुष्य—अंतकर थसे’ इत्यादि वाक्ये पण सांभळें अने तेथी ते—केवलिसावक—ना वचनने सांभळीने जाणे. [‘केवलिसावगस्स व’ त्ति] सांभळवानी इच्छा विनाने मात्र केवलिनी उपासनामां तत्पर थई जे केवलिने उपासे ते ‘केवल्युपासक’ तेनुं वचन सांभळीने जाणे छे. प्रायः भावना पूर्वं पडे जाणती. [‘तत्पन्निखयस्स व’ त्ति] केवलिना पक्षना मनुष्येणुं—स्वयंयुद्धं. अहिं ‘श्रुत्वा’ एटले सांभळीने अर्थात् ते श्रवण, ज्ञान—जाणना—सुं निमित्त होवाथी मात्र साधारण वचनरूप छे, पण ते ‘वचन’ आगम प्रमाणरूप नथी, कारण के, आगम प्रमाणरूप वचन विषे तो हवे पछी प्रमाणना भेदो आवेश तेमां कहेवायुं छे. [‘पमाणे’ त्ति] जेनाथी अर्थ—पदार्थ—जाणी शकाय ते प्रमाण अथवा ‘जाणवुं’ ते प्रमाण. [‘पच्चक्खे’ त्ति] जीव प्रत्ये गयेलुं एटले जीव साथे सीधो संबंध धरावतुं अने इन्द्रियो प्रत्ये गयेलुं एटले इन्द्रियो द्वारा जीव साथे संबंध धरावतुं ते प्रत्यक्ष अर्थात् अक्ष—जीव, इन्द्रियोनी सहाय विना ज जीवने जे ज्ञान थाय ते प्रत्यक्ष अने अक्ष—इन्द्रियो, इन्द्रियोनी सहायता वडे ज जीवने जे ज्ञान थाय ते पण प्रत्यक्ष. [‘अणुमाणे’ त्ति] अनु एटले हेतुनुं ग्रहण अने संबन्ध—व्याप्ति—नुं स्मरण कर्या पछी जे वडे पदार्थनुं ज्ञान थाय ते अनुमान. [‘ओवम्मे’ त्ति] जे वडे, सरखाइथी पदार्थनुं ग्रहण थाय ते उपमा अने उपमा ए ज औपम्य. [‘आगमे’ त्ति] जे गुरुपरंपराए आवे ते आगम. ए चारे प्रमाणोनुं स्वरूप, शास्त्रना लाघव माटे अतिदेशथी—बीजा शास्त्रनी तुल्यता वडे मूळकार जणावे छे—[‘जहा’ इत्यादि.] अने ए स्वरूप आ प्रमाणे छे: ते चारे प्रमाणोमां प्रत्यक्ष प्रमाण वे प्रकारनुं छे, एक इन्द्रियप्रत्यक्ष अने बीजुं नोइन्द्रिय प्रत्यक्ष. तेमां ‘श्रोत्र’ वगरे पांच इन्द्रियो होवाथी इन्द्रिय प्रत्यक्ष पांच प्रकारनुं छे, अने नोइन्द्रियप्रत्यक्ष, तेना ‘अवधि, मनःपर्यय अने केवल’ एम त्रण भेद होवाथी त्रण प्रकारनुं छे. अनुमान प्रमाण त्रण प्रकारनुं छे, एक पूर्ववत्, बीजुं शेषवत् अने त्रीजुं दृष्टसाधर्म्यवत्. पूर्ववत् एटले पूर्व उपलब्ध मुख्य लक्षण—जिज्ञान—थी माता वगरे प्रमातृजनने पुत्र वगरेनुं जे ज्ञान थाय ते ‘पूर्ववत्’ अनुमान कहेवाय. शेषवत् एटले कार्य वगरेनी निशानीओथी परोक्ष पदार्थनुं जे ज्ञान थाय ते ‘शेषवत्’ अनुमान कहेवाय. जेमके, अहि केका-धित होवाथी—मयूरनो शब्द होवाथी—मयूर होथो जोइए. दृष्टसाधर्म्यवत् एटले एक पदार्थना स्वरूपनुं निरीक्षण करवाथी एथा स्वरूपवाळा बीजा पदार्थो पण ए प्रकारना छे एवुं जे ज्ञान ते ‘दृष्टसाधर्म्यवत्’ अनुमान कहेवाय, जेमके, एक कार्षापण—एंशी रतिभारना एक कर्ष—जे जोवाथी एना जेवा जे बीजा ते पण कार्षापण कहेवाय. ‘जेवी गाय छे तेवो गवय छे’ इत्यादि ज्ञान ‘औपम्य’ कहेवाय. आगमना लौकिक अने लोकोत्तर एना वे प्रकार छे अथवा सूत्र, अर्थ अने सूत्रार्थ एना त्रण प्रकार छे अथवा, आत्माऽऽगम, अनन्तरागम अने परंपरागम एम बीजी रीते पण आगम त्रण प्रकारनो छे. अर्थनी अपेक्षाए जिनने आत्मागम, गणधरने अनंतरागम अने गणधरना शिष्योने परंपरागम कहेवाय, सूत्रनी अपेक्षाए तो गणधरने आत्मागम, गणधरना शिष्योने अनंतरागम अने गणधरना शिष्यना शिष्योने परंपरागम. अहीं साक्षी तरीके जणावेला आ प्रकरणनी हृद बतावता सूत्रकार कहे छे के, [‘जात्र’ इत्यादि.] [‘तेण परं’ त्ति] सूत्रथी गणधरना शिष्योने अनंतरागम अने अर्थथी तेओने परंपरागम, त्यार बाद तेना प्रशिष्योने—ए पाठ सुधी. केवलिना अने बीजाना प्रस्तावमां ज आ बीजुं—[‘केवली णं’] इत्यादि कहे छे. जे शैलेशीने छेहे समये अनुभवाय ते चरमकर्म अने त्यार पछी लगोलगता समय जीव प्रदेशोथी जे छुट्टुं पडे—खरी पडे—ते तो चरम-

केवलि-श्रावक.

केवलि-उपासक.

स्वयंबुद्ध.

प्रमाण.

प्रत्यक्ष.

अनुमान.

उपमा.

आगम.

अनुबोधद्वारा.

पूर्ववत्.

शेषवत्—दृष्ट—

साधर्म्यवत्.

कार्षापण.

गवय.

चरमकर्म—

चरम-निर्जरा. निर्जरा. [' पणौर्य ' ति] प्रणीत-शुभपणे प्रकृष्ट. [' धारेज्ज ' ति] धारण करे-व्यापृत करे-[' एवं अणंतर- ' इत्यादि] आनो आ अर्थ.छे, मायी अमायी. जेम वैमानिक देवो बे प्रकारना कखा छे, मायिमिथ्यादृष्टिओने ज्ञाननो निषेध छे-तेओ जाणता नथी. ए प्रमाणे अमायिसम्यग्दृष्टिओ, अनन्तरोपपन्नक अने परंपरोपपन्नक एम बे प्रकारे कहेवा. तेमां अनन्तरोपपन्नको नथी जाणता, तथा पर्याप्त अने अपर्याप्त एम बे प्रकारे परंपरोपपन्नकने जाणता, अने तेमां अपर्याप्तो नथी जाणता, तथा पर्याप्तो, उपयुक्त अने अनुपयुक्त एम बे प्रकारे कहेवा अने तेमां अनुपयुक्तो नथी जाणता. वीजी वाचनामां तो आ अर्थवालुं मूलसूत्र, मूलमां साक्षात् ज देखाय छे. [' आलायं व ' ति] एक वार बोलवुं ए आलाप, [' संलायं व ' ति] वारंवार मानसिक बोलवुं ते ज-संलाप. [' लद्धाओ ' ति] तेना अवधिना विषयपणाने पामेली-तेना अवधिज्ञानवडे जणाय तेवी. [' पत्ताओ ' ति] तेना अवधिज्ञानवडे सामान्यरूपे जाणेली. [' अभिसमण्णागयाओ ' ति] विशेषे करी परिच्छिन्न-ज्ञात-थयेली. कारण के, तेओना अवधिज्ञाननो विषय संभिन्नलोकनाडी छे, अने जे अवधिज्ञान लोकनाडीनुं ग्रहण करनारं होय छे ते मनोवर्गणानुं ग्राहक होय ज छे. केमके, जे अवधिज्ञाननो विषय लोकनो संख्येय भाग होय ते अवधिज्ञान मनोद्रव्यनुं ग्राहक-जाणनारं-पण होय छे. तो वळी जे अवधिज्ञाननो विषय संभिन्न-समस्त-लोकनाडी छे ते अवधिज्ञान मनोद्रव्यनुं जाणनारं होय एमां तो कहेवुं ज शुं ? वळी जे अवधिज्ञाननो विषय लोकनो संख्येय भाग छे ते अवधिज्ञान मनोद्रव्यनुं जाणनारं छे, ए प्रमाणे इष्ट पण छे. कखुं छे जे, " लोकना अने पल्योपमना संख्येय भागने जाणनारो अवधि मनोद्रव्यनो ग्राहक-जाणनार-होय छे, एम जाणवुं. " अनुत्तरसुरनो अधिकार चालु होवाथी आ-[' अणुत्तरा- ' इत्यादि] सूत्र कहे छे. [' उदिण्ण-मोह ' ति] जेओने वेद मोहनीय उत्कट छे, [' उवसंतमोह ' ति] कोइ रीते पण मैथुननो सद्भाव न होवाथी तेओने वेदमोहनीय अनुत्कट छे, माटे तेओ उपशमेल मोहवाळा छे पण तेओने उपशम श्रेणी न होवाथी तेओ सर्वथा उपशांतमोह नथी. [' नो खीणमोह ' ति] क्षपक श्रेणीनो अभाव होवाथी तेओ क्षीणमोह नथी. आ सूत्रथी आगळना सूत्रमां केवलिनो अधिकार होवाथी आ-[' केवली ' इत्यादि] सूत्र कहे छे, [' आयाणेहिं ' ति] जेओ वडे पदार्थनुं आदान-ग्रहण-थाय ते आदान-इंद्रियो, तेओवडे, पोते केवली होवाथी जाणता नथी. [' अस्सिं समयंसि ' ति] आ वर्तमान-चालु-समयमां [' ओगाहिंत्ता णं ' ति] अवगाहीने-आक्रमीने [' सेयकालंसि वि ' ति] भविष्यकालमां पण. [' वीरियस-जोगसद्दव्याए ' ति] वीर्यांतरायना नाशथी उत्पन्न थएली शक्ति ते वीर्य, जेमां वीर्य मुख्य छे एवुं मानस वगेरे व्यापारथी युक्त विद्यमान जे जीव द्रव्य ते ' वीर्यसयोग सद्-द्रव्य ' कहेवाय, वीर्यनो सद्भाव होय तो पण योगो-व्यापारो-विना चलन न थइ शके माटे ' सयोग ' शब्द वडं सद्-द्रव्यने विशेषित कर्तुं छे अने द्रव्यनुं जे ' सत् ' ए विशेषग छे ते द्रव्यनी सत्ताना अवधारण माटे छे, अथवा वीर्यप्रधान, मानसादि योगयुक्त आत्मरूप द्रव्य ते ' वीर्य सयोग स्वद्रव्य ' कहेवाय, अथवा वीर्यप्रधान योगवाळो एओ अने मन वगेरेनी वर्गणायुक्त ते ' वीर्यसयोग सद्द्रव्य ' कहेवाय, तेपणुं ते ' वीर्यसयोगसद्द्रव्यता ' अने तद्रूप हेतु वडे. [' चलाइं ' ति] अस्थिर. [' उवगरणाइं ' ति] अंगो. [' चलोवगरणट्टयाए र्यं ' ति] अस्थिर अंग स्वरूप जे अर्थ तेपणे अर्थात् अंगो अस्थिर होवाथी.

चौदपूर्वी.

३८. प्र०—पमू णं भंते ! चौदसपुव्वी घडाओ घडसहस्सं, पडाओ पडसहस्सं, कडाओ कडसहस्सं, रहाओ रहसहस्सं, छत्ताओ छत्तसहस्सं, दंडाओ दंडसहस्सं, अभिनिव्वट्टेत्ता उवदं-सेत्तए ?

३८. उ०—हंता, पमू.

३९. प्र०—से केणट्टेणं पमू चउदसपुव्वी, जाव-उवदंसेत्तए ?

३९. उ०—गोयमा ! चउदसपुव्विस्स णं अणंताइं दव्वाइं उक्करियाभेएणं भिज्जमाणाइं, लद्धाइं, पत्ताइं, अभिसमण्णागयाइं भवंति; से तेणट्टेणं जाव-उवदंसेत्तए.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति.

३८. प्र०—हे भगवन् ! चौदपूर्वने जाणनार-श्रुत केवली मनुष्य, एक घडामांथी हजार घडाने, एक पटमांथी हजार पटने, एक सादरीमांथी हजार सादरीओने, एक रथमांथी हजार रथने, एक छत्रमांथी हजार छत्रने अने एक दंडमांथी हजार दंडने करी देखाडवा समर्थ छे ?

३८. उ०—हा, समर्थ छे.

३९. प्र०—ते केवी रीते, चौदपूर्वी यावत्-देखाडवा समर्थ छे?

३९. उ०—हे गौतम ! ' चौदपूर्विए, उत्करिका भेदवडे भेदातां अनंत द्रव्यो प्रहण योग्य कर्था छे, प्रह्णां छे अने ते द्रव्योने घटादिरूपे परिणमायत्रा पण आरंभ्यां छे, माटे ते हेतुथी यावत्-देखाडवा समर्थ छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही-यावत् विहरे छे.)

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवइंसुत्ते पंचमसये चउरथो उदसो सम्मत्तो.

१. ' च ' शब्दनो ' वळी ' अर्थ छे:—श्रीअभय०

२. मूलच्छाया:—प्रभु: भगवन् ! चतुर्दशपूर्वी घटाद् घटसहस्रम्, पटात् पटसहस्रम्, कटात् कटसहस्रम्, रथाद् रथसहस्रम्, छत्रात् छत्रसहस्रम्, दण्डाद् दण्डसहस्रम् अभिनिव्वट्ट्यं, उपदर्शयित्तुम् ? हन्त, प्रभु: तत् केमार्थेन प्रभु: चतुर्दशपूर्वी यावत्-उपदर्शयित्तुम् ? गौतम ! चतुर्दशपूर्वण: अनन्तानि द्रव्याणि उत्करिकाभेदेन गिद्यमानानि लब्धानि, प्राप्ताणि, अभिसमन्वागवाणि भवन्ति, तद् तेनार्थेन यावत्-उपदर्शयित्तुम्, तदेवं भूयवन् ! तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

૮. કેવલ્યધિકારાત્ શ્રુતકેવલિનમ્ અધિકૃત્યાહ:- ' ઘડાઓ ઘડસહસ્સં ' તિ ઘટાદ્ અવધેર્ઘટં નિશ્રાં કૃત્વા ઘટસહસ્ત્રમ્, ' અભિનિવદ્દેતા ' इति योगः, અભિનિર્વલ્ય વિધાય શ્રુતસમુદ્યલ્લવિવિશેષેન ઉપદર્શયિતું પ્રધુરિતિ પ્રશ્નઃ. ' ઉત્કરિયાભેદ' તિ इह पुद्गलानां भेदः पञ्चधा भवति-खण्डादिभेदात्. તત્ર खण्डभेदः-खण्डशो यो भवति लोष्टादेरिव. प्रतरभेदः अभ्रपटलानाम् इव. चूर्णिकाभेदः तिलोदिचूर्णवत्. अनुतटिकाभेदः-अवटतटभेदवत्. उत्करिकाभेदः-एरण्डबीजानामिवेति. तत्र उत्करिकाभेदेन भिद्यमानानि. ' लद्धाई ' ति लब्धिविशेषाद् ग्रहणविषयतां गतानि. ' पत्ताई ' ति तत एव गृहीतानि. ' अभिसमण्णागयाई ' ति घटादिरूपेण परिणमयितुम् आरब्धानि, ततस्तैर्घटसहस्रादि निर्वर्तयति, आहारकशरीरवद् निर्वर्त्य च दर्शयति जनानाम्. इह चोत्करिकाभेदग्रहणं तद्विज्ञानामेव द्रव्याणां विवक्षितघटादिनिष्पादनसामर्थ्यमस्ति--नाऽन्येषामिति कृत्वा--इति.

ભગવત્સુધર્મસ્વામિપ્રણીતે શ્રીભગવતીસૂત્રે પદ્યમપ્રતે ચતુર્થ ઉદ્દેશકે શ્રીઅભયદેવસૂરિવિરચિતં વિવરણં સમાપ્તમ્.

૮. કેવલિના અધિકારથી શ્રુત કેવલિનો અધિકાર કહે છે: [' ઘડાઓ ઘડસહસ્સં ' તિ] એક ઘડામાંથી-એક ઘડાને સહાયભૂત કરીને તેમાંથી હજાર ઘડાને. [' અભિનિવદ્દેતા '] કરી, શ્રુતથી ઉત્પન્ન થયેલી એક પ્રકારની લલ્લિ વડે દેખાડવા સમર્થ છે ? એ પ્રશ્ન છે. [' ઉત્કરિયાભેદ' તિ [અહિં પુદ્ગલોતું ઁંડ વગેરે પ્રકારથી પાંચ પ્રકારનું ભેદન હોય છે. તેમાં ઢેકાં વગેરેની પેઠે ટુકડે ટુકડારૂપે પુદ્ગલોના ભેદાવાને ' ઁંડભેદ ' કહે છે, અભ્રપટલની પેઠે પુદ્ગલોના ભેદાવાને ' પ્રતરભેદ ' કહે છે, તલ વગેરેના ચૂર્ણની પેઠે પુદ્ગલોના ભેદાવાને ' ચૂર્ણિકાભેદ ' કહે છે, કૂવાના કાંઠાની તરાડોની પેઠે પુદ્ગલોના ભેદાવાને ' અનુતટિકાભેદ ' કહે છે, ઁરણના બીજની પેઠે પુદ્ગલોના ભેદાવાને ઉત્કરિકા ભેદ કહે છે; તેમાં ઉત્કરિકા ભેદવડે ભેદાતાં. [' લદ્દાઈ ' તિ] લલ્લિવિશેષવડે ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય કરેલાં. [' પત્તાઈ ' તિ] તેથી જ ગ્રહ્યાં. [' અભિસમણ્ણાગયાઈ ' તિ] ઘટાદિરૂપે પરિણમાવવાને આરંભ્યાં, તેથી તે વડે હજાર ઘટ વગેરે બનાવે છે અને આહારકશરીરની પેઠે બનાવી માણસોને દેખાડે છે. ઉત્કરિકા ભેદવડે ભેદાણાં દ્રવ્યો, ઁચ્છેલા ઘટ વગેરે પદાર્થોનું નિષ્પાદન કરવા સમર્થ છે, પણ બીજાં ભેદવડે ભેદાણાં દ્રવ્યો, ઁષ્ટકાર્ય કરવા સમર્થ નથી માટે અહિં ' ઉત્કરિકાભેદ ' નું ગ્રહણ કર્યું છે.

પકમાંથી

ઁંડ-પ્રતર-
અનુતટિકા-
ભેદ.

વૈદારૂપઃ સમુદ્રેઽલિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેઽસ્મિન્ દાયી યઃ સદ્ગુણાનાં પરકૃતિકરણાદૈતજીવી તપસ્વી ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो ब्राह्मको दान्ति-शान्त्योः-दयात् श्रीनीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

૧. અહીં જળાવેલા ' ઉત્કરિકા ' ભેદ વિષે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અગ્યારમા ભાષાપદમાં (૫૦ ૨૬૬-૨૭૦) સવિસ્તર નોંધ આ પ્રમાણે છે:--

“ તેસિ ણં મંતે ! દ્વવાણં કતિવિદ્દે મેએ પળ્ણત્તે ?

મોયમા ! પંચવિદ્દે મેએ પળ્ણત્તે, તંજહાઃ ઁંડભેદે, પયરભેદે, ચુળ્ણિયા-ભેદે, અણુતટિયાભેદે, ઉત્કરિયાભેદે.

સે કિં તં ઁંડભેદે ?

ઁંડભેદે જં ણં અયઁંડાણ વા, તઁંડાણ વા, તંચઁંડાણ વા, સીસ-ઁંડાણ વા, રયયઁંડાણ વા, જાતરૂવઁંડાણ વા ઁંડાણ ભેદે ભવતિ-સે તં ઁંડભેદે.

સે કિં તં પયરભેદે ?

પયરભેદે જં ણં વંસાણ વા, વેસાણ વા, નલાણ વા, કદલીયંભાણ વા, અઁંમપહલાણ વા, પયરેણં ભેદે ભવતિ-સે તં પયરભેદે.

સે કિં તં ચુળ્ણિયાભેદે ?

ચુળ્ણિયાભેદે જં ણં તિલચુળ્ણાણ વા, મુગ્ગચુળ્ણાણ વા, માસચુળ્ણાણ વા, પિપ્પલીચુળ્ણાણ વા, મિરીયચુળ્ણાણ વા, સિંબેરચુળ્ણાણ વા ચુળ્ણિયા-ભેદે ભવતિ-સે તં ચુળ્ણિયાભેદે.

સે કિં તં અણુતટિયાભેદે ?

જં ણં અગ્ગાણ વા, તઙ્ગાણ વા, દહાણ વા, નઘીણ વા, ઘાવીણ વા, પુલ્લરિણીણ વા, સીહિયાણ વા, ઁંજાલિયાણ વા, સરાણ વા, સરસરાણ વા, સંરપંતિયાણ વા, સરમપ્પંતિયાણ વા અણુતટિયા ભેદે ભવતિ-સે તં અણુ-તટિયાભેદે.

હે ભગવન્ ! તે દ્રવ્યોનો ભેદ કેટલા પ્રકારનો કહો છે ?

હે ગૌતમ ! ભેદના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. તે જેમકે: ઁંડભેદ, પ્રતરભેદ, ચૂર્ણિકાભેદ, અનુતટિકાભેદ અને ઉત્કરિકાભેદ.

ઁંડભેદ એ શું ?

લોહાના કટકાઓનો, તરવાના કટકાઓનો, તાંબાના કટકાઓનો, સીસાના કટકાઓનો, રૂપાના કટકાઓનો અને સોનાના કટકાઓનો જે ઁંડે ઁંડે ભેદ તે ઁંડભેદ.

પ્રતરભેદ એ શું ?

વાંસડાઓનો, નેતરોનો, નલોનો, કેઠનાં થડોનો અને અભ્રપટલોનો જે પ્રતરે પ્રતરે ભેદ-તે પ્રતરભેદ.

ચૂર્ણિકાભેદ એ શું ?

તલના ચૂર્ણનો, (ચૂર્ણ-લોટ) મગના ચૂર્ણનો, અડદના ચૂર્ણનો, પિપ્પલીના ચૂર્ણનો, મરીના ચૂર્ણનો અને શંઘેરના ચૂર્ણનો જે ભેદ-તે ચૂર્ણિકાભેદ.

અનુતટિકા ભેદ એ શું ?

કૂવાઓનો, તલાઓનો, ઘરાઓનો, પહાડી નદીઓનો, વાવોનો, પુલ્કરિ-ણીઓનો, સીધી નદીઓનો, વાંકી નદીઓનો, સરોવરોનો, દરેકે દરેક સરો-વરોનો, સરોવરની હારોનો અને નીકોવાઝી સરોવરની હારોનો જે ભેદ તે-અનુતટિકા ભેદ.

સે કિં તં ઉક્કરિયામેદે ?

ઉત્કરિકામેદ એ શું ?

જં ણં મૂસાળ વા, મંહૂસાળ વા, તિલસિંગાળ વા, મુરગસિંગાળ વા, મૂષોનો, મંહૂસોનો, તલની શિંગોનો, અદ્દની શિંગોનો અને ઘરહાના માસાસિંગાળ વા, ઇરંડબીયાળ વા ફૂડિતા ઉક્કરિયામેદે ભવતિ-સે તં બીજોનો જે ફૂટીને મેદ થાય છે-તે ઉત્કરિકામેદ. ઉક્કરિયામેદે.”

આ પ્રકરણની ટીકા કરતાં ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિજીએ જે પ્રમાણે સંક્ષેપમાં જણાવ્યું છે તે આ છે:—

“ લોહાના ટુકડાની પેઠે જે મેદ છે તે ખંડમેદ, મોજપત્રના મેદની પેઠે જે મેદ છે તે પ્રત્તરમેદ, પહેલા લોટની પેઠે જે વેરાઈ જાય તે ચૂર્ણિકામેદ, શેરદીનાં છોયાંની પેઠે જે મેદ છે તે અનુતટિકામેદ અને ચેંચવાની (?) પેઠે જે મેદ છે તે ઉત્કરિ(ટિ)કામેદ. ”:—મનુ०

शतक ५.-उद्देशक ५.

मात्र संयमयी सिद्धि थाय ?-प्रथम शतक चतुर्थ उद्देशक.-अन्यतीर्थिकवक्तव्यता.-ते मिथ्या.-स्वमत.-एवंभूत वेदना.-अनेवंभूत वेदना.-नैरथि कादि-वैमानिक.-संसारमंडल.-कुडकरो केटला ?-सात.-तीर्थकरनी माताओ.-पिताओ.-शिष्याओ.-चक्रवर्तिनी माताओ.-खीरत्न.-बलदेवो.-वासुदेवो.-वासुदेवनी माताओ.-पिताओ. प्रतिशब्दो विनेरे.-समवायसूत्र.-विहार.-

१. प्र०—छँउमत्थे णं भंते ! मणूसे तीय-मणंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेण० ?

१. उ०—जहा पढमसए चउत्थुद्देसे आलावगा तथा मयव्वा; जाव-अलमस्तु ति वक्तव्यं सिया.

१. प्र०—हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य, वीती गवला शाश्वता अनंत काळपां मात्र संयमवडे (सिद्ध थयो ?)

१. उ०—जेम प्रथम शतकमां चतुर्थे उद्देशकमां आलापक कहा छे तेम अहिं पण ते आलापक कहेवा यावत् ' अलमस्तु ' एम कहेवाय ' त्यां सुधी.

१. अनन्तरोद्देशके चतुर्दशपूर्वविदो महानुभावता उक्ता. सं च महानुभावत्वाद् एव छद्मस्थोऽपि सेत्स्यति-इति कस्याऽप्याऽऽशङ्का स्यात्, अतस्तदपनोदाय पञ्चमोद्देशकस्य इदमादिसूत्रम्:- ' छँउमत्थे णं ' इत्यादि. ' जहा पढमसए ' इत्यादि. तत्र च छद्मस्थः आधोवधिकः, परमाधोवधिकश्च केवलेन संयमादिना न सिध्यति-इत्याद्यर्थपरं तावन्नेपं यावद् ' उत्पन्नज्ञानादिधरः केवली अलमस्तु ' इति वक्तव्यं स्यात्-इति. यच्चेदं पूर्वाऽधीतमपि इहाऽधीतं तत् सम्बन्धविशेषात्. स पुनरुद्देशकपातनायाम् उक्त एवेति.

१. आगळना उद्देशकमां चौदपूर्वीनी महानुभावता कही छे, अने ए महानुभावपगाथी ते चौद पूर्वी छद्मस्थ होय तो पण सिद्ध थसे एवी आशंका थाय माटे ते आशंकानो परिहार करवा पंचम उद्देशकनुं आ-[' छँउमत्थे णं ' इत्यादि] सूत्र छे. [' जहा पढमसए ' इत्यादि.] तेमां छद्मस्थ एटले आधोवधिक अने परमाधोवधिक, ' एकला संयमादिवडे सिद्ध न थाय ' इत्यादि अर्थ परत्वेनुं ते सूत्र त्यां सुधी लेवुं, ज्यां सुधी ' उत्पन्नज्ञानादिनो धारण करनार केवली ' अलमस्तु ' एम कहेवाय. ' आ वात एकवार आगळ प्रथम शतकना चोथा उद्देशकमां आनी गइ छे तो पण अही ए विषे करीने जे कछुं छे ते संबंध विशेषथी कछुं छे अने ते संबंध उद्देशकनी शरुआतमां ज कळो छे.

प्रथमशतक.

एकवार आग
आबी गइ.

अन्यतीर्थिको.

१. प्र०—अँउत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति, जाव-परूवेति सव्वे पाणा, सव्वे भूआ, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता एवं-भूयं वेदणं वेदंति से कहमेयं भंते ! एवं ?

१. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको एम कहे छे यावत् प्ररूपे छे के, सर्व प्राण, सर्व भूत, सर्व जीव अने सर्व सत्त्वो एवंभूत-जेम कर्म बांध्युं छे ते प्रमाणे-वेदनाने अनुभवे छे, हे भगवन् ! ते एम केवी रीते छे ?

१. मूलच्छायाः—छद्मस्थो भगवन् ! मनुष्योऽतीतम्, अनन्तम्, शाश्वतं समयं केवलेन संयमेन ? यथा प्रथमशते चतुर्थोद्देशके आलापकास्तथा ज्ञातव्याः, यावत्-अलमस्तु इति वक्तव्यं स्यात्. १. जूओ-भगवती प्रथम खंड (पृ० १३७-१३८):-अनु० २. अन्ययूथिकोः भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत्-प्ररूपयन्ति सर्वे प्राणाः, सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वाः एवंभूतां वेदनां वेदयन्ति, तत् कथमेतद् भगवन् ! एवम् -अनु०

२. उ०—गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति, जाव-वेदेति, जे ते एवं आहंसु, मिच्छा ते एवं आहंसु; अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परुवेमि अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एवंभूयं वेयणं वेयंति; अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता अणेवंभूयं वेदणं वेदंति.

३. प्र०—से केणट्टेणं अत्थेगइया-तं चेव उच्चारयेव्वं ?

३. उ०—गोयमा ! जे णं पाणा, भूया, जीया, सत्ता जहा कडा कम्मा तहा वेदणं वेदंति ते णं पाणा, भूया, जीया, सत्ता एवंभूयं वेदणं वेदंति, जे णं पाणा, भूया, जीया, सत्ता जहा कडा कम्मा नो तहा वेदणं वेदंति ते णं पाणा, भूया, जीवा, सत्ता अनेवंभूयं वेयणं वेयंति; से तेणट्टेणं तहेव.

४. प्र०—नेरइया णं भंते ! किं एवंभूयं वेयणं वेयंति, अणेवंभूयं वेयणं वेयंति ?

४. उ०—गोयमा ! नेरइया णं एवंभूयं पि वेयणं वेदंति, अणेवंभूयं पि वेयणं वेदंति.

५. प्र०—से केणट्टेणं तं चेव ?

५. उ०—गोयमा ! जे णं नेरइया जहा कडा कम्मा तहा वेदणं वेयंति ते णं नेरइया एवंभूयं वेयणं वेदंति, जे णं नेरइया जहा कडा कम्मा णो तहा वेदणं वेदंति ते णं नेरइया अणेवंभूयं वेयणं वेदंति; से तेणट्टेणं, एवं जाव-वेमाणिया—

२. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे ए प्रमाणे कहे छे यावत्-वेदे छे, जे तेओ ए प्रमाणे कहे छे ते एम खोटुं कहे छे, वळी हे गौतम ! हुं तो एम कहुं छुं यावत् प्ररूपुं छुं के केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो एवंभूत-ए प्रकारे-पोताना कर्म प्रमाणे-वेदनाने अनुभवे छे अने केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो अनेवंभूत-जेम कर्म बांध्युं छे तेथी जूदी-वेदनाने अनुभवे छे.

३. प्र०—ते क्या हेतुथी-केटलाक० इत्यादि ते ज कहेवुं ?

३. उ०—हे गौतम ! जे प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो करेलां कर्मो प्रमाणे वेदना अनुभवे छे ते प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो एवंभूत वेदनाने अनुभवे छे अने जे प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो करेलां कर्मो प्रमाणे वेदना नथी अनुभवता ते प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो अनेवंभूत वेदनाने अनुभवे छे, ते हेतुथी तेम ज कहुं छे.

४. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको शुं एवंभूत वेदनाने वेदे छे के अनेवंभूत वेदनाने अनुभवे छे ?

४. उ०—हे गौतम ! तेओ एवंभूत वेदनाने पण अने अनेवंभूत वेदनाने पण अनुभवे छे.

५. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

५. उ०—हे गौतम ! जे नैरयिको करेलां कर्म प्रमाणे वेदना वेदे छे तेओ एवंभूत वेदना वेदे छे अने जे नैरयिको करेलां कर्म प्रमाणे वेदना नथी वेदता तेओ अनेवंभूत वेदनाने वेदे छे ते हेतुथी एम कहुं छे. ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधीना—

२. स्वयुध्यवक्तव्यताऽनन्तरम् अन्ययूथिकवक्तव्यतासूत्रम्, तत्र चः—‘ एवंभूयं वेयणं ’ ति यथाविधं कर्मनिबन्धनम्, एवंभूताम्-एवंप्रकारतया उत्पन्नां वेदनाम् असातादिकर्मोदयं वेदयन्ति-अनुभवन्ति. मिथ्यात्वं च एतद्वादिनाम् एवम्-नहि यथा बद्धं तथैव सर्वं कर्माऽनुभूयते, आयुष्कर्मणा व्यभिचारात्. तथाहिः-दीर्घकालाऽनुभवनीयस्याऽपि आयुष्कर्मणोऽल्पीयसाऽपि कालेनाऽनुभवो भवति, कथन्नन्यथा अपमृत्युव्यपदेशः सर्वजनप्रसिद्धः स्यात् ? कथं वा महासंयुगादौ जीवलक्षणामपि एकदा एव मृत्युरूपपद्येत-इति. ‘ अणेवंभूयं पि ’ ति यथा बद्धं कर्म न एवंभूता अनेवंभूता अतस्ताम्, श्रूयन्ते हि आगमे कर्मणः स्थितिघात-रसघातादय इति. ‘ एवं जाव-वेमाणिया-’ एवम् उक्तक्रमेण वैमानिकाऽवसानं संसारिजीवचक्रवालं नेतव्यमित्यर्थः.

२. स्वतीर्थिकनी वक्तव्यता पछी अन्ययूथिकनी वक्तव्यताने लगतुं सूत्र छे, तेमां [‘ एवंभूयं वेयणं ’ ति] जे प्रकारतुं कर्म बांध्युं छे ए प्रकारनी उत्पन्न थयेली वेदनाने-अशाता वेदनीय वगैरे कर्मना उदयने अनुभवे छे. ए वादिओनी असत्यता आ प्रमाणे छे:

१. मूलच्छायाः—गौतम ! यत् तेऽन्ययूथिकाः एवम् आह्वयन्ति यावद् वेदयन्ति. ये ते एवम् आहुः, मिथ्या ते एवम् आहुः. अहं पुनर्गौतम ! एवम् आह्वयामि, यावत्-प्ररूपयामि अस्त्येककाः, प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः एवंभूतां वेदनां वेदयन्ति. अस्त्येककाः प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः अनेवंभूतां वेदनां वेदयन्ति. तत् केनाऽर्थेन अस्त्येककाः तच्चैव उच्चारयितव्यम् ? गौतम ! ये प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः यथा कृतानि कर्माणि तथा वेदनां वेदयन्ति ते प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः एवभूतां वेदनां वेदयन्ति. ये प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः यथा कृतानि कर्माणि नो तथा वेदनां वेदयन्ति ते प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वाः अनेवंभूतां वेदनां वेदयन्ति; तत् तेनाऽर्थेन तथैव. नैरयिकाः भगवन् ! किम् एवंभूतां वेदनां वेदयन्ति, अनेवंभूतां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम ! नैरयिकाः एवंभूताम् अपि वेदनां वेदयन्ति, अनेवंभूताम् अपि वेदनां वेदयन्ति. तत् केनाऽर्थेन तच्चैव ? गौतम ! ये नैरयिकाः यथा कृतानि कर्माणि तथा वेदनां वेदयन्ति ते नैरयिकाः एवंभूतां वेदनां वेदयन्ति, ये नैरयिकाः यथा कृतानि कर्माणि नो तथा वेदनां वेदयन्ति ते नैरयिकाः अनेवंभूतां वेदनां वेदयन्ति; तत् तेनाऽर्थेन एवं यावत्-वैमानिकाः—अनु०

१. आ हकीकत विशेष विचारणीय जणाय छे-जो के टीकाकारश्रीए आ संबंधे खुलासो करवा प्रयत्न कर्यो छे. तो पण ए विशेष अगम्य जणाय छे—अनु०

આયુ કર્મમાં વ્યભિચાર (તેના વેદનામાં ફારફેર થતો) હોવાથી જેમ બાંધ્યા છે તે પ્રકારે બધાં કર્મો નથી અનુભવાતાં, તે જ દર્શાવે છે: લાંબા કાળ સુધી અનુભવવા યોગ્ય બાંધેલું આયુષ્ય કર્મ ધોડે કાઢે પણ અનુભવી લેવાય છે, જો એમ ન હોય તો અપમૃત્યુ-કમોત-નો વ્યવહાર જે સર્વજનપ્રસિદ્ધ છે તે કેમ થઈ શકે? અથવા મર્યાદા મોટા સંપ્રામ વગેરે સ્થલમાં લાંબો જીવોના પ્રાણ એક જ કાળે જાય તે કેમ બને-લાંબો જીવોનું એક કાળે મૃત્યુ કેમ બને? [' અનેવંમૂયં પિ ' ત્તિ] જે પ્રકારે કર્મ બાંધ્યું છે તે પ્રકારે નહિ-તેને-અનેવંમૂત વેદનાં. કર્મનો સ્થિતિઘાત, રસઘાત વગેરે આનમમાં સંમળાય છે તેથી પણ અનેવંમૂત વેદનાનો અનુભવ સત્ય ઠરે છે. [' એવં જાવં વેમાણિયા-'] કહેલી રીત પ્રમાણે વૈમાનિકના છેડા વાળું સમસ્ત સંસારી જીવનું ચક્રવાલ જાળી લેવું.

કમોત-

અનેવંમૂત-વેદના

સ્થિતિઘાતાદિ-

કુલકર વિગેરે.

—સંસારમંડલં નેયવ્વં—

—સંસાર-મંડલ વિષે સમજવાનું છે.

૬. પ્ર૦—જંબુદ્વીવે ણં મંતે! ઇહ ભારહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ સમાએ કઠ્ઠ કુલગરા હોત્થા ?

૬. પ્ર૦—હે મગવન્! જંબુદ્વીપમાં આ ભારત વર્ષમાં આ અવસર્પિણીના કાળમાં કેટલા કુલકરો થયા ?

૬. ૩૦—ગોયમા ! સત્તે. એવં ચેવ તિત્થયરમાયરો, પિયરો,

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! સાત કુલકર થયા, એ પ્રમાણે

૧. મૂલચ્છાયા:—સંસારમંડલં જ્ઞાતવ્યમ્. જંબુદ્વીપે મગવન્! ઇહ ભારતે વર્ષે અસ્યામ્ અવસર્પિણ્યાં સનાયાં કતિ કુલકરાઃ અમવન્? ગૌતમ ! સત્ત. એવં ચેવ તીર્થકરમાતરઃ, પિતરઃ—અનુ૦

૧. આ શબ્દ માટે ટીકાકારશ્રીએ જણાવ્યું છે કે—

“અથવા ઇહ સ્થાને વાચનાન્તરે કુલકર-તીર્થકરાદિવક્તવ્યતા દ્શયતે.”

“ અથવા બીજી વાચનામાં આ ઠેકાણે કુલકર અને તીર્થકર વિગેરેની વક્તવ્યતા કહેલી છે. ”

ટીકાકારજીના આ ઉલ્લેખ ઉપરથી એમ સાફ જણાય છે કે, ' સંસારમંડલં નેયવ્વં ' એ શબ્દનો સંબંધ ' જાવ વેમાણિયા ' શબ્દ સાથે ઘટી શકતો નથી. કારણ કે, આ સ્થલે કે બીજે અનેક સ્થલે જે હકીકતને જીવ માત્રમાં લાગુ કરવાના ઉદ્દેશ્યે મળે છે ત્યાં બધે ' જાવ-વેમાણિયા ' એ શબ્દ છેવટ આવે છે અને એ શબ્દ જે હકીકતને છેડે આવેલો હોય તે હકીકત જીવ માત્રને લાગુ થાય છે—કોઈ સ્થલે આ અંશમાં જીવ માત્રને લગતા ઉલ્લેખોની નોંધમાં ' જાવ-વેમાણિયા ' શબ્દ ઉપરાંત બીજો કોઈ શબ્દ નોંધેલો જણાતો—જણાયો—નથી માટે જ અહીં અમે ' સંસારમંડલં નેયવ્વં ' એ શબ્દને ' જાવ-વેમાણિયા ' શબ્દથી છૂટો પાડીને જણાવેલો છે અને ' એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધીના સમસ્ત સંસારમંડલ વિષે સમજવાનું છે ' એવો ટીકાકારશ્રીએ જણાવેલો બીજો અર્થ થતાવવા માટે પણ એ બન્ને શબ્દો વચ્ચે એક મોટી આડી ઓઢી મુકેલી છે—આ જાતનો ફેરફાર અમે મૂળમાં અને માધાંતરમાં—બન્ને ઠેકાણે જણાવ્યો છે વળી વાચનાને લગતા ટીકાકારના આ અને બીજા અનેક ઉલ્લેખો દ્વારા એમ પણ કહી શકાય છે કે, આ વાચનાઓમાં કેટલી બધી વિચિત્રતા છે—જાણે નવીનતા જ ન હોય (?):—અનુ૦

૨. કુલકર વિગેરે વિષે શ્રીસમવાયાંગસૂત્રમાં (સ૦ પૃ૦ ૧૫૦-૧૫૫) સવિસ્તર નોંધાયેલું છે. તેમાંનું કેટલુંક—અહીં ઉપયોગી—આ પ્રમાણે છે:—
કુલકરો:

“ જંબુદ્વીવે ણં ડીવે ભારહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ સમાએ સત્ત કુલગરા હોત્થા. તં જહા:—

“ જંબુદ્વીપમાં, ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં સાત કુલકર થયા હતા. તેનાં નામ:

પઠમેતથ વિમલવાહન [ચવ્વુમ્ જસમં ચઉત્થમભિચંદે, તત્તો પ્સેણઇએ મરુદેવે ચેવ નામી ય.] ”

વિમલવાહન, ચક્ષુમાન્, યશોમાન્, અભિચંદ્ર, પ્રસેનજિત્, મરુદેવ અને નામિ. ”

કુલકરની સ્ત્રીઓ:

૧. એતંતિ ણં સત્તપ્પહં કુલગરાણ સત્ત ભારિઆ હોત્થા. તં જહા:—

એ સાતે કુલકરોને (એક એકને એક) એમ સાત સ્ત્રીઓ હતી. તેનાં નામ: ચંદ્રયશા, ચંદ્રકાંતા, સુરૂપા, પ્રતિરૂપા, ચક્ષુકાંતા, શ્રીકાંતા અને મરુદેવી.

ચંદ્રજસા ચંદ્રકંતા [સુરૂવ-પઠિરૂવ ચવ્વુકંતા ય, સિરિકંતા મરુદેવી કુલગરપત્તીણ નામાઈ.]

૨. તીર્થકરની માતાઓ:

“ જંબુદ્વીવે ણં ડીવે ભારહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ ચઠ્ઠવીસં તિત્થ-ગરાણં માયરો હોત્થા. તં જહા:—

મરુદેવી વિજયા સેના [સિદ્ધત્થા મંગલા સુસીમા ય, પુટ્ઠવી લક્ષણા રામા નંદા વિણ્ઠુ જયા સામા. સુજસા સુવ્વય અરિ સિરિયા દેવી પમાવઈ પઠમા, વપ્પા સિવા ય વામા તિસલા દેવી ય જિણમાયા.] ”

મરુદેવી, વિજયા, સેના, સિદ્ધાર્થી, મંગલા, સુસીમા, પૃથ્વી, લક્ષ્મણા, રામા, નંદા, વિણ્ઠુ, જયા, શ્યામા, સુયશા, સુવતા, અચિરા, શ્રી, દેવી, પ્રભાવતી, પદ્મા, વપ્રા, શિવા, વાસા અને જિનમાતા ત્રિશલા દેવી. ”

૩. તીર્થકરના પિતાઓ:

“ જંબુદ્વીવે ણં ડીવે ભારહે વાસે ઇમીસે ણં ઓસપ્પિણીએ ચઠ્ઠવીસં તિર્થ-ગરાણં પિયરો હોત્થા. તં જહા:—

“ જંબુદ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં ચોવીસ તીર્થકરોના પિતાઓ થયા હતા. તેનાં નામ:

નામી ય જિયસત્તુ ય [જિયારી સંવરે ઇય, મંહે ધરે પશ્ઠે ય મહરેણે ય સ્સત્તિએ. સુગીવે દહરહે વિણ્ઠુ વસુપુજે ય સ્સત્તિએ, કયવમ્મા સીહસેણે માણ્ઠુ વિરસેણે ઇય. સૂરે સુદંસણે કુંમે સુમિત્તે વિજએ સમુદ્ધવિજયે ય, રામા ય આસસેણે ય સિદ્ધસે ચિય સ્સત્તિએ. ”

નામી, જિતશત્રુ, જિતારિ, સંવર, મેઘ, ધર, પ્રતિષ્ઠ, મહસેન ક્ષત્રિય, સુગીવ, દહરથ, વિણ્ઠુ, વસુપૂજ્ય ક્ષત્રિય, કૃતવર્મા, સિંહસેન, માતુ, વિશ્વસેન, સૂર, સુદર્શન, કુંભ, સુમિત્ર, વિજય, સમુદ્રવિજય, અશ્વસેન રાજા અને સિદ્ધર્થ ક્ષત્રિય. ”

पढमा सिस्सिणीओ, चक्रवर्दिमायरो, इत्थिरयणं, बलदेवा, वार्सुदेवा, वासुदेवमायरो, पिर्यरो; एएसिं पडिसत्तू जहा समवाए नामपरिवाडीए तहा जेयव्वा.

—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव-विहरइ.

तीर्थकरोनी माताओ, पिताओ, पहेली चेलीओ, चक्रवर्तीनी माताओ; स्त्रीरत्न, बलदेवो, वासुदेवो, वासुदेवनी माताओ, पिताओ; एओना प्रतिशत्रुओ-प्रतिवासुदेवो वगेरे जे प्रमाणे 'समवाय' सूत्रमां नामनी परिपाटीमां छे ते प्रमाणे जाणवुं.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, एम कही यावत् विहरे छे.

भगवंत-अजसुहृद्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये पंचमो उद्देशो सम्मत्तो.

१. मूलच्छायाः—प्रथमाः शिष्याः, चक्रवर्तिमातरः. स्त्रीरत्नम्, बलदेवाः, वासुदेवाः, वासुदेवमातरः, पितरः, एतेषां प्रतिशत्रवः, यथा समवाये नामपरिपाठ्या तथा ज्ञातव्याः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति यावद्-विहरतिः—अनु०

२. तीर्थकरोनी पहेली चेलीओ:

“एएसिं णं चउवीसाए तित्थगराणं चउवीसं पढमसिस्सिणी होत्था. तं जहाः—

बंभी य फग्गु सामा अजिया कासवी रई सोमा,
सुमणा वारुणी सुलसा धारणी धरणी य धरणिधरा.
पढम-सिवा सुयी तह अंजुया भावियप्पा य रक्खी य,
बंधुवती पुप्फवती अज्जा अमिला य अहिया.
अविक्खणी पुप्फचूला य चंदणज्जा य आहियाउ,
उदितोदिथकुलवंसा, विमुद्धवंसा गुणेहि उववेया,
तित्थप्पवत्तयाणं पढमा सिस्सी जिणवराणं.”

३. चक्रवर्तिनी माताओ:

“जंबुद्वीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए बारस चक्रवर्दिमायरो होत्था. तं जहाः

सुमंगला, जसवती, भद्रा, सहदेवी, अइरा, सिरी, देवी, तारा, जाला, मेरा, वप्पा चुल्लणि, अपच्छिमा.”

४. चक्रवर्तिनां स्त्रीरत्नो:

“एएसिं बारसण्हं चक्रवर्तीणं बारस इत्थिरयणा होत्था. तं जहाः

पढमा होइ सुभद्रा भद्र सुभद्रा जया य विजया य,
क्रिण्हसिरी सूरसिरी पउमसिरी वसुंधरा देवी.
लच्छिमई कुरुमई इत्थिरयणाण नामाई.

५. बलदेवनां नामो:

[“अयले विजये भद्र सुप्पमे य सुदंसणे,
आणंदे णंदणे पउमे रामे यावि अपच्छिमे.”—टी०]

६. वासुदेवनां नामो:

[“तिलिद्धे य कुविद्धे य सभंभू पुरिसुत्तमे पुरिससीहे,
तह पुरिसपुंडरीए दत्ते नारायणे कण्हे.”—टी०]

७. वासुदेवनी माताओ:

“जंबुद्वीवे णं णव वासुदेवमायरो होत्था. तं जहाः
सियावई उमा चेव पुहवी सीया य अम्मया,
लच्छिमई सेसमई केकई देवई तहा.

८. वासुदेवना पिताओ:

“जंबुद्वीवे० नवबलदेव-नववासुदेवपितरो होत्था. तं जहाः
पयावई य वंभो [सोमो रुहो सिवो महसिवो य,
अग्गित्तिहो य दरारहो नवभो भणिओ य वसुदेवो.]

९. वासुदेवना प्रतिशत्रुओ:

“एएसिं नवण्हं वासुदेवाणं नव पडिसत्तू होत्था तं जहाः
अस्सग्गीवे [तारए मेरए महुकेडवे निशुंभे य,
बलि पहराए तह रावणे य नवमे टी०] जरासंधे.”

आ प्रमाणेनी अने आ लखेली हकीकतनी साथे शब्दशः मळती आवती हकीकत (य० प्र०) आवश्यकनियुक्तिना शक्यातना भावणां पण जणावेली छे. उपर जणावेली नामो उपरांत वीजां पण अनेक नामो श्रीसमवाय-अंग सूत्रमां नोचेलां छे अने ते आ प्रमाणे छे:—

“ए चोवीस तीर्थकरोनी साथी पहेलां थएली (एत्री) चोवीस चेलीओ हती, तेनां नामः

वाही, फल्लु, इथामा, अजिता, काश्यपी, रत्ति, सोमा, सुमना, वारुणी, सुलसा, धारणी, धरणी, धरणिधरा, प्रथम-शिवा, शुची, ऋजुका, रक्षी, बंधुवती, पुष्पवती, आर्वा अमिला, अधिका, यक्षिणी, पुष्पचूला अने आर्या चंदना—ए बधी उत्तम कुल-वंशवाळी, विशुद्ध वंशवाळी अने गुणोशी युक्त हती.”

“जंबुद्वीपमां, भारतवर्षमां आ अवसाणिणीमां बार चक्रवर्तिनी माताओ हती. तेनां नामः

सुमंगला, यसोमती, भद्रा, सहदेवी अचिरा, श्री, देवी, तारा, ज्वाला, मेरा, वप्पा अने अपच्छिमा चुल्लणि.”

ए बार चक्रवर्तिओने बार स्त्रीरत्नो हतां. तेना नामः

सुभद्रा, भद्रा, सुभद्रा, जया, विजया, कृष्णश्री, शूरश्री, पद्मश्री, वसुंधरा, देवी, लक्ष्मीवती, कुरुमती.”

“अचल, विजय, भद्र, सुप्रभ, सुदर्शन, आनंद, नंदन, पद्म अने राम.”

“त्रिपृष्ठ, द्विपृष्ठ, स्वभंभू, पुरुषोत्तम, पुरुषसिंह, पुरुषपुंडरीक, दत्त, नारायण अने कृष्ण.”

“जंबुद्वीपमां० नव वासुदेवनी माताओ हती. तेनां नामः

मृगावती, उमा, पृथ्वी, सीता, अम्मया, लक्ष्मीवती, शेषवती, केकयी अने देवकी.”

“जंबुद्वीपमां० नव वासुदेवना पिताओ हता. तेनां नामः

प्रजापति, ब्रह्म, सोम, रुद्र, शिव, महाशिव, अग्निशिख, दशरथ अने वसुदेव.”

ए नव वासुदेवना नव प्रतिशत्रुओ हता. तेनां नामः

अश्वघ्रीव, तारक, मेरक, मधुकैटभ, निशुंभ, बलि, प्रभराज (१), रावण अने जरासंध.”

૩. 'સંસારમંડલં નેયવ્યં' તિ અથવા ઇહસ્થાને વાચનાઽન્તરે કુલકર-તીર્થકરાદિવક્તવ્યતા દૃશ્યતે, તતશ્ચ સંસારમંડલશબ્દેન પારિભાષિકસંજ્ઞયા સા ઇહ સૂચિતા ઇતિ સંભાવ્યતે.

ભગવત્સુધર્મસ્વામિપ્રણીતે શ્રીભગવતીસૂત્રે પદ્યમશતે પદ્યમ ઉદ્દેશકે શ્રીઅભયદેવતૂરિવિરચિતં વિવરણં સમાપ્તમ્.

૩. ['સંસારમંડલં નેયવ્યં' તિ] અથવા વાચનાંતરનાં આ ઠેકાણે કુલકર, તીર્થકર વગેરેની વક્તવ્યતા દેસાય છે તેથી જૈન પરિભાષામાં પ્રસિદ્ધ એવા 'સંસારમંડલ' શબ્દવડે તે અહિં સૂચિત કરી છે એમ સંભવે છે.

ધ્રુવ ગણા કુલકરો:

“જંબુદ્વીવે નં દીવે ભારહે વાસે તીયાએ ઉસ્સપ્પિણીએ સત્ત કુલગરા હોસ્થા. તં જહા—

મિત્તદામે સુદામે ય સુપાસે ય સયંપમે,
વિમલઘોસે સુઘોસે ય મહાઘોસે ય સત્તમે.

જંબુદ્વીવે નં દીવે ભારહે વાસે તીયાએ ઓસપ્પિણીએ દસ કુલગરા હોસ્થા. તં જહા:—

સયંજલે સયાલ ય અજિયસેને અણંતસેને ય,
કઙ્ગસેને મીમસેને મહામીમસેને ય સત્તમે.
દઢરહે દસરહે સયરહે.

જંબુદ્વીવે નં દીવે ભારહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ ચઝઝીસં તિત્થગરા હોસ્થા. તં જહા:—

ઉસમ-અજિય-સંભવ-અભિનંદન-સુમદ્-પડમપ્પહ-સુપાસ-ચંદ્રપ્પમ-
સુવિહિ-પુષ્પદંત-સીયલ-સિઙ્ગસ-વાસુપુજ્જ-વિમલ--અણંત-ધમ્મ-સંતિ-
કુંથુ-અર-મલ્લિ-મુણિસુવ્વય-નમિ-નેમિ-પાસ-વહ્માણા ય.

તીર્થકરોને મલ્લેલી મિક્ષાઓ અને વસુધારા:

“સંવચ્છરેણ મિક્ષા [લઢ્ઢા ઉસમેણ લોચનાહેણ,
સેસેહિ વીયદિવસે લઢ્ઢાઓ પઢમમિક્ષાઓ x
સંવ્વેસિં પિ જિણાણં જહિયં લઢ્ઢા:ઉ પઢમમિક્ષાઠ,
તદ્યં વસુધારાઓ સરીરમેતીઓ લુઢ્ઢાઓ. ”

તીર્થકરોની સાથે દીક્ષા લેનારા:

“એકો ભગવં વંરો [પાસો મઝ્ઝી ય મિહિ તિહિ સપ્પહિં,
ભગવં પિ વાસુપુજ્જો છહિં પુરિસસપ્પહિં નિક્કલંતો.
ઉમ્માણં મોમાણં રાહ્ણણાણં [ચ સ્વત્તિયાણં ચ,
ચઝહિ સહસ્સેહિં ઉસમો સેસા ઠ સહસ્સપરિવારા. ”

તીર્થકરોનાં ચૈલ્ય-વૃક્ષો:

“એસિં ચઝઝીસાએ તિત્થગરાણં ચઝઝીસં ચેદ્યરુક્ષા હોસ્થા. તં જહા:
નમ્મોહ-પત્તિવખ્ખે સાલ-પિયએ પિયંગુ-છત્તોઢે,
સિરિસે ય નામરુક્ષલે માલી ય પિલવસુરુક્ષલે ય.
તિંદુગ-પાટલ-જંબૂ-આસરથે રુક્ક તહેવ દહિવળ્ળે,
નંદીરુક્ષલે તિલએ અંબયરુક્ષલે અસોને ય.
ચંપય વડલે ય તહા વેડસરુક્ષલે ય આપ્પેરુક્ષલે,
સાલે ય વહ્માણસ્સ ચેદ્યરુક્ષલ્લા જિણવરાણં.

તીર્થકરના પ્રથમ શિષ્યો:

એસિં ચઝઝીસાએ તિત્થગરાણં ચઝઝીસં પઢમસીસા હોસ્થા. તં જહા:—

પઢમેઽરથ ઉસમસેને વીદ્દે પુણ હોદ્દ સીહસેને ય,
ચારુ ય વલ્લણામે ચમરે તહ સુવ્વય વિદ્દમે.
દિળ્ળે ય વરાહે પુણ આણંદે મોધુમે સુહમ્મે ય,
મંદર જસે અરિઠ્ઠે ચક્કાહ સયંશુ કુંને ય.
ઇંદે કુંમે ય સુમે વરદત્તે દિળ્ળ ઇંદમૂઠ્ઠે ય,
ઉદિતોદિતકુલવંસા વિસુદ્ધવંસા મુળેહિ ઉવવેયા.
તિત્થવ્વવસ્યાણ પઢમા સિસ્સા જિણવરાણં.

જંબુદ્વીપમાં ભારત વર્ષમાં વીતી ગયેલી ઉત્સાપિણીમાં સાત કુલકરો થયા હતા. તેનાં નામ:

મિત્રદામ, સુદામ, સુપાર્શ્વ, સ્વયંપ્રમ, વિમલઘોષ, સુઘોષ અને સાતમો મહાઘોષ.

જંબુદ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં વીતી ગયેલી અવસાપિણીમાં દસ કુલકરો થયા હતા. તેનાં નામ:

સ્વયંજલ, શતાયુ, અજિતસેન, અનંતસેન, કાર્યસેન, મીમસેન અને સાતમો મહામીમસેન, દઢરથ, દશરથ અને શતરથ.

જંબુદ્વીપમાં ભારત વર્ષમાં આ અવસાપિણીમાં ચોવીશ તીર્થકરો થયા હતા. તેનાં નામ:—

ઋષભ, અજિત, સંભવ, અભિનંદન, સુમતિ, પદ્યપ્રમ, સુપાર્શ્વ, ચંદ્રપ્રમ, સુવિધિ-પુષ્પદંત, શીતલ, શ્રેયાંસ, વાસુપૂજ્ય, વિમલ, અનંત, ધર્મ, શાંતિ, કુંથુ, અર, મલ્લિ, મુનિસુવ્રત, નમિ, નેમિ, પાર્શ્વ અને વર્ધમાન.

“લોકનાથ એવા શ્રી ઋષભદેવજીને એક વરસે મિક્ષા મઝી હતી અને બાકીના બધા તીર્થકરોને ઘેરે દિવસે (દીક્ષાને વઢતે દિવસે-) મિક્ષા મઝી હતી. બધા ય જિનેશ્વરોને જ્યાં પ્રયમ મિક્ષા મઝી છે ત્યાં વધે શરીર-પ્રમાણ વસુધારાઓ વરસી હતી. ”

ભગવાન વીરે એકલાએ દીક્ષા લીધી હતી અને પાર્શ્વનાથ તથા મહિનાથે ત્રણસે પુરુષો સાથે દીક્ષા લીધી હતી, વાસુપૂજ્ય ભગવાને છસે પુરુષો સાથે, શ્રીઋષભદેવસ્વામિએ ચાર હજાર પુરુષો સાથે અને બાકીના દરેક તીર્થકરે હજાર હજાર પુરુષો સાથે દીક્ષા લીધી હતી-તીર્થકરોની સાથે દીક્ષા લેનારા ઉપકુલના, મોગકુલના, રાજન્યકુલના અને ક્ષત્રિયકુલના પુરુષો હતા.

જે વૃક્ષો પાસે બેસીને તીર્થકરોને કેવલવોષ થયો હતો તે વૃક્ષોને ચૈલ્ય-વૃક્ષો કહેવામાં આવે છે અને એવાં ચૈલ્યવૃક્ષો તીર્થકરના અનુક્રમ પ્રમાણે ચોવીશ હોય છે તેનાં નામ:

વડ, સાદ્ડ, શાલ, પિયક, પિયંગુ, છત્ત્રાવ, શિરીષ, નામવૃક્ષ, માલી, પ્રક્ષતું ઘાડ-પીપ્પલો, તિંદુગ, પાટલ, જાંબુડો, અશ્વત્થ, દધિપર્ણ, નંદીવૃક્ષ, તિલક, આમ્મવૃક્ષ અને અશોક, ચંપક, વકુલ, વેતસવૃક્ષ, ઘાતકીવૃક્ષ અને છેલ્લા તીર્થકર વર્ધમાનને શાલવૃક્ષની છાયામાં બેસીને કેવલવોષ પ્રકલ્યો હતો.

એ ચોવીશ તીર્થકરોના પ્રથમ પ્રથમ થયેલ શિષ્યોનાં ચોવીશ નામ આ પ્રમાણે છે:—

પહેલા ઋષભસેન, વીજા સિંહસેન, પછી ચારુ, વજ્રનાભ, ચમર, સુવ્રત, વિદર્ભ, દત્ત, દરાહ, આનંદ, મોસ્તુમ, સુધર્મ, મંદર, યશ, અરિષ્ટ, ચક્કામ, સ્વયંમૂ, કુંભ, ઇંદ્ર, કુંભ, શુભ, વરદત્ત, દત્ત અને ઇંદ્રભૂતિ. એ ચોવીસે ઉચ્ચકુલ-વંશના, વિસુદ્ધવંશના અને મુળોથી યુક્ત હતા અને તીર્થપ્રવર્તક જિનવંશના પ્રથમ શિષ્યો હતા.

बार चक्रवर्तिओः

“ जंबुद्वीवे बारस चक्रवर्ती होत्था. तं जहा—
भरहो सगरो मधवं [संपकुमारो य रायसदूलो,
संती कुंथू य अरो य हवइ सुभूओ य कोरव्वो.
नवमो य महापउमो हरिसेणो चैव रायसदूलो,
जयनामो य नरवई बारसगो बंभदत्तो य.

भविष्यमां थनारा तीर्थकरोः

“ जंबुद्वीवे णं दीवे भारहे वासे आगमिस्ताए उस्सप्पिणीए चउव्वीसं
तिथ्यगरा भविस्संति. तं जहाः

महापउमे सूरदेवे सुपासे य सयंभे,
सव्वाणुभूई अरहा देवसुए य होक्खइ.
उदए पेडालपुते य पोट्टिले सतकित्ति य,
मुणिसुव्वए य अरहा सव्वभावविक जिणे.
धममे निकसाए य, निप्पुलाए य निम्ममे,
चित्तउत्ते समाही य आगमिस्सेण होक्खइ.
संवरे अणियट्टी य विजए विमलेति य,
देवोववाए अरहा अणंतविजए इय.
एए लुत्ता चउव्वीसं भरहे वासम्मि केवली,
आगमिस्सेण होक्खंति धम्मतिथ्यस्स देसगा.

थनारा तीर्थकरोनां पूर्वभवनां नामोः

“ एएसि णं चउव्वीसाए तिथ्यकरणं पुव्वभविया चउव्वीसं नामधेज्जा
भविस्संति. तं जहाः

सेणिय सुपास उदए पोट्टिल अनगर तहा दडाल य,
कत्तिय संखे य तहा नंद सुनंदे य सतए य.
बोद्धव्वा देवई य सच्चइ तह वासुदेव बलदेवे,
रोहिणि सुलसा चैव तत्तो खलु रेवई चैव.
तत्तं हवइ सयाली बोद्धवे खलु तहा भयाली य,
दीवायणे य कण्हे तत्तो खलु नारए चैव.
अंबड दाहमडे य साई बुद्धे य होइ बोद्धवे,
भावी-तिथ्यगराणं णामाई पुव्वभवियाइं. ”

थनारा बार चक्रवर्तिओः

“ जंबुद्वीवे णं दीवे भारहे वासे आगमिस्ताए उस्सप्पिणीए बारस चक्र-
वर्तिओ भविस्संति. तं जहाः

भरहे य दीहदंते गूढदंते य सुद्धदंते य,
सिरिउत्ते सिरिभूई सिरिसोमे य सत्तमे.
पउमे य महापउमे विमलवाहणे विपुलवाहणे चैव,
वरिठ्ठे बारसमे वुत्ते आगमिस्ता भरहाहिवा. ”

ऐरवत क्षेत्रमां थएला तीर्थकरोः

“ जंबुद्वीवे णं एरवए वासे इमीसे ओसप्पिणीए चउव्वीसं तिथ्यगरा
होत्था. तं जहाः

चंदाणणं सुचंदं अग्गीसेणं च नंदिसेणं च,
इसिदिणं चवहारिं वंदिगो सोमचंदं च.
वंदामि लुत्तिसेणं अज्जियसेणं तद्देव सिवसेणं,
बुद्धं च देवसम्मं सयथं निविखत्तसत्थं च.
असंजलं जिणवसहं वंदे य अणंतयं अमियणाणं,
उवसंतं च धुयरेथं वंदे खलु गुत्तिसेणं च.
अतिपासं च सुपासं देवेशरवंदिथं च मरुदेवं,
निव्वाणगयं च वरं खीणदुहं रामकोट्टं च.
जियरागमग्गिरोणं वंदे खीणरागमग्गिउत्ते च,
वोक्कसियपिज्जदोसं वारिसेणं गयं सिद्धिं. ”

भा सिवाय समवाय-सूत्रमां आ स्थले बीजी घणी भूत-भविष्यने लगती वाणीओ नोपेली छे-पण अमे तो आवश्यक एटली ज अही जणावी छेः—अनु०

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् द्रायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्मकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो बाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यान् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुद्दयः ॥

जंबुद्वीपमां बार चक्रवर्तिओ थहा हता. तेनां नामः

भरत, सगर, मधवा, सनत्कुमार राजशार्दूल, शांति, कुंथु, अर, कैरव्य
सुभूव, नवमो महापद्म, हरिषेण राजशार्दूल, जयनरपति अने बारमो
महादत्त चक्रवर्ती.

जंबुद्वीपमां भारतवर्षेमां आवती उत्सर्पिणीमां चोवीश तीर्थकरो थनारा
छे. तेनां नामः

महापद्म, शूरदेव, सुपार्थ, स्वयंप्रभ, अर्हन् सर्वासुभूति, देवशत, उदय,
पेडालपुत्र, पोट्टिल, शतकीर्ति, मुत्तिसुत्ता अर्हन्, सर्वभाववित्-जिन, अमम,
निकषाय, निष्पुलाक, निर्मम, चित्रगुप्त, समाधि, संवर, अनिवृत्ति, विजय,
विमल, देवोपपात अने अनंतविजय.

[अभिधानवितामणिकोशमां पण आ नामो केटलाक फेरफार साये
नोधाएलां छे]

ए वधा-चोवीशे-भारत वर्षेमां धर्मतीर्थेना देशक-केवळी थनारा छे.

“ ए थनारा चोवीश तीर्थकरोनां पूर्वभवनां चोवीश नाम आ
प्रमाणे छेः

श्रेणिक, सुपार्थ, उदय, पोट्टिल अनगर, हटायु, कार्तिक, शंख, नंद,
सुनंद, शतक, देवकि, सत्यकि, वासुदेव, बलदेव, रोहिणी, सुलसा, रेवती,
शतालि, भयालि, द्वैपायन, नारद, अंबड, दाहमड अने शुद्ध एवा खाति.”

“ जंबुद्वीपमां भारतवर्षेमां आवती उत्सर्पिणीमां बार चक्रवर्तिओ
थनारा छे. तेनां नामः

भरत, दीर्घदन्त, गूढदन्त, शुद्धदन्त. श्रीयुक्त, श्रीभूति, श्रीसोम,
पद्म, महापद्म, विमलवाहन, विपुलवाहन अने वारमा भारताधिप वरिष्ठ.”

“ जंबुद्वीपमां ऐरवत वर्षेमां आ अवसर्पिणीमां चोवीश तीर्थकरो हता.
तेनां नामः

चंद्रानन, सुचंद्र, अग्निसेन, नंदिसेन, ऋषिदत्त, व्यवहारी, सोमचंद्र,
युक्तिसेन, अजितसेन, शिवसेन, शुद्ध एवा देवसर्मा, निक्षिप्तशस्त्र एवा
सतत, असंजल-जिनवृषभ, अमितज्ञानी अनंतक, धूर्तरज एवा उपशांत,
गुप्तिसेन, अतिपार्थ, सुपार्थ, देवेश्वरवंदित-नरदेव, निर्वाण पामेला-वर,
क्षीणदुःख-श्यामकोष्ठ, जितराग-अग्निसेन, क्षीणराग-अग्निगुप्त, वीतराग-
द्वेष अने सिद्धिने पामेला एवा वारिषेण-ए वधाने अमे वादीए छीए. ”

शतक ५. उद्देशक ६.

जीवोनी अल्पायुष्यतानो हेतु.-हिंसा.-श्रमण-ब्राह्मणे अनुचित दान.-जीवोनी दीर्घायुष्यतानो हेतु.-अहिंसा.-सत्य.-उचित पदार्थनुं दान.-अशुभ-दीर्घायुष्यतानो हेतु.-शुभदीर्घायुष्यतानो हेतु.-करियाणुं अने तेने लगती वेचनार-लेनारने लागती क्रिया.-चार विकल्प.-अद्वितीयकी महाक्रिया विगरे.-पुरुष अने धनुष्यने लागती क्रियाओ.-अन्यती येंकोनुं मत.-तेनी असत्यता.-जीवाभिगम.-आभावमोदि आहार लेनारने शती हानि.-क्रीतकृत.-स्थापित. कान्तारभक्त-दुर्भिक्षभक्त-वार्दलिकाभक्त-रत्नभक्त-शय्यातरपिड.-राजपिड-आराधना अने विराधना.-आचार्य-उपाध्यायनी गति.-खोटा बोलानां कर्मो-हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.-

१. प्र०—कह णं भंते ! जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ?

१. उ०—गोयमा ! तिहिं ठाणेहिं, तं जहाः-पाणे अइवा-एत्ता, मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा अफासुएणं, अण्णेषाणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता; एवं खलु जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरेंति.

२. प्र०—कह णं भंते ! जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति ?

२. उ०—गोयमा ! तिहिं ठाणेहिं, तं जहाः-नो पाणे अइवाइत्ता, नो मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा फासु-एसाणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेत्ता; एवं खलु जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेंति.

१. प्र०—हे भगवन् ! जीवो, थोडा जीववानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे ?

१. उ०—हे गौतम ! ऋण स्थानोवडे जीवो थोडा जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे, ते जेमके, प्राणोने मारीने, खोटुं बोलीने अने तथारूप श्रमण वा ब्राह्मणे अप्रासुक, अनेपणीय खान, पान, खादिम तथा स्वादिम पदार्थो वडे प्रतिशभीने पूर्वोक्त कर्म बांधे छे. अर्थात् ए ऋण हेतुथी जीवो थोडा जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे.

२. प्र०—हे भगवन् ! जीवो लांबाकाळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे ?

२. उ०—हे गौतम ! ऋण स्थानो वडे जीवो लांबा काळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे, ते जेमके, प्राणोने नहि मारीने, खोटुं नहि बोलीने अने तथारूप श्रमण वा ब्राह्मणं प्रासुक, एपणीय खान, पान, खादिम तथा स्वादिम पदार्थो वडे प्रतिलाभीने; ए प्रमाणे ऋण हेतुथी जीवो लांबा काळ सुधी जीववानुं कारणभूत कर्म बांधे छे.

१. मूलच्छायाः—कथं भगवन् ! जीवाः अल्पाऽऽयुक्तयै कर्मं प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! त्रिभिस्स्थानैः, तद्यथाः—प्राणान् अतिपात्य, शृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा अप्रासुकेन, अनेपणीयेन अशन-पान-खादिम-स्वादिमेन प्रतिलाभ्यं एवं खलु जीवा अल्पाऽऽयुक्तयै कर्मं प्रकुर्वन्ति. कथं भगवन् ! जीवा दीर्घाऽऽयुक्तयै कर्मं प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! त्रिभिः स्थानैः, तद्यथाः—नो प्राणान् अतिपात्य, नो शृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा प्रासुकै-पणीयेन अशन-पान-खादिम-स्वादिमेन प्रतिलाभ्यं, एवं खलु जीवा दीर्घाऽऽयुक्तयै कर्मं प्रकुर्वन्तिः—अनु०

३. प्र०—कह णं भंते ! जीवा असुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ?

३. उ०—गोयमा ! पाणे अइवाएत्ता, मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा हीलित्ता, निंदित्ता, खिसित्ता, गरहित्ता, अवमच्चित्ता अचयरेणं अमणुत्तेणं, अपीतिकारणं असण-पाण-खाइम-साइमेण पडिलाभेत्ता; एवं खलु जीवा असुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति.

४. प्र०—कह णं भंते ! जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ?

४. उ०—गोयमा ! नो पाणे अइवाइत्ता, नो मुसं वइत्ता, तहारूवं समणं वा, माहणं वा वंदित्ता, नमसित्ता, जाव-पञ्जुवा-सित्ता; अचयरेणं मणुत्तेणं, पीइकारणं असण पाण-खाइम-साइ-मेणं पडिलाभेत्ता-एवं खलु जीवा सुभदीहाउयत्ताए पकरेति.

३. प्र०—हे भगवन् ! जीवो अशुभरीते लांबाकाळ सुधी जीवयानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे ?

३. उ०—हे गौतम ! जीवोने मारीने, खोटुं बोलीने अने तथारूप श्रमणनी वा ब्राह्मणनी हीलना करीने, निंश करीने, लोकरु समक्ष फजेती करीने, तेनी सामे गर्हा करीने अने तेनुं अपमान करीने तथा एवा कोइ एक अप्रीतिना कारणरूप अमनोज्ञ-खराव अशनादिबडे प्रतिलाभीने जीवो नक्की ए प्रमाणे यावत्-करे छे.

४. प्र०—हे भगवन् ! जीवो शुभप्रकारे लांबा काळ सुधी जीवयानुं कारणभूत कर्म केवी रीते बांधे छे ?

४. उ०—हे गौतम ! प्राणोने नहि मारीने, खोटुं नहि बोलीने अने तथारूप श्रमणने वा ब्राह्मणने वादीने यावत्-तेने पर्युपासीने तथा एवा कोइ एक कारणथी-मनोज्ञ, प्रीतिकारक अशन, पान, खादिम अने स्वादिम ए चार जातना आहार वडे प्रतिलाभीने; ए प्रमाणे जीवो यावत्-लांबुं सारुं दीर्घायुष्य बांधे छे.

१. अनन्तरोद्देशके जीवानां कर्मवेदना उक्ता, पष्ठे तु कर्मण एव बन्धननिबन्धनविशेषमाह, तस्य चादिसूत्रम् इदम्—‘ कह णं ’ इत्यादि. ‘ अप्पाउयत्ताए ’ ति अल्पम् आयुर्यस्य असौ अल्पाऽऽयुष्कः, तस्य भावस्तत्ता, तस्ये अल्पाऽऽयुष्कतायै—अल्प-जीवितव्यनिबन्धनमित्यर्थः, अल्पाऽऽयुष्कतया वा कर्म आयुष्कलक्षणं प्रकुर्वन्ति-बन्धन्ति ? ‘ पाणे अइवाएत्ता ’ ति प्राणान् जीवान् अतिपाल्य-विनाशय. ‘ मुसं वइत्ता ’ ति मृषावादम् उक्त्वा, ‘ तहारूवं ’ ति तथाविधस्वभावं भक्तिदानोचितपात्रम् इत्यर्थः, ‘ समणं व ’ ति श्राम्पति तपस्वति इति श्रमणोऽतस्तम्, ‘ माहणं व ’ ति ‘ मा हन ’ इत्येवं योऽन्यं प्रति वक्ति, स्वयं हनन्-निवृत्तः सन् असौ मा-हनः; ब्रह्म वा ब्रह्मचर्यं कुशलाऽनुष्ठानं वाऽस्याऽस्ति इति ब्राह्मणः—अतस्तम्. वाशब्दौ समुच्चये, ‘ अफासुएणं ’ ति न प्रगता असवः—असुगन्तो यस्मात् तद् अप्रासुकं—सजीवम् इत्यर्थः. ‘ अणेसणिजेणं ’ ति एष्यते इत्येषणीयं कल्प्यं तन्निषेधाद् अनेषणीयम्—तेन अशनादिना प्रसिद्धेन; ‘ पडिलाभेत्ता ’ ति प्रतिल(ला)भ्य लःभवन्तं कृत्वा. अथ जिगमयन्नाहः—‘ एवं ’ इत्यादि. एवम् उक्तलक्षणेन क्रियात्रयेण इति. अथमत्र भावार्थः—अथ्यवसायविशेषाद् एतत् त्रयं जघन्यायुष्करं भवति. अथवा इह आपेक्षिकी अल्पाऽऽयुष्कता ग्राह्या. यतः किल जिनाऽऽगमाऽभिसंस्कृतमतयो मुनयः प्रथमत्रयत्वं भोगिनं कंचन मृतं दृष्ट्वा वक्तारो भवन्ति-नूनमनेन भवान्तरे किञ्चिद् अशुभं प्राणिघातादि चाऽऽसेवितम्, अकल्प्यं वा मुनिभ्यो दत्तं येनाऽयं भोग्यपि अल्पायुः संवृत्त इति. अन्ये त्वाहुः—‘ यो जीवो जिना-साधुगुणपक्षपातितया तत्पूर्वार्थं पृथिव्याद्यारम्भेण स्वभण्डाऽसत्योत्कर्षणादिना, आधाकर्मादि-करणेन च प्राणातिपातादिषु वर्तते, तस्य वधादिविरति-निर्वयदाननिमित्ताऽऽयुष्काऽपेक्षया इयम् अल्पाऽऽयुष्कताऽवसेया.

१. आगळना उद्देशकनां जीवोनी कर्मवेदना कही छे. हवे आ छट्टा उद्देशामां तो कर्मना ज बंधना कारण विशेषो कहे छे, अने तेनुं आ- [‘ कह णं ’ इत्यादि] आदि सूत्र छे. [‘ अप्पाउयत्ताए ’ ति] जेनुं थोडं आयुष्य छे ते अल्पायुष्क अने तेपणुं ते अल्पायुष्कता तेने माटे अर्थात् अल्पजीवननुं कारणरूप, अथवा थोडा समय सुधी आयुष्यपणे रहेनारुं आयुष्यरूप कर्म बांधे छे. [‘ पाणे अइवाएत्ता ’ ति] जीवोनी विनाश करीने. [‘ मुसं वइत्ता ’ ति] खोटुं बोलीने. [‘ तहारूवं ’ ति] भक्ति करवाने अने दान देवाने उचित-पात्र-रूप—[‘ समणं व ’ ति] श्रमण-तप करनार-ने, [‘ माहणं व ’ ति] पोते हणवाथी निवृत्त थयो छतो जे बीजा प्रत्ये ‘ न हण ’ ए प्रमाणे बोले ते ‘ मा-हन ’ अथवा, जे ब्रह्म-ब्रह्मचर्य-ने अथवा कुशल अनुष्ठानने धारण करे ते ब्राह्मण-तेने. [‘ अफासुएणं ’ ति] अप्रासुक (अ=नहि, प्र-प्रगत-गएला, असु=प्राण) जीवसहित तथा [‘ अणेसणिजेणं ’ ति] एषणीय एटले कल्प्य, जे कल्प्य न होय-अकल्प्य होय ते अनेषणीय एवुं जे प्रसिद्ध अशनादि-ते वडे [‘ पडिलाभेत्ता ’ ति] लाभवाळो करीने अर्थात् श्रमण के ब्राह्मणने एवुं सदोष-सजीव-भोजनादि आपीने. हवे उपसंहार करता [‘ एवं ’ इत्यादि]

१. मूलच्छायाः—कथं भगवन् ! जीवा अशुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! प्राणान् अतिपाल्य, मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा, हीलित्वा, निन्दित्वा, खिसित्वा, गर्हित्वा, अवमच्च्य; अन्यतरेण अमनोशेन, अप्रीतिकारकेण अशन-पान-खादिम-खादिमेन प्रतिलाभ्य एवं खलु जीवा अशुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति. कथं भगवन् ! जीवाः शुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै कर्म प्रकुर्वन्ति ? गौतम ! नो प्राणान् अतिपाल्य, नो मृषा उक्त्वा, तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा वन्दित्वा, नमसित्वा, यावत्-पञ्जुवास्व अन्यतरेण मनोशेन प्रीतिकारकेण अशन-पान-खादिम-खादिमेन प्रतिलाभ्य एवं खलु जीवाः शुभदीर्घाऽऽयुष्कतायै प्रकुर्वन्ति.—अनु०

१. आ वसे स्थले वपराएल ‘ वा ’ शब्दनी ‘ समुच्चय ’ अर्थ छे.—श्रीअभय.

सूत्र कहे छे. ए प्रमाणे कहेल स्वरूपवाळी त्रण क्रियावडे. अहीं आ भावार्थ छे: एक प्रकारना आत्माना परिणामवडे ए त्रणे क्रियातुं फळ भावार्थ. ओझामां ओछुं आयुष्य छे, अथवा, अहीं अमुक अपेक्षावाळी अल्पायुष्कता लेवी, कारण के, जिनागुममां अभिसंस्कृत मतिवाळा मुनिओ कोइ प्रथम वयवाळा-नानी उमरना-भोगीने मरेलो-मृत-जोइने बोले छे के, चोक्कस ते मरनारे बीजा भवमां प्राणिघात वगेरे अशुभ कांइ कर्युं छे-हशे. अथवा मुनिओने अणखपती वस्तुनुं दान आयुं छे-हशे. जेथी आ भोगी मनुष्य पण टुंका आयुष्यवाळो थयो. बीजाओ तो कहे छे के, “ जे जीव, जिन अने साधुना गुणो तरफ पोताना पक्षपातिपणाने लीये तेओनी पूजा माटे पृथिवी वगेरेना आरंभ वडे, पोताना करियाणामां असत्य उत्कर्षण वडे अने ‘आधाकर्म’ विगेरेना करवा वडे ‘प्राणातिपात’ विगेरे क्रियाओमां रहे छे तेने, वधादि क्रियाओथी विराम पामवाने लीये मळता अने निरवघदान रूप निमित्तथी-निरवघदान देवाथी-मळता आयुष्यनी अपेक्षाए आ अल्प आयुष्यपणुं होय छे ” ए प्रमाणे जाणवुं.

भावार्थ.
बीजाओ.

अथ नैवम्, निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य, अल्पाऽऽयुष्कत्वस्य च क्षुल्लकभवग्रहणरूपस्याऽपि प्राणातिपातादिहेतुतो युज्यमानत्वात्, अतः कथमभिधीयते सविशेषणप्राणातिपातादिवर्ती जीवः, आपेक्षिकी च अल्पायुष्कता इति? उच्यते, अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादेर्विशेषणमवश्यं वाच्यम्, यत इतस्तृतीयसूत्रे प्राणातिपातादित एव अशुभदीर्घाऽऽयुष्कतां वक्ष्यति. नहि सामान्यहेतोः कार्यवैषम्यं युज्यते, सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात्. तथा:-“ समणोवासयस्स णं भंते! तहारुवं समणं वा, माहणं वा अफासुएणं, अणेसगिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ? गोयमा! बहुतरिया निज्जरा कज्जइ, अप्तरे से पावे कम्मे कज्जइ ” ति-इति वक्ष्यमाणवचनाद् अवसीयते-नैवेयं क्षुल्लकभवग्रहणरूपाऽल्पाऽऽयुष्कता-न हि स्वल्पपाप बहुनिर्जरानि-बन्धनस्य अनुष्ठानस्य क्षुल्लकभवग्रहणनिमित्तता संभाव्यते, जिनपूजाधनुष्ठानस्य अपि तथाप्रसङ्गात्. नन्वेवं धर्मार्थं प्राणातिपात-मृषावादा-ऽप्रासुकदानं च कर्तव्यम् आपन्नम् इति, अत्रोच्यते-आपद्यतां नाम भूमिकाऽपेक्षया, को दोषः? यतः, यतिधर्माऽशक्तस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवद्वारेण प्राणातिपातादिकम् उक्तमेव प्रवचने, दानाऽधिकारे तु श्रूयते द्विविधाः श्रमणोपासकाः-संविग्रभाविताः, लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्च भवन्ति. यथोक्तम्:-“ संविग्रभाविद्याणं लोअयदिद्वंतभाविद्याणं च, मोत्तूण खेत काले भावं च काहींति सुद्धर्थं. ” तत्र लुब्धकदृष्टान्तभाविता आगमार्थाऽनभिज्ञत्वाद् यथाकथञ्चिद् ददति, संविग्रभावितास्तु आगमज्ञत्वात् साधुसंभ-बाधापरिहारित्वात्, तदुपग्रहकत्वाच्च औचित्येन. आगमश्चैवम्:-“ संस्तरणम्मि असुद्धं दोण्ह वि गेण्हंत-देन्तथाणऽहियं, आउर-दिदंतेणं, तं चव् हियं असंस्तरणे. ” तथा “ नायागयाणं कप्पणिज्जाणं अच-पाणाइणं दव्वाणं ” इत्यादि. अथवा इहाऽप्रासु-कदानम् अल्पाऽऽयुष्कतायां मुख्यं कारणम्, इतरे तु सहकारिकारणे इति व्याख्येयम्. प्राणातिपातन-मृषावादनयोर्दानविशेषणत्वात्, तथाहि:-प्राणान् अतिपात्याऽऽधाकर्मादिकरणतो मृषा उक्त्वा यथा-‘ भोः साधो! स्वार्थमिदं सिद्धं भक्तादि कल्पनीयं वः, अतो नाऽनेपणीयम् इति शङ्का कार्या ’ इति. ततः प्रतिलम्प्य तथा कर्म कुर्वन्ति इति प्रकम इति. गम्भीरार्थं च इदं सूत्रमतोऽन्यथाऽपि यथागमं भावनीयम् इति.

जेम आ अन्योनुं कथन छे ए प्रमाणे न होवुं जोइए, कारण के, सूत्र निर्विशेषण छे अर्थात् सूत्रमां एवुं कोइ विशेषण नथी जेथी ‘ अमुक प्रकारना प्राणातिपातथी बीजानी अपेक्षाए अल्पायुष्कपणुं होय ’ एवो अर्थ नीकळी शके तथा जो अहीं गमे ते अल्पायुष्यपणुं ज लेवुं होय तो प्राणातिपातादि हेतुथी मळतुं क्षुल्लकभवग्रहणरूप अल्पायुष्यपणुं पण बंध वेसी शके छे. माटे ए प्रमाणे केम कही शकाय के, ‘ अमुक प्रकारना विशेषणवाळा प्राणातिपातादिमां रहेनारो जीव ’ अने ‘ अपेक्षावाळें अल्पायुष्कपणुं ’ ? (समा०) कहीए छीए: जो के सूत्र विशेषण विनानुं छे तो पण तेने प्राणातिपात वगेरेनुं विशेषण चोक्कस रीते कहेवुं जोइए, कारण के, आ सूत्रथी बीजा सूत्रमां ‘ प्राणातिपातादिथी ज अशुभ दीर्घ आयुष्यपणुं थाय छे ’ एम कहेशे, वळी, सामान्य हेतुथी कार्यमां विषमतानो योग थतो नथी. जो सामान्य हेतुथी पण कार्यमां विषमतानो योग थाय तो बंधे अनाश्वास थवानो प्रसंग आवशे. वळी, “ हे भगवन्! श्रमणोपासक, तथारूप श्रमणने या ब्राह्मणने अप्रासुक अने अकल्पनीय अशनादिवडे प्रतिलाभे तो तेने (श्रमणोपासकने) शुं थाय? हे गौतम! ते श्रमणोपासकने घगी निर्जरा थाय अने थोडुं पाप, कर्म थाय ” ए प्रमाणेना आगळ उपर आवनार वचनथी जणी शकाय छे के, अहीं कहेलुं आ अल्प आयुष्यपणुं क्षुल्लकभवग्रहणरूप नथी. वळी, जे अनुष्ठान थोडा पार्यनुं अने बहु निर्जरानुं कारण होय ते क्षुल्लक भवना ग्रहणमां निमित्त थाय ए संभवी शक्तुं नथी, कदाच जो तेवा अनुष्ठानने क्षुल्लक भवना ग्रहणमां निमित्तरूप मानीए तो ‘ जिनपूजा ’ विगेरे अनुष्ठानोने पण क्षुल्लक भवना ग्रहणमां निमित्तभूत थवानो प्रसंग आवशे-माटे अहीं कहेल अल्पायुष्कपणुं क्षुल्लकभवग्रहणरूप न लेतां आपेक्षिक-अपेक्षावाळुं-अल्पायुष्कपणुं लेवुं-ए तात्पर्य छे. वळी कहे छे के, ए प्रकारना-पूर्वोक्त तात्पर्यथी तो एवुं नीकळे छे के, धर्मने माटे प्राणातिपात करवो, मृषावाद बोलवो अने अप्रासुक दान करवुं-देवुं. परंतु ते त्रणे क्रियाओ तो सारी नथी. माटे ए तात्पर्य युक्तियुक्त केम होइ शके?; अहीं कहीए छीए के, भूमिकानी-हृदनी-योग्यतानी-अपेक्षाए धर्मने माटे प्राणातिपातादि विगेरे करवुं पडे तो पण भले, तेमां शुं दोष छे?, कारण के, यतिधर्म पाळवामां अशक्त गृहस्थने द्रव्यस्तव करवानुं उपदेशेनुं होवार्थी ते द्वारा

बीजाओप कहे वरावर नथी.

हे भगवन्!
हे गौतम!

द्रव्यस्तव.

१. प्र० छः-श्रमणोपासकस्य भगवन्! तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा अप्रासुकेन, अनेपणीयेन अशन-पान-खादिम-खादिमेन प्रतिलाभयतः किं क्रियते? गौतम! बहुतरिका निर्जरा क्रियते, अल्पतरं तस्य पापं कर्म क्रियते-इति. २. संविग्र-भावितानां लुब्धकदृष्टान्तभावितानां च, सुक्त्वा क्षेत्र-काले भावं च कथयन्ति सुद्धार्थम्. ३. संस्तरणे अशुद्धं द्वयोरपि गृह्यद्-ददतोरहितम्, आतुरदृष्टान्तेन तच्चैत्र हितम्-असंस्तरणे. ४. न्यायागतानां कल्पनीयानाम्-अन्न-पानादीनां द्रव्याणाम्:-धनु०

श्रमणोपासको.
आगमने जाणता
श्रमणोपासको.

प्राणातिपातादि करवानुं प्रवचनमां कहुं ज छे. दानना अधिकारमां तो संभळाय छे के, श्रमणोपासको बे प्रकारना छे, एक संविम्नभावित अने बीजा लुब्धकदृष्टांत भावित, जेम कहुं छे के, “ संविम्नभावितोना अने लुब्धकदृष्टांतभावितोना (आहारने) क्षेत्र, काल अने भावने मूकीने (मुनिओ) शुद्धार्थ कहे छे ” तेमां आगमना अर्थने न जाणता होवाथी लुब्धकदृष्टांत भावित श्रमणोपासको जेम तेम दान दे छे अने आगमने जाणता होवाथी संविम्नभावित श्रमणोपासको, मुनिओनी संयम-वाधाना परिहारक होवाथी अने तेना उपष्टंभक (टेको देनारा) होवाथी मुनिओने उचिततापूर्वक दान दे छे, आगममां आ प्रमाणे लखुं छे के “ संस्तरमाण होय-निर्वाहन थई शकतुं होय-त्यारे लेनार अने देनार ए बनेनुं अशुद्ध छे तथा अहित छे अने आतुरना उदाहरणथी ते ज अशुद्ध, असंस्तरमाण होय त्यारे हित छे ” वळी “ न्यायथी आवेलां अने कल्पनीय-खपतां-अन्नपानादि द्रव्योनुं दान हितरूप छे ” अथवा आ सूत्रनी एवी व्याख्या करवी के, अल्पआयुष्यपणानुं मुख्य कारण तो अप्रासुक दान छे अने बीजां-प्राणातिपात, मृषावाद-ए बे-सहकारी कारण-साधारण-कारण छे, कारण के, प्राणातिपात अने मृषावाद ए बने दानक्रियामां विशेषणरूप छे. दानक्रियामां ते-प्राणातिपात अने मृषावाद विशेषणपणे केवी रीते छे ते दर्शावे छे: प्राणोने मारीने ‘ आधाकर्म ’ वगेरे करवाथी खोटुं बोल्यो, जेमके, ‘ हे साधु ! आ भात वगेरे, में पोताने माटे सिद्ध-तैयार-कर्या छे माटे तमारे ते खपे तेवा छे तेथी तेमां अणखपतादिनी शंका न करवी ’ एम कहीने पछी ते दान देनार श्रावके साधुने प्रतिलाभ्यो, आ प्रमाणे करवाथी-तथाप्रकारना अल्पायुष्कना कारण रूप कर्मने करे छे-बाधे छे, ए प्रक्रम-चालु वात-छे. आ सूत्र गंभीर अर्थवाळुं छे माटे आगमनी रीते बीजे प्रकारे पण तेनी भावना करवी.

गंभीर अर्थवाळुं.

अथ दीर्घाऽऽयुष्कताकारणानि आहः—‘ कह णं ’ इत्यादि. भवति हि जीवदयादिमतो दीर्घमायुः, यतोऽत्राऽपि तथैव भवन्ति दीर्घाऽऽयुषं दृष्ट्वा वक्तारः—जीवदयादि पूर्वं कृतमनेन तेनाऽयं दीर्घाऽऽयुः संवृत्तः. तथा सिद्धमेव वधादिविरतेः दीर्घमायुः, तस्य देवगतिहेतुत्वात्. आह चः—“ अणुव्वय-महव्वएहि य बालतवोऽकामनिज्जराए य, देवाउयं निबंधइ सम्मदिट्ठी य जो जीवो. ” देवगतौ च विवक्षया दीर्घमेवाऽऽयुः. दानं चाऽऽश्रित्य इहैव वक्ष्यतिः—“ समणोवासयस्स णं भंते ! तहारूपं समणं वा, माहणं वा फासुएणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ ? गोयमा ! एगंतसो निज्जरा कज्जइ ” ति. यच्च निर्जरा-कारणं तद् विशिष्टदीर्घाऽऽयुष्कारणतया न विरुद्धं महाव्रतवत्-इति व्याख्यानान्तरमपि पूर्ववद् एवेति. अथाऽऽयुष एव दीर्घस्य सूत्रद्वयेन शुभाऽऽशुभत्वकारणानि आहः—‘ कह णं ’ इत्यादि प्राग्बत्. नवरम्-श्रमणादिकं हीलनादिकरणतः प्रतिलभ्य इत्यक्षरघटना. तत्र हीलनं जात्याद्युद्घाटनतः कुत्सा, निन्दनं मनसा, खिसनं जनसमक्षम्, गर्हणं तत्समक्षम्, अपमाननम् अनभ्युत्थानादिकरणम्, अन्यतरेण-बहुनाम् एकतमेनाऽमनोज्ञेन स्वरूपतोऽशोभनेन कदनादिना-अत एवाऽप्रीतिकारकेण. भक्तिमतस्तु अमनोज्ञमपि मनोज्ञमेव, मनोज्ञफलत्वात्. इह च सूत्रेऽशनादि प्रासुका-ऽप्रासुकादिना न विशेषितम्, हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य दानस्य फलविशेषं प्रत्यकारणत्वेन मत्सरजनितहीलनादिविशेषणानाम् एव च प्रधानतया तत्कारणत्वेन विवक्षणात्. वाचनान्तरे तु ‘ अफासुएणं अणेषणिज्जेणं ’ ति दृश्यते. तत्र च प्रासुकदानमपि हीलनादिविशेषितम् अशुभदीर्घाऽऽयुष्कारणम्, अप्रासुकदानं तु विशेषतः इत्युपदर्शयता ‘ अफासुएण ’ इत्याद्युक्तम् इति. प्राणातिपात-मृषावादनयोर्दानविशेषणपक्षव्याख्यानमपि घटते एव. अवज्ञादानेऽपि प्राणातिपातादेर्दृश्यमानत्वाद् इति. भवति च प्राणातिपातादेरशुभदीर्घाऽऽयुः, तेषां नारकगतिहेतुत्वात्. यदाहः—“ मिच्छादिट्ठी महारंभ-परिग्गहो, तिच्चलोभ-निस्सीलो निरयाउयं निबंधइ पावमई रोइपरिणामो. ” नरकगतौ च विवक्षया दीर्घमेवाऽऽयुः. विपर्ययसूत्रं प्रागिव. नवरम्-इहाऽपि प्रासुका-ऽप्रासुकतया दानं न विशेषितम्, पूर्वसूत्रविपर्ययत्वाद् अस्य, पूर्वसूत्रस्य च अविशेषणतया प्रवृत्तत्वात्, न च प्रासुका-ऽप्रासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति, पूर्वसूत्रयोस्तस्य प्रतिपादितत्वात्. तस्माद् इह प्रासुकै-वर्णीयस्य कल्पप्राप्तौ, इतरस्य चेदं फलमवसेयम्. वाचनान्तरे तु ‘ फासुएणं ’ इत्यादि दृश्यते एवेति. इह च प्रथममहापायु-सूत्रम्, द्वितीयं तद्विपक्ष, तृतीयमशुभदीर्घायुस्सूत्रम्, चतुर्थं तु तद्विपक्ष इति.

दीर्घ आयुष्यना
कारणो.

हवे लांबा आयुष्यनां कारणो कहे छे: [‘ कह णं ’ इत्यादि.] जीवदया विगेरे धर्मथी जे युक्त होय तेनुं लांबुं आयुष्य थाय छे, कारण के, अही पण दीर्घ आयुष्यवाळाने जोइ बोलनारा होय छे-बोले छे के, आ पुरुषे भवांतरमां जीवदयादिरूप धर्म कर्यो छे-हशे-जेथी ते लांबा आयुष्यवाळो थयो छे. तो ते प्रकारे निश्चित ज थयुं के, प्राणातिपातादि अधर्मथी अटकदारूप क्रिया, जीवने देवगतितुं कारण होवाथी-तेथी-लांबुं आयुष्य मळे छे, अने कहुं छे के, “ जे सम्यग्दृष्टि जीव होय ते अणुव्रतोवडे अने महाव्रतोवडे तथा बालतप अने अकामनिर्जरावडे देवतुं आयुष्य बाधे छे. ” अने विवक्षावडे देवगतिमां लांबुं ज आयुष्य होये छे. दानने आश्रीने अही ज कहेशे के, “ हे भगवन् ! तथारूप श्रमण या ब्राह्मणने प्रासुक अने खपतां अशनादि घडे प्रतिलाभता श्रमणोपासकने शुःथाय ? हे गौतम ! एकांतथी निर्जरा थाय. ” अने महाव्रतनी पेटे जे निर्जरानुं कारण छे ते विशिष्ट दीर्घ आयुष्यना कारणपणे विरुद्ध नथी होतुं, ए प्रमाणे बीजुं व्याख्यान पण पूर्वनी पेटे ज समजुं लवुं. हवे लांबा आयुष्यनां ज शुभाशुभपणानां कारणोने कहे छे, [‘ कह णं ’ इत्यादि] ए वधुं पूर्वनी पेटे समजुं, विशेष, ‘ श्रमणादिकने हीलनादिपूर्वक प्रतिलाभी ’ ए प्रमाणे अधरनी घटना करवी, तेमां हीलन एटले जाति वगेरेने उघाडी पाडीने निंदा करवी, निंदन एटले मनवडे निंदा करवी,

हीलनादि.

१. प्र० छाः—अणुव्रत-महाव्रतैश्च बालतपोऽकामनिर्जराया च देवायुर्निबध्नाति सम्यग्दृष्टिश्च यो जीवः. २. श्रमणोपासकस्य भगवन् ! तथारूपं श्रमणं वा, ब्राह्मणं वा प्रासुकेन अशन-पान-खादिम-खादिमेन प्रतिलाभयतः किं क्रियते ? गौतम ! एकान्तशो निर्जरा क्रियते-इति. ३. मिच्छादिट्ठिमहा-रुम्भ-परिग्गहसीमलोभ-निस्सीलः, निरयायुष्कं निवध्नाति पापमसी रोइपरिणामः—अनु०

લિંસન એટલે લોકસમક્ષ નિંદા કરવી, મર્હણ એટલે તેની સામે નિંદા કરવી, અપમાનન એટલે 'અમ્યુત્થાન' વગેરે ન કરવું, એ પ્રમાણે એમાંના કોઈ એક કારણથી. સ્વરૂપથી જે સાહં નહીં તે અમનોજ-સ્વરાજ અન્નાદિ-તે વડે, માટે જ અપ્રીતિ કારકવડે; ભક્તિવાળા શ્રમણો-પાસકનું કદન્ન-સ્વરાજ અન્ન-પણ મનોજ-શુભ ફલદાયક-હોવાથી મનોજ-સુંદર-જ છે, અહીં આ સૂત્રમાં અશનાદિને 'પ્રાસુક કે અપ્રાસુક' એ પ્રકારે વિશેષિત નથી કર્યું, કારણ કે, મુનિની હીલના વગેરે કરનારના પ્રાસુક વગેરે વિશેષણવાળા દાનને ફલ વિશેષ પ્રતિ અકારણપણે અને મત્સરથી ઉત્પન્ન થયેલાં હીલનાદિ વિશેષણોને જ સુરુચ્યપણે અશુભ લાંબા આયુષ્યના કારણપણે વિવશિત કર્યાં છે. બીજી વાચનામાં તો ['અફાસુણં' ઇત્યાદિ] 'અશન' વગેરેના 'અનેશ્ણીય અને અપ્રાસુક' એવાં બે વિશેષણો દેખાય છે, તેમાં જે તે વિશેષણો આપ્યાં છે તે 'પ્રાસુક દાન પણ હીલનાદિથી વિશેષિત હોય તો અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યનું કારણ છે અને તેનું અપ્રાસુક દાન તો વિશેષે કરી અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યનું નિદાન-કારણ-છે? એમ દર્શાવવા શાસ્ત્રકારે મૂક્યાં છે. પ્રાણાતિપાતને અને મૃત્તાવાદને દાનવિશેષણપદનું વ્યાખ્યાન પણ થયે જ છે, કારણ કે, અવજ્ઞા કરીને દાન દેવામાં પણ પ્રાણાતિપાતાદિ ક્રિયાઓ દેખાય છે અને પ્રાણાતિપાત વગેરે નૈરયિક ગતિમાં હેતુ હોવાથી તેનાથી અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ય થઈ શકે છે, કશું છે જે "પાપમાં મતિવાળો, રોદ્ર પરિણામવાળો, મહારંભ પરિગ્રહવાળો, તીવ્ર લોભવાળો, શીલવિનાનો અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ નૈરયિકનું આયુષ્ય બાંધે છે" વિવક્ષાવડે નૈરયિક ગતિમાં લાંબું જ આયુષ્ય હોય છે. વિપર્યય સૂત્ર પૂર્વની પઠે જાણવું, વિશેષ એ કે, અહીં પણ દાનને 'પ્રાસુક અને અપ્રાસુક' એ પ્રમાણે વિશેષિત કર્યું નથી, કારણ કે, આ સૂત્ર પૂર્વ સૂત્ર કરતાં વિપરીત છે તથા આ સૂત્ર અને પૂર્વ સૂત્ર અવિશેષણપણે પ્રવૃત્ત છે. આથી એમ ન સમજવું કે પ્રાસુકદાનના અને અપ્રાસુકદાનના ફલમાં કાંઈ વિશેષ નથી, કારણ કે. પૂર્વના વગ્ને સૂત્રમાં તે ફલ વિશેષને પ્રતિપાદિત કર્યો છે, માટે અહીં પ્રાસુક અને અપ્રાણીય દાનથી દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તો તેથી વિપરીત-બીજા-દાનથી આ પછી-અશુભ દીર્ઘાયુષ્ય-નરક-રૂપ ફલ થાય છે તેમ જાણવું, બીજી વાચનામાં તો 'પ્રાસુક' વગેરે વિશેષણો દેખાય જ છે. અહીં પહેલું અલ્પાયુનું સૂત્ર છે બીજું તેના વિપક્ષનું-દીર્ઘ આયુષ્યનું-સૂત્ર છે, ત્રીજું અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યનું સૂત્ર છે અને ચોથું તેના વિપક્ષનું-શુભ દીર્ઘઆયુષ્યનું-સૂત્ર છે.

કદન્ન.

બીજી વાચના.

બીજી વાચના.

ગૃહપતિ અને માંડ.

૫. પ્ર૦—ગૌહાવડ્સ ણં મંતે ! મંડં વિક્કિણમાણસ્સ કેહ મંડં અવહરેજ્ઞા, તસ્સ ણં મંતે ! તં મંડં ગવેસમાણસ્સ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, પરિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા, અપચ્ચસ્વાણ-કિરિયા, મિચ્છાદંસણવત્તિયા ?

૫. પ્ર૦—હે મગવન્ ! કરિયાણાનો વિક્રય-વેચાણ-કરતા કોઈ ગૃહસ્થનું કોઈ માણસ તે કરિયાણું ચોરી જાય તો હે મગવન્ ! તે કરિયાણાનું ગવેષણ કરનાર તે ગૃહસ્થને શું આરંભિકી ક્રિયા લાગે કે પરિગ્રહિકી ક્રિયા લાગે કે માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે કે અપ્રત્યાહ્યાનિકી ક્રિયા લાગે કે મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે ?

૫. ૩૦—ગોથમા ! આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, પરિગ્ગહિયા, માયાવત્તિયા, અપચ્ચસ્વાણકિરિયા મિચ્છાદંસણકિરિયા સિય કજ્જહ, સિય નો કજ્જહ; અહ સે મંડે અભિસમન્નાગ્ગે ભવહ, તઓ સે ય પચ્છા સવ્વાઓ તાઓ પયણુઈમવંતિ.

૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! આરંભિકી, પરિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયિકી અને અપ્રત્યાહ્યાનિકી ક્રિયા લાગે અને મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા કદાચ લાગે અને કદાચ ન લાગે અને હવે ગવેષણ કરતાં જ્યારે તે ચોરાણું કરિયાણું પાછું મઢી આવે ત્યાર પછી તે બંધી ક્રિયાઓ પ્રતનુ થઈ જાય છે.

૬. પ્ર૦—ગૌહાવડ્સ ણં મંતે ! મંડં વિક્કિણમાણસ્સ કહ્ણ મંડે સાહ્જેજ્ઞા, મંડે ય સે અણુવર્ણીય સિયા, ગૌહાવડ્સ ણં મંતે ! તાઓ મંડાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ-મિચ્છાદંસણકિરિયા કજ્જહ, કહ્ણસ્સ વા તાઓ મંડાઓ, કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ-મિચ્છાદંસણકિરિયા કજ્જહ ?

૬. પ્ર૦—હે મગવન્ ! કરિયાણાને વેચતા ગૃહસ્થનું માંડ-કરિયાણું, કરિયાણું ખરીદ કરનારે ખરીદ્યું-તેને માટે સત્યંકાર-લાગી-વાનું આપ્યું પણ હજુ તે કરિયાણું અનુપનીત છે-છહ જવાયું નથી અર્થાત્ તે વેચનારને લ્યાં છે, તો તે વેચનાર ગૃહપતિને તે કરિયાણાથી શું આરંભિકી યાવત્ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે ?, અને તે ખરીદનારને તે કરિયાણાથી શું આરંભિકી યાવત્-મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે ?

૬. ૩૦—ગોથમા ! ગૌહાવડ્સ તાઓ મંડાઓ આરંભિયા કિરિયા કજ્જહ, જાવ-અપચ્ચસ્વાણ-મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે ગૃહપતિને તે માંડ-કરિયાણા-થી આરંભિકી યાવત્-અપ્રત્યાહ્યાનિકી ક્રિયા લાગે, અને મિથ્યા-

૧. મૂલચ્છાયા:—ગૃહપતેર્મગવન્ ! માણ્ડં વિક્કીણાનસ્ય કોડપિ માણ્ડમ્ અપહરેત્, તસ્ય મગવન્ ! તદ્ માણ્ડં ગવેષયતઃ કિમ્ આરંભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાહ્યાનક્રિયા, મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ? ગૌતમ ! આરંભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાહ્યાનક્રિયા, મિથ્યાદર્શનક્રિયા સ્યાત્ ક્રિયતે, સ્યાદ્ નો ક્રિયતે. આ તદ્ માણ્ડમ્ અભિસમન્નાગ્ગતે ભવતિ, તતસ્તસ્ય ચ પશ્ચાત્ સર્વાઃ તાઃ પ્રતનુકીર્ભવન્તિ. ગૃહપતેર્મગવન્ ! માણ્ડં વિક્કીણાનસ્ય ક્રથિકો માણ્ડાનિ સ્વાદ્યેદ્, માણ્ડાનિ ચ તસ્ય અનુપનીતાનિ સ્યુઃ, ગૃહપતેર્મગવન્ ! તેભ્યો માણ્ડેભ્યઃ કિમ્ આરંભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, યાવદ્ મિથ્યાદર્શનક્રિયા ક્રિયતે ? ક્રથિકસ વા તેભ્યો માણ્ડેભ્યઃ કિમ્ આરંભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, યાવદ્ મિથ્યાદર્શનક્રિયા ક્રિયતે ? ગૌતમ ! ગૃહપતૈઃ તેભ્યો માણ્ડેભ્યઃ આરંભિકી ક્રિયા ક્રિયતે, યાવદ્ અપ્રત્યાહ્યાન-મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ક્રિયાઃ—અનુ૦

सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ; कइयस्स ताओ सव्वाओ पयणुईभवन्ति.

७. प्र०—गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विकिणमाणस्स, जाव-भंडे से उवणीए सिया, कइयस्स णं भंते ! ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ; गाहावइस्स वा ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव-मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ ?

७. उ०—गोयमा ! कइयस्स ताओ भंडाओ हेद्विहाओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया भयणाए; गाहावइस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवन्ति.

८. प्र०—गाहावइस्स णं भंते ! भंडे जाव-धणे य से अणुवणीए सिया ?

८. उ०—एयं पि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं चउत्थो आलावगो, धणे य से उवणीए सिया जहा-पडमो आलावगो, भंडे य से अणुवणीए सिया तहा नेयव्वो पडम-चउत्थाणं एको गमो, वितिय-तइयाणं एको गमो.

दर्शनप्रत्ययिकी क्रिया कदाच लागे अने कदाच न लागे अने खरीदकरनारने ते बधी क्रियाओ प्रतनु होय छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! भांडने वेचता गृहपतिने त्यांथी यावत् ते भांड उपनीत कर्युं-खरीद करनारे पोताने त्यां आणुं-होय ल्यारे ते खरीद करनारने ते भांडथी शुं आरंभिकी क्रिया वगेरे पांच क्रियाओ अने गृहपतिने ते भांडथी शुं आरंभिकी वगेरे पांच क्रियाओ लागे ?

७. उ०—हे गौतम ! ते भांडथी ते खरीद करनारने हेठळनी-मोटा प्रमाणवाळी-चारे क्रियाओ लागे अने मिथ्यादृष्टि होय तो मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया लागे अने मिथ्यादृष्टि न होय तो मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी क्रिया न लागे ए प्रमाणे मिथ्यादर्शन-क्रियानी भजनावडे गृहस्थने ते बधी क्रियाओ ओछा प्रमाणमां होय छे.

८. प्र०—हे भगवन् ! गृहपति-वरधणि-ने भांड यावत्-धन न मळ्युं होय (तो केम ?)

८. उ०—ए रीते पण जेम उपनीत-सोपेल भांड-संबंधे कह्युं छे तेम समजवुं-चोथो आलापक समजवो. ' जो धन उपनीत होय तो ' जेम अनुपनीत भांड विषे प्रथम आलापक कह्यो छे तेम समजवुं-प्रथम अने चतुर्थ आलापकनो समान गम समजवो अने बीजा अने त्रीजा आलापकनो समान गम समजवो.

२. अनन्तरं कर्मबन्धक्रिया उक्तां, अथ क्रियान्तराणां विषयनिरूपणाय आहः--' गाहावइस्स ' इत्यादि. गृहपतिः-गृही. ' मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ ' इत्यादि. मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया स्यात् कदाचित् क्रियते भवति, स्याद् नो क्रियते-कदाचिद् नो भवति. यदा मिथ्यादृष्टिः गृहपतिस्तदाऽसौ भवति, यदा तु सम्यग्दृष्टिस्तदा न भवति इत्यर्थः. अथ क्रियासु एव विशेषम् आहः--' जह ' इत्यादि. ' अथ ' इति पक्षान्तरद्योतनार्थः. ' से भंडे ' ति तद्भाण्डम्, ' अभिसमन्वागए ' ति गवेषयता लब्धं भवति, ' ताओ ' ति ततः-समन्वागमनात् ' से ' ति तस्य गृहपतेः-पश्चात् समन्वागमनानन्तरमेव ' सव्वाओ ' ति यासां संभवोऽस्ति ता आरंभिक्यादिक्रियाः, ' पयणुईभवन्ति ' ति प्रतनुकीभवन्ति हस्वीभवन्ति, अपहृतभाण्डगवेषणकाले महत्यस्ताः आसन्-प्रयत्नविशेष-परत्वाद् गृहपतेः, तद्भाण्डकाले तु प्रयत्नविशेषस्योपरत्वाद् हस्वीभवन्ति इति. ' कइए भंडं साइज्जेज्जा ' ति क्रयिको ग्राहको भाण्डं स्वादयेत् सत्यंकारदानतः स्वीकुर्यात्. ' अणुवणीए सिया ' ति क्रयिकायाऽसमर्पितं स्यात्, ' कइयस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवन्ति ' ति अप्राप्तभाण्डत्वेन तद्गतक्रियाणाम् अल्पत्वाद् इति, गृहपतेस्तु महत्यः-भाण्डस्य तदीयत्वात्. क्रयिकस्य भाण्डे समर्पिते महत्यस्ताः, गृहपतेस्तु प्रतनुकाः, इदं भाण्डस्याऽनुपनीतो-पनीतभेदतः सूत्रद्वयम् उक्तम्. एवं धनस्याऽपि वाच्यम्. तत्र प्रथमम् एयम्-“ गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विकिणमाणस्स कइए भंडं साइज्जेज्जा, धणे य से अणुवणीए सिया, कइयस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५, गाहावइस्स णं ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ? गोयमा ! कइयस्स ताओ धणाओ हेद्विहाओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति, मिच्छादंसणकिरिया भयणाए; गाहावइस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवन्ति. ” धनेऽनुपनीते क्रयिकस्य महत्यस्ताः भवन्ति, धनस्य तदीयत्वात्. गृहपतेस्तु तास्तनुकाः, धनस्य तदानीम् अतदीयत्वात्. एवं द्वितीयसूत्रसमानम् इदं तृतीयम्, अत एवाऽऽहः-“ एयं पि जहा भंडे उवणीए तहा नेयव्वं ” ति. द्वितीयसूत्रसमतया इत्यर्थः. चतुर्थं त्वेवम् अध्येयम्-“ गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विकिणमाणस्स कइए भंडं साइज्जेज्जा, धणे य से उवणीए सिया;

१. मूलच्छायाः- स्यात् क्रियते, स्याद् नो क्रियते; क्रयिकस्य ताः सर्वैः प्रतनुकीभवन्ति. गृहपतेर्भगवन् ! भाण्डं विक्रीणानस्य यावद्-भाण्डं तस्य उपनीतं स्यात्, क्रयिकस्य भगवन् ! तस्माद् भाण्डात् किम् आरंभिकी क्रिया क्रियते यावत्-मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया क्रियते ? गृहपतेर्वा तस्माद् भाण्डात् किम् आरंभिकी क्रिया क्रियते यावत्-मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया क्रियते ? गौतम ! क्रयिकस्य तस्माद् भाण्डाद् अधस्तनाश्रयतः क्रियाः क्रियन्ते, मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया भजनया. गृहपतेः ताः सर्वैः प्रतनुकीभवन्ति. गृहपतेर्भगवन् ! भाण्डं यावत्-धनं च तस्य अनुपनीतं स्याद् ? एतदपि यथा भाण्डम् उपनीतं तथा ज्ञातव्यम्-चतुर्थः आलापकः, धनं च तस्य उपनीतं स्याद् यथा प्रथमः आलापकः, भाण्डं च तस्य अनुपनीतं स्याद् तदा ज्ञातव्यः प्रथम-चतुर्थयोः एको गमः, द्वितीय-तृतीययोः एको गमः-अनु०

ગાહાવદ્સ પં મતે ! તાઓ ધગાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જ ૫ ? કઙ્કયસ્સ વા તાઓ ધગાઓ કિં આરંભિયા કિરિયા કજ્જ ૫? ગોયમા ! ગાહાવદ્સ તાઓ ધગાઓ આરંભિયા ૪, મિચ્છાદંસણવત્તિયા કિરિયા સિય કજ્જ, સિય નો કજ્જ. કઙ્કયસ્સ પં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈમ્બંવંતિ. ' ધને ઉપનીતે ધનપ્રત્યત્વત્ તાસાં ગૃહપતેર્મહત્વઃ, ક્રત્વિકસ્ય તુ પ્રતનુકાઃ, ધનસ્ય સદાનીમ્ અતદીપત્વાત્. એવં ચ પ્રથમસૂત્રસમમ્ इदं चतुर्थम्, इत्येतदनुસारेण च सूत्रपुस्तकाऽक्षराणि अवगन्तव्यानि.

૨. હમણાં કર્મબંધની ક્રિયા કહી, હવે વીજી ક્રિયાઓના વિષયોને નિરૂપવા [' ગાહાવદ્સ ' इत्यादि.] સૂત્રો કહે છે, ગૃહપતિ પૃષ્ઠે ગૃહવાલો-ગૃહસ્થ [' મિચ્છાદંસણકિરિયા સિય કજ્જ ' इत्यादि.] મિથ્યા દર્શનના હેતુવાળી ક્રિયા કદાચિત્ થાય અને કદાચિત્ ન થાય, જ્યારે ગૃહપતિ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય ત્યારે મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે અને જ્યારે ગૃહપતિ સમ્પ્રમદિ હોય-મિથ્યાદર્શનવાલો ન હોય-ત્યારે મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા ન લાગે. હવે ક્રિયામાં જ વિશેષ કહે છે: [' અહ ' इत्यादि.] ' અથ ' એ શબ્દ પશ્ચાંતરને સૂચવવા મૂક્યો છે. [' સે મંડે ' ति] તે માંડ [' અભિસમણ્ણામ્ ' ति] મવેષણ કરતાં મઠ્યું હોય [' તઓ ' ति] મઠ્યા પછી, [' સે ' ति] તે ઘરધણિને, એ માંડ મઠ્યા પછી તુરત જ [' સવ્વાઓ ' ति] જેઓનો સંભવ છે તે વધી ક્રિયાઓ [' પયણુઈમ્બંવંતિ ' ति] ટુંકી થાય છે, ચોરાણ માંડને ગોતવાની વેળાએ તે ગૃહસ્થ વિશેષ પ્રયત્નવાલો હોવાથી તે ક્રિયાઓ મોટી હોય છે અને જ્યારે તે ચોરાણ કરિયાણું હાથ આવે ત્યારે તે ગૃહસ્થ પ્રયત્નથી અટકેલો હોવાથી તે ક્રિયાઓ ટુંકી-ઓઢી-થાય છે. [' કઙ્ક '] ગ્રાહક [' મંડે સાહજ્જે ' ति] ' માંડને-કરીયાણાને પોતે ખરીદ્યું છે ' એ પ્રમાણે સત્યકાર-વાતું આપીને સ્વીકારે. [' અણુવણી ' ति] જ્યાં સુધી ખરીદનારને સોંપ્યું નથી. [' કઙ્કયસ્સ પં તાઓ સવ્વાઓ પયણુઈમ્બંવંતિ ' ति] કરીયાણું અપ્રાપ્ત હોવાથી તે સંબંધની ક્રિયાઓ ઓછી હોય છે, અને જેને ત્યાં કરીયાણું પડ્યું છે એવા ગૃહસ્થને તો, તેનું પોતાનું કરીયાણું હોવાથી તે ક્રિયાઓ મોટારૂપમાં હોય છે, જ્યારે તે કરીયાણું, ખરીદનારને સોંપાય છે ત્યારે ખરીદનારને તે ક્રિયાઓ મોટારૂપમાં હોય છે અને ઘરધણીને તો ઓછી હોય છે. નહિ સોંપેલ અને સોંપેલ એમ બે પ્રકારનું માંડ હોવાથી આ બે સૂત્ર તે પરત્વે કહ્યાં છે, એ પ્રમાણે ધન સંબંધે પણ બે સૂત્ર કહેવાં, તેમાં પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે:—“હે ભગવન્ ! કરીયાણાને વેચનાર ગૃહસ્થનું કરીયાણું, કોઈ ખરીદનાર ખરીદ કરે અને તેનું (મૂલ્યરૂપ) ધન હજુ ન મળ્યું હોય તો ખરીદ કરનારને તે ધનથી શું આરંભિકી વગેરે ક્રિયાઓ લાગે અને તે કરીયાણાના ધણી ગૃહપતિને તે ધનથી શું આરંભિકી વગેરે ક્રિયાઓ લાગે ?, હે ગૌતમ ! તે ધનથી તે ખરીદનારને હેઠલી મોટા પ્રમાણવાળી-ચાર ક્રિયાઓ લાગે અને મિથ્યાદર્શન ક્રિયા મજનાવડે-લાગે અને ન પણ લાગે, અને કરીયાણાવાળા ઘરધણીને તે વધી ક્રિયાઓ ઓછા પ્રમાણમાં લાગે. ” જ્યાં સુધી ધન સોંપાયું નથી ત્યાં સુધી ખરીદ કરનારનું ધન હોવાથી તે ક્રિયાઓ તેને મોટા રૂપમાં લાગે અને તે ધન, સોંપાયા પહેલાં વેચનાર ગૃહપતિનું ન હોવાથી તેને તે ક્રિયાઓ ઓછા પ્રમાણમાં લાગે. એ પ્રમાણે આ ત્રીજું સૂત્ર વીજા સૂત્રની સમાન સમજવું, માટે જ કહે છે:—[' એવં પિ જહા મંડે ઉવણી ' ति] વીજા સૂત્રની સાથે સમપણે સમજવું. ચોથું સૂત્ર તો એ પ્રમાણે મળ્યું:—“હે ભગવન્ ! કરીયાણાને વેચતા ગૃહસ્થનું કરીયાણું કોઈ ખરીદ કરનાર ખરીદે અને ધન પણ ઉપનીત-લોપેલું હોય તો હે ભગવન્ ! તે ધનથી તે કરીયાણાવાળા ગૃહપતિને શું આરંભિકી વગેરે ક્રિયાઓ લાગે ?, અને તે ધનથી તે ખરીદ કરનારને શું આરંભિકી વગેરે ક્રિયાઓ લાગે ? હે ગૌતમ ! ગૃહપતિને તે ધનથી આરંભિકી વગેરે ક્રિયાઓ લાગે અને મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા લાગે અને ન પણ લાગે તથા તે ધનથી ખરીદ કરનારને તે વધી ક્રિયાઓ ઓછા પ્રમાણમાં લાગે. કારણ કે, તે ક્રિયાઓ ધનહેતુક છે માટે ધન સોંપાયા બાદ ગૃહપતિને મોટા પ્રમાણમાં લાગે અને તે વંચેલે-સોંપાયા પછી-ધન, ખરીદનારનું ન હોવાથી તેને તે ક્રિયાઓ ઓછા પ્રમાણમાં લાગે, અને એ પ્રમાણે પ્રથમ સૂત્ર-સમાન આ ચતુર્થ સૂત્ર છે. અને એ અનુસારે સૂત્ર પુસ્તકના અક્ષરો અવગમવાના-જાણવાના-છે.

ગૃહપતિ.

માંડ.

ગ્રાહક.

પ્રથમ સૂત્ર.

ચેથું સૂત્ર.

અગ્નિકાય.

૯. પ્ર૦—અગ્નિકાયા પં મતે ! અહુણોજ્જલિણ સમાણે મહાકમ્મતરાણ ચેવ, મહાકિરિયા મહાસવ-મહાવેદનાતરાણ ચેવ મવદ્; અહે પં સમણ સમણ વોક્કસિજ્જમાણે, વોક્કસિજ્જમાણે ચરિમકાલ-સમયાંસિ ઇંગાલભૂણ, મુમ્મુરભૂણ, છારિયભૂણ; તઓ પચ્છા અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ અપ્પકિરિયા-ડસવ-અપ્પવેયણતરાણ ચેવ મવદ્ ?

૯. ૩૦—હંતા, ગોયમા ! અગ્નિકાયા પં અહુણોજ્જલિણ સમાણે તં ચેવ.

૯. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! હમણા જગવેલો અગ્નિકાય, મહા-કર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆશ્રવવાળો, મહાવેદનાવાળો, હોય છે, હવે તે અગ્નિ સમયે સમયે-ક્ષણે ક્ષણે-ઓછો થતો હોય, વુશાતો હોય અને છેલ્લે ક્ષણે અંગારરૂપ થયો, મુર્મુરરૂપ થયો, મસ્મરૂપ થયો ત્યાર બાદ તે અગ્નિ અલ્પકર્મવાળો, અલ્પક્રિયાવાળો અલ્પઆશ્રવવાળો અને અલ્પવેદનાવાળો થાય ?

૯. ૩૦—હા, ગૌતમ ! હમણા જગવેલો અગ્નિકાય૦ તે જ કહેવું.

૩. ક્રિયાઽધિકારાદ્ इदमाह:—‘ અગ્ણિ ’ इत्यादि. ‘ અહુણોજ્જલિણ ’ ति अधुनोज्ज्वलित:—સદ્યઃ પ્રદીપ્તઃ, ‘ મહાકમ્મતરાણ ’

મૂલચ્છાયાઃ—અગ્નિકાયો ભગવન્ ! અધુનોજ્જ્વલિતઃ સન્ મહાકર્મતરણ ચેવ, મહાક્રિયા-મહાડસવ-મહાવેદનાતરાણ ચેવ મવતિ; અથ સમયે સમયે-અલ્પકર્મમાણઃ, વ્યપદ્યમાણધરમકાલસમયે અક્ષરભૂતઃ, મુર્મુરભૂતઃ, છારિક (મસ્મી)ભૂતઃ, તતઃ પશ્ચાદ્ અલ્પકર્મતરાણ ચેવ, અલ્પક્રિયા-અલ્પઆશ્રવ-અલ્પવેદનાતરાણ ચેવ મવતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! અગ્નિકાયોઽધુનોજ્જ્વલિતઃ સન્ તચેવ:—અગ્નિ

તિ વિધ્યાયમાનાડનલાડપેક્ષ્યાડતિશયેન મહાન્તિ કર્માણિ જ્ઞાનાડડવરણાદીનિ બન્ધમાશ્રિત્ય યસ્યાડસૌ મહાકર્મતરઃ, એવમ્ અન્યાન્યપિ નવરમ્:—ક્રિયા દાહરૂપા, આશ્રયો નવકર્મોપાદાનહેતુઃ, વેદના પીડા ભાવિની તત્કર્મજન્યા, પરસ્પરશરીરસંવાધ—જન્યા વા, ' વોક્કસિજ્જમાળે ' તિ વ્યવકૃષ્યમાણોડપકર્પ ગચ્છન્, ' અપ્પકમ્મતરાણ ' તિ અજ્ઞારાચવસ્થામ્ આશ્રિત્ય, અલ્પશબ્દઃ સ્તોકાર્થઃ, રક્ષાડવસ્થાયાં તુ અભાવાર્થઃ.

૩. ક્રિયાના અધિકારથી આ [' અગણી ' इत्यादि.] સૂત્ર કહે છે:—[' અહુળોજ્જલિણ ' તિ] હમણાં જગવેલો. [' મહાકર્મતરાણ ' તિ] ઓલવાતા અગ્નિની અપેક્ષાએ જે, બંધને આશ્રી ઘણાં મોટા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ-બંધનો હેતુ હોવાથી મહાકર્મતર છે. એ પ્રમાણે બીજાં પણ વિશેષણો જાણવાં. વિશેષ એ કે:—દાહને-બલ્લાને-ક્રિયારૂપ સમજવો, જેથી અગ્નિ મહાક્રિયતર છે અને નવીન કર્મોને પ્રહણ કરવામાં હેતુ એ આશ્રવ સમજવો, જેથી અગ્નિ મહાશ્રવતર છે, હવે પછી થવાની અને તેના કર્મથી ઉપજતી પીડા તે વેદના અથવા પરસ્પર શરીરના સંવાધથી ઉપજતી પીડા તે વેદના, જેથી અગ્નિકાય મહાવેદનાવાલો છે, [' વોક્કસિજ્જમાળે ' તિ] અપકર્પ વામતો—ઓઠો ધતો. [' અપ્પકમ્મતરાણ ' તિ] અંગારાદિ અવસ્થાને આશ્રી અલ્પકર્મવાલો છે, અહિં ' અલ્પ ' શબ્દનો ' સ્તોક—થોડું ' એ અર્થ છે અને જ્યારે અગ્નિની મસ્માવસ્થા હોય ત્યારે અગ્નિ અલ્પકર્મતર—કર્મરહિત છે અર્થાત્ અગ્નિના મસ્માવસ્થાવાલા પક્ષમાં ' અલ્પ ' શબ્દનો ' અભાવ ' અર્થ કરવો.

પુરુષ અને ધનુષ્ય.

૧૦. પ્ર૦—પુરિસે ણં મંતે ! ધણું પરમુસઈ, પરમુસિત્તા ઉસું પરમુસઈ, પરમુસિત્તા ઠાણં ઠાઈ, ઠિત્તા આયતકવાયયં કરેતિ, ઉડું વેહાસં ઉસું ઉઘ્વિહઈ, તણં ણં સે ઉસું ઉડું વેહાસં ઉઘ્વિહિણ સમાણે જાઈં તત્થ પાણાઈં, મૂયાઈં, જીવાઈં, સત્તાઈં અમિહણઈ, વત્તેતિ, લેસેતિ, સંઘાણઈ, સંઘટેતિ, પરિતાવેઈ, કિલામેઈ, ઠાણાઓ ઠાણં સંકામેઈ, જીવિયાઓ વવરોવેઈ, તણં ણં મંતે ! સે પુરિસે કતિકિરિણ ?

૧૦. ૩૦—ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે ધણું પરમુસઈ, પરમુસિત્તા જાવ—ઉઘ્વિહઈ, તાવં ચ ણં પુરિસે કાઈયાણ જાવ—પાણાઈવાયકિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે, જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં ધણું નિવ્વતિણ તે વિ ય ણં જીવા કાઈયાણ, જાવ—પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે, એવં ધણુ પુટ્ટે પંચહિં કિરિયાહિં, જીવા પંચહિં, પ્હારુ પંચહિં, ઉમૂ પંચહિં, સરે, પત્તણે, ફલે, પ્હારુ પંચહિં.

૧૧. પ્ર૦—અહે ણં સે ઉસૂ અપ્પણો ગુરુયત્તાણ, મારિયત્તાણ, ગુરુસંમારિયત્તાણ, અહે વીતસાણ પચોવયમાણે જાઈં પાણાઈં, જાવ—જીવિયાઓ વવરોવેઈ તાવં ચ ણં સે પુરિસે કતિકિરિણ ?

૧૧. ૩૦—ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે ઉસું અપ્પણો

૧૦. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પુરુષ ધનુષ્યને પ્રહણ કરે, પ્રહણ કરી બાળને પ્રહણ કરે, તેનું પ્રહણ કરી સ્થાન પ્રત્યે બેસે—ધનુષ્યથી બાળને ફેંકતી વેલાનું આસન કરે—તેમ બેસી ફેંકવા પ્રસારેલા બાળને કાન મુઠી આયત કરે—લેવે, લેવી ઉંચે આકાશ પ્રત્યે બાળને ફેંકે, સાર બાદ તે ઉંચે આકાશ પ્રત્યે ફેંકાણું બાળ, ત્યાં આકાશમાં જે પ્રાણોને, મૂતોને, જીવોને, સત્ત્વોને, સામા આવતા હશે, તેઓનું શરીર સંકોચી નાસે, તેઓને શ્લિષ્ટ કરે, તેઓને પરસ્પર સંહત કરે, તેઓને થોડો સ્પર્શ કરે, તેઓને ચારે કોરથી પીડા પમાડે, તેઓને વ્હાંત કરે, તેઓને એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઈ જાય અને તેઓને જીવિતથી ચ્યુત કરે તો હે ભગવન્ ! તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાવાલો છે ?

૧૦. ૩૦—હે ગૌતમ ! યાવત્—તે પુરુષ ધનુષ્યને પ્રહણ કરે છે યાવત્ તેને ફેંકે છે, યાવત્ તે પુરુષ કાયિકી ક્રિયાને યાવત્ પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયાને અર્થાત્ પાંચે ક્રિયાને ફરસે છે. અને જે જીવોના શરીરો દ્વારા ધનુષ્ય વચ્ચું છે તે જીવો પણ યાવત્ પાંચ ક્રિયાને ફરસે છે, એ પ્રમાણે ધનુષ્યાની પીઠ પાંચ ક્રિયાને ફરસે છે, દોરી પાંચ ક્રિયાને, પ્હારુ પાંચ ક્રિયાને, બાળ પાંચ ક્રિયાને, શર, પત્ર, ફલ અને પ્હારુ પાંચ ક્રિયાને ફરસે છે.

૧૧. પ્ર૦—અને હવે જ્યારે પોતાની ગુરુતા વડે, પોતાના મારેપણા વડે, પોતાની ગુરુકતા અને સંમારતા વડે તે બાળ સ્વભાવથી નીચે પડતું હોય ત્યારે ત્યાં (માર્ગમાં આવતાં) પ્રાણોને યાવત્ જીવિતથી ચ્યુત કરે ત્યારે તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાલો હોય ?

૧૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! યાવત્ તે બાળ પોતાની ગુરુતાવડે

૨. મૂલચઠાયા:—પુરુષો ભગવન્ ! ધનુ: પરમુશતિ, પરમુશય ઇસું પરમુશતિ, પરમુશય સ્થાને તિષ્ઠતિ, સ્થાને રિથલા આયતકર્ણોડડયતં કરોતિ, ઊર્ધ્વ વિહાયસિ ઇયુ ડુ ડક્ષિપતિ, તત: તસ્મિન્ ઇથૌ ઊર્ધ્વ વિહાયસિ ડક્ષિપ્તે સતિ યાન્ તન્ન પ્રાણાન્, મૂતાન્, જીવાન્, સત્ત્વાન્ અમિહન્તિ, વર્તયતિ, શ્લેષયતિ, સંઘાતયતિ, સંઘટયતિ, પરિતાપયતિ, ક્લમયતિ, સ્થાનાત્ સ્થાનં સંક્રમયતિ, જીવિતાદ્ વ્યરોપયતિ તતો ભગવન્ ! સ પુરુષઃ કતિક્રિયઃ ? ગૌતમ ! યાવન્ સ પુરુષો ધનુ: પરમુશતિ, પરમુશય યાવદ્ ડક્ષિપતિ તાવન્ સ પુરુષઃ કાયિકયા યાવત્ પ્રાણાડતિપાતક્રિયા પચ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પુટ્ટઃ, યેવામપિ ચ જીવાનાં શરીરૈઃ ધનુ: નિર્વૈર્તિતં તેડપિ ચ જીવાઃ કાયિકયા, યાવત્ પચ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પુટ્ટાઃ, એવં ધનુ: સ્પુટ્ટં પચ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ, જીવા પચ્ચમિઃ, જ્ઞાયુઃ પચ્ચમિઃ, ઇયુઃ પચ્ચમિઃ, શરઃ, પત્રણમ્, ફલમ્, જ્ઞાયુઃ પચ્ચમિઃ. અથઃ સ ઇયુઃ આત્મનો ગુરુકતયા, મારિકતયા, ગુરુસંમારિકતયા અથઃ વિરુસયા પ્રસવપતન્ યાન્ પ્રાણાન્ યાવત્—જીવિતાદ્ વ્યરોપયતિ તાવન્ સ પુરુષઃ કતિક્રિયઃ ? ગૌતમ ! યાવન્ સ ઇયુઃ આત્મનઃ—અનુ.

गुरुयत्ताए, जाव-ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए, जाव
-चउहिं किरियाहिं पुट्टे; जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं धणु
निव्वात्तिए ते वि जीवा चउहिं किरियाहिं, धणु पुट्टे चउहिं,
जीवा चउहिं, ण्हारू चउहिं, उसू पंचहिं, सरे, पत्तणे, फले,
ण्हारू पंचहिं, जे वि य से जीवा अहे पचोवयमाणस्स उवग्गहे
धट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए, जाव-पंचहिं किरियाहिं
पुट्टा.

यावत् जीवोने जीवितथी च्युत करे तावत् ते पुरुष कायिकी यावत्
चार क्रियाने फरसे छे अने जे जीवोना शरीरथी धनुष्य बनेलुं छे
ते जीवो पण चार क्रियाने, धनुष्यनी पीठ चार क्रियाने, दोरी
चार क्रियाने, ण्हारू चार क्रियाने, बाण पांच क्रियाने, शर, पत्रण,
फल अने ण्हारू पांच क्रियाने अने नीचे पडता बाणना अवग्रहमां
जे जीवो आवे छे ते जीवो पण कायिकी यावत् पांच क्रियाने
फरसे छे.

४. क्रियाऽधिकारादेव इदमाहः—‘ पुरिसे णं ’ इत्यादि. ‘ परामुसइ ’ ति परामृशति-गृह्णाति, ‘ आयतकन्नाययं ’ ति
आयतः क्षेपाय प्रसारितः-कर्णायतः-कर्णं यावद् आकृष्टस्ततः कर्मधारयाद् आयतकर्णायतः, अतस्तम् इषुं बाणम्, ‘ उडुं वेहासं ’
ति ऊर्ध्वम् इति वृक्षशिखरायपेक्षयाऽपि स्यात्, अत आहः-विहायसि इत्याकाशे, ‘ उड्विहइ ’ ति ऊर्ध्वं विजहाति ऊर्ध्वं-क्षिपति-
इत्यर्थः. ‘ अभिहणइ ’ ति अभिमुखनागच्छतो हन्ति, ‘ वत्तेइ ’ ति वर्तुलीकरोति शरीरसंकोचाऽऽपादनात्, ‘ छेसेइ ’ ति
श्लेषयति आत्मनि श्लिष्टान् करोति, ‘ संघाएइ ’ ति अन्योऽन्यं गात्रैः संहतान् करोति, ‘ संघट्टेइ ’ ति मनाक् स्पृशति, ‘ परितावेइ ’
ति समन्ततः पीडयति ‘ किलामेइ ’ ति मारणान्तिकादिसमुद्घातं नयति, ‘ ठाणाओ ठाणं संकामेइ ’ ति स्वस्थानात् स्थानान्तरं
नयति, ‘ जीवियाओ ववरोवेइ ’ ति च्युतजीवितान् करोतीति. ‘ किरियाहिं पुट्टे ’ ति क्रियाभिः स्पृष्टः-क्रियाजन्येन कर्मणा बद्ध
इत्यर्थः, ‘ धणु ’ ति धनुर्दण्डगुणादिसमुदायः. ननु पुरुषस्य पञ्च क्रियाः भवन्तु, कायादिव्यापाराणां तस्य दृश्यमानत्वात्; धनुरादे-
निर्वर्तकशरीराणां तु जीवानां कथं पञ्च क्रियाः? कायमात्रस्याऽपि तदीयस्य तदानीम् अचेतनत्वात्, अचेतनकायमात्रादपि बन्धा-
ऽन्युपगमे सिद्धानामपि तत्प्रसङ्गः, तदीयशरीराणामपि प्राणातिपातहेतुत्वेन लोके विपरिवर्तमानत्वात्. किंच, यथा धनुरादीनि
कायिक्यादिक्रियाहेतुत्वेन पापकर्मबन्धकारणानि भवन्ति तज्जीवानाम्, एवं पात्र-दण्डकादीनि जीवरक्षाहेतुत्वेन पुण्यकर्मनिबन्धनानि
स्युः? न्यायस्य समानत्वाद् इति. अत्रोच्यतेः—अविरतपरिणामाद् बन्धः, अविरतिपरिणामश्च यथा पुरुषस्याऽस्ति एवं धनुरादि-
निर्वर्तकशरीरजीवानामपि इति; सिद्धानां तु नास्त्यसौ इति न बन्धः. पात्रादिजीवानां तु न पुण्यबन्धहेतुत्वम्, तद्वेतोर्विवेकादेस्तेषु
अभावाद् इति. किंच, सर्वज्ञवचनप्रामाण्याद् यद् यथोक्तं तत्तथा श्रद्धेयमेव-इति. इषुरिति शर-पत्र-फलादिसमुदायः, ‘ अहे णं से उसु ’
इत्यादि. इह धनुष्मदादीनां यद्यपि सर्वक्रियासु कथञ्चिद् निमित्तभावोऽस्ति, तथापि विवक्षितबन्धं प्रति अमुख्यप्रवृत्तिकर्तव्यं विवक्षित-
बन्धक्रियायास्तैः कृतत्वेनाऽविवक्षणात्, शेषक्रियाणां च निमित्तभावमात्रेणाऽपि तत्कृतत्वेन-विवक्षणाच्चतस्तस्मा उक्ताः. बाणादिजीवशरीराणां
तु साक्षाद् बन्धक्रियायां प्रवृत्तत्वात् पञ्चेति.

४. क्रियानो अधिकार चालु होवाथी ज आ-[‘ पुरिसे णं ’ इत्यादि.] सूत्र कहे छे. [‘ परामुसइ ’ ति] ग्रहण करे, [‘ आयत-
कन्नाययं ’ ति] फेंकवा माटे प्रसारेलुं ते आयत अने ते प्रसारेल, कान सुधी खंचेलुं माटे आयतकर्णायत, ते बाणने [‘ उडुं वेहासं ’ ति] उंचे,
वृक्षनी टोचनी अपेक्षाए पण उंचे कहेवाय माटे कहे छे के ‘ विहायसि ’ एटले आकाशमां [‘ उड्विहइ ’ ति] उंचे फेंके छे. [‘ अभिहणइ ’ ति]
सामे आवताने हणे छे, [‘ वत्तेइ ’ ति] बीजाना शरीरेने संकोची नाखवाथी गोल करे छे, [‘ छेसेइ ’ ति] आत्मां-पोतामां-रिष्ट करे छे
-एक बीजाने चोंटाडी-दे छे, [‘ संघाएइ ’ ति] परस्पर गात्रोनी साथे संहत-भेगा-करे छे, [‘ संघट्टेइ ’ ति] थोडो स्पर्श करे छे, [‘ परितावेइ ’
ति] चारे कोरथी पीडा पमाडे छे, [‘ किलामेइ ’ ति] मारणांतिक वगेरे समुद्घातने पमाडे छे, [‘ ठाणाओ ठाणं संकामेइ ’ ति] पोताना
स्थानथी स्थानांतरे लइ जाय छे, [‘ जीवियाओ ववरोवेइ ’ ति] जीवितथी च्युत करे छे, [‘ किरियाहिं पुट्टे ’ ति] क्रियाथी उत्पन्न थता कर्मबडे बद्ध
थयो, [‘ धणु ’ ति] दंड अने दोरा वगेरेनो समुदाय ते धनुष्य. पुरुषमां ‘ फेंकवुं ’ वगेरे कायादिव्यापारो देखता होवाथी पुरुषने पांच क्रियाओ
लागे ते भले, पण जे जीवोनां शरीरथी धनुष्य वगेरे बनेलां छे ते जीवोने पांच क्रिया केम लागे? कारणं के, ते जीवुं शरीर मात्र पण, फेंकवानी
वेळाए अचेतन छे; कदाच एम मानवामां आवे के, जे जीवुं मात्र अचेतनशरीर पण कांइ क्रिया करे तो तथी थतो कर्मबन्ध ते जीवने थाय तो
सिद्धना जीवोने पण कर्मबन्धनो प्रसंग आवेशे; कारण के, सिद्धना जीवोनां मृतक-शरीरो पण लोकमां-जगतमां-प्राणातिपातमां हेतुपणे विपरिवर्तमान
छे. वळी, कायिकी वगेरे क्रियामां हेतुभूत होवाथी जेम धनुष्य वगेरे, तेना जीवोने पाप कर्मबन्धनां कारणो छे; ए प्रमाणे जीवरक्षामां हेतु होवाथी
पात्र, दंडक वगेरे पदार्थो पण जे जीवना शरीरथी बनेलां छे ते जीवने पुण्यबन्धमां कारण शर्वां जोइए; कारण के, उभयस्थले न्यायनी समानता छे.
अहिं समाधान कहीए छीए: कर्मबन्ध, अविरतपरिणामथी थाय छे, जेम अविरत परिणाम पुरुषने छे तेम जे जीवनां शरीरथी धनुष्य वगेरे निपजलां
छे ते जीवने पण अविरत परिणाम छे; माटे बन्धने कर्मबन्धनुं कारण अविरत स्वभाव होवाथी कर्मबन्ध थवामां वांधो नथी अने सिद्धोने तो कर्मबन्धनुं

अभिहणे.
रिष्ट करे.
परितपावे.

जीवित-हीन करे
धनुः.

अचेतन-शरीरार्थ
ए क्रियाओ
रिते लागे.?

१. मूलच्छायाः—गुरुव्रतया, यावत्-व्यपरोपयति तावच्च स पुरुषः कायिक्या, यावत्-चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, येषामपि च जीवानां शरीरैः
धनुः निर्वर्तितं तेऽपि जीवाः चतसृभिः क्रियाभिः, धनुः स्पृष्टं चतसृभिः, जीवा चतसृभिः, द्वायुथतसृभिः, इषुः पञ्चभिः, शरः, पत्रणम्, फलम्, स्नायुः
पञ्चभिः; येऽपि च तस्य जीवाः अधः प्रत्यवपततोऽवग्रहे वर्तन्ते तेऽपि च जीवाः कायिक्या, यावत्-पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः—अनु०

१. अहिं ‘ आयत ’ अने ‘ कर्णायत ’ शब्दो कर्मधारय-समास करवोः—श्रीअभय०

कारण ते अविरत परिणाम न होवाथी कर्मबंध थसे नहि. अने जे जीवोनां शरीरथी पात्र वगेरे बने छे ते जीवोनां पुण्यबन्धुं कारण विवेक वगेरे न होवाथी ते जीवोने पुण्यबंधुं हेतुपणुं नथी. वळी, (एम कंड नहि पण) सर्वज्ञना वचनमां प्रमाणाता होवाथी जे जेम तेओए कहुं छे ते तेग श्रद्धधुं. ज. शर, पत्रण अने फलनो समुदाय ते इषु. [' अहे णं से उसु ' इत्यादि.] अथपि अहीं कोइपण रीते धनुषत् वगेरे पदार्थो सर्व क्रियामां निमित्तरूप छे तो पण अहीं प्रस्तुत वध प्रत्ये तेओनां असुख्य प्रवृत्तिकपणाथी ' विवक्षित वधक्रिया तेओए करी छे ' एम न विवक्षुं होवाथी अने बीजी क्रियाओमां तेओनो मात्र निमित्त भाव होवाथी पण ' ते क्रियाओ तेओए करी छे ' एम विवक्षण होवाथी चार क्रिया कहेली छे, जे जीवना शरीरथी नाण वगेरे बन्धां छे ते जीवने तो पांच क्रिया लागे, कारण के, नाणादिरूप जीव-शरीरो तो साक्षात्-मुख्यवणे वध क्रियामां प्रवर्तलां छे.

अन्यतीर्थिको.

१२. प्र०—अत्रउत्थिया णं भंते ! एवं आतिक्खंति, जाव-
परुवोति से जहा नामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेणहेज्जा,
चकस्स वा नाभी अरगाउत्ता-सिया एवामेव जाव-चत्तारि पंच
जोयणसयाइं बहुसमाइण्णे मणुयलोए मणुस्सेहिं-कहमेयं भंते !
एवं ?

१२. उ०—गोयमा ! जं णं ते अत्रउत्थिया, जाव-
मणुस्सेहिंतो-जे ते एवं आहंसु, मिच्छं. अहं पुण गोयमा ! एवं
आइक्खामि एवामेव जाव-चत्तारि, पंच जोयणसयाइं बहुसमा-
इन्ने निरयलोए नेरइएहिं.

१३. प्र०—नेरइयाणं भंते ! किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए,
पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए ?

१३. उ०—जहा जीवाभिगमे आलापको तहा नेय्व्वा,
जाव-दुरहियासे.

१२. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको ए प्रमाणे कहे छे
यावत् प्ररूपे छे के, जेम कोइ युवतिने युवान हाथमां हाथ
प्रहीने, (उमेला) होय अथवा जेम आराओथी भीडाएली चक्रनी
नाभी होय ए प्रमाणे जे यावत् चारसें पांचसें योजन सुधी मनुष्य
लोक, मनुष्येथी खीचोखीच भरेलो छे, हे भगवन् ते ए प्रमाणे
केम होई शके ?

१२. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे यावत् मनुष्येथी,
जे तेओ ए प्रमाणे कहे छे ते खोटुं छे, हे गौतम ! हुं वळी आ
प्रमाणे कहुं छुं के, ए ज प्रमाणे यावत् चारसे पांचसे योजन
सुधी निरय लोक, नैरयिकोथी खीचो खीच भरेलो छे.

१३. प्र०—हे भगवन् ! शुं नैरयिको एकपणुं विकुर्ववा
समर्थ छे के बहुपणुं विकुर्ववा समर्थ छे ?

१३. उ०—जेम जीवाभिगम सूत्रमां आलापक छे ते आला-
पक यावत् ' दुरहियास ' शब्द सुधी अहिं जाणवो.

५. अथ सम्यक्प्ररूपणाऽधिकाराद् मिथ्याप्ररूपणानिरासपूर्वकं सम्यक्प्ररूपणामेव दर्शयन्नाहः—' अत्रउत्थिया ' इत्यादि.
' बहुसमाइण्णे ' ति अत्यन्तम् आकीर्णः, मिथ्यात्वं च तद्वचनस्य विभङ्गज्ञानपूर्वकत्वाद् अवसेयम् इति. ' नेरइएहिं ' इत्युक्तम्,

१. मूलच्छायाः—अन्ययूथिका भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत्-प्ररूपयन्ति स यथा नाम युवति युवा हस्तेन हस्तं गृहीयात्, चक्रस्य वा
नाभी अरकाऽऽयुक्ता स्यात्, एवमेव यावत्-चत्वारि, पञ्च योजनशतानि बहुसमाकीर्णो मनुष्यलोको मनुष्यैः—कथमेतद् भगवन् ! एवम् ? गौतम !
यत् तेऽन्ययूथिका यावत्-मनुष्यैः—ये ते एवम् आहुः, मिथ्या. अहं पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि—एवम् एव यावत् चत्वारि, पञ्च योजनशतानि बहु-
समाकीर्णो नरकलोको नैरयिकैः. नैरयिकाः भगवन् ! किम् एकत्वं प्रभवो विकुर्वितुम्, पृथक्त्वं प्रभवो विकुर्वितुम् ? यथा जीवाऽभिगमे आलापकस्तथा
ज्ञातव्यो यावत्-दुरधिसहस्रम्—अनु०

१. नैरयिको विषे अहीं जीवाभिगम-सूत्रना जे आलापकनी भलामण करवामां आवी छे ते आलापक (स०-पृ० ११७)मां आ प्रमाणे छेः—

" इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पु० नेरतिया किं एकत्तं पभू विउव्वित्त-
ए, पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए ?

गोयमा ! एगत्तं पि पभू, पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए. एगत्तं विउव्वेमाणा
एगं महं भोगगरूवं वा, एवं सुसुंढि-करवत्त-असि-सत्ति-दल-गता-मुसल-
चक-णाराय-कुंत-तोमर-सूल-लउड-भिडमाला य जाव भिडमालारूवं
वा. पुहुत्तं विउव्वेमाणा भोगगरूवाणि वा जाव-भिडमालारूवाणि वा.
ताई संखेज्जाई, णो असंखेज्जाई, संबद्धाई, नो असंबद्धाई; सरिसाई, नो
असरिसाई विउव्वंति-विउव्वित्ता अणमणस्स कायं अभिहणमाणा अभि-
हणमाणा वेयण उदीरेति-उज्जलं, विउलं, पगाढं, ककसं, कडुयं, फरुसं,
निहुरं, चंडं, तिक्कं, दुषखं, दुगं, दुरहियासं " ति.

" हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा नरकमां नैरयिको शुं एकताने विकुर्ववा
समर्थ छे के बहुताने विकुर्ववा समर्थ छे ?

गौतम ! तेओ एकताने पण विकुर्ववा शके छे अने बहुताने पण विकुर्ववा
शके छे. एकताने विकुर्ववाता एक मोटा मोघरीना, सुसुंढिना, करवतना,
तरवारना, शकिना, हळना, भदाना, मुशळना, चक्रना, नाराचना, कुंतना,
तोमरना, शूळना, लाकडीना अने यावत्-भिडमाळना, रुपने विकुर्ववा शके
छे अने बहुताने विकुर्ववाता घणां मोघरीनां रुपने यावत्-भिडमाळनां रुपने
विकुर्ववा शके छे. ते रुपो संखेय होय छे-असंखेय नथी होतां, संबद्ध
होय छे-असंबद्ध नथी होतां, सदश होय छे-असदश नथी होतां-ए रुपने
विकुर्ववाते एक बीजाज्ञा शरीरने अभिहणता अभिहणता वेदाने उदीरे छे,
ते वेदाना-उज्जवल, विपुल, प्रगाढ, कर्कश, कडुक, परुष, निहुर, चंड,
तीम, दुःख, दुर्म अने दुरधिसहस्र होय छेः"—अनु०

अतो नारकवक्तव्यतासूत्रम्—‘ एगत्तं ’ ति एकत्वं प्रहरणानाम्, ‘ पुहुत्तं ’ ति पृथक्त्वं बहुत्वं प्रहरणानामेव. ‘ जहा जीवाभिगमे ’ इत्यादि. आलापकश्चैवम्—“ गोयमा ! एगत्तं पि प्हू विउच्चित्तए, पुहुत्तं पि प्हू विउच्चित्तए; एगत्तं विउच्चमाणा एगं महं मोगगररूवं वा, मुसुंढिरूवं वा ” इत्यादि. “ पुहुत्तं विउच्चमाणा मोगगररूवाणि वा ” इत्यादि. “ ताइं संखेजाइं, नो असंखेजाइं, एवं संबद्धाइं—सररिाइं विउच्चित्ति, विउच्चित्ता अचमन्नस्स कायं अभिहणमाणा, अभिहणमाणा वेयणं उदीरंति, उज्जलं, विउलं, पगाढं, ककसं, कडुयं, फरुसं, निदुरं, चंडं, तिच्चं, दुक्खं, दुग्गं, दुरहियासं ” ति. तत्रोज्ज्वलां विपक्षलेशेनाऽपि अकलङ्किताम्, विपुलां शरीरव्यापिकाम्, प्रगाढां प्रकर्षवतीम्, कर्कशां कर्कशादव्येपमाम्—अनिष्टाम्—इत्यर्थः. एवं कटुकाम्, परुषाम्, निष्ठुरां चेति; चण्डां रौद्राम्, तीव्रां जगिति शरीरव्यापिकाम्, दुःखाम् असुखरूपाम्, दुर्गां दुःखाऽऽश्रयणीयाम् अत एव दुरधिसह्याम् इति.

५. ह्ये सम्यक्प्ररूपणानो अधिकार होवाथी मिथ्याप्ररूपणाना निरासपूर्वक सम्यक्प्ररूपणाने ज दर्शाविता [‘ अन्नउत्थिया ’ इत्यादि] सूत्र कहे छे, [‘ बहुसमाश्रणे ’ ति]. अत्यंत आकीर्ण. तेनुं—अन्यतीर्थिकनुं—आ वचन-विभंगज्ञानपूर्वक होवाथी तेमां असत्यता जाणवी. [‘ नेरइएहिं ’] ए प्रमाणे कखं माटे नारकनी वक्तव्यतानुं सूत्र कहे छे—[‘ एगत्तं ’ ति] प्रहरणो—शस्त्रो—नुं एकपणुं, [‘ पुहुत्तं ’ ति] प्रहरणोनुं बहुपणुं. [‘ जहा जीवाभिगमे ’ इत्यादि.] जीवाभिगममां आवेलो आलापक आ प्रमाणे छे—“ हे-गौतम ! एकपणुं पण विकुर्ववा समर्थ छे अने बहुपणुं पण विकुर्ववा समर्थ छे; एकपणानुं विकुर्वण करता तेओ एक मोटुं सुद्वररूप वा मुसुंढिरूप ” इत्यादि. “ बहुपणानुं विकुर्वण करता तेओ घणां सुद्वररूपो ” इत्यादि. ते वधां संख्येय होय पण असंख्येय न होय, ए प्रमाणे संबद्ध शरीरोने विकुर्वे छे, विकुर्वीने एक बीजाना शरीरने अभिघात करता तेओ वेदनाने उदीरे छे, ते वेदना उज्ज्वल, विपुल, प्रगाढ, कर्कश, कटुक, परुष, निष्ठुर, चंड, तीव्र, दुःखरूप, दुर्ग अने दुस्सह होय छे—उच्चल एटले वेदनानो विपक्ष सुख, तेना अंशथी पण अकलंकित अर्थात् लवमात्र पण सुखरहित, आखा शरीरमां व्यापेली वेदना ते विपुल वेदना, प्रगाढ—प्रकर्षवाळी, कर्कश—कर्कश पदार्थ जेथी अर्थात् अनिष्ट, ए प्रमाणे कटुक, परुष, निष्ठुर, चंड—रौद्र—मयंकर, तीव्र—शीघ्रपणे शरीरमां व्यापनारी, दुःख—असुखस्वरूप, दुर्ग—दुःखपूर्वक आश्रय करवा योग्य माटे ज दुस्सह.

अन्यतीर्थिक.

जीवाभिगम.

विकुर्वण.

वेदना.

आधाकर्मादि आहार.

—आहाकम्मं ‘ अणवजे ’ ति मणं पहारेत्ता भवति, से णं तस्स ठाणस्स अणालोत्थियपडिकंते कालं करेइ—अत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स आलोत्थियपडिकंते कालं करेइ—अत्थि तस्स आराहणा—एणं गमेणं नेयच्चं—कियगडं, ठवियं, रइयगं, कंतारभत्तं, दुब्भिवस्वभत्तं, वदलियाभत्तं, गिलाणभत्तं, सेज्जायरपिंडं.

—‘ आधाकर्म अनवद्य—निष्पाप—छे ’ ए प्रमाणे जे, मनमां समजतो होय ते जो आधाकर्म स्थानविषयक आलोचन अने प्रतिक्रमण कर्या विना काल करे तो तेने आराधना नथी अने जो ते स्थानविषयक आलोचन अने प्रतिक्रमण करी काल करे तो तेने आराधना छे. ए गम प्रमाणे क्रीतकृत—साधु माटे मूल्य आपीने अणेलुं भोजन, स्थापित—साधु माटे राखी मेलेलुं भोजन, रचित—साधु माटे लाडवा वगैरे रूपे करेलो लाडवानो भूको वगैरे, कान्तारभक्त—जंगलमां साधुना निर्वाह माटे तैयार करेलो आहार, दुर्भिक्षभक्त—दुकाळ वखते साधुना निर्वाह माटे तैयार करेलो आहार, दुर्दीन होय—वरसाद आवतो होय—त्यारे साधु माटे तैयार करेले आहार ते वार्दलिकाभक्त, ग्लान माटे रांधेले आहार, शय्यातरपिंड; राजपिंड, ए बधी जातना आहार माटे जाणवुं.

१४. प्र०—आहाकम्मं ‘ अणवजे ’ ति बहुजणस्स मज्जे भासित्ता, सयमेव परिभुंजित्ता भवति से णं तस्स ठाणस्स जाव—अत्थि तस्स आराहणा ?

१४. प्र०—‘ आधाकर्म आहार निष्पाप छे ’ ए प्रमाणे जे घणा माणसोनी वच्चे बोले अने पोते आधाकर्मने खाय तो तेम बोलनारं तथा खानारं ते विषे यावत् तेने आराधना छे ?

१. प्र० छा:—गौतम ! एकत्वमपि प्रभुर्विकुर्वितुम्, पृथक्त्वमपि प्रभुर्विकुर्वितुम्; एकत्वं विकुर्वमाणा एकं महद् सुद्वररूपं वा, मुषुण्डिरूपं वा. २. पृथक्त्वं विकुर्वमाणा सुद्वररूपाणि वा. ३. तानि संख्येयानि, नो असंख्येयानि, एवं संबद्धानि शरीराणि विकुर्वन्ति, विकुर्व्यं अन्योऽन्यस्य कायम् अभिघ्नन्तः, अभिघ्नन्तः वेदनाम् उदीरयन्ति, उज्ज्वलाम्, विपुलाम्, प्रगाढाम्, कर्कशाम्, कटुकाम्, परुषाम्, निष्ठुराम्, चण्डाम्, तीव्राम्, दुःखाम्, दुर्गाम्, दुरधियासाम्—(दुरधिसह्याम्):—अनु०

१. मूलच्छाया:—आधाकर्म, ‘ अनवद्यम् ’ इति मनः प्रधारयिता भवति स तस्मात् स्थानाद् अनालोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति नास्ति तस्य आराधना, स तस्मात् स्थानाद् आलोचितप्रतिक्रान्तः कालं करोति अस्ति तस्य आराधना; एतेन गमेन ज्ञातव्यम्—क्रीतकृतम्, स्थापितम्, रचितम्, कान्तारभक्तम्, दुर्भिक्षभक्तम्, वार्दलिकाभक्तम्, ग्लानभक्तम्, शय्यातरपिंडम्. आधाकर्म ‘ अनवद्यम् ’ इति बहुजनस्य मध्ये भाषित्वा स्वयमेव परिशुन्य भवति स तस्य स्थानस्य यावत्—अस्ति तस्य आराधना ?—अनु०

१४. उ०—एयं पि तह चेव, जाव-रायपिंडं.

१४. उ०—ए पण ते ज प्रमाणे जाणवुं यावत्-राजपिंड.

१५. प्र०—आहाकम्मं अणवज्जे 'त्ति अनवचस्स अणु-
पदावतित्ता भवइ, से णं तस्स० ?

१५. प्र०—' आधाकर्म अनवच छे ' ए प्रमाणे कही परस्पर
देवरावनार होय, तेने आराधना होय ?

१५. उ०—एयं तह चेव जाव-रायपिंडं.

१५. उ०—ए पण ते ज प्रमाणे जाणवुं यावत्—राजपिंड.

१६. प्र०—आहाकम्मं णं ' अणवज्जे 'त्ति बहुजणमज्जे
पत्रवइत्ता भवति से णं तस्स जाव-अत्थि आराहणा ?

१६. प्र०—' आधाकर्म निष्पाप छे ' ए प्रमाणे घण्टा
माणसोने जे जणावनार होय, तेने यावत् आराधना छे ?

१६. उ०—जाव-रायपिंडं.

१६. उ०—यावत्-राजपिंड (पेटे जाणी लेवुं.)

६. इयं च वेदना ज्ञानाद्याऽऽराधनाविरहेण भवति इति आराधनाऽभावं दर्शयितुमाहः—' आहाकम्मं ' इत्यादि. ' अणवज्जे ' ति अनवचमिति, ' मणं पहारेत्त ' ति मानसं प्रधारयिता स्थापयिता भवति. ' रइयगं ' ति मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकादितया रचितम् औद्देशिकभेदरूपम्. ' कंतारभत्तं ' ति कान्तारम् अरण्यम्, तत्र भिक्षुकानां निर्वाहार्थं यद्विहितं भक्तं तत् कान्तारभक्तम्, एवम् अन्यान्यपि. नवमः—वार्दलिका मेघदुर्दिनम्, ' गिलाणभत्तं ' ति ग्लानस्य निरोगार्थं भिक्षुकदानाय यत् कृतं भक्तं तद् ग्लान-भक्तम्. आधाकर्मादीनां सदोषत्वेन आगमेऽभिहितानां निर्दोषताकल्पनम्, तत एव स्वयं भोजनम्, अन्यसाधुभ्योऽनुप्रदापनम्, सभायां निर्दोषताभणनं च विपरीतश्रद्धानादिरूपत्वाद् मिथ्यात्वादि, ततश्च ज्ञानादीनां विराधना स्फुटा एव इति.

६. आ वेदना, ज्ञानादिनी आराधना न करी होय त्यारे धाय छे माटे आराधनाना अभावने दर्शावना [' आहाकम्मं ' इत्यादि] सूत्र कहे छे, [' अणवज्जे ' ति] अनवच-निष्पाप, -ए प्रमाणे [' मणं पहारेत्त ' ति] मनने धारण करनार होय. [' रइयगं ' ति] रचितक-रचेलुं—उदाहरण तरीके; भांगीने भूको थइ गएला लाडवानो फरीने साधुने माटे लाडवो वाळवो—जे औद्देशिक भेदरूप छे, [' कंतारभत्तं ' ति] अरण्यमां भिक्षुओना निर्वाह माटे जे बनावेलुं भक्त ते कान्तारभक्त, ए प्रमाणे बीजां पण जाण गां, विशेष ए के, वार्दलिका एटले मेघदुर्दिन. [' गिलाणभत्तं ' ति.] ग्लाननी निरोगतार्थे भिक्षुकने देवा माटे करेलुं भक्त ते ग्लानभक्त; आगममां सदोषपणे कहेला. आधाकर्मादिक आहारोनुं निर्दोषपणे कल्पवुं अने तेथी ज पोते तेनुं भोजन करवुं, बीजा साधुओने अनुप्रदापन करवुं तथा सभायां तेनुं निर्दोषपणुं कहेवुं, ते वधुं विपरीत श्रद्धानादिरूप होवाथी. मिथ्यात्वादिरूप छे; अने तेथी ज्ञान-वंगेरेनी विराधना स्फुटरूपे ज छे.

रचितक.
भक्त-वार्द-
भक्त-ग्लान-
विराधना.

आचार्य-उपाध्याय.

१७. प्र०—औयरिय-उवज्जाए णं भंते ! सविसयंसि गणं
अगिलाए संगिण्हमाणे, अगिलाए उवगिण्हमाणे कइहिं भवंग-
हणेहिं सिज्जति, जाव-अंतं करोति ?

१७. प्र०—हे भगवन् ! पोताना विषयमां, शिष्यवर्गने खेद
रहितपणे स्वीकारता, खेदरहितपणे सहाय करता आचार्य अने
उपाध्याय केटलां भवग्रहणो करी सिद्ध थाय यावत् अंतने करे ?

१७. उ०—गोयमा ! अत्थेगतिए तेणेव भवंगहणेणं सि-
ज्जाति, अत्थेगतिए दोचेणं भवंगहणेणं सिज्जति, तच्चं पुण
भवंगहणं णाइकमति.

१७. उ०—हे गौतम ! केटलाक ते ज भववडे सिद्ध थाय,
केटलाक वे भव ग्रहण करी सिद्ध थाय-पण त्रीजा भवग्रहणने
अतिकमे नहि.

७. आधाकर्मादींश्च पदार्थान् आचार्यादयः सभायां प्रायः प्रज्ञापयन्ति—इत्याऽऽचार्यादीन् कलतो दर्शयन् आहः—' आयरिए ' इत्यादि. ' आयरिय-उवज्जाए णं ' ति आचार्येण सहोपाध्यायः—आचार्यो-पाध्यायः, ' सविसयंसि ' ति स्वविषयेऽर्थदान-सूत्रदानलक्षणे, ' गणं ' ति शिष्यवर्गम् ' अगिलाए ' ति अखेदेन संगृह्यन्-स्वीकुर्वन्-उपष्टम्भयन्. द्वितीयः, तृतीयश्च भवो मनुष्यभवो देवभवाऽन्तरितो दृश्यः, चारित्रवतोऽनन्तरो देवभव एव भवति, न च तत्र सिद्धिरस्ति इति.

१. मूलच्छायाः—एतदपि तथा चैव यावत्-राजपिण्डम्. आधाकर्म, ' अनवचम् ' इति अन्योऽन्यस्य अनुप्रदापयिता भवति स तस्य० ? एतत् तथा चैव यावत् राजपिण्डम्. आधाकर्म ' अनवचम् ' इति बहुजनमध्ये प्रज्ञापयिता भवति स तस्य यावत्-अत्ति आराधना ? यावत्-राजपिण्डम्.
२. आचार्योपाध्यायो भगवन् ! स्वविषये गणम् अग्लानतया संगृह्यन्, अग्लानतया उपगृह्यन् कतिभिर्भवग्रहणैः सिध्यति, यावत्-अन्तं करोति ? गौतमे ! अस्त्येककस्तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति, अस्त्येकको द्वाभ्यां भवग्रहणाभ्यां सिध्यति, तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नाऽस्ति कामतिः—अनु०

७. आधाकमोदिपदना अर्थेने प्रायः आचार्य वगैरे मोटा माणसो सभामां जणवे छे मटे-हवे फलथी आचार्यादिने-दर्शावता [' आयरिए ' इत्यादि]- सूत्र कहे छे, [' आयरिय-उवज्जाएणं ' ति] आचार्यनी साथे उपाध्याय ते आचार्योपाध्याय [' सविसयंसि ' ति] अर्थो देवा अत्रे सूत्रो देवारूप पोताना विषयमां [' गणं ' ति] शिष्य वर्गने [' अगिलाए ' ति] अखेद पूर्वक स्वीकारता, सहायता करता. बीजो अने बीजो मनुष्य भव देवभवना आंतरावाळो जाणवो, कारण के, चारित्रवाळो लागलो देवभवमां ज जाय छे, त्यां सिद्धि नथी.

आचार्य-उपाध्याय
देवभव.

मृषावादी.

१८. प्र०—जे णं भंते ! परं अलिणं, असम्भूणं, अभ्म-
कलाणेणं अभ्मक्खाति तस्स णं कहप्पगारा कम्मा कज्जांति ?

१८. उ०—गोयमा ! जे णं परं अलिणं, असंतवयणेणं,
अभ्मक्खाणेणं अभ्मक्खाति तस्स णं तहप्पगारा चैव कम्मा कज्जांति,
जत्थेव णं अभिसमागच्छइ तत्थेव णं पडिसंवेदेति तज्जो से
पच्छा वेदेति.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति.

१८. प्र०—हे भगवन् ! जे बीजाने, खोटा बोळवावडे,
असद्भूत बोळवावडे, अभ्याख्यान-मोडे मोडे दोष प्रकाशवा-वडे
दूषित कहे, ते केवा प्रकारनां कर्मो बांधे छे ?

१८. उ०—गौतम ! ते तेवा प्रकारनां ज कर्मो बांधे छे, ते
ज्यां जाय छे त्यां ते कर्मोने वेदे छे, पछी ते कर्मोने निर्जरे छे,

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे,
छे, (एम कही श्रमण भगवंत गौतम विहारे छे,)

भगवंत-अब्भुहम्मसात्तिवणीए सिरीभगवद्देसुते पंचमसये छट्ठो उद्देशो सम्पत्तो.

८. पराऽनुग्रहस्याऽनन्तरं फलमुक्तम्, अथ परोपघातस्य तदाहः—' जे णं ' इत्यादि. ' अलिणं ' ति अलीकेन भूतनि-
ह्नवरूपेण पालितब्रह्मचर्यसाधुविषयेऽपि ' नाऽनेन ब्रह्मचर्यमनुपालितम् ' इत्यादिरूपेण, ' असम्भूणं ' ति अभूतोद्भावनरूपेण
' अचौरेऽपि चौरोऽयम् ' इत्यादिना, अथवा अलीकेन असत्येन, तच्च द्रव्यतोऽपि भवति-लुब्धकादिना मृगादीन् पृष्ठस्य जानतोऽपि
नाऽहं जानामि-इत्यादि. अत एवाऽऽहः—असद्भूतेन दुष्टाऽभिसंभ्रित्वाद् अशोभनरूपेण ' अचौरोऽपि चौरोऽयम् ' इत्यादिना,
' अभ्मक्खाणेणं ' ति आभिमुख्येन आख्यानं दोषाऽऽविष्करणम् अभ्याख्यानम्-तेन अभ्याख्याति-ब्रूते. ' कहप्पगार ' ति
कथंप्रकाराणि किंप्रकाराणि इत्यर्थः, ' तहप्पगारे ' ति अभ्याख्यानफलानि इत्यर्थः, ' जत्थेव णं ' इत्यादि. यत्रैव मानुषत्वादीं
अभिसमागच्छति-उत्पद्यते तत्रैव प्रतिसंवेदयति अभ्याख्यानफलं कर्म, ततः पश्चाद् वेदयति निर्जरयति-इत्यर्थः.

भगवत्सुखमस्त्रामिप्रणीतं श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमसते षष्ठ उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

८. ए प्रमाणे बीजा उपर करेल उपकारनुं अनन्तर-साक्षात्-फल कखुं; हवे बीजाने उपघातनुं फल कहे छे:—[' जे णं ' इत्यादि.]
[' अलिणं ' ति] ' जे साधुए ब्रह्मचर्य पाळ्युं होय तेने विषे कहेवुं के आणे ब्रह्मचर्य नथी पाळ्युं ' ए प्रमाणे सत्य वातना अपलापरूप
अलीक वडे, [' असम्भूणं ' ति] जे चोर न होय तेने ' आ चोर छे ' एम कहेवारूप-न थयेलनुं उद्भावनरूप-ते असद्भूत-ते वडे अथवा
अलीक-स्रोतुं अने ते ' कोद शीकारी वंगेरीथी-मृगो विषे पूछापलो अने मृगोने जाणनारो पण एम बोळे के हुं मृगोने जाणतो नथी ' एवे रूपे
द्रव्यथी होय माटे कहे छे के, अहीं विवक्षित स्रोतुं एवा प्रकारनुं नथी पण असद्भूतरूप छे, असद्भूत एटले दुष्ट अभिधाय होवाथी अशोभनरूप,
चोर न होय तेमां पण ' आ चोर छे ' ए प्रमाणे आरोप करवारूप ते अलीक छे. [' अभ्मक्खाणेणं ' ति] सामे, दोषोना प्रकट करवारूप
कथन ते अभ्याख्यान-ते वडे बोळे, [' कहप्पगार ' ति] केवां प्रकारनां, [' तहप्पगार ' ति] अभ्याख्यान फलवाळां, [' जत्थे-
व णं ' इत्यादि.] ज्यां मनुष्य वगैरे योनिमां उत्पन्न थाय त्यां अभ्याख्यान फल कर्मने प्रतिसंवेदे छे, त्वार पछी निर्जरे छे.

अलीक.
असद्भूत.
अभ्याख्यान.
निर्जरे छे.

१. मूलच्छायाः—यो भगवन् ! परम् अलीकेन, असद्भूतेन, अभ्याख्यानेन अभ्याख्याति तस्य किंप्रकाराणि कर्माणि क्रियन्ते ? गौतम ! यः
परम् अलीकेन, असद् (असत्य) वचनेन, अभ्याख्यानेन अभ्याख्याति तस्य तथाप्रकाराणि चैव कर्माणि क्रियन्ते, यत्रैव अभिसमागच्छति तत्रैव
प्रतिसंवेदयति, ततः स पश्चाद् वेदयति. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवगे वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकल शिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

શતક ૫:-ઉદ્દેશક ૭.

હે ભગવન્ ! પરમાણુ કંપે ? તે તે માથે પરિણમે ? કદાચ કંપે-પરિણમે-કદાચ ન કંપે-ન પરિણમે.-૯ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ.-દેશતઃ કંપન-અર્થપત.-
ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ.-ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ.-પંચ પ્રદેશિક સ્કંધ-યાવત્-અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ.-દેશાશ્રિત વિવલ્પો.-પરમાણુ અને અસિધારા.-પરમાણુ
લેશાય ?-ના.-૯ પ્રમાણે યાવત્-અસંલયપ્રદેશિક સ્કંધ.-અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ અને અસિધારા.-તે લેશાય ?-હા-ના.-૯ પ્રમાણે અગ્નિ અને પરમાણુ
વિગેરે.-પુસ્કરસંવર્તક મેઘ અને પરમાણુ વિગેરે.-ગંગા મહાનદી અને પરમાણુ વિગેરે.-પરમાણુ અર્થ સહિત છે ? મધ્ય સહિત છે ? પ્રદેશ સહિત છે ?
તેમ નથી.-૯ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ.-ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ.-દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધની પેઠે સમ પ્રદેશવાઙ્મા અને ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધની પેઠે વિષમ પ્રદેશવાઙ્મા.-
સંલયેય પ્રદેશિક સ્કંધ.-અસંલયેય પ્રદેશિક સ્કંધ અને અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ.-પરમાણુ પરમાણુની પરસ્પર સ્પર્શના.-નવ વિકલ્પ.-પરમાણુ અને
દ્વિપ્રદેશિકની સ્પર્શના.-પરમાણુ અને ત્રિપ્રદેશિકની સ્પર્શના.-૯ પ્રમાણે યાવત્-પરમાણુ અને અનંતપ્રદેશિકની સ્પર્શના.-દ્વિપ્રદેશિક અને પરમાણુની
સ્પર્શના.-દ્વિપ્રદેશિક અને ત્રિપ્રદેશિકની સ્પર્શના.-દ્વિપ્રદેશિક અને ત્રિપ્રદેશિકની સ્પર્શના.-ત્રિપ્રદેશિક અને પરમાણુની સ્પર્શના.-ત્રિપ્રદેશિક અને
દ્વિપ્રદેશિકની સ્પર્શના.-ત્રિપ્રદેશિક અને ત્રિપ્રદેશિકની સ્પર્શના.-૯ પ્રમાણે યાવત્-અનંત પ્રદેશિકની સ્પર્શના.-પરમાણુ પુદ્ગલની કાલતઃ સ્થિતિ.-૯ક
સમય અને અસંલય કાલ.-સંકેપ એક પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલની કાલતઃ સ્થિતિ.-૯ક સમય અને આવલિકાનો અસંલય ભાગ.-૯ પ્રમાણે યાવત્-અસંલય
પ્રદેશાવગાહ.-૯ક પ્રદેશાવગાહ નિષ્કંપ પુદ્ગલની કાલતઃ સ્થિતિ.-૯ક સમય અને અસંલય કાલ.-૯ક ગુણ કાઠ્યા પુદ્ગલની કાલતઃ સ્થિતિ.-૯ક સમય
અને અસંલય કાલ.-૯ પ્રમાણે યાવત્-અનંત ગુણ કાઠું પુદ્ગલ.-વર્ણ-કંધ-રસ-સ્પર્શ.-સૂક્ષ્મ પરિણામ.-ચાદર પરિણામ.-શબ્દ પરિણત પુદ્ગલની
કાલતઃ સ્થિતિ.-૯ક સમય અને આવલિકાનો અસંલય ભાગ.-અશબ્દપરિણત પુદ્ગલ.-પરમાણુ પુદ્ગલનો અંતરકાલ.-૯ક સમય અને અસંલય કાલ.-
દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધનો અંતરકાલ.-૯ક સમય અને અનંત કાલ.-અનંત પ્રદેશિક.-૯ક પ્રદેશાવગાહ સંકેપ પુદ્ગલનો અંતરકાલ.-૯ક સમય અને અસંલય
કાલ.-૯ રીતે અસંલય પ્રદેશાવગાહ.-૯ક પ્રદેશાવગાહ નિષ્કંપ પુદ્ગલનો અંતરકાલ.-૯ક સમય અને આવલિકાનો અસંલય ભાગ.-૯ રીતે અસંલય
પ્રદેશાવગાહ.-વર્ણાદિનો અંતરકાલ.-શબ્દપરિણત પુદ્ગલનો અંતરકાલ.-૯ક સમય અને અસંલય કાલ.-અશબ્દ પરિણત પુદ્ગલ.-દ્રવ્યસ્થાનાયુ-ક્ષેત્રસ્થા-
નાયુ-અવગાહનાસ્થાનાયુ અને આવસ્થાનાયુની અલ્પ બહુતા-નૈરવિદ્યો આરંભી અને પરિગ્રહી છે ?-હા.-અસુરોનો પરિગ્રહ અને આરંભ-પૃથિવીકાયાદિનો
આરંભ.-શરીર-કર્મ-ભવન-દેવો-દેવીઓ-મનુષ્યો-પનુષ્ણીઓ-તિર્યંચો-તિર્યંચનીઓ-આસન-શયન-ભાંજ-માત્ર-અકરણ-વિગેરે અસુરોનો પરિગ્રહ.-
વેદંદ્રિયાદિનો આરંભ અને પરિગ્રહ.-પંચેન્દ્રિયનો પરિગ્રહ-ટંક-કૂટ-વાપી અને વન-વિગેરે.-દેવકુલ-આશ્રમ-પ્રવા-રત્ન અને ગોપુર વિગેરે.-પ્રાસાદ-ગૃહ-
શરણ-લેણ-આપણ-શ્વગાટક-ત્રિક-ચતુષ્ક અને મહાપથ વિગેરે.-શકટ-રથ-યાન અને મેના વિગેરે.-લોઢી-કઢાણું અને કઢછી વિગેરે.-વાનવ્યંતરો.
વ્યોતિષિકો.-વૈમાનિકો.-પાંચ હેતુ અને પાંચ અહેતુ.-હે ભગવન્ ! તે ૯ પ્રમાણે.-

૧. પ્ર૦—પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! એયતિ, વેયતિ; જાવ-
તં તે માવં પરિણમતિ ?

૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કંપે, વિશેષ કંપે
યાવત્-તે તે માથે પરિણમે?

૧. ૩૦—ગોયમા ! સિય એયતિ, વેયતિ, જાવ-પરિણમતિ;
સિય ણો એયતિ, જાવ-ણો પરિણમતિ.

૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! કદાચ કંપે, વિશેષ કંપે યાવત્
પરિણમે અને કદાચ ન કંપે યાવત્-ન પરિણમે.

૧. મૂલચ્છાયા:-પરમાણુપુદ્ગલો ભગવન્ ! એજતે, વેપ (વ્યેજ) તે; યાવત્-ત ત્ માવં પરિણમતિ ? ગૌતમ ! સ્યાદ્ એજતે, વેપતે, યાવત્-
પરિણમતિ; સ્યાદ્ તો એજતે; યાવત્-નો પરિણમતિ:-અન્ન૦

૨. પ્ર૦—દુષ્પણસિદ્ધિ ણં મંતે ! સંધે એયતિ, જાવ-પરિણમદ્ ?

૨. ૩૦—ગોયમા ! સિય એયતિ, જાવ-પરિણમતિ, સિય ણો એયતિ, જાવ-ણો પરિણમતિ; સિય દેસે એયતિ, દેસે નો એયતિ.

૩. પ્ર૦—તિષ્ણણસિદ્ધિ ણં મંતે ! સંધે એયતિ ?

૨. ૩૦—ગોયમા ! સિય એયતિ, સિય નો એયતિ, સિય દેસે એયતિ-નો દેસે એયતિ, સિય દેસે એયતિ-નો દેસા એયંતિ; સિય દેસા એયંતિ-નો દેસે એયતિ.

૪. પ્ર૦—ચડ્ણણસિદ્ધિ ણં મંતે ! સંધે એયતિ ?

૪. ૩૦—ગોયમા ! સિય એયતિ, સિય નો એયતિ, સિય દેસે એયતિ-ણો દેસે એયતિ, સિય દેસે એયતિ-ણો દેસા એયંતિ, સિય દેસા એયંતિ-નો દેસે એયતિ; સિય દેસા એયતિ-નો દેસા એયંતિ. જહા-ચડ્ણણસિદ્ધિ તહા પંચપણસિદ્ધિ, તહા જાવ-અણંતપણસિદ્ધિ.

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! વે પ્રદેશનો સ્કંધ કંપે યાવત્-પરિણમે ?

૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! કદાચ કંપે યાવત્-પરિણમે-૧. કદાચ ન કંપે યાવત્-ન પરિણમે-૨. તથા કદાચ એક ભાગ કંપે, એક ભાગ ન કંપે-૩.

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! ત્રણ પ્રદેશવાલો સ્કંધ કંપે ?

૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! કદાચ કંપે-૧. કદાચ ન કંપે-૨. કદાચ એક ભાગ કંપે, એક ભાગ ન કંપે-૩. કદાચ એક ભાગ કંપે, બહુ દેશો ન કંપે-૪. કદાચ બહુ ભાગો કંપે, એક ભાગ ન કંપે-૫.

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! ચાર પ્રદેશવાલો સ્કંધ કંપે છે ?

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! ૧ કદાચ કંપે. ૨ કદાચ ન કંપે. ૩ કદાચ એક ભાગ કંપે અને એક ભાગ ન કંપે. ૪ કદાચ એક ભાગ કંપે અને બહુ ભાગો ન કંપે. ૫ કદાચ બહુ ભાગો કંપે અને એક ભાગ ન કંપે. ૬ કદાચ ઘણા ભાગો કંપે અને ઘણા ભાગો ન કંપે-જેમ ચાર પ્રદેશવાલો સ્કંધ માટે કહ્યું તેમ પાંચ પ્રદેશવાલો સ્કંધથી માંડી યાવત્ અનંતપ્રદેશવાલો સ્કંધ સુધીના દરેક સ્કંધો માટે જાણું.

૧. ષષ્ઠોદ્દેશકાન્યસૂત્રે કર્મપુદ્ગલનિર્જરા ઉક્તા, નિર્જરા ચ ચલનમ્-इति सप्तमे पुद्गलचलनम् अधिकृत्य इदमाह:- 'परमाणु- ' इत्यादि. 'सिय एयति' ति कदाचिद् एजते, कदाचित्कत्वात्-सर्वपुद्गलेषु एजनादिधर्माणाम् द्विप्रदेशिके त्रयो विकल्पाः-१ स्याद् एजनम्, २ स्याद् अनेजनम्, ३ स्याद् देशेन एजनम्-देशेनाऽनेजनं चेति; त्रिप्रदेशिके पञ्च-आद्याख्यः त एव, द्व्यणुकस्याऽपि तदीयस्य एकस्यांशस्य तथाविधपरिणामेन एकदेशतया विवक्षितत्वात्, तथा ४ देशस्य एजनम्, देशयोश्चाऽनेजनम्-इति चतुर्थः. तथा ५ देशयोरेजनम्, देशस्य चाऽनेजनमिति पञ्चमः. एवं चतुष्प्रदेशिकेऽपि, नवरम्:-पट्, तत्र षष्ठो देशयोः एजनम्, प्रदेशयोरेव चाऽनेजनमिति.

માણુ અને સ્કં-
ધોના કંપનને લ-
ગતો વિચાર.

૧. છઠ્ઠા ઉદ્દેશકના છેલા સૂત્રમાં કર્મપુદ્ગલની નિર્જરા કહી છે અને એ નિર્જરા ચલનરૂપ છે માટે હવે સાતમા ઉદ્દેશકમાં પુદ્ગલોની ચલન ક્રિયાનો અધિકાર કરી આ- [' પરમાણુ- ' इत्यादि.] સૂચ કહે છે. [' સિય એયદ ' ति] કદાચ કંપે, કારણ કે, દરેક પુદ્ગલોમાં કંપવું વગેરે ધર્મો કાદાચિત્ક છે. દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, બે ભાગવાલો છે માટે તે બે પ્રદેશવાલો સ્કંધમાં ત્રણ વિકલ્પ છે:- ૧ કદાચ કંપવું, ૨ કદાચ ન કંપવું, ૩ કદાચ એક ભાગવડે કંપવું અને એક ભાગે ન કંપવું. ત્રણ પ્રદેશવાલો સ્કંધમાં પાંચ વિકલ્પ છે. તે પાંચ વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે:- ત્રણ પ્રદેશવાલો સ્કંધમાં ત્રીજા પરમાણુનો એક અંશ-જે દ્વ્યણુકરૂપ છે-તેને પણ એકદેશપણે વિવક્ષિત છે. કારણ કે, તે જાતનું પરિણમન પણ થઈ શકે છે માટે અહીં પૂર્વે બે પ્રદેશવાલો સ્કંધમાં કહ્યા તે જ ત્રણ વિકલ્પો જાણવા, તથા ' એક ભાગનું કંપવું અને બે ભાગનું ન કંપવું ' એ ચોથો વિકલ્પ છે અને ' બે ભાગનું કંપવું અને એક ભાગનું ન કંપવું ' એ પાંચમો વિકલ્પ છે. એ પ્રમાણે ચાર પ્રદેશવાલો સ્કંધમાં પણ જાણી લેવું, વિશેષ એ કે, તેમાં છ વિકલ્પ થશે, તેમાં પાંચ વિકલ્પ તો હમણાં કહ્યા તે જાણવા અને ' બે ભાગનું કંપન અને બે પ્રદેશનું-બે ભાગનું-અકંપન ' એ પ્રમાણે છઠ્ઠો વિકલ્પ છે.

મનેક દિક્કશા.

પરમાણુપુદ્ગલાદિ અને અસિધારા.

૫. પ્ર૦—પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! અસિધારં વા, સુરધારં વા ઓગાહેજા ?

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ, તરંવારની ધારનો યા સજાયાનો ધારનો આશ્રય કરે ?

૧. મૂલચ્છાયા:- द्विप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्ध एजते, यावत्-परिणमति ? गौतम ! स्याद् एजते, यावत्-परिणमति; स्याद् नो एजते, यावत् नो परिणमति; स्याद् देश एजते, देशो न एजते. त्रिप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः एजते ? गौतम ! स्याद् एजते, स्याद् नो एजते, स्याद् देश एजते-नो देशः एजते, स्याद् देश एजते-नो देशा एजन्ते, स्याद् देशा एजन्ते-नो देश-एजते. चतुष्प्रदेशिको भगवन् ! स्कन्ध एजते ? गौतम ! स्याद् एजते, स्याद् नो एजते, स्याद्-देश एजते-नो-देश एजन्ते, स्याद्-देशाः एजन्ते-नो-देशा एजन्ते, स्याद्-देशाः एजन्ते-नो-देशा एजन्ते, स्याद्-देशाः एजन्ते-नो-देशा एजन्ते. यथा चतुष्प्रदेशिकस्यां पञ्चप्रदेशिकः, तथा यावत्-अपचित्प्रदेशिकः. २. परमणुपुद्गलो(का) भगवन् !-असिधारा वा, सुरधारा वाऽवगाहेत ?-अनु०

५. उ०—हंता, ओगाहेज्जा.

५. उ०—हा, आश्रय करे.

६. प्र०—से णं भंते ! तत्थे छिजेज्जा वा, भिजेज्जा वा ?

६. प्र०—हे भगवन् ! ते धार उपर आश्रित परमाणु पुद्गल छेदाय, भेदाय ?

६. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं कमति, एवं जाव—असंखेज्जपएसिओ.

६. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी—नक्की, ते परमाणु पुद्गलमां, शस्त्र क्रमण करी शके नहि, ए प्रमाणे यावत्—असंख्य प्रदेशवाळा स्कंधो माटे समजी लेवुं अर्थात् एक परमाणु या असंख्यप्रदेशवाळो स्कंध शस्त्रद्वारा छेदाय नहि तेम भेदाय नहि.

७. प्र०—अणंतपएसिए णं भंते ! खंधे असिधारं वा, खुरधारं वा ओगाहेज्ज ?

७. प्र०—हे भगवन् ! अनंतप्रदेशवाळो स्कंध तरवारनी धारनो या सजायानी धारनो आश्रय करे ?

७. उ०—हंता, ओगाहेज्ज.

७. उ०—हा, आश्रय करे.

८. प्र०—से णं तत्थ छिजेज्ज वा, भिजेज्ज वा ?

८. प्र०—ते तरवारनी या सजायानी धारं उपरं आश्रित अनंतप्रदेशवाळो स्कंध छेदाय, भेदाय ?

८. उ०—गोयमा ! अत्थेगइए छिजेज्ज वा, भिजेज्ज वा; अत्थेगइए नो छिजेज्ज वा, नो भिजेज्ज वा; एवं अगणिकायस्स मज्झमज्जेणं, तहिं णवरं 'सियाएज्ज' भाणियव्वं, एवं पुक्खल-संवट्ठगस्स महामेहस्स मज्झमज्जेणं, तहिं 'उल्ले सिया,' एवं गंगाए महानईए पडिसोयं हव्वं आगच्छेज्जा, तहिं विणिहायं आवज्जेज्ज, उदगावत्तं वा, उदकविंदुं वा ओगाहेज्ज से णं तत्थ परियावज्जेज्ज.

८. उ०—हे गौतम ! कोइ एक छेदाय अने भेदाय, तथा कोइ एक न छेदाय अने न भेदाय. ए प्रमाणे परमाणु पुद्गलथी अनंत प्रदेशवाळा स्कंधं सुधीना दरेक पुद्गलो परत्थे—'अग्निफायनी वचोवच प्रवेश करे' ए प्रमाणेना प्रश्नोत्तरो करवा, विशेष, ज्यां संभवे त्यां 'छेदाय, भेदाय' ने बदले 'बळे' ए प्रमाणे 'कहेवुं. ए प्रमाणे 'पुष्करसंवर्त' नामना मोटा मेघनी वचोवच प्रवेश करे' ए प्रमाणेना प्रश्नोत्तरो करवा, ते स्थले 'छेदाय, भेदाय' ने बदले 'भीनो थाय' एम कहेवुं; ए प्रमाणे गंगा महानदीना प्रतिश्रोत—प्रवाह—मां, शीघ्र ते परमाणु पुद्गलादि आवे अने त्यां प्रतिस्खलन पामे' अने 'उदकावर्त' या उदक बिंदु प्रत्ये प्रवेश करे अने ते (परमाण्वादि) त्यां नाश पामे', ए संबंधे प्रश्नोत्तरो करवा.

२. पुद्गलाधिकारादेव इदं सूत्रवृन्दम्:—' परमाणु ' इत्यादि. ' ओगाहेज्ज ' ति अवगाहेत आश्रयेत, ' छिद्येत ' द्विधाभावं यायात्, ' भिद्येत ' विदारणभावमात्रं यायात्. ' नो खलु तत्थ सत्थं कमति ' ति परमाणुत्वात्, अन्यथा परमाणुत्वमेव न स्याद् इति, ' अत्थेगइए छिजेज्ज ' ति तथाविधबादरपरिणामत्वात्, ' अत्थेगइए नो छिजेज्ज ' ति सूक्ष्मपरिणामत्वात्, ' उल्ले सिय ' ति आर्द्रो भवेत्, ' विणिहायं आवज्जेज्ज ' ति प्रतिस्खलनम् आपद्येत, ' परियावज्जेज्ज ' ति पर्यापद्येत विनश्येत्.

२. पुद्गलनो अधिकार होवाथी ज आ [' परमाणु ' इत्यादि] सूत्रनो समूह कहे छे, [' ओगाहेज्ज ' ति] आश्रय करे. ' छिद्येत ' एटले द्विधाभावने पामे—वे कटका थाय; ' भिद्येत ' एटले कृत्त चीरा जेवुं पडे. [' नो खलु तत्थ सत्थं कमति ' ति] परमाणुपणाने लीधे नक्की तेमां (परमाणुमां) शस्त्र प्रवेश करी शके नहि, अन्यथा—जो परमाणुमां पण शस्त्र प्रवेश करे—तो ते परमाणु कहेवाय ज नहि. [' अत्थेगइए छिजेज्ज ' ति] तेवा प्रकारवुं मोटुं परिणाम होवाथी केटलाक छेदाय अने [' अत्थेगइए नो छिजेज्ज ' ति] सूक्ष्म परिणाम होवाथी केटलाक न छेदाय, [' उल्ले सिय ' ति] भीनो थाय. [' विणिहायमावज्जेज्ज ' ति] प्रतिस्खलन पामे, [' परियावज्जेज्ज ' ति] विनाश पामे.

परमाणुनां शस्त्र
वेत्ते.
सूक्ष्म-बादर, प
णाम.

१. मूलच्छाया:—इन्त, अवगाहेत. तद् भगवन् ! तत्र छिद्येत वा, भिद्येत वा ? गौतम ! नाऽयम् अर्थः समर्थः, नो खलु तत्र शस्त्रं कामति, एवं यावत्—असंख्यप्रदेशिकः. अनन्तप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः असिधारां वा, क्षुरधारां वा अवगाहेत ? इन्त, अवगाहेत. तत् तत्र छिद्येत वा, भिद्येत वा ? गौतम ! अस्यैककः छिद्येत वा, भिद्येत वा; अस्यैकको नो छिद्येत वा, नो भिद्येत वा; एवम् अगणिकायस्य मध्यमध्वेन, तत्र नवरम्—ध्मायेत—भणितव्यम्, एवं पुष्कलसंवर्तवस्य महामेघस्य मध्यमध्वेन, तत्राऽऽर्द्रः स्यात्—एवं गङ्गायाः महानद्याः प्रतिश्रोतः शीघ्रम् आगच्छेत्, तत्र विनिघातम् आपद्येत, उदकाऽऽवर्तं वा, उदकविन्दुं वा अवगाहेत तस्मात् तत्र पर्यापद्येत:—अनु०

परमाणुपुत्रलादिना विभागो.

९. प्र०—परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं सअड्डे, समज्जे, सपएसे; उदाहु अणड्डे, अमज्जे, अपएसे ?

९. उ०—गोयमा ! अणड्डे, अमज्जे, अपएसे; नो सअड्डे, नो समज्जे, नो सपएसे.

१०. प्र०—दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे किं सअड्डे, समज्जे, सपएसे; उदाहु अणड्डे, अमज्जे, अपएसे ?

१०. उ०—गोयमा ! सअड्डे, अमज्जे, सपएसे; णो अणड्डे, णो समज्जे, णो अपएसे.

११. प्र०—तिप्पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ?

११. उ०—गोयमा ! अणड्डे, समज्जे, सपएसे; नो सअड्डे, णो अमज्जे, णो अपएसे, जहा दुप्पएसिओ तहा जे समा ते भाणियव्वा, जे विसमा ते जहा तिप्पएसिओ तहा भाणियव्वा.

१२. प्र०—संखेजपएसिए णं भंते ! किं खंधे सअड्डे, पुच्छा ?

१२. उ०—गोयमा ! सिय सअड्डे, अमज्जे, सपएसे; सिय अणड्डे, समज्जे, सपएसे; जहा संखेजपएसिओ तहा असंखेजपएसिओ वि, अणंतपएसिओ वि.

३. 'दुप्पएसिए' इत्यादि. यस्य स्कन्धस्य समाः प्रदेशाः स सार्धः, यस्य तु विषमाः स समध्यः, संख्येयप्रदेशिकादिस्तु स्कन्धः समप्रदेशिकः—इतरश्च; तत्र यः समप्रदेशिकः स सार्धोऽमध्यः, इतरस्तु विपरीत इति.

३. ['दुप्पएसिए' इत्यादि.] जे स्कंधना समसंख्यावाळा-बेकी संख्यावाळा-बे, चार, छ, आठ, इत्यादि संख्यावाळा-प्रदेशो होय ते स्कंध सार्ध-अर्ध सहित-कहेवाय अने जे स्कंधना विषमसंख्यावाळा-एकी संख्यावाळा-त्रण, पांच, सात, इत्यादि संख्यावाळा-प्रदेशो होय ते स्कंध समध्य-मध्यभाग सहित-कहेवाय. संख्येयप्रदेशवाळो, असंख्येयप्रदेशवाळो, अने अनंतप्रदेशवाळो स्कंध, समप्रदेशिक-समप्रदेशवाळो अने विषमप्रदेशवाळो पण होय; तेमां जे समप्रदेशवाळो होय ते सार्ध छे अने अमध्य-मध्यरहित-छे अने जे विषमप्रदेशवाळो होय ते समध्य छे अने अनर्ध-अर्धभाग रहित-छे.

९. प्र०—हे भगवन् ! शुं परमाणु पुत्रल, सार्ध-अर्ध सहित-छे, मध्य सहित छे अने प्रदेश सहित छे के अर्ध रहित छे, मध्य रहित छे अने प्रदेश रहित छे ?

९. उ०—हे गौतम ! परमाणु पुत्रल अनर्ध छे, अमध्य छे अने अप्रदेश छे पण सार्ध नथी, समध्य नथी अने सप्रदेश नथी.

१०. प्र०—हे भगवन् ! बे प्रदेशवाळो स्कंध, शुं सार्ध, समध्य अने सप्रदेश छे के अनर्ध, अमध्य अने अप्रदेश छे ?

१०. उ०—हे गौतम ! ते बे प्रदेशवाळो स्कंध, सार्ध छे, सप्रदेश छे अने मध्य रहित छे पण अनर्ध नथी, समध्य नथी अने अप्रदेश नथी.

११. प्र०—हे भगवन् ! त्रण प्रदेशवाळो स्कंध-(ए विषे) ए प्रमाणे प्रश्न करवो.

११. उ०—हे गौतम ! ते त्रण प्रदेशवाळो स्कंध अनर्ध छे, समध्य छे अने सप्रदेश छे पण सार्ध नथी, अमध्य नथी अने अप्रदेश नथी. जेम, बे प्रदेशवाळा स्कंधने माटे सार्धादि विभाग दर्शाव्यो छे, तेम जेओ सम स्कंधो छे एटले समसंख्यावाळा-बेकी संख्यावाळा (चार प्रदेशवाळा, आठ प्रदेशवाळा इत्यादि) स्कंधो छे, तेने माटे जाणी लेवुं अने जेओ विषम स्कंधो छे-एकी संख्यावाळा (पांच प्रदेशवाळा, सात प्रदेशवाळा इत्यादि) स्कंधो छे तेने माटे, जेम त्रण प्रदेशवाळा स्कंध संबंधे कहुं तेम जाणवुं.

१२. प्र०—हे भगवन् ! संख्येयप्रदेशवाळो स्कंध शुं सार्ध छे ? (इत्यादि प्रश्न करवो.]

१२. उ०—हे गौतम ! कदाच सार्ध होय, अमध्य होय अने सप्रदेश होय; कदाच अनर्ध होय, समध्य होय अने सप्रदेश होय. जेम संख्येय प्रदेशवाळो स्कंध कस्यो तेम असंख्येय प्रदेशवाळो स्कंध अने अनंत प्रदेशवाळो स्कंध पण जाणी लेवो.

१. मूलच्छायाः—परमाणुपुत्रलो भगवन् ! किं सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः; उताहो अनर्धः, अमध्यः, अप्रदेशः ? गौतम ! अनर्धः, अमध्यः, अप्रदेशः; नो सार्धः, नो समध्यः, नो सप्रदेशः. द्विप्रदेशिकः स्कन्धः किं सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः; उताहो अनर्धः, अमध्यः, अप्रदेशः ? गौतम ! सार्धः, अमध्यः, सप्रदेशः; नो अनर्धः, नो समध्यः, नो अप्रदेशः. त्रिप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः पृच्छा ? गौतम ! अनर्धः, समध्यः, सप्रदेशः; नो सार्धः, नो अमध्यः; नो अप्रदेशः, यथा द्विप्रदेशिकस्तथा ये समास्ते भणितव्याः, ये विषमास्ते यथा त्रिप्रदेशिकस्तथा भणितव्याः. संख्येयप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः किं सार्धः, पृच्छा ? गौतम ! स्यात् स-अर्धः, अमध्यः, सप्रदेशः; स्याद् अनर्धः, समध्यः, सप्रदेशः; यथा संख्येयप्रदेशिकस्तथा असंख्येयप्रदेशिकोऽपि, अनन्तप्रदेशिकोऽपि.—११७०

परमाणुपुद्गलादिनी परस्पर स्पर्शना.

१३. प्र०—परमाणुपोग्गले णं भंते ! परमाणुपोग्गलं फुस-
माणे किं देसेणं देसं फुसइ १, देसेणं देसे फुसइ २, देसेणं सव्वं
फुसइ ३, देसेहिं देसं फुसइ, ४ देसेहिं देसे फुसइ ५, देसेहिं
सव्वं फुसइ ६, सव्वेणं देसं फुसइ ७, सव्वेणं देसे फुसइ ८,
सव्वेणं सव्वं फुसइ ९ ?

१३. उ०—गोयमा ! णो देसेणं देसं फुसइ १, णो देसेणं
देसे फुसइ २. णो देसेणं सव्वं फुसइ ३. णो देसेहिं देसं फुसइ
४. णो देसेहिं देसे फुसइ ५. णो देसेहिं सव्वं फुसइ ६. णो
सव्वेणं देसं फुसइ ७. णो सव्वेणं देसे फुसइ ८. सव्वेणं सव्वं
फुसइ ९. एवं परमाणुपोग्गले दुप्पएसियं फुसमाणे सत्तम-णव-
मेहिं फुसइ, परमाणुपोग्गले तिप्पएसियं फुसमाणे निपच्छिमएहिं
तिहिं फुसइ, जहा परमाणुपोग्गले तिप्पएसियं फुसाविओ एवं
फुसावेअव्वो जाव-अणंतपएसिओ.

१४. प्र०—दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे परमाणुपोग्गलं फुस-
माणे पुच्छा ?

१४. उ०—ततिय-नवमेहिं फुसइ, दुप्पएसिओ दुप्पएसियं
फुसमाणो पढम-ततिय-सत्तम-नवमेहिं फुसइ, दुप्पएसिओ तिप्प-
एसियं फुसमाणो आइलएहि य, पच्छिलएहि य तिहिं फुसइ,
मज्झिमएहिं तिहिं विपडिसेहेयव्वं, दुप्पएसिओ जहा तिप्पएसियं
फुसाविओ एवं फुसावेअव्वो जाव-अणंतपएसियं.

१५. प्र०—तिपएसिए णं भंते ! खंधे परमाणुपोग्गलं फुस-
माणे पुच्छा ?

१३. प्र०—हे भगवन् ! परमाणु-पुद्गले स्पर्शं करतो
परमाणु पुद्गल, शुं एक भागवडे एक भागनो स्पर्शं करे १, एक
भागवडे घणा भागनो स्पर्शं करे २, एक भागवडे सर्वनो स्पर्शं
करे ३, घणा भागो द्वारा एक देशने स्पर्शं ४, घणा देशो द्वारा
घणा देशोने स्पर्शं ५, घणा देशोद्वारा सर्वने स्पर्शं ६, सर्ववडे
एक भागने स्पर्शं ७, सर्ववडे घणा भागोने स्पर्शं ८, के सर्ववडे
सर्वने स्पर्शं ९ ?

१३. उ०—हे गौतम ! १ एक देशथी एक देशने न स्पर्शं,
२ एक देशथी घणा देशोने न स्पर्शं, ३ एक देशथी सर्वने न
स्पर्शं, ४ घणा देशोथी एकने न स्पर्शं, ५ घणा देशोथी घणा
देशोने न स्पर्शं, ६ घणा देशोथी सर्वने न स्पर्शं, ७ सर्वथी एक
देशने न स्पर्शं, ८ सर्वथी घणा देशोने न स्पर्शं, ९ पण सर्वथी
सर्वने स्पर्शं. ए प्रमाणे वे प्रदेशवाळा स्कंधने स्पर्शतो परमाणु-
पुद्गल सातमा अने नवमा विकल्प वडे स्पर्शं एटले ७ सर्व वडे
एक भागने स्पर्शं यातो ९ सर्व वडे सर्वने स्पर्शं. वळी, त्रण प्रदेश
वाळा स्कंधने स्पर्शतो परमाणु-पुद्गल छेल्हा त्रण-७ ना, ८ मा
अने नवमा विकल्पवडे स्पर्शं एटले ७ सर्वथी एक देशने स्पर्शं,
८ सर्वथी घणा भागोने स्पर्शं अने ९ सर्वथी सर्वने स्पर्शं. जे
प्रकारे त्रण प्रदेशवाळा स्कंधने परमाणु पुद्गलनो स्पर्शं कराव्यो ते
प्रकारे चार प्रदेशवाळा, पांच प्रदेशवाळा यावत्-अनंत प्रदेशवाळा
स्कंधनी साथे परमाणु-पुद्गलनो स्पर्शं कराव्यो.

१४. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गले स्पर्शतो वे प्रदेश-
वाळो स्कंध केवी रीते स्पर्शं ? ए प्रश्न करवो.

१४. उ०—(हे गौतम !) त्रीजा अने नवमा विकल्प वडे
स्पर्शं. एवी रीते वे प्रदेशवाळा स्कंधने स्पर्शतो द्विप्रदेशिकस्कंध
प्रथम, तृतीय, सप्तम अने नवमा विकल्प वडे स्पर्शं; त्रण प्रदेश-
वाळा स्कंधने स्पर्शतो द्विप्रदेशिकस्कंध पेला त्रण विकल्पो वडे
अने छेल्हा त्रण विकल्पो वडे स्पर्शं अने वचला त्रणे पण विकल्पो
वडे प्रतिषेध करवो, जेम द्विप्रदेशिकस्कंधने त्रण प्रदेशवाळा
स्कंधनी स्पर्शना करावी ए प्रमाणे चार प्रदेशवाळा, पांच प्रदेश-
वाळा यावत्-अनंत प्रदेशवाळा स्कंधनी स्पर्शना कराव्यो.

१५. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गले स्पर्शं करतो त्रण
प्रदेशवाळो स्कंध केवी रीते स्पर्शं ? ए प्रश्न करवो.

१. मूलच्छायाः—परमाणुपुद्गलो भगवन् ! परमाणुपुद्गलं स्पृशमानः किं देशेन देशं स्पृशति, देशेन देशान् स्पृशति, देशेन सर्वं स्पृशति, देशैः
देशं स्पृशति, देशैः देशान् स्पृशति, देशैः सर्वं स्पृशति; सर्वेण देशं स्पृशति, सर्वेण देशान् स्पृशति, सर्वेण सर्वं स्पृशति ? गौतम ! नो देशेन देशं स्पृशति,
नो देशेन देशान् स्पृशति, नो देशेन सर्वं स्पृशति; नो देशैः देशं स्पृशति, नो देशैः देशान् स्पृशति, नो देशैः सर्वं स्पृशति; नो सर्वेण देशं स्पृशति, नो
सर्वेण देशान् स्पृशति, सर्वेण सर्वं स्पृशति; एवं परमाणुपुद्गलो द्विप्रदेशिकं स्पृशमानः सप्तम-नवमाभ्यां स्पृशति, परमाणुपुद्गलो त्रिप्रदेशिकं
स्पृशमानो निपश्चिर्मखिभिः स्पृशति, यथा परमाणुपुद्गलत्रिप्रदेशिकं स्पर्शितः एवं स्पर्शयितव्यो यावत्-अनन्तप्रदेशिकः. द्विप्रदेशिको भगवन् !
स्कन्धः परमाणुपुद्गलं स्पृशमानः पुच्छा ? तृतीय-नवमाभ्यां स्पृशति, द्विप्रदेशिको द्विप्रदेशिकं स्पृशमानः प्रथम-तृतीय-सप्तम-नवमैः स्पृशति,
द्विप्रदेशिकत्रिप्रदेशिकं स्पृशमानः आद्यैश्च, पश्चिमैश्च त्रिभिः स्पृशति. मध्यमैश्चिभिः विप्रतिषेधयितव्यम्, द्विप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकं स्पर्शितः एवं
स्पर्शयितव्यः, यावत्-अनन्तप्रदेशिकम्. त्रिप्रदेशिको भगवन् ! स्कन्धः परमाणुपुद्गलं स्पृशमानः पुच्छाः—अनु०

१५. उ०—तृतीय-छट्ट-नवमोहिं फुसइ, तिपएसिओ दुपएसियं फुसमाणो पढमएणं, ततिएणं, चउत्थ-छट्ट-सत्तम-नवमोहिं फुसइ, तिपएसिओ तिपएसिअं फुसमाणो सब्वेसु वि ठाणेसु फुसइ. जहा तिपएसिओ तिपएसिअं फुसाविओ एवं तिपएसिओ जाव-अणंतपएसिएणं रांजोएयव्वो, जहा तिपएसिओ एवं जाव-अणंतपएसिओ भाणिअव्वो.

१५. उ०—(हे गौतम !) त्रीजा, छट्टा अने नवमा विकल्प वडे स्पर्शे, द्विप्रदेशिकने स्पर्श करतो त्रिप्रदेशिकस्कंध, प्रथम तृतीय, चतुर्थ, पष्ठ, सत्तम अने नवमा विकल्पो वडे स्पर्शे; त्रिप्रदेशिकने स्पर्श करतो त्रिप्रदेशिक स्कंध सर्वे स्थानोमां स्पर्शे एटले नवे विकल्पवडे स्पर्शे. जेम त्रिप्रदेशिकने त्रिप्रदेशिकनो स्पर्श कराव्यो ए प्रमाणे त्रिप्रदेशिकने चार प्रदेशिक, पांच प्रदेशिक यावत्—अनंत प्रदेशिक सुधीना बधा स्कंधो साथे संयोजवो अने जेम त्रिप्रदेशिक स्कंध परत्वे कहुं तेम यावत्—अनंतप्रदेशिक सुधीना स्कंध परत्वे कहेवुं.

४. ' परमाणुपोग्गले णं भंते ! ' इत्यादि, ' किं देसेणं देसं ' इत्यादयो नव विकल्पाः, तत्र देशेन स्वकीयेन, देशं तदीयं स्पृशति, देशेन इत्यनेन देशम्, देशान्, सर्वम् इत्येवंशब्दत्रयपरेण त्रयः. एवं देशैरित्यनेन देशम्, देशान्, [सर्वम्-३]. सर्वेण इत्यनेन च त्रय एवेति. स्थापना—

१. देशेन देशम् .

४. देशैः देशम् .

७. सर्वेण देशम् .

२. देशेन देशान् .

५. देशैः देशान् .

८. सर्वेण देशान् .

३. देशेन सर्वम् .

६. देशैः सर्वम् .

९. सर्वेण सर्वम् .

अत्र च ' सर्वेण सर्वम् ' इत्येक एव घटते, परमाणोर्निर्गन्तव्येन शेषाणाम् असंभवात्, ननु यदि ' सर्वेण सर्वं स्पृशति ' इत्युच्यते तदा परमाणोः एकत्वाऽऽपत्तेः कथमपराऽपरपरमाणुयोगेन घटादिस्कन्धनिर्वृत्तिरिति ? अत्रोच्यते—' सर्वेण सर्वं स्पृशति ' इति कोऽर्थः—स्वात्मना तौ अन्योऽन्यस्य लगतः, न पुनरर्थाव्यंशेन—अर्थादिदेशस्य तयोर्भावात्, घटाद्यभावाऽऽपत्तिस्तु तदैव प्रसज्येत यदा तयोरेकत्वाऽऽपत्तिः. न च तयोः सा, स्वरूपभेदात्. ' सत्तम-नवमोहिं फुसइ ' ति ' सर्वेण देशम्, ' ' सर्वेण सर्वम् ' इत्येताभ्याम्—इत्यर्थः. तत्र यदा द्विप्रदेशिकः प्रदेशद्वयाऽवस्थितो भवति तदा तस्य परमाणुः ' सर्वेण देशं स्पृशति, ' परमाणोः तद्देशस्यैव विषयत्वात्, यदा तु द्विप्रदेशिकः परिणामसौक्ष्म्याद् एकप्रदेशस्थो भवति तदा तं परमाणुः ' सर्वेण सर्वं स्पृशति ' इत्युच्यते. ' निपच्छिमएहिं तिहिं फुसइ ' ति त्रिप्रदेशिकम् असौ स्पृशस्त्रिभिरन्त्यैः स्पृशति, तत्र यदा त्रिप्रदेशिकः प्रदेशत्रयस्थितो भवति तदा तस्य परमाणुः—' सर्वेण देशं स्पृशति, ' परमाणोस्तद्देशस्यैव विषयत्वात्. यदा तु तस्यैकत्र प्रदेशे द्वौ प्रदेशौ, अन्यत्र एकोऽवस्थितः स्यात् तदा एकप्रदेशस्थितपरमाणुद्वयस्य परमाणोः स्पर्शविषयत्वेन ' सर्वेण देशौ स्पृशति ' इत्युच्यते. ननु द्विप्रदेशिकेऽपि युक्तोऽयं विकल्पः, तत्राऽपि प्रदेशद्वयस्य स्पृश्यमानत्वात् ? नैवम्, यतस्तत्र द्विप्रदेशमात्र एवाऽवयवीति कस्य देशौ स्पृशति ?, त्रिप्रदेशिके तु त्रयाऽपेक्षया द्वयस्य स्पर्शने एकोऽवशिष्यते, ततश्च ' सर्वेण देशौ ' त्रिप्रदेशिकस्य स्पृशतीति व्यपदेशः साधुः स्याद् इति. यदा तु एकप्रदेशाऽवगाढोऽसौ तदा ' सर्वेण सर्वं स्पृशति ' इति स्यादिति. ' दुप्पएसिए णं ' इत्यादि. ' तइय-नवमोहिं फुसइ ' ति यदा द्विप्रदेशिको द्विप्रदेशस्थस्तदा परमाणुं ' देशेन सर्वं स्पृशति ' इति तृतीयः. यदा तु एकप्रदेशाऽवगाढोऽसौ तदा ' सर्वेण सर्वम् ' इति नवमः. ' दुप्पएसिओ दुप्पएसियं ' इत्यादि. यदा द्विप्रदेशिको प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाढौ तदा ' देशेन देशम् ' इति प्रथमः, यदा तु एकः एकत्र, अन्यस्तु द्वयोस्तदा ' देशेन सर्वम् ' इति तृतीयः. तथा ' सर्वेण देशम् ' इति सत्तमः. नवमस्तु प्रतीत एवेति—अनया दिशाऽन्येऽपि व्याख्येया इति.

४. [' परमाणुपोग्गले णं भंते ! ' इत्यादि.] [' किं देसेणं देसं ' इत्यादि—] नव विकल्पो छे, तेमां देशवडे एटले पोताना भागवडे, सेना-बीजा परमाणुना-देशनो स्पर्श करे. ' देशेन ' ए शब्द साथे ' देशम्, देशान्, अने सर्वम् ' ए त्रण शब्दो जोडवाथी त्रण विकल्प थाय, ए प्रकारे ' देशैः ' ए शब्द साथे ' देशम्, देशान्, सर्वम्, ए त्रण शब्दो जोडवाथी बीजा त्रण विकल्प थाय अने ' सर्वेण ' ए शब्द साथे ' देशम्, देशान्, सर्वम्, ए त्रण शब्दो जोडवाथी अन्य त्रण विकल्प थाय, ए प्रकारे सर्वे मळी नव विकल्प थाय. ते नव विकल्पो करवानी रीत आ प्रमाणे छेः—

१. एक देश बीजा देशने.

४. अनेक देशो एक देशने.

७. आखो भाग एक देशने.

२. एक देश बीजा देशने.

५. अनेक देशो अनेक देशने.

८. आखो भाग घणा देशने.

३. एक देश आखा भागने.

६. अनेक देशो आखा भागने.

९. आखो भाग आखा भागने.

१. मूलच्छायाः—तृतीय-पष्ठ-नवमैः स्पृशति, त्रिप्रदेशिको द्विप्रदेशिकं स्पृशमानः प्रथमेन, तृतीयेन, चतुर्थ-पष्ठ-सत्तम-नवमैः स्पृशति, त्रिप्रदेशिक-कत्रिप्रदेशिकं स्पृशमानः सर्वेषु अपि स्थानेषु स्पृशति, यथा त्रिप्रदेशिककत्रिप्रदेशिकं स्पर्शत एवं त्रिप्रदेशिको यावत्—अनन्तप्रदेशिकेन संयोजयितव्यः, यथा त्रिप्रदेशिकः एवं यावत्—अनन्तप्रदेशिको भणितव्यः—अनु०

તે નવે વિકલ્પોમાં અહિં એક છેલ્લો-નવમો-‘ સર્વેણ સર્વમ્ ’ એ એક વિકલ્પ જ ઘટે છે, પણ બીજા વિકલ્પો ઘટતા નથી. કારણ કે, પરમાણુ, અંશ-ભાગ-રહિત છે માટે બાકીના વિકલ્પોનો પરમાણુમાં અસંભવ છે. શં. -- જો કદાચ ‘ સર્વેણ સર્વમ્ ’ ઇટલે ‘ વધા વડે વધાને સ્પર્શે ’ એ વિકલ્પ સ્વીકારવામાં આવે તો, બે પરમાણુની એકતા થઈ જાય છે, અને તે એકતા થયાથી જુદા જુદા પરમાણુઓના યોગથી જે ઘટ વગેરે સ્કંધો બને છે તે કેમ બનશે? સમા. — ‘ સર્વેણ સર્વમ્ સ્તુ ગતિ ’ એ વિકલ્પનો એવો અર્થ નથી કે, બે પરમાણુઓ પરસ્પર મઝી જાય, પણ તે બે પરમાણુ પરસ્પર એક બીજાનો સ્પર્શ પોતે સમસ્ત સ્વાત્મવડે કરે, કારણ કે, પરમાણુઓમાં અર્થ વગેરે વિભાગ નથી માટે તે પરમાણુઓ અર્થ વગેરે ભાગવડે સ્પર્શી શકતા નથી. વઝી, ઘટાદિ વધાર્થના અભાવની અપતિ તો ત્યારે જ હોઈ શકે જ્યારે તે બે પરમાણુઓની એકતા થઈ જતી હોય, પરંતુ તે વચ્ચે પરમાણુઓના સ્વલ્પની જુદાઈ હોવાથી તે બંનેની એકતા થતી નથી, અને તેમ હોવાથી પૂર્વોક્ત અપતિ આવતી નથી. [‘ સત્તમ-નવમેહિં ફુસઈ ’ તિ] ૭ ‘ સર્વવડે દેશને ’ અને ૯ ‘ સર્વવડે સર્વને ’ એ બે વિકલ્પવડે સ્પર્શે છે. તેમાં જ્યારે બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ, આકાશના દ્વિપ્રદેશિક અને પ્રદેશમાં રહેલો હોય ત્યારે પરમાણુ, તે સ્કંધના દેશને સર્વવડે-પોતાના સમસ્ત આત્મવડે-સ્પર્શે છે (૭). કારણ કે, પરમાણુનો વિષય, તે સ્કંધના દેશનો જ છે અર્થાત્ આકાશના બે પ્રદેશમાં સ્થિત દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધના દેશને જ પરમાણુ સ્પર્શી શકે છે અને જ્યારે તે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ પરમાણુની સૂક્ષ્મતાથી આકાશના એક પ્રદેશમાં સ્થિત હોય ત્યારે ‘ પરમાણુ, પોતાના સર્વાત્મવડે તે સ્કંધનાં સર્વાત્મને અડે છે ’ (૯) એ પ્રમાણે કહેવાય છે. [‘ નિપચ્છિમઈ તિહિં ફુસઈ ’ તિ] ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધને સ્પર્શતો એ પરમાણુ, તદ્દન છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પવડે અડે છે, તેમાં જ્યારે ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કંધ આકાશના ત્રણ પ્રદેશમાં રહેલો હોય ત્યારે પરમાણુ, પોતાના સર્વાત્મવડે તેના એક દેશને અડે છે; કારણ કે, પરમાણુને તે પ્રમાણ પ્રકારે રહેલા તો ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધના દેશને જ અડવાનું સામર્થ્ય છે (૭). જ્યારે તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધના બે પ્રદેશ, એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા હોય અને બીજો એક પ્રદેશ અન્યત્ર રહેલો હોય ત્યારે તો એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા બે પરમાણુને અડવાનું સામર્થ્ય એક પરમાણુમાં હોવાથી ‘ પોતાના વધાવડે બે દેશોને અડે છે ’ એમ કહેવાય છે (૮). શં. — ‘ પોતાના વધાવડે બે દેશોને અડે છે ? આ વિકલ્પ જેમ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધમાં ઘટાવ્યો તેમ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં પણ ઘટવો જોઈએ, કારણ કે, ત્યાં પણ તે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધનાં વચ્ચે પ્રદેશોને તે પરમાણુ પોતાના સર્વવડે અડે છે. માટે તે વિકલ્પ દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધમાં કેમ દર્શાવ્યો નથી? સમા. — તે પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધમાં ઘટતું નથી. કારણ કે, ત્યાં દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ પોતે જ અવયવી છે પણ કોઈનો અંશ નથી માટે એમ કેમ કહેવાય કે, ‘ વધાવડે બે દેશોને અડે છે ’ અને ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધમાં તો ત્રણ પ્રદેશની અપેક્ષાએ બેનો સ્પર્શ કરતાં એક પ્રદેશ બાકી રહે છે અર્થાત્ તેના જે બે પરમાણુ-એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા છે તે વચ્ચે, જુદા આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા તેના એક પરમાણુના બે અંશો-દેશો-છે, અને એક પરમાણુ તે બે દેશોને અડે છે માટે ‘ સર્વવડે બે દેશોને અડે છે ’ એ પ્રકારનો વ્યવદેશ-કહેવું-સંગત છે. જ્યારે એ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ, આકાશના એક પ્રદેશમાં સ્થિત હોય ત્યારે તો (૯) ‘ સમસ્ત આત્મવડે સમસ્ત આત્મને અડે છે ’ એ નવમો વિકલ્પ કહેવાય. [‘ દુષ્પણસિઈ ણં ’ ઇત્યાદિ.] [‘ તદ્ય-નવમેહિં, ફુસઈ ’ તિ] જ્યારે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, આકાશના બે પ્રદેશમાં રહેલો હોય ત્યારે પોતાના એક દેશવડે પરમાણુના સર્વાત્મને સ્પર્શ કરે છે, માટે ત્યાં ‘ એક ભાગવડે સર્વને અડે છે ’ એ ત્રીજો વિકલ્પ લાગે અને જ્યારે તે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, આકાશના એક પ્રદેશમાં સ્થિત હોય ત્યારે પોતાના સર્વાત્મવડે પરમાણુના સર્વાત્મને અડે છે, માટે ત્યાં ‘ સર્વવડે સર્વને અડે છે. ’ એ નવમો વિકલ્પ લાગે. [‘ દુષ્પણસિઓ દુષ્પણસિયં ’ ઇત્યાદિ.] જ્યારે વચ્ચે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધો પોતે પ્રત્યેક પ્રત્યેક વચ્ચે આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત હોય ત્યારે પરસ્પર એક ભાગવડે એક ભાગને અડે છે, માટે ત્યાં ‘ એક દેશવડે એક દેશને અડે છે ’ એ પ્રથમ વિકલ્પ લાગે, અને જ્યારે એક દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, એક આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત હોય અને બીજો દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, બે આકાશ પ્રદેશમાં હોય ત્યારે ‘ એક દેશવડે સર્વને અડે છે ’ એ ત્રીજો ભંગ લાગે છે; કારણ કે, બે આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, પોતાના એક ભાગવડે એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધના સર્વ ભાગોને સ્પર્શી શકે છે. તથા ‘ સર્વવડે દેશને અડે છે ’ એ સાતમો વિકલ્પ જાણવો, કારણ કે, એક આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ પોતાના સર્વાત્મવડે બે આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધના એક દેશને અડે છે. નવમો વિકલ્પ તો પ્રતીત-સુસ્પષ્ટ-જે-છે-આ વિશાવડે-આ પ્રકારે-બીજાઓનું પણ ધ્યાનરચાન કરવું.

શંકા.
સનાધાન.
દ્વિપ્રદેશિક અને પરમાણુ.
ત્રિપ્રદેશિક અને પરમાણુ.
શંકા.
સમ.ધાન.
પરમાણુ અને દ્વિપ્રદેશિક.
દ્વિપ્રદેશિક અને દ્વિપ્રદેશિક.

પરમાણુપુદ્ગલાદિની સંસ્થિતિ.

૧૬. પ્ર૦—પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! કાલઓ કેવચિરં હોઈ ?
૧૬. ૩૦—ગોયમા ! જહણ્ણેણં એગં સમયં, ઉક્કોસેણં અ-સંસેજં કાલં, એવં જાવ-અણંતપણસિઓ.
૧૭. પ્ર૦—એગપણસોગાઢે ણં મંતે ! પોગલે સેએ તમ્મિ ણે, અન્નમ્મિ વા ઠાણે કાલઓ કેવચિરં હોઈ ?

૧૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ, કાલથી ક્યાં સુધી રહે ?
૧૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલ, ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી રહે અને વધારેમાં વધારે અસંખ્ય કાલ સુધી રહે; એ પ્રમાણે યાવત્ અનંતપ્રદેશિક સુધીના સ્કંધ માટે સમજી લેવું.
૧૭. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! એક આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત પુદ્ગલ, એમાં હોય તે સ્થાને અથવા બીજે સ્થાને કાલથી ક્યાં સુધી સંકપ રહે ?

૧. મૂલચ્છાયા:—પરમાણુપુદ્ગલો ભગવન્ ! કાલતઃ કિયચિરં ભવતિ ? ગૌતમ ! જવગ્ધેન એકં સમયમ્, ઉક્કુષ્ઠેન અસંખ્યેયં કાલમ્ ; એવં યાવત્-અનંતપ્રદેશિકઃ. એકપ્રદેશાવગાઢો ભગવન્ ! પુદ્ગલઃ સૈજલ્લરિમન્ વા સ્થાને, અન્યરિમન્ વા સ્થાને કાલતઃ કિયચિરં ભવતિ:—અનુ૦.

१७. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं, एवं जाव-असंखेज्जपएसोगाढे.

१८. प्र०—एगपएसोगाढे णं भंते ! पोग्गले निरेए कालओ केवचिरं होइ ?

१८. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव-असंखेज्जपएसोगाढे.

१९. प्र०—एगगुणकाले णं भंते ! पोग्गले कालओ केवचिरं होइ ?

१९. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं; एवं जाव-अणंतगुणकाले, एवं वर्ण-गंध-रस-फासं जाव-अणंतगुणलुक्खे; एवं सुहुमपरिणए पोग्गले, एवं बादरपरिणए पोग्गले.

२०. प्र०—सदपरिणए णं भंते ! पोग्गले कालओ केवचिरं होइ ?

२०. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं; असदपरिणए जहा एगगुणकाले.

१७. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे आवलिकाना असंख्येय भाग सुधी सकंप रहे, ए प्रमाणे यावत् आकाशना असंख्येय प्रदेशमां स्थित पुद्रल माटे पण जाणवुं.

१८. प्र०—हे भगवन् ! एक आकाश प्रदेशमां अवगाढ पुद्रल काळथी क्यां सुधी निष्कंप रहे ?

१८. उ०—हे गौतम ! जघन्य एक समय अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ सुधी निष्कंप रहे, ए प्रमाणे यावत् असंख्येय प्रदेशावगाढ पुद्रल माटे पण जाणवुं.

१९. प्र०—हे भगवन् ! पुद्रल एकगुणं काळुं, काळथी क्यां सुधी रहे ?

१९. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ सुधी रहे, ए प्रमाणे यावत् अनंत गुण काळा पुद्रल माटे जाणवुं—ए प्रमाणे वर्ण, गंध, रस अने स्पर्श यावत् अनंतगुण रूक्ष पुद्रल माटे जाणवुं, ए प्रमाणे सूक्ष्मपरिणत पुद्रल माटे अने बादरपरिणत पुद्रल माटे जाणवुं.

२०. प्र०—हे भगवन् ! शब्दपरिणत पुद्रल, काळथी क्यां सुधी रहे ?

२०. उ०—हे गौतम ! ओछामां ओछुं एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे आवलिकाना असंख्येय भाग सुधी रहे—अशब्दपरिणत पुद्रल, जेम एकगुण काळुं पुद्रल कळुं, तेम समजवुं.

५. पुद्रलाऽधिकारादेव पुद्रलानां द्रव्य-क्षेत्र-भावान् कालतश्चिन्तयति. तत्र 'परमाणु' इत्यादि द्रव्यचिन्ता, 'उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' ति असंख्येयकालात् परतः पुद्रलानाम् एकरूपेण स्थित्यभावात्. 'एगपएसोगाढे णं' इत्यादि क्षेत्रचिन्ता, 'सेए' ति सैजः सकम्पः, 'तम्मि वा ठाणे' ति अधिकृत एव, 'अन्नम्मि व' ति अधिकृताद् अन्यत्र, 'उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं' ति पुद्रलानामाऽऽकस्मिक्त्वाच्चलनस्य न निरेजत्वादीनामिव असंख्येयकालत्वम्. 'असंखेज्जपएसोगाढे' ति अनन्त-प्रदेशाऽवगाढस्य असंभवाद् असंख्यातप्रदेशावगाढ इत्युक्तम्. 'निरेए' ति निरेजो निष्प्रकम्पः.

काळनी दृष्टिप पुद्रल.

सकंप.

निष्कंप.

५. पुद्रलनो अधिकार होवाथी ज पुद्रलानां द्रव्य, क्षेत्र अने भावोने काळनी दृष्टिथी चिंतवे छे, तेमां ['परमाणु'] इत्यादि द्रव्यनी चिन्ता छे. ['उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' ति] असंख्येय काळ सुधी. कारण के, असंख्य काळ पछी पुद्रलानी एकरूपे स्थिति नथी रहेती. ['एगपएसोगाढे णं'] इत्यादि क्षेत्रनो विचार छे. ['सेए' ति] कंप सहित, ['तम्मि वा ठाणे' ति] अधिकृत स्थानमां-जे स्थानमां होय त्यां, ['अन्नम्मि व' ति] अधिकृत स्थानथी बीजे स्थाने. ['उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं' ति] पुद्रलानुं आकस्मिकपणुं होवाथी निष्कंपत्वादिनी पेटे कंपनो-चलनो-असंख्येय काळ होतो नथी. ['असंखेज्जपएसोगाढे' ति] कोइ पण पुद्रल अनंत प्रदेशावगाढ न होवाथी 'असंख्यात प्रदेशावगाढ' एम कळुं छे. ['निरेए' ति] निष्कंप-कंप विनानुं.

१. मूलच्छायाः—गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन आवलिकायाः असंख्येयभागम्-एवं यावत्-असंख्येयप्रदेशाऽवगाढः. एकरूपेण अवगाढो भगवन् ! पुद्रलो निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्, एवं यावत्-असंख्येयप्रदेशावगाढः. एकगुणकालको भगवन् ! पुद्रलः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्; एवं यावत्-अनन्तगुणकालकः, एवं वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शम्, यावत्-अनन्तगुणरूक्षः; एवं सूक्ष्मपरिणतः पुद्रलः, एवं बादरपरिणतः पुद्रलः. शब्दपरिणतो भगवन् ! पुद्रलः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन आवलिकायाः असंख्येयभागम्; अशब्दपरिणतो यथा एकगुणकालकः—भवुं.

परमाणुपुद्गलादि अने अंतरकाल.

२१. प्र०—परमाणुपुद्गलस्त णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२१. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं.

२२. प्र०—दुप्पएसियस्त णं भंते ! खंघस्त अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२२. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, एवं जाव—अणंतपएसिओ.

२३. प्र०—एगपएसोगाढस्त णं भंते ! पोग्गलस्त सेयस्त अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२३. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं; एवं जाव—असंखेज्जपएसोगाढे.

२४. प्र०—एगपएसोगाढस्त णं भंते ! पोग्गलस्त निरेयस्त अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२४. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं; एवं जाव—असंखेज्जपएसोगाढे, वच-गंध-रस-फास-सुहुमपरिणय-वायरपरिणयाणं—एतेसिं जं चेव संचि-द्वणा तं चेव अंतरं पि भाणियव्वं.

२५. प्र०—सदपरिणयस्त णं भंते ! पोग्गलस्त अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?

२१. प्र०—हे भगवन् ! परमाणुपुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय एटले के जे पुद्गल, परमाणु रूपे छे ते परमाणुपणुं त्यजी स्कंधादि रूप परिणमे अने पाळुं तेने परमाणुपणुं प्राप्त करतां काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय ?

२१. उ०—हे गौतम ! ओछामां ओछुं एक समय अंतर अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ सुधीनुं अंतर छे. अर्थात् परमाणुरूप पुद्गलने परमाणुपणुं छोडी फरीवार परमाणुपणुं प्राप्त करतां ओछामां ओछो एक समय अने वधारेमां वधारे असंख्येय काळ लागे छे.

२२. प्र०—हे भगवन् ! द्विप्रदेशिक स्कंधने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय ?

२२. उ०—हे गौतम ! जघन्य एक समय अने उत्कृष्टथी अनंत काळनुं अंतर छे, ए प्रमाणे यावत् अनंत प्रदेशिकस्कंध सुधी जाणी लेवुं.

२३. प्र०—हे भगवन् ! एक प्रदेशमां स्थित सकंप पुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय एटले एक प्रदेशमां स्थित सकंप पुद्गल पोतानुं कंपन पडतुं मेले तो तेने फरीधी कंपन करतां केटलो काळ लागे ?

२३. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी असंख्यकाळ सुधीनुं अंतर होय अर्थात् ते पुद्गल ज्यारे पोताना कंपथी अटके अने फरीधी कंपनुं शरु करे तेटलामां ओछामां ओछो एक समय अने वधारेमां वधारे असंख्य काळ लागे, ए प्रमाणे यावत् असंख्यप्रदेशस्थित स्कंधो माटे पण समजी लेवुं.

२४. प्र०—हे भगवन् ! एक प्रदेशमां स्थित निष्कंप पुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय अर्थात् एक निष्कंप पुद्गल पोतानी निष्कंपता छोडी दे अने तेने फरीधी निष्कंपता प्राप्त करवामां केटलो काळ लागे ?

२४. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी आवलिकानो असंख्येय भागं, ए प्रमाणे यावत् असंख्य प्रदेश स्थित स्कंधो माटे पण समजी लेवुं. वर्ण, गंध, रस, स्पर्श, सूक्ष्मपरिणत अने बादरपरिणतोने माटे जे तेओनो संचिद्वणा—स्थिति—काळ कळो छे ते ज अंतर काळ छे, एम कहेवुं.

२५. प्र०—हे भगवन् ! शब्दपरिणत पुद्गलने काळथी केटलुं लांबुं अंतर होय ?

१. मूलच्छायाः—परमाणुपुद्गलस्य भगवन् ! अन्तरे कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्. द्विप्रदेशिकस्य भगवन् ! स्कन्धस्याऽन्तरे कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽनन्तं कालम्, एवं यावत्—अनन्त-प्रदेशिकः. एकप्रदेशावगाढस्य भगवन् ! पुद्गलस्य सैत्रस्याऽन्तरे कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽसंख्येयं कालम्; एवं यावत्—असंख्येयप्रदेशावगाढः. एकप्रदेशावगाढस्य भगवन् ! पुद्गलस्य निरेजस्याऽन्तरे कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्; एवं यावत्—असंख्येयप्रदेशावगाढः, वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-सूक्ष्मपरिणत-बादरपरिणतानाम्—एतेषां यच्चैव-संस्थानं तच्चैवाऽन्तरमपि भणितव्यम्. शब्दपरिणतस्य भगवन् ! पुद्गलस्याऽन्तरे कालतः कियच्चिरं भवति ?—अनु०

२५. उ०—गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं असं-
खेजं कालं.

२६. प्र०—असदपरिणयस्स णं भंते ! पोग्गलस्स अंतरं
कालओ केवचिरं होइ ?

२६. उ०—गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं आव-
ल्लियाए असंखेज्जभागं.

२७. प्र०—एयस्स णं भंते ! दव्वद्वाणाउयस्स, खेत्तद्वाणा-
उयस्स, ओगाहणद्वाणाउयस्स, भावद्वाणाउयस्स कयरे कयरे
आव-विसेसाहिया ?

२७. उ०—गोयमा ! सव्वत्थोवे खेत्तद्वाणाउये, ओगाहण-
द्वाणाउए असंखेज्जगुणे, दव्वद्वाणाउए असंखेज्जगुणे, भावद्वाणाउए
असंखेज्जगुणे.

—खेत्तोगाहणदव्वे, भावद्वाणाउयं च अप्प-बहुं,
खेत्ते सव्वत्थोवे, सेसा ठाणा असंखेज्जगुणा.

२५. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उक्कष्टथी
असंख्य काळ अंतर होय एटले जे पुद्रल शब्दरूपे परिणम्युं होय,
पाळुं फुरीवार तेने शब्दरूपे परिणमवामां ओळामां ओळुं. एक
समय अने वधारेमां वधारे असंख्य काळ जोइए.

२६. प्र०—हे भगवन् ! अशब्दपरिणत पुद्रलने काळथी
केटलुं लांनुं अंतर होय ?

२६. उ०—हे गौतम ! जघन्यथी एक समय अने उक्कष्टथी
आवलिकानो असंख्येय भाग अंतर होय एटले अशब्दपरिणत
पुद्रलने पोतानो अशब्दपरिणतणानो स्वभाव मूकी पाळुं ते ज
स्वभावमां आवतां ओळामां ओळुं एक समय अने वधारेमां वधारे
आवलिकानो असंख्येय भाग काळ लगे.

२७. प्र०—हे भगवन् ! ए द्रव्यस्थानायु, क्षेत्रस्थानायु,
अवगाहनास्थानायु अने भावस्थानायु ए वधामां कयं कोनथी
यावत् विशेषाधिक छे ?

२७. उ०—हे गौतम ! सर्वथी थोळुं क्षेत्रस्थानायु छे, ते
करतां असंख्यगुण अवगाहनास्थानायु छे, ते करतां असंख्यगुण
द्रव्यस्थानायु छे अने ते करतां भावस्थानायु असंख्यगुण छे.

—क्षेत्र, अवगाहना, द्रव्य अने भावस्थानायुनुं अल्प बहुत्व
कहेवुं, तेमां क्षेत्रस्थानायु सर्वथी अल्प छे अने बाकीनां स्थानो
असंख्येयगुणां छे.

६. 'परमाणुपोग्गलस्स' इत्यादि. परमाणोरपगते परमाणुत्वे यदर्परमाणुत्वेन वर्तनम् अ(आ) परमाणुत्वपरिणतेः तदन्तरम्-
स्सन्धसंख्यकालः, स च उत्कर्षतोऽसंख्यात इति. द्विप्रदेशिकस्य तु शेषस्कन्धसंख्यकालः, परमाणुकालश्च अन्तरकालः—स-च
तैयामनन्तत्वात्, प्रत्येकं चोत्कर्षतोऽसंख्येयस्थितिकत्वाद् अनन्तः. तथा यो निरेजस्य कालः स सैजस्य अन्तरमिति कृत्वा उक्तं
सैजस्याऽन्तरमुत्कर्षतोऽसंख्यातः काल इति. यस्तु सैजस्य कालः स निरेजस्य अन्तरम् इति कृत्वोक्तं निरेजस्याऽन्तरमुत्कर्षत आवलिकाया
असंख्यातो भाग इति. एकगुणकालकत्वादीनां चाऽन्तरम् एवगुणकाल (त्वादिकाल) समानमेव, न पुनर्द्विगुणकालत्वादीनाम्
अनन्तत्वेन तदन्तरस्य अनन्तत्वम्—वचनप्रामाण्यात्, सूक्ष्मादिपरिणतानां तु अवस्थानतुल्यमेवाऽन्तरम्, यतो यदेव एकस्याऽवस्थानं
तदेवाऽन्यस्याऽन्तरम्, तच्च असंख्येयकालमानमिति. 'सद्' इत्यादि तु सूत्रसिद्धम्. 'एयस्स णं भंते ! दव्वद्वाणाउयस्स' इति
द्रव्यं पुद्रलद्रव्यम्, तस्य स्थानं भेदः—परमाणु-द्विप्रदेशिकादि, तस्य आयुः स्थितिः, अथवा द्रव्यस्याऽणुत्वादिभावेन यत् स्थानम्
अवस्थानम्, तद्रूपमायुर्द्रव्यस्थानायुस्तस्य. 'खेत्तद्वाणाउयस्स' इति क्षेत्रस्य आकाशस्य स्थानं भेदः पुद्रलावगाहकृतः, तस्य आयुः
स्थितिः, अथवा क्षेत्रे एकप्रदेशादौ स्थानम्—यत् पुद्रलानाम् अवस्थानम्—तद्रूपमायुः क्षेत्रस्थानायुः. एवम् अवगाहनास्थानायुः, भाव-
स्थानायुश्च. नेवरम्—अवगाहना नियतपरिमाणक्षेत्राऽवगाहित्वं पुद्रलानाम्. भावस्तु कालत्वादिः. ननु क्षेत्रस्य, अवगाहनायाश्च को भेदः ?
उच्यते—क्षेत्रमवगाहमेव, अवगाहना तु विवक्षितक्षेत्राद् अन्यत्राऽपि पुद्रलानां तत्परिमाणोऽवगाहित्वम् इति. 'कयरे' इत्यादि
कण्ठ्यम्, एषां च परस्परेणाऽल्प-बहुत्वव्याख्या गाथानुसारेण कार्या, ताश्च इमाः—

“ खेत्तोगाहणदव्वे भावठाणाउ अप्प-बहुयत्ते, थोवा असंखगुणिया तिच्चि य सेसा कहं नेया ?

खेत्ताऽमुत्तत्ताओ. तेण समं बंधपचयाभावा, तो पोग्गलाण थोवो खेत्तावद्वाणकालो ओ. ”

१. मूलच्छायाः—गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उक्कष्टेनाऽसंख्येयं कालम्. अशब्दपरिणतस्य भगवन् ! पुद्रलस्याऽन्तरं कालतः कियच्चिरं
भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम्, उक्कष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्. एतस्य भगवन् ! द्रव्यस्थानायुष्कस्य, क्षेत्रस्थानाऽऽयुष्कस्य,
अवगाहनास्थानाऽऽयुष्कस्य, भावस्थानाऽऽयुष्कस्य, कतरः कतरो यावत्-विशेषाऽधिकः ? गौतम ! सर्वस्तोऽहः क्षेत्रस्थानाऽऽयुष्कः, अवगाहनास्थानायु-
ष्कोऽसंख्येयगुणः, द्रव्यस्थानाऽऽयुष्कोऽसंख्येयगुणः, भावस्थानाऽऽयुष्कोऽसंख्येयगुणः. क्षेत्रा-ऽवगाहना-द्रव्यम्, भावस्थानाऽऽयुष्कं च अल्प बहु, क्षेत्रं
सर्वस्तोकम्, शेषाणि स्थानानि असंख्येयगुणानिः—अनु०

१. प्र० छा०—क्षेत्रा-ऽवगाहन-द्रव्ये-भावस्थानायुरल्पबहुत्वे, स्तोका असंख्यगुणितालीणि च शेषाः कथं नेयाः ? क्षेत्राऽमूर्तत्वात् तेन समं
संख्यप्रत्ययाभावात्, सतः पुद्रलावां स्तोका क्षेत्रावस्थानकालस्तुः—अनु०

अयमर्थः-क्षेत्रस्य अमूर्तत्वेन क्षेत्रेण सह पुद्गलानां विशिष्टबन्धप्रत्ययस्य स्नेहादेरभावाद् नैकत्र ते चिरं तिष्ठन्ति इति शेषः. यस्माद् एवं तत इत्यादि व्यक्तम्. अथाऽवगाहनायुर्बहुत्वं भाव्यतेः--

“अर्णखेत्तगयस्स वि तं चिय माणं चिरं पि संघरइ, ओगाहणानासे पुण खेत्तवत्तं फुडं होइ.”

इह पूर्वाऽर्धेन क्षेत्राद्धाया अधिका अवगाहनाद्धा इत्युक्तम्. उत्तरार्धेन तु अवगाहनाद्धातो नाऽधिका क्षेत्राद्धा-इति. कथम् एतदेवम्? इत्युच्यतेः--

“ओगाहणौववद्धा खेत्तद्धा आक्कियाऽववद्धा य, न उ ओगाहणकालो खेत्तद्धामेत्तसंबद्धो.”

अवगाहनायाम्-अगमनक्रियायां च नियता क्षेत्राद्धा-विवक्षित-अवगाहनासद्भाव एव, अक्रियासद्भाव एव च तस्या भावात्-उक्तव्यतिरेके च अभावात्-अवगाहनाद्धा न क्षेत्रमात्रे नियता, क्षेत्राद्धाया अभावेऽपि तस्या भावादिति. अथ निगमनम्ः--

“जम्हा तत्थ-ऽण्णत्थ य स चिय ओगाहणा भवे खेत्ते, तम्हा खेत्तद्धाओ-वगाहणद्धा असंखगुणा.”

अथ द्रव्याऽऽयुर्बहुत्वं भाव्यतेः--

“संकोचं-विकोएण व उवरमियाए वगाहणाए वि, तत्तियमेत्ताणं चिय चिरं पि दव्वाणऽवत्थाणं.”

संकोचेन, विकोचेन चोपरतायाम् अपि अवगाहनायां यावन्ति द्रव्याणि पूर्वमासन् तावतामेव चिरमपि तेषाम् अवस्थानं संभवति, अनेनाऽवगाहनानिवृत्तौ अपि द्रव्यं न निवर्तते इत्युक्तम्. अथ द्रव्यनिवृत्तिविशेषेऽवगाहना निवर्तते एव इत्युच्यतेः--

“संघायं-भेयओ वा दव्वोवरमे पुणाइ संखित्ते, नियमा तद्दव्वोगाहणाए नासो न संदेहो.”

संघातेन, पुद्गलानां भेदेन वा तेषामेव यः संक्षिप्तः-स्तोकावगाहनः स्कन्धः-नतु प्राक्तनाऽवगाहनः, तत्र यो द्रव्योपरमो द्रव्याऽऽध्यात्वम्, तत्र सति न च संघातेन न संक्षिप्तः स्कन्धो भवति, तत्र सति सूक्ष्मतरत्वेनाऽपि तत्परिणतेः-श्रवणात्-नियमात् तेषां द्रव्याणाम् अवगाहनाया नाशो भवति. कस्माद् एवम्? इत्यत उच्यतेः--

“ओगाहद्धा दव्वे संकोय-विकोयओ य अववद्धा, न उ दव्वं संकोयण-विकोयण-मित्तम्मि संबद्धं.”

अवगाहनाद्धा द्रव्येऽवबद्धा नियतत्वेन संबद्धा, कथम्? संकोचाद् विकोचाच्च-संकोचादि परिहृत्य इत्यर्थः. अवगाहना हि द्रव्ये संकोच-विकोचयोरभावे सति भवति, तत्सद्भावे च न भवति; इत्येवं द्रव्ये अवगाहना अनियतत्वेन संबद्धा इत्युच्यते ‘द्रुमत्वे खदिरत्वम् इव’ इति. उक्तविपर्ययमाह-न पुनर्द्रव्यं संकोचन-विकोचनमात्रे सत्यवगाहनायां नियतत्वेन संबद्धम्, संकोचन-विकोचाम्याम् अवगाहनानिवृत्तावपि द्रव्यं न निवर्तते इत्यवगाहनायां तन्नियतत्वेनाऽसंबद्धम् इत्युच्यते, ‘खदिरत्वे द्रुमत्ववत्’ इति. अथ निगमनम्ः--

“जम्हा तत्थण्णत्थ व दव्वं ओगाहणाए तं चेव, दव्वद्धाऽ संखगुणा तम्हा ओगाहणद्धाओ.”

अथ भावायुर्बहुत्वं भाव्यतेः--

“संघायं-भेयओ वा दव्वोवरमे वि पज्जवा संति, तं कासिणगुणविरामे पुणाइ दव्वं न ओगाहो.”

संघातादिना द्रव्योपरमेऽपि पर्यवाः सन्ति, यथा घृ (मृ) ष्टपटे शुक्लादिगुणाः-सकलगुणोपरमे तु न तद् द्रव्यम्, न चावगाहनाऽनुवर्तते-अनेन पर्यवाणां चिरं स्थानम्, द्रव्यस्य तु अचिरम् इत्युक्तम्. अथ कस्मादेवम्? इत्युच्यतेः--

“संघायं-भेय-बंधाणुवत्तिणी निचमेव दव्वद्धा, न गुणकालो संघाय-भेयमेत्तद्धसंबद्धो.”

संघात-भेदलक्षणाभ्यां धर्माभ्यां यो बन्धः संबन्धः, तदनुवर्तिनी तदनुसारिणी, संघाताद्यभाव एव द्रव्याद्धायाः सद्भावात्, तद्भावे चाऽभावाद्, न पुनर्गुणकालः संघात-भेदमात्रकालसंबद्धः, संघातादिभावेऽपि गुणानामनुवर्तिनाद् इति. अथ निगमनम्ः--

“जम्हा तत्थ-ऽण्णत्थ य दव्वे खेत्तावगाहणासु च, ते चेव पज्जवा संति तो तदद्धा असंखगुणा.”

“आह अणेगंतोऽयं दव्वोवरमे गुणाणऽवत्थाणं, गुणाविप्परिणामम्मि य दव्ववित्तो य णेगंतो.”

१. प्र० छा०ः-अन्यक्षेत्रगतस्यापि तदेव मानं चिरमपि संघरति, अवगाहनानाशे पुनः क्षेत्रान्यत्वं स्फुटं भवति. २. अवगाहनावबद्धा क्षेत्राद्धा अक्रियावबद्धा च, न तु अवगाहनकालः क्षेत्राद्धामात्रसंबद्धः. ३. यस्मात् तत्राऽन्यत्र च सा एव अवगाहना भवेत् क्षेत्रे, तस्मात् क्षेत्राद्धातोऽवगाहनाद्धा असंख्यगुणा. ४. संकोच-विकोचन वा उपरतायाम् अवगाहनायामपि, तावन्मात्राणामेव विरमति द्रव्याणामवस्थानम्. ५. संघात-भेदतो वा द्रव्योपरमे पुनः संक्षिप्ते, नियमात् तद्द्रव्यावगाहनाया नाशो न संदेहः. ६. अवगाहनाद्धा द्रव्ये संकोच-विकोचतश्च अवबद्धा, न तु द्रव्यं संकोचन-विकोचनमात्रे संबद्धम्. ७. यस्मात् तत्रान्यत्र वा द्रव्यम् अवगाहनायां तच्चैव, द्रव्याद्धाऽसंख्यगुणा तस्माद् अवगाहनाद्धातः. ८. संघात-भेदतो वा द्रव्योपरमेऽपि पर्यवाः सन्ति, तत् कृत्स्नगुणविरामे पुनर्द्रव्यं न अवगाहः. ९. संघात-भेद-बंधानुवर्तिनी नित्यमेव द्रव्याद्धा, न गुणकालः संघात-भेदमात्राद्धसंबद्धः. १०. यस्मात् तत्र अन्यत्र च द्रव्ये क्षेत्रावगाहनासु च, ते एव पर्यवाः सन्ति ततस्तदद्धा असंख्यगुणा. आह अनेकान्तोऽयं द्रव्योपरमे गुणानामवस्थानम्, गुणाविपरिणामे च द्रव्यविशेषश्च नैकान्तः-अनु०

દ્રવ્યવિશેષો દ્રવ્યવિપરિણામઃ.—

“ વિપ્પરિણયમ્મિ દવ્વે કામ્મિ ગુણપરિણઈ ભવે જુગવં, કામ્મિ વિ પુણ તદવરથે વિ હોઈ ગુણવિપરિણામો.
મચ્છ સચ્ચં કિં પુણ ગુણવાહલ્લા ન સવ્વગુણનાસો, દવ્વસ્સ તદણ્ણતે વિ વહુતરાણં ગુણાણ ઠિઈ ” તિ.

૬. [‘ પરમાણુપોખલસ્સ ’ इत्यादि.] જ્યારે પરમાણુનું પરમાણુપણું ચાલ્યું જાય ત્યારથી માંડીને કરીવાર પરમાણુપણે પરિણમન થવા સુધી ભૂતપૂર્વપરમાણુને જે અપરમાણુપણે રહેવું પડે છે અર્થાત્ પ્રથમ પરમાણુ-અવસ્થા અને બીજી ભાવિની પરમાણુ-અવસ્થા એ બેનો જે વચ્ચે કાઠ છે તે ‘ સ્કંધ-સંબંધ-કાઠ ’ કહેવાય, તે વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત છે. જે પ્રદેશવાળા સ્કંધને તો બાકીના સ્કંધરૂપે થવાનો કાઠ અને પરમાણુરૂપે થવાનો કાઠ તે અંતરકાઠ છે અને તે અંતરકાઠ અનંત છે, કારણ કે, બાકીના સર્વ સ્કંધો અનંત છે તથા તે પ્રત્યેક સ્કંધની વધારેમાં વધારે અસંખ્યકાઠ સ્થિતિ છે, તથા જે નિષ્કંપનો કાઠ છે તે સ્કંધનો અંતરકાઠ છે, એમ ધારીને કહ્યું છે કે, સ્કંધને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાઠ અંતર છે અને જે સ્કંધનો કાઠ છે તે નિષ્કંપનો અંતર કાઠ છે એમ ધારીને કહ્યું છે કે, નિષ્કંધને વધારેમાં વધારે આચલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ અંતરકાઠ છે. એકગુણકાલકલ્વાદિનું અંતર એકગુણકાલકલ્વાદિના કાઠની સમાન જ છે. પણ વચનપ્રમાણ્ય હોવાથી દ્વિગુણ કાલકલ્વાદિની અનંતતાને લઈને તે અંતરની અનંતતા દ્રષ્ટ નથી. સૂક્ષ્માદિપરિણતોનું અંતર તેના અવસ્થાનકાઠની તુલ્ય જ છે, કારણ કે, જે એકનું અવસ્થાન છે તે બીજાનું અંતર છે અને તેનું માન અસંખ્યકાઠ છે. [‘ સદ્દે ’ इत्यादि] તો સૂત્ર મિદ્ધ છે—સૂત્ર ઉપરથી જ સ્પષ્ટ પ્રકારે જ્ઞાત થાય છે. [‘ એસ્સ પં મંતે ! દવ્વટ્ટાણાઉયસ્સ ’ તિ] દ્રવ્ય એટલે પુદ્ગલ દ્રવ્ય, તેનો પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશિક વગેરે રૂપે જે ભેદ-તેની જે સ્થિતિ અથવા દ્રવ્યનું અગુત્વાદિભાવે જે અવસ્થાન, તદ્રૂપ આયુ તે ‘ દ્રવ્યસ્થાનાયુ ’ કહેવાય, તથા [‘ ચિત્તટ્ટાણાઉયસ્સ ’ તિ] ક્ષેત્રનો એટલે આકાશનો પુદ્ગલોના અવગાહથી થયેલો જે ભેદ, તેની જે સ્થિતિ અથવા એકપ્રદેશાદિ ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોનું જે અવસ્થાન, તદ્રૂપ જે આયુ તે ક્ષેત્રસ્થાનાયુ કહેવાય, એ પ્રમાણે અવગાહના સ્થાનાયુ અને ભાવસ્થાનાયુ પણ સમજાવે. વિશેષ એ કે, અમુક માપવાળા સ્થાનમાં પુદ્ગલોનું જે અવગાહિપણું-રહેવું-વ્યાપવાપણું-તે અવગાહના કહેવાય અને પુદ્ગલોનો શ્યામત્વાદિ ધર્મ છે તે ભાવ કહેવાય. શં૦—ક્ષેત્ર અને અવગાહનામાં એવો શો ભેદ છે? જેથી એ બન્નેને જૂદા જૂદા સમજાવવામાં આવે છે. સમા૦—પુદ્ગલોથી અવગાહ-વ્યાપ-હોય તે જ ક્ષેત્ર કહેવાય અને વિવક્ષિત-અમુક ક્ષાસ-ક્ષેત્રથી બીજા ક્ષેત્રમાં પણ પુદ્ગલોનું તે ક્ષેત્રના માપ પ્રમાણે રહેવું તે અવગાહના કહેવાય અર્થાત્ પુદ્ગલોનો, પોતાના આધાર સ્થલ સમાન જે એક પ્રકારનો આકાર તે તો અવગાહના કહેવાય છે અને પુદ્ગલો જેમાં રહે તે ક્ષેત્ર કહેવાય, એ પ્રમાણે ક્ષેત્રનું અને અવગાહનાનું જુદાપણું સ્પષ્ટ જણાય છે. [‘ કચ્ચે ’ इत्यादि.] એ મૂલ ભાગ સ્પષ્ટ છે. એ વધારીને એક બીજા સાથે જે અલ્પ-વહુતા દર્શાવવી છે તે નીચેની ગાથાઓને અનુસારે દર્શાવવી, તે ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે:—

ગાથાઓ. “ ક્ષેત્રસ્થાનાયુ, અવગાહનાસ્થાનાયુ, દ્રવ્યસ્થાનાયુ અને ભાવસ્થાનાયુ એ વધારા અલ્પ-વહુત્વમાં ક્ષેત્રસ્થાનાયુ સર્વથી થોડું અને બાકીના ત્રણ અસંખ્ય ગુણ છે, એમ કેવી રીતે જાણવું? ” તેનો ઉત્તર કહે છે કે, “ ક્ષેત્રનું અમૂર્તવર્ણનું છે એટલે ક્ષેત્ર મૂર્તિમાન-આકારધારી-નથી માટે તે ક્ષેત્રમાં તેની (ક્ષેત્રની) સાથે પુદ્ગલોના બંધનું કારણ (ચીકાશ) ન હોવાથી પુદ્ગલોનો ક્ષેત્રાવસ્થાન કાઠ થોડો છે. આ ગાથાનો વિગતથી અર્થ આ પ્રમાણે છે:—

ચીકાશ. ક્ષેત્ર અમૂર્તિમાન હોવાથી અને તેથી જ તેમાં, પુદ્ગલોના વિશિષ્ટ બંધનું કારણ સ્નેહ-ચીકાશ-વગેરે ન હોવાથી તે પુદ્ગલો એક જ ક્ષેત્રમાં લાંબા કાઠ સુધી રહેતાં નથી, જે કારણથી એ પ્રમાણે છે તે કારણથી ક્ષેત્રસ્થાનાયુ સર્વથી અલ્પ છે-इत्यादि વધું સ્પષ્ટ છે. હવે અવગાહનાસ્થાનાયુની અધિકતા વિચારીએ છીએ—“ એક સ્થલથી અન્ય ક્ષેત્રમાં ગણા પુદ્ગલનું પણ તે જ માન, ત્યાં લાંબો કાઠ રહે છે, અને વળી જો અવગાહનાનો નાશ થાય તો ક્ષેત્ર ભિન્નતા થાય તે સ્ફુટ છે. ” આ ગાથામાં પૂર્વાર્ધવડે ‘ ક્ષેત્રાદ્વા કરતાં અવગાહનાદ્વા અધિક છે ’ એમ કહ્યું, અને ઉત્તરાર્ધવડે તો ‘ અવગાહનાદ્વા કરતાં ક્ષેત્રાદ્વા અધિક નથી ’ એમ કહ્યું. એમ કેવી રીતે છે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાય છે કે:—“ પુદ્ગલોનો ક્ષેત્રાવસ્થાનકાઠ-અમુક ક્ષેત્રમાં નિયત રીતે સ્થિત રહેવાનો કાઠ-અવગાહનાથી અને ક્રિયારહિતપણાથી અવચ્છેદ છે અર્થાત્ પુદ્ગલ, અમુક સ્થલે નિયત ત્યારે જ રહી શકે જ્યારે તે અમુક અવગાહનામાં હોય અને તદ્દન નિષ્ક્રિય-ક્રિયા વિનાનું-હોય માટે પુદ્ગલોનું એકત્રાવસ્થાન અવગાહનાથી અને નિષ્ક્રિયપણાથી અવચ્છેદ છે પણ તેથી ઉલટું એટલે અવગાહનાકાઠ, ક્ષેત્રાવસ્થાનકાઠ માત્રમાં સંબંધ નથી ” તાત્પર્ય એ છે કે, જ્યારે પુદ્ગલોની કોઈ પણ અમુક જાતની અવગાહના હોય અને તે પુદ્ગલો પોતે નિષ્ક્રિય (હલનચલનરહિત) હોય ત્યારે જ તે પુદ્ગલોનું ક્ષેત્રાવસ્થાન નિયત હોય છે અને જો તેમ ન હોય એટલે તેઓની કોઈ પણ અમુક જાતની અવગાહના ન હોય અને તેઓ (પુદ્ગલો) નિષ્ક્રિય ન હોય તો તે પુદ્ગલોનું ક્ષેત્રાવસ્થાન સંભવી શકતું નથી, જ્યારે પુદ્ગલોનું ક્ષેત્રાવસ્થાન અવગાહના અને નિષ્ક્રિયતાને આધીન છે ત્યારે તેથી ઉલટું એટલે અવગાહના, ક્ષેત્રમાત્રમાં નિયત નથી, કારણ કે, ક્ષેત્રાદ્વાના અભાવમાં પણ અવગાહના હોય છે. હવે ઉપસંહાર કરે છે:—“ જે કારણથી તે ક્ષેત્રમાં અથવા બીજા ક્ષેત્રમાં અવગાહના તેની તે જ રહે છે માટે ક્ષેત્રાદ્વા કરતાં અવગાહનાદ્વા અસંખ્યગુણ છે ” હવે દ્રવ્યાયુના વહુત્વનો વિચાર કરે છે, “ સંકોચવડે અને વિકોચ-પહોળા-થવાપણે જો કે અવગાહના ઉપરત થાય છે તો પણ જેટલાં હોય તેટલાં જ દ્રવ્યોનું લાંબા કાઠ સુધી અવસ્થાન રહે છે ” તાત્પર્ય એ છે કે, સંકોચથી અથવા વિકોચથી અવગાહના ઉપરત થાય તો પણ જેટલાં દ્રવ્યો પહેલાં હતાં તેટલાં જ દ્રવ્યોનું લાંબા કાઠ સુધી અવસ્થાન સંભવે છે અર્થાત્ અવગાહના નિવર્તે-ન રહે-તો પણ દ્રવ્યો નથી નિવર્તતાં અને તેથી ઉલટું જ્યારે દ્રવ્યની અમુક પ્રકારની નિવૃત્તિ થાય છે ત્યારે અવગાહનાની નિવૃત્તિ ચોક્કસ થાય છે. એ સંબંધે કહેવાય છે કે, “ વળી, જ્યારે સંઘાત અથવા ભેદથી દ્રવ્ય સંક્ષિપ્ત થાય છે અને તેમ થયા બાદ દ્રવ્યનો ઉપરમ થાય છે ત્યારે તે દ્રવ્યની અવગાહનાનો નાશ નિયમ-ચોક્કસ થાય છે તેમાં સંદેહ નથી ” તત્ત્વ એ છે કે, પુદ્ગલોના સંઘાતવડે યા પુદ્ગલોના ભેદવડે તે પુદ્ગલોનો જે સ્કંધ, પ્રથમની જેવી અવગાહનાવાળો નહિ પણ સંક્ષિપ્ત-સ્તોક-ટુંકી-અવગાહનાવાળો થાય છે અને તેમ થયા પછી તે સ્કંધમાં દ્રવ્યાન્યથાત્વ થાય છે એટલે પૂર્વે જે સ્થિતિએ તે દ્રવ્ય હતું, તે સ્થિતિએ તે સ્કંધમાં દ્રવ્યનું રહેવું થતું નથી અને તેમ થવાથી તે દ્રવ્યોની

૧. પ્ર૦ છા૦—વિપરિણતે દ્રવ્યે કસ્મિન્ ગુણપરિણતિર્ભેદે યુગપત્, કરિમન્નપિ પુનસ્તદવરથેઽપિ ભવતિ ગુણવિપરિણામઃ. મચ્ચતે સત્ત્વં કિં પુનરુ-
પચ્છુત્થાત્ ન સર્વગુણનાશઃ, દ્રવ્યસ્ય તદન્યત્વેઽપિ વહુતરાણાં ગુણાનાં સ્થિતિઃ-इति:—अनु०

અવગાહનાનો નાશ ચોક્કસ થાય છે. કદાચ કોઈ કહે કે, સંઘાતથી તો પુદ્ગલોનો સ્કંધ સંક્ષિપ્ત-ટુંકો થતો નથી. તો તેમ નથી, પણ સંઘાત થયા પછી પુદ્ગલોને સૂક્ષ્મતર પરિણામ થાય છે-એમ સાંભળ્યું છે માટે પૂર્વે કહ્યું છે કે, સંઘાતથી પુદ્ગલોનો ટુંકો સ્કંધ થાય છે અને તેમ થવાથી અવગાહનાનો નાશ ચોક્કસ થાય છે. તે શાથી એ પ્રમાણે થાય છે તે કહે છે કે:- “સંકોચ અને વિકોચ સિવાયની સ્થિતિમાં, અવગાહનાદ્વા દ્રવ્યમાં સંબદ્ધ છે એટલે જ્યારે દ્રવ્ય, સંકોચ અને વિકોચ રહિત હોય ત્યારે તેમાં અવગાહના સંબદ્ધ છે પણ જ્યારે સંકોચ અને વિકોચ હોય ત્યારે દ્રવ્યમાં અવગાહના સંબદ્ધ નથી હોતી અર્થાત્ સંકોચન અને વિકોચનના અભાવમાં દ્રવ્યમાં અવગાહના રહે છે અને તે સંકોચનાદિની વિદ્યમાનતામાં દ્રવ્યમાં અવગાહના નથી રહેતી-એ પ્રમાણે દ્રવ્ય અને અવગાહનાનું સહચરણનું અનિયત છે પણ દ્રવ્ય, સંકોચન અને વિકોચન માત્રમાં સંબદ્ધ નથી એટલે સંકોચન, વિકોચન હોય કે ન હોય તો પણ દ્રવ્ય તો કાયમ જ રહે છે ” આ ગાથાનો નિષ્કર્ષ આ પ્રમાણે છે કે, સંકોચને અને વિકોચને પરિહરી અવગાહનાદ્વા, દ્રવ્યમાં (નિયતપણે) સંબદ્ધ છે એટલે જેમ વૃક્ષપણામાં સ્વદિર-સેર-પણું રહે છે તેમ જ્યારે સંકોચનો અને વિકોચનો અભાવ હોય ત્યારે દ્રવ્યમાં અવગાહના રહે છે પણ જ્યારે સંકોચની અને વિકોચની હાજરી હોય ત્યારે દ્રવ્યમાં અવગાહના નથી રહેતી, એ પ્રકારે દ્રવ્યમાં, અનિયતપણે અવગાહના સંબદ્ધ છે. હવે દ્રવ્ય માટે તેથી ઉલટું કહે છે કે, વઠ્ઠી દ્રવ્ય તો સંકોચન અને વિકોચન માત્ર હોય તો પણ નિયતપણે અવગાહનામાં સંબદ્ધ નથી અર્થાત્ જેમ સ્વદિરપણામાં વૃક્ષપણું સંબદ્ધ છે તેમ સંકોચન અને વિકોચન દ્વારા અવગાહનાનો નાશ થયા બાદ પણ દ્રવ્યની નિવૃત્તિ નથી થતી માટે જ અવગાહનામાં દ્રવ્ય નિયતપણે સંબદ્ધ નથી એમ કહેવાય છે. હવે ઉપસંહાર કહે છે:- “જેથી, ત્યાં, અન્યત્ર અથવા અવગાહનામાં દ્રવ્ય તેનું તે જ છે તેથી અવગાહનાદ્વા કરતાં દ્રવ્યાદ્વા અસંસ્થગુણ છે. હવે ભાવાયુના બહુપણાનો વિચાર કરીએ છીએ:- સંઘાતથી અથવા ભેદથી દ્રવ્યનો ઉપરમ થાય તો પણ પર્યવો વિદ્યમાન રહે છે, અને જો વધા ગુણોનો ઉપરમ થાય તો તો દ્રવ્ય પણ ન રહે અને અવગાહના પણ ન રહે ” તાત્પર્ય એ છે કે, જેમ ઘૃષ્ટ-સાફ કરેલા-પટમાં શુદ્ધાદિ ગુણો છે તેમ સંઘાતાદિ દ્વારા દ્રવ્યનો ઉપરમ થાય તો પણ પર્યવોની સત્તા રહે છે, અને જો સર્વગુણોનો ઉપરમ થાય તો તે દ્રવ્ય રહેતું નથી અને અવગાહના પણ અનુવર્તતી નથી, આ વાતથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પર્યવોનું અવસ્થાન ધિર-લાંબા-કાલ સુધી છે અને દ્રવ્યનું તો અધિરકાલ સુધી અવસ્થાન છે, એમ શાથી કહી શકાય ? તો કહે છે કે, “દ્રવ્યાદ્વા, હમેશા જ સંઘાત વંધની અને ભેદવંધની પાછલ ચાલનારી છે અને ગુણકાલ, સંઘાતાદ્વા અને ભેદાદ્વા માત્રમાં સંબદ્ધ નથી ” અર્થાત્-સંઘાત અને ભેદરૂપ બે ધર્મો દ્વારા થતો જે સંબંધ, તેને અનુસરનારી દ્રવ્યાદ્વા છે, કારણ કે, તે (દ્રવ્યાદ્વા) સંઘાતાદિ ન હોય ત્યારે જ હોય છે અને તે (સંઘાતાદિ) હોય ત્યારે નથી હોતી. અને વઠ્ઠી ગુણકાલ, માત્ર સંઘાત અને ભેદના કાલમાં સંબદ્ધ નથી, કારણ કે, સંઘાતાદિ હોય તો પણ ગુણોનું અનુવર્તન થાય છે. ઉપસંહાર કહે છે:- “જેથી, ત્યાં, અન્યત્ર અને દ્રવ્યાવસ્થાનમાં, ક્ષેત્રાવસ્થાનમાં તથા અવગાહનાવસ્થાનમાં તેના તે જ પર્યવો છે માટે ભાવાવસ્થાનાયુ અસંસ્થગુણ છે ” કહ્યું છે કે, “દ્રવ્યનો ઉપરમ થયા બાદ ગુણોનું અવસ્થાન રહે છે, આ અનેકાંત છે અને ગુણનો વિપરિણામ થયા બાદ જે દ્રવ્યવિશેષ છે તે નૈકાંત છે ” દ્રવ્યવિશેષ એટલે દ્રવ્યનો વિપરિણામ. “જ્યારે દ્રવ્ય વિપરિણામેને પામે ત્યારે ક્યે સ્થલે એકી સાથે ગુણની પરિણતિ થાય વઠ્ઠી ક્યે તદવસ્થે-તેવે-સ્થલે પણ ગુણનો વિપરિણામ થાય ? ” “સાતું કહીએ છીએ કે, વઠ્ઠી, દ્રવ્યમાં ગુણોનું બાહુલ્ય હોવાથી સર્વગુણોનો નાશ થતો નથી અને તેનું અન્યત્વ થાય છે તો પણ ઘણા ગુણોની સ્થિતિ રહે છે. ”

દ્રવ્યાદ્વા અસંસ્થગુણ.

પર્યવોનું અવસ્થાન.

ભાવાયુના બહુપણાનો વિચાર.

નૈરયિકોનો પરિગ્રહ.

૨૮. પ્ર૦—નેરૈઙ્યા ણં મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્ગહા; ઉદાહું અણારંભા, અપરિગ્ગહા ?

૨૮. ૩૦—ગોયમા ! નેરૈઙ્યા સારંભા, સપરિગ્ગહા; ણો અણારંભા, ણો અપરિગ્ગહા.

૨૯. પ્ર૦—સે કેળ૦ જાવ-અપરિગ્ગહા ?

૨૯. ૩૦—ગોયમા ! નેરૈઙ્યા ણં પુઢવિક્કાયં સમારંભંતિ, જાવ-તસકાયં સમારંભંતિ; સરીરા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, કમ્મા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, સચિત્તા-ડચિત્ત-મીસિયાઈં દવ્વાઈં પરિગ્ગહિયાઈં ભવંતિ-સે તેણદ્દેણં તં ચેવ ગોયમા !

૨૮. પ્ર૦—હે મગવન્ ! નૈરયિકો શું આરંભ સહિત છે, પરિગ્રહ સહિત છે કે અનારંભી અને અપરિગ્રહી છે ?

૨૮. ૩૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિકો આરંભવાળા છે અને પરિગ્રહવાળા છે પણ અનારંભી અને અપરિગ્રહી નથી.

૨૯. પ્ર૦—હે મગવન્ ! તેઓ, ક્યા હેતુથી પરિગ્રહવાળા છે અને યાવત્-અપરિગ્રહી નથી ?

૨૯. ૩૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિકો પૃથિવીકાયનો યાવત્ ત્રસ-કાયનો સમારંભ કરે છે, તેઓ શરીરો પરિગ્રહીત કર્યા છે, કર્મો પરિગ્રહીત કર્યા છે અને તેઓ સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યો પરિગ્રહીત કર્યા છે માટે તે હેતુથી હે ગૌતમ ! ‘તેઓ પરિગ્રહી છે’ इत्यादि ते ज कहेवुं.

૭. અનન્તરમ્ આયુરુક્તમ્, અથાઽઽયુષ્મત આરમ્ભાદિના ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેન પ્રરૂપયન્નાહ:- ‘નેરૈઙ્’ इत्यादि.

૧. મૂલચ્છાયા:-નૈરયિકા મગવન્ ! કિં સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાઃ, ઉદાહો અનારમ્ભાઃ, અપરિગ્રહાઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ સારમ્ભાઃ, સપરિગ્રહાઃ, નો અનારમ્ભાઃ, નો અપરિગ્રહાઃ. તત્ કેન૦ યાવત્-અપરિગ્રહાઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ પૃથિવીકાયં સમારમ્ભન્તે, યાવત્-ત્રસકાયં સમારમ્ભન્તે; શરીરાણિ પરિગ્રહીતાનિ ભવન્તિ, કર્માણિ પરિગ્રહીતાનિ ભવન્તિ, સચિત્તા-ડચિત્ત-મિશ્રિતાનિ દ્રવ્યાણિ પરિગ્રહીતાનિ ભવન્તિ-તત્ તેનાડર્થેન સત્ત્વ પાતમ્ ! :-અનુ૦

નોવીસ દંડક.

૭. હમણાં આયુષ્ય કહ્યું, હવે આયુષ્યવાળા જીવોને આરંભાદિ પ્રશ્નો દ્વારા ચોવીસ દંડકવડે પ્રસ્પતા [' નેરહા '] ઇત્યાદિ સ્વે કહે છે.

અસુરોનો અને એકેન્દ્રિયોનો પરિગ્રહ.

૩૦. પ્ર૦—અસુરકુમારા ણં મંતે ! કિં સારંભા પુચ્છા ?

૩૦. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! અસુરકુમારો આરંભવાળા છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન કરવો.

૩૦. ૩૦—ગોયમા ! અસુરકુમારા સારંભા, સપરિગ્રહા; ણો અનારંભા, અપરિગ્રહા.

૩૦. ૩૦—હે ગૌતમ ! અસુરકુમારો આરંભવાળા છે; પરિગ્રહવાળા છે પણ અનારંભી કે અપરિગ્રહી નથી.

૩૧. પ્ર૦—સે કેણદ્દેણં ?

૩૧. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) તે શા હેતુથી ?

૩૧. ૩૦—ગોયમા ! અસુરકુમારા ણં પુઢાવિકાયં સમારંભંતિ, જાવ-તસકાયં સમારંભંતિ, સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, કમ્મા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, મવણા પરિગ્રહિયા ભવંતિ; દેવાં, દેવીઓ, મણુસ્સા, મણુસ્સીઓ, તિરિક્સજોણિયા, તિરિક્સજોણિણીઓ પરિગ્રહિયા ભવંતિ; આસણ-સયણ-મંડ-ડમત્તો-વગરણા પરિગ્રહિયાં ભવંતિ, સચ્ચિત્તા-ડચિત્ત-મીસિયાઈ દબ્બાઈ પરિગ્રહિયાઈ ભવંતિ—સે તેણદ્દેણં તહેવ, એવં જાવ-થણિથકુમારા.

૩૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! અસુરકુમારો પૃથિવીકાયનો સમારંભ-વધ-કરે છે યાવત્ ત્રસકાયનો વધ કરે છે, તેઓ શરીરો પરિગ્રહીત કર્યા છે, કર્મો પરિગ્રહીત કર્યા છે, મવનો પરિગ્રહીત કર્યા છે, દેવો, દેવીઓ, મણુષ્યો, મણુષીઓ, તિર્યંચો, તિર્યંચિણીઓ પરિગ્રહીત કરી છે, આસન, શયન, માંડો, માત્રકો અને ઉપકરણો પરિગ્રહીત કર્યા છે અને સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યો પરિગ્રહીત કર્યા છે માટે તે હેતુથી તેઓને પરિગ્રહવાળા કહ્યા છે—એ પ્રમાણે યાવત્-સ્તનિતકુમારો માટે પણ જાણવું.

—એમિદિયા જહાં નેરહયા.

—જેમ નૈરયિકો માટે કહ્યું તેમ એકેન્દ્રિયો માટે જાણવું

૮. ' મંડમત્તોવગરણ ' ત્તિ ઇહ માળ્હાનિ મૃખ્મય-માજ્જનાનિ, માત્રાણિ કાંસ્યમાજ્જનાનિ, ઉપકરણાણિ લૌહી; કઢુચ્છુકાદીનિ; એકેન્દ્રિયાણાં પરિગ્રહોડપ્રત્યાહ્યાનાદ્ અવસેયઃ.

માટીનાં અને કાંસા-
નાં વાસણો.
એકેન્દ્રિયો.

૮. [' મંડમત્તોવગરણ ' ત્તિ] માંડો—માટીનાં વાસણો અને માત્રો એટલે કાંસાના વાસણો તથા ઉપકરણો એટલે લોહી, કઢાણું, કઢહી વગેરે. પ્રત્યાહ્યાન ન કરેલું હોવાથી એકેન્દ્રિયો પરિગ્રહી છે, એમ જાણવું.

વેદંદ્રિય વિગેરેનો પરિગ્રહ.

૩૨. પ્ર૦—વેદંદ્રિયા ણં મંતે ! કિં સારંભા, સપરિગ્રહા ?

૩૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! વેદંદ્રિય જીવો શું સારંભ અને સપરિગ્રહ છે ?

૩૨. ૩૦—તં ચેવ જાવ-સરીરા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, બાહિરિયા મંડ-મત્તો-વગરણા પરિગ્રહિયાં ભવંતિ, એવં જાવ-ચરિરિદિયા.

૩૨. ૩૦—(હે ગૌતમ !) તે જ કહેવું યાવત્ તેઓ શરીરો પરિગ્રહીત કર્યા છે અને બાહ્ય માંડ, માત્ર, ઉપકરણો પરિગ્રહીત કર્યા છે, એ પ્રમાણે યાવત્ ચરિરિદ્રિય જીવ સુધીના દરેક જીવ માટે જાણી લેવું.

૩૩. પ્ર૦—પાંચેદિયતિરિક્સજોણિયા ણં મંતે ! !

૩૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! પાંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનિકો શું આરંભી છે ? ઇત્યાદિ તે જ પ્રશ્ન કરવો.

૩૩. ૩૦—તં ચેવ જાવ-કમ્મા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, ટંકા, કૂડા, સેલા, સિહરી, પાંખારા પરિગ્રહિયા ભવંતિ, જલ-થલ-

૩૩. ૩૦—(હે ગૌતમ !) તે જ કહેવું અર્થાત્ તેઓ કર્મો પરિગ્રહીત કર્યા છે, પર્વતો, શિખરો, શૈલો, શિખરવાળા

૧. મૂલ્હાયા—અસુરકુમારો ભગવન્ ! કિં સારંભા, પુચ્છા ? ગૌતમ ! અસુરકુમારો: સારંભા:; સપરિગ્રહા:; નો અનારંભા:; અપરિગ્રહા:; તત્ કેનાડથેન ? ગૌતમ ! અસુરકુમારો: પૃથિવીકાયં સમારંભંતે, યાવત્-ત્રસકાયં સમારંભંતે, શરીરાણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ, કર્માણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ; મુવંનાણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ; દેવા:; દેવ્યા:; મણુષ્યા:; મણુષ્ય:; તિર્યંચોનિકા:; તિર્યંચોનિમલ્યા: પરિગ્રહીતા ભવંતિ; આસન-શયન-માળ્હા-ડમત્તો-ઉપકરણાણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ; સચ્ચિત્તા-ડચિત્ત-મિથિતાણિ દ્રવ્યાણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ—તં તેનાડથેન તથેવ, એવં યાવત્-સ્તનિત-માસં. એકેન્દ્રિયા: યથા નૈરયિકા:; ૨. દ્વીન્દ્રિયા ભગવન્ ! કિં સારંભા, સપરિગ્રહા: ? તચ્ચેવ યાવત્-શરીરાણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ, બાહ્યાણિ માળ્હા-ડમત્તો-ઉપકરણાણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ, એવં યાવત્-ચતુરિન્દ્રિયા:; પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યંચોનિકા ભગવન્ ! ? તચ્ચેવ યાવત્-કર્માણિ પરિગ્રહીતાણિ ભવંતિ, ટંકા:; કૂટા:; શૈલા:; શિખરિણ:; પ્રાંખારા:; પરિગ્રહીતા ભવંતિ, જલ-થલ—અનુ૦

વિલ-ગુહ-લેણા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, ઉજ્જર-નિજ્જર-ચિલ્લ-પલ્લ-
વપ્પિણા પરિગ્ગહિયા ભવન્તિ, અગડ-ત્તડાગ-દહ-નદ્ઓ, વાવિ-
પુક્કરિણી, દીહિયા, ગુંજાલિયા, સરા, સરપંતિયાઓ, સરસરપં-
તિયાઓ, વિલપંતિયાઓ પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ; આરામુ-જાણા,
કાળણા, વળા, વગસંડા, વળરાઈઓ પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ;
દેવડલા-SSસમ-પવા-થૂમ સ્વાઇય-પરિલાઓ પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ,
પાગાર અટ્ટાલગ-ચરિય દાર-ગોપુરા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, પાસાદ-
ઘર-સરણ-લેણ-આવળા પરિગ્ગહિતા ભવંતિ, સિંધાડગ-તિગ-ચઠ્ઠ-
ચચર-ચઠ્ઠમુહ-મહાપહા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, સગડ-રહ-જાળ-
જુગ-ગિલ્લિ-થિલ્લિ-સીય-સંદમાળિયાઓ પરિગ્ગહિયાઓ ભવંતિ,
લોહી-લોહકડાહ-કડુચ્છયા પરિગ્ગહિયા ભવંતિ, ભવળા પરિગ્ગ-
હિયા ભવંતિ, દેવા, દેવીઓ, મણુસ્સા, મણુસ્સીઓ, તિરિક્ક-
જોળિયા, તિરિક્કજોળિણીઓ; આસળ-સયળ-ચંડ-મંડ-સચિત્તા-
Sચિત્ત-મીસયાઈ દવ્વાઈ પરિગ્ગહિયા ભવંતિ-સે તેળદ્દેળં.

પહાડો અને થોડા નમેલા પર્વતો તેઓ પરિગૃહીત કર્યા છે, જલ,
સ્થલ, વિલ, ગુહાઓ અને પહાડમાં કોતરેલ ઘરો તેઓ પરિગૃ-
હીત કર્યા છે, પર્વતથી પડતા પાણીના ફરા, નિર્જરો, કચરાવાળા
પાણીવાળું એક પ્રકારનું જલસ્થાન, આનંદ દેનારું જલસ્થાન,
ક્યારાવાળો પ્રદેશ-એ બધાનું તેઓ પ્રહળ કર્યું છે, કૂચો, તલ્લાવ,
ધરો, નદીઓ, ચોંચડી વાવ, મોઝ વાવ, ધોરીયાઓ, વાંકા ધો-
રીયાઓ, તલ્લાવો, તલ્લાવની શ્રેણીઓ, એક તલ્લાવથી વીજા તલ્લા-
માં અને વીજા તલ્લાવથી ત્રીજા તલ્લાવમાં પાણી જાય એ પ્રકારની
તલ્લાવની શ્રેણીઓ અને વિલની શ્રેણીઓ તેઓ પરિગૃહીત કરી છે,
આરામ, ડયાન, કાનન-ગામની પાસેનાં વનો, ગામની દૂરનાં વનો,
વનખંડો અને વૃક્ષની શ્રેણીઓ તેઓ પરિગૃહીત કરી છે. દેવકુલ,
આશ્રમ, પરવ, સ્તૂમ, ખાઈ અને પરિલાઓ પરિગૃહીત કરી છે,
પ્રાકાર-કિલ્લો, અટ્ટાલક-જરુલા, ચરિય-ઘર અને કિલ્લાની વચ્ચેનો
હસ્તિ વિગેરેને જવાનો માર્ગ, -ચલકી અને શહેરના દરવાજા પરિ-
ગૃહીત કર્યા છે, દેવમુવન અથવા રાજમુવન, સામાન્ય ઘર, હુંપડાં,
પર્વતમાં કોતરેલું ઘર, અને હાટો પરિગૃહીત કર્યા છે, શૃંગાટક-
સિંગોડાના આકારનો માર્ગ-△, જ્યાં ત્રણ શેરી મેગી થાય તે
ત્રિકમાર્ગ-⊥, જ્યાં ચાર શેરી મેગી થાય તે ચતુષ્ક-□ માર્ગ,
ચત્વર-જ્યાં સર્વે રસ્તા મેગા થાય તે ચોક-⦿, ચાર દરવાજાવાળાં
દેવકુલ વગેરે અને મહામાર્ગો પરિગૃહીત કર્યા છે,
શકટ-ગાડું, -યાન, યુગ, ગિલ્લિ-અંબાડી, -થિલ્લિ-ઘોડાનું પલાળ-
ડોલી અને મેના-સુખપાલ પરિગૃહીત કર્યા છે, લોઢી, લોઢાનું
કડાયું અને કડછાનો પરિગ્રહ કર્યો છે, ભવનપત્તિના નિવાસો
પરિગૃહીત કર્યા છે, દેવો, દેવીઓ, મનુષ્યો, મનુષ્યીઓ, તિર્યંચો,
તિર્યંચળીઓ, આસન, શયન, ચંડ, માંડ, તથા સચિત, અચિત
અને મિશ્ર દ્રવ્યો પરિગૃહીત કર્યા છે, માટે તે હેતુથી તેઓ આરંભી
અને પરિગ્રહી છે.

—જહા તિરિક્કજોળિયા તહા મણુસ્સા વિ માળિયવ્વા,
વાળમંતર-જોઈસ-વેમાળિયા જહા ભવળવાસી તહા નેયવ્વા.

—જેમ તિર્યંચયોનિના જીવો કહ્યા તેમ મનુષ્યો પણ કહેવા,
તથા વાળમંતરો, જ્યોતિષિઓ અને વૈમાનિકો, જેમ ભવનવાસી દેવો
કહ્યા તેમ જાળવા.

વાહરિયા મંડમત્તોવગરણ' ત્તિ ઉપકરણસાધર્મ્યાદ્ દ્વીન્દ્રિયાણાં શરીરરક્ષાર્થં તત્કૃતગૃહકાવીની અવસેયાની. 'ટંક'
ત્તિ છિન્નદુઃખ્ણાઃ, 'કૂડ' ત્તિ કૂટાની શિખરાણિ, હસ્ત્યાદિબન્ધનસ્થાનાની વા. 'સેલ' ત્તિ મુખપર્વતાઃ, 'સિહરિ' ત્તિ
શિખરિણઃ—શિખરવન્તો ગિરયઃ, 'પચ્ચાર' ત્તિ ઈષદવનતા ગિરિદેશાઃ, 'લેળ' ત્તિ ઉત્કીર્ણપર્વતગૃહમ્, 'ઉજ્જર' ત્તિ
અવજ્જરઃ પર્વતતટાદ્ ઉદકસ્યાઽધઃ પતનમ્, 'નિજ્જર' ત્તિ નિર્જર ઉદકસ્ય સ્વળમ્, 'ચિલ્લ' ત્તિ ચિન્નિલ્લમિશ્રોદકો
જલસ્થાનવિશેષઃ; 'પલ્લ' ત્તિ પ્રત્હાદનશીલઃ સ એવ, 'વાપ્પિણ' ત્તિ કેદારવાન, તટવાન વા દેશઃ, "કેદાર એવ"

૧. મૂલચ્છાયાઃ—વિલ-ગુહા-લયનાની પરિગૃહીતાની ભવન્તિ, ઉજ્જર-નિર્જર-ચિક્કલ-પલ્લ-વપ્પીણાની પરિગૃહીતાની ભવન્તિ, અગડ-
ત્તડાગ-દ્રહ-નદ્યઃ, વાપ્પી-પુક્કરિણ્યઃ, દીર્ઘિકાઃ, ગુંજાલિકાઃ, સરાંસિ, સર.પક્કયઃ, સરસ્સર:પક્કયઃ, વિલપક્કયઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ; આરામો-યાનાની,
કાનનાની, વનાની, વનખંડાની, વનરાજ્યઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, દેવકુલા-SSપ્રમ-પ્રવા-સ્તૂમ-આતિકા-પરિલાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, પ્રાકાર-
-અટ્ટાલક-ચરિકા-દ્વાર-ગોપુરાણિ પરિગૃહીતાની ભવન્તિ, પ્રાસાદ-ગૃહ-શરણ-લયના-SSવળાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, શૃંગાટક-ત્રિક-ચતુષ્ક-ચત્વર-
ચતુમુખ-મહાપથાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, શકટ-રથ-યાન-યુગ્ય-ગિલ્લિ-થિલ્લિ-શિવિકા-સ્પન્દમાનિકાઃ પરિગૃહીતા ભવન્તિ, લોહી-લોહકડાહ-કડુચ્છ-
(કા) યાની. પરિગૃહીતાની ભવન્તિ, ભવનાની પરિગૃહીતાની ભવન્તિ, દેવાઃ, દેવ્યઃ, મનુષ્યાઃ, મનુષ્યઃ, તિર્યંચોનિકાઃ, તિર્યંચોનિમલ્લઃ, આસન-શયન-
ચંડ-માંડ-સચિત્તા-સચિત્ત-મિશ્રિતાની દ્રવ્યાણિ પરિગૃહીતાની ભવન્તિ-તત્ તેનાઽર્થેન. યથા તિર્યંચોનિકાસ્તથા મનુષ્યા અપિ મહિતવ્યાઃ,
વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્કુ-વૈમાનિકા યથા ભવનવાસિનસ્તથા નેતવ્યાઃ.—અનુ૦

इत्यन्ये. ‘अगड’ ति कूपाः, ‘वावि’ ति वापी चतुरस्रो जलाशयविशेषः, ‘पुक्खरिणी’ पुष्करिणी-वृत्तः स एव, पुष्करवान् वा. ‘दीहिय’ ति सारिण्यः, ‘गुंजालिय’ ति वक्रसारिण्यः, ‘सर’ ति सरांसि-स्वयंसंभूतजलाशयविशेषाः, ‘सरपंतियाओ’ ति सरःपङ्क्तयः, ‘सरसरपंतियाओ’ यासु सरःपङ्क्तिषु एकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन्-अन्यस्माद् अन्यत्र एवं संचारकपाटकेन उदकं संचरति ताः सरःसरःपङ्क्तयः, विलपङ्क्तयः प्रतीताः, ‘आराम’ ति आरमन्ति येषु माधवीलतादिषु दम्पत्यादीनि ते आरामाः, ‘उज्जाण’ ति उद्यानानि पुष्पादिमद्वृक्षसंकुलानि उत्सवादौ बहुजनभोग्यानि, ‘काणण’ ति काननानि सामान्यवृक्षसंयुक्तानि नगराऽऽसन्नानि, ‘वण’ ति वनानि नगरविप्रकृष्टानि, ‘वणसंडाइ’ ति वनखण्डा एकजातीयवृक्षसमूहाःमकाः, ‘वणराइ’ ति वनराजयो वृक्षपङ्क्तयः, ‘खाइय’ ति खातिका उपरि विस्तीर्णा, अधः संकटखातरूपाः, ‘परिह’ ति परिखाः अधः, उपरि च समखातरूपाः, ‘अट्टालग’ ति प्राकारोपरि आश्रयविशेषाः, ‘चरिय’ ति चरिका गृह-प्राकारान्तरो हस्यादिप्रचारमार्गः, ‘दार’ ति द्वारम्-खड्किका, ‘गोउर’ ति गोपुरं नगरप्रतोली, ‘पासाय’ ति प्रासादा देवानाम्, राज्ञां च भवनानि; अथवा उत्सववहुलाः प्रासादाः, ‘घर’ ति गृहाणि सामान्यजनानाम्, सामान्यानि वा; ‘सरण’ ति शरणानि तुणमयाऽऽसरिकादीनि, ‘आवण’ ति आपणा हटाः, शृङ्गाटकम्-स्थापना-△ त्रिकम्-स्थापना-⊥ चतुष्कम्-स्थापना-□ चत्वरम्-स्थापना-≡ चतुर्मुखं चतुर्मुखदेवकुलकादि, ‘महापह’ ति राजमार्गः, ‘सगड’ इत्यादि प्राग्वत्. ‘लोहि’ ति लौही मण्डकादिपचनिका, ‘लोहकडाहि’ ति कवेल्ली, ‘कडुच्छुय’ ति परिवेपणाद्यर्थो भाजनविशेषः, ‘भवण’ ति भवनपतिनिवासाः.

૯. [‘વાહિરિયા મંડમત્તોવગરણ ’ તિ] ઉપકારની સમાનતાથી—ઘટલે જેમ મનુષ્યોનાં ઘરો મનુષ્યોની રક્ષા કરનારાં હોવાથી તેઓનાં ઉપકરણોમાં લેખાય છે તેમ—શરીરની રક્ષા માટે બેઝન્દ્રિયોએ કરેલાં ઘરોને પણ તેઓનાં ઉપકરણ સમજવાં. [‘ ટંક ’ તિ] ટાંકળાથી હેડાણલ પર્વતો, [‘ કૂડ ’ તિ] શિખરો અથવા હાથી વગેરેને બાંધવાનાં સ્થાનો, [‘ સેલ ’ તિ] મુંડ પર્વતો—સૂફા પર્વતો, [‘ સિહરિ ’ તિ] શિખરવાળા પર્વતો, [‘ પન્માર ’ તિ] થોડા નમેલા પર્વતના ભાગો, [‘ લેળ ’ તિ] પર્વતમાં કોતરેલું ઘર, [‘ ઉજ્જર ’ તિ] જ્યાં પર્વતના તટથી પાણી નીચે પડતું હોય તે સ્થાન, [‘ નિજ્જર ’ તિ] જ્યાં પાણી ચૂંતું હોય તે સ્થાન, [‘ ચિલ્લ ’ તિ] કચરાવાળા પાણીવાળું એક જાતનું જલસ્થાન, [‘ પલ્લ ’ તિ] આનંદ દેવાના સ્વભાવવાળું એક જાતનું જલસ્થાન, [‘ વપ્પિળ ’ તિ] કચરાવાળો પ્રદેશ અથવા તટવાળો પ્રદેશ, કોઈ તો ‘ વપ્પિળ ’ શબ્દનો ‘ કેદાર ’ જ અર્થ કરે છે, [‘ અગડ ’ તિ] કૂવો, [‘ વાવિ ’ તિ] ચોખંડો જલાશય—ચોખંડી વાવ, [‘ પુક્કરિણિ ’ તિ] મોઝ જલાશય—મોઝવાવ અથવા કમઠવાળી ચોખંડી વાવ, [‘ દીહિય ’ તિ] સારિણિઓ—ધોરિયાઓ, [‘ ગુંજાલિય ’ તિ] વાંકા ધોરિયાઓ, [‘ સર ’ તિ] તઢાવો—જેમાં સ્વયંમેવ જલ ઉત્પન્ન થયું છે તેવા જલાશયો, [‘ સરપંતિયાઓ ’ તિ] તઢાવની શ્રેણિઓ, [‘ સરસરપંતિયાઓ ’ તિ] જે તઢાવની શ્રેણિઓમાં સંચારક પાટકવડે એક તઢાવથી બીજે તઢાવે અને બીજેથી ત્રીજે તઢાવે પાણી જતું હોય તે સરઃસરઃપંક્તિ કહેવાય, આમ. બિલની શ્રેણિઓનો અર્થ પ્રતીત છે, [‘ આરામ ’ તિ] જે સ્થાનોમાં, દ્રાક્ષાલતા વગેરે લતાઓમાં દંપતીઓ ક્રીડા કરે તે આરામ, [‘ ઉજ્જાણ ’ તિ] ઉત્સવાદિના સમયે વહુ માણસો દ્વારા ભોગવાતાં અને પુષ્પાદિવાળા વૃક્ષોથી ભરપૂર તે ઉદ્યાન, [‘ કાણણ ’ તિ] નગરી નજીક રહેલાં સાધારણ કાનન-વન. વૃક્ષો સહિત તે કાનન, [‘ વણ ’ તિ] નગરથી દૂર રહેલાં તે વન, [‘ વણસંડાઈ ’ તિ] એક જાતના વૃક્ષોના સમૂહરૂપ તે વનખંડ, [‘ વણરાઈ ’ તિ] વૃક્ષોની હારો, [‘ યાઈય ’ તિ] ઉપર પહોળી અને નીચે સાંકડી ઓઢેલી યાઈ, [‘ પરિહ ’ તિ] નીચે અને ઉપર સરસી રીતે ઓઢેલી તે પરિયા, અટારી-ચરિયા. [‘ અટ્ટાલગ ’ તિ] કિલ્લા ઉપર રહેલા એક પ્રકારના આશરા-જરુયા, [‘ ચરિય ’ તિ] ચરિકા ઘટલે ઘર અને કિલ્લાની વચ્ચે હાથી વગેરેને ઘોઠા-પ્રાસાદ-ઘર-છાપરાં. જવાનો માર્ગ, [‘ દાર ’ તિ] યાઈકી, [‘ મોઝર ’ તિ] નગરના ઘરવાળા- (પોઠ), [‘ પાસાય ’ તિ] રાજાનાં ઘર કે દેવોનાં ઘર અથવા પ્રાસાદ-ઉંચાં ઘરો, [‘ ઘર ’ તિ] સામાન્ય ઘર અથવા સાધારણ માણસોનાં ઘર, [‘ સરણ ’ તિ] ઘાસમય છાપરાં-હુંપડાં,—[‘ આવણ ’ તિ] શંગાટક-ત્રિક. હાટો, શંગાટક ઘટલે સિંગોહું-જે રસ્તો સિંગોહાને ઘાટે ત્રિકોણ જેવો હોય તેને પણ અહીં શંગાટક કહ્યો છે, તે શંગાટકનો આકાર આ પ્રમાણે ચતુષ્ક-ચત્વર. છે: △. તરમેટાને અહીં ત્રિક કહેલો છે અને તેનો આકાર આ પ્રમાણે છે: ⊥. ચતુષ્ક ઘટલે ચોક અને એ ચોકનો આકાર આ પ્રમાણે છે: ચત્વર-એ એક જાતના માર્ગનું નામ છે અને તેનો ઘાટ આ પ્રમાણે છે: †. ચાર મુખવાળાં દેવકુલ વગેરેને ‘ ચતુર્મુલ ’ કહેવામાં આવે છે. મહાપથ. [‘ મહાપહ ’ તિ] રાજમાર્ગ-સરિયામ રસ્તો, [‘ સગડ ’] ઇત્યાદિનો અર્થ પૂર્વવત્ જાણી લેવો, [‘ લોહિ ’ તિ] માંડા પકાવવાની ઓઢી, લોઢી-કડછો. [‘ લોહકડાહિ ’ તિ] લોઢાનું કડાયું, [‘ કડુચ્છુય ’ તિ] પીરસવા માટેનું એક પ્રકારનું ભાજન-કડછો,—[‘ ભવણ ’ તિ] ભવનપતિનાં નિવાસ સ્થાનો.

हेतुओ (?)

—पंच हेऊ पण्णत्ता, तं जहाः-हेउं जाणइ, हेउं पासइ, हेउं वुञ्जइ, हेउं अभिसमागच्छति, हेउं छउमरथमरणं मरइ.

—पांच हेतुओ कइ छे, ते जेम के, हेतुने जाणे छे, हेतुने जुए छे, हेतुने सारी रीते श्रद्धे छे, हेतुने सारी रीते प्राप्त करे छे, हेतुवाळुं छन्नस्थमरण करे छे.

૧. મૂલચ્છાયા:—પદ્ધ હેતવઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા:-હેઉં જાનાતિ, હેઉં પશ્યતિ, હેઉં વુષ્યતે, હેતુમ્ અભિસમાગચ્છતિ, હેઉં છવ્વસ્થમરણં મરયતે:—શ્વતુ૦

—पंच हेऊ पञ्चता, तं जहाः-हेउणा जाणइ, जाव-हेउणा छउमत्थमरणं मरइ.

—पंच हेऊ पण्णत्ता, तं जहाः-हेउं ण जाणइ जाव-अन्नाणं मरणं मरइ.

—पंच हेऊ पण्णत्ता, तं जहाः-हेउणा ण जाणइ जाव-हेउणा अन्नाणमरणं ति मरति.

—पंच अहेउ पण्णत्ता, तं जहाः-अहेउं जाणइ, जाव-अहेउं केवलमरणं मरइ.

—पंच अहेउ पण्णत्ता, तं जहाः-अहेउणा जाणइ, जाव-अहेउणा केवलमरणं मरइ.

—पंच अहेउ पञ्चता, तं जहाः-अहेउं न जाणइ, जाव-अहेउं छउमत्थमरणं मरइ.

—पंच अहेउ पञ्चता, तं जहाः-अहेउणा न जाणइ, जाव-अहेउणा छउमत्थमरणं मरइ.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति.

—पांच हेतुओ कखा छे, ते जेम के, हेतुए जाणे छे, यावत् हेतुए छद्मस्थमरण करे छे.

—पांच हेतुओ कखा छे, ते जेम के, हेतुने न जाणे, यावत् हेतुवाळुं अज्ञानमरण करे.

—पांच हेतुओ कखा छे, ते जेम के, हेतुए न जाणे यावत् हेतुए अज्ञानमरण करे.

—पांच अहेतुओ कखा छे, ते जेमके, अहेतुने जाणे छे यावत् अहेतुवाळुं केवलमरण करे छे.

—पांच अहेतुओ कखा छे, ते जेमके, अहेतुए जाणे यावत् अहेतुए केवलमरण करे.

—पांच अहेतु कखा छे, ते जेमके, अहेतुने न जाणे यावत् अहेतुवाळुं छद्मस्थमरण करे.

—पांच अहेतु कखा छे, ते जेमके, अहेतु ए न जाणे, यावत् अहेतुए छद्मस्थमरण करे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही श्रमण भगवंत गौतम विचरे छे)

भगवंत-अज्जसुद्धम्मस्वामिपणीए सिरीभगवइच्छुते पंचमसये सत्तमो उदसो सम्भत्तो.

१०. एते च नारकादयः छद्मस्थत्वेन हेतुव्यवहारिकात्वाद् हेतव उच्यन्ते इति तद्भेदान् निरूपयन् आहः—‘ पंच हेऊ ’ इत्यादि. इह हेतुषु वर्तमानः पुरुषो हेतुरेव-तदुपयोगान्नन्यत्वात्. पञ्चविधत्वं चाऽस्य क्रियाभेदाद् इत्यत आहः—‘ हेउं जाणइ ’ ति हेतुं साध्याऽविनाभूतं साध्यनिश्चयार्थं जानाति-विशेषतः सम्यग् अवगच्छति-सम्यग्दृष्टित्वाद्, अयं पञ्चविधोऽपि सम्यग्दृष्टि-र्मन्तव्यः, मिथ्यादृष्टेः सूत्रद्वयात् परतो वक्ष्यमाणत्वाद्-इत्येकः. एवं हेतुं पश्यति सामान्यत एवाऽवबोधोद् इति द्वितीयः. एवं बुध्यते सम्यक् श्रद्धते-बोधेः सम्यग्श्रद्धानपर्यायत्वाद् इति तृतीयः. तथा हेतुम् अभिसमागच्छति साध्यसिद्धौ व्यापारणतः सम्यक् प्राप्नोति इति चतुर्थः. तथा ‘ हेउं छउमत्थ-’ इत्यादि. हेतुरध्यवसानादिर्मरणकारणम्-तद्योगाद् मरणमपि हेतुरतस्तं हेतुगद्-इत्यर्थः, छद्मस्थमरणम्, न केवलमरणम्; तस्याऽहेतुकत्वात्, नाऽपि अज्ञानमरणम्, एतस्य सम्यग्ज्ञानित्वात्-अज्ञानमरणस्य च वक्ष्यमाणत्वात्, म्रियते करोति इति पञ्चमः. प्रकारान्तरेण हेतून् एवाऽऽहः—‘ पंच ’ इत्यादि-हेतुना अनुमानोत्थापकेन जानाति, अनुमेयं सम्यग् अवगच्छति सम्यग्दृष्टित्वाद् एकः. एवं पश्यति इति द्वितीयः. एवं बुध्यते-श्रद्धते इति तृतीयः. एवम् अभिसमागच्छति प्राप्नोति-चतुर्थः. तथाऽकेवलित्वात्, हेतुना अध्यवसानादिना छद्मस्थमरणं म्रियते इति पञ्चमः. अयं मिथ्यादृष्टिम्, आश्रित्य हेतून् आहः—‘ पंच ’ इत्यादि. पञ्च क्रियाभेदात्, हेतवो हेतुव्यवहारित्वात्, तत्र हेतुं लिङ्गं न जानाति, नञः कुत्सार्थत्वाद् असम्यग् भवति-मिथ्यादृष्टित्वात्, एवं न पश्यति, एवं न बुध्यते, एवं नाऽभिगच्छति. तथा हेतुम् अध्यवसानादिहेतुयुक्तम् अज्ञानमरणं म्रियते करोति-मिथ्यादृष्टित्वेनाऽसम्यग्ज्ञानत्वाद् इति. हेतून् एव प्रकारान्तरेणाऽऽहः—‘ पंच ’ इत्यादि. हेतुना लिङ्गेन न जानाति असम्यगवगच्छति. एवम् अन्येऽपि चत्वारः. अथ उक्तविपक्षभूतान् अहेतून् आह ‘ पंच ’ इत्यादि. प्रत्यक्षज्ञानित्वादिनाऽहेतुव्यवहारित्वाद् अहेतवः-केवलिनः, ते च पञ्च क्रियाभेदात्, तद्यथाः—‘ अहेउं जाणइ ’ ति अहेतुभावेन सर्वज्ञत्वेनाऽनुमानाऽनपेक्षत्वाद् धूमादिकं जानाति, स्वस्याऽनुमानोत्थापकतया इत्यर्थः- अतोऽसौ अहेतुरेव. एवं ‘ पश्यति ’ इत्यादि. तथा ‘ अहेतुं केवलमरणं मरइ ’ ति अहेतुं निर्हेतुकम्-अनुपक्रमत्वात् केवलमरणं म्रियते करोति इत्यहेतुरसौ पञ्चम इति. प्रकारान्तरेणाऽहेतून् एवाऽऽहः—‘ पंच ’ इत्यादि तथैव, नवरम्-अहेतुना हेत्वभावेन केवलित्वाद् जानाति योऽसौ अहेतुरेव इति. एवं पश्यति इत्यादयोऽपि. ‘ अहेउणा केवलमरणं मरइ ’

१. मूलच्छायाः—पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः-हेतुना जानाति, यावत्-हेतुना छद्मस्थमरणं म्रियते. पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः-हेतुं न जानाति, यावत्-अज्ञानं मरणं म्रियते. पञ्च हेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः-हेतुना न जानाति, यावत्-हेतुना अज्ञानमरणमिति म्रियते. पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः-अहेतुं जानाति, यावत्-अहेतुं केवलमरणं म्रियते. पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः-अहेतुना जानाति, यावत्-अहेतुना केवलमरणं म्रियते. पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः-अहेतुं न जानाति, यावत्-अहेतुं छद्मस्थमरणं म्रियते. पञ्च अहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः-अहेतुना न जानाति, यावत्-अहेतुना छद्मस्थमरणं म्रियते. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति—अनु०

ति अहेतुना उपक्रमाऽभावेन केवलमरणं म्रियते, केवलिनो निर्हेतुकस्यैव तस्य भावाद्-इति. अहेतून् एव प्रकारान्तरेणाऽऽहः—
‘ पंच अहेऊ ’ इत्यादि. अहेतवः अहेतुव्यवहारिणः, ते च पञ्च ज्ञानादिभेदात्. तद्यथाः—‘ अहेउं न जाणइ ’ ति अहेतुं न हेतुभावेन स्वस्याऽनुमानाऽनुत्थापकतया इत्यर्थः, न जानाति न सर्वथाऽवगच्छति—कथञ्चिद् एवाऽवगच्छति इत्यर्थः—नञो देशप्रतिषेधार्थत्वात्, ज्ञातुश्चावध्यादिज्ञानत्वात् कथञ्चिद् ज्ञानम् उक्तम्, सर्वथा ज्ञानं तु केवलिन एव स्याद् इति. एवम् अन्यान्यपि. तथा ‘ छउमत्थमरणं मरइ ’ ति अहेतुम्-अध्यवसानादेरुपक्रमकारणस्याऽभावात् छद्मस्थमरणम् अकेवलित्वात्, नतु अज्ञानमरणम्, अवध्यादिज्ञानित्वेन ज्ञानित्वात् तस्येति. अहेतून् एवाऽन्यथाऽऽहः—‘ पंच ’ इत्यादि तथैव, नवरम्—अहेतुना हेत्वभावेन न जानाति, कथञ्चिदेव अध्यवस्यति—इति गमनिकामात्रम् एवेदम्. अष्टानामध्येषां सूत्राणां भावार्थं तु बहुश्रुता विदन्ति इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते सप्तम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१०. छद्मस्थपणाने लइने हेतुना व्यवहार करनारा होवाथी, ए वधा नैरथिक वगेरे जीवो (पण) हेतुओ कहेवाय, माटे हवे हेतुना भेदोने निरूपता [‘ पंच हेऊ ’]-इत्यादि सूत्र कहे छे, अही-आ सूत्रोमां, हेतुना उपयोग-ज्ञान-थी अभिन्न होवाथी, हेतुओमां वर्ततो पुरुष पण हेतु ज कहेवाय, अने क्रियानी जुदाइ होवाथी ए हेतु पांच प्रकारना छे माटे कहे छेः—[‘ हेउं जाणइ ’ ति] साधना निश्चय माटे, साध्या-विनाभूत-साध्यनी विना नहि रहेता-थता-साध्य साथे ज रहेनार हेतुने विशेषथी सारी रीते जाणे छे, सम्यग्दृष्टिपणुं होवाथी, आ पांचे प्रकारनो हेतु पण सम्यग्दृष्टि मानवो, कारण के, बे सूत्र पछी मिथ्यादृष्टि हेतु कहेवाशे-ए एक हेतु थयो. ए प्रमाणे, सामान्यपणे अवबोध होवाथी हेतुने जुए छे, ए बीजो हेतु थयो. ए प्रमाणे हेतुने सारी रीते बोधे छे-सदहे छे, कारण के ‘ बुव ’ धातु सम्यक्श्रद्धानो पर्याय-समानार्थ-छे, ए बीजो हेतु थयो. तथा साध्यनी सिद्धिमां वापरवाथी हेतुने सारी रीते प्राप्त करे छे, ए चोथो हेतु थयो. तथा [‘ हेउं छउमत्थ-’ इत्यादि.] हेतु एटले मरणना कारणरूप अध्यवसाय वगेरे, मरणनो, हेतु साथे संबध होवाथी मरण पण हेतु कहेवाय, माटे ते हेतुने एटले हेतुवाळा छद्मस्थ मरणने करे छे; अहेतुक होवाथी, केवलमरण अही न लेवुं, तेम आ हेतु सम्यग्ज्ञानी होवाथी अने अज्ञान मरण आगळ कहेवामां आवशे माटे अज्ञान मरण पण न लेवुं-ए पांचमो हेतु थयो. बीजे प्रकारे हेतुओने ज कहे छेः—[‘ पंच ’ इत्यादि.] अनुमानना उत्पन्न करनार हेतुवडे अनुमेयवस्तुने सम्यग्दृष्टि होवाथी सारी रीते जाणे छे, ए एक. ए प्रमाणे जुए छे, ए बीजो. ए प्रमाणे बोधे छे एटले श्रद्धे छे-ए बीजो. ए प्रमाणे सारी रीते प्राप्त करे छे, ए चोथो तथा अकेवली होवाथी अध्यवसायादिरूप हेतुए छद्मस्थ मरण करे छे-ए पांचमो. हवे मिथ्यादृष्टिने आश्रीने हेतुओने कहे छेः—[‘ पंच ’ इत्यादि] हेतुनो व्यवहारी होवाथी जीव पण हेतु कहेवाय, क्रियानो भेद होवाथी ए हेतु पांच छे, तेमां मिथ्यादृष्टिपणाथी हेतुने नथी जाणतो एटले ‘ नञ् ’ कुस्सार्थवाळो होवाथी असम्यक् प्रकारे हेतुने जाणे छे-ए एक. ए प्रमाणे नथी जोतो २. ए प्रमाणे, श्रद्धा नथी करतो ३. ए प्रमाणे प्राप्त नथी करतो ४. तथा मिथ्यादृष्टिपणाने लीधे असम्यग् ज्ञानी होवाथी अध्यवसानादि हेतु सहित अज्ञान मरण करे छे ५. बीजो रीते हेतुओने ज कहे छेः—[‘ पंच ’ इत्यादि.] हेतु एटले निशान-ते वडे-हेतु वडे-सम्यक् प्रकारे जाणतो नथी, ए एक अने ए प्रमाणे बीजा पण चार हेतुओ समजवा. हवे कहेला हेतुओथी विपक्षभूत हेतुओने कहे छेः—[‘ पंच ’ इत्यादि.] केवलज्ञानिओने सघळुं प्रत्यक्ष होय छे-माटे तेवा प्रत्यक्ष ज्ञान धरावता केवलज्ञानिओने कांइ पण जोवा के जाणवा कोइ हेतु-निशान-नी जरूर रहेती नथी तेथी तेओ (केवलज्ञानिओ) अहेतु-हेतुनी जरूर विनाना-कहेवाय छे अर्थात् प्रत्यक्ष ज्ञानिपणाने लीधे हेतुना व्यवहारी न होवाथी केवलज्ञानिओ अहेतु कहेवाय छे. अने क्रियानो भेद होवाथी ते पांच छे. ते जेम के, [‘ अहेउं जाणइ ’ ति] सर्वज्ञपणाने लीधे अनुमाननी जरूर न होवाथी धूमादिक पदार्थोने अहेतु समजे छे-अश्रिने जाणवा माटे तेओने (धूमादिने) हेतुभावे जाणता नथी, कारण के, सर्वज्ञने पोताने अनुमान करवापणुं होतुं नथी तेथी धूमादिक पदार्थो तेना कोठामां कोइ जातुं अनुमान करावी शकता नथी माटे ज ते धूमादिक हेतुनी अपेक्षा विनाना सर्वज्ञ ‘ अहेतु ’ कहेवाय. ए प्रमाणे ‘ जुए छे ’ वगेरे त्रण अहेतुओ जाणवा. तेम ज अनुपक्रमी एटले कोइ निमित्तथी मार्या न मरे तेवा होवाथी अहेतुक केवलमरण करे छे-ए पांचमो अहेतु समजवो. बीजे प्रकारे अहेतुओने ज कहे छेः—[‘ पंच ’ इत्यादि.] तेम ज एटले पूर्वनी पेटे जाणवुं. विशेष ए के, केवली होवाथी, हेतु न होय तो पण वस्तुने जाणे ए अहेतु ज कहेवाय, ए प्रमाणे ‘ जुए छे ’ इत्यादि ३ क्रिया पण जाणी लेवी. [‘ अहेउंणा केवलमरणं मरइ ’ ति] उपक्रम न होवाथी केवलमरण करे छे, कारण के, केवलिनं मरण निर्हेतुक होय छे. बीजे प्रकारे अहेतुओने ज कहे छेः—[‘ पंच अहेऊ ’ इत्यादि. अहेतुना व्यवहारी जीव पण अहेतु कहेवाय, ज्ञानादिनो-जाणवुं वगेरे क्रियाओनो-भेद होवाथी ते अहेतु पांच छे. ते जेमके, [‘ अहेउं न जाणइ ’ ति] धूमादि पदार्थो अनुमानना प्रादुर्भावक ज छे-एवो एकात्तु न होवाथी तेओने सर्वथा अहेतुभावे जाणता नथी पण कथंचित् ज जाणे छे, कारण के, अहिं ‘ नञ्, ’ अल्प-निषेध-अर्थवाळो छे अने जाणनार अवधि वगेरे ज्ञानवाळो होवाथी तेने सर्वथा ज्ञान नथी कछुं पण कथंचिद् ज्ञान कछुं छे, सर्वथा ज्ञान तो केवलिन ज होय छे, एम बीजा पण त्रण जाणी लेवा. तथा [‘ अहेउं छउमत्थमरणं मरइ ’ ति] अध्यवसान वगेरे उपक्रम कारण न होवाथी अहेतु मरण अने ते ज मरण केवलपणुं न होवाथी छद्मस्थ मरण कहेवाय, पण अवधि वगेरे ज्ञान हेवाथी तेना ज्ञानिपणाने लीधे अज्ञानमरण न वहेवाय. अन्यथा-बीजे प्रकारे-अहेतुओने ज कहे छेः—[‘ पंच ’ इत्यादि.] वधुं तेम ज-पूर्वनी पेटे-जाणवुं. विशेष ए के, अहेतुए कथंचित् ज जाणे छे. आ अही जणादेली टीका तो मात्र गमनिका-अक्षरार्थरूप-ज छे. अने आ आठे सूत्रोना भावार्थ तो बहुश्रुतो ज जाणे छे.

तो अक्षरार्थ छे-
वार्थ तो बहु श्रुतो
जाणे.

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्तयोः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चात्समुख्यः ॥

शतक ५. उद्देशक ८.

महावीरना अंते ।सी नारदपुत्र अने निर्ग्रन्थीपुत्र.-पुद्रलो शुं सार्धं छे ?-समध्य छे ?-सप्रदेश छे ?-नारदपुत्रना मते सर्व पुद्रलो सार्धं-समध्य अने सप्रदेश छे.-
 ५ नारदपुत्रना मत विधे निर्ग्रन्थीपुत्रनी सविस्तर चर्चा.-नारदपुत्रे कबूलेछुं ५ विधेनुं पोतानुं अजाणपणुं.-तेनी सत्य जाणवानी इच्छा.-निर्ग्रन्थीपुत्रे
 नारदपुत्रने ५ संबधे आपेली सविस्तर समजण.-पुद्रलोनुं जुदी जुदी अपेक्षार न्यूनाधिकपणुं-नारदपुत्रे निर्ग्रन्थीपुत्र पासे पोताना अजाणपणाने लगती
 मागेली क्षमा.-विहार.-गीतम बोख्या-जीवो वधे छे ?-हीणा थाय छे ?-अवस्थित छे ?-जीवो वधता नथी-घटता नथी-अवस्थित छे.-नैरयिकोथी
 यावत्-वैमानिको सुधी पूर्वोक्त विचार.-सिद्धोनी वध-घट-स्थिरता विधे विचार-जीवोनुं अवस्थान कयां सुधी ?-सर्व काल.-नैरयिकोनुं वधवापणुं कयां
 सुधी ?-एक समय-आवलिकानो असंख्य भाग.-५ रीते घटवापणुं.-नैरयिकोनुं अवस्थान कयां सुधी ?-एक समय-चोवीश सुद्धे.-एम साते
 नारकी.-तेने लगती विशेषता.-५ रीते असुरकुमारोनी-एकेंद्रियोनी-वेन्द्रियोनी-यावत्-वउ-इन्द्रियोनी-संमूछिमोनी-गर्भजोनी-वानव्यंतरोनी-ज्योति-
 पिकोनी अने सौधर्म ईशानादिनी वध-घट-स्थिरता विचारणा.-५ जातनी सिद्धोने लगती विचारणा.-शुं जीवो सोपचय छे ?-सापचय छे ?-सोपचय-
 सापचय छे ?-निरुपचय-निरुपचय छे ?-जीवो निरुपचय-निरुपचय छे.-५ प्रमाणे सिद्धोने लगती विचारणा.-कालनी अपेक्षा ५ जीव मात्रने लगती
 ५ जातनी विचारणा.-हे भगवन् ! ते ५ प्रमाणे.-

—ते णं काले णं, ते णं समए णं, जाव-परिसा-पडिगया. ते णं काले णं, ते णं समए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी नारयपुत्ते णामं अणगारे पगइभदए, जाव-विहरति. ते णं काले णं, ते णं समए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव-अंतेवासी नियंठिपुत्ते नामं अणगारे पगइभदए, जाव-विहरइ; तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे जेणामेव नारयपुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छइत्ता, नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासी:—

१. प्र०—सच्चपोगला ते अज्जो ! किं सअड्ढा, समज्झा, संपएसा; उदाह. अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा ?

१. उ०—अज्जो ! त्ति नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासी:—सच्चपोगला मे अज्जो ! सअड्ढा, समज्झा,

—ते काले ते समये यावत्-सभा पाछी वळी. ते काले, ते समये श्रमण भगवंत महावीरना शिष्य नारदपुत्र नामे अनगार, जेओ प्रकृतिभद्र थइ यावत् विहरे छे, ते काले, ते समये श्रमण भगवंत महावीरना शिष्य निर्ग्रन्थीपुत्र नामे अनगार प्रकृतिभद्र थइ यावत् विहरे छे, पछी ते निर्ग्रन्थीपुत्र नामे अनगार ज्यां नारदपुत्र अनगार छे त्यां आवे छे, अने त्यां आवीने तेमणे-निर्ग्रन्थीपुत्रे-नारदपुत्र अनगारने आ प्रमाणे कह्युं:—

१. प्र०—हे आर्य ! तमारा मते सर्व पुद्रलो शुं अर्ध सहित छे, मध्यसहित छे, प्रदेशसहित छे के अनर्ध, अमध्य अने अंप्रदेश छे ?

१. उ०—हे आर्य ! एम कही नारदपुत्र अनगारे निर्ग्रन्थीपुत्र अनगारने एम कह्युं के, मारा मत प्रमाणे-मारा धारवा प्रमाणे-

१. मूलच्छाया:—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये, यावत्-पर्यंत प्रतिगता. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽन्तेवासी नारदपुत्रो नाम अनगारः प्रकृतिभद्रः यावत्-विहरति. तस्मिन् काले, तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य यावत्-अन्तेवासी निर्ग्रन्थीपुत्रो नाम अनगारः प्रकृतिभद्रः यावत्-विहरति; ततः सो निर्ग्रन्थीपुत्रोऽनगारो येनैव नारदपुत्रोऽनगारस्तेनैव उवागच्छति, तेनैव उवागम्य नारदपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीतः-सर्वपुद्रगलास्ते आर्य ! किं सार्धाः, समध्याः, संप्रदेशाः; उताहोऽनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः ? आर्य ! इति नारदपुत्रोऽनगारो निर्ग्रन्थीपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीतः-सर्वपुद्रला मे आर्य ! सार्धाः, समध्याः—अनु०

सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा.

२. प्र०—तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे एवं वयासीः—जइ णं ते अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा किं दव्वादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा ? खेत्तादेसेणं अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा-तह चेव ? कालादेसेणं तं चेव ? भावादेसेणं तं चेव ?

२. उ०—तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासीः—दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा; खेत्तादेसेण वि, कालादेसेण वि, भावादेसेण वि एवं चेव.

—तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासीः—जइ णं हे अज्जो ! दव्वादेसेणं सव्वपोग्गला, सअड्ढा समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा, एवं ते परमाणुपोग्गले वि सअड्ढे, समज्झे, सपएसे; णो अणड्ढे, अमज्झे, अपएसे; जइ णं अज्जो ! खेत्तादेसेण वि सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; एवं ते एगपएसोगाडे वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे, सपएसे; जति णं अज्जो ! कालादेसेणं सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; एवं ते एगसमयट्ठितिए वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे, सपएसे—तं चेव; जइ णं अज्जो ! भावादेसेणं सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; एवं ते एगगुणकालए वि पोग्गले सअड्ढे, समज्झे, सपएसे तं चेव; अह ते एवं न भवति तो जं वयसि 'दव्वादेसेण वि सव्वपोग्गला सअड्ढा, समज्झा, सपएसा; नो अणड्ढा, अमज्झा, अपएसा; एवं खेत्त-काल-भावादेसेण वि' तं णं भिच्छा.

बधां पुद्दलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश नथी.

२. प्र०—त्यार पळ्ळी ते निर्ग्रंथीपुत्र अनगार एम बेव्या के, हे आर्य ! जो तारा मतमां-तारा धारवा प्रमाणे-सर्व पुद्दलो सअर्ध, समध्य, सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश नथी तो हे आर्य ! शुं द्रव्यादेशवडे सर्व पुद्दलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे अने अनर्ध, अमध्य अने अप्रदेश नथी ? के हे आर्य ! क्षेत्रादेशवडे सर्व पुद्दलो अर्थसहित वगेरे तथैव-पूर्व प्रमाणे छे ? के ते ज प्रमाणे कालादेशथी छे ? के ते ज प्रमाणे भावादेशथी छे ?

२. उ०—त्यारे ते नारदपुत्र अनगारे निर्ग्रंथीपुत्र अनगारने एम कहुं के, हे आर्य ! मारा मतमां द्रव्यादेशथी पण सर्व पुद्दलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश नथी; ए प्रमाणे, क्षेत्रादेशथी पण छे, कात्रादेशथी पण छे अने भावादेशथी पण छे.

—त्यारे ते निर्ग्रंथीपुत्र अनगारे नारदपुत्र अनगारने एम कहुं के, हे आर्य ! जो द्रव्यादेशथी सर्व पुद्दलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य अने अप्रदेश नथी तो तारा मतमां ए प्रमाणे होवाथी परमाणुपुद्दल पण सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश होवो जोइए पण अनर्ध, अमध्य के अप्रदेश न होवो जोइए, हे आर्य ! जो क्षेत्रादेशथी पण बधां पुद्दलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे तो तारा मतमां एम होवाथी एकप्रदेशावगाढ पुद्दल पण सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश होवुं जोइए, वळ्ळी, हे आर्य ! जो कालादेशथी पण सर्व पुद्दलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे तो तारा मतमां ए प्रमाणे होवाथी एक सम्यनी स्थितिवाळां पुद्दलो पण सअर्ध इत्यादि ते ज-ते प्रकारना-होवा जोइए, वळ्ळी हे आर्य ! जो भावादेशथी पण सर्व पुद्दलो सअर्ध, समध्य अने सप्रदेश छे तो तारा मतमां एम होवाथी एकगुण कालुं पुद्दल पण सअर्ध इत्यादि ते ज प्रकारनुं होवुं जोइए, हवे जो तारा मतमां एम न होय तो तुं जे कहे छे के, "द्रव्यादेशवडे पण बधां पुद्दलो सार्ध समध्य अने सप्रदेश छे पण अनर्ध, अमध्य अने अप्रदेश नथी, ए प्रमाणे क्षेत्रादेशवडे, कालादेशवडे अने भावादेशवडे पण तुं कहे छे," ते खोटुं थाय.

१. मूलच्छायाः—सप्रदेशाः; नोऽनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः. ततः स निर्ग्रन्थीपुत्रोऽनगारः एवम् अवादीतः—यदि ते आर्य ! सर्वपुद्दलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः; नोऽनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः, किं द्रव्याऽऽदेशेनाऽऽर्थं ! सर्वपुद्दलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः, नोऽनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः ? क्षेत्राऽऽदेशेनार्य ! सर्वपुद्दलाः सार्धाः, तथा चैव ? कालाऽऽदेशेन तच्चैव ? भावाऽऽदेशेन तच्चैव ? ततः स नारदपुत्रोऽनगारो निर्ग्रन्थीपुत्रमनगारम् एवम् अवादीतः—द्रव्याऽऽदेशेनाऽपि ममाऽऽर्थं ! सर्वपुद्दलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः; नोऽनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः; क्षेत्राऽऽदेशेनाऽपि, कालाऽऽदेशेनाऽपि, भावाऽऽदेशेनाऽपि एवं चैव. ततस्स निर्ग्रन्थीपुत्रोऽनगारो नारदपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीतः—यदि हे आर्य ! द्रव्याऽऽदेशेन सर्वपुद्दलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः; नो अनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः, एवं ते परमाणुपुद्दलोऽपि सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः, नो अनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः; यदि आर्य ! क्षेत्राऽऽदेशेन अपि सर्वपुद्दलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः; एवं ते एकप्रदेशावगाढोऽपि पुद्दलः सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः, यदि आर्य ! कालाऽऽदेशेन सर्वपुद्दलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः; एवं ते एकसमयस्थितिकोऽपि पुद्दलः सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः—तच्चैव; यदि आर्य ! भावाऽऽदेशेन सर्वपुद्दलाः, सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः; एवं ते एकगुणकालकोऽपि पुद्दलः सार्धः, समध्यः, सप्रदेशः; तच्चैव; अथ ते एवं न भवति ततो यद् वदसि 'द्रव्याऽऽदेशेनापि सर्वपुद्दलाः सार्धाः, समध्याः, सप्रदेशाः; नोऽनर्धाः, अमध्याः, अप्रदेशाः; एवं क्षेत्र-काल-भावाऽऽदेशेनाऽपि' तद् भिन्धाः—अहुं०

—तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं एवं वयासीः—नो खलु देवाणुप्पिया ! एयमड्डं जाणामो, पासामो, जइ णं देवाणुप्पिय णो गिलायंति परिकहित्तए तं इच्छामि णं देवाणुप्पियाणं अंतिए एयमड्डं सोचा, निसम्म जाणित्तए.

—तए णं से नियंठिपुत्ते अणगारे नारयपुत्तं अणगारं एवं वयासीः—दव्वादेसेण वि मे अज्जो ! सव्वे पोग्गला सपएसा वि, अप्पएसा वि-अणंता; खेत्तादेसेण वि एवं चेव, कालादेसेण वि, भावादेसेण वि एवं चेव; जे दव्वओ अपएसे से खेत्तओ नियमा अपएसे, कालओ सिय सपएसे, सिय अपएसे; भावओ सिय सपएसे, सिय अपएसे. जे खेत्तओ अपएसे से दव्वओ सिय सपएसे, सिय अपएसे, कालओ भयणाए, भावओ भयणाए; जहा खेत्तओ एवं कालओ, भावओ. जे दव्वओ सपएसे से खेत्तओ सिय सपएसे, सिय अपएसे; एवं कालओ, भावओ वि. जे खेत्तओ सपएसे से दव्वओ नियमा सपएसे, कालओ भयणाए, भावओ भयणाए; जहा दव्वओ तहा कालओ, भावओ वि.

३. प्र०—एएसि णं भंते ! पोग्गलाणं दव्वादेसेणं, खेत्ता-देसेणं, कालादेसेणं, भावादेसेणं सपएसाणं, अपएसाणं कयरे, कयरे जाव-विसेसाहिया वा ?

३. उ०—नारयपुत्ता ! सव्वत्थोवा पोग्गला भावादेसेणं अपएसा, कालादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा, दव्वादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा, खेत्तादेसेणं अपएसा असंखेज्जगुणा, खेत्तादेसेणं चेव सपएसा असंखेज्जगुणा; दव्वादेसेणं सपएसा विसेसाहिया, कालादेसेणं सपएसा विसेसाहिया, भावादेसेणं सपएसा विसेसाहिया.

—तए णं से नारयपुत्ते अणगारे नियंठिपुत्तं अणगारं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एयं अड्डं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो

—त्यारे ते नारदपुत्र अनगारे निर्गंथीपुत्र अनगार प्रति एम कहुं के, हे देव-नुप्रिय ! ए अर्थने अमे जाणता नथी, जोता नथी; हे देवानुप्रिय ! जो तमे ते अर्थने कहेतां ग्लानि न पामो तो हुं आप देवानुप्रियनी पासे ए अर्थने सांभळी, अवधारी जाणवा इच्छुं छुं.

—त्यार बाद ते निर्गंथीपुत्र अनगारे नारदपुत्र अनगारने एम कहुं के, हे आर्थ ! मारा धारवा प्रमाणे द्रव्यादेशवडे पण सर्व पुद्रलो सप्रदेश पण छे अने अप्रदेश पण छे, तेओ अनंत छे; क्षेत्रादेशवडे पण एम ज छे; कालादेश अने भावादेशवडे पण ए प्रमाणे ज छे, जे पुद्रल, द्रव्यथी अप्रदेश छे, ते, नियमे करी-चोक्कस-क्षेत्रथी अप्रदेश होय छे, कालथी कदाचित् सप्रदेश अने कदाचित् अप्रदेश होय अने भावथी पण कदाचित् सप्रदेश होय अने कदाचित् अप्रदेश होय. जे क्षेत्रथी अप्रदेश होय ते द्रव्यथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश होय, कालथी तथा भावथी पण भजनाए जाणवुं, जेम क्षेत्रथी कहुं, तेम कालथी अने भावथी कहेवुं. जे पुद्रल द्रव्यथी सप्रदेश होय ते क्षेत्रथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश होय, एम कालथी अने भावथी पण जाणी लेवुं. जे पुद्रल क्षेत्रथी सप्रदेश होय ते, द्रव्यथी चोक्कस सप्रदेश होय अने कालथी तथा भावथी भजनावडे होय, जेम द्रव्यथी कहुं तेम कालथी अने भावथी पण जाणवुं.

३. प्र०—हे भगवन् ! द्रव्यादेशथी, क्षेत्रादेशथी, कालादेशथी, अने भावादेशथी सप्रदेश अने अप्रदेश ए पुद्रलोमां क्या क्या पुद्रलो यावत्-थोडां छे, घणां छे, सरखां छे अने विशेषाधिक छे ?

३. उ०—हे नारदपुत्र ! भावादेशवडे अप्रदेश पुद्रलो सर्वथी थोडां छे, ते करतां कालादेशथी अप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां द्रव्यादेशथी अप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां क्षेत्रादेशथी अप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां क्षेत्रादेशथी सप्रदेशो असंख्यगुण छे, ते करतां द्रव्यादेशथी सप्रदेशो विशेषाधिक छे, ते करतां कालादेशथी सप्रदेशो विशेषाधिक छे अने ते करतां भावादेशथी सप्रदेशो विशेषाधिक छे.

—त्यार पछी ते नारदपुत्र अनगार निर्गंथीपुत्र अनगारने वंदे छे, नमे छे; वंदी, नमी ए अर्थने-पोते कहेल अर्थने-माटे

१. मूलच्छायाः—तदा स नारदपुत्रोऽनगारो निर्गन्धीपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीत्—नो खलु देवाऽनुप्रियाः ! एतम् अर्थं जानामि, पश्यामि, यदि देवाऽनुप्रियोः नो ग्लयन्ते परिकहित्तुं तद् इच्छामि देवाऽनुप्रियाणाम् अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा, निश्चयं ज्ञातुम्. ततः स निर्गन्धीपुत्रोऽनगारो नारदपुत्रम् अनगारम् एवम् अवादीत्—द्रव्याऽऽदेशेनाऽपि मे आर्थ ! सर्वे पुद्रलाः सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि-अनन्ता; क्षेत्राऽऽदेशेनाऽपि एवं चेव, कालाऽऽदेशेनाऽपि, भावादेशेनाऽपि एवं चेव; यो द्रव्यतोऽप्रदेशः स क्षेत्रतो नियमेनाऽप्रदेशः, कालतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः, भावतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः. यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स द्रव्यतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः; कालतो भजनया, भावतो भजनया; यथा क्षेत्रतः एवं कालतः, भावतः; यो द्रव्यतः सप्रदेशः स क्षेत्रतः स्यात् सप्रदेशः, स्याद् अप्रदेशः; एवं कालतः, भावतोऽपि. यः क्षेत्रतः सप्रदेशः स द्रव्यतो नियमेन सप्रदेशः, कालतो भजनया, भावतो भजनया; यथा द्रव्यतस्तथा कालतः, भावतोऽपि. एतेषां भगवन् ! पुद्रलानां द्रव्याऽऽदेशेन, क्षेत्राऽऽदेशेन, कालादेशेन, भावाऽऽदेशेन सप्रदेशानाम्, अप्रदेशानां कतरः कतरो यावत्-विशेषाधिको वा ? नारदपुत्र ! सर्वलोकाः पुद्रलाः भावाऽऽदेशेनाऽप्रदेशाः, कालाऽऽदेशेनाऽप्रदेशा असंख्येयगुणाः, द्रव्याऽऽदेशेनाऽप्रदेशा असंख्येयगुणाः, क्षेत्राऽऽदेशेन अप्रदेशा असंख्येयगुणाः, क्षेत्रादेशेन एव सप्रदेशा असंख्येयगुणाः; द्रव्याऽऽदेशेन सप्रदेशा विशेषाधिकाः, कालाऽऽदेशेन सप्रदेशा विशेषाधिकाः, भावाऽऽदेशेन सप्रदेशा विशेषाधिकाः. तदा स नारदपुत्रोऽनगारो निर्गन्धीपुत्रम् अनगारं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एतमर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः—अनु०

स्वामेति, स्वामित्वा संजमेणं, तवसा अप्याणं भावेमाणे जाव- विनयपूर्वक वारंवार तेओनी पासे क्षमा मांगे छे, स्वमाची संयम विहरइ. अने तपवडे आत्माने भावता यावत्-विहरे छे.

१. सप्तमोद्देशके पुद्गलाः स्थितितो निरूपिताः, अष्टमे तु त एव प्रदेशतो निरूप्यन्ते-इत्येवंसंबन्धस्याऽस्य इदं प्रस्तावना-सूत्रम्:--‘ ते णं काले णं ’ इत्यादि. ‘ दब्बादेसेणं ’ ति द्रव्यकारेण द्रव्यत इत्यर्थः-परमाणुत्वाद्याऽऽश्रित्य इति यावत्. ‘ खेत्तादेसेणं ’ ति एकप्रदेशावगाढत्वादिना इत्यर्थः. ‘ कालादेसेणं ’ ति एकादिसमयस्थितिकत्वेन, ‘ भावादेसेणं ’ ति एकगुणकालत्वादिना. ‘ सव्व-पोग्गला सपएसा वि ’ इत्यादि. इह च यत् सविपर्ययसार्थादिपुद्गलविचारे प्रकान्ते सप्रदेशाः, अप्रदेशा एव ते प्ररूपिताः-तत् तेषां प्ररूपणे सार्धत्वादि प्ररूपितमेव भवति इति कृत्वा-इत्यवसेयम्. तथाहि:-सप्रदेशाः सार्थाः, समध्या वा; इतरे तु अनर्थाः, अमध्या-श्वेति, ‘ अणंत ’ ति तत्परिमाणज्ञापनपरं तत्स्वरूपाऽभिधानम्. अथ द्रव्यतः-अप्रदेशस्य क्षेत्राद्याश्रित्याऽप्रदेशादित्त्वं निरूपयन्नाहः-‘ जे दब्बाओ अप्पएसे ’ इत्यादि. यो द्रव्यतोऽप्रदेशः परमाणुः, स च क्षेत्रतो नियमाद् अप्रदेशः, यस्माद् असौ क्षेत्रस्य एकत्रैव प्रदेशे अवगाहते. प्रदेशद्वयवगाहे तु तस्याऽप्रदेशत्वमेव न स्यात्. कालतस्तु यद्यसौ एकसमयस्थितिकस्तदाऽप्रदेशः, अनेकसमयस्थितिकस्तु सप्रदेश इति. भावतः पुनः यद्येकगुणकालकादिस्तदाऽप्रदेशः, अनेकगुणकालकादिस्तु सप्रदेशः इति. निरूपितो द्रव्यतोऽप्रदेशः, अथ क्षेत्रतोऽप्रदेशं निरूपयन्नाहः-‘ जे खेत्ताओ अप्पएसे ’ इत्यादि. यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स द्रव्यतः स्यात् सप्रदेशः-द्व्यणुकादिरपि एव.प्रदेशाऽवगाहित्वात्, स्याद् अप्रदेशः-परमाणोरपि एकप्रदेशाऽवगाहित्वात्. ‘ कालओ भयणाए ’ ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो यः स कालतो भजनयाऽप्रदेशादिर्वाच्यः. तथाहि:-एकप्रदेशाऽवगाढः एकसमयस्थितिकत्वाद् अप्रदेशोऽपि स्यात्, अनेकसमयस्थितिकत्वाच्च सप्रदेशोऽपि स्याद्-इति. ‘ भावओ भयणाए ’ ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो योऽसौ एकगुणकालकादित्वाद् अप्रदेशोऽपि स्यात्, अनेकगुणकालकादित्वाच्च सप्रदेशोऽपि स्याद्-इति. अथ कालाऽप्रदेशम्, भावाऽप्रदेशं च निरूपयन्नाहः-‘ जहा खेत्ताओ एवं कालओ, भावओ ’ ति यथा क्षेत्रतोऽप्रदेश उक्तः, एवं कालतः, भावतश्चाऽसौ वाच्यः. तथाहि:-‘ जे कालओ अप्पएसे से दब्बाओ सिय सप्पएसे, सिय अप्पएसे ’ एवं क्षेत्रतः, भावतश्च तथा ‘ जे भावओ अप्पएसे से दब्बाओ सिय सप्पएसे, सिय अप्पएसे ’ एवं क्षेत्रतः, कालतश्च इति. उक्तोऽप्रदेशः, अथ सप्रदेशमाहः-‘ जे दब्बाओ सप्पएसे ’ इत्यादि. अयमर्थः-यो द्रव्यतो द्व्यणुकत्वादित्त्वेन सप्रदेशः, स क्षेत्रतः स्यात् सप्रदेशः-द्वयादिप्रदेशाऽवगाहित्वात्, स्याद् अप्रदेशः-एकप्रदेशावगाहित्वात्. एवं कालतः, भावतश्च. तथा यः क्षेत्रतः सप्रदेशो द्वयादिप्रदेशाऽवगाहित्वात् स द्रव्यतः सप्रदेश एव, द्रव्यतोऽप्रदेशस्य द्वयादिप्रदेशाऽवगाहित्वात् भावतः. कालतः, भावतश्चासौ द्विधाऽपि स्याद्-इति. तथा यः कालतः सप्रदेशः स द्रव्यतः, क्षेत्रतः, भावतश्च द्विधाऽपि स्यात्. तथाऽपि यो भावतः सप्रदेशः स द्रव्य-क्षेत्र-कालैर्द्विधाऽपि स्याद्-इति सप्रदेशसूत्राणां भावार्थ इति. अथ एवमेव द्रव्यादितः सप्रदेशा-ऽप्रदेशानाम् अल्प-बहुत्व-विभागमाहः-‘ एएसि णं ’ इत्यादि सूत्रसिद्धम्, नवरम्:-अस्यैव सूत्रोक्ताऽल्प-बहुत्वस्य भावनार्थं गाथाप्रपञ्चो वृद्धोक्तोऽभिधीयते:-

“ वोळं अप्पा-बहुयं दब्बा-खेत्ता-द्व-भावओ वा वि, अप्पएसा-सपएसाणं पोग्गलाणं समासेणं.
दब्बाणं परमाणू खेत्तेणेगपएसं ओगाढा, कालेणेगसमईया अप्पएसा पोग्गला होंति.
भावणेणं अप्पएसा एगगुणा जे हवंति वच्चाई. ”

घर्णादिभिरित्यर्थः.

“ ते चिय थोवा जं गुणवाहुलं पायसो दब्बा. ”

द्रव्ये प्रायेण द्वयादिगुणा अनन्तगुणान्ताः कालकत्वादयो भवन्ति. एकगुणकालत्वादयस्तु अल्पा इति भावः.

“ एत्तो कालाएसेणं अप्पएसा भवे असंखगुणा, किं कारणं पुण भवे ? भवति-परिणामवाहुला. ”

अयमर्थः-यो हि यस्मिन् समये यद्वर्णा-गन्ध-रस-स्पर्श-संघात-भेद-सूक्ष्मत्व-वाद्दरत्वादिपरिणामान्तरमाऽऽपन्नः स तस्मिन् समये तदपेक्षया कालतोऽप्रदेश उच्यते. तत्र च एकसमयस्थितिः-इति, अन्ये परिणामाश्च बहव इति प्रतिपरिणामं कालाऽप्रदेशसंभवात् तदबहुत्वमिति. एतदेव भाव्यते:-

“ भावेणं अप्पएसा जे ते कालेण हुंति दुविहा वि, दुगुणादओ वि एवं भावेणं जावणंतगुणा. ”

भावतो ये-अप्रदेशा एकगुणकालत्वादयो भवन्ति ते कालतो द्विधाऽपि भवन्ति-सप्रदेशाः, अप्रदेशाश्च इत्यर्थः. तथा भावेन

१. मूलच्छायाः-क्षमयति, क्षमयित्वा संयमेन, तपसाऽऽत्मानं भावयन् यावत्-विहरति:-अनु०

१. प्र० छाः-वक्ष्येऽल्प-बहुत्वं द्रव्य-क्षेत्रा-ऽद्वा-भावतो वाऽपि, अप्रदेश-सप्रदेशानां पुद्गलानां समासेन. दब्बाणं परमाणवः क्षेत्रेण-एकप्रदेशमवगाढाः, कालैर्द्वैकसमयिका अप्रदेशाः पुद्गला भवन्ति २. भावेन अप्रदेशा एकगुणा ये भवन्ति वर्णादयः. ३. ते एव स्तोका यद् गुणवाहुल्यं प्रायशो द्रव्ये. ४. इतः कालादेशेन अप्रदेशा भवेयुरसंख्यगुणाः, किं कारणं पुनर्भवेत् ? भव्यते-परिणामवाहुत्वात्. ५. भावेन अप्रदेशा ये ते कालेन भवन्ति द्विविधा अपि, द्विगुणादयोऽपि एवं भावेन यावद्-अनन्तगुणाः-अनु०

द्विगुणादयोऽपि अनन्तगुणान्ताः—‘ एवं ’ इति द्विविधा अपि भवन्ति. ततश्चः—

“ कालाऽपएसयाणं एवं एकैकओ हवइ रासी, एकैकगुणठाणमि एगगुणकालयाईसुं.”

एकगुणकाल—द्विगुणकालादिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकैकस्मिन् गुणस्थानके कालाऽप्रदेशानाम् एकैको राशिर्भवति, ततश्चाऽनन्तत्वाद् गुणस्थानकराशीनाम् अनन्ता एव कालाऽप्रदेशराशयो भवन्ति. अथ प्रेरकः—

“ ओह अणंतगुणत्तणमेवं कालापएसयाणं ति, जं अणंतगुणठाणसु होति रासी वि हु अणंता. ”

‘ एवं ’ इति—यदि प्रतिगुणस्थानकं कालाऽप्रदेशराशयोऽभिधीयन्ते इति. अत्रोत्तरम्ः—

“ भवेइ एगगुणाण वि अणंतभागमि जं अणंतगुणा, तेणाऽसंखगुण चिय हवंति णाणंतगुणियत्तं.”

अयमभिप्रायः—यद्यपि अनन्तगुणादीनाम् अनन्तराशयः, तथापि एकगुणकालत्वादीनाम् अनन्तभाग एव ते वर्तन्ते—इति न तद्द्वारेण कालाप्रदेशानाम् अनन्तगुणत्वम्, अपि तु असंख्यातगुणत्वमेव इति.

“ एवं ता भावमिणं पडुच्च कालापएसिया सिद्धा, परमाणुपोग्गलाइसु दव्वे वि हु एस चैव गमो.”

एवं तावद् ‘ भाव ’—वर्णादिपरिणामं ‘ इमम् ’ उक्तस्वरूपम् एकाद्यनन्तगुणस्थानवर्तिनमित्यर्थः. प्रतीय कालाप्रदेशिकाः पुद्गलाः सिद्धाः, कालाप्रदेशता वा पुद्गलानां सिद्धा प्रतिश्रिता. द्रव्येऽपि द्रव्यपरिणाममपि अङ्गीकृत्य परमाण्वादिषु एष एव भावपरिणामोक्त एव गमः—व्याख्या.

“ एमेव होइ खेत्ते एगपएसवगाहणाइसु, ठाणंतरसंकांति पडुच्च कालेण मग्गणया.”

एवमेव द्रव्यपरिणामवद् भवति क्षेत्रे क्षेत्रमधिकृत्य एकप्रदेशावगाढादिषु पुद्गलभेदेषु स्थानान्तरगमनं प्रतीय कालेन कालाऽप्रदेशानां मार्गणा, यथा क्षेत्रतः, एवम् अवगाहनादितोऽपि—इत्येतदुच्यतेः—

“ संकोय—विकोयं पि हु पडुच्च ओगाहणाए एमेव, तह सुहुम—बायर—निरैय—सेय—सहाइपरिणामं.”

अवगाहनायाः संकोचम्, विकोचं च प्रतीय कालाप्रदेशाः स्युः, तथा सूक्ष्म—बादर—स्थिरा—ऽस्थिर—शब्द—मनः—कर्मादिपरिणामं च प्रतीयेति.

“ एवं जो सव्वो चिय परिणामो पुग्गलाण इह समये, तं तं पडुच्च एसिं कालेणं अप्पएसत्तं.”

‘ एसिं ’ ति पुद्गलानाम् इत्यर्थः.

“ कालेण अप्पएससा एवं भावाऽपएसएहितो, होति असंखिज्जगुणा सिद्धा परिणामवाहुल्ला.

एत्तो दव्वादेशेण अप्पएससा हवंतिऽसंखगुणा, के पुण ते ? परमाणू, कह ते बहुय ? ति तं सुणसु.

अणु—संखेज्जपएसिया—असंखगुण—अणंतपएसिया चैव, चउरो चिय रासी पोग्गलाण लोए अणंतणं.

तेरथाऽणंतैहितो सुत्तेऽणंतपएसिएहितो, जेण—पएसइए भणिया अणुओ अणंतगुणा.”

अनन्तेभ्यो—ऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धेभ्यः प्रदेशार्थतया परमाण्वोऽनन्तगुणाः सूत्रे उक्ताः. सूत्रं चेदम्ः—“ सर्वैरथोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्टाए, ते चैव पएसइयाए अणंतगुणा, परमाणुपुद्गला दव्वट्टयाए पएसइयाए अणंतगुणा, संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, ते चैव पएसइयाए असंखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, ते चैव पएसइयाए असंखगुण ति.”

“ संखेज्जैतिमे भागे संखेज्जपएसियाण वट्टंति, नवरमसंखेज्जपएसियाण भागे असंखइमे.”

संखेयतमे भागे ’ संख्यातप्रदेशिकानाम्, असंख्याततमे भागे असंख्यातप्रदेशिकानाम् अणवो वर्तन्ते—उक्तसूत्रप्रामाण्याद् इति.

“ सैइ वि असंखेज्जपएसियाणं तेसिं असंखभागत्ते, बाहुल्लं साहिज्जइ फुडमवसेसाहि रासीहिं.”

१. प्र० छाः—कालाऽप्रदेशकानामेवम् एकैको भवति राशिः, एकैकगुणस्थाने एकगुणकालादिषु. २. आह अनन्तगुणत्वमेवं कालाप्रदेशकानामिति, यद् अनन्तगुणस्थानेषु भवन्ति राशयोऽपि खलु अनन्ताः. ३. भव्यते एकगुणानामपि अनन्तभागे यद् अनन्तगुणाः, तेन असंख्यगुणा एव भवन्ति नाऽनन्तगुणिकत्वम्. ४. एवं तावद् भावमिमं प्रतीय कालाप्रदेशिकाः सिद्धाः, परमाणुपुद्गलादिषु द्रव्येऽपि खलु एष एव गमः. ५. एवमेव भवति क्षेत्रे एकप्रदेशावगाहनादिषु, स्थानान्तरसंक्रान्तिं प्रतीय कालेन मार्गणता. ६. संकोच—विकोचमपि खलु प्रतीय अवगाहनाया एवमेव, तथा सूक्ष्म—बादर—निरैज—सैज—शब्दादि—परिणामम्. ७. एवं यः सर्वैः एव परिणामः पुद्गलानामिह समये, तं तं प्रतीय एषां कालेन अप्रदेशत्वम्. ८. कालेन अप्रदेशा एवं भावाऽप्रदेशकेभ्यः, भवन्तिः असंख्येयगुणा सिद्धाः परिणामवाहुल्यात्. ९. इतो द्रव्यादेशेन अप्रदेशा भवन्ति—असंख्यगुणाः, के पुनस्ते ? परमाणवः, कं ते बहुकाः ? इति तत् शृणु. १०. अणु—संख्येयप्रदेशिक—असंख्यगुण—अनन्तप्रदेशिका एव, चत्वार एव राशयः पुद्गलानां लोकेऽनन्तानाम्. ११. तथाऽनन्तेभ्यः सूत्रेऽनन्तप्रदेशिकेभ्यः, येन प्रदेशार्थतया भणिताः अणवोऽनन्तगुणाः. १२. सर्वैरथोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया, ते एव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थतया—प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः. असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्यगुणा इति. १३. संख्येयतमे भागे संख्येयप्रदेशिकानां वर्तन्ते, नवरमसंख्येयप्रदेशिकानां भागेऽसंख्यतमे. १४. सत्यपि असंख्येयप्रदेशिकानां तेषामसंख्यभागत्वे तादृश्यं कथ्यते स्फटमवजेषु राशिभिः—अनु०

संख्यातप्रदेशिका—ऽनन्तप्रदेशिकाऽभिधानाभ्याम्, इह च संख्यातप्रदेशिकराशेः संख्यातभागवर्तित्वात् तेषां स्वरूपतो बहुत्वमवगम्यते, अन्यथा तस्याऽपि असंख्येयभागे, अनन्तभागे वा तेऽभविष्यन् इति.

“ जेणिकरासिगो चिय असंखभागे ण सेसरासीणं, तेणाऽसंखेज्जगुणा अणवो कालापएसेहिं. ”

‘ न शेषराशयोः’ इत्यस्याऽयमर्थः—अनन्तप्रदेशिकराशेरनन्तगुणास्ते, संख्यातप्रदेशिकराशेस्तु संख्यातभागे, संख्यातभागस्य च विवक्षयानाऽनन्तम्—अल्पता, कालतः सप्रदेशेषु, अप्रदेशेषु च वृत्तमताम् अणूनां बहुत्वात्, कालाऽप्रदेशानां च सामयिकत्वेनऽनन्तमल्पत्वात् कालाऽप्रदेशेभ्योऽसंख्यातगुणत्वं द्रव्याऽप्रदेशानाम् इति.

“ एत्तो असंखगुणिया हवंति खेत्ताऽपएसया समये, जं ते तो सव्वे चिय अपएसा खेत्तओ अणवो. दुपएसियाइएसु वि पएसपरिवुड्ढिएसु ठाणेसु, लच्चइ इक्किक्को चिय रासी खेत्ताऽपएसाणं. एत्तो खेत्ताएसेण चैव सपएसिया असंखगुणा, एगपएसोगाढे मोतुं सेसाऽवगाहणया. ते पुण दुपएसोगाहणाइया सव्वपोग्गला सेसा, ते य असंखेज्जगुणा अवगाहणद्वान्णाहुत्ता. दव्वेण होंति एत्तो सपएसा पोग्गला विसेसाहिया, कालेण य भावेण य एमेव भवे विसेसाहिया. भाँवाइया वुड्ढी असंखगुणिया जं अपएसाणं, तो सपएसियाणं खेत्ताइविसेसपरिवुड्ढी. ”

एतद्भाषना च वक्ष्यमाणस्थापनातोऽवसेया.

“ मीसाणं संक्रमं पइ सपएसा खेत्तओ असंखगुणा, भणिया सट्टाणे पुण थोव चिय ते गहेयव्वा. ”

मिश्राणाम् इति अप्रदेश-सप्रदेशानां मीलितानां संक्रमं प्रति अप्रदेशेभ्यः, सप्रदेशेषु अल्प-बहुत्वविचारे संक्रमे क्षेत्रतः सप्रदेशाः असंख्येयगुणाः क्षेत्रतोऽप्रदेशेभ्यः सकाशात्, स्वस्थाने पुनः केवलसप्रदेशचिन्तायां स्तोका एव ते क्षेत्रतः सप्रदेशा इति. एतदेव उच्यतेः—

“ खेतेणं सपएसा थोवा दव्वदभावाओ अहिया, सपएसप्पा-बहुयं सट्टाणे अत्थओ एवं. ”

अर्थत इति व्याख्यानाऽपेक्षया.

“ पंडमं अपएसाणं वीयं पुण होइ सपएसाणं, तइयं पुण मीसाणं अप्प-बहुं अत्थओ तिचि. ”

अर्थतो—व्याख्यानद्वारेण त्रीणि अल्पबहुत्वानि भवन्ति, सूत्रे तु एकमेव मिश्राऽल्प-बहुत्वम् उक्तमिति.

“ ठाँणे ठाणे वड्ढुइ भावाइणं जं अपएसाणं, तं चिय भावाइणं परिभस्सति सपएसाणं ”

यथा किल कल्पनया लक्षं समस्तपुद्गल-रूपेषु भाव-काल-द्रव्य-क्षेत्रतोऽप्रदेशाः क्रमेण एक-द्वि-त्रय-दशसहस्रसंख्याः, सप्रदेशास्तु नवनवति-अष्टनवति-पञ्चनवति-नवतिसहस्रसंख्याः, ततश्च भावाऽप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सहस्रं वर्धते, तदेव भावसप्रदेशेभ्यः काल-सप्रदेशेषु हीयते, इत्येवम् अन्यत्राऽपि इति. स्थापना चेत्यम्—

भावतः—	कालतः—	द्रव्यतः—	क्षेत्रतः—
अप्रदेशाः— १०००	२०००	५०००	१००००
सप्रदेशाः— ९९०००	९८०००	९५०००	९००००

“ अहँवा खेत्ताइणं जं अपएसाणं हायए कमसो, तं चिय खेत्ताइणं परिवड्ढुइ सपएसाणं. ”

“ अँवैरो-परप्पसिद्धा वुड्ढी हाणी य होइ दोण्हं पि, अपएसा-सपएसाणं पोग्गलाणं सलक्खणओ. ”

१. प्र० छा.—यैनेकराशेरेव असंख्यभागे न शेषराशीनाम्, तेन असंख्येयगुणा अणवः कालाऽप्रदेशैः. २. इतः असंख्यगुणिता भवन्ति क्षेत्राऽप्रदेशता समये, यत् ते ततः सर्व एव अप्रदेशाः क्षेत्रतोऽणवः. ३. द्विप्रदेशिकादिकेषु अपि प्रदेशारिवर्धितेषु स्थानेषु, लभ्यते एकैक एव राशिः क्षेत्राऽप्रदेशानाम्. ४. इतः क्षेत्रादेशेन एव सप्रदेशिका असंख्यगुणाः, एकप्रदेशावगाहान् मुक्त्वा शेषावगाहनता. ५. ते पुनर्द्विप्रदेशावगाहनादिकाः सर्वपुद्गलाः शेषाः, ते च असंख्येयगुणाः अवगाहनस्थानबाहुल्यात्. ६. द्रव्येण भवन्ति इतः सप्रदेशाः पुद्गला विशेषाधिकाः, कालेन च भावेन च एवमेव भवेयुर्विशेषाधिकाः. ७. भावादिका वृद्धिसंख्यगुणिता यद् अप्रदेशानाम्, ततः सप्रदेशिकानां क्षेत्रादिविशेषपरिवृद्धिः. ८. मिश्राणां संक्रमं प्रति सप्रदेशाः क्षेत्रतः—असंख्यगुणाः, भणितः स्वस्थाने पुनः स्तोका एव ते ग्रहीतव्याः. ९. क्षेत्रेण सप्रदेशाः स्तोकाः द्रव्या-ऽद्धाभावाद् अधिकाः, सप्रदेशाल्प-बहुकं स्वस्थाने अर्थत एवम्. १०. प्रथमम् अप्रदेशानां द्वितीयं पुनर्भवति सप्रदेशानाम्, तृतीयं पुनर्मिश्राणामल्प-बहु अर्थतस्त्रेणि. ११ स्थाने स्थाने वर्धते भावादीनां यद्-अप्रदेशानाम्, तदेव भावादीनां परिभ्रम्यति सप्रदेशानाम्. १२. अथवा क्षेत्रादीनां यद् अप्रदेशानां हीयते क्रमशः, तद् एव क्षेत्रादीनां परिवर्धते सप्रदेशानाम्. १३ अपरापरप्रसिद्धा वृद्धिर्हान्ति भवति द्वयोरपि, अप्रदेश-सप्रदेशयोः पुद्गलयोः स्वलक्षणतः—अनु०

“ ते चैव य ते चउहिं वि जमुवचरिज्जंति पोग्गला दुविहा, तेण उ वुडी हाणी तेसिं अचोचसंसिद्धा.”

चतुर्भिरिति भाव-कालादिभिः उपचर्यन्ते इति विशेष्यन्तेः—

“ ऐसिं रासीणं निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं, बुद्धीए (वुडीए) सव्वपोग्गला जावं तावाण लक्खाओ.”

कल्पनया यावन्तः सर्वपुद्गलास्तावतां लक्ष इति.

“ एकं च दो य पंच य दस य सहस्साइं अप्पएसाणं, भावाइणं कमसो चउणह वि जहोवइड्डाणं.”

“ णवई पंचणवइ अट्टाणउई तहेव नवनवई, एवइयाइं सहस्साइं सप्पएसाण विवरीयं.”

“ ऐसिं जहासंभवं अत्थोवणयं करिज्ज रासीणं, सम्भावओ य जाणेज्जा ते अणंते जिणाभिहिए ” ति.

१. 'सातमा उद्देशामां स्थितिनी अपेक्षाए पुद्गलो निरूप्या छे, आठमामां तो ते पुद्गलो ज प्रदेशनी अपेक्षाए निरूप्या छे' ए प्रमाणेना संबंधवाळा आ आठमा उद्देशकनुं आ-['ते णं काले णं' इत्यादि] प्रस्तावना सूत्र छे. ['द्व्यादेशेणं' ति] द्रव्यना प्रकारे-द्रव्यथी-द्रव्यनी अपेक्षाए परमाणुत्व वगैरेनो आश्रय करीने-ए निष्कर्ष छे. ['खेत्तादेशेणं' ति] एकप्रदेशावगाढत्व-एक प्रदेशमां रहेवुं-इत्यादिनी अपेक्षाए, ['कालादेशेणं' ति] 'एक समय सुधी रहेवापणुं' इत्यादिनी अपेक्षाए, ['भावदेशेणं' ति] 'एकगणुं वाळापणुं' इत्यादिनी अपेक्षाए, ['सव्वपोग्गला सपएसा वि' इत्यादि.] अहिं 'सार्धं अने अनर्ध' ए प्रकारे विवर्यय सहित पुद्गलो विचार प्रकान्त-शरू-छे तो पण तेमां ते पुद्गलो सप्रदेशो अने अप्रदेशो ज निरूप्या छे तो आपणे एम जाणवुं के सप्रदेश अने अप्रदेशना प्ररूपणमां सार्धत्व वगैरेनुं प्ररूपण आची गयुं छे माटे तेने जुदुं नथी कहुं. तेने ज दर्शावे छे के, जेओ सप्रदेश छे तेओ सार्ध अथवा समध्य छे अने जेओ तो इतर-अप्रदेश-छे तेओ अनर्ध अने अमध्य छे. ['अणंत' ति] आ 'अनंत' शब्द, सप्रदेश अने अप्रदेश पुद्गलोनुं परिमाण जणावे छे अर्थात् ए द्वारा परमाणुने लगती परिमाणना स्वरूपनुं अभिधान-कथन-छे. हवे द्रव्यथी अप्रदेश पुद्गलनुं क्षेत्रादिनी अपेक्षाए अप्रदेशादिपणुं निरूपता कइ छे:—['जे दव्वओ अप्पएसे' इत्यादि.] जे पुद्गल, द्रव्यथी अप्रदेश-परमाणुरूप-छे, ते क्षेत्रथी नियमे-चोक्क-अप्रदेश होय छे, कारण के, ते पुद्गल, क्षेत्रना एक ज प्रदेशमां रहे छे, जो वे प्रदेश वगैरे प्रदेशोमां रहे तो तेमां अप्रदेशपणुं न होइ शके-ते अप्रदेश कहेवाय ज नहीं, कालथी तो जो ए, एक समयनी स्थितिवाळो छे तो अप्रदेश छे अने अनेक समयनी स्थितिवाळो होय तो सप्रदेश छे, वळी भावथी जो एकगुण काळो विगैरे प्रकारनो छे तो अप्रदेश छे अने अनेकगुण-श्यामादि छे तो सप्रदेश छे-ए प्रमाणे द्रव्यथी-द्रव्यनी अपेक्षाए-अप्रदेश पुद्गलनुं निरूपण कर्युं. हवे क्षेत्रनी अपेक्षाए अप्रदेश पुद्गलने निरूपता कहे छे:—['जे खेत्तओ अप्पएसे' इत्यादि.] जे पुद्गल क्षेत्रथी अप्रदेश होय ते पुद्गल द्रव्यथी कदाचित् सप्रदेश होय अने कदाचित् अप्रदेश होय, कारण के, द्वचणुकादि पण क्षेत्रना एक प्रदेशमां रहेनारा होवाथी द्रव्यथी सप्रदेश छे अने क्षेत्रथी अप्रदेश छे तथा परमाणु एक प्रदेशमां रहेनार होवाथी द्रव्यथी अप्रदेश छे तेम क्षेत्रथी पण अप्रदेश छे. ['कालओ भयणाए' ति] जे पुद्गल क्षेत्रथी अप्रदेश छे ते कालथी भजनाए कहेवुं अर्थात् कदाच सप्रदेश कहेवुं अने कदाच अप्रदेश कहेवुं, जेम के, कोइ पुद्गल एक प्रदेशमां रहेनार अने एक समयनी स्थितिवाळुं होवाथी कालनी अपेक्षाए अप्रदेश पण छे अने एवुं ज कोइ बीजुं पुद्गल एक प्रदेशमां रहेनार पण अनेक समयनी स्थितिवाळुं होवाथी कालनी अपेक्षाए सप्रदेश पण छे. ['भावओ भयणाए' ति] जे पुद्गल क्षेत्रथी अप्रदेश छे ते जो एकगुण श्यामादि होय तो भावथी पण अप्रदेश छे अने अनेकगुण श्यामादि होय तो क्षेत्रथी अप्रदेश पुद्गल पण भावथी सप्रदेश छे. हवे कालनी अपेक्षाए अने भावनी अपेक्षाए अप्रदेश पुद्गलने निरूपता कहे छे के, ['जहा खेत्तओ, एवं कालओ, भावओ' ति] जेम क्षेत्रथी अप्रदेश पुद्गल कहुं तेम ए, कालथी अने भावथी कहेवुं. जेमके, 'जे पुद्गल कालथी अप्रदेश होय ते पुद्गल द्रव्यथी कदाच सप्रदेश पण होय अने अप्रदेश पण होय.' ए प्रमाणे क्षेत्रथी अने भावथी जाणवुं. तथा 'जे पुद्गल भावथी अप्रदेश होय ते द्रव्यथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश होय.' ए प्रमाणे क्षेत्रथी अने कालथी जाणवुं. अत्यार सुधी अप्रदेश पुद्गल विषे निरूपण कर्युं, हवे सप्रदेश पुद्गलने निरूपता कहे छे:—['जे दव्वओ सप्पएसे' इत्यादि.] एनो आ अर्थ छे:—जे पुद्गल, द्वचणुकादिपणाने लीधे द्रव्यथी सप्रदेश छे ते पुद्गल क्षेत्रथी कदाच सप्रदेश होय अने कदाच अप्रदेश पण होय—जो वे प्रदेशमां रहेनार होय तो सप्रदेश होय अने एक प्रदेशमां रहेनार होय तो अप्रदेश होय. ए प्रमाणे कालथी अने भावथी पण जाणवुं. वळी, वे विगैरे प्रदेशमां रहेनार होवाथी जे पुद्गल क्षेत्रथी सप्रदेश छे ते द्रव्यथी सप्रदेश ज होय, कारण के, जे पुद्गल द्रव्यथी अप्रदेश होय ते पुद्गल, वे वगैरे प्रदेशमां रहीं ज न शके, अने कालथी तथा भावथी ए पुद्गल द्विधा-बन्ने प्रकारे-पण होय; तथा जे पुद्गल कालथी सप्रदेश छे ते पुद्गल द्रव्यथी, क्षेत्रथी अने भावथी बन्ने प्रकारे पण होय, तथा जे पुद्गल भावथी सप्रदेश होय ते द्रव्यथी, क्षेत्रथी अने कालथी पण बन्ने प्रकारे होय-ए प्रमाणे सप्रदेशसूत्रो नो भावार्थ छे. हवे द्रव्यादिनी अपेक्षाए ए सप्रदेश-अप्रदेश पुद्गलोने लगती अल्प-बहुता विषेना विभागने दर्शावता कहे छे:—['ऐसिं णं' इत्यादि.] ए मूलपाठ सूत्र सिद्ध छे-स्वार्थ छे, विशेष ए के, आ अल्प-बहुपणाना विचार माटे वुद्धोए कहुंलो गाथानो विस्तार अहिं कहीए छीए:—“ द्रव्यथी, क्षेत्रथी, कालथी, अने भावथी पण अप्रदेश अने सप्रदेश पुद्गलोनुं अल्पत्व अने बहुत्व संश्लेषथी कहीश ” परमाणु, द्रव्यथी अप्रदेश छे, एक प्रदेशमां रहेनार पुद्गल, क्षेत्रथी अप्रदेश छे, एक समयनी स्थितिवाळुं पुद्गल, कालथी अप्रदेश छे अने “ एकगुण कोइ पण वर्णवाळुं-एकगणुं काळुं या धोलुं या पीळुं वगैरे वर्णवाळुं-पुद्गल भावथी अप्रदेश छे ” ‘वण्णाई’ एटले वर्णादिबडे “ अने ते ज पुद्गलो-भावथी अप्रदेश पुद्गलो-सौथी

द्रव्यादेश.
क्षेत्रादेश.
कालादेश अने
भावदेश.
सार्धं-समध्य.
द्रव्यथी अप्रदेश.
क्षेत्रथी अप्रदेश.
कालथी अने भावथी
अप्रदेश.
द्रव्यादिनी अपेक्षाए
सप्रदेश.
अल्प-बहुता.
वुद्धो.

१. प्र० छा:—ते चैव च ते चतुर्भिःपि यदुपचर्यन्ते पुद्गला द्विविधाः, तेन तु वृद्धिर्हानिस्तेषां अन्योन्यसंसिद्धा. २. एतेषां राशीनां निदर्शन-मिदं भणामि प्रत्यक्षम्, बुद्ध्या (वृद्ध्या) सर्वपुद्गला यावन्तस्तावतां लक्षाणि. ३. एकं च द्वे च पञ्च च दश च सहस्राणि, अप्रदेशानां भावादीनां क्रमशश्चतुर्णांमपि यथोपदिशानाम्. ४. सन्नतिः पञ्चनवतिः अष्टानवतिः तथैव नवनवतिः, एतावन्ति सहस्राणि सप्रदेशानां विपरीतम्. ५. एतेषां यथा-संभवम्-अर्थोपनयं कुर्याद् राशीनाम्, सद्भावतश्च जानीयात् तान् अनन्तान् जिनाभिहितान्-इति:—अनु०

થોડાં છે, કારણ કે, પ્રાયઃ કરીને દ્રવ્યમાં ગુણોનું બાહુલ્ય રહે છે ” તાત્પર્ય એ છે કે, દ્વિગુણથી માંડી અનંતગુણ પર્યંત માપવાલા કાલકત્વ-કાલાપણું-વગેરે ગુણો જાજે ભાગે દ્રવ્યમાં બહુલતાએ હોય છે અને એકગુણકાલું વગેરે એકગુણ ગુણો તો અલ્પ હોય છે, માટે દ્રવ્યથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો સર્વથી થોડાં કહ્યાં છે. “ એ કરતાં કાલાદેશથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો અસંખ્યગુણ છે, તેમ થવામાં વઢી શું કારણ છે ? તો કહે છે કે, પરિણામની બહુલતા, તેમ થવામાં કારણ છે ” તાત્પર્ય આ છે કે, જે સમયે જે પુદ્ગલ જે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંઘાત, ભેદ, સૂક્ષ્મત્વ અને બાદરત્વ વગેરે રૂપ બીજા પરિણામને પામેલું હોય, તે સમયે તે પુદ્ગલ, તે અપેક્ષાએ કાલથી અપ્રદેશ કહેવાય, વઢી તેમાં સ્થિતે તો એક સમયની છે અને બીજા પરિણામો તો ઘણા છે માટે દરેક પરિણામે દરેક પુદ્ગલ કાલથી અપ્રદેશ સંભવતું હોવાથી તેનું બહુપણું છે, એનો જ વિચાર કરે છે:—જે પુદ્ગલો ભાવથી અપ્રદેશ છે તે પુદ્ગલો કાલથી બંને પ્રકારના પળ છે એટલે સપ્રદેશ પળ છે અને અપ્રદેશ પળ છે, તથા જે પુદ્ગલો ભાવથી, દ્વિગુણથી માંડી અનંતગુણ પર્યંત વર્ણાદિવાલા છે તે પુદ્ગલો પળ એ પ્રકારે-કાલથી-બે પ્રકારના-સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ છે ” અર્થાત્ એકગુણ કાલત્વાદિવાલાં જે પુદ્ગલો ભાવથી અપ્રદેશ છે તે, કાલથી બંને પ્રકારના પળ હોય છે એટલે સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ પળ હોય છે, તથા જે પુદ્ગલો ભાવથી, દ્વિગુણથી માંડી અનંતગુણ સુધીના વર્ણાદિવાલાં છે તે પળ ‘ એવં ’ એટલે એ પ્રકારે બંને પ્રકારના છે એટલે સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ છે, તેથી કરીને “ એકગુણ કાલાદિરૂપ ગુણસ્થાનોની મધ્યે એક એક ગુણસ્થાનમાં કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોનો એ પ્રમાણે એક એક ઢગલો થયો ” તાત્પર્ય એ છે કે, એકગુણકાલું, દ્વિગુણકાલું इत्यादि ગુણસ્થાનોની મધ્યે એક એક ગુણસ્થાનમાં કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોનો એક એક ઢગલો થયો અને તેમ થવાથી ગુણસ્થાનકની રાશિના અનંતપણાને લઈને કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોના અનંત ઢગલા થાય છે. હવે પ્રેરક-પ્રતિવાદી-કહે છે કે, શાસ્ત્રકાર તો કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અસંખ્યગુણપણું કહે છે પણ “ એ પ્રકારે કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અનંતગુણપણું થઈ જશે. કારણ કે, અનંતગુણસ્થાનોમાં રાશિઓ પળ અનંત હોય છે ” ‘ એવં ’ એટલે એ પ્રકારે-દરેક દરેક ગુણસ્થાનકે કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોની રાશિઓ કહો છો-એમ હોવાથી અહિં ઉત્તર દર્શાવે છે:—“ કહેવાય છે કે, તે અનંતરાશિઓ એકગુણ કાલત્વાદિને પળ અનંતે ભાગે છે માટે તે અસંખ્યગુણ જ થાય છે પણ તેનું (રાશિઓનું) અનંતગુણપણું થતું નથી. ” આ અભિપ્રાય છે કે, જો કે, અનંતગુણ કાલત્વાદિની અનંત રાશિઓ છે તો પણ તે રાશિઓ એકગુણ કાલત્વાદિને અનંતે ભાગે જ વર્તે છે, માટે તે રાશિઓ દ્વારા કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અનંતગુણપણું થતું નથી, પણ અસંખ્યાતગુણપણું જ છે. “ એ પ્રમાણે આ વર્ણાદિ પરિણામરૂપ ભાવને અપેક્ષી પરમાણુ પુદ્ગલાદિમાં કાલથી અપ્રદેશપણું સિદ્ધ થયું, તેમ જ દ્રવ્યમાં પળ એ જ ગમ જાણવો ” અર્થાત્ એ પ્રમાણે તો આ હમણાં જ કહેવાયાલા એવા વર્ણાદિ પરિણામરૂપ અને એકથી માંડી અનંતગુણસ્થાનવર્તી ભાવને અપેક્ષી કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો સિદ્ધ થયાં અથવા પુદ્ગલોનું કાલથી અપ્રદેશપણું પ્રતિષ્ઠિત થયું. દ્રવ્યમાં પળ, દ્રવ્ય પરિણામને અંગીકરી પરમાણુવાદિ પુદ્ગલોમાં એ જ ભાવપરિણામોક્ત વ્યાખ્યા-ગમ-સમજવી. “ એ જ પ્રમાણે ક્ષેત્રાધિકારને આથી એકપ્રદેશાવગાહનાદિમાં સ્થાનાંતરના સંક્રમને અપેક્ષી કાલવેડે માર્ગા કરવી ” તાત્પર્ય એ છે કે, એ પ્રમાણે જ-દ્રવ્યપરિણામની પેઠે-ક્ષેત્રને અધિકરી એકપ્રદેશાવગાહ વગેરે પુદ્ગલ ભેદોમાં સ્થાનાંતરગમનની-બીજે સ્થાને જવાની-અપેક્ષાએ કાલથી અપ્રદેશોની જેમ ક્ષેત્રથી એમ અવગાહનાદિથી પળ માર્ગા કરવી; એને જ કહે છે:—“ અવગાહનાના સંકોચ અને વિકોચને પળ અપેક્ષી જેમ કાલાપ્રદેશ પુદ્ગલો છે એમ સૂક્ષ્મ, વાદર, નિષ્કંપ, સંકંપ અને શબ્દાદિ પરિણામને અપેક્ષી તથા પ્રકારના પુદ્ગલો-કાલાપ્રદેશ પુદ્ગલો-છે ” તત્ત્વ એ છે કે, અવગાહનાના સંકોચ અને વિકોચને અપેક્ષી કાલાપ્રદેશ પુદ્ગલો છે તેમ સૂક્ષ્મ, વાદર, સ્થિર, અસ્થિર, શબ્દ, મન અને કર્માદિ પરિણામને અપેક્ષી કાલાપ્રદેશ પુદ્ગલો છે. “ એ પ્રમાણે આ સમયે પુદ્ગલોનો, જે કોઈ વધો પરિણામ થાય છે, તે તે સર્વ પરિણામને અપેક્ષી એ પુદ્ગલોનું કાલવેડે અપ્રદેશપણું છે ” ‘ એવં ’ એટલે એ પુદ્ગલોનું. “ એ પ્રમાણે ભાવથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો કરતાં કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો, પરિણામના બાહુલ્યથી અસંખ્યગુણ સિદ્ધ થયાં ” “ એ કરતાં દ્રવ્યાદેશથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો અસંખ્યગુણ છે, વઢી તે કયા ? તો કહે છે કે, પરમાણુ, તે બહુ કેવી રીતે છે ? તો કહે છે કે, તેની બહુત-ને નીચે પ્રમાણે જાણો ” “ લોકમાં, અણુ, સંખ્યેયપ્રદેશવાલાં, અસંખ્યગુણ પ્રદેશવાલાં અને અનંતપ્રદેશવાલાં, એ ચાર પ્રકારના અનંતપુદ્ગલોની ચાર રાશિઓ છે ” તેમાં, સૂત્રદ્વારા એમ કહ્યું છે કે, જેથી અનંતપ્રદેશવાલા અનંતપુદ્ગલો કરતાં પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અણુઓ અનંતગુણાં છે ” સૂત્રમાં, અનંતપ્રદેશવાલા અનંત સંકંધો કરતાં પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ પરમાણુઓ અનંતગુણાં કહ્યાં છે, તે સૂત્ર આ છે:—“ દ્રવ્યાર્થની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશવાલા સંકંધો સૌથી થોડા છે અને તે જ સંકંધો, પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અનંતગુણ છે, પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અનંતગુણ છે, સંખ્યેયપ્રદેશવાલા સંકંધો દ્રવ્યાર્થની અપેક્ષાએ સંખ્યેયગુણ છે અને તે જ સંકંધો પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અસંખ્યેયગુણ છે, અસંખ્યેય પ્રદેશવાલા સંકંધો દ્રવ્યાર્થની અપેક્ષાએ અસંખ્યગુણ છે અને તે જ સંકંધો પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અસંખ્યગુણ છે ” “ સંખ્યાતપ્રદેશવાલાના સંખ્યાતમે ભાગે વર્તે છે, વિશેષ એ કે, અસંખ્યાતપ્રદેશવાલાના અસંખ્યાતમે ભાગે છે ” પૂર્વોક્ત સૂત્રનું પ્રામાણ્ય હોવાથી સંખ્યાતપ્રદેશવાલાના અણુઓ સંખ્યાતમે ભાગે રહે છે અને અસંખ્યાતપ્રદેશિકના અણુઓ અસંખ્યાતમે ભાગે રહે છે. “ તે અસંખ્યાત પ્રદેશવાલાનું અસંખ્યભાગપણું છે તો પણ બાકીની રાશિઓ કરતાં સ્કુટ રીતે બાહુલ્ય કહેવાય છે ” ‘ સંખ્યાત પ્રદેશવાલા અને અનંત પ્રદેશવાલા ’ એ બે રાશિઓ છે તે કરતાં અને અહીં સંખ્યાત પ્રદેશિકરાશિના સંખ્યાતભાગવર્તિપણાને લઈને સ્વરૂપથી તેઓનું બહુપણું જણાય છે, જો એમ ન હોય તો તે, તેના અસંખ્યેય અથવા અનંતે ભાગે હોત. “ જે કારણથી એક રાશિના જ અસંખ્યભાગે છે પણ બાકીની બે રાશિઓના અસંખ્યેય ભાગે નથી, તે કારણને લઈને કાલાપ્રદેશ કરતાં અણુઓ અસંખ્યગુણ છે. ” ‘ બાકીની બે રાશિ નહિ ’ એનો આ પ્રમાણે નિષ્કર્ષ છે:—અનંત પ્રદેશિકરાશિ કરતાં તે અનંતગુણ છે, સંખ્યાત પ્રદેશિકરાશિને તો સંખ્યાત ભાગે છે અને વિવક્ષાએ સંખ્યાત ભાગની અત્યંત અલ્પતા નથી, કારણ કે, કાલથી સપ્રદેશ અને અપ્રદેશમાં વૃત્તિવાલા અણુઓનું બહુપણું છે અને કાલાપ્રદેશિક અણુઓ માત્ર એકસમયની સ્થિતિવાલા હોવાથી ઘણા જ ઓછા છે તથા-તેમ હોવાથી-કાલાપ્રદેશ પુદ્ગલો કરતાં દ્રવ્યાપ્રદેશ પુદ્ગલો અસંખ્યાતગુણ છે “ સિદ્ધાંતમાં, એના કરતાં ક્ષેત્રપ્રદેશપુદ્ગલો અસંખ્યગુણ છે, કારણ કે, તે વધા ય અણુઓ ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ છે ” “ દ્વિપ્રદેશિકાદિપદોમાં પણ પ્રદેશપરિવર્ધિત સ્થાનોમાં ક્ષેત્રથી અપ્રદેશોનો એક એક રાશિ પ્રાપ્ત થાય છે ” એથી એક પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલોને મૂકી બાકીની અવગાહનાએ ક્ષેત્રપ્રદેશવેડે જ સપ્રદેશપુદ્ગલો અસંખ્યગુણ હોય છે ” “ વઢી, તે દ્વિપ્રદેશાવગાહનાદિક સર્વે શેષ પુદ્ગલો, અવગાહનાસ્થાનની બહુલતાને લીધે અસંખ્યગુણ છે ” “ એના કરતાં દ્રવ્યથી સપ્રદેશપુદ્ગલો વિશેષાધિક છે, એ પ્રમાણે જ કાલથી અને ભાવથી વિશેષાધિક છે ” “ જેથી કરીને, અપ્રદેશોની ભાવાદિકવૃદ્ધિ અસંખ્યગુણ છે તેથી સપ્રદેશોની

સૂત્રનું પ્રામાણ્ય.

ક્ષેત્રાદિ વિશેષ પરિવૃદ્ધિ છે ” આ વધો વિચાર હવે પછી મૂકવામાં આવનારી સ્થાપનાથી જાણવો. “ મિશ્રોના સંક્રમ પ્રત્યે સપ્રદેશો, ક્ષેત્રથી અસંખ્યગુણ કહ્યા છે, વહી, તે પોતાના સ્થાનમાં થોડા જ ગ્રહણ કરવા ” તાત્પર્ય એ છે કે, મિશ્ર એટલે સાથે મળેલા અપ્રદેશ અને સપ્રદેશપુદ્ગલો, તેના સંક્રમ પ્રત્યે-અપ્રદેશો કરતાં સપ્રદેશો વિષેના અલ્પ બહુત્વના વિચારરૂપ સંક્રમમાં-ક્ષેત્રથી સપ્રદેશો, ક્ષેત્રથી અપ્રદેશો કરતાં અસંખ્યગુણ છે. વહી, પોતાના સ્થાનમાં-માત્ર સપ્રદેશના વિચારમાં-તે-ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો-થોડા જ છે. એ જ કહીએ છીએ:—“ ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો થોડા છે, દ્રવ્ય, કાલ અને માવની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ પુદ્ગલો અધિક છે અને સ્થાનમાં-કોઈની અપેક્ષા વિના-સપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અલ્પ બહુત્વ છે, એ પ્રમાણે અર્થથી જાણવું. અર્થથી એટલે વ્યાખ્યાનની અપેક્ષાએ. “ વહેલું અપ્રદેશોનું, ઘીનું સપ્રદેશોનું, વહી, ત્રીજું મિશ્રોનું એ પ્રમાણે અર્થથી ત્રણ અલ્પ બહુત્વ છે ” અર્થથી એટલે વ્યાખ્યાનદ્વારા-ત્રણ અલ્પ બહુત્વ છે, પણ સૂત્રમાં તો એક જ મિશ્રોનું અલ્પ બહુત્વ કહ્યું છે, “ સ્થાને સ્થાને જે માવાદિક અપ્રદેશોની વૃદ્ધિ થાય છે, તે જ માવાદિક સપ્રદેશોની હાની થાય છે ” જેમકે, કલ્પના વડે સર્વ પુદ્ગલો એક લાખની સંખ્યાવાળાં છે, તેમાં માવથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો ૧૦૦૦ છે, કાલથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો ૨૦૦૦ છે, દ્રવ્યથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો ૫૦૦૦ છે અને ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો ૧૦૦૦૦ છે અને માવથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો ૯૯૦૦૦ છે, કાલથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો ૯૮૦૦૦ છે દ્રવ્યથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો ૯૫૦૦૦ છે અને ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો ૯૦૦૦૦ છે, અને તેમ હોવાથી માવ અપ્રદેશો કરતાં કાલ અપ્રદેશોમાં ૧૦૦૦ વધે છે અને તે જ હજાર સંખ્યા માવ સપ્રદેશો કરતાં કાલ સપ્રદેશોમાં ઓછી થાય છે, એમ બીજે પણ જાણી લેવું, તેની સ્થાપના-આકૃતિ-આ છે:—

માવત:—	કાલત:—	દ્રવ્યત:—	ક્ષેત્રત:—
અપ્રદેશ— ૧૦૦૦	અપ્રદેશ— ૨૦૦૦	અપ્રદેશ— ૫૦૦૦	અપ્રદેશ— ૧૦૦૦૦
સપ્રદેશ— ૯૯૦૦૦	સપ્રદેશ— ૯૮૦૦૦	સપ્રદેશ— ૯૫૦૦૦	સપ્રદેશ— ૯૦૦૦૦

સમજાવવા માટે
કલ્પેલી સ્થાપના.

“ અથવા ક્ષેત્રાદિ-અપ્રદેશોની ક્રમથી જે-જેટલી-હાની થાય છે તે જ-તેટલી જ-ક્ષેત્રાદિ-સપ્રદેશોની પરિવૃદ્ધિ થાય છે ” “ અપ્રદેશ અને સપ્રદેશ વચ્ચે પુદ્ગલોની પણ પરસ્પર હાની અને વૃદ્ધિ સ્વલક્ષણ-પોતાના લક્ષણ-થી પ્રસિદ્ધ થાય છે ” “ જેથી, તે વચ્ચે પ્રકારના પુદ્ગલો તે ચાર વડે ઉપચરિત થાય છે તેથી તે પુદ્ગલોની પરસ્પર વૃદ્ધિ અને હાની સંસિદ્ધ છે ” ચાર વડે એટલે માવ, કાલ, દ્રવ્ય અને ક્ષેત્ર વડે, ઉપચરિત થાય છે એટલે વિશેષિત થાય છે “ એ રાશિઓનું પ્રત્યક્ષ આ ઉદાહરણ કહું છું:—બુદ્ધિએ એમ કલ્પો કે, જેટલાં પુદ્ગલો છે તે વધાં મહીને એક લાખ સંખ્યાવાળાં છે ” કલ્પનાવડે, જેટલાં પુદ્ગલો છે તેટલાંની એક લાખ સંખ્યા કલ્પવી. “ ક્રમપૂર્વકે એક, બે, પાંચ અને દસ હજાર પુદ્ગલો યથોપદિષ્ટ માવાદિક ચારેની પણ અપેક્ષાએ અપ્રદેશિક છે ” “ નેવું, પંચાણું, અટ્ટાણું તેમ જ નવાણું-એટલાં હજાર પુદ્ગલો માવાદિક ચારેની અપેક્ષાએ વિપરીત રીતે-ઉલટે ક્રમે-સપ્રદેશિક છે ” “ જેમ સંભવે તેમ એ રાશિઓનો અર્થોપનય કરવો, અને સદ્ભાવથી સ્વરી રીતે-એમ જાણવું કે, શ્રીજિનોએ તે (રાશિ) અનંત કહી છે. ”

જીવોની વધવટ.

૪. પ્ર૦—‘મંતે !’ ત્તિ મગવં ગોયમે સમણં જાવ-એવં
વડાસી:—જીવા ણં મંતે ! કિં વહુંતિ, હાયંતિ, અવહિયા ?

૪. ૩૦—ગોયમા ! જીવા ણો વહુંતિ, ણો હાયંતિ, અવ-
હિયા.

૫. પ્ર૦—નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં વહુંતિ, હાયંતિ, અવ-
હિયા ?

૫. ૩૦—ગોયમા ! નેરહ્યા વહુંતિ વિ, હાયંતિ વિ, અવ-
હિયા વિ-જહા નેરહ્યા વિ એવં જાવ-વેમાણિયા.

૬. પ્ર૦—સિદ્ધા ણં મંતે ! પુચ્છા ?

૪. પ્ર૦—હે મગવન્ ! એમ કહી મગવંત ગૌતમે શ્રમણ
મગવંત મહાવીરને એમ કહ્યું કે, હે મગવન્ ! જીવો શું વધે છે,
ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! જીવો વધતા નથી, ઘટતા નથી પણ
અવસ્થિત રહે છે.

૫. પ્ર૦—હે મગવન્ ! નૈરયિકો શું વધે છે, ઘટે છે કે
અવસ્થિત રહે છે ?

૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિકો વધે પણ છે, ઘટે પણ છે
અને અવસ્થિત પણ રહે છે. જેમ નૈરયિકો માટે કહ્યું એમ યાવત્
વૈમાનિક સુધીના જીવો માટે જાણવું.

૬. પ્ર૦—હે મગવન્ ! સિદ્ધોનો પ્રશ્ન કરવો અર્થાત્ તેઓ
વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

૧. મૂલચ્છાયા:—મગવન્ ! ઇતિ મગવન્ ગૌતમ: શ્રમણં યાવત્-એવમ્ અન્નાવીત્-જીવા મગવન્ ! કિં વર્ધન્તે, હીયન્તે અવસ્થિતા: ? ગૌતમ !
શ્રીત્રા નો વર્ધન્તે, નો હીયન્તે, અવસ્થિતા:.. નૈરયિકા મગવન્ ! કિં વર્ધન્તે, હીયન્તે, અવસ્થિતા: ? ગૌતમ ! નૈરયિકા વર્ધન્તેઽપિ, હીયન્તેઽપિ, અવસ્થિતા અપિ.
યથા નૈરયિકા: અપિ એવં યાવત્-વૈમાનિકા:.. સિદ્ધા મગવન્ ! પૃચ્છા ?—અનુ.

૬. ૩૦—ગોયમા ! સિદ્ધા વઢૂંતિ, નો હાયંતિ, અવદ્વિયા વિ.

૭. પ્ર૦—જીવા ણં મંતે ! કેવતિયં કાલં અવદ્વિયા ?

૭. ૩૦—સવ્વુદ્ધં.

૮. પ્ર૦—નેરહ્યા ણં મંતે ! કેવતિયં કાલં વઢૂંતિ ?

૮. ૩૦—ગોયમા ! જહ્ણનેણં એમં સમયં, ઉક્કોસેણં આ-
ક્કલિયાએ અસંસ્વેજ્જહામં. એવં હાયંતિ વા.

૯. પ્ર૦—નેરહ્યા ણં મંતે ! કેવતિયં કાલં અવદ્વિયા ?

૯. ૩૦—ગોયમા ! જહ્ણનેણં એમં સમયં; ઉક્કોસેણં
ચઠવીસં મુહુતા. એવં સત્તમુ વિ પુઢવીસુ વઢૂંતિ, હાયંતિ-માણિ-
યવ્વા; ણવરં-અવદ્વિએસુ ઇમં ણાણતં, તં જહાઃ-રયણપ્પમાએ
પુઢવીએ અહયાલીસં મુહુતા, સક્કરપ્પમાએ ચઠહસ રાહંદિયા ણં,
વાલુયપ્પમાએ માસો, પંકપ્પમાએ દો માસો, ધૂમપ્પમાએ ચત્તારિ
માસા, તમાએ અઢ્ઢ માસા, તમતમાએ વારસ માસા.

—અસુરકુમારા વિ વઢૂંતિ, હાયંતિ જહા નેરહ્યા. અવદ્વિયા
જહ્ણનેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં અઢ્ઢચત્તાલીસં મુહુતા. એવં દસ-
વિહા વિ.

—એગિદિયા વઢૂંતિ વિ, હાયંતિ વિ, અવદ્વિયા વિ. એગિદિયા
તિહિ વિ જહ્ણનેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંસ્વેજ્જ-
હામં.

—વે-તિદિયા વઢૂંતિ, હાયંતિ, તહેવ, અવદ્વિયા જહ્ણનેણં
એકં સમયં, ઉક્કોસેણં દો અંતોમુહુતા. એવં જાવ-ચઠરિદિયા.
અવસેસા સવ્વે વઢૂંતિ, હાયંતિ, તહેવ, અવદ્વિયાણં ણાણતં ઇમં,
તં જહાઃ-સંમુચ્છિમપંચેદિયતિરિક્કજોણિયાણં દો અંતોમુહુતા,
ગમ્મવકંતિયાણં ચઠવીસં મુહુતા, સંમુચ્છિમમણુસ્સાણં અઢ્ઢચત્તા-
લીસં મુહુતા, ગમ્મવકંતિયમણુસ્સાણં ચઠવીસં મુહુતા, યાણમંતર-
જોહસ-સોહમ્મી-સાણેસુ અઢ્ઢચત્તાલીસં મુહુતા, સળંકુવારે અઢ્ઢારસ
રાહંદિયાહં-ચત્તાલિસ ય મુહુતા, માહંદે ચઠવીસં રાહંદિયાહં-

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! સિદ્ધો વધે છે, ઘટે નહિ અને અવ-
સ્થિત પણ રહે છે.

૭. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કેટલા કાલ સુધી જીવો અવસ્થિત
રહે ?

૭. ૩૦—(હે ગૌતમ !) સર્વકાલ સુધી.

૮. પ્ર૦— હે ભગવન્ ! નૈરયિકો કેટલા કાલ સુધી વધે છે ?

૮. ૩૦ — હે ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય સુધી અને
ઉત્કૃષ્ટથી આલ્લિકાના અસંલ્પ્ય ભાગ સુધી નૈરયિક જીવો વધે છે.
એ પ્રમાણે ઘટવાનો કાલ પણ તેટલો જાણવો.

૯. પ્ર૦— હે ભગવન્ ! નૈરયિકો કેટલા કાલ સુધી અવ-
સ્થિત રહે છે ?

૯. ૩૦— હે ગૌતમ ! જઘન્યે એક સમય સુધી અને
ઉત્કૃષ્ટથી ચોવીસ મુહૂર્ત સુધી નૈરયિકો અવસ્થિત રહે છે. એ પ્રમાણે
સાતે પણ પૃથ્વીઓમાં વધે છે, ઘટે છે, એમ કહેવું. વિશેષ એ કે,
અવસ્થિતોમાં આ ભેદ જાણવો:—તે જેમકે, રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં
અહતાઢીશ મુહૂર્ત, શર્કરાપ્રમામાં ચૌદ રાત્રિ દિવસ, વાલુકાપ્રમામાં
એક માસ, પંકપ્રમામાં બે માસ, ધૂમપ્રમામાં ચાર માસ, તમપ્રમામાં
આઠ માસ, અને તમતમાપ્રમામાં બાર માસ અવસ્થાન કાલ છે.

—જેમ નૈરયિકો માટે કહ્યું એમ અસુરકુમારો પણ વધે છે,
ઘટે છે. અને જઘન્યે, એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અહતાઢીશ
મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત રહે છે, એ પ્રમાણે દસે પ્રકારના પણ
ભવનપતિ કહેવા.

—એકેન્દ્રિયો વધે પણ છે, ઘટે પણ છે અને અવસ્થિત પણ રહે
છે, એ ત્રણે વડે પણ જઘન્યે એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટે આલ્લિકાનો
અસંલ્પ્ય ભાગ, એટલો કાલ જાણવો.

—વે ઇન્દ્રિયો, અને ત્રે ઇન્દ્રિયો તે જ પ્રમાણે વધે છે, ઘટે છે;
અને તેઓનું અવસ્થાન જઘન્યે એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટે વે અન્તર્મુહૂર્ત
સુધીનું જાણવું. એ પ્રમાણે યાવન્-ચઠરિદિય સુધીના જીવો માટે જાણવું.
ત્રાકીના વધા જીવો કેટલો કાલ વધે છે, કેટલો કાલ ઘટે છે, એ
વધું તથેવ-પૂર્વની પેઠે-જાણવું અને તેઓના અવસ્થાન કાલમાં આ
પ્રમાણે નાનાત્વ-મેદ-છે:—તે જેમકે, સમ્મુચ્છિમપંચેદિય તિર્યચ્ચો-
નિકોનો અવસ્થાન કાલ વે અંતર્મુહૂર્ત છે, ગર્મજ પંચેદિય તિર્યચ્ચ-
યોનેકોનો અવસ્થાન કાલ ચોવીસ મુહૂર્ત છે, સમ્મુચ્છિમ મનુષ્યોનો

૧. મૂલચ્છયા:—ગૌતમ ! સિદ્ધા વર્ધન્તે, નો હીયન્તે, અવસ્થિતા અપિ. જીવા ભગવન્ ! કિયન્તં કાલમ્ અવસ્થિતા: ? સર્વાહ્દા. નૈરયિકા
ભગવન્ ! કિયન્તં કાલં વર્ધન્તે ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેના ડડલિકાયા અસંલ્પ્યેયમામમ્. એવં હીયન્તે વા. નૈરયિકા ભગવન્ ! કિયન્તં
કાલમ્ અવસ્થિતા: ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન ચતુર્વિંશતિ: મુહૂર્તા: એવં સતસુ અપિ પૃથિવીષુ વર્ધન્તે, હીયન્તે-મણિતવ્યા:; નવરમ્-
અવસ્થિતેષુ ઇદં નાનાત્વમ્, તથથા:—રત્નપ્રમાયાં પ્થિવ્યામ્ અષ્ટચત્વારિંશદ્ મુહૂર્તા:; શર્કરાપ્રમાયાં ચતુર્દશ રાત્રિદિનાનિ, વાલુકાપ્રમાયાં માસ:; પહ્લપ્ર-
માયાં દ્વૈ માસૌ, ધૂમપ્રમાયાં ચત્વારો માસા:; તમાયામ્ અષ્ટ માસા:; તમસ્તમાયાં દ્વાદશ માસા:; અસુરકુમારા અપિ વર્ધન્તે, હીયન્તે યથા
નૈરયિકા:; અવસ્થિતા: જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેના ડડલિકાયા અસંલ્પ્યેયમામમ્. દ્વિ-ત્રીન્દ્રિયા વર્ધન્તે, હીયન્તે, તથેવ, અવસ્થિતા જઘન્યેન
એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન આલ્લિકાયા અસંલ્પ્યેયમામમ્. દ્વિ-ત્રીન્દ્રિયા વર્ધન્તે, હીયન્તે, તથેવ, અવસ્થિતા જઘન્યેન
એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન દ્વૈ અન્તર્મુહૂર્તા: એવં યાવન્-ચતુર્વિંશતિ: અવસ્થેપા: સર્વે વર્ધન્તે, હીયન્તે, તથેવ, અવસ્થિતાનાં નાનાત્વમ્ ઇદમ્, તથથા:—
સંમુચ્છિમપંચેદિયતિર્યચ્ચોનિકાનાં દૈ અન્તર્મુહૂર્તા:; ગર્મજ્યુત્કાન્તિકાનાં ચતુર્વિંશતિ: મુહૂર્તા:; સંમુચ્છિમમનુષ્યાણામ્ અષ્ટચત્વારિંશદ્ મુહૂર્તા:; ગર્મજ્યુત્કા-
ન્તિકમનુષ્યાણામ્ ચતુર્વિંશતિર્મુહૂર્તા:; વાનવ્યન્તર-જ્યોર્ત્વિક-સૌધર્મે-શાનેષુ અષ્ટચત્વારિંશદ્ મુહૂર્તા:; સન્તકુમારેડ્ઢાદશ રાત્રિદિવાનિ, ચત્વારિંશદ્
મુહૂર્તા:; માહેન્તે ચતુર્વિંશતી રાત્રિદિવાનિ:—અનુ.

वीस य मुहुत्ता, बंमलोए पंचचत्तालीसं राइंदियाइं, लंतए नउइ राइंदियाइं, महासुके साइं राइंदियसयं, सहसारे दो राइंदिय-सयाइं, आगय-पाणयाणं संखेजा मासा, आरण-ऽच्युयाणं संखेजाइं वासाइं; एवं गेवेज्जदेवाणं, विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजियाणं असंखेजाइं वाससहसाइं, सव्वट्ठसिद्धे पलिओवमस्स संखेज्ज-भागो; एवं भागियव्वं वड्ढंति, हायंति जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं, अवट्ठियाणं जं भणियं.

अवस्थान काळ अडतालीश मुहूर्त छे, गर्भज मनुष्योनो अवस्थान काळ चोवीश मुहूर्त छे; वानच्यंतर, ज्योतिषिक, सौधर्म अने ईशान देवलोकमां अवस्थान काळ अडतालीश मुहूर्त छे, सनकुमार देवलोकमां अठार रात्रिदिवस अने चालीश मुहूर्त अवस्थान काळ छे, माहेंद देवलोकमां चोवीश रात्रिदिवस अने वीश मुहूर्त अवस्थान काळ छे, ब्रह्मलोकमां पीस्तालीश रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, लांतक देवलोकमां नेवुं रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, महाशुक देवलोकमां एकसो साठ रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, सहसार देवलोकमां बसो रात्रिदिवस अवस्थान काळ छे, आनत अने प्राणत देवलोकमां संखेय मासो सुधी अवस्थान काळ छे, आंग अने अच्युत देवलोकमां संखेय वर्षो अवस्थान काळ छे, ए प्रमाणे प्रैवेयक देवोनो, विजय, वैजयंत, जयंत अने अपराजित देशोनो असंख्य हजार वर्षो सुधी अवस्थान काळ जाणवो, तथा, सर्वार्थ सिद्धमां पल्योपमना संखेय भाग सुधी अवस्थान काळ जाणवो. अने एओ, जघन्ये एक समय सुधी अने उत्कृष्टे आवलिकाना असंख्य भाग सुधी वधे छे, घटे छे ए प्रमाणे कहेवुं अने-तेओनो अवस्थान काळ तो जे कह्यो ते जाणवो.

१०. प्र०—सिद्धा णं भंते ! केवइयं कालं वड्ढंति ?

१०. प्र०—हे भगवन् ! सिद्धो केटला काळ सुधी वधे छे ?

१०. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अट्ट समयया.

१०. उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे आठ समय सुधी सिद्धो वधे छे.

११. प्र०—केवइयं कालं अवट्ठिया ?

११. प्र०—(हे भगवन् !) सिद्धो केटला काळ सुधी अवस्थित रहे छे ?

११. उ०—गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा.

११. उ०—हे गौतम ! जघन्ये एक समय अने उत्कृष्टे छ मास सुधी सिद्धो अवस्थित रहे छे.

१२. प्र०—जीवा णं भंते ! किं सोवचया, सावचया, सोवचय-सावचया, निरुवचय-निरवचया ?

१२. प्र०—हे भगवन् ! जीवो उपचय सहित छे, अपचय सहित छे, सोपचय सापचय छे अने उपचय रहित छे के अपचय रहित छे ?

१२. उ०—गोयमा ! जीवा णो सोवचया, नो सावचया, नो सोवचय-सावचया, निरुवचय-निरवचया; एगिंदया ततियपदे, सेसा जीवा चउहिं पदेहिं भाणियव्वा.

१२. उ०—हे गौतम ! जीवो सोपचय-उपचय सहित-नथी, सापचय-अपचय-सहित-नथी, सोपचय सापचय नथी, पण निरुपचय अने निरपचय छे. एकेन्द्रिय जीवो त्रीजा पदमां छे एटले सोपचय अने सापचय छे, बाकीना जीवो चारे पदो वडे कहेवा.

१३. प्र०—सिद्धा णं पुच्छा ?

१३. प्र०—(हे भगवन् !) सिद्धो-केवा छे ? (पूर्वनी पेटे सोपचयादिनो प्रश्न करवो.)

१. मूलच्छायाः—विंशतिश्च मुहूर्ताः, ब्रह्मलोके पञ्चत्वारिंशद् रात्रिदिनानि. लान्तके नवती रात्रिदिनानि, महाशुके षष्ठी रात्रिदिनशतम्, सहसारे द्वे रात्रिदिनशते, आनत-प्राणतयोः संख्येया मासाः, आरणा-ऽच्युतयोः संख्येयानि वर्षाणि; एवं प्रैवेयकदेवानाम्, विजय-वैजयन्त-जयन्ता-ऽपराजितानाम् असंख्येयानि वर्षसहस्राणि, सर्वार्थसिद्धे पल्योपमस्य संख्येयभागः, एवं भणितव्यं वर्धन्ते, हीयन्ते जघन्येण एकं समयम्, उत्कृष्टेनाऽऽवलिकाया असंख्येयभागम्, अवस्थितानां यद् भणितम्. सिद्धा भगवन् ! कियन्तं कालं वर्धन्ते ? गौतम ! जघन्येण एकं समयम्, उत्कृष्टेन अष्टौ समयान्. कियन्तं कालम्-अवस्थिताः ? गौतम ! जघन्येण एकं समयम्, उत्कृष्टेन षड् मासान्. जीवा भगवन् ! किं सोपचयाः, सापचयाः, सोपचय-सापचयाः, निरुपचय-निरपचयाः ? गौतम ! जीवा नो सोपचयाः, नो सापचयाः, नो सोपचय-सापचयाः, निरुपचय-निरपचयाः, एकेन्द्रियास्तृतीयपदे, शेषा जीवाश्चतुर्भिः पदैर्भणितव्याः. सिद्धाः पृच्छाः—अनु०

૧૩. ૩૦—ગોયમા ! સિદ્ધા સોવચયા, નો સાવચયા, નો સોવચયસાવચયા, નિરુવચય-નિરવચયા.

૧૪. પ્ર૦—જીવા ણં મંતે ! કેવતિયં કાલં નિરુવચય-નિરવચયા ?

૧૪. ૩૦—ગોયમા ! સવ્વહં.

૧૫. પ્ર૦—નેરહયા ણં મંતે ! કેવતિયં કાલં સોવચયા ?

૧૫. ૩૦—ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં આ-વલિયાએ અસંસ્યેજ્જમાગં.

૧૬. પ્ર૦—કેવતિયં કાલં સાવચયા ?

૧૬. ૩૦—એવં ચેવ.

૧૭. પ્ર૦—કેવતિયં કાલં સોવચય-સાવચયા ?

૧૭. ૩૦—એવં ચેવ.

૧૮. પ્ર૦—કેવતિયં કાલં નિરુવચય-નિરવચયા ?

૧૮. ૩૦—ગોયમા ! જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં બારસ મુહુત્તા. એગિદિયા સવ્વે સોવચયા, સાવચયા સવ્વહં, તેસા સવ્વે સોવચયા િ, સાવચયા િ, સોવચય-સાવચયા િ, નિરુવચય-નિરવચયા િ જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંસ્યેજ્જમાગં. અવટ્ટિએહિં વક્કંતિકાલો માણિયવ્વો.

૧૯. પ્ર૦—સિદ્ધા ણં મંતે ! કેવતિયં કાલં સોવચયા ?

૧૯. ૩૦—ગોયમા ! જહણ્ણેણ એકં સમયં, ઉક્કોસેણં અટ્ટ સમયા.

૨૦. પ્ર૦—કેવતિયં કાલં નિરુવચય-નિરવચયા ?

૨૦. ૩૦—જહણ્ણેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં છ માસા.

૧૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! સિદ્ધો સોપચય છે, સાપચય નથી, સોપચય અને સાપચય નથી, નિરુપચય છે, નિરપચય છે,

૧૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જીવો કેટલા કાલ સુધી નિરુપચય અને નિરપચય છે ?

૧૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! સર્વ કાલ સુધી જીવો નિરુપચય અને નિરપચય છે.

૧૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! નૈરયિકો કેટલા કાલ સુધી સોપચય છે ?

૧૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! જઘન્યે એક સમય સુધી અને ઉત્ક્રુષ્ટે આવલિકાના અસંસ્ય ભાગ સુધી નૈરયિકો સોપચય છે.

૧૬. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) નૈરયિકો કેટલા કાલ સુધી સાપચય છે ?

૧૬. ૩૦—(હે ગૌતમ !) એ પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત સોપચયના કાલ પ્રમાણે સાપચયનો કાલ જાણવો.

૧૭. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) નૈરયિકો કેટલા કાલ સુધી સોપચય અને સાપચય છે ?

૧૭. ૩૦—(હે ગૌતમ !) એ પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત પ્રમાણે જાણવું.

૧૮. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) નૈરયિકો કેટલા કાલ સુધી નિરુપચય અને નિરપચય છે ?

૧૮. ૩૦—હે ગૌતમ ! જઘન્યે એક સમય સુધી અને ઉત્ક્રુષ્ટે બાર મુહૂર્ત સુધી નૈરયિકો નિરુપચય અને નિરપચય છે. બધા એકેન્દ્રિય જીવો સર્વકાલ સુધી સોપચય અને સાપચય છે, બાકીના બધા જીવો સોપચય પળ છે, સાપચય પળ છે, સોપચય અને સાપ-ચય પળ છે, નિરુપચય છે અને નિરપચય પળ છે. જઘન્યે એક સમય અને ઉત્ક્રુષ્ટે આવલિકાનો અસંસ્ય ભાગ છે, અવસ્થિતોમાં વ્યુત્ક્રાન્તિકાલ કહેવો.

૧૯. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! સિદ્ધો કેટલા કાલ સુધી સોપચય છે ?

૧૯. ૩૦—હે ગૌતમ ! જઘન્યે એક સમય અને ઉત્ક્રુષ્ટે આઠ સમય સુધી સિદ્ધો સોપચય છે.

૨૦. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) તેઓ (સિદ્ધો) કેટલા કાલ સુધી નિરુપચય અને નિરપચય છે ?

૨૦. ૩૦—(હે ગૌતમ !) જઘન્યે એક સમય સુધી અને ઉત્ક્રુષ્ટે છ માસ સુધી સિદ્ધો નિરુપચય અને નિરપચય છે.

૧. મૂલચ્છાયા:—ગૌતમ ! સિદ્ધા: સોપચયા:, નો સાપચયા:, નો સોપચય-સાપચયા:, નિરુપચય-નિરપચયા:. જીવા ભગવન્ ! કિયન્તં કાલં નિરુપચય-નિરપચયા: ? ગૌતમ ! સર્વોદ્ધા. નૈરયિકા ભગવન્ ! કિયન્તં કાલં સોપચયા: ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્ક્રુષ્ટેના અસંસ્યેજ્જમાગમ્. કિયન્તં કાલં સાપચયા: ? એવં ચેવ. કિયન્તં કાલં સોપચય-સાપચયા: ? એવં ચેવ. કિયન્તં કાલં નિરુપચય-નિરપચયા: ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્ક્રુષ્ટેન દ્વાદશ મુહૂર્તાન્. એકેન્દ્રિયા: સર્વે સોપચયા:, સાપચયા: સર્વોદ્ધા, શેષા: સર્વે સોપચયા અપિ, સાપચયા અપિ, સોપચય-સાપચયા અપિ, નિરુપચય-નિરપચયા અપિ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્ક્રુષ્ટેન આવલિકાયા: અસંસ્યેજ્જમાગમ્. અવસ્થિતૈર્યુત્ક્રાન્તિકાલો મણિતવ્ય:. સિદ્ધા ભગવન્ ! કિયન્તં કાલં સોપચયા: ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્ક્રુષ્ટેન અટ્ટ સમયાન્. કિયન્તં કાલં નિરુપચય-નિરપચયા: ? જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્ક્રુષ્ટેન ષણ્ણ માસાન્:—અનુ૦

—सेव' भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. (एम कही यावत् विहरे छे.)

भगवन्त-अज्जसुधम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये अट्टमो उद्देशो सम्मत्तो.

२. अनन्तरं पुद्गल निरूपिताः, ते च जीवोपग्राहिणः, इति जीवांश्चितयन्नाहः—‘ जीवा णं ’ इत्यादि. ‘ नेरइया णं भंते ! केव तियं कालं अवड्डिया ? गोयमा ! जहवेणं एकं समयं, उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्तं ति. ’ कथम् ? सससु अपि पृथिवीषु द्वादश मुहूर्तान् यावद् न कोऽपि उत्पद्यते, उद्वर्तते च—उत्कृष्टतो विरहकालस्य एवंरूपत्वाद्, अन्येषु पुनर्द्वादशमुहूर्तेषु यावन्त उत्पद्यन्ते तावन्त एव उद्वर्तन्ते—इत्येवं चतुर्विंशतिमुहूर्तान् यावद् नारकाणाभेकारिणाणांवाद्—अवस्थितत्वम्—वृद्धि—हान्योरभाव इत्यर्थः. एवं रत्नप्रभादिषु यो यत्रोत्पादो—द्वर्तना—विरहकालश्चतुर्विंशतिमुहूर्तादिको व्युत्क्रांतिपदेऽभिहितः स तत्र तेषु तत्तुल्यस्य, समसंख्यानाम्—उत्पादो—द्वर्तनाकालस्य मीलनाद् द्विगुणितः सन् अवस्थितकालोऽष्टचत्वारिंशद्मुहूर्तादिकः सूत्रोक्तो भवति. विरहकालश्च प्रतिपदमवस्थानकालार्धभूतः स्वयमभ्यूह्य इति. ‘ एगिंदिया वडुंति वि ’ त्ति तेषु विरहाऽभवेऽपि बहुतराणाम् उत्पादात्, अल्पतराणां चोद्वर्तनात्, ‘ हायंति वि ’ त्ति बहुतराणाम् उद्वर्तनात्, अल्पतराणां च उत्पादात्, ‘ अवड्डिया वि ’ त्ति तुल्यानाम् उत्पादात्, उद्वर्तनाच्च इति. ‘ एतेहिं तिहि वि ’ त्ति एतेषु त्रिष्वपि एकेन्द्रियवृद्ध्यादिषु आवल्लिकाया असंख्येयो भागः, ततः परं यथायोगं वृद्ध्यादेरभावात्. ‘ दो अंतोमुहुत्त ’ त्ति एकमन्तर्मुहूर्तं विरहकालः, द्वितीयं तु समानानाम् उत्पादो—द्वर्तनकाल इति. ‘ आणय—पाणयाणं संखेज्जा मासा, आरण—चुयाणं संखेज्जा वास ति ’ इह विरहकालस्य संख्यातमास—वर्षरूपस्य द्विगुणत्वेऽपि संख्यातत्वेन—इत्यतः संख्याता म.सा इत्यादि उक्तम्. ‘ एवं मेवेज्जदेवाणं ’ ति इह यद्यपि प्रैवेयकाऽधस्तत्रये संख्यातानि वर्षाणां शतानि, मध्यमे सहस्राणि, उपरिमे लक्षाणि विरह उच्यते तथापि द्विगुणितेऽपि च संख्यातवर्षत्वं न विरुध्यते. विज्ञयादिषु तु असंख्यातकालो विरहः, स च द्विगुणितोऽपि स एव. सर्वार्थसिद्धे पल्योपमसंख्येयभागः, सोऽपि द्विगुणितः संख्येयभाग एव स्यात्, अत उक्तम्ः—‘ विजय—वेजयंत—जयंत—उपराजियाणं असंखेज्जाइं वाससहसाइं ’ इत्यादीति. जीवादीन् एव भङ्गयन्तरेणाऽऽहः—‘ जीवा णं ’ इत्यादि. सोपचयाः—सवृद्धयः—प्राक्तनेषु अन्येषाम् उत्पादात्, सापचयाः—प्राक्तनेभ्यः केषांश्चिद् उद्वर्तनात् सहानयः, सोपचय—सापचयाः—उत्पादो—द्वर्तनाभ्यां वृद्धि—हान्योर्युगपद्वाद्यद्, निरुपचय—निरपचयाः—उत्पादो—द्वर्तनयोरभावेन वृद्धि—हान्योरभावात्. ननु उपचयो वृद्धिः, अपचयस्तु हानिः, युगपद् द्वयम्, अद्वयं वाऽवस्थितत्वम्, एवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण कोऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ? उच्यतेः—पूर्वत्र परिमाणम् अभिप्रेतम्, इह तु तदनपेक्षम् उत्पादो—द्वर्तनामात्रम्, ततश्च इह तृतीयभङ्गके पूर्वोक्तवृद्ध्यादिविकल्पानां त्रयमपि स्यात्, तथाहिः—बहुतरोत्पादे वृद्धिः, बहुतरोद्वर्तने हानिः, समोत्पादो—द्वर्तनयोश्चाऽवस्थितत्वम्—इत्येवं भेद इति. ‘ एगिंदिया ततियपदे ’ त्ति सोपचय—सापचया इत्यर्थः. युगपद् उत्पादो—द्वर्तनाभ्यां वृद्धि—हानिभावात्, शेषभङ्गकेषु ते न संभवन्ति, प्रत्येकम् उत्पादो—द्वर्तनयोस्तद्विरहस्य चाऽभावाद् इति. ‘ अवड्डिएहिं ’ ति निरुपचय—निरपचयेषु ‘ वकंति कालो भाणियन्वो ’ त्ति विरहकालो वाच्यः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते अष्टम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

२. हमणां पुद्गलानुं निरूपण कर्ये, ते पुद्गलो जीवोना उपग्राहक होय छे माटे हवे जीवोने चितवता [‘ जीवा णं ’ इत्यादि] सूत्र कहे छे. [‘ नेरइया णं भंते ! केवइयं कालं अवड्डिया ? गोयमा ! जहवेणं एकं समयं, उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्तं ति] हे भगवन् ! नैरयिको केटला काळ सुधी अवस्थित रहे ? हे गौतम ! जहन्वथी एकसमय सुती अने उत्कृष्टथी चोवीस मुहूर्त सुधी नैरयिको अवस्थित रहे. ते केरी रीते ? तो कहे छे के, साते पृथिवीओमां पण बार मुहूर्त सुधी कोइ जीव उत्पन्न थाय नहि अने कोइनुं उद्वर्तन—मरण—थाय नहि—ए प्रकारनो उत्कृष्ट विरह काळ होवाथी तेटलो काळ नैरयिको अवस्थित रहे छे तथी तथा बीजा बार मुहूर्त सुधी जेटला जीव नैरयिकमां उत्पन्न थाय तेटला ज जीव उद्वर्तन—मरे—ए पण नैरयिकनो अदस्थान काळ होवाथी ए प्रमाणे चोवीस मुहूर्त सुधी नैरयिकनी एकपरिमाणता होवाथी तेओनी अवस्थितता जाणवी—वृद्धि अने हानिनो अभाव जाणवो. एम रत्नप्रभादि पृथ्वीओमां ज्यां व्युत्क्रांतिपदमां उत्पाद, उद्वर्तना अने विरहकाळ चोवीस मुहूर्तनो कळो छे, त्यां रत्नप्रभा वंगरे पृथ्वीओमां, नैरयिकोमां तेनी तुल्य—चोवीस मुहूर्त जेटलो—उत्पाद अने उद्वर्तना काळ, समसंख्या

नैरयिकोनो अस्थान

१. मूलच्छायाः—तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

-ચોવીશ મુહૂર્તની સંખ્યા-સાથે મઠવાથી દ્વિગુણ થયો છતો અડતાલીશ મુહૂર્તાદિનો અવસ્થિત કાલ થયો, અને એ સૂત્રોક્ત છે, અને વિરહકાલ તો દરેકપદે અવસ્થાન કાલ કરતાં અડધો, સ્વયમેવ જાણવો. [' એર્ગિદિયા વઙ્ઠિતિ વિ ' તિ] તેઓમાં વિરહ નથી, તો ધન ઘના ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને થોડાનું મરણ થતું હોવાથી ' તેઓ વધે ધન છે ' એમ કહ્યું છે. [' હાયંતિ વિ ' તિ] ઘનાનું મરણ થવાથી અને ઓછાની ઉત્પત્તિ હોવાથી તેઓ ' હીન ધન થાય છે ' એમ કહ્યું છે. [' અવદિયા વિ ' તિ] સરખાની ઉત્પત્તિ હોવાથી અને સરખાનું મરણ હોવાથી ' તેઓ અવસ્થિત ધન છે ' એમ કહ્યું છે. [' એતેહિં તિહિ વિ ' તિ] એ ત્રણેમાં એટલે એકેન્દ્રિયોની વૃદ્ધિમાં, હાનિમાં અને અવસ્થિતિમાં આવલિકાનો અસંખ્યેય ભાગ કાલ છે, કારણ કે, ત્યાર પછી યથાયોગ વૃદ્ધિ ઘેરે થતી નથી. [' દો અંતોમુહુત્ત ' તિ] એક અન્તર્મુહૂર્ત વિરહ કાલ અને બીજો અંતર્મુહૂર્ત તો સરખી સંખ્યાવાળાઓના ઉત્પાદનો અને મરણનો સમય છે. [' આણય-પાણયાણં સંસ્થેજ્ઞા માસા, આરણ-ચ્ચુયાણં સંસ્થેજ્ઞા વાસ ' તિ] અહિં સંખ્યાત માસ અને સંખ્યાત વર્ષરૂપ વિરહ કાલને બમણો કરીએ તો ધન તેનું સંખ્યાતપણું જ રહે છે માટે 'સંખ્યાત માસ' इत्यादि કહ્યું છે. [' એવં મેવેજ્ઞદેવાણં ' તિ] જો કે અહિં, ઐત્રેયકના બીચલા ત્રણ ભાગમાં સંખ્યાત શત વર્ષો, મધ્યમ ત્રણ ભાગમાં સંખ્યાત હજાર વર્ષો અને ઉપરના ત્રણ ભાગમાં સંખ્યાત લાચ વરસ વિરહ કાલ છે તો ધન તેને બમણો કર્યા બાદ તેમાં સંખ્યાત વર્ષપણાનો વિરોધ નથી આવતો તથા વિજયાદિમાં તો અસંખ્યાત કાલ વિરહ છે, ધન તેને બમણો કરીએ તો ધન તેનો તે જ-અસંખ્યાત કાલ રૂપ-રહે છે, સર્વાર્થસિદ્ધમાં પલ્યોપમનો સંખ્યેય ભાગ વિરહ કાલ છે, તે ધન બમણો થઈને સંખ્યેય ભાગ રૂપ જ રહે છે, માટે કહ્યું છે કે, ' વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિતોનો અસંખ્ય વર્ષ સહસ્રો છે ' इत्यादि. હવે બીજી રીતે જીવોને જ કહે છે:—[' જીવા ણં ' इत्यादि.] સોપચય-વૃદ્ધિ સહિત અર્થાત્ પહેલાના જીવોમાં-જેટલા જીવો પહેલાં હોય-તેમાં-બીજા નવા જીવોના ઉત્પાદથી-આવવાથી-સંખ્યાની વૃદ્ધિને લીધે વૃદ્ધિ સહિત, પહેલાના જીવોમાંથી કેટલાક જીવોના ઉદ્વર્તન-મરણ-થી સંખ્યાની ઘટ થવાથી હાનિસહિત, ઉત્પાદ અને ઉદ્વર્તન દ્વારા એક સાથે વૃદ્ધિ અને હાનિ થવાથી સોપચય અને સાપચય, ઉત્પાદના અને ઉદ્વર્તનના અભાવને લઈ વૃદ્ધિ અને હાનિ ન થવાથી નિરુપચય અને નિરપચય. શં—મૂલ શાસ્ત્રકારે પૂર્વમાં વૃદ્ધિ, હાનિ અને અવસ્થિતિનાં સૂત્રો કહ્યાં છે અને અહિં ઉપચય, અપચય, ઉપચયાપચય અને નિરુપચય નિરપચયનાં સૂત્રો કહ્યાં છે. તો તે પ્રમાણે બે સૂત્રો કહેવાની શી અગત્ય છે? કારણ કે, ઉપચય એટલે વૃદ્ધિ, અપચય એટલે હાનિ અને એક સાથે ઉપચય કે અપચય અથવા નિરુપચય કે નિરપચય તે અવસ્થિતિ એ પ્રમાણે ઉપચયાદિ શબ્દોનો વૃદ્ધ્યાદિ શબ્દ સાથે સમાન અર્થ હોવાથી શબ્દભેદ વિના આ બે સૂત્રમાં શું ભેદ છે? સમા—પ્રથમના સૂત્રમાં પરિમાણ અભિપ્રેત છે એટલે વૃદ્ધિ ઘેરેના પ્રશ્ન સૂત્રમાં પરિમાણ કથન ઇષ્ટ છે અને આ ઉપચયાદિ સૂત્રોમાં તો પરિમાણની અપેક્ષા વિના માત્ર ઉત્પાદ અને ઉદ્વર્તના વિવક્ષિત છે, તેથી અહિં ત્રીજા ભાગમાં પૂર્વે કહેલ વૃદ્ધ્યાદિના ત્રણે વિકલ્પો થાય છે, તે જેમકે, જ્યારે ઘણાનો ઉત્પાદ હોય ત્યારે વૃદ્ધિ, ઘણાનું મરણ થાય ત્યારે હાનિ અને જ્યારે સમાન ઉત્પાદ અને ઉદ્વર્તન હોય ત્યારે અવસ્થિત ધન હોય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વસૂત્ર તથા આ સૂત્રમાં ભેદ છે. [' એર્ગિદિયા તદ્અપવ ' તિ] અર્થાત્ એક સાથે ઉત્પાદ અને ઉદ્વર્તન થવાને લીધે વૃદ્ધિ તથા હાનિ થવાથી એકેન્દ્રિય જીવો સોપચય અને સાપચય છે, બાકીના ભાંગાઓમાં તો તે એકેન્દ્રિયો સંભવતા નથી, કારણ કે, તેઓમાં પ્રત્યેકનો ઉત્પાદ, ઉદ્વર્તન અને તેના વિરહનો અભાવ છે. [' અવદિદિર્ગિ ' તિ] નિરુપચય અને નિરપચયોમાં [' વક્તિકાલો ભાણિયવ્વો તિ] પૂર્વે કહેલો વિરહ કાલ કહેવો.

બેડારૂપ: સમુદ્રેઽખિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેઽસ્મિન્ દાયી ય: સદ્ગુણાનાં પરકૃતિવરણાદૈત્તજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોઽનુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યો:-દયાત્ શ્રીકીરદેવ: સકલશિવસુખં મારહા ચાપ્તમુલ્ય: ॥

शतक ५.-उद्देशक ९.

राजगृह नगर प शुं कहेवाय ?-पृथिवी विगेरे राजगृह नगर कहेवाय-एत्ता कारणनी नोव.-दिवसे प्रकाश अने राधे अंधाहं होय ?-हा.-एतुं शुं कारण ?-शुभ पुद्रल अने अशुभ पुद्रल.-नैरयिकोने प्रकाश होय के अंधकार ?-अंधकार.-तेतुं कारण-अशुभ पुद्रल.-असुरकुमारोने प्रकाश.-पृथिवीकाय यावत्-तेइंद्रियोने अंधकार.-चर्जरिंद्रियोने प्रकाश अने अंधकार.-ए रीते यावत्-मनुष्योने.-असुरकुमारोनी पेठे बधा भुवनपति विगेरे देवोने प्रकाश.-नारकिमां रहेला नैरयिकोने 'कळ' नो ख्याल होय ?-ना.-एम केम ?-'कळ' नो ख्याल अहीं मर्त्यलोकनां छे माटे-ए रीते यावत्-पंचेंद्रिय-तिर्यंचयोनिको विषे पण जाणतुं.-मनुष्योने तो कळनो ख्याल होय छे-देवोने कळनो ख्याल नथी होतो.-पार्श्वापल स्वविरो अने श्रमण भगवंत महावीर.-असंख्य लोकां अनंत रात्री-दिवसो शी रीते ?-पुरुषादानीय पार्श्व-अइतनी साक्षी-लोकस्वरूप.-पार्श्वापलोने धएली श्रमण भगवंत महावीरानी 'सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी' तरीकेनी ओळखाण.-चार याम मूकी पांच यामनो स्वीकार.-सिद्धत्व प्राप्ति-देवलोकनी गणत्री-संग्रहगथा-विहार.-

१. प्र०—ते^१ णं काले णं, ते णं समएणं जाव-एवं वयासी:-किं इदं भंते ! नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, किं पुढवी नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, आउ नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, जाव-वणस्सई, जहा-एयणुदेसए पंचेंद्रियतिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया तथा भाणियव्वा, जाव-सच्चित्ता-अचित्त-मीसियाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?

१. उ०—गोयमा ! पुढवी वि नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ, जाव-सच्चित्ता-अचित्त-मीसियाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ.

१. प्र०—ते काले, ते समये यावत्-एम बोल्या:-हे भगवन् ! आ राजगृह नगर शुं कहेवाय ? शुं राजगृह नगर पृथिवी कहेवाय, जल कहेवाय, यावत् वनस्पति-जेम एजन उद्देशामां पंचेंद्रियतिर्यंचोना (परिग्रहनी) वक्तव्यता कही छे तेम अहिं कहेवुं अर्थात् शुं राजगृह नगर कूट कहेवाय, शैल कहेवाय, यावत् सचित्त, अचित्त अने मिश्रित द्रव्यो, राजगृह नगर कहेवाय ?

१. उ०—हे गौतम ! पृथिवी पण राजगृह नगर कहेवाय यावत्-सचित्त, अचित्त अने मिश्रित द्रव्यो राजगृह नगर कहेवाय.

१. मूलच्छाया:-तस्मिन् काले, तस्मिन् समये यावत्-एवम् अवादीत्:-किम् इदं भगवन् ! नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते, किं पृथिवी नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते, आपो नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते, यावत्-वनस्पतिः, यथा एजनोद्देशके पञ्चेन्द्रियतिर्यंग्योनिकानां वक्तव्यता तथा भणितव्या, यावत्-सच्चित्ता-अचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि नगरम् राजगृहम् इति प्रोच्यते ? गौतम ! पृथिव्यापि नगरं राजगृहमिति प्रोच्यते, यावत्-सच्चित्ता-अचित्त-मिश्रितानि द्रव्याणि नगरं राजगृहम् इति प्रोच्यते:-अनु०

૨. પ્ર૦—સેં કેળદ્વેળં ?

૨. ઉ૦—ગોયમા ! પુઢવી જીવા ઇ ય, અજીવા ઇ ય નગરં રાયગિહં તિ પવુચ્ઠ, જાવ-સચિત્તા-ડચિત્ત-મીસિયાઈં દન્વાઈં, જીવા ઇ ય, અજીવા ઇ ય નગરં રાયગિહં તિ પવુચ્ઠ, સે તેળદ્વેળં તં ચેવ.

૨. પ્ર૦—(હે ભગવન્!) તે કયા હેતુથી?

૨. ઉ૦—હે ગૌતમ! પૃથિવી, એ જીવો છે, અજીવો છે માટે તે રાજગૃહ નગર કહેવાય છે યાવત્-સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યો પણ જીવો છે, અજીવો છે માટે રાજગૃહ નગર કહેવાય છે, તે હેતુથી તે તેમ જ છે.

૧. ઇદં કિલ્લ અર્થજાતં ગૌતમો રાજગૃહે પ્રાયઃ પૃષ્ટવાન્, બહુશો ભગવતસ્ત્ર વિહારાદ્-ઇતિ રાજગૃહાદિસ્વરૂપનિર્ણયપરસૂત્ર-પ્રપચ્ચં નવમોદ્દેશકમાહઃ—‘ તે ણં ’ ઇત્યાદિ. ‘ જહા ઇયણુદ્દેસણ ’ તિ એજનોદેશકોડસ્યૈવ પચ્ચમશતસ્ય સત્તમઃ, તત્ર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-ચક્તવ્યતાઃ—‘ ટંકા, કૂઢા, સેલા, સિહરી ’ ઇત્યાદિકા યા ઉક્તા, સા ઇહ મણિતવ્યા ઇતિ. અત્રોત્તરમ્—‘ પુઢવી વિ નગરં ’ ઇત્યાદિ. પૃથિવ્યાદિસમુદાયો રાજગૃહમ્, ન પૃથિવ્યાદિસમુદાયાદ્ ક્ષતે ‘ રાજગૃહ ’ શબ્દપ્રવૃત્તિઃ. ‘ પુઢવી જીવા ઇ ય, અજીવા ઇ ય નગરં રાયગિહં તિ પવુચ્ઠ ’ તિ જીવાડજીવસ્વભાવં રાજગૃહમ્ ઇતિ પ્રતીતમ્, તત્તથ્ર વિવક્ષિતા પૃથિવી, સચેતના-ડચેતનત્વેન જીવાશ્ચ અજીવાશ્ચેતિ રાજગૃહમ્ ઇતિ પ્રોચ્યતે ઇતિ.

૧. આ બધો અર્થનો સમૂહ ભગવંત ગૌતમે ભગવંત મહાવીરને જાગે માગે રાજગૃહ નગરમાં પૂછ્યો હતો, કારણ કે, ભગવંત મહાવીરનો ઘણો વિહાર રાજગૃહમાં થયેલો છે માટે રાજગૃહાદિના સ્વરૂપના નિર્ણય પરત્વે આ નવમા ઉદ્દેશકમાં સૂત્રનો પ્રપચ-વિસ્તાર-કહે છે:—[‘ તે ણં ’ ઇત્યાદિ.] [‘ જહા ઇયણુદ્દેસણ ’ તિ] એજનોદેશક, એ આ પાંચમી શતકનો સાતમો ઉદ્દેશ છે, તેમાં [‘ ટંકા, કૂઢા, સેલા, સિહરી ’ ઇત્યાદિ] પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોની ચક્તવ્યતા છે તે ચક્તવ્યતા અહિં કહેવી. અહિં ઉત્તર આપે છે: [‘ પુઢવી વિ નગરં ’ ઇત્યાદિ.] પૃથિવી વગેરેનો સમુદાય તે રાજગૃહ નગર છે, કારણ કે, પૃથિવ્યાદિના સમુદાય વિના રાજગૃહ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. [‘ પુઢવી જીવા ઇ ય, અજીવા ઇ ય, નગરં રાયગિહં તિ પવુચ્ઠ ’ તિ] રાજગૃહ નગર જીવાજીવ-સ્વભાવવાલું છે એ પ્રતીત છે માટે [મગધદેશમાં વર્તમાન ‘ વિહાર ’ ની નજીક આવેલી અને ‘ રાજગિર ’ નામથી ઓલખાતી જ] અમુક જમીન, પોતાના સચેતનપણાને અને અચેતનપણાને લીધે જીવ અને અજીવરૂપ છે, તે ‘ રાજગૃહ ’ એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

અંજવાલું અને અંધારું.

૩. પ્ર૦—સેં ણૂં મંતે ! દિયા ઉજ્જોણ, રાઈં અંધયારે ?

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્! દિવસે ઉદ્દ્યોત અને રાત્રિમાં અંધકાર હોય છે ?

૩. ઉ૦—હંતા, ગોયમા ! જાવ-અંધયારે.

૩. ઉ૦—હા, ગૌતમ! યાવત્-અંધકાર હોય છે.

૪. પ્ર૦—સે કેળદ્વેળં ?

૪. પ્ર૦—તે કયા હેતુથી ?

૪. ઉ૦—ગોયમા ! દિયા સુભા પોગ્ગલા, સુભે પોગ્ગલપરિ-
ણામે, રાઈં અસુભા પોગ્ગલા, અસુભે પોગ્ગલપરિણામે-સે તેળદ્વેળં.

૪, ઉ૦—હે ગૌતમ! દિવસે સારાં પુદ્ગલો હોય છે અને સારો પુદ્ગલ-પરિણામ હોય છે, રાત્રિમાં અશુભ પુદ્ગલો હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ-પરિણામ હોય છે-તે હેતુથી એમ છે.

૫. પ્ર૦—નેરઝ્યાણં મંતે ! કિં ઉજ્જોણ, અંધયારે ?

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્! શું નૈરયિકોને પ્રકાશ હોય છે કે અંધકાર હોય છે ?

૫. ઉ૦—ગોયમા ! નેરઝ્યાણં ણો ઉજ્જોણ, અંધયારે.

૫. ઉ૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિકોને પ્રકાશ નથી પણ અંધકાર છે.

૬. પ્ર૦—સે કેળદ્વેળં ?

૬. પ્ર૦—તે કયા હેતુથી ?

૬. ઉ૦—ગોયમા ! નેરઝ્યાણં અસુભા પોગ્ગલા, અસુભે
પોગ્ગલપરિણામે-સે તેળદ્વેળં.

૬. ઉ૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિકોને અશુભ પુદ્ગલ છે અને અશુભ-પુદ્ગલ પરિણામ છે, તે હેતુથી તેમ છે.

૧. મૂલચ્છાયાઃ—તત્ કેનાડથેન ? ગૌતમ ! પૃથિવી જીવાશ્ચ અજીવાશ્ચ નગરં રાજગૃહમિતિ પ્રોચ્યતે, યાવત્-સચિત્તા-ડચિત્ત-મિશ્રિતાતિ દ્રવ્યાણિ, જીવાશ્ચ, અજીવાશ્ચ નગરં રાજગૃહમિતિ પ્રોચ્યતે, તત્ તેનાડથેન તથ્ચૈવ. ૨. તદ્ નૂનં ભગવન્! દિવા ઉદ્દ્યોતઃ, રાત્રી અન્ધકારઃ ? હન્ત, ગૌતમ ! યાવત્-અન્ધકારઃ. તત્ કેનાડથેન ? ગૌતમ ! દિવા શુભાઃ પુદ્ગલાઃ, શુભ. પુદ્ગલપરિણામઃ, રાત્રી અશુભાઃ પુદ્ગલાઃ, અશુભઃ પુદ્ગલપરિણામસ્તન્ તેનાડથેન. નૈરયિકાણાં ભગવન્! કિમ્ ઉદ્દ્યોતઃ, અન્ધકારઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં નો ઉદ્દ્યોતઃ, અન્ધકારઃ. તત્ કેનાડથેન ? ગૌતમ ! નૈરયિકાણામ્ અશુભાઃ પુદ્ગલાઃ, અશુભઃ પુદ્ગલપરિણમસ્તન્ તેનાડથેન:—અનુ૦

૧. જુઓ ભગવતી સ્લ૦ ૨, ૪૦ (૨૧૩-૨૩૦):—અનુ૦

७. प्र०—असुरकुमाराणं भंते ! किं उज्जोए, अंधयारे ?

७. प्र०—हे भगवन् ! शुं असुरकुमारोने प्रकाश छे, के अंधकार छे ?

७. उ०—गोयमा ! असुरकुमाराणं उज्जोए, नो अंधयारे.

७. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारोने प्रकाश छे पण अंधकार नथी.

८. प्र०—से केणट्टेणं ?

८. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

८. उ०—गोयमा ! असुरकुमाराणं सुभा पोग्गला, सुभे पोग्गलपरिणामे—से तेणट्टेणं जाव—एवं वुच्चइ, जाव—थणियाणं.

८. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारोने शुभ पुद्दलो छे, शुभ पुद्दल—परिणाम छे माटे ते हेतुथी यावत्—तेओने प्रकाश छे—एम कहेवाय छे. ए प्रमाणे यावत् स्तनितकुमारो सुधी जाणवुं.

—पुढविकाइया जाव—तेइंदिया जहा नेरइया.

—जेम नैरयिको कइया तेम पृथ्वीकायथी मांडी यावत्—त्रे-इंद्रिय सुधीना जीवो जाणवा.

९. प्र०—चउरिंदियाणं भंते ! किं उज्जोए, अंधयारे ?

९. प्र०—हे भगवन् ! शुं चउरिंदियोने प्रकाश होय छे के अंधकार होय छे ?

९. उ०—गोयमा ! उज्जोए वि, अंधयारे वि.

९. उ०—हे गौतम ! तेओने प्रकाश पण होय छे ने अंधकार पण होय छे.

१०. प्र०—से केणट्टेणं ?

१०. प्र०—ते क्या हेतुथी ?

१०. उ०—गोयमा ! चउरिंदियाणं सुभा-ऽसुभा य पोग्गला, सुभा-ऽसुभे य पोग्गलपरिणामे—से तेणट्टेणं एवं जाव—मणुस्साणं.

१०. उ०—हे गौतम ! चउरिंदियोने शुभ तथा अशुभ पुद्दल होय छे अने शुभ अने अशुभ पुद्दल—परिणाम होय छे. ते हेतुथी तेम छे. ए प्रमाणे यावत्—मनुष्यो माटे जाणी लेवुं.

—वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया जहा असुरकुमारा.

—जेम असुरकुमारो कइया तेम वानव्यंतर, ज्योतिषिक अने वैमानिक माटे जाणवुं.

२. पुद्दलाऽधिकाराद् इदमाहः—‘ से णूणं ’ इत्यादि. ‘ दिवा सुहा पोग्गल ’ ति दिवा दिवसे, शुभाः पुद्दला भवन्ति. किमुक्तं भवति ? शुभपुद्दलपरिणामः, स चाऽर्ककरसंपर्कात्. ‘ रत्ति ’ ति रात्रौ. ‘ नेरइयाणं असुभपोग्गल ’ ति तत्क्षेत्रस्य पुद्दल-शुभतानिमित्तभूतरविकरादिप्रकाशकवस्तुवर्जितत्वात्. ‘ असुरकुमाराणं सुभा पोग्गल ’ ति तदाऽऽश्रयादीनां भास्वरत्वात्. ‘ पुढविकाइए ’ इत्यादि. पृथिवीकायिकादयस्त्रीन्द्रियान्ता यथा नैरयिका उक्तास्तथा वाच्याः, एषां हि नास्ति उद्योतः, अन्धकारं चाऽस्ति—पुद्दलानाम् अशुभत्वात्. इह चैवं भावनाः—एषाम् एतक्षेत्रे सत्यपि रविकरादिसंपर्के एषां चक्षुरिन्द्रियाऽभावेन दृश्यवस्तुनो दर्शनाऽभावात् शुभपुद्दलकार्याऽकरणेनाऽशुभाः पुद्दला उच्यन्ते, ततश्च एषामन्धकारनेत्रेति. ‘ चउरिंदियाणं सुभा-ऽसुभे पोग्गल. ’ ति एषां हि चक्षुस्तद्भावेन रविकरादिसद्भावे दृश्याऽवबोधहेतुत्वाच्छुभाः पुद्दलाः, रविकराद्यभावे तु अर्थाऽवबोधाऽजनकत्वाद् अशुभा इति.

२. पुद्दलो नो अधिकार होवाथी आ—[‘ से णूणं ’ इत्यादि] सूत्र कहे छे. [‘ दिवा सुहा पोग्गल ’ ति] दिवसे सारां पुद्दलो होय छे, तात्पर्यं शुं कस्युं ? तो कहे छे के, सूर्यना किरणना संबधथी दिवसे सारा पुद्दलो नो परिणाम होय छे, [‘ रत्ति ’ ति] रात्रिमां. [‘ नेरइयाणं असुभा पोग्गल ’ ति] कारण के, ते नैरयिकोनुं क्षेत्र, पुद्दलना शुभपणाना निमित्तभूत सूर्यना किरणोना प्रकाशथी रहित छे. [‘ असुरकुमाराणं सुभा पोग्गल ’ ति] असुरकुमारोना आश्रयो—रहेवाना स्थानको—वगेरेनुं भास्वरपणुं होवाथी तेओ (असुरकुमारो) रहे छे त्यां शुभ पुद्दलो होय छे. [‘ पुढविकाइए ’ इत्यादि.] जेम नैरयिको कइया तेम पृथिवीकायिकथी मांडी त्रीन्द्रिय सुधीना जीवो कहेवा, कारण के, एओने प्रकाश नथी अने अशुभ पुद्दलो होवाथी अंधकार छे, अहिं आ प्रमाणे विचार करवो के, पृथिवीकायादि त्रीन्द्रियपर्यंतना जीवो आ क्षेत्रमां उ अने तेओने सूर्यना किरण वगेरेनो संबध पण छे तो पण जे तेओने अंधकार कइयो छे तेनुं कारण ए छे के, तेओने आंख इन्द्रिय न होवाने, लीधे देखवा योग्य वस्तु देखाती नथी अने तेम छे माटे तेओ तरफ शुभ पुद्दलनुं कार्य न थनुं होवाथी तेओने अपेक्षी अशुभ पुद्दलो कहेवाय छे माटे

दिवसे सारां पुद्दल,
रात्रिप खराव पुद्दल,
नैरयिको.

असुरकुमारो

पृथ्वीकायादि-त्रीन्द्रिय.

१. मूलच्छायाः—असुरकुमाराणां भगवन् ! किम् उद्योतः, अन्धकारः ? गौतम ! असुरकुमाराणां उद्योतः, नो अन्धकारः. तत् केनार्थेन ? गौतम ! असुरकुमाराणां शुभाः पुद्दलाः, शुभः पुद्दलपरिणामस्तत् तेनार्थेन यावत्—एदम् उच्यते, यावत्—स्तनितानाम्. पृथिवीकायिका यावत्—त्रीन्द्रियाः यथा नैरयिकाः. चक्षुरिन्द्रियाणां भगवन् ! किम् उद्योतः, अन्धकारः ? गौतम ! उद्योतोऽपि, अन्धकारोऽपि. तत् केनार्थेन ? गौतम ! चतुषिन्द्रियाणां शुभाऽशुभाश्च पुद्दलाः, शुभा-ऽशुभश्च पुद्दलपरिणामस्तत् तेनार्थेन पवं यावत्—मनुष्याणाम्, वानव्यन्तर—ज्योतिष्क—वैमानिका यथाऽसुरकुमाराः—अनु०

चउरिन्द्रिय जीवो. एओने अंधकार ज'छे. [' चउरिन्द्रियाणं सुभासुभा पोभगल ' ति] चउरिन्द्रिय जीवोने आंख होवाने लीधे रविकिरणादिनो सद्भाव होय त्यारे दृश्य पदार्थिना ज्ञानमां हेतु होवाथी शुभ पुद्गलो कक्षां छे अने रविकिरणादिनो संसर्ग न होय त्यारे पदार्थज्ञानना अजनक होवाथी अशुभ पुद्गलो कक्षां छे.

नैरयिकादिकनुं समय-ज्ञान.

११. प्र०—अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं तत्थगयाणं एवं पन्नायए, तं जहाः—समया इ वा, आवलिया इ वा, उस्सपिणी इ वा, ओसपिणी इ वा ?

११. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

१२. प्र०—से केणट्ठेणं जाव—समया इ वा, आवलिया इ वा, उस्सपिणी इ वा, ओसपिणी इ वा ?

१२. उ०—गोयमा ! इहं तेसिं माणं, इहं तेसिं पमाणं, इहं तेसिं एवं पन्नायए, तं जहाः—समया इ वा, जाव—ओसपिणी इ वा, से तेणट्ठेणं जाव—नो एवं पन्नायए, तं जहाः—समया इ वा, जाव—उस्सपिणी इ वा, एवं जाव—पंचेन्द्रियतिरिक्खजो-णियाणं.

१३. प्र०—अत्थि णं भंते ! मणुस्साणं इहगयाणं एवं पन्नायति, तं जहाः—समया इ वा, जाव—उस्सपिणी इ वा ?

१३. उ०—हंता, अत्थि.

१४. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१४. उ०—गोयमा ! इहं तेसिं माणं, इहं तेसिं पमाणं, एवं पन्नायति, तं जहाः—समया इ वा, जाव—ओसपिणी इ वा, से तेणट्ठेणं०.

—वाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं जहा णेरइयाणं.

११. प्र०—हे भगवन् ! त्यां गएळा—निरयमां स्थित रहेला-नैरयिको एम जाणे के, समयो, आवलिकाओ, उत्सर्पिणीओ अने अवसर्पिणीओ ?

११. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी अर्थात् ते नैरयिको समयादिने जाणता नथी.

१२. प्र०—(हे भगवन् !) ते क्या हेतुथी यावत्—समयो, आवलि काओ, उत्सर्पिणीओ अने अवसर्पिणीओ (नथी जणातां) ?

१२. उ०—हे गौतम ! ते समयादिनुं मान अहिं मनुष्यलोकमां छे, तेओतुं प्रमाण अहिं छे, अने तेओने अहिं ए प्रमाणे जणाय छे, ते जेमके, समयो यावत् अवसर्पिणीओ, ते हेतुथी यावत् नैरयिकोने ए प्रमाणे जणातुं नथी, ते जेमके, समयो, यावत् अवसर्पिणीओ; ए प्रमाणे यावत् पंचेन्द्रियतिरिक्खयोनिको माटे समजवुं.

१३. प्र०—हे भगवन् ! अहिं—मर्यलोकमां—गयेला—रहेला—मनुष्योने ए प्रमाणे ज्ञान छे, ते जेमके, समयो वा यावत् अवसर्पिणीओ वा ?

१३. उ०—हा, (गौतम !) ए प्रमाणे ज्ञान छे.

१४. प्र०—(हे भगवन् !) ते क्क्या हेतुथी ?

१४. उ०—हे गौतम ! अहिं ते समयादिनुं मान अने प्रमाण छे माटे ए प्रमाणे ज्ञान छे, ते जेमके, समयो यावत् अवसर्पिणीओ—ते हेतुथी तेम छे.

—जेम नैरयिकोने माटे कखुं तेम वानव्यंतर, ज्योतिषिक अने वैमानिक माटे समजवुं.

३. पुद्गला द्रव्यम्, इति तच्चिन्ताऽनन्तरं कालद्रव्यचिन्तासूत्रम्:—' तत्थगयाणं ' ति नरके स्थितैः, षड्यास्तृतीयाथेत्वात्. एवं पन्नायति ' ति एवं हि प्रज्ञायते—इदं विज्ञायते:—' समया इ व ' ति समया इति वा, ' इहं तेसिं ' ति इह मनुष्यक्षेत्रे तेषां समयादीनां मानं परिमाणम्—आदित्यगतिसमभिव्यङ्गत्वात् तस्य, आदित्यगतेश्च मनुष्यक्षेत्रे एव भावाद्, नरकादौ तु अभावाद् इति. ' इह तेसिं पमाणं ' ति इह मनुष्यक्षेत्रे तेषां समयादीनां प्रमाणं प्रकृष्टमानम्—सूक्ष्ममानम् इत्यर्थः. तत्र मुहूर्तस्तावद् मानम्, तदपेक्षया लवः सूक्ष्मत्वात् प्रमाणम्, तदपेक्षया स्तोकः प्रमाणम्, लवस्तु मानम्—इत्येवं नेयम्—यावत् समय इति. ततश्च ' इह तेसिं ' इत्यादि, इह मर्यलोके मनुजैस्तेषां समयादीनां संबन्धि एवं वक्ष्यमाणस्वरूपं समयत्वादि एवं ज्ञायते, तद्यथा:—' समया इ वा ' इत्यादि.

१. मूलच्छाया:—अस्ति भगवन् ! नैरयिकाणां तत्रगतानाम् एषं प्रज्ञायते, तद्यथा:—समया इति वा, आवलिका इति वा, उत्सर्पिणी इति वा, अवसर्पिणी इति वा ? नाऽयमर्थः समर्थः. तत् केनाऽर्थेन यावत्—समया इति वा, आवलिका इति वा, उत्सर्पिणी इति वा, अवसर्पिणी इति वा ? गौतम ! इह तेषां मानम्, इह तेषां प्रमाणम्, इह तेषाम् एवं प्रज्ञायते, तद्यथा:—समया इति वा, यावत्—अवसर्पिणी इति वा, तत् तेनाऽर्थेन यावत्—नो एवं प्रज्ञायते, तद्यथा:—समया इति वा, यावत्—अवसर्पिणी इति वा, एवं यावत्—पंचेन्द्रियतिरिक्खयोनिकानाम्. अस्ति भगवन् ! मनुष्याणाम् इहगतानाम् एवम् प्रज्ञायते, तद्यथा:—समया इति वा, यावत्—अवसर्पिणी इति वा ? हन्त, अस्ति. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! इह तेषां मानम्, इह तेषां प्रमाणम्, एवं प्रज्ञायते, तद्यथा:—समया इति वा, यावत्—अवसर्पिणी इति वा, तत् तेनाऽर्थेन०. वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकानां यथा नैरयिकाणाम्:—अनु०

इह च समयक्षेत्राद् बहिर्वर्तिनां सर्वेषामपि समयाद्यज्ञानम् अवसेयम्, तत्र समयादिकाळस्याऽभावेन तद्व्यवहाराऽभावात्. तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः, भवनपति-व्यन्तर ज्योतिष्काश्च यद्यपि केचिद् मनुष्यलोके सन्ति तथापि तेऽल्पाः-प्रायस्तदव्यवहारिणश्च, इतरे तु बहव इति तदपेक्षया 'ते न जानन्ति' इत्युच्यते-इति.

३. अहीं हमणां जणावेलां पुढलो द्रव्य छे माटे तेनो विचार पुरो थया पछी लागलो ज काल द्रव्यनो विचार करवा माटे काल द्रव्यना विचारुं सूत्र कहे छे—['तत्त्वगर्थागं' ति] त्यां नरकमां रहेलाओ वडे ['एवं पत्तायति' ति] एम जणाय छे—जे आ आगळ कहेवामां आवनांरुं छे ते जणाय छे? ['समया' इ व ति.] 'समयो' ए प्रमाण. ['इहं तेसिं' ति] ते समयादिनुं आ मनुष्य क्षेत्रमां मान-परिमाण-छे, कारण के, ते समयादिनी, सूर्यनी गतिथी अभिव्यक्ति थाय छे अने सूर्यनी गति तो मनुष्य लोकमां ज छे पण नकादिमां नथी. ['इहं तेसिं पमाणं' ति] आ मनुष्य क्षेत्रमां ते समयादिकनुं प्रमाण-प्रकृष्ट मान-सूक्ष्म मान छे. तेमां सुहूर्त तो मान छे अने तेनी-सुहूर्तनी-अपेक्षाए सूक्ष्म होवाथी. 'लव' प्रमाण छे, ते लवनी अपेक्षाए स्तोक प्रमाण छे अने लव तो मान छे-ए प्रमाणे 'समय' सुधी जाणवुं. तेथी ['इहं तेसिं' इत्यादि.] आ मनुष्यलोकमां मनुष्यो, आगळ कहेवामां आवशे तेवुं ते समयादिमंत्रंधि समयत्वादि स्वरूप जाणे छे, ते जेमके, ['समया इ वा' इत्यादि.] आ स्थळे समय क्षेत्र-मनुष्य-क्षेत्र-थी बहार रहेनारा सर्व जीवोने पण समयादिनुं अज्ञान छे तेम जाणवुं, कारण के, मनुष्यक्षेत्रनी बहार समयादि काळ न होवाथी तेनो व्यवहार थतो नथी. तथा, जो के केटलाक पंचेंद्रिय तिर्यचो, भवनपतिओ, व्यंतो अने ज्योतिष्को पण मनुष्य लोकमां छे तो पण ते थोडा छे अने काळना अव्यवहारी छे अने बीजा तो घणा छे-ते घणानी अपेक्षाए कबुं छे के 'ते जाणता नथी.'

नरकमां रहेला.

सूर्यनी गति.

प्रमाण-मान.

मनुष्यो.

मनुष्य क्षेत्रनी बहार अने मनुष्य लोक.

पार्श्वपत्य स्थविरो अने श्रीमहावीर.

१५. प्र०—ते' णं काले णं, ते णं समये णं पासावच्चिजा थेरा भगवंतो जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छन्ति, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते ठिवा, एवं वयासीः-से णुणं भंते ! असंखेजे लोए अणंता राइंदिया उप्पज्जिसु वा, उप्पज्जंति वा, उप्पज्जिस्संति वा; विगच्छिसु वा, विगच्छंति वा, विगच्छिस्संति वा; परित्ता राइंदिया उप्पज्जिसु वा, उप्पज्जंति वा, उप्पज्जिस्संति वा ? विगच्छिसु वा, विगच्छ-त्ति वा, विगच्छिस्संति वा ?

१५. उ०—हंता, अज्जो ! असंखेजे लोए अणंता राइंदिया, तं चेव.

१६. प्र०—से केणट्टेणं जाव-विगच्छिस्संति वा ?

१६. उ०—से णुणं भे अज्जो ! पासेणं अरहया पुरिसादा-णिएणं सासए लोए बुइए, अणादीए; अणवदग्गे, परित्ते परिवुडे; हेट्ठा विच्छिन्ने, मज्जे संखित्ते, उप्पि विसाले; अहे पल्लियंकसंठिए, मज्जे वरवइरविग्गाहिए, उप्पि उद्धमुइंगाकारसंठिए; तोसिं च णं सासयांसि लोगांसि अणादियंसि, अणवदग्गांसि, परित्तांसि, परिवु-डंसि, हेट्ठा विच्छिन्नंसि, मज्जे संखित्तंसि, उप्पि विसालंसि; अहे पल्लियंकसंठियंसि, मज्जे वरवइरविग्गाहियंसि, उप्पि उद्धमुइंगाका-रसंठियंसि अणंता जीवघणा उप्पज्जिता उप्पज्जित्ता निलीयंति,

१५. प्र०—ते काले, ते समये श्रीपार्श्वनाथ भगवंतना अपत्य-शिष्य-स्थविर भगवंत, ज्यां श्रमण भगवंत महावीर छे त्यां आवे छे, आवी श्रमण भगवंत महावीरनी अदूरसामंते बेसी एम बोल्याः-हे भगवन् ! असंख्य लोकमां अनंत रात्रि-दिवस उत्पन्न थयां ? उत्पन्न थाय छे ? के उत्पन्न थशे ? अने नष्ट थयां ? नष्ट थाय छे ? के नष्ट थशे ? के नियत परिमाणवाळा रात्रिदिवसो उत्पन्न थयां ? उत्पन्न थाय छे ? के उत्पन्न थशे ? अने नष्ट थयां ? नष्ट थाय छे ? के नष्ट थशे ?

१५. उ०—हा, आर्य ! असंख्यलोकमां अनंत रात्रि-दिवसो, वगरे ते ज कहेवुं.

१६. प्र०—हे भगवन् ! ते क्या हेतुथी यावत्-नष्ट थशे ?

१६. उ०—हे आर्य ! ते निश्चयपूर्वक छे के, आपना (गुरुस्वरूप) पुरुषादानीय-पुरुषोमां प्राह्य-पार्श्व अहंते लोकने शाश्वत कळो छे, तेम ज अनादि, अनवरप्र-अनंत, परिमित, अलोकवडे परिवृत, नीचे विस्तीर्ण, वच्चे सांकडो, उपर विशाल, नीचे पल्यंकना आकारनो, वच्चे उत्तम वज्रना आकारवाळो अने उपर उंचा-उभा-मृदंगना आकार जेवो लोकने कळो छे-तेवा प्रकारना शाश्वत, अनादि, अनंत, परित्त, परिवृत, नीचे विस्तीर्ण, मध्ये संक्षिप्त, उपर विशाल, नीचे पल्यंकाकारे स्थित,

१. अहीं छठी विभक्ति, त्रीजी विभक्तिना अर्थमां वपराएली छे:—श्रीअभय०

१. मूलच्छायाः—तस्मिन् ङाले, तस्मिन् समये पार्श्वेऽपत्याः स्थविरा भगवन्तो येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैव उपागच्छन्ति, उपागत्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽदूरसामन्ते स्थित्वा एवम् अवादिषुः-तद् नूनं भगवन् ! असंख्येये लोके अनन्तानि रात्रिदिवानि उत्पन्नानि वा, उत्पद्यन्ते वा, उपरस्यन्ते वा; विगतानि वा, विगच्छन्ति वा, विगमिष्यन्ति वा; परीपानि रात्रिदिवानि उत्पन्नानि वा, उत्पद्यन्ते वा, उपरस्यन्ते वा ? विगतानि वा, विगच्छन्ति वा, विगमिष्यन्ति वा ? इन्त, आर्य ! असंख्येये लोके अनन्तानि रात्रिदिवानि, तच्चैव. तत् केनाथेन यावत्-विगमिष्यन्ति वा ? तद् नूनं भवताम्-आर्याः ! पार्श्वेनाऽहंता पुरुषादानीयेन शाश्वतो लोक उक्तः, अनादिकः, अनवरताप्रः, परितः, परिवृतः, अधो विस्तीर्णः, मध्ये संक्षिप्तः, उपरि विशालः, अधः पल्यंकरुसंस्थितः, मध्ये वरवज्रविप्रहितः, उपरि ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थितः, तस्मिंश्च शाश्वते लोकेऽनादिके, अनवरताप्रे, परिते, परिवृते, अधः विस्तीर्णे, मध्ये संक्षिप्ते, उपरि विशाले, अधः पल्यंकरुसंस्थिते, मध्ये वरवज्रविप्रहिते, उपरि ऊर्ध्वमृदङ्गाऽऽकारसंस्थिते अनन्ता जीवघना उत्पद्य, उत्पद्य निलीयन्ते:—अनु०

परित्या जीवघणा उपाजित्ता, उपाजित्ता निलीयन्ति—से णूणं भूए, उपाजित्ते, विगए, परिणए; अजीवेहिं लोकति, पलोकइ 'जे लोकइ से लोए?' हंता, भगवं !. से तेणद्वेणं अज्जो ! एवं वुचइ—असंखेजे, तं चेव, तप्पमिइं च णं ते पासावचेज्जा थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं 'सव्वन् सव्वदरिती' पच्चभिजाणंति.

—तए णं ते थेरा भगवंतो ममणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसांति, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी—इच्छामि णं भंते ! तुव्भं अंतिए चाउज्जामओ धम्माओ पंच महव्वयाइं, सपाडिकमणं म्मं उव्वसंपजित्ता णं विहरित्तए; अहासुहं-देवाणुप्पिमा ! मा पडिबंथं; तए णं ते पासावविज्जा थेरा भगवंतो जाव-चरमोहिं उस्तासनिस्तासेहिं सिद्धा, जाव-सव्वदुक्खप्पहीणा; अत्थेगतिया देवलोएसु उव्ववन्ना.

४. कालनिरूपणाऽधिकाराद् रात्रिदिवलक्षणकालविशेषनिरूपणार्थम् इदमाहः—'ते णं काले णं' इत्यादि. तत्र 'असंखेजे लोए' ति असंख्यातेऽसंख्यातप्रदेशात्मकत्वात्, लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके-क्षेत्रलोके आधारभूने 'अणंता राइं-दिय' ति अनन्त-परिमाणानि रात्रिदिवानि अहोरात्राणि 'उपाजित्तु' इत्यादि. उत्पन्नानि वा, उत्पद्यन्ते वा, उत्पद्यन्ते वा? पृच्छतामयम् अभिप्रायः—यदि नाम असंख्यातो लोकस्तदा कथं तत्राऽनन्तानि, तानि कथं भवितुम् अर्हन्ति, अल्पत्वाद् आधारस्य, महत्त्वाच्च आवेयस्य इति. तथा 'परित्या राइं-दिय' ति परीतानि नियतपरिमाणानि, नाऽनन्तानि. इहाऽयमभिप्रायः—यद्यनन्तानि तानि तदा कथं परीतानि? इति विरोधः. अत्र 'हंत' इत्याद्युत्तरम्. अत्र चाऽयम् अभिप्रायः—असंख्यातप्रदेशेऽपि लोकेऽनन्ता जीवाः वर्तन्ते, तत्राविधस्वरूपत्वात्—एकत्राऽऽश्रये सहस्रदिसंख्यप्रदीपप्रभा इव. ते च एकत्रैव समयादिकाले अनन्ता उत्पद्यन्ते, विनश्यन्ति च. स च समयादिकालस्तेषु साधारणशरीराऽवस्थायाम् अनन्तेषु, प्रत्येकशरीराऽवस्थायां च परीतेषु प्रत्येकं वर्तते, तत्र तिलक्षणपर्यायरूपत्वात्तस्य, तथा च कालोऽनन्तः, परीतश्च भवति, इत्येवं चाऽसंख्येयेऽपि लोके रात्रिदिवानि अनन्तानि, परीतानि च कालत्रयेऽपि युज्यन्ते इति. एतदेव प्रश्नपूर्वकं तत्संमतजिनमतेन दर्शयन्नाहः—'से णूणं' इत्यादि. 'मे' ति भवतां संबन्धिना, 'अज्जो !' ति हे आर्या !, 'पुरिसादाणीः' ति पुरुषाणां मध्ये आदानीयः—आदेयः पुरुषादानीयः—तेन. 'सासए' ति प्रतिक्षणस्थायी-स्थिर इत्यर्थः, 'वुइए' ति उक्तः. स्थिरश्च उर-तिक्षणाद् अप्यारभ्य स्याद् इत्यत आहः—'अणाइए' ति अनादिकः, स च सान्तोऽपि स्यात्—भव्यववत्, इत्याहः—'अणवयग्गे' ति अनवदप्रोऽनन्तः; 'परित्ते' ति परिमितः प्रदेशतः, अनेन लोकस्याऽसंख्येयत्वं पार्थ-जिनस्याऽपि सम्मतम् इति दर्शितम्. तथा 'परिवुडे' ति अलोकेन परिवृतः, 'हेट्टा विच्छिन्ने' ति सत्तरज्जुविस्तृतत्वात्, 'मज्जे संखित्ते' ति एकरज्जुविस्तारत्वात्, 'उप्पि वित्ताले' ति ब्रह्मलोकदेशस्य पञ्चरज्जुविस्तारत्वात्. एतदेव उपमानतः प्राहः—'अहे पलियं कसंठिए' ति उपरि संकीर्णत्वा-ऽधोविस्तृतत्वाभ्याम्, 'मज्जे वरवइरविग्गहिण' ति वरवज्रवद्विग्रहः शरीरम् आकारो मध्यक्षान्त्वेन यस्य स तथा, स्वार्थिकश्च इकप्रत्ययः, 'उप्पि उद्धमुइंगगारसंठिए' ति ऊर्ध्वः—न तु तिरश्चीनो यो मृदङ्गस्तस्याऽऽकारेण संस्थितो यः स तथा—मल्लकसंपुटाऽऽकार इत्यर्थः. 'अणंता जीवघण' ति अनन्ताः परिमाणतः सूक्ष्मादिसाधारणशरीराणां विवक्षितत्वात्, सन्तत्यपेक्षया वाऽनन्ताः—जीवसन्ततीनामपर्यवसानत्वात्, जीवाश्च ते घनाश्च अनन्तपर्यायसमूहरूपत्वात्, असंख्येय-प्रदेशपिण्डरूपत्वाच्च जीवघनाः. किम् इति? आहः—'उपाजित्ता' इति उत्पद्य-उत्पद्य निलीयन्ते—विलीयन्ते—विनश्यन्ति, तथा

१. मूलच्छायाः—परीताः जीवघनाः उत्पद्य, उत्पद्य निलीयन्ते, तद् नूनं भूतः, उत्पन्नः, विगतः, परिगतः; अजीवैर्लोक्यते; प्रलोक्यते—'यो लोक्यते स लोकः?' हन्त, भगवन् ! तत् तेनाऽर्थेन आर्या ! एवम् उच्यते—असंख्येये, तच्चैव. तत्प्रभृति च ते पार्थाऽपत्याः स्वविरा भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं 'सर्वज्ञं, सर्वदर्शी' (इति) प्रत्यभिजानन्ति. ततस्ते स्वविरा भगवन्तः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते, नमस्यन्ति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवम् अवादिषुः—इच्छामो भगवन् ! युष्माकम् अन्तिके चातुर्यामाद् धर्मात् पञ्च महाव्रतानि सप्रतिक्रमणं धर्मम् उपासय विहर्तुम्; यथासुखं देवाऽनुप्रियाः ! मा प्रतिबन्धम्; ततस्ते पार्थापत्याः स्वविरा भगवन्तो यावत्-चरमैः उच्छ्वास-निःश्वासेः सिद्धाः, यावत्-सर्वदुःखप्रहीणाः, अक्षयेककाः देवलोकेषु उत्पन्नाः—अमु०

वच्चे वर वज्रसमान शरीरवाळा अने उपर उभा मृदंगना आकारे संस्थित एवा लोकमां अनन्ता जीवघनो उपजी उपजीने नाश पामे छे अने परित्त-नियत-असंख्य जीवघनो पण उपजी उपजीने नाश पामे छे—ते लोक, भूत छे, उत्पन्न छे, विगत छे, परिणत छे. कारण के, ते अजीवो द्वारा लोकाय छे—निश्चित थाय छे, अधिक निश्चित थाय छे माटे जे, प्रमाणथी लोकाय-जणाय-ते लोक कहेवाय? हा, भगवन् !. ते हेतुथी हे आर्यो ! एम कहेवाय छे के, असंख्येय लोकमां ते ज कहेवुं. त्यारथी माडी ते पार्थजिनना शिष्य स्थविर भगवन्तो श्रमण भगवन्त महावीरने 'सर्वज्ञ, सर्वदर्शी' ए प्रमाणे प्रत्यभि-जाणे छे.

—त्यार बाद ते स्थविर भगवन्तो श्रमण भगवन्त महावीरने वंदे छे, नमे छे, वंदी, नमी एन बोल्या के, हे भगवन् ! तमारी पासे, चातुर्याम धर्माने मूक्ती प्रतिक्रमण सहित पंच महाव्रताने स्वीकारी विहरवा इच्छीए छीए, हे देवानुप्रिय ! जेम सुख थाय तेम करो, प्रतिबंध न करो. त्यारे ते पार्थजिनना शिष्य स्थविर भगवन्तो यावत् सर्वदुःखथी प्रहीण थया अने केटलाक देवलोकमां उत्पन्न थया.

‘ परिता ’ प्रत्येकशरीराः अनपेक्षिता-ऽतीता-ऽनागत-संतानतया वा संक्षिताः जीवनाः-इत्यादि तथैव. अनेन च प्रश्ने यदुक्तम्:-
 ‘ अणता राइंदिया ’ इत्यादि. तस्योत्तरं सूचितम्, यतोऽनन्त-परीतजीवसंबन्धात् कालविशेषा अपि अनन्ताः, परीताश्च व्यादिश्य-
 न्तेऽतो विरोधः परिहृतो भवति इति. अथ लोकमेव स्वरूपत आहः-‘ से भूए ’ ति यत्र जीवघना उत्पद्य उत्पद्य विलीयन्ते स
 लोको भूतः-सद्भूतो भवनधर्मयोगात्, स चाऽनुत्पत्तिः ऋऽपि स्यात्-यथा नयमतेनाऽऽकाशम्, अत आहः-उत्पन्नः, एवंविश्वऽनश्चरोऽपि
 स्यात्-यथा विवक्षितघटाऽभावः, इत्यत आहः-विगतः, स चाऽनन्वयोऽपि किल भवति, इत्यत आहः-परिणतः, पर्यायान्तराणि
 आपन्नः, न तु निरन्वयनाशेन नष्टः. अथ कथम् अयम् एवंविधो निश्चीयते ? इत्यत आहः-‘ अजिवेहि ’ ति अजीवैः पुद्गलादिभिः
 सत्तां विभ्रद्विरूपधमानैः, विगच्छद्भिः, परिणमद्भिश्च लोकाऽनन्वभूतैः-लोक्यते-निश्चीयते, प्रलोक्यते-प्रकर्षेण निश्चीयते भूनादिधर्मको-
 ऽयम् इति, अत एव यथार्थनामाऽसौ इति दर्शयन्नाहः-‘ जे लोकइ ते लोए ’ ति यो लोक्यते विलोक्यते प्रमाणेन स लोको लो-
 क्शब्दाच्यो भवति-इति. एवं लोकस्वरूपाऽभिधायकपार्श्वजिनवचनसंस्मरणेन स्ववचनं भगवान् समर्थितवान् इति. ‘ तपडिक्रमणं ’ ति
 आदिमा-ऽन्तिमजिनयोरेव अवश्यंकरणीयः सप्रतिक्रमणो धर्मः, अन्येषां तु कादाचित्कप्रतिक्रमणः. आह चः-

“ संपडिक्रमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स, मज्झिमगाण जिणाणं कारणजाए पडिक्रमणं ” ति.

४. काल निरूपणनो अधिकार होवाथी रात्रि-दिवसरूप काल-विशेषने निरूपवा आ- [‘ ते णं काले णं ’ इत्यादि] सूत्र कहे छे. तेमां
 [‘ असंखेजे लोए ’ ति] असंख्यात प्रदेशरूप होवाथी असंख्यात लोकमां एटले चौद रज्जात्मक आधारभूत क्षेत्रलोकमां [‘ अणता राइंदिया ’
 ति] अनंत परिमाणवाळां अहोरात्रो-रात्रि-दिवसो- [‘ उप्पज्जिसु ’ इत्यादि.] उरान्न थयां, उत्पन्न थाय छे के उत्पन्न थये ? आ प्रश्न पूछता ते
 स्वविरोने आ अभिप्राय जणाय छे के, जो, लोक असंख्यात छे तो तेमां अनंत रात्रि-दिवसो शी रीते होई शके ? वा शी रीते रही शके ? कारण
 के, लोकरूप आधार असंख्यात होवाथी अल्प छे, अने रात्रि-दिवसरूप आवेय अनंत होवाथी मोटुं छे माटे नाश आधारमां मोटुं आवेय केम
 संभवे ? तथा, [‘ परिता राइंदिया ’ ति] परित्त एटले नियत परिमाणवाळां-अमुक परिमाणवाळां-पण अनंत नहि. अहिं आ अभिप्राय छे के,
 जो ते रात्रिदिवसो अनंत होय तो ‘ परित्त ’ केम होइ शके ? ए प्रमाणे परस्पर विरोध छे. अहिं [‘ हुंता ’ इत्यादि] उतर छे, अहिं आ
 अभिप्राय छे के, जेम एक आश्रव-घर वगेरे-मां हजारो दीवानी प्रभा समाइ शके छे तेनी पेटे, तेवा प्रकारनुं स्वरूप होवाथी असंख्य प्रदेशरूप
 लोकमां पण अनंत जीवो रहे छे अने ते जीवो एक ज समय वगेरे काळमां अनंत संख्यामां उत्पन्न थाय छे, नाश पामे छे ते समयादि काळ,
 साधारण शरीरनी अवस्थामां रहेला अनंत जीवोमां दरेक जीवमां अने प्रत्येक शरीरनी अवस्थामां रहेला परित्त-नियत-असंख्यात-जीवोमां दरेक
 जीवमां रहे छे, कारण के, ते समयादि काळ जीवोनी स्थिति रूप-पर्याय रूप छे-ते प्रकारे काळ अनंत अने परित्त पण कहेवाय छे-ए प्रमाणे
 असंख्येय लोकमां पण रात्रिदिनो अनंत छे अने परित्त पण छे अने ए प्रमाणे होवुं, ए त्रणे काळमां योग्य छे, ए ज वातने ते स्वविरोने सम्मत
 जिनना मत वडे प्रश्नपूर्वक दर्शावता [‘ से ण्णं ’ इत्यादि] सूत्र कहे छे. [‘ भे ’ ति] आपना संबधी, [‘ अजो ! ’ ति] हे आर्यो !
 [‘ पुरिसादाणीएणं ’ ति] पुरुषोनी वचे आदिय-माननीय-ग्राह्य-ते पुरुषादानीय-तेणे [‘ सासए ’ ति] (लोकने) प्रतिक्षण रहेनार-स्तिर-
 [‘ बुइए ’ ति] कखो छे, केटलाक स्थिर पदार्थो एवा पण होय छे-जेथो उत्पन्न थया पडी स्थिर रहेनारा होय छे अर्थात् उत्पत्तिवाळा अने
 स्थिरतावाळा होय छे पण लोक तेवो नथी माटे कहे छे के, [‘ अणाइए ’ ति] अर्थात् लोक आदि-उत्पत्ति-विनानो छे अने स्थिर छे. केटलाक
 आदि विनाना पदार्थो अंतवाळा होय छे पण लोक तो अंत विनानो छे माटे कहे छे के, [‘ अणवयमे ’ ति] अनंत. [‘ परित्ते ’ ति]
 प्रदेशथी परित्त छे, आ शब्दवडे एम दर्शावुं के, भगवंत पार्श्वजिनने पण लोकनी असंख्येयता सम्मत छे. तथा [‘ परिवुडे ’ ति] अलोकथी
 परिवृत, [‘ हेडा विच्छिन्ने ’ ति] सात रज्जु विस्तीर्ण होवाथी नीचे विस्तीर्ण छे, [‘ मज्जे संखित्ते ’ ति] एक रज्जु विस्तीर्ण होवाथी वचमां
 संक्षित छे, [‘ उप्पि विसाले ’ ति] ब्रह्मलोकनो भाग पांच रज्जु विस्तीर्ण होवाथी उपर विशाल छे, ए ज वातने उपमाथी कहे छे के, [‘ अहे
 पलियंकसंठिए ’ ति] उपर संकीर्ण अने नीचे विस्तृत होवाथी नीचे पल्यंकना आकार जेथो छे, [‘ मज्जे वरवइरविग्गहिए ’ ति] वचमां
 पातळो होवाथी लोकनो आकार उत्तम वज्रनी जेथो छे. [‘ उप्पि उद्धमुइंगागारसंठिए ’ ति] तीरछो-आडो-नहि पण उमो जे मुद्गं, तेना
 आकारे लोक रहेलो छे अर्थात् वे कोडियाना संपुटने आकारे रहेलो छे. [‘ अणता जीवघण ’ ति] परिमाणथी अनंत अथवा जीव संततिनुं
 अपर्यवसान होवाथी सूक्ष्मादि साधारण शरीरोनी विवक्षाने लीधे संततिनी अपेक्षा अनंत, अने अनंत पर्यायना समूहरूप होवाथी तथा असंख्य
 प्रदेशना पिंडरूप होवाथी घन एवा जे जीव ते जीवघनं कहेवाय. आथी शुं कहे छे ? तो कहे छे के, [‘ उप्पजित्त ’ ति] ते जीवघन उपजी
 रण्जीने नाश पामे छे, तथा [‘ परिता ’] प्रत्येक शरीरवाळा अने भूत, भविष्यत् काळना संतानपणानी अपेक्षा विनाना माटे ज संक्षित जीव-
 घना, इत्यादि-पूर्वनी पेटे समजवुं. अहिं प्रश्नमां जे [‘ अणता राइंदिया ’ इत्यादि] कहुं छे तेनो उत्तर आ कथन वडे सूचित थयो-अपाइ गयो.
 कारण के, अनंत अने परित्त जीवनां संबधी काल-विशेष पण अनंत अने परित्त, ए प्रकारे व्यपदेशाय छे माटे अमुकना संबधी अनंत अने
 अमुकना संबधी परित्त थवामां विरोधनो परिहार थाय छे. हवे स्वरूपथी लोकने ज कहे छे, [‘ से भूए ’ ति] ज्यां जीवघनो उत्पन्न थइ नाश
 पामे ते लोक कहेवाय अने ते लोक भवन-सत्ता-धर्मना संबधी ‘ सद्भूत ’ लोक कहेवाय, जेम नैयायिकना मतमां आकाश, अनुत्पत्तिक-उत्पत्ति-
 धर्म रहित-छे तेम ते लोक पण अनुत्पत्तिक होय माटे कहे छे के, ते लोक उत्पन्न छे; जेम विवक्षित घटाभाव-घटप्रध्वंसभाव-उत्पन्न छे अने
 अनश्चर छे तेम उत्पन्न पदार्थ पण अनश्चर होय माटे कहे छे के, लोक विगत-नाशशील छे; नाशशील पदार्थ एवो पण होय के, जे अनन्वय-

आ प्रश्न पूछता ते स्वविरोने आशय

एक घरमां हजारो दीवा.

स्वविरोना संबधी पार्श्वजिन. शाश्वत.

अनादिक. अनंत-परीत. पार्श्वजिननी सम्मते. लोकस्वरूप.

अनंत जीवो.

अमुक अपेक्षा.

नैयायिक.

१, प्र० छाः-सप्रतिक्रमणो धर्मः पूर्वस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य, मध्यमकानां जिनानां कारणजाते प्रतिक्रमणम्-इतिः-अनु०

१. अहिं ‘ वरवइरविग्गहे ’ ने बदले जे ‘ वरवइरविग्गहिए ’ कहुं छे ते स्वार्थिक ‘ इक ’ प्रत्यय लागवाने लीधे कहुं छेः-श्रीअभय०

परिणामी लोक. संबन्ध रहित-होय अर्थात् जेनो समूल नाश होय माटे कहे छे के, लोक परिणामी छे अर्थात् अनेक बीजा पर्यायाने प्राप्त थएलो छे पण तेनो निरन्वय नाश-समूल नाश-थयो नथी. हवे आ लोक एवा प्रकारनो छे, ते केवी रीते निश्चित थाय ? तो कहे छे के, [' अजीवेहिं ' ति] सत्ताने धारण करनारां, नाश पामतां अने परिणामने प्राप्त करतां तथा जेओ (पुद्गलादि) लोकथी अनन्यभूत-अभिन्न छे, एवा अजीव-पुद्गलादि -पदाधोथी लोक निश्चित थाय छे, तथा ' आ भूतादिधर्मवाळो छे ' एम प्रकषे निश्चित थाय छे, माटे ज तेनुं ' लोक ' एवुं नाम यथार्थ छे, ए वातने दर्शावता कहे छे के, [' जे लोकइ, से लोए ' ति] जे प्रमाण द्वारा विलोकी शकय ते लोक शब्दथी वाच्य होइ शके, ए प्रमाणे लोक स्वरूपने कहेनार पार्श्वजिनना वचनने संभारवा द्वारा भगवंत महावीरे पोतानुं वचन समर्थित कर्युं. [' सपडिक्रमणं ' ति] प्रथम अने अंतिम जिनने प्रतिक्रमण धर्म अवश्य करणीय छे अने बीजा बावीश जिनने तो प्रतिक्रमण धर्म कोइक दिवस कारणे करवा योग्य छे. कहुं छे के, " प्रथम जिननो अने पश्चिम-छेछा-जिननो धर्म प्रतिक्रमणसहित छे अने वचला जिनने कारण थये प्रतिक्रमण छे."

देवलोक.

१७. प्र०—कइविहा णं भंते ! देवलोगा पचत्ता ?

१७. प्र०—हे भगवन् ! केठला प्रकारना देवलोक कह्या छे ?

१७. उ०—गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा पचत्ता, तं जहाः—भवणवासी-वाणमंतर-जोतिसिय-वेमाणियभेदेणः—भवणवासी दसविहा, वाणमंतरा अट्टविहा, जोतिसिया पंचविहा, वेमाणिया दुविहा.

१७. उ०—हे गौतम ! चार प्रकारना देवलोक कह्या, छे ते जेन के, १ भवनवासी, २ वानव्यंतर, ३ ज्योतिषिक अने ४ वैमानिक एम चार भेद वडेः—तेमां भवनवासी दस प्रकारना छे, वानव्यंतरो आठ प्रकारना छे, ज्योतिषिको पांच प्रकारना छे, अने वैमानिको बे प्रकारना छे.

गाथाः—

किमियं रायगिहं ति य उज्जोए अंधयार-समए य,
पासंतिवासिपुच्छा रातिदिय देवलोगा य.

—हवे आ उद्देशकनी संग्रह गाथा कहे छे:

राजगृह ए शुं ? दिवसे उद्द्योत अने रात्रीए अंधकार केम ? समय विगेरे काळनी समजण कया जीवने होय छे अने कया जीवने नथी होती ? रात्री अने दिवसना प्रमाण विषे श्रीपार्श्वजिनना शिष्योना प्रश्नो अने देवलोकने लगता प्रश्नो-आ उद्देशमां एटला विषयो आवेला छे.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, ते ए प्रमाणे छे एम कही यावत्-विहरे छे.

भगवंत-अज्जसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवहेसुत्ते पंचमसये नवमो उद्देशो सम्मत्तो.

५. अनन्तरम् ' देवलोएसु उववत्ता ' इत्युक्तम्, अतो देवलोकप्ररूपणसूत्रम्:—' कतिविहा णं ' इत्यादि.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते नवम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

देवलोक. ५. ह्रमणां [' देवलोएसु उववत्ता '] अर्थात् ' देवलोकमां गया ' ए प्रमाणे जणाव्युं छे, तो हवे ते देवलोकने लगतुं आ सूत्र कहे छे: [' कइविहाणं ' इत्यादि.]

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुल्यः ॥

१. कतिविधा भगवन् ! देवलोकः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतुर्विधा देवलोकः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः—भवणवासी-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकभेदेनः—भवणवासीनो दशविधाः, वानव्यन्तरा अष्टविधाः, ज्योतिष्काः पञ्चविधाः, वैमानिका द्विविधाः. गाथाः—किमिदं राजगृहमिति च उद्द्योतोऽन्धकार-समयश्च पार्श्वान्तेवासिपुच्छा रात्रिदिवानि देवलोकश्च. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

शतक ५.-उद्देशक १०.

चंपा.-पंचम शतकनो प्रथम उद्देशक.-चंद्रनिरूपण.-शतक समाप्ति.

ते णं काले णं, ते णं समे णं चंपा नामं नगरी, जहा ते काले, ते समये चंपा नामे नगरी हती, प्रथम उद्देशक कह्यो पढमिल्लो उद्देशओ तथा नेयव्यो एसो वि, नवरं-चंदिमा भाणि- तेम आ उद्देशक समजवो, विशेष ए के, चंद्रो कहेवा. यव्वा.

भगवंत-अज्जसुद्धम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते पंचमसये दशमो उद्देशो सम्मतो.

१. अनन्तरोद्देशकान्ते देवा उक्ताः, इति देवविशेषभूतं चन्द्रं समुद्दिश्य दशमोद्देशकम् आह, तस्य चेदम् सूत्रम्-‘ ते णं कालेण ’ इत्यादि. एतच्च चन्द्राऽभिलाषेण पञ्चमशत-प्रथमोद्देशकवन्नेयम् इति.

श्रीरोहणाद्रेरिव पञ्चमस्य शतस्य देशानिव साधुशब्दान् ।
विमज्य कुश्येव बुधोपदिष्ट्युः प्रकाशिताः सन्मणिवद् मयाऽर्थाः ॥

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे पञ्चमशते दशम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

१. अनन्तर-पासेना-उद्देशामां छेवटे देवो कख्या, माटे देव विशेषरूप चन्द्रने उद्देशीने आ दशम उद्देशक कहे छे, तेनुं आ- [‘ ते णं कालेण ’ इत्यादि] आदि सूत्र छे, अने पांचमा शतकमां जेम प्रथम उद्देशक कह्यो छे, तेनी पेटे आ उद्देशो चंद्रना अभिलापथी जणावो.

सुज्ञे जणावेली प्रथा प्रमाणे विवेच्युं आ शत पांचमुं अहीं,
श्रीरोहणाद्रि-खडको ज जाणे कोशे करी भांगी मणी प्रकाश्या.

पंचम शतक-प्रथम
उद्देशक अने चन्द्र.

पञ्चम शतक समाप्त.

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृत्तिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरधरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

१. मूलच्छायाः-तस्मिन् काले, तस्मिन् समये चंपा नाम नगरी, यथा प्राथमिक उद्देशकस्तथा ज्ञातव्य एषोऽपि, नवरम्-चन्द्रमसः भणितव्याः-अनु०

१. जूओ भग० द्वि० खं० पृ० (१४३ थी १५६):-अनु०

'शतक ६.—उद्देशक १.

वेदना.—आहार,—महाश्रव,—सप्रदेश,—तमस्काय,—भव्य,—शालि,—पृथिवी.—कर्म.—अन्यथीयिक.—महावेदनावाळो, महानिर्जरावाळो ? के महानिर्जरावाळो, महावेदना-वाळो ?—५ वेमां कोण उत्तम ?—प्रशस्तनिर्जरावाळो.—छट्टी—सातमीमां रहेनारा नैरथिको महावेदनावाळो छे ?—हा.—ते नैरथिको श्रमणो करतां मोटी निर्जरावाळो ?—ना—एना कारणमां चोक्खा अने मेला वळतुं उदाहरण.—कर्मराम.—खंजनराम.—नैरथिकोनां पापो चीकणां—लोहारंगी एरणनो दाखलो.—श्रमणोनां कर्मो पोचां.—सूको पूळो अने अग्नि.—पाणीतुं टीपुं अने उनुं धंगधगतुं लोढानुं कड सुं.—करणो केटलां ?—वार—मनकरण.—वचन-करण.—कायकरण.—कर्मकरण.—नैरथिकोने—पंचेद्रियोने ५ चारे करण—एकेद्रियोने बे करण—कायकरण.—कर्मकरण.—विकलेद्रियोने व्रण करण.—वचन-करण.—कायकरण.—कर्मकरण.—करण अने अशावावेदना.—करण अने शातःवेदना.—ए रीते असुकुमार यावत्—स्तनिगुमार.—पृथिवीकाय—औदारिक शरीरवाळो—अने देवो विषे—विचार.—महावेदना अने महानिर्जरा.—महावेदना अने अल्पनिर्जरा.—अल्पवेदना अने महानिर्जरा.—अल्पवेदना अने अल्पनिर्जरा.—प्रतिमाधारक मुने महावेदनावाळो अने महानिर्जरावाळो.—छट्टी इतमीना नैरथिको महावेदना अने अल्पनिर्जरा.—शैलेशीवाळो ?—अनपार अल्पवेदना अने महानिर्जरा.—अनुत्तरांपातिक देवो अल्पवेदना अने अल्पनिर्जरा.—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे.—संग्रहाया—उद्देशक समाप्ति.

—वेयण-आहार-महस्सवे य सपएस तमुयाए भविए,
साली पुढवी कम्म-अन्नउत्थि दस छट्टगम्मि सर.

—१ वेदना, २ आहार, ३ महाआश्रवं, ४ सप्रदेश, ५ तम-
स्काय, ६ भव्य, ७ शाली, ८ पृथिवी, ९ कर्म अने १०
अन्यथीयिकवक्तव्यता, ए प्रमाणे दश उद्देशा आ छट्टा शतकमां छे.

१. व्याख्यातं विचित्रार्थं पञ्चमं शतम्, अथ अवसराऽऽयातं तथाविधमेव षष्ठम् आरभ्यते, तस्य च उद्देशकार्थसंग्रहणी गाथेयम्:—‘ वेयण ’ इत्यादि, तत्र ‘ वेयण ’ ति महावेदनो महानिर्जरः—इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरः प्रथमः. ‘ आहार ’ ति आहाराद्य-
र्थाऽभिधायको द्वितीयः. ‘ महस्सवे य ’ ति महाश्रवस्य पुद्गला बध्यन्ते इत्याद्यर्थाऽभिधानपरस्तृतीयः. ‘ सपएस ’ ति सप्रदेशो जीवः, अप्रदेशो वा इत्याद्यर्थाभिधायकश्चतुर्थः. ‘ तमुयाए ’ ति तमस्कायार्थनिरूपणार्थः पञ्चमः. ‘ भविए ’ ति भव्यो नारकत्वादिना उत्पादस्य योग्यः—तद्वक्तव्यताऽनुगतः षष्ठः. ‘ सालि ’ ति शाल्यादिधान्यवक्तव्यताऽऽश्रितः सप्तमः. ‘ पुढवि ? ’ ति रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यताऽर्थोऽष्टमः. ‘ कम्म ’ ति कर्मबन्धाऽभिधायको नवमः. ‘ अन्नउत्थि ’ ति अन्यथीयिकवक्तव्यतार्थो दशम इति.

१. विचित्र अर्थवाळा पांचमा शतकनी व्याख्या करी, हवे अवसर प्राप्त अने तेजा ज प्रकारना छट्टा शतकना विवेचननी शुरुआत थाय छे अने ते छट्टा-शतकना दशे उद्देशाना अर्थोने संग्रह करनारी आ गाथा छे अर्थात् आ गाथां, आ शतकमां जे जे विषयो आवनारा छे ते बधानो नामनिर्देश करेलो छे. [‘ वेयण ’ इत्यादि.] तेमां [‘ वेयण ’ ति] ए प्रथम शब्द छे अने तेनो अर्थ आ छे:—जे मोटी वेदनावाळो होय ते वेदना. मोटी निर्जरावाळो होय के कम ? इत्यादि अर्थना प्रतिपादन परत्वे प्रथम उद्देशक छे. [‘ आहार ’ ति] आहार वगेरेना अर्थने कहेनारो बीजो आहार. उद्देशक छे. [‘ महस्सवे य ’ ति] ‘ महाश्रववाळाने—मोटा आश्रववाळाने—पुद्गलो बंधाय छे ’ इत्यादि अर्थना कथन परत्वे बीजो उद्देशक छे. महाश्रव. [‘ सपएस ’ ति] ‘ जीव सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ? ’ इत्यादि अर्थनो अभिधायक चतुर्थ उद्देशक छे. [‘ तमुयाए ’ ति] तमस्कायने लगतां सप्रदेश. विवेचनने निरूपवा माटे पंचम उद्देशक छे. [‘ भविए ’ ति] जे जीव, नारकणे वा मनुष्यणे—इत्यादिरूपे उत्पन्न थवाने लायक होय ते तमस्काय. ‘ भव्य ’ कहेवाय अने एना भव्यनी वक्तव्यताने लगतो आ छट्टो उद्देशो छे. [‘ सालि ’ ति] ‘ शालि ’ वगेरे धान्यने लगता निरूपणने माटे भव्य.—शालि.

१. मूलच्छायाः—वेदना—ऽऽहार—महाश्रवश्च सप्रदेश—तमस्कायो भव्यः, शालिः पृथ्वी कर्मा—ऽन्यथीयिका दश षष्ठके शतेः—अनु०

પૃથિવી. આ સપ્તમ ઉદ્દેશક છે. [' પુઢવિ ' સ્તિ] સ્તનપ્રભા વગેરે પૃથિવીની વક્તવ્યતા માટે આઠમો ઉદ્દેશક છે. [' કમ્મ ' સ્તિ] કર્મબંધનું નિરૂપણ વ.મં.—અન્યયુધિક. કરવા માટે આ નવમો ઉદ્દેશક છે. અને દશમા ઉદ્દેશમાં અન્યતીર્થિકના મતને લગતી વક્તવ્યતા છે.

વેદના, નિર્જરા અને વસ્ત્ર.

૧. પ્ર૦—સે ણું મંતે ! જે મહાવેદને સે મહાનિજરે, જે મહાનિજરે સે મહાવેદને; મહાવેદનસ્સ ય, અપ્પવેદનસ્સ ય સે સેએ જે પસત્થનિજરાએ ?

૧. ૩૦—હંતા, ગોયમા ! જે મહાવેદને એવં ચેવં.

૨. પ્ર૦—છટ્ટિ-સત્તમાસુ ણું મંતે ! પુઢવીસુ નેરૂયા મહા-વેદના ?

૨. ૩૦—હંતા. મહાવેયના.

૩. પ્ર૦—તે ણું મંતે ! સમણેહિતો નિમ્મંથેહિતો મહાનિજર-તરા ?

૩. ૩૦—ગોયમા ! ણો તિણદ્દે.

૪. પ્ર૦—સે કેણદ્દેણું મંતે ! એવં વુચ્છઇઃ—જે મહાવેયને, જાવ—પસત્થનિજરાએ ?

૪. ૩૦—ગોયમા ! સે જહા નામએ દુવે વત્થા સિયા, એમે વત્થે ક્કદ્દમરાગરત્તે, એમે વત્થે સ્વંજનરાગરત્તે; એસિ ણું ગોયમા ! દોણ્હં વત્થાણું કયરે વત્થે દુદ્ધોયતરાએ ચેવ, દુવામતરાએ ચેવ, દુપરિકમ્મતરાએ ચેવ; કયરે વા વત્થે સુદ્ધોયતરાએ ચેવ, સુવામતરાએ ચેવ, સુપરિકમ્મતરાએ ચેવ; જે વા સે વત્થે ક્કદ્દમરાગરત્તે, જે વા સે વત્થે સ્વંજનરાગરત્તે ? મગ્ગં ! તત્થ ણું જે સે વત્થે ક્કદ્દમરાગરત્તે, સે ણું (મંતે !) વત્થે દુદ્ધોયતરાએ ચેવ, દુવા-મતરાએ ચેવ, દુપ્પરિકમ્મતરાએ ચેવ. એવામેવ ગોયમા ! નેરૂયાણું પાવાઈં કમ્માઈં ગાઢીકયાઈં, ચિક્કણીકયાઈં, સિલિટ્ઠીકયાઈં, સિલિટ્ઠીમૂતાઈં ભવંતિ. સંપગાઢં પિ ય ણું તે વેદનાં વેદેમાણા ણો મહાનિજરા, નો મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ. સે જહા વા કેઈ પુરિસે અહિગરણી આઉડેમાણે મહયા મહયા સદ્દેગં, મહયા મહયા ઘોસેણં, મહયા મહયા પરંપરાઘાણં ણો સંચાએઈ તીસે અહિગ-રણીએ કેઈ અહાગયરે પાંગલે પરિસાહિત્તએ. એવામેવ ગોયમા ! નેરૂયાણું પાવાઈં કમ્માઈં ગાઢીકયાઈં, સ્જાણં—નો મહાપજ્જવસાણાઈં

૧. પ્ર૦—હે મગવન્ ! હવે એ છે કે, જે મહાવેદનાવાળો હોય તે મહાનિર્જરાવાળો હોય અને જે મહાનિર્જરાવાળો હોય તે મહાવેદના-વાળો હોય અને મહાવેદનાવાળામાં તથા અલ્પવેદનાવાળામાં તે જીવ ઉત્તમ છે જે પ્રશસ્તનિર્જરાવાળો છે ?

૧. ૩૦—હા, ગૌતમ ! જે મહાવેદનાવાળો છે, તે જ—એ પ્રમાણે જ જાણવું.

૨. પ્ર૦—હે મગવન્ ! છટ્ટી અને સાતમી પૃથિવીમાં નૈરયિકો મોટી વેદનાવાળા છે ?

૨. ૩૦—હા, મોટી વેદનાવાળા છે.

૩. પ્ર૦—હે મગવન્ ! તે છટ્ટી અને સાતમી પૃથ્વીમાં રહેનારા નૈરયિકો, શ્રમણ નિર્પ્રંથો કરતાં મોટી નિર્જરાવાળા છે ?

૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ તેમ નથી.

૪. પ્ર૦—હે મગવન્ ! તે એમ શા હેતુથી કહેવાય છે કે, જે મહાવેદનાવાળો છે યાવત્ પ્રશસ્તનિર્જરાવાળો ?

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! તે એમકે; કોઈ વે વસ્ત્રો હોય, તેમાંથી એક વસ્ત્ર કર્દમના રંગથી રંગેલું હોય, અને એક વસ્ત્ર સ્વંજનના રંગથી રંગેલું હોય, હે ગૌતમ ! એ વે વસ્ત્રોમાં કયું વસ્ત્ર દુર્ધૌતતર—દુઃસ્વથી ધોવાય તેવું, દુર્વામ્યતર—જેના ડાઘાઓ દુઃસ્વથી જાય તેવું અને દુઃપ્રતિકર્મતર—કષ્ટ કરી જેમાં ચઢાટ અને ચિત્રામણ ધાય તેવું અર્થાત્ કર્દમના રંગથી રંગેલા અને સ્વંજનના રંગથી રંગેલા એ વે વસ્ત્રોમાં કયું વસ્ત્ર દુર્ધૌતતર છે ? અને કયું વસ્ત્ર સુધૌતતર, સુવામ્યતર અને સુપરિકર્મતર છે ? હે મગવન્ ! તે વેમાં જે એ કર્દમના રંગથી રંગ્યું છે તે વસ્ત્ર દુર્ધૌતતર, દુર્વામ્યતર અને દુઃપ્રતિકર્મતર છે, જો એમ છે તો હે ગૌતમ ! એ જ પ્રમાણે નૈરયિકોનાં પાપ કર્મો ગાઢીકૃત—ગાઢ કરેલાં—છે, ચિક્કણીકૃત—ચિક્કણાં કરેલાં—છે, સિલિટ્ઠ કરેલાં છે, સિલિટ્ઠીમૂત—નિકાચિત્ત કરેલાં—છે માટે જ તેઓ સંપ્રગાઢ પળ વેદનાને વેદના મોટી નિર્જરાવાળા નથી, મોટા પર્યવસાનવાળા નથી; અથવા જેમ કોઈ પુરુષ, મોટા મોટા શબ્દ વડે, મોટા મોટા ઘોષ વડે, મોટા નિરંતર—ઉપરાઉપર ઘાતવડે ઇરણને કૂટતો—ઈરણ ઉપર

૧. મૂલ્કઠાયાઃ—તદ્ નૂનં મગવન્ ! યો મહાવેદનઃ સ મહાનિર્જરઃ, યો મહાનિર્જરઃ સ મહાવેદનઃ, મહાવેદનસ્ય ચ, અલ્પવેદનસ્ય ચ સ શ્રેયાન્ યઃ પ્રશસ્તનિર્જરા (ય) કઃ ? હન્ત, ગૌતમ ! યો મહાવેદનઃ એવં ચેવ. ષષ્ટી-સપ્તમ્બોઃ મગવન્ ! પૃથિવ્યોઃ નૈરયિકા મહાવેદનાઃ ? હન્ત, મહાવેદનાઃ. તે મગવન્ ! શ્રમણેભ્યો નિર્પ્રંથેભ્યો મહાનિર્જરતરાઃ ? ગૌતમ ! નો અયમર્થઃ. તત્ કેનાસ્યેન મગવન્ ! એવમ્ ઉચ્ચતેઃ—યો મહાવેદનઃ, યાવત્-પ્રશસ્તનિર્જરા- (ય) કઃ ? ગૌતમ ! તદ્ યથા નામ દે વસ્ત્રે સ્થાતામ્, એકં વસ્ત્રં કર્દમરાગરક્તમ્, એકં વસ્ત્રં સ્વંજનરાગરક્તમ્; એતયોગૌતમ ! દ્વયોઃ વસ્ત્રોઃ કતરદ્ વસ્ત્રં દુર્ધૌતતરકં ચેવ, દુર્વામ્યતરકં ચેવ, દુઃપરિકર્મતરકં ચેવ; કતરદ્ વા વસ્ત્રં સુધૌતતરકં ચેવ, સુવામ્યતરકં ચેવ, સુપરિકર્મતરકં ચેવ; યદ્વા તત્ વસ્ત્રં કર્દમરાગરક્તમ્, યદ્વા તદ્ વસ્ત્રં સ્વંજનરાગરક્તમ્ ? મગવન્ ! તત્ર યત્ તદ્ વસ્ત્રં કર્દમરાગરકં તદ્ (મગવન્ !) વસ્ત્રં દુર્ધૌતતરકં ચેવ, દુર્વામ્યતરકં ચેવ, દુઃપરિકર્મતરકં ચેવ. એવામેવ ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં પાપાણિ કર્મણિ ગાઢીકૃતાણિ, ચિક્કણીકૃતાણિ, સિલિટ્ઠીકૃતાણિ, સિલિટ્ઠીમૂતાણિ ભવન્તિ. સંપ્રગાઢામપિ ચ તાં તે વેદનાં વેદયમાના નો મહાનિર્જરાઃ, નો મહાપર્યવસાના ભવન્તિ. તદ્ યથા વા કોઽપિ પુરુષોઽધિકરણીમ્ આકુટ્થન્ મહતા મહતા શબ્દેન, મહતા મહતા ઘોષેણ, મહતા મહતા પરંપરાઘાટેન નો સંચિનોતિ તસ્યા અધિકરણ્યાઃ કાનપિ યથાવાદન્ પુટ્થલાન્ પરિશાટયિતુમ્. એવામેવ ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં પાપાણિ કર્મણિ ગાઢીકૃતાણિ, યાવત્—નો મહાપર્યવસાનાણિઃ—મહુ.

भवंति. भगवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुद्धोयतराए चेव, सुवामतराए चेव, सुपरिकम्मतराए चेव, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहावायराइं कम्मइं सिद्धिलीकयाइं, निद्धियाइं कडाइं, विपरिणामियाइं खिप्पामेव विद्धत्थाइं भवंति. जावतियं तावतियं पि ते वेदणं वेदेमाणा महानिज्जरा, महापज्जवसाणा भवंति. से जहा नामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, से नूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मत्तमसा-विज्जति ? हंता, मत्तमसाविज्जति. एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहावायराइं कम्मइं, जाव-महापज्जवसाणा भवंति. से जहा नामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवह्णंसि उदगधिंदु, जाव-हंता, विद्धंसं आगच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं, जाव महापज्जवसाणा भवंति, से तेणद्वेणं जे महावेयणे से महा-निज्जरे, जाव-निज्जराए.

टीपतो-होय पण ते (पुरुष) ते एरणना स्थूल प्रकारना पुद्गलोने परिशटित-नष्ट-करवा समर्थ थतो नथी, हे गौतम ! ए ज प्रकारनां नैरधिक्कोनां पाप कर्मो गाढ करेळां यावत् महापर्यवसान नथी अने हे भगवन् ! तेमां जे वस्त्र खंजनना रंगथी रंगेळुं छे ते सुप्रीततर छे, सुवाम्पतर छे, अने सुप्रतिकर्मतर छे ए ज प्रमाणे हे गौतम ! श्रमण निर्प्रथोना स्थूलतर स्कंधरूप कर्मो, शिथिलीकृत-मंदविपाकवाळां छे, सत्ताविनानां छे, विपरिणामवाळां छे माटे शीघ्र ज विध्वस्त थाय छे अने जेटली तेटली पण वेदनाने वेदता ते श्रमण निर्प्रथो मोठी निर्जरावाळा अने महापर्य-वसानवाळा थाय छे, जेम कोइ एक पुरुष घासना सूका पूळाने अग्निमां फेंके अने हे गौतम ! ते नक्की छे के, ते अग्निमां फेंकवामां आवेलो घासनो सूको पूळो शीघ्र ज वळी जाय ? हां, ते बळी जाय, ए ज प्रमाणे हे गौतम ! श्रमण निर्प्रथोना स्थूलतर स्कंध-रूप कर्मो यावत् ते श्रमणो मोटा पर्यवसानवाळा थाय; जेम कोइ एक पुरुष धगधगता लोढाना गोळा उपर पाणीनुं टीपुं मूके यावत् ते विध्वंस पावे, ए ज प्रमाणे हे गौतम ! श्रमण निर्प्रथोनां कर्मो यावत् ते श्रमण निर्प्रथो महापर्यवसानवाळा छे, ते हेतुथी एम कहेवाय छे के, जे महावेदनावाळो होय ते महानिर्जरावाळो होय यावत् प्रशस्तनिर्जरावाळो होय.

२. 'से णूणं भंते ! जे महावेदणे' इत्यादि. महावेदनः—उपसर्गादिसमुद्भूतविशिष्टपीडः, महानिर्जरो विशिष्टकर्मक्षयः, अनयोश्च अन्योऽन्याऽविनाभूतत्वाऽऽविर्भावनाय 'जे महानिज्जरे' इत्यादि—प्रत्याऽऽवर्तनम्—इत्येको प्रश्नः. तथा महावेदनस्य च, अल्पवेदनस्य च मध्ये स श्रेयान् यः प्रशस्तनिर्जराकः—कल्याणानुबन्धनिर्जर इत्येष च द्वितीयः प्रश्नः. प्रश्रता च काकुपाठाद् अवगम्या. 'हुन्त' इत्याद्युत्तरम्. इह च प्रथमप्रश्नस्य उत्तरे महोपसर्गकाले भगवान् महावीरो ज्ञातम्. द्वितीयस्याऽपि (स) महावीर एव—उपसर्गाऽनुपसर्गाऽवस्थायाम् इति. 'यो महावेदनः स महानिर्जरः' इति यदुक्तं तत्र व्यभिचारं शङ्कमान आहः—'छट्ठि' इत्यादि. 'दुद्धोयतराए' ति दुष्करतरधात्रनप्रक्रियम्. 'दुवामतराए' ति दुर्गम्यतरकं दुःस्याव्यतरकलङ्कम्, 'दुपरिकम्मतराए' ति कष्टकर्तव्यतेजोजनन-भङ्गकरणादिप्रतिक्रियम्—अनेन च विशेषणत्रयेणाऽपि दुर्विशोध्यम्—इत्युक्तम्. 'गाढीकयाइं' ति आत्मप्रवेशैः सह गाढबद्धानि—सनसूत्रगाढबद्धसूचीकलापवत्, 'चिक्कणीकयाइं' ति सूक्ष्मकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्परं गाढसंबन्धकरणतो दुर्भेदीकृतानि—तथाविधमृत्पिण्डवत्, 'सिलिद्धीकयाइं' ति निधत्तानि सूत्रबद्धाऽग्निस्तलोहशलाकाकलापवत्, 'खिलीभूतानि' अनुभूतिव्यतिरिक्तोपायान्तरेण क्षपयितुम् अशक्यानि—निकाचितानि इत्यर्थः—विशेषणचतुष्टयेनाऽपि एतेन दुर्विशोध्यानि भवन्ति—इत्युक्तं भवति. एवं च 'एवामेव' इत्यादि उपनयवाक्यं सुघटनं स्यात्—यतश्च तानि दुर्विशोध्यानि स्युः, ततः 'संपगाढं' इत्यादि. 'नो महापज्जवसाणा भवंति' ति अनेन महानिर्जराया अभावस्य निर्वाणाऽभावलक्षणं फलमुक्तम्—इति नाऽप्रस्तुतत्वम् इत्याऽऽशङ्कनीयम् इति. तदेवं 'यो महावेदनः स महानिर्जरः' इति विशिष्टजीवाऽपेक्षम् अवगन्तव्यम्, न पुनर्नैरकादिनिष्ठकर्मजीवाऽपेक्षम्. यदपि 'यो महानिर्जरः स महावेदनः' इत्युक्तं तदपि प्रायिकम्, यतो भवति अयोगी महानिर्जरः, महावेदेतस्तु भजनया—इति. 'अहिगराणि' ति अधिकरणी यत्र लोहकारा अयोघनेन लोहानि कुट्टयन्ति, 'आउडेमाणे' ति आकुट्टयन्, 'सेद्वेणं' ति अयोघनघातप्रभावेण ध्वनिना, पुरुषहंक्रुतिरूपेण वा; 'घोसेणं' ति तस्यैवाऽनुनादेन, 'परंपरावाएणं' ति परंपरा निरन्तरता, तत्प्रधानो घातस्य इदं परंपराघातस्तेन—उपर्युपरिघातेन इत्यर्थः. 'अहावायरे' ति स्थूलप्रकारान्. 'एवामेव' इत्याद्युपनये, 'गाढीकयाइं' इत्यादि विशेषण-चतुष्टयेण दुष्परिशाटनीयानि भवन्ति—इत्युक्तं भवति. 'सुद्धोयतराए' इत्यादि—अनेन सुविशोध्यं भवति—इत्युक्तं स्यात्. 'अहावायराइं'

१. मूर्च्छायाः—भवन्ति, भगवन् ! तत्र यत् तद् वस्त्रं खंजनरागरत्तं तद् वस्त्रं सुप्रीततरकं चेव, सुवाम्पतरकं चेव, सुपरिकर्मतरकं चेव, एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्प्रथोनाम् यथावादराणि कर्माणि शिथिलीकृतानि, निष्ठितानि कृतानि, विपरिणामितानि क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति. यावतिकां तावतिकामपि वेदनां वेदयमाना महानिर्जराः, महापर्यवसाना भवन्ति. तद् यथा नाम कोऽपि पुरुषः शुक्कं तणहस्तकं ज्ञाततेजसि प्रद्विपेत्, तद् नूणं गौतम ! स शुक्कः तणहस्तको ज्ञाततेजसि प्रद्विपेत् सन् क्षिप्रमेव मत्तमसाऽऽप्यते ? इन्त, मत्तमसाऽऽप्यते. एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्प्रथोनाम् यथावादराणि कर्माणि, यावत्-महापर्यवसाना भवन्ति. तद् यथा नाम कोऽपि पुरुषस्तत्र अयस्काले उदकधिन्दुम्, यावत्-इन्त, विध्वंसम् आगच्छति, एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्प्रथोनाम्, यावत्-महापर्यवसाना भवन्ति. तत् तेनाऽर्थेन ये महावेदनास्ते महानिर्जराः, यावत्-निर्जरा(य) कः—अनु०

ति स्थूलतरस्कन्धानि असारणि—इत्यर्थः, 'सिद्धिलीकयाइं' ति श्लथीकृतानि मन्दविपाकीकृतानि, 'निट्टियाइं कडाइं' ति निस्सत्ता-
कानि विहितानि 'विपरिणामियाइं' ति विपरिणामं नीतानि स्थितिघात-रसघातादिभिः—तानि च क्षिप्रमेव विध्वस्तानि भवन्ति,
एभिश्च विशेषणैः सुविशोध्यानि भवन्ति—इत्युक्तं स्यात्, ततश्च 'जावतियं' इत्यादि.

२. ['से पूणं भंते ! जे महावेदणे' इत्यादि.] उपसर्ग वगरे द्वारा जेने विशेष षोडा उपजी होय ते महावेदन-मोटी वेदनावाळो-
कहेवाय अने जेनां कर्मनो क्षय विशेष प्रकारे थयो होय ते महानिर्जरा-मोटी निर्जरावाळो-कहेवाय, ए वनेनुं अन्योन्य अविनाशुत्पणुं प्रकट करवा
माटे अर्थात् महावेदना होय त्यां महानिर्जरा होय ? अने महानिर्जरा होय त्यां महावेदना होय ?—ए हकीकतने जणाववा सार सूत्रकारे ['जे
महानिर्जरा' इत्यादि] सूत्रुं पुनरुच्चारण कर्युं छे—ए एक प्रश्न थयो, तथा महावेदनावाळो अने अल्प वेदनावाळो ए बेनी वचे जे प्रशस्त-
कल्याणना अनुबंधवाळो-निर्जरावाळो छे ते उत्तम कहेवाय ?—ए बीजो प्रश्न छे, ए प्रश्ननी प्रश्नता काकुपाठथी जाणवानी छे. 'हन्त'
इत्यादि उत्तर सूत्र छे. जे समये भगवंत महावीरेन मोटां मोटां कथो पड्यां ते समयना भगवंत महावीर, अहीं प्रथम प्रश्नना उत्तरमां उदाहरण
-रूप छे. अने बीजा प्रश्नना उत्तरमां पण ते ज भगवंत, उपसर्गवाळो अने उपसर्ग विनानी अवस्थामां उदाहरणरूपा छे. जे महावेदनावाळो छे ते
महानिर्जरावाळो छे, ए ज कथुं छे, ते संबंधे 'ए कथन बराबर छे के नहि ?' ए जातनी शंका आणीने सूत्रकार कहे छे के, ['छट्टी'
इत्यादि.] ['दुद्वोयतराए' ति] जेनी घोवानी प्रक्रिया दुष्कर होय अर्थात् जेने धोतां-साफ-करतां-बहु सुशकली आवती होय ते 'दुधौतर'
कहेवाय, ['दुवामतराए' ति] जेनी उपरना डाघाओ महाकष्टे नीकळी शके ते 'दुवाम्यतर' कहेवाय, ['दुष्परिकम्मतराए' ति] जेने चळकतुं
करतां अने जेमां चिन्नामण करतां घणो ज प्रयास करवो पडे ते 'दुष्प्रतिकर्मतर' कहेवाय. अहीं आ ऋणे विशेषणो वखने लगतां छे अने तेथी
एम जाणी शकाय छे के, जे वखनां ए विशेषणो छे ते मेलामां मेलुं-मसोता करतां पण मेलुं-दाढ जेवुं मेलुं-होवुं जोईए अर्थात् ते दुर्विशोध्य होवुं
जोईए. ['गाढीकयाइं' ति] शणना सूत्रथी-सूत्रळीथी-गाढ-खूब मजबूत-बावेल सोयना समूहनी पेटे आत्माना प्रदेसोनी साथे गाढ बांधेलां,
चिक्कण. ['चिक्कणीकयाइं' ति] जेम चीकाशने लीवे माटीनो पिंडो दुर्भेद्य थाय छे तेम सूक्ष्म कर्मस्कंधोना रसनी साथे परस्पर गाढ संबंध करवाथी जे
कर्मो दुर्भेद्य थयां छे ते, 'चिक्कणां कर्मां' एम कहेवाय, ['सिलिट्टीकयाइं' ति] श्लिष्ट कर्मां अर्थात् सूत्रनी दोरीवती मजबूत बांधीने आगमां
श्लिष्ट. तप्रावेली लोढानी सळीओ जेम परस्पर चोंटी जाय छे-कोई रीते नोखी थई शकती नथी तेम जे कर्मो ए रीते परस्पर एकमेक थई गयां होय-कोई
रीते नोखान पडो शकतां होय तेओ निघत्त कर्मो-श्लिष्ट करेलां कर्मो-कहेवाय. अने जे कर्मो अनुभव्यां सिवाय बीजा कोई उपायथी खपावी
निकाचित. शकाय एवां न होय निकाचित होय-ते 'खिलीभूत' कहेवाय. अहीं आ चारे विशेषणो कर्मने लगतां छे अने तेथी एम जाणी शकाय छे के, जे
कर्मनां ए विशेषणो छे ते कर्मो, ए मेलामां मेलो वखनी पेटे दुर्विशोध्य छे-अने ए प्रमाणे ['एवामेव'] इत्यादि वाक्य सुघट थाय छे. ए कर्मो,
भारे दुर्विशोध्य होवाथी अत्यंत वेदनानां कारण थाय छे अने ए ज हकीकतने जणावे छे के, ['संपगाढ' इत्यादि.] ['नो महापज्जवसाणा
भवंति' ति] अर्थात् संप्रगाढ वेदनाने अनुभवे छे पण महापर्यवसानवाळा थता नथी. शं०—अहीं शास्त्रकारे वेदना अने निर्जरानी हकीकत
समाधान. कहेवा मांडी छे तेमां वचे 'महापर्यवसानवाळा थता नथी' एवं अप्रस्तुत कहेवानुं शुं कारण ? समा०—'महापर्यवसानवाळा थता नथी' ए कथन
कांई अस्तुत नथी. कारण के, जेम वेदना अने निर्जरानो परस्पर कार्य-कारण भाव छे तेम निर्जरा अने महापर्यवसाननो पण परस्पर कार्य कारण
भाव छे माटे ज मूळमां कथुं के, जेओ मोटी निर्जरावाळा नथी तेओ मोटा पर्यवसानवाळा पण नथी-ए रीते, ए कथन कांई अप्रस्तुत नथी.
द्विशिष्ट जीव. वळी, अहीं जे कथुं छे के, 'जे मोटी वेदनावाळो होय ते मोटी निर्जरावाळो होय' ए कथन कोई एक विशिष्ट जीवनी अपेक्षाए जाणवुं, पण
नैरयिक वगरे क्लिष्टकर्मवाळा जीवोनी अपेक्षाए न जाणवुं. ए ज रीते जे कथुं छे के, 'जे महानिर्जरावाळो होय ते महावेदनावाळो होय' ते
प्रायिक. कथन पण प्रायिक जाणवुं. कारण के, अयोगिकेवली मोटी निर्जरावाळो तो होय छे पण ते मोटी वेदनावाळो भजनाए होय छे-चोक्कस नथी होतो-
अर्थात् ते मोटी वेदनावाळो होय पण अने न पण होय. ['अहिगरणिं' ति] जेना उपर ल्हारो, लोढाना घणथी लोढाने कूटे-टीपे-ते
एरण. अधिकरणी-एरण' कहेवाय-तेने ['आउडेमाणे' ति] आकुट्टन करतो-टीपतो, ['सदेणं' ति] लोढानो घण मारवाथी थता शब्दवडे
अथवा टीपनार पुरुषना होंकारारूप शब्दवडे, ['घोसेणं' ति] अनुनादवडे—तेनी ज पाळळ थता पडघारूप शब्दवडे, ['परंपराघाएणं' ति]
प्रधानपणे निरंतरतावाळा घातवडे—उपरा उपर घातवडे. ['अहावायरे' ति] स्थूल प्रकारनां पुद्गलोने. ['एवामेव' इत्यादि] वाक्य तो
दुष्परिशाटनीय. उपनय माटे छे. ['गाढीकयाइं'] इत्यादि चार विशेषणोने मूकीने एम जणाव्युं छे के, ते नैरयिकोनां पापकर्मो, दुष्परिशाटनीय—जेओनो
सुधौत. नाश महासुशीबते थई शके एवां—छे. ['सुद्वोयतराए' इत्यादि.] आ सूत्रद्वारा एम जणाव्युं छे के, ते वख, सुविशोध्य छे एटले सरलताथी
थथावदर. साफ थई शके एवं छे. ['अहावायराइं' ति] स्थूलतर स्कंधरूप—असार—पुद्गलो, ['सिद्धिलीकयाइं' ति] श्लथ-मंद विपाकवाळां-कर्मां छे,
द्विशिष्ट-निष्ठित- ['निट्टियाइं कडाइं'] सत्ता रहित कर्मां छे, ['विपरिणामियाइं' ति] स्थितिघातथी अने रसघातथी एटले ए कर्मोनी स्थितिने अने रसनो घात
विपरिणामित. करीने तेओने विपरिणाम वाळां कर्मां छे, अने तेवां थएलां ते कर्मो शीघ्र ज विध्वस्त थाय छे, ए विशेषणोथी एम सूत्रुं के, तेओ (ते कर्मो),
महापर्यवसान. सुविशोध्य छे-जेनां कर्मो एवां सुविशोध्य छे तेवा महानुभावो जेटली तेटली पण वेदनाने भोगवता महानिर्जरावाळो अने महापर्यवसानवाळा थाय
छे—ए ज हकीकतने जणाववा ['जावइयं' इत्यादि] सूत्र कथुं छे.

जीवो अने करणो.

५. प्र०—कतिविहे णं भंते ! करणे पन्नत्ते ?

५. प्र०—हे भगवन् ! करणो केटला प्रकारनां कक्षां छे ?

५. उ०—गोयमा ! चउव्विहे करणे पन्नत्ते, तं जहाः—
मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे.

५. उ०—हे गौतम ! करणो चार प्रकारनां कक्षां छे, ते
जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण, अने कर्मकरण.

१. मूलच्छायाः—कतिविधानि भगवन् ! करणानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः—मनस्करणम्, वचस्करणम्,
कायकरणम्, कर्मकरणम् :—भनु०

६. प्र०—नेरइयाणं भंते ! कतिविहे करणे पचत्ते ?

६. उ०—गोयमा ! चउव्विहे पचत्ते, तं जहाः—मणकरणे, वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे; पंचिदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पण्णत्ते. एगिंदियाणं दुविहेः—कायकरणे य, कम्मकरणे य. विगलेंदियाणं तिविहेः—वइकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे.

७. प्र०—नेरइया णं भंते ! किं करणओ असायं, वेयणं वेयंति, अकरणओ असायं वेयणं वेदेति ?

७. उ०—गोयमा ! नेरइया णं करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति.

८. प्र०—से केणट्ठेणं ?

८. उ०—गोयमा ! नेरइयाणं चउव्विहे करणे पचत्ते, तं जहाः—मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे; इच्चेएणं चउव्विहेणं असुभेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ; से तेणट्ठेणं.

९. प्र०—असुरकुमारा णं किं करणओ, अकरणओ ?

९. उ०—गोयमा ! करणओ, नो अकरणओ.

१०. प्र०—से केणट्ठेणं ?

१०. उ०—गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पचत्ते, तं जहाः—मणकरणे, वयकरणे, कायकरणे, कम्मकरणे, इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमारा णं करणओ सायं वेयणं वेयंति, नो अकरणओ; एवं जाव--थणियकुमाराणं.

११. प्र०—पुढवीकाइयाणं एवामेव पुच्छा ?

११. उ०—णवरं—इच्चेएणं सुभा—सुभेणं करणेणं पुढवि-
काइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति, नो अकरणओ.

६. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिकोने केटला प्रकारनां करणो कथां छे ?

६. उ०—हे गौतम ! नैरयिकोने चार जातनां करणो कथां छे, ते जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण. सर्व पंचेन्द्रिय जीवोने ए चारे जातनां करणो छे, एकेन्द्रिय जीवोने वे जातनां करण छे ते जेमके, एक कायकरण अने बीजुं कर्मकरण; विकलेन्द्रियोने वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण ए त्रण करण होय छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! शुं नैरयिको करणथी अशातावेदनाने वेदे छे के अकरणथी अशातावेदनाने वेदे छे ?

७. उ०—हे गौतम ! नैरयिको करणथी अशातावेदनाने वेदे छे पण अकरणथी—करण विना—अशाता—दुःखरूप—वेदनाने नथी अनुभवता.

८. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

८. उ०—हे गौतम ! नैरयिकोने चार प्रकारनुं करण कथुं छे, ते जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण, ए चार प्रकारना अशुभ करणो होवाथी नैरयिको करण द्वारा अशातावेदनाने अनुभवे छे पण करण विना अशातावेदनाने अनुभवता नथी माटे ते हेतुथी एम कथुं छे.

९. प्र०—(हे भगवन् !) शुं असुरकुमारो करणथी के अकरणथी शाता—सुखरूप—वेदनाने अनुभवे छे ?

९. उ०—हे गौतम ! करणथी, अकरणथी नहि.

१०. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१०. उ०—हे गौतम ! असुरकुमारोने चार प्रकारनां करण कथां छे, ते जेमके, मनकरण, वचनकरण, कायकरण अने कर्मकरण; ए शुभ करणो होवाथी असुरकुमारो करण द्वारा सुखरूप वेदनाने अनुभवे छे पण करण विना अनुभवता नथी—ए प्रमाणे यावत् स्तनितकुमार सुधीना भुवनपतिमाटे समजवुं.

११. प्र०—पृथिवीकायिक जीवो माटे पण ए प्रमाणे ज प्रश्न करवो.

११. उ०—विशेष ए के—ए शुभाशुभ करण होवाथी पृथिवीकायिक जीवो करण-द्वारा विमात्रा वडे-विविध प्रकारे अर्थात्-कदाच सुखरूप अने कदाच दुःखरूप वेदनाने अनुभवे छे पण करण विना अनुभवता नथी.

१. मूलच्छायाः—नैरयिकाणां भगवन् ! कतिविधानि करणानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चतुर्विधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः—मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्; पंचेन्द्रियाणां सर्वेषां चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, एकेन्द्रियाणां द्विविधम् :—कायकरणं च, कर्मकरणं च. विकलेन्द्रियाणां त्रिविधम् :—वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्. नैरयिका भगवन् ! किं करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, अकरणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम ! नैरयिकाः करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! नैरयिकाणां चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः—मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्; इत्येतेन चतुर्विधेनाऽशुभेन करणेन नैरयिकाः करणतोऽसातां वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतः; तत् तेनार्थेन. असुरकुमाराः किं करणतः, अकरणतः ? गौतम ! करणतः, नोऽकरणतः. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! असुरकुमाराणां चतुर्विधानि करणानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः—मनस्करणम्, वचस्करणम्, कायकरणम्, कर्मकरणम्; इत्येतेन शुभेन करणेन असुरकुमाराः करणतः सातां वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतः; एवं यावत्-स्तनितकुमाराणाम्. पृथिवीकायिकानाम् एवमेव पुच्छा ? नवरम्—इत्येतेन शुभाऽशुभेन करणेन पृथिवी-कायिकाः करणतो विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, नोऽकरणतः—अनु०

—ઓરાલિયસરીરા સવ્ને સુમાડસુમેળં વેમાયાए, દેવા સુમેળં સાયં.

—ઔદારિક શરીરવાळा સર્વ જીવો શુમાશુમ કરણદ્વારા વિમાત્રાए વેદનાને અનુભવે છે, દેવો શુમ કરણદ્વારા સુલ્પરૂપ વેદનાને અનુભવે છે.

૩. અનન્તરં વેદના ઉક્તા, સા ચ કરણતો ભવતીતિ કરણસૂત્રમ્:—‘કમ્મકરણં’ તિ કર્મવિષયં કરણં જીવવીર્યં: બન્ધન—સંક્રમાદિનિમિત્તભૂતં કર્મકરણમ્, ‘વેમાયાए’ તિ વિવિધમાત્રયા કદાચિત્ સાતામ્, કદાચિદ્ અસાતામ્ ઇત્યર્થ:.

૩. હમણા વેદના સંબંધે વિચાર કર્યો, તે વેદના કરણથી થાય છે માટે હવે ‘કરણ’નો વિચાર કરવા માટે આ સૂત્ર કહે છે:—[‘કમ્મ-કરણં’ તિ] કર્મવિષયક કરણ એટલે કર્મનાં બંધન, સંક્રમણ વગેરેમાં નિમિત્તભૂત જીવનું જે વીર્ય તે. [‘વેમાયાए’ તિ] વિવિધ માત્રાવહે-વિચિત્ર પ્રકારે—અર્થાત્ કોઈ વસ્તુ સુલ્પને અને કોઈ વસ્તુ દુ:લ્પને.

વેદના અને નિર્જરાની સહચરતા.

૧૨. પ્ર૦—જીવા ણં મંતે ! કિં મહાવેદના મહાનિજ્જરા, મહાવેદના અપ્પનિજ્જરા. અપ્પવેદના મહાનિજ્જરા, અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા ?

૧૨. ૩૦—ગોયમા ! અત્થેગતિયા જીવા મહાવેયણા મહાનિજ્જરા, અત્થેગતિયા જીવા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા, અત્થેગતિયા જીવા અપ્પવેદના મહાનિજ્જરા, અત્થેગતિયા જીવા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા.

૧૩. પ્ર૦—તે કેળવ્વેણં ?

૧૩. ૩૦—ગોયમા ! પહિમાપહિવન્નए અણગારે મહાવેયણે મહાનિજ્જરે, છટ્ઠિ-સત્તમાસુ પુઢવીસુ નેરહયા મહાવેદના અપ્પનિજ્જરા, સેલેસિં પહિવન્નए અણગારે અપ્પવેયણે મહાનિજ્જરે, અણુત્તરોવવાહયા દેવા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા.

—સેવં મંતે !, સેવં મંતે ! તિ.

—મહાવેદને ય વત્થે કદમ્—લ્લંજણકए ય અહિકરણી, તણહત્થે ય કવલ્લે કરણ—મહાવેદના જીવા.

—સેવં મંતે !, સેવં મંતે ! તિ.

૧૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું જીવો મહાવેદનાવાळा અને મહાનિર્જરાવાळा છે ? મહાવેદનાવાळा અને અલ્પનિર્જરાવાळा છે ? અલ્પવેદનાવાळा અને મહાનિર્જરાવાळा છે ? કે અલ્પવેદનાવાळा અને અલ્પનિર્જરાવાळा છે ?

૧૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવો મહાવેદનાવાळा અને મહાનિર્જરાવાळा છે, કેટલાક જીવો મહાવેદનાવાळा અને અલ્પનિર્જરાવાळा છે, કેટલાક જીવો અલ્પવેદનાવાळा અને મહાનિર્જરાવાळा છે અને કેટલાક જીવો અલ્પવેદનાવાळा અને અલ્પનિર્જરાવાळा છે.

૧૩. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) તે શા હેતુથી ?

૧૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! જેણે પ્રતિમાને પ્રાપ્ત કરી છે એવો અર્થાત્ પ્રતિમાધારી સાધુ મહાવેદનાવાळा અને મહાનિર્જરાવાळा છે, છટ્ટી અને સાતમી પૃથિવીમાં રહેનારા નૈરયિકો મોટી વેદનાવાळा અને અલ્પનિર્જરાવાळा છે, શૈલેશી પ્રાપ્ત અનગાર અલ્પવેદનાવાळा અને મોટી નિર્જરાવાळा છે અને અનુત્તરૌપપાતિક દેવો અલ્પવેદનાવાळा અને અલ્પનિર્જરાવાळा છે.

—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે.

—સંગ્રહગાથા કહે છે—મહાવેદના, કર્દમથી અને લ્લંજનથી કરેલું—રંગેલું—વલ્લ, અધિકરણી એરણ, ત્ણનો પૂલ્લો, લોઢાનો ગોલ્લો, કરણ અને મહાવેદનાવાळा જીવો.

—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન્ તે એ પ્રમાણે છે (એમ કહી યાવત્—વિહરે છે.)

અગવંત—અજ્જસુહમ્મસામિપણીए સિરીભગવહ્સુતે છટ્ઠસયે પઢમો ઉદ્દેતો સમ્મત્તો.

૪. ‘મહાવેદને’ ઇત્યાદિ. સંગ્રહગાથા ગતાર્થા.

ભગવંત્સુધર્મસ્વામિપ્રણીતે શ્રીભગવતીસૂત્રે પષ્ઠાતે પ્રથમ્ ઉદ્દેશકે શ્રીઅભયદેવસૂરિવિરચિતં વિવરણં સમાપ્તમ્.

૪. [‘મહાવેદને’—ઇત્યાદિ.] અહીં જણાવેલી સંગ્રહગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે.

સંગ્રહગાથા.

વેદારૂપ: સમુદ્દેલ્લિલજલચ્ચરિતે ક્ષારમારે ભવેડસ્મિન્ દાયી ય: સદ્ગુણાનાં પરકૃતિકરણાઠ્ઠેતજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોડ્ણુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યો:—દયાત્ શ્રીવીરદેવ: સકલશિવસુલ્લં મારહા ચાપ્પસુલ્લય: ॥

૧. મૂલચ્છાયા:—ઔદારિકશરીરા: સર્વે શુમાડસુમેળ વિમાત્રયા. દેવા: શુમેળ સાતામ્. ૨. જીવા ભગવન્ ! કિં મહાવેદના:—મહાનિર્જરા:, મહાવેદના:—અલ્પનિર્જરા:, અલ્પવેદના:—મહાનિર્જરા:, અલ્પવેદના:—અલ્પનિર્જરા: ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકા: જીવા: મહાવેદના: મહાનિર્જરા:, અસ્ત્યેકકા જીવા મહાવેદના અલ્પનિર્જરા:, અસ્ત્યેકકા જીવા: અલ્પવેદના: મહાનિર્જરા:, અસ્ત્યેકકા જીવા અલ્પવેદના: અલ્પનિર્જરા:. તત્ કેનાડર્થેન ? ગૌતમ ! પ્રતિમાપ્રતિપન્નકોડનગારો મહાવેદનો મહાનિર્જર:, ષ્ઠી-સત્તમીપુ પૃથિવીષુ નૈરયિકા મહાવેદના: અલ્પનિર્જરા:, શૈલેશી પ્રતિપન્નક:—અનગાર: અલ્પવેદનો: મહાનિર્જર:, અનુત્તરૌપપાતિકા દેવા અલ્પવેદના: અલ્પનિર્જરા:. તદેવં ભગવન્ !, તદેવં ભગવન્ ! ઇતિ. મહાવેદનથ વલ્લં કર્દમ-લ્લંજનકૃતં ચાડધિકરણી, ત્ણહસ્થથ કપાલં કરણ—મહાવેદના: જીવા: તદેવં ભગવન્ !, તદેવં ભગવન્ ! ઇતિ :—અનુ૦

શતક ૬.-ઉદ્દેશક ૨.

રાજગૃહ.-પ્રજ્ઞાપનાનો આહાર-ઉદ્દેશક.-વિહાર.—

—રાયગિહં નગરં જાવ-એવં વયાસીઃ-આહારુદ્દેશકો જો
પ્રજ્ઞવળાણ સો સવ્વો નેયવ્વો.

—સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ.

—રાજગૃહનગર, યાવત્-એ પ્રમાણે બોલ્યા-આહાર ઉદ્દેશક,
જે ' પ્રજ્ઞાપના ' સૂત્રમાં કહ્યો છે તે બધો અહિં જાણવો.

—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે
છે, (એમ કહી યાવત્ વિચરે છે.)

મંગલંત-અજ્ઞસુદમ્મસામિપણીએ સિરીમગવર્દસુત્તે છટ્ટસયે બીઓ ઉદ્દેસો સમ્મત્તો.

૧. મૂલ-ચ્છાયા:—રાજગૃહં નગરં યાવત્-એવમ્ અવાદીત્:—આહારોદ્દેશકો ય: પ્રજ્ઞાપનાયાં સ સર્વો જ્ઞાતવ્ય: તદેવં મંગલંત ! તદેવં મંગલંત !
इति:—अनु०

૧. આ અહીં સાક્ષી તરીકે જણાવેલો આહાર-ઉદ્દેશક, પ્રજ્ઞાપના-સૂત્રના ૨૮ માં આહાર-પદમાં પ્રથમ આવેલો છે. એમાં જીવ માત્રના આહારને
લગતી ઘણી વિવિધ દૃક્ષીકત સવિસ્તર આપેલી છે. તે અહીં વિશેષ ઉપયોગી હોવાથી સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે જણાવીએ છીએ:—

આહારપદમાં આવેલા અધિકારોનો વિષયવાર અનુક્રમ—

“ સચિત્તા-ડડહારદ્વો-કેવૈતિ-કિં વૈડિ-સવ્વૈતો ચેવ,
કતિમ્મિયં-સંવ્વે સ્સલુ-પરિણામે ચેવ બોદ્ધવ્વે.
એગિંદિયસરીરાંકી-લોમાહારો-તહેવ મળમ્મંકલ્લો,
એતેસિ ત્વ પદાણં વિભાવણાં હોતિ કાતઠ્ઠવા.”

આ આહાર-પદના એ પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં કુલ અગ્યાર અધિકારો-વિષયો
—વિષે ચર્ચા કરેલી છે અને તે અગ્યારનો ક્રમવાર પરિચય આ પ્રમાણે
છે:—

“ ૧. આ અધિકારમાં ' પૃથિવી વગેરેના જીવો, જે પદાર્થને ખાય છે તે
સચિત્ત છે, અચિત્ત છે કે બન્ને જાતનો છે ? ' એ વિષે વિચાર કર્યો-છે.
૨. આ અધિકારમાં આહારના અભિલાષી જીવોનો હેવાલ આપ્યો છે. ૩. આ
અધિકારમાં ' કયા જીવને કેટલા કેટલા બસતે આહારની જરૂર પડે છે '
એ વિષેની વિગત આપેલી છે. ૪. આ અધિકારમાં ' આહાર માટે કઈ કઈ
ચીજને વાપરવામાં આવે છે ? ' એ વિષેની સમજણ આપેલી છે. ૫. આ
અધિકારમાં ' આહાર કરનારો પ્રાણી પોતાના આંખા શરીર દ્વારા આહાર
કરે છે કે કોઈ બીજી રીતે ? ' इत्यादि પ્રશ્નોના સવિસ્તર જુલાસા આપેલા
છે. ૬. આ અધિકારમાં આવા માટે લીધેલાં પુદ્ગલોનો કેટલામો ભાગ
ખવાય છે ? એ પ્રશ્નને લગતી ચર્ચા કરેલી છે. ૭. આ અધિકારમાં ' આવા
માટે મોઢામાં મૂકેલાં બધાં પુદ્ગલો ખવાય છે કે કેટલાક પડી પણ જાય
છે ? એ વિષેનો જુલાસો આપેલો છે. ૮. આ અધિકારમાં ' આપેલી ચીજોના
કેવા કેવા પરિણામો થાય છે ' એ દૃક્ષીકત જણાવેલી છે. ૯. આ અધિ-
કારમાં ' જે જીવો એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનાં શરીરોને ખાય છે ' તેને લગતુ
વિવેચન છે. ૧૦. આ અધિકારમાં લોમાહાર-રોમાહાર-ને લગતી સમજણ
સૂચવેલી છે. ૧૧. આ અધિકારમાં મનદ્વારા દૃષ્ટિ પામતા એવા મનોમક્ષી
દેવોને લગતી-આસ સમજવા જેવી દૃક્ષીકત જણાવેલી છે.”

અનન્તરોદ્દેશકે યે એતે સવેદના જીવા ઉક્તાસ્ત આહારકા અપિ ભવન્તિ—इति—आहारोद्देशकः, स च प्रज्ञापनायाम् इव दृश्यः, एवं चाऽसौ:—“ नैरइया णं भंते ! किं सच्चित्ताहारा, अच्चित्ताहारा, मीसाहारा ? गोयमा ! नो सच्चित्ताहारा, अच्चित्ताहारा, नो मीसाहारा ” इत्यादि.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवत्सूत्रे षष्ठशते द्वितीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

नैरयिको अने आहारः—

प्र०—“ नैरइया णं भंते ! किं सच्चित्ताहारा ? अच्चित्ताहारा ? मीसाहारा ?

उ०—गोयमा ! नो सच्चित्ताहारा, अच्चित्ताहारा, नो मीसाहारा.

प्र०—नैरइया णं भंते ! आहारद्वी ?

उ०—हंता, आहारद्वी.

प्र०—नैरइयाणं भंते ! केवतिकालस्स आहारद्वे समुप्पज्जति ?

उ०—गोयमा ! नैરइયાણં દુવિદ્દે આહારે પળ્લત્તે, તં—હંતા—આમોગ્ગમિત્તે—વચ્ચિત્તે ય, અણામોગ્ગમિત્તે ય. તત્થ ણં જે સે અણામોગ્ગમિત્તે—સે ણં અણુસમયમવિરહિતે આહારદ્વે સમુપ્પજ્જતિ, તત્થ ણં જે સે આમોગ્ગમિત્તે—સે ણં અસંચિત્તસમતિ—અંતોપુદ્ગલિતે આહારદ્વે સમુપ્પજ્જતિ.

પ્ર०—નૈરइया णं भंते ! किमाहारं आहारंति ?

उ०—गोयमा ! दन्वतो अणंतपदेसियाति, खेत्तओ असंखेज्जपदेसो-गुणादि, कालतो अण्णयरट्ठइयाति, भावंओ वर्णमंताति, गंधमंताई, रसमंताई, फासमंताई—जाई भावतो वर्णमंताई ताई x एगवण्णाई पि, पंचवण्णाई पि—कालवण्णाई पि, सुक्खिआई पि—एगगुणकालाई पि, दसगुणकालाई पि, अणंतगुणकालाई पि जाव—सुक्खिआई. एवं गंधतोऽवि, रसतोऽवि. जाई फासमंताई ताई नो एगफासाई, नो दुफासाई, नो तिफासाई, चउफासाई जाव अट्टफासाई—कक्खडाई पि, जाव—लुक्खाई पि—एगगुणकक्खडाई पि, जाव—अणंतगुणकक्खडाई पि—एवं अट्ट वि फासा भाणितव्वा. ताई पुट्ठाई आहारंति, नो अपुट्ठाई—जाव नियमा छइसिं. ओसण्णं कारणं पडुच्च काल—नीलाति, दुब्धिगंधाति, तित्तरस-कडुयाई, कक्खड—गुह्य—सीय—लुक्खाई—तेसिं पोरणे, वर्णगुणे, गंधगुणे, रसगुणे, फासगुणे विपरिणामइत्ता—परिविदंसइत्ता अण्णे अपुब्बे वर्णगुणे, गंधगुणे, रसगुणे, फासगुणे उप्पाइत्ता आयसरिखेत्तेगाडे पोग्गले सव्वप्पणयाए आहारं आहारंति.

हे भगवन् ! नैरयिको शुं सच्चित्तो आहार करे छे, अच्चित्तो आहार करे छे के ए वत्ते जातनो आहार करे छे ?

हे गौतम ! नैरयिको सच्चित्तो के सच्चित्त-अच्चित्तो आहार करता नथी, किंतु तेओ मात्र अच्चित्तो आहार करे छे.

हे भगवन् ! शुं नैरयिको आहारना अर्थां छे ?

(हे गौतम !) हा, तेओ आहारना अर्थां छे.

हे भगवन् ! तेओने केटले वखते आहारनो अभिलाष उरपेच्च थाय छे ?

हे गौतम ! नैरयिको नो आहार वे प्रकारनो होय छे, ते जेम के; एक जाणता थतो आहार अने बीजो अजाणता थतो आहार. ते बेमां जे आहार-अजाणता थाय छे ते जो, तेओने निरंतर होय छे अर्थात् नैरयिको अजाणतां तो निरंतर खाधा ज करे छे अने जे आहार-जाणता थाय छे तेनो अभिलाष तेओने असंख्य समयवाळा अंतर्मुहूर्त पछी पैदा थाय छे अर्थात् एरुवार ज्ञानपूर्वक-जाणता-आहार कर्थां पछी बीजी बार तेओ अभिलाष नैरयिकोने, असंख्य समयवाळा अंतर्मुहूर्त वीर्या पछी पैदा थाय छे.

हे भगवन् ! नैरयिको केवां प्रकारनां पुद्गलोनो आहार करे छे ?

हे गौतम ! नैरयिको जे जातनां पुद्गलोनो आहार करे छे, ते पुद्गलोनो स्वरूप आ प्रमाणे छे:—ए पुद्गलो अनंत प्रदेश (परमाणु) वाळां होय छे. ए पुद्गलो एवां लांबां पहोळां होय छे के, एओए समांवाने माटे आकाशनां असंख्य प्रदेशो रोकला होय छे अने ए पुद्गलो एक समयथी मांडी गमे टेटला वखत सुधी थाथी रहेनारां होय छे—तथा वर्णवाळां, गंधवाळां, रसवाळां अने स्पर्शवाळां होय छे—जेओ वर्णवाळां छे तेओ एक, वे, त्रण, चार के पांचे वर्णवाळां होय छे—काळां अने यावत्—धोळां होय छे—काळां पण एरुगणां काळां, वमणां काळां, त्रणणां काळां यावत्—दसगणां काळां अने छेवठ काळांमां काळां—अनंतगणां काळां होय छे यावत्—ए ज प्रकारे अने एटलां ज लीळां, पीळां, लाळ अने धोळां पण होय छे. ए ज प्रकारे गंधे पण अने रसे पण एवां ज होय छे—ए पुद्गलो एक ज स्पर्शवाळां, वे ज स्पर्शवाळां के त्रण ज स्पर्शवाळां नथी होतां—पण चार, पांच, छ, सात के आठ स्पर्शवाळां होय छे—कर्कश, कोमळ, हळवां, भादे, टंडां, उनां, लूळां अने चीकणां होय छे—एवां पण ते एरुगणां कर्कश अने यावत् अनंतगणां कर्कश होय छे अने ए ज रीते एवां कोमळ अंगरे पण समजी लेवानां छे. जे पुद्गलोने तेओ (नैरयिको) खानामां वापरे छे ते बधां, खानार नैरयिकोने अङ्कलां ज होय छे अर्थात् तेना आत्मप्रदेशोनी लणोलग पडेलां होय छे—जे पुद्गले—एवां न होय अने दूर पडेलां होय तेने, तेओ खानामां वापरता नथी. ए जातनां पुद्गलोने तेओ छे दिशांमांथी मेळवी शके छे. घणे भगे तो नैरयिको, जे पुद्गलोने खाय छे ते बधां रंगे काळां अने नीलां, दुर्गंधवाळां, रसे तीखां अने कडवां, स्पर्श कर्कश, भारे, टाळां अने लूळां होय छे—नैरयिको, तेओना एटले ते पुद्गलोमां रहेला—जुना वर्णगुणोनो, गंध-गुणोनो, रसगुणोनो अने स्पर्शगुणोनो विपरिणाम करे छे अने परिविध्वंस करे छे तथा ते जुना गुणोने बदले बीजा अपूर्व वर्णगुणोने, गंधगुणोने, रसगुणोने अने स्पर्शगुणोने पैदा करे छे अने तेम करी तेओ—नैरयिको—पोताना आखा शरीर द्वारा पोताना आत्मप्रदेशोनी लणोलग रहेलां ते पुद्गलोनो आहार करे छे.

आगळना उद्देशकमां वेदनावाळा जीवो कथा छे, ते जीवो आहार करनाग पण होय मोटे आ बीजा आहार-उद्देशकने आहारना विवेचन माटे जणाव्यो छे, ते 'प्रज्ञापना' ना आहार-उद्देशकनी पेटे जाणवो. तेमां ते आ प्रमाणे छे:—“हे भगवन् ! शुं नैरयिको सचित्तना आहारी छे, अचित्तना आहारी छे के मिश्रना-ए बन्नेना-आहारी छे ? हे गौतम ! नैरयिको सचित्तना आहारी नथी, मिश्रआहारी नथी, पण अचित्तना आहारी छे” इत्यादि.

आहार.
प्रज्ञापनाओ आहार
उद्देशक.

प्र०—नेरइया णं भंते ! सव्वओ आहारेंति ? सव्वओ परिणामंति, सव्वओ ऊससंति, सव्वओ नीससंति; अभिक्खणं आहारेंति, अभिक्खणं परिणामंति, अभिक्खणं ऊससंति, अभिक्खणं नीससंति, आह्व आहारेंति, आह्व परिणामंति, आह्व ऊससंति, आह्व नीससंति ?

उ०—हंता, गोयमा ! नेरइया सव्वतो आहारेंति, एवं तं चेव जाव आह्व नीससंति,

प्र०—नेरइया णं भंते ! जे पोग्गळे आहारत्ताए गिण्हंति, ते णं तेसिं पोग्गलाणं, सेयालसि कतिभागं अहारेंति, कतिभागं आसाएति ?

उ०—गोयमा ! असंखेज्जतिभागं आहारेंति, अणंतभागं अस्सापंति.

प्र०—नेरइया णं भंते ! जे पोग्गळे आहारत्ताए गिण्हंति, ते किं सव्वे आहारेंति, नो सव्वे आहारेंति ?

उ०—गोयमा ! ते सव्वे अपरिसेसए आहारेंति.

प्र०—नेरइया णं भंते ! जे पोग्गला आहारत्ताए गिण्हंति, ते णं तेसिं पोग्गला कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणामंति ?

उ०—गोयमा ! सोत्तिदियत्ताते जाव फासिदियत्ताते अणिट्ठत्ताते, अकंतत्ताए, अमणुणत्ताए × × भुज्जो भुज्जो परिणामंति.

असुरकुमारो विंगेरे देवो अने आहारः—

—एवं असुरकुमारा जाव वेमाणिया.

प्र०—असुरकुमारा णं भंते ! आहारट्ठी ?

उ०—हंता, आहारट्ठी,

—एवं जहा नेरइयाणं तहा असुरकुमाराण वि भाणितव्वं जाव-तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणामंति. तथ णं जे से आभोगनिव्वत्तिते से णं जहणोणं च उतं भत्तस्स, उहोसेणं सात्तिरेववासहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ, ओसणं कारणं पडुव वण्णतो हालिइ-सुक्किळात्ति, गंधतो सुद्धिमगंधान्ति, रसतो अंत्रिल-महुरात्ति, फासओ मउय-उहुय-निदु-ण्हात्ति. तेसिं पोराने वण्णगुणे जाव फासिदियत्ताते जाव × इच्छियत्ताते × × परिणामंति. सेसं जहा नेरइयाणं. एवं जाव थणियकुमाराणं. नवरं—आभोगनिव्वत्तिते उहोसेणं दिवसपुहुत्तस्स आहट्ठे समुप्पज्जइ. वाणमंतरा जहा नागकुमारा. एवं जोत्तिसिथा वि, नवरं—आभोगनिव्वत्तिते जह० दिवसपुहुत्तस्स, उ० दिवसपुहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ. एवं वेमाणिया वि. नवरं—आभोगनिव्वत्ति.ए जह० दिवसपुहुत्तस्स, उ० तेरीसाए वाससहस्सणं आहारट्ठे समुप्पज्जइ. सेसं जहा असुरकुमाराणं जाव एतोसिं भुज्जो भुज्जो परिणामंति.

हे भगवन् ! शुं नैरयिको सर्वतः—पोताना आखा शरीर द्वारा—आहार करे छे ? आखा शरीर द्वारा परिणमावे छे, ए ज रीते सर्वतः श्वास—निश्वास ले छे, बारंवार आहार करे छे, बारंवार परिणमावे छे, बारंवार श्वास निश्वास ले छे, आह्व—कदाच—आहार ले छे, कदाच परिणमावे छे अने कदाच श्वास निश्वास ले छे ?

हे गौतम ! हा, नैरयिको सर्वतः आहार ले छे—ए प्रमाणे ते वधुं कहेवुं यावत्—आह्व—कदाच—श्वास निश्वास ले छे.

हे भगवन् ! नैरयिको जे पुद्दलोने आहारपणे ले छे (आहारपणे लीधा पछं) ते पुद्दलोना केटला भागनो तेओ आहार करे छे अने केटला भागनो मात्र आस्वाद ले छे ?

हे गौतम ! ए पुद्दलोना अअंख्येय भागनो तेओ आहार करे छे अने एना अनंत भागनो मात्र आस्वाद ले छे.

हे भगवन् ! नैरयिको जे पुद्दलोने आहारपणे ले छे—शुं ते बधानो आहार करे छे के ते बधानो आहार नथी करता ?

हे गौतम ! तेओ ते बधानं य नो आहार करी जाय छे—एकेने बाकी राखता नथी.

हे भगवन् ! नैरयिको जे पुद्दलोने आहारपणे ले छे—ते पुद्दलोने, तेओ क्या क्या प्रकारे बारंवार परिणमावे छे ?

हे गौतम ! तेओ, ते पुद्दलोने ध्रोवइन्द्रियपणे यावत्—स्पर्शइन्द्रियपणे—अनिष्टपणे, अकंतपणे अने अमनोहपणे—बारंवार परिणमावे छे.

—ए प्रमाणे असुरकुमारोथी मांडी यावत्—वैमानिको सुधी पण जाणी लेवुं.

हे भगवन् ! असुरकुमारो आहारना अर्थी छे ?

हा, तेओ आहारना अर्थी छे.

—ए प्रमाणे जेम नैरयिको विषे कहुं छे तेम असुरकुमारो संबंधे पण जाणवुं यावत्—तेओए खाधेलां पुद्दलोने बारंवार परिणाम पामे छे तेओनो जे आहार आभोगनिव्वत्तित (इच्छापूर्क थतो) लेय छे तेनो अभिलाष तेओने, एकवार आहार कर्या पछो ओछामां ओछा पूरा एक दिवस (६० घडी) पछी थाय छे अने वधारेमां वधारे एक हजार वरस उपरांत पण केटलो काल वीत्या पछी थाय छे. विशेषे करीने तेओना आहारमां आवतां पुद्दलो वणं पीळां अने धोळां लेय छे, मधे सुगंधी होय छे, रसे खाटां अने मधुरां होय छे अने स्पर्श कोमळ, हळवां, चीरणां अने उष्ण होय छे—ते पुद्दलोना जूना वण्णगुणो ध्वंस करीने यावत्—तेओ लीधेल आहारने स्पर्शइन्द्रियपणे यावत्—इच्छितपणे परिणमावे छे. बाकी वधुं नैरयिकोनी पेटे जाणवुं. ए प्रमाणे यावत्—स्तनितकुमारो सुत्री जाणवुं. विशेष ए के, तेओने आभोगनिव्वत्तित आहारनो अभिलाष, एकवार जम्या पछी वधारेमां वधारे वे दिवसथी नव दिवस जेटलो काल वीत्या पछी एटले ए पछीना समये उपजे छे. जेम नागकुमारो विषे कहुं तेम चानव्यंतरो विषे पण समजवुं अने ए रीते ज्योतिषिको संबंधे पण जाणवुं, विशेष ए के, तेओने आभोगनिव्वत्तित आहारनो अभिलाष, ओछामां ओछे अने वधारेमां वधारे वे दिवसथी नव दिवस जेटलो काल वीत्या पछी एटले ए पछीना समये उपजे छे. जेम नागकुमारो विषे कहुं तेम चानव्यंतरो विषे पण समजवुं अने ए रीते ज्योतिषिको संबंधे पण जाणवुं, विशेष ए के, तेओने आभोगनिव्वत्तित आहारनो अभिलाष, ओछामां ओछो बेथी नव दिवस पछी अने वधारेमां वधारे तेत्रीश हजार वर्ष पछी (तेओने खावानी वृत्ति) थाय छे. बाकी वधुं असुरकुमारोनी पेटे जाणवुं यावत्—ते खाधेलां आहार बारंवार परिणाम पामे छे.

(આ હકીકતને ડુંકી કરવા માટે દરેક કોટો આપવામાં આવે છે-જે સામેના પ્રાકૃત પાઠનો શબ્દશઃ અનુવાદ છે) :-

સોદૃષ્ટમે આભોગનિર્વૃત્તિ જ૦ દિવસપુહુતસ્સ, ડકો૦ દોળું વાસસહસ્સાણં આહારદ્વે સ૦. ફેસાણે જ૦ દિવસપુ૦ સાતિરેગસ્સ, ૩૦ સાતિરેગં દોળું વાસસહસ્સાણં. સળંકુમારાણં જ૦ દોળું વાસસહસ્સાણં, ૩૦ સત્તળું વાસસહસ્સાણં. માહિન્દે જ૦ દોળું વાસસહસ્સાણં સાતિરેગાણં, ૩૦ સત્તળું વાસસહસ્સાણં સાતિરેગાણં. વંમલોણ જ૦ સત્તળું વાસસહસ્સાણં, ૩૦ દસળું વાસસહ૦. લંતણ જ૦ દસળું વાસસહ૦, ૩૦ ચડદસળું વાસસહ૦. મહાસુકે જ૦ ચડદસળું વાસસ૦, ૩૦ સત્તરસળું વાસસ૦. સહસ્સારે જ૦ સત્તરસળું વાસસ૦, ૩૦ અટ્ટારસળું વાસસહ૦. આળણ જ૦ અટ્ટારસળું વાસસ૦, ૩૦ ઇમૂળવીસાણ વાસસહસ્સાણં. પાળણ જ૦ ઇમૂળવીસાણ વાસસહસ્સાણં, ૩૦ વીસાણ વાસસહ૦. આરણે જ૦ વીસાણ વાસસહ૦, ડકો૦ ઇકવીસાણ વાસસહ૦. અચુણ જ૦ ઇકવીસાણ વાસસહ૦, ડકો૦ વાવીસાણ વાસસહ૦. હિદ્દિમહિદ્દિમગે-વિજ્ઞાગાણં જ૦ વાવીસાણ, ૩૦ તેવીસાણ. (એવં સંવત્થ સહસ્સાણિ માણિયવ્વાણિ x) હિદ્દિમમજ્જિમગાણં જ૦ તેવીસાણ, ૩૦ ચડવીસાણ. હેદ્દિમઉવરિમાણં જ૦ ચડવીસાણ, ૩૦ પળવીસાણ. મજ્જિમહેદ્દિમાણં જ૦ પળવીસાણ, ૩૦ છઠ્ઠીસાણ. મજ્જિમ-મજ્જિમાણં જ૦ છઠ્ઠીસાણ, ૩૦ સત્તાવીસાણ. મજ્જિમ-ઉવરિમાણં જ૦ સત્તાવીસાણ, ૩૦ અટ્ટાવીસાણ. ઉવરિમહેદ્દિમાણં જ૦ અટ્ટાવીસાણ, ૩૦ ઇમૂળતીસાણ. ઉવરિમ-મજ્જિમાણં જ૦ ઇમૂળતીસાણ, ૩૦ તીસાણ. ઉવરિમ-ઉવરિમાણં જ૦ તીસાણ, ૩૦ ઇમતીસાણ. વિજય-વેજયંત-જયંત-અપરાજિયાણં જ૦ ઇમતીસાણ, ૩૦ તેતીસાણ. સ્વદ્ગસિદ્ધદેવાણં અજહળમણુકોસેણં-તેતીસાણ વાસસહસ્સાણ આહારદ્વે સમુપ્પજ્જતિ.

સ્વર્ગ:	આભોગનિર્વૃત્તિ આહારનો ઓછામાં ઓછો સમય:	આભોગનિર્વૃત્તિ આહારનો વધારેમાં વધારે સમય:
સૌધર્મ.	બેથી નવ દિવસ પછી.	બે હજાર વર્ષ પછી.
ફેશાન.	બેથી નવ દિવસ કરતાં વધારે સમય પછી.	બે હજાર વર્ષ કરતાં વધારે સમય પછી.
સનત્કુમાર.	બે હજાર વર્ષ પછી.	સાત હજાર વર્ષ પછી.
માહેદ્.	બે હજાર વર્ષ કરતાં વધારે વચ્ચત પછી.	સાત હજાર વર્ષ કરતાં વધારે વચ્ચત પછી.
વજ્જલોક.	સાત હજાર વર્ષ પછી.	દશ હજાર વર્ષ પછી.
લાંતક.	દશ હજાર વર્ષ પછી.	ચૌદ હજાર વર્ષ પછી.
મહાશુક.	ચૌદ હજાર વર્ષ પછી.	સત્તર હજાર વર્ષ પછી.
સહસાર.	સત્તર હજાર વર્ષ પછી.	અઠાર હજાર વર્ષ પછી.
આનત.	અઠાર હજાર વર્ષ પછી.	ઓગણીશ હજાર વર્ષ પછી.
પ્રાણત.	ઓગણીશ હજારવર્ષ પછી.	વીશ હજાર વર્ષ પછી.
આરણ્ય.	વીશ હજાર વર્ષ પછી.	ઇકવીશ હજાર વર્ષ પછી.
અચ્યુત.	ઇકવીશ હજાર વર્ષ પછી.	વાવીશ હજાર વર્ષ પછી.
તહન નીચેના પ્રેવેચક.	વાવીશ હજાર વર્ષ પછી.	ત્રેવીશ હજાર વર્ષ પછી.
નીચેના અને વચ્ચલા પ્રેવેચક.	ત્રેવીશ હજાર વર્ષ પછી.	ચોવીશ હજાર વર્ષ પછી.
નીચેના અને ઉપરના પ્રેવેચક.	ચોવીશ હજાર વર્ષ પછી.	પચ્ચીશ હજાર વર્ષ પછી.
વચ્ચલા અને નીચેના પ્રેવેચક.	પચ્ચીશ હજાર વર્ષ પછી.	છઠ્ઠીશ હજાર વર્ષ પછી.
વચ્ચલા વચ્ચલા પ્રેવેચક.	છઠ્ઠીશ હજાર વર્ષ પછી.	સત્તાવીશ હજાર વર્ષ પછી.
વચ્ચલા અને ઉપરના પ્રેવેચક.	સત્તાવીશ હજાર વર્ષ પછી.	અઠ્યાવીશ હજાર વર્ષ પછી.

उपरना अने नीचेना प्रवेयक.	अठ्ठावीस हजार वर्ष पछी.	ओगणत्रीस हजार वर्ष पछी.
उरना अने वचला प्रवेयक.	ओगणत्रीस हजार वर्ष पछी.	त्रीस हजार वर्ष पछी.
उपर उपरना प्रवेयक.	त्रीस हजार वर्ष पछी.	एकत्रीस हजार वर्ष पछी.
विजय, वैजयंत, जयंत अने अपराजित.	एकत्रीस हजार वर्ष पछी.	तेत्रीस हजार वर्ष पछी.
सर्वार्थसिद्ध.	तेत्रीस हजार वर्ष पछी.	तेत्रीस हजार वर्ष पछी.

(एकवार जम्या पछी स्वर्गमां रहेनाराओने ओछामां ओछे जे बखो आहारनो अभिलाष थाय छे अने वधारेमां वधारे जे बखते (जेटलो बखत वीला पछी) आहारनो अभिलाष थाय छे ते उपरि-निर्दिष्ट कोटा द्वारा सुस्पष्ट जणाइ सके तेम छे.)

पृथ्वी, पाणी, अग्नि, वायु, वनस्पति, कीट, पतंग, पशु विगेरे तथा मनुष्य अने आहारः—

—ओराठियससैरा जाव मणूसा सचित्ताहारा वि, अचित्ताहारा वि, मीसा-हारा वि.

प्र०—पुढवीकाइया णं भंते ! आहारदो ?

उ०—हंता, आहारदो.

प्र०—पुढवीकाइयाणं भंते ! केवतिकालस्स आहारद्वे समुप्पज्जति ?

उ०—गोयमा ! अणुसमयं अविरहिते आहारद्वे समुप्पज्जइ.

प्र०—पुढविकाइया णं भंते ! किं आहारं आहारंति ?

उ०—एवं जहा नेरइयाणं जाव—

प्र०—ताइं कतिदिसि आहारंति ?

उ०—गोयमा ! निव्वाघातेण छदिसं, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं, सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं. नवरं—ओसन्नकारणं न भण्णति. वण्णओ काल-नील-लोहित-हालिइ-सुक्किल्लमिं, गंधतो सुब्धिगंध-दुब्धिगंधातिं, रसतो तित्तरस-कडुयरस-कसायरस-अंबिल-महुराई. फासतो क्वखडफास-मउय-गुरुय-लहुय-सीत-उण्ह-णिद्ध-लुक्खाई-तेसिं पौराणे वण्णगुणे-से जहा नेरइयाणं जाव-आहव्व नीससंति.

प्र०—पुढविकाइया णं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति, तेसिं भंते ! पोग्गलाणं सेयालंसि कतिभागं आहारंति, कतिभागं आसाएंति ?

उ०—गोयमा ! असंखेज्जइभागं आहारंति, अणंतभागं आसाएंति.

प्र०—पुढविकाइया णं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति ते किं सव्वे आहारंति, नो सव्वे आहारंति ?

उ०—जहा नेरइया तहेव.

प्र०—पुढविकाइया णं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताते गिण्हंति ते णं तेसिं पुग्गला कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति ?

उ०—गोयमा ! फासिंदियवेमायत्ताते भुज्जो भुज्जो परिणमंति, एवं जाव—वणफइकाइया.

—आदरिक शरीरने धारण करनारा प्राणिओ यावत्-मनुष्यो ते बधा सचित्त, अचित्त अने मिश्र आहारवाळा पण छे.

हे भगवन् ! पृथ्वीकायिको आहारना अर्थी छे ?

हा, तेओ आहारना अर्थी छे.

हे भगवन् ! पृथिवीकायिकोने केटलो केटलो बखत गया पछी आहारनो अभिलाष थाय छे ?

हे गौतम ! तेओने निरंतर ज आहारनो अभिलाष धया करे छे.

हे भगवन् ! पृथिवीकायिको शुं आहारने आहरे छे ?

(हे गौतम !) जेम नैरयिको संबंधे कह्यु तेम ए पृथिवीकायिको विषे पण समजी लेवानुं छे.

(हे भगवन् !) तेओ ते आहारनां अणुओने कइ कइ दिशामांथी लइने आहरे छे ?

हे गौतम ! जो कांइ व्यवधान जेहुं न होय तो तेओ, छ ए दिशामांथी आहारनां अणुओ मेळवे छे अने जो कांइ व्यवधान जेहुं होय तो कदाच त्रण दिशामांथी, कदाच चार दिशामांथी अने कदाच पांच दिशामांथी आहारनां अणुओ मेळवे छे. विशेष ए के, अहीं 'घणुं करीने' एम न कहेहुं. तेओ जे अणुओने खावा माटे मेळवे छे ते, षणें काळां, नीलां, लाल, पीळां अने धोळां होय छे, गंधे सारां अने नरसां होय छे, रसे तीखां, कडवां, कषायलां, खाटां अने मधुर होय छे, स्पशें खडबचडां, सुवाळां, भारे, हळवां, ठंडां, उनां, चीकणां अने लखां होय छे-तेओ, ते अणुओना जता गुणोने फेरवी नाखे छे-इत्यादि बधी हकीकत नैरयिकोनी पेठे समजी लेवानी छे यावत् कदाच निश्वास ले छे.

हे भगवन् ! ए पृथिवीकायिको, जे अणुओने आहाररूपे प्रहे छे तेमांना केटला भागने तेओ खाय छे केटला भागने तेओ चाखे छे ?

हे गौतम ! तेमांना असंखेय भागने तेओ खाय छे अने अनंत भागने तेओ चाखे छे.

हे भगवन् ! तेओ जे अणुओने आहाररूपे ले छे तो शुं ते बधाने तेओ खाइ जाय छे ? के बधाने नथी खाइ जता ?

(हे गौतम !) जेम नैरयिको विषे कहुं तेम आ पृथिवीकायिको विषे पण समजी लेवानुं छे.

हे भगवन् ! ए पृथिवीकायिको, आहाररूपे लीषेलां ते अणुओने क्या कया रूपे वारंवार परिणसावे छे ?

हे गौतम ! तेओ, ते आहरेलां अणुओने स्पर्श-इंद्रियना अनेक प्रकारना आकारमां परिणसावे छे. ए प्रमाणे यावत्-वनस्पतिकायिको विषे पण समजवानुं छे.

પ્ર૦—બેદ્વિયા ણં મંતે ! આહારદ્દી ?

૩૦—હંતા, આહારદ્દી.

પ્ર૦—બેદ્વિયા ણં મંતે ! કેવલિકાલસ્સ આહારદ્દે સમુપ્પજ્ઞતિ ?

૩૦—જહા નેરદ્વિયા ણં, નવરં—તરથ ણં જે સે આભોગનિવ્વત્તિતે સે ણં અસંલ્લિજ્જસમદ્દે અંતોમુહુત્તિણે વેમાયાણે આહારદ્દે સમુપ્પજ્ઞતિ. સેસં જહા પુલ્લિકાદ્વિયા ણં જાવ-આહર-નીસસંતિ. નવરં-નિયમા છદ્દિસિં.

પ્ર૦—બેદ્વિયા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલે આહારતાતે ગિણ્હંતિ, તે ણં તેસિં પુગ્ગલા ણં સિયાલંસિ કતિમા ણં આહારંતિ ? કતિમા ણં આસાણંતિ ?

૩૦—એવં જહા નેરદ્વિયા ણં.

પ્ર૦—બેદ્વિયા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલા આહારતાતે ગિણ્હંતિ તે કિં સવ્વે આહારંતિ, ણો સવ્વે આહારંતિ ?

૩૦—ગોયમા ! બેદ્વિયા ણં દુવિધે આહારે ણ્ણત્તે, તે જહા:—લોમાહારે ય, પક્કલેવાહારે ય. જે પોગ્ગલે લોમાહારતાતે ગિણ્હંતિ, તે સવ્વે અપરિસેસે આહારંતિ, જે પોગ્ગલે પક્કલેવાહારતાતે ગેણ્હંતિ, તેસિં અસંલ્લિજ્જ-તિમા ણં આહારંતિ, અપેગાઈ ચ ણં માગસહસ્સાઈ અપાસાઈજ્ઞમાણા ણં અપાસાઈજ્ઞમાણા ણં વિદ્ધંસમાચ્છંતિ. × × ×

પ્ર૦—બેદ્વિયા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલા આહારતાતે પુચ્છા ?

૩૦—ગોયમા ! જિભિંદિયા, ફાસિંદિયા, ફાસિંદિયા, ફાસિંદિયા—તેસિં ભુજ્જો પરિણમંતિ. એવં જાવ-ચરિંદિયા. નવરં-ગેગાઈ ચ ણં માગસહસ્સાઈ અપાસાઈજ્ઞમાણા, અપાસાઈજ્ઞમાણા, અપાસાઈજ્ઞમાણા ણં વિદ્ધંસમા-ચ્છંતિ. × × ×

પ્ર૦—તેદ્વિયા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલા પુચ્છા ?

૩૦—ગોયમા ! તે ણં પોગ્ગલા ઘાણિદિયા-જિભિંદિયા-ફાસિંદિયા-વે-માયતાતે તેસિં ભુજ્જો ભુજ્જો પરિણમંતિ.

—ચરિંદિયા ણં ચલિંદિયા-ઘાણિદિયા-જિભિંદિયા-ફાસિંદિયા-વેમાયતાતે તેસિં ભુજ્જો-ભુજ્જો પરિણમંતિ. સેસં જહા તેદ્વિયા ણં.

—પાંચિદિયતિરિક્કલ્લોણિયા જહા તેદ્વિયા. નવરં—તરથ ણં જે સે આભોગનિવ્વત્તિતે સે ણં જહ્ણે ણં અંતોમુહુત્તસ, ઉક્કોસે ણં છદ્દમત્તસ આહારદ્દે સમુપ્પજ્ઞતિ.

પ્ર૦—પાંચિદિયતિરિક્કલ્લોણિયા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલા આહારતાતે પુચ્છા ?

૩૦—ગોયમા ! સોતિંદિયા × (જાવ) ફાસિંદિયા-વેમાયતાતે ભુજ્જો ભુજ્જો પરિણમંતિ.

—મણ્ણસા એવં ચેવ, નવરં-આભોગનિવ્વત્તિતે જહં અંતોમુહુત્તસ, ઉક્કો અદ્દમત્તસ આહારદ્દે સમુપ્પજ્ઞતિ.

હે ભગવન્ ! બેદ્વિયાવાઝા જીવો આહારના અર્થા છે ?

હા, તેઓ આહારના અર્થા છે.

હે ભગવન્ ! એ બેદ્વિયાવાઝા જીવોને કેટલો કેટલો વહત ગયા પછી આહારનો અભિલાષ થાય છે ?

—એ વિષે તો જેમ નૈરયિકોને કહ્યું તેમ સમજવાનું છે. વિશેષ એ કે, તે બેદ્વિયાવાઝાઓનો જે આહાર આભોગનિવૈતિત છે તેનો અભિલાષ તેઓને અસંલયસમયવાઝા અંતર્મુહૂર્તે વિવિધ રીતે થયા કરે છે. બાકી બધું પૃથિવી-કાથિકોની પેટે સમજવાનું છે યાવત્-તેઓ (બેદ્વિયો) આહલ્ય નિશ્વાસ છે છે. વિશેષ એ કે, આ બેદ્વિયાવાઝા જીવો, છ એ દિશામાંથી અણુઓને મેઝવી શકે છે.

હે ભગવન્ ! બેદ્વિયાવાઝા જીવો જે અણુઓને આહારરૂપે લે છે તેઓનો કેટલો ભાગ તેઓ ખાય છે અને કેટલો ભાગ તેઓ ત્રાચે છે ?

—એ સંબંધમાં જેમ નૈરયિકો વિષે કહ્યું તેમ બેદ્વિયો વિષે પણ સમજવાનું છે.

હે ભગવન્ ! બેદ્વિય જીવો, જે અણુઓને આહારરૂપે મેઝવે છે તો શું તે વધાને તેઓ ખાઈ જાય છે, કે વધાને નથી ખાઈ જતા ?

હે ગૌતમ ! બેદ્વિયજીવોનો આહાર બે પ્રકારનો જણાવેલો છે, તે જેમ કે રોમાહાર અને પ્રક્ષેપાહાર- (રોમવડે લેવાતો આહાર તે રોમાહાર અને કોલિયે કોલિયે લેવાતો આહાર તે પ્રક્ષેપાહાર) જે અણુઓને રોમાહારરૂપે તેઓ મેઝવે છે તે વધાને તેઓ ખાઈ જાય છે અને જે અણુઓ પ્રક્ષેપાહારરૂપે મેઝવેલાં હોય છે તેમાંનો અસંલયમાન ધવાય છે અને ઘણા હજારો ભાગો સ્પર્શયા વિના જ અને આસ્વાદયા વિના જ નાશ પામી જાય છે.

હે ભગવન્ ! આહારરૂપે લીધેલાં અણુઓને એ બેદ્વિયો કયા કયા પ્રકારે પરિણમાવે છે ?

હે ગૌતમ ! તેઓ બે-દ્વિયો-લાધેલાં અણુઓને જીમપણે અને અનેક રીતે સ્પર્શ-દ્વિયપણે વારંવાર પરિણમાવે છે. એ પ્રમાણે યાવત્-ચાર દ્વિયાવાઝા જીવો સુધી સમજી લેવાનું છે. વિશેષ એ કે, તેઓના-ચાર દ્વિયાવાઝાના-લાધામાં આવતાં અણુઓના ઘણા હજાર ભાગો ધવાયા વિના, ચલાયા વિના અને સ્પર્શયા વિના જ નાશ પામી જાય છે.

હે ભગવન્ ! ત્રણ દ્વિયાવાઝા જીવો, જે અણુઓને લાધામાં લે છે-તેનો પરિણામ કેવો થાય છે ?

હે ગૌતમ ! તેઓને એ લાધેલાં પુલ્લો પ્રાણદ્વિયપણે, જીમપણે અને અનેક રીતે સ્પર્શ-દ્વિયપણે વારંવાર પરિણમે છે.

—ચાર દ્વિયાવાઝાને તે લાધેલાં અણુઓ અંતરપણે, પ્રાણપણે, જીમપણે અને અનેક પ્રકારે સ્પર્શ-દ્વિયપણે વારંવાર પરિણમે છે-એ વિષે બાકી બધું ત્રણ દ્વિયાવાઝા જીવોની પેટે સમજવું.

—જેમ ત્રણ દ્વિયાવાઝા જીવો વિષે કહ્યું છે તેમ પંચેદિયતિર્યચ્યો-નિકો વિષે પણ સમજી લેવાનું છે. વિશેષ એ કે, તેઓનો જે આભોગનિવૈતિત આહાર હોય છે, એ અભિલાષ તેઓને ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્તે વીલ્યા પછી થાય છે અને વધારેમાં વધારે બે દિવસ પછી થાય છે અર્થાત્ એક વાર લાધ્યા પછી ઓછામાં ઓછું એક અંતર્મુહૂર્તે ગયા પછી અને વધારેમાં વધારે બે દિવસ વીલ્યા પછી એ પંચેદિય તિર્યચોને લાધવાની વૃત્તિ થાય છે.

હે ભગવન્ ! જે અણુઓને એ પંચેદિય તિર્યચો લાધ્યાં હોય છે તેનો શો પરિણામ થાય છે ?

હે ગૌતમ ! તેઓને, તે અણુઓ શ્રોત્રપણે અને યાવત્ અનેક રીતે સ્પર્શ-દ્વિયપણે (અર્થાત્ પાંચે દ્વિયપણે) વારંવાર પરિણમે છે.

—મનુષ્યો વિષે પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું. વિશેષ એ કે, તેઓને, (મનુષ્યોને) આભોગનિવૈતિત આહારનો અભિલાષ ઓછામાં ઓછું એક અંતર્મુહૂર્તે ગયા પછી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ દિવસ પછી થાય છે અર્થાત્ એક વાર જમ્યા પછી મનુષ્યોને ઓછામાં ઓછું એક અંતર્મુહૂર્તે પછી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ દિવસ પછી લાધવાની વૃત્તિ થાય છે.

નૈરયિક વિગેરે અને એકંદ્રિયાદિનાં શરીરો.

પ્ર૦—નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં એમિદિયસરીરાઈ આહારેતિ જાવ પંચિદિય-સરીરાઈ આહારેતિ ?

૩૦—ગોયમા ! પુવ્વભાવપણ્ણવળં પહુચ્ચ એમિદિયસરીરાઈ પિ આહારેતિ જાવ પંચિદિય૦. પહુચ્ચભાવપણ્ણવળં પહુચ્ચ નિયમા પંચિદિયસરીરાઈ આ૦. એવં જાવ થયિયકુમારા.

પ્ર૦—પુઠ્ઠિકાદ્યાણ પુચ્છા ?

૩૦—ગોયમા ! પુવ્વભાવપણ્ણવળં પહુચ્ચ એવં ચેવ, પહુચ્ચભાવપણ્ણવળં પહુચ્ચ નિયમા એમિદિયસરીરાઈ. બેહિદિયા પુવ્વભાવપણ્ણવળં પહુચ્ચ એવં ચેવ. પહુચ્ચભાવપણ્ણવળં પ૦ નિયમા બેહિદિયાણં સરીરાઈ આ૦. એવં જાવ ચરિદિયા તાવ પુવ્વભાવપણ્ણવળં પહુચ્ચ એવં. પહુચ્ચભાવ-પણ્ણવળં પહુચ્ચ નિયમા જસ્સ જતિ હિદિયાઈ-તહિદિયાઈ સરીરાઈ આહારેતિ. સેસં જહા નેરહ્યા, જાવ વેમાણિયા.

હે ભગવન્ ! શું નૈરયિકો એકંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરો ક્ષાય છે યાવત-પાંચંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરો ક્ષાય છે ?

હે ગૌતમ ! પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનાની અપેક્ષા એ અર્થાત્ પૂર્વભવની અપેક્ષા એ તેઓ-નૈરયિકો, એકંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરોને પણ ક્ષાય છે અને યાવત-પાંચંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરોને પણ ક્ષાય છે. વઠ્ઠી, વર્તમાન ભાવની અપેક્ષા એટલે નૈરયિકદશાની અપેક્ષા-તો તેઓ પાંચંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરો જ ક્ષાય છે. એ પ્રમાણે યાવત-સ્તનિતકુમારો સુધી સમજી લેવાનું છે.

—પૃથિવીકાયિકો સંબંધે પણ પૂર્વનો પ્રશ્ન કરવાનો છે.

હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકોની પૂર્વ દશાની અપેક્ષા એ તો તેઓ નૈરયિકોની પેટે સમજવાના છે અને વર્તમાન દશાની અપેક્ષા એ તો તેઓ એકંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરોને જ ક્ષાય છે એ પ્રમાણે યાવત્ ચારંદ્રિયવાળા જીવો સુધી સમજવાનું છે અર્થાત્ બે, ત્રણ અને ચારંદ્રિયવાળા જીવો, પૂર્વદશાની અપેક્ષા એ નૈરયિકોની પેટે સમજવાના છે અને વર્તમાન દશાની અપેક્ષા એ બે હિન્દ્રિયવાળા જીવો, બે હિન્દ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરોને ક્ષાય છે, ત્રણંદ્રિયવાળા જીવો, ત્રણંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરોને ક્ષાય છે અને ચારંદ્રિયવાળા જીવો, ચારંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરોને ક્ષાય છે-જે જીવ જેટલીંદ્રિયોનો ધણી હોય, તે, તેટલીંદ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરોને ક્ષાય છે-વાકીં બધું નૈરયિકોની પેટે સમજવાનું છે અને તે પ્રમાણે યાવત-વૈમાનિકો સુધી જાણવાનું છે.

રોમાહાર, પ્રક્ષેપાહાર, ઓજઆહાર અને મન-આહાર:—

પ્ર૦—નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં લોમાહારા, પક્ષેવાહારા ?

૩૦—ગોયમા ! લોમાહારા, નો પક્ષેવાહારા. એવં એમિદિયા, સવ્વદેવા ચ માણિત્તવા. બેહિદિયા જાવ મળ્ણા લોમાહારા વિ, પક્ષેવાહારા વિ.

પ્ર૦—નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં ઓયાહારા, મળ્ણમક્ષી ?

૩૦—ગોયમા ! ઓયાહારા, ણો મળ્ણમક્ષી. એવં સવ્વે ઓરાલિયસરીરા વિ. દેવા સવ્વે વિ જાવ વેમાણિયા ઓયાહારા વિ, મળ્ણમક્ષી વિ. તત્થ ણં જે તે મળ્ણમક્ષી દેવા, તેસિ ણં હિચ્છામણે સુપ્પજજતિ-‘હિચ્છામો ણં મળ્ણ-મક્ષણં કરિત્તએ.’ તએ ણં તેહિં દેવેહિં એવં મળ્ણસીકતે સમાણે સિલ્પામેવ જે પોમ્મલા દ્ઠા, કંતા જાવ મળ્ણા તે, તેસિં મક્ષણ્ણત્તાએ પરિણમંતિ. સે જહા નામ એ સીયા પોમ્મલા સીયં પપ્પ, સીયં ચેવ અતિવત્તિચ્છાણં વિટ્ટંતિ, ઉત્તિણા વા પોમ્મલા ઉત્તિણં પપ્પ ઉત્તિણં ચેવ અતિવદ્ધસાણં ચિટ્ટંતિ—એવામેવ તેહિં દેવેહિં મળ્ણમક્ષીકએ સમાણે સે હિચ્છામણે સિલ્પામેવ અવેતિ.”

હે ભગવન્ ! શું નૈરયિકો રોમાહાર કરનારા છે કે પ્રક્ષેપાહાર કરનારા છે?

હે ગૌતમ ! તેઓ, રોમાહાર કરનારા છે, પ્રક્ષેપાહાર કરનારા નથી. એ પ્રમાણે એકંદ્રિયવાળા જીવો અને બધા દેવો વિષે પણ સમજવું. બેંદ્રિય-વાળા જીવોથી માંડી મનુષ્ય પર્યંતના પ્રાણિઓ રોમાહાર કરનારા છે અને પ્રક્ષેપાહાર કરનારા પણ છે.

હે ભગવન્ ! શું નૈરયિકો ઓજઆહાર (જે આહાર આલા શરીર દ્વારા થઈ શકે તે ઓજઆહાર) કરનારા છે કે મનોમક્ષી છે ?

હે ગૌતમ ! તેઓ ઓજઆહાર કરનારા છે-પણ મનોમક્ષી નથી. એ પ્રમાણે બધા ઔદારિક શરીરધારી પ્રાણિઓ વિષે સમજવાનું છે. વૈમાનિક સુધીના બધા દેવો પણ ઓજઆહાર કરનારા છે અને મનોમક્ષી પણ છે જેઓ મનોમક્ષી દેવો છે તેઓને ‘અમે મનોમક્ષણ કરવને હિચ્છએ છીએ’ એ પ્રકારનું હિચ્છ મન પેદા થાય છે અને એ મન પેદા થયું કે તુરત જ જે અણુઓ તે દેવોને દ્રષ્ટ, કાંત યાવત્-મન ગમતાં હોય તે બધાં, તેઓના (તે દેવોના) મક્ષણરૂપે આવે છે-પરિણમે છે. જેમ કે, શીત પુરૂલો શીત પદાર્થને પામીને અધિક શીત થાય છે વા ઉષ્ણ પુરૂલો ઉષ્ણ પદાર્થને પામીને અધિક ઉષ્ણ થાય છે એ જ પ્રમાણે તે દેવો હિચ્છા મન દ્વારા હિચ્છિત અણુઓને મેલ્લવીને વિશેષ પ્રસન્ન થાય છે અને એ રીતે મનોમક્ષણ કર્યા પછી તુરત જ તે હિચ્છામન ચાલ્યું જાય છે અર્થાત્ દેવો તૃપ્ત થઈ જાય છે એટલે પછી તેઓને ક્ષાવાની વૃત્તિ રહેતી નથી.”—(પ્રજ્ઞાપના-૫૦ ૪૧૮-૫૧૧-૫૦)

આ ઉપરાંત આહારપદમાં એક બીજો ઉદ્દેશક પણ છે અને તેમાં પણ અનેક હકીકતો જણાવેલી છે-તે—(પૃ. ૫૧૧-૫૨૫-સ૦) સુધીમાં છે-વિશેષ વિસ્તારના ભયથી તેને અહીં જણાવ્યો નથી. હવે 'આહાર' ના અધિકારને લગતો એક કોઠો આપીએ છીએ, જેથી આહાર સંબંધી ઉપર જણાવેલી બંધો બાબતો તદ્દન સ્પષ્ટ થઈ જાય:—

જીવના પ્રકાર—	કયો આહાર કર્યારે ?
એક ઈન્દ્રિયવાળા જીવો—	અપર્યાપ્ત દશામાં ઓજ આહાર. પર્યાપ્ત દશામાં રોમ આહાર. (અપર્યાપ્ત દશા એટલે જ્યાં સુધી શરીરની પૂરેપૂરી રચના ન થઈ હોય ત્યાં સુધીનો સમય.)
બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવો—	અપર્યાપ્ત દશામાં ઓજ આહાર. પર્યાપ્ત દશામાં રોમાહાર અને પ્રક્ષેપાહાર.
ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા જીવો—	”
ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવો—	”
પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા—પશુ, પક્ષી અને જલચરો—	”
મનુષ્યો—	”
નૈરયિકો—	અપર્યાપ્ત દશામાં ઓજઆહાર, પર્યાપ્ત દશામાં રોમાહાર.
દેવો—	અપર્યાપ્ત દશામાં ઓજઆહાર. પર્યાપ્ત દશામાં રોમાહાર અને મનોમક્ષણ. (મનોમક્ષણ એટલે મન દ્વારા જ ઇષ્ટ અને મક્ષ્ય અણુઓ મેલથી મક્ષણ કરવું.)

વૈજારૂપઃ સમુદ્રેઽહિલજલચરિતે ક્ષારભારે. ભવેઽસ્મિન્ દાપી યઃ સદ્ગુણાનાં પરકૃતિકરણાદ્વૈતજીવી તપસ્વી ।
અસ્માકં વીરકીરોઽનુગતનંરથરો વાહકો દાન્તિ શાન્ત્યોઃ-દયાત્ શ્રીવીરદેવઃ સકલશિવસુખં મારહા જ્ઞાનમુહ્યઃ ॥

शतक ६.—उद्देशक ३.

बहुकर्म.—बल.—पुद्गल.—प्रयोग.—विस्मया.—आदिक.—कर्मस्थिति.—स्त्री.—संयत.—सम्यग्दृष्टि.—संज्ञी.—भष्य.—दर्शन.—पर्याप्त.—भाषक.—परित्त.—ज्ञान.—योग.—उपयोग.—
 आहारक.—सूक्ष्म.—चरम.—बंध.—अल्पबहुत्व.—हे भगवन् ! महाकर्मवाक्ये सर्वतः पुद्गलो चोटे ? सर्वतः पुद्गलोचो चय धाय ? उपचय धाय ? निरंतर
 पुद्गलो चोटे ? यावत्—निरंतर पुद्गलोचो उपचय धाय ? अने एनो आत्मा दूरुपणे, अशुभपणे अने अनिष्टपणे वारंवार परिणमे ? हा.—तेनो हेतु.—अहत, धौत
 अने तन्मोदत (ताजा) वस्तुं उदाहरण.—अल्पकर्मवाक्ये सर्वतः पुद्गलो भेदाय ? यावत्—परिविध्वंस पामे ? अने एनो आत्मा सुरुपणे, शुभपणे अने
 इष्टपणे वारंवार परिणमे ? हा.—तेनो हेतु.—जडित, पङ्कित, मलिन अने रजव जा पण पाणीवी धोत्राता वखनो दाखलो.—बल अने पुद्गलोचो उपचय.—
 प्रयोग.—विस्मया.—जीव अने कर्मोचो उपचय.—ए उपचय प्रयोगसा, पण विस्मयाए नहि.—मनप्रयोग.—वचनप्रयोग.—कायप्रयोग.— वं पंचेन्द्रियोने ए त्रणे
 प्रयोग.—पृथिवी यावत् वनस्पतिने एक (काय) प्रयोग.—विकलेन्द्रियोने बे प्रयोग.—वचनप्रयोग अने कायप्रयोग.—देवोने त्रणे प्रयोग.—बलने लगतो
 पुद्गलोपचय सादि—सांत ? सादि—अनंत ? अनादि—सांत ? के अनादि—अनंत ?—ए तो सादि—सांत. ए ज प्रकारे जीवोने लगता पुद्गलोपचय विषे
 पृच्छा.—ईयापथबंधकनो कर्मपुद्गलोपचय सादि—सांत.—बन्धनो अनादि—सांत.—अभव्यनो अनादि—अनंत—कोः कर्मपुद्गलोपचय सादि—अनंत नथी.—हुं
 बल सादि—सांत छे ?—सादि—अनंत छे ?—अनादि—सांत छे ?—अनादि—अनंत छे ?—बल तो सादि—सांत छे.—ए प्रमाणे जीव विषे पृच्छा.—नैरयिक—
 तिर्यक—मनुष्य अने देवो सादि—सांत.—सिद्धो सादि—अनंत.—भव्यो अनादि—सांत.—अभव्यो अनादि—अनंत.—कर्मप्रकृति के ली ?—आट—ज्ञानावरणीय—
 दर्शनावरणीय यावत्—अंतर य.—ए आटेनी अबाधाकाळसहित बंधस्थिति.—ए कनो स्त्री बांधे ? पुरुष बांधे ? के नपुंसक बांधे ?—ए त्रणे बांधे.—जे स्त्री,
 पुरुष के नपुंसक न होय ते ए कर्मो बांधे अने न बांधे.—आशुष्यकर्मने स्त्री—पुरुष—के नपुंसक बांधे ?—बांधे अने न पण बांधे.—संयत—असंयत—अने
 संयतासंयतकलक ए कर्मबंधने लगता प्रश्नो.—ए ज प्रमाणे सम्यग्दृष्टि—मिथ्यादृष्टि—सम्यग्मिथ्यादृष्टि—संज्ञी—असंज्ञी—नोसंज्ञी—असंज्ञी—भवसिद्धि—
 अभवसिद्धि—नोभवसिद्धिकनोअभवसिद्धिक—चक्षुर्दर्शनी—अचक्षुर्दर्शनी—अवधिदर्शनी—केवलदर्शनी—पर्याप्त—अपर्याप्त—नोपर्याप्तनोअपर्याप्त—भाषक—
 अभाषक—परित्त—अपरित्त—नोपरित्तनोअपरित्त—मतिज्ञानी—श्रुतज्ञानी—अवधिज्ञानी—मनःपर्याप्तज्ञानी—केवलज्ञानी—मतिअज्ञानी—श्रुतअज्ञानी—अवधिअज्ञानी
 (विभंगी)—मनोयोगी—वचोयोगी—काययोगी—अधोगी—आकारोपयोगी—निराकारोपयोगी—आहारक—अनाहारक—सूक्ष्म—बादर—नोसूक्ष्मनोबादर—
 चरम—अचरम ए बंधाने उद्देशीने कर्मबंधने लगतो विचार.—खीवेदक—पुरुषवेदक—नपुंसकवेदक अने—अवेदक जीवोनी अल्पबहुता—हे भगवन् ! ते
 ए प्रमाणे.—

बहुकर्म वत्थे पोग्गल पयोगसा वीससा य सादीए,
 कम्मद्विति-त्थि-संजय-सम्मदिट्ठी य सची य.
 भविए दंसण-पज्जत्त-भासअ-परित्ते नाण-जोगे य,
 उवओगा-ऽऽहारक-सुहुम-चरिम-बंधे य अप्प-बहुं.

बहुकर्म, वत्थमां पुद्गलो प्रयोगधी अने स्वाभाविक रीते, आदिस-
 हित, कर्मस्थिति, स्त्री, संयत, सम्यग्दृष्टि, संज्ञी, भष्य, दर्शन,
 पर्याप्त, भाषक, परित्त, ज्ञान, योग, उपयोग, आहारक, सूक्ष्म,
 चरम, बंध अने अल्पबहुत्व; आटला विषयो आ उद्देशामां
 कहेवाशे.

१. अनन्तरोद्देशके पुद्गला आहारतश्चित्ताः, इह तु बन्धादितः—इत्येवंसम्बन्धस्य तृतीयोद्देशकस्य आदौ अर्थसंप्रहगाथाद्वयम्—
 ' बहुकम्म—' इत्यादि. ' बहुकम्म ' त्ति महाकर्मणः सर्वतः पुद्गला बध्यन्ते इत्यादि वाच्यम्. ' वत्थे पोग्गला पयोगसा वीससा य '

१ मूलच्छायाः—बहुकर्म वत्थे पुद्गलाः प्रयोगतो विस्मयात्तथा सादिकः, कर्मस्थिति-स्त्री-संयत-सम्यग्दृष्टिश्च संज्ञी च. भविको दर्शन-पर्याप्त-भाषक-
 परित्तो ज्ञान-योगी च, उपयोग-ऽऽहारक-सूक्ष्म-बन्धनो-ऽऽल्प-बहुत्वम्—अनु०

त्ति यथा वस्त्रे पुद्गलाः प्रयोगतो विस्त्रसातश्च चीयन्ते, किम् एवं जीवानामपि वाच्यम्? 'सादीए' त्ति वस्त्रस्य सादिः पुद्गलचयः, एवं किं जीवानामपि असौ? इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं च वाच्यम्, 'कम्मट्टिइ' त्ति कर्मस्थितिर्वाच्या, 'इत्थि' त्ति किं स्त्री, पुरुषादिर्वा कर्म बन्नाति? इति वाच्यम्, 'संजय' त्ति किं संयतादिः? 'सम्मदिट्ठि' त्ति किं सम्यग्दृष्ट्यादिः? एवं संज्ञी, भव्यः, दर्शनी, पर्याप्तकः, भाषकः, परीतः, ज्ञानी, योगी, उपयोगी, आहारकः, सूक्ष्मः, चरमः; 'बंधे य' त्ति एतान् आश्रित्य बन्धो वाच्यः. 'अप्प-बहुं' त्ति एषामेव स्त्रीप्रभृतीनां कर्मबन्धकानां परस्परेण अल्प-बहुता वाच्या इति.

१. आगळना उद्देशकमां आहारने अपेक्षीने पुद्गलो नो विचार कर्यो छे अने अहीं तो बंधादिने अपेक्षीने पुद्गलो चिंतववानां छे-ए प्रमाणेना संबधवाळा आ त्रीजा उद्देशकमां, शरुआतमां वे अर्थसंग्रह गाथा छे: [' बहुकम्म ' इत्यादि.] तेमां [' बहुकम्म ' त्ति] एटले मोटा कर्मवाळाने सर्वप्रकारे पुद्गलो बंधाय, इत्यादि कहेवुं, [' वत्थे पोग्गला पयोगसा वीससा य ' त्ति] जेम वस्त्रमां प्रयोगद्वारा या स्वाभाविक रीते पुद्गलो एकठां थाय छे, शुं एवी रीते जीवोने पण थाय छे? ए कहेवुं, [' सादीए ' त्ति] जेम वस्त्रमां एकठां थतां पुद्गलो सादि-आदिवाळां छे, ए प्रमाणे शुं जीवोने पण पुद्गलसंग्रह आदिवात्रो छे? इत्यादि प्रश्न अगे उत्तर कहेवुं, [' कम्मट्टिइ ' त्ति] कर्मणी स्थिति कहेवी, [' इत्थि ' त्ति] शुं स्त्री, पुरुष वंगेरे कर्मबंध करे? इत्यादि कहेवुं, [' संजय ' त्ति] शुं संयत वंगेरे, [' सम्मदिट्ठि ' त्ति] शुं सम्यग्दृष्टि वंगेरे, ए प्रमाणे संज्ञी, भव्य, दर्शनी, पर्याप्त, भाषक, परित्त, ज्ञानी, योगी, (योगी एटले शरीरादिकृत योग-चेष्टा-वाळो) उपयोगी, आहारक, सूक्ष्म, चरम ए बंधाने आश्रीने [' बंधे य ' त्ति] बंध कहेवो, [' अप्पबहुं ' त्ति] ए बंधा स्त्री वंगेरे कर्मबंधकोतुं परस्पर अल्पबहुत्व कहेवुं.

वस्त्रना उदाहरण साथे महाकर्म अने अल्पकर्म.

१. प्र०—सें णूणं भंते ! महाकम्मस्स, महाकिरियस्स, महासवरस्स, महावेयणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, सव्वओ पोग्गला उवचिज्जंति; सया समियं पोग्गला बज्झंति, सया समियं पोग्गला चिज्जंति, सया समियं पोग्गला उवचिज्जति; सया समियं च णं तस्स आया दूरुवत्ताए, दुवण्णत्ताए, दुग्ंधत्ताए, दूरसत्ताए, दुफासत्ताए; अणिट्ठत्ताए, अकंत-अप्पिय-असुभ-अमणुव-अमणामत्ताए, अणिच्छियत्ताए, अ-मिच्छियत्ताए, अहत्ताए-नो उड्ढत्ताए, दुक्खत्ताए-नो सुहत्ताए मुज्जो मुज्जो परिणमंति ?

१. उ०—हंता, गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव.

२. प्र०—से केणद्वेणं ?

२. उ०—गोयमा ! से जहा नामए वत्थस्स अहयस्स वा, धोयस्स वा, तंतुग्गयस्स वा आणुपुव्वीए परिभुज्जमाणस्स सव्वओ पोग्गला बज्झंति, सव्वओ पोग्गला चिज्जंति, जाव-परिणमंति; से तेणद्वेणं.

१. प्र०—हे भगवन् ! ते नक्की छे के, महाकर्मवाळाने, महाक्रियावाळाने महाआश्रववाळाने अने महावेदनावाळाने सर्वथी सर्व दिशाओथी-सर्व प्रकारे-पुद्गलो नो बंध थाय ? सर्वथी पुद्गलो नो चय थाय ? सर्वथी पुद्गलो नो उपचय थाय ? हमेशा निरंतर पुद्गलो नो बंध थाय, हमेशा निरंतर पुद्गलो नो चय थाय के हमेशा निरंतर पुद्गलो नो उपचय थाय ? अने तेनो आत्मा, हमेशा निरंतर दूरूपपणे, दुर्वर्णपणे, दुर्गंधपणे, दूरसपणे, दुःस्वपणे, अनिष्टपणे, अक्रांतपणे, अमनोज्ञपणे, अमनामपणे-मनथी संभारी पण न शक्याय ए स्थितिए, अनीप्सितपणे-प्राप्त करवाने अनिच्छितपणे, अभिध्यितपणे-जे स्थितिने प्राप्त करवानो लोभ पण न थाय ते स्थितिपणे, जघन्यपणे, अनूर्ध्वपणे, दुःखपणे अने असुखपणे वारंवार परिणमे छे ?

१. उ०—हा, गौतम ! महाकर्मवाळा माटे ते ज प्रमाणे छे.

२. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

२. उ०—हे गौतम ! जेम कोइ अहत-अक्षत-अपरिभुक्त-नहि वापरेल्लं-अधोतुं, धौत-धोतुं-वापरीने पण धोरल्लं अने शाळ उपरथी हमणां तार्जुं ज उतरैल्लं वस्त्र होय, ते वस्त्र ज्यारे क्रमे क्रमे वपराशमां आवे ल्यारे तेने सर्व बाजुएथी पुद्गलो बंधाय छे-लागे छे, सर्व बाजुएथी पुद्गलो नो चय थाय छे यावत् कालान्तरे ते वस्त्र, मसोता जेवुं मेळं अने दुर्गंधी तरीके परिणमे छे, ते हेतुथी महाकर्मवाळाने उपर प्रमाणे कहुं छे.

१. मूलच्छायाः—तद् नूनं भगवन् ! महाकर्मणः, महाक्रियस्य, महासवस्य, महावेदनस्य सर्वतः पुद्गला बध्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाश्चीयन्ते, सर्वतः पुद्गला उपचीयन्ते; सदा समितं पुद्गलाः बध्यन्ते, सदा समितं पुद्गलाश्चीयन्ते, सदा समितं पुद्गला उपचीयन्ते; सदा समितं च तस्याऽऽत्मा दूरुवतया, दुर्वर्णतया, दुर्गंधतया, दूरसतया, दुस्वपतया, अनिष्टतया, अक्रान्ता-ऽप्रिया-ऽशुभा-ऽमनोज्ञा-ऽमनोऽमतया, अनीप्सिततया, अभिध्यिततया, अधस्तया गो ऊर्ध्वतया, दुःखतया नो सुखतया भूयो भूयः परिणमन्ति ? इत्त, गौतम ! महाकर्मणस्तथैव. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! तद् यथा नाम वस्त्रस्य अहतस्य वा, धौतस्य वा, तन्त्रोद्गतस्य वा, आणुपुव्वी परिभुज्यमानस्य सर्वतः पुद्गलाः बध्यन्ते, सर्वतः पुद्गलाश्चीयन्ते यावत्-परिणमन्ति; तत् तेनाऽर्थेनः—अनु०

३. प्र०—से णूणं भते ! अण्यऽऽसवस्त, अप्यकम्मस्त, अप्यकिरियस्त, अप्यवेदणस्त सव्वओ पोग्गला भिज्जांति, सव्वओ पोग्गला विद्धसंति, सव्वओ पोग्गला परिविद्धसंति; सया समियं पोग्गला भिज्जांति, सव्वओ पोग्गला विद्धसंति, परिविद्धसंति, सया समियं च णं तस्स आया सुखत्ताए पसत्थं नेयव्वं, जाव-सुहत्ताए-नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति ?

३. उ०—हंता, गीयमा ! जाव-परिणमंति.

४. प्र०—से केणट्ठेणं ?

४. उ०—गीयमा ! से जहा नामए वत्थस्स जल्लियस्स वा, पंकियस्स वा, मइल्लियस्स वा, रइल्लियस्स वा आणुपुव्वीए परिकम्मिज्जमाणस्स सुद्धेणं वारिणा धोव्वेमाणस्स सव्वओ पोग्गला भिज्जांति, जाव-परिणमंति, से तेणट्ठेणं.

३. प्र०—हे भगवन् ! ते नक्की छे के, अल्पआश्रववाळाने, अल्पकर्मवाळाने, अल्पक्रियावाळाने अने अल्पवेदनावाळाने सर्वथी पुद्दले भेदाय छे ? सर्वथी पुद्दले छेदाय छे ? सर्वथी पुद्दले विध्वंस पामे छे ? सर्वथी पुद्दले समस्तपणे नाश पामे छे ? हमेशा निरंतर पुद्दले भेदाय छे ? सर्वथी पुद्दले छेदाय छे ? विध्वंस पामे छे ? समस्तपणे नाश पामे छे ? अने तेनो आत्मा हमेशा निरंतर सुख-पणे-पूर्वना सूत्रमां जे अप्रशस्त कथुं हतुं ते अहीं प्रशस्त जाणवुं यावत्-सुखपणे, दुःखपणे नहि-वारंवार परिणमे छे ?

३. उ०—हा गौतम, ! यावत्-परिणमे छे.

४. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

४. उ०—हे गौतम ! जेम कोई जल्लित-जल्लुवाळुं-मेलुं, पंकसहित-मेलसहित अने रजसहित वस्त्र होय, अने ते वस्त्र-क्रमे क्रमे-शुद्ध धतुं होय, शुद्ध पाणीथी धोवातुं होय तो तेने लागेला पुद्दले सर्वथी भेदाय यावत् परिणाम पामे, ते हेतुथी अल्पक्रियावाळा माटे पूर्व प्रमाणे कथुं छे.

२- तत्र बहुकर्मद्वारे ' महाकम्मस्स ' इत्यादि. महाकर्मणः स्थित्याद्यपेक्षया, महाक्रियस्य अलघुकायिक्यादिक्रियस्य, महाश्रवस्य बृहन्मिथ्यात्वादिकर्मबन्धहेतुकस्य, महावेदनस्य महापीडस्य, सर्वतः सर्वासु दिक्षु, सर्वान् वा जीवप्रदेशान् आश्रित्य-बध्यन्ते आसंकलमतः, चीयन्ते बन्धनतः, उपचीयन्ते निषेकरचनतः; अथवा बध्यन्ते बन्धनतः, चीयन्ते निधत्ततः, उपचीयन्ते निकाचनतः; ' सया समियं ' ति सदा सर्वदा, सदात्वं च व्यवहारतोऽसातत्येऽपि स्याद् इत्यत आहः—' समितं ' सततम्, ' तस्स आय ' ति यस्य जीवस्य पुद्दला बध्यन्ते तस्याऽऽत्मा बाह्यात्मा शरीरम् इत्यर्थः, ' अणिट्ठत्ताए ' ति इच्छायाः अविषयतया, ' अकंतत्ताए ' ति अमुन्दरतया, ' अपियत्ताए ' ति अप्रेमहेतुतया, ' असुमत्ताए ' ति अमङ्गलतया इत्यर्थः, ' अमणुजत्ताए ' ति ' न मनसा-भावतः-सुन्दरोऽयम् ' इति अमनोज्ञस्तद्भावस्तत्ता-तया, ' अमणामत्ताए ' ति न मनसाऽभ्यते गम्यते संस्मरणतोऽमनोऽभ्यः, तद्भावस्तत्ता-तया-प्राप्तुमवाञ्छितत्वेन, ' अणिच्छियत्ताए ' ति अनीप्सिततया प्राप्तुमनभिवाञ्छितत्वेन, ' अभिज्झियत्ताए ' ति मिथ्या लोभः, सा संजाता यत्र स मिथितः, न मिथितोऽमिथितः, तद्भावस्तत्ता-तया, ' अहत्ताए ' ति जघन्यतया, ' नो उडुत्ताए ' ति न मुह्यतया. ' अहयस्स ' ति अपरिभुक्तस्य, ' धोयस्स व ' ति परिभुज्याऽपि प्रक्षालितस्य, ' तंतुगयस्स व ' ति तत्रात् तुरी-वेमादेरपनीतमात्रस्य ' वज्झंति ' इत्यादिना पदत्रयेण इह वस्त्रस्य, पुद्दलानां च यथोत्तरं संबन्धप्रकर्ष उक्तः, ' भिज्जांति ' ति प्राक्तनसंबन्धविशेषत्यागात्, ' विद्धसंति ' ति ततोऽधःपातात्, ' परिवेद्धसंति ' ति निःशेषतया पातात्. ' जल्लियस्स ' ति जल्लितस्य यान् लगन (अनलगत) धर्मोपेतमलयुक्तस्य, ' पंकियस्स ' ति आर्द्रमडोपेतस्य, ' मइल्लियस्स ' ति कठिनमलयुक्तस्य, ' रइल्लियस्स ' रजोयुक्तस्य, ' परिकम्मिज्जमाणस्स ' ति क्रियमाणशोधनार्थोपक्रमस्य.

२. तेमां प्रथमना बहुकर्मद्वारमां [महाकम्मस्स ' इत्यादि.] स्थिति वगेरेनी अपेक्षाए मोटा कर्मवाळाने अर्थात् मोटी स्थिति, रस अने प्रदेशवाळा कर्मवाळाने, जेनी ' कायिकी ' वगेरे-क्रियाओ नानी नशी तेने-मोटी क्रियावाळाने, महाश्रववाळाने एटले कर्मबंधना मोटा हेतुरूप मिथ्यात्वादिवाळाने, मोटी पीडावाळाने सर्व दिशाओमांथी अथवा सर्व जीवप्रदेशाने आश्री (कर्मनां अणुओ) संकलनथी बंधाय छे, बंधनथी चय थाय छे अने निषेक-दलिकक्षेप-करवाथी उपचय थाय छे अथवा, बंधनथी बंधाय छे, निधत्त करवाथी चय थाय छे अने निकाचन करवाथी उपचय थाय छे, [' सया समियं ' ति] सदा एटले हमेशा, निरंतरता न होय त्यां पण कोइक वार व्यवहार-लोकलुद्धि थी ' सदा ' कहेवाय छे माटे कहे छे के, [' समितं ']-संतत-निरंतर, [' तस्स आय ' ति] जे जीवने पुद्दले बंधाय छे ते जीवनो बाह्यात्मा-शरीर [' अणिट्ठत्ताए ' ति] अनिष्टपणे एटले इच्छाना अविषयपणे, [' अकंतत्ताए ' ति] असुंदरपणे, [' अपियत्ताए ' ति] अप्रियपणे, [' असुमत्ताए ' ति] अशुभपणे-अमंगल्यपणे, [' अमणुजत्ताए ' ति] अमनोज्ञपणे अर्थात् जे, मनने एटले भावथी ' आ सुंदर छे एम न लागे ' ते अमनोज्ञ अने

महाकर्म.
महाक्रिय-महाश्रव.
महावेदन.
निषेक.
सदा.
आत्मा.
अनिष्टादिपणे.

१. मूलच्छायाः—तद् नूनं भगवन् ! अल्पाश्रवस्य, अल्पकर्मणः, अल्पक्रियस्य, अल्पवेदनस्य सर्वतः पुद्दला भिद्यन्ते, सर्वतः पुद्दला विध्वस्यन्ते सर्वतः पुद्दलाः परिविध्वस्यन्ते; सदा समितं पुद्दला भिद्यन्ते, सर्वतः पुद्दला विध्वस्यन्ते, विध्वस्यन्ते, परिविध्वस्यन्ते; सदा समितं च तस्याऽऽत्मा सुखपणतया, प्रशस्तं ज्ञातव्यम्, यावत्-सुखतया—नो दुःखतया भूयो भूयः परिणमन्ति ? हन्त, गौतम ! यावत्-परिणमन्ति. तद् केनाऽर्थेन ? गौतम ! तद् यथा ? नाम वस्त्रस्य जल्लितस्य वा, पङ्कितस्य वा, मलिनस्य-वा, रजस्वतो-वा, आनुपूर्व्या परिकर्म्यमाणस्य शुद्धेन वारिणा धाव्यमानस्य सर्वतः पुद्दला भिद्यन्ते, यावत्-परिणमन्ति, तद् तेनाऽर्थेनः—अनु०

અમનામ. તેપણું એટલે અમનોજ્ઞતા, તે પળે, [' અમળામતાએ ' તિ] મનદ્વારા સંભારતાં પળ જે ન રહે તે અમનોઽમ્ય કહેવાય, તેપણું તે અમનોઽમ્યતા અને તેપળે અર્થાત્ મનથી અસંસ્મરણીયપળે-પામવાને અવાંછિતપળે, [' અણિચ્છિયતાએ ' તિ] અનીપ્સિતપળે-પામવાની અભિવાંછાથી રહિતપળે, અભિધ્યત. [' અભિજ્ઞિયતાએ ' તિ] મિધ્યા એટલે લોભ, જ્યાં લોભ હોય તે મિધ્યિત કહેવાય અને તેથી ઉલટું તે અભિધ્યત, તેપળે એટલે જે પ્રાપ્ત કરવાને લોભ પળ ન થાય તેપળે, [' અહત્તાએ ' તિ] જઘન્યપળે, [' નો ઉઢુત્તાએ ' તિ] અસુખ્યપળે. [' અહ્યસ્સ ' તિ] નહિ ભોગવેલું-નહિ તન્ત્રોદ્ગ. વાપેલું-અધોતું, [' ધોયસ્સ વ ' તિ] ભોગવીને-વાપરીને પળ ધોણું, [' તંતુગયસ્સ ' તિ] તંત્ર-તુરી, વેમા વગેરે રૂપ સાંચા-થી તાણું જ દૂર કરેલું-ઉતારેલું. [' બજ્ઞંતિ ' ઇત્યાદિ] ત્રણ પદવડે અહિં વસ્તના અને પુદ્ગલોના ઉત્તરોત્તર સંબંધની અધિકતા કર્તા છે. [' મિજ્ઞંતિ ' તિ] વિધ્વંસાદિ. પ્રથમના એકપ્રકારના સંબંધને ત્યજવાથી, [' વિદ્ધંસંતિ ' તિ] તેથી-આત્માથી-નીચે પડવાથી, [' પરિવિદ્ધસંતિ ' તિ] સમસ્તપળે-બધાં ય અહિત. પુદ્ગલોના-પડવાથી, [' અહિયસ્સ ' તિ] જહું અને લાગવું એવા પ્રકારના મલયુક્ત, [' પંકિયસ્સ ' તિ] મીના મેલથી યુક્ત, [' મહહિઅસ્સ ' પરિકર્મ્યયાળ. તિ] કઠળ મેલ સહિત, [' રહહિયસ્સ ' તિ] રજ સહિત અને [' પરિકર્મિજમાળસ્સ ' તિ] જેને સાફ કરવાનો આરંભ શરૂ છે તેવું વસ્ત્ર જેમ ચોક્ષું થઈ જાય છે તેમ અલ્પક્રિયાદિયુક્ત આત્મા પળ ચોક્ષો થઈ જાય છે.

વસ્ત્ર અને જીવ તથા પુદ્ગલોપચય અને કર્મ.

૫. પ્ર૦—વૈત્થસ્સ ણં મંતે ! પોગ્ગલોવચયે કિં પયોગસા વીસસા ?

૫. ૩૦—ગોયમા ! પયોગસા વિ, વીસસા વિ.

૬. પ્ર૦—જહા ણં મંતે ! વૈત્થસ્સ ણં પોગ્ગલોવચયે પયોગસા

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! વસ્ત્રને જે પુદ્ગલોનો ઉપચય થાય છે તે શું પ્રયોગથી-પુરુષ પ્રયત્નથી-થાય છે કે સ્વાભાવિક રીતે થાય છે ?

૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! પ્રયોગથી થાય છે અને સ્વાભાવિક રીતે પણ થાય છે.

૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જેમ વસ્ત્રને પ્રયોગથી અને સ્વાભાવિક

૧. અહીં મૂલમાં મળામ (અમળામતાએ) શબ્દનો પ્રયોગ થયેલો છે. “ મનસા અમ્યતે ગમ્યતે ” (મનોઽમ્યઃ) (ટીકાકાર) અર્થાત્ મનને ગમે તે મનોઽમ્ય એટલે સુંદર અને જે તેવું નહિ તે અમનોઽમ્ય અર્થાત્ અસુંદર. આ ‘ મળામ ’ શબ્દની જેટલી સમાનતા ‘ મનોઽમ્ય ’ શબ્દ સાથે છે તે કરતાં વિશેષ સમાનતા ‘ મનાપ ’ શબ્દ સાથે હોઈ શકે છે. ‘ મનાપ ’ શબ્દનો પ્રયોગ પાલીપ્રથોમાં ‘ સુંદર ’ અર્થમાં જ થયેલો છે—

“ અમ્હાકં પિ સદ્ધમ્મિકા પિયા મનાપા ”—મ૦ પૃ૦ ૪૭ સૂ૦ ૧૧ (૧૦)

“ અમિક્કંતવળ્લા—અમિરૂપચ્છવિ, મનાપવળ્લા ”—મ૦ પૃ૦ ૨૪૮ લુદ્ધ૦ (૧૦)

૨. અહીં મૂલમાં ‘ અભિજ્ઞિયતાએ ’ એવો પાઠ છે અને તેનો અર્થ કરતાં ટીકાકારશ્રી જણાવે છે કે, “ મિધ્યા લોભઃ, સા સંજાતા યત્ર સ મિધ્યિતઃ—ત મિધ્યિતઃ—અભિધ્યતઃ—તદ્વાવસ્તતા—તયા ” અર્થાત્ “ મહાશ્રવવાઙ્કને જે પુદ્ગલો ચોટે છે તેનો પરિણામ અભિધ્યપળે—જે પુદ્ગલોને લેવા કોઈને લોભ પળ ન થાય એવા સ્વરૂપે-થાય છે ” તાત્પર્ય એ છે કે, મહાશ્રવવાઙ્કને જે કર્મ-પુદ્ગલો ચોટે છે તે એવાં અનિષ્ટ હોય છે કે, જેને મેલવવાનો કોઈ લોભ પળ ન રાખે. જેમ અહીં મૂલમાં ‘ અભિજ્ઞિયતાએ ’ પ્રયોગ વારાશો છે તેમ શ્રીબુદ્ધના સન્નપિટકના ‘ મજ્ઞિમ-નિકાય ’ નામના ગ્રંથમાં પણ ‘ અભિજ્ઞા ’ શબ્દ વપરાયેલો છે. ત્યાં તેને લગતો પાઠ અને તેનો શ્રીબુદ્ધવોષ આચાર્યજીએ કરેલો અર્થ આ પ્રમાણે છે—(મૂલપાઠ—)

“ કતમે ચ મિક્ખવે ! ચિત્તસ્સ ઉપકિલેસા ?

અભિજ્ઞા, વિસમલોભો ચિત્તસ્સ ઉપકિલેસો, વ્યાપાદો, કોધો, ઉપનાહો મક્ખો, પચ્છાત્તો, ઇસ્સા, મચ્છરિયં, માયા, સાટેય્યં, ધંભો, સારંભો, માનો, અતિમાનો, મદો પમાદો—ચિત્તસ્સ ઉપકિલેસો.

“ હે મિક્ષુઓ ! ચિત્તના ઉપકલેશ કેટલા છે ?

અભિધ્યા, વિષમલોભ—એ ચિત્તનો ઉપકલેશ છે—એ જ રીતે વ્યાપાદ-હિંસા, ક્રોધ, ઉપનાહ, પ્રક્ષ, પચ્ચાશ, ઈર્ષ્યા, મારસર્ય, માયા, શઠતા, સ્તંભ, સંરંભ, માન, અતિમાન, મદ અને પ્રમાદ—એ બધા ચિત્તના ઉપકલેશ છે ”—મ૦ પૃ૦ ૨૬, સુત-૭ (૧૦)

શ્રીબુદ્ધવોષજીનો અર્થ :—

“ અભિજ્ઞા-વિસમલોભો ”—“ સકમંહે છંદરાગો અભિજ્ઞા, પરમંહે વિસમલોભો. અથવા યુત્તપત્તઠાને છંદરાગો અભિજ્ઞા, અયુત્તપત્તઠાને વિસમલોભો. ”

“ પોતાના માંડ (પાત્ર વિગેરે ઉપકરણ) માં છંદરાગ તે અભિધ્યા અને ધીજાના માંડમાં છંદરાગ તે વિષમલોભ. અથવા યુક્ત પાત્ર સ્થાનમાં છંદરાગ તે અભિધ્યા અને અયુક્ત અપાત્ર-સ્થાનમાં છંદરાગ તે વિષમલોભ ”

—મ૦ પૃ૦ ૨૩૮ (૧૦)

અહીં પણ આ શ્રીબુદ્ધવોષજીનો અર્થ ઘણો સુંદર રીતે ઘટી શકે તેમ છે.

૩. અહીં મૂલમાં ‘ જહ્લ ’ (જહ્લિયસ્સ) શબ્દનો પ્રયોગ થયેલો છે તેનો અર્થ મેલ થાય છે. એવો જ શબ્દ-પ્રયોગ મજ્ઞિમ-નિકાયમાં પણ આ પ્રમાણે મળી આવે છે—

“ નાહ્મં મિક્ખવે ! સંઘાટિકસ્સ સંઘાટિધારણમત્તેન સામઞ્જં વદામિ. (એવે) અચેલકસ્સ અચેલકમત્તેન, રજોજહ્લિકસ્સ રજોજહ્લિકમત્તેન ” ઇત્યાદિ.

“ હે મિક્ષુઓ ! સંઘાટિક કાંઈ માત્ર સંઘાટી ધારણ કરવાથી જ શ્રમણ થઈ શકતો નથી. અચેલક માત્ર અચેલક રહેવાથી અને રજોજહ્લિક (મેલો) માત્ર મેલને લીધે પણ કાંઈ શ્રમણ થઈ શકતો નથી—એમ હું કહું છું ” ઇત્યાદિ—મ૦ પૃ૦ ૧૧૦ (૧૦)

૧. મૂલચાયા:—વસ્ત્રસ્ય ભગવન્ ! પુદ્ગલોપચયઃ કિં પ્રયોગેણ, વિસસયા ? ગૌતમ ! પ્રયોગેણાપિ, વિસસયાપિ. યથા ભગવન્ ! વસ્ત્રસ્ય પુદ્ગલોપચયઃ પ્રયોગેણઃ—અજુ૦

त्रि, वीससा वि-तहा णं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा, वीससा?

रिते पुद्गलो नो उपचय थाय छे तेम जीवोने जे कर्मपुद्गलो नो उपचय थाय छे ते शुं प्रयोगथी अने स्वाभाविक रिते, ए बन्ने कारणथी थाय छे ?

६. उ०—गोयमा ! पयोगसा, नो वीससा.

६. उ०—हे गौतम ! जीवोने जे कर्मनो उपचय थाय छे ते प्रयोगथी थाय छे पण स्वाभाविक रिते थतो नथी.

७. प्र०—से केणट्टेणं ?

७. प्र०—(हे भगवन्) ते शा हेतुथी ?

७. उ०—गोयमा ! जीवाणं त्रिविहे पयोगे पचत्ते, तं जहाः—मणपयोगे, वइप्पयोगे, कायपयोगे; इच्छेणं त्रिविहेणं पयोगेणं जीवाणं कम्मोवचये पयोगसा, नो वीससा; एवं सच्चैसिं पंचिदियाणं त्रिविहे पयोगे भाणियञ्जे. पुद्गलीकाइयाणं एगविहेणं पयोगेणं, एवं जाव-वणस्सइकाइयाणं. विगल्लेदियाणं दुविहे पयोगे पचत्ते, तं जहाः—वइपयोगे, कायपयोगे य; इच्छेणं दुविहेणं पयोगेणं कम्मोवचए पयोगसा, नो वीससा, से तेणट्टेणं जाव-नो वीससा, एवं जस्त जो पओगो, जाव-वेमाणियाणं.

७. उ०—हे गौतम ! जीवोने त्रण प्रकारना प्रयोगो कइया छे, ते जेमके, मनप्रयोग, वचनप्रयोग, अने कायप्रयोग, ए त्रण प्रकारना प्रयोगवडे जीवोने कर्मन्ने उपचय थाय छे, माटे जीवोने कर्मनो उपचय प्रयोगथी थाय छे पण स्वाभाविक रिते थतो नथी; ए प्रमाणे बधा पंचेन्द्रियोने त्रण प्रकारनो प्रयोग कहेवो, पृथिवीकायिकोने एक प्रकारनो प्रयोग कहेवो, ए प्रमाणे यावत्-वनस्पतिकायिको सुधी जाणवुं, विकलेंद्रिय जीवोने बे प्रकारनो प्रयोग कइयो छे, ते जेमके, वचनप्रयोग अने कायप्रयोग, ए बे प्रकारना प्रयोगवडे तेओने कर्मनो उपचय थाय छे माटे तेओने प्रयोगथी कर्मोपचय थाय छे पण स्वाभाविक रिते कर्मोपचय थतो नथी, ते हेतुथी एम कइयुं के, यावत् स्वाभाविक रिते कर्मोपचय थतो नथी, ए प्रमाणे जे जीवने जे प्रयोग होय ते कहेवो अने ते प्रमाणे यावत्-वैमानिके सुधी कहेवुं.

८. प्र०—वत्थस्स णं भंते ! पोगगलोवचये किं साइए सपज्जवसिए, सादीए अपज्जवसिए, अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए ?

८. प्र०—हे भगवन् ! वल्लने जे पुद्गलो नो उपचय थयो छे, ते शुं सादि सांत छे ? सादि अनंत छे ? अनादि सांत छे के अनादि अनंत छे ?

८. उ०—गोयमा ! वत्थस्स णं पोगगलोवचए साइए सपज्जवसिए, नो साइए अपज्जवसिए, नो अणाइए सपज्जवसिए, नो अणाइए अपज्जवसिए.

८. उ०—हे गौतम ! वल्लने जे पुद्गलो नो उपचय थयो छे, ते सादि सांत छे पण सादि अपर्यवसित-अनंत-नथी, तेम ज अनादि सांत नथी अने अनादि अनंत नथी.

९. प्र०—जहा णं भंते ! वत्थस्स पोगगलोवचए साइए सपज्जवसिए, नो साइए अपज्जवसिए, नो अणाइए सपज्जवसिए, नो अणाइए अपज्जवसिए; तहा णं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा ?

९. प्र०—हे भगवन् ! जेम वल्लनो पुद्गलोपचय सादि सांत छे पण सादि अनंत, अनादि सांत के अनादि अनंत नथी तेम जीवोना कर्मोपचय माटे पण पृच्छा-प्रश्न-करवी अर्थात् जीवोना कर्मोपचय पण शुं सादि सांत छे ? सादि अनंत छे, अनादि सांत छे के अनादि अनंत छे ?

९. उ०—गोयमा ! अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए साइए सपज्जवसिए, अत्थेगइयाणं अणाइए सपज्जवसिए, अत्थेगइयाणं अणाइए अपज्जवसिए, नो चैव णं जीवाणं कम्मोवचए साइए अपज्जवसिए.

९. उ०—हे गौतम ! केटलाक जीवोना कर्मोपचय सादि सांत छे, केटलाक जीवोना कर्मोपचय अनादि सांत छे अने केटलाक जीवोना कर्मोपचय अनादि अनंत छे. पण जीवोना कर्मोपचय सादि अपर्यवसित-अनंत-नथी.

१. मूलच्छयाः—अपि विद्वसयाऽपि, तथा जीवानां कर्मोपचयः किं प्रयोगेण, विद्वसया ? गौतम ! प्रयोगेण, न विद्वसया. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! जीवानां त्रिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथाः—मनःप्रयोगः, वचःप्रयोगः, कायप्रयोगः; इत्यनेन त्रिविधेन प्रयोगेण जीवानां कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विद्वसया; एवं सर्वेषां पंचेन्द्रियाणां त्रिविधः प्रयोगो भणितव्यः. पृथिवीकायिकानाम्. एकविधेन प्रयोगेण, एवं यावत्-वनस्पतिकायिकानाम्. विकलेन्द्रियाणां त्रिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथाः—वचःप्रयोगः, कायप्रयोगश्च; इत्यनेन त्रिविधेन प्रयोगेण, कर्मोपचयः प्रयोगेण, न विद्वसया, तत् तेनाऽर्थेन यावत्-नो विद्वसया, एवं यस्य यः प्रयोगः, यावत्-वैमानिकानाम्. वल्लस्य भगवन् ! पुद्गलोपचयः किं सादिकः सपर्यवसितः, सादिकोऽपर्यवसितः, अनादिकः सपर्यवसितः, अनादिकोऽपर्यवसितः ? गौतम ! वल्लस्य पुद्गलोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, नो सादिकोऽपर्यवसितः, नो अनादिकः सपर्यवसितः, नोऽनादिकोऽपर्यवसितः. यथा भगवन् ! वल्लस्य पुद्गलोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, नो सादिकोऽपर्यवसितः, नोऽनादिकः सपर्यवसितः, नोऽनादिकोऽपर्यवसितः; तथा जीवानां कर्मोपचये पृच्छा ? गौतम ! अस्त्येकेषां जीवानां कर्मोपचयः सादिकः सपर्यवसितः, अस्त्येकेषाम् अनादिकः सपर्यवसितः, अस्त्येकेषाम् अनादिकः अपर्यवसितः, नो चैव जीवानां कर्मोपचयः सादिकोऽपर्यवसितः—अनु०

૧૦. પ્ર૦—સે' કેળવેણ ?

૧૦. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) તે શા હેતુથી ?

૧૦. ૩૦—ગોયમા ! ઈરિયાવહિયબંધયસ્સ કમ્મોવચ્છ સાદ્દે સપ્પજ્જવસિદ્ધિ, ભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવચ્છ અણાદ્દે સપ્પજ્જવસિદ્ધિ, અભવસિદ્ધિયસ્સ કમ્મોવચ્છ અણાદ્દે અપ્પજ્જવસિદ્ધિ; તે તેળવેણ ગોયમા !

૧૦. ૩૦—હે ગૌતમ ! ઈર્યાપથના વંધકનો કર્મોપચય સાદિ સાંત છે, ભવસિદ્ધિક જીવનો કર્મોપચય અનાદિ સાંત છે, અભવસિદ્ધિકનો કર્મોપચય અનાદિ અનંત છે, તે હેતુથી હે ગૌતમ ! તેમ કહું છે.

૩. વચ્છ—ઈત્યાદિદ્વારે ' પયોગસા વીસસા ય ' તિ છાન્દસત્વાત્ પ્રયોગેણ પુરુષવ્યાપારેણ, વિશ્રસતયા સ્વભાવેન ઈતિ. ' જીવાણં કમ્મોવચ્છ પઓગસા, ણો વીસસ ' તિ પ્રયોગેણ એવ, અન્યથાડયોગસ્યાડપિ બન્ધવપ્રસક્કઃ સાદિદ્વારે:—' ઈરિયાવહિયબંધયસ્સ ' ઈત્યાદિ. ઈર્યાપથો ગમનમાર્ગસ્તત્ર ભવન્ ઈર્યાપથિકં કેવલપ્રયોગપ્રયયં કર્મ ઈર્યાપથ, તદ્બન્ધકસ્ય ઉપશાન્તમોહસ્ય, ક્ષીણમોહસ્ય, સયોગિકેવલિનશ્ચ ઈત્યર્થઃ, ઈર્યાપથિકકર્મણો હિ અવદ્ધૂર્વસ્વ બન્ધનાત્ સાદિત્વમ્, અયોગ્યવસ્થાયામ્, શ્રેણિપ્રતિપાતે વાડબન્ધનાત્ સપર્યવસિતત્વમ્.

પ્રયોગ-વિશ્રસ, જીવોનો કર્મોપચય, યોગ વિનાના, ઈર્યાપથિક કર્મ.

ઈર્યાપથિક કર્મના સાદિપમા અને સાંતપણાની વિશેષ સ્મરણ.

૩. ' વચ્છ ' ઈત્યાદિ દ્વારમાં જગાવે છે કે, [' પયોગસા વીસસા ય ' તિ] પ્રયોગ એટલે પુરુષનો વ્યાપાર, તે વડે અને વિશ્રસા એટલે સ્વભાવ, તે વડે—[' જીવાણં કમ્મોવચ્છ પઓગસા, ણો વીસસ ' તિ] જીવોને કર્મોપચય પ્રયોગથી જ થાય છે, અન્યથા—જો એમ ન માનીએ તો જે યોગ વિનાના છે—પ્રયોગ રહિત છે—તેઓને પણ કર્મનો ઉપચય થવો જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી માટે કર્મોપચય પ્રયોગથી થાય છે, એ સચુક્તિ છે. સાદિદ્વારમાં [' ઈરિયાવહિયબંધયસ્સ ' ઈત્યાદિ.] ઈર્યાપથ એટલે ગમનમાર્ગ, તે દ્વારા થયેલું તે ઈર્યાપથિક અર્થાત્ જેમાં કેવલ શરીરાદિયોગ જ હેતુ છે એવું કર્મ, તેનો બાંધનાર ઈર્યાપથિકવંધક કહેવાય. ઉપશાન્તમોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગિકેવલિને ઈર્યાપથિક કર્મ સંભવી શકે છે. કોઈ વાર પૂર્વે એવું કર્મ બાંધેલું ન હોવાને લીધે તેનો નવો જ વંધ થાય છે અને તેથી જ તેનું સાદિપણું છે અને અયોગિઅવસ્થામાં અથવા શ્રેણિથી પ્રતિપાત થાય ત્યારે તે કર્મનો વંધ ન થતો હોવાથી તેનું સાંતપણું છે. [તત્પર્યવ એ કે, ઈર્યાપથ—ઈર્યા એટલે ગતિ કરવી અને પથ એટલે માર્ગ અર્થાત્ ઈર્યાપથ એટલે ગમનમાર્ગ—જે કર્મ માત્ર હાલવા ચાલવાથી જ વંધાય—જેના વંધમાં બીજો કોઈ કષાય તો હેતુ ન જ હોય—તેનું નામ ' ઈર્યાપથિક કર્મ ' કહેવાય. જૈનશાસ્ત્રની શૈલીથી જાણી શકાય છે કે, ' કર્મવંધ ' ના મુખ્ય બે હેતુ છે:—એક તો ક્રોવાદિકષાય અને બીજો શારીરિક અને વાચિક વિગેરે પ્રવૃત્તિ. જે જીવોના કષાયો તદ્દન ઉપશાન્ત્યા નથી વા ક્ષીણ થયા નથી તેઓ જે જે કર્મોને બાંધે છે—તે વધો તેઓનો વંધ કાષાયિક કે કષાયજન્ય કહેવાય. કષાયવાળા જીવોના કષાયો કાંઈ નિરંતર પ્રકટરૂપ નથી હોતા તો પણ એ કષાયો તદ્દન ઉપશાન્ત વા ક્ષીણ ન હોવાથી તેઓની વધી પ્રવૃત્તિઓ—લચ્ચું, બોલવું, વાંચવું વિગેરે ક્રિયાઓ—કે, જેમાં પ્રકટરીતે કારણરૂપ કોઈ કષાય જણાતો ન હોય તો પણ કાષાયિક જ કહેવાય અને જે જીવોના કષાયો તદ્દન ઉપશાન્તી ગયા છે વા ક્ષીણ થઈ ગયા છે તે જીવોની વેદ્ય—ચાલવું વિગેરે ક્રિયા—કાષાયિક ન કહેવાય, કિંતુ શરીરજન્ય કે વાણીજન્ય જ કહેવાય. અહીં જે ઈર્યાપથિક ક્રિયા જણાવી છે તે, એવા ઉપશાન્ત મોહ ગુણસ્થાનકે વર્તનારા વા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે વર્તનારા જીવોને જ સંભવી શકે છે—કારણ કે, તેવા જ જીવો માત્ર તદ્દન કષાયરહિતપણે જ જાતનો એટલે કેવલ શરીરજન્ય કે વાણીજન્ય કર્મ—વંધ કરી શકે છે. અહીં જે મૂલમાં જણાવ્યું છે કે, કર્મવંધ, સાદિ અને સપર્યવસિત પણ હોય છે, તે આવા કેવલ શરીરજન્ય કે વાણીજન્ય થતા કર્મવંધને આશ્રીને સમજવાનું છે. જો કે, જીવ અને કર્મના સંબંધની સાદિતા ઘટી શકતી નથી તો પણ-ઉપર્યુક્ત પ્રકારનો એટલે જેમાં કષાયની હેતુતાનો જરા વંધ પણ નથી એવો—કેવલ શરીરજન્ય કે વાણીજન્ય કર્મવંધ તો એક જ ધાર—અમુક સ્થિતિએ થતો હોવાથી એ, જરૂર સાદિ—આદિવાલો—કહેવાય અને જ્યારે એવો પણ કર્મવંધ વંધ વડે એટલે આત્માની અક્રિયદશાની અપેક્ષા એવા વંધનો અંત આવતો હોવાથી એ, સપર્યવસિત એટલે અંતવાલો પણ કહેવાય.]

વચ્છ અને જીવનો સાદિ—સાંતતાનો વિચાર.

૧૧. પ્ર૦—વરથે ણં મંતે ! કિં સાદ્દે સપ્પજ્જવસિદ્ધિ, ચરમંગો ?

૧૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું વચ્છ સાદિ સાંત છે ? પૂર્વે પ્રમાણે અહીં ચારે ભાંગામાં પ્રશ્ન કહેવો.

૧૧. ૩૦—ગોયમા ! વરથે સાદ્દે સપ્પજ્જવસિદ્ધિ, અવસેસા તિચ્છિ વિ પહિસેહેયંવા.

૧૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! વચ્છ સાદિ છે અને સાંત છે, બાકી ત્રણે ભાંગાનો વચ્છમાં પ્રતિષેધ કરવો.

૧૧. પ્ર૦—જહા ણં મંતે ! વરથે સાદ્દે સપ્પજ્જવસિદ્ધિ, નો સાદ્દે અપ્પજ્જવસિદ્ધિ, ણો અણાદ્દે સપ્પજ્જવસિદ્ધિ, ણો અણાદ્દે અનંત નથી, અનાદિ સાંત નથી અને અનાદિ અનંત નથી તેમ

૧૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જેમ વચ્છ સાદિ સાંત છે પણ સાદિ અનંત નથી, અનાદિ સાંત નથી અને અનાદિ અનંત નથી તેમ

૧. મૂલચ્છાયા:—તત્ કેનાડર્થેન? ગૌતમ! ઈર્યાપથિકવંધકસ્ય કર્મોપચય: સાદિક: સપર્યવસિત:, ભવસિદ્ધિકસ્ય કર્મોપચયોડનાદિક: સપર્યવસિત:, અભવસિદ્ધિકસ્ય કર્મોપચયોડનાદિકોડપર્યવસિત:; તત્ તેનાડર્થેન ગૌતમ! :—અસુ૦

૧. વ્યાકરણના નિયમાનુસાર તો ' પયોગેણ ' થવું જોઈએ પણ છાંદસ હોવાથી—આર્ષે હોવાથી—' પયોગસા ' થયું છે:—શ્રીઅમય૦

૨. મૂલચ્છાયા:—વચ્છં ભગવન્! કિં સાદિકમ્—સપર્યવસિતમ્, ચતુર્મહં? ગૌતમ! વચ્છં સાદિકં સપર્યવસિતમ્, અવશેષાલ્લયોડપિ પ્રતિષેધયિતવ્યા:, યથા ભગવન્! વચ્છં સાદિકં સપર્યવસિતમ્, નો સાદિકમ્ અપર્યવસિતમ્, નોડનાદિકં સપર્યવસિતમ્, નોડનાદિકમ્:—અસુ૦

अपज्जवसिए तथा णं जीवा णं किं साइया सपज्जवसिया चउभंगो-
पुच्छा ?

जीवो सुं सादि सांत छे ? अहिं पूनेना चारे भांगा वही तेमां प्रश्न
करयो.

१२. उ०—गोयमा ! अत्थेगइया साइया सपज्जवसिया,
चत्तारि वि भाणियच्चा.

१२. उ०—हे गौतम ! केटलाक जीवो सादि सांत छे, ए
प्रमाणे चारे भांगा कहेवा.

१३. प्र०—से केणट्टेणं ?

१३. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१३. उ०—गोयमा ! नेरतिय-तिरिक्खजोणिय-मणुस्स-देवा
गतिरागतिं पडुच्च साइया सपज्जवसिया, सिद्धा (सिद्ध) गतिं
पडुच्च साइया अपज्जवसिया, भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अणाइया
सपज्जवसिया, अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अणाइया अपज्जवसिया ;
से तेणट्टेणं.

१३. उ०—हे गौतम ! नेरपिको, तिर्यचयोनिको, मनुष्यो अने
देवो गति आगतिये अपेक्षी सादि अने सांत छे, सिद्धगतिने
अपेक्षी सिद्धो सादि अनंत छे, भवसिद्धिको लब्धिने अपेक्षी अनादि
सांत छे अने अभवसिद्धिको संसारने अपेक्षी अनादि अनंत छे, ते
हेतुथी तेम कहुं छे.

४. ' गतिरागतिं पडुच्च ' ति नरकादिगतौ गमनमाश्रित्य सादयः, आगमनमाश्रित्य सपर्यवसिता इत्यर्थः. ' सिद्धा (सिद्ध) गइं
पडुच्च साइया अपज्जवसिय ' ति. इह आक्षेप-परिहारौ एवम्:—

“ साई अपज्जवसिया सिद्धा न य नाम तीयकालम्मि, आसि कयाइ वि सुण्णा सिद्धी सिद्धेहिं सिद्धंते. ”

“ सर्वं साइ सरीरं न य नामाऽऽदिमय देहसम्भावो, कालाऽणाइत्तणओ जहा व राइ-दियाईगं. ”

“ सर्वो साई सिद्धो न यादिमो विज्जइ तथा तं च, सिद्धी सिद्धा य संया निदिट्ठा रोहपुच्छाय ” ति.

“ तं च ” ति तच्च सिद्धाऽनादित्वमिष्यते, यतः—“ सिद्धी सिद्धा य ” इत्यादि-इति. ' भवसिद्धिया लद्धिं ' इत्यादि. भवसिद्धिकानां
मध्यत्वलब्धिः सिद्धत्वेऽपैति-इति कृत्वाऽनादिः; सपर्यवसिता च इति.

४. [' गतिरागतिं पडुच्च ' ति] नरकादि गतिमां थता गमनने आश्री सादि अने त्यांथी थता आगमनने आश्री सांत छे. [' सिद्धा गति-आगति.
(सिद्ध) गइं पडुच्च साइया अपज्जवसिय ' ति] सिद्धो सिद्धगतिने आश्री सादि अने अनंत छे, अही आक्षेप अने परिहार आ प्रमाणे जाणयाः— सिद्धो सादि शी रीते
“ सिद्धोने सादि अने अनंत कखा छे, परंतु भूतकालमां कोइ वखते पण सिद्धना जीवोथी शून्य-रहित-सिद्धि न हती, एम सिद्धांतमां कहुं छे ” होय ?
अर्थात् आ गाथाथी एम आक्षेप थाय छे के, सिद्धो सादि अने अनंत केम होइ शके ? कारण के, भूतकाले कोइ वखते पण सिद्धोथी शून्य सिद्धि रही
नथी, एम सिद्धांतमां कहुं छे, अर्थात् जो कोइ एवो पण वखत होय के, जे वखते सिद्धि, सिद्धोथी रहित होय तो एम मानी पण शक्याय के, ते
वखते सिद्धो नवा आध्या माटे तेओ सादि अने अनंत कहेवाय, पण तेम तो नथी माटे सिद्धो सादि अनंत छे, ए केम सिद्ध थइ शके ?
ते आक्षेपना उत्तरमां कहे छे के, “ कालना अनादिपणाने लीथे कोइ एवो पण आदिग-साथी प्रथम-देहनो सद्भाव नथी तो पण सर्व शरीर सादि सिद्धो सादि होवानुं
छे ए उदाहरण प्रमाणे अथवा जेम रात्रि दिवसो थाय छे ए प्रमाणे ” “ सर्व सिद्ध सादि छे पण कोइ सिद्ध एवो नथी जे आदिग-साथी प्रथम- समाधान.
होय, माटे सिद्धोनुं अनादिपणुं छे अने तेथी रोहक अनगारना प्रश्नोमां सिद्धि अने सिद्धो सदा (अनादि) निदिट्ठया छे ” अर्थात् जेम काल रोहक अनगार.
अनादि छे, अने ते काल कोइ वखत शरीरोथी वा रात्रि दिवसोथी रहित हतो एम बन्धुं नथी तेथी तेमां साथी प्रथम क्या शरीरनो वा क्या
अहोरात्रनो सद्भाव होय ते जाणी शकतुं नथी तो पण उत्पत्तिने आश्री वधा शरीरो सादि छे तथा वधा रात्रि दिवसो सादि छे एम मानवामां रात्रि दिवसो अने
आवे छे. तेम जो के, सिद्धि कोइ वखत सिद्धोथी रहित नथी तेथी क्यो सिद्ध साथी प्रथम छे ते कळातुं नथी तो पण उत्पत्तिने आश्री पूर्व उदाहरण शरीरो.
छे. [' भवसिद्धिया लद्धिं ' इत्यादि.] भवसिद्धिक जीवोने मध्यत्व लब्धि होय छे, अने एओनी ए लब्धि सिद्धपणुं पाम्या पछी नाश पामे छे माटे भव्यत्व.
ते भवसिद्धिकोने अनादि अने सांत कखा छे.

कर्म अने तेनी स्थिति.

१४. प्र०—कौंति णं भंते ! कम्मप्पगडीओ पन्नताओ ?

१४. प्र०—हे भगवन् ! केटली कर्म-प्रकृतिओ कही छे ?

१४. उ०—गोयमा ! अट्ट कम्मप्पगडीओ पन्नता, तं जहाः—

१४. उ०—हे गौतम ! आठ कर्म प्रकृतिओ कही छे, ते

१. मूलच्छायाः—अर्थवसितं तथा जीवाः किं सादिकाः सपर्यवसिताः, चतुर्भङ्गः-पुच्छा ? गौतम ! अस्त्येककाः सादिकाः सपर्यवसिताः, चत्वारोऽपि
भणितव्याः. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! नैरथिक-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-देवा गति-आगतिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिताः, सिद्धाः (सिद्ध) गतिं प्रतीत्य
सादिका अपर्यवसिताः, भवसिद्धिका लब्धिं प्रतीत्य अनादिकाः रूपर्यवसिताः, अभवसिद्धिकाः संसारं प्रतीत्याऽनादिका अपर्यवसिताः; तत्
तेनाऽर्थेनः—अनु०

१. प्र० छायाः—सादयः—अपर्यवसिताः सिद्धा न च नामाऽतीतकाले, आसीत् कदाचिदपि शून्या सिद्धः सिद्धः सिद्धान्ते. सर्व सादि शरीरं न
च नामाऽऽदिमकः देहसद्भावः, कालाऽनादिःवाद् यथा वा रात्रिदिवसादीनाम्. सर्वः सादिः सिद्धः न चादिमो विद्यते तथा तच्च, सिद्धिः सिद्धाश्च सदा
निदिट्ठा रोहपुच्छायाम् :—अनु० १. जओ भगवती प्र० खं० (पृ० १६७) :—अनु०

१. मूलच्छायाः—कति भगवन् ! कर्मप्रकृतयः प्रज्ञाः ? भैतम ! अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञाः, तद्यथाः—अनु०

જાણાવરણિજ્ઞં, દરિસણાવરણિજ્ઞં, જાવ-અંતરાયં.

૧૫. પ્ર૦—જાણાવરણિજ્ઞસ્સ ણં મંતે ! કમ્મસ્સ કેવતિયં કાલં વંધટ્ઠિતી પ્પણત્તા ?

૧૫. ૩૦—ગોયમા ! જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં તીસં સાગરોવમકોડાકોડીઓ, તિન્નિ ય વાસસહસ્સાઈ અવાહા, અવાહૂ-ણિયા કમ્મટ્ઠિતિ-કમ્મનિસેઓ, એવં દરિસણાવરણિજ્ઞં પિ, વેચ-ણિજ્ઞં જહવ્વં દો સમયા, ઉક્કોસેણં જહા જાણાવરણિજ્ઞં, મોહણિજ્ઞં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં સત્તરિસાગરોવમકોડાકોડીઓ, સત્ત ય વાસસહસ્સાણિ (અવાહા) અવાહૂણિયા કમ્મટ્ઠિતિ-કમ્મનિસેઓ, આઝગં જહણ્ણેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાણિ પુવ્વકોટ્ટિભાગમંભહિયાણિ કમ્મટ્ઠિતિ-કમ્મનિસેઓ, નામ-ગોયાણં જહણ્ણેણં અટ્ટ મુહુતા, ઉક્કોસેણં વીસં સાગરોવમકોડા-કોડીઓ, દોણિય ય વાસસહસ્સાણિ અવાહા, અવાહૂણિયા કમ્મ-ટ્ઠિતિ-કમ્મનિસેઓ, અંતરાયં જહા જાણાવરણિજ્ઞં.

જેમકે, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય યાવત્ અંતરાય.

૧૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની વંધસ્થિતિ કેટલા કાલ સુધી કહી છે ?

૧૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રીશ સાગરોવમ કોડાકોડી, અને ત્રણ હજાર વરસ અવાધા કાલ, તે અવાધ કાલ જેટલી ઝગી કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક-જાણવો, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મ પરત્વે પણ જાણવું. વેદનીય કર્મ જઘન્યે વે સમયની સ્થિતિવાલું અને ઉત્કૃષ્ટે જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કમું છે તેમ જાણવું. મોહનીય કર્મ જઘન્યે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાલું અને ઉત્કૃષ્ટે ૩૦ સાગરોવમ કોડાકોડી સ્થિતિવાલું છે અને સાતે હજાર વરસ તેનો અવાધા કાલ છે અર્થાત્ કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક-કાલ, તે અવાધા કાલથી ઝગી જાણવો. (હે ગૌતમ !) આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ જઘન્યે અંતર્મુહૂર્ત છે અને ઉત્કૃષ્ટે પૂર્વ કોટ્ટિના ત્રિભાગથી અધિક તેત્રીશ સાગરોવમ કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક-છે. નામકર્મનો અને ગોત્રકર્મનો જઘન્ય કાલ આઠ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાલ વીશ સાગરોવમ છે તથા વે હજાર વરસ અવાધા કાલ છે, તે અવાધા કાલથી ઝગી કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક-જાણવો. જેમ જ્ઞાના-વરણીય કર્મ કહ્યું તેમ અંતરાય કર્મ સમજવું.

૫. કર્મસ્થિતિદ્વારે “ તિન્નિ ય વાસસહસ્સાઈ અવાહા-અવાહાજ્ઞાણિયા કમ્મટ્ઠિતિ-કમ્મનિસેઓ ” તિ ‘ વાધૂ લોહને ’ વાધતે इति वाधा-कर्मणः उदयः, न वाधा अवाधा-कर्मणो बन्धस्य, उदयस्य चाऽन्तरम्-अवाधया उक्तलक्षणया ऊनिका अवाधोनिका कर्मस्थितिः-कर्माऽवस्थानकाल उक्तलक्षणः कर्मनिषेको भवति, तत्र कर्मनिषेको नाम कर्मदलिकस्याऽनुभवनाथो रचनाविशेषः; तत्र च प्रथमसमये बहुकं निषिञ्चति, द्वितीयसमये विशेषहीनम्, तृतीयसमये विशेषहीनम् एवं यावद् उत्कृष्टस्थितिकं कर्मदलिकं तावद् विशेषहीनं निषिञ्चति. तथा चोक्तम्:-“ मोक्षेण सगमचाहं पढमाई द्विईइ वहुयं दव्वं, रोसे विसेसहीणं जा उक्कोतं ति सच्चासि.”

૧. મૂલચ્છાયા:—જ્ઞાનાવરણીયમ્, દર્શનાવરણીયમ્, યાવત્-અંતરાયિકમ્. જ્ઞાનાવરણીયસ્ય ભગવન્ ! કર્મણઃ ક્રિયન્તં કાલં વન્ધસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞા ? ગૌતમ ! જઘન્યેનાઽન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કૃષ્ટેન ત્રિશસાગરોવમકોડાકોડ્યઃ, ત્રણિ ચ વર્ષસહસ્સાણિ અવાધા, અવાધોનિકા કર્મસ્થિતિઃ-કર્મનિષેકઃ, એવં દર્શનાવરણીયમપિ, વેદનીયં જઘન્યં દ્વૌ સમયૌ, ઉત્કૃષ્ટેન યથા જ્ઞાનાવરણીયમ્, મોહનીયં જઘન્યેનાઽન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કૃષ્ટેન સત્તરિસાગરોવમ-કોડાકોડ્યઃ, સત્ત ચ વર્ષસહસ્સાણિ (અવાધા) અવાધોનિકા કર્મસ્થિતિઃ-કર્મનિષેકઃ, આયુષ્કં જઘન્યેનાઽન્તર્મુહૂર્તમ્, ઉત્કૃષ્ટેન ત્રણસાગરોવમાણિ પૂર્વકોટ્ટિત્રિભાગાભ્યધિકાણિ કર્મસ્થિતિઃ-કર્મનિષેકઃ, નામ-ગોત્રયોઃ જઘન્યેનાઽન્તર્મુહૂર્તાણિ, ઉત્કૃષ્ટેન ત્રિશસાગરોવમકોડાકોડ્યઃ, દ્વે ચ વર્ષસહસ્સે અવાધા અવાધોનિકા કર્મસ્થિતિઃ-કર્મનિષેકઃ, અંતરાયિકં યથા જ્ઞાનાવરણીયમ્:—અનુ૦

૨. વેદનીયની અહીં જળાવેલી ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ, કપાયરહિત આત્માઓને જ હોય છે અને સકપાય આત્માઓને તો તે, ઓછામાં ઓછું વાર મુહૂર્ત સુધી ઓટી રહેલું હોય છે. ૨. આયુષ્યને ભગતી અવાધાનો કાલ પૂર્વકોટ્ટીના ત્રિભાગ જેટલો સમજવાનો છે. ૩. આ શબ્દની વિશેષ સ્પષ્ટતા થાય તે માટે આ સૂત્રની જ ટીકા ઉપર એક સવિસ્તર ટિપ્પણ આપેલું છે:—અનુ૦

૧. પ્ર૦ છાયા:—મુક્તવા સ્વકામવાધાં પ્રથમાયાં સ્થિતિઃ મહુતરં દ્રવ્યમ્, શેષે વિશેષહીનં યાવદ્ ઉત્કૃષ્ટમિતિ સર્વેષામ્:—અનુ૦

૨. ધ્રીટીકાકારજીએ જળાવેલી આ ગાથા શ્રીશિવશર્માઽઽચાર્યકૃત કર્મપ્રકૃતિમાં નિષેકપ્રરૂપાના પ્રસંગમાં ૮૨ થી છે. તેની ટીકા વરતાં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે:—

“ સર્વસ્મિન્નપિ કર્મણિ વધ્યમાને સ્વસ્વમ્ અવાધાકાલં મુક્તયા તદ્ ઝર્ષ્વં દલિકનિષેકં કરોતિ. તત્ર પ્રથમાયાં સ્થિતિઃ સમયલક્ષણાયાં મહુતરં દ્રવ્યમ્—કર્મદલિકં નિષિञ्ચતિ. इतः प्रथमस्थितेः—ऊर्ष्वं द्वितीयादिस्थितिषु समय-समयप्रमाणासु विशेषहीनं विशेषहीनं कर्मदलिकं निषिञ्चति-एवं च तावद् वाच्यं यावत् तत्प्रथमवध्यमानकर्मणाम् उत्कृष्टा स्थितिः—चरम-समय इत्यर्थः. एष च अवाधां मुक्त्वा दलिकनिषेकविधिः—आयुर्वैज्ઞકર્મણે શેયઃ. આયુષસ્તુ પ્રથમસમયાદ્ આરભ્ય દલિકરચના પ્રવર્તેતે. પ્રથમસમય એવ આયુષઃ પ્રભૂતદલિકનિષેકઃ, દ્વિતીયાદિ-સમયેષુ તુ યથોત્તરં વિશેષહીનો યાવચ્ચરમસમય इति पञ्चसंप्रहोक्तम्-इति द्रष्टव्यम्.”

“ दरेक कर्म वंधाया पछी-ते ते कर्मनो उदय आयता-एउले ते ते कर्मनो अवाधा-समय पूरो थया पछी अर्थात् कर्मने अनुभव करवाना प्रथम क्षणथी मांडीने, ते वंधाएला कर्मनो दलिकामांथी वेशी शक्या एवां-वेरवाने योग्य एवां दलिकानोनी रचना-निषेक-थाय छे-उदयना प्रथम समये तेनां बहुतर-षगां वधारे-दलिकानोनी निषेक थाय छे अने खार-पछीना समयोमां विशेषहीन विशेषहीन कर्म-दलिकानोनी निषेक थया करे छे-ते निषेक ठेट ल्यां सुधी थया करे छे ज्यां सुधी ए वंधाएलुं कर्म आरमानां साथे टकवानुं होय अर्थात् ए वंधाएल कर्मनी स्थिति जेटली निर्माएली होय-ए स्थितिना छेक छेला समय सुधी ए जातनुं निषेचन थया

इदमुक्तं भवति:-वदमपि ज्ञानावरणं कर्म त्रीणि वसिहस्रणि यावद्वेद्यमानम् आस्ते, तत्तुल्यभूतोऽनुभवज्ञास्तस्य, स च वर्षसहस्रत्रययूनस्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीपान इति. अन्ये त्वाहुः- 'अवाधाकाळो वर्षसहस्रत्रयमानः, बाधाकाळश्च सागरोपमकोटी-

करे छे. आ प्रकारनो दलिक-निषेचनो प्रसंग मात्र आयुष्य कर्म सिवाय, बीजां व कीनां-सात कर्मों संवधे ज समजवानो छे. आयुष्य माटे पण ए प्रसंग नथी एम नथी, पण तेमां तो ज्यारथी आयुष्य बंधाय ल्यारथी ज ए क्रिया शरुथइ जाय छे. एटले कर्मनिषेक माटे एमां अवाधाकाळने पूरो धवानी जरर रहेती नथी अर्थात् जो के, आयुष्यनो अवाधाकाळ तो होय छे, परंतु ए प्रसंगे अवाधाकाळने बंधवानी जरर रहेती नथी. वात ए छे के, आयुष्य-बंधना पहिले क्षणे ज एनां वेद्य दळियांओनुं निषेचन शरु थइ जाय छे-प्रथम समयमां ज आयुष्यनां घनां दळियांओनो निषेक थइ जाय छे अने ल्यार पछीथी ते ठेऽ छेला समय सुधी आयुष्यनां दळियांओ विशेषहीन विशेषहीन निषेचायां करे छे-पंचसंम्रदमां पण आ हकीकतने जणावेली समजवानी छे," —कर्मप्र० पृ० ८० (भा०)

आ 'दळियानां विचरन'नी हकीकत जरा विशेष स्पष्ट थाय एवा हेतुथी ज ए. विषे जे कांइ हकीकत पंचसंम्रदमां जणावेली छे-तेने पण अहीं संक्षेपमां जणावचामां आवे छे:-

" मोहे सयरी कोडाकोडीओ बीस नाम-गोशान,
तीसि-प्रराण चउणहं तेत्तीसयराइं आउस्स "—११

" मोहनी ७० कोडाकोडी सागरोपम, नाद-गोत्रनी २० कोडाकोडी सागरोपम, बीजां चारनी ३० कोडाकोडी सागरोपम अने आयुष्यनी तेत्तीस सागरोपम."

" मोहे मोहनीये-मोहनीयस्य कर्मण उत्कृष्टा स्थितिः सप्ततिसागरोपम-कोटीकोट्यः. इह द्विधा स्थितिः, तद्यथा-कर्मरूपतावस्थानलक्षणा, अनुभव-योग्या च. तत्र कर्मरूपतावस्थानलक्षणम्—एव स्थितिम्—अधिकृत्य उत्कृष्टम्, जघन्यं वा प्रमाणम्—अभिधातुम्—इष्टम्—अवगन्तव्यम्, अनुभवयोग्या पुनः अव धाकालहीना. येषां च कर्मणां शाययः सागरोपम-कोटीकोट्यः—तेषां तावन्ति वर्षगतानि अवाधाकाळः. तथा च वक्ष्यति— 'एवइयाऽवाह वाससया'—१६. तेन मोहनीयस्य उत्कृष्टा स्थितिः सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्यः—इति तस्य सप्ततिवर्षगतानि अवाधाकाळः. तथाहि—तद् मोहनीयम्—उत्कृष्टस्थितिकं बद्धं सऽ सप्ततिवर्षगतानि यावद् न कदाचिदपि स्तोदयते जीवस्य बाधापुत्रादयति-अवाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः. किमुक्तं भवति?—सप्ततिवर्षगतप्रमाणेषु समयेषु मध्ये न वेद्यदलिकनिषेकं करोति, किंतु तत् ऊर्ध्वम् इति. तथा नाम-गोत्रयो-उत्कृष्टा स्थितिः-विशतिः सागरोपमकोटीकोट्यः, द्वे वर्षे महसे अवाधा, अवाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः. तथा इतरेषां चतुर्णाम्-ज्ञानावरण-दर्शनावरण वेदनीय-अन्तरायाणां त्रिंशत् सागरोपमकोटीकोट्यः उत्कृष्टा स्थितिः, त्रीणि वर्षसहस्राणि अवाधा-अवाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः. आयुष्य उत्कृष्टा स्थितिः—त्रयस्त्रिंशत्तराणि—सागरोपमाणि पूर्वकोटि-त्रिभागाभ्यधिकानि—पूर्वकोटि-त्रिभागः—अवाधा—अवाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः "

" मोत्तुमकसाइ तणुया ठिई वेणणियस्य वारस मुहुत्ता,
अट्टम नाम-गोशान, सेतयाणं मुहुत्ततो. " १२

" इह द्विधा वेदनीयस्य जघन्या स्थितिः प्राप्यते, तद्यथा-सकषायाणाम्, अकषायाणां च. तत्र अकषायिणे मुक्त्वा शेषाणां कषायिणां वेदनीयस्य तन्वी-जघन्या स्थितिः-द्वःदश मुहुर्ताः, अन्तर्मुहुर्तम् अवाधा-अवाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः. नाद-गोत्रयोः प्रत्येकं अयै मुहुर्ती जघन्या स्थितिः, अन्तर्मुहुर्तम् अवाधा-अवाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः. तथा शेषाणां ज्ञानावरण-दर्शनावरण-अन्तराय-मोहनीय-आयुषां जघन्या स्थितिः—मुहुर्तान्तः-अन्तर्मुहुर्तम्-अत्रापि अन्तर्मुहुर्तम्-अवाधा-नवरम्—तद् लघुतरमसोपम्—अवाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः "

" कर्मनी स्थितिना जे प्रकार छे: एक तो कर्मरूपे रहेतुं ओ बीजी अनुभव योग्य कर्मरूपे रहेतुं, जे अहीं बंधारेनां बंधारे के ओछां ओठी कर्म-स्थितिनी हद् जणावेली छे ते-कर्मरूपे रहेवानी स्थितिने अंगे समजवी. अने ए कर्म ज्यारथी अनुभवचामां अत्रे ल्यारनी स्थितिने अनुभवयोग्य कर्मरूपे रहेगारी स्थिति जाणवी अर्थात् कर्मनी कूठ स्थितिवाथी तेना अनुदपनो बखत-अवाधाकाळ—वाद करतां जे स्थिति शेष रहे तेने अनुभवयोग्य कर्मरूपे रहेगारी स्थिति समजवी. जे कर्मनी स्थिति जेटलां कोडाकोडी सागरोपमनी होय तेटलां सो वर्षे ते, अनुभवमां अव्या सिताय आत्मा पासे एक अकिंचितकर जेनुं थइने पब्जुं रहे छे. उदाहरण तरीके जेग, मोहनीय कर्मनी ७० कोडाकोडी सागरोपमनी उत्कृष्ट स्थिति छे—तो ते ७० सो वर्षे सुधी अर्थात् ७००० वर्षे सुधी तो मात्र पब्जुं ज रहे छे एटले के कोइ मोही आत्माए, नया मोहनीय कर्मने मोटानां मोटी हद्वाको बंध करी होय अने तेवो प्रखर बंध करी पछी तुरत ज कांइ ते बंध, ए आत्माने लाभ हानि करी शकतो नथी. पण बंध करीना क्षणधी ते ७००० वर्षे सुधी तो ए बंधने लगतां अणुओ एक सूतेला अज-गरनी जेम मात्र पब्जुं ज रहे छे अने एटले बखत पसार थया पछी तुरत ज ते ७००० वर्षे पहिलां करेलो मेह-बंध, ए बंध करनार मोही आत्माने पोतानुं विप चडाववा मांडे छे. तारर्थ ए छे के, ७००० वर्षे वीला पछी ए बांधेलां मोहने लगतां अणुओमांशी, समये समये अनुक प्रमाणवाला अणुओ पोतानुं फळ आपता जाय छे-पण ल्यार पहिलां— ००० वर्षे पहिलां—ए अणुओमां एक पण अणु पोतानुं फळ अनुभव वी शकतो नथी-अर्थात् ए पडेलों मोहनां अणुओ आत्माने कसुं पोतानुं वळ देलां शकतां नथी. जेटला बखत सुधी ए अणुओ आत्माने पोतानुं विप चडावी शकतां नथी ते बखतने शास्त्रकारोए 'अवाधाकाळ'ना नामथी जणावेलो छे—जे काळमां आत्माने बाधा न थती होय ते अवाधाकाळ-ए नाम पण बराबर छे. ज्यां सुधी कर्मने ए अवाधाकाळ होय त्यां सुधी एक पण अणु (दलिक) अनुभवतो नथी. ए उदययोग्य अणुओनी रचताने शास्त्रकारोए कर्म दलिकनिषेक अथवा कर्मनेपेद 'कर्मनिषेओ' शब्दथी सुबोधेली छे—जे जे कर्मने जेटले अवाधाकाळ होय ते वाद करतां बाकी रहेता कर्म—स्थितिना तद्द न छेवट सुधेना समयने 'कर्मनिषेक' शब्दथी ओळखवानो छे. सामेना उखेनां दरेक कर्मनी बंधारेमां बंधारे अने ओछामां ओछो अवाधाकाळ तथा कर्मनिषेककाळ—वाधाकाळ—जणावेलो छे. ते आ प्रमाणे छे:—

कोटीत्रिंशद्विंशत्क्षणः—तद्वितीयमपि च कर्मस्थितिकालः—स चाऽबाधाकालवर्जितः कर्मनिषेककालो भवति. ” एवम् अन्यकर्मस्वपि अबाधाकालो व्याख्येयः, नवरम्—आयुषि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि निषेकः, पूर्वकोटीत्रिंशत्सागरोपमाणि अबाधाकाल इति. ‘वेद्यणिज्जं जहन्नेयं दो समय’ ति केवलयोगप्रत्ययवन्वाऽपेक्षया वेदनीयं द्विसमयस्थितिकं भवति—एकत्र बध्यते, द्वितीये वेद्यते. यच्च उच्यते— “वेद्यणियस्स जहन्ना वारस, नाम-गोयाण अङ्गं मुहुत्तं” ति तत् सकषायस्थितिवन्धम् आश्रित्य इति वेदितव्यम् इति.

५. कर्मस्थितिना द्वारमां [‘तिन्नि य वाससहरसाइं अवाहा-अवाहाऊणिया कम्मट्ठिति-कम्मनिसेगो’ ति] ‘लोडन’ अर्थमां वर्तता अबाधा-काळ. ‘बाधु धातु उपरथी ‘बाधा’ शब्द बने छे, बाधा एटले कर्मनो उदय, बाधा नहि ते अबाधा अर्थात् ज्यारथी कर्मनो बंध थयो त्यारथी ज्यां सुधी कर्मनो उदये थाय त्यां सुधीना काळने एटले के कर्मनो बंध अने उदय ए बे वच्चेना अंतरकाळने अबाधा कहे छे, ते पूर्वोक्त स्वरूपवाळा अबाधाकाळथी ऊणी कर्मस्थिति-कर्मनो अवस्थानकाळ छे अर्थात् जे कर्मस्थितिनो काळ त्रीश सागरोपम कोडाकोडी दर्शाव्यो छे ते, त्रण हजार

कर्मनुं नाम.	वधारेमां वधारे स्थिति.	ओछामां ओछी स्थिति	वधारेमां वधारे अबाधाकाळ.	ओछामां ओछी अबाधाकाळ.	वधारेमां वधारे बाधाकाळ-कर्मनिषेक.	ओछामां ओछी बाधाकाळ-कर्मनिषेक.
मोदनीय.	७० कोडाकोडी सागरोपम.	† अंतमुहुत्त.	७००० वर्ष.	अंतमुहुत्त.	७००० वर्षे ओछां ७० को० सागरोपम.	† अंतमुहुत्ते ओछुं अंतमुहुत्त.
ज्ञानावरण.	३० कोडाकोडी सागरोपम	”	३००० वर्ष.	”	३००० वर्षे ओछां ३० को० सागरोपम.	”
दर्शनावरण.	”	”	”	”	”	”
कषायवाळा आत्माए बांधेछे—वेदनीय. *	”	बार मुहुत्त.	”	”	”	अंतमुहुत्ते ओछां ११ मुहुत्त.
अंतराय.	”	अंतमुहुत्त.	”	”	”	अंतमुहुत्ते ओछुं अंतमुहुत्त.
नाम.	२० कोडाकोडी सागरोपम.	आठ मुहुत्त.	२००० वर्ष.	”	२००० वर्षे ओछां २० को० सागरोपम.	अंतमुहुत्ते ओछां सात मुहुत्त
गोत्र.	”	”	”	”	”	”
आयुष्य.	३३ सागरोपम उपरत पूर्व कोटित्रिभाग.	अंतमुहुत्त.	पूर्वकोटित्रिभाग.	”	पूर्वकोटि त्रिभागे ओछां फक्त ३३ सागरोपम.	अंतमुहुत्ते ओछुं अंतमुहुत्त.

* उपर जणावेलां ए आठे कर्मोमां वेदनीय सिवायना सात कर्मोने बांधनारा आत्माओ कषायलिप्त ज होय छे त्यारे वेदनीय कर्मने बांधनारो आत्मा कषायलिप्त ज होय छे एम कांड नथी—ए तो अकषायी पण होय अर्थात् कषायो के अकषायी ए बने प्रकारना आत्माओ वेदनीय कर्मने बांधी शके छे तो अहीं जे वेदनीयकर्म विषे जणावेछे छे ते वेदनीय, कषायो आत्माए बांधेछे ज गणवानुं छे. अकषायी आत्माए बांधेला वेदनीयने लगती आ बधी हकीकत तो श्रीभगवतीजीना मूळपाठमां अने टीकाकां ज टीकाकारथीए जणावी दीधी छे—अनु०

† अंतमुहुत्तेनां प्रमाणो-मापो-अनेक जातनां छे माटे ज अहीं एक सरखा अंतमुहुत्त शब्दवडे पण जुदां जुदां अंतमुहुत्ते समजवानां छे—
(पंचसंग्रह—पृ० १७६—(गा० ३१—३२ भा० आ०) :—अनु०

१. प्र० छायाः—वेदनीयस्स जघन्या द्वादश, नाम-गोत्राणां अष्ट मुहुत्तानिः—अनु०

વરસના અવાધા કાઠથી ઊગો જાળવો અને અવાધાકાઠથી ઊગો પૂર્વોક્તસ્વરૂપવાલો કર્મનો અવસ્થાન કાઠ-કર્મનિપેક.કાઠ કહેવાય છે, અનુભવ કરવા માટે-મોગવવા માટે-કર્મનાં દલિયાંનો એક પ્રકારની રચના તે કર્મનિપેક કહેવાય, અને ત્યાં પ્રથમ સમયમાં ઘડું નિષિંચે-રંચે અને બીજા સમયમાં વિશેષ હીન કરે, ત્રીજા સમયમાં વિશેષ હીન કરે એ પ્રમાણે જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાલું કર્મનું દલિયું હોય તેને-તેટલું વિશેષ હીન બનાવે. તેમ જ કહ્યું છે કે “ દોતાની અવાધાને મૂકીને પ્રથમ સ્થિતિમાં-પ્રથમ સમયે-ઘડું દ્રવ્ય રંચે છે અને બાકીના સમયોમાં (તેટલું) વિશેષ હીન કરે છે કે, તે યાવત્ (જેટલું) ઉત્કૃષ્ટ (હોય) એ પ્રમાણે સર્વ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું ” આનું તાર્ક્ય આ છે કે, બાધેલું પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ત્રણ હજાર વરસ સુધી અવેધ રહે છે, તેથી તે ત્રણ હજાર વરસ ઊગો અનુભવ-કાઠ થયો અર્થાત્ તેનો-જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અનુભવકાઠ ત્રણ હજાર વરસ ઊગો ત્રીશ સાગરોપમ કોડાકોડી થયો, બીજાઓ તો કહે છે કે, “ ત્રણ હજાર વરસનો અવાધા કાઠ અને ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્વરૂપ બાધા કાઠ તે વચ્ચે કાઠ કર્મસ્થિતિ, કાઠ કહેવાય અને તેમાંથી અવાધા કાઠને વર્જતાં-કાઠી નાશતાં-જેટલો કાઠ આવે તે કર્મનિપેક કાઠ કહેવાય ” એ પ્રમાણે બીજાં કર્મોમાં પણ અવાધા કાઠની વ્યાખ્યા કરવી, વિશેષ એ છે કે, આયુષ્યકર્મમાં તેવો ત્રીશ સાગરોપમ નિષેક કાઠ છે અને પૂર્વકોટીનો ત્રિમાગ કાઠ અવાધાકાઠ છે. [‘ વેયણિજં જંહજેણં દો સમય ’ તિ] વેદનોયં કર્મનો જઘન્ય કાઠ એ સમયનો છે એટલે જે વેદનીય કર્મના બંધમાં તદ્દવ કષાય-હિત સ્થિતિએ જ્યારે ફક્ત શરીરાદિ યોગ (યોગ-ચેષ્ટા) જ નિમિત્તભૂત હોય એવા વેદનીયના બંધની અપેક્ષાએ વેદનીય કર્મ એ સમયની સ્થિતિવાલું છે, એક સમયે બંધાય અને બીજે સમયે ઘેદાય. વઠી, જે કહેવાય છે કે “ જઘન્યે વાર અંતર્મુહૂર્ત વેદનીયની સ્થિતિ છે અને આઠ અંતર્મુહૂર્ત નામ તથા ગોવની જઘન્ય સ્થિતિ છે ” તે સકષાય બંધની સ્થિતિની અપેક્ષાએ જાણવું.

કર્મનિપેક.
કર્મપ્રકૃતિની ગાથા.
જ્ઞાનાવરણીય બાધા
અને અવાધાકાઠ.
બીજાઓ.
વેદનીય.
અકષાય-બંધ.
સકષાય-બંધ.

કર્મને બાંધનારા.

૧૬. પ્ર૦—ગૌણાવરણિજ્ઞં ણં મંતે ! કર્મં કિં ઇત્થી બંધદ્, પુરિસો બંધદ્, નપુંસઓ બંધદ્; નોઇત્થી-નોપુરિસ-નોનપુંસઓ બંધદ્ ?

૧૬. ૩૦—ગૌયમા ! ઇત્થી વિ બંધદ્, પુરિસો વિ બંધદ્, નપુંસઓ વિ બંધદ્; નોઇત્થી-નોપુરિસ-નોનપુંસઓ સિય બંધદ્, સિય નો બંધદ્; એવં આઉગવજ્જાઓ સત્ત કમ્મણ્ણગડીઓ.

૧૭. પ્ર૦—આઉગં ણં મંતે ! કર્મં કિં ઇત્થી બંધદ્, પુરિસો બંધદ્, નપુંસઓ બંધદ્, પુચ્છા !

૧૭. ૩૦—ગૌયમા ! ઇત્થી સિય બંધદ્, સિય નો બંધદ્, એવં તિચ્છિ વિ માણિયવ્વા; નોઇત્થી-નોપુરિસ-નોનપુંસઓ ન બંધદ્.

૧૮. પ્ર૦—ગૌણાવરણિજ્ઞં ણં મંતે ! કર્મં કિં સંજંજં બંધદ્, અસ્સંજંજં, સંજયાસંજંજં બંધદ્; નોસંજય-નોઅસંજય-નોસંજયાસંજંજં બંધતિ ?

૧૮. ૩૦—ગૌયમા ! સંજંજં સિય બંધદ્, સિય નો બંધદ્; અસ્સંજંજં બંધદ્, સંજયાસંજંજં વિ બંધતિ; નોસંજય-નોઅસ્સંજય-નોસંજયાસંજંજં ણ બંધતિ; એવં આઉગવજ્જાઓ સત્ત વિ, આઉગે હેટ્ઠિહ્લા તિણ્ણિ મયણાણ, ઉવરિહ્લે ણ બંધદ્.

૧૬. પ્ર૦—હે મગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે ? પુરુષ બાંધે ? કે નપુંસક બાંધે ? વા નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસક એટલે જે સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક ન હોય એવો જીવ બાંધે ?

૧૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! સ્ત્રી પણ બાંધે, પુરુષ પણ બાંધે, અને નપુંસક પણ બાંધે. પણ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસક હોય તે કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે; એ પ્રમાણે આયુષ્યને વર્જીને સાતે કર્મ પ્રકૃતિઓ માટે જાણવું.

૧૭. પ્ર૦—મગવન્ ! આયુષ્યકર્મ શું સ્ત્રી બાંધે ? પુરુષ બાંધે ? કે નપુંસક બાંધે ? એ પ્રમાણે પૂર્વવત્ પ્રશ્ન કરવો.

૧૭. ૩૦—હે ગૌતમ ! સ્ત્રી બાંધે અને ન પણ બાંધે. એ પ્રમાણે ત્રણે માટે-બીજા એ માટે-પણ જાણવું અને જે નો-સ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસક હોય તે તો આયુષ્યકર્મ ન બાંધે.

૧૮. પ્ર૦—હે મગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સંયત બાંધે ? અસંયત બાંધે ? કે સંયતાસંયત બાંધે ? વા જે નો-સંયત-નોઅસંયત-નોસંયતાસંયત હોય તે બાંધે ?

૧૮. ૩૦—હે ગૌતમ ! કદાચ સંયત બાંધે, કદાચ ન બાંધે; અસંયત બાંધે અને સંયતાસંયત પણ બાંધે, પણ જે નોસંયત-નોઅસંયત-નોસંયતાસંયત હોય તે તો ન બાંધે. એ પ્રમાણે આયુષ્યને વર્જીને સાતે કર્મ પ્રકૃતિઓ માટે જાણવું, આયુષ્યકર્મના સંબંધમાં નીચેના ત્રણ-સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત માટે મજના-વડે જાણવું-બાંધે અને ન બાંધે એમ જાણવું અને ઉપરનો નોસંયત-નોઅસંયત-નોસંયતાસંયત-અર્થાત્ સિદ્ધ-ન બાંધે.

૧. મૂલચ્છેદ્યાઃ—જ્ઞાનાવરણીય મગવન્ ! કર્મ કિં સ્ત્રી બંધનાતિ, પુરુષો બંધનાતિ, નપુંસકો બંધનાતિ; નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસકો બંધનાતિ ? ગૌતમ ! સ્ત્રી અપિ બંધનાતિ, પુરુષોઽપિ બંધનાતિ, નપુંસકોઽપિ બંધનાતિ; નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસકઃ સ્યાદ્ બંધનાતિ, સ્યાદ્ નો બંધનાતિ; એવમ્ આયુષ્કવર્જાઃ સપ્ત કર્મપ્રકૃતયઃ. આયુષ્કં મગવન્ ! કર્મ કિં સ્ત્રી બંધનાતિ, પુરુષો બંધનાતિ, નપુંસકો બંધનાતિ, પુચ્છા ? ગૌતમ ! સ્ત્રી સ્યાદ્ બંધનાતિ, સ્યાદ્ નો બંધનાતિ, એવં ત્રયોઽપિ મણિતવ્યાઃ; નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસકો ન બંધનાતિ. જ્ઞાનાવરણીય મગવન્ ! કર્મ કિં સંયતો બંધનાતિ, અસંયતઃ, સંયતાસંયતો બંધનાતિ; નોસંયત-નોઅસંયત-નોસંયતાસંયતો બંધનાતિ ? ગૌતમ ! સંયતઃ સ્યાદ્ બંધનાતિ, સ્યાદ્ ન બંધનાતિ; અસંયતો બંધનાતિ, સંયતાસંયતોઽપિ બંધનાતિ; નોસંયત-નોઅસંયત-નોસંયતાસંયતો ન બંધનાતિ; એવમ્ આયુષ્કવર્જાઃ સપ્તાઽપિ, આયુષ્કમ્ અધસ્તત્ત્રયો મજનયા, ઉપરિતનો ન બંધનાતિ:—અનુ.

૧૯. પ્ર૦—જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં ણં મંતે ! કમ્મં કિં સમ્મદિટ્ઠી વંધઈ, મિચ્છદિટ્ઠી વંધઈ, સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી વંધઈ ?

૧૯. ૩૦—ગોયમા ! સમ્મદિટ્ઠી સિય વંધઈ, સિય નો વંધઈ; મિચ્છદિટ્ઠી વંધઈ, સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી વંધઈ; એવં આઝગ-વજ્જાઓ સત્ત વિ, આઝે હેટ્ઠિલા દો મયણાએ, સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી ન વંધઈ.

૨૦. પ્ર૦—જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં કિં સચ્ચી વંધઈ, અસચ્ચી વંધઈ; નોસચ્ચી-નોઅસચ્ચી વંધઈ ?

૨૦. ૩૦—ગોયમા ! સચ્ચી સિય વંધઈ, સિય નો વંધઈ; અસચ્ચી વંધઈ; નોસચ્ચી-નોઅસચ્ચી ન વંધઈ, એવં વેયણિજ્જા-SSઝગ-વજ્જાઓ છ કમ્મપ્પગહીઓ, વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલા દો વંધાંતિ, ઉવરિલ્લે મયણાએ, આઝગં હેટ્ઠિલા દો મયણાએ, ઉવરિલ્લે ન વંધઈ.

૨૧. પ્ર૦—જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં કમ્મં કિં ભવસિદ્ધિએ વંધઈ, અભવસિદ્ધિએ વંધઈ, નોભવસિદ્ધિએ-નોઅભવસિદ્ધિએ વંધઈ ?

૨૧. ૩૦—ગોયમા ! ભવસિદ્ધિએ મયણાએ, અભવસિદ્ધિએ વંધઈ; નોભવસિદ્ધિએ-નોઅભવસિદ્ધિએ ન વંધઈ, એવં આઝગ-વજ્જાઓ સત્ત વિ, આઝગં હેટ્ઠિલા દો મયણાએ, ઉવરિલ્લે ન વંધઈ.

૨૨. પ્ર૦—જ્ઞાનાવરણિજ્ઞં કમ્મં કિં ચક્ષુદંસણી, અચક્ષુ-દંસણી, ઓહિદંસણી, કેવલદંસણી ?

૨૨. ૩૦—ગોયમા ! હેટ્ઠિલા તિણ્ણ મયણાએ, ઉવરિલ્લે ન વંધઈ, એવં વેદણિજ્જવજ્જાઓ સત્ત વિ, વેયણિજ્જં હેટ્ઠિલા તિણ્ણિ વંધાંતિ, કેવલદંસણી મયણાએ.

૧૯. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સમ્યગ્દષ્ટિ વાંધે ? મિથ્યાદષ્ટિ વાંધે કે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ વાંધે ?

૧૯. ૩૦—હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે, મિથ્યાદષ્ટિ વાંધે અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ પણ વાંધે. એ પ્રમાણે આયુષ્ય સિવાયની સાતે કર્મ પ્રકૃતિઓ માટે જાણવું, આયુષ્યમાં નીચેના વે-સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ મજનાવડે—કદાચ ન વાંધે અને કદાચ વાંધે અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ (તો સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિની દશામાં) ન વાંધે.

૨૦. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સંજ્ઞી જીવ વાંધે ? અસંજ્ઞી જીવ વાંધે ? કે નોસંજ્ઞી અને નોઅસંજ્ઞી વાંધે ?

૨૦. ૩૦—હે ગૌતમ ! સંજ્ઞી કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે, અસંજ્ઞી વાંધે અને નોસંજ્ઞીનોઅસંજ્ઞી જીવ ન વાંધે. એ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ્ય વર્ષીને છ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું અને વેદનીયને નીચેના વે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી વાંધે અને ઉપરનો નોસંજ્ઞીનોઅસંજ્ઞી મજનાવડે—કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે અને આયુષ્યને નીચેના વે મજનાએ વાંધે અને ઉપરનો ન વાંધે.

૨૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું ભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વાંધે ?, અભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વાંધે ? કે નોભવસિદ્ધિક અને નોઅભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણ કર્મ વાંધે ?

૨૧. ૩૦—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક મજનાએ વાંધે એટલે કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે, અભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણ કર્મ વાંધે અને નોભવસિદ્ધિક અને નોઅભવસિદ્ધિક ન વાંધે, એ પ્રમાણે આયુષ્ય સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું, આયુષ્ય કર્મને નીચેના વે—ભવસિદ્ધિક—ભવ્ય—અને અભવસિદ્ધિક—અભવ્ય, તે મજનાએ વાંધે—કદાચ વાંધે અને ન પણ વાંધે અને ઉપરનો—નોભવસિદ્ધિક અને નોઅભવસિદ્ધિક એટલે ભવ્ય નહિ તેમ અભવ્ય નહિ અર્થાત્ સિદ્ધ, તે ન વાંધે.

૨૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું ચક્ષુર્દર્શની, અચક્ષુર્દર્શની, અવધિદર્શની અને કેવલદર્શની જ્ઞાનાવરણ કર્મ વાંધે ?

૨૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! હેઠલના ત્રણ—ચક્ષુર્દર્શની, અચક્ષુર્દર્શની અને અવધિદર્શની એ ત્રણ મજનાએ વાંધે એટલે કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે, તથા ઉપરનો—કેવલદર્શની—તે ન વાંધે, એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાયની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું, વેદનીયકર્મને નીચેના ત્રણ વાંધે છે અને કેવલદર્શની કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે.

૧. મૂલચ્છાયા:—જ્ઞાનાવરણીયં ભગવન્ ! કર્મં કિં સમ્યગ્દષ્ટિર્વંધનાતિ, મિથ્યાદષ્ટિર્વંધનાતિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિર્વંધનાતિ ? ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ: સ્યાદ્ વંધનાતિ, સ્યાદ્ ન વંધનાતિ; મિથ્યાદષ્ટિર્વંધનાતિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિર્વંધનાતિ; એવમ્ આયુષ્કવર્જા: સપ્તાસપિ, આયુષ્કમ્ અથસ્તૈના દ્વા મજનયા, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિર્વંધનાતિ. જ્ઞાનાવરણીયં કિં સંજ્ઞી વંધનાતિ, અસંજ્ઞી વંધનાતિ; નોસંજ્ઞી-નોઅસંજ્ઞી વંધનાતિ ? ગૌતમ ! સંજ્ઞી સ્યાદ્ વંધનાતિ, સ્યાદ્ ન વંધનાતિ, અસંજ્ઞી વંધનાતિ; નોસંજ્ઞી-નોઅસંજ્ઞી ન વંધનાતિ, એવં વેદનીય-SSયુષ્કવર્જા: ષટ્ કર્મપ્રકૃતયઃ, વેદનીયમ્ અથસ્તૈના દ્વા વંધીતઃ, ઉપરિતનો મજનયા, આયુષ્ક અથસ્તૈના દ્વા મજનયા, ઉપરિતનો ન વંધનાતિ. જ્ઞાનાવરણીયં કર્મં કિં ભવસિદ્ધિકો વંધનાતિ, અભવસિદ્ધિકો વંધનાતિ; નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિકો વંધનાતિ ? ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિકો મજનયા, અભવસિદ્ધિકો વંધનાતિ, નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિકો ન વંધનાતિ, એવમ્ આયુષ્કવર્જા: સપ્તાસપિ, આયુષ્કમ્ અથસ્તૈના દ્વા મજનયા, ઉપરિતનો ન વંધનાતિ. જ્ઞાનાવરણીયં કર્મં કિં ચક્ષુર્દર્શની, અચક્ષુર્દર્શની, અવધિદર્શની, કેવલદર્શની ? ગૌતમ ! અથસ્તૈના દ્વા મજનયા, ઉપરિતનો ન વંધનાતિ, એવં વેદનીયવર્જા: સપ્તાસપિ, વેદનીયમ્ અથસ્તૈના દ્વા વંધન્તિ, કેવલદર્શની મજનયા:—અનુ.

२३. प्र०—आणावरणिज्जं कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ, अपज्जत्तओ बंधइ, नोपज्जत्तप-नोअपज्जत्तए बंधइ ?

२३. उ०—गोयमा ! पज्जत्तए भयणाए, अपज्जत्तए बंधइ, नोपज्जत्तय नोअपज्जत्तए न बंधइ; एवं आउगवज्जाओ, आउगं हेड्डिला दो भयणाए, उवरिल्ले न बंधइ

२४. प्र०—आणावरणं किं भासए बंधइ, अभासए० ?

२४. उ०—गोयमा ! दो वि भयणाए, एवं वेदणिज्ज-वज्जाओ सत्त वि, वेदणिज्जं भासए बंधइ, अभासए भयणाए.

२५. प्र०—आणावरणिज्जं किं परित्ते बंधइ, अपरित्ते बंधइ, नोपरित्त-नोअपरित्ते बंधइ ?

२५. उ०—गोयमा ! परित्ते भयणाए, अपरित्ते बंधइ, नोपरित्त-नोअपरित्ते न बंधइ; एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मण-गडीओ, आउयं परित्तो वि, अपरित्तओ वि भयणाए, नोपरित्त-नोअपरित्तो न बंधइ.

२६. प्र०—आणावरणिज्जं कम्मं किं आभिणिबोहियणाणी बंधइ, सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवनाणी, केवलणाणी० ?

२६. उ०—गोयमा ! हेड्डिला चत्तारि भयणाए, केवल-णाणी न बंधइ, एवं वेयणिज्जवज्जाओ सत्त वि, वेयणिज्जं हेड्डिला चत्तारि बंधंति, केवलणाणी भयणाए.

२७. प्र०—आणावरणिज्जं किं मइअन्नाणी बंधइ, सुयअ-न्नाणि बंधइ, विभंगअन्नाणि बंधइ ?

२७. उ०—गोयमा ! आउगवज्जाओ सत्त वि बंधंति, आउगं भयणाए.

२३. प्र०—हे भगवन् ! शुं पर्याप्तक-जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ? अपर्याप्तक जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ? केनोपर्याप्त-अने दो अपर्याप्त जीव-ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२३. उ०—हे गौतम ! पर्याप्त जीव-भजनाए ज्ञानावरणीय कर्म बांधे, अपर्याप्त जीव-ज्ञानावरण कर्म बांधे अने नोपर्याप्त तथा नोअपर्याप्त एटले सिद्ध जीव-ज्ञानावरणीय कर्म न बांधे, ए प्रमाणे आयुष्यने वर्जीने साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं अने आयुष्यने नीचेना बे-पर्याप्त अने अपर्याप्त-भजनाए बांधे अने उपरानो-नोपर्याप्त तथा नो अपर्याप्त-सिद्ध न बांधे.

२४. प्र०—हे भगवन् ! शुं भाषक जीव ज्ञानावरण कर्म बांधे ? के अभाषक बांधे ?

२४. उ०—हे गौतम ! बन्ने-भाषक अने अभाषक ए बन्ने-जीव ज्ञानावरण कर्म भजनाए बांधे, ए प्रमाणे वेदनीय वर्जीने साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं अने वेदनीय कर्म भाषक बांधे तथा अभाषक वेदनीय कर्मने भजनाए बांधे.

२५. प्र०—हे भगवन् ! शुं परित्त-एक शरीरवाळो एक जीव, ज्ञानावरण कर्म बांधे ? अपरित्त जीव-ज्ञानावरण कर्म बांधे ? के नोपरित्त तथा नोअपरित्त जीव-ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२५. उ०—हे गौतम ! परित्त जीव, भजनाए ज्ञानावरण कर्म बांधे, अपरित्त जीव-ज्ञानावरण कर्म बांधे अने नोपरित्त तथा नोअपरित्त एटले सिद्ध जीव न बांधे, ए प्रमाणे आयुष्यने वर्जीने साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं, अने परित्त तथा अपरित्त ए बन्ने पण आयुष्य कर्मने भजनाए बांधे छे अने नोपरित्त तथा नोअपरित्त बांधतो नथी.

२६. प्र०—हे भगवन् ! शुं आभिनिबोधिज्ञानी, श्रुतज्ञानी अवधिज्ञानी, मनःपर्यवज्ञानी के केवलज्ञानी ज्ञानावरण कर्म बांधे ?

२६. उ०—हे गौतम ! हेठळना चार एटले सतिज्ञानी, श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी अने मनःपर्यवज्ञानी ए चार भजनाए बांधे छे अने केवलज्ञानी बांधतो नथी, ए प्रमाणे वेदनीयने वर्जीने बाक्कीनी सात कर्मप्रकृतिओ माटे जाणी लेवुं अने वेदनीय कर्मने हेठळना चार बांधे छे अने केवलज्ञानी भजनाए बांधे छे.

२७. प्र०—हे भगवन् ! शुं मतिअज्ञानी, श्रुतअज्ञानी अने विभंगज्ञानी ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

२७. उ०—हे गौतम ! आयुष्यने वर्जीने साते कर्म प्रकृतिओ बांधे अने आयुष्यने भजनाए बांधे.

१. मूलच्छायाः—ज्ञानावरणीयं कर्म किं पर्याप्तको बंधति, अपर्याप्तको बंधति, नोपर्याप्तक-नोअपर्याप्तको बंधति ? गौतम ! पर्याप्तको भजनया, अपर्याप्तको बंधति, नोपर्याप्तक-नोअपर्याप्तको न बंधति; एवम् आयुष्यवर्जाः, आयुष्यकम् अधस्तना द्वौ भजनया, उरित्तनो न बंधति. ज्ञानावरणं किं भाषको बंधति, अभाषकः० ? गौतम ! द्वावपि भजनया, एवं वेदनीयवर्जाः सत्ताऽपि, वेदनीयं भाषको बंधति, अभाषको भजनया. ज्ञानावरणीयं किं परित्तो बंधति, अपरित्तो बंधति, नोपरित्त-नोअपरित्तो बंधति ? गौतम ! परित्तो भजनया, अपरित्तो बंधति, नोपरित्त-नोअपरित्तो न बंधति; एवम् आयुष्यवर्जाः सत्त कर्मप्रकृतयः, आयुष्यं परित्तोऽपि, अपरित्तोऽपि भजनया, नोपरित्त-नोअपरित्तो न बंधति. ज्ञानावरणीयं कर्म किम् आभिनिबोधिज्ञानी बंधति, श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी, मनःपर्यवज्ञानी, केवलज्ञानी० ? गौतम ! अधस्तनाश्रुतवरो भजनया, केवलज्ञानी न बंधति, एवं वेदनीयवर्जाः सत्ताऽपि, वेदनीयम् अधस्तनाश्रुतवरो बंधति, केवलज्ञानी भजनया. ज्ञानावरणीयं किं मत्यज्ञानी बंधति, श्रुताऽज्ञानी बंधति, विभंगज्ञानी बंधति ? गौतम ! आयुष्यवर्जाः सत्ताऽपि बंधति, आयुष्यं भजनयाः—अनु०

२८. प्र०—पाणावरणिज्जं किं मणजोगी बंधइ, वयजोगी बंधइ, कायजोगी बंधइ, अजोगी बंधइ ?

२८. उ०—गोयमा ! हेड्डिला तिन्नि भयणाए, अजोगी न बंधइ; एवं वेयणिज्जवज्जाओ, वेयणिज्जं हेड्डिला बंधंति, अजोगी न बंधइ.

२९. प्र०—पाणावरणिज्जं किं सागारोवउत्ते बंधइ, अणागारोवउत्ते बंधइ ?

२९. उ०—गोयमा ! अड्डसु इव भयणाए.

३०. प्र०—पाणावरणिज्जं किं आहारए बंधइ, अणाहारए बंधइ ?

३०. उ०—गोयमा ! दो वि भयणाए, एवं वेयणिज्जाऽऽउगवज्जाणं छण्हं, वेयणिज्जं आहारए, बंधइ, अणाहारए भयणाए. आउए आहारए भयणाए, अणाहारए न बंधइ.

३१. प्र०—पाणावरणिज्जं किं सुहुमे, वादरे बंधइ, नोसुहुम-नोबादरे बंधइ ?

३१. उ०—गोयमा ! सुहुमे बंधइ, वादरे भयणाए; नोसुहुम-नोबादरे न बंधइ; एवं आउगवज्जाओ सत्त वि, आउए सुहुमे, बायरे भयणाए ति; नोसुहुम-नोबादरे न बंधइ.

३२. प्र०—पाणावरणिज्जं किं चरिमे, अचरिमे बंधइ ?

३२. उ०—गोयमा ! अट्ट वि भयणाए.

२८. प्र०—हे भगवन् ! शुं मनयोगी, वचनयोगी, काययोगी अने अयोगी ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

२८. उ०—हे गौतम ! हेठळना त्रण-मनयोगी, वचनयोगी अने काययोगी, ए त्रण-भजनाए ज्ञानावरण कर्म बांधे अने अयोगी ज्ञानावरणने न बांधे, ए प्रमाणे वेदनीय सिवायनी साते कर्मप्रकृतिओ माटे जाणवुं अने वेदनीय कर्मने हेठळना त्रण बांधे अने अयोगी न बांधे.

२९. प्र०—हे भगवन् ! शुं साकार उपयोगवाळो के अनाकार उपयोगवाळो ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

२९. उ०—हे गौतम ! आठे कर्म प्रकृतिओ भजनाए बांधे.

३०. प्र०—हे भगवन् ! शुं आहारक के अनाहारक जीव ज्ञानावरणीय कर्मने बांधे ?

३०. उ०—हे गौतम ! बने पण भजनाए बांधे, ए प्रमाणे वेदनीय अने आयुष्य सिवायनी छ कर्म प्रकृति माटे जाणवुं, अने वेदनीय कर्म, आहारक जीव बांधे तथा अनाहारक जीव भजनाए बांधे अने आयुष्यकर्मने आहारक जीव भजनाए बांधे तथा अनाहारक जीव न बांधे.

३१. प्र०—हे भगवन् ! शुं सूक्ष्म जीव, वादर जीव के नोसूक्ष्म-नोबादर जीव ज्ञानावरण कर्मने बांधे ?

३१. उ०—हे गौतम ! सूक्ष्म जीव बांधे, वादर जीव भजनाए बांधे अने नोसूक्ष्म-नोबादर जीव न बांधे; ए प्रमाणे आयुष्यने मूक्तीने साते कर्म प्रकृतिओ माटे पण जाणवुं अने आयुष्यकर्मने सूक्ष्म जीव अने वादर जीव, ए बने भजनाए बांधे छे, तथा नोसूक्ष्म-नोबादर जीव-सिद्धना जीव-नथी बांधता.

३२. प्र०—हे भगवन् ! शुं चरम जीव के अचरम जीव ज्ञानावरणीय कर्म बांधे ?

३२. उ०—हे गौतम ! ए बने जीव आठे कर्मप्रकृतिओने भजनाए बांधे.

६. स्त्रीद्वारे:—‘ पाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ ? ’ इत्यादि प्रश्नः. तत्र न स्त्री, न पुरुषः, न नपुंसको वेदोदयरहितः, स चाऽनिवृत्तिवादरसंपरायप्रभृतिगुणस्थानकवर्ती भवति, तत्र चाऽनिवृत्तिवादरसंपराय-सूक्ष्मसंपरायौ ज्ञानावरणीयस्य बन्धकौ सप्तविध-पडुविधबन्धकत्वात्. उपशान्तमोहादिस्तु अबन्धकः-एकविधबन्धकत्वात्, अत उक्तम्:—स्याद् बध्नाति, स्यान्न बध्नाति. आउमे णं भंते ! ’ इत्यादि-प्रश्नः. तत्र छयादित्रयमायुः स्याद् बध्नाति, स्यान्न बध्नाति-बन्धकाले बध्नाति, अबन्धकाले तु न बध्नाति इति-आयुषः सकृदेव एकत्र भवे बध्नात्. निवृत्तछयादिवेदस्तु न बध्नाति-निवृत्तिवादरसंपरायादिगुणस्थानकेषु आयुर्बन्धस्य व्यवच्छिन्नत्वात्. संयतद्वारे:—‘ पाणावरणिज्जं ’ इत्यादि. संयतः आद्यसंयमचतुष्टयवृत्तिज्ञानावरणं बध्नाति, यथाऽप्यातसंयमसंयतस्तु उपशान्तमोहादिर्न बध्नाति. अत उक्तम्:—‘ संजवे सिय ’ इत्यादि. असंयतो मिथ्यादृष्ट्यादिः, संयतासंयतस्तु देशविरतः-तौ च बध्नातः.

१. मूलच्छाया:—ज्ञानावरणीयं किं मनयोगी बध्नाति, वचनयोगी बध्नाति, काययोगी बध्नाति, अयोगी बध्नाति ? गौतम ! अधस्तनाश्रयो भजनाया, अयोगी न बध्नाति, एवं वेदनीयवर्जाः, वेदनीयम् अधस्तना बध्नाति, अयोगी न बध्नाति. ज्ञानावरणीयं किं साकारोपयुक्तो बध्नाति, अनाकारोपयुक्तो बध्नाति ? गौतम ! अहस्रु अपि भजनाया. ज्ञानावरणीयं किम् आहारको बध्नाति, अनाहारको बध्नाति ? गौतम ! द्वयस्यपि भजनाया, एवं वेदनीया-ऽऽयुष्कवर्जानां षण्णाम्, वेदनीयम् आहारको बध्नाति, अनाऽऽहारको भजनाया; आयुष्कम् आहारको भजनाया, अनाहारको न बध्नाति. ज्ञानावरणीयं किं सूक्ष्मः, वादरो बध्नाति, नोसूक्ष्म-नोबादरो बध्नाति ? गौतम ! सूक्ष्मो बध्नाति, वादरो भजनाया; नोसूक्ष्म-नोबादरो न बध्नाति; एवम् आयुष्कवर्जाः सप्ताऽपि, आयुष्कं सूक्ष्मः, वादरो भजनाया इति; नोसूक्ष्म-नोबादरो न बध्नाति. ज्ञानावरणीयं किं चरमः, अचरमो बध्नाति ? गौतम ! अष्टाऽपि भजनाया:—अनु०

निषिद्धसंयमादिभावस्तु सिद्धः, स च न बध्नाति-हेत्वभावाद् इत्यर्थः. 'आउगे हेड्डिला तिन्नि भयणाए' ति. संयतः, असंयतः, संयतासंयतश्च आयुर्बन्धकाले बध्नाति, अन्यदा तु न इति भजनया इत्युक्तम्. 'उवारिल्ले न बंधइ' ति संयतादिषु उपरितनः सिद्धः, स चाऽऽयुर्न बध्नाति. सम्पद्दृष्टिद्वारेः-'सम्पदिद्वी सिय बंधइ' ति सम्पद्दृष्टिर्वीतरागः, तदितरश्च स्वत् ; तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न बध्नाति-एकविधबन्धकत्वात् ; इतरश्च बध्नाति इति स्याद् इत्युक्तम्. मिथ्यादृष्टि-मिश्रदृष्टी तु बध्नीत एव इति. 'आउए हेड्डिला दो भयणाए' ति सम्पद्दृष्टि-मिथ्यादृष्टी आयुः स्याद् बध्नीतः, स्यान्न बध्नीत इत्यर्थः. तथाहि-सम्पद्दृष्टिरपूर्वकरणादिरायुर्न बध्नाति, इतरस्तु आयुर्बन्धकाले तद् बध्नाति, अन्यदा तु न बध्नाति. इत्येवं मिथ्यादृष्टिरपि, मिश्रदृष्टिस्तु आयुर्न बध्नाति एव-तद्वन्वाऽध्यवसाय-स्थानाऽभावादिति, संज्ञिद्वारेः-'संज्ञी सिय बंधइ' ति संज्ञी मनःपर्याप्तियुक्तः, स च यदि वीतरागस्तदा ज्ञानाऽऽवरणं न बध्नाति, यदि पुनरितरस्तदा बध्नाति; ततः 'स्याद्' इत्युक्तम्. 'असंज्ञी बंधइ' ति मनःपर्याप्तिकाले बध्नात्येव. 'नोसंज्ञी-नोअसंज्ञी' ति केवली, सिद्धश्च न बध्नाति-हेत्वभावात्. 'वेयणिज्जं हेड्डिला दो वंधंति' ति-संज्ञी, असंज्ञी च वेदनीयं बध्नीतः, अयोगि-सिद्धवर्जानां तद्वन्धकत्वात्. 'उवारिल्ले भयणाए' ति उपरितनो नोसंज्ञी-नोअसंज्ञी, स च सयोगा-ऽयोगकेवली, सिद्धश्च. तत्र यदा सयोगकेवली तदा वेदनीयं बध्नाति, यदि पुनरयोगिकेवली, सिद्धो वा तदा न बध्नाति, अतो भजनया इत्युक्तम्. 'आउगं हेड्डिला दो भयणाए' ति संज्ञी, असंज्ञी चाऽऽयुः स्याद् बध्नीतः-अन्तर्मुहुर्मिव तद्वन्धनात्. 'उवारिल्ले न बंधइ' ति केवली, सिद्धश्चाऽऽयुर्न बध्नातीति. भवसिद्धिकद्वारेः-'भवसिद्धिअ-भयणाए' ति भवसिद्धिको यो वीतरागः-स न बध्नाति ज्ञानावरणम्, तदन्यस्तु बध्नाति-इति भजनया इत्युक्तम्. 'नोभवसिद्धिअ-नोअभवसिद्धिअ' ति सिद्धः-स च न बध्नाति, 'आउयं हेड्डिला दो भयणाए' ति भव्यः, अभव्यश्च आयुर्बन्धकाले बध्नीतः, अन्यदा तु न बध्नीत इत्यतो भजनया इत्युक्तम्. 'उवारिल्ले न बंधइ' ति सिद्धो न बध्नाति-इत्यर्थः. दर्शनद्वारेः-'हेड्डिला तिन्नि भयणाए' ति चक्षु-रवक्षु-स्वधिदर्शनेनो यदि छद्मस्थवीतरागास्तदा न ज्ञानावरणं बध्नाति-वेदनीयस्यैव बन्धकत्वात् तेषाम्, सरागास्तु बध्नाति, अतो भजनया इत्युक्तम्. 'उवारिल्ले न बंधइ' ति केवलदर्शनी भवस्थः, सिद्धो वा न बध्नाति-हेत्वभावाद् इत्यर्थः. 'वेयणिज्जं हेड्डिला तिन्नि वंधंति' ति आगास्त्रयो दर्शनिनः-छद्मस्थ-वीतरागाः, सरागाश्च वेदनीयं बध्नात्येव. 'केवलदंस्णी भयणाए' ति केवलदर्शनी सयोगी केवली बध्नाति, अयोगी केवली, सिद्धश्च वेदनीयं न बध्नातीति भजनया इत्युक्तम्. पर्याप्तकद्वारेः-'पज्जत्तए भयणाए' ति पर्याप्तिको वीतरागः, सरागश्च स्यात्, तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न बध्नाति, सरागस्तु बध्नाति, ततो भजनया इत्युक्तम्. 'नोपज्जत्तए-नोअपज्जत्तए न बंधइ' ति सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः. 'आउगं हेड्डिला दो भयणाए' ति पर्याप्तका-ऽपर्याप्तकौ आयुस्तद्वन्धकाले बध्नीतः, अयदा न इति भजना, 'उवारिल्ले न' इति सिद्धो न बध्नाति इत्यर्थः. भाषकद्वारे 'दो वि भयणाए' ति भाषको भाषालब्धिनाम्, तदन्यस्तु अभाषकः. तत्र भाषको वीतरागो ज्ञानावरणीयं न बध्नाति, सरागस्तु बध्नाति. अभाषकस्तु अयोगी, सिद्धश्च न बध्नाति, पृथिव्यद्वयः, विप्रहगत्याऽऽपन्नश्च बध्नातीति-'दो वि भयणाए' इत्युक्तम्. 'वेयणिज्जं भासए बंधइ' ति सयोग्यवसानस्याऽपि भाषकस्य सद्देदनीयबन्धकत्वात्. 'अभासए भयणाए' ति अभाषकस्तु अयोगी, सिद्धश्च न बध्नाति. पृथिव्यादिकस्तु बध्नातीति भजना. परीतद्वारेः-'परित्ते भयणाए' ति परीतः प्रत्येकशरीरः, अल्पसंसारो वा-स च वीतरागोऽपि स्यात्, न चाऽसौ ज्ञानावरणीयं बध्नाति, सरागपरीतस्तु बध्नातीति भजना. 'अपरित्ते बंधइ' ति अपरीतः साधारणकायः, अनन्तसंसारो वा-स च बध्नाति. 'नोपरित्ते-नोअपरित्ते न बंधइ' ति सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः. 'आउयं परित्तो वि, अपरित्तो वि भयणाए' ति प्रत्येकशरीरादिरायुर्बन्धकाले एव आयुर्बध्नातीति, नतु सर्वदा-ततो भजना इति. सिद्धस्तु न बध्नात्येव इत्यत आहः-'नोपरित्त-इत्यादि. ज्ञानद्वारेः-'हेड्डिला चत्तारे भयणाए' ति अभिनेबोधिरु-ज्ञानिप्रभृतयश्चत्वारो ज्ञानिनो ज्ञानावरणीयं वीतरागाऽवस्थायां न बध्नाति, सरागाऽवस्थायां तु बध्नातीति भजना. 'वेयणिज्जं हेड्डिला चत्तारि वि वंधंति' ति वीतरागाणामपि छद्मस्थानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्. 'केवलपाणी भयणाए' ति सयोगिकेवल्लिनां वेदनीयस्य बन्धनात्, अयोगिनाम्, सिद्धानां चाऽबन्धनाद् भजना इति. योगद्वारेः-'हेड्डिला जेतणे भयणाए' ति मनो-वाक्-काययोगिनो ये उपशान्तमोह-क्षीणमोह-सयोगिकेवल्लिनस्ते ज्ञानावरणं न बध्नाति, तदन्ये तु बध्नातीति भजना. 'अजोगी न बंधइ' ति अयोगी अयोगिकेवली, सिद्धश्च न बध्नाति इत्यर्थः. 'वेयणिज्जं हेड्डिला वंधंति' ति मनोयोग्यादयो बध्नाति, सयोगानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्. 'अजोगी ण बंधइ' ति अयोगिनः सर्वकर्मणाम् अबन्धकत्वाद् इति. उपयोगद्वारेः-'अहसु वि भयणाए' ति साकारा-ऽनाकारौ उपयोगौ सयोगानाम्, अयोगानां च स्याताम्-तत्र उपयोगद्वयेऽपि सयोगा ज्ञानावरणादिप्रकृतीर्यथायोगं बध्नाति, अयोगास्तु न-इति भजना इति आहारकद्वारेः-'दो वि भयणाए' ति आहारको वीतरागोऽपि भवति, न चाऽसौ ज्ञानावरणं बध्नाति, सरागस्तु स बध्नातीति आहारको भजनया बध्नाति. तथा अनाहारकः केवली, विप्रहगत्याऽऽपन्नश्च स्यात्-तत्र केवली न बध्नाति, इतरस्तु बध्नातीति-अनाहारकोऽपि भजनया इति. 'वेयणिज्जं आहारए बंधइ' ति अयोगिवर्जानां सर्वेषां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्. 'अणाहारए भयणाए' ति अनाहारको विप्रहगत्याऽऽपन्नः, समुद्घातगतकेवली च बध्नाति, अयोगी, सिद्धश्च न बध्नाति इति भजना. 'आउए आहारए भयणाए' ति आयुर्बन्धकाले एवाऽऽयुषो बध्नात्, अन्यदा त्वबन्धनाद् भजना इति. 'अणाहारए ण बंधइ' ति विप्रहगतिगतानामपि

આયુષ્કસ્યાઽબન્ધકત્વાદિતિ. સૂક્ષ્મદ્વારે 'વાયરે મયનાર્ણ' તિ વીતરાગવાદરાણાં જ્ઞાનાવરણસ્યાઽબન્ધકત્વાત્, સરાગવાદરાણાં ચ વન્ધકત્વાદ્ ભજના इति. સિદ્ધસ્ય પુનરબન્ધકત્વાદ્ આહ:- 'નોસુહુમ-'ઇત્યાદિ. 'આઉર્ણ સુહુમે, વાયરે મયનાર્ણ' તિ વન્ધકત્વાલે વન્ધનાત્, અન્યદા ત્વબન્ધનાદ્ ભજના इति. ચરમદ્વારે:- 'અઢ્ઢ વિ મયનાર્ણ' તિ ઇહ યસ્ય ચરમો મો ભવિષ્યતીતિ સ ચરમઃ, યસ્ય તુ નાઽસૌ ભવિષ્યતિ સોઽચરમઃ, સિદ્ધશ્ચાઽચરમઃ, ચરમભવાઽભવાત્, તત્ત્વ ચમ્બો યથાપોગમ્ અષ્ટાઽપિ વન્ધનાતિ, અપોગિત્વે તુ ન ઇત્યેવં ભજના, અચરમસ્તુ સંસારી અષ્ટાઽપિ વન્ધનાતિ સિદ્ધસ્તુ ન ઇત્યેવમત્રાઽપિ ભજના इति.

સ્ત્રીદાર. ૬. સ્ત્રીદારમાં [' ણાણાવરણિજ્ઞં ણં મંતે ! કમ્મં કિં દશ્વી વંધઈ ? ' ઇત્યાદિ.] પ્રશ્ન છે. તેમાં, વેદના ઉદય વિનાનો ઇટલે જે જીવ શરીરે કરીને કદાચ સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક હોય પરંતુ સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ કે નપુંસકત્વને લગતા વિકાર (વેદ) વિનાનો હોય તે ન સ્ત્રી, ન પુરુષ અને ન નપુંસક નપુંસક કહેવાય અને તે, અનિવૃત્તિવાદરસંપરાયાદિ ગુણસ્થાનકમાં હોય છે અને તેમાં અનિવૃત્તિવાદરસંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાયને જ્ઞાનાવરણીયના વન્ધક કહ્યો છે. કારણ કે, તે સપ્તવિધ કર્મના કે ષડ્વિધકર્મના વન્ધક છે અને ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકવાળો તે ન સ્ત્રી, ન પુરુષ અને ન નપુંસકરૂપ મહાત્મા તો તેનો અબન્ધક છે, કારણ કે, તે એકવિધ કર્મનો વન્ધક છે માટે જ કહ્યું છે કે, કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે. [આઉર્ણ ણં મંતે ! ' ઇત્યાદિ] પ્રશ્ન છે, તેમાં સ્ત્રી વગેરે ઇ ત્રણે જીવો આયુષ્ય વાંધે અને ન વાંધે ઇટલે આયુષ્ય-વન્ધકાલે વાંધે અને જ્યારે આયુષ્યનો વન્ધકાલ ન હોય ત્યારે ન વાંધે, કારણ કે, એક ભવમાં આયુષ્ય એક જ વાર વંધાય છે. અને જે ક્રયાદિવેદ રહિત છે તે તો વાંધતો નથી, કારણ કે, નિવૃત્તિવાદરસંપરાય વગેરે ગુણસ્થાનકોમાં આયુષ્ય-વન્ધનો વ્યવચ્છેદ થાય છે. સંયતદ્વારમાં [' ણાણાવરણિજ્ઞં ' ઇત્યાદિ.] પ્રથમના ચાર સંયમમાં-સામાયિક, છેદો-પસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય સંયમમાં રહેનારો સંયત જીવ, જ્ઞાનાવરણ વાંધે છે અને યથારૂયાત સંયમમાં રહેનારો સંયત તો ઉપશાંત મોહાદિવાળો હોવાથી વાંધતો નથી માટે કહ્યું છે કે, [' સંજર્ણ સિય ' ઇત્યાદિ.] અર્થાત્ સંયત કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે. અસંયત ઇટલે મિથ્યાદૃષ્ટિ વગેરે અને સંયતાસંયત ઇટલે તો દેશવિરત, તે વન્ધે વાંધે. જેને સંયમાદિ ભાવ નિષિદ્ધ છે અર્થાત્ જે સંયત નથી, અસંયત નથી અને સંયતાસંયત પણ નથી તેવો તો સિદ્ધ છે તે ન વાંધે, કારણ કે, તેને કર્મ વંધનનો કોઈ હેતુ હોતો નથી. [' આઉર્ણ હેટ્ટિલા તિન્નિ મયનાર્ણ ' તિ] સંયત, અસંયત અને સંયતાસંયત, આયુષ્યવન્ધકાલમાં-આયુષ્ય વાંધવાની વેગા-આયુષ્યને વાંધે, અન્યદા-તે સિવાયના કાલમાં-ન વાંધે, માટે તેઓને આયુષ્યનો વન્ધ ભજનાર્ણ કહ્યો છે. [' ઉવરિલ્લે ન વંધઈ ' તિ] સંયતાદિમાં ઉપરિતન સિદ્ધ છે અને તે આયુષ્ય વાંધતો નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિદાર. સમ્યગ્દૃષ્ટિના દ્વારમાં [' સમ્મવિટ્ટી સિય વંધઈ ' તિ] સમ્યગ્દૃષ્ટિ, વીતરાગ પણ હોય અને તેથી ભિન્ન-સરાગ-પણ હોય, તે વેમાં વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, જ્ઞાનાવરણ વાંધતો નથી, કારણ કે, તે એકવિધ કર્મનો વન્ધક છે, અને સરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો જ્ઞાનાવરણ વાંધે, માટે કહ્યું છે કે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ, જ્ઞાનાવરણ કદાચ વાંધે અને કદાચ ન વાંધે. મિથ્યાદૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ તે વન્ધે તો વાંધે જ. [' આઉર્ણ હેટ્ટિલા દો મયનાર્ણ ' તિ] સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચ આયુષ્ય વાંધે અને કદાચ ન વાંધે, જેમ કે, અપૂર્વકરુણાદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આયુષ્ય ન વાંધે અને ધીમો તો ઇટલે તેથી ભિન્ન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, આયુષ્યના વન્ધકાલે આયુષ્ય વાંધે અને અન્યદા તો ન વાંધે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ ઇ પ્રમાણે ઇટલે આયુષ્યવન્ધકાલે આયુષ્ય વાંધે અને અન્યદા ન વાંધે તથા મિશ્રદૃષ્ટિ તો આયુષ્ય વાંધે જ નહિ-કારણ કે, તે મિશ્રદૃષ્ટિને, આયુષ્ય વાંધે અધ્યયનના સ્થાનનો અભાવ છે. સંજિદ્વારમાં [' સત્તી સિય વંધઈ ' તિ] મનઃપર્યાસિવાળો-સંજી-જીવ, તે જો વીતરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણ ન વાંધે અને જો તદ્વિતર-સરાગ-હોય તો વાંધે, તેથી જ ' સાર-કદાચિત્ ' એમ કહ્યું છે. [' અસત્તી વંધઈ ' તિ] મનઃપર્યાસિ વિનાનો અસંજી જીવ જ્ઞાનાવરણ વાંધે જ. [' નોસત્તી-નોઅસત્તિ ' તિ] સંજી પણ નહિ અને અસંજી પણ નહિ એવો કેવલી યા સિદ્ધ હોય અને તે ન વાંધે, કારણ કે, તેને વંધનનાં કારણો નથી. [' વેયણિજ્ઞં હેટ્ટિલા દો વંધંતિ ' તિ] સંજી અને અસંજી ઇ વન્ધે વેદનીયને વાંધે છે, કારણ કે, અયોગી અને સિદ્ધ-એ વન્ધે સિવાયના દેવક જીવો વેદનીયના વન્ધક હોય છે. [' ઉવરિલ્લે મયનાર્ણ ' તિ] ઉપરનો ઇટલે સંજી નહિ અને અસંજી નહિ અર્થાત્ સયોગિકેવલી, અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ, તે ત્રણમાં જો સયોગિકેવલી હોય તો વેદનીય વાંધે; જો વક્ષી અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ હોય તો ન વાંધે માટે ' ભજનાર્ણ વાંધે ' એમ કહ્યું છે. [' આઉર્ણ હેટ્ટિલા દો મયનાર્ણ ' તિ] સંજી અને અસંજી કદાચ આયુષ્ય વાંધે, કારણ કે, અન્તર્મુહૂર્તમાં જ આયુષ્યનું વંધન થાય છે(૧). [' ઉવરિલ્લે ન વંધઈ ' તિ] ઉપરના ઇટલે કેવલી અને સિદ્ધ, ઇ વન્ધે આયુષ્ય ન વાંધે. ભવસિદ્ધિકદ્વારમાં [' ભવસિદ્ધિર્ણ મયનાર્ણ ' તિ] જો ભવસિદ્ધિક વીતરાગ હોય તો તે જ્ઞાનાવરણ ન વાંધે અને તદન્ય-છદ્ધસ્થ-હોય તો તે છદ્ધસ્થ-મન્ય વાંધે માટે ' ભજનાર્ણ વાંધે ' એમ કહ્યું છે. [' નોભવસિદ્ધિર્ણ-નો-અભવસિદ્ધિર્ણ ' તિ] ભવસિદ્ધિક નહિ અને અભવસિદ્ધિક નહિ તે સિદ્ધ, અને તે ન વાંધે. [' આઉર્ણ હેટ્ટિલા દો મયનાર્ણ ' તિ] મર્ય અને અમર્ય, આયુષ્ય-વન્ધ કાલે આયુષ્ય વાંધે અને ધીજે કાલે તો ન વાંધે, માટે ' ભજનાર્ણ વાંધે ' એમ કહ્યું છે. [' ઉવરિલ્લે ન વંધઈ ' તિ] સિદ્ધ નથી વાંધતો. દર્શનદ્વારમાં [' હેટ્ટિલા તિન્નિ ય મયનાર્ણ ' તિ] ચક્ષુર્દર્શની, અચક્ષુર્દર્શની અને અવધિદર્શની ઇ વધા જો છદ્ધસ્થ વીતરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણ નથી વાંધતા, કારણ કે, તેઓ વેદનીયના જ વન્ધક હોય છે, જો તેઓ સરાગ હોય તો વાંધે છે, માટે કહ્યું છે કે, ' ભજનાર્ણ વાંધે છે: ' [' ઉવરિલ્લે ન વંધઈ ' તિ] ભવમાં રહેલો કેવલદર્શની અને સિદ્ધ તે વન્ધે નથી વાંધતા, કારણ કે, તેઓને કર્મ વંધના હેતુઓ હોતા નથી. [' વેયણિજ્ઞં હેટ્ટિલા તિન્નિ વંધંતિ ' તિ] પ્રથમ ત્રણ દર્શનવાળા છદ્ધસ્થ વીતરાગો અને સરાગો, તેઓ વેદનીય વાંધે જ છે. [' કેચલદ્-સણી મયનાર્ણ ' તિ] કેવલદર્શનવાળો સયોગી કેવલી વાંધે છે અને અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ વેદનીય કર્મ નથી વાંધતા, માટે ' ભજનાર્ણ વાંધે છે ' એમ કહ્યું છે. પર્યાસક દ્વારમાં [' પજ્જાત્તર્ણ મયનાર્ણ ' તિ] વીતરાગ અને સરાગ ઇ વન્ધે પર્યાસ હોય છે. તેમાં વીતરાગ પર્યાસ જ્ઞાનાવરણ ન વાંધે અને સરાગ પર્યાસ તો વાંધે માટે કહ્યું છે કે, ' ભજનાર્ણ વાંધે. ' [' નોપજ્જાતય-નોઅપજ્જાત્તર્ણ ન વંધઈ ' તિ] નોપર્યાસ અને નો-અપર્યાસ ઇટલે સિદ્ધ ન વાંધે. [' આઉર્ણ હેટ્ટિલા દો મયનાર્ણ ' તિ] પર્યાસ અને અપર્યાસ ઇ વન્ધે આયુષ્યના વન્ધકાલે આયુષ્ય વાંધે અને અન્યદા ન વાંધે, માટે ભજના કહી છે. [' ઉવરિલ્લે ન ' इति] સિદ્ધ ન વાંધે. ભાષકદ્વારમાં [' દો વિ મયનાર્ણ ' તિ] ભાષાલવિધવાળો તે ભાષક અને તેથી અન્ય તે તો અભાષક, તે વેમાં વીતરાગ ભાષક જ્ઞાનાવરણીય ન વાંધે, અને સરાગ ભાષક તો વાંધે અને અભાષક તે તો અયોગી વિગ્રહગતિ, અને સિદ્ધ તે વન્ધે ન વાંધે તથા વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત એવા અભાષક પૃથિવી વગેરેના જીવો વાંધે માટે [' દો વિ મયનાર્ણ '] ' વન્ધે ભજનાર્ણ વાંધે ']

ए प्रमाणे कलुं छे. [' वेयणिज्जं भासए बंधइ ' ति] भाषक जीव वेदनीय बंधे छे. कारण के, सयोगिना अवसानवाळो पण भाषक सद्वेदनीयन बंधे छे. [' अभासए भयणाए ' ति] अयोगी अने सिद्ध ए बन्ने अभाषक होय छे, अने तेओ बांधता नथी तथा पृथिवी वगैरे अभाषक तो बांधे छे माटे ए प्रमाणे भजना छे. परित्तद्वारमां [' परित्ते भयणाए ' ति] परित्त एटले एक शरीरवाळो जीव अथवा अंत्य संसारवाळो जीव ते वीतराग पण होय अने तेओ परित्त वीतराग, ज्ञानावरणीय कर्म बांधतो नथी अने सराग परित्त तो बांधे छे—ए प्रमाणे भजना छे. [' अपरित्ते बंधइ ' ति] अपरित्त एटले साधारणकाय अर्थात् जे जीव अनंतजीवो साथे एक शरीरमां रहतो होय ते अथवा अनंत संसारवाळो ते अपरित्त—ते बन्ने बांधे छे. [' नोपरित्त—नोअपरित्ते न बंधइ ' ति] परित्त नहे तेन अपरित्त नहि अर्थात् सिद्ध बांधतो नथी. [' आउयं परित्तो वि, अपरित्तो वि भयणाए ' ति] प्रत्येक शरीरादि जीव आयुष्यना बंधकाळे ज आयुष्य बंधे छे पण सर्वदा नथी बांधतो माटे ' भजना ' कही छे. सिद्ध तो बांधे ज नहि, माटे कपुं छे के, [' नोपरित्त—इत्यादि] ज्ञानद्वारमां [' हेट्टिळा वतारि भयणाए ' ति] आभिनिगेधिक ज्ञानी केरे चार ज्ञानीओ वीतरागावस्थामां ज्ञानावरणीयन बांधता नथी अने तेना ते ज चर ज्ञानीओ सरागावस्थामां तो ज्ञानावरणीय कर्मने बांधे छे, ए प्रमाणे भजना छे. [' वेयणिज्जं हेट्टिळा चत्तारि वि बंधति ' ति] हेट्टिळा चारे पण वेदनीयने बांधे छे, कारण के, उच्चस्थ वीतरागो पण वेदनीयना बंधक छे. [' केवल्लणाणी भयणाए ' ति] केवल्लज्ञानी भजनाए बांधे छे, कारण के, सयोगिकेवळी वेदनीयना बंधक छे अने अयोगिकेवळी तथा सिद्धे वेदनीयना अबंधक छे माटे भजना कही छे. योगद्वारमां [' हेट्टिळा तिण्णि भयणाए ' ति] मन, वचन अने काययोगिजो, जओ उपसांतमोह गुणस्थानकंठाळा अने क्षीणमोह गुणस्थानकंठाळा सयोगिकेवळी ओ छे तेओ ज्ञानावरण बांधता नथी अने तदन्य तो बांधे छे, माटे तेमां भजना कही छे, [' अजोगी न बंधइ ' ति] अयोगी एटले अयोगिकेवळी अने सिद्ध बांधता नथी. [' वेयणिज्जं हेट्टिळा बंधति ' ति] मनोयोगी वगैरे बांधे छे, कारण के सयोग जीवो वेदनीयना बंधक छे, [' अजोगी ण बंधइ ' ति] अयोगी बांधता नथी, कारण के, अयोगी सौ कर्मोना अबंधक छे. उपयोगद्वारमां [' अट्टु वि भयणाए ' ति] सयोग अने अयोग, ए बन्ने साकार अने अनाकार उपयोग होय छे, ते बन्ने उपयोगतां पण सयोग जीवो ज्ञानावरणादि प्रकृतिओने यथायोग बांधे छे अने अयोगजीवो तो नथी बांधता, एम भजना कही छे. आहारकद्वारमां [' दो वि भयणाए ' ति] वीतराग पण आहारक होय छे अने ए ज्ञानावरण बांधतो नथी, सराग आहारक तो बांधे छे, ए प्रमाणे आहारक भजनावडे बांधे छे, तथा अनाहारक केवली अने विग्रहगतितने प्राप्त जीव ए बन्ने अनाहारक होय छे—तेमां केवली न बांधे अने बीजो तो बांधे छे, ए प्रमाणे अनाहारक पण भजनावडे बांधे छे, [' वेयणिज्जं आहारए बंधइ ' ति] आहारकजीव, वेदनीय बांधे छे, कारण के, अयोगी सिवायना दरेक जीवो वेदनीयना बंधक छे. [' अणाहारए भयणाए ' ति] विग्रहगतितने प्राप्त जीव, समुद्रघात प्राप्त केवली, अयोगी अने सिद्ध ए बन्ना अनाहारक होय छे, तेमां विग्रहगति प्राप्त जीव अने समुद्रघातगत केवळी, ए बन्ने वेदनीयने बांधे छे अने अयोगी अने सिद्ध नथी बांधता—ए प्रमाणे भजना छे. [' आउए आहारए भयणाए ' ति] कारण के, आयुष्यना बंधकाळां ज आयुष्य बंधाय छे अने बीजा काळे तो तेलुं बंधन थतुं नथी, माटे भजना छे. [' अणाहारए ण बंधइ ' ति] अनाहारक बांधतो नथी, कारण के, विग्रहगतितने प्राप्त जीवो पण आयुष्यना अबंधक छे. सूक्ष्मद्वारमां [' बयरे भयणाए ' ति] वीतराग आदरो, ज्ञानावरणना अबंधक छे अने सराग आदरो ज्ञानावरणना बंधक छे माटे भजना कही छे. वळी, सिद्ध तो अबंधक होवाथी कहे छे के, [' नेसुहुम—' इत्यादि.] [' आउए सुहुमे, बयरे भयणाए ' ति] कारण के, बंधकाळे बंधाय छे अने बीजा काळे तो नथी बांधतुं माटे भजना कही छे, चरमद्वारमां [' अट्टु वि भयणाए ' ति] जेनो चरम—छेहो—अथ थवानो छे तेने अहिं चरम कहेवो, अने जेनो छेहो भव थवानो नथी एटले जे चरम जेवो नथी तेने अचरम कहेवो तथा अद्धने अचरम कहेवो, कारण के, सिद्धने हवे—सिद्ध थया पछी—छेहो भव नथी तेमां चरम जीव यथायोग आठ कर्म प्रकृतिओने पण बांधे छे अने चरमजीवनुं अयोगिपणुं होय अर्थात् जो चरम जीव अयोगी होय तो नथी बांधतो ए प्रमाणे भजना छे, अचरम जो संसारी लइए एटले अभव्य लइए तो ते अचरम आठे पण कर्म—प्रकृतिओने बांधे छे अने जो अचरम एटले ' सिद्ध ' लइए तो ते कोई कर्म—प्रकृतिने नथी बांधतो—ए प्रमाणे अही पण भजना ज्ञानवी.

अभाषक.
परित्तद्वार.
अपरित्त.
नोपरित्त—नोअपरित्त.
ज्ञानद्वार.
मत्थादि चार ज्ञान-
वाळा वीतरागो.
योगद्वार.
उपयोगद्वार—उ कर-
अ आहार उपयोग.
अ आहारकद्वार.
सूक्ष्मद्वार.
नोसूक्ष्म—नो आदर.
चरमद्वार.
अच.म.

वेदकोनुं अल्पबहुत्व.

३३. प्र०—एएसि णं मंते ! जीवाणं इत्थिवेयगाणं, पुरिस-
वेयगाणं, नपुंसगवेयगाणं, अवेयगाण य. कतरे कतरेहिं तो ?

३३. उ०—गोयमा ! सच्चत्थोवा जीवा पुरिसवेयगा,
इत्थिवेयगा. संखेयगुणा, अवेदगा अणंतगुणा, नपुंसगवेयगा
अणंतगुणा.

—एएसिं सच्चत्थेसिं पदाणं अण-बहुगाइं उचारेयवाइं, जाव-
सच्चत्थोवा जीवा अचरिमा, चरिमा अणंतगुणा.

३३ प्र०—हे भगवन् ! स्त्रीवेदक, पुरुषवेदक, नपुंसकवेदक
अने अवेदक, ए वधा जीवोमां कया कया जीव, कोना कोनाथी
अला, बहु. तुस्य अने विशेषाधिक छे ?

३३ उ०—हे गौतम ! सौथी थोडा पुरुषवेदक जीवो छे,
तेनाथी संखेयगुण स्त्रीवेदक छे, अवेदक अनंत गुण छे अने
नपुंसकवेदक अनंतगुण छे.

—ए वधा पदोनां अल्पबहुत्वो कहेवां यावत् सौथी थोडा
अचरम जीवो छे अने चरम जीवो अनंतगुण छे.

१. मूलच्छायाः—एतेषां भगवन् ! जीवानां स्त्रीवेदानाम्, पुरुषवेदानाम्, नपुंसकवेदानाम्, अवेदानां च कतरे कतरेभ्यः ? गौतम !
उत्तरं स्तोका जीवा पुंसवेदानाः, स्त्रीवेदानाः संखेयगुणाः, अवेदाना अनन्तगुणाः, नपुंसकवेदाना अनन्तगुणाः. एतेषां सर्वेषां पदानाम् अल्प- बहुत्वद्वानि
उच्यन्ति यथावत्—सदस्त का जीवा अचरमाः, चरमा अनन्तगुणाः—अनु०

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! त्ति.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत् विचरे छे.)

भगवंत-अजसुहृत्सामिपणीए सिरीभगवईसुते छटसये तइओ उदेसो सम्मत्तो.

७. अथ अल्प-बहुत्वद्वारम्:—तत्र ' इत्थिवेयगा संखेज्जगुण ' ति यतो देव-नर-तिर्यकपुरुषेभ्यस्तत्स्त्रियः क्रमेण द्वात्रिंशत्-सप्तविंशति-त्रिगुणा द्वात्रिंशत्-सप्तविंशति-त्रिरूपाऽधिकश्च भवन्तीति. ' अवेदगा अणंतगुण ' ति अनिष्टिवादरसंपरायादयः, सिद्धाश्च अवेदाः, अतस्ते-अनन्तत्वात् स्त्रीवेदेभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति. ' नपुंसगवेयगा अणंतगुण ' ति अनन्तकायिकानां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणानामिह गणनादिति. ' एएसिं सव्वेसिं ' इत्यादि. एतेषां पूर्वोक्तानां संयतादीनां चरमान्तानां चतुर्दशानां द्वाराणां तद्गतभेदाऽपेक्षया अल्प-बहुत्वम् उच्चारयितव्यम्, तद्यथा:—“ एएसिं षं भंते ! संजयाणं, अतंसजयाणं, संजयासंजयाणं, नोसंजय-नोअसंजय-नोसंजयासंजयाणं कयरे, कयरोहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसां ? गोयना ! सव्वत्थोवा संजया, संजयासंजया असंखे-ज्जगुणा, नोसंजय-नोअसंजय-नोसंजयासंजया अणंतगुणा, असंजया अणंतगुणा. ” इत्यादि प्रज्ञापनाऽनुसारेण वाच्यम्—यावच्चर-माचल्प-बहुत्वम्. एतदेवाऽऽह:—“ जाव-सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा ’ इत्यादि. अत्र अचरमा अभव्याः, चरमाश्च ये भव्याश्चरमं भवं प्राप्स्यन्ति-सेत्स्यन्ति इत्यर्थः. ते चाऽचरमेभ्योऽनन्तगुणाः, यस्माद् अभव्येभ्यः सिद्धा अनन्तगुणा भणिताः; यावन्तश्च सिद्धास्तावन्त एव चरमाः, यस्माद् यावन्तः सिद्धाः अतीताद्वायां तावन्त एव सेत्स्यन्ति अनागताद्वायाम् इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते तृतीय उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

अल्प-बहुत्व. ७: हवे अल्प-बहुत्वद्वार कहे छे, तेमां [' इत्थिवेयगा संखेज्जगुण ' ति] स्त्रीवेदको संखेय गुण छे, कारण के, देव, मनुष्य अने तिर्यच-
पुरुषो करतां स्त्रीओ रूप पुरुषो करतां क्रमवडे स्त्रीओ, बत्रीश वधारे बत्रीशगणी, सत्तावीश वधारे सत्तावीशगणी अने त्रण वधारे त्रणगणी छे अर्थात् देव करतां
वधारे. देवीओ बत्रीशगणी अने बत्रीश वधारे छे, मनुष्यो करतां मनुषणीओ सत्तावीशगणी अने सत्तावीश वधारे छे अने तिर्यचो करतां तिर्यच स्त्रीओ-
अवेदक. तैओ अवेदक छे अने ते बधा अनंत होवाथी स्त्रीवेदवाळाओ करतां अनंतगुण थाय छे. [' नपुंसगवेयगा अणंतगुण ' ति] नपुंसक वेदवाळाओ
अनंतगुण छे, कारण के, आ स्थळे सिद्धो करतां अनंतकायिक (जेओ वधा नपुंसक छे) जीवो अनंतगुणा गण्या छे. [' एएसिं सव्वेसिं ' इत्यादि.]
प्रज्ञापना. पूर्वोक्त ए वधाओनुं एटले संयतथी मांडीने चरम सुधीना चांद द्वारोनुं अल्प बहुत्व, तद्गत भेदोनी अपेक्षाए कहेवुं जोइए, ते जेमके
चरम. जेओ सिद्ध थशे तेओ चरम कहेवाय, अने तेओ अचरम करतां अनंतगुण छे, कारण के अभव्यो करतां सिद्धो अनंतगुणा
कहा छे अने जेटला सिद्धो छे तेटला ज चरम जीवो छे, कारण के, जेटला भूत काळे सिद्ध थया छे—तेटला ज भविष्यत्काळे पण सिद्ध थशे.

१. मूलच्छाया:— तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

१. आ हकीकत श्रीजीवाजीवाभिगमसूत्र-द्वितीय प्रतिपत्ति (पृ० ८७) मां तथा प्रज्ञापना सूत्र-अल्पबहुत्वपद (पृ० १२४) मां तथा प्रज्ञापना सूत्र-अल्पबहुत्वपद (पृ० १६४) मां अने पंचसंग्रह-भा० ६५-६८-६९ (भा० पृ० ८२-८४-८५) मां मळे छे:—अनु०

२ प्रज्ञापना सूत्रना त्रीजा अल्पबहुत्वपदमां आ वधी हकीकत आवेजी छे (पृ० १२३-१४३)—अनु०

बेडारूपः समुदेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो बाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

શતક ૬.—ઉદ્દેશક ૪.

હે ભગવન્ ! શું જીવ કાલાદેશથી સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?—નિયમેન સપ્રદેશ.—૧ જ પ્રમાણે નૈરયિક અને કાલાદેશ.—જીવો અને કાલાદેશ.—નૈરયિકો અને કાલાદેશ.—૧ રીતે યાવત્ સ્થાનિતુમ રો.—પૃથિવીકાયિકો અને કાલાદેશ.—૨ રીતે યાવત્-વનરપતેક વિકો—જાકીતા સિદ્ધો સુખીના જીવો નૈરયિકો પે.—આહારક અને કાલાદેશ.—મંગવચ.—અનાહારક અને કાલાદેશ.—મંગવચ્-સિદ્ધ અને કાલાદેશ.—મંગવિક-ભવસિદ્ધિક-અભવસિદ્ધિક અને કાલાદેશ.—ભૌતિકની પે.—નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિક અને કાલાદેશ.—મંગવિક.—સંજી અને કાલાદેશ.—મંગવચ.—અસંજી અને કાલાદેશ.—મંગવિક.—નૈરયિક-દે.—મનુષ્ય.—મંગવચ્.—નોસંજી-નોઅસંજી.—મંગવિક.—ભૌતિકની પેડે લેશ વાલ.—કૃષ્ણલેશ્યા-શીલલેશ્યા-ક પેતલેશ્યા-તેજાલેશ્યા-પમ્પલેશ્યા-શુક્રલેશ્યા.—અલેશ્યા-સમગ્રુદિ-વિકરેદ્રિય-મિથ્યાકૃદિ-સ્વપ્નમિથ્ય વૃદ્ધિ-અસંજી.—સંયતાસંયત-નોસંયત-નોઅસંયત-નોસંયત-સંયત-સકાયા—પર્કેવિ-ક્રોધકપાયા—દેવ-માનકાયા—મયા-કપાયા—નૈરયિક-દે.—હોમકાયા—અકપાયા—ભૌતિક-જ્ઞાન-આભિનેયોષિતજ્ઞાન—શુભજ્ઞાન—અવધિજ્ઞાન—મનઃપર્યવજ્ઞાન-વૈવલજ્ઞાન-બૌદ્ધિકજ્ઞાન-મતેજ્ઞાન-શુભજ્ઞાન-વિભંગજ્ઞાન-સયોગી-મયોગી-વચનયોગી-કાથયોગી-અયોગી—સકારેપયુક્ત-અનાકા-રોપયુક્ત-સંવેદક-સ્વવેદક-પુરુષવેદક-તપુસંકવેદક-અવેદક-સર્ગરી-શ્રીદારિક-૧૧ક્રિય-આહારક-તંત્રસ-કામૈય-અર્ગર-આહરપરિસિદ્ધારપર્યાસિ-દ્વિધપર્યાસિ-આનપ્રાણપર્યાસિ-માર્ગા-મનઃપર્યાસિ-આહારપર્યાસિ-શરીરપર્યાસિ-રદિયપર્યાસિ-આનપ્રાણપર્યાસિ-મગા-માત્રપર્યાસિ.—૧ વધની સથે કાલાદેશથી વિચારણા.—સંયત્યથા-સપ્રદેશ-આહારક-મન્ય-સંજી-લેશ્યા-કૃદિ-સંયત-ક્રાયા-યોગ-ઉપયોગ-વેદ-શર્ગર-મન-પર્યાસિ.—હે ભગવન્ ! શું જીવો પ્રત્યાસ્થાની છે ? અપ્રત્યાસ્થાની છે કે વચ્ચે ખાતના છે ?—વધા પ્રકારના છે.—૧ જ પ્રમાણે નૈરયિક-યાવત્-કરિદ્રિય-પરેદ્રિયતિયગ્યોત્તિક અને મનુષ્ય-૧ વધા સથે પ્રત્યાસ્થાની વિચારણા.—જીવો પ્રત્યાસ્થાન-અપ્રત્યાસ્થાન-અને ૧ વચ્ચે જાણે છે ?—વરિદ્રિયો જાણે છે અને વીધા વધી જાણતા.—જીવો પ્રત્યાસ્થાન-અપ્રત્યાસ્થાન-અને ૧ વચ્ચે કરે છે ?—પૂર્વ પ્રમાણે.—પ્રત્યાસ્થાન અને અયુષ્ય.—અપ્રત્યાસ્થાન અને આયુષ્ય.—૧ વચ્ચે અને ૨ યુષ્ય-૫ રીતે પ્રત્યાસ્થાનને લગત ચાર વંડક.—હે ભગવન્ ! તે ૧ પ્રમાણે છે.

૧. પ્ર૦—જીવે ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસે, અપ્પસે ?

૧. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું જીવ કાલાદેશવડે—કાલાની અપેક્ષા—સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ ?

૧. ઉ૦—ગોયમા ! નિયમા સપ્પસે.

૧. ઉ૦—હે ગૌતમ ! જીવ નિયમા—ચોક્કસ—સપ્રદેશ છે. ૧ પ્રમાણે યાવત્ સિદ્ધ સુખીના જીવ માટે જાણવું.

૨. પ્ર૦—નૈરય્ણ ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસે અપ્પસે ?

૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! નૈરયિક જીવ કાલાદેશથી સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

૨. ઉ૦—ગોયમા ! સિય સપ્પસે, સિય અપ્પસે; एवं जाव-सिद्धे.

૨. ઉ૦—હે ગૌતમ ! ૧ કદાચ સપ્રદેશ છે અને કદાચ અપ્રદેશ છે.

૩. પ્ર૦—જીવા ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસા, અપ્પસા ?

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું જીવો કાલાદેશથી સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

૩. ઉ૦—ગોયમા ! નિયમા સપ્પસા.

૩. ઉ૦—હે ગૌતમ ! ચોક્કસ, જીવો સપ્રદેશ છે.

૧. મૂલચ્છાયા:—જીવો ભગવન્ ! કાલાદેશને કિં સપ્રદેશ, અપ્રદેશ ? ગૌતમ ! નિયમાત્ સપ્રદેશ: નૈરયિકો ભગવન્ ! કાલાદેશને કિં સપ્રદેશ, અપ્રદેશ ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સપ્રદેશ: સ્યાદ્ અપ્રદેશ:; एवं यावत्-सिद्ध: जीवा भगवन् ! काल-देशेन किं सप्रदेशा:, अप्रदेशा: ? गौतम ! नियमात् सप्रदेशा:—अनु०

૪. પ્ર૦—નેરૈઝયા ણં મંતે ! કાલાદેસેણં કિં સપ્પસા, અપ્પસા ?

૪. ૩૦—ગોયમા ! સવ્વે ધિ તાવ હોજ્ઞા સપ્પસા, અહવા સપ્પસા ય-અપ્પસે ય, અહવા સપ્પસા ય-અપ્પસા ય; एवं जाव-थणियकुमारा.

૫. પ્ર૦—પુઠ્ઠિકાઈયા ણં મંતે ! કિં સાપ્પસા, અપ્પસા ?

૫. ૩૦—ગોયમા ! સપ્પસા ધિ, અપ્પસા ધિ; एवं जाव-वणस्सइकाइया.

—સેસા જહા નેરૈઝયા તહા, જાવ-સિદ્ધા. આહારગાણં જીવ-એગિંદિયવજ્ઞો તિયમંગો. અણાહારગાણં જીવાણં એગિંદિય-વજ્ઞા છમ્બંગા एवं भाषियव्वा:—? सपपसा वा, २ अपपसा वा; ३ अहवा सपपसे य अपपसे य, ४ अहवा सपपसे य अपपसा य, ५ अहवा सपपसा य अपपसे य, ६ अहवा सपपसा य अपपसा य. सिद्धेहिं तियमंगो. भवसिद्धिया, अभवसिद्धिया जहा ओहिया. णोभवसिद्धिय-णोअभवसिद्धिय-जीवासिद्धेहिं तियमंगो. सञ्जीहे जीवाइओ तियमंगो. असञ्जीहे एगिंदियवज्जो तियमंगो. नेरइय-देव-मणुए.हिं छम्बंगो. नोसञ्चि-नोअसञ्चि-जीवमणुयसि-द्धेहिं तियमंगो. सलेसा जहा ओहिया. कणहलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा जहा आहारओ, नवरं:—जस्स आत्थ एयाओ. तेउलेस्साए जीवाइओ तियमंगो, नवरं:—पुढविकाइएसु, आउ-वणस्सईसु छम्बंगो. पम्हलेस्स सुक्कलेस्साए जीवाइओ तियमंगो. अलेसेहिं जीव-सिद्धेहिं तियमंगो. मणुएसु छम्बंगो. सम्मदिद्वीहिं जीवाइओ तियमंगो. णिगालिंदिएसु छम्बंगो. मिच्छदिद्वीहिं एगि-दियवज्जो तियमंगो. सम्मामिच्छदिद्वीहिं छम्बंगो. संजएहिं जीवा-इओ तियमंगो. असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियमंगो ति. संजयासं-जएहिं तियमंगो जीवाइओ. नोसंजय-नोअसंजय नोसंजयासंजय-जीव-सिद्धेहिं तियमंगो. सकसाईहिं जीवाइओ तियमंगो. एगिंदिएसु अमंगकं. कोहकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियमंगो. देवेहिं छम्बंगो. माण-कसाई-मायाकसाई जीव-एगिंदियवज्जो तियमंगो. नेरइय-देवेहिं छम्बंगो. लोभकसाईहिं जीव-एगिंदियवज्जो तियमंगो.

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું નૈરયિક જીવો કાલાદેશવહે સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! એ નૈરયિકોમાં ૧ બવા ય પગ સપ્રદેશ હોય, ૨ કેટલાક સપ્રદેશ અને એકાદ અપ્રદેશ અને ૩ કેટલાક સપ્રદેશ તથા કેટલાક અપ્રદેશ; એ પ્રમાણે યાવત્ સ્તનિત્કુમાર સુધીના જીવો માટે જાણવું.

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું પૃથિવીકાયિકજીવો સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ?

૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! તેઓ સપ્રદેશ પળ છે અને અપ્રદેશ પળ છે, એ પ્રમાણે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક સુધીના જીવો માટે જાણવું.

—જેમ નૈરયિક જીવો કહ્યા તેમ સિદ્ધ સુધીના વાકીના બધા જીવો માટે જાણવું. જીવ અને એકેન્દ્રિય વર્જીને વાકીના આહારક જીવો માટે ત્રણ ભાંગા જાણવા, અને અનાહારક જીવો માટે એકેન્દ્રિય વર્જીને છ ભાંગા આ પ્રમાણે જાણવા—૧ કેટલાક સપ્રદેશ હોય, ૨ કેટલાક અપ્રદેશ હોય, ૩ અથવા કોઈ સપ્રદેશ હોય અને કોઈ અપ્રદેશ હોય, ૪ કોઈ સપ્રદેશ હોય અને કેટલાક અપ્રદેશ હોય, ૫ કેટલાક સપ્રદેશ હોય અને કોઈ અપ્રદેશ હોય અને ૬ કેટલાક સપ્રદેશ હોય તથા કેટલાક અપ્રદેશ હોય. સિદ્ધોને માટે ત્રણ ભાંગા જાણવા જેમ ઔષ્ધિક-સામાન્ય-જીવો કહ્યા તેમ ભવસિદ્ધિક-મવ્ય-અને અભવસિદ્ધિક-અમવ્ય-જીવો જાણવા. નોભવસિદ્ધિક તથા નોઅભવસિદ્ધિક જીવ, સિદ્ધોમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા. સંજ્ઞિઓમાં જીવાદિક ત્રણ ભાંગા જાણવા, અસંજ્ઞિઓમાં એકેન્દ્રિયવર્જીને ત્રણ ભાંગા જાણવા. નૈરયિક, દેવ અને મનુષ્યોમાં છ ભાંગા જાણવા. નોસંજ્ઞી તથા નોઅસંજ્ઞી જીવ, મનુષ્ય અને મિદ્ધોમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા. જેમ સામાન્ય જીવો કહ્યા, તેમ સલેશ્ય-લેશ્યાવાઠા-જીવો જાણવા. જેમ આહારક જીવ કહ્યા તેમ કૃષ્યલેશ્યાવાઠા, નીલલેશ્યાવાઠા અને કાપોતલેશ્યાવાઠા જીવો જાણવા, વિશેષ એ કે, જેને જે લેશ્યા હોય તેને તે લેશ્યા કહેવી. તેજોલેશ્યામાં જીવાદિક ત્રણ ભાંગા જાણવા, વિશેષ એ કે, પૃથિવીકાયિકોમાં, અકાયિકોમાં અને વનસ્પતિકાયિકોમાં છ ભાંગા જાણવા, પમ્હલેશ્યામાં અને હુમ્હલેશ્યામાં જીવાદિક ત્રણ ભાંગા જાણવા, અલેશ્યોમાં-જીવ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા

૧. મૂલચ્છાયા:—નૈરયિકા: ભગવન્ ! કાલાદેસેણં કિં સપ્રદેશા: અપ્રદેશા: ? ગૌતમ ! સર્વેઽપિ તાવદ્ ભવેયુ: સપ્રદેશા: અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદે-શાશ્ચ અથવા સપ્રદેશાશ્ચ અપ્રદેશાશ્ચ; एवं यावत्-स्तनितकुमारा: पृथिविकायिका भगवन् ! किं सप्रदेषा: अप्रदेषा: ? गौतम ! सप्रदेषा अपि, अप्रदेषा अपि; एवं यावत्-वनस्पतिकायिका: शेषा यथा नैरयिकास्तथा, यावत्-सिद्धा: आहारकाणां जीवै-केन्द्रियवर्जित्त्रिकभङ्ग: अनाहारकाणां जीवानाम् एकेन्द्रियवर्जा: षड् भङ्गा: एवं भणितव्या:—सप्रदेशा वा, अप्रदेशा वा, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च, अथवा सप्रदेशश्च अप्रदेशश्च. सिद्धेषु त्रिकभङ्ग: भवसिद्धिका: अभवसिद्धिका यथा औषिका: नोभवसिद्धिक-नोअभवसिद्धिक-जीव-सिद्धयोत्त्रिकभङ्ग: संज्ञेषु जीवादिकत्त्रिकभङ्ग: अपंज्ञेषु एकेन्द्रियवर्जित्त्रिकभङ्ग: नैरयिक-देव-मनुजेषु षड्भङ्ग: नोसंज्ञि-नोअसंज्ञि-जीव-मनुज-सिद्धेषु त्रिकभङ्ग: सलेश्या यथा औषिका: कृष्णलेश्या: नीललेश्या: कापोतलेश्या यथा आहारक: नवरम्:—यस्य सन्ति एता: तेजोलेश्यायां जीवादिक-त्त्रिकभङ्ग: नवरम्:—पृथिवीकायिकेषु, अब-वनस्पतिषु षड् भङ्गा: पम्लेश्या-शुम्ललेश्यायो: जीवादिकत्त्रिकभङ्ग: अलेश्येषु जीव-सिद्धेषु त्रिकभङ्ग: मनुजेषु षड् भङ्गा: सम्यग्दृष्टिषु जीवादिकत्त्रिकभङ्ग: विकलेन्द्रियेषु षड् भङ्गा: मिथ्यादृष्टिषु एकेन्द्रियवर्जित्त्रिकभङ्ग: सम्यग्मिथ्यादृष्टिषु षड् भङ्गा: संयतेषु जीवादिकत्त्रिकभङ्ग: असंयतेषु एकेन्द्रियवर्जित्त्रिकभङ्ग इति संयता-ऽसंयतेषु त्रिकभङ्गो जीवादिक: नोसंयत-नोअसंयत-नोसंयताऽसंयत-जीव-सिद्धेषु त्रिकभङ्ग: सकषायिषु जीवादिकत्त्रिकभङ्ग: एकेन्द्रियेषु अभङ्गकम्-क्रोधकषायिषु जीवै-केन्द्रियवर्जित्त्रिकभङ्ग: देवेषु षड् भङ्गा: मानकषायि-मायाकषायिषु जीवैकेन्द्रियवर्जित्त्रिकभङ्ग: नैरयिक-देवेषु षड् भङ्गा: लोभकषायिषु जीवै-केन्द्रियवर्जित्त्रिकभङ्ग:—अनु०

નેરૂદેવસુ છન્મંગા. અકસાર્ક-જીવ-મણુદેહિં, સિદ્ધેહિં તિયમંગો. ઓહિયણાણે, આમિણિવોહિયણાણે, સુયગાણે જીવાહુઓ તિયમંગો. વિગલિદિદેહિં છન્મંગા. ઓહિયણાણે મળ-કેવલણાણે જીવાહુઓ તિયમંગો. ઓહિયે અચાણે, મહાઅચાણે, સુયઅચાણે, એગિદિ-યવજો તિયમંગો. વિમંગનાણે જીવાહુઓ તિયમંગો. સુજોગી જહા ઓહિઓ, મળજોગી, વ્યજોગી, કાયજોગી જીવાહુઓ તિયમંગો, નવરં:-કાયજોગી એગિદિયા, તેસુ અમંગયં. અજોગી જહા અલેસ્તા. સાગારોવડત્ત-અગાગારોવડત્તોહિં જીવ-એગિદિયવજો તિયમંગો. સુવેયગા ય જહા સકસાર્ક. સ્થિવેયગ-પુરિસુવેયગ-નપુંસગવેયગેસુ જીવાહુઓ તિયમંગો, નવરં:-નપુંસગવેદે એગિદિદેવસુ અમંગયં. અવેયગા જહા અકસાર્ક, સસરીરી જહા ઓહિઓ. ઓરાલિય-વેડવિયસરીરાણં જીવ-એગિદિયવજો તિયમંગો, આહાર-ગસરીરી જીવ-મણુદેહિં છન્મંગા, તેયગ-કમ્મગાણં જહા ઓહિયા. અસરીરી જીવ-સિદ્ધેહિં તિયમંગો. આહારપજ્જતીએ, સરીરપજ્જતીએ ઇંદિયપજ્જતીએ, આણપાણપજ્જતીએ જીવ-એગિદિયવજો તિયમંગો, માસા-મળપજ્જતીએ જહા સર્વી, આહાર-અપજ્જતીએ જહા અણ-હારગા, સરીર-અપજ્જતીએ, ઇંદિય-અપજ્જતીએ, આણપાણ-અપજ્જતીએ જીવ-એગિદિયવજો તિયમંગો, નેરૂદેવ-મણુદેહિં છન્મંગા, માસા-મળપજ્જતીએ જીવાહુઓ તિયમંગો, નેરૂદેવ-મણુદેહિં છન્મંગા.

અને અલેશ્ય મનુષ્યોમાં છ માંગા જાણવા. સમ્યગ્દષ્ટિઓમાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા. વિકલેન્દ્રિયોમાં છ માંગા જાણવા. મિથ્યાદષ્ટિ-ઓમાં એકેન્દ્રિય વર્જીને ત્રણ માંગા જાણવા. સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિઓમાં છ માંગા જાણવા. સંયત જીવોમાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા. અસંયતોમાં એકેન્દ્રિય વર્જીને ત્રણ માંગા જાણવા. સંયતાસંયતોમાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા. નોસંયત નોઅસંયત અને નોસંય-તાસંયતોમાં-જીવ સિદ્ધોમાં-ત્રણ માંગા જાણવા. સકષાયોમાં-કષાયવાલાઓમાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા, અને સકષાય એકેન્દ્રિયોમાં અમંગક-ત્રણ માંગા નથી પણ એક માંગો-છે, ક્રોધ કષાયોમાં જીવ અને એકેન્દ્રિય વર્જી ત્રણ માંગા જાણવા. દેવોમાં છ માંગા, માનકષાયવાલામાં, માયાકષાયવાલામાં જીવ ઓ એકેન્દ્રિય વર્જીને ત્રણ માંગા જાણવા. નૈરયિક અને દેવોમાં છ માંગા જાણવા. લોભ કષાયવાલામાં જીવ અને એકેન્દ્રિય વર્જીને ત્રણ માંગા જાણવા. નૈરયિકોમાં છ માંગા જાણવા. અકષાયોમાં જીવ, મનુજ અને સિદ્ધોમાં ત્રણ માંગા જાણવા. ઔધિક જ્ઞાનમાં, આમિણિવોધિક-જ્ઞાનમાં, શ્રુતજ્ઞાનમાં, જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા. વિકલેન્દ્રિયોમાં છ માંગા જાણવા. અવધિજ્ઞાનમાં, મન:પર્વજ્ઞાનમાં અને કેવલજ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા. ઔધિક અજ્ઞાનમાં, મતિઅજ્ઞાનમાં અને શ્રુતઅજ્ઞાનમાં એકેન્દ્રિય વર્જીને ત્રણ માંગા જાણવા. વિમંગજ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા, જેમ ઔધિક કહ્યો તેમ સયોગી જાણવો, મનયોગી, વચનયોગી અને કાયયોગિમાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા. વિશેષ એ કે, એકેન્દ્રિય જીવો કાયયોગવાલાં છે અને તેઓમાં અમંગક-જાજા માંગા નથી-પણ એક માંગો-છે. જેમ અલેશ્યો કહ્યા તેમ અયોગિ-જીવો જાણવા. સાકાર ઉપયોગવાલામાં અને અનાકાર ઉપયોગ વાલામાં જીવ તથા એકેન્દ્રિય વર્જીને ત્રણ માંગા જાણવા. જેમ સકષાયી-કષાયવાલા-કહ્યા તેમ સવેદક-વેદવાલા-જીવો જાણવા સ્ત્રીવેદક, પુરુષવેદક અને નપુંસકવેદકોનાં જીવાદિક ત્રણ માંગા જાણવા, વિશેષ એ કે, નપુંસક વેદમાં એકેન્દ્રિયો માટે અમંગક-જાજા માંગા નથી-પણ એક માંગો છે. જેમ અકષાયી-કષાયરહિત જીવો કહ્યા તેમ અવેદક-વેદવિનાના-જીવો જાણવા જેમ ઔધિક-સામાન્ય-જીવ કહ્યા તેમ સશરીરી-શરીરવાલા-જીવો જાણવા. ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરવાલા માટે જીવ તથા એકેન્દ્રિય વર્જીને ત્રણ માંગા જાણવા. આહારક શરીરમાં જીવ અને

૧. મૂલચ્છાયા:-નૈરયિકેષુ પદ્ મહા: અકષયિ- જીવ- મનુજેષુ, સિદ્ધેષુ ત્રિકમજ્ઞ: ઔધિકજ્ઞાને, આમિણિવોધિકજ્ઞાને, શ્રુતજ્ઞાને જીવાદિકલ્લિકમજ્ઞ: વિકલેન્દ્રિયેષુ પદ્ મહા: અવધિજ્ઞાને, મન:-કેવલજ્ઞાને જીવાદિકલ્લિકમજ્ઞ: ઔધિકેજ્ઞાને, મયજ્ઞાને, ધુતાજ્ઞાને એકેન્દ્રિયવર્જલિક મજ્ઞ: વિમજ્ઞાને જીવાદિકલ્લિકમજ્ઞ: સયોગી યથા ઔધિક: મોયોગિનિ, વચોયોગિનિ, કાયયોગિને જીવાદિકલ્લિકમજ્ઞ: નવરમ્-કાયયોગિને એકેન્દ્રિયાસ્તેષુ અમજ્ઞકમ્. અયોગિનો યથાજ્ઞેદ્યા: સાકારોપયુક્તા-ડનાકારોપયુક્તેષુ જીવેકેન્દ્રિયવર્જલિકમજ્ઞ: સવેદકાથ યથા સકષાયિગ: સ્ત્રીવેદક-પુરુષવેદક-નપુંસકવેદકેષુ જીવાદિકલ્લિકમજ્ઞ: નવરમ્-નપુંસકવેદે એકેન્દ્રિયેષુ અમજ્ઞકમ્. અવેદકા યથાજ્ઞેદ્યા: સશરીરી યથા ઔધિક: આદારિક-વૈક્રિયશરીરેષુ જીવેકેન્દ્રિયવર્જલિકમજ્ઞ: આહારકશરીરે જીવ-મનુજેષુ પદ્ મહા: તેજસ-કામેકા (ળા) નાં યથૌધિકા: અશરીરેષુ જીવ-સિદ્ધેષુ ત્રિકમજ્ઞ: આહારપર્યાસૌ, શરીરપર્યાસૌ, ઇન્દ્રિયપર્યાસૌ, આનપ્રાણપર્યાસૌ જીવે-કેન્દ્રિયવર્જલિકમજ્ઞ: ભાષા-મન:પર્યાસૌ યથા સંજી, આહારઅપર્યાસૌ યથાજ્ઞાહારકા: શરીરાડપર્યાસૌ, ઇન્દ્રિયાડપર્યાસૌ, આનપ્રાણાડપર્યાસૌ જીવેકેન્દ્રિયવર્જલિકમજ્ઞ: નૈરયિક-દેવ મનુજેષુ પદ્ મહા: ભાષા-મનેડપર્યાસૌ જીવાદિકલ્લિકમજ્ઞ: નૈરયિક-દેવ-મનુજેષુ પદ્ મહા: અનુ.

मनुष्यमां छ भांगा जाणवा, जेम औषिक कखा तेम तैजस अने कार्मण (शरीरवाळा जीवो) जाणवा, अशरीरी-जीव अने सिद्ध माटे त्रण भांगा जाणवा. आहारपर्याप्तिमां, शरीर-पर्याप्तिमां, इंद्रियपर्याप्तिमां अने आनप्राणपर्याप्तिमां जीव अने एकेंद्रिय वर्जी त्रण भांगा जाणवा. जेम संज्ञी जीवो कखा तेम भाषा अने मनःपर्याप्ति संबंधे जाणवुं. जेम अनाहारक जीवो कखा तेम आहार पर्याप्ति विनाना जीवो विषे समजवुं. शरीरनी अपर्याप्तिमां, इंद्रियनी अपर्याप्तिमां अने आणप्राणनी अपर्याप्तिमां जीव अने एकेंद्रिय वर्जी त्रण भांगा जाणवा. नैरयिक, देव अने मनुष्योमां छ भांगा जाणवा. भाषानी अपर्याप्तिमां अने मननी अपर्याप्तिमां जीवादिक त्रण भांगा जाणवा. नैरयिक, देव अने मनुष्योमां छ भांगा जाणवा.

संग्रहगाथा:-सपएसा-आहारक-भविय-सन्नि-लेसा-दिद्धि-संजय-कसाए, णाणे जोगु-वओगे वेदे य शरीर-पज्जत्ती.

—संग्रह गाथा आ प्रमाणे छे:- सप्रदेशो, आहारक, भव्य, संज्ञी, लेइया, दृष्टि, संयत, कषाय, ज्ञान, योग, उपयोग, वेद, शरीर अने पर्याप्ति ए द्वारो छे.

१. अनन्तरोदेशके जीवो निरूपितः, अथ चतुर्थोद्देशकेऽपि तमेव भङ्गयन्तरेण निरूपयन्नाहः—‘ जीवे णं ’ इत्यदि. ‘ कालादेसेणं ’ ति कालप्रकारेण—कालम् आश्रित्येत्यर्थः. ‘ सपएसे ’ ति सविभागः, ‘ नियमा सपएसे ’ ति अनादित्वेन जीवस्य अनन्तसमयस्थितिकत्वात् सप्रदेशता, यो हि एकसमयस्थितिः सोऽप्रदेशः, द्वयादिसमयस्थितिस्तु सप्रदेशः. इह चाऽनया गाथया भावना कार्या—‘ जौ जस्त पढमसमए वट्टइ भावस्त सो उ अपएसो, अण्णम्मि वट्टमाणो कालाएसेण सपएसो. ’ नारकस्तु यः प्रथमसमयोत्पन्नः सोऽप्रदेशः, द्वयादिसमयोत्पन्नः पुनः सप्रदेशः; अत उक्तम्—‘ सिय सपएसे, सिय अपएसे ’ एष तावद् एवत्वेन जीवादिः सिद्धाऽवसानः षड्विंशतिदण्डकः कालतः सप्रदेशत्वादिना चिन्तितः, अथाऽयमेव तथैव पृथक्त्वेन चिन्त्यते—‘ सञ्चे वि ताव होज्जा सपएसा ’ ति उपपातविरहकालेऽसंख्यातानां पूर्वोत्पन्नानां भावात् सर्वेऽपि सप्रदेशा भवेयुः, तथा पूर्वोत्पन्नेषु मध्ये यदा एकोऽप्यन्यो नारक उत्पद्यते तदा तस्य प्रथमसमयोत्पन्नेनाऽप्रदेशत्वात्, शेषाणां च द्वयादिसमयोत्पन्नेन सप्रदेशत्वाद् उच्यते—‘ सपएसा य, अपएसे य ’ ति. एवं यदा बहुव उत्पद्यमाना भवन्ति तदोच्यते—‘ सपएसा य, अपएसा य ’ ति उत्पद्यन्ते च एकदा एकादयो नारकाः, यदाहः—‘ ऐगो व दो व तिन्नि व संखमसंखा च एगसमएणं, उववज्जेते-वइया उव्वट्टंता वि एमेव. ’ ‘ पुढाविकाइया णं ’ इत्यादि. एकेन्द्रियाणां पूर्वोत्पन्नानाम्, उत्पद्यमानानां च बहूनां सद्भावात् ‘ सपएसा वि, अपएसा वि ’ इत्युच्यते. ‘ सेसा जहा नेरइया ’ इत्यादि. यथा नारका अभिलाषत्रयेणोक्तास्तथा शेषा द्वीन्द्रियादयः सिद्धाऽवसानः वाच्याः, सर्वेषाम् एषां विरहसंभवाद् एकाद्युत्पत्तेश्चेति. एवम् आहारका-ऽनाहारकशब्दविशेषितौ एकत्व-पृथक्त्वदण्डकौ अध्येयौ, अध्ययनक्रमश्चाऽयम्—‘ आहारए णं भंते ! जीवे कालाएसेणं किं सपएसे, अपएसे ? गोयसा ! सिय सपएसे, सिय अपएसे. ’ इत्यादि—त्वधिया वाच्यः. तत्र यदा विप्रहे, केवलिसमुद्घाते वाऽनाहारको भूत्वा, पुनराहारकत्वं प्रतिपद्यते तदा तत्प्रथमसमयेऽप्रदेशः, द्वितीयादिषु तु सप्रदेशः; इत्यत उच्यते—‘ सिय सपएसे, सिय अपएसे ’ ति एवमेकत्वे सर्वेष्वपि सादिभावेषु, अनादिभावेषु तु ‘ नियमा सपएसे ’ ति वाच्यम्. पृथक्त्वदण्डके तु एवमभिलाषो दृश्यः—‘ आहारया णं भंते ! जीवा कालाएसेणं किं सपएसा, अपएसा ? गोयसा ! सपएसा वि, अपएसा वि ’ ति तत्र बहूनाम् आहारकत्वेनावस्थितानां भावात् सप्रदेशत्वम्. तथा बहूनां विग्रहगतेरनन्तरं प्रथमसमये आहारकत्वसंभवाद् अप्रदेशत्वमप्याहारकाणां लभ्यते इति ‘ सप्रदेशा अपि, अप्रदेशा अपि ’ इत्युक्तम्. एवं पृथिव्यादयोऽपि अध्येयाः. नारकादयः पुनर्विकल्पत्रयेण वाच्याः, तद्यथा—‘ आहारया णं भंते ! नेरइया णं किं सपएसा, अपएसा ? गोयसा ! सञ्चे वि ताव होज्जा सपएसा, अहवा सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य ’ ति. एतदेवाहः—‘ अहारगाणं जीव-एगिंदियवज्जो तियभंगो ’ जीवपदम्. एकेन्द्रियपदपञ्चकं च वर्जयित्वा, त्रिकरूपो भङ्गस्त्रिकभङ्गो भङ्गकत्रयं वाच्यम् इत्यर्थः, सिद्धपदं त्विह न वाच्यम्, तेषाम् अनाहारकत्वात्; अनाहारकदण्डकद्वयमपि एवम् अनुवर्णीयम्. तत्राऽनाहारको विग्रहगत्याऽऽपन्नः, समुद्घातकेवली, अयोगी सिद्धो वा स्यात्, स चाऽनाहारकत्वप्रथमसमयेऽप्रदेशः, द्वितीयादिषु तु सप्रदेशः तेन ‘ स्यात् सप्रदेशः ’

१. मूलच्छायाः—संग्रहगाथाः—सप्रदेशा आहारक-भव्य-संज्ञि-लेइया-दृष्टि-संयत-कषायः, ज्ञानं योगो-पयोगो वेदश्च शरीर-पर्याप्ति.—अनु०

२. प्र० छाः—यो यस्य प्रथमसमये वर्तते भावस्य स तु अप्रदेशः, अन्यस्मिन् वर्तमानः कालादेशेन सप्रदेशः. २. एको वा द्वौ वा त्रीणि वा संख्यमसंख्या च एकसमयेन उपपद्यमानाः—एतावन्तः उद्भूतमाना अपि एवमेतः—अनु०

इत्याद्युच्यते. पृथक्त्वदण्डके विशेषमाहः—‘अणाहारणां’ इत्यादि. जीवान्, एकेन्द्रियांश्च वर्जयन्तीति—जीवै—केन्द्रियवर्जात्तान् वर्जयित्वा इत्यर्थः. जीवपदे, एकेन्द्रियपदे च ‘सपएसा य, अपएसा य’ इत्येवंरूप एक एव भङ्गकः—बहूनां विप्रहरणायपन्नानां सप्रदेशानाम्, अप्रदेशानां च लाभात्. नारकादीनाम्, द्वीन्द्रियादीनां च स्तोत्रतराणाम् उत्पादस्तत्र च एक—द्वयादीनाम् अनाहारकाणां भावात् षड्भङ्गिणासम्भवः—तत्र द्वौ बहुवचनान्तौ, अन्ये तु चत्वारः—एकवचन—बहुवचनसंयोगात्, केवलैकवचनभङ्गकौ इह न स्तः—पृथक्त्वस्याऽधिकृतत्वादिति. ‘सिद्धेहिं तियमंगो’ त्ति सप्रदेशपदस्य बहुवचनान्तस्यैव संभवात्. ‘भवसिद्धीय, अभवसिद्धीय जहा ओहिय’ ति अयमर्थः—औघि दण्डकवद् एतेषां प्रत्येकं दण्डकद्वयम्, तत्र च भव्योऽभव्यो वा जीवो नियमात् सप्रदेशः, नारकादिस्तु सप्रदेशः, अप्रदेशो वा; बहवस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः. एकेन्द्रियाः पुनः सप्रदेशाश्च, अप्रदेशाश्च इत्येकभङ्गा एवेति. सिद्धपदं तु न वाच्यम्, सिद्धानां भव्या—ऽभव्यविशेषणाऽनुपपत्तेरिति. तथा ‘नोभवसिद्धीय—नोअभवसिद्धीय’ त्ति एतद्विशेषणं जीवादिदण्डकद्वयम् अध्येयम्, तत्र चाऽभिलापः—‘नोभवसिद्धीय—नोअभवसिद्धीय णं भंते ! जीवे सपएसे, अपएसे ?’ इत्यादि. एवं पृथक्त्वदण्डकोऽपि. केवलमिह जीवपदम्, सिद्धपदं च इति द्वयमेव—नारकादिपदानां ‘नोभव्य—नोऽभव्य’ विशेषणस्याऽनुपपत्तेरिति. इह च पृथक्त्वदण्डके पूर्वोक्तं भङ्गकत्रयमनुसर्तव्यम्, अत एवाऽऽहः—‘जीवे सिद्धेहिं तियमंगो’ त्ति संज्ञिषु यौ दण्डकौ तयोर्द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु भङ्गकत्रयं भवति, इत्यत आहः—‘सञ्जिहि’ इत्यादि. तत्र संज्ञिनो जीवाः कालतः ‘सप्रदेशाः’ भवन्ति चिरोत्पन्नानपेक्ष्य, उत्पादविरहाऽनन्तरं च एकस्योत्पत्तौ तत्प्राथम्ये ‘सप्रदेशाश्च अप्रदेशश्च’ इति स्यात्, बहूनाम् उत्पत्तिप्राथम्ये तु ‘सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च’ इति स्यात्—तदेवं भङ्गकत्रयमिति, एवं सर्वपदेषु; केवलमेतयोर्दण्डकयोः एकेन्द्रिय—विकलेन्द्रिय—सिद्धपदानि न वाच्यानि, तेषु संज्ञिविशेषणस्याऽसंभवद् इति. ‘असञ्जिहि’ इत्यादि. अयमर्थः—असंज्ञिषु असंज्ञिविषये द्वितीयदण्डके पृथिव्यादिपदानि वर्जयित्वा भङ्गकत्रयं प्राग् दर्शितमेव वाच्यम्. पृथिव्यादिपदेषु हि ‘सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च’ इत्येक एव, सदा बहूनाम् उत्पत्त्या तेषाम् अप्रदेशत्व—बहुत्वस्याऽपि संभवात्. नैरपिकादीनां च व्यन्तरान्तानां संज्ञिनामपि असंज्ञित्वम्—असंज्ञित्वः उत्पादाद् भूतभवतयाऽवसेयम्, तथा नैरपिकादिषु असंज्ञित्वस्य कादाचित्कत्वेन एकत्व—बहुत्वसंभवात् षड् भङ्गा भवन्ति, ते च दर्शिता एव—एतदेवाऽऽहः—‘नेरइय—देव—मणुए’ इत्यादि. ज्योतिष्काः, वैमानिकाः, सिद्धास्तु न वाच्याः, तेषाम् असंज्ञित्वस्याऽसंभवात्. तथा ‘नोसंज्ञि—नोऽसंज्ञि’—विशेषणदण्डकयोर्द्वितीयदण्डके जीव—मनुज—सिद्धपदेषु, उक्तरूपं भङ्गकत्रयं भवति, तेषु बहूनाम् अवस्थितानां लाभात्, उत्पद्यमानानां च एकादीनां संभवाद्—इति. एतयोश्च दण्डकयो—जीव—मनुज—सिद्धपदानि एव भवन्ति—नारकादिपदानां ‘नोसंज्ञि—नोऽसंज्ञि’ इति विशेषणस्याऽघटनाद्—इति. सलेश्यदण्डकद्वये औघिकदण्डकवद् जीव—नारकादयो वाच्याः. सलेश्यतायां जीवत्ववद् अनादित्वेन विशेषाऽनुपादकत्वात् केवलं सिद्धपदं नाऽधीयते, सिद्धानाम् अलेश्यत्वादिति. कृष्णलेश्याः, नीललेश्याः, कापोतलेश्याश्च जीव—नारकादयः प्रत्येकं दण्डकद्वयेनाऽऽहारकजीवादिबद् उपयुज्य वाच्याः, केवलं यस्य जीव—नारकादेरेताः सन्ति स एव वाच्यः, एतदेवाऽऽहः—‘कण्हेस्ता’ इत्यादि. एताश्च ज्योतिष्क—वैमानिकानां न भवन्ति, सिद्धानां तु सर्वा न भवन्ति इति. तेजोलेश्याद्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त एव त्रयो भङ्गाः. पृथिव्य—प—वनस्पतिषु पुन. षड् भङ्गाः—यत एतेषु तेजोलेश्या एकादयो देवाः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्ते इति हेतोः सप्रदेशानाम् अप्रदेशानां च एकत्व—बहुत्वसंभव इति—एतदेवाऽऽहः—‘तेजलेस्ताए’ इत्यादि. इह नारक—तेजो—वायु—विकलेन्द्रिय—सिद्धपदानि न वाच्यानि, तेजोलेश्याया अभावाद्—इति. पद्मलेश्या—शुक्ललेश्ययोर्द्वितीयदण्डके जीवादिषु पदेषु त एव त्रयो भङ्गाः, एतदेवाऽऽहः—‘पम्हेस्ता’ इत्यादि. इह च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्—मनुष्य—वैमानिकपदान्येव वाच्यानि, अन्येषु एतयोरभावाद्—इति, अलेश्यदण्डकयो—जीव—मनुष्य—सिद्धपदानि एवोच्यन्ते, अन्येषाम् अलेश्यत्वस्याऽसंभवात्—तत्र च जीव—सिद्धयोर्भङ्गकत्रयं तदेव. मनुष्येषु तु षड् भङ्गाः, अलेश्यतां प्रतिपन्नानाम्, प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां मनुष्याणां संभवेन सप्रदेशत्वे, अप्रदेशत्वे च एकत्व—बहुत्वसंभवाद् इति—इदमेवाऽऽहः—‘अलेसेहि’ इत्यादि. सम्यग्दृष्टिदण्डकयोः सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिप्रथमसमयेऽप्रदेशत्वम्, द्वितीयादिषु तु सप्रदेशत्वम्; तत्र द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गास्तथैव, विकलेन्द्रियेषु तु षट्, यतस्तेषु सासादनसम्यग्दृष्टय एकादयः पूर्वोत्पन्नाः, उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्ते—अतः सप्रदेशत्वा—ऽप्रदेशत्वयोरेकत्व—बहुत्वसंभव इति. एतदेवाऽऽहः—‘सम्मदिहीहिं’ इत्यादि. इह एकेन्द्रियपदानि न वाच्यानि—तेषु सम्यग्दर्शनाऽभावादिति. ‘मिच्छदिहीहिं’ इत्यादि. मिथ्यादृष्टिद्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः—मिथ्यात्वं प्रतिपन्नाः बहवः, सम्यक्त्वभ्रंशे तत् प्रतिपद्यमानाश्चैकादयः संभवन्ति इति कृत्वा. एकेन्द्रियपदेषु पुनः ‘सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च’ इत्येक एव—तेष्ववस्थितानाम्, उत्पद्यमानानां च बहूनामेव भावाद् इति. इह च सिद्धाः न वाच्याः तेषां मिथ्यात्वाऽभावादिति. सम्यग्मिथ्यादृष्टि—बहुत्वदण्डके ‘सम्मामिच्छदिहीहिं छभंगा’ अयमर्थः—सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं प्रतिपन्नकाः, प्रतिपद्यमानाश्च एकादयोऽपि लभ्यन्ते—इत्यतस्तेषु षड् भङ्गा भवन्ति इति. इह च एकेन्द्रिय—विकलेन्द्रिय—सिद्धपदानि न वाच्यानि, असंभवाद् इति. ‘संजएहिं’ इत्यादि. संयतेषु संयतशब्दविशेषितेषु जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गाः—संयमं प्रतिपन्नानां बहूनाम्, प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां भावात्, इह च जीवपद—मनुष्यपदे एव वाच्ये, अन्यत्र संयतत्वाऽभावाद् इति. असंयतद्वितीयदण्डके ‘असंजएहिं’ इत्यादि. इह असंयतत्वं प्रतिपन्नानां

बहूनाम्, संयत्त्वादिप्रतिपातेन तत् प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां भावाद् भङ्गकत्रयम्, एकेन्द्रियाणां तु पूर्वोक्तयुक्त्या 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्ग इति. इह सिद्धपदं नाऽध्येयम्-असंभवद् इति. संयतासंयतबहुत्वदण्डके 'संजयासंजएहि' इत्यादि. इह देशविरतिं प्रतिपन्नानां बहूनाम्, संयमाद् असंयमाद् वा निवृत्त्य तां प्रतिपद्यमानानां च एकादीनां भावाद् भङ्गकत्रयसंभवः, इह च जीवपञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्यपदानि एवाऽध्येयानि, तदन्यत्र संयतासंयतत्वस्यऽभावादिति. 'नोसंजए' इत्यादौ सैव भावना, नवरम्-इह जीव-सिद्धपदे एव वाच्ये, अत एवोक्तम्- 'जीव-सिद्धेहि तियमंगो' ति 'सकसाईहि जीवाईओ तियमंगो' ति अयमर्थः-सकषायाणां सदाऽवस्थितत्वात् ते 'सप्रदेशाः' इत्येको भङ्गः, तथोपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानत्वे सकषायत्वं प्रतिपद्यमाना एकादयो लभ्यन्ते, ततश्च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' तथा 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्यपरभङ्गकद्वयमिति. नारकादिषु प्रतीतमेव भङ्गकत्रयम्. 'एगिदिएसु अभंगयं' ति भङ्गकानाम्-अभावोऽभङ्गकम्, 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव विकल्प इत्यर्थः, बहूनाम् अवस्थितानाम्, उत्पद्यमानानां च तेषु लाभादिति, इह च सिद्धपदं नाऽध्येयम्, अकषायित्वात्. एवं क्रोधादिदण्डकेष्वपि- 'कोहकसाईहि जीवे-गिदियवजो तियमंगो' ति अयमर्थः-क्रोधरूपाय-द्वितीयदण्डके जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गः, शेषेषु तु त्रयः. ननु सकषायिजीवपदवत् कथमिह भङ्गत्रयं न लभ्यते? उच्यते-इह मान-माया-लोभेभ्यो निवृत्ताः क्रोधं प्रतिपद्यमाना बहव एव लभ्यन्ते-प्रत्येकं तद्राशीनामनन्तत्वाद्, न तु एकादयः-यथा उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानाः सकषायित्वं प्रतिपत्तार इति. 'देवेहि छम्भंग' ति देवपदेषु त्रयोदशस्वपि षड् भङ्गाः, तेषु क्रोधोदयवतामल्पत्वेन एकत्वे, बहुत्वे च सप्रदेशा-ऽप्रदेशत्वयोः संभवादिति. मानकषायि-मायाकषायिद्वितीयदण्डके 'नेरइय-देवेहि छम्भंग' ति नारकाणाम्, देवानां च मध्येऽरूपा एव मान-मायोदयवन्तो भवन्ति-इति पूर्वोक्तन्यायात् षड् भङ्गा भवन्ति-इति. 'लोहकसाईहि जीवेगिदियवजो तियमंगो' ति एतस्य क्रोधसूत्रवद् भावना. 'नेरइएहि छम्भंग' ति नारकाणां लोभोदयवताम् अल्पत्वत् पूर्वोक्ताः षड् भङ्गा भवन्ति-इति. आह च- "कोहे माणे माया बोधवा सुरगणेहि छम्भंगा, माणे माया लोभे नेरइएहि पि छम्भंग." देवा लोभप्रचुराः, नारकाः क्रोधप्रचुरा इति. अकषायिद्वितीयदण्डके जीव-मनुष्य-सिद्धपदेषु भङ्गत्रयम्, अन्येषाम् असंभवात्, एतदेवाऽऽह- 'अकसाई' इत्यादि. 'ओहियणाणे, आभिनिबोहियणाणे, सुयणाणे जीवाईओ तियमंगो' ति औघिकज्ञानं मत्यादिभिरविशेषितम्, तत्र मति-श्रुतज्ञानयोश्च बहुत्वदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः पूर्वोक्ता भवन्ति. तत्र औघिकज्ञानि-मति-श्रुतज्ञानिनां सदाऽवस्थितत्वेन सप्रदेशानां भावात् 'सप्रदेशाः' इत्येकः. तथा मिथ्याज्ञानाद् मत्यादिज्ञानमात्रम्, मत्यज्ञानाद् मतिज्ञानम्, श्रुतज्ञानाच्च श्रुतज्ञानं प्रतिपद्यमानानाम् एकादीनां लाभात् 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' तथा 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इति द्वौ, एवं त्रयमिति. 'विगलिदिएहि छम्भंग' ति द्वित्रि-चतुरिन्द्रियेषु सासादनसम्यक्त्वसंभवेन आभिनिबोधिक्कादिज्ञानिनाम् एकादीनां संभवात् त एव षड् भङ्गाः. इह च यथायोगं पृथिव्यादयः, सिद्धाश्च न वाच्याः, असंभवात् इति. एवम् अवध्यादिषु अपि भङ्गत्रयभावना, केवलम्-अवधिदण्डकयोरेकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियाः, सिद्धाश्च न वाच्याः, मनःपर्यायदण्डकयोस्तु जीवाः, मनुष्याश्च वाच्याः, केवलदण्डकयोस्तु जीव-मनुष्य-सिद्धा वाच्याः. अत एव वाचनाऽन्तरे दृश्यते- 'विण्णोयं जस्स जं अत्थि' ति. 'ओहिए अबाणे' इत्यादि. सामान्येऽज्ञाने-मत्यज्ञानादिभिरविशेषिते, मत्यज्ञाने, श्रुतज्ञाने च जीवादिषु त्रिभङ्गी भवति-एते हि सदाऽवस्थितत्वात् 'सप्रदेशाः' इत्येकः, यदा तु तदन्ये ज्ञानं विमुच्य मत्यज्ञानादितया परिणमन्ति तदा एकादिसंभवेन 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्यादि भङ्गकद्वयम्, इत्येवं भङ्गकत्रयमिति. पृथिव्यादिषु तु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव इत्यत आह- 'एगिदियवजो तियमंगो' ति इह च त्रयेऽपि सिद्धा न वाच्याः, विभङ्गे तु जीवादिषु भङ्गत्रयम्, तद्भावना च मत्यज्ञानादिवत्, केवलमिह एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियाः, सिद्धाश्च न वाच्या इति. 'सजोई जहा ओहिय' ति सयोगी जीवादिदण्डकद्वयेऽपि तथा वाच्यो औघिको जीवादिः, स च एवम्-सयोगी जीवो नियमात् सप्रदेशः, नारकादिस्तु सप्रदेशः, अप्रदेशो वा, बहवस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः, एकेन्द्रियाः पुनस्तृतीयभङ्गवन्त इति. इह सिद्धपदं नाऽध्येयम्. 'मणजोई' इत्यादि. मनोयोगिनो योगत्रयवन्तः-संज्ञिन इत्यर्थः, वागयोगिन एकेन्द्रियवर्जाः, काययोगिनस्तु सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयः-एतेषु च जीवादिषु त्रिविधो भङ्गः, तद्भावना च-मनोयोग्यादीनामवस्थितत्वे प्रथमः, अमनोयोगित्वादित्यागाच्च मनोयोगित्वाद्युत्पादेनाऽप्रदेशत्वलाभेऽन्यभङ्गकद्वयमिति. नवरम्-काययोगिनो ये एकेन्द्रियास्तेषु अभङ्गकम्- 'सप्रदेशाः अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गक इत्यर्थः. एतेषु च योगत्रयदण्डकेषु जीवादिपदानि यथासंभवम् अध्येयानि, सिद्धपदं च न वाच्यम् इति. 'अजोगी जहा अलेस' ति दण्डकद्वयेऽपि अलेश्यसमवक्तव्यत्वात् तेषाम्, ततो द्वितीयदण्डके अयोगिषु जीव-सिद्धपदयोर्भङ्गकत्रयम्, मनुष्येषु च षड्भङ्गी इति. 'सागार' इत्यादि. साकारोपयुक्तेषु, अनाकारोपयुक्तेषु च नारकादिषु त्रयो भङ्गाः, जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव. तत्र चाऽन्यतरोपयोगाद् अन्यतरगमने प्रथमे-तरसमयेषु अप्रदेशत्व-सप्रदेशत्वे भावनीये; सिद्धानां त्वेकसमयोपयोगित्वेऽपि साकारस्य, इतरस्य चोपयोगस्याऽसकृत् प्राप्या सप्रदेशत्वम्, सकृत् प्राप्या चाऽप्रदेशत्वम् अवसेयम्; एवं चाऽसकृदवाप्तसाकारोपयोगान् बहूनाऽऽश्रित्य 'सप्रदेशाः' इत्येको भङ्गः, तानेव, सकृदवाप्तसाकारोपयोगं च एकमाश्रित्य द्वितीयः, तथा तानेव, सकृदवाप्तसाकारोपयोगांश्च बहून् अधिकृत्य तृतीयः; अनाकारोपयोगे तु असकृत्प्राप्ताऽनाकारोपयोगान् आश्रित्य प्रथमः, तानेव,

१. प्र० छाः-क्रोधे माने मायायां बोधवाः सुरगणैः षड् भङ्गाः, माने मायायां लोभे तैरधिकैरपि षड् भङ्गाः-अनु०

सकृत्प्राप्ताऽनाकारोपयोगं चैकम् आश्रित्य द्वितीयः, उभयेषामपि एकत्वे तृतीय इति. 'सवेयगा य जहा सकसाइ' इति सवेदानामा-
जीवादिपदेषु भङ्गकत्रयभावात् एकेन्द्रियेषु चैकभङ्गकसद्भावात्, इह च वेदप्रतिपन्नान् बहून्, श्रेणिभ्रंशे च वेदं प्रतिपद्यमानकन्
एकादीनपेक्ष्य भङ्गकत्रयं भावनीयम्—' इत्थंवेयगा ' इत्यादि. इह वेदाद् वेदान्तरसंक्रान्तौ प्रथमे समयेऽप्रदेशत्वम्, इतरेषु च
सप्रदेशत्वम् अवगम्य भङ्गकत्रयं पूर्ववद् वाच्यम्. नपुंसकवेददण्डकयोस्तु एकेन्द्रियेषु एको भङ्गकः—' सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च '
इत्येवंरूपः प्रागुक्तयुक्तेरेवेति. स्त्रीदण्डक पुरुषदण्डकेषु देव-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्यपदान्येव, नपुंसकदण्डकयोस्तु देववर्गिणि
वाच्यानि; सिद्धपदं च सर्वेष्वपि न वाच्यमिति. 'अवेयगा जहा अकसाइ' इति जीव-मनुष्य-सिद्धपदेषु भङ्गकत्रयम् अकषायिवद्
वाच्यमित्यर्थः. 'ससरीरी जहा ओहिओ' इति औषिकदण्डकवत् सशरीरदण्डकयोर्जीवपदे सप्रदेशता एव वाच्या, अनादित्वात्
सशरीरत्वस्य; नारकादिषु तु बहुत्वे भङ्गकत्रयम्. एकेन्द्रियेषु तृतीयभङ्ग इति. 'ओरालिय-वेजविय-सरीराणं जीवे-गिदियवज्जो
तिभंगो' इति औदारिकादिशरीरसत्त्वेषु, जीवपदे, एकेन्द्रियपदेषु च बहुत्वे तृतीयभङ्ग एव, बहूनां तेषु प्रतिपन्नानाम्, प्रतिपद्यमानानां
चाऽनुक्षणं लाभात्, शेषेषु भङ्गकत्रयम्. बहूनां तेषु प्रतिपन्नानाम्, तथा औदारिक-वैक्रियत्यागेन औदारिकम्, वैक्रियं च
प्रतिपद्यमानानाम् एकादीनां लाभात्. इह औदारिकदण्डकयोर्नारकाः, देवाश्च न वाच्याः; वैक्रियदण्डकयोस्तु पृथिव्य-प-तेजो-
वनस्पति-विकलेन्द्रिया न वाच्याः. यश्च वैक्रियदण्डके एकेन्द्रियपदे तृतीयभङ्गोऽभिधीयते स वायूनामसंख्यातानां प्रतिपद्यमानं वैक्रियकरण-
माश्रित्य, तथा यद्यपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याश्च वैक्रियलब्धिमन्तोऽल्पे, तथापि भङ्गकत्रयवचनसामर्थ्याद् बहूनां वैक्रियाऽवस्थानसंभवः,
तथैकादीनां तत् प्रतिपद्यमानता च अवसेया. 'आहारगा' इत्यादि. आहारकशरीरे जीव-मनुष्ययोः षड् भङ्गकाः पूर्वोक्ता
एव, आहारकशरीरिणाम् अहत्वात्-शेषजीवानां तु तत्र संभवतीति. 'तेयगा' इत्यादि. तैजस-कर्मणशरीरे समाश्रित्य जीवादयस्तथा
वाच्याः यथा औषिकाः-ते एव, तत्र च जीवाः सप्रदेशा एव वाच्याः; अनादित्वात् तैजसादिसंयोगस्य, नारकादयस्तु त्रिभङ्गाः,
एकेन्द्रियास्तु तृतीयभङ्गाः. एतेषु च शरीरादिदण्डकेषु सिद्धपदं नाऽध्येयम् इति. 'अतररी' इत्यादि. अशरीरेषु जीवादिषु सप्रदेश-
तादित्वेन वक्तव्येषु जीव-सिद्धपदयोः पूर्वोक्ता त्रिभङ्गा वाच्या, अन्यत्र अशरीरत्वस्याऽभावाद् इति. 'आहारपञ्चतीए' इत्यादि.
इह च जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च बहूनाम् आहारादिपर्याप्तिः प्रतिपन्नानां तदपर्याप्तित्यागेनाऽऽहारपर्याप्त्यादिभिः पर्याप्तिभावं गच्छतां
च बहूनामेव लाभात् 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गः, शेषेषु तु त्रयो भङ्गा इति. 'भासा-मण-' इत्यादि. इह भाषा-
मनसोः पर्याप्तिः-भाषा-मनःपर्याप्तिः, भाषा-मनःपर्याप्त्योस्तु बहुश्रुताऽभिमतेन केनाऽपि कारणेन एकत्वं विशिक्षितम्, ततश्च तथा
पर्याप्तका यथा संज्ञिनस्तथा सप्रदेशादितया वाच्याः, संप्रपदेषु भङ्गकत्रयमित्यर्थः. पञ्चेन्द्रियपदान्येव चेह वाच्यानि. पर्याप्तिनां च इदं
स्वरूपमाहुः-येन करणेन भुक्तमाहारं खलम्, रसं च कर्तुं समर्थो भवति तस्य करणस्य निष्पत्तिराहारपर्याप्तिः, करणम्, शक्तिरिति पर्याप्तौ.
तथा शरीरपर्याप्तिर्नाम येन करणेन औदारिक-वैक्रिया-ऽऽहारकाणां शरीराणां योग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा औदारिकादिभावेन
परिणमयति, तस्य करणस्य निर्वृत्तिः शरीरपर्याप्तिरिति. तथा येन करणेन एकादीनाम् इन्द्रियाणां प्रायोग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा
आरमीयान् विषयान् ज्ञातुं समर्थो भवति, तस्य करणस्य निर्वृत्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः. तथा येन करणेनाऽऽन-प्राणप्रायोग्यानि द्रव्याणि
अवलम्ब्य अवलम्ब्य आन-प्राणतया निःस्रष्टुं समर्थो भवति, तस्य करणस्य निर्वृत्तिः-आन-प्राणपर्याप्तिरिति. तथा येन करणेन
सयादिभाषायाः प्रायोग्यानि द्रव्याणि अवलम्ब्याऽवलम्ब्य चतुर्विधभावया परिणमय्य भावानिसर्जनसमर्थो भवति, तस्य करणस्य निष्पत्ति-
र्भाषापर्याप्तिः. तथा येन करणेन चतुर्विधमनोयोग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा मननसमर्थो भवति, तस्य करणस्य निष्पत्तिर्मनःपर्याप्तिरिति.
'आहारपञ्चतीए' इत्यादि. इह जीवपदे, पृथिव्यादिपदेषु च 'सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्च' इत्येक एव भङ्गकः-अनवरतं विप्रहगतिमता-
मऽऽहाराऽपर्याप्तिमतां बहूनां लाभात्. शेषेषु च षड् भङ्गाः पूर्वोक्ता एव-आहारापर्याप्तिमतामहत्वात्. 'शरीरपञ्चतीए' इत्यादि.
इह जीवेषु, एकेन्द्रियेषु, च एक एव भङ्गः, अन्यत्र तु त्रयम्-शरीराद्यपर्याप्तिकानां कालतः सप्रदेशानां सदैव लाभात्, अप्रदेशानां
च कदाचिद् एकादीनां च लाभात्. नारक-देव-मनुष्येषु च षड् एव इति. 'भासा' इत्यादि. भाषा-मनोऽपर्याप्त्या अपर्याप्तकाले
येषां जातितो भाषा-मनोयोग्यत्वे सति तदसिद्धिः-ते च पञ्चेन्द्रिया एव, यदि पुनर्भाषा-मनसोरभावनात्रेण तदपर्याप्तका अभिव्यंस्तदा
एकेन्द्रिया अपि तेऽभिव्यंस्ततश्च जीवपदे तृतीय एव भङ्गः स्यात्, उच्यते च- 'जीवाइओ तियभंगो' इति तत्र जीवेषु, पञ्चेन्द्रियतियक्षु
च बहूनां तदपर्याप्तिं प्रतिपन्नानाम्, प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां लाभात् पूर्वोक्तमेव भङ्गकत्रयम्. 'नेरइय-देव मणुएसु छभंग' इति
नैरयिकादिषु मनोऽपर्याप्तकानाम् अल्पतरत्वेन सप्रदेशा-ऽप्रदेशानाम् एकादीनां लाभात् त एव षड् भङ्गाः. एषु च पर्याप्त्य-पर्याप्तिदण्डकेषु
सिद्धपदं नाऽध्येयम्-असंभवाद्-इति. पूर्वोक्तद्वाराणां संप्रहगाथाः- 'सपएसा' इत्यादि. 'सपएस' इति कालतो जीवाः सप्रदेशाः,
इतरे च एकत्व-बहुवाभ्यामुक्ताः. 'आहारग' इति आहारकाः, अनाहारकाश्च तथैव. 'मविय' इति भव्याः, अभव्याः, उभयनिषेधाश्च
तथैव. 'सन्नि' इति संज्ञिनः, असंज्ञिनः, द्वयनिषेधवन्तश्च तथैव. 'लेस' इति सलेश्याः-कृष्णादिलेश्याः, अलेश्याश्च तथैव. 'दिडि' इति
दृग् दृष्टिः-संश्रद्ध्यादिका, तद्वन्तस्तथैव. 'संजय' इति संयताः, असंयताः, मिश्राः, त्रयनिषेधिनश्च तथैव. 'कसाइ' इति
कषायिणः क्रोधादिमन्तः, अकषायाश्च तथैव. 'नाणे' इति ज्ञानिनः-आभिनिबोधिकादिज्ञानिनः, अज्ञानिनो मत्यज्ञानादिमन्तश्च तथैव.

‘ જોગ ’ ત્તિ સયોગાઃ—મન—આદિયોગિનઃ, અયોગિનશ્ચ તથૈવ. ‘ ઉવઓગે ’ ત્તિ સાકારા-ડનાકારોપયોગાસ્તથૈવ. ‘ વેદે ’ ત્તિ સવેદાઃ— સ્ત્રીવેદાદિમન્તઃ, અવેદઃશ્ચ તથૈવ. ‘ સસરીર ’ ત્તિ સશરીરા ઔદારિકાદિમન્તઃ, અશરીરાશ્ચ તથૈવ. ‘ પ્વજ્જત ’ ત્તિ આહારાદિપર્યાતિમન્તઃ, તદપર્યાતિકાશ્ચ તથૈવોક્તા ઇતિ.

૧. આગળના ઉદ્દેશકમાં જીવનું નિરૂપણ કર્યું છે. અને હવે આ ચોથા ઉદ્દેશકમાં પણ તે જ જીવને બીજે પ્રકારે નિરૂપણ [‘ જીવે પં ’ ઇત્યાદિ] સૂત્ર કહે છે. [‘ કાલાદેશણ ’ તિ] કાલના પ્રકાર વહે, કાલને આશ્રીને અર્થાત્ કાલની અપેક્ષા, [‘ સપ્પએસે ’ તિ] વિભાગ સપ્રદેશ. સહિત. [‘ નિયમા સપ્પએસે ’ તિ] અનાદિપણને લીધે જીવની અનંત સમયની સ્થિતિ હોવાથી તેને (જીવને) સપ્રદેશપણું છે—જે એક સમયની સ્થિતિવાળો હોય તે કાલની અપેક્ષા અપ્રદેશ છે અને જે એકથી વધારે એટલે બે વગેરે સમયની સ્થિતિવાળો હોય તો તે કાલની અપેક્ષા સપ્રદેશ છે. અહિં આ માથાવહે માવના કરવી અર્થાત્ સપ્રદેશ અને અપ્રદેશનું સ્વરૂપ આ માથાને અનુસાર જાણવું: “ જે જીવ પ્રથમ સમયે જે માવમાં વર્તતો હોય તે જીવ અપ્રદેશ કહેવાય અને પ્રથમ સિવાયના સમયમાં—બીજા, ત્રીજા વગેરે સમયમાં—વર્તતો તે જ જીવ કાલાદેશવહે સપ્રદેશ કહેવાય ” જે નૈરયિક જીવને ઉત્પન્ન થયાં પ્રથમ (એક) જ સમય થયો છે—તે કાલાદેશવહે અપ્રદેશ કહેવાય અને વહી પ્રથમ પછીના બે વગેરે સમયમાં વર્તતો તે જ નૈરયિક જીવ, કાલાદેશવહે સપ્રદેશ કહેવાય, માટે કહ્યું છે કે, [‘ સિય સપ્પએસે, સિય અપ્પએસે ’] એટલે કોઈ સપ્રદેશ હોય અને કોઈ અપ્રદેશ હોય. એ પ્રમાણે જીવથી માંડીને સિદ્ધ સુધીના છઠ્ઠીશ દંડકમાં આવતા દરેક જીવ માટે એક સંખ્યાને આશ્રી—એક વચનથી—કાલની અપેક્ષા સપ્રદેશત્વાદિમાવે વિચાર કર્યો, હવે તેમ જ, એ જ છઠ્ઠીશ દંડક પરત્વે પૃથક્કવમાવે —બહુવચન—વિચાર કરીએ છીએ: [‘ સત્ત્વે વિ તાવ હોજ્જા સપ્પએસ ’ તિ] ઉપપાત—ઉત્પત્તિ—ના વિરહ કાલમાં પૂર્વોત્પન્ન જીવોની સંખ્યા, અસંખ્યાત હોવાથી વધા પણ સપ્રદેશ હોય, તથા પૂર્વોત્પન્ન નૈરયિકોમાં જ્યારે બીજો એક પણ નૈરયિક ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયના ઉત્પન્નપણને નૈરયિક. લઈને તેનું અપ્રદેશપણું હોવાથી તે અપ્રદેશ કહેવાય અને તે સિવાયના બાકીના નૈરયિકોનું બે વગેરે સમયમાં—પેલા સમય પછી । સમયોમાં— હયાતપણું હોવાથી તેઓના સપ્રદેશપણને લઈને તેઓ સપ્રદેશ કહેવાય, માટે કહેવાય છે કે, [‘ સપ્પએસા ય, અપ્પએસે ’ ય તિ] કેટલાક સપ્રદેશ અને એકાદ અપ્રદેશ. એ પ્રમાણે જ્યારે ઘણા જીવો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે એમ કહેવાય કે [‘ સપ્પએસા ય અપ્પએસા ય ’ તિ] એટલે કેટલાક સપ્રદેશ છે અને કેટલાક અપ્રદેશ છે, અને એક કાલે એકાદિ નૈરયિકો ઉત્પન્ન પણ થાય છે, કહ્યું છે કે “ એક, બે, ત્રણ, સંખ્યાતા અને પૃથિવી. અસંખ્યાતા જીવો એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને એટલા એ જ પ્રમાણે ઉદ્ભવે છે—મરે છે. ” [‘ પુઠ્ઠવિક્કાદયા પં ’ ઇત્યાદિ.] પૂર્વોત્પન્ન અને ઉત્પન્ન થયેલા એકેન્દ્રિયો ઘણા હોવાથી [‘ સપ્પએસા વિ, અપ્પએસા વિ ’] એટલે ‘ કેટલાક સપ્રદેશ છે અને કેટલાક અપ્રદેશ છે ’ એમ કહેવાય છે. વેદંદ્રિયાદિ. [‘ સેસા જહા નેરદયા ’ ઇત્યાદિ.] જે પ્રમાણે ત્રણ અભિલાષથી નૈરયિકો કહ્યા તે પ્રમાણે બાકીના વેદંદ્રિય વગેરે સિદ્ધ સુધીના જીવો જાણવા, આહારક-અનાહારક. કારણ કે એ વધાને વિરહનો સંભવ હોવાથી એઓની એકાદિની (એક, બે, ત્રણ, ચાર વગેરેની) ઉત્પત્તિ છે. એ પ્રમાણે આહારક અને અનાહારક શબ્દથી વિશેષિત થયેલા જીવોના એકવચનથી એક, અને બહુવચનથી એક એ પ્રમાણે બે દંડક કહેવા, કહેવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે:—‘ હે ભગવન્ ! શું આહારક જીવ કાલાદેશથી સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ? હે ગૌતમ ! કદાચ સપ્રદેશ છે અને કદાચ અપ્રદેશ છે ’ ઇત્યાદિ—તે ક્રમ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર કહેવો, તેમાં જે જીવ જ્યારે વિગ્રહમાં અથવા કેવલી—સમુદ્ઘાતમાં અનાહારક થઈને ફરીથી આહારકપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યારે આહારકપણાના પ્રથમ સમયમાં વર્તતો તે જીવ અપ્રદેશ કહેવાય અને બીજા વગેરે સમયમાં તો વર્તતો તે આહારક જીવ સપ્રદેશ કહેવાય માટે કહેવાય છે કે, [‘ સિય સપ્પએસે, સિય અપ્પએસે ’ તિ] એટલે કદાચ કોઈ સપ્રદેશ અને કોઈ અપ્રદેશ. એ પ્રમાણે વધા ય પણ આદિવાળા માવોમાં—પદાર્થોમાં, —એકવચનમાં જાણી લેવું અને અનાદિવાળા માવોમાં તો [‘ નિયમા સપ્પએસે ’ તિ] એટલે ‘ ચોક્કસ સપ્રદેશ છે ’ એમ સમજી લેવું. અભિલાષ. બહુવચનવાળા દંડકમાં તો આ પ્રમાણે અભિલાષ જાણવો:—‘ હે ભગવન્ ! શું આહારક જીવો કાલાદેશથી સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ? હે ગૌતમ ! સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે, કારણ કે, તે આહારકપણામાં રહેલા ઘણા જીવો હોવાથી તેઓનું સપ્રદેશપણું છે તથા ઘણાઓને વિગ્રહગતિ પછી તરત જ પ્રથમ સમયમાં આહારકપણાનો સંભવ હોવાથી તેઓનું અપ્રદેશપણું પણ છે—એ પ્રમાણે આહારક જીવોમાં સપ્રદેશપણું અને અપ્રદેશપણું—એ બંને લાભે છે માટે જ ‘ સપ્રદેશો પણ અને અપ્રદેશો પણ ’ એમ કહ્યું છે, એ પ્રમાણે પૃથિવી વગેરે પણ કહેવા. અને નારકાદિ તો વહી ત્રણ વિકલ્પવહે કહેવા, તે જેમકે; ‘ હે ભગવન્ ! શું આહારક નૈરયિકો (કાલાદેશથી) સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ? હે ગૌતમ ! વધા પણ ૧ સપ્રદેશ હોય, અથવા ૨ કેટલાક સપ્રદેશ હોય અને એકાદ અપ્રદેશ હોય ૩ અને કેટલાક સપ્રદેશ હોય તથા કેટલાક અપ્રદેશ હોય, એ જ વાતને કહે છે:— [‘ આહારગણં જીવ—એકેન્દ્રિયવજ્જો તિયમંગો ’] એટલે એક જીવપદને અને એકેન્દ્રિયનાં પાંચ પદને વર્જીને ત્રણ ભાંગા કહેવા, આ સ્થળે ‘ સિદ્ધપદ ’ તો ન કહેવું, કારણ કે, તેઓ (સિદ્ધો) અનાહારક જ છે, એ પ્રમાણે અનાહારક જીવોને લગતા પણ (એકત્વનો એક અને બહુત્વનો એક એમ) બે દંડક અનુસરવા, તેમાં વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત જીવ, સમુદ્ઘાતગત કેવલી, અયોગી અને સિદ્ધ—એ વધા અનાહારક છે, અને તેઓ વધા અનાહારકપણાના પ્રથમ સમયે વર્તતા હોય તો અપ્રદેશ કહેવાય અને બીજા વગેરે સમયમાં વર્તતા હોય તો સપ્રદેશ કહેવાય, માટે કહ્યું છે કે, ‘ કદાચ સપ્રદેશ હોય ’ વગેરે. બહુવચનવાળા દંડકમાં વિશેષતા કહે છે કે, [‘ અનાહારગણં ’ ઇત્યાદિ.] જીવોને અને એકેન્દ્રિયોને વર્જે તે ‘ જીવકેન્દ્રિય વર્જ ’ કહેવાય—તેઓને વર્જીને, જીવપદમાં અને એકેન્દ્રિયપદમાં [‘ સપ્પએસા ય અપ્પએસા ય ’] એટલે ‘ કેટલાક સપ્રદેશો અને કેટલાક અપ્રદેશો ’ —એ પ્રમાણે એક જ ભાંગો થશે, કારણ કે, તે બંને પદમાં વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત એવા અનેક સપ્રદેશ જીવો અને અનેક અપ્રદેશ જીવો લાભે છે. નૈરયિક વગેરેનો તથા વેદંદ્રિય વગેરેનો થોડાઓનો ઉત્પાદ થાય છે અને તેમાં એક, બે વગેરે અનાહારકો હોવાથી છ ભાંગો થવાનો સંભવ છે, તે છ ભાંગામાં બે ભાંગા તો બહુવચનમાં છે અને બીજા ચાર ભાંગા તો એકવચન અને બહુવચનના સંયોગથી થયા છે, આ ઠેકાણે કેવલ એકવચનના બે ભાંગા નથી, કારણ કે, અહિં બહુવચનો અધિકાર છે. [‘ સિદ્ધંહિં તિયમંગો ’ તિ] એટલે સિદ્ધોમાં ત્રણ ભાંગા થાય, કારણ કે, તેમાં સપ્રદેશ પદ

૧. સપ્રદેશો (૧). અપ્રદેશો (૨). ૨. સપ્રદેશ અપ્રદેશ (૩). સપ્રદેશ અપ્રદેશો (૪). સપ્રદેશો અપ્રદેશ (૫). સપ્રદેશો અપ્રદેશો (૬):—અનુ૦

बहुवचनवाचुं ज संभवे छे. [' भवसिद्धीय अमवसिद्धीय जहा ओहिय ' ति] आ वाक्यनो अर्थ आ प्रमाणे छे:-भवसिद्धिक अने अमवसिद्धिक -एओना प्रत्येकना बे दंडक छे-ते औधिक-सामान्य जीव-ना दंडकरी पेटे जाणवा, अने तेमां भव्य अने अमव्य जीव चोक्कस सप्रदेश छे अने नैरयिकादि जीव तो सप्रदेश अथवा अप्रदेश छे, घणा जीवो तो सप्रदेश ज होय छे, नैरयिकादि जीवो तो त्रण भांगावाळा छे, अने वळी, एकेन्द्रिय जीवो ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगावाळा छे, अहिं भव्य अने अमव्यना प्रकरणमां ' सिद्धपद ' न कहेवुं, कारण के, सिद्धोमां ' भव्य ' अने ' अमव्य ' ए बन्ने विशेषणोनी उपपत्ति थती नथी अर्थात् सिद्धो, भव्य के अमव्य कहेवाता नथी, तथा [' नोभवसिद्धिय-नोअभवसिद्धिय ' ति] अर्थात् ' भव्य नहि ' अने ' अमव्य नहि ' एवा विशेषणवाळा जीवादिक बे दंडक कहेवा-तेने लगतो अभिलाप आ प्रमाणे छे:-' हे भगवन् ! नोभवसिद्धिक जीव अने नोअभवसिद्धिक जीव सप्रदेश छे के अप्रदेश छे ? ' इत्यादि. ए प्रमाणे पृथक्त्व-बहुपणानो-दंडक पण कहेवो, मात्र अहिं जीवपद अने सिद्धपद, ए पद ज कहेवां, कारण के, नैरयिकादिने ' नोभव्य ' के ' नोअभव्य ' ए विशेषणनी अनुपपत्ति छे एटले ए बे विशेषण नैरयिकादिने लागी शकतां नथी, अने पृथक्त्वदंडकमां पूर्वोक्त त्रण भांगा अनुसरवा, माटे ज कहुं छे के, [' जीवसिद्धेहिं तियभंगो ' ति.] संज्ञिओमां जे बे दंडक छे तेमां बीजा दंडकमां जीवादिपदोमां त्रण भांगा थाय छे माटे कहुं छे के, [' सञ्जिहि ' इत्यादि.] तेमां चिरोत्पन्नोनी-लांबा काळधी उत्पन्न थएलानी-अपेक्षाए संज्ञिजीवो कालधी ' सप्रदेशो ' छे अने उत्पाद विरहनी पछी ज ज्यो एक जीवनी उत्पत्ति थाय त्यारे तेना प्रथमपणामां ' सप्रदेशो अने अप्रदेश ' ए प्रमाणे कहेवाय तथा ज्यारे घणाओनी उत्पत्तिनुं प्रथमपणुं हांय त्यारे तो ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' एम कहेवाय, ते ए प्रमाणे त्रण भांगा जाणवा, ए प्रमाणे बधा पदोमां जाणवुं. मात्र ए व दंडकमां एकेंद्रिय, विकलेंद्रिय अने सिद्ध पदो न कहेवां, कारण के, तेओमां ' संज्ञी ' ए विशेषणनो असंभव छे. [' असञ्जिहि ' इत्यादि.] आ वाक्यनो अर्थ आ छे:-असंज्ञिओमां एटले पृथिव्यादिपदोने बर्जिने असंज्ञिओ परत्वे बीजा दंडकमां प्रथम दर्शावेला ज त्रण भांगा जाणवा अने पृथिव्यादिपदोमां ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगो जाणवो, कारण के, ते पृथिवीकायादिमां हमेशा घणा जीवोनी उत्पत्ति होवाथी तेओना अप्रदेश-पणानुं बहुत्व पण संभवे छे. नैरयिकोथी मांडी व्यंतर सुधीना संज्ञी जीवोनुं पण असंज्ञीपणुं जाणवुं, कारण के अनेक असंज्ञिओ पण मरण पामीने नैरयिकादि व्यंतर सुधीना जीवोमां उत्पन्न थाय छे माटे भूतभावनी अपेक्षाए-भूतकाळे ' असंज्ञी हता ' ते अपेक्षाए-नैरयिकादि व्यंतरांत जीवो, जेओ संज्ञी छे तो पण असंज्ञी जाणवा, तथा नैरयिकादिमां असंज्ञिपणुं कादाचित्क होवाथी एकपणानो अने बहुपणानो संभव छे माटे छ भांगा थाय छे अने ते छ भांगा दर्शाव्या ज छे, ए ज कहे छे के, [' नैरइअ-देव-मणुए ' इत्यादि.] आ असंज्ञिप्रकरणमां ज्योतिष्क, वैमानिक अने सिद्धो न कहेवा, कारण के, तेओने असंज्ञिपणानो संभव नथी. तथा ' नोसंज्ञी ' अने ' नोअसंज्ञी ' विशेषणवाळा बे दंडकमां बहुत्वरूप बीजा दंडकमां जीव, मनुष्य अने सिद्धपदमां उक्तरूप-प्रथमनी जेवा-त्रण भांगा थाय छे, कारण के, तेओमां घणा अवस्थितो लाभे छे अने उत्पद्यमान एकादिनो तेओमां संभव छे, ए बे दंडकमां जीव, मनुष्य अने सिद्धपदो ज कहेवां, कारण के नैरयिकादिपदोने ' नोसंज्ञी ' अने ' नोअसंज्ञी ' ए बन्ने विशेषणो वटतां नथी. सलेश्य-लेश्यावाळा-ना बे दंडकमां जीव अने नैरयिको औधिक-सामान्य-दंडकनी पेटे कहेवा, कारण के, जीवत्वपणानी पेटे सलेश्यपणुं पण अनादिनुं ज छे-तेथी ए बन्नेमां कोइ प्रकारनी विशेषता जणाती नथी, मात्र सलेश्य अधिकारमां सिद्धाद न कहेवुं, कारण के, तेओ-सिद्धो-लेश्या विनाना छे. कृष्णलेश्यावाळा, नीललेश्यावाळा अने कापोतलेश्यावाळा जीवो अने नैरयिकोमा-प्रत्येकना बे दंडक आहारक जीवादिनी पेटे उपयोग पूर्वक-सावधानता पूर्वक-कहेवा, मात्र जेन-जे जीव, नैरयिकादिने-ए लेश्या-कृष्णादि लेश्या-होय ते ज अहिं कहेवो, ए ज कहे छे:- [' कण्हलेस्सा ' इत्यादि.] ए कृष्णादि-लेश्याओ, ज्योतिष्कोने अने वैमानिकोने नथी होती अने सिद्धोने तो ते बधीमांनी कोइ पण लेश्या नथी ज होती. तेजोलेश्याना बीजा दंडकमां जीवादिपदोमां ते ज त्रण भांगा कहेवा, अवे वळी पृथिवी, जल अने वनस्पतिओमां छ भांगा कहेवा, कारण के, ते पृथिवी वंगरेमां तेजोलेश्यावाळा एकादि देवो, जेओ पूर्वोत्पन्न होय छे, तेम उत्पद्यमान होय छे, तेओ लाभे छे, माटे सप्रदेशोनुं अने अप्रदेशोनुं एकपणुं अने बहुपणुं संभवे छे, ए ज कहे छे:- [' तेउलेस्साए ' इत्यादि.] आ स्थळे-तेजोलेश्याना प्रकरणमां नैरयिक, तेज-अग्नि, वायु, विकलेंद्रिय अने सिद्ध, एटलां पदो न कहेवां, कारण के, एओने तेजोलेश्या नथी होती अने पञ्चलेश्याना तथा शुक्ललेश्याना बीजा दंडकमां जीवादिपदोमां ते ज त्रण भांगा कहेवा, ए ज कहे छे:- [' पञ्चलेस्सा ' इत्यादि.] वळी, आ पञ्चलेश्याना अने शुक्ललेश्याना प्रकरणमां पंचेंद्रियतिर्यच, मनुष्य अने वैमानिकपदो ज कहेवां, कारण के, बीजाओमां ते बे लेश्याओ नथी होती, अलेश्य-लेश्यारहित-जीवना एकत्व अने अने बहुत्वरूप बे दंडकमां जीव, मनुष्य अने सिद्ध पदो ज कहेवां, कारण के, बीजाओने लेश्यारहितपणानो संभव नथी, अने तेमां जीव अने सिद्धना ते ज त्रण भांगा जाणवा, मनुष्योमां तो छ भांगा जाणवा, कारण के, अलेश्यपणाने प्रतिपन्न-पामेला-अने अलेश्यपणाने प्रतिपद्यमान-पामता-एकादि मनुष्योना संभव होवाथी सप्रदेशपणामां अने अप्रदेशपणामां एकत्वनो अने बहुत्वनो संभव छे-आ ज वातने कहे छे:- [' अलेसेहि ' इत्यादि.] सम्यग्दृष्टिना बे दंडकमां, सम्यग्दर्शननी प्राप्तिना प्रथम समये अप्रदेशपणुं छे अने पछीना बीजा वंगरे सभ्योमां सप्रदेशपणुं छे, तेमां बीजा दंडकमां जीवादिपदोमां तथैव-पूर्वोक्तानुसार-त्रण भांगा जाणवा अने विकलेंद्रियोमां तो छ भांगा जाणवा, कारण के, ते विकलेंद्रियोमां पूर्वोत्पन्न अने उत्पद्यमान एकादि सासादनसम्यग्दृष्टिओ लाभे छे माटे सप्रदेशत्वमां अने अप्रदेशत्वमां एकरवनो अने बहुत्वनो संभव छे. ए ज कहे छे:- [' सम्मदिट्टीहिं ' इत्यादि.] आ सम्यग्दृष्टिद्वारमां एकेंद्रिय पदो न कहेवां, कारण के, तेओमां सम्यग्दर्शन नथी होतुं. [' मिच्छदिट्टीहिं ' इत्यादि.] मिथ्यादृष्टिना बीजा दंडकमां जीवादि पदोमां त्रण भांगा कहेवा, कारण के, मिथ्यात्वने प्रतिपन्न घणा छे अने सम्यक्त्वथी अथ्र यथा पछी मिथ्यात्वने प्रतिपद्यमान एकादि जीवो संभवे छे-एम करीने त्रण भांगा जाणवा; अने वळी, अहीं मिथ्यादृष्टिना अधिकारमां एकेंद्रियपदोमां ' सप्रदेशो अने अप्रदेशो ' ए प्रमाणे एक ज भांगो छे, कारण के, ते एकेंद्रियोमां अवास्थितो अने उत्पद्यमानो घणा होय छे, अहिं सिद्धो न कहेवा, कारण के, तेओने मिथ्यात्व नथी होतुं. सम्यग्मिथ्यादृष्टिना बहुपणाना दंडकमां [' सम्मामिच्छदिट्टीहिं छब्बंगा '] ए सूत्र छे अने एनो अर्थ आ छे:- सम्यग्मिथ्यादृष्टिपणाने पामेला अने पामता एकादि जीवो पण लाभे छे, माटे तेओमां छ भांगा छे. अहिं एटले सम्यग्मिथ्यादृष्टिद्वारमां एकेंद्रियो, विकलेंद्रियो अने सिद्धो न कहेवा, कारण के, तेओमां सम्यग्मिथ्यादृष्टिपणानो असंभव छे. [' सेजएहिं ' इत्यादि.] संयतोमां एटले संयतशब्दधी संयत.

भव्य-अभव्य.

नोभव्य-नोअभव्य.

संज्ञी.

असंज्ञी.

भूतभाव.

लेश्या.

अलेश्या.

सम्यग्दृष्टि-मिथ्य दृष्टि.

सम्यग्मिथ्यादृष्टि.

संयत.

વિશેષિત થણા જીવાદિપદોમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા, કારણ કે, સંયમને પામેલા ઘળા હોય છે અને સંયમને પામતા એકાદિ જીવો હોય છે, અને અહિં સંયતદ્વારમાં જીવપદ અને મનુષ્યપદ, એ બે જ કહેવાં, કારણ કે, બીજે સ્થલે સંયતપણાનો અભાવ છે. અસંયતના બીજા દંડકમાં [' અસંજઈ ' ઇત્યાદિ.] અહિં અસંયતપણાને પામેલા ઘળા હોય છે અને સંયતત્વાદિથી પડ્યા પછી તે અસંયતપણાને પામતા એકાદિ જીવો હોય છે માટે તેમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા, અને પૂર્વોક્ત શુક્તિવટે એકંદ્રિયોને લગતો તો ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક જ ભાંગો છે, અહિં અસંયતદ્વારમાં ' સિદ્ધ ' પદ ન કહેવું, કારણ કે, સિદ્ધોને અસંયતપણું સંભવતું નથી. સંયતાસંયતના બહુત્વદંડકમાં [' સંજયાસંજઈ ' ઇત્યાદિ.] અહિં દેશવિરતિને પામેલા ઘળા હોય છે, અને સંયમથી વા અસંયમથી નિવર્તી તે દેશવિરતિને પામતા એકાદિ જીવો હોય છે માટે ત્રણ ભાંગાનો સંભવ છે, અને અહિં સંયતા-સંયતદ્વારમાં જીવ, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્ય પદો જ કહેવાં, કારણ કે, તે ત્રણ પદો સિવાય બીજે સ્થલે સંયતાસંયતપણું સંભવતું નથી. [' નોસંજઈ ' -ઈત્યાદિ] સૂત્રમાં તે જ ભાવના કરવી, વિશેષ એ કે, અહિં ' જીવ ' અને ' સિદ્ધ ' એ બે પદ જ કહેવાં, માટે જ કહ્યું છે કે, [' જીવ-સિદ્ધેહિં તિયમંગો ' તિ.] [' સકસાઈહિં જીવાઈઓ તિયમંગો ' તિ] આ વાક્યનો અર્થ આ છે:-સકષાયો-કષાયવાળાઓ-હમેશા અવસ્થિત હોવાથી તેઓ ' સપ્રદેશો ' હોય છે, એમ એક ભાંગો થયો, તથા ઉપગ્રમશ્રેણિથી પડતા હોવાથી સકષાયપણાને પામતા એકાદિ જીવો લાભે છે માટે ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશ ' તથા ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે બીજા બે ભાંગા જાણવા, નૈરયિકાદિમાં ત્રણ ભાંગા છે, તે પ્રતીત જ છે [' એગિદિસુ અમંગયં ' તિ] ઘળા ભાંગાઓનો અભાવ તે અમંગક અર્થાત્ એકંદ્રિયોમાં ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક જ વિકલ્પ-ભાંગો-થાય છે, કારણ કે, તે એકંદ્રિયોમાં ઘળા અવસ્થિતો અને ઘળા ઉપવ્યમાનો લાભે છે. અહિં-કષાયિદ્વારમાં- ' સિદ્ધ ' પદ ન કહેવું, કારણ કે, સિદ્ધો કષાય રહિત છે, એ પ્રમાણે ક્રોધાદિ દંડકોમાં પણ [' કોહકસાઈહિં જીવે-ગિદિયવજ્ઞો તિયમંગો ' તિ] આ વાક્યનો અર્થ આ છે:-ક્રોધ કષાયના બીજા દંડકમાં જીવપદમાં અને પૃથિવી વગેરે પદોમાં ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક જ ભાંગો છે અને બાકીનાઓમાં તો ત્રણ ભાંગા છે. શંકા. શંકા-જેમ ઉપર સકષાયી જીવપદમાં હમણાં ત્રણ ભાંગા કહ્યા છે તેમ જ અહીં પણ-ક્રોધકષાયિમાં-ત્રણ ભાંગા ન કહેતાં ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' સમ.ધાન. એવો એક જ ભાંગો શા માટે કહ્યો ? સમા-સકષાયી જીવપદમાં તો ઉપગ્રમશ્રેણીથી પડતા એકાદિ જીવો સંભવે છે, પણ અહીં ક્રોધ કષાયિના અધિકારમાં તો તેમ સંભવતું નથી. કિંતુ અહીં માન, માયા અને લોભથી નિવર્તેલા અને ક્રોધને પામતા જીવો ઘળા જ લાભે છે, કારણ કે, તે પ્રત્યેકે, ક્રોધ કષાયિઓની રાશી અનંત છે.-એ પ્રકારે અહીં એકાદિનો સંભવ ન હોવાથી સકષાયીની પેઠે ત્રણ ભાંગા ન થઈ શકે. [' દેવેહિં છબંગ ' તિ] દેવપદોમાં તેરે દંડકોમાં પણ છ ભાંગા કહેવા, કારણ કે, તેઓમાં ક્રોધના ઉદયવાળાઓ અલ્પપણું હોવાથી એકપણાને અને બહુપણાને લઈને સપ્રદેશત્વ અને અપ્રદેશત્વનો સંભવ છે. માનકષાયવાળાના અને માયાકષાયવાળાના બીજા દંડકમાં [' નેરહ-દેવેહિં છબંગ ' તિ] અર્થાત્ નૈરયિકોમાં અને દેવોમાં માનના અને માયાના ઉદયવાળા થોડા જ હોય છે માટે પૂર્વોક્ત ન્યાયથી તેમાં છ ભાંગા થાય છે. [' લોહક-સાઈહિં જીવેગિદિયવજ્ઞો તિયમંગો ' તિ] આ સૂત્રની ભાવના ક્રોધસૂત્રની પેઠે કરવી. [' નેરહઈહિં છબંગ ' તિ] લોભના ઉદયવાળા નૈરયિકો અલ્પ હોવાથી પૂર્વોક્ત છ ભાંગા થાય છે, કહ્યું છે કે, " ક્રોધમાં, માનમાં અને માયામાં દેવગણના છ ભાંગા જાણવા તથા માનમાં, માયામાં અને લોભમાં નૈરયિકોના છ ભાંગા જાણવા. " દેવોને લોભ ઘળો છે અને નૈરયિકોને ક્રોધ ઘળો છે. અકષાયિના બીજા દંડકમાં જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધપદમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા, કારણ કે, બીજા ભાંગાઓનો અસંભવ છે, એ જ કહે છે, [' અકસાઈ ' ઇત્યાદિ.] [' ઓહિયણાણે આભિ-નીબોહિયણાણે સુચણાણે જીવાઈઓ તિયમંગો ' તિ] મત્યાદિના ભેદથી અવિશેષિત જ્ઞાન તે ઔધિક જ્ઞાન, તેમાં, તથા મતિજ્ઞાનમાં અને શ્રુતજ્ઞાનમાં બહુત્વ દંડક સંબંધે જીવાદિપદોને લગતા પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાંગા થાય છે, તેમાં ઔધિકજ્ઞાનો, મતિજ્ઞાનો, અને શ્રુતજ્ઞાનો સદા અવસ્થિત હોવાથી તેઓ સપ્રદેશો છે, માટે ' સપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક ભાંગો થયો તથા મિથ્યાજ્ઞાનથી નિવર્તતા અને માત્ર મત્યાદિજ્ઞાનને પામતા તથા મતિ અજ્ઞાનથી નિવર્તતા અને મતિજ્ઞાનને પામતા અને શ્રુત અજ્ઞાનથી નિવર્તતા અને શ્રુતજ્ઞાનને પામતા એકાદિ જીવો લાભે છે, માટે ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશ, ' તથા ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો, ' એ પ્રમાણે બે ભાંગા થાય છે, એ પ્રમાણે પ્રથમનો એક તથા આ બે મઠી ત્રણ ભાંગા જાણવા. [' વિગલિદિઈહિં છબંગ ' તિ] બેઈદ્રિયમાં, તેઈદ્રિયમાં અને ચરિઈદ્રિયમાં સાસાદનસમ્યક્ત્વ હોવાથી આભિનિબોધિકાદિ જ્ઞાનવાળા એકાદિ જીવો સંભવે છે માટે તે જ છ ભાંગા જાણવા, અહિં યથાથોગ પૃથિવ્યાદિ જીવો અને સિદ્ધો ન કહેવા કારણ કે, તેઓનો અસંભવ છે, એ પ્રમાણે અવધિ વગેરેમાં પણ ત્રણ ભાંગાની ભાવના કરવી, માત્ર અવધિ જ્ઞાનના વસ્ત્રે દંડકમાં એકંદ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો અને સિદ્ધો ન કહેવા. મન:પર્યાય જ્ઞાનના વસ્ત્રે દંડકમાં તો જીવો અને મનુષ્યો કહેવા અને કેવલજ્ઞાનના વસ્ત્રે દંડકમાં તો જીવો, મનુષ્યો અને સિદ્ધો કહેવા, માટે જ બૌદ્ધી વાચનામાં આ પ્રમાણે દેખાય છે કે, ' વિણ્ણયં જસ્સ જ અસ્થિ ' તિ એટલે જે જ્ઞાન જેને હોય તે તેને જાણવું. [' ઓહિય અજ્ઞાણે ' ઇત્યાદિ.] મતિ વગેરે અજ્ઞાનથી અવિશેષિત સામાન્ય અજ્ઞાનમાં, મતિ અજ્ઞાનમાં અને શ્રુત અજ્ઞાનમાં જીવાદિપદોમાં ત્રિભંગી થાય છે, એવો સદા અવસ્થિત હોવાથી ' સપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે પ્રથમ ભંગ થાય છે, જ્યારે તો એ અવસ્થિત સિવાયના બીજા જીવો જ્ઞાનને મુક્તિને મતિઅજ્ઞાનાદિપણે પરિણમે છે ત્યારે તેઓમાં એકાદિનો સંભવ હોવાથી ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશ ' ઇત્યાદિ બીજા બે ભાંગા જાણવા અને એ પ્રમાણે ત્રણ ભાંગા જાણવા, પૃથિવી વગેરેમાં તો ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક જ ભાંગો થાય છે, માટે જ કહે છે કે, [' એગિદિયવજ્ઞો તિયમંગો ' તિ.] અહિં ત્રણે અજ્ઞાનમાં સિદ્ધો ન કહેવા, ત્રિભંગમાં તો જીવાદિપદોમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા અને તેની ભાવના મતિઅજ્ઞાનાદિની પેઠે જાણવી, માત્ર અહિં એકંદ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધો ન કહેવા. [' સજોઈ જહા ઓહિય ' તિ] જેમ ઔધિક જીવાદિ કહ્યા તેમ જીવાદિને લગતા વસ્ત્રે દંડકમાં પણ સયોગી કહેવો, તે આ પ્રમાણે છે:-સયોગી જીવ ચોક્કસ સપ્રદેશ છે, નૈરયિકાદિ તો સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે, ઘળા જીવો તો સપ્રદેશો જ છે અને નૈરયિકાદિ જીવો તો ત્રણ ભાંગાવાળા છે. વઠી, એકંદ્રિયાદિ જીવો ત્રીજા ભાંગાવાળા છે, અહિં ' સિદ્ધ ' પદ ન કહેવું, [' મળજોઈ ' ઇત્યાદિ.] મનોયોગી એટલે ત્રણ યોગવાળા અર્થાત્ સંજીજીવો, વચનયોગી એટલે એકંદ્રિયોને વર્જીને બાકીના જીવો અને કાયયોગી એટલે ઘડા ય પણ એકંદ્રિયાદિ જીવો, એ જીવાદિકમાં ત્રિવિધ ભંગ છે, તેની ભાવના આ પ્રમાણે છે:-મનોયોગીઓ વગેરેનું અવસ્થિતપણું હોય ત્યારે પ્રથમ ભાંગો જાણવો અને અમનોયોગ્યાદિપણું ત્યજી મનોયોગ્યાદિપણે ઉત્પાદ હોવાથી અપ્રદેશપણાના લાભને લઈને બીજા બે ભાંગા જાણવા, વિશેષ એ કે, જે કાયયોગી એકંદ્રિયો છે, તેઓમાં અમંગક એટલે ઘળા ભાંગા નહિ પણ ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક જ ભાંગો જાણવો, એ ઘળે યોગના દંડકોમાં

યથાસંભવ જીવાદિપદો કહેવાં અને સિદ્ધ પદ ન કહેવું. [' અજોગી જહા અલેસ ' તિ] તે અયોગિઓની વક્તવ્યતા અલેશ્યોની—લેશ્યારહિત જીવોની—સમાન હોવાથી વજ્રે દંડકમાં અયોગીની વક્તવ્યતા અલેશ્યની પેટે જાણવી, તેથી બીજા દંડકમાં અયોગિઓમાં જીવ અને સિદ્ધ પદમાં ત્રણ ભાંગા કહેવા, અને અયોગી મનુષ્યોમાં છ ભાંગા કહેવા. [' સાગાર—'] સાકાર ઉપયોગવાલા અને અનાકાર ઉપયોગવાલા નૈરયિકા-દિમાં ત્રણ ભાંગા જાણવા, જીવપદમાં અને પૃથિવ્યાદિ પદોમાં ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક જ ભાંગો જાણવો અને તેઓમાં, ત્રેમાંથી કોઈ ઉપયોગથી કોઈ ઉપયોગમાં જતાં પ્રથમતર સમયોમાં અપ્રદેશત્વની અને સપ્રદેશત્વની માવના કરવી. સિદ્ધોને તો એકસમયોપયોગિપણું છે તો પણ સાકાર ઉપયોગની અને ઇતર-નિરાકાર-ઉપયોગની વારંવાર પ્રાપ્તિ હોવાથી સપ્રદેશપણું અને એકવાર પ્રાપ્તિ હોવાથી અપ્રદેશપણું જાણવું, અને એ પ્રમાણે સાકાર ઉપયોગને વારંવાર પ્રાપ્તિ એવા ઘણા સિદ્ધોને આશ્રી ' સપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક ભાંગો જાણવો, અને તેઓને જ તથા એકવાર સાકાર ઉપયોગને પ્રાપ્તિ એવા એક સિદ્ધન આશ્રી બીજો ભાંગો જાણવો, તથા તેઓને જ અને એકવાર સાકાર ઉપયોગ પ્રાપ્તિ એવા ઘણા સિદ્ધોને આશ્રીને ત્રીજો ભાંગો જાણવો. અનાકાર ઉપયોગમાં તો વારંવાર અનાકાર ઉપયોગને પ્રાપ્તિ એવા ઘણાને આશ્રી પ્રથમ ભાંગો જાણવો, અને તેઓને જ તથા એકવાર અનાકાર ઉપયોગ પ્રાપ્તિ એવા એક સિદ્ધ જીવને આશ્રી ત્રીજો ભાંગો જાણવો અને વજ્રેના પણ એટલે અનાકાર ઉપયોગને એકવાર પ્રાપ્તિ અને વારંવાર પ્રાપ્તિ એ વજ્રેના પણ અનેકઘણામાં ત્રીજો ભાંગો જાણવો. [' સંવેયગા ય જહા સકસાઈ ' તિ] જેમ સકષાયો કહ્યા તેમ સવેદકો પણ જાણવા; કારણ કે, વેદવાલાઓને પણ જીવાદિપદમાં ત્રણ ભાંગા થાય છે અને એકંદ્રિયોમાં એક ભાંગો થાય છે તેમ અહિં વેદને પામેલા ઘણાને તથા શ્રેણિથી અંશ થયા વાદ વેદને પામતા એકાદિ જીવોને અપેક્ષી ત્રણ ભાંગા જાણવા. [' ઇત્થીવેયગ '—ઇત્યાદિ.] વઢી, અહિં જ્યારે એક વેદથી બીજા વેદમાં સંક્રમણ થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે અપ્રદેશપણું અને બીજા સમયોમાં સપ્રદેશપણું સમજી પૂર્વની પેટે ત્રણ ભાંગા કહેવા, નપુંસકવેદના વજ્રે દંડકમાં તો એકંદ્રિયોમાં ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રકારનો એક જ ભાંગો પૂર્વોક્તયુક્તિથી જાણવો. સ્ત્રીદંડકમાં અને પુરુષ દંડકમાં વેદ, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્ય પદો જ કહેવાં અને નપુંસકદંડકમાં તો વેદોને વર્જીને બીજાં પદો કહેવાં, અને ' સિદ્ધ ' પદ તો સર્વ વેદમાં પણ ન કહેવું. [' અવેયગા જહા અકસાઈ ' તિ] જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ, એ ત્રણે પદોમાં અવેદકતાને આશ્રીને અકષાયિની પેટે ત્રણ ભાંગા કહેવા, [' સસરીરી જહા ઓહિઓ ' તિ] ઔષ્ઠિકદંડકની પેટે સશરીરીના વજ્રે દંડકમાં જીવપદમાં સપ્રદેશપણું જ કહેવું. કારણ કે, સશરીરપણું અનાદિ છે, અને નૈરયિકાદિમાં તો સશરીરપણાનું બહુત્વ હોવાથી ત્રણ ભાંગા કહેવા અને એકંદ્રિયોમાં તો ત્રીજો ભાંગો કહેવો. [' ઓરાલિઅ-વેડવિઅસરીરાણ જીવે-ગિન્દિયવજ્જો તિભંગો ' તિ] ઔદારિકાદિશરીરી એટલે ઔદારિકશરીરીવાલા અને વૈક્રિયશરીરીવાલા જીવોમાં જીવપદમાં અને એકંદ્રિયપદોમાં બહુત્વને લઈને ત્રીજો એક જ ભાંગો થાય છે, કારણ કે, જીવપદમાં અને એકંદ્રિયપદોમાં અનુશ્ણન એટલે ધણે ધણે પ્રતિપત્તો અને પ્રતિપદમાનો ઘણા લાભ છે અને બાકીનામાં ત્રણ ભાંગા થાય છે, કારણ કે, બાકીના તે જીવોમાં પ્રતિપત્તો ઘણા મળે છે. તથા ઔદારિકને અને વૈક્રિયને છોડી દઈ (બીજા) ઔદારિકને અને વૈક્રિયને પામતા એકાદિ જીવો મળે છે. અહિં ઔદારિકના વજ્રે દંડકમાં નૈરયિકો અને વેદો ન કહેવા અને વૈક્રિયના વજ્રે દંડકમાં તો પૃથિવી, પાણી, તેજ, વનસ્પતિ અને વિકલેન્દ્રિયો ન કહેવા અને વઢી વૈક્રિયદંડકમાં એકંદ્રિયપદમાં જે ત્રીજો ભાંગો કહ્યો છે તે, અસં-સ્થાત વાયુઓની પ્રતિક્ષણે થતી વૈક્રિયક્રિયાને અપેક્ષીને કહ્યો છે, તથા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો અને મનુષ્યો, જો કે વૈક્રિયલબ્ધિવાજા થોડા છે તો પણ તેઓમાં જે ત્રણ ભાંગા કહ્યા છે, તેને લઈને તેઓ-પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો અને મનુષ્યો-જાજી સંસ્થામાં વૈક્રિયાવસ્થાવાલા હોવા જોઈએ એમ સંભવે છે તથા તે પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં એકાદિ જીવોને તેની (વૈક્રિયશરીરીની) પ્રતિપદમાનતા જાણવી. [' આહારગ '—ઇત્યાદિ.] આહારક શરીરને આશ્રી જીવમાં અને મનુષ્યોમાં પૂર્વોક્ત જ છ ભાંગા જાણવા, કારણ કે, આહારકશરીરવાલા થોડા છે અને બાકીના જીવોને તે આહારકશરીર સંભવતું નથી. [' તેયગ '—ઇત્યાદિ.] જેમ ઔષ્ઠિક કહ્યા છે તેવો રીતે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરને આશ્રી જીવાદિ કહેવા, અને તેમાં તે ઔષ્ઠિક જીવો જ સપ્રદેશો જ કહેવા, કારણ કે, તૈજસાદિશરીરનો સંયોગ અનાદિ છે, અને નારકાદિ તો ત્રણ ભાંગાવાલા કહેવા તથા એકંદ્રિયોમાં ત્રીજો ભાંગો કહેવો અને આ સશરીરાદિદંડકોમાં સિદ્ધ પદ ન કહેવું. [' અસરીરી '—ઇત્યાદિ.] સપ્રદેશત્વાદિપણે કહેવાને યોગ્ય અશરીરી જીવાદિમાં જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં પૂર્વોક્ત ત્રિભંગી કહેવી, કારણ કે, જીવ અને સિદ્ધ સિવાય બીજે સ્થલે અશરીરપણું સંભવતું નથી. [' આહારવજ્જતીએ '] અને અહિં જીવપદમાં તથા પૃથિવ્યાદિપદોમાં આહારાદિપર્યાસિને પામેલા ઘણા જીવો છે તથા તેની (આહારાદિની) અપર્યાસિને ત્યજી આહારાદિપર્યાસિવડે પર્યાસિભાવને પામતા પણ ઘણા જ જીવો મળે છે માટે ' સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો ' એ પ્રમાણે એક જ ભાંગો જાણવો અને બાકીના જીવોમાં તો ત્રણ ભાંગા જાણવા. [' ભાસા-મ્ણ '—ઇત્યાદિ.] ભાષાની અને મનની જે પર્યાસિ તે અહિં ભાષામન:પર્યાસિ કહેવાય, જો કે ભાષાની અને મનની, એમ બે પર્યાસિઓ છે તો પણ બહુશુભે સંમત કોઈ પણ કારણને લઈને તે વજ્રેને અહીં એક જ એવી વિવક્ષેલી છે અર્થાત્ તે બે પર્યાસિઓને અહીં એકરૂપ ગણેલી છે, તે ભાષા-મનની પર્યાસિવડે પર્યાસિ જીવો જેમ સંજી જીવો કહ્યા તેમ સપ્રદેશાદિપણે કહેવા, બધા પદોમાં ત્રણ ભંગા કહેવા અને અહિં પંચેન્દ્રિય પદો જ કહેવાં. આ સ્થલે પર્યાસિઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સમજવાનું છે:—આત્મા જે કરણ-સાધન-દ્વારા મુક્ત-સ્વાધેલા-આહારનો સ્વલ અને રસ કરવા સમર્થ થાય છે તે કરણની નિષ્પત્તિ તે આહારપર્યાસિ કહેવાય, કરણ અને શક્તિ, એ વજ્રે પર્યાય શબ્દો છે એટલે તુલ્ય અર્થવાલા છે, તથા જીવ જે કરણ દ્વારા ઔદારિકશરીરને, વૈક્રિયશરીરને અને આહારકશરીરને યોગ્ય દ્રવ્યો (અણુઓ) ગ્રહણ કરી તે ગૃહીત દ્રવ્યોને ઔદારિકાદિ માવે પરિણમવે છે તે કરણની નિષ્પત્તિ તે શરીરપર્યાસિ, તથા આત્મા જે કરણ દ્વારા સ્પર્શાદિ દ્વિયોને યોગ્ય દ્રવ્યો ગ્રહણ કરીને પોતાના વિષયોને જાણવા સમર્થ થાય છે તે કરણની નિષ્પત્તિ તે દ્વિયપર્યાસિ, તથા, જે કરણ દ્વારા આનપ્રાણ યોગ્ય દ્રવ્યોને અવલંબી, અવલંબી તે દ્રવ્યોને આનપ્રાણવળે બહાર કાઢવા સમર્થ થાય તે કરણની નિષ્પત્તિ તે આનપ્રાણપર્યાસિ, તથા જે કરણ દ્વારા સત્યાદિભાષાને યોગ્ય દ્રવ્યોને અવલંબી, અવલંબી તે દ્રવ્યોને ચાર પ્રકારની ભાષામાં પરિણમવી ભાષા નિર્સર્જનમાં સમર્થ થાય તે કરણની નિષ્પત્તિ તે ભાષાપર્યાસિ, તથા, જે કરણદ્વારા ચાર પ્રકારના મનને યોગ્ય દ્રવ્યો ગ્રહણ કરી આત્મા મનન કરવામાં સમર્થ થાય તે કરણની નિષ્પત્તિ તે મન:પર્યાસિ. [' આહારઅપજ્જતીએ '] આહારાદિની અપર્યાસિ.

ઉપયોગ.

એકસમયેપયોગ

સાકાર.

અનાકાર.

વેદ.

શ્લો વેદ વગેરે.

અવેદ.

અશરીર.

ઔદારિક વગેરે

શરીરો.

અશરીર.

આહારાદિ પર્યાસિ.

બહુશુભે.

પર્યાસિઓનું સ્વરૂપ.

આહારાદિની અપર્યાસિ.

જીવોમાં તો ત્રણ ભાંગા કહેવા, કારણ કે, શરીરાદિથી અપર્યાપ્ત જીવો કાલની અપેક્ષાએ હમેશા જ સપ્રદેશો મળે છે અને અપ્રદેશો વધારાએ એકાદિ મળે છે, નૈરયિક દેવ અને મનુષ્યોમાં છ ભાંગા જ જાણવા. [' ભાંગા-ઇત્યાદિ.] માપાની અને મનની અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત તે જીવો કહેવાય કે, જે જીવોને જન્મથી માપાની અને મનની યોગ્યતા હોય તો પણ તેની અસિદ્ધિ હોય, અને તેવા તો પંચેન્દ્રિયો જ છે, જો વઢી, જેઓને માપાપર્યાપ્તિનો અને મન:પર્યાપ્તિનો માત્ર અભાવ હોય તેઓ માપાની અને મનની અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત કહેવાતા હોય તો તેમાં એકેન્દ્રિયો પણ હોવા જોઈએ અને જો એકેન્દ્રિયો હોય તો જીવદમાં ત્રીજો જ ભાંગો થવો જોઈએ, પણ તેમ નથી, કારણ કે મૂલકાર કહે છે કે, [' જીવાઓ તિયમંગો ' તિ] એટલે જીવાદિક ત્રણ ભાંગા કહેવા, અર્થાત્ તાત્પર્ય એ કે, જે જીવોને જન્મથી માપાની અને મનની યોગ્યતા હોય પણ તેની અસિદ્ધિ હોય તે જ જીવો અહીં માપાની અને મનની અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત કહેવા-તેમાં જીવોમાં અને પંચેન્દ્રિયતિર્થ્યોમાં તેની (માપાની અને મનની) અપર્યાપ્તિને પામેલા ઘણા મળે છે અને તેની અપર્યાપ્તિને પામતા એકાદિ મળે છે માટે તેમાં પૂર્વોક્ત જ ત્રણ ભાંગા જાણવા. [' નેરિય-દેવ-મનુષ્ય-છમ્બમ ' તિ] નૈરયિક-દેવ-મનુષ્ય. એકાદિમાં મનઅપર્યાપ્તકોની અલ્પતરતા હોવાથી તેઓ એકાદિ સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો મળે છે માટે તેમાં તે જ છ ભાંગા જાણવા. આ પર્યાપ્તિના અને અપર્યાપ્તિના દંડકોમાં સિદ્ધપદ ન કહેવું, કારણ કે, ત્યાં તેનો અસંભવ છે. પૂર્વોક્ત દ્વારોની સમગ્રગાથા કહે છે અર્થાત્ આ પ્રકરણમાં આવેલા વિષયોની યાદીને ટુંકામાં જમાવે છે.—[' સપ્સ ' -ઇત્યાદિ.] [' સપ્સ તિ '] આ પ્રકરણમાં કાલની અપેક્ષાએ અને એકત્વ તથા बहुत्वને આશ્રીને જીવોની સપ્રદેશતા અને અપ્રદેશતા કહી છે. તથા [' આહારમ ' તિ] તે જ રીતે આહારક અને અનાહારક કહ્યા છે, મન્યો, અમન્યો અને ઉભય નિષેધવાળા એટલે મન્ય નહિ તેમ અમન્ય નહિ એવા જીવો પણ તે જ પ્રકારે જમાવ્યા છે, સંજી, અસંજી અને વન્ને નિષેધવાળા એટલે સંજી નહિ તેમ અસંજી નહિ એવા જીવોને પણ એ રીતે જ સમજાવ્યા છે, [' લેસ ' તિ] લેશ્યાવાળા-દુષ્ણાદિલેશ્યાવાળા ૬ અને અલેશ્યા-લેશ્યા વિનાના જીવોને પણ પૂર્વની પેઠે કહ્યા છે, [' દિદિ ' તિ] દિગ્ એટલે દિદિ તે સમ્યગ્દિદિ વગેરે-અને તે વાળા ૩ એટલે સમ્યગ્દિદિવાળા-વગેરે પણ પૂર્વ પ્રમાણે કહ્યા છે, [' સંજય ' તિ] સંજયતો, અસંજયતો, સંજયતાસંજયતો અને ત્રણે નિષેધવાળા એટલે સંજયત નહિ, અસંજયત નહિ અને સંજયતાસંજયત નહિ-એવાને પણ પૂર્વ પ્રકારે પ્રસ્થા છે. [' કસાઈ ' તિ] કાયાવાળા-ક્રોધાદિવાળા ૪ અને અકાયા-કાયા રહિત-જીવોને પણ કાલોદેશની અપેક્ષાએ વિચાર્યા છે. [' નાળે ' તિ] જ્ઞાનવાળા-આભિનિવોધિકાદિજ્ઞાનવાળા ૫ અને અજ્ઞાનવાળા-મતિઅજ્ઞાનાદિવાળા-જીવોને પણ તે જ રીતે ઘટાવ્યા છે, [' જોમ ' તિ] યોગવાળા-મન વગેરે યોગવાળા ૩ અને અયોગિત્રોને પણ પૂર્વોક્ત રીતે સૂચવ્યા છે, [' ઉવઝોમ ' તિ] સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગવાળા ૨ જીવોને પણ એ જ રીતે સંબોધ્યા છે, [' વેદે ' તિ] વેદવાળા-સ્ત્રી વગેરે વેદવાળા ૩ અને વેદ વિનાના જીવોને પૂર્વવત્ જણાવ્યા છે, [' સસરીર ' તિ] શરીરવાળા-ઔદારિકાદિ શરીરવાળા ૫ તથા શરીર વિનાના જીવોને અને હેવટ [' પજ્જત ' તિ] આહાર વગેરેની પર્યાપ્તિ-વાળા ૫ અને તેની અપર્યાપ્તિવાળા ૫ જીવોને પણ કાલોદેશની અપેક્ષાએ પૂર્વની જ પેઠે સમજાવ્યા છે.

પ્રત્યાહ્યાન અને આયુષ્ય.

૬. પ્ર૦—જીવો ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષાણી, અપચ્ચક્ષાણી પચ્ચક્ષાણાપચ્ચક્ષાણી ?

૬. ૩૦—ગોયમા ! જીવા પચ્ચક્ષાણી વિ, અપચ્ચક્ષાણી વિ, પચ્ચક્ષાણાપચ્ચક્ષાણી વિ.

૭. પ્ર૦—સવ્વજીવાણં એવં પુચ્છા ?

૭. ૩૦—ગોયમા ! નેરિયા અપચ્ચક્ષાણી જાવ-ચઝ-રિંદિયા, સેસા દો પડિસેહયવ્વા; પંચિંદિયાતિરિક્ષજોણિયા ણો પચ્ચક્ષાણી, અપચ્ચક્ષાણી વિ, પચ્ચક્ષાણાપચ્ચક્ષાણી વિ; મણૂસા તિણ્ણિ વિ, સેસા જહા-નેરિયા.

૮. પ્ર૦—જીવા ણં મંતે ! કિં પચ્ચક્ષાણં જાણંતિ, અપચ્ચક્ષાણં જાણંતિ, પચ્ચક્ષાણાપચ્ચક્ષાણં જાણંતિ ?

૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું જીવો પ્રત્યાહ્યાની છે ? અપ્રત્યાહ્યાની છે ? કે પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાની છે ?

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! જીવો પ્રત્યાહ્યાની પણ છે, અપ્રત્યાહ્યાની પણ છે અને પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાની પણ છે.

૭. પ્ર૦—એ પ્રમાણે વધા જીવો માટે પ્રશ્ન કરવો ?

૭. ૩૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિકો અપ્રત્યાહ્યાની છે, એ પ્રમાણે યાવત્ ચઝરિંદિય સુધીના જીવો અપ્રત્યાહ્યાની કહેવા અર્થાત્ તેઓને માટે વાકીના વે-પ્રત્યાહ્યાની અને પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાની-ભાંગા પ્રતિષેધવા, પંચેન્દ્રિયતિર્થ્યોનિકો પ્રત્યાહ્યાની નથી પણ અપ્રત્યાહ્યાની છે અને પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાની છે અને મનુષ્યોને ત્રણે ભાંગા હોય છે તથા વાકીના જીવો, જેમ નૈરયિકો કહ્યા તેમ કહેવા.

૮. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું જીવો પ્રત્યાહ્યાનને જાણે છે ? અપ્રત્યાહ્યાનને જાણે છે ? કે પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાનને જાણે છે ?

૧. મૂલકાયા:—જીવા ભગવન્ ! કિં પ્રત્યાહ્યાનિનઃ, અપ્રત્યાહ્યાનિનઃ, પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાનિનઃ? ગૌતમ ! જીવા: પ્રત્યાહ્યાનિનોપિ, અપ્રત્યાહ્યાનિનોપિ, પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાનિનોપિ. સર્વજીવાનામ્ એવં પુચ્છા ? ગૌતમ ! નૈરયિકા: અપ્રત્યાહ્યાનિનઃ, યાવત્-ચઝરિંદિયા:; શેષાં દ્વૌ પ્રતિષેધ-ચિત્તવા, પંચેન્દ્રિયતિર્થ્યોનિકા: નો પ્રત્યાહ્યાનિનઃ, અપ્રત્યાહ્યાનિનોપિ, પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાનિનોપિ; મનુષ્યાશ્ચૈવોપિ, શેષા યથા નૈરયિકા: . જીવા ભગવન્ ! કિં પ્રત્યાહ્યાનં જાણંતિ, અપ્રત્યાહ્યાનં જાણંતિ, પ્રત્યાહ્યાનાપ્રત્યાહ્યાનં જાણંતિ?—અનુ૦

८. उ०—गोयमा ! जे पंचिदिया ते तिन्नि वि जाणति,
अवसेसा पचवखाणं न जाणति.

९. प्र०—जीवा णं भंते ! किं पचवखाणं कुव्वंति, अपच-
वखाणं कुव्वंति, पचवखाणापचवखाणं कुव्वंति ?

९. उ०—जहा-ओहियो तहा कुव्वणा.

१०. प्र०—जीवा णं भंते ! किं पचवखाणानिच्चत्तियाउया,
अपचवखाणानिच्चत्तियाउया, पचवखाणापचवखाणानिच्चत्तियाउया?

१०. उ०—गोयमा ! जीवा य, वैमाणिया यं पचवखाणानि-
च्चत्तिया-(उया), तिन्नि वि; अवसेसा अपचवखाणानिच्चत्तियाउया.

पचवखाणं जाणइ, कुव्वइ, तिन्नेव आउनिव्वत्ती.

सपएसुहेसम्मि य एमेए दंडगा चउरो.

—सेवं भंते !, सेवं भंते त्ति.

८. उ०—हे गौतम ! जे पंचेन्द्रियो छे ते त्रणेने पण जाणे
छे, बाकीना जीवो प्रत्याख्यानने जाणता नथी. (अपत्याख्यानने
जाणता नथी अने प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानने जाणता नथी.)

९. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो प्रत्याख्यानने करे छे ?
अप्रत्याख्यानने करे छे ? के प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानने करे छे ?

९. उ०—हे गौतम ! जेम औधिक दंडक कब्बो तेम प्रत्या-
ख्याननी क्रिया-प्रत्याख्याननुं करबुं पण जाणी लेबुं.

१०. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो प्रत्याख्यानथी निर्वर्तित
आयुष्यवाळा छे एटले शुं जीवोनुं आयुष्य प्रत्याख्यानथी बंधाय छे?
अप्रत्याख्यानथी बंधाय छे ? के प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानथी बंधाय छे ?

१०. उ०—हे गौतम ! जीवो अने वैमानिको प्रत्याख्यानथी
निर्वर्तित आयुष्यवाळा छे, त्रणे पण छे—अप्रत्याख्यानथी निर्वर्तित
आयुष्यवाळा छे अने प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानथी निर्वर्तित आयुष्य-
वाळा छे अने बाकीना अप्रत्याख्यानथी निर्वर्तित आयुष्यवाळा छे.

—संग्रहगाथा कहे छे:—प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यानने जाणे,
(प्रत्याख्यानने) करे, त्रणेने (जाणे अने करे) आयुष्यपनी
निर्वृत्ति, संप्रदेश उद्देशकमां ए प्रमाणे ए चार दंडको छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे
छे (एम कही यावत् विहरे छे.)

भगवंत-अब्जसुद्धम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुते छटसये चउत्थो उद्देशो सम्मतो.

२. जीवाऽधिकारादेव आहः—‘ जीवा णं ’ इत्यादि. ‘ पचवखाणि ’ त्ति सर्वविरताः, ‘ अपचवखाणि ’ त्ति अविरताः,
‘ पचवखाणाऽपचवखाणि ’ त्ति देशविरता इति. ‘ सेसा दो पडिसेहेयव्व ’ त्ति प्रत्याख्यान-देशप्रत्याख्याने प्रतिषेधनीये, अविरतत्वाद्
नारकादीनाम्—इति. प्रत्याख्यानं च तज्ज्ञानं सति स्यादिति ज्ञानसूत्रम्:—तत्र च ‘ जे पंचिदिया ते तिन्नि वि ’ त्ति नारकादयः,
दण्डवोक्तपञ्चेन्द्रियाः समनस्कत्वात् सम्यग्दर्शित्वे सति ज्ञपरेज्ञया प्रत्याख्यानादित्रयं जानन्ति—इति. ‘ अवसेसा ’ इत्यादि. एकेन्द्रिय-
विकलेन्द्रियाः प्रत्याख्यानादित्रयं न जानन्ति—अमनस्कत्वाद् इति. कृतं च प्रत्याख्यानं भवतीति तत्करणसूत्रम्. प्रत्याख्यानम् आयु-
बन्धहेतुरपि भवति इत्यायुस्सूत्रम्:—तत्र च ‘ जीवा य ’ इत्यादि. जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानादित्रयनिबद्धाऽऽयुष्काः व.च्याः, वैमानि-
कपदे च वैमानिका अपि एवम् प्रत्याख्यानादित्रयव्रतां तेषूपादात् ‘ अवसेस ’ त्ति नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्वृताऽऽयुषः—यतस्तेषु
तत्त्वेनाऽविरता एवोत्पद्यन्ते इति. उक्तार्थसंग्रहगाथाः—‘ पचवखाणं ’ इत्यादि. ‘ प्रत्याख्यानम् ’ इत्येतदर्थं एको दण्डकः,
एवम् अन्ये त्रयः.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीत श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते चतुर्थे उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचित विवरणं समाप्तम्.

२. जीवो अधिकार चाखतो होवाथी ज [‘ जीवा णं ’] इत्यादि सूत्र कहे छे, [‘ पचवखाणि ’ त्ति] प्रत्याख्यानी एटले प्रत्या-
ख्यानवाळा अर्थात् सर्व विरतो, [‘ अपचवखाणि ’ त्ति] अप्रत्याख्यानी एटले अविरतो—विरति विनाना, [‘ पचवखाणा-
पचवखाणि ’ त्ति] अप्रत्याख्यानी अने प्र-
प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानी एटले कोई अंशे प्रत्याख्यानवाळा अने कोई अंशे प्रत्याख्यान विनाना अर्थात् देशविरतिवाळा [‘ सेसा दो पडिसेहे-
यव्व ’ त्ति] प्रत्याख्यान अने देश प्रत्याख्यान, ए बने निषेध करवो, कारण के, नैरथिकादि अविरत—विरति विनाना—होवाथी तेने प्रत्याख्यान
अविरत नैरथिको.

१. सूत्रच्छायाः—गौतम ! ये पञ्चेन्द्रियास्ते त्रीण्यपि जानन्ति, अवशेषाः प्रत्याख्यानं न जानन्ति. जीवा भगवन् ! किं प्रत्याख्यानं कुर्वन्ति,
अप्रत्याख्यानं कुर्वन्ति, प्रत्याख्यानाऽप्रत्याख्यानं कुर्वन्ति ? यथा औधिकस्तथा क्रिया (कुर्वणा.) जीवा भगवन् ! किं प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः,
अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः, प्रत्याख्याना-
अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः ? गौतम ! जीवाश्च, वैमानिकाश्च प्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः—त्रीण्यपि,
अवशेषाः अप्रत्याख्याननिर्वर्तितायुष्काः. प्रत्याख्यानं जानन्ति, करोति, त्रीण्येव आयुर्निर्वृत्तिः, संप्रदेशोद्देशे च एवमेतं दण्डकाश्चत्वारः. तदेवं भगवन् !,
तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

પ્રત્યાહ્યાનજ્ઞાનસૂત્ર. અને દેશ પ્રત્યાહ્યાનનો સંભવ નથી. પ્રત્યાહ્યાન ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે તેનું-પ્રત્યાહ્યાનનું-જ્ઞાન હોય, માટે હવે પ્રત્યાહ્યાનના જ્ઞાનનું
સમનસ્ક. સૂત્ર કહે છે, અને તેમાં [' જે પંચિદિયા તે તિણિ વિ ' તિ] નૈરયિકાદિ અને દંડકમાં કહેલા પંચેન્દ્રિયો સમનસ્ક-મનસાહિત-હોવાથી
અમનસ્ક. સમ્યગ્દષ્ટિપણું હોય તો જાપારિશ્ચાવડે પ્રત્યાહ્યાનાદિ ત્રણને જાણે છે અને [' અવસેસા ' ઇત્યાદિ.] વાકાના એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો અમનસ્ક
પ્રત્યાહ્યાનકરણસૂત્ર હોવાથી પ્રત્યાહ્યાનાદિ ત્રણને જાણતા નથી. પ્રત્યાહ્યાન ત્યારે જ થાય જ્યારે તે કર્યું હોય, તે માટે હવે તત્કરણ-પ્રત્યાહ્યાન-કરણ-સૂત્ર કહ્યું
પ્રત્યાહ્યાન અને છે. તથા પ્રત્યાહ્યાન, આયુષ્યના બંધમાં કારણ પણ છે માટે પ્રત્યાહ્યાન-કરણ સૂત્ર પછી આયુષ્યનું સૂત્ર કહે છે, અને તે આયુષ્યના સૂત્રમાં
આયુષ્ય. [' જીવા ય ' ઇત્યાદિ.] જીવપદમાં જીવો પ્રત્યાહ્યાનાદિ ત્રણ વડે નિવૃદ્ધ આયુષ્ય વાળા કહેવા અને વૈમાનિકપદમાં વૈમાનિકો પણ એ
સંગ્રહમાથા. બદ્ધ આયુષ્યવાળા છે, કારણ કે, પ્રત્યાહ્યાનાદિ ત્રણવાળાઓનો વૈમાનિકોમાં ઉત્પાદ-ઉત્પત્તિ-છે. [' અવસેસ ' તિ] નૈરયિકાદિ અપ્રત્યાહ્યાનથી
બદ્ધ આયુષ્યવાળા છે, કારણ કે, સરી રીતે નૈરયિકોમાં અવિરતો-વિરતિ રહિત જીવો-જ ઉત્પન્ન થાય છે, હવે ઉપર કહેલ અર્થની સંગ્રહ ગાથા
કહે છે, [' પચ્ચક્ષણં ' ઇત્યાદિ.] પ્રત્યાહ્યાનને માટે એક દંડક છે, એ પ્રમાણે ત્રીજા પણ ત્રણ એટલે કૂલ ચાર દંડક સમજવા.

વેદારૂપઃ સમુદ્દેઽખિલજલચ્ચરિતે ક્ષાપ્તમારે ભવેઽસ્મિન્-દ્વાવી યઃ સદ્ગુણાનાં પરકૃતિકરણાદૈતજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોઽનુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યોઃ-દ્વાત્ શ્રીવીરદેવઃ સકલશિવસુખં મારહા ચામ્સુલ્યઃ ॥

शतक ६.-उद्देशक ५.

तमस्काय ए शुं पृथिवी कहेवाय?—पाणी कहेवाय?—पाणी कहेवाय.—तेनुं कारण?—तमस्काय अने पाणीनी समानस्वभावता.—तमस्कायनी शरूआत क्याधी?—एनी समाप्ति क्या?—अरुणोदय समुद्रथी—एनी शरूआत.—अस्मलोकमां एनी समाप्ति.—तमस्कायनो आकर केवो.—नीने रामप तरना मूलनी जेवो अने उपर कुकडाणा पांजर जेवो.—तमस्कायनो वि'कंभ अने परिक्षेप वेटलो?—तमस्कायना वे प्रकार—संख्येययोजन वि'कृत अने असंख्येययोजन वि'कृत.—तमस्काय करणे भं'ये छे?—श्रीप्र गतिशाळो देव छ मास सुधी चारुतां पण एनां एरने न पशेंची शके—एवढो मोटो.—तमस्कायमां घर, हाट, गाम के संनिवेशो छे?—ना.—तमस्कायमां मो-ा मेधो संस्वेदे छे? संमूछे छे?—वरसे छे?—हा.—ते देव करे? असुर करे? के नाग करे?—अणे पण करे.—तमस्कायमां वादर स्तनित अने वादर विद्युत् छे?—हा—देवकृत छे.—तमस्कायमां वादर पृथिवी अने वादर अग्नि छे?—ना—विग्रहगतिने अप्राप्त सिवाय.—तमस्कायमां सूर्य—चंद्र विगेरे छे?—ना—तेनी पडखे छे.—तमस्कायमां सूर्यादिनी प्रभा छे?—ना—अर्थात् ए प्रभा छे पण तमस्कायरूपे परिणमेली छे.—तमस्कायनो वर्ण केवो?—कळे.—काळांमां काळो—वधारेमां वधारे काळो—तमस्काय भयंकर छे.—एथी देवो पण क्षोभ—भय—पामे.—तमस्कायनां नाम केटलीं?—तेर—तम.—तमस्काय.—अंधक र.—महांधकार.—लोकांधकार.—लोकतमिस्र.—देवांधकार.—देवतमिस्र—देवारण्य—देवव्यूह.—देवपरिघ.—देवप्रतिक्षोभ.—अरुणोदय(क) समुद्र.—तमस्काय सेनो परिणाम छे?—पृथिवीनो? पाणीनो? के जीव वा पुद्रलनो?—ए पाणीनो परिणाम छे—जीव अने पुद्रलनो परिणाम छे—पृथ्वीनो परिणाम नथी.—तमस्कायमां जीव मात्र अनेकवार पेदा थपला छे—पण वादर पृथ्वीपणे अने वादर अग्निपणे नहि.—कृष्णराजिओ केटली कही छे?—आर.—ए आठे क्यां छे?—सनाकुमार अने माहेंद्रकल्पनी उपर अने नीचे—अस्मलोकना अरिष्ट विमानना पाथडामां.—एनो आकार अखाडानी जेभो समचोरस छे.—पूर्वमां वे—पश्चिममां वे—दक्षिणमां वे अने उच्चरमां वे—ए बधी परस्पर स्पशेंली छे.—एना आयाम अने वि'कंभ विषे विचार.—एनी मोटाई विषे प्रश्न.—ए कृष्णराजिओमां घर वगेरे छे के नहि? इत्यादि बधो तमस्कायनी जेवो ज विचार.—विशेषमां—देव करे—कृष्णराजिमां आठ नाम—कृष्णराजि.—मेघराजि.—मवा.—म घवती.—वातपरिघ.—वातप्रतिकोभा.—देवपरिघा.—देवप्रतिक्षोभा.—ए कृष्णराजि पृथिवीनो परिणाम छे—पाणीनो परिणाम नथी.—एमां वादर पाणीपणे—वादर अग्निपणे अने वादर वनस्पतेपणे जीवो उत्पन्न थता नथी.—बाकी बीजे कोइ पण प्रकरे उत्पन्न थपला छे.—ए कृष्णराजिओना आठ अवकाशांतरेमां लोकांतिक विमानो—अर्ची—अर्धमाली—वैरोचन—प्रभंकर—चंद्राभ—सूर्याभ—शुक्राभ—सुप्रतिष्ठाभ.—ए आठे विमानोनी वच्चे रिष्टाभ विमान नवसुं.—ए विमानोने लगती बीजो हकीकत.—आठ लोकांतिक देवो—सारस्वत—आदित्य—वरुण—गर्दंतोय—तुषित—आव्यावाध—आग्नेय—वरिष्ठ—ए आठे देवोने लगती सविस्तर हकीकत.—ए आठे विमानो शेनी उपर प्रतिष्ठित छे?—वायु उपर.—जीवाभिगम.—वधा जीवो, ए विमानोमां पण उत्पन्न थपला छे—मात्र देवपणे नहि.—लोकांतिकनी स्थिति.—अःठ सागरोपम.—लोकांतिक विमानोथी लोकनो छेडो केटलो छेडो?—असंख्येय योजन.—

१. प्र०—किंमियं भते ! ' तमुक्काए ' ति पव्वुच्चति, किं पुढवी तमुक्काए ति पव्वुच्चति, आउ तमुक्काए ति पव्वुच्चति ?

१. उ०—गोयमा ! नो पुढवि तमुक्काए ति पव्वुच्चति, आउ तमुक्काए ति पव्वुच्चति.

१. प्र०— हे भगवन् ! आ तमस्काय शुं कहेवाय ? शुं पृथिवी तमस्काय ए प्रमाणे कहेवाय ? शुं पाणी तमस्काय ए प्रमाणे कहेवाय ?

१. उ०—हे गौतम ! पृथिवी, ' तमस्काय ' ए प्रमाणे न कहेवाय, पण पाणी, ' तमस्काय ' ए प्रमाणे कहेवाय.

१. मूलच्छाया:—किम् अयं भगवन् ! तमस्काय इति प्रोच्यते, किं पृथिवी तमस्काय इति प्रोच्यते, आपः तमस्काय इति प्रोच्यते इ गौतम ! नो पृथिवी तमस्काय इति प्रोच्यते, आपः तमस्काय इति प्रोच्यते:—अनु०

૨. પ્ર૦—સે' કેળવેણ ?

૨. ૩૦—ગોયમા ! પુઢાવિકાણ ણં અત્યેગઢ્ણ સુમે દેસં પકાસેઢ્ણ, અત્યેગઢ્ણ દેસં નો પકાસેઢ્ણ—સે તેણવેણં.

૩. પ્ર૦—તમુકાણ ણં મંતે ! કાહિં સમુઢ્ણિણ, કાહિં સનિઢ્ણિણ ?

૩. ૩૦—ગોયમા ! જંબુદીવસ્સ દીવસ્સ બહિયા તિરિય-મસંસ્વેજે દીવ-સમુદે વીઈવઢ્ણતા, અરુણવરસ્સ દીવસ્સ બાહિરિ-હ્ણાઓ વેઢ્ણંતાઓ અરુણોદયં સમુદં બાયાલીસં જોયણસહસ્સાણિ ઓગાહિત્તા ઉવરિહ્ણાઓ જલંતાઓ ંગપણસિયાણ સેઢ્ણીણ—ૂત્ય ણં તમુકાણ સમુઢ્ણિણ. સત્તરસ-ૂક્રવીસે જોયણસણ ઉઢ્ણં ઉપ્પઢ્ણતા તઓ પચ્છા તિરિયં પવિત્થરમાણે, પવિત્થરમાણે સોહમ્મી-સાણ-સણંકુમાર-માહિંદે ચત્તારિ વિ કપ્પે આવરિત્તા, ણં ઉઢ્ણં પિ ય ણં બંમલોગે કપ્પે રિઢ્ણવિમાણપત્થઢ્ણં સંપત્તે—ૂત્ય ણં તમુકાણ ણ સનિઢ્ણિણ.

૪. પ્ર૦—તમુકાણ ણં મંતે ! કિંસંઢ્ણિણ પચ્ચત્તે ?

૪. ૩૦—ગોયમા ! અહે મહ્ણમૂલસંઢ્ણિણ, ડાપ્પિં કુલ્લ-પંજરગસંઢ્ણિણ પચ્ચત્તે.

૫. પ્ર૦—તમુકાણ ણં મંતે ! કેવતિયં વિક્કમ્બેણં, કેવતિયં પરિક્ષેવેણં પચ્ચત્તે ?

૫. ૩૦—ગોયમા ! ઢુવિહે પચ્ચત્તે, તં જહાઃ—સંસ્વેજવિત્થઢ્ણે ય, અસંસ્વેજવિત્થઢ્ણે ય; તત્થ ણં જે સે સંસ્વેજવિત્થઢ્ણે સે ણં સંસ્વેજાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્કમ્બેણં, અસંસ્વેજાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ષેવેણં પચ્ચત્તે; તત્થ ણં જે સે અસંસ્વેજવિત્થઢ્ણે સે ણં અસંસ્વે-જાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિક્કમ્બેણં, અસંસ્વેજાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્ષેવેણં પચ્ચત્તે.

૬. પ્ર૦—તમુકાણ ણં મંતે ! કેમહાલણ પચ્ચત્તે ?

૬. ૩૦—ગોયમા ! અયં ણં જંબુદીવે દીવે સવ્વદીવ-સમુ-દ્ધાણં સવ્વમ્મંતરાણ, જાય-પરિક્ષેવેણં પચ્ચત્તે. દેવે ણં મહિઢ્ણીણ,

૨. પ્ર૦—(ભગવન્ !) તે શા હેતુથી ?

૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! કેટલોક પૃથિવીકાય ંવો શુભ છે, જે દેશને—માગને—પ્રકાશિત કરે છે અને કેટલોક પૃથિવીકાય ંવો છે, જે દેશને પ્રકાશિત નથી કરતો, તે હેતુથી પૂર્વોક્ત પ્રમાણે કહેવાય.

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમસ્કાય કયાં સમુત્થિત છે—કયાંથી શરૂ છે—અને કયાં સંનિષ્ઠિત છે—કયાં તેનો અંત છે ?

૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપની બહાર તિરિછે અસંસ્વેજ દ્વીપ સમુદ્રને ઉઢ્ણંયા પછી અરુણવર દ્વીપ આવે છે, તે દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતથી અરુણોદય સમુદ્રને ૪૨ હજાર યોજન અવગઢ્ણીણ ત્યારે ઉપરિતન જલંતા આવે છે, તે ઉપરિતન જલંતાથી ૂક પ્રદેશની શ્રેણીણ—અહીં તમસ્કાય સમુત્થિત છે, તે ત્યાંથી સમુત્થિત થઈ ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો જઈ ત્યાંથી પાછો તિરિછો-વિસ્તાર પામતો વિસ્તાર પામતો સૌધર્મ, ંદ્ધાન, સનત્કુમાર અને માહેંદ્ર ં ચરે કલ્પોને પળ આચ્છાદીને ઉંચે પળ બ્રહ્મલોક કલ્પમાં રિઢ્ણવિમાનના પાથઢ્ણા સુધી સંપ્રાપ્ત—પહોંચ્યો—છે અને ત્યાં તમસ્કાય સંનિવિષ્ઠ છે.

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમસ્કાય કિંસંસ્થિત છે ૂટલે તમ-સ્કાયનું સંસ્થાન-આકાર—કેવું કહ્યું છે.

૪. ૩૦—હે ગૌતમ ! તમસ્કાય, નીચે, મહ્ણમૂલ-કોડીઆના નીચેના ભાગ—ના આકારવાઢ્ણો કહ્યો છે અને ઉપર, કુલ્લના પાંજ-રાના જેવા આકારવાઢ્ણો કહ્યો છે.

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમસ્કાય વિષ્કંમવઢ્ણે કેટલો કહ્યો છે અને પરિક્ષેવઢ્ણે કેટલો કહ્યો છે ?

૫. ૩૦—હે ગૌતમ ! તમસ્કા! બે પ્રકારનો કહ્યો છે: ૂક તો સંસ્વેય વિસ્તૃત અને વીજો અસંસ્વેય વિસ્તૃત, તેમાં જે તે સંસ્વેય વિસ્તૃત છે તે વિષ્કંમ વઢ્ણે સંસ્વેય યોજન સહસ્ત્ર કહ્યો છે અને પરિક્ષેવઢ્ણે અસંસ્વેય યોજન સહસ્ત્ર કહ્યો છે અને તેમાં જે તે અસંસ્વેય વિસ્તૃત છે તે અસંસ્વેય યોજન સહસ્ત્ર વિષ્કંમ વઢ્ણે કહ્યો છે અને અસંસ્વેય યોજન સહસ્ત્ર પરિક્ષેવ વઢ્ણે કહ્યો છે.

૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમસ્કાય કેટલો મોટો કહ્યો છે ?

૬. ૩૦—હે ગૌતમ ! સર્વદ્વીપ અને સમુદ્રોની સર્વામ્બંતર આ જંબુદ્વીપ નામનો દ્વીપ યાવત્ પરિક્ષેવ વઢ્ણે કહ્યો છે—કોઈ મોટી

૧. મૂલચ્છાયા:—તત્ કેનાઢ્ણેન ? ગૌતમ ! પૃથિવીકાપોઢ્ણસ્વેકકઃ શુભઃ દેશં પ્રકાશયતિ, અસ્વેકકો દેશં નો પ્રકાશયતિ, તત્ તેનાઢ્ણેન. તમસ્કાયો ભગવન્ ! કુતઃ સમુત્થિતઃ, કુત્ર સંનિષ્ઠિતઃ ? ગૌતમ ! જંબુદીપસ્ય દ્વીપસ્ય બહિઃ તિર્યગસંસ્વેયાન્ દ્વીપ-સમુદ્રન્ વ્યતિવ્રજ્ય, અરુણવરસ્ય દ્વીપસ્ય બાહ્યાઢ્ણ વેદિકાન્તાઢ્ણ અરુણોદયં સમુદ્રં ઢ્ણાચ્ચવારિન્કાઢ્ણ યોજનસહસ્ત્રાણિ અવગણ્ય ઉપરિતનાઢ્ણ જલાન્તાઢ્ણ ૂકપ્રદેશિકયા શ્રેણ્યા—અત્ર તમસ્કાયઃ સમુત્થિતઃ, સપ્તદશૈ-કવિંશતિર્યોજનશતાનિ ડ્ણવ્વેમ્ ઉપસ્ય તતઃ પથ્થાત્ તિર્યક્ પ્રવિસ્તરન્, પ્રવિસ્તરન્ સૌધર્મે-શાન-સનત્કુમાર-માહેન્દ્રાન્ ચતુરોઢ્ણપિ કલ્પન્ આશૃત્ય ડ્ણવ્વેમપિ ચ બ્રહ્મલોકે કલ્પે રિઢ્ણવિમાનપ્રસ્તઢ્ણં સંપ્રાપ્તઃ—અત્ર તમસ્કાયઃ સંનિવિષ્ઠઃ. તમસ્કાયો ભગવન્ ! કિંસંસ્થિતઃ પ્રજ્ઞતઃ ? ગૌતમ ! અધો મહ્ણમૂલસંસ્થિતઃ, ઉપરિ કુલ્લપિપ્પરકસંસ્થિતઃ પ્રજ્ઞતઃ. તમસ્કાયો ભગવન્ ! કિયન્ વિક્કમ્બેણ, કિયાન્ પરિક્ષેવેણ પ્રજ્ઞતઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞતઃ, તથાયા—સંસ્વેયવિસ્તૃતથ, અસંસ્વેયવિસ્તૃતથ; તત્ર યઃ સ સંસ્વેયવિસ્તૃતઃ સ સંસ્વેયાનિ યોજનસહસ્ત્રાણિ વિષ્કંમ્બેણ, અસંસ્વેયાનિ યોજનસહસ્ત્રાણિ પરિક્ષેવેણ પ્રજ્ઞતઃ; તત્ર યઃ સોઢ્ણસંસ્વેયવિસ્તૃતઃ; સોઢ્ણસંસ્વેયાનિ યોજનસહસ્ત્રાણિ વિષ્કંમ્બેણ, અસંસ્વેયાનિ યોજનસહસ્ત્રાણિ પરિક્ષેવેણ પ્રજ્ઞતઃ. તમસ્કાયો ભગવન્ ! કિમહાલયઃ પ્રજ્ઞતઃ ? ગૌતમ ! અયં જંબુદીપો દ્વીપઃ સર્વદ્વીપ-સમુદ્રાણાં સર્વામ્બંતરકઃ, યાવત્-પરિક્ષેવેણ પ્રજ્ઞતઃ. ંવો મપૂર્ષિકઃ—અહુઃ

जाव-महाणुभावे इणामेव, इणामेव ति कट्टु केवलकृष्णं जंबूदीपं दीवं तिहिं अच्छानिवाएहिं तिसत्तखुतो अणुपरियट्ठिता णं हव्वं आगच्छिज्जा, से णं देवे ताए उक्किट्ठए, तुरियाए, जाव-देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे जाव-एकाइं वा, दुयाहं वा, तियाहं वा; उक्कोसेणं छम्मासे वीईवइज्जा, अत्थेगतियं तमुकायं वीईवइज्जा, अत्थेगतियं नो तमुकायं वीतिवएज्जा एमंशालए णं गोयमा ! तमुकाए पचसे.

७. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए गेहा इ वा, गेहावणा इ वा ?

७. उ०—णो तिण्ठे समट्ठे.

८. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए गामा इ वा, जाव-सन्निवेशा इ वा ?

८. उ०—णो तिण्ठे समट्ठे.

९. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए उराला बलाहया संसेयंति, सम्मुच्छंति, वासं वासति ?

९. उ०—हंता, अत्थि.

१०. प्र०—तं भंते ! किं देवो प्रकरोति, असुरो प्रकरोति, नागो प्रकरोति ?

१०. उ०—गोयमा ! देवो वि प्रकरोति, असुरो वि प्रकरोति, नागो वि प्रकरोति.

११. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए बादरे यणियसहे, बादरे विज्जुए ?

११. उ०—हंता, अत्थि.

१२. प्र०—तं भंते ! किं देवो प्रकरोति ?

१२. उ०—तिचि वि करोति.

१३. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए बादरे पुढविकाए, बादरे अगणिकाए ?

१३. उ०—णो तिण्ठे समट्ठे-णणत्थ विग्गहगतिसभावन्नएणं

१४. प्र०—अत्थि णं भंते ! तमुकाए चंदिम-सूरिय-ग्रहगण-णवखत्त-तारारूपा ?

१४. उ०—णो तिण्ठे समट्ठे-पलियस्त ओ पुण (अत्थि).

ऋद्धिबलो यावत् महानुभाव देव 'आ चाल्यो' एम करीने त्रण चपटी वागतां एकवीशवार ते रांपूर्णे जंबूदीपने फरीने शीघ्र आवे, ते देव तेनी उक्कट्ट अने-स्वरावाली यावत् देवगतिवडे जतो जतो यावत् एक दिवस, बे दिवस या त्रण दिवस चाले अने वधारेमां वधारे छ महीना चाले तो कोइ एक तमस्काय सुधो पहाँचे अने कोइ एक तमस्काय सुधो न पहाँचे, हे गौतम ! एटलो मोटो तमस्काय काखो छे.

७. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां घर छे के गृहापण छे ?

७. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

८. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां गाम छे के यावत् संनिवेशो छे ?

८. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

९. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां उदार—मोटा—मेष संसेद पामे छे ? संमूर्च्छे छे ? अने वर्षण वरसे छे ?

९. उ०—(हे गौतम !) हा, तेम छे.

१०. प्र०—हे भगवन् ! शुं तेने देव करे छे ? असुर करे छे ? के नाग करे छे ?

१०. उ०—हे गौतम ! देव पण करे छे, असुर पण करे छे, अने नाग पण करे छे.

११. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां बादर स्तनितशब्द छे ? अने बादर विजळी छे ?

११. उ०—हा, छे.

१२. प्र०—हे भगवन् ! शुं तेने देव या असुर या नाग करे छे ?

१२. उ०—(हे गौतम !) त्रणे पण करे छे.

१३. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां बादर पृथिवीकाय छे ? अने बादर अग्निकाय छे ?

१३. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी, अने आ जे निषेध छे ते विप्रह गतिसमापन्न सिवाय समजवो अर्थात् विग्रहगति समापन्न बादर पृथिवी अने अग्नि होइ शके छे.

१४. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां चंद्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र अने तारारूपो छे ?

१४. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी, पण ते चंद्रादि, तमस्कायनी पडखे छे.

१. मूलच्छाया:—यावत्-महानुभाव इदमेवम् इदमेवम्-इति कृत्या केवलगतं जंबूदीपं द्वीपं तिसृभिर्युटिकाभिस्त्रिसप्तकृत्वः अनुपत्य श प्रम् आगच्छति, स देवस्तथा उत्कृष्टया, स्वरितया, यावत् देवया व्यतिवन्न, व्यतिवन्न यावत्-एकाइं वा, दूषइं वा, त्रयइं वा, उक्कट्टे षण्मासान् व्यतिव्रजेत्, अस्त्येकं तमस्कायं व्यतिव्रजेत्, अस्त्येकं नो तमस्कायं व्यतिव्रजेद्-इयद्महालयो गंतम ! तमस्कायः प्रज्ञप्तः अस्ति भगवन् ! तमस्काये गेहानि वा, गेहावणा वा ? नो अयमर्थः समर्थः अस्ति भगवन् ! तमस्काये ग्रामा इति वा, यावत्-सन्निवेशा इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः अस्ति भगवन् ! तमस्काय उदारा बलाहकाः संसेयन्ति, संमूर्च्छन्ति, वर्षा वर्षति ? हन्त, अस्ति. तं भगवन् ! किं देवः प्रकरोति, असुरः प्रकरोति, नागः प्रकरोति ? गौतम ! देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति. अस्ति भगवन् ! तमस्काये बादर स्तनितशब्दः बादरा विज्जु ! हन्त, अस्ति. तं भगवन् ! किं देवः प्रकरोति ? नोऽपि कुर्वन्ति. अस्ति भगवन् ! तमस्काये बादरः पृथिवीकायः, बादरोऽग्निकायः ? नो अयमर्थः समर्थः-नान्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन. अस्ति भगवन् ! तमस्काये चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपाः ? नो अयमर्थः समर्थः परिपार्थस्त्वु (परीतस्त्वु) पुनः (अस्ति):-अनु०

१५. प्र०—अस्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदाभा ति वा,
सूराभा ति वा ?

१५. उ०—णो तिण्ठे समङ्गे—कादूषणिया पुण सा.

१६. प्र०—तमुक्काए णं भंते ! केरिसए वचणं पन्नत्ते ?

१६. उ०—गोयमा ! काले कालावभासे, गंभीर—लोमंहरिस-
जणणे, भीमे, उत्तासणए, परमकिण्हे वण्णे पन्नत्ते. देवे णं अरु-
गतिए जे णं तण्णमयाए पासित्ता णं खुभापुज्जा. अहे णं
अभिसमागच्छेज्जा, तओ पच्छा सीहं सीहं, तुरियं तुरियं खिप्पामेव
वीतीवएज्जा.

१७. प्र०—तमुक्कायस्स णं भंते ! कति नामधेज्जा पन्नत्ता ?

१७. उ०—गोयमा ! तेस्स नामधेज्जा पन्नत्ता, तं जहाः—
तमे ति वा, तमुक्काए ति वा, अंधकारे इ वा, महांधकारे इ वा,
लोगंधकारे इ वा, लोगतमिसे इ वा, देवंधकारे इ वा, देवतमिसे
इ वा, देवरण्णे इ वा, देववूहे इ वा, देवफलिहे इ वा, देव-
पडिक्खोमे इ वा, अरुणोदए इ वा समुद्धे.

१८. प्र०—तमुक्काए णं भंते ! किं पुढविपरिणामे, आउप-
रिणामे, जीवपरिणामे, पोग्गलपरिणामे ?

१८. उ०—गोयमा ! नो पुढविपरिणामे, आउपरिणामे वि,
जीवपरिणामे वि, पोग्गलपरिणामे वि.

१९. प्र०—तमुक्काए णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया, जीवा
सत्ता पुढवीकाइयत्ताए, जाव—तसकाइयत्ताए उववन्नपुच्चा ?

१९. उ०—हंता, गोयमा ! असति, अदुवा अणंतवखुत्तो,
णो चैव णं बादरपुढविकाइयत्ताए, बादरअगणिकाइयत्ताए वा.

१५. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां चंद्रनी प्रभा के सूर्यनी
प्रभां होय छे ?

१५. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थे समर्थ नथी, कारण के,
ते प्रभा तमस्कायमां छे पण कादूषणिका—पोताना आत्माने दूषित
करनारी—छे.

१६. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय वर्णथी केवो कछो छे
अर्थात् तमस्कायनो वर्ण केवो कछो छे ?

१६. उ०—हे गौतम ! वर्णवडे तमस्काय काळो, काळी
कांतिवाळो, गंभीर, खंटा उभां करनार, भीम, उत्कंपनो हेतु
अने परमकृष्ण कछो छे, अने ते तमस्कायने जोइने, जोतां वारज
केटलाक देव पण क्षोभ पामे, अने कदाच कोइ देव तमस्कायमां
प्रवेश करे तो पटी शरीरनी त्वराथी अने मननी त्वराथी जल्दी
ते तमस्कायने उलंघी जाय.

१७. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायनां नामधेय—नामो—केटलां
कछां छे ?

१७. उ०—हे गौतम ! तमस्कायनां तेर नाम कछां छे, ते
जेमके; १ तम, २ तमस्काय, ३ अंधकार, ४ महांधकार, ५
लोकंधकार, ६ लोकतमिस्स, ७ देवांधकार, ८ देवतमिस्स,
९ देवारण्य, १० देवव्यूह, ११ देवारिष, १२ देवप्रतिक्षोभ
अने १३ अरुणोदक समुद्र.

१८. प्र०—हे भगवन् ! तमस्काय सुं पृथिवीनो परिणाम छे ?
पाणीनो परिणाम छे ? जीवनो परिणाम छे ? के पुद्गलनो परि-
णाम छे ?

१८. उ०—हे गौतम ! तमस्काय पृथिवीनो परिणाम नथी,
पाणीनो पण परिणाम छे, जीवनो पण परिणाम छे अने पुद्गलनो
पण परिणाम छे.

१९. प्र०—हे भगवन् ! तमस्कायमां सर्व प्राणो, भूतो,
जीवो अने सव्वो पृथिवीकायिकपणे यावत् तसकायिकपणे उप-
पन्नपूर्व—पूर्वे—पहेलां—उपज्यां छे ?

१९. उ०—हे गौतम ! हा, अने कवार अथवा अनंतवार पूर्वे
उत्पन्न थया छे पण बादर पृथिवीकायिकपणे अने बादर अग्नि-
कायिकपणे नथी थया.

१. अनन्तरोद्देशके सप्रदेशा जीवा उक्ताः, अथ सप्रदेशमेव तमस्कायादिकं प्रतिपादयितुं पञ्चमोद्देशकमाहः—' किमियं '

१. मूलच्छायाः—अस्ति भगवन् ! तमस्काये चन्द्रामेति वा, सूर्यामेति वा ? नो अयमर्थः समर्थः—कादूषणिका पुनः सा. तमस्कायो
भगवन् ! कीदृशको वर्णकेन प्रज्ञप्तः ? गौतम ! कालः, कालावभासः, गंभीर—रोमदृषजननः, भीमः, उत्त्रासनकः, परमकृष्णो वर्णः (णं) प्रज्ञप्तः
देवोऽस्त्विकको यस्तप्रथमतया दृष्टा शुभ्येत् (स्कुम्भीयात्), अथाऽभिसमागच्छेत्, ततः पश्चात् शीघ्रं शीघ्रम्, स्वरितं स्वरितं क्षिप्रमेव व्यतिवर्जितम्.
तमस्कायस्य भगवन् ! कति नामधेयानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रयोदश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथाः—तम इति वा, तमस्काय इति वा, अंधकार
इति वा, महांधकार इति वा, लोकान्धकार इति वा, लोकतमिस्स इति वा, देवान्धकार इति वा, देवतमिस्स इति वा, देवारण्यम् इति वा, देवव्यूह इति
वा, देवारिष इति वा, देवप्रतिक्षोभ इति वा, अरुणोदय इति वा समुद्रः. तमस्कायो भगवन् ! किं पृथिवीपरिणामः, अपपरिणामः, जीवपरिणामः,
पुद्गलपरिणामः ? गौतम ! नो पृथिवीपरिणामः, अपपरिणामोऽपि, जीवपरिणामोऽपि, पुद्गलपरिणामोऽपि. तमस्काये भगवन् ! सर्वे प्राणाः भूताः जीवाः
सत्त्वाः पृथिवीकायिकतया, यावत्—तसकायिकतया उपपन्नपूर्वाः ? इत्यतः, गौतम ! असकृत्, अथवाऽनन्तकृत्वः, नो चैव बादरपृथिवीकायिकतया,
बादराऽग्निकायिकतया वाः—अनु०

इत्यादि. 'तमुक्ताए' ति तमसां तमिभ्रपुद्गलानां काधो रंशित्तमस्कायः, स च नियत एव इह स्कन्धः कश्चिद् विवक्षितः; स च तादृशः पृथ्वीरजस्सकंधो वा स्यात्, उदकरजस्सकंधो वा, न तु अन्यः; तदन्यस्य अतादृशत्वद् इति-पृथिव्य-व्यपयसंवेहाद् आहः- 'किं पुढवी' इत्यादि-व्यक्तम्. 'पुढवीकाए णं' इत्यादि. पृथिवीकायोऽस्त्येककः कश्चित् शुभो भास्वरः, यः किंविधः? इत्याहः- देशं विवक्षितक्षेत्रस्य प्रकाशयति-भास्वरत्वात्, मण्यादिवत्. तथाऽस्त्येककः पृथिवीकायो देशं पृथिवीकायाऽन्तरं प्रकाशयमपि न प्रकाशयति-अभास्वरत्वात्, अघोपलवत्. नैवं पुनरस्कायः, तस्य सर्वस्यऽप्यप्रकाशकत्वात्; ततश्च तमस्कायस्य सर्वथैवाऽप्रकाशकत्वाद् अस्कायपरिणामता एव. 'एगपएसियाए' ति एक एव च-न द्वायादयः, उत्तरा-ऽधर्थं प्रति-प्रदेशो यस्यां सा तथा तथा-समभित्तिरया इत्यर्थः, न च वाच्यम् एकप्रदेशप्रमाणया इति, असंख्यातप्रदेशावगाहस्वभावत्वेन जीवानां तस्यां जीवाऽवगाहाऽभावः सद्भावात्, तमस्कायस्य च स्तिबुकाऽऽकाराऽऽकायिकजीवात्मकत्वात्, बाह्यत्वानस्य च प्रतिपादयिष्यमाणत्वद् इति, 'एत्थ णं' ति प्रज्ञापकाऽऽस्त्येक-लिखितस्याऽरुणोदसमुद्रादेरधिकरणतोऽदर्शनार्थमुक्तवान्. 'अहे' इत्यादि. अधः-अधस्ताद् मल्लुकमूलसंस्थितः-शारावबुध्नसंस्थानः-समजलान्तस्योपरि सप्तदशयोजनशतानि, एकविंशत्यधिकानि यावद् वलयसंस्थानत्वात्. स्थापना. 'केवइयं विक्खंभेणं' ति विस्तारेण, क्वचिद् 'आयाम-विक्खंभेणं' ति दृश्यते, तत्र च आयाम उच्चम् इति. 'संखेज्जावित्थडे' इत्यादि. संख्यातयोजनविस्तृतः, आदित आरभ्य ऊर्ध्वं संख्येययोजनानि यावत्, ततोऽसंख्यातयोजनविस्तृतः-उपरि तस्य विस्तारगामित्वेन उक्तत्वात्. 'असंखेज्जाइं जोजणसहस्साइं परिकखेवेणं' ति संख्यातयोजनविस्तृततोऽपि तमस्कायस्य अंत्यःततमद्वीपपरिक्षेपतो वृहत्तरत्वात् परिक्षेपस्य असंख्यातयोजनसहस्रप्रमाणत्वम्. आन्तर-बहिःपरिक्षेपविभगस्तु नोक्तः, उभयस्याऽपि असंख्याततया तुल्यत्वाद् इति. 'देवे णं' इत्यादि. अथ किमिदं पर्यमिदं देवस्य महर्थादिकं विशेषणम्? इत्याहः- 'जाव-इणामेव' इत्यादि. इह यावच्छब्द ऐदंपर्यर्थः, यतो देवस्य महर्थादिविशेषणानि गमनसामर्थ्यप्रकर्षप्रतिपादनाऽभिस्रायैव प्रतिपादितानि. 'इणामेव इणामेव' ति कटुं इदं गमनमेवम्-अतिशीघ्रत्वाऽऽवेरकचण्डिका रूपहस्तव्यापारोपदर्शनपरम्, अनुस्वागाऽश्रवणं च प्राकृतत्वात्. द्विर्वचनं शीघ्रत्वाऽतिशयोपदर्शनपरम्. 'इतिः' उपप्रदर्शनार्थः, कृत्वा विधाय-इति. 'केवलकणं' ति केवलज्ञानकलं परिपूर्णम् इत्यर्थः. वृद्ध्याख्या तु 'केवलः संपूर्णः, कल्पते इति कल्पः, स्वार्थकरणसमर्थो वस्तुरूप इति यावत्-केवलश्चासौ कल्पश्चेति केवलकल्पस्तम्.' 'तिहिं अचरानिवाएहिं' ति तिसृभिश्चण्डिकाभिरित्यर्थः. 'तिसत्तुत्तो' ति त्रिगुणाः सप्त, त्रिसप्तवारान्-त्रिसप्तकृत्व-ए-विंशतिवारान् इत्यर्थः. 'हव्वं' ति शीघ्रम्, 'अत्थेगइयं' इत्यादि. संख्यातयोजनमानं व्यतिव्रजेत्, इतरं तु न इति. 'उराला बलाहय' ति महान्तो मेघः, 'संसेयंति' ति संखिद्यन्ति तज्जनकपुद्गलस्नेहसंपत्त्या, संमूर्च्छन्ति तत्पुद्गलमौलनात् तदाकारतया उत्पत्तेः. 'तं भंते!' ति तत् संस्वेदनम्, संमूर्च्छनम्, वर्षणं च. 'वायरे विज्जुयारे' ति इह न बादरेनेजस्कायिका मन्तव्याः, इहैव तेषां निषेत्स्यमाणत्वात्, किं तु देवप्रभावजनिताः भास्वाः पुद्गलास्ते इति. 'णणत्थ विरगहगइसमावण्णणं' ति न इति योऽयं निषेधो बादरपृथिवी-तैजसोः-सोऽन्यत्र विप्रहगतिसमापन्नत्वाद्-विप्रहगत्या एव बादरे ते भवतः. पृथिवी हि बादरा रत्नप्रभायामु अष्टासु पृथिवीषु. गिरि-विमानेषु; तेजस्तु मनुजशत्रु एवेति. तृतीया चेह पञ्चम्यर्थे प्राकृतत्वाद् इति. 'पेलियरस ओ पुण अरिथ' ति परिपार्श्वतः पुनः सन्ति तमस्कायस्य चन्द्रादय इत्यर्थः. 'कदूसणिया पुण सा इ' ति ननु तत्पार्श्वतश्चन्द्रादीनां सद्भावात् तत्पभाऽपि तत्राऽस्ति? सत्यम्, केवलं कम् आत्मानं दूषयति-तमस्कायपरिणामेन परिणमनात्, दूषणा सैव दूषणिका, दीर्घता च प्राकृतत्वात्, अतः सती अधसौ असतीति. 'काले' ति कृष्णः, 'कालोभासे' ति कालोऽपि कश्चित् कुतोऽपि कालो नाऽवभासते, इत्यत आहः-कालाऽवभासः, कालदीर्घता. 'गंभीर-लोमहरिसज्जणणे' ति गम्भीरश्चासौ भीषणत्वात्-रोमहर्षजननश्चेति.-गम्भीररोमहर्षजननः. जनकत्वे हेतुमाहः- 'भीमे' ति भीमः, 'उत्तासणए' ति उत्कम्पहेतुः, निगमयन्नाहः- 'परम' इत्यादि. यत एवम् अत एवाहः- 'देवे विं णं' इत्यादि. 'तपढमयाए' ति दर्शनप्रथमतया, 'खुमाएज्ज' ति स्कुम्भीयत्-क्षुभ्येत्, 'अहे णं' इत्यादि. अथैनं तमस्कायमभिसनामच्छेत् प्रविशेत्, ततो भयात् 'सीहं सीहं' ति कायगतेरतिवेगेन, 'तुरिय तुरियं' ति मनोगतेरतिवेगात्, किमुक्तं भवति-क्षिप्रमेव. 'वीइषएज्ज' ति व्यतिव्रजेद् इति. 'तम इ ति वा' इत्यादि. तमः-अन्धकाररूपत्वद् इति एतत्, 'वा' विवक्षार्थः. तमकरय इति वा-अन्धकाररूपत्वात्, अन्धकारम्-इति वा तमोरूपत्वात्, महान्धकारम्-इति वा महातमोरूपत्वात्, लोकान्धकारम्-इति वा लोकमध्ये तथाविधस्य अन्यस्य अन्धकारस्य अभावात्, एवं लोकतमिभ्रम्-इति वा, देवान्धकारम्-इति वा-देवानामपि तत्र उद्द्योताऽभावेन अन्धकारात्मकत्वात्, एवं देव-तमिभ्रम्-इति वा, देवाऽरुण्यम्-इति वा-बलवद्देवभयाद् नश्यतां देवानां तथाविधाऽरुण्यमिव शरणभूतत्वात्. देवव्यूह इति वा-देवानां दुर्भेदत्वाद् व्यूह इव चक्रादिव्यूह इव देवव्यूहः. देवपरिघ इति वा-देवानां भयोत्पादकत्वेन मनोविघातहेतुत्वात्. देवप्रतिक्षोभ इति वा-तत्प्रभेहेतुत्वात्, अरुणोदक इति वा समुद्रः-अरुणोदकसमुद्रं जलविकारत्वादिति. पूर्वं पृथिव्यादेस्तमस्कायशब्दव्यव्यता पृष्ट, अथ पृथव्य-प्राययताम्, पृथव्य-प्राययतां च जीव-पुद्गलरूपाविति तत्पर्यायतां च प्रश्नान्नाहः- 'तमुक्ताए णं' इत्यादि. बादरवायु-वनस्पतयः, त्रसाश्च तत्र उत्पद्यन्ते-अस्काये तदुत्पत्तिसंभवात्, ननु इतरे-अस्वस्थानत्वात्, अत उक्तम्- 'नो चैव णं' इत्यादि.

૧. આગળના ઉદ્દેશકમાં સપ્રદેશ જીવો કહ્યા, હવે સપ્રદેશ એવા જ તમસ્કાયાદિકને કહેવા પંચમ ઉદ્દેશક કહે છે:—['કિમિયં' इत्यादि.] તમસ્કાય. ['તમુક્ષાઈ' ति] તમસ-તમિસ-અંધકાર-પુદ્ગલોનો કાય એટલે રાશિ તે તમસ્કાય, અહિં તે તમસ્કાયનો અમુક જ કોઈ સ્કંધ વિવક્ષિત છે, અને તેવો તે સ્કંધ, પૃથ્વીરજનો સ્કંધ હોય કે પાણીની રજનો સ્કંધ હોય, પણ બીજો તો ન હોય, કારણ કે, પૃથ્વીની અને પાણીની રજના સ્કંધ સિવાય બીજો સ્કંધ તાદૃશ-તમસ્કાયનો જીવો-નથી હોતો, માટે તમસ્કાયના સ્વરૂપ સંબંધે પૃથ્વી અને જલ વિષયક સંદેહ થતો હોવાથી કહે છે: ['કિં પુઢવી' लादि.] તે વ્યક્ત છે. ['પુઢવીકાઈ ણં' इत्यादि.] કોઈ એક શુભ-માસ્વર-દીપ્તિવાળો-પૃથ્વીકાય છે-જે માસ્વર હોવાથી અમુક ક્ષેત્રના ભાગને મણિ વગેરેની પેઠે પ્રકાશિત કરે છે, તથા કોઈ એક એવો પૃથ્વીકાય છે કે, જે અમાસ્વર હોવાથી પ્રકાશ્ય-પ્રકાશી શકાય-તેવા-બીજા પૃથ્વીકાયને પણ અંધ પરત્થરની પેઠે પ્રકાશતો નથી અને અપ્કાય-પાણી-તો એવો નથી, કારણ કે, તે બધી જાતનો પણ અપ્કાય અપ્રકાશક છે, તથા આ તમસ્કાય પણ અપ્રકાશક છે-એ રીતે અપ્કાય અને તમસ્કાય એ વચ્ચેનો એક સરસો-મઢતો-સ્વભાવ હોવાથી તમસ્કાયના પરિણામી કારણ તરીકે અપ્કાય જ હોઈ શકે છે અર્થાત્ તમસ્કાય એ, અપ્કાયનો પરિણામ જ છે. ['એમપ્રસિયાઈ' ति] વે, ઘણ વગેરે નહિ પણ ઉપર અને ઠેઠલ જેમાં એક જ (સરસા ?) પ્રદેશ છે તે 'એકપ્રદેશિકા શ્રેણી' કહેવાય, તે શ્રેણિવડે એટલે સમસિત્તિપણે, અહીં 'એકપ્રદેશિકા શ્રેણી' નો અર્થ 'સમસિત્તિપણે' કરવો, કિંતુ 'એક પ્રદેશિકા શ્રેણી' એટલે 'પ્રમાણે કરીને એક પ્રદેશવાળી શ્રેણી' એવો અર્થ ન કરવો. કારણ કે, 'પ્રમાણે કરીને એક પ્રદેશવાળી શ્રેણી' એવો અર્થ અહીં તમસ્કાયની શ્રેણીને ઘટ્ટી શકે તેમ નથી-તમસ્કાય સ્તિત્ત્વકારે જલ જીવરૂપ છે અને જીવોને પોતાની સ્થિતિ માટે અસંખ્યાત પ્રદેશોને રોકવા પડે છે એથી જો અહીં તમસ્કાયની શ્રેણીને 'પ્રમાણે કરીને એક પ્રદેશવાળી શ્રેણી' માનવામાં આવે તો એ ઘણી જ ટુંકી હોવાથી એમાં એ જલજીવો શી રીતે રહી શકે? તથા તમસ્કાયની વિસ્તીર્ણતાના સંબંધમાં પણ હવે પછી કહેવાવાનું છે-એમ એ વચ્ચે નિમિત્તોને લઈને અહીં 'પ્રમાણે કરીને એકપ્રદેશવાળી શ્રેણી' અર્થ ઘટ્ટી શકે જ નહિ. ['એથ ણં' ति] પ્રજ્ઞાપકના આલેખ્યમાં આઠલેલા એટલે જણાવનારે ચિતરેલા ચિત્રમાં જણાતા અરુણસમુદ્રાદિનું અધિકરણપણું દર્શાવવા 'એથ' એટલે 'અત્ર' -અહીં-એમ કહ્યું છે. ['અઈ' इत्यादि.] નીચે મઢકમૂઢ સંસ્થિત છે એટલે તમસ્કાયનો નીચેનો અકાર શરાય-બુઢનની જેવો છે, કારણ કે, સમજલાંતની ઉપર ૧૭૨૧ યોજન સુધી તે તમસ્કાય વલય સંસ્થાને છે. તેની સ્થાના-આકૃતિ-આ પ્રમાણે છે:—

['કેવલકર્પ' ति] વિષ્કંભ એટલે વિસ્તાર, તે વડે, કોઈ પ્રતિનં ['આયામ-વિષ્કંભે' ति] એવો ષાઠ દેલાય છે, તેમાં 'આયામ' એટલે 'અંચાઈ' સમજવી. ['સંસ્થેજવિત્વડે' इत्यादि.] સંસ્થાત યોજન વિસ્તારવાળો અર્થાત્ શરૂઆતથી માંડી અંત સંસ્થેય યોજન સુધી તો એ સંસ્થેય યોજન વિસ્તારવાળો છે અને ત્યાર બાદ અસંસ્થેય યોજન વિસ્તાર વાળો છે, કારણ કે, ઉપર, તે તમસ્કાયને વિસ્તારનાંમિત્તોને કહ્યો છે. ['અસંસ્થેજાઈ જોયખ-સ્થાઈ પરિકલ્પે' ति] જો કે, તમસ્કાયનું વિસ્તૃતપણું સંસ્થાત યોજન છે તો પણ તે તમસ્કાયને અસંસ્થાતતમ દ્વીપનો પરિક્ષેપ હોવાથી તેની બૃહત્તરતા છે માટે જ તેના પરિક્ષેપનું પ્રમાણ અસંસ્થાત યોજન સહસ્ર કહ્યું છે, અને અંદરના અને બહારના પરિક્ષેપનો વિભાગ તો કહ્યો નથી, કારણ કે, અસંસ્થાતપણને લઈને વડે પરિક્ષેપનું પણ તુલ્યપણું છે. ['દેવે ણં' इत्यादि.] હવે દેવનાં આ મહર્ષિક વગેરે વિશેષણો અહીં શા પ્રસંગે કહ્યાં છે? તો કહે છે કે, ['જાથ ણામેવ' इत्यादि.] અહિં 'યાવત્' શબ્દ 'એદંપર્ય' અર્થવાળો છે અર્થાત્ 'અમુકથી અમુક સુધી' ના ભાવને એ, શબ્દ સૂચ્ય છે. કારણ કે, ગમનસામર્થ્યનો પ્રકર્ષ જણાવવાના અભિપ્રાયથી જ દેવને એ 'મહર્ષિક' વગેરે વિશેષણો કહ્યાં છે. ['ઈણામેવ ણામેવ તિ વદ્ધુ'] એ વાક્ય, 'આ ગમન આ પ્રમાણે છે' અર્થાત્ 'આ ચાલ્યો જ' એ પ્રમાણે અભિપ્રાયપણું જણાવનાર ચપટીરૂપ હાથની ક્રિયાને દર્શાવવા કહ્યું છે. 'આ વાલ્યો જ' પ્રમાણે કરીને, ['કેવલકર્પ' ति] કેવલકર્પ એટલે કેવલજ્ઞાનસમાન અર્થાત્ પરિપૂર્ણ, પુદ્ગલાવાળા પ્રમાણે તો 'કેવલ કર્પ' શબ્દનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે:— 'કેવલ એટલે સંપૂર્ણ અને કર્પ એટલે સ્વકાર્ય કરવામાં સમર્થ વસ્તુરૂપ, અર્થાત્ કેવલકર્પ એટલે સંપૂર્ણ-સમર્થ-તેને, ' ['તિહિં અચ્છરાગિવ્વાઈ' ति] ઘણ ચપટીઓ વડે, ['તિસત્ત્વુત્તો' ति] ઘણ ગણા સાત તે ત્રિસત્ત એટલે એકવી-શવાર, ['હવ્વં' ति] શીઘ્ર. ['અથેગઈયં' इत्यादि.] સંસ્થાત યોજન પ્રમાણ તમસ્કાય સુધી પહોંચે, અને હતર-બીજા-અસંસ્થાત યોજન પ્રમાણ-તમસ્કાય સુધી તો ન પહોંચે. ['અગઠા વલાહય' ति] મોટા મેથો, ['સંસ્થેતિ' ति] સંસ્થેદ પામે છે એટલે તજનક પુદ્ગલોના સ્નેહની સંપત્તિથી સમૂહ છે, કારણ કે, મેથનાં પુદ્ગલો મઢવાથી તેની તદાકારણ ઉત્પત્તિ થાય છે. ['તં મંત!' ति.] તે સંસ્થેદન-સમૂહને-અને વર્ષણને. ['વાયેર વિઙ્જુયોર' ति] અહિં 'વાદર વિઘુત્' શબ્દથી વાદર તેજસ્કાયિકો ન સમજવા, કારણ કે, અહિં જ તેઓનો નિષેધ કરવાનો છે, પણ દેવના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થઈલાં તે માસ્વર-દીપ્તિવાળાં-પુદ્ગલોને અહીં વાદર તેજસ્કાય સમજવાનાં છે, ['ગણ્ણથ વિમ્મહગઈ-સમાવર્ણણ' ति] અર્થાત્ ડયાં તમસ્કાય છે ત્યાં વાદર પૃથ્વી અને વાદર અગ્નિ-તેજ-નથી હોતાં-વાદર પૃથ્વી તો રત્નપ્રમાદિ આઠ પૃથ્વી-ઓમાં, ગિરિઓમાં અને વિમાનોમાં જ હોય છે તથા વાદર અગ્નિ (તેજ) મનુષ્ય-ક્ષેત્રમાં જ હોય છે માટે તમસ્કાયવાળા પ્રદેશમાં વાદર પૃથ્વી

૧. સ્તરી રીતે તો 'ઈણામેવ ણામેવ' તિ ને વડે વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ 'ઈણામેવં ણામેવં' તિ થતું જોઈએ-પણ આ પ્રયોગની આર્ષનાને લીધે 'એવં' નો અદુસ્તાર લોપાયો છે. તથા ક્ષીપ્રાણાના અતિશયને જણાવવા 'ઈણામેવ' એ શબ્દનો દ્વિર્ભવ (વેવલો ઉચ્ચાર) કરેલો છે અને 'ઈતિ' શબ્દ 'ઉપપ્રદર્શન'ના અર્થને સૂચ્ય છે:—ધીઅભય૦

૨. 'કેવલકર્પ' શબ્દનો અર્થ મહિમનિકાય (બુઢના સૂત્ર પિટક સંવંધી) ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે કરેલો છે:—

"કેવલકર્પ અનવસેષું સમંતતો."

"કેવલકર્પ એટલે કાંઈ બાકી નહિ-વારે બાજુનું-બધું."

"અમરો અઙ્ગતરા દેવતા અભિક્ષ્ણતાય રતિયા અભિક્ષ્ણતવળ્ણા કેવલકર્પ અન્ધવનં ઓમાસેરવા X તેનુપસંક્રમિ."

"હવે અભિક્ષ્ણત વર્ણવાળી કોઈ એક દેવતા અભિક્ષ્ણત રાત્રીમાં કેવલ-કર્પ (આજ્ઞા) અંધવનને અવભાસિત કરીને તે તરફ ચાલે."

—મહિમનિકાય, વમ્મીક સુત—૨૩ (૧૦૫૦૧૦૧) : અનુ૦

૩. અહીં 'કેવલ' અને કર્પ (કર્પ) શબ્દનો કર્મધારયસમાસ કરવાનો છે:—ધીઅભય૦

૪. અહીં પાંચમી વિભક્તિના અર્થમાં ત્રીજી વિભક્તિ વપરાયેલી છે-પરંતુ કારણ આ વયોગણું પ્રાકૃતપણું છે:—ધીઅભય૦

अने बादर अधिनीं हयाती नेधी होती. पण जे बादर पृथिवी अने बादर अधि विमहगतिमां वर्तता होय छे तेओ ज त्यां-तमस्कायवाळा प्रवेशमां पण होइ शके छे माटे-ज अहीं ' विमहगतिने प्राप्त सिवयना ' अर्थात् ' विमहगतिने अंप्राप्त ' एवां बादर पृथिवी अने बादर तेजनी हयातीने निवेधेली छे. [' पलियस्स ओ पुण अधि ' ति] वळी, तमस्कायनी पडले तो चंद्र वगेरे छे. [' काँदूसणिआ पुण सा ' इति] ते तमस्कायनी पडले चंद्र वगेरेनो सद्भाव होवाथी तेओनी प्रभा पण तेमां छे-ए सत्य छे, पण मात्र ते प्रभा तमस्कायना परिणामे परिणमवाथी पोताना के एटले आत्माने दूषित करे छे, माटे ते प्रभा-छे पण नहि जेवी छे. [' काँडे ' ति] काळो, [' काळोभासे ' ति] वोइ काळो पण पदार्थ वोइ कारणथी काळो अवभासे नहि माटे कहे छे के, ते तमस्काय काळो छे अने काळो अवभासे छे अथवा काळी क तिवाळो छे, [' गंभीरलोमहरिसजणणे ' ति] तथा गंभीर अने भयानक होवाथी ते तमस्काय, रोम हर्षनो जनक-रुंवाडाने उभां करनार-छे. हवे तमस्कायनी रोमहर्षजनकता अने भयानकतानां कारणो कहे छे: [' भीमे ' ति] ए तमस्काय भीम, [' उचासणए ' ति] अने उक्कपनो हेतु छे. छेवट उपसंहार करता कहे छे के, [' परम ' इत्यादि.] तमस्कायनुं स्वरूप पूर्वोक्त प्रमाणे छे, माटे ज वहे छे के, [' देवे वि णं ' इत्यादि.] [' तप्पहमयाए ' ति] देव पण ए तमस्कायने जोतां धेत-जीतांवार-ज [' सुभाएज ' ति] क्षोभपामे-[' अहे णं ' इत्यादि.] हवे कदाच ते देव, तमस्कायमां प्रवेश करे तो पण भयथी [' सीहं सीहं ' ति] कायगतिना अतिवेगथी अने [' तुरियं तुरियं ' ति] मनोगतिना अतिवेगथी अर्थात् जलदीथी ज [' वीइवइज ' ति] तमस्कायने-व्यतिव्रजे-उछंघे-तमस्कायमांथी जलदी बहार नीकळी जाय. [' त्तैमं इति वां ' इत्यादि.] अंधकाररूप होवाथी तमस्कायनुं ' तम ' ए १ नाम छे, अंधकारना ढंगलारूप होवाथी ' तमस्काय ' ए बीजुं नाम छे, तमोरूप होवाथी ' अंधकार ' ए बीजुं नाम छे, महातमोरूप होवाथी ' महांधकार ' ए चोथुं नाम छे, लोहमां तथाप्रकारनो बीजो अंधकार न होवाथी ' लोकांधकार ' ए पांचमुं नाम छे, ए प्रमाणे ' लोकतमिस ' ए छट्टुं नाम छे, त्यां उद्योत न होवाथी देवोने पण ए अंधकाररूप होवाने लीधे ' देवांधकार ' ए सातमुं नाम छे, ए प्रमाणे ' देवतमिस ' ए आठमुं नाम छे, बलवान् देवना भयथी भागता देवोने तथाविध अंगल जेवुं होवाने लीधे शरणभूत होवाथी ए तमस्कायनुं ' देवारण्य ' ए नवमुं नाम छे, व्यूह एटले चक्रादिव्यूहनी पेटे देवोने दुर्भेद होवाथी ' देवव्यूह ' ए एनुं दशमुं नाम छे, देवोने भयनुं उत्पादक होइ तेओना गमनमां विघातनुं कारण होवाथी ' देवपरिघ ' ए अग्यारमुं नाम छे, देवोने क्षोभनुं कारण होवाथी ' देवप्रतिक्षोभ ' ए बारमुं नाम छे अने ए तमस्काय, अरुणोदक समुद्रना पाणिनो विकार होवाथी एनुं ' अरुणोदक समुद्र ' ए तेरमुं नाम छे. पूर्वे पृथिव्यादि संबंधे तमस्काय शब्दनुं चांच्यपणुं पूछुं अर्थात् ' पृथिवी ए तमस्काय कहेवाय ' इत्यादि पूछुं, हवे ते तमस्काय, क्या पदार्थनो परिणाम छे-छुं पृथिवीकाय-पृथिवी-नो परिणाम छे के अंकाय-पाणी-नो परिणाम छे वा पृथिवी अने पाणी-ए बने जीव अने पुद्गलना परिणामरूप होवाथी ए तमस्काय, जीव अने पुद्गलनो परिणाम छे-ए विषे पुउतां-[' तमुक्काए णं ' इत्यादि] सूत्र कहे छे. ते तमस्कायमां बादरवायु, बादर वनस्पति अने त्रयो उत्पन्न थाय छे, कारण के, वायुनी अने वनस्पतिनी उत्पत्ति अंकायमां संभवे छे पण त्यां एटले तमस्कायमां बीजा जीवोनी उत्पत्ति संभवती नथी. कारण के, बीजाओनुं ते स्वस्थान नथी. माटे ज कळुं छे के, [' नो चेष णं इत्यादि.]

क दूषणिकार.
काल.
भीम.
देव पण क्षोभ पामे.
तम.
तमस्काय-अंधकार.
महांधकार-लोकांधकार.
लोकतमिस-देवांधकार.
देवतमिस.
देवारण्य-देव यूह.
देवपरिघ-देवप्रतिक्षोभ.
अरुणोदकसमुद्र.
तमस्काय कोनो परिणाम ?
तमस्कायमां जीवो.

कृष्णराजिओ.

२०. प्र०—कई णं भंते ! कण्हराईओ पन्नता ?
२०. उ०—गोयमा ! अट्ट कण्हराईओ पन्नताओ.
२१. प्र०—कहि णं भंते ! एयाओ अट्ट कण्हराईओ पन्नताओ ?
२१. उ०—गोयमा ! उअपि सणकुमार-माहिंदाणं कप्पाणं, हिट्ठि बंधलोए कप्पे (अ)रिठ्ठे विमाणपत्थडे-एत्थ णं अक्खाडगसम-चउरसंसंठाणसंठियाओ अट्ट कण्हराईओ पन्नताओ, तं जहाः— पुरत्थिमेणं दो, पच्चत्थिमेणं दो, दाहिणेणं दो, उत्तरेणं दो; पुरत्थिमऽम्भंतरा कण्हराई दाहिण-बाहिरं कण्हराई पुट्ठा, दाहिण-ऽम्भंतरा कण्हराई पच्चत्थिम-बाहिरं कण्हराई पुट्ठा, पच्चत्थिम-ऽम्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हराई पुट्ठा, उत्तरमऽम्भंतरा कण्हराती पुरत्थिमबाहिरं कण्हराई पुट्ठा; दो पुरत्थिम-पच्चत्थिमाओ

२०. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओ केटली कही छे ?
२०. उ०—हे गौतम ! आठ कृष्णराजिओ कहेली छे.
२१. प्र०—हे भगवन् ! ए आठ कृष्णराजिओ क्यां आवेली कही छे ?
२१. उ०—हे गौतम ! उपर सनकुमार-माहेन्द्रकल्पमां अने नीचे ब्रह्मलोक कल्पमां (अ)रिष्ट विमानना पाथडामां छे अर्थात् ए टेकाणे अखाडानी पेटे समचतुरस्र-चोखंडे-संस्थाने संस्थित एवी आठ कृष्णराजिओ कहेली छे, ते जेमके; वे कृष्णराजि पूर्वमां, वे कृष्णराजि पश्चिममां, वे कृष्णराजि दक्षिणमां अने वे कृष्णराजि उत्तरमां, ए प्रमाणे आठ कृष्णराजिओ कही छे, पूर्वमांतर कृष्णराजि दक्षिणवाह्यं कृष्णराजिने स्पर्शेली छे, दक्षिणमांभ्यंतर कृष्णराजि पश्चिमवाह्यं कृष्णराजिने स्पर्शेली छे, पश्चिममांभ्यंतर कृष्णराजि

१. अहिं प्राकृत शैलीथी दीर्घ थयो छे एटले ' क ' ने बदले ' का ' थयो छे अने ' दूषणा ' शब्दथी स्वार्थमां ' क ' प्रत्यय आवराथी ' दूषणिका ' शब्द बन्यो छे:—श्रीअभय०
२. ' इति ' एटले ए अने ' वा ' एटले विकलः—श्रीअभय०
१. मूलच्छायाः—कति भगवन् ! कृष्णराजयः प्रज्ञताः ? गौतम ! अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञताः. कुत्र भगवन् ! एता अष्ट कृष्णराजयो प्रज्ञताः ? गौतम ! उपरि सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः कल्पयोः, अधो ब्रह्मलोके कल्पे रिष्टे विमानप्रसट्टेऽवाऽक्षपाठकसप्तचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता अष्ट कृष्णराजयः प्रज्ञताः, तद्यथाः—पौरस्त्येन द्वे, पश्चिमेन द्वे, दक्षिणेन द्वे, उत्तरेण द्वे; पौरस्त्याऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः दक्षिणवह्यं कृष्णराजि स्पृष्टा, दक्षिणाऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः पश्चिमवाह्यं कृष्णराजि स्पृष्टा, पश्चिमाऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः उत्तरवाह्यं कृष्णराजि स्पृष्टा, उत्तराऽभ्यन्तरा कृष्णराजिः पौरस्त्यवाह्यं कृष्णराजि स्पृष्टा; द्वे पौरस्त्य-पश्चिमेः—अनु०

બાહિરાઓ કળ્પરાઈઓ છલંસાઓ, દો ઉત્તર-દાહિણવાહિ-
રાઓ કળ્પરાઈઓ તંસાઓ, દો પુરત્થિમ-પચ્ચત્થિમાઓ
અધ્મિંતરાઓ કળ્પરાઈઓ ચરંસાઓ, દો ઉત્તર-દાહિણાઓ
અધ્મિંતરાઓ કળ્પરાઈઓ ચરંસાઓ.

—પુઘ્વાડવરા છલંસા તંસા પુળ દાહિણુત્તરા વજ્જા,
અધ્મિંતર ચરંસમ સવ્વા વિ ય કળ્પરાતીઓ.

૨૨. પ્ર૦—કળ્પરાઈઓ ણં મંતે ! કેવતિયં આયામેણં, કેવદ્ધયં
વિવસંભેણં, કેવતિયં પરિવસેવેણં પચ્ચત્તા ?

૨૨. ૩૦—ગોયમા ! અસંલ્લેજાઈં જોયણસહસ્સાઈં આયામેણં,
સંલ્લેજાઈં જોયણસહસ્સાઈં વિવસંભેણં, અસંલ્લેજાઈં જોયણસહસ્સાઈં
પરિવસેવેણં પચ્ચત્તાઓ.

૨૩. પ્ર૦—કળ્પરાઈઓ ણં મંતે ! કેમહાલિયાઓ પચ્ચત્તાઓ ?

૨૩. ૩૦—ગોયમા ! અયં ણં જંબુદ્દીવે દીવે, જાવ-અદ્ધમાસં
વીરૂવણ્ણા, અત્થેગઈયં કળ્પરાઈં વીરૂવણ્ણા, અત્થેગઈયં કળ્પરાઈં
ણો વીરૂવણ્ણા; એમહાલિયાઓ ણં ગોયમા ! કળ્પરાઈઓ પચ્ચત્તાઓ.

૨૪. પ્ર૦—અરિથિ ણં મંતે ! કળ્પરાઈસુ ગેહાઈ વા, ગેહાવણા
ઈ વા ?

૨૪. ૩૦—ણો ઇણદ્દે સમદ્દે.

૨૫. પ્ર૦—અરિથિ ણં મંતે ! કળ્પરાઈસુ ગામા ઇ વા ?

૨૫. ૩૦—ણો તિણદ્દે સમદ્દે.

૨૬. પ્ર૦—અરિથિ ણં મંતે ! કળ્પરાઈણં ડરાલાં વલાહયા
સંસેયંતિ, સમ્મુચ્છંતિ, વાસં વાસંતિ ?

૨૬. ૩૦—હંતા, અરિથિ.

૨૭. પ્ર૦—તં મંતે ! કિં દેવો પકરોતિ, અસુરો પકરોતિ,
નાગો પકરોતિ ?

ઉત્તરવાહ્ય કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શેલી છે અને ઉત્તરાધ્યંતર કૃષ્ણરાજિ પૂર્વવાહ્ય
કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શેલી છે, પૂર્વની અને પશ્ચિમની બે વાહ્ય કૃષ્ણરા-
જિઓ ષડંશા-છૂંત્રી છે, ઉત્તરની અને દક્ષિણની બે વાહ્ય કૃષ્ણ-
રાજિઓ ત્રાંસી-ત્રિચૂળી છે, પૂર્વની અને પશ્ચિમની બે અધ્યંતર
કૃષ્ણરાજિઓ ચરંસ-ચો-સ-ચોલંડી છે અને ઉત્તરની અને દક્ષિણની
બે અધ્યંતર કૃષ્ણરાજિઓ પણ ચરંસ-ચોલંડી છે. —(કૃષ્ણ-
રાજિઓના આકારોને લગતી ગાથા કહે છે:—) પૂર્વની અને
પશ્ચિમની કૃષ્ણરાજિ છૂંત્રી છે, વઢી, દક્ષિણની અને ઉત્તરની
વાહ્ય કૃષ્ણરાજિ ત્રિચૂળી છે, અને વીજી વધી પણ અધ્યંતર
કૃષ્ણરાજિ ચોરસ છે.

૨૨. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિ, આયામવડે કેટલી કહી
છે! વિપ્કંભવડે કેટલી કહી છે અને પરિક્ષેપવડે કેટલી કહી છે !

૨૨. ૩૦—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિઓનો આયામ, અસંલ્લેય
યોજન સહસ્ર છે, વિપ્કંભ, સંલ્લેય યોજન સહસ્ર છે અને પરિક્ષેપ
તો અસંલ્લેય યોજન સહસ્ર છે.

૨૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિઓ કેટલી મોટી કહી છે ?

૨૩. ૩૦—હે ગૌતમ ! એક વિપ્કંભ જેટલા વચ્ચતમાં પણ કોઈ
દેવ જંબુદ્દીવને એકવીસ વાર ફરી આવે અને એવી જ શીવ્રતમ
ગતિવડે જો લાગલાગટ અડધો માસ ચાલવાનાં આવે તો પણ (એ
દેવથી) કોઈ કૃષ્ણરાજિ સુધી પહોંચાય અને કોઈ કૃષ્ણરાજિ
સુધી ન પહોંચાય અર્થાત્ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજિ એટલી મોટી
કહી છે.

૨૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિઓમાં ગૃહો અને ગૃહાપણો
છે ?

૨૪. ૩૦—(હે ગૌતમ !) એ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ ગૃહો
વિગેરે નથી.

૨૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિઓમાં ગામો વગેરે છે ?

૨૫. ૩૦—(હે ગૌતમ !) એ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ નથી.

૨૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિઓમાં મોટા મેઘો સંલ્લેય છે,
સંમૂલ્લેય છે અને વરસાદ વરસે છે ?

૨૬. ૩૦—(હે ગૌતમ !) હા, છે અર્થાત્ એ પ્રમાણે-પ્રશ્નમાં
કહ્યા પ્રમાણે-થાય છે.

૨૭. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! શું તેને દેવ, અસુર કે નાગ કરે
છે ?

૧. મૂલચ્છાયા:— વાહ્ય કૃષ્ણરાજી ષડંશે દે ઉત્તર-દક્ષિણવાહ્યે કૃષ્ણરાજી વ્યક્ષે, દ્વે પૌરસ્ત્ય-પશ્ચિમે આધ્યંતરિકે કૃષ્ણરાજી ચતુરલ્લે, દ્વે ઉત્તર-
દક્ષિણે આધ્યંતરિકે કૃષ્ણરાજી ચતુરલ્લે-પૂર્વાડપરે ષડંશે વ્યક્ષે પુનર્દક્ષિણોત્તરે વાહ્યે, આધ્યંતરચતુરલ્લા: સર્વા અપિ ચ કૃષ્ણરાજય: કૃષ્ણરાજયો
ભગવન્ ! કીયત્ય આયામેન, કીયત્યો વિષ્કમ્મેણ, કીયત્ય: પરિક્ષેપેણ પ્રજ્ઞતા: ? ગૌતમ ! અસંલ્લેયાણિ યોજનસહસ્સાણિ આયામેન, સંલ્લેયાણિ
યોજનસહસ્સાણિ વિષ્કમ્મેણ, અસંલ્લેયાણિ યોજનસહસ્સાણિ પરિક્ષેપેણ પ્રજ્ઞતા: કૃષ્ણરાજયો ભગવન્ ! કિમહલ્ય: પ્રજ્ઞતા: ? ગૌતમ ! અયં જંબુદ્દીવો દ્વીપ:,
યાવત્-અર્ધમાસં વ્યતિવ્રજેત્, અસ્યેકકાં કૃષ્ણરાજી વ્યતિવ્રજેત્, અસ્યેકકાં કૃષ્ણરાજી નો વ્યતિવ્રજેત્; ઇયમહલ્યો ગૌતમ ! કૃષ્ણરાજય: પ્રજ્ઞતા: સન્તિ
ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિષુ ગેહાણિ ઇતિ, ગેહાપણા ઇતિ વા ? નો તદર્થ: સમર્થ: સન્તિ ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિષુ પ્રામા ઇતિ વા ? નો તદર્થ: સમર્થ: સન્તિ
ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજીનામ્ ડરાલા વલાહયા: સંલ્લેયંતિ, સંમૂલ્લેયંતિ, વર્ષા વર્ષંતિ ? હન્ત, અસ્તિ. તં ભગવન્ ! કિં દેવ: પ્રકરોતિ, અસુર: પ્રકરોતિ, નાગ:
પ્રકરોતિ ? :-અણુ

२७. उ०—गोयमा ! देवो पकरेति, नो असुरो, नो नागो पकरेइ.

२८. प्र०—अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बादरे थणियसदे ?

२८. उ०—जहा उराला तथा.

२९. प्र०—अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु बादरे आउकाए, बादरे अगणिकाए, बादरे वणससइकाए ?

२९. उ०—णो तिण्ढे समद्वे, णणत्थ विग्गहगतिसमा-वन्नएणं.

३०. प्र०—अत्थि णं चंदिम-सूरिय-गहगग-नक्खत्त-तारारूवा ?

३०. उ०—णो तिण्ढे समद्वे.

३१. प्र०—अत्थि णं कण्हराईणं चंदाभा ति वा, सुराभा ति वा ?

३१. उ०—णो तिण्ढे समद्वे.

३२. प्र०—कण्हराईओ णं भंते ! केरिसियाओ वनेणं पन्नत्ताओ ?

३२. उ०—हे गोयमा ! कालाओ, जाव, -स्विणामेव वीतीवएज्जा.

३३. प्र०—कण्हराईओ णं भंते ! कतिनामधेज्जा पन्नत्ता ?

३३. उ०—गोयमा ! अट्टनामधेज्जा पन्नत्ता, तं जहाः—कण्हराई वा, मेहराई वा, मघा इ वा, माघवई वा, वायफलिहा इ वा, वायपलिक्लोभा इ वा, देवफलिहा इ वा, देवपलिक्लोभा इ वा.

३४. प्र०—कण्हराईओ णं भंते ! किं पुट्टविपरिणामाओ, आउपरिणामाओ, जीवपरिणामाओ, पुग्गलपरिणामाओ ?

३४. उ०—गोयमा ! पुट्टविपरिणामाओ, नो आउपरिणामाओ वि, जीवपरिणामाओ वि, पुग्गलपरिणामाओ णि.

३५. प्र०—कण्हराईसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूया जीवा, सत्ता उववण्णपुव्वा ?

२७. उ०—हे गौतम ! देव करे छे, असुर के नाग नथी करतो.

२८. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां बादर स्तनित शब्दो छे ?

२८. उ०—(हे गौतम !) जेम मोटा मेघो कक्खा तेम जाणवुं.

२९. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां बादर अक्काय, बादर अग्गिकाय अने बादर वनस्पतिकाय छे ?

२९. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी अने आ निषेध, विग्रहगति समापन्न जीव सिन्धाय बीजा जीवो माटे जाणवो.

३०. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां चंद्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र अने ताराओ छे ?

३०. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

३१. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओमां चंद्रनी कांति छे ? सूर्यनी कांति छे ?

३१. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

३२. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिओ वर्णवडे केवी कही छे ?

३२. उ०—हे गौतम ! काळी यावत्—(तमस्कायनी पेटे भयंकर होवथी देव पण एने) जलदी ज उल्लंघी जाय.

३३. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिनां केटलां नामधेय कक्खां छे ?

३३. उ०—हे गौतम ! कृष्णराजिनां आठ नाम कक्खां छे, ते जेमके, १ कृष्णराजि, २ मेघराजि, ३ मघा, ४ माघवती, ५ वातपरिघा, ६ वातपरिक्षोभा, ७ देवपरिघा अने ८ देवपरिक्षोभा.

३४. प्र०—हे भगवन् ! शुं कृष्णराजि पृथ्वीनो परिणाम छे ? जलनो परिणाम छे ? जीवनो परिणाम छे ? के पुट्टलनो परिणाम छे ?

३४. उ०—हे गौतम ! कृष्णराजि पृथ्वीनो परिणाम छे पण जलनो परिणाम नथी. तथा जीवनो पण परिणाम छे अने पुट्टलनो पण परिणाम छे.

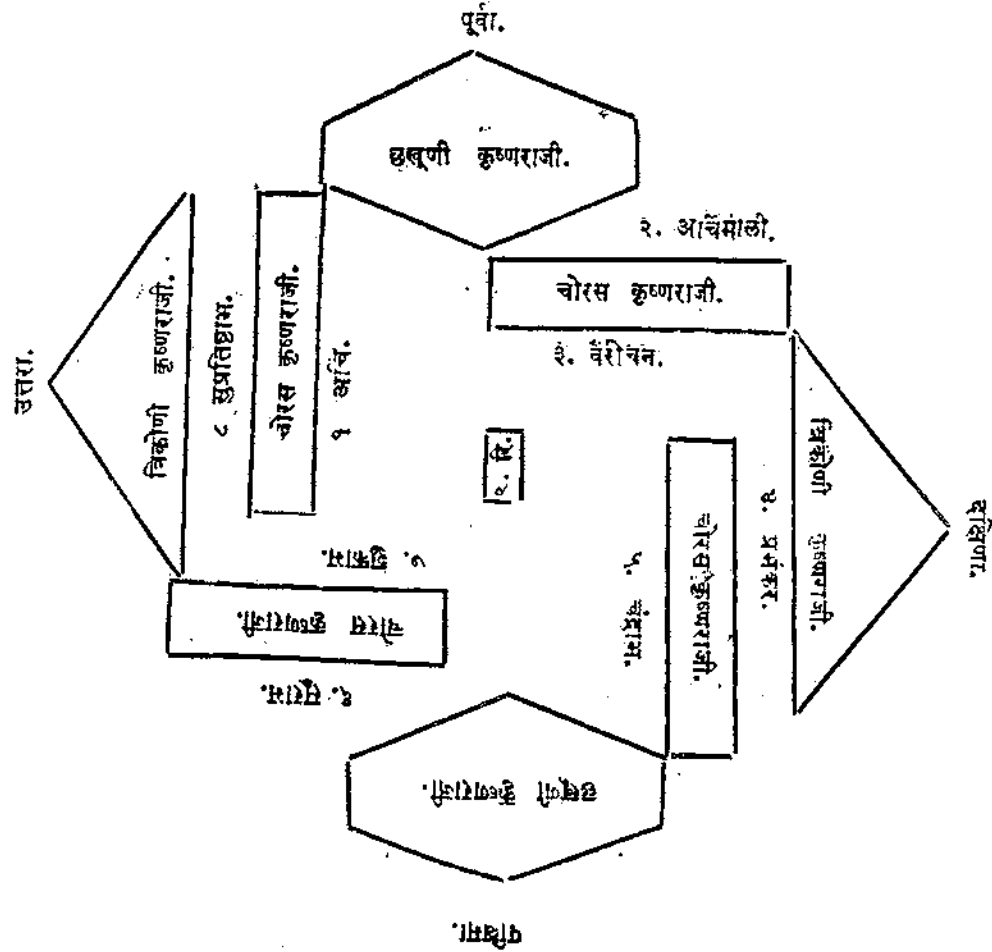
३५. प्र०—हे भगवन् ! कृष्णराजिमां सर्व प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्तो पूर्वे उत्पन्न थयेला छे ?

१. मूलच्छायाः—गौतम ! देवः प्रकरोति, नोऽसुरः, नो नागः प्रकरोति. अरित भगवन् ! कृष्णराजिषु बादरः स्तनितशब्दः? यथोदात्तथा. अस्ति भगवन् ! कृष्णराजिषु बादरोऽक्कायः, बादरोऽग्गिकायः, बादरो वनस्पतिकायः ? नो तदर्थः समर्थः, नान्यत्र विग्रहगतिसमाऽऽवक्रेण. अरित चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-ताराः? नो तदर्थः समर्थः. अरित कृष्णराजिषु चन्द्राऽऽभेति वा, सूर्याभेति वा ? नो तदर्थः समर्थः. कृष्णराजो भगवन् ! कीदृशो वर्णेन प्रकृताः ? गौतम ! कृष्णाः, यावत्-क्षिप्रमेव व्यतिव्रजेत्. कृष्णराजो भगवन् ! कतिनामधेयाः प्रकृताः ? गौतम ! अट्टनामधेया प्रकृताः, तद्यथाः कृष्णराजिवा, मेघराजिवा, मघा इति वा, माघवतीति वा, वातपरिघा इति वा, वातपरिक्षोभा इति वा, देवपरिघा इति वा, देवपरिक्षोभा इति वा, कृष्णराजो भगवन् ! किं पृथिवीपरिणामाः, अपपरिणामाः, जीवपरिणामाः, पुट्टलपरिणामाः ? गौतम ! पृथिवीपरिणामाः, नोऽपरिणामा अपि, जीवपरिणामा अपि, पुट्टलपरिणामा अपि, कृष्णराजिषु भगवन् ! सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्ता उपपन्नपूर्वाः !—अद्भु

૩૫. ૩૦-હંતા, ગોયમા! અસઈ, અદુવા અણંતસ્વતો; નો ચેવ ૩૫. ૩૦-હે ગૌતમ! અનેકવાર અથવા અનંતવાર ઉપાચ
 ણં વાદરઆઝકાઈયત્તા, વાદરઅગાળિકાઈયત્તા વા, વાયરવળ- થયા છે, પણ વાદર અપ્કાયપણે, વાદર અગ્નિકાયપણે, અને વાદર
 સસઈકાઈયત્તા વા. વનસ્પતિકાયિકપણે ઉત્પન્ન થયા નથી.

૨. તમસ્કાયસાદૃશ્યાત્ કૃષ્ણરાજિપ્રકરણમ્. 'કળ્હરાઈઓ' તિ કૃષ્ણવર્ણપુદ્ગલરેલા; 'હવ્વં' તિ સમમ્, 'કિલે' તિ
 વૃત્તિકાર: પ્રાહ. 'અક્લાહગ'—ઇત્યાદિ. ઇહ આસ્વાટક: પ્રેક્ષાસ્થાને આસનવિશેષલક્ષણસ્તાસંસ્થિતા; સ્થાપના ચેવમ્.—'નો અસુરો'
 ઇત્યાદિ. અસુર-નાગકુમારાણાં તત્ર ગમનાડસંભવાદ્ ઇતિ. 'કળ્હરાઈ ઇ વ' તિ પૂર્વવત, 'મેઘરાઈ' ઇતિ વા કાલમેઘરેલ:તુલ્યત્વાત્,
 'મઘા ઇ વા' તમિશ્રતયા ષષ્ટનારકપૃથ્વીતુલ્યત્વાત્, 'માઘવઈ ઇ વા' તમિશ્રતયા એવ સત્તમનારકપૃથ્વીતુલ્યત્વાત્, 'વાય-ફાલિહા
 ઇ વ' તિ વાતોડત્ર વાલ્યા તદ્વાત્-યા તમિશ્રત્વાત્, પરિષ્વ શ્વ દુર્લેધ્યત્વાત્ સ (સા) વાતપરિષ્વ; 'વાયપરિક્લોમા ઇ વ' તિ વાતોડત્રાડિ
 વાલ્યા તદ્વાત્-યા તમિશ્રત્વાત્, પરિક્ષોમશ્વ પરિક્ષોમહેતુત્વાત્ સ (સા) વાતપરિક્ષોમ ઇતિ. 'દેવફાલિહા ઇ વ' તિ દેવાનાં પરિષ્વા ઇવ અર્ગલા
 ઇવ દુર્લેધ્યત્વાદ્ દેવપરિષ્વ ઇતિ. 'દેવપાલિક્લોમા ઇ વ' તિ દેવાનાં પરિક્ષોમહેતુત્વાદ્ ઇતિ.

કૃષ્ણરાજિ. ૨. કૃષ્ણરાજિ અને તમસ્કાયસું સાદૃશ્ય હોવાથી હવે કૃષ્ણરાજિનું પ્રકરણ શરૂ થાય છે. ['કળ્હરાઈઓ' તિ] કૃષ્ણરાજિ એટલે કાલ
 અસ્વાહો. પુદ્ગલોની રેલા, ['હવ્વં' તિ] સાથે, વૃત્તિકારે તો 'હવ્વ' નો કિડ-ચોક્કસ-એવો અર્થ કર્યો છે. ['અક્લાહગ'—ઇત્યાદિ.] અહિં આસ્વાટક
 સ્થાપના. એટલે અસ્વાહો અર્થાત્ નાટકાદિ જોવાના સ્થાનમાં એક પ્રકારના આસનરૂપ, તેને સંસ્થાને એ કૃષ્ણરાજિઓ સંસ્થિત છે, તેની સ્થાપના-આકૃતિ-
 આ પ્રમાણે છે:—

['નો અસુરો' ઇત્યાદિ.] ત્યાં-કૃષ્ણરાજિને ઠેકાણે-અસુરકુમારોનું અને નાગકુમારોનું ગમન સંભવતું નથી ['કળ્હરાઈ ઇ વ' તિ] કૃષ્ણરાજિ
 શબ્દનો અર્થ પૂર્વની પેઠે જાણવો, ['મેઘરાઈ ઇતિ વા'] કાંઠા મેઘની રેલાની તુલ્ય હોવાથી 'મેઘરાજિ' એ મામ છે, ['મઘા ઇ વા']
 તમિશ્રપણે છટ્ટી નારક પૃથ્વીની તુલ્ય હોવાથી 'મઘા' એ નામ છે, ['માઘવઈ ઇ વા'] તમિશ્રપણે જ સત્તમ નારક પૃથ્વીતુલ્ય હોવાથી
 'માઘવતી' એ નામ છે, ['વાયફાલિહા ઇ વ' તિ] અહિં વાત એટલે વાલ્યા-વાતનો સમૂહ-એ અર્થ જાણવો-જે કૃષ્ણરાજિ વાયુના સમૂહની પેઠે
 ષષ્ટ અંધકારવાળી છે અને દુર્લેધ્ય હોવાથી પરિષ્વની પેઠે છે તે. 'વાતપરિષ્વ' કહેવાય, ['વાયપરિક્લોમ' તિ] અહિં પણ વાત એટલે
 'વાલ્યા' એ અર્થ કરવો, જે કૃષ્ણરાજિ, વાયુના સમૂહની પેઠે ગાઢ અંધકારવાળી છે અને પરિક્ષોમના દેતુનાર્થી પરિક્ષોમરૂપ છે તે વાતપરિક્ષોમ
 કહેવાય, ['દેવફાલિહા ઇ વ' તિ] દુર્લેધ્યપણાથી જે કૃષ્ણરાજિ દેવોને પરિષ્વ-અર્ગલા-મોગલ-ની પેઠે છે તે 'દેવપરિષ્વ' કહેવાય અને ['દેવપ-
 લિક્લોમા ઇ વ' તિ] દેવોને પરિક્ષોમભાવવામાં હેતુ હોવાથી એ કૃષ્ણરાજિ 'દેવપરિક્ષોમ' પણ કહેવાય.

૧. મૂલચ્છાયા:—હન્ત, ગૌતમ! અસકૃત્, અથવા અનન્તકૃત્વ: , નો ચેવ વાદરાપ્કાયિકતયા, વાદરાગ્નિકાયિકતયા વા, વાદરવનસ્પતિકાયિકતયા
 વા:—અનુ૦

૨. સ્થાપના અનુવાદે દર્શયિષ્યતે:—અનુ૦

લોકાંતિક દેવો.

—એસિ ણં અઢ્ઢહં કળ્હરાઈણં અઢ્ઢસુ ડવાસંતરેસુ અઢ્ઢ લોગંતિ-
ગવિમાણા પન્નતા, તં જહા:-અર્ચી, અર્ચિમાલી, વૃરોચને પમં-
કરે, ચંદામે, સૂગમે, સુકામે, સુપદ્દામે, મજ્જે રિઢામે.

૩૬. પ્ર૦--કહિ ણં મંતે ! અર્ચિ-વિમાણે પન્નતા ?

૩૬. ૩૦--ગોયમા ! ઉત્તર-પુરસ્થિમેણં.

૩૭. પ્ર૦--કહિ ણં મંતે ! અર્ચિમાલી વિમાણે પન્નતા ?

૩૭. ૩૦--ગોયમા ! પુરસ્થિમેણં, એવં પ.રિવાહીએ નેયવ્વં.

૩૮. પ્ર૦--જાવ-કહિ ણં મંતે ! રિઢે વિમાણે પળ્લત્તે ?

૩૮. ૩૦--ગોયમા ! બહુમજ્જદેસમાએ, એસુ ણં અઢ્ઢસુ
લોગંતિયવિમાણેસુ અઢ્ઢવિહા લોગંતિયા દેવા પરિવસંતિ, તં જહા:-
સારસ્સયમાઈચા વળ્હીવરુણાય ગદ્દતોયા ય,
તુસિયા આન્વાવાહા અગ્નિર્ચા ચેવ રિઢા ય.

૩૯. પ્ર૦--કહિ ણં મંતે ! સારસ્સયા દેવા પરિવસંતિ ?

૩૯. ૩૦--ગોયમા ! અર્ચિમ્મિ વિમાણે પરિવસંતિ.

૪૦. પ્ર૦--કહિ ણં મંતે ! આઈચા દેવા પરિવસંતિ ?

૪૦. ૩૦--ગોયમા ! અર્ચિમાલિમ્મિ વિમાણે, એવં નેયવ્વં
જહાઽઽણુપુર્વીએ.

૪૧. પ્ર૦--જાવ-કહિ ણં મંતે ! રિઢા દેવા પરિવસંતિ ?

૪૧. ૩૦--ગોયમા ! રિઢમ્મિ વિમાણે.

૪૨. પ્ર૦--સારસ્સયમાઈચાણં મંતે ! દેવાણં કતિ દેવા,
કતિ દેવસયા પળ્લત્તા ?

૪૨. ૩૦--ગોયમા ! સત્ત દેવા, સત્ત દેવસયા પરિવારો
પન્નત્તો, વળ્હી-વરુણાણં દેવાણં ચડ્દહસ દેવા, ચડ્દહસ દેવસહસ્સા
પન્નત્તા; ગદ્દતોય-તુસિયાણં દેવાણં સત્ત દેવા, સત્ત દેવસહસ્સા
પરિવારો પન્નત્તો; અવસેસાણં નવ દેવા, નવ દેવસયા પળ્લત્તા.

—એ આઠ કુળ્હરાજીનોના આઠ અવકાશાન્તરમાં આઠ લો-
કાંતિક વિમાનો (આવેલાં) વહ્યાં છે. તે જેમકે; ૧ અર્ચી, ૨
અર્ચિમાલી, ૩ વૃરોચન, ૪ પ્રમંકર, ૫ ચન્દ્રામ, ૬ સૂર્્યામ,
૭ શુક્રામ, આઠમું સુપ્રતિષ્ઠામ અને વચમાં રિઢામ વિમાન છે.

૩૬. પ્ર૦--હે ભગવન્ ! અર્ચી વિમાન ક્યાં કહ્યું છે ?

૩૬. ૩૦--હે ગૌતમ ! ઉત્તરની અને પૂર્વની વચ્ચે અર્ચી વિમાન
કહ્યું છે.

૩૭. પ્ર૦--હે ભગવન્ ! અર્ચિમાલી વિમાન ક્યાં કહ્યું છે ?

૩૭. ૩૦--હે ગૌતમ ! પૂર્વમાં અર્ચિમાલી વિમાન કહ્યું છે,
એ પ્રમાણે ક્રમથી બ્રહ્માં વિમાનો માટે જાણવું યાવત્—

૩૮. પ્ર૦--હે ભગવન્ રિઢવિમાન ક્યાં કહ્યું છે ?

૩૮. ૩૦--હે ગૌતમ ! બહુમધ્યમામમાં રિઢવિમાન કહ્યું છે,
એ આઠે લોકાંતિક વિમાનોમાં આઠ જાતના લોકાંતિક દેવો રહે
છે, તે જેમકે, ૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય, ૩ વહ્નિ, ૪ વરુણ, ૫
ગર્દતોય, ૬ તુષિત, ૭ અવ્યાવાધ, અને ૮ આગ્નેય તથા વચમાં
રિઢ દેવ છે.

૩૯. પ્ર૦--હે ભગવન્ ! સારસ્વત દેવો ક્યાં રહે છે ?

૩૯. ૩૦--હે ગૌતમ ! સારસ્વત દેવો અર્ચી વિમાનમાં
રહે છે.

૪૦. પ્ર૦--હે ભગવન્ ! આદિત્ય દેવો ક્યાં રહે છે ?

૪૦. ૩૦--હે ગૌતમ ! આદિત્ય દેવો અર્ચિમાલિ વિમાનમાં
રહે છે. એ પ્રમાણે યથાનુપૂર્વીએ યાવત્-રિઢ વિમાન સુધી જાણવું.

૪૧. પ્ર૦--હે ભગવન્ ! રિઢ દેવો ક્યાં રહે છે ?

૪૧. ૩૦--હે ગૌતમ ! રિઢ દેવો રિઢ વિમાનમાં રહે છે.

૪૨. પ્ર૦--હે ભગવન્ ! સારસ્વત અને આદિત્ય, એ બે દેવો-
નો કેટલા દેવો અને કેટલા દેવના સેંકડાઓ પરિવાર કહ્યો છે ?

૪૨. ૩૦--હે ગૌતમ ! સાત દેવો અને દેવના સાત સેંકડાઓ
પટલે સાતસો દેવો, સારસ્વત અને આદિત્ય દેવોનો પરિવાર છે,
વહ્નિ અને વરુણ એ બે દેવોનો ચૌદ દેવ અને ચૌદ હજાર દેવ
પરિવાર વહ્યો છે, ગર્દતોય અને તુષિત એ બે દેવોનો સાત દેવ
અને સાત હજાર દેવ પરિવાર વહ્યો છે, અને બાકીના દેવોનો
નવ દેવ અને નવસો દેવ પરિવાર વહ્યો છે. (પરિવારની સંખ્યાને

૧. મૂલરૂઢાયા:-એતાસામ્ અષ્ટાનાં કુળ્હરાજીનામ્ અષ્ટસુ અવકાશાન્તરેષુ અષ્ટ લોકાંતિકવિમાનાનિ પ્રજ્ઞસાનિ, તથાયા:-અર્ચિ:, અર્ચિમાલિ:,
વૃરોચન:, પ્રમંકર:, ચન્દ્રામ:, સૂર્્યામ:, શુક્રા(કા)મ:, સુપ્રતિષ્ઠામ:, મધ્યે રિઢામ:. કુત્ર ભગવન્ ! અર્ચિ: વિમાનં પ્રજ્ઞસમ્ ? ગૌતમ ! ઉત્તર-પૌરસ્થ્યેન, કુત્ર
ભગવન્ ! અર્ચિમાલિવિમાનં પ્રજ્ઞસમ્ ? ગૌતમ ! પૌરસ્થ્યેન, એવં પરિવાર્યા જ્ઞાતવ્યમ્. યાવત્-કુત્ર ભગવન્ ! રિઢ વિમાનં પ્રજ્ઞસમ્ ? ગૌતમ ! બહુમધ્ય-
દેશમાગે, એનેષુ અષ્ટસુ લોકાંતિકવિમાનેષુ અટથેયા: લોકાંતિકા: દેવા: પરિવસન્તિ, તથાયા:-સારસ્વતા-ઽઽદિત્યા વહ્યો વરુણાથ ગર્દતોયાથ તુષિના
અવ્યાવાધા આગ્નેયાથૈવ રિઢાથ. કુત્ર ભગવન્ ! સારસ્વતા: દેવા: પરિવસન્તિ ? ગૌતમ ! અર્ચિય વિમાને પરિવસન્તિ. કુત્ર ભગવન્ ! આદિત્યા દેવા:
પરિવસન્તિ ! ગૌતમ ! અર્ચિમાલિ વિમાને, એવં જ્ઞાતવ્યં યથાઽઽણુપૂર્વીયા. યાવત્-કુત્ર ભગવન્ ! રિઢા દેવા: પરિવસન્તિ ? ગૌતમ ! રિઢે વિમાને.
સારસ્વતાઽઽદિત્યાનાં ભગવન્ ! દેવાનાં કતિ દેવા:, કતિ દેવશતાનિ પ્રજ્ઞસાનિ ? ગૌતમ ! સત્ત દેવા:, સત્ત દેવશતાનિ પરિવાર: પ્રજ્ઞસ:, વહ્નિ-વરુણાનાં
દેવાનાં ચતુર્દશ દેવા:, ચતુર્દશ દેવસહસ્સાણિ પ્રજ્ઞસાનિ, ગર્દતોય-તુષિતાનાં દેવાનાં સત્ત દેવા:, સત્ત દેવસહસ્સાણિ પરિવાર: પ્રજ્ઞસ:, અવશેષાણાં નવ
દેવા:, નવ દેવશતાનિ પ્રજ્ઞસાનિ:—અનુ૦

पहम-जुगलमि सत्तओ सयाणि बीयम्मि चउइससहस्ता,
तइए-सत्तसहस्ता नव चैव सयाणि सेसेसु.

४३. प्र०—लोगंतियविमाणेणं णं भंते ? किंपइट्टिया पण्णत्ता ?

४३. उ०—गोयमा ! वाउपइट्टिया पण्णत्ता, एवं नेयव्वं
विमाणेण पइइणं, बाहुत्तुचत्तमेव संठाणं; बंभलोयवत्तव्वया नेयव्व्या,
जहा जीवाभिगमे देवुदेसए, जाव-हंता, गोयमा ! अत्तति, अ-
दुवा अणंतवरवुत्तो; नो चैव णं देवत्ताए लोगंतियविमाणेसु.

४४. प्र०—लोगंतियविमाणेसु णं भंते ! केवइयं कालं ठिई
पत्तत्ता ?

४४. उ०—गोयमा ! अट्ट सागरोवमाइं ठिई पत्तत्ता.

४५. प्र०—लोगंतियविमाणेहिंते णं भंते ! केवत्तिये अवा-
हाए लोगंते पत्तत्ते ?

४५. उ०—गोयमा ! असखेज्जाइं जोयणसहस्ताइं अवाहाए
लोगंते पत्तत्ते.

—सेवें भंते !, सेवें भंते त्ति.

सूचवनारी गाथा कहे छे:) प्रथम युगलमां सातसोनो परिवार
छे, बीजामां चौद हजारनो परिवार छे, त्रीजामां सात हजारनो
परिवार छे अने बाकीनामां नवसोनो परिवार छे.

४३. प्र०—हे भगवन् ! लोकांतिक विमानो कयां प्रतिष्ठित
छे एटले लोकांतिक विमानो कोने आधारे छे ?

४३. उ०—हे गौतम ! लोकांतिक विमानो वायुप्रतिष्ठित
छे, ए प्रमाणे विमानेनुं प्रतिष्ठान, विमानेनुं बाहुल्य, विमानेनी
उंचाइ अने विमानेनुं संस्थान जेम ' जीवाभिगम ' सूत्रमां देव
उदेशकमां ब्रह्मलोकनी वक्तव्यता कही छे तेम अहि जाणवुं यावत्
—हा, गौतम ! अहि अनेकवार अथवा अनंतवार पूर्वे जीवो उत्पन्न थया
छे, पण लोकांतिक विमानेमां देवपणे अनंतवार नथी उत्पन्न थया.

४४. प्र०—हे भगवन् ! लोकांतिक विमानेमां केटला वाज्जनी
स्थिति कही छे ?

४४. उ०—हे गौतम ! लोकांतिक विमानेमां आठ सागरो-
पमनी स्थिति कही छे.

४५. प्र०—हे भगवन् ! लोकांतिक विमानेधी केटले अंतरे
लोकांत कह्यो छे ?

४५. उ०—हे गौतम ! असंख्य हजार योजनने अंतरे लो-
कांतिक विमानेधी लोकांत कह्यो छे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, ते ए प्रमाणे छे. (एम
कही यावत् विहरे छे.)

भगवंत-अणुत्तमसाधिपणीए सिरीभगवईसुते छट्ठसये पंचमो उदेशो सम्मत्तो.

३. ' अट्टसु उवासंतरेसु ' त्ति द्वयोः अन्तरम् अत्रकाशान्तरम्, तत्राऽभ्यन्तरोत्तर-पूर्वयोरेकम्, पूर्वयोर्द्वितीयम्, अभ्यन्तर-
पूर्वदक्षिणयोरेतृतीयम्, दक्षिणयोश्चतुर्थम्, अभ्यन्तरदक्षिण-पश्चिमयोः पञ्चमम्, पश्चिमयोः षष्ठम्, अभ्यन्तरपश्चिमो-त्तरयोः सप्तमम्,
उत्तरयोरेष्टमम्, ' लोगंतियविमाणे ' त्ति लोकस्य ब्रह्मलोकस्य अन्ते सर्गापे भवानि लोकान्तिकानि, तानि च तानि विमानानि चेति
समासः, लोकान्तिका वा देवास्तेषां विमानानीति समासः इह चाऽवकाशान्तरवर्तिषु अष्टसु आर्क्षिःप्रभृतिषु विमानेषु वाच्येषु यत्
कृष्णराजीनां मध्यमभागवर्ति रिष्टं विमानं नवमम् उक्तम् तद्विमानप्रस्तावद् अवसेयम्:—“ सारस्सयमाइच्चा वण्ही वरुणा य गइत्तोया
य, तुसिया अवावाहा अग्गिच्चा चैव रिट्ठा य.” इह सारस्वताऽऽदित्ययोः समुदितयोः रूप देवाः, सप्त च देवशतानि परिवारः-
इत्यक्षराऽनुसारेणाऽवसीयते, एवम् उत्तरत्राऽपि. ' अवसेसणं ' ति अव्याबधा-ऽऽग्नेय-रिष्टानाम् ' एवं नेयव्वं ' ति पूर्वोक्तप्रश्नो-
त्तराऽभिलापेन लोकांतिकविमानवक्तव्यताज्ञानं नेतव्यम्, तदेव पूर्वोक्तेन सह दर्शयति:—' विमाणेणं ' इत्यादि गार्थार्थम्. तत्र
विमानप्रतिष्ठानं दर्शयते, बाहुल्यं तु विमानानां पृथिवीबाहुल्यम्, तच्च पञ्चविंशतिर्योजनशतानि, उच्चत्वं तु सप्तयोजनशतानि;
संस्थानं पुनरेषां नानाविधम् अनाऽऽवलिकाप्रविष्टत्वात्, आवलिकाप्रविष्टानि हि वृत्त-ऽवस्त-चतुरस्रभेदात् त्रिसंस्थानान्येव भवन्तीति.
' बंभलोए ' इत्यादि. ब्रह्मलोके वा विमानानाम्, देवानां च जीवाभिगमोक्ता वक्तव्यता सा तेषु नेतव्या अनुसर्तव्या, कियद् दूरम् ?

१. मूलच्छाया:—प्रथमयुगले सप्त शतानि द्वितीये चतुर्दशसहस्राणि, तृतीये सप्तसहस्राणि नव चैव शतानि शेषेषु. लोकांतिकविमानानि
भगवन् ! किंप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! वायुप्रतिष्ठितानि प्रज्ञप्तानि, एवं ज्ञातव्यं विमानानां प्रतिष्ठानम्, बाहुल्ये चत्त्वमेव संस्थानम्; ब्रह्मलोक-
वक्तव्यता ज्ञातव्या, तथा जीवाभिगमे देवोदेशके, यावत्-हन्त, गौतम ! असंख्य, अथवाऽनन्तव्यः, नो चैव देवतया लोकांतिकविमानेषु.
लोकांतिकविमानेषु भगवन् ! कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! अष्ट सागरोपमाणि स्थितिः प्रज्ञप्ता. लोकांतिकविमानेभ्यो भगवन् ! कियत्वाऽवाधया
लोकांतः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! असंख्येयानि योजनसहस्राणि अवाधया लोकांतः प्रज्ञप्तः. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति:—अनु०

इत्याहः—‘ जाव ? इत्यादि. सा चेयं लेशतः—“ लोयंतियविमाणा णं भंते ! कतिवन्ना पन्नत्ता ? गोयमा ! तिवण्णा—लोहिना, हालिदा, सुक्खिळा; एवं पभाए निचालोया, गंधेण इड्ढगंधा, एवं इड्ढकाता, एवं सव्वरयणामया; तेसु देवा समचउरंता, अल्लमहु-गवन्ना, पम्हलेस्सा. लोयंतियविमाणेसु णं भंते ! सव्वे पाणा, भूआ, जीवा, सत्ता; पुढाविकाइयत्ताए, आउकाइयत्ताए, तेउकाइयत्ताए, वाउकाइयत्ताए, वणस्सइकाइयत्ताए; देवत्ताए, देवित्ताए उववन्नपुव्वा ? ‘हन्त’ इत्यादि लिखितमेव. ” ‘ केवइय ’ ति छान्दसवात् कियत्या अबाधया अन्तरेण लोकान्तः प्रज्ञत इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते पञ्चम उद्देशके श्रीअभयदेवसुरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

૩. [‘ અટ્ઠસુ ઉવાસંતરેસુ ’ તિ] બેની વચ્ચે જે અવકાશાન્તર તેમાં એટલે અભ્યંતર ઉત્તરની અને પૂર્વની વચ્ચે એક વિમાન છે, બાહ્ય બન્ને પૂર્વની વચ્ચે બીજું વિમાન છે, અભ્યંતર પૂર્વની અને દક્ષિણની વચ્ચે ત્રીજું વિમાન છે, બાહ્ય બન્ને દક્ષિણની વચ્ચે ચોથું વિમાન છે, અભ્યંતર દક્ષિણની અને પશ્ચિમની વચ્ચે પાંચમું વિમાન છે, બન્ને બાહ્ય પશ્ચિમમાં છઠું વિમાન છે, અભ્યંતર પશ્ચિમ અને ઉત્તરની વચ્ચે સાતમું વિમાન છે અને બન્ને બાહ્ય ઉત્તરમાં આઠમું વિમાન છે. [‘ લોગંતિયવિમાણ ’ તિ] લોક એટલે બ્રહ્મલોક, તેને અંતે એટલે સમીપે જે શો રહે તે લોકાંતિક કહેવાય અને લોકાંતિકરૂપ જે વિમાનો તે લોકાંતિક વિમાનો (એ પ્રમાણે સમાસ કરવો) કહેવાય, અથવા લોકાંતિક જે દેશો અને તેઓના જે વિમાનો તે લોકાન્તિક વિમાનો (એ પ્રમાણે સમાસ કરવો) કહેવાય. અહિં અવકાશાંતરનાં રહેનારાં ‘ અર્ચિ ’ વગેરે આઠે વિમાનોની હકીકત કહેવાના પ્રસંગમાં પણ જે કૃષ્ણરાજિઓના મધ્યમ—વચ્ચે—ભાગે રહેનારું ‘ રિષ્ટ ’ નામનું નવમું વિમાન જણાવ્યું છે તે ફક્ત વિમાનના પ્રસ્તાવથી જ સમજવાનું છે. ૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય, ૩ વહ્નિ, ૪ વરુણ, ૫ ગદ્ગતોય, ૬ તુસિય, ૭ અવ્યાવાચ, ૮ આમ્નેય અને નવમા રિષ્ટ, અહિં અક્ષરોને અનુગાર—લક્ષ્યાને અનુસારે—એમ જણાય છે કે, સારસ્વત દેવ અને આદિત્ય દેવ એ બન્ને સમુદિત દેવોનો સાત દેવ અને સાતસો દેવો પરિવાર છે અર્થાત્ એ વચ્ચે દેવોનો મોગો પરિવાર એટલો છે, એ પ્રમાણે આગળ પણ જાણી લેવું, [‘ અવસંસાણ ’ તિ] અવ્યાવાચ દેવનો, આમ્નેય દેવનો અને રિષ્ટદેવનો પણ પરિવાર જાણી લેવો. [‘ એવં નેયવ્યં ’ તિ] એ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પ્રશ્નના અંતે ઉત્તરના અભિલાષથી લોકાંતિક વિમાનોની વક્તવ્યતાનું જ્ઞાન થાયું.

અવકાશાંતર. વિમાન.

લોકાન્તિક.

સ રસ્વત દિ દેવો અને પરિવાર.

૧. પ્ર० છા:—લોકાન્તિકવિમાના ભગવન્ ! કતિવર્ણા: પ્રજ્ઞતા:—૧ ગાંતમ ! ત્રિવર્ણા:—લોહિતા: , હારિદ્રા: , શુક્લા: ; એવં પ્રમયા નિલાલોક્ષા: , ગન્ધેન ઇશ્વગન્ધા: , એવમ્ ઇશ્વસ્પર્શા: , એવં સર્વેરત્નમયા: ; તેષુ દેવા: સમચતુરસ્થા: , આદ્રમધૂકવર્ણા: , પદ્મલેદયા: . લોકાન્તિકવિમાનેષુ ભગવન્ ! સર્વે પ્રાણા: , ભૂતા: , જીવા: , સત્ત્વા: ; પૃથિવીકાયિકતયા , અપ્કાયિકતયા , તેજ:કાયિકતયા , વાયુકાયિકતયા , વનસ્પતિકાયિકતયા ; દેવતયા , દેવિતયા ઉપપન્નપૂર્વા: !:—અનુ०

૨. આ ઉપરના આ ટીકાના મૂળ સૂત્રમાં દેવોને લગતી હકીકત આપેલી છે. જૈનસંપ્રદાયને અભિમત એવી-દેવોને લગતી ઘણી હકીકત આ સૂત્રમાં અનેક ઠેકાણે આવી ગઈ છે અને હવે પછી પણ આવશે તો એ વધી હકીકતોની સાથે તૂલના કરવા સારુ જો વૈદિક સંપ્રદાયને અભિમત એવી-દેવોને લગતી હકીકત આપવામાં આવે તો ઠીક મળાય-એમ માનીને અહીં શ્રીપાતંજલસૂત્રમાં આવેલી એ દેવોની હકીકત અક્ષરશ: જણાવી દર્શાવી છે:

“ એ પાતાલસ્થાનની ઉપર મૂર્લોક છે, મૂર્લોકની ઉપર ભુવર્લોક (અંતરિક્ષલોક) છે. પૃથ્વીમાં જેમ અસંખ્ય જીવો રહે છે તેમ એ અંતરિક્ષ-લોકમાં પણ અસંખ્ય જીવો રહે છે, ભુવર્લોકની ઉપર સ્વર્લોક રહે છે; એને મહેંદલોક પણ કહે છે. એમાં અસંખ્ય ઉત્તમોત્તમ પ્રાણિઓ રહે છે. એ ૧ મહેંદલોકમાં જે દેવ-જાતિનો વાસો છે તેના છ પ્રકાર છે: ૧ ત્રિદશ, ૨ અપ્રિષ્વાત્, ૩ યામ્ય, ૪ તુવિત, ૫ અવ-રિનિમિતવશી અને ૬ પરિનિમિતવશી. એ વધા દેવો સંકલ્પસિદ્ધ સામર્થ્યવાળા, અણિનાદિ એશ્વર્ય સંપન્ન, કલ્પ પર્યંત અમ્યુષ્યવાળા અને ઓપવાદિક દેહવાળા છે (ઓપવાદિકદેહ એટલે જે શરીર, માતા પિતાના સંયોગવડે ઉત્પન્ન થયું નથી, કિંતુ પૂર્વે કરેલા ધર્મના પ્રભાવથી ઉપવ્રથ થઈ છે) અર્થાત્ ધર્મના તેજથી સુસંસ્કૃત અને પવિત્ર માંતિક અણુઓ દ્વારા તેઓનો દેહ બનેલો હોય છે. એ દેહ, નિર્મલ, લઘુ અને સૂક્ષ્મતમ હોય છે. એને મલિનદેહવાળા માણસો જોઈ શકતા નથી. એ સ્વર્લોકની ઉપર ૨ મહર્લોક છે, તેમાં પાંચ પ્રકારના દેવો વાસ કરે છે: ૧ કુમુદ, ૨ ક્ષમ્ભ, ૩ પ્રતર્ધન, ૪ અન્નનાભ અને ૫ પ્રતિતામ. એ વધા મહાભૂતવશી છે એટલે એઓને સ્થૂઠ તથા સૂક્ષ્મભૂતો સંપૂર્ણ-રૂપે વશ રહેલાં હોય છે. તેઓ (જ્યારે તેની) ઇચ્છા કરે છે, તે જ કાલે તેમને એ મહાભૂતો તે તે પદાર્થને હાજર કરે છે અર્થાત્ એમની અમોઘ ઇચ્છાના પ્રભાવથી એ મહાભૂતો તે તે પદાર્થને આકારે પરિણમ પામે છે. તેઓ આપણો પેટે આદાર કરતા નથી. માંગ્ય-વસ્તુનું ધ્યાન તથા પરિદર્શન કરીને જ તેઓ વૃત્ત તથા પરિપુષ્ટ થાય છે. એમનું આયુષ્ય હજાર કલ્પ સુપ્રીતું છે. તેની ઉપર ૩ ‘ જન-લોક ’ નામે બ્રહ્માનો પ્રથમ લોક છે. એ લોકમાં ચાર પ્રકારની દેવજાતિ રહે છે: ૧ બ્રહ્મપુગોહિત, ૨ બ્રહ્મકાયિક, ૩ બ્રહ્મમહાકાયિક અને ૪ અમર. એ સઘઠા, મહાભૂત અને ઈંદ્રિયોને વશ કરીને અપાર આનંદમાં રહે છે. એમનું આયુષ્ય બે હજાર કલ્પનું છે. તેના ઉપર ૪ ‘ તપ ’ નામે બ્રહ્માનો બીજો લોક છે. એમાં ત્રણ પ્રકારની દેવ જાતિ રહે છે: ૧ આમાસ્તર, ૨ મહામાસ્તર, ૩ સત્યમહામાસ્તર. મહાભૂતો ઈંદ્રિયો અને મહદ્-તત્ત્વ એટલે મન; એમને વશીભૂત છે. એમનું આયુષ્ય ચાર હજાર કલ્પનું છે. એ વધા ધ્યાનવૃત્ત અને અવ્યા-હતજ્ઞાન સંપન્ન છે, સત્યલોકના વિષય સિવાયના અન્યલોકના સર્વે વિષયો તેમના જાણવામાં છે. એ લોકની ઉપર બ્રહ્માનો ત્રીજો ૫ સત્ય-લોક છે. એમાં ચાર પ્રકારની દેવજાતિ રહે છે: ૧ અચ્યુત, ૨ શુદ્ધનિવાસ, ૩ સત્યભા અને ૪ સંજ્ઞાસંજ્ઞી. કેટલાક તેઓને ૧ અકૃત-ભવનન્યાસ, ૨ સ્વપ્રતિષ્ઠ, ૩ ઉપરિસ્થ, અને ૪ પ્રધાનવશી, —એવા નામથી પણ ઓળખે છે. એમનું આયુષ્ય અને સામર્થ્ય બ્રહ્માના જેટલું છે—એઓ વધા મહાપ્રભય પર્યંત જીવતા રહે છે અને બ્રહ્માની પેટે નથી નવી સૃષ્ટિ કરવામાં સમર્થ છે:— પાતંજલયોગદર્શન, વિભૂતિપાદ, સૂ० ૨૬ (પૃ० ૧૭૧-૧૭૨-૧૭૩ નયુરામશર્મા) [આ ઉલ્લેખમાં ‘ કલ્પ ’ શબ્દનો પ્રયોગ વારંવાર થયેલો છે તો તેની સમજણ માટે જિજ્ઞાસુઓએ મંતુસ્મૃતિમાંનું મન્વંતરનું પ્રકરણ જોઈ લેવું] :-અનુ०

તે જ પૂર્વોક્તની સાથે દર્શાવે છે કે, [' વિમાણાણં ' इत्यादि] ગાથાર્ધ-અડધી ગાથા, તેમાં વિગાનનું પ્રતિષ્ઠાન દર્શાવ્યું જ છે અને બાહ્ય એટલે વિમાનોની પૃથિવીનું સ્થૂલપણું તો દર્શાવવાનું છે, તે બાહ્ય ૨૫૦૦ યોજન છે અને તેની ઊંચાઈ તો ૭૦૦ યોજન છે. વઢી, એઓ આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ ન હોવાથી જુદા જુદા પ્રકારના આકારે રહેલાં છે અને જેઓ આવલિકામાં પ્રવિષ્ટ હોય તેઓ તો ગોઠ, ત્રિકોણ કે ચતુષ્કોણ એવા આકારના ભેદથી ત્રણ આકારવાળાં જ હોય છે. [' बंभलोए ' इत्यादि.] બ્રહ્મલોકમાં રહેનારાં વિમાનો પરત્વે અને દેવો પરત્વે જે વક્તવ્યતા ' જીવાભિગમ ' સૂત્રમાં કહી છે તે વક્તવ્યતા તે લોકાંતિક દેવોમાં જાણવી-અનુસરવી, તે વક્તવ્યતા ક્યાં સુધી જાણવી ? તો કહે છે કે, [' जाव ' इत्यादि.] કાંઈક થોડી તે-વક્તવ્યતા-આ પ્રમાણે છે:-“ हे भगवन् ! लोकांतिक विमानोना केटला वर्णो कखा छे ? हे गौतम ! लोकांतिक विमानो त्रण वर्णो-वाळां कखा छे, लाल वर्णवाळां, हरिद्रा-हलदर-ना वर्णवाळां અને શુકલ વર્ણવાळाં, એ પ્રમાણે પ્રભાવડે નિત્ય આલોક-પ્રકાશ-વાલાં છે, ગંધવડે ઇષ્ટ ગંધવાલાં છે, એ પ્રમાણે ઇષ્ટ સ્પર્શવાલાં, એ પ્રમાણે સર્વ રસનમય તે વિમાનો છે, તે વિમાનોમાં દેવો સમચતુરસસંસ્થાનવાલાં, આર્દ્ર મધૂક-લીલા-મહુજા-જેવા વર્ણવાલાં અને પદ્મલેસ્યાવાલાં છે, हे भगवन् ! ते लोकांतिक विमानोमां सर्वे प्राणो, भूतो, जीवां, અને સત્ત્વો પૂર્વે પૃથિવીકાયિકપણે, જલકાયિકપણે, અગ્નિકાયિકપણે, વાયુકાયિકપણે અને વનસ્પતિકાયિકપણ તથા દેવપણે, દેવીપણે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયાં છે ? ” ‘ हा ’ इत्यादि तो मूळमां लखेलुं ज छे [' केवइयं ' ति] केटली अबाधावडें एटले केटला अंतरवडे लोकांत कखो छे.

લોકાંત કેટલો છેવે.

૧. જૂઓ, જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર, વીજો વૈમાનિક ઉદ્દેશક ૫૦ ૩૧૪ થી ૪૦૬ (દે૦ લા૦) તથા જૂઓ પ્રશાપના સૂત્ર, બીજું સ્થાનપદ, બ્રહ્મ-લોક-દેવસ્થાન-ધિકાર-૫૦ ૧૦૩ (આ૦ સ૦):-અનુ૦

૨. ' કેવઇયં ' રૂપ આર્થ છે, કારણ કે, એને ' કેવઇયાએ ' ને બદલે મૂકવામાં આવેલું છે:-શ્રી અભય૦

वेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दापी यः सैद्धान्तानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः-दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारद्वा चाप्तमुत्थयः ॥

शतक ६.-उद्देशक ६.

पृथिवीओ केटली ?-सात.-अनुत्तर विमानो केटलां ?-पांच.-म.रणांतिक समुद्रघात.-रत्नप्रभामां उत्पन्न थवाने योग्य जीव, त्यां पर्वोचीने ज आहार करे ?-शरीरने रचे ?-के-लाक त्यां पर्वोचीने करे अने वेटलाक त्यां पर्वोची, त्यांशी पाछा फी, फरी वार त्यां पर्वोचीने तेम करे.-ए रीते साते पृथिवी -असुर-कुमाराभासमां अने पृथिवीकांयाभासमां उत्पन्न थवाने योग्य जीव विचे पण ए ज विचार.-मंदर पर्वत.-अंगुल.-वालाप्र.-लिष्ठा.-यूका.-यव.-यावत् योजनकोटि -ए रीते कथा पकेंद्रियो-बेइद्रियो यावत् अनुत्तरदेवो.-हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे-

१. प्र०-कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नताओ ?

१. प्र०-हे भगवन् ! पृथ्वीओ केटली कही छे ?

१. उ०-गोयमा ! सत्त पुढवी पन्नता, तं जहा:-रयणप्य-भा, जाव-तमतमा; रयणप्यभाईणं आवासा भाणियव्वा, जाव-अहे सत्तमाए, एवं जे जत्तिया आवासा ते भाणियव्वा.

१. उ०-हे गौतम ! सात पृथ्वीओ कही छे, ते जेमके, रत्नप्रभा यावत् तमतमाप्रभा, रत्नप्रभा वगेरे पृथ्वीथी शरु करी यावत् अधःसप्तमी पृथ्वी सुधीना जे पृथ्वीना जेटला आवासो होय यावत् तेटला कहेवा यावत्-

२. प्र०-जाव-कति णं भंते ! अनुत्तरविमाणा पणत्ता ?

२. प्र०-हे भगवन् ! अनुत्तरविमानो केटलां कक्षां छे ?

२. उ०-गोयमा ! पंच अनुत्तरा पन्नता, तं जहा:-विजए, जाव-सव्वइसिद्धे.

२. उ०-हे गौतम ! पांच अनुत्तर विमानो कक्षां छे, ते जेमके, विजय यावत् सर्वार्थसिद्ध.

१. व्याख्यातो विमानादिवक्तव्यताऽनुगतः पञ्चमोद्देशकः, अथ षष्ठस्तथाविध एव व्याख्यायते, तत्र:-'कइ णं' इत्यादि सूत्रम्, इह पृथिव्यो नरकपृथिव्यः, ईषत्प्राग्भाराया अनधिकारिभ्यमाणत्वात्. इह च पूर्वोक्तमपि यत् पृथिव्यादि उक्तम्, तत् तदपेक्षमारणान्तिक-समुद्रघातवक्तव्यताऽभिधानार्थम्-इति न पुनश्चकता.

१. पंचम उद्देशकमां विमान वगेरेने लगती हकीकत कही छे. हवे आ छट्टा उद्देशकमां पण ए ज जातमी हकीकत कहेवानी छे. आ उद्देशकमां ['कइ णं'] इत्यादि प्रथम सूत्र छे. अहीं (आ प्रकरणमां) 'पृथिवी' शब्दमा अर्थ तरीके सात नैरथिक पृथिवीओ समजवानी छे. कारण के, आ स्थले आठमी ईषत्प्राग्भारा पृथिवीने लगती चर्चानो अधिकार नथी. आ पृथिवी संबधी हकीकत समुद्रघातोनी हकीकत साथे विशेष संबंध धरावे छे, अने आ पछीना प्रकरणमां समुद्रघातोने लगती चर्चा करवानी छे माटे ज ए पृथिवीओ विषेनी चर्चाने-जे चर्चा आगळ आदी मइ छे तो पण-अहीं फरीवार चर्चवी पडी छे-तेमां पुनश्चकति जेवुं कशुं नथी.

पृथिवी

पुनश्चकति नथी

१. मूलच्छायाः-कति भगवन् ! पृथिव्यः प्रहस्ताः ? गौतम ! सत्त पृथिव्यः प्रहस्ताः, तथायाः-रत्नप्रभा, यावत्-तमतमा; रत्नप्रभादीनाम् आवासाः भणितव्याः, यावत्-अधः सप्तम्याः, एवं जे यावत्का आवासास्ते भणितव्याः. यावत्-कति भगवन् ! अनुत्तरविमानानि प्रहस्तानि ? गौतम ! पञ्चानुत्तरानि प्रहस्तानि, तथायाः-विजयम्, यावत्-सर्वार्थसिद्धम्:-अनु०

મારણાંતિક સમુદ્ઘાત અને જીવો.

૩. પ્ર૦—જીવે ણં મંતે ! મારણાંતિયસમુદ્ઘાણં સમોહણ, સ-મોહણિત્તા જે મવિણે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ ત્તિણિણ નિરયાવા-સસયસહસ્સેસુ અચ્ચરંસિ નિરયાવાસંસિ નેરહ્ચત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તાણ, સે ણં મંતે ! તત્થગણ ચેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીરં વા બંધેજ્જ વા ?

૩. ઉ૦—ગોયમા ! અત્થેગતિણ તત્થગણ ચેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીરં વા બંધેજ્જ વા; અત્થેગતિણ તઓ પહ્ણિનિય-ત્તાણ, તતો પહ્ણિનિયત્તિણા ઇહમાગચ્છદ્ધ, આગચ્છિત્તા દોચં પિ મારણાંતિયસમુદ્ઘાણં સમોહણદ્ધ, સમોહણિત્તા ઇમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ ત્તિણિણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણચરંસિ નિરયાવાસંસિ નેરહ્ચત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તાણ, તઓ પચ્છા આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીરં વા બંધેજ્જા, એવં જાવ—અહે સત્તમા પુઢવી.

૪. પ્ર૦—જીવે ણં મંતે ! મારણાંતિયસમુદ્ઘાણં સમોહણ જે મવિણે ચ્ચસઢ્ઢીણ અસુરકુમારાવાસસયસહસ્સેસુ અચ્ચરંસિ અસુરકુ-મારાવાસંસિ અસુરકુમારત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તાણ ?

૪. ઉ૦—જહા નેરહ્ચયા તહા માણિયન્ના, જાવ-થાણિયકુમારા.

૫. પ્ર૦—જીવે ણં મંતે ! મારણાંતિયસમુદ્ઘાણં સમોહણ, સમોહણિત્તા, જે મવિણે અસંસેજ્જેસુ પુઢવિકાઢ્ઢયાવાસસયસહસ્સેસુ, અચ્ચરંસિ વા પુઢવિકાઢ્ઢયાવાસંસિ પુઢવિકાઢ્ઢયાત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તાણ, સે ણં મંતે ! મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ પુરસ્થિમેણં કેવહ્ચં ગચ્છેજ્જા, કેવતિયં પાઝણિજ્જા ?

૫. ઉ૦—ગોયમા ! લોયંતં ગચ્છેજ્જા, લોયંતં પાઝણિજ્જા.

૬. પ્ર૦—સે ણં મંતે ! તત્થગણ ચેવ આહારેજ્જ વા, પરિ-ણામેજ્જ વા, સરીરં વા બંધેજ્જા ?

૬. ઉ૦—ગોયમા ! અત્થેગતિણ તત્થગણ ચેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીરં વા બંધેજ્જા; અત્થેગતિણ તઓ પહ્ણિ-

૩. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! જે જીવ મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થયો અને સમવહત થઈ આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ત્રીશ લાખ નિરયાવાસમાના કોઈ પણ એક નિરયાવાસમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તે જીવ હે ભગવન્ ! ત્યાં જઈને જ આહાર કરે ? તે આહારને પરિણામે અને શરીરને બંધે ?

૩. ઉ૦—હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવ ત્યાં જઈને જ આહાર કરે, પરિણામે અને શરીરને બંધે અને કેટલાક જીવ ત્યાંથી પાછા વળે છે, પાછા વળીને અહિં આવે છે અને અહિં આવી ફરીવાર મારણાંતિક સમુદ્ઘાત વડે સમવહત થાય છે, સમવહત થઈ આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ત્રીશ લાખ નિરયાવાસમાના કોઈપણ એક નિરયાવાસમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાર પછી આહાર કરે છે, પરિણામે છે અને શરીરને બંધે છે, એ પ્રમાણે યાવત્ અધઃ-સપ્તમી પૃથ્વી સુધી જાણવું.

૪. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થયેલો જે જીવ અસુરકુમારોના ચોસઠલાખ આવાસોમાના કોઈપણ એક અસુરકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તે જીવ હે ભગવન્ ! ત્યાં જઈને જ આહાર કરે ? તે આહારને પરિણામે ? અને શરીરને બંધે ?

૪. ઉ૦—જેમ નૈરયિકો સંબંધે કહ્યું તેમ અસુરકુમારો માટે યાવત્-સ્થાનિતકુમારો સુધી કહેવું.

૫. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! મારણાંતિક સમુદ્ઘાતવડે સમવહત થઈને જે જીવ અસંલેયેય લાખ પૃથ્વીકાયના આવાસમાના અન્ય-તર પૃથ્વીકાયના આવાસમાં પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તે જીવ હે ભગવન્ ! મંદર પર્વતની પૂર્વે કેટલું જાય ? અને કેટલું પ્રાપ્ત કરે ?

૫. ઉ૦—હે ગૌતમ ! લોકાંત સુધી જાય અને લોકાંતને પ્રાપ્ત કરે.

૬. પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે ત્યાં જઈને જ આહાર કરે ? પરિ-ણામે ? અને શરીરને બંધે ?

૬. ઉ૦—હે ગૌતમ ! કેટલાક ત્યાં જઈને જ આહાર કરે, પરિણામે અને શરીરને બંધે-તૈયાર કરે. અને કેટલાક ત્યાંથી

૧. મૂલચ્છાયા:—જીવો ભગવન્ ! મારણાંતિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતઃ, સમવહત્ય ચો મવ્યઃ—અસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથ્વીયાં ત્રિશતિ નિરયાવાસશતસહ-સ્રેષુ અન્યતરસ્મિન્ નિરયાવાસે નૈરયિકતયા ઉપપત્તુમ્, સ ભગવન્ ! તત્રગત એવ આહરેદ્ વા ? પરિણમયેદ્ વા, સરીરં વા બંધીયાદ્ વા ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકઃ તત્રગત એવ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, સરીરં વા બંધીયાદ્ વા; અસ્ત્યેકકઃ તતઃ પ્રતિનિવર્તેતે, તતઃ પ્રતિનિવૃત્ત્યે ઇહ આગ્નચ્છતિ, ઓમંત્યે દ્વિતીયમપિ મારણાંતિકસમુદ્ઘાતેન સમવહન્તિ, સમવહત્ય અસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથ્વીયાં ત્રિશતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ અન્યતરસ્મિન્ નિરયાવાસે નૈરયિકતયા ઉપપદ્ય, તતઃ પશ્ચાત્ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, સરીરં વા, બંધીયાદ્—એવં યાવત્—અધઃ-સપ્તમી પૃથ્વી. જીવો ભગવન્ ! મારણાંતિક-સમુદ્ઘાતેન સમવહતઃ—યો મવ્યઃ ચતુષ્ષ્ટયામ્—અસુરકુમારાવાસશતસહસ્રેષુ અન્યતરસ્મિન્ અસુરકુમારાવાસે અસુરકુમારત્તયા ઉપપત્તુમ્ ? યથા નૈરયિકાસ્થા મણિતવ્યા, યાવત્ સ્થાનિતકુમારાઃ—જીવો ભગવન્ ! મારણાંતિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતઃ, સમવહત્ય ચો મવ્યઃ—અસંલેયેષુ પૃથ્વીકાયિકા-વાસશતસહસ્રેષુ અન્યતરસ્મિન્ વા પૃથ્વીકાયિકાવાસે પૃથ્વીકાયિકતયા ઉપપત્તુમ્, સ ભગવન્ ! મંદરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્થ્યેન કિયદ્ ગચ્છેત્ ? કિયત્ પ્રાપ્નુયાત્ ? ગૌતમ ! લોકાંતં ગચ્છેત્, લોકાંતં પ્રાપ્નુયાત્, સ ભગવન્ ! તત્રગત એવ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, સરીરં વા બંધીયાદ્ ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકઃ તત્રગત એવ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, સરીરં વા બંધીયાદ્; અસ્ત્યેકકઃ તતઃ પ્રતિ—અનુ૦

नियतइ; पडिनियत्तिता इहं हव्यं आगच्छइ, दोचं पि मारणांति-
यसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुर-
रिथमेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तं वा, संखेज्जभागमेत्तं वा,
वालरगं वा, वालरगपुहुत्तं वा; एवं लिक्खं, जूय-जव-अंगुल-जाव-
जोयणकोडिं वा, जोयणकोडाकोडिं वा, संखेजेसु वा, असंखे-
जेसु वा जोयणसहस्सेसु, लोगतं वा एगपएसियं सेट्ठिं मोत्तूण असंखे-
जेसु पुढविकाइयावाससयतहस्सेसु अचयरंसि पुढविकाइयावासंसि
पुढविकाइयत्ताए उव्वजेत्ता, तभो पच्छा आहारेज्ज वा, परिणा-
मेज्ज वा, सरीरं वा बंधेज्जा; जहा पुररिथमेणं मंदरस्स पव्वयस्स
आलावओ भणियो, एवं दाहिणेणं, पच्चरिथमेणं, उत्तरेणं, उट्टे,
अट्टे. जहा पुढविकाइया तथा एगिदियणं सर्वेसि एकेकस्स छ
आलावगा भाणियव्या.

७. प्र०—जीवे णं भंते ! मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणइ,
समोहणित्ता जे भविए असंखेजेसु वेइंदियावाससयसहस्सेसु अच-
यरंसि वेइंदियावासंसि वेइंदियत्ताए उव्वज्जत्ताए, से णं भंते ! तत्थ-
गए चेव ?

७. उ०—जहा नेरइया, एवं जाव-अणुत्तरोववाइया.

८. प्र०—जीवे णं भंते ! मारणांतियसमुग्घाएणं समोहए, समो-
हाणित्ता, जे भविए पंचसु अणुत्तरेसु महतिमहालएसु महाविमाणेसु
अचयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उव्वज्जइ,
से णं भंते ! तत्थगए चेव ?

८. उ०—तं चेव जाव-आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा,
सरीरं वा बंधेज्ज वा.

—सेवं भंते !, सेवं भंते !-त्ति.

पाछा वळे छे अने पाछा वळी अहिं शीघ्र आवे छे अने फरीवार
मारणांतिक समुद्घातथी समवहत थाप छे, समवहत थइ मंदर-
पर्वतनी पूर्वे अंगुलानो असंख्य भ्रममात्र, संख्येय भ्रममात्र,
वालाप्र, वालाप्रपृथक्त्वं (बेथी नत्र वालाप्र) ए प्रमाणे लिक्षा,
यूका, यव, अंगुल यावत् क्रोडयोजन, कोडाकोडी योजन, संख्येय
हजार योजन अने असंख्येय हजार योजने अथवा लोकांतमां एक
प्रदेशिकश्रेणिने मूकीने असंख्येय लाख पृथिवीकायिकना आवास-
मांना कोइ पृथिवीकायना आवासमां पृथिवीकायपणे उत्पन्न थाप
अने पर्छी आहार करे, परिणमावे अने शरीरने बांधे. जेम मंदर
पर्वतनी पूर्वे दिशा परत्ते कहुं—आलापक बहो-तेम ए प्रमाणे
दक्षिणे, पश्चिमे उत्तरे, ऊर्ध्वे अने अधोदिशा माटे पण जाणुं.
जेम पृथिवीकायिको माटे कहुं तेम सर्व एकैद्रियो माटे एक एकना
छ आलापक कहेवा.

७. प्र०—हे भगवन् ! मारणांतिक समुद्घातथी समवहत थइ
जे जीव असंख्येय लाख वेइंदियोना आवासमांना कोइ एक वे-
इंदियावासमां वेइंदियपणे उत्पन्न थवाने योग्य छे ते जीव, हे
भगवन् ! त्यां जइने ज आहार करे ? तेने परिणमावे ? अने शरीरने
तैयार करे ?

७. उ०—(हे गौतम !) जेम नैरयिको कहुं तेम वेइंदि-
यथी मांडी अनुत्तरोपपातिक विमान सुधीना सर्व जीवो कहेवा.

८. प्र०—हे भगवन् ! मारणांतिक समुद्घातथी समवहत
थइ जे जीव मोठामां मोटा महाविमानरूप पांच अणुत्तरविमानो-
मांना कोइ एक अनुत्तरविमानमां अनुत्तरोपपातिक देवपणे उत्पन्न
थवाने योग्य छे, ते जीव हे भगवन् ! त्यां जइने ज आहार करे ?
परिणमावे अने शरीरने तैयार करे ?

८. उ०—(हे गौतम !) ते ज कहेवुं यावत् आहार करे,
परिणमावे अने शरीरने तैयार करे.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे.

भगवंत-अन्नसुद्धर्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये छट्ठो उदंसो सम्मतो.

२. ' तत्थगए चेव ' ति नरकाऽऽवासप्राप्त एव, ' आहारेज्ज वा ' पुद्गलान् आदद्यात्, ' परिणामेज्ज वा ' ति तेषामेव
खल-रसविभागं कुर्यात्, ' सरीरं वा बंधेज्ज वा ' ति तैरेव शरीरं निष्पादयेत्. ' अस्थेगइए ' ति यस्तस्मिन्नेव समुद्घाते म्रियते,
' ततो पाडिनियत्त ' ति ततो नारकावासात्, समुद्घाताद्वा; ' इहं आगच्छइ ' ति स्वशरीरे. ' केवइयं गच्छेज्ज ' ति कियत् दूरं

१. मूलच्छायाः—निघर्तते, प्रतिनिधृत्य इह शंघ्रम आगच्छति, द्वितीयमये मारणांतिकसमुद्घ तेन समवहन्ति, समवहत्य मन्दरस्य पर्वतय
पौरस्थेन अङ्गुलस्य असंख्येयभ्रममात्रं वा, संख्येयभ्रममात्रं वा, वालप्रं वा, वालाप्रपृथक्त्वं वा, एवं लिक्षाम्, यूका-यव-अङ्गुलानि-यावत् योजनकोटिं
वा, योजनकोडाकोटिं वा संख्येयेषु वा, असंख्येयेषु वा योजनसहस्रेषु. लोकान्ते वा एकप्रदेशिकां श्रेणीं मुक्त्वा असंख्येयेषु पृथिवीकायिकावाससतसहस्रेषु
अन्यतरस्मिन् पृथिवीकायिकावासे पृथिवीकायिकतया उपपद्यते, ततः पश्चाद् आहारेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बन्धीयाद्-यथा पौरस्थेन मन्दरस्य
पर्वतस्य आलापको भणितः, एवं दक्षिणेन, पश्चिमेन, उत्तरेण, ऊर्ध्वम्, अधः. यथा पृथिवीकायिकास्तथा एकैन्द्रियाणां सर्वेषाम् एकैकस्य षड् आलापका
भणितव्याः. जीवो भगवन् ! मारणांतिकसमुद्घातेन समवहन्ति, समवहत्य यो भव्यः—असंख्येयेषु द्वीन्द्रियावाससतसहस्रेषु अन्यतरस्मिन् द्वीन्द्रियावासे
द्वीन्द्रियतया उपपत्तुम्, स भगवन् ! तत्रगत एव ? यथा नैरयिकाः, एवं यावत्—अनुत्तरोपपातिकाः. जीवो भगवन् ! मारणांतिकसमुद्घातेन
समवहतः, समवहत्य यो भव्यः पञ्चसु अनुत्तरेषु महातिमहालयेषु महाविमानेषु अन्यतरस्मिन् अनुत्तरविमाने अनुत्तरोपपातिकदेवतया उपपद्यते, स
भगवन् ! तत्रगत एव ? तत्रैव यावत्—आहारेद् वा, परिणमयेद् वा, शरीरं वा बन्धीयाद् वा. तदेवं भगवन् ! तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

गच्छेद् गमनम् आश्रित्य, 'केवलयं पाउणेज्ज' ति कियद् दूरं प्राप्नुयाद् अवस्थानमाश्रित्य. 'अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्तं वा' इत्यादि. इह द्वितीया सप्तम्यर्थे द्रष्टव्या. 'अंगुलं' इह यावत्करणादिदं दृश्यम्— 'विहात्थि वा, रयणि वा, कुच्छि वा, धणुं वा, कोसं वा, जोयणं वा, जोयणसयं वा, जोयणसहस्सं वा, जोयणसयसहस्सं वा इति. 'लोगंते व' ति अत्र 'गत्वा' इति शेषः; ततश्चाऽयमर्थः—उत्पादस्थानाऽनुसारेण अंगुलाऽसंख्येयभागमात्रादिके क्षेत्रे समुद्घाततो गत्वा, कथम्? इत्याहः—'एगपएसियं सोढिं मोत्तूण' ति यद्यपि असंख्येयप्रदेशाऽवगाहस्वभावो जीवस्तथापि नैकप्रदेशश्रेणीवर्ती असंख्यप्रदेशाऽवगाहनेन गच्छति, तथास्वभावत्वात्—इत्यतस्तां मुक्त्वा इत्युक्तमिति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते षष्ठ उद्देशके श्रीअभयदेवसुरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

२. ['तत्थगए चेव'ति] त्यां गया पछी अर्थात् नरकावासने पाम्या पछी ज, ['आहारेज्ज वा'] पुद्गलोने ग्रहण करे, ['परिणामेज्ज व'ति] ते ग्रहण करेलां पुद्गलोने ज पचावीने तेनो खलरूप अने रसरूप विभाग करे, ['सरीरं वा बंधेज्ज व'ति'] ते पुद्गलोवडे ज शरीरने तैयार करे-निष्पादे. ['अत्थेगईए'ति] कोइ एक अर्थात् ते समुद्घातमां ज जे मरण पामे ते, ['ततो पडिनियत्त'ति] ते नरकावासाथी अथवा समुद्घातथी पाछा वळे छे, ['इहमागच्छइ'ति] अहिं पोताना शरीरमां आवे छे. ['केवलयं गच्छेज्ज'ति] गमनने आश्रीने केटले दूर जाय, ['केवलयं पाउणेज्ज'ति] अवस्थानने आश्रीने केटले दूर प्राप्त करे, ['अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्तं वा' इत्यादि] अंगुलने, अहिं 'यावत्' शब्द मूकेलो होवाथी आ प्रमाणे जाणवुं— "वेतने, रत्तिने, कुक्षिने, धनुषने, कोशने, योजनने, सो योजनने, हजार योजनने, अने लाख योजनने" ['लोगंते व'ति] लोकान्तमां जइने, अही 'जइने' ए अघ्याहार छे, तेथी आ जातनो अर्थ समजवानो छे— उत्पाद स्थानने अनुसारि अंगुलना असंख्येयभागमात्रादिक क्षेत्रमां समुद्घात द्वारा जइने, केवी रीते? तो कहे छे के, ['एगपएसियं सोढिं मोत्तूण' ति] जो के, जीव असंख्येय प्रदेशमां अवगाहवाना स्वभाववाळो छे तो पण ज्यारे ते एकप्रदेशनी श्रेणीमां वर्ततो होय छे त्यारे तो असंख्यप्रदेशावगाहन द्वारा तेनी गति नथी होती. कारण के, जीवनो एवो ज स्वभाव छे माटे ज अही 'एकप्रदेशनी श्रेणीने एटले विदिशाने मूकीने.' ए हकीकत-जणावेली छे.

१. प्र० च्छःयाः— वितस्ति वा, रत्तिं वा, कुक्षि वा, धनुर्वा, कंशं वा, योजनं वा, योजनशतं वा, योजनसहस्रं वा, योजनशत-सहस्रं वा—अनु०

१. अही सातमी विभक्तिना अर्थमां द्वितीया विभक्ति वपराएली छे— तेम जाणवुं—श्रीअभय०

वेडास्यः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।
अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनस्वरो बाहको दान्ति-शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलनिधिसुखं मारहा चाप्तसुख्यः ॥

शतक ६-उद्देशक ७.

शालि-ब्रीहि-गोधूम-यव-यवयव-ए धान्योनी योनिनो बीजोत्पत्तिकाल केटलो ?-अन्तर्मुहूर्त-वधारेमां वधारे त्रण वरस-कलाय-मसूर-तल-मग-अडद-वाल-कळथी-चोळा-तुनेर-वणा-ए धान्योनी योनिनो बीजोत्पत्तिकाल केटलो ?-वधारेमां वधारे पांच वरस-ए प्रमाणे अळसी-कुसुमक-कोद्रवा-कांग-बंटी-राळ-कोद्रुसग-शण-सरसव अने मूलबीजनी योनि विषे प्रश्न-वधारेमां वधारे सात वरस-मुहूर्तना उच्छवास केटला ?-३७७३-भा-लिका-उच्छवास-निःश्वास-प्राण-स्तोक-लव-मुहूर्त-अहोरात्र-पक्ष-मास-ऋतु-अयन-संवत्सर-युग-वर्षशत - वर्षसहस्र-वर्षशतसहस्र-पूर्वांग-पूर्व-वृद्धितांग-वृद्धित-अट्टांग-अट्ट-अववांग-अवव-हूहूक-ग-हूहूक-उत्पलांग-उत्पल-पद्मांग-पद्म-नलिनांग-नलिन-अर्थतुपूरांग-अर्थतुपूर-अयुतांग-अयुत-प्रयुतांग-प्रयुत-नयुतांग-नयुत-चूलिकांग-चूलिका-शीर्षप्रहेलिकांग-शीर्षप्रहेलिका-ए वधां काळनां प्रमाणोतुं स्वरूप-एटलो ज गणितनो विषय-औपमिककाल-पल्योपम-सागरोपम-परमाणुं स्वरूप-उच्छलक्षणक्षणिका-क्षणक्षणिका-ऊर्ध्वरेणु-असरेणु-रथरेणु-त्राशय-लिक्षा-यूका-यवमध्य-अंगुल-पाद-वितस्ति-वैत-रत्न-कुक्षि-दंड-धनुष्-युग-नालिका-अक्ष-मुसल-गव्यूत-योजन-ए वधातुं स्वरूप-पल्योपमं स्वरूप-सागरोपमं स्वरूप-उत्सार्पणी-अवसर्पिणीतुं प्रमाण-सुपमसुवमाना भरतुं स्वरूप-जीवाभिगम-हे भगवन्! ते ए प्रमाणे-—

१. प्र०—अहं भते ! शालिं, व्रीहिं, गोधूमां, जवाणं, जवजवाणं-एएसि णं घन्नाणं कोट्टाउत्ताणं, पल्लाउत्ताणं, मंचाउत्ताणं, मालाउत्ताणं, उल्लिताणं, लिताणं, पिहियाणं, मुदियाणं, लंछियाणं केवतियं कालं जोणी संचिद्धे ?

१. उ०—गोयमा ! जहनेणं अंतोमुहूर्तं, उक्कोसेणं तिबि संवच्छराइं, तेण परं जोणी पमिलायइ, नेण परं जोणी पविद्धंसइ, तेण परं वीये अर्वाये भवति, तेण परं जोणीवोच्छेदे पन्नत्ते समणाउसो !

१. प्र०—अहं भते ! कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-विष्पाव-कुल्लथ-आलिसंदग-सतीण-पालिमंथगमाइणं-एएसि णं घन्नाणं ?

१. प्र०—हवे हे भगवन् ! शाली, व्रीहि, गोधूम, यव अने यवयव, ए वधां धान्यो कोठलामां होय, वांसडाना पाला-डाला-मां होय, मांचामां होय, मालमां होय, छाणथी उल्लिप्त होय, लिप्त होय, दांकेलां होय, माटी वगैरे वडे मुद्रित-महोरवाळां-चांदेलां होय अने लंछित करेलां होय, तो तेओनी योनि-अंकुरनी उत्पत्तिमां हेतुभूत शक्ति-केटला काळ सुधी कायम रहे ?

१. उ०—हे गौतम ! तेओनी योनि, ओछामां ओळुं अन्तर्मुहूर्तं सुधी कायम रहे अने वधारेमां वधारे त्रण वरस सुधी कायम रहे. सार बाद ते योनि म्लान थाय छे, प्रविध्वंस पामे छे, पछी ते बीज अबीज थाय छे अने सार बाद हे श्रमणागुप्पन् ! ते योनिनो व्युच्छेद ययो कहेवाय छे.

२. प्र०— हवे हे भगवन् ! कलाय, मसूर, तल, मग, अडद, वाल, कळथी, एक जातना चोळा, तुनेर अने गोल चणा-एओ वधां धान्यो पूर्वोक्ति विशेषणवाळां होय तो ते धान्योनी योनि केटला काळ सुधी कायम रहे ?

१ मूलच्छायाः—अथ भगवन् ! शालीनाम्, व्रीहिणाम्, गोधूमामाम्, यवानाम्, यवयवानाम्-एतेषां धान्यानां कोष्ठगुप्तानाम्, पल्यागुप्तानाम्, मन्वाऽऽयुप्तानाम्, मालागुप्तानाम्, अवलिप्तानाम्, लिप्तानाम्, पिहितानाम्, मुद्रितानाम्, लंछितानां कियन्तं कालं योनिः मत्तिष्ठते ? मतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उक्कृष्टेन व्रीणि संवत्सराणि, ततः परं योनिः प्रम्लायति, ततः परं योनिः प्रविध्वंसते, ततः परं बीजम् अबीजं भवति, ततः परं योनिः व्युच्छेदः प्रवृत्तः श्रमणाऽऽगुप्पन् ! अथ भगवन् ! कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-विष्पाव-कुल्लथ-आलिसंदग-सतीण-परिमन्यक-आधीनाम् एतेषां धान्यानाम् ?-अनु०

૨. ૩૦—જેહા સાલીણં તહા ઇયાણં પિ, નવરં-વંચ સંવચ્છ-
રાઈ, સેસં તં ચેવ.

૩. ૫૦—અહ મંતે ! અયસિ-કુસુંભગ-કોદ્રવ-કંગુ-વરગ-રાલગ-
કોદૂસગ-સળ-સરિસવ-મૂલગવીયમાઈગં-એસિ ણં ઘવાગં ?

૩. ૩૦—ઇયાણ વિ તહેવ, નવરં-સત્ત સંવચ્છરાઈ, સેસં
તં ચેવ.

૨. ૩૦—(હે ગૌતમ !) જેમ શાલીઓ માટે કહ્યું તેમ એ
ધાન્યોને માટે પણ જાણવું, વિશેષ એ કે, પાંચ વરસ જાણવાં,
બાકીનું તે જ પ્રમાણે જાણવું.

૩. ૫૦—હવે હે ભગવન્ ! અલસી, કુસુંભ, કોદ્રવા, કાંગ,
વરટ-વંટી, એક પ્રકારની કાંગ, એક પ્રકારના કોદ્રવા, સળ, સર-
સવ અને એક જાતનાં શાકનાં બીજાં—એ પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળાં
ધાન્યોની યોનિ કેટલા કાલ સુધી સાબોત રહે ?

૩. ૩૦—(હે ગૌતમ !) એઓને માટે પણ તેમ જ જાણવું,
વિશેષ એ કે, સાત વરસ જાણવાં, બાકીનું તે જ જાણવું.

૧. ષષ્ઠોદ્દેશકે જીવવક્તવ્યતા ઉક્તા, સપ્તમે તુ જીવવિશેષયોનિવક્તવ્યતાદિરર્થ ઉચ્યતે, તત્ર ચેદં સૂત્રમ્—‘અહ મંતે !’ ઇત્યાદિ. ‘સાલીણં’ તિ કલમાદીનામ્, ‘વીહીણં’ તિ સામાન્યતઃ, ‘જવજવાણં’ તિ યવવિશેષણામ્ ‘એતેસિ ણં’ ઇતિ ઉક્તત્વેન પ્રયક્ષણામ્, ‘કોદ્રાઉત્તાણં’ તિ કોષ્ઠે કુશૂલે, આગુતાનિ તત્પ્રક્ષેપણેન સંરક્ષિતાનિ—કોષ્ઠાગુતાનિ, તેષ મ્; ‘પહ્લાઉત્તાણં’ તિ ઇહ પલ્પો વંશાદિ-મયો ધાન્યાઽઽધારવિશેષઃ, ‘મંચાઉત્તાણં માલાઉત્તાણં’ ઇત્યત્ર મંચ—માલયોર્મદઃ—‘અકુહ્લો હોઈ મંચો માલો ય ઘરોવરિં હોતિ.’ ‘ઉહ્લિત્તાણં’ તિ દ્વારદેશે પિધાનેન સહ ગોમયાદિનાઽવલિપ્તાનામ્, ‘લિત્તાણં’ તિ સર્વતો ગોમયાદિના એવ લિપ્તાનામ્, ‘પિહિયાણં’ તિ સ્થગિતાનાં તથાવિધાઽઽચ્છાદનેન, ‘મુહિયાણં’ તિ મૃત્તિકાદિમુદ્રાવતામ્, ‘લંહિયાણં’ તિ રેસાદિકૃતલાઽઽચ્છનાનામ્, ‘જોણિ’ તિ અકુરોત્પત્તિહેતુઃ. ‘તેણ પરં’ તિ તતઃ પરમ્, ‘પમિલાયઈ’ તિ પ્રમ્લાયતિ—વર્ણાદિના હીપતે, ‘પવિદ્વંસઈ’ તિ ક્ષીયતે, એવં ચ બીજમબીજં ભવતિ, ઉપતમપિ નાકુરમુત્પાદયતિ, કિમુક્તં ભવતિ ? ‘તેણ પરં જોણીવોચ્છેઈ પવત્તે’ તિ. ‘કલાય’ તિ કલાયાઃ, ‘વૃત્ત ચનકાઃ’ ઇત્યન્યે. ‘મસૂર’ તિ મિલકાઃ, ‘ચનકિકા’ ઇત્યન્યે. ‘નિપ્પાવ’ તિ વહ્લાઃ, ‘કુલ્લથ’ તિ ચવલિકાઽઽકારાઃ ચિપિ-ટિકા ભવન્તિ, ‘આલિસંદગ’ તિ ચવલકપ્રકારાઃ, ‘ચવલકા એવ’ અન્યે. ‘સઈણ’ તિ તુવરી, ‘પલિમંથગ’ તિ વૃત્તચનકાઃ, ‘કાલચનકા’ ઇત્યન્યે. ‘અયસિ’ તિ મહ્ની, ‘કુસુંભ’ તિ લટ્ટા, ‘વરગ’ તિ વરટઃ, ‘રાલગ’ તિ કહ્લૂવિશેષઃ, ‘કોદૂસગ’ તિ કોદ્રવવિશેષઃ, ‘સળ’ તિ ત્વક્પ્રધાનનાલો ધાન્યવિશેષઃ, ‘સરિસવ’ તિ સિદ્ધાર્થકાઃ, ‘મૂલાવીય’ તિ મૂલકબીજાનિ, શાકવિશેષ-બીજાનિ ઇત્યર્થઃ.

૧. છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં જીવની વક્તવ્યતા કહી છે, સાતમા ઉદ્દેશકમાં તો એક પ્રકારના જીવની યોનિને લગતી વક્તવ્યતા કહેવાની છે, તેમાં આ સૂત્ર શાલિ વગેરે ધાન્યોનાં નામ. છે—[‘અહ મંતે !’ ઇત્યાદિ.] [‘સાલીણં’ તિ] જની ‘કલમી’ વગેરે અનેક જાતો છે એવા ચોલાની, [‘વીહીણં’ તિ] સામાન્ય પ્રકારના ગ્રીહિ-હાંગર-ની, [‘જવજવાણં’] એક પ્રકારના યવોની, [‘એતેસિ ણં’ તિ] અર્થાત્ પ્રત્યક્ષરૂપ એ ધાન્યોની, [‘કોદ્રાઉત્તાણં’ તિ] કોટલામાં મરીને સંચરેલા તે ધાન્યોની, [‘પહ્લાઉત્તાણં’ તિ] અહિં પલ્પ એટલે વાંસડા વિગેરેનું એક પ્રકારનું ધાન્ય રાખવાનું પાત્ર—હાલું—સમજવું. [‘મંચા-ઉત્તાણં માલાઉત્તાણં’] અહિં મંચ અને માલના અર્થમાં આ પ્રમાણે ભેદ છે— ‘કુહ્લય—મીંત—વિનાનો હોય તે મંચ કહેવાય અને ઘર ઉપર હોય તે માલ કહેવાય. ’ [‘ઉહ્લિત્તાણં’ તિ] વારણાના ભાગમાં ઢાંકણની સાથે છાણ વગેરેથી અવલિપ્ત, [‘લિત્તાણં’ તિ] સર્વ પ્રકારે છાણ વગેરેથી જ લિપ્ત—ચાંદિલા, [‘પિહિયાણં’ તિ] તેના પ્રકારના ઢાંકણથી ઢાંકેલા, [‘મુહિયાણં’ તિ] માટી વગેરેની મુદ્રા—મહોર—વાઝા, [‘લંહિયાણં’ તિ] રેસાદિ વંડ કરેલ લાંછનવાઝા. [‘જોણિ’ તિ] અંકુરની ઉત્પત્તિમાં હેતુ તે યોનિ [‘તેણ પરં’ તિ] ત્યાર બાદ, [‘પમિલાયઈ’ તિ] વર્ણાદિવંડે હીન થાય છે, [‘પવિદ્વંસઈ’ તિ] ક્ષીણ થાય છે અને એ પ્રમાણે બીજ અબીજ ધાય છે એટલે વાવેલું બીજ પણ અંકુરને ઉત્પન્ન કરતું નથી. શું તાત્પર્ય કહ્યું ? તો કહે છે કે, [‘તેણ પરં જોણીવોચ્છેઈ પવત્તે’ તિ] ત્યાર બાદ યોનિનો વિચ્છેદ કહ્યો છે. [‘કલાય’ તિ] કલાય, બીજાઓ કહે છે કે, ‘કલાય એટલે ગોઠ ચળા. ’ [‘મસૂર’ તિ] મસૂર—મિલંગ, બીજાઓ કહે છે કે ‘મસૂર એટલે ચનકિકા’ [‘નિ-પ્પાવ’ તિ] નિપ્પાવ એટલે વાલ, [‘કુલ્લથ’ તિ] ચોઝાના આકારવાળું ચપટું ધાન્ય—કલ્લથી, [‘આલિસંદગ’ તિ] એક જાતના ચોઝા, બીજાઓ તો કહે છે કે, ‘આલિસંદગ એટલે ચોઝા જ ’ [‘સઈણ’ તિ] તુવેર, [‘પલિમંથગ’ તિ] ગોઠ ચળા, બીજાઓ તો કહે છે કે ‘પલિમંથગ એટલે કાઝા ચળા ’ [‘અયસિ’ તિ] અતસી—અલસી—મંગી, [‘કુસુંભ’ તિ] લટ્ટા (?), [‘વરગ’ તિ] વરટ—વંટી, [‘રાલગ’ તિ] એક જાતની કાંગ, [‘કોદૂસગ’ તિ] એક જાતના કોદ્રવા, [‘સળ’ તિ] જેના નાઝમાં છાલની પ્રધાનતા છે એવો એક પ્રકારનો ધાન્ય વિશેષ—સળ—, [‘સરિસવ’ તિ] સિદ્ધાર્થક—સર્ષપ—સરસવ, [‘મૂલાવીય’ તિ] મૂલકબીજ એટલે એક જાતના શાકનાં બીજાં.

૧. મૂલચ્છાયાઃ—યથા શાલીનાં તથા એતેષામપિ, નવરમ્—પચ સંવત્સરાણિ, શેષં તત્તૈવ, અથ ભગવન્ ! અતસિ-કુસુંભક-કોદ્રવ-કહ્લુ-વર-ગ-રાલક-કોદૂષક-સળ-સર્ષપ-મૂલકબીજ-આદીનામ્ એતેષાં ધાન્યાનામ્ ? એતેષામપિ તથેવ, નવરમ્—સપ્ત સંવત્સરાણિ, શેષં તત્તૈવઃ—૩૭૫૬

૧. પ્રવચ્છાયાઃ—‘અકુહ્લો ભવતિ મધઃ માલથ ધૃદ્વોપતિ ભવતિ’ :—અનુ૦

गणनीय काळ.

४. प्र०—एगवेगस्स णं भंते ! मुहुत्तस्स केवतिया ज्जा-
सद्धा वियाहिय ?

४. उ०—गोयमा ! असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमिति-
समागमेणं—सा एगा 'आवलिय' ति पवुवइ, संखेज्जा आवलिया
ज्जासाओ, संखेज्जा आवलिया निस्साओ—

'हट्टस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्टस्स जंतुणो,
एगं ज्जासा—नीसाते एत पाणु ति वुचइ.
'सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोथाइं से लवे,
लवानं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए'
'तिवि सहस्सा सत्त सयाइं, तेवत्तरिं च ज्जासा,
एस मुहुत्तो दिट्ठो सव्वेहिं अणंतनाणीहिं.

एएणं मुहुत्तपमाणेणं तीसमुहुत्तो अहोरत्तो, पवरस अहोरत्ता
पक्खो, दो पक्खा मासे, दो मासा उडू, तिक्खि य उडू अयणे,
दो अयणे संवच्छरे, पंचसंवच्छरिए जुगे, वीसं जुगाइं वाससयं,
दस वाससयाइं वाससहस्सं, सयं वाससहस्साणं वाससयसहस्सं,
चउरासीइं वाससयसहस्साणि से एगे पुव्वंगे, चउरासीइं पुव्वंगा
सयसहस्साइं से एगे पुव्वे; एवं तुडिअंगे, तुडिए; अडडंगे,
अडडे; अववंगे, अववे; हूहूअंगे, हूहूए; उप्पलंगे, उप्पले; पउमंगे
पउमे; नल्लिअंगे, नल्लिणे; अत्थनिउरंगे, अत्थनिउरे; अतुअंगे,
अतुए; पउअंगे, पउए य; नवुअंगे, नवुए य; चूलिअंगे, चूलिआ य;
सीसपहेलिअंगे, सीसपहेलिया—एताव ताव गणिए, एताव ताव
गणियस्स विसए; तेण परं उवमिए.

४. प्र०—हे भगवन् ! एक एक मुहूर्तना केटला उच्छ्वासाद्धा
कहा छे ?

४. उ०—हे गौतम ! असंखेय समयना समुदायनी समितिना
समागन्थी जेटलो काळ थाय ते एक आवलिका कहेवाय छे अने
संखेय आवलिकानो एक उच्छ्वास, संखेय आवलिकानो एक
निःश्वास, 'तुष्ट, अनवकल्य—घडपण विनाना अने व्याधिरहित
एक जंतुनो एक उच्छ्वास अने निःश्वास ते एक प्राण कहेवाय
छे.' 'सात प्राण ते स्तोक कहेवाय छे, सात स्तोक ते लव कहेवाय
छे, सत्योतेर (७७) लव, ते एक मुहूर्त कहेवाय छे,' ३७७३
'उच्छ्वास, ए एक मुहूर्त, एम अनंतज्ञानिओए दीठुं छे.' ए
मुहूर्त प्रमाणे त्रीश मुहूर्तनो एक अहोरात्र थाय छे, पंदर अहोरात्रनो
एक पक्ष थाय छे. बे पक्षनो एक मास थाय छे, बे मासनो एक
ऋतु थाय छे, त्रण ऋतुनुं एक अयन थाय छे, बे अयननुं एक
संवत्सर थाय छे, पांच संवत्सरनुं एक युग थाय छे, वीश युगनां
१०० वरस थाय छे दशसो वरसनां एक हजार वर्ष थाय छे,
सो हजार वर्षनां एकलाख वरस थाय छे चोरासी लाख वर्ष, ते
एक पूर्वांग थाय छे, चोरासी लाख पूर्वांग, ते एक पूर्व थाय छे—ए
प्रमाणे त्रुटितांग, त्रुटित, अडडांग, अडड, अववांग अवव,
हूहूआंग, हूहूअ, उत्पलांग, उत्पल, पद्मांग, पद्म, नल्लिअंग, नल्लि,
अर्थनिउरांग, अर्थनिउर, अयुतांग, अयुत, प्रयुतांग प्रयुत, नयुतांग,
नयुत, चूलिकांग, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकांग अने शीर्षप्रहेलिका;
अहिं सुधी गणित छे—अहिं सुधी गणितनो विषय छे अने त्थार वाद
औपमिक एटले अमुक संख्यावडे नहि पण मात्र उपमावडे जे
जणावी—जाणी—शकाय एवो काळ छे.

२. अनन्तरं स्थितिरुक्ता, अतः स्थितेरेव विशेषाणां मुहूर्तादीनां स्वरूपाऽभिधानार्थम् आहः—'ज्जासाद्धा वियाहिय' ति
उच्छ्वासाद्धा उच्छ्वासप्रमितकालविशेषाः, व्याख्याता उक्ता भगवद्भिरिति. अत्रोत्तरम्—'असंखेज्ज' इत्यादि. असंख्यातानां
समयानां सम्बन्धिनो ये समुदाया वृन्दानि, तेषां याः समितयो मीलितानि, तासां यः समागमः संयोगः समुदयसमितिसमागमः; तेन
यत् कालमानम्, 'भवति' इति गम्यते, सा एका आवलिका इति प्रोच्यते, 'संखेज्जा आवलिय' ति किल षट्पञ्च शदधिकशतद्वयेनाऽऽ-
वलिकानां क्षुल्लकभ्रमप्रहणं भवति, तानि च सप्तदशसातिरेकाणि उच्छ्वास—निःश्वासकाले, एवं च संख्याता आवलिका उच्छ्वासकालो
भवति. 'हट्टस्स' इत्यादि. हट्टस्य तुष्टस्य, अनवकल्यस्य जरसाऽनभिभूतस्य, निरुपकिलष्टस्य व्याधिना प्राक्, सांप्रतं चाऽनभिभूतस्य
जन्तोर्मनुष्यादेरेकः—उच्छ्वासेन सह निःश्वासः उच्छ्वासनिःश्वासः 'यः' इति गम्यते, एषः प्राण इत्युच्यते. 'सत्त' इत्यादि—गाथा.
'सत्त पाणूइं' ति प्राकृतत्वात् सप्त प्राणा उच्छ्वास—निःश्वासाः, 'ये' इति गम्यते, 'स स्तोक इत्युच्यते' इति वर्तते, एवं सप्त
स्तोका ये स लवः, लवानां सप्तसप्तत्या एषोऽधिक्कतो मुहूर्तो व्याख्यात इति. 'तिवि सहस्सा' ग हा अस्या भावार्थोऽयम्—सप्तभिरु-

१. मूलच्छायाः—एकस्य भगवन् ! मुहूर्तस्य क्रियन्तः उच्छ्वासाद्धा व्याख्याताः ? गौतम ! असंखेयानां समयानां समुदयसमितिसमागमेण सा
एकाऽऽवलिका इति प्रोच्यते, संखेया आवलिका उच्छ्वासः, संखेया आवलिका निःश्वासः—'हट्टस्याऽनवकल्यस्य निरुपकिलष्टस्य जन्तोः, एक उच्छ्वास-
निःश्वास एष प्राण इत्युच्यते. 'सप्त प्राणाः स स्तोकः, सप्त स्तोकाः स लवः, लवानां सप्तसप्ततिः—एष मुहूर्तो व्याख्यातः 'त्रीणि सद्दण्णि, सत्त शतानि
त्रिसप्ततिश्चोच्छ्वासा एष मुहूर्तो दष्टः सर्वैः अनन्तज्ञानिभिः.' एतेन मुहूर्तप्रमाणेन त्रिशद्मुहूर्तोऽहोरात्रः, पञ्चदश अहोरात्राः पक्षः, द्वौ पक्षौ मासः, द्वौ
मासौ ऋतुः, त्रयश्च ऋतवोऽयनम्, द्वे अयने संवत्सरम्, पञ्चसंवत्सरिको युगः, वैशतिर्युगानि वर्षशतम्, दश वर्षशतानि वर्षसहस्रम्, शतं वर्षसहस्राणां
वर्षशतसहस्रम्, चतुःशीतिवर्षशतसहस्राणि तदेकं पूर्वांगम्, चतुःशीतिः पूर्वाङ्गानि शतसहस्राणि तद् एकं पूंम्; एतं त्रुटिताङ्गम्, त्रुटितम्; भट्टाङ्गम्, अट्टम्,
अववाङ्गम्, अववम्; हूहूआङ्गम्, हूहूअम्; उत्पलाङ्गम्, उत्पलम्; पद्माङ्गम्, पद्मम्; नल्लिअङ्गम्, नल्लिअम्; अर्थनिपूराङ्गम्, अर्थनिपूरम्; अयुता-
ङ्गम्, अयुतम्; प्रयुताङ्गम्, प्रयुतम्; नयुताङ्गम्, नयुतम्; चूलिकाङ्गम्, चूलिका च; शीर्षप्रहेलिकाङ्गम्, शीर्षप्रहेलिका—एतावद् तावद् गणितम्,
एतावद् तावद् गणितस्य विषयः, एताः परम् औपमिकम् ।—अहम्

ચ્છવાસૈઃ સ્તોકઃ, સ્તોકાશ્ચ લવે સત્, તતો લવઃ સત્તમિર્ગુણિતો જાતા—एकोनपञ्चाशत्, મુદૂર્તે ચ સત્તસત્તિર્લ્યા इति; સા एकोनपञ्चाशत् ગુણિતા इति જાતં થયોક્તં માનમિતિ. ‘ एताव ताव गणियस्स विसए ’ તિ एतावान् शीर्षप्रहेलिकाप्रगेयराशिपरिमाणः ‘ तावत् ’ इति क्रमार्थः. ગણિતવિષયો ગણિતગોચરઃ—गणितप्रमेय इत्यर्थः. ‘ उवमिए ’ તિ उपमया निर्वृत्त औपमिकः—उपमामन्तरेण यत् काल-प्रमाणम्—अनतिशयिना प्रहीतुं न शक्यते तदौपमिकमिति भावः.

૨. આગળના પ્રકરણમાં ધાન્યોની યોનિની કાઠસ્થિતિ કહી છે, માટે હવે આ પ્રકરણમાં એ કાઠસ્થિતિસ્વરૂપ મુદૂર્તાદિનું સ્વરૂપ કહેવા માટે કહે છે કે, [‘ ऊसासद्धा वियाहिय ’ તિ] ભગવંતોએ કહેલું છે કે, ઉચ્છવાસાદ્યા એટલે ઉચ્છવાસો દ્વારા મપાએલા એક પ્રકારના કાઠ વિશેષો. આહિં ઉત્તર દર્શાવે છે, [‘ असंखेज ’ इत्यादि.] અસંખ્યાત સમયોના જે સમૂહો, તેની જે સમિતિઓ (મીલનો) અને તેઓનો જે સમાગમ—સંયોગ—તે ‘ समुदयसमितिसमागम ’ કહેવાય, તે વડે જે કાલમાન થાય તે એક આવલિકા કહેવાય, [‘ संखेजा आवलिय ’ તિ] આ ચોક્કસ છે કે, ૨૫૬ આવલિકાઓનું એક ક્ષુલ્લકભવગ્રહણ થાય છે, તેમાં ૧૭ થી વધારે ક્ષુલ્લકભવગ્રહણો એક ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસકાઠમાં થાય છે એટલે એ પ્રમાણે સંખ્યાતા આવલિકા તે એક ઉચ્છવાસ કાઠ કહેવાય. [‘ हट्टस्स ’ इत्यादि.] હટ્ટ એટલે તુષ્ટ, અનવકલ્ય એટલે ઘટપળથી નહિ ગાંજેલા અને નિરુપ-ક્ષિપ્ત એટલે વર્તમાનકાળે અને પૂર્વે પણ વ્યાધિ વિનાના મનુષ્યાદિનો જે એક ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસ—અર્થાત્ ઉચ્છવાસ સાથેનો નિઃશ્વાસ એ ‘ प्राण ’ કહેવાય છે, [‘ सत्त ’ इत्यादि] ગાથા કહે છે, [‘ सत्त पाणूइ ’ તિ] સાત પ્રાણ એટલે જે સાત ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસ તે સ્તોક કહેવાય છે, એ પ્રમાણે જે સાત સ્તોક તે એક લવ, ૭૭ લવ તે, એક મુદૂર્ત છે—જે વિષે આ પ્રસ્તુત ચર્ચા ચાલે છે. [‘ तिन्नि सहस्ता ’] ગાઠા, આ ગાથાનો ભાવાર્થ આ છે:—સાત ઉચ્છવાસનો એક સ્તોક થાય છે, એક લવમાં સાત સ્તોક હોય છે માટે લવને સાતગણો કરવાથી એક લવના ઓગળપન્નાસ ઉચ્છવાસ થયા અને એક મુદૂર્તમાં ૭૭ લવ હોય છે માટે તે સયોતેર લવનો ૪૯ ઉચ્છવાસ સાથે ગુણાકાર કરવાથી ગાથામાં કહેલું એક મુદૂર્તના ઉચ્છવાસોનું આ પ્રમાણ ૩૭૩—બરાબર થાય છે, [‘ एताव ताव गणियस्स विसए ’ તિ] અહીં જણાવેલી ‘ આવલિકા ’ થી માંડી તદ્દન છેલ્લી કાઠસૂચક સંખ્યા ‘ શીર્ષપ્રહેલિકા ’ સુધીનો—એટલે ક્રમે કરીને એ છેલ્લી સંખ્યા સુધી જ ગણિતનો વિષય છે—વધારેમાં વધારે આંકડા માંડીને અહીં સુધી જ કાઠનું પ્રમાણ ગણી શકાય છે અને ત્યાર પછીના કાઠ માટે આંકડાનું ગણિત કામ નથી આવતું, પણ અમુક ઉપમાઓ દ્વારા જ તે પછીનો કાઠ માપી શકાય છે. [‘ उवमिए ’ તિ] ઉપમાથી જણાય તે ઔપમિક અર્થાત્ અતિશય જ્ઞાની સિવાયના સાધારણ લોકો જે કાલ—પ્રમાણને ઉપમા વિના ન ગ્રહી શકે તે કાલ—પ્રમાણ ‘ ઔપમિક ’ કહેવાય—એ તાત્પર્ય છે.

उपमेय काल—पल्योपम, सागरोपम.

૫. પ્ર૦—‘સે કિં તં ઉવમિએ ?

૫. ઉ૦—ઉવમિએ દુવિહે પ્વત્તે, તં જહા:—પલિઓવમે ય, સાગરોવમે ય.

૬. પ્ર૦—સે કિં તં પલિઓવમે, સે કિં તં સાગરોવમે ?

૬. ઉ૦—

‘ सत्येण सुतिकखेण वि छेतुं, भेतुं च जं किर न सका,
तं परमाणुं सिद्धा वर्यति आइं पमाणानं. ’

અણતાણં પરમાણુપાંગ્ગલાણં સમુદયસમિતિસમાગમેણં સા એગા ઓસપ્હસપ્હિયા ઇ વા, સપ્હસપ્હિયા ઇ વા, ઉદ્ધરેણુ ઇ વા, તસરેણુ ઇ વા, રહરેણુ તિ વા, વાલાગ્ગા ઇ વા, લિક્ષા ઇ વા, જૂશા ઇ વા, જવમધ્જે ઇ વા, અંગુલે ઇ વા; અટ્ટ ઉસ્સપ્હસ: પિહયાઓ સા એગા સપ્હસપ્હિયા, અટ્ટ સપ્હસપ્હિયાઓ મા એગા ઉદ્ધરેણુ, અટ્ટ ઉદ્ધરેણુઓ સા એગા તસરેણુ, અટ્ટ તસરેણુઓ સા એગા રહરેણુ, અટ્ટ રહરેણુઓ સે એગે દેવકુરુ—उत्तरकुरुगाणं મણુસ્સાણં વાલાગ્ગે; एवं हरिवास—रम्मग—हेमवय—एरववयाणं, મણુસ્સાણં વાલાગ્ગે; एवं हरिवास—रम्मग—हेमवय—एरववयाणं, પુવ્વવિદેહાણં મણુસ્સાણં અટ્ટ વાલાગ્ગા સા એગા લિવ્સા, અટ્ટ રમ્મકના મનુષ્યોનો એક વાલાગ્ગ, હરિવર્ષના અને રમ્મકના મનુષ્યનાં

૫. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) તે ઔપમિક શું કહેવાય ?

૫. ઉ૦—(હે ગૌતમ !) તે ઔપમિક બે પ્રકારનું કહ્યું છે, તે જેમકે, એક પલ્યોપમ અને બીજું સાગરોપમ.

૬. પ્ર૦—(હે ભગવન્ !) પલ્યોપમ તે શું કહેવાય ? અને સાગરોપમ તે શું કહેવાય ?

૬. ઉ૦—(હે ગૌતમ !) ‘ સુતીક્ષ્ણ શત્ર વડે પણ જેને

છેદી, ભેદી ન જ શકાય, તે પરમ અણુને કેવલિઓ સર્વ પ્રમાણોની આદિભૂત પ્રમાણ કહે છે ’. અનંત પરમાણુઓના સમુદાયની સમિતિઓના સમાગમવડે તે એક ઉચ્છલક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા, શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા, ઉર્ધ્વરેણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ, વાલાગ્ગ, લિક્ષા, યૂકા, યવમધ્ય અને અંગુલ થાય છે: ડ્યારે આઠ ઉચ્છલક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા મળે ત્યારે તે એક શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા થાય, આઠ શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા મળે ત્યારે તે એક ઉર્ધ્વરેણુ; આઠ ઉર્ધ્વરેણુ મળે ત્યારે તે એક ત્રસરેણુ, આઠ ત્રસરેણુ મળે ત્યારે તે એક રથરેણુ અને આઠ રથરેણુ મળે ત્યારે તે દેવકુરુના અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોનું એક વાલાગ્ગ થાય છે. એ પ્રમાણે દેવકુરુના અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યનાં આઠ વાલાગ્ગ તે હરિવર્ષના અને રમ્મકના મનુષ્યનાં

૧ અહીં ‘થાય’ અને ‘જે’ એ વચ્ચે અર્થ અર્ધ્યાહારગમ્ય છે. ૨. ‘કહેવાય છે’ એ અર્થ, આ ગાથાના આગળના ભાગનાં આવેલો છે, અને તેને અહીં પણ ઘટાવવાનો છે:—શ્રી અભય૦—

૧. મૂલચ્છાયા:—અથ કિં તદ્ ઔપમિકમ્ ? ઔપમિકં દ્વિવિધં પ્રહસમ્, તદ્વથા—પલ્યોપમે ચ સાગરોપમે ચ. અથ કિં તન્ પલ્યોપમમ્, તન્ કિં તદ્ સાગરોપમમ્ ? ‘શક્ષેણ સુતીક્ષ્ણેનાડિવિછેતુમ્, ભેતું ચ યં કિલં ન શક્તા:’, તં પરમાણુ સિદ્ધા વદન્તિ આદિ પ્રમાણાનામ્. ’ અનન્તાનાં પરમાણુ-પુદ્ગલાનાં સમુદયસમિતિસમાગમેન સા એકા ઉચ્છલક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા इति वा. શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકેતિ વા, ઉર્ધ્વરેણુ: इति वा, ત્રસરેણુ: इति वा, રથરેણુ: इति वा, વાલાગ્ગમ્ इति वा, લિક્ષા इति वा, યૂકા इति वा, યવમધ્યમ્ इति वा, અઙ્ગુલ इति वा; અટ્ટ ઉચ્છલક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા: સા એકા શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા, અટ્ટ શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિણકા: સા એકા ઉર્ધ્વરેણુ:, અટ્ટ ઉર્ધ્વરેણવ: સા એકા ત્રસરેણુ:, અટ્ટ ત્રસરેણવ: સા એકા રથરેણુ:, અટ્ટ રથરેણવ: સા એકા દેવકુરુ—उत्तरकुरुकानां मनुष्याणां वालागमम्; एवं हरिवर्ष-रम्मक-हेमवत-एरवतकानाम्, પૂર્વવિદેહાનાં શ્લક્ષ્ણાણામ્ અથ વાલાગ્ગાણાં સા એકા લિક્ષા, અટ્ટ:—અટ્ટ૦

लिकेलाओ सा एगा जूया, अह जूयाओ से एगे जेवमेज्जे, अह जवमज्जाओ से एगे अंगुले; एएणं अंगुलपमाणेणं छ अंगुलाणि पादो, बारस अंगुलाइं विहत्थी, चउवीसं अंगुलाइं रयणी, अद्यालीसं अंगुलाइं कुच्छी, छत्रउति अंगुलाणि से एगे दंडे इ वा, धणु इ वा, जूए इ वा, नालिया इ वा, अक्खे इ वा, मुसले ति वा; एएणं धणुपमाणेणं दो धणुसहस्साइं गाउयं, चत्तारि गाउयाइं जोयणं; एएणं जोयणपमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयाम-विबस्वमेणं, जोयणं उट्ठं उच्चतेणं, तं तिओणं सवित्सेमं परिरेयेणं-से णं एगाहिय-वेहिय-तेहिया, उक्कोसं सत्तरत्तथ-रूढाणं संमट्ठे, संनिच्चिए, भारिए वालग्गकोडीणं; ते णं वालग्गे नो अग्गी दहेज्जा, नो वाउ हरेज्जा; नो कुत्थेज्जा, नो परिचि-दंसेज्जा, नो पूतित्ताए हव्वं आगच्छेज्जा; तओ णं वाससए, वाससए एगमेगं वालग्गं अवहाय जावतिएणं कालेणं से पल्ले खीणे, निरए, निम्मले, निट्ठीए, निल्लेवे, अवहडे, विसुद्धे भवइ से तं पलिओवमे.

गाथाः- ' एएसिं पल्लणं कोडाकोडीणं हवेज्ज दसगुणिया,
तं सागरोवमस्स उ एकस्स भवे परिमाणं.

एएणं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा, तिच्चि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा, दो साग-रोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमदुसमा, एगसागरोवमकोडाकोडी, बायालीसाए वाससहस्सेहिं जणियां कालो दुसमसुसमा; एकवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमा, एकवीसं वाससहस्साइं कालो दुस-मदुसमा, पुणरवि उस्सपिणीए एकवीसं वाससहस्साइं कालो दुसमदुसमा, एकवीसं वाससहस्साइं, जाव-चत्तारि सागरोवम-कोडाकोडी कालो सुसमसुसमा; दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो ओसपिणी, दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो उस्स-पिणी; वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ अवसपिणी, उ(व) रसपिणी य.

आठ वालाप्र ते हैमवतना अने ऐरवतना मनुष्यनो एक वालाप्र अने हैमवतना अने ऐरवतना मनुष्यनां आठ वालाप्र ते पूर्वविदेहना मनुष्यनो एक वालाप्र, पूर्वविदेहना मनुष्यनां आठ वालाप्र ते एक लिक्षा, आठ लिक्षा ते एक यूका, आठ यूका ते एक यवमध्य आठ यवमध्य ते एक अंगुल, ए अंगुलना प्रमाणे छ अंगुलनो एक पाद, बार अंगुलनी एक वितरिन-वैत-चोवीश अंगुलनी एक रत्ति-हाथ-अडतालीश अंगुलनी एक कुक्षि, छन्नु अंगुलनो एक दंड, धनुष्, युग, नालिका, अक्ष अथवा मुसल थाय, ए धनुष्ना प्रमाणे बे हजार धनुष्यनो एक गाउ थाय, चार गाउनुं एक योजन थाय, ए योजनना प्रमाणे जे पत्त, आयाम वडे अने विष्कंभवडे एक योजन होय, उंचाईमां एक योजन होय अने जेनो परिधि सविशेष त्रिगुण-त्रण योजन-होय, ते पत्यमां एक दिवसना उगेला, बे दिवसना उगेला, त्रण दिवसना उगेला अने वचारेमां वधारे सात रातना उगेला कोडो वालाप्रो कांठा सुधी भयां होय, संनिचित कर्या होय, सूत्र भयां होय अने ते वालाप्रो एवी रीते भयां होय के जेने अग्निं न बाले, वायु न हरे, जेओ कोहाइ न जाय, नाश न पामे अने जेओ कोइ दिवस सडे नहिं, त्थार बाद ते प्रकारे वालाप्रना भरेला ते पत्यमांथी सो सो वरसे एक एक वालाप्रने काढवा णं आवे, एवी रीते ज्यारे-जेटले काळे -ते पत्य क्षीण थाय, निरज थाय, निर्मल थाय, निष्ठित थाय, निर्लेप थाय, अपहृत थाय अने विशुद्ध थाय त्थारे ते काळ पत्योपम काळ कहेवाय. सागरोवमनुं प्रमाण दर्शाववा गाथा कहे छे: ' एवा कोटांकोटी पत्योपमने ज्यारे दसगुणा करीए त्थारे ते काळनुं प्रमाण, एक सागरोवम थाय छे.' ए सागरोवम प्रमाणे चार कोडाकोडि सागरोवम काळ ते एक सुषमसुषमा कहेवाय, त्रण कोडाकोडि सागरोवम काळ ते एक सुषमा कहेवाय, बे कोडाकोडि सागरोवम काळ ते एक सुषमदुःषमा कहेवाय, जेमां बेंताळीश हजार वरस ऊर्णा छे एवो एक कोडाकोडि सागरोवम काळ ते एक दुषमसुषमा कहेवाय, एकवीश हजार वरस काळ ते दुःषमा कहेवाय, एकवीश हजार वरस काळ ते दुःषमदुःषमा कहेवाय, वळी पण उत्सर्पिणीमां एकवीश हजार वरस काळ ते दुःषमदुःषमा कहेवाय, एकवीशहजार वरस यावत् चार कोडाकोडी सागरोवम काळ ते सुषमसुषमा, दस कोडाकोडी सागरोवम काळ

१. मूलच्छायाः-लिक्षाः सैका यूका, अष्ट यूकाः संकं यवमध्यम्, अष्ट यवमध्यानि सैकोऽङ्गुलः; अनेन अङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः, द्वादश अङ्गुलानि वितस्तिः, चतुर्विंशतिरङ्गुलानि रत्तिः, अष्टाचत्वारिंशद् अङ्गुलानि कुक्षिः, पण्णवतिरङ्गुलानि स एको दण्ड इति वा, धनुः इति वा, युगम् इति वा, नालिका इति वा, अक्ष इति वा, मुसलमिति वा, अनेन धनुष्प्रमाणेन त्रे धनुःसहस्रे गव्युतम्-क्रोशः, चत्वारो गव्युताः-क्रोशां योजनम्; अनेन योजनप्रमाणेन यः पत्यो योजनम् आयाम-विबस्वमेण, योजनम् ऊर्ध्वं उच्चत्वेन तत् त्रिगुणं सविशेषं परिरेयेण स एकाऽहिक-द्वाहिक-त्र्याहिकाणाम्, उरकपंतः सतरा-प्रप्रह्वानां संमट्ठः, संनिचितः, भृती वालाप्रकोटी भः; तानि वालाप्रणि नोऽर्द्धिदहेत्, नो वायुः हरैत्, नो कुम्भेयुः, नो परिचि-वंसेरन्, नो पूतितया शीघ्रम् आगच्छेयुः; ततो वर्षशते, वर्षशते एवैकं वालाप्रम् अपह्राय यावता कालेन स पत्यः क्षीणः, निरजाः, निर्मलः, निष्ठितः, निर्लेपः, अपहृतः, विशुद्धो भवति स तद् पत्योपमम्. गाथाः- 'एतेषां पत्यानां कोटीकोटीनां भवेद् दशगुणिता, तत् सागरोवमस्य त्वेकस्य भवेत् परिमाणम्.' अनेन सागरोव-मप्रमाणेन चतस्रः सागरोवमकोटीकोट्यः कालः सुषमसुषमा, तिस्रः सागरोवमकोटीकोट्यः कालः सुषमा, द्वे सागरोवमकोटीकोट्यौ कालः सुषमदुःषमा, एकसागरोवमकोटीकोटी, द्वाचत्वारिंशता वर्षसहस्रेरुना-कालो दुःषमसुषमा; एकविंशतिवर्षसहस्राणि कालो दुःषमा, एकविंशतिवर्षसहस्राणि कालो दुःषमदुःषमा, पुनरपि उत्सर्पिण्याम् एकविंशतिवर्षसहस्राणि कालः दुःषमदुःषमा; एकविंशतिवर्षसहस्राणि, यावत्-चतस्रः सागरोवमकोटीकोट्यः कालः सुषमसुषमा; दश सागरोवमकोटीकोट्यः कालोऽर्द्धसर्पिणी, दश सागरोवमकोटीकोट्यः कालो उत्सर्पिणी; विंशतिः सागरोवमकोटीकोट्योऽवसर्पिणी उत्सर्पिणी चः-अनु०

ते अवसर्पिणीकाळ, दस कोडाकोडी सागरोपम काळ ते उत्सर्पिणी काळ अने वीश कोडाकोडि सागरोपम काळ ते अवसर्पिणी-उत्सर्पिणी काळ.

३. अथ पत्योपमादिप्ररूपणाय परमाण्वादिस्वरूपमभिधिसुराहः— 'सत्थेण' इत्यादि. 'छेतुं' इति खड्गादिना द्विधाकर्तुर्म, 'भेतुं' सूच्यादिना सच्छिद्रं कर्तुम्, 'वा' विकल्पे, 'किल' इति 'लक्षणमेवाऽस्वेदमभिधीयते; न पुनस्तं कोऽपि छेतुम्, भेतुं वाऽऽरभते' इत्यर्थसंसूचनार्थः. 'सिद्ध' इति ज्ञानसिद्धाः केवलिन इत्यर्थः, नतु सिद्धाः सिद्धिं गताः—तेषां वदनस्याऽसंभवादिति. आदि प्रथमं प्रमाणानां वक्ष्यमाणोत्लक्षणश्लक्षिकादीनामिति. यद्यपि च नैश्वयिकपरमाणोरपि इदमेव लक्षणम्, तथापीह प्रमाणाऽधिकाराद् व्यावहारिकपरमाणुलक्षणमिदम् अवसेयम्. अथ प्रमाणान्तरलक्षणमाहः—'अणताणं' इत्यादि. अनन्तानां व्यावहारिकपरमाणुपुद्गलानां समुदाया द्वयादिसमुदायाः, तेषां समितयो मीलितानि, तासां समागमः परिणामवशाद् एकीभवनं समुद्रयसमितिसमागमः, तेन 'या परिमाणमात्रा' इति गम्यते; सा एका अत्यन्तं लक्षणा लक्षणश्लक्षणा सैव लक्षणश्लक्षिका; उत् प्रावलयेन. लक्षणश्लक्षिका—उत्लक्षणश्लक्षिका. 'इतिः' उपदर्शने, 'वा' समुच्चये, एते च उत्लक्षणश्लक्षिकादयोऽङ्गुलान्ता दश प्रमाणभेदा यथोत्तरमष्टगुणाः सन्तोऽपि प्रत्येकम् अनन्तपरमाणुत्वं न व्यभिचरन्ति इत्यत उक्तम्—'उत्सपहसण्हिया इ वा' इत्यादि. 'सपहसण्हिय' इति प्राकृतप्रमाणाऽपेक्षयाऽष्टगुणत्वात्, ऊर्ध्वरेणुपेक्षया तु अष्टभागत्वात् 'लक्षणश्लक्षिका' इत्युच्यते. 'उडुरेणु' इति ऊर्ध्वा-ऽघ-स्तिर्यक्चलनघर्मोपलभ्यो रेणुः ऊर्ध्वरेणुः. 'तसरेणु' इति त्रस्यति पौरस्यादिवायुपेरितो गच्छति यो रेणुः स तसरेणुः. 'रहरेणु' इति रथगमनोत्खातो रेणु रथरेणुः. बालाप्र-लिखादयः प्रतीताः. 'रयणि' इति हस्तः, 'नालिय' इति यष्टिविशेषः, 'अक्खे' इति शकटाऽयवविशेषः. 'तं तिउणं सविसेसं परिरएणं' इति तद्योजनं त्रिगुणं सविशेषम् वृत्तपरिधेः किञ्चिन्न्यूनषड्भागाऽधिकत्रिगुणत्वात्. 'से णं एक्काहिय-वेहिय-तेहिय' इति षष्ठीवहुवचनलोपाद् एकाहिक-द्वयाहिक-त्रयाहिकाणाम्, 'उक्कोस' इति उत्कर्षतः सतरात्रप्रकृदानां भूतो बालाप्रकोटीनामिति. तत्र एकाहिकयो मुण्डिते शिरसि एकेनाऽहना वाक्यो भवतीति, एवं शेषास्त्रि भावना कार्या. कथंभूतः? इत्याहः—संमृष्टः आकर्णभूतः, संनिचितः प्रचयविशेषान्निविडम्, किं बहुना? एवंभूतोऽसौ येन 'ते णं' इति तानि बालाप्रणि, 'नो कुत्थेज्ज' इति न कुभ्येयुः प्रचयविशेषात्-शुषिराऽभावात्-वायोरसंभवाच्च नाऽसारतां गच्छेयुरित्यर्थः. अत एव 'नो परिविद्धं-सेज्ज' इति न परिविद्धंसेरन्, कति यपरिशाटमपि अङ्गीकृत्य न विध्वंसं गच्छेयुः. अत एव च 'नो पूडत्ताए हव्वमागच्छेज्ज' इति न पूतितया न पूतिभावं कदाञ्चिदागच्छेयुः. 'तज्जो णं' इति तेभ्यो बालाप्रैभ्यः 'एगमेगं बालगं अवहाय' इति एकैकं बालाप्रमपनीय (ते)—कालो मीयते इति शेषः, ततश्च 'जावतिएणं' इत्यादि. यावता कालेन स पत्युः, 'खणि' इति बालाप्रापकर्षणात् क्षयमुपगतः, आकृष्टधान्यकोष्ठागारवत्, तथा 'निरए' इति निर्गतरजःकल्पसूक्ष्मबालाप्रः, अपकृष्टधान्यरजःकोष्ठागारवत्, तथा 'निम्मले' इति विगतमलकल्पसूक्ष्मतरबालाप्रः, प्रमार्जजिकाप्रमृष्टकोष्ठागारवत्, तथा 'निडिय' इति अपनेयद्रव्याऽपनयनमाश्रित्य निष्ठां गतः, विशिष्टप्रयत्नप्रमार्जितकोष्ठागारवत्, तथा 'निडिव' इति अत्यन्तसंक्षेपात् तन्मयतां गतः बालाप्रापहारद् अपनीतमित्यादि-गतधान्यलेपकोष्ठागारवत्. अथ कस्माद् निर्लेपः? इत्यत आहः—'अवहडे' इति निःशेषबालाप्रलेपाऽपहारात्, अत एव 'विमुद्धे' इति रजोमलकल्पबालाप्रविगमकृतशुद्धत्वाऽपेक्षया लेपकल्पबालाप्रापहरणेन विशेषतः शुद्धो विशुद्धः. एकार्थाश्च एते शब्दाः. व्यावहारिकं चेदमद्वापत्योपमम्, इदमेव यदाऽसंख्येयखण्डकृत-एकैकबालाप्रभूतपत्याद् वर्षशते, वर्षशते खण्डशोऽपोद्धारः क्रियते तदा सूक्ष्मम्—उच्यते, समये समयेऽपोद्दारे तु द्विधा एव उद्धारपत्योपमं भवति; तथा तैरेव बालाप्रैश्च सृष्टाः प्रदेशास्तेषां प्रतिसनयाऽपोद्दारे यः कालः तद् व्यावहारिकं क्षेत्रपत्योपमम्, यः पुनस्तैरेवाऽसंख्येयखण्डीकृतैः सृष्टाऽसृष्टानां तथैवोपोद्दारे कालस्तत् सूक्ष्मं क्षेत्रपत्योपमम्. एवं सागरोपममपि विश्लेषमिति.

परमाणु.

३. हवे ते—उपमाथी ज जाणी शकाय तेवा पत्योपमादि—कालानुं प्ररूपण करवानुं छे, ते माटे प्रप्रमोपयोगी परमाणु वगेरेनुं स्वरूप छे. तो तेने कहेवाने मूळकार कहे छे के, ['सत्थेण' इत्यादि.] खड्ग वगेरे शस्त्रद्वारा छेदना-वे टुकडा करवा अथवा सोय वगेरे द्वारा छिद्रवाळुं करवा. ['सिद्ध' इति] अर्ही सिद्ध एटले ज्ञानसिद्ध केवलिओ समजथा, पण सुक्तिप्राप्त सिद्धो न लेवा, कारण के, तेआने मुख होवानो असंभव होवाथी 'तेओ वोले छे' एम न कहेवाय. तात्पर्य ए के, जे 'अणु' गमे तेवा पाणीवाळा शस्त्रथी पण छेदी के भेदी न शकाय ते 'अणु' ने केवली पुरुषो 'परमाणु' कहे छे अने आ ज परमाणु, बीजां बधां प्रमाणोमां—उच्छलक्षणश्लक्षिका वगेरे प्रमाणोमां—जे बधां अर्ही हवे पछी कहेवानां छे—आदि प्रमाण छे अर्थात् सर्व प्रमाणोमां आदि प्रमाण आ परमाणु ज छे. जो के, नैश्वयिक परमाणुनुं पण आ ज लक्षण छे, तो पण अर्हि प्रमाणनो अधिकार होवाथी आ-कहेछुं—लक्षण व्यावहारिक परमाणुनुं समजवुं. हवे बीजां प्रमाणोनुं लक्षण कहे छे, ['अणताणं' इत्यादि.] अनंत व्यावहारिक परमाणु पुद्गलोना समुदायो-द्वयादि (अनेक) समुदायो, तेनी समितिओ (मीलन), ते समितिओने परिणामवशात् यमानन (एकीभवन) ते समुद्रयसमितिसमागम, ते वडे जे परिमाणमात्रा थाय ते एक अत्यंत लक्षण एवी लक्षणश्लक्षिका कहेवाय. अने उत् एटले प्रबलता

लक्षणश्लक्षिका.

१. 'परमाणुने छेदना वा भेदना कोड पण आरंभतो नवी, पण आ प्रमाणे तेनुं स्वरूप ज कहेवाय छे' ए अर्थने सूचववा गाथामां 'किल' शब्दतो प्रयोग करेलो छे. २. 'परिमाणमात्रा' ए अर्थ भय्याद्वारागय छे. ३. 'लक्षणश्लक्षिका' शब्दने स्मार्थमां 'क' प्रत्यय आववाथी 'लक्षणश्लक्षिका' शब्द बने छे:—दीगमय०

अर्थात् जे रूक्षरूक्षिणिका प्रबळतावाळी होय ते ' उच्छलक्ष्णरूक्षिणिका ' एम कहवाय, ए उच्छलक्ष्णरूक्षिणिकाथी मांडी अंगुल सुधीना प्रमाणना जे दृष्ट भेदो छे ते उत्तरोत्तर आठगुणा थया सता पण तेमां प्रत्येकमां—एक एकमां—अनंतपरमाणुपर्यु व्यभिचरतुं नथी एटले तेमां अनंतपरमाणुपर्यु कायप रहे छे, माटे कथुं छे के, [' उस्मणहसणिहया इ वा ' इत्यादि.] [' सणहसणिहय ' ति] पूर्वीना प्रमाणनी अपेक्षाए आठगुणी होवाथी अने ऊर्ध्वरेणुनी अपेक्षाए तो आठमा भागरूप होवाथी ते ' रूक्षरूक्षिणिका ' ए प्रमाणे कहवाय छे. [' उद्धरणु ' ति] उंचे, नीचे अने तीरछे चलन (चालवा) रूप धर्मथी जे रेणु उपलभाय—जणाय—भोळखाय—ते ' ऊर्ध्वरेणु ' ए प्रमाणे कहवाय, [' तसरेणु ' ति] पूर्वादि दिशाना वायुनी प्रेरणाथी जे रेणु त्रस—गति करे ते ' त्रसरेणु ' कहवाय, [' रहरणु ' ति] रथनी मतिथी उखडेलो—उडेलो—जे रेणु ते ' रथरेणु ' कहवाय. वालाप्र अने लिखा—लीख—वंगेर प्रतीत छे. [' रयणि ' ति] रति एटले हाथ, [' नालिय ' ति] एक प्रकारनी लाकडी—नाळ, [' अक्खे ' ति] अक्ष—एक प्रकारनो गाडानो अवयव. [' तं तिउणं सविसेसं परिरेणं ' ति] ते योजन, विशेष सहित त्रिगुण, कारण के, वृत्त परिधि कांडक न्यून छे मागाधिक त्रिगुण छे. [' से णं एकाहिअ—वेहिअ—तेहिअ ति '] एक दिवसना उगेला, बे दिवसना उगेला अने त्रण दिवसना उगेला अने [' उक्कोस ' ति] वधारेमां वधारे सात रातना उगेला कोडो वाळाप्रमाणोथी भरलो, ए प्रमाणे वाक्य संबंध छे. तेमां ' ऐकाहिकी '—' एक दिवसे उगेली वाळकोटी '—एटले माथुं मुंडाच्या पळी जेटला (कोडो) वाळो एक दिवसे उगेला होय ते ऐकाहिकी वाळकोटी कहवाय, ए प्रमाणे बाकीनामां पण भावना करवी. ते पत्य केवो छे ? तो कंहे छे के, समूह एटले आकर्णभूत—काठो कांठ भरलो, संनिचित एटले एकप्रकारना प्रचयथी निबिड—खीचोखीच, वधारे शुं ? ए पत्य एवी रीते भरलो छे, जेथी [' ते णं ' ति] ते वालाप्रो, [' नो कुत्थेज ' ति] कोहाय नहि एटले एक प्रकारना प्रचयथी छिद्रना अभावेन लहने तेमां वायुना संचारनो असंभव होवाथी ते वालाप्रो असारपणाने पामतां नथी माटे ज [' नो परिविद्धसेज ' ति] परिविध्वंसन पण पामतां नथी एटले के तेमांनो थोडो भाग पण सडतो नथी. तेथो विध्वंस नथी पामतां माटे ज [' नो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज ' ति] कदाचित् पूतिभावेन पामता नथी. [' तओ णं ' ति] ते भरलां वालाप्रो—मांथी [' एगमेगं वालमं अवहाय ' ति] एक एक वालना अत्र भागने दूर करी (काढी) ' काँलसुं मान थाय छे ' अने तेथी [' जावतिएणं ' इत्यादि.] जेटला काले ते पत्य, [' खीणे ' ति] जेमांथी अनाज काढी लीधुं छे तेवा कोठारनी पेटे वालना अत्रभागना काढवाथी क्षीण थाय, तथा [' नीरए ' ति] जेमांथी धान्यनी रज काढी लीधी छे तेवा कोठारनी पेटे—रज समान सूक्ष्म वालाप्रो काढी लीधां पळी जे पत्य ज्यारे निरज थाय, तथा [' निम्मले ' ति] सावरणीथी साफ करेल कोठारनी पेटे जे पत्य ज्यारे मल समान सूक्ष्मतर वालाप्रोथी रहित थाय तथा [' निळिय ' ति] दूर करवा योग्य द्रव्यना अपनयनने आथी जे पत्य, ज्यारे विशिष्ट प्रयत्नथी प्रमाजित कोठारनी पेटे निष्ठाने पामेलो थाय, तथा [' निळिय ' ति] भीत वंगेरमां रहेला धान्यना लेपने जे कोठारमांथी अपगत कथो छे तेवा कोठारनी पेटे, अरयंत संश्लेष होवाथी तन्मयताने—वालाप्रमयताने—पामेला पत्यमांथी वालाप्रतुं अपहरण करवाथी ए पत्य ज्यारे निळिय थाय, निळिय थाथी थाय ? तो कंहे छे के, [' अवहडे ' ति] समस्त वालाप्रोना लेपने दूर करवाथी ते पत्य निळिय थाय—अपहत कहवाय अने अपहत होवाथी ज [' विसुद्धे ' ति] रजना मेल समान वालाप्रना विग्रमथी थयेल शुद्धपणानी अपेक्षाए लेप समान वालाप्रना दूर करवाथी विशेष शुद्ध ते विशुद्ध, अथवा ए बधां पत्यमां विशेषगो सरखा अर्थवाळां कहवां. आ अद्वापत्योपम व्यावहारिक पत्योपम छे. ज्यारे असंख्येय दुकडावाळा वाळना अत्रभागोथी भरलां ते पत्यमांथी सो सो वरस खंडथी—एक खंड खंड करीने—अपोद्धार कराय त्यारे आ ज पत्योपम सूक्ष्म पत्योपम कहवाय, अने जो समये सायें अपोद्धार करे तो बने प्रकारे ज उद्धार पत्योपम कहवाय, तथा ते वालाप्रोनी साथे ज स्पशेला जे प्रदेशो होय, तेओना प्रतिसमय अपोद्धारमां जे काल लागे ते व्यावहारिक क्षेत्र—पत्योपम कहवाय. वळी, ते ज असंख्य दुकडावाळा वालाप्रो साथे स्पशेला अने अस्पशेला प्रदेशोना ते प्रमाणे ज अपोद्धारमां जे काल लागे ते सूक्ष्म क्षेत्रपत्योपम कहवाय. ए प्रमाणे सागरोपम पण जाणतुं.

उच्छलक्ष्णरूक्षिणिका.
ऊर्ध्वरेणु.
त्रसरेणु.
रथरेणु.
रति—न उक्ता.
अशु.
पत्यतुं स्वरूप.
वालाप्रो.
क्षीण.
निरज.
निर्मल.
निष्ठित—निर्लेप.
अपहत.
विशुद्ध.
पत्ये पम.

सुषमसुषमानुं भरत.

७. प्र०—जंबूद्वीपे णं भंते ! दीवे इमीसे उस्सापिणीए सुसमसुसमाए समाए उत्तमद्वपत्ताए, भरहस्त वासस्त केरिसिए आगारभावपडायोरे होत्था ?

७. उ०—गोयमा ! बहुसमरमणिजे भूमिभागे होत्था, से जहा नामए आलिगपुष्करे ति वा; एवं उत्तरकुसुवत्तव्या नेयव्वा जाव—आसंति, सयंनि; तीसे णं समाए भारहे वासे तत्थ तत्थ—देसे देसे, तहिं तहिं बहवे उराला कुदाला, जाव—कुस—विकुसविसुद्धखलमूला, जाव—छविहा मणुस्सा अणुसाजित्था. तं जहाः—पद्मगंधा, मियगंधा, अममा, तेयंतली, सहा, सणिचारा.

७. प्र०—हे भगवन् ! जंबूद्वीप नामना द्वीपमां उत्तमार्थ प्राप्त आ अवसर्पिणीमां—सुषमसुषमा काळमां भारत वर्षना केवा आकार भावप्रत्यवतार—आकारोना अने पदार्थोना आविर्भावो—हता ?

७. उ०—हे गौतम ! भूमिभाग बहुसम होवाथी रमणीय हतो, ते जेम के, आलिगपुष्कर—मुरजना मुखतुं पुट—होय तेवो भारत वर्षनो भूमिभाग हतो, ए प्रमाणे अहिं भारत वर्ष परत्वे उत्तरकुसुमी वक्तव्यता जाणवी यावत्—वेसे छे, सुवे छे, ते काळमां भारत वर्षमां ते ते देशोमां त्यां त्यां स्थळे घगा मोटा उदालक यावत् कुश अने विकुशथी विशुद्ध वृक्षमूले यावत् छे प्रकारना माणसो हता, ते जेम के, १ पत्र समान गंधवाळा, २ धस्तूरी समान गंधवाळा, ३ ममत्व विनाना, ४ तेजस्वी अने रूपाळा,

१. आ वाक्य, षष्ठीना बहुवचनवाळुं छे, किंतु अही षष्ठीतुं बहुवचन लोपाळुं छे. २. आ भाव, अध्याहारम्य छे:—श्री भगवन्.
१. मूलच्छायाः—जंबूद्वीपे भगवन् ! द्वीपे अस्याम् उस्सर्पिण्यां सुषमसुषमायां समाशाम् उत्तमार्थप्राप्तयाम्, भारतस्य वर्षस्य कीदृशः आकार-भाव-प्रत्यवतारोऽभवत् ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागोऽभवत्, तद्यथा नाम आलिगपुष्कर इति वा; एवम् उत्तरकुसुवत्तव्यता ज्ञातव्या, यावत् आसी-दन्ति, शेरंते; तस्यां समायां भारते वर्षे तत्र तत्र देशे देशे, तत्र तत्र बहव उदारः कुदालः यावत्—कुश—विकुशविशुद्धवृक्षमूलानि, यावत्—पद्मविधा मनुष्या भद्रवृक्षवत्, तद्यथाः—पद्मगंधयः, दृगन्धयः, अममाः, तेजस्विनः, सदाः, शनैश्चारिणः—अद्भ०

૫. સહનશીલ તથા ૬ શનૈશ્ચારી-ઉતાવળ વિનાના-૯ પ્રમાણે છ પ્રકારના મનુષ્યો હતા.

— સેવં મતે ! , સેવં મતે ! સિ.

—હે ભગવન્ ! તે ૯ પ્રમાણે છે, હે ભગવન્ ! તે ૯ પ્રમાણે છે (૯મ કહી યાવત્ વિહરે છે).

ભગવંત-અણ્ણુદ્દમ્મસામિપ્પીણ સિરીભગવંદુલ્લે છ્દસયે સત્તમો ઉદ્દેસો સમ્મત્તો.

૪. કાલાઽધિકારાદ્ ઇદમાહ:- ‘ જંબૂદીવે ણ ’ ઇત્યાદિ. ‘ ઉત્તમદ્વપ્પાણ ’ તિ ઉત્તમાંસ્તત્કાલાઽપેક્ષ્યા ઉત્ક્રુષ્ટાન્ અર્થોન્-આયુષ્કાદીન્ પ્રાપ્તા ઉત્તમાર્થપ્રાપ્તા, ઉત્તમકાષ્ટા પ્રાપ્તા વા પ્રક્રુષ્ટાઽવસ્થાં ગતા-તસ્યામ્. ‘ આગારભાવપલ્લોચારે ’ તિ આકારસ્ય આક્રુતેર્ભાવાઃ પર્યાયાઃ, અથવા આકારાથ ભાવાથ આકાર-ભાવાઃ, તેર્થાં પ્રત્યવતારોઽવતારણમ્-આવિર્ભાવઃ-આકાર-ભાવપ્રત્યવતારઃ. ‘ વહુસમરમણિજ્જે ’ તિ વહુસમોઽસ્યન્તસમઃ, અત એવ રમણીયો યઃ સ તથા. ‘ આલિંગપુક્કરે ’ તિ આલિંગપુક્કરં મુરજમુલ્લુપુટમ્, ડાવવાય સૂત્રનતિદિશનાહ:- ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ. ઉત્તરકુલ્યવ્યતા ચ જીવાઽભિગમોક્તા એવં દર્યાઃ- ‘ મુદ્ગંપુક્કરે ઇ વા સરતલે ઇ વા ’ સરતલં સર એવ, ‘ કરતલે ઇ વા ’ કરતલં કર એવં’ ઇત્યાદિ- એવં ભૂમિસમતાયાઃ, ભૂમિભાગમત્તૃણ-મણીનાં વર્ણવચ્ચકસ્ય, સુરભિગંધસ્ય, મૃદુસ્પર્શસ્ય, શુભશબ્દસ્ય, વાપ્યાદીનામ્, વાપ્યાચનુગતોત્પાતપર્વતાદીનામ્, ઉત્પાતપર્વતાચાશ્રિતાનાં હંસાઽસનાદીનામ્, હતાગૃહાદીનામ્, શિલાપટ્ટકાદિનાં ચ વર્ણકો વાચ્યઃ. તદન્તે ચ એતદ્ દર્યમ્:- ‘ તત્થ ણં બહવે ભારિયા મણુસ્તા, મણુસ્સીઓ ચ આસયંતિ, સયંતિ, ચિદ્ધંતિ, નિસીયંતિ, તુયદ્ધંતિ ’ ઇત્યાદિ. ‘ તત્થ તત્થ ’ ઇત્યાદિ. તત્ર તત્ર ભારતસ્ય ચ્ચંદે ચ્ચંદે, દેશે દેશે-ચ્ચંદાસે ચ્ચંદાસે, ‘ તર્હિ ’ તિ દેશસ્યાંશે દેશસ્યાંશે ઉદ્દાલકાદયો વૃક્ષવિશેષાઃ, યાવત્કરણાત્:- ‘ કયમાલા નટ્ટમાલા ’ ઇત્યાદિ દર્યમ્. ‘ કુસ-વિકુસાવિસુદ્ધરુવસ્તમૂલ ’ તિ કુસાઃ દર્માઃ, વિકુસા વલ્લજાદયરત્તૃણવિશેષાસ્તૈર્વિશુદ્ધાનિ તદપેતાનિ વૃક્ષમૂલાનિ-તદ્વોભાગા યેર્થાં તે તથા. યાવત્-કરણાદ્ ‘ મૂલમન્તો, કન્દમન્તો ’ ઇત્યાદિ દર્યમ્. ‘ અણુસજ્જિત્થ ’ તિ અનુવક્તવન્તઃ પૂર્વકાલાત્ કાલાન્તરમનુવક્તવન્તઃ, ‘ પમ્હગંધ ’ તિ પદ્મસમગંધયઃ, ‘ મિયગંધ ’ તિ મૃગમદગંધયઃ, ‘ અમમ ’ તિ મમકારરહિતાઃ, ‘ તેય-તલિ ’ તિ તેજશ્ચ, તલં ચ રૂપં યેષામસ્તિ તે તેજસ્તલિનઃ. ‘ સહ ’ તિ સહિષ્ણવઃ સમર્થાઃ, ‘ સણિંચારે ’ તિ શનૈર્મન્દમ્ ઉત્સુકત્વાઽભાવાત્ ચરન્તીત્યેવંશીલાઃ શનૈશ્ચારિણઃ.

ભગવત્સુધર્મસ્વામિપ્રણીતે શ્રીભગવતીસૂત્રે પૃષ્ઠાતે સપ્તમ ઉદ્દેશકે શ્રીઅભયદેવસૂરિવિરચિતે વિવરણં સમાપ્તમ્.

૪. કાલનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી હવે આ વાત કહે છે:- [‘ જંબૂદીવે ણ ’ ઇત્યાદિ.] [‘ ઉત્તમદ્વપ્પાણ ’ તિ] તે કાલની અપેક્ષાને લઈને આયુષ્ક વગેરે ઉત્તમ અર્થોને પામેલી તે ઉત્તમાર્થ-પ્રાપ્ત કહેવાય અથવા ઉત્તમ અવસ્થાને પામેલી તે ઉત્તમકાષ્ટા પ્રાપ્ત કહેવાય, તેમાં [‘ આગાર-ભાવપલ્લોચાર ’ તિ] આકાર એટલે આક્રુતિ, તેના જે માવો એટલે પર્યાયો તે આકારભાવ, અથવા, આકારો અને ભાવો તે આકારભાવ, તેઓનો જે પ્રત્યવતાર એટલે આવિર્ભાવ તે આકારભાવપ્રત્યવતાર કહેવાય, [‘ વહુસમરમણિજ્જે ’ તિ] ઘણો સમ માટે જ રમણીય જે ભૂમિભાગ તે વહુસમ-રમણીય ભૂમિભાગ કહેવાય, [‘ આલિંગપુક્કરે ’ તિ] આલિંગપુક્કર એટલે મુરજનું-તબલાનું-સુલપુટ, ડાવવાને માટે વિશેષ ન જણાવતાં બીજા સૂત્રની મલામણ કરતાં કહે છે કે, [‘ એવં ’ ઇત્યાદિ.] ઉત્તરકુલની વૃક્ષવ્યતા, જીવાભિગમ સુચમાં કહેલી છે, તે અહીં આ પ્રમાણે જાણવી:- ‘ મુદ્ગંપુક્કર, સરતલ એટલે સરોવરનું-તલ અથવા સરોવર જ, કરતલ એટલે હાથનું-તલ-હાથ જ, ૯ પ્રમાણે ભૂમિના સમપણાનું, ભૂમિભાગમાં રહેલા તૃણ અને મણિઓના પાંચ વર્ણનું, સુરભિગંધનું, કોમલ સ્પર્શનું, સામા શબ્દનું, વાવ વગેરેનું, વાવ વગેરેમાં અનુગત ઉત્પાતપર્વતાદિનું, ઉત્પાતપર્વતાદિને આશ્રિત હંસાસનાદિનું, હતાગૃહાદિનું અને શિલાપટ્ટકાદિનું વર્ણન કહેવું. અને ત્યાંના-જીવાભિગમના-તે વર્ણનની અંત આ અર્થે દેખાય છે:- ‘ તેમાં ઘણા મનુષ્યો અને મનુષ્યોનો બેરો છે, ઉંધ છે, રહે છે, નિર્પાદે છે અને સુવે છે, ઇત્યાદિ. [‘ તત્થ તત્થ ’ ઇત્યાદિ.] ભારતના તે તે ચંદમાં, દેશ દેશમાં, [‘ તર્હિ ’ તિ] દેશના અંશ અંશમાં એક પ્રકારના ઉદ્દાલક વગેરે વૃક્ષો હતા. ‘ યાવત્ ’ કરવાથી [‘ કયમાલા, નટ્ટમાલા ’ ઇત્યાદિ] સમજવું, [‘ કુસ-વિકુસાવિસુદ્ધરુવસ્તમૂલ ’ તિ] કુસ-ડામ, વિકુસ એટલે વલ્લજ વગેરે એક પ્રકારનાં તૃણો, જે ભરતભૂમિનાં વૃક્ષમૂલો-(વૃક્ષમૂલો-વૃક્ષના નીચલા ભાગો)-એ કુસ, વિકુસથી રહિત છે અર્થાત્ વિશુદ્ધ છે. ‘ યાવત્ ’ કરવાથી ‘ મૂલવાલા અને કાંદાવાલા ’ ઇત્યાદિ જાણવું. [‘ અણુસજ્જિત્થ ’ તિ] અનુવક્ત થયા છે એટલે પૂર્વકાલથી બીજા કાલે અનુવક્તેલા છે, [‘ પમ્હગંધ ’ તિ] પદ્મ સમાન ગંધવાલા, [‘ મિયગંધ ’ તિ] કરતૂરી સમાન ગંધવાલા, [‘ અમમ ’ તિ] મમત્વ વિનાના, [‘ તેય-તલિ ’ તિ] જેઓ તેજ વાલા અને તલ એટલે રૂપવાલા છે અર્થાત્ જેઓ તેજસ્વી અને રૂપવાલા છે, [‘ સહ ’ તિ] જેઓ સહનશીલ-સમર્થ-છે, [‘ સણિંચારે ’ તિ] અને ઉતાવળ ન હોવાથી જેઓ ધીમે ધીમે લાલવાના સ્વભાવવાલા અર્થાત્ ગજગતિની જેમ ગતિ કરનારા છે.

વેદારૂપઃ સમુદ્દેઽખિલજલચરિતે ક્ષારભારે ભવેઽસ્મિન્ દાયી યઃ સદ્ગુણાનાં પરકૃતિકરણાદૈતજીવી તપસ્વી ।

અસ્માકં વીરવીરોઽનુગતનરવરો વાહકો દાન્તિ-શાન્ત્યો:-દ્વાત્ શ્રીવીરદેવઃ સકલશિવસુખં મારહા ચામ્પુસ્યઃ ॥

૧. મૂલચ્છાયાઃ-તદેવં ભગવન્ ! તદેવં ભગવન્ ! ઇતિ:-અનુ.

૨. જુઓ ઝીવાઝીવાભિગમ પત્ર, ઝીજી પ્રતિપત્તિ-ઉત્તર-કુર્વણીન (૫૦-૧૬૨ થી ૨૮૪-૬૦ લા.):-અનુ.

शतक ६.-उद्देशक ८.

पृथिवीओ केटली ?-आठ.-रत्नप्रभाणी नीचे गृह-ग्र म बगेरे छे ?-ना.-त्या उदार बलाहक अने स्तनितशब्द छे ?-हा.-तेने देव-असुर के नाग करे.-त्या बादर अशिकाय छे ?-विग्रहगति सिधाय नथी.-त्या चन्द्र के चन्द्र बगेरेनी कान्ति छे ?-ना.-ए ज प्रकारना प्रश्नोत्तरो बधी नरको संबंधे-जीजीमां नाग न करे.-बोधोमां अने ते पछीनी बधीमां एकलो देव ज करे-एवा ज प्रश्नो सौधर्म दि देवलोको संबंधे.-उत्तरो पण एवा ज.-विशेषमां मात्र-न ग न करे.-सनत्कुमारादि स्वर्गोमां देव ज करे.-संप्रहयाथा.-आयुष्यना बंधना प्रकार केटला ?-छ.-छएनां नाम.-ए प्रमाण यावत् वैमानिको.-जीजी संबंधे बधविषयक प्रश्नो अने उत्तरो.-एवण समुद्र संबंधी विचार.-जीवाभिगम.-असंख्यद्वीप समुद्रो.-एनां न.मो केवां होय ?-जे केटलां शुभ नामो होय ते बधां द्वीप-समुद्रोनां नामवां.-विहार.-

१. प्र०—कई णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?

१. प्र०—हे भगवन् ! केटली पृथिवीओ कही छे ?

१. उ०—गोयमा ! अट्ट पुढवीओ पन्नत्ताओ, तं जहाः-
रयणप्पभा, जाव-ईसीपम्भारा.

१. उ०—हे गौतम ! आठ पृथिवीओ कही छे, ते जेमके,
रत्नप्रभा यावत् ईषत्प्राग्भारा.

२. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
अहे गेहा ति वा, गेहावणा इ वा ?

२. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे गृहो
के गृहापणो छे ?

२. उ०—गोयमा ! णो तिणट्टे समट्टे.

२. उ०—हे गौतम ! ते अर्थ समर्थ नथी.

३. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे गामा
इ वा, जाव-सन्निवेशा इ वा ?

३. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे ग्रामो
यावत् संनिवेशो छे ?

३. उ०—णो इणट्टे समट्टे.

३. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

४. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे
उराला बलाहया संसेयति, संमुच्छंति, वाः वासंति ?

४. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे मोटा
मेघो संस्वेदे छे, सम्मूर्छे छे, वरसाद वरसे छे ?

४. उ०—हंता, अत्थि. तिन्नि वि पकरेति, देवो वि पकरेति,
असुरो वि पकरेति, नागो वि पकरेति.

४. उ०—हा, वरसे छे, ते वरसादने त्रणे पण करे छे-देव
पण करे छे, असुर पण करे छे, नाग पण करे छे.

५. प्र०—अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाइ-पुढवीए
बादरे स्तनितशब्दे ?

५. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां बादर स्तनित
शब्दो छे ?

५. उ०—हंता अत्थि, तिन्नि वि पकरेति.

५. उ०—(हे गौतम !) हा, छे, ते शब्दने त्रणे पण करे छे.

१.मूलच्छायाः—कति भगवन् ! पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट पृथिव्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथाः—रत्नप्रभा, यावत्-ईषत्प्राग्भारा. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधो गेहा इति वा, गेहावणा इति वा ? गौतम ! न तदर्थः संसर्धः. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभाया अधो ग्रामा इति वा यावत्-संनिवेशा इति वा ? नऽयमर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधः उंदारा बलाहयाः संस्वेदन्ति, संमुच्छन्ति, वर्षा वर्षन्ति ? हन्त, अस्ति, त्रीण्यपि प्रकुर्वन्ति, देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, नागोऽपि प्रकरोति अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः बादरः स्तनितशब्दः ? हन्त, अस्ति, त्रीण्यपि प्रकुर्वन्तिः—अनु०

६. प्र०—अस्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बादरे अगणिकाए ?

६. उ०—गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, नच्चत्थ विग्गहगति-समावन्नएणं.

७. प्र०—अस्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे चंदिम, जाव-तारारूपा ?

७. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

८. प्र०—अस्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चंदाभा ति वा, सुराभा ति वा ?

८. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे, एवं दोच्चाए पुढवीए भाणियव्वं, एवं तच्चाए वि भाणियव्वं, नवरं-देवो वि पकरोति, असुरो वि पकरोति, णो णागो पकरोति. चउत्थीए वि एवं, नवरं-देवो एक्को पकरोति, नो असुरो, नो नागो पकरोति, एवं हेड्डिल्लासु सव्वासु देवो एक्को वि पकरोति.

९. प्र०—अस्थि णं भंते ! सोहम्मी-साणाणं कप्पाणं अहे गेहा इ वा, गेहावणा इ वा ?

९. उ०—नो इणट्ठे समट्ठे.

१०. प्र०—अस्थि णं भंते ! उराला बलाहया ?

१०. उ०—हंता, अस्थि. देवो पकरोति, असुरो वि पकरोइ, नो नाओ पकरोइ, एवं थगियसदे वि.

११. प्र०—अस्थि णं भंते ! बादरे पुढवीकाए, बादरे अगणिकाए ?

११. उ०—णो इणट्ठे समट्ठे, नण्णत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं.

१२. प्र०—अस्थि णं भंते ! चंदिम-० ?

१२. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

१३. प्र०—अस्थि णं भंते ! गामा इ वा ?

१३. उ०—णो तिणट्ठे समट्ठे.

१४. प्र०—अस्थि णं भंते ! चंदाभा ति० वा ?

१४. उ०—गोयमा ! णो तिणट्ठे समट्ठे, एवं सणकुमार-माहिदेसु, नवरं-देवो एगो पकरोति; एवं चंभलोए वि, एवं

६. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां नीचे बादर अग्निकाय छे ?

६. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी, अने ए निषेध विग्रहगतिसमापन्नक जीवो सिवाय बीजा जीवो परत्वे जाणवो.

७. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां नीचे चंद्र यावत् तारारूपो छे ?

७. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी.

८. प्र०—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथिवीमां नीचे चंद्राभा, सूर्याभा वगरे छे ?

८. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी, ए प्रमाणे बीजा पृथिवीमां कहेवुं, ए प्रमाणे त्रीजीमां पण कहेवुं, विशेष ए के, त्रीजी पृथिवीमां देव पण करे, असुर पण करे अने नाग न करे. चोथी पृथिवीमां पण एम ज कहेवुं. विशेष ए के, त्यां एकलो देव करे पण असुरकुमार के नागकुमार-कोइ न करे, ए प्रमाणे बधी नीचेनी पृथिवीओमां एकलो देव करे छे.

९. प्र०—हे भगवन् ! सौधर्मकल्पनी अने ईशानकल्पनी नीचे गृहो, गृहापणो छे ?

९. उ०—(हे गौतम !) ते अर्थ समर्थ नथी.

१०. प्र०—हे भगवन् ! सौधर्म कल्पनी अने ईशान कल्पनी नीचे मोटा मेघो छे ?

१०. उ०—(हा, गौतम !) मोटा मेघो छे, अने ते मेघोने देव करे, असुर पण करे, पण नाग न करे, ए प्रमाणे स्तनित शब्द परत्वे पण जाणवुं.

११. प्र०—हे भगवन् ! त्यां बादर पृथिवीकाय के बादर अग्निकाय छे ?

११. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी अने आ निषेध विग्रहगतिसमापन्नक सिवायना बीजा माटे जाणवो.

१२. प्र०—हे भगवन् ! त्यां चंद्र वगरे छे ?

१२. उ०—(हे गौतम !) आ अर्थ समर्थ नथी.

१३. प्र०—हे भगवन् ! त्यां ग्रामादि छे ?

१३. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नथी.

१४. प्र०—भगवन् ! त्यां चंद्रनो प्रकाश वगरे छे ?

१४. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी, ए प्रमाणे सन-त्कुमार अने माहेंद्र देवलोत्तमां जाणवुं, विशेष ए के, त्यां एकलो

१. मूलच्छायाः—अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अधो बादरोऽग्निकायः ? गौतम ! नाऽयमर्थः समर्थः, नाऽन्यत्र विग्रहगतिसमा-पन्नकेन. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः अधश्चन्द्रमाः, यावत्-तारारूपाः ? न तदर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या-श्चन्द्राभा इति वा, सूर्याभा इति वा ? नायम् अर्थः समर्थः, एवं द्वितीयायाः पृथिव्या भणितव्यम् ; एवं तृतीयायाः अपि भणितव्यम्, नवरम्-देवोऽपि प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, न नागः प्रकरोति; चतुर्थ्याः अप्येवम्, नवरम्-देव एकः प्रकरोति, नाऽसुरः, न नागः प्रकरोति; एवमधस्तनासु सर्वासु देव एवोऽपि प्रकरोति, अस्ति भगवन् ! सौधर्मेशानयोः कल्पयोरधो गेहा इति वा, गेहावणा इति वा ? नाऽयमर्थः समर्थः, अस्ति भगवन् ! उदारा बलाहकाः ? इन्ते, अस्ति, देवः प्रकरोति, असुरोऽपि प्रकरोति, न नागः प्रकरोति, एवं स्तनितशब्देऽपि. अस्ति भगवन् ! बादरः पृथिवीकायः, बादरोऽग्निकायः ? नाऽयमर्थः समर्थः, अन्यत्र विग्रहगतिसमापन्नकेन. अस्ति भगवन् ! चन्द्रमाः ? न तदर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! ग्रामा इति वा ? न तदर्थः समर्थः. अस्ति भगवन् ! चन्द्राभा इति वा ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः, एवं सनत्कुमार-माहेन्द्रयोः, नवरम्-देव एकः प्रकरोति; एवं

नृणांलोकेऽपि, एवम्—अहो

વંમલોગસ્સ ઉવરિં સવ્વેહિં દેવો પકરેતિ; પુચ્છિયવ્વો ય વાયરે
આડકાણ, વાયરે અગ્નિકાણ, વાયરે વણસ્સઙ્કાણ; અન્નં તં ચેવ.

દેવ કરે છે, એ પ્રમાણે બ્રહ્મલોકમાં પળ જાળવું, એ પ્રમાણે બ્રહ્મલોકની
ઉપર સર્વસ્થલે દેવ કરે છે તથા વધે ઠેકાણે વાદર અપ્કાય, વાદર
અગ્નિકાય અને વાદર વનસ્પતિકાય સંબંધે પ્રશ્ન કરવો, બીજું તે જ
પ્રમાણે છે—પૂર્વ પ્રમાણે છે.

ગાઠા:—

‘ તમુક્કાણ કપ્પપણાણ અગ્નિ—પુઢવી ય અગ્નિ પુઢવીસુ,
‘ આઝ તેઝ વણસ્સઙ્કાણ કપ્પુવરિમકળ્હરાઈસુ.

ગાથા:—તમસ્કાયમાં અને પાંચ કલ્પમાં અગ્નિ અને પૃથિવી
સંબંધે પ્રશ્ન, પૃથિવીઓમાં અગ્નિ સંબંધે પ્રશ્ન અને પાંચ કલ્પની ઉપર
રહેલાં સ્થાનોમાં તથા કૃષ્ણરાજિમાં અપ્કાય, તેજસ્કાય અને
વનસ્પતિકાય સંબંધે પ્રશ્ન કરવો.

૧. સપ્તમોદ્દેશકે ભારતસ્ય સ્વરૂપમ્ ઉક્તમ્, અષ્ટમે તુ પૃથિવીનાં તદુચ્યતે, તત્ર ચાઽઽદિસૂત્રમ્ :—‘ કઙ્કળં ’ ઇત્યાદિ. ‘ વાદરે
અગ્નિકાણ ’ ઇત્યાદિ. નનુ યથા વાદરાગ્નેર્મનુષ્યક્ષેત્રે એવ તદ્ભાવાદ્ નિષેધ ઇહોચ્યતે, એવં વાદરપૃથિવીકાયસ્યાઽપિ નિષેધો વાચ્યઃ સ્યાત્,
પૃથિવ્યાદિપ્વેવ સ્વસ્થાનેષુ તસ્ય ભાવાદિતિ? સત્યમ્, કિંતુ નેહ યદ્ યત્ર નાસ્તિ તત્ર સર્વં નિષિધ્યતે મનુષ્યાદિવત્, વિચિત્રત્વાત્ સૂત્રગતેઃ,
અતોઽસતોઽપીહ પૃથિવીકાયસ્ય ન નિષેધ ઉક્તઃ, અપ્કાય—વાયુ—વનસ્પતીનાં ત્વિહ ઘનોદધ્યાદિભાવેન ભાવાદ્ નિષેધાઽભાવઃ સુગમ
એવેતિ. ‘ નો નાઓ ’ તિ નાગકુમારસ્ય તૃતીયાયાઃ પૃથિવ્યા અધોગમનં નાસ્તિ—ઇત્યત એવાઽનુમીયતે. ‘ નો અસુરો, નો નાગો ’ તિ
ઇહાઽપિ અત એવ વચનાચતુર્થ્યાદીનામઘોઽસુરકુમાર—નાગકુમારયોર્ગમનં નાસ્તિ—ઇત્યનુમીયતે. સૌધર્મે—શાનયોસ્તુ અઘોઽસુરો ગચ્છતિ
ચમરવત્, ન નાગકુમારોઽશક્તવાત્, અત એવાહ:—‘ દેવો પકરેઙ્કાણ ’ ઇત્યાદિ. ઇહ ચ વાદરપૃથિવી—તેજસોનિષેધઃ સુગમ એવ, અસ્વ-
સ્થાનત્વાત્. તથાઽપ્કાય—વાયુ—વનસ્પતીનામનિષેધોઽપિ સુગમ એવ, એતયોરુદ્ધિપ્રતિષ્ઠિતત્વેન વનસ્પતિસંભવાત્, વાયોશ્ચ સર્વત્ર ભાવાદિતિ.
‘ એવં સળ્કુમાર—માહિંદેસુ ’ તિ ઇહાઽતિદેશતો વાદરાઽપ્—વનસ્પતીનાં સંભવોઽનુમીયતે, સ ચ તમસ્કાયસદ્ભાવતોઽવસેય ઇતિ. ‘ એવં
વંમલોગસ્સ ઉવરિં સવ્વેહિં ’ તિ અચ્યુતં યાવદિત્યર્થઃ, પરતો દેવસ્યાઽપિ ગમો નાસ્તિતિ ન તત્કૃતવલાહકાદેર્માવઃ. ‘ પુચ્છિયવ્વો ય ’ તિ
વાદરોઽપ્કાયઃ, અગ્નિકાયઃ, વનસ્પતિકાયશ્ચ પ્રવ્યઃ, ‘ અન્નં તં ચેવ ’ તિ વચનાત્—નિષેધશ્ચ, યતોઽનેન વિશેષોક્તાદ્ અન્યત્ સર્વં પૂર્વોક્તમેવ
વાચ્યમિતિ સૂચિતમ્. તથા પ્રૈવેયકાદિ—ઈષ્ટપ્રામાર્યાન્તેષુ પૂર્વોક્તં સર્વં ગેહાદિકમ્ અધિકૃતવાચનાયામ્ અનુક્તમપિ નિષેધતોઽપ્યેયમિતિ.
અથ પૃથિવ્યાદયો યે યત્રાઽધ્યેતવ્યાસ્તાન્ સૂત્રસંગ્રહગાથયાઽઽહ:—‘ તમુક્કાણ ગાઠા. ’ ‘ તમુક્કાણ ’ તિ તમસ્કાયપ્રકરણે પ્રાગુક્તે, ‘ કપ્પપણાણ ’
તિ અનન્તરોક્તસૌધર્માદિદેવલોકપદ્ધકે ‘ અગ્નિ—પુઢવી ય ’ તિ અગ્નિકાય—પૃથિવીકાયો અધ્યેતવ્યૌ. ‘ અસ્થિ ણં મંતે ! વાદરે પુઢવિકાણ,
વાદરે અગ્નિકાણ ? નો ઇણઢે સમઢે, નણ્ણતથ વિગ્ગહગાતિસમાવચ્છણં ’ ઇત્યનેનાઽભિલાપેન. તથા ‘ અગ્નિ ’ તિ અગ્નિકાયોઽધ્યેતવ્યઃ,
‘ પુઢવીસુ ’ તિ રત્નપ્રમાદિપૃથિવીસૂત્રેષુ: ‘ અસ્થિ ણં મંતે ! ઇમાસે રયણ્ણમાણ પુઢવીણ અહે વાદરે અગ્નિકાણ ? ’ ઇત્યાદિભિલાપેન
ઇતિ, તથા ‘ આઝ—તેઝ—વણસ્સઙ્કાણ ’ તિ અપ્કાય—તેજો—વનસ્પતયોઽધ્યેતવ્યા: ‘ અસ્થિ ણં મંતે ! વાદરે આઝકાણ, વાયરે તેઝકાણ, વાયરે
વણસ્સઙ્કાણ ? નો ઇણઢે સમઢે ’ ઇત્યાદિનાઽભિલાપેન, કેષુ ? ઇત્યાહ:—‘ કપ્પુવરિમિ ’ તિ કલ્પપદ્ધકોપરિતનકલ્પસૂત્રેષુ, તથા
‘ ઝળ્હરાઈસુ ’ તિ પ્રાગુક્તે કૃષ્ણરાજીસૂત્રે ઇતિ, ઇહ ચ બ્રહ્મલોકોપરિતનસ્થાનાનામ્—અધ્યેયોઽપ્—વનસ્પતિનિષેધઃ, સ—યાનિ અપ્—વાયુ-
પ્રતિષ્ઠિતાનિ તેષામઘઃ આનન્તર્યેણ વાયોરેવ ભાવાત્, આકાશપ્રતિષ્ઠિતાનામાકાશસ્યૈવ ભાવાદ્—અવગન્તવ્યઃ, અગ્નેન્તુ અસ્વસ્થાનાદિતિ.

૧. આગળ આવેલા સાતમા ઉદ્દેશકમાં ભારત—વર્ષનું સ્વરૂપ જણાવેલું છે, હવે આ શરૂ થતા આઠમા ઉદ્દેશકમાં પૃથિવીઓનું સ્વરૂપ
કહેવાવાનું છે. અહીં [‘ કઙ્કળં ’] ઇત્યાદિ—આદિ સૂત્ર છે. [‘ વાયરે અગ્નિકાણ ’ ઇત્યાદિ.] શં—વાદર અગ્નિકાય, મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ છે—
બીજે ક્યાંય નથી, તેથી જ અહીં રત્નપ્રમાની નીચે તેની હયાતીને નિષેધેલી છે, તેમ અહીં વાદર પૃથિવીકાયની હયાતીને પણ નિષેધેલી જોઈએ,

પૃથિવીઓ.
સંકા.

૧. મૂલચ્છાયાઃ—બ્રહ્મલોકસ્યોપરિ સર્વૈઃ (સર્વત્ર) દેવઃ પ્રકરોતિ; પ્રથમ્ વાદરોઽપ્કાયઃ, વાદરોઽગ્નિકાયઃ, વાદરો વનસ્પતિકાયઃ; અન્યત્
તત્તૈવ. ગાથા:—‘ તમસ્કાયઃ કલ્પપદ્ધકેઽગ્નિ—પૃથિવી ચાઽગ્નિ: પૃથિવીયુ, આપસ્તેજો વનસ્પતિ: કલ્પોપરિમકૃષ્ણરાજીયુ:—અનુ૦

૧. આ ઉદ્દેશકમાં જે સાત પૃથિવીઓનો અધિકાર છે તે સાતે નરક—પૃથિવીઓ છે. તે નરક પૃથિવીઓમાં કેવાં કેવાં દુ:ખો સહવાનાં હોય છે, એ
વિષેનું સવિસ્તર વર્ણન ‘ સૂત્રકૃતાંગ ’ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયન—‘ નિરયવિભક્તિ ’ માં કરવામાં આવ્યું છે. અને ‘ તત્ત્વાર્થ ’ સૂત્રના ત્રીજા અધ્યાયમાં પણ
એ વિષે જણાવવામાં આવેલું છે. ‘ તત્ત્વાર્થ ’ સૂત્રવાળી હકીકત સંક્ષિપ્ત હોવાથી જેવીને તેવી અહીં ઉતારી લઈએ છીએ:

‘ રત્નપ્રમા, શર્કરાપ્રમા, વાલુકાપ્રમા, પંકપ્રમા, ધૂમપ્રમા, લમ્પપ્રમા અને મહાતમઃ (તમસ્તમઃ) પ્રમા—એ, સાત નરકનાં સાત
નામ છે. પેલી નરક કરતાં બીજી નરક અધિક વિસ્તારવાળી છે અને એ રીતે ઉત્તરોત્તર એ સાતે નરકો અધિકાધિક વિસ્તારવાળી છે. ગદ્ધન
નીચું આકાશ છે, તે ઉપર ઘનવાત—એક પ્રકારનો ઘટ વાયુ રહેલો છે, એની ઉપર ઘનજડ—એક પ્રકારનું જામી મણ્ણ—ઘટ—પાળી રહેલું છે અને
એની ઉપર એ સાતે નરકો રહેલી છે. (જુઓ મ૦ પ્ર૦ સં૦ ૧૦ ૧૭૦) પહેલી નરક પૃથ્વીની જાડાઈ (ઢાલ) એક લાખ એંશો હજાર યોજનની છે,
બીજીની જાડાઈ એક લાખ ત્રીજી હજાર યોજનની છે અને એ પ્રમાણે ત્રીજીની એક લાખ અઢાવીશ હજાર, ચોથીની એક લાખ વીંશ હજાર, પાંચમીની
એક લાખ અઢાર હજાર, છઠ્ઠીની એક લાખ સોઠ હજાર અને સાતમીની જાડાઈ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે. પેલી પૃથ્વીમાં ૧૩ પ્રત્તર, બીજીમાં

કારણ કે, એ બાદર પૃથ્વીકાય પળ ત્યાં રત્નપ્રભાની નીચે નથી—એ તો પૃથ્વિદ્યાદિરૂપ પોતાના સ્વસ્થાનમાં જ છે—એમ છતાં અહીં બાદર અગ્નિ-સમાધાન. કાયની પેટે બાદર પૃથ્વીકાયનો પળ નિષેધ કેમ કર્યો નથી ? સમા—સૂત્રની એવી શૈલી નથી કે, જ્યાં જે જે બધું ન હોય તે તે સર્વની નામવાર યાદી કરીને તે વધાનો નિષેધ કરવો—રત્નપ્રભાની નીચે મનુષ્યો પળ નથી અને એ રીતે આપણા તીરછા લોકમાં રહેનારા ઘણા જીવો અને માવો ત્યાં નથી, તો પળ તે વધાનો કાંઈ અહીં નામવાર નિષેધ કર્યો નથી, કારણ કે, સૂત્રની શૈલી, ગતિ ધા સંકલના વિચિત્ર પ્રકારની છે માટે જ રત્નપ્રભાની નીચે મનુષ્યોની ગેરહાજરીની જ જેમ બાદર પૃથ્વીની પળ ગેરહાજરી છે, છતાં એ વિષે અહીં કાંઈ કહેવામાં આવ્યું નથી અને અહીં—રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં—‘ ઘનોદધિ ’ વગેરે જલમય માવો છે તેથી જ ત્યાં અપ્કાય—પાણી—ની વાયુ, (પવન) ની અને વનસ્પતિની હયાતી હોય—એ નાગ—અસુર. હકીકત ન કહેવા છતાં સમજાય તેવી સુગમ જ છે [‘ નો નાઓ ’ ત્તિ] આ ઉલ્લેખથી એમ કહાય છે કે, નાગકુમાર, ત્રીજી નરકપૃથ્વીથી વધારે આગળ જઈ શકતો નહિ હોય. [‘ નો અસુરો, નો નાગો ’ ત્તિ] અહીં પળ આપેલા આ પાઠ ઉપરથી એવું તરી આવે છે કે, ચોથી નરક પૃથ્વીથી વધારે નીચે અસુરકુમારનું અને નાગકુમારનું ગમન નહિ થઈ શકતું હોય. સૌધર્મની અને ઈશાનની નીચે તો ચમરની પેટે અસુરકુમાર જાય છે અને અશક્ત હોવાથી નાગકુમાર જતો નથી માટે જ કહે છે: [‘ દેવો પકરેઈ ’ इत्यादि.] અહીં બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિ-કાયનું સ્વસ્થાન નથી એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન નથી માટે જ તે બન્નેનો—બાદર પૃથ્વીકાયનો અને બાદર તેડકાયનો—અહીં જે નિષેધ દર્શાવ્યો છે તે સુગમ જ છે. તથા અપ્કાયનો, વાયુકાયનો અને વનસ્પતિકાયનો જે અનિષેધ દર્શાવ્યો છે તે પળ સુગમ જ છે, કારણ કે, સૌધર્મ અને ઈશાન તો ઉદ્ધિપ્રતિષ્ઠિત હોવાથી—ઉદ્ધિને આધારે રહેલા હોવાથી—ત્યાં અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય સંભવે છે તથા વાયુ તો બધે ટેકાળે હોય છે માટે તે ત્યાં પળ હોય જ. [‘ એવં સળકુમાર—માહિંદેસુ ’ ત્તિ] ‘ એ પ્રમાણે એટલે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સનત્કુમાર અને માહિંદ્રમાં પળ જાણવું ’ એ જાતની ભલામણ કરેલી હોવાથી એમ અટકાવી શકાય છે કે, પૂર્વની પેટે જ અહીં પળ—એટલે સનત્કુમાર અને માહિંદ્રમાં પળ, બાદર અપ્કાયનો અને બાદર વનસ્પતિકાયનો સંભવ છે અને તે, ત્યાં તમસ્કાયની હયાતી હોવાથી સુસંગત પળ થઈ શકે છે. [‘ એવં વંભલોયસ્સ ઉવરિં સવ્વેહિં ’ તિ] એ પ્રમાણે બ્રહ્મલોકની ઉપર સર્વત્ર એટલે ઠેઠ અચ્યુત—સ્વર્ગ સુધી સમજવું. અચ્યુત પછી તો આગળ દેવ પળ જઈ શકતો નથી, માટે જ તેણે કરેલા મેષ વગેરેની ત્યાં વિદ્યમાનતા પળ નથી. [‘ પુચ્છિયવ્વો ’ તિ] બાદર અપ્કાય, બાદર અગ્નિકાય અને બાદર વનસ્પતિકાય સંબંધે પ્રશ્ન કરવો, [‘ અન્નં તં ચેવ ’ તિ] ‘ બાકી બધું તે જ પ્રમાણે છે ’ એમ કહેવાથી આ પ્રમાણે જાણી શકાય છે કે, પૂર્વે જેનો જેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, તેનો અહીં પળ નિષેધ સમજવો અને અહીં જે વિશેષ હકીકત કહી છે, તે સિવાયની બધી હકીકત પળ પૂર્વની પેટે સમજી લેવી. તથા અધિકૃત વાચના દ્વારા પ્રવેચકથી માંડી ઈષ્ટાગ્મ્યારા પૃથ્વી સુધીમાં, પૂર્વોક્ત સર્વ ગૃહાદિકનું નિષેધન નથી કર્યું, તો પળ તેને (ગૃહાદિને) અહીં નિષેધેલું જ સમજી લેવું. સનત્કુમારોદિ. હવે પૃથ્વી વગેરે માવોની જ્યાં જ્યાં હયાતી જણાવવાની છે—તે હકીકતને સૂચવવા સંગ્રહગાથા કહે છે: [‘ તમુક્કાએ ’ ગાથા.] [‘ તમુક્કાએ ’ ત્તિ] પ્રથમ કહેવાયેલા તમસ્કાયના પ્રકરણમાં [‘ કપ્પપળાએ ’ ત્તિ] અને હમણાં કહેલા સાંધર્માદિ પાંચ દેવલોકોમાં [‘ અગ્નિ—પુદ્ધવી ય’ ત્તિ] અધિકાય અને પૃથ્વીકાય સંબંધે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરવો: “ હે ભગવન્ ! બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય છે ? (હે ગૌતમ !) આ અર્થ સમર્થ નથી અને આ નિષેધ, વિગ્રહગતિસમાપ્તક સિવાયના બાદર પૃથ્વીકાય અને બાદર અગ્નિકાય માટે જાણવો. ” “ હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં—નીચે બાદર અગ્નિકાય છે ? ” इत्यादि अभिलाप वडे [‘ અગ્નિ ’ ત્તિ] અગ્નિકાય વિષે [‘ ‘ પુદ્ધવીસુ ’ ત્તિ] રત્નપ્રભા વગેરે પૃથ્વીઓના સૂત્રોમાં પ્રશ્ન કરવો. તથા “ હે ભગવન્ ! બાદર અપ્કાય, બાદર તેડકાય અને બાદર વનસ્પતિકાય છે ? (હે ગૌતમ !) આ અર્થ સમર્થ નથી ”

૧૧, ત્રીજીમાં ૯, ચોથીમાં ૭, પાંચમીમાં ૫, છટ્ટીમાં ૩ અને સાતમીમાં એક પ્રતર છે. એ સાતમાં મઠીને કુલ ૪૯ પ્રતરો છે તથા પૈલી પૃથ્વીમાં ત્રીશ લાખ નરકાવાસો (નારકિઓને રહેવાના ટેકાણાં) છે, બીજીમાં પચ્ચોશ લાખ, ત્રીજીમાં પચ્ચર લાખ, ચોથીમાં દસ લાખ, પાંચમીમાં ત્રણ લાખ, છટ્ટીમાં ૯૯૯૯ અને સાતમીમાં પાંચ નરકાવાસ છે—એ વધા મઠીને કુલ ૮૪૦૦૦૦૦ નરકાવાસો થાય છે. ઉપરના પ્રથમ પ્રતરનું નામ ‘સીમંતક’ અને છેલ્લા પ્રતરનું નામ ‘અપ્રતિષ્ઠાન’ છે. પહેલી બે નરકમાં રહેનારા જીવોની ‘કાપોત’ લેદ્યા હોય છે, ત્રીજીમાં રહેનારાઓની ‘કાપોત’ તથા ‘નીલ’ લેદ્યા હોય છે, ચોથીમાં ‘નીલ’, પાંચમીમાં ‘નીલ’ તથા કૃષ્ણ અને છટ્ટી, સાતમીમાં કૃષ્ણ લેદ્યા હોય છે—નીચે નીચેની પૃથ્વીઓમાં એ લેદ્યાઓ વધારે વધારે સંક્રિષ્ટ હોય છે. જે જીવો પહેલી નરકમાં પચ્ચા હોય તેઓના શરીરની ઊંચાઈ ૭૦૦ ધનુષ્ અને છ આંગળ છે અને ત્યાર પછીની નરકમાં ક્રમે ક્રમે એથી વધુ ઊંચાઈ હોય છે. પહેલેથી ત્રણ નરક સુધી ઉષ્ણ વેદના, ચોથીમાં ઉષ્ણ અને શીત, પાંચમીમાં શીત અને ઉષ્ણ અને છટ્ટી, સાતમીમાં શીત વેદના હોય છે—એ વેદનાઓ પળ નીચે નીચેની પૃથ્વીઓમાં વધારે વધારે તીવ્ર હોય છે. એ નરકમાં રહેલા જીવોને અવધિજ્ઞાન અથવા વિભંગજ્ઞાન હોય છે. પહેલેથી ત્રણ નરક સુધીની એ નરકોમાં, સંસારસ્થ કોટવઠ્ઠ કે ફોજદારની પેટે શિક્ષા કરનારા જુદા હોય છે અને વાકીની વીજી વધીમાં તો ત્યાં ત્યાં રહેલા એ જીવો જ પોત પોતાની મેંઠે એટલે પરસ્પર લડીને જ શિક્ષાને ઠસી કરે છે. પહેલી નરકમાં રહેલા જીવોનું વધારેમાં વધારે આયુષ્ય એક સાગરોપમનું (સાગરોપમ માટે જુઓ મ. બી. સં. પૃ. ૩૨૨-૩૨૫) હોય છે, બીજીમાં ત્રણ સાગરોપમનું, ત્રીજીમાં સાત સાગરોપમનું, ચોથીમાં દસ સાગરોપમનું, પાંચમીમાં સત્તર સાગરોપમનું, છટ્ટીમાં બારીસ સાગરોપમનું અને સાતમીમાં તેત્રીશ સાગરોપમનું વધારેમાં વધારે આયુષ્ય છે. અસંખી જીવો જો નરકે જવાના હોય તો પહેલી નરકમાં જાય, એ જ પ્રમાણે ભુજપરિસર્પો (નોલિયા વગેરે) વીજી નરક સુધી, પશ્ચિમો ત્રીજી નરક સુધી, સિંહો ચોથી નરક સુધી, ઊરપરિસર્પો (નાગ વગેરે) પાંચમી નરક સુધી, સ્ત્રીઓ ૬૪૦ નરક સુધી અને મનુષ્યો સાતમી નરક સુધી જઈ શકે છે અર્થાત્ એ જીવોમાં પાપનો પ્રકૃષ્ટમાં પ્રકૃષ્ટ પરિણામ તે તે નરક સુધી પહોંચવા જેટલો હોઈ શકે છે. નરકમાંથી પાછા આવેલા કેટલાક તિર્થંકર મનુષ્ય થાય છે, પળ ફરીને તુરત જ પાછા નરકમાં જતા નથી. નરકમાંથી નીકળેલા કેટલાક મનુષ્ય થયા તીર્થંકર પળ થાય છે, પહેલી નરકથી નીકળેલો જીવ મુક્તિને પળ મેલવી શકે છે, બીજી ચાર નરકથી નીકળેલો જીવ માત્ર સંયમને યામી શકે છે, છટ્ટીથી નીકળેલો જીવ દેશ-સંયમને મેલવી શકે છે અને સાતમીથી નીકળેલો જીવ માત્ર સમ્યક્વર્તને પામી શકે છે અર્થાત્ એ જ નરકમાંથી નીકળ્યા પછી પ્રાપ્ત થતી તરતની જીંદગીમાં એ જીવો એટલો એટલો જ વિકાસ કરી શકે છે:—જુઓ, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, અધ્યાય ત્રીજો, સૂત્ર ૧-૨-૩-૪-૫ અને ૬ (મેસાળા)

જેમ ઉપર સાત નરકોનાં નામો જણાવ્યાં છે તે રીતે નહિ તો ત્રીજી રીતે મહર્ષિ પતંજલિજીએ પળ ચૌદ મુવનોની વ્યાખ્યા કરતાં આ સાત મહા-પાતાલો જણાવ્યાં છે: “ ૧ વાતાલ, ૨ રસાતલ, ૩ મહાતલ, ૪ તલાતલ, ૫ સુતલ, ૬ વિતલ અને ૭ અતલ ” જુઓ, પાતંજલગોગદર્શન, વિભૂતિપાદ-સૂ. ૨૬ (નયુરામ પર્વા) :—[૫૫]

इत्यादि अभिलाषं वडे [' आऊ तेऊ वणस्सइ ' ति] अप्काय, तेजस्काय अने वनस्पतिकाय-ए बंधां कहेंवा, पथां कहेंवा ? तो कहं छे के, अप्काय बगो-नी हयासी [' कपुवरिमि ' ति] पांच कल्पोनी. उपर रहेनारा कल्पोनां सूत्रोमां तथा [' कण्हराईसु ' ति] पहेलां वहेवाएला कृष्णराजिना सूत्रमां, अने अही ब्रह्मलोकनी उपरनां स्थानोमां पाणी अने वनस्पतिनी निषेध जाणवो, कारण के, जे स्थानो पाणीने अने वायुने आधारे-आधारे-रहेलां छे तेओनी नीचे लागवो ज वायु छे अने जे स्थानो आकासने आधारे रहेलां छे ते स्थानोनी नीचे पाधरं आकास छे मूटे त्यां पाणी. अने वनस्पति संभवतां नथी तथा त्यां अग्नि पण नथी-होतो, कारण के, अग्निनुं पोतानुं तो त्यां स्थान नथी.

आयुष्यनो बन्ध.

१५. प्र०—कैवलिहे णं भंते ! आयुष्यवधे पन्नत्ते ?

१५. उ०—गोयमा ! छविहे आयुष्यवधे पन्नत्ते, ते जहाः— जातिनामनिहत्ताउए, गतिनामनिहत्ताउए, स्थितिनामनिहत्ताउए, ओगाहणानामनिहत्ताउए, पएणनामनिहत्ताउए, अणुभागनामनिहत्ताउए; दंडओ जाव-वेमाणियाणं.

१६. प्र०—जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता, जाव-अणुभागनामनिहत्ता ?

१६. उ०—गोयमा ! जातिनामनिहत्ता वि, जाव-अणुभागनामनिहत्ता वि; दंडओ जाव-वेमाणियाणं.

१७. प्र०—जीवा णं भंते ! किं जातिनामनिहत्ताउया, जाव-अणुभागनामनिहत्ताउया ?

१७. उ०—गोयमा ! जाइनामनिहत्ताउया वि, जाव-अणुभागनामनिहत्ताउया वि; दंडओ जाव-वेमाणियाणं; एवं एए दुवालस दंडंग भाणियव्वा.

१८. प्र०—जीवा णं भंते ! किं १ जातिनामनिहत्ता, २ जाइनामनिहत्ताउया; जीवा णं भंते ! किं ३ जाइनामनिहत्ता, ४ जातिनामनिहत्ताउया; ५ जाइगोयनिहत्ता, ६ जाइगोयनिहत्ताउया; ७ जातिगोयनिहत्ता, ८ जाइगोयनिहत्ताउया; ९ जाइनामगोयनिहत्ता, १० जाइनामगोयनिहत्ताउया; ११ जाइनामगोयनिहत्ता, जीवा णं भंते ! किं १२ जाइनामगोयनिहत्ताउया; जाव-अणुभागनामगोयनिहत्ताउया ?

१८. उ०—गोयमा ! जाइनामगोयनिहत्ताउया वि, जाव-अणुभागनामगोयनिहत्ताउया वि; दंडओ जाव-वेमाणियाणं.

१५. प्र०—हे भगवन् ! आयुष्यनो बंध केटला प्रकारनो कहो छे ?

१५. उ०—हे गौतम ! आयुष्यनो बंध छ प्रकारनो वहो छे, ते जेमके, १ जातिनामनिधत्तायु, २ गतिनामनिधत्तायु, ३ स्थितिनामनिधत्तायु, ४ अवगाहनानामनिधत्तायु, ५ प्रदेशनामनिधत्तायु अने ६ अनुभागनामनिधत्तायु, यावत् वैमानिको सुधी दंडक कहेंवो.

१६. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो जातिनामनिधत्ता छे यावत् अनुभागनामनिधत्ता छे ?

१६. उ०—हे गौतम ! जातिनामनिधत्ता पण छे यावत् अनुभागनामनिधत्ता पण छे, आ दंडक यावत् वैमानिक सुधी कहेंवो.

१७. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीवो जातिनामनिधत्तायु छे यावत् अनुभागनामनिधत्तायु छे ?

१७. उ०—हे गौतम ! जातिनामनिधत्तायु पण छे यावत् अनुभागनामनिधत्तायु पण छे, आ दंडक यावत् वैमानिको सुधी कहेंवो, ए वर दंडक आ प्रमाणे कहेंवाः—

१८. प्र०—हे भगवन् ! जीवो शुं १ जातिनामनिधत्ता छे, २ जातिनामनिधत्तायु छे, ३ जातिनामनियुक्त छे, ४ जातिनामनियुक्तायु छे, ५ जातिगोत्रनिधत्ता छे ६ जातिगोत्रनिधत्तायु छे ७ जातिगोत्रनियुक्त छे, ८ जातिगोत्रनियुक्तायु छे, ९ जातिनामगोत्रनिधत्ता छे, १० जातिनामगोत्रनिधत्तायु छे, ११ जातिनामगोत्रनियुक्त छे के १२ जातिनामगोत्रनियुक्तायु छे यावत्-अनुभागनामगोत्रनियुक्तायु छे ?

१८. उ०—गौतम ! जातिनामगोत्रनियुक्तायु पण छे, यावत् अनुभागनामगोत्रनियुक्तायु पण छे, यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेंवो.

१. मूलच्छायाः—कृतिविधो भगवन् ! आयुष्यवधकः प्रश्नः ? गौतम ! पदविध आयुष्यवधः प्रश्नः, तद्यथाः—जातिनामनिधत्ताऽऽयुः, गतिनामनिधत्तायुः, स्थितिनामनिधत्तायुः, अवगाहनानामनिधत्तायुः, प्रदेशनामनिधत्तायुः, अनुभागनामनिधत्तायुः; दण्डको यावत्-वैमानिकानाम्. जीवा भगवन् ! किं जातिनामनिधत्ताः, यावत्-अनुभागनामनिधत्ताः ? गौतम ! जातिनामनिधत्ताः अपि, यावत्-अनुभागनामनिधत्ता अपि; दण्डको यावत्-वैमानिकानाम्. जीवा भगवन् ! किं जातिनामनिधत्ताऽऽयुः, यावत् अनुभागनामनिधत्ताऽऽयुःकाः ? गौतम ! जातिनामनिधत्ताऽऽयुःका अपि, यावत्-अनुभागनामनिधत्तायुःका अपि; दण्डको यावत् वैमानिकानाम्; एवम् एते द्वादश दण्डका भणितव्याः. जीवा भगवन् ! किं जातिनामनिधत्ताः, जातिनामनिधत्तायुःकाः, जीवा भगवन् ! किं जातिनामनियुक्ताः, जातिनामनियुक्तायुःकाः; जातिगोत्रनिधत्ताः, जातिगोत्रनिधत्तायुःकाः; जातिगोत्रनियुक्ताः, जातिगोत्रनियुक्तायुःकाः; जातिनामगोत्रनिधत्ताः, जातिनामगोत्रनिधत्तायुःकाः; जातिनामगोत्रनियुक्ताः, जीवा भगवन् ! किं जातिनामगोत्रनियुक्तायुःकाः, यावत्-अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुःकाः ? गौतम ! जातिनामगोत्रनियुक्तायुःका अपि, यावत्-अनुभागनामगोत्रनियुक्तायुःका अपि; दण्डको यावत्-वैमानिकानाम्.—अनु०

२. अनन्तरं बादराप्कायादयोऽभिहिताः, ते चाऽऽयुर्वन्धे सति भवन्ति—इत्यायुर्वन्धसूत्रम्, तत्र:—‘जातिनामनिहत्ताउए’ ति जातिः—एकेन्द्रियजाल्यादिः पञ्चधा, सैव ‘नाम’ इति नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषः, जीवपरिणामो वा; तेन सह निधत्तं निषिक्तं यद् आयुस्तत्जातिनामनिधत्ताऽऽयुः; निषेकश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभवार्थं रचना—इति. ‘गतिनामनिधत्ताउए’ ति गतिर्नारकादिका चतुर्धा, शेषं तथैव. ‘दिङ्नामनिधत्ताउए’ ति स्थितिरिति यत् स्यात्वं क्वचिद् विवक्षितभवे जीवेन, आयुःकर्मणा वा; सैव नामः—परिणामो धर्मः स्थितिनामः, तेन विशिष्टं निधत्तं यदाऽऽयुर्दलिकरूपं तत् स्थितिनामनिधत्ताऽऽयुः अथवा इह सूत्रे जातिनाम गतिनामाऽवगाहनानामग्रहणाज्जाति-गत्य-वगाहनानां प्रकृतिमात्रमुक्तम्. स्थिति-प्रदेशाऽनुभागनामग्रहणात् तु तासामेव स्थित्यादय उक्तः, ते च जाल्यादिनामत्तंबन्धित्वाद् नामकर्मरूपा एव—इति नामशब्दः सर्वत्र कर्मार्थोऽव्ययत्वे इति-स्थितिरूपं नामकर्म स्थितिनामः; तेन सह निधत्तं यद् आयुस्तत् स्थितिनामनिधत्ताऽऽयुरिति. ‘ओगाहणानामनिहत्ताउए’ ति अवगाहणे यस्यां जीवः सा अवगाहना—शरीरम् औदारिकादि, तस्यां नाम औदारिकादिशरीरनामकर्म—इत्यवगाहनानाम, अवगाहनारूपो वा नामः परिणामोऽवगाहनानामः, तेन सह यन्निधत्तमायुस्तद् अवगाहनानामनिधत्तायुः. ‘एसनामनिधत्ताउए’ ति प्रदेशानाम् आयुःकर्मद्वयाणां नामः तथापिधा परिणतिः प्रदेशेनामः, प्रदेशरूपं वा नाम-कर्मविशेषः इत्यर्थः—प्रदेशनामः; तेन सह निधत्तमायुः—तत् प्रदेशनामनिधत्तायुः इति. ‘अणुभागनामनिधत्ताउए’ ति अनुभागः आयुर्द्वयाणामेव विधाकः—तल्लक्षण एव नामः परिणामः अनुभागनामः; अनुभागरूपं वा नामकर्म अनुभागनाम, तेन सह निधत्तं यद् आयुस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति. अथ किमर्थं जाल्यादिनामकर्मणा आयुर्विशेष्यते? उच्यते—आयुष्कस्य प्राधान्योपदर्शनार्थम्. यस्माद् नारकाद्यरुदये सति जाल्यादिनामकर्मणामुदयो भवति, नारकादिभवोपग्राहकं चाऽऽयुरेव. यस्माद्भुक्तमिहैवः—‘नेरइएणं भंते! नेरइएणु उववज्जइ, अनेरइएणु नेरइयेसु उववज्जइ ! गोयमा ! नेरइएणु उववज्जइ, नो अनेरइएणु नेरइएणु उववज्जइ’ ति. एतदुक्तं भवतिः—नारकाऽऽयुःप्रथम-समयसंवेदन एव नारका उच्यन्ते, तत्सहचारिणां च पञ्चन्द्रियजाल्यादिनामकर्मणामप्युदय इति. इह चाऽऽयुर्वन्धस्य षड्विधित्वे उपक्षिते यद् आयुषः षड्विधित्वम् उक्तम्, तदाऽऽयुषो बन्धाऽव्यतिरेकाद्—बद्धस्यैव चाऽऽयुर्वन्धपदेशविषयत्वादिति. ‘दंडओ’ ति ‘नेरइयाणं भंते ? कइविहे आउयवन्धे पञ्चते ?’ इत्यादिर्वैमानिकान्तश्चतुर्विंशतिदण्डको व.च्यः, अत एवाहः—‘जाव-वेमाणियाणं ति. अथ कर्मविशेषाऽधिकारात् तद्विशेषितानां जीवादिपदानां द्वादश दण्डकानाहः—‘जीवा णं भंते’ इत्यादि. ‘जातिनामनिहत्त’ ति जातिनाम निधत्तं निषिक्तम्, विशिष्टबन्धं वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः. एवं गतिनामनिधत्ताः. यावत् - करणात् ‘जितिनामनिहत्ता, ओगाहणानामनिहत्ता, एसनामनिहत्ता, अणुभागनामनिहत्ता’ इति दृश्यम्, व्याख्या तथैव, नवरमः—जाल्यादिनाम्नां या स्थितिः, ये च प्रदेशाः, यथाऽनुभागस्तत् स्थित्यादिनाम—अवगाहनानाम—शरीरनाम—इति अयमेको दण्डको वैमानिकान्तः, तथा ‘जातिनामनिहत्ताउय’ ति जातिनाम्ना सह निधत्तमायुर्वैस्ते जातिनामनिधत्ताऽऽयुषः, एवमन्यान्यपि पदानि; अयमन्यो दण्डकः. ‘एवमेते दुवालसदंडग’ ति अमुना प्रकारेण द्वादश दण्डका भवन्ति, तत्र द्वौ आयौ दर्शितावपि संख्यापूर्णाः पुनर्दर्शयतिः—‘जातिनामनिधत्ता’ इत्यादिरेकः, ‘जइव.मनिधत्ताउया’ इत्यादि द्वितीयः, ‘जीवा णं भंते ! किं जाइव.मनिउत्ता’ इत्यादिस्तृतीयः, तत्र जातिनाम नियुक्तं नितरां युक्तं संबद्धं निकाचितम्, वेदने वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ताः, एवमन्यान्यपि. ‘जाइनामनिउत्ताउया’ इत्यादिश्चतुर्थः, तत्र जातिनाम्ना सह नियुक्तं निकाचितम्, वेदयितुमारब्धं वा आयुर्वैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि. ‘जाइगोयनिहत्ता’ इत्यादिः पञ्चमः, तत्र जातिः—एकेन्द्रियादिकाया, यदुचितं गोत्रम्, नीचैर्गोत्रादि तज्जातिगोत्रम्; तन्निधत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्ताः; एवमन्यान्यपि. ‘जाइगोयनिहत्ताउया’ इत्यादिः षष्ठः, तत्र जातिगोत्रेण सह निधत्तमायुर्वैस्ते जातिगोत्रनिधत्ताऽऽयुषः, एवमन्यान्यपि. ‘जाइगोयनिउत्ता’ इत्यादिः सप्तमः, तत्र जातिगोत्रं नियुक्तं यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ‘जाइगोयनिउत्ताउया’ इत्यादिरेष्टमः, तत्र जातिगोत्रेण सह नियुक्तमायुर्वैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ‘जातिनामगोयनिहत्ता’ इत्यादिर्नवमः, तत्र जातिनाम, गोत्रं च निधत्तं यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ‘जीवा णं भंते ! किं जाइनाम-गोयनिहत्ताउया ?’ इत्यादिर्दशमः, तत्र जातिनाम्ना, गोत्रेण च सह निधत्तमायुर्वैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ‘जाइनामगोयनिउत्ता’ इत्यादिर्द्वादशः, तत्र जातिनाम, गोत्रं च नियुक्तं यैस्ते तथा; एवमन्यान्यपि. ‘जीवा णं भंते ! किं जाइनाम-गोयनिउत्ताउया’ इत्यादिर्द्वादशः, तत्र जातिनाम्ना, गोत्रेण च सह नियुक्तमायुर्वैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि. इह च जाल्यादिनाम—गोत्रयोः, आयुषश्च भवोपग्राहे प्राधान्यख्यापनार्थं यथायोगं जीवा विशेषिताः; वाचानान्तरे आद्या एयाऽष्टौ दण्डका दृश्यन्ते इति.

२. हमणां बादर अप्काय वगेरे क्खा, तेओ, आयुयनो बंध थाय त्थारे ज होई शके छे माटे ह्ये आयुयना बंध संबंधी सूत्र कहे छे, तेमां जाति. [‘जाइ-नामनिहत्ताउए’ ति] जाति एटले एकेंद्रियादि पांच प्रकारनी जाति, तेरूप ज जे [‘नाम’ इति] नाम ते जातिनाम, जातिनाम, नाम. ए नामकर्मनी एक प्रकारनी उत्तर प्रकृति छे अथवा एक प्रकारनो जीवो परिणाम छे, तेनी साथे निधत्त-निषिक्त-निषेकने-प्राप्त-जे आयु ते निषेक. ‘जातिनामनिधत्तायु’ कहेवाय अने प्रतिसमये अनुभववा माटे कर्म पुद्गलोनी जे रचना ते निषेक कहेवाय. [‘गइनामनिधत्ताउए’ ति] गति एटले नैरथिक थगेरे चार प्रकारनी गति, बाकीनी व्युत्पत्ति पूर्वनी पेटे ज जाणवी. [‘दिङ्नामनिधत्ताउए’ ति] कोइ पण एक विवक्षित-स्थिति. अयुक्त-भवमां जीवुं रहेकुं वा कर्मवहे रहेकुं ते स्थिति कहेवाय, तेरूप जे नाम-एटले परिणाम-धर्म-तद्विशिष्ट-ते सहित-जे दलिकरूप निधत्त आयु ते स्थितिनामनिधत्तायु कहेवाय, अथवा आ सूत्रमां जाति नामनुं, गति नामनुं, अने अवगाहना नामनुं ग्रहण करवाथी जातिनी, गतिनी

१. जूओ भगवती सूत्र, खंड बी.० (पृ० २७५—२७८):—अनु०

અને અવગાહનાની માત્ર પ્રકૃતિ કહી છે અને સ્થિતિનું, પ્રદેશનું તથા અનુભાગનું પ્રશ્ન હોવાથી તેઓની જ સ્થિતિ વગેરે કહી છે, તે સ્થિતિ વગેરે જાત્યાદિનામની સંબંધી હોવાથી નામ-કર્મરૂપ જ કહેવાય માટે બધે સ્થળે કર્મ અર્થશબ્દો ‘નામ’ શબ્દ ઘટે છે, તેથી સ્થિતિરૂપ નામ કર્મ તે સ્થિતિનામ, તેની સાથે નિષ્પત્ત જે આયુ તે સ્થિતિનામ નિષ્પત્તાયુ કહેવાય. [‘ઓગાહનાનામનિહતા’તિ] જેમાં જીવ અવગાહે તે અવગાહના અવગાહના એટલે ઔદારિક વગેરે શરીર, તેનું નામ એટલે (તે ઔદારિકાદિ શરીર નામ કર્મ—) તે અવગાહના નામ અથવા અવગાહનારૂપ જે નામ એટલે પરિણામ તે અવગાહનાનામ, તેની સાથે જ નિષ્પત્ત આયુ તે અવગાહનાનામ નિષ્પત્તાયુ. [‘પદ્મનામનિષ્પત્તા’તિ] પ્રદેશોનું એટલે આયુષ્કર્મના દ્રવ્યોનું તેવા પ્રકારનું જે નામ-પરિણમન તે પ્રદેશનામ અથવા પ્રદેશરૂપ જે એક પ્રકારનું નામકર્મ તે પ્રદેશનામ, તેની સાથે નિષ્પત્ત જે આયુ તે પ્રદેશનામનિષ્પત્તાયુ. [‘અણુમાગનામનિષ્પત્તા’તિ] અનુભાગ એટલે આયુષ્કર્મના દ્રવ્યોનો વિપાક, તેરૂપ જ જે નામ એટલે પરિણામ તે અનુભાગનામ અથવા અનુભાગરૂપ જે નામકર્મ તે અનુભાગનામ, તેનો સાથે નિષ્પત્ત જે આયુ તે અનુભાગનામનિષ્પત્તાયુ. શં૦—આયુષ્યને જાત્યાદિનામ કર્મવેદે શા માટે વિશેષિત કર્યો છે? સ્વા૦—આયુષ્કર્મની પ્રધાનતા દર્શાવવા માટે જ અહીં આયુષ્યને વિશેષ્ય રાખીને છીએ અને જાત્યાદિ નામને તેના વિશેષણ રૂપે વાપરીને છીએ, અહીં આયુષ્કર્મની પ્રધાનતા દર્શાવવાનું કારણ એ છે કે, નારકાદિ આયુષ્યનો ઉદય થાય, ત્યારે જ જાત્યાદિ નામકર્મનો ઉદય થાય છે અને એકલું આયુષ્કર્મ જ નૈરયિકાદિના થતુનું ઉપગ્રાહક હોય છે, આ જ હકીકતને આ ગ્રંથમાં આગળ આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે: “હે ભગવન્! નૈરયિક, નૈરયિકોમાં ઉપજે છે? કે અનૈરયિક નૈરયિકોમાં ઉપજે છે? હે ગૌતમ! જે નૈરયિક હોય તે જ નૈરયિકોમાં ઉપજે છે પણ અનૈરયિક, નૈરયિકમાં ઉપજતો નથી.” આનું તાત્પર્ય આ છે કે, નૈરયિક સંબંધી આયુષ્યને સંવેદનાના પ્રથમ સમયે જ સંવેદન કરનારા તે તે જીવો-જેઓ હજુ મરકને વંધે પહેલાં છે-નૈરયિકો કહેવાય છે, અને એ સંવેદન સમયે તે નૈરયિક આયુષ્યના સંહચર પંચેન્દ્રિય જાત્યાદિ નામકર્મનો પણ ઉદય થઈ જાય છે, અહીં મૂળમાં પ્રશ્નકાર આયુષ્યના વંધના છ પ્રકાર સંબંધ પૂછ્યું છે તો પણ ઉત્તરકાર જે આયુષ્યના છ પ્રકાર કહ્યા છે, તેનું કારણ માત્ર એ જ કે, આયુષ અને વંધ એ વસ્તુ વચ્ચે અવ્યતિરેક-અમેદ-છે એટલે એ વસ્તુ અહીં ભેદભાવને કલ્પ્યો નથી અને વંધા-લું હોય તો જ ‘આયુષ્’ એ પ્રમાણે વ્યવહાર થતો હોવાથી ‘આયુષ્’ શબ્દના ભાવની સાથે જ ‘વંધ’ નો પણ ભાવ મળ્યો છે. [‘દંડઓ’તિ] “હે ભગવન્! નૈરયિકોને કેટલાપ્રકારનો આયુષ્બંધ કહ્યો છે?” એ રીતે નૈરયિકથી માંડી વૈમાનિક સુધી ત્રીણ દંડક કહેવાના છે, માટે જ કહે છે કે, [‘જાવ વૈમાણિયાણ’તિ] અહીં એક પ્રકારના કર્મનો અધિકાર હોવાથી તે કર્મથી વિશેષિત થઈને જીવાદિપદોના ચાર દંડકોને હવે કહે છે:-[‘જીવા ણ મંતે’તિ] [‘જાતિનામનિહત’તિ] જેઓ જાતિનામ નિષ્પત્ત કર્યું છે તે વિશિષ્ટ વંધવાળું કર્યું છે તે ‘જાતિનામનિષ્પત્ત’ કહેવાય, એ પ્રમાણે ગતિનામનિષ્પત્ત, યાવત્ કરવાથી ‘સ્થિતિનામનિષ્પત્ત, અવગાહનાનામનિષ્પત્ત, પ્રદેશનામનિષ્પત્ત અને અનુભાગનામનિષ્પત્ત’ એટલું અધિક જાણવું અને તેની વ્યાખ્યા પણ તેમ જ જાણવી, વિશેષ એ કે, જાત્યાદિ નામોની જે સ્થિતિ, જે પ્રદેશો તથા જે અનુભાગ તે સ્થિત્યાદિનામ, અવગાહનાનામ અને શરીરનામ, આ એક દંડક વૈમાનિકો સુધી જાણવો, તથા [‘જાતિનામનિહતા’તિ] જેઓ જાતિનામ સાથે આયુષ્યને નિષ્પત્ત કર્યું છે તે જાતિનામનિષ્પત્તાયુષ્ય કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પદો પણ જાણી લેવાં, આ વીજો દંડક. [‘સ્વ-મંતે દુવાલસ દંડમ’તિ] આ પ્રકારે એ ચાર દંડક થાય છે, તેમાં પ્રથમના બે દંડક દર્શાવ્યા છે તો પણ સંસ્ક્રાપૂર્તિ માટે તેને ફરીથી પણ અહીં દર્શાવે છે: [‘જાતિનામનિષ્પત્તા’તિ] એક દંડક, [‘જાહનામનિષ્પત્તા’તિ] બીજો, ‘હે ભગવન્! જીવો શું જાતિનામ-નિષ્પત્ત આયુષ્યવાળા છે?’ ત્યાંથી ત્રીજો, જાતિનામનિષ્પત્ત એટલે જેઓ જાતિનામને નિષ્પત્ત-સંવદ્ધ-કર્યું-છે, નિકાન્વિત કર્યું છે અથવા વેદવામાં નિયોજ્યું છે તે ‘જાતિનામનિષ્પત્ત’-એ પ્રમાણે વીજાં પદો પણ જાણવાં, [‘જાહનામનિષ્પત્તા’તિ] ત્રીજો, તેમાં જેઓ જાતિનામની સાથે આયુષ્યને સંવદ્ધ કર્યું છે, નિકાન્વિત કર્યું છે અથવા વેદવું શરૂ કર્યું છે તે ‘જાતિનામનિષ્પત્તાયુ’ કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પણ પદો જાણી લેવાં [‘જાહમોયનિહતા’તિ] પાંચમો, તેમાં જાતિ એટલે એન્દ્રિયાદિકાયને લગતી જાતિ અને ગોત્ર એટલે તે એન્દ્રિયાદિ જાતિને ઉચિત નીચ ગોત્ર વગેરે; તે જાતિ અને ગોત્ર જેઓ નિષ્પત્ત કર્યું છે તે ‘જાતિગોત્રનિષ્પત્ત’ કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પણ પદો જાણી લેવાં. [‘જાહમોયનિષ્પત્તા’તિ] છઠ્ઠો, તેમાં, જાતિગોત્રની સાથે જેઓ આયુષ્યને નિષ્પત્ત કર્યું છે તે ‘જાતિગોત્રનિષ્પત્તાયુષ્ય’ કહેવાય, એમ અન્યપદો પણ જાણવાં. [‘જાહમોયનિષ્પત્તા’તિ] સાતમો, તેમાં જેઓ જાતિ અને ગોત્રને નિષ્પત્ત કર્યું છે તેઓ ‘જાતિગોત્રનિષ્પત્ત’ કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પણ પદો જાણી લેવાં. [‘જાહમોયનિષ્પત્તા’તિ] આઠમો, તેમાં જેઓ જાતિ અને ગોત્રની સાથે આયુષ્યને નિષ્પત્ત કર્યું છે તે ‘જાતિગોત્રનિષ્પત્તાયુષ્ય’ કહેવાય, એમ વીજાં પણ પદો જાણવાં. [‘જાહનામમોયનિહતા’તિ] નવમો, તેમાં જેઓ જાતિનામ અને ગોત્રને નિષ્પત્ત કર્યું છે તે ‘જાતિનામગોત્રનિષ્પત્ત’ કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પણ પદો જાણી લેવાં. ‘હે ભગવન્! શું જીવો જાતિનામગોત્રનિષ્પત્તાયુષ્ય છે?’ ત્યાંથી દસમો, તેમાં જેઓ જાતિનામ અને ગોત્રની સાથે આયુષ્યને નિષ્પત્ત કર્યું છે તેઓ ‘જાતિનામગોત્રનિષ્પત્તાયુષ્ય’ કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પણ જાણવાં. [‘જાહનામમોયનિષ્પત્તા’તિ] અગ્યારમો, તેમાં જેઓ જાતિનામ અને ગોત્રને નિષ્પત્ત કર્યું છે તે ‘જાતિનામગોત્રનિષ્પત્ત’ કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પણ જાણવાં. ‘હે ભગવન્! જીવો શું જાતિનામગોત્રનિષ્પત્તાયુષ્ય છે?’ ત્યાંથી બારમો દંડક, તેમાં જેઓ જાતિનામ અને ગોત્રની સાથે આયુષ્યને નિષ્પત્ત કર્યું છે તેઓ ‘જાતિનામગોત્રનિષ્પત્તાયુષ્ય’ કહેવાય, એ પ્રમાણે વીજાં પણ જાણવાં, અહીં જાત્યાદિ નામનું અને ગોત્રનું તથા આયુષ્યનું ભવના ઉપગ્રહમાં પ્રધાનવર્ણુ જણાવવા માટે વધારાનો જીવોને વિશેષિત કર્યા છે. ત્રીજી વાચનામાં તો પ્રથમના આઠ દંડકો જ દેખાય છે.

અવગાહના.
પ્રદેશ.
અનુભાગ.
શંકા.
સમાધાન.
નૈરયિક.
આયુષ્ય અને તેનો વંધ.
ત્રીણ દંડક.
ચાર દંડક.
પ્રથમ.
દ્વિતીય.
ત્રીતીય.
ચતુર્થ.
પચમ.
ષષ્ઠ.
સપ્તમ.
અષ્ટમ.
નવમ.
દશમ.
પદ્માશ્વતમ.
દ્વાદશમ.
ત્રીજી વાચના.

લવણ સમુદ્ર.

૧૯. પ્ર૦—લવણં ણ મંતે! સમુદ્ધે કિં ઉમિઓદર, પ્ત્થ-હોદર; સ્વમિયજલે, અસ્વમિયજલે ?

૧૯. પ્ર૦—હે ભગવન્! શું લવણસમુદ્ર ઉચ્છલતા પાળી વાળો છે, સમજલવાળો છે, ક્ષુબ્ધપાળીવાળો છે કે અક્ષુબ્ધપાળી વાળો છે ?

૧. જુઓ ભગવતીસૂત્ર, લંડ બીજો (૫૦ ૧૨૩—૧૨૪) : અનુ૦

૧. મૂલચંદ્રાયા:—લવણો ભગવન્! સમુદ્ર: કિમ્ ઉચ્છ્રોદકઃ, પ્રસ્ત્તોદકઃ, ક્ષુબ્ધજલઃ, અક્ષુબ્ધજલઃ—અનુ૦

१९. उ०—गोयमा ! लवणे णं समुद्दे उस्सिओदए, नो पत्थ-
डोदए; खुभियजले नो अखुभियजले; एत्तो आढत्तं जहा जीवा-
भिगमे; जाव-से तेण गोयमा ! बाहिरिया णं दीव-समुद्दा पुत्ता,
पुत्तप्पमाणा, वोळट्टमाणा, वोसट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिद्धंति;
संठाणओ एगविहंविहाणा, वित्थारओ अणेगविहिविहाणा; दुगुणा,
दुगुणप्पमाणाओ, जाव-अस्सि तिरियलोए असंखेज्जा दीव-समुद्दा
सयंभूरमणपज्जवसाणा पत्तता समणाउत्तो !

२०. प्र०—दीव-समुद्दा णं भंते ! केवातिया नामधेज्जेहिं
पत्तता ?

२०. उ०—गोयमा ! जावतिया लोए सुभा नामा, सुभा
रूवा, सुभा गंधा, सुभा रसा, सुभा फासा एवतिया णं दीव-
समुद्दा नामधेज्जेहिं पत्तता; एवं नेयव्वा सुभा नामा, उद्दारो,
परिणामो सव्वर्जावाणं.

-सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति

१९. उ०—हे गौतम ! लवणसमुद्र उच्छळता पाणीवाळो
छे पण समजळवाळो नथी अने क्षुब्धपाणिवाळो छे पण अक्षुब्ध
पाणी वाळो नथी, अहिंथी शरु करी जेम जीवाभिगम सूत्रमां कहुं
छे तेम जाणवुं यावत् ते हेतुथी हे गौतम ! बहारना समुद्रो पूर्ण,
पूर्णप्रमाणवाळा, वोळट्टता, छळकता अने समभर घटपणे रहे छे,
संस्थानथी एक प्रकारना स्वरूपवाळा छे, विस्तारथी अनेक प्रकारना
स्वरूपवाळा छे, द्विगुण, द्विगुण प्रमाण यावत् आ तिरियलोकेमां
असंखेय द्वीप समुद्रो, स्वयंभूरमण समुद्रना अवसान-छेडा-वाळा,
हे श्रमणायुष्मन् ! कहा छे.

२०. प्र०—हे भगवन् ! द्वीपोनां अने समुद्रोनां केटलां नाम-
धेय कहां छे ?

२०. उ०—हे गौतम ! लोकमां जेटलां शुभ नाम, शुभ रूप,
शुभ गंत्र, शुभ रस अने शुभ स्पर्श छे एटला, द्वीपोनां अने
समुद्रोनां नाम कहां छे, ए प्रमाणे शुभ नामो जाणवां, उद्दार
जाणवो, परिणाम जाणवो अने सर्व जीवोनां द्वीपोमां अने समु-
द्रोमां उत्पाद जाणवो.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे
(एम कही यावत् विचरे छे.)

भगवंत-अज्जसुद्धम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये अट्ठमो उदेसो सम्मत्तो.

३. पूर्व जीवा; स्वधर्मतः प्ररूपिताः, अथ लवणसमुद्रं स्वधर्मत एव प्ररूपयन्नाहः—‘लवणे णं’ इत्यादि. ‘उस्सिओदए’
ति उच्छित्तोदकः ऊर्ध्वं वृद्धिगतजलः, तद्वृद्धिश्च साधिकषोडशयोजनसहस्राणि. ‘पत्थडोदए’ ति प्रस्तृतोदकः—समजळ
इत्यर्थः. ‘खुभियजले’ ति वेलावशात्, वेला च महापातालकलशगतवायुक्षोभदिति. ‘एत्तो आढत्तं’ इत्यादि. इतः
सूत्रादारब्धम्, एदं यथा जीवाभिगमे तथाऽध्येतव्यम्. तच्चेदम्—‘जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे उस्सिओदए, नो पत्थडोदए;
खुभियजले, नो अखुभियजले; तथा णं बाहिरिया समुद्दा किं उस्सिओदगा ? गोयमा ! बाहिरिया समुद्दा नो उस्सिओदगा,
पत्थडोदगा, नो खुभियजला, अखुभियजला; पु-णा, पुण्णप्पमाणा, वोळट्टमाणा, वोसट्टमाणा, समभरघडत्ताए चिद्धंति.
आत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे बहवे उराला बलाहया संसेयंति, संमुच्छंति, वासं वासांति ? हंता, अत्थि. जहा णं भंते ! लवणे समुद्दे
बहवे उराला, तथा णं बाहिरिसु वि समुद्देसु उराला ? णो इणद्वे समद्वे. से केणद्वेणं भंते ! एवं बुच्चइ-बाहिरिया णं समुद्दा पुत्ता,
जाव-घडत्ताए चिद्धंति ? गोयमा ! बाहिरिएसु णं समुद्देसु बहवे उदगजोणीया जीवा य, पोगगला य उदगत्ताए वक्कमांति, विउक्कमांति
चयांति, उव्वज्जांति.’ शेषं तु लिखितमेवास्ते, व्यक्तं चेदमेति. ‘संठाणओ’ इत्यादि. एकेन विधिना प्रकारेण चक्रवाललक्षणेन विधानं
स्वरूपस्य करणं येषां ते एकविधविधानाः, विस्तारतोऽनेकविधविधानाः; कुतः? इत्याहः—‘दुगुण’ इत्यादि. इह यावत् फरणाद् इदं दृश्यम्
“पवित्थरमाणा पवित्थरमाणा बहुउत्पल-पउम-कुमुय-नालिण-सुभग-सोगंधिय-पुंडरीय-महापुंडरीय-सयपत्त-सहस्सपत्त-केसर-
फुल्लोवइया” उत्पलादीनां केशरैः, फुल्लेश्वोपपेता इत्यर्थः. ‘उब्भासमाणवीइय’ ति. ‘सुभा नाम’ ति स्वस्तिक-श्रीवत्सादीनि, ‘सुभा रूव’
ति शुक्ल-पीतादीनि, देवादीनि वा. ‘सुभा गंध’ ति सुरभिगन्धमेदाः, गन्धवन्तो वा कर्पूरादयः. ‘सुभा रस’ ति मधुरादयः,
रसवन्तो वा शर्करादयः. ‘सुभा फास’ ति मृदुप्रभृतयः, स्पर्शवन्तो वा नवनीतादयः. ‘एवं नेयव्वा सुभा नाम’ ति एवमिति द्वीप-

१. मूलच्छायाः— गौतम ! लवणः समुद्र उच्छित्तोदकः, न प्रस्तृतोदकः; क्षुब्धजलः, न अक्षुब्धजलः; इत आरब्धम् यथा जीवाभिगमे, यावत्
-तत् तेन गौतम ! बाह्य द्वीप-समुद्राः पूर्णाः, पूर्णप्रमाणाः, व्यपलोक्यमानाः, विकासमानाः, समभ घटतया तिष्ठन्ति; संस्थानत एकविधविधानाः,
विस्तारतोऽनेकविधविधानाः; द्विगुणाः, द्विगुणप्रमाणाः, यावत्-अस्मिन् तिर्यग्लोके असंखेया द्वीप-समुद्राः स्वयंभूरमणपर्यवसानाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् !
द्वीप-समुद्रा भगवन् ! कियन्तो नामधेयैः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! यावन्ति लोके शुभानि नामानि, शुभानि रूपाणि, शुभा गन्धाः, शुभा रसाः, शुभाः
स्पर्शाः—एतावन्तो द्वीप-समुद्रा नामधेयैः प्रज्ञप्ताः; एवं ज्ञातव्यानि शुभानि नामानि, उद्दारः, परिणामः सर्वजीवानाम्. तदेवं भगवन् !, तदेवं
भगवन् ! इति—अनु०

समुद्राऽभिघायकतया नेतव्यानि शुभनामानि पूर्वोक्तानि. तथा 'उद्धारो' ति द्वीप-समुद्रेषु उद्धारो नेतव्यः. स च एवम्—दीव-समुद्रा णं भंते ! केवइया उद्धारसमएणं पक्कत्ता ? गोयमा ! जावइया जड्डाज्जाणं उद्धारसागरोवमाणं उद्धारसमया, एवइया दीव-समुद्रा उद्धारसमएणं पक्कत्ता. ' येन एकैकेन समयेन एकैकं बालाप्रमुद्धियतेऽसौ उद्धारसमयः, अतस्तेन. तथा ' परिणामो ' ति परिणामो नेतव्यः द्वीप-समुद्रेषु, स च एवम्—' दीव-समुद्रा णं भंते ! किं पुढविपरिणामा, आउपरिणामा, जीवपरिणामा, पोग्गलपरिणामा ? गोयमा ! पुढविपरिणामा वि. ' इत्यादि. तथा ' सव्वजीवाणं ' ति सर्वजीवानां द्वीप-समुद्रेषु उत्पादो नेतव्यः, स चैवम्—दीव-समुद्रेषु णं भंते ! सव्वे पाणा, मूआ, जीआ, सत्ता पुढाविकाइयत्ताए, जाव—तसकाइयत्ताए उवचचपुव्वा ? हंता, गोयमा ! असइं, अदुवा अणंतसुत्तो ' ति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते अष्टम उद्देशके श्रीअभयदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

३. पूर्वे जीवोन्तुं प्ररूपण स्वधर्मधी-पोताना धर्मधी-कर्तुं छे, हवे ए स्वधर्मधी ज लवण समुद्रेने प्ररूपता कहे छे: [' लवणे णं ' इत्यादि.] लवण समुद्रं [' उस्सिओदए ' ति] उच्छित्तोदक-ऊर्ध्वं वृद्धिप्राप्त पाणीवाळो-छलकतो, तं लवण समुद्रनी जलवृद्धि अधिकता साथे १६००० योजन छे. उच्छित्तुं पाणी. [' पत्थडोदए ' ति] प्रस्तुतोदक-समजलवाळो, [' सुभिअजले ' ति] वेला-वेळ-ना आववाथी लवण समुद्र क्षुब्धपाणीवाळो छे. अने तेमां ए वेळ तो महापाताळकलशमां रहेला वायुना क्षोभधी आवि छे. [' एत्तो आदत्तं ' इत्यादि.] आ सूत्रधी मांडीने जम ' जीवोभिगम ' सूत्रमां जीवोभिगम. क्खुं छे तेम ते जाणवुं. ते आ छे:—हे भगवन् ! जेम लवण समुद्र उच्छळता उदकवाळो छे पण समजल नथी अने क्षुब्धजलवाळो छे पण अक्षुब्ध-जळवाळो नथी तेम बहारना समुद्रो शुं उच्छळता जळवाळा छे ? समजलवाळा छे ? क्षुब्धपाणीवाळा छे ? के अक्षुब्ध पाणीवाळा छे ? हे गौतम ! बहारना समुद्रो उच्छळता पाणीवाळा नथी पण समजलवाळा छे अने क्षुब्धजळवाळा नथी पण अक्षुब्धजलवाळा छे. पूर्ण, पूर्णप्रमाण, वोलट्टमान, वोलट्टमान अने समभर घटपणे रहे छे. हे भगवन् ! लवण समुद्रमां घणा मोटा मेघो संस्वेदे छे, समूहें छे अने वर्षण वर्षे छे ? हा, (गौतम !) तेम थाय छे; हे भगवन् ! जेम लवण समुद्रमां घणा मोटा मेघो छे तेम बहारना समुद्रोमां पण मोटा मेघो छे ? (हे गौतम !) आ बहारना समुद्रो. अर्थ समर्थ नथी, हे भगवन् ! ते क्या हंतुधी एम कहो छो के, बहारना समुद्रो पूर्ण यावत् समभर घटपणे रहे छे ? हे गौतम ! बाहिरना समुद्रोमां घणा उदकयोगिक जीवो अने पुद्गलो उदकपणे अपक्रमं छे, व्युत्क्रमं छे, च्यवे छे, अने उत्पन्न थाय छे " बाकीनुं तो लखेलुं ज छे, अने आ बंधु स्पष्ट छे. [' संठाणओ ' इत्यादि.] जेओनुं स्वरूप-विधान-एक चक्रवालरूपे छे ते ' एकविधविधान ' कहेवाय, ए समुद्रो विस्तारधी चक्रवाल. अनेक प्रकारना स्वरूपवाळा छे, शाधी छे ? तो कहे छे के: [' दुगुण-इत्यादि.] अहिं यावत्-शब्द मूकवाथी अधिक पाठ आ प्रमाणे जाणवो:— द्वियुग. " ए समुद्रो प्रविस्तरता प्रविस्तरता छे, घणां उत्पल, पध, कुमुद, नलिन, सुंदर अने सुगंधिवाळा पुंडरीक महापुंडरीक, शतपत्र अने सहस्रपत्रना केसरोवडे अन फुल्लोवडे उपपेत छे अर्थात् उत्पलादिना केसरोवडे अने फुल्लोवडे ते समुद्रो युक्त छे, [' उन्मासमाणवीइय ' ति] अर्थात् ए समुद्रोना तरंगो-वीचिओ-अवभासमान छे, [' सुभा नाम ' ति] स्वस्तिक अने श्रीवत्स वगेरे सुंदर शब्दो, [' सुभा रूव ' ति] शुक्ल अने पीत वगेरे सुंदर रूपना सूचक शब्दो, अथवा देवादिना सुंदर रूप वाचक शब्दो, [' सुभा गंध ' ति] सुरभि-सारा गंधना वाचक शब्दो अथवा सारा गंधवाळा कपूर वगेरे पदार्थोना वाचक शब्दो [' सुभा रस ' ति] मधुर-गळ्यो-वगेरे रसना सूचक शब्दो अथवा साकर वगेरे रसवाळा पदार्थोना वाचक शब्दो, [' सुभा फास ' ति] अने मृदु-पोचो-वगेरे स्पर्शोना सूचक शब्दो अथवा मृदु स्पर्शवाळा नवनीत वगेरे पदार्थोना वाचक शब्दो समुद्रोनां नाम तरीके वपराय छे अर्थात् संवारमां जेटलां सारां सारां नामो छे ते बघानो उपयोग समुद्रोनां नाम तरीके थाय छे. [' एवं नेयव्वा सुभा नाम ' ति] ए प्रमाणे ए बघां पूर्वोक्त शुभ नामोने द्वीपनां अने समुद्रनां वाचकपणे जाणवां. तथा, [' उद्धारो ' ति] उद्धार. द्वीपोमां अने समुद्रोमां उद्धार लेवो-कहेवो,—ते उद्धार आ प्रमाणे छे:—हे भगवन् ! द्वीपो अने समुद्रो उद्धार समयवडे केटला कक्षा छे ? हे गौतम ! अड्डी उद्धार सागरोपमना जेटला उद्धारसमयो थाय एटला द्वीपो अने समुद्रो उद्धार समयवडे कक्षा छे. " जे एक एक समये एक एक वाळो अग्रभाग उद्धारय-बहार कढाय ते समय उद्धार समय कहेवाय, ते वडे, तथा, [' परिणामो ' ति] द्वीपोमां अने समुद्रोमां परिणाम जाणवो, परिणाम. ते आ प्रमाणे छे:—हे भगवन् ! द्वीपो अने समुद्रो शुं पृथिवीना परिणामवाळा छे ? पाणीना परिणामवाळा छे ? जीवना परिणामवाळा छे ? के पुद्गलना परिणामवाळा छे ? हे गौतम ! पृथिवीना परिणामवाळा पण छे, इत्यादि. तथा [' सव्वजीवाणं ' ति] द्वीपोमां अने समुद्रोमां सर्वजीवोना उत्पाद कहेवो, ते आ प्रमाणे छे:—हे भगवन् ! द्वीपोमां अने समुद्रोमां सर्व प्राणो, भूतो, सस्वो अने जीवो पृथिवीकायिकपणे यावत्-उत्पाद. त्रसकायिकपणे पूर्वे उत्पन्न थएला छे ? हा, गौतम ! अनेकवार अथवा अनंतवार उत्पन्न थएला छे. "

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् दाधी यः सहृणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो बाहको दान्ति-शान्त्योः—द्वयात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ६.—उद्देशक ९.

ज्ञानावरणीय कर्म बांधतां साथे बीजी केटली कर्मप्रकृति बंधाय ? सात-आठ के छ.—बंधोद्देशक-प्रज्ञापना.—महर्षिक देव बहारनां पुद्गलोने लीधा सिवाय विकुर्वण करे ?—ना.—बहारनां पुद्गलोने लडने विकुर्वण करे.—इहगत-तत्रगत-अन्वगत पुद्गलोमां तत्रगत पुद्गलोने लडने विकुर्वण.—एक वर्ण अने अनेक रूपना चार विकल्प.—देव, काळा पुद्गलोने नीचरूपे वा नीलपुद्गलोने काळरूपे परिणत करे ?—पुद्गलोने लडने तेणे परिणाम करे.—ए रीते गंध-रस अने स्पर्शानो पण परिणामांतर.—वर्णना १० विकल्प.—गंधनो १—रसना १० अने स्पर्शना चार विकल्प.—अविशुद्ध लेश्यावाळो देव असमवहन आत्मा द्वारा अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने, देवीने के बेमांन! कोइ एकने जाणे ?—ना.—ए त्रणे पदना वार विकल्प.—आठमां न जाणे अने छेछा चारमां जाणे.—

१. प्र०—जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कति कम्मप्पगडीओ बंधति ?

१. प्र०—हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्मने बांधतो जीव केटली कर्म प्रकृतिओने बांधे छे ?

१. उ०—गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्टविहबंधए वा, छव्विहबंधए वा; बंधुदेसो पव्वणाए नेयव्वो.

१. उ०—हे गौतम ! सात प्रकारे बांधे छे, आठ प्रकारे बांधे छे अने छ प्रकारे पण बांधे छे, अहिं 'प्रज्ञापना' उपांगमां कहेलो बंध उद्देशक जाणवो.

१. 'द्वीपादिषु जीवाः पृथिव्यादित्वेन उत्पन्नपूर्वाः'—इत्यष्टमोद्देशके उक्तम्, नवमे तु उत्पादस्य कर्मबन्धपूर्वकत्वाद् असात्रेव प्ररूप्यते—इत्येवंसंबन्धस्याऽस्य इदमादिसूत्रम्—'जीवे णं' इत्यादि. 'सत्तविहबंधए' ति आयुर्बन्धकाले, 'अट्टविहबंधए' ति आयुर्बन्धकाले, 'छव्विहबंधए' ति सूक्ष्मसंपरायाऽवस्थायां मोहा-ऽऽयुषोरबन्धकत्वात्. 'बंधुदेसो' इत्यादि. बन्धोद्देशकः प्रज्ञापनायाः संबन्धी चतुर्विंशतितमपदात्मकोऽत्र स्थाने नेतव्योऽध्येतव्यः, स चायम्—'नेरइए णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मप्पगडीओ बंधइ ? गोयमा ! अट्टविहबंधगे वा, सत्तविहबंधगे वा, एवं जाव-वेणाणिए, नवरं-मणुस्ते जहा जीवे.' इत्यादि.

१. 'जीवो द्वीपोमां अने समुद्रोमां पृथिव्यादिपणे पूर्वे उत्पन्न थएला छे' ए हकीकत आगळना आठमा उद्देशकमां जणावी छे. जीवो जे जूदे जूदे रूपे भिन्न भिन्न गतिमां उपज्या करे छे तेतुं कारण तो तेओए करेलो कर्मबंध छे, माटे हवे आ नवमा उद्देशकमां ए कर्मबंध संबन्धे निरूपण करवानुं छे. आ उद्देशकतुं आदि सूत्र आ छे—['जीवे णं' इत्यादि.] ['सत्तविहबंधए' ति] ज्यारे आयुष्यनो बंधकाळ न होय त्यारे सात प्रकारे कर्मने बांधे छे, ['अट्टविहबंधए' ति] आयुष्यना बंधकाळमां आठ प्रकारे कर्मने बांधे छे, ['छव्विहबंधए' ति] सूक्ष्मसंपराय गुणस्थानकनी अवस्थामां मोहनीयकर्मने अने आयुष कर्मने बांधतो न होवाथी छ प्रकारे कर्मने बांधे छे. ['बंधुदेसो' इत्यादि.] आ बंधोद्देशके 'श्रीप्रज्ञापना' सूत्रना चोनीशमा पदमां आवेलो छे, ते आखाने अहीं सभजवाने छे अने तेने टुकरार आ प्रमाणे छे—'हे भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्मने बांधतो नैरयिक केटली कर्मप्रकृतिओने बांधे छे ? हे गौतम ! आठ प्रकारे कर्मने बांधे छे वा सात प्रकारे कर्मने बांधे छे, एऽमाणे यावत् वैमानिक सुधी जाणवुं, विशेष ए के, जेम जीवो माटे कहुं तेम मनुष्यो माटे जाणवुं' इत्यादि.

कर्मबंध.

सप्तविधबंध.

अष्टविध अने षड्विध बंध.

प्रज्ञापना.

०. मूलच्छायाः—जीवो भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्म बंधन कति कर्मप्रकृतीः बंधति ? गौतम ! सप्तविधबन्धको वा, अष्टविधबन्धको वा, षड्विधबन्धको वा; बन्धोद्देशः प्रज्ञापनायाः ज्ञातव्यः—अनु०

१. प्र० छायाः—नैरयिको भगवन् ! ज्ञानावरणीय कर्म बंधन कति कर्मप्रकृतीबंधति ? गौतम ! अष्टविधबन्धको वा, सप्तविधबन्धको वा, एवं यावत्-वैमानिकः, नवरम्-मनुष्यो यथा जीवः—अनु०

१. आ बंधोद्देशक, प्रज्ञापना सूत्रमां पृ० ४९१-४९४ सुधीमां (स०) आवेलो छे—अनु०

महार्थिक देव अने विकुर्वण.

२. प्र०—'देवे णं भंते ! महिद्धीए, जाव-महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवचं, एगरूवं विउव्वित्तए ?

२. उ०—गोयमा ! णो तिण्डे समड्ढे.

३. प्र०—देवे णं भंते ! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू ?

३. उ०—हंता, पभू.

४. प्र०—से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वति, अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति ?

४. उ०—गोयमा ! नो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वति, नो अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति; एवं एणं गमेणं जाव-एगवचं एगरूवं, एगवचं अणेगरूवं, अणेगवचं एगरूवं, अणेगवचं अणेगरूवं—चउभंगो.

५. प्र०—देवे णं भंते ! महिद्धीए, जाव-महाणुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालगपोग्गलं नीलगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए, नीलगपोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ?

५. उ०—गोयमा ! णो तिण्डे समड्ढे. परियाइत्ता पभू.

६. प्र०—से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले० ?

६. उ०—तं चेष, नवरं-परिणामेति ति भाणियव्वं; एवं कालगपोग्गलं लोहितपोग्गलत्ताए, एवं कालगएणं जाव-सुकिल्लं, एवं नीलगएणं जाव-सुकिल्लं, एवं लोहितपोग्गलं सुकिल्लत्ताए, एवं हालिइएणं जाव-सुकिल्लं, तं एवं एयाए परिवाड्डीए गंध रस-फास०कक्खडफासपोग्गलं मउय-फासपोग्गलत्ताए,

२. प्र०—हे भगवन् ! महार्थिक यावत् महानुभागवाळो देव बहारनां पुद्गलोने ग्रहण कर्यां सिवाय एकवर्णवाळा अने एक आकार वाळा स्वशरीर बगोरेनुं विकुर्वण करवा समर्थ छे ?

२. उ०—हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी.

३. प्र०—हे भगवन् ! ते देव बहारनां पुद्गलोने ग्रहण करीने तेम करवा समर्थ छे ?

३. उ०—(हे गौतम !) हा, समर्थ छे.

४. प्र०—हे भगवन् ! ते देव शुं इहगत-अहिं रहेलां-पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करे छे ? तत्रगत-त्यां (देवलोकमां) रहेलां-पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करे छे ? के अन्यत्रगत-कोइ बीजे ठेकाणे रहेलां-पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करे छे ?

४. उ०—हे गौतम ! अहिं रहेलां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करतो नथी अने बीजे ठेकाणे रहेलां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करतो नथी पण त्यां देवलोकमां रहेलां पुद्गलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण करे छे. ए प्रमाणे ए गमवडे यावत् १ एकवर्णवाळा एक आकारने, २ एकवर्णवाळा अनेक आकारने, ३ अनेकवर्णवाळा एक आकारने अने ४ अनेकवर्णवाळा अनेक आकारने विकुर्वण करवा शक्त छे-ए प्रमाणे चार भांगा जाणवा.

५. प्र०—हे भगवन् ! महार्थिक यावत् महानुभागवाळो देव बहारनां पुद्गलोने ग्रहण कर्यां सिवाय काळा पुद्गलोने नीलगपुद्गलपणे परिणमाववा अने नीलगपुद्गलोने काळापुद्गलपणे परिणमाववा समर्थ छे ?

५. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी, पण पुद्गलोनुं ग्रहण करीने तेम करवा समर्थ छे.

६. प्र०—हे भगवन् ! शुं ते देव इहगतादिपुद्गलोने ग्रहण करीने तेम करवा समर्थ छे ?

६. उ०—(हे गौतम !) पूर्व प्रमाणे ते ज समजहुं, विशेष ए के 'विकुर्वे छे' ने बदले 'परिणमावे छे' एम कहेवुं, ए प्रमाणे काळा पुद्गलोने लालपुद्गलपणे, ए प्रमाणे काळापुद्गलोनी साथे यावत् शुक्र, ए प्रमाणे नीलनी साथे यावत् शुक्र, ए प्रमाणे लालपुद्गलोने यावत् शुक्रपणे, ए प्रमाणे हारिद्रपुद्गल साथे यावत् शुक्र, ते ए

१. मूलच्छाया:—देवो भगवन् ! महार्थिकः, यावत्-महानुभागो बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुरेकवर्णम्, एकरूपं विकुर्वितुम् ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः. देवो भगवन् ! बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः ? हन्त, प्रभुः. स भगवन् ! किम् इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति ? गौतम ! न इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, न अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति; एवम् एतेन गमेन यावत्-एकवर्णम् एकरूपम्, एकवर्णम् अनेकरूपम्, अनेकवर्णम् एकरूपम्, अनेकवर्णम् अनेकरूपम्, चतुर्भङ्गः. देवो भगवन् ! महार्थिकः, यावत्-महानुभागो बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुः कालकपुद्गलं नीलकपुद्गलतया परिणमयितुम्, नीलकपुद्गलं वा कालकपुद्गलतया परिणमयितुम् ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः. पर्यादाय प्रभुः. स भगवन् ! किम् इहगतान् पुद्गलान् ? तच्चैव, नवरम्:—परिणमयति-इति भणितव्यम्; एवं कालकपुद्गलं लोहितपुद्गलतया, एवं कालककेन यावत्-शुक्रम्, एवं नीलकेन यावत्-शुक्रम्, एवं लं हितपुद्गलं यावत्-शुक्रतया, एवं हारिद्रकेन यावत्-शुक्रम्; तदेवम् अनया परिपाठ्या गन्ध-रस-स्पर्श-कर्कशस्पर्शपुद्गलं तदुक्तस्पर्शपुद्गलतया:—अनु०

एवं दो दो गरुषलहुय-सीयउसिण-णिद्धलुवखवच'ई सव्वत्थ परिणामेइ. आलावगा दो दो-पोग्गले अगरियाइत्ता, परियाइत्ता.

प्रमाणे ए क्रमवडे गंध, रस अने स्पर्श संबंधे समजतुं यावत् कर्कश-स्पर्शवाळा, कोमळ स्पर्शवाळा पुद्रलपणे (परिणमावे.) ए प्रमाणे बे बे विरुद्ध गुणोने-गुरुक अने लघुक, शीत अने उष्ण, स्निग्ध अने रूक्ष-वर्णादिने सर्वत्र ' परिणमावे ' छे. परिणमावे छे ए क्रियाना अहीं बवे आलापक कहेवा: एक तो, पुद्रलोनुं ग्रहण करीने परिणमावे छे, अने बीजो पुद्रलोनुं ग्रहण नहि करीने नथी परिणमावतो.

२. जीवाऽधिकाराद् देवजीवमधिकृत्याह:-' देवे णं ' इत्यादि. ' एगवन्नं ' ति कालादि-एकवर्णम्, एकरूपम्-एकविधाऽऽकारं स्वशरीरादि. ' इहगए ' ति प्रज्ञापकाऽपेक्षया इहगतान् प्रज्ञापकप्रत्यक्षा-ऽऽसन्नक्षेत्रस्थितान् इत्यर्थः. ' तत्थगए ' ति देवः क्लिप्त प्रायो देवस्थान एव वर्तते इति-तत्र गतान् देवलोकान् इति गतान् ; ' अण्णत्थगए ' ति प्रज्ञापकक्षेत्रात्, देवस्थानाच्चाऽपरत्र स्थितान् ; तत्र च स्वस्थान एव प्रायो विकुर्वते, यतः कृतोत्तरवैक्रियरूप एव प्रायोऽन्यत्र गच्छतीति ' नो इहगतान् पुद्रलान् पर्यादाय ' इत्याद्युक्तमिति. ' कालयं पोग्गलं नीलपोग्गलत्ताए ' इत्यादौ काल-नील-लोहित-हारिद्र-शुक्लक्षणानां पञ्चानां वर्णानां दश द्विकसंयोगसूत्राणि अध्येयानि. ' एवं एयाए परिवाडीए गंध-रस-फास-' ति इह सुरभि-दुरभिलक्षगन्धद्वयस्य एकमेव, तिक्त-कटु कषाया ऽम्ल-मधुर-रसलक्षणानां पञ्चानां रसानां दश द्विकसंयोगसूत्राणि अध्येयानि, अष्टानां च स्पर्शानां चत्वारि सूत्राणि-परस्परविरुद्धेन कर्कश-मृदादिना द्वयेन एकैकसूत्रनिष्पादनाद् इति.

२. जीवो अधिकार चालतो होवाथी देवना जीवने ज उद्देशीने कहे छे: [' देवे णं ' इत्यादि.] [' एगवन्नं ' ति] ' काळो ' वगेरे अनेक वर्णो छे तेमांना कोइ एक वर्णवाळुं, एक रूप-एक प्रकारना आकारवाळुं-पोतानुं शरीर वगेरे. [' इहगए ' ति] प्रश्न करनारनी अपेक्षाए इहगत-प्रश्न करनारने प्रत्यक्ष एवा नजीकना क्षेत्रमां रहेलां-पुद्रलोने, [' तत्थगए ' ति] जाजे भागे देवो देवस्थानमां ज रहे छे माटे देवलोक वगेरेमां रहेलां पुद्रलोने, [' अण्णत्थगए ' ति] प्रज्ञापकनुं क्षेत्र अने देवतुं स्थान, ए बे स्थानोथी बीजे स्थाने रहेलां पुद्रलोने. देवो जाजे भागे पोताना स्थानमां ज विकुर्वणा करे छे, कारण के, जेणे उत्तरवैक्रिय रूप कर्तुं छे एवो ज देव वणुं करीने बीजे स्थाने जाय छे, माटे एम वळुं छे के, ' अहिं रहेलां पुद्रलोनुं ग्रहण करीने विकुर्वण न करी शके. ' [' कालयं पोग्गलं नीलपोग्गलत्ताए ' इत्यादि.] आ सूत्रमां काल, नील, लोहित, हारिद्र अंन शुक्ल स्वरूप पांच वर्णानां द्विक संयोगवाळां दश सूत्रो कहेवां. [' एवं एयाए परिवाडीए गंध-रस-फास-' ति] आठ सुरभि अने दुरभि स्वरूप बे गंधेनुं एक ज सूत्र छे, तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल अने मधुर रसरूप पांच रसानां द्विकसंयोगनां दश सूत्रो कहेवां, आठ स्पर्शानां चार सूत्रो कहेवां, कारण के, परस्पर विरुद्ध कर्कश अने मृदु वगेरे बे स्पर्शो वडे एक एक सूत्रतुं निष्पादन थाय छे अर्थात् बे स्पर्शानुं एक सूत्र थतुं होवाथी आठ स्पर्शानां चार सूत्र थाय छे.

एकवर्णो.
एकरूप.

पुद्रलानो परिणाम.
वर्णसूत्र-१०.
गंधसूत्र-१-रससूत्र-१०
स्पर्शसूत्र-४.

१. मूलच्छाया:-- एवं द्वौ द्वौ-गुरुकलघुक-शीतोष्ण-स्निग्धरूक्षवर्णादीन् सर्वत्र परिणमयति, आलापकौ द्वौ द्वौ-पुद्रलान् अपर्यादाय, पर्यादाय:--अनु०

१. पांच वर्णना दस विकल्प आ प्रमाणे छे:

१ काळाने नील रूपे.	६ नीलने हारिद्र रूपे.
२ " लोहित " .	७ " शुक्ल " .
३ " हारिद्र " .	८ लोहितने हारिद्र रूपे.
४ " शुक्ल " .	९ " शुक्ल " .
५ नीलने लोहित रूपे.	१० हारिद्रने शुक्ल रूपे.

२. बे गंधनो एक विकल्प:

१ सुगंधने दुर्गंधरूपे अथवा दुर्गंधने सुगंधरूपे.

३. पांच रसना दस विकल्प:

१ तिक्तने कटु रूपे.	६ कटुने अम्ल रूपे.
२ " कषाय " .	७ " मधुर " .
३ " अम्ल " .	८ कषायने अम्ल रूपे.
४ " मधुर " .	९ " मधुर " .
५ कटुने कषाय रूपे.	१० अम्लने मधुर रूपे.

४. आठ स्पर्शना चार विकल्प:

१ गुरुने लघु रूपे.	१ लघुने गुरु रूपे.
२ शीतने उष्ण रूपे. अथवा	२ उष्णने शीत रूपे.
३ स्निग्धने रूक्षरूपे.	३ रूक्षने स्निग्ध रूपे.
४ कर्कशने कोमळ रूपे.	४ कोमळने कर्कश रूपे:--अनु०

देव जाणे अने जूए.

७. प्र०—औदिसुद्धलेसे णं भंते ! देवे असम्मोहएणं अप्पाणं अविदुद्धलेसं देवं, देविं, अन्नयरं जाणति, पासति ?

७. उ०—णो तिण्हे समद्धे; एवं २ असुद्धलेसे असम्मोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेसं देवं, ३ अविदुद्धलेसे सम्मोहएणं अप्पाणेणं अविदुद्धलेसं देवं, ४ अविदुद्धलेसे देवे सम्मोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेसं देवं, ५ अविदुद्धलेसे समोहया-ऽसम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं, ६ अविदुद्धलेसा समोहया-ऽसम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं, ७ विसुद्धलेसे असम्मोहएणं अविदुद्धलेसे देवं, ८ विसुद्धलेसे असम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं.

८. प्र०—९ विसुद्धलेसे णं भंते ! देवे समोहएणं अविदुद्धलेसं देवं जाणइ ?

८. उ०—हंता, जाणइ.

९. प्र०—एवं १० विसुद्धलेसे समोहएणं विसुद्धलेसं देवं जाणइ ?

९. उ०—हंता, जाणइ.

१०. प्र०—११ विसुद्धलेसे समोहयाऽसम्मोहएणं अविदुद्धलेसं देवं ? १२ विसुद्धलेसे समोहयाऽसम्मोहएणं विसुद्धलेसं देवं ?

१०. उ०—एवं हेड्डिल्लएहिं अड्डाहिं न जाणइ, न पासइ; उवरिल्लएहिं चउाहिं जाणइ, पासइ.

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति.

७. प्र०—हे भगवन् ! अविशुद्ध लेश्यावाळो देव अनुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने, वा देवीने, वा अन्यतरने—ते वेमांना एकने—जाणे छे ? जूए छे ?

७. उ०—(हे गौतम !) ए अर्थ समर्थ नधी. ए प्रमाणे २ अशुद्ध लेश्यावाळो देव अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने, देवीने, वा अन्यतरने जाणे, जूए ? ३ अविशुद्धलेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ४ अविशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ५ अविशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ६ अविशुद्ध लेश्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ७ विशुद्ध लेश्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि, ८ विशुद्ध लेश्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देवने इत्यादि.

८. प्र०—हे भगवन् ! विशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ?

८. उ०—(हे गौतम !) हा, जाणे.

९. प्र०—ए प्रमाणे, (हे भगवन् !) १० विशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ?

९. उ०—(हे गौतम !) हा, जाणे.

१०. प्र०—११ विशुद्ध लेश्यावाळो, देव उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने इत्यादि, तथा १२ विशुद्ध लेश्यावाळो देव उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे विशुद्ध लेश्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ?

१०. उ०—ए प्रमाणे नीचला आठ एटले शरुआतना आठ भांगा वडे जाणे नहि, अने जूए नहि अने उपरना चार एटले पाछळना चार भांगा वडे जाणे अने जूए.

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे (एम कही यावत् विहरे छे.)

भगवंत—अब्बसुद्धमसामिपणीए सिरीभगवईसुते छटसये नवमो उद्देशो सम्मत्तो.

१. मूलच्छायाः—अविशुद्धलेश्यो भगवन् ! देवोऽसमवहतेनाऽऽत्मनाऽविशुद्धलेश्यं देवम्, देवीम्, अन्यतरं जानाति, पश्यति ? न तदर्थः समर्थः, एवम् अशुद्धलेश्योऽसमवहतेनाऽऽत्मना विशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यः समवहतेनाऽऽत्मनाऽविशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यो देवः समवहतेनाऽऽत्मना विशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यः समवहताऽसमवहतेनाऽऽत्मना अविशुद्धलेश्यं देवम्, अविशुद्धलेश्यः समवहताऽसमवहतेन विशुद्धलेश्यं देवम्, विशुद्धलेश्योऽसमवहतेनाऽऽत्मनाऽविशुद्धलेश्यं देवम्, विशुद्धलेश्योऽसमवहतेन (आत्मना) विशुद्धलेश्यं देवम्. विशुद्धलेश्यो भगवन् ! देवः समवहतेन (आत्मना) अविशुद्धलेश्यं देवं जानाति ? हन्त, जानाति. एवम्—विशुद्धलेश्यो देवः समवहतेन (आत्मना) विशुद्धलेश्यं देवं जानाति ? हन्त, जानाति. विशुद्धलेश्यः समवहताऽसमवहतेन (आत्मना) अविशुद्धलेश्यं देवम् ? विशुद्धलेश्यः समवहताऽसमवहतेन विशुद्धलेश्यं देवम् ? एवम् अधस्तनैरष्टभिर्न जानाति, न पश्यति; उपरितनैश्चतुर्भिर्जानाति, पश्यति. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इतिः—अनु०

३. देवाधिकाराद् इदमाहः—‘अविसुद्ध—’ इत्यादि. ‘अविसुद्धलेसे णं’ ति अविसुद्धलेश्यो विभङ्गज्ञानी देवः, ‘असम्मोहएणं अप्पाणेणं’ ति अनुपयुक्तेन आत्मना, इहाऽविसुद्धलेश्यः, असमवहताऽऽत्मा देवः, अविसुद्धलेश्यं देवादिकम्-इत्यस्य पदत्रयस्य द्वादश विकल्पा भवन्ति, तद्यथाः—‘अविसुद्धलेसे णं देवे असम्मोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं जाणइ, पासइ ? णो इणट्ठे समट्ठे’ इत्येको विकल्पः. ‘अविसुद्धलेसे असम्मोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे’ इति द्वितीयः. ‘अविसुद्धलेसे समोहएणं अविसुद्धलेस्सं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे’ ति तृतीयः. ‘अविसुद्धलेसे सम्मोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं ? नो इणट्ठे समट्ठे’ ति चतुर्थः. ‘अविसुद्धलेसे सम्मोहया-ऽसम्मोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे’ ति पञ्चमः. अविसुद्धलेसे सम्मोहया-ऽसम्मोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे’ ति षष्ठः. विसुद्धलेसे असम्मोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं ? नो इणट्ठे समट्ठे’ ति सप्तमः. ‘विसुद्धलेसे असम्मोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं ? णो इणट्ठे समट्ठे’ ति अष्टमः. एतैरष्टभिर्विकल्पैर्न जानाति, तत्र षड्भिर्मिथ्यादृष्टिवात्, द्वाभ्यां तु अनुपयुक्तत्वाद् इति. ‘विसुद्धलेसे सम्मोहएणं अविसुद्धलेस्सं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ’ इति नवमः. ‘विसुद्धलेसे सम्मोहएणं विसुद्धलेस्सं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ’ इति दशमः. ‘विसुद्धलेसे समोहया-ऽसम्मोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेस्सं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ’ ति एकादशः. ‘विसुद्धलेसे समोहया-ऽसम्मोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेस्सं देवं जाणइ ? हंता, जाणइ’ ति द्वादशः. एभिः पुनश्चतुर्भिर्विकल्पैः सम्यग्दृष्टिवाद् उपयुक्ता-ऽनुपयुक्तत्वाच्च जानाति, उपयो-गा-ऽनुपयोगपक्षे उपयोगाऽशस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वादिति. एतदेवाहः—‘एवं हेट्ठिल्लोहि’ इत्यादि. वाचनान्तरे बु स्वर्गभेदं साक्षाद् दृश्यते इति.

भगवत्सुधर्मस्वामिप्रणीते श्रीभगवतीसूत्रे षष्ठशते नवम उद्देशके श्रीभगवदेवसूरिविरचितं विवरणं समाप्तम्.

३. देवतो अधिकार होवाथी हवे आ सूत्र कहे छे: [‘अविसुद्ध—’ इत्यादि.] [‘अविसुद्धलेसे णं’ ति] विशुद्ध लेख्या विनानो विभंग ज्ञानी देव, [‘असम्मोहएणं अप्पाणेणं’ ति] अनुपयुक्त आत्मावडे, अहिं १ अविसुद्धलेश्य, २ असमवहतात्मा देव अने ३ अविसुद्धलेश्य देवादिक, ए त्रण पदना बार विकल्प थाय छे, ते जेमके; १ अविसुद्धलेस्यावाळो देव अनुपयुक्त आत्मावडे अविसुद्धलेस्यावाळा देवने, देवीने वा बेमांथी कोइने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी—ए एक विकल्प थयो, अविसुद्धलेस्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेस्यावाळा देवने देवीने वा बेमांथी कोइने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी—ए प्रमाणे बीजो विकल्प, अविसुद्धलेस्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे अविसुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी—ए त्रीजो विकल्प, अविसुद्धलेस्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी—ए चोथो विकल्प थयो, अविसुद्धलेस्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविसुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी, ए पांचमो विकल्प थयो, अविसुद्धलेस्यावाळो उपयुक्ताऽनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी—ए छट्टो विकल्प थयो, विशुद्धलेस्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे अविसुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? ए अर्थ समर्थ नथी—ए प्रमाणे सातमो विकल्प थयो, विशुद्धलेस्यावाळो अनुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? आ अर्थ समर्थ नथी—ए आठमो विकल्प थयो. आ आठ विकल्पोवडे जाणतो नथी, कारण के, ते आठ विकल्पोमांना छ विकल्पोमां आवता देवनुं मिथ्यादृष्टिपणुं छे अने बाकीना छेछा वे विकल्पोमां आवता देवनुं अनुपयुक्तपणुं छे. विशुद्धलेस्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे अविसुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? हा, जाणे, जूए—ए नवमो विकल्प, विशुद्धलेस्यावाळो उपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे जूए ? हा, जाणे—ए दशमो विकल्प, विशुद्धलेस्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे अविसुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? हा, जाणे—ए अग्यारमो विकल्प थयो अने विशुद्धलेस्यावाळो उपयुक्तानुपयुक्त आत्मावडे विशुद्धलेस्यावाळा देव वगेरेने जाणे ? जूए ? हा, जाणे—ए बारमो विकल्प थयो. आ चार विकल्पोवडे जाणे, कारण के, आ चार विकल्पोमां जाणनारनुं सम्यग्दृष्टिपणुं छे: ए, उपयुक्तानुपयुक्त—एम वे प्रकारनो छे तेशी ज हनो उपयोगांश, एना सम्यग्ज्ञाननी प्रतीति करावे छे—उपयोग अने सम्यग्ज्ञान वजे परस्पर कार्य—कारणतो संबध होवाथी ज ए उपयोग, सम्यग्ज्ञाननुं एंवाण होइ शक छे. ए ज वातने कहे छे के, [‘एवं हेट्ठिल्लोहि’ इत्यादि.] बीजी^१ वाचनानां तो आ बधो पाठ साक्षात् मूळमां ज देखाय छे.

बार विकल्प.

मिथ्यादृष्टि.

उपयोगांश.

बीजी वाचना.

बेडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् द्रायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चाप्तमुख्यः ॥

शतक ६.-उद्देशक १०.

अन्यतीर्थिको.-कोलास्थिकमात्र.-निष्पावमात्र.-कलममात्र.-माषमात्र.-मुद्गमात्र.-यूकामात्र.-लिक्षामात्र.-भगवान् महावीरतुं प्ररूपण.-देवतुं अने गंधतां सूक्ष्मतम पुद्गलोलुं उदाहरण.-जीव ए चैतन्य छे ? के चैतन्य ए जीव छे ?-वने परस्पर एकरूप छे.- वैमानिको सुधी ए जातनो विचार-जीव छे ए जीव छे ? के जीव छे ते जीव छे ?-जीव छे ते तो जीव ज छे अने जीव तो जीव पण अने न पण जीव- प्राण धारण करे. सिद्धजीव.-वैमानिको सुधी ए विचार.- नैरथिक अने भवसिद्धिक.-वधा जीवो एकांत दुःखने वेदे छे-एवो अन्यतीर्थिकमत.-भगवान् महावीरतुं प्ररूपण-कोइ जीवो एकांत दुःखने, कोइ एकांत सुखने अने कोइ सुखदुःखमिश्र वेदाने वेदे छे.-ते ते जीवोनों नामग्राह निर्देश.-नैरथिक अने ततां आहारपुद्गलो.- ए प्रमाणे यावत्-वैमानिक.- केवली आदानो-शंद्रयो-द्वारा जाणे-जूए ?-ना.-केवलितुं अमित ज्ञान.-निर्वृत दर्शन -संग्रहाथा -षष्ठ इतक समाप्त.

१. प्र०—अन्नउत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति, जाव-परूवेति जावतिया राय, गिहे नयरे जीवा, एवइयाणं जीवाणं नो चक्रिया के इ सुहं वा, दुहं वा; जाव-कोलट्टिगमायमवि, निष्पावमायमवि, कल(म)मायमवि, मासमायमवि, मुग्गमायमवि, जूयामायमवि, लिक्खामायमवि अभिनिवट्टेत्ता उवदंसित्तए-से कहमेयं भंते ! एवं ?

१. उ०—गोयमा ! जं नं ते अन्नउत्थिए एवं आइक्खइ, जाव-मिच्छं ते एवं आहिंसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि सव्वलोए वि य णं सव्वजविणं णो चक्रिया, के ए सुहं वा, तं चेव, जाव- उवदंसित्तए.

२. प्र०—से केणट्ठेणं ?

२. उ०—गोयमा ! अयं नं जंबूदीवे दीवे, जाव-विसेसा-हिया परिवस्सेवण पन्नत्ता; देवं णं महिड्डीए, जाव-महाणुभागे एगं महं, सविलेवणं, गंधसमुग्गकं गहाय तं अवदालेति, तं अवदालेत्ता जाव-इणासेव कट्टु केवलकणं जंबूदीवं दीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्टित्ता णं हव्वं आगच्छेज्जा,

१. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको ए प्रमाणे कहे छे यावत् प्ररूपे छे, के राजगृहनगरमां जेट्ठ्या जीवो छे, एट्ठा जीवोने कोई बेरना ठळीया जेट्ठं पण, वाल जेट्ठं पण, कलाय के चोखा जेट्ठं पण, अडद जेट्ठं पण, रुग जेट्ठं पण, जू जेट्ठं पण अने लीख जेट्ठं पण सुख या दुःख काढीने देखाडवा समर्थ नथी, हे भगवन् ! ए ते केवी रीते एम होइ शके ?

१. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे ए प्रमाणे कहे छे, यावत् प्ररूपे छे ते ए प्रमाणे मिथ्या, सोटुं कहे छे, हे गौतम ! हुं वळी आ प्रमाणे कहं छुं यावत् प्ररूपं छुं के सर्व लोकमां पण सर्व-जीवोने कोइ सुख वा दुःख ते ज यावत् काढीने दर्शाववा समर्थ नथी.

२. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

२. उ०—हे गौतम ! आ जंबूद्वीप नामनें द्वीप यावत् परि-क्षेपवडे विशेषाधिकं कखो छे, महधिक यावत् महानुभाववाळे देव एक, मोटा, विलेपनवाळे गंधवाळा द्रव्यनो डावडो लइने उघाडे अने तेने उघाडी यावत् 'आ जाउं छुं' एम कही संपूर्ण जंबूद्वीपने त्रण चपटीवडे २१ बार करी शीघ्र पाछे आवे, हे गौतम ! ते

१. मूलच्छायाः-अन्ययूथिका भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत्-प्ररूपयन्ति यावन्तो राजगृहे नगरे जीवाः, एतावतां जीवानां न शक्नुयात् कोऽपि सुखं वा, दुःखं वा; यावत्-कुवलस्थिकमात्रमपि, निष्पावमात्रमपि, कलाय(लम)मात्रमपि, माषमात्रमपि, मुद्गमात्रमपि, यूकामात्रमपि, लिक्षामात्रमपि अभिनिवृत्त्य उपदर्शयितुम्-तत् कथमेतद् भगवन् ! एवम् ? गौतम ! यत् ते अन्ययूथिका एवम् आख्यान्ति, यावत्-मिथ्या ते एवम् आहुः, अहं पुनर्गौतम ! एवम् आख्यामि, यावत्-प्ररूपयामि सर्वलोकेऽपि च सर्वजीवानां न शक्नुयात्, कोऽपि सुखं वा, तद्वच्च, यावत्-उपदर्शयितुम्, तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! अयं जंबूद्वीपो द्वीपः, यावत्-विशेषाधिकः परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः; देवो महधिकः, यावत्-महानुभाग एतः महत्, सविलेपनम्, गन्धसमुद्गकं शृङ्खित्वा तम् अवदारयति, तम् अवदार्य, यावत्-इत्थेनं कुरवा केवलकणं जंबूद्वीपं द्वीपं त्रिभिश्च-पुटिकानिपातैस्त्रिसप्तवारम् अनुपर्व्य द्वा द्वीपम् आगच्छेत् :-अनु०

सें पूर्णं गोयमा ! से केवलकप्ये जंबूद्वीवे दीवे तिहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे ? हंता, फुडे. चक्रिया णं गोयमा ! केयति तेसिं घाणपोग्गलाणं कोलद्विमायमवि जाव-उवदंसित्तए ? णो तिणद्वे समद्वे. से तेणद्वे णं जाव-उवदसेत्तए.

संपूर्णं जंबूद्वीपनामना द्वीप, (ते देवनी आवी शीघ्रगतिथी ऊडेलं) ते गंध पुद्गलोना स्पर्शवाळो थयो के नहि ? हा, स्पर्शवाळो थयो, हे गौतम ! कोइ ते गंधपुद्गलोने बोरना ठळीया जेटलां पण यावत् दर्शाववा समर्थ छे ? ए अर्थ समर्थ नथी. ते हेतुथी सुखादिने पण यावत् दर्शाववा समर्थ नथी.

१. प्रागविशुद्धलेइयस्य ज्ञानाऽभाव उक्तः, अथ दशमोद्देशकेऽपि तमेव दर्शयन् इदमाहः-‘अन्नउत्थि-’ इत्यादि. ‘नो चक्रिय’ त्ति न शक्नुयात्, ‘जाव-कोलद्विमायमवि’ त्ति आस्तां बहु, बहुतरं वा; यावत् कुवलाऽस्थिकमात्रमपि, तत्र कुवलास्थिकं बदरकुलकम्, ‘निष्पाव’ त्ति वल्लः, ‘कल’ त्ति कलायः, ‘जूय’ त्ति यूका, ‘अयं णं’ इत्यादि. दृष्टान्तोपनय एवमः-यथा गन्धपुद्गलानाम् अतिसूक्ष्मत्वेनाऽमूर्तकल्पात् कुवलास्थिकमात्रादिकं न दर्शयितुं शक्यते, एवं सर्व-जीवानां सुखस्य, दुःखस्य चेति.

१. आगळना नवमा उद्देशकमां अविशुद्धलेइयावाळाने ज्ञाननो अभाव कळो छे, हवे आ दशम उद्देशकमां पण ते ज ज्ञानना अभावने लगती वातने दर्शावता आ-[‘अन्नउत्थि’ इत्यादि] सूत्र कहे छे, [‘नो चक्रिय’ त्ति] शक्तिमान् न थाय, [‘जाव कोलद्विमायमवि’ त्ति] घणुं अथवा वधारे जाजुं रहो अर्थात् घणानी तो वात ज शी करवी पण यावत् कुवलास्थिक जेटलं पण, तेमां कुवलास्थिक एटले बोरनो ठळीयो. [‘निष्पाव’ त्ति] निष्पाव एटले बाल. [‘कल’ त्ति] कल एटले कलाय. [‘जूय’ त्ति] यूका एटलं जू. [‘अयं णं’ इत्यादि.] दृष्टान्तो सार आ प्रमाणे छे के:-जम अतिसूक्ष्मपमाने लीधे (गंधनां पुद्गलो) अमूर्त तुल्य होवाथी बोरना ठळीया वगेरे जेटलां पण ते पुद्गलोने दर्शाववा कोइ शक्त नथी ए प्रमाणे सर्व जीवोने सुख अने दुःख दर्शाववा कोइ शक्त नथी.

कुवलास्थिक.
निष्पाव-कलाय-
यूका.
सार.

जीव.

३. प्र०—जीवे णं भंते ! जीवे, जीवे जीवे ?

३. प्र०—हे भगवन् ! शुं जीव जीव (चैतन्य) छे ? के चैतन्य जीव छे ?

३. उ०—गोयमा ! जीवे, ताव नियमा जीवे, जीवे वि, नियमा जीवे.

३. उ०—हे गौतम ! जीव तो नियमे-चैतन्य-जीव छे अने जीव-चैतन्य-पण नियमे जीव छे.

४. प्र०—जीवे णं भंते ! नेरइए, नेरइए जीवे ?

४. प्र०—हे भगवन् ! जीव नैरयिक छे ? के नैरयिक जीव छे ?

४. उ०—गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए.

४. उ०—हे गौतम ! नैरयिक तो नियमे जीव छे अने जीव तो नैरयिक पण होय तथा अनैरयिक पण होय.

५. प्र०—जीवे णं भंते ! असुरकुमारे, असुरकुमारे जीवे ?

५. प्र०—हे भगवन् ! जीव असुरकुमार छे ? के असुरकुमार जीव छे ?

५. उ०—गोयमा ! असुरकुमारे ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय असुरकुमारे, सिय णो असुरकुमारे; एवं दंडओ भाणियव्वो, जाव-वेमाणियाणं.

५. उ०—हे गौतम ! असुरकुमार तो नियमे जीव छे अने जीव तो असुरकुमार पण होय तथा असुरकुमार न पण होय. ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेवो.

१ मूलच्छायाः- तद् नूनं गौतम ! स केदलकलो जंबूद्वीपो द्वीपस्तेप्राणपुद्गलेः स्पृष्टः ? हन्त, स्पृष्टः. शक्नुयात् गौतम ! कश्चित् तेषां प्राणपुद्गलानां कुवलास्थिकमात्रमपि यावत्-उपदर्शयितुम् ? न तदर्थः समर्थः. तत् तेनाऽर्थेन यावत्-उपदर्शयितुम् :-अनु०

१. आ ‘चक्रिया’ रूप, ‘सक्रिया’ तुं रूपांतर छे. सूत्रोनी छेली वाचना बलभीपुर-बळा-(साराष्ट्र) मां थएली होवाथी ए संभव छे के, ए वाचनानी भाषा उपर, ए बलभीनी वा तेनी आसपासना प्रदेशनी असर थाय, अने ए असरना परिणामे ज ‘सक्रिया’ तुं ‘चक्रिया’ थयुं जणाय छे. वर्तमानमां पण बलभीपुर-अने तेनी आसपासना प्रदेशना रहेवासिओ ‘स’ ने बदले ‘च’ नो उच्चार करे छे:-अनु०

१. मूलच्छायाः-जीवो भगवन् ! जीवः, जीवः, जीवः ? गौतम ! जीवस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवोऽपि, नियमाद् जीवः. जीवो भगवन् ! नैरयिकः, नैरयिको जीवः ? गौतम ! नैरयिकस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनस्स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः. जीवो भगवन् ! असुरकुमारः, असुरकुमारो जीवः ? गौतम ! असुरकुमारस्तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनस्स्याद् असुरकुमारः, स्याद् न असुरकुमारः, एवं दण्डको भणितव्यः, यावत्-वैमानिकानाम् :-अनु०

६. प्र०—जीवति भंते ! जीवे, जीवे जीवति ?

६. उ०—गोयमा ! जीवति ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवति, सिय नो जीवति.

७. प्र०—जीवति भंते ! नेरइए, नेरइए जीवति ?

७. उ०—गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवति, जीवति पुण सिय नेरइए, सिय अनेरइए; एवं दंडओ णेयव्वो, जाव-वेमाणियाणं.

८. प्र०—भवसिद्धिए णं भंते ! नेरइए, नेरइए भवसिद्धिए ?

८. उ०—गोयमा ! भवसिद्धिए सिय नेरइए, सिय अने-
रइए; नेरइए वि य सिय भवसिद्धिए, सिय अभवसिद्धिए; एवं
दंडओ, जाव-वेमाणियाणं.

६. प्र०—हे भगवन् ! जीवे-प्राणधारण करे-ते जीव कहेवाय ? के जीव होय ते प्राणधारण करे ?

६. उ०—हे गौतम ! प्राणधारण करे ते नियमे जीव कहेवाय अने जे जीव होय ते प्राणधारण करे पण खरो अने न पण करे.

७. प्र०—हे भगवन् ! प्राणधारण करे ते नैरयिक कहेवाय ? के नैरयिक होय ते प्राणधारण करे ?

७. उ०—हे गौतम ! नैरयिक तो नियमे प्राण धारण करे अने प्राण धारण करनार तो नैरयिक पण होय अने अनैरयिक पण होय, ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेवो.

८. प्र०—हे भगवन् ! भवसिद्धिक नैरयिक होय ? के नैर-
यिक भवसिद्धिक होय ?

८. उ०—हे गौतम ! भवसिद्धिक नैरयिक पण होय अने अ-
नैरयिक पण होय तथा नैरयिक भवसिद्धिक पण होय अने अभव-
सिद्धिक पण होय. ए प्रमाणे यावत् वैमानिक सुधी दंडक कहेवो.

२. जीवाधिकाराद् एव इदमाहः—‘ जीवे णं भंते ! जीवे ? जीवे जीवे ? ’ इह एकेन जीवशब्देन जीव एव गृह्यते, द्वितीयेन च चैतन्यमित्यतः प्रश्नः. उत्तरं पुनः जीव-चैतन्ययोः परस्परेणाऽविनाभूतत्वाद् जीवश्चैतन्यमेव, चैतन्यमपि जीव एव-इत्येवमर्थम् अवगन्तव्यम्. नारकादिषु पदेषु पुनर्जीवत्वम् अव्यभिचारि, जीवेषु तु नारकादित्वं व्यभिचारि-इत्यत आहः—‘ जीवे णं भंते ! नेरइए ? ’ इत्यादि. जीवाधिकाराद् एव आहः—‘ जीवति भंते ! जीवे, जीवे जीवइ ? ति जीवति प्राणान् धारयति यः स जीवः, उत यो जीवः स जीवति ? इति प्रश्नः. उत्तरं तु-यो जीवति स तावन्नियमाजीवः. अजीवस्य आयुष्कर्माऽभावेन जीवत्वा(ना)ऽभावात्, जीवस्तु स्याज्जीवति स्यान्न जीवति, सिद्धस्य जीवनाऽभावादिति. नारकादिस्तु नियमाज्जीवति-संसारिणः सर्वस्य प्राणधारणधर्मकत्वात्, जीवतीति पुनः स्यान्नारकादिः, स्यादनारकादिरिति; प्राणधारणस्य सर्वेषां सद्भावादिति.

२. जीवनो अधिकार चालु होवाथी ज आ सूत्र कहे छे: [‘ जीवे णं भंते जीवे ? जीवे जीवे ? ’] अहिं वे वार जीव शब्दनो प्रयोग थयो छे, तेमां एक ‘ जीव ’ शब्दथी जीव ज ग्रहवो अने बीजा ‘ जीव ’ शब्दथी चैतन्यनुं ग्रहण करवुं, एम करवाथी ‘ जीव ए चैतन्य छे ? ’ जीव. के ‘ चैतन्य ए जीव छे ? ए जातनो प्रश्न थाय छे अने उत्तर तो आ प्रमाणे जाणवानो छे के, जीव चैतन्यरूप ज छे अने चैतन्य पण जीव ज छे, कारण के, जीव अने चैतन्य परस्पर अविनाभूत-एक विना बीजुं न होइ शके-रही शके एवां-छे. नैरयिक वगैरे पदोमां तो जीवत्व अव्य-
भिचारि-कायम रहनारं-छे पण जीवोमां नैरयिकादिपणुं व्यभिचारि-होय पण अने न पण होय एवुं-छे माटे कहे छे, [‘ जीवे णं भंते ! नेरइए ? ’ इत्यादि.] जीवनो अधिकार चालु होवाथी ज आ सूत्र कहे छे, [‘ जीवइ भंते ! जीवे, जीवे जीवइ ? ति] जे जीवे-प्राणोने धारण करे-ते जीवति. जीव ? के जे जीव छे ते प्राणोने धारण करे ? ए प्रमाणे प्रश्न छे, उत्तर तो आ प्रमाणे छे के, जे प्राणोने धारण करे ते नियमे जीव कहेवाय, पण अजीव तो जीव न कहेवाय, कारण के, अजीवने आयुष्कर्म नथी होतुं तेथी ज ते प्राणनुं धारण नथी करतो अने जे जीव छे ते तो कदाच प्राणोने धारण करे अने कदाच प्राणोने धारण न करे, कारण के, सिद्धपदप्राप्त व्यक्ति पण जीव छे अने तेने जीवन-प्राणनुं धारण-नथी. तथा नैर-
यिकादिपदप्राप्त व्यक्ति पण जीव छे अने ते नियमे प्राणनुं धारण करे छे, कारण के, सर्व संसारिओनो धर्म प्राण धारण करवानो छे. वळी, जे जीवे-प्राण धारण करे-ते नैरयिकादि होय पण खरो अने न पण होय एटल अनैरयिकादि पण होय, कारण के सर्व जीवोने प्राण धारणनो सद्भाव छे. प्राणधारण.

अन्ययूथिको.

९. प्र०—अन्नउत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति, जाव-
परुवैति एवं खलु सव्वे पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतदुक्खं
वेयणं वेयंति, से कहेमेयं भंते ! एवं ?

९. प्र०—हे भगवन् ! अन्यतीर्थिको ए प्रमाणे कहे छे यावत्
प्ररूपे छे के, ए प्रमाणे निश्चित छे के, सर्व प्राणो, भूतो, जीवो
अने सत्त्वो एकांत दु.स्वरूप वेदनाने वेदे छे, हे भगवन् ! ते ए एवी
रीते केम होय ?

१. मूलच्छायाः—जीवति भगवन् ! जीवः, जीवो जीवति ? गौतम ! जीवति तावद् नियमाद् जीवः, जीवः पुनस्स्याद् जीवति, स्याद् न जीवति. जीवति भगवन् ! नैरयिकः, नैरयिको जीवति ? गौतम ! नैरयिकस्तावद् नियमाद् जीवति, जीवति पुनस्स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः, एवं दण्डको ज्ञातव्यः, यावत्-वैमानिकानाम्. भवसिद्धिको भगवन् ! नैरयिकः, नैरयिको भवसिद्धिकः ? गौतम ! भवसिद्धिकस्स्याद् नैरयिकः, स्याद् अनैरयिकः, नैरयिकोऽपि च स्याद् भवसिद्धिकः, स्याद् अभवसिद्धिकः, एवं दण्डकः, यावत्-वैमानिकानाम्. २. अन्ययूथिका भगवन् ! एवम् आख्यान्ति, यावत्-प्ररूपयन्ति-एवं खलु सर्वे प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा एकांतदुःखां वेदनां वेदयन्ति, तत् कथमेतद् भगवन् ! एवम् ? :-अनु०

९. उ०—गोयमा ! जं नं ते अन्नउत्थिया, जाव-मिच्छं ते एवं आहिसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव-परूवेमि-अत्थेगइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, आहच्च सायं; अत्थेगतिया पाणा, भूया, जीवा सत्ता एगंतसायं वेयणं वेयंति, आहच्च अस्सायं वेयणं वेयंति; अत्थे-गइया पाणा, भूया, जीवा, सत्ता वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसायं.

१०. प्र०—से केणट्टेण ?

१०. उ०—गोयमा ! नेरइया एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति-आहच्च सायं, भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया एगंतसायं वेदणं वेयंति, आहच्च असायं; पुढविक्काइया, जाव-मणुस्सा वेमायाए वेयणं वेयंति, आहच्च सायमसायं—से तेणट्टेणं.

३. जीवाऽधिकारात् तद्रतामेव अन्यतीर्थिकवक्तव्यतामाहः—‘ अन्नउत्थिया ’ इत्यादि. ‘ आहच्च सायं ’ ति कदाचित् सातां वेदनाम्, कथम् इति चेत् ? उच्यते:—‘ उवैवाएण व सायं नेरइओ देवकम्मणा वा वि. ’ ‘ आहच्च असायं ’ ति देवा आहनन-प्रियविप्रयोगादिषु असातां वेदनां वेदयन्तीति. ‘ वेमायाए ’ त्ति विविधया मात्रया कदाचित् साताम्, कदाचिद् असाताम् इत्यर्थः.

३. ह्ये जीवनो अधिकार होवाथी ते जीव परस्वे ज अन्यतीर्थिकोनी वक्तव्यता कहे छे, [‘ अन्नउत्थिया ’ इत्यादि.] [‘ आहच्च सायं ’ ति] कदाचित् सुखने-शाता वेदनाने, ए प्रमाणे केवी रीते छे ? तो कहे छे के, “ नैरयिक जीव उपपातवडे-तीर्थकरना जन्मादि प्रसंगे लीधे-तथा देवना प्रयोगाद्वारा कदाचित् सुखने वेदे छे. ” [‘ आहच्च असायं ’ ति] देवो परस्परना आहननमां अने प्रिय वस्तुना वियोगादिमां असाता-दुःखरूप वेदनाने कदाचिद् वेदे छे, [‘ वेमायाए ’ त्ति] विविधमात्राए एटले कोइ दिवस सुखने अने कोइ दिवस दुःखने वेदे छे.

नैरयिकादिनो आहार.

११. प्र०—नेरइया ! णं भंते ! जे पोग्गले अत्तमायाए आहारंति ते कि आयसरीरखेतोगाडे पोग्गले अत्तमायाए आहारंति, अणंतरखेतोगाडे पोग्गले अत्तमायाए आहारंति; परंपरखेतोगाडे पोग्गले अत्तमायाए आहारंति ?

११. उ०—गोयमा ! आयसरीरखेतोगाडे पोग्गले अत्तमायाए आहारंति, नो अणंतरखेतोगाडे पोग्गले अत्तमायाए आहारंति, नो परंपरखेतोगाडे; जहा नेरइया तहा जाव-वेमाणियाणं दंडओ.

९. उ०—हे गौतम ! ते अन्यतीर्थिको जे कांइ यावत् कहे छे ते ए प्रमाणे मिथ्या कहे छे, हे गौतम ! वळी, हुं आ प्रमाणे कहुं छुं यावत् प्ररूपुं छुं के, केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो एकांत दुःखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित् सुखने वेदे छे, तथा केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो एकांत सुखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित् दुःखने वेदे छे, वळी, केटलाक प्राणो, भूतो, जीवो अने सत्त्वो विविध प्रकारे वेदनाने वेदे छे एटले छे कदाचित् सुखने अने कदाचित् दुःखने वेदे छे.

१०. प्र०—(हे भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१०. उ०—हे गौतम ! नैरयिको एकांत दुःखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित् सुखने वेदे छे, भवनपतिओ, वानव्यंतरो, ज्योतिष्को अने वैमानिको एकांत सुखरूप वेदनाने वेदे छे अने कदाचित् दुःखने वेदे छे. पृथिवीकायथी मांडी यावत् मनुष्यो सुधीना जीवो विविधप्रकारे वेदनाने वेदे छे एटले कदाचित् सुखने अने दुःखने वेदे छे, ते हेतुथी पूर्वे ए प्रमाणे कहुं छे.

११. प्र०—हे भगवन् ! नैरयिको आत्मद्वारा ग्रहण करी जे पुद्गलोने आहरे छे ते शु आत्मशरीर क्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे ? के अनंतरक्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे ? के परंपर क्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे ?

११. उ०—हे गौतम ! आत्मशरीर क्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे अने अनंतरक्षेत्रावगाढ पुद्गलोने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहरे छे, तेम ज परंपर क्षेत्रावगाढ

१. मूलच्छायाः—गौतम ! यत् ते अन्यवृथिकाः, यावत्-मिथ्या ते एवम् आहुः, अहं पुनर्गौतम ! एवम् आह्वयामि, यावत्-प्ररूपयामि-अस्येककाः प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति-आह्वय सातम्, अस्येककाः प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा एकान्तसातां वेदनां वेदयन्ति-आह्वय असातां वेदनां, वेदयन्ति; अस्येककाः प्राणाः, भूताः, जीवाः, सत्त्वा विमात्रया वेदनां वेदयन्ति आह्वय साता-ऽसातम्-तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! नैरयिका एकान्तदुःखां वेदनां वेदयन्ति, आह्वय सातम्, भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिका एकान्तसातां वेदनां वेदयन्ति, आह्वयाऽसातम्; पृथिवीकायिकाः, यावत्-मनुष्या विमात्रया वेदनां वेदयन्ति, आह्वय साता-ऽसातम्-तत् तेनाऽर्थेनः-अनु०

१. प्र० छायाः—उपपातेन वा सातं नैरयिको देवकर्मणा वाऽपिः—अनु०

१. मूलच्छायाः—नैरयिका भगवन् ! यान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति ते किम् आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, अनन्तरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति; परंपराक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति ? गौतम ! आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, न अनन्तरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् आत्मना आदाय आहरन्ति, न परंपराक्षेत्रावगाढान्; यथा नैरयिकास्तथा यावत्-वैमानिकानां दण्डकः—अनु०

पुद्गलेने आत्मद्वारा ग्रहण करी आहस्ता नथी. जेम 'नैरयिको परत्वे कळुं तेम यावत् वैमानिको सुधी दंडक कहेवो.

४. जीवाधिकाराद् एवेदमाहः—'नेरइया णं' इत्यादि. 'अत्तमायाए' ति आत्मनाऽऽदाय गृहीत्वा इत्यर्थः. 'आयसरीर-खेतोगाढे' ति स्वशरीरक्षेत्रेऽवस्थितान् इत्यर्थः, 'अणंतरखेतोगाढे' ति आत्म-शरीरावगाहक्षेत्राऽपेक्षया यदनन्तरं क्षेत्रं तत्राऽव-गाढान् इत्यर्थः. 'परंपरखेतोगाढे' ति आत्मक्षेत्राद् यत्परं क्षेत्रं तत्रावगाढान् इत्यर्थः.

४. जीवो अधिकार होवाथी ज आ सूत्र कहे छे: ['नेरइया णं' इत्यादि.] ['अत्तमायाए' ति] आत्मद्वारा ग्रहण करीने. ['आयसरीरखेतोगाढे' ति] पोताना शरीरक्षेत्रमां रहेलां पुद्गलेने, ['अणंतरखेतोगाढे' ति] आत्मशरीरावगाह क्षेत्रनी आत्मशरीरक्षेत्र. अपेक्षाए जे अनंतर क्षेत्र-तेमां रहेल पुद्गलेने, ['परंपरखेतोगाढे' ति] आत्मक्षेत्रानी अनंतरना क्षेत्रथी जे परक्षेत्र ते परंपरक्षेत्र, तेमां अनंतर अने परंपर क्षेत्र. अवगाढ-रहेलां-पुद्गलेने.

केवली अने इंद्रियो.

१२. प्र०—केवली णं भंते ! आयाणेहिं जाणति, पासति ?

१२. उ०—गोयमा ! नो तिण्डे समंठे.

१३. प्र०—से केण्डेणं ?

१३. उ०—गोयमा ! केवली णं पुरास्थिमणेणं मियं पि जाणइ, अमियं पि जाणइ, जाव-निव्वुडे दंसणे केवलिस्स, से तेण्डेणं.

गाथाः—

'जीवाण य सुहं दुक्खं जीवे जीवति तहेव भविया य, एगंतदुक्खं वेयण-अत्तमायाय केवली.'

—सेवं भंते !, सेवं भंते ! ति.

१२. प्र०—हे भगवन् ! केवलीओ इंद्रियोद्वारा जाणे? जूए ?

१२. उ०—हे गौतम ! ए अर्थ समर्थ नथी.

१३. प्र०—हे (भगवन् !) ते शा हेतुथी ?

१३. उ०—हे गौतम ! केवली पूर्वमां भितने पण जाणे अने अमितने पण जाणे यावत् केवलिनुं दर्शन निर्वृत छे, ते हेतुथी एम छे.

—गाथाः—जीवोनुं सुख अने दुःख, जीव, जीवनुं प्राणधारण, तेम ज भव्यो, एकांत दुःखवेदना, आत्मद्वारा पुद्गलेनुं ग्रहण अने केवली (आटला विषय संबंधे आ दशम उद्देशामां विचार कर्यो छे.)

—हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे, हे भगवन् ! ते ए प्रमाणे छे. (एम कही विहरे छे.)

भगवंत-अब्बसुहम्मसामिपणीए सिरीभगवईसुत्ते छट्ठसये दसमो उद्देशो सम्मतो.

५. 'अत्तमायाए' इत्युक्तम्, अत आदानसाधर्म्यात् 'केवली णं' इत्यादि सूत्रम्, तत्र च 'आयाणेहिं' ति इन्द्रियैः. दशमोद्देशकार्थसंग्रहगाथाः—'जीवाण' इत्यादि-गतार्था.

प्रतीत्य भेदं किल नालिकेरं षष्ठं शतं मम्मतिदन्तमञ्जि,
तथापि विद्वत्सभसच्छिलायां नियोज्य नीतं स्व-परोपयोगम्.

५. ['अत्तमायाए'] एटले 'आत्मद्वारा आदान-ग्रहण-करी' एम कळुं छे माटे आदानना साधर्म्यथी (केवलिना आदानने लगतुं) ['केवली णं' इत्यादि] सूत्र कळुं छे अने तेमां ['आयाणेहिं' ति] आदान-इंद्रियो-वडे, ['जीवाण' इत्यादि] गाथा दशम उद्देशना केवली अने आदान, अर्थनी संग्राहिका छे अने ते गतार्थे छे.

शिलाए योजी जेम नालिएर खवाय होसे तेम आकरुं आ,
विद्वत्सभारूप शिलाए योजी छट्ठुं विबेच्युं शत स्वान्यहेतु.

१. मूलच्छायाः—केवली भगवन् ! आदानैः—आद्यतनेर्जाणाति, पश्यति ? गौतम ! न तदर्थः समर्थः. तत् केनाऽर्थेन ? गौतम ! केवली पौरस्त्येन मितमपि जानाति, अमितमपि जानाति, यावत्-निर्वृतं दर्शनं केवलिनः, तत् तेनाऽर्थेन. गाथाः—'जीवानां' च सुखं दुःखं जीवो जीवति तथैव भव्याश्च एगान्तदुःखं वेदनाऽऽत्मना आदाय केवली'. तदेवं भगवन् !, तदेवं भगवन् ! इति.—अनु०

षष्ठ शतक समाप्त.

बैडारूपः समुद्रेऽखिलजलचरिते क्षारभारे भवेऽस्मिन् द्वायी यः सद्गुणानां परकृतिकरणाद्वैतजीवी तपस्वी ।

अस्माकं वीरवीरोऽनुगतनरवरो वाहको दान्ति-शान्त्योः—दद्यात् श्रीवीरदेवः सकलशिवसुखं मारहा चात्समुल्लयः ॥

